

PAIS ISTVÁN

BIBLIAI
ÉRDEKESSÉGEK

TÖRTÉNETEK

AFORIZMÁK

PAIS ISTVÁN

BIBLIAI ÉRDEKESSÉGEK, TÖRTÉNETEK,
AFORIZMÁK

PAIS ISTVÁN

BIBLIAI
ÉRDEKESSÉGEK,
TÖRTÉNETEK,
AFORIZMÁK

SZERZŐI KIADÁS · BUDAPEST 1992

ISBN 963 400 614 0

© Pais István, 1992

**A szerző-kiadó levélcíme: Dr. Pais István egyetemi docens
1181 Budapest, Mátyás király u. 20.**

Előszó	13
Bevezetés	25
A világ teremtése	33
Az Ótestamentum teremtésmítoszai	33
A teremtéshiedelmek keletkezésük	43
A múlt és a jövő aranykora a Bibliában	51
Az Éden kertje és a bűnbeesés	52
Aranykori hiedelmek a régi görögöknél	57
A jövő aranykora az Ótestamentumban	62
A jövő aranykora az Újszövetségben	69
És a keserű igazság	77
A Tízparancsolat és az Ótestamentum erkölce	80
A régi görögök a jogról és az erkölcsről	80
Az Exodus 20. fejezetének Tízparancsolata	84
A Deuteronomium 5. fejezetének Tízparancsolata	87
Az Exodus 32–34. fejezete az isteni parancsadról	90
Az erkölcs isteni kinyilatkoztatása: legenda	97
„Ne legyenek...!” (98) „Ne csinálj...!” (99) „Az Urnak, a te Istenednek nevét...!” (103) A szombatot tartsd meg! (104) „Tiszteld...!” (106) Ne ölj!” (106) Néhány erkölcsi érdekes- ség. (110) „Ne paráználkodj!” (113) „Ne lopj!” (114)	
Az Ótestamentum társadalma és vallási képzetvilága	117
A természetkultusz	118
Az égitestek kultusza	119
Egyéb természeti kultuszok	123
Vallás és társadalom	126
Vallási szociomorfizmus	126

Az ószövetségi vallás néhány fontos eleme	131
A zsidó nép kiválasztottsága. (131) A körülmetélés. (132) A szombat szerepe; a szombatév és a kürtölés esztendeje. (132) Tiltások és parancsok. (138) Vallási centralizmus. (139)	
Kultikus szervezet: papok és lévíták	140
A papi öltözk. (141) A papok felavatása. (144) Tiltakozás a kultikus funkció kisajátítása ellen. (147) A papok és a lévíták munkamegosztása. (151) A papok és a lévíták jövedelme. (155)	
A körülmetélés	160
A körülmetélés az Ószövetségben	160
Az Újszövetség a körülmetélés ellen	166
A bibliai körülmetélési szokás eredete	171
A frigyláda.	174
Érdekességek a frigyláda történetéből	176
A frigyláda eredete és vallási funkciója.	181
A jeruzsálemi templomok	187
A „gyülekezet sátora”	187
A salamoni templom	191
A zorobábeli és a heródesi templom	199
Mágia és áldozás	206
Emberáldozások	208
Elsőszülöttek feláldozása.	212
Ábrahám kész feláldozni Izsákot; harc az emberáldozások ellen.	214
Milyenek legyenek az áldozatok?	223
A pészach és a kovásztalan kenyerek ünnepe	230
A hetek ünnepe; a pünkösöd	237
A kürtzengés ünnepe	239
Az engesztelés napja és a bűnbakok	240
A sátoros ünnep	243
Az áldozás módja.	247
Tiszta és tisztátalan; mágikus megtisztítás	253
Néhány meglepő áldozás és mágikus művelet	259
Mózes különös halála és eltemetése	267
Kézrátevés és varázslás	270
Küzdelem az áldozások ellen	273
Halál a varázslókra!	277
Saul és az endori halottidéző asszony	279

A család és a Biblia	282
A család történelme	283
Monogámia a Genézis könyvében?	286
Különféle szexuális és házassági tiltások	288
A többnejűség	290
Az idegenekkel való házassodás tilalma	297
Ősi házassági formák emlékei.	305
A sógori házasság.	316
Ruth sógori házassága.	318
Júda és Támár sógori házassága	322
Az Újtestamentum és a sógori házasság	324
Néhány családi érdekesség	327
Szerelem, nemi élet és család	337
Dávid megszerzi Betsabét	342
Az újszövetségi Jézus-alak élettörténete	346
Jézus fogantatása és születése.	346
Jézus ősei — az Újszövetség két nemzetségi táblázata	355
A napkeleti bölcsek hódolata; menekülés Egyiptomba	358
A tizenkét éves Jézus a templomban.	361
A tanító Jézus élete, halála és mennybemenetele.	362
Az újszövetségi Jézus-alak tanításai	384
Kit vált meg a „Messiás”?	385
A „mózesi törvények” mellett vagy ellen?	387
A két „hegyi beszéd”	389
A Máté-féle „hegyi beszéd”. (390) A Lukács-féle síksági „hegyi beszéd”. (396)	
A megbocsátás szükségessége.	399
A gazdag ifjú.	400
Adjátok meg a császárnak...!	401
A két legnagyobb parancsolat	401
Az irgalmas samaritánus.	403
A képmutatás ellen	404
A magvető	405
Ne aggodalmaskodjatok...!	406
A tékozló fiú megtérése	408
A hálás samaritánus.	409
Az imádkozó farizeus és vámszedő	410
A szegény özvegyasszony fillérei	410
Beletörődés?	411
Jézus: a jó pásztor	412

A hit ereje	412
Törődés a szegényekkel, az elesettekkel	417
A szeretetvendégség. (419) Anániás és Szafira. (421)	
A zsidó esszénusok és az őskereszténység.	423
Újtestamentum és emberi egyenlőség	429
A magántulajdon, a gazdagság, a világi hatalom szentesítése	432
Bibliai érdekességek	435
Nem ehetsz idegenekkel!	435
Sajátos eskümód	437
Mit kell tenni a „bűnös” állattal?	437
Különös tisztasági szabályok	439
Fölmentés a katonáskodás alól	439
A fák védelme	440
Mit kell tenni a kivégzett ember tetemével?	440
Egy különös jogi előírás	440
Kultikus szolgálat és szeszfogyasztási tilalom	441
Kik nem vehetnek részt a vallási szertartásokban?	442
A siserehad	442
Női kéztől meghalni: szégyen	442
A vasművesség fontossága	443
Zsákmányszerzés és megadóztatás.	444
Anatómiai furcsaságok	445
Jóslatkérés idegen istentől?	445
Homoszexualitás és vallási kultusz	446
Matuzsálemi kor	447
Úrhajósok jöttek a kozmoszból?	448
Bibliai történetek	452
Őszösvetségi történetek	453
A Genézis első teremtmésmítosza	453
Káin és Ábel	455
Történetek az özönvízről.	456
Bábel tornya	462
Jákób elorozza Ézsautól az elsőszülött jogot és az atyai áldást	464
József és testvérei	467
József és Potifárné	469
József megfejt a fáraó álmait.	470
Mózes születése és élete	472
Az égő csipkebokor; Mózes kiválasztása	474
A tíz csapás; kivonulás Egyiptomból	476
Kánaán: az „ígéret földje”	479

Bálám számára megszólal	482
A parázna Ráháb elárulja hazáját	486
Jerikó bevétele	488
Ákán bűne és kivégzése	490
A gibeóniak csele	492
Jahve „megállítja” a Napot és a Holdat	493
Abimélek megöli hetven fivérét	495
Történetek Sámsonról	496
Homoszexualitás és a benjaminiták tragikus sorsa	501
Saul királysága és halála	504
Dávid és Góliát.	508
Dávid és Saul küzdelme a hatalomért	512
Dávid és Absolon	514
Dávid és a népszámlálás	517
Dávid és Abiság	518
Miként lett Salamon király?	519
Salamon gazdagsága; a sábai királynő látogatása	521
Salamon bölcsessége.	526
Az óizraeli állam kettészakadása	528
Jeroboám és a júdai próféta	530
Mikeás és az „Úr” 400 prófétája	532
Nábót szőlőjének elrablása	534
Hatalmi harcok és királygyilkosságok	535
Tóbiás története	543
Judit és Holofernesz.	546
Eszter és a purim ünnepe	551
Dániel első álmfejtése	557
Dániel társai a tüzes kemencében	559
Nabukodonozor álma az óriási fáról	560
Bélsaccar király és a titokzatos irás	561
Dániel az oroszlánok között	562
Zsuzsanna és a vének	563
Jónás próféta a „cethal” gyomrában.	566
Jeruzsálem „csodálatos” megmenekülése	572
A póruljárt próféta	573
Pap és próféta összeütközése	574
Jób szenvedései és az „isteni humanizmus”	575
Újtestamentumi történetek	586
A szél és a háborgó tenger lecsendesítése	586
Ördögök kiűzése	587
A kapernaumi százados szolgájának meggyógyítása	587

Jairus lányának a föltámasztása	588
A több napja halott Lázár életre keltése	589
A naini ifjú föltámasztása	591
Péter életre kelti Tábitát, Pál pedig Eutikhoszt	592
Halottak föltámasztása az Ószövetségben	593
Péter: a „Kőszikla”	597
A kánai menyegző	600
A kenyér és a hal megszáporítása: sok ezer ember csodás megvendé- gelése	600
A koldus Lázár és a gazdag ember	601
A fügefá megátkozása	602
A házasságtörő asszony és az emberi bűnösség	604
A kufárok kiűzése a jeruzsálemi templomból	604
Júdás árulása; a júdáscsók	605
Az utolsó vacsora	607
A hitetlen Tamás	612
István: az első vértanú	613
A mágus Simon megtérése	615
Saul megtérése: a pálfordulás	616
Pál három térítőútja	619
Bibliai gondolatok, aforizmák	630
A társadalomról	631
A vallásról	645
Emberi dolgokról	692
Férfiakról, nőkről, szerelemről és családról	713
Az életről és a halálról	719
Epilógus	727

„Boldog az az ember, aki megtalálta a bölcsességet,
és az az ember, aki értelmet kap.

Mert több haszna van ennek, mint az ezüstnek,
és nagyobb jövedelme, mint a színaranyynak.”

(Példabeszédek 3, 13–14)

A népi demokratikus rendszer — a hittel szemben az ésszerű gondolkodást igyekeztén érvényre juttatni — hivatalos állami ideológiává tette hazánkban az ateizmust. S miközben a lelkiismereti szabadságot hirdette szóban, sokszor üldözte az egyházakat, a papokat, az egyszerű hívőket a gyakorlatban. Egyúttal erőszakosan akadályozta a vallási szellemű újságok, folyóiratok és könyvek megjelentetését. Különösképp pedig annak a *Bibliának* a kiadását, amely a kereszténység, ill. a Jahve-kultusz kánonja, történeti-eszmei alapja, s amely már évezredek óta rendkívüli hatást gyakorol az említett két vallás által befolyásolt népek kultúrájára.

Ez a most vázolt áldatlan helyzet aztán a Kádár-korszakban jelentősen megváltozott. Majd az utóbbi két év viharos társadalmi átalakulása következtében teljességgel megszűnt. Most már mindenki szabadon követheti és terjesztheti a maga hitét. Olyannyira, hogy a rádiót hallgatva, a televíziót nézve, az újságokat böngészve és a könyvkiadást figyelve kénytelen vagyok megállapítani: úgy tűnik, hogy a korábban az agresszív ateizmus által uralt tömegkommunikációs fórumok a *vallás szószólói* lettek. Az említett fórumokon ugyanis világnézeti szempontból szinte kizárólagos szereplőkké váltak a keresztény papok, a Jahve-kultusz rabbijai, valamint a velük azonos szemléletű laikus személyek, akik energikusan törekednek visszaszerezni egyházuk 1948 előtt birtokolt eszmei és anyagi hatalmát. Ezek az emberek azt akarják velünk elhitetni, hogy a népi demokrácia, a marxizmus társadalmi kudarca egyúttal a *tudományos ateizmus* bukását is jelenti. Általános támadást indítottak ama *racionalizmus ellen*, amelyet a régi görögök teremtettek meg, amely a modern európai kultúra legnagyobb értéke, s amely csak a keresztény és a zsidó vallással vívott több évszázados küzdelemben tudott kontinensünkön ismét érvényre jutni.

A szóban forgó személyek a maguk hatalmi céljait — egyebek mellett — a *Biblia segítségével* kívánják elérni, amelyet — modern fordításokban

— az utóbbi esztendőök során többször megjelentettek magyarul, s amelyet a kellő jártasság nélküli embereknek mint isteni sugallmazottságú igazságok foglalatát, mint minden bajra gyógyírt tartalmazó iratok gyűjteményét propagálják. Közben a számukra kellemetlen bibliai tényeket gyakran elhallgatják, ill. „átértelmezik”. Íme két példa a sok lehetséges közül: Amikor a keresztény teológusok a „krisztusi” tanokat ismertetik, előszeregettel emlékeznek meg a „*hegyi beszéd*”-ről, amely — többek közt — azt fejtegeti, hogy kiké lesz a „mennyeek országa”, és hogy az utóbbi boldog birtokosai majd milyen javakkal elégíttetnek meg. Ám közben messzemenően óvakodnak utalni az ugyanezen kérdésekkel foglalkozó másik „krisztusi” beszédre, amelyet síkságon mond el a Jézus-alak. Vajon mi ennek a magatartásuknak az oka? Az, hogy a Máté-evangélium „hegyi beszéd”-ében a „Messiás” a „lelki szegények”-nek ígéri a mennyeek országát, s az ő éhségüket és szomjúságukat hitigazságokkal kívánja megszüntetni. A Lukács-evangélium „síksági beszéd”-ének Krisztus-alakja viszont a tényleges szegényeknek szánja az „Isten országát”-t, s őket anyagi javakban akarja részesíteni. Amidőn a *zsidóság* Jahve általi *kiválasztottságának* a kényes kérdése kerül terítékre, akkor az egyik főrabbi a magyar televízióban Ámós próféta idevonatkozó nézetét az Ószövetség alapvető álláspontjának tünteti fel, holott ez utóbbi radikálisan más, mint a prófétáé.

Az elmondottak miatt úgy véltem, szükség van egy olyan könyvre, amely az olvasónak tartalmi szempontból *igaz képet* fest a keresztény, ill. a zsidó vallás kánonjáról, megismerteti vele annak nagyszerű történelmi, erkölcsi, filozófiai értékeit, és egyúttal — a több ezer évvel ezelőtt kialakult primitív hiedelmek kritikai analízise révén — próbálja meggátolni, hogy ezt az *ízig-vérig emberi alkotást* vallási-egyházi oldalról a racionalizmus ellenében használják fel. Ily szempontoktól ösztöngzőtten szántam rá magam e „*Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák*” c. munkának a megírására 1987-ben, amikor a most említett irracionális törekvések már igen jelentősek voltak. Mégpedig közvetlenül az ekkor megjelent, „*Ábel—Zsuzsanna*” c. képes bibliai lexikon hatására, amelynek zömmel teológus szerzői és szerkesztői csak az első kiadás révén 90 000 példányban közvetítettek lényeges szempontokból hamis képet a „Szentírás”-ról az olvasóknak. (Hogy konkrétan milyen problémák kapcsán, azt az érdeklődő megtudhatja kötetem egyes fejezeteiből.) S mivel az elmúlt évtizedekben többször kerültem bajba amiatt, hogy a vallás, az egyházak, a papok iránti türelem, a tényleges lelkiismereti szabadság mellett szálltam síkra, erköl-

csileg is jogosultnak éreztem magamat ennek, az evilági gondolkodás védelmét célzó bibliai tárgyú könyvnek a megírására.

Hogy a munka során milyen szempontok vezettek, arról a következőket említem meg:

A „Bevezetés”-ben azokat az *általános tudnivalókat* foglaltam össze, amelyek ismerete a később tárgyalásra kerülő konkrétumok megértéséhez elengedhetetlenül szükséges. Itt — többek között — az alábbi kérdésekről ejtettem szót: Honnan ered a Biblia kifejezés, és mi a jelentése? Terjedelmi szempontból tekintve voltaképp hány „Szentírás” létezik? Milyen könyveket foglal magában a zsidó vallás, a protestantizmus és a római katolicizmus Bibliája? Ezek az iratok mikor keletkeztek, mikor került sor a kanonizálásukra, mikor osztották fel őket fejezetekre, versekre és eredeti nyelvről mikor fordították le őket más nyelvekre? Tisztán vallási természetű gyűjtemény-e a Biblia, és a létrejöttében alapvető szerepet játszó zsidóság mily történelmi utat tett meg a kereszténység kialakulásáig?

Könyvem főanyagában arra törekedtem, hogy a Biblia *minden lényeges világnézeti álláspontját* analizáljam. Ily irányú igyekezetemet két szempont határozta meg. Egyrészt az a tény, hogy ezeknek az álláspontoknak a tárgyalása nélkül nem lehet hűen bemutatni az olvasónak a „Szentírás”-t. Másrészt pedig ama ok, hogy a szóban forgó álláspontokat már évezredek óta vallják a Jahve-kultusz, ill. a kereszténység követői, s ha valaki a maga életét igaz ismeretekre óhajtja alapozni, tisztában kell lennie azzal, hogy miért irreálisak a Biblia világnézeti elvei.

Az utóbbiak közül elsőként azt a felfogást mutattam be és elemeztem, amely úgy szól, hogy a *kozmoszt* — a zsidó időszámítás szerint kb. 5 750 évvel ezelőtt — *valami istenség teremtette*, aki aztán kormányozza is az általa létrehozott realitást. Mivel pedig életünk során mindnyájan szembe-sülünk a „Honnét van ez a csodás valóság?” kérdéssel, szükségesnek tartottam, hogy idézett formában az olvasó elé tárjam a vele kapcsolatos bibliai szövegrészleteket. És mi derül ki az utóbbiak összevetésekor? A következő: az Ótestamentum nem egy tényleges isteni világteremtés történetét írja le, hanem két — egymásnak ellentmondó, egymás hitelét teljességgel lerontó — kozmogóniai mítoszt foglal magában, s ezek a mítoszok — miként más ókori népek hasonló képzetei is — csupán arról tudósítanak, milyen nézeteket vallottak a mindenség keletkezéséről hajdani őseink. A szóban forgó problémakör nagyon jelentős voltára való tekintettel azonban nem elégedhettem meg a bibliai teremtéshiedelmek hamisságának a bemutatásával, hanem sort kerítettem ama okok analizésére is,

amelyek minket embereket szakadatlanul arra ösztökélnek, hogy valamilyen transzcendens világtéremtő hatalomban higgyünk.

Hasonló módon elemeztem az Ótestamentum ama nézetét is, amely szerint az isten teremtette első emberek kezdetben *aranykori állapotok* közt éltek, s amely szerint a zsidóság számára majd ismét eljön a boldogság időszaka. Természetesen egyúttal megvizsgáltam azokat az újszövetségi ígéreteket is, amelyek úgy szólnak, hogy a régi ég és a régi föld elmúlása után új ég és új föld keletkezik, s a Krisztus-alak uralma alatt ezer évig tartó boldog aranykor köszönt az arra érdemes emberekre. És mi lett a vizsgálódás végeredménye? Az, hogy — sajnos — a múltban nem volt, és — ami még szomorúbb — a jövőben sem lesz édenkerti állapot, s a Biblia szóban forgó hiedelmei — más ókori mítoszokban szereplő nézetekkel egyezően — csupán a jobb életkörülmények után sóvárgó ember óhaját fejezik ki.

Mivel a vallás a társadalom szerves része — egyfelől a szociális szféra okozata, másfelől pedig annak meghatározója —, könyvemben rengeteg energiát fordítottam annak vizsgálatára, hogy mily dolgokat tartalmaz a Biblia a *társadalom* és a *vallás kapcsolatáról*. Olvasóm bizonyára meglepetéssel fogja majd tapasztalni, hogy a „Szentírás” — főként pedig annak Ótestamentuma — mennyire gazdag, sokoldalú és rendkívül értékes-érdekes anyagot őrzött meg a zsidóság, valamint más ókori népek történelméről. Ebből a becses anyagból — többek közt — az alábbiakat tudhatjuk meg: Amíg a régi zsidók nemzetségi társadalomban éltek, addig az isten a közérdeket, a törzsi köztulajdont „szentesíti”. Ha már létrejött náluk a magántulajdon, a rabszolgaság és az adórszolgaság, akkor a természetfölötti hatalom is ezeket a képződményeket „igenli”. Mivel az ótestamentumi zsidóságnál kialakult és mindenféle szempontból természetesnek számított a többnejűség és a sógori házasság, maga Jahve is „helyesli” ezeket a családformákat. Amikor viszont a sógori házasság fölött megkondult a történelmi halálharang, az istenség is e családi alakulat ellen „lép fel”. Midőn az Ószövetség népénél megjelenik a királyság intézménye, Jahve is királypárti „lesz”, s őt magát is olyan uralkodónak képzelik, akinek trónusa a menny, lábainak számolya pedig a föld. A társadalom gazdasági, tudati és erkölcsi viszonyainak a változásával párhuzamosan tehát módosultak a Bibliában a transzcendens létezőkre vonatkozó hiedelmek is. A „Szentírás” tanúsága szerint egyébként a zsidó és a keresztény vallás a bibliai időkben nem jutott el a monoteizmusig. Nem, mert a régi zsidók pl. hegyeket, növényeket, állatokat, „öntött istenek”-et, „faragott

bálványok”-at és különféle égitesteket imádtak, amelyek közül főként a bika, a Hold és a Nap örvendett igen nagy kultikus tiszteletnek.

Könyvemben különös figyelmet szenteltem a Biblia *erkölcsi vonatkozásainak*. Tettem ezt azért, mivel a zsidó és a keresztény vallás teológusai szerint a „Szentírás” a morális elvek, a Tízparancsolatban foglalt rendelkezések isteni származását tanúsítja. Aztán azért, mivel e teológusok azt állítják, hogy igazán erkölcsös lény az ember csak vallási alapon lehet, és a morálisan tragikus társadalmi helyzetünkben való kijutás csupán a valláserkölcse révén sikerülhet. Továbbá azért, mivel a zsidó és a keresztény vallás papjai, teoretikusai a most említettek miatt ugyancsak rossz néven veszik az olyan tudományos fejtegetéseket, amelyek a következőt bizonyítják: a „Szentírás”-ban nem valamiféle isten erkölcsi parancsadásának a leírását olvashatjuk, hanem csak olyan emberi történeteket, amelyek az erkölcsi elveket természetfölötti régióból próbálják eredeztetni. A teológusok sajátos, torzításoktól sem visszariadó módon bánnak a Bibliával annak érdekében, hogy ezt a kánont mint etikai álláspontjuk történeti-eszmei alapját megőrizhessék. Mutatja ezt az igyekezetüket a következő tény: amikor az Ótestamentum erkölcsét tárgyalják, megemlítik azt a két helyet, amely a közismert tíz parancsolatot tartalmazza; ám ugyanakkor „elfeledkeznek” ama harmadik szövegrészletről, amely zömmel egészen más rendelkezéseket foglal magában, mint az előbbi két hely, s egyértelműen bizonyítja, hogy a Biblia egymásnak minduntalan ellentmondó erkölcsi normái, az utóbbiak isteni kinyilatkoztatásáról szóló történetek csupán emberi képződmények.

A kereszténység az Újtestamentumra támaszkodva azt állítja, az *isten emberi alakot* öltött *Jézusban*, hogy az utóbbi halála révén bűnös fajunkat megváltsa. Vajon igaz-e ez az állítás, amelyen — „különös” volta miatt — más vallások követői és az ateisták csak mosolyognak? Az „istenember” Krisztus tényleg itt járt és tevékenykedett a földön, majd pedig keresztre feszítését követően életre kelt a halálból és fölment a mennybe, ahonnan aztán ismét el fog jönni hozzánk? Ezeket a kérdéseket is behatóan elemzem a magam könyvében. Rámutatok, hogy az újszövetségi iratokban a Jézus életével kapcsolatban szereplő biográfiai adatok egymás hitelét teljesen lerontják, és az elfogulatlan analízis során nem a „Messiás” hajdani léte mellett tanúskodnak, hanem az emberi fantázia termékeinek bizonyulnak. És ugyanez a helyzet ama tanításokkal is, amelyeket az Újtestamentum Krisztustól eredeztet.

Az eddig elmondottakkal, a fontos világnézeti kérdésekre vonatkozó

vizsgálódások ismertetésével azt igyekeztem érzékeltetni, hogy könyvem szerint a Biblia teljességgel evilági, *emberi* alkotás. Ennek a ténynek az ismételt bemutatása azonban nem eredményezett nálam egyoldalúságot, nem vezetett a „Szentírás” értékeinek a megtagadásához. Minden alkalmat megragadtam abból a célból, hogy az Ó- és az Újtestamentumban föllelhető *szellemi kincseket* az olvasó elé tárjam. Erre azért volt szükség, mert a modern európai civilizáció egyik legfőbb eszmei forrását képező „Szentírás” a keresztény és a zsidó vallás közvetítésével igen sok nép kultúráját termékenyítette meg. Illusztrációként lássunk ezzel kapcsolatosan néhány tényről!

Az általunk ma használt *utónevek* igen jelentős része az Ó- vagy az Újszövetségből ered. Többek közt az alábbiak: Ádám, Ábel, Ábrahám, Izsák, József, Áron, Mózes, Gedeon, Dávid, Illés, Dániel, Lázár, Péter, Pál, János, Márk, Máté, Simon, István; Éva, Sára, Rebeka, Lea, Ráhel, Mária, Judit, Eszter, Izabella, Erzsébet, Márta és Magdolna.

A nyelvünkben nap mint nap alkalmazott jóegynéhány *fogalom, sajátos kifejezés* szintén a Bibliából származik. Egyebek mellett a következők: ádámkosztüm, paradicsomi állapotok, tiltott gyümölcs, káinbélyeg, matuzsálemi kor, bábeli zűrzavar, csábító Potifárné, mózeskosár, hét szűk esztendő, tíz csapás, egyiptomi sötétség, tejjel-mézszel folyó Kánaán, ígért földje, siserehad, salamoni ítélet, tékozoó fiú, irgalmas samaritánus, képmutató farizeus, eltévedt bárány, áruló Júdas, júdászsók, hitetlen Tamás, hétpecsétetes titok, damaszksuzi út, pálfordulás.

Igen sok *szállóigénk, mondásunk, ítélezési módunk* ugyancsak a „Szentírás”-hoz kötődik. Ezek közt akadnak olyanok, amelyek betű szerint az Ó- vagy az Újtestamentumból vannak átvéve. S olyanok is, amelyek valamely bibliai részlet módosított változatai. Íme néhány példa az ily természetű, rendkívül gazdag anyagból: Nem jó az embernek egyedül lenni. Őrizője vagyok-e én az én atyámfiának? Sóbálvánnyá változott, mint a Lót felesége. Egy tál lencsért eladni valamit. Makacs, mint a Bálám számara. Szeresd felebarátodat, mint önmagadat! A nyomtató ökörnek ne kösd be a száját! Aki másnak vermet ás, maga esik bele. Nincs semmi új a nap alatt. A szerelem erős, mint a halál. Ki miben vétkezik, abban bűnhődik. Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér! Megmérettél és könnyűnek találtattál! Aki szelet vet, vihart arat. Méltó a munkás a maga bérére. Az vesse rá az első követ. . . ! Légy hű mindhalálíg! Aki nem dolgozik, ne is egyék! Múljék el tőlem e keserű pohár! Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az istennek, ami az istené! Távozz tőlem,

Sátán! Senki sem szolgálhat két úrnak. Könnyebb a tevének átmenni a tűfokán, mint a gazdagnak isten országába jutni. Vak vezet világtalant. Senki sem próféta a saját hazájában.

Különösen nagy hatással van a „Szentírás” a *művészekre*. Közülük nemcsak a hívők, az egyházi célra alkotók dolgoznak fel bibliai témákat, hanem az ateisták is. Ennek oka az, hogy az Ó- és az Újtestamentum hihetetlenül gazdag — humoros és komoly, kétségbeejtő és vigasztaló, tragikus és komikus — anyagot foglal magában az emberi létről. Nem csoda tehát, ha az érzelmeket, eszméket kifejezni óhajtó szobrászok, festők, zenészek, írók és filmrendezők gyakran merítenek a Bibliából. A festők pl., ha az emberi szenvedéseket akarják tükrözni, alkotásukon Krisztus keresztre feszítését ábrázolják, s ha a bölcsességet kívánják megjeleníteni, a salamoni ítélezést festik meg. Az írók közül a Bibliához kötődve alkotta meg „Az ember tragédiájá”-t Madách Imre, a „József és testvérei”-t Thomas Mann, és bájos, „Ruth” c. szerelmi regényét a néhány éve elhunyt Magyar Imre. Bibliai témák feldolgozása révén filmek sokasága jött létre. Többek közt a Franco Zeffirelli rendezte mű is, amelyet hazánk televíziója 1990 decemberében „Jézus élete” címmel mutatott be. Maga ez a grandiózus, esztétikai és emberi szempontból egyaránt rendkívül értékes film az Újszövetség különféle részleteire épített, és nézőjében azt a meggyőződést keltette, hogy főhőse, az újtestamentumi „Messiás” valóban létezett. Ám a „Szentírás” alapos ismerője tudja, hogy ez az alkotás az újszövetségi Krisztussal kapcsolatos élettörténeti adatokból és a „Mégváltó”-nak tulajdonított tanokból — a lényegét tekintve — a hivatalos keresztény teológia szellemében válogatott, s figyelmen kívül hagyta mindazokat a bibliai részleteket, amelyek egyértelműen bizonyítják: a bibliai Jézus nem más, mint a képzelet szüleménye.

Mint az eddig említett konkrétumok jelzik, a „Szentírás”-ban való alapos jártasság tényleg elengedhetetlenül hozzátartozik az *általános műveltséghez*. Épp ezért arra törekedtem, hogy könyvem olvasóit minél több ó- és újtestamentumi dologgal ismertessem meg.

Ilyen szándéktól vezetve kötöttem számukra csokorba (ill. tárgyaltam egyes témák elemzésekor) különféle *bibliai érdekességeket*, amelyek részben szórakoztatnak, részben pedig gyarapítják a kultúra múltjára vonatkozó tudást. Révükön megismerkedhetnek a körülmetélés szokásával, a régi ótestamentumi hitvilágban istenként szereplő frigylárával, az ószövetségi vallás kultikus központjaival (a „gyülekezeti sátor”-ral s a három jeruzsálemi templommal), sajátos eskümmóddal, különös „tisztasági” sza-

bályokkal, anatómiai furcsaságokkal, az örök befogadás specifikus típusával, növény-, állat- és emberáldozási szokásokkal, őszösvetségi ünnepekkel és ezeknek a keresztény ünnepek kialakulására gyakorolt hatásával, kozmoszbeli úrhajósok esetleges földi látogatására utaló bibliai szövegrészletekkel — és még sok minden más egyébbel.

A szóban forgó óhajtól ösztönzötten állítottam össze olvasóim részére a *bibliai történetek* színes kavalkádját. E történetek a maguk sokféleségével sajátos összképet adnak a „Szentírás”-ról, az őt megteremtő kor társadalmi viszonyairól, az általa tartalmazott vallási és egyéb hiedelmekről. Egyúttal rengeteg ismeretet nyújtanak és sok örömet szereznek minden érdeklődőnek. S ez érthető is, hisz köztük — sok más dolog mellett — az alábbi témakörökkel kapcsolatos történetek szerepelnek: özönvíz, Babel tornya, kivonulás Egyiptomból, Bálám szamara megszólal, Jerikó bevétele, isten „megállítja” a Napot és a Holdat, Sámson és Delila, Dávid és Góliát, Salamon gazdagsága és bölcsessége, Tóbiás különös házasságkötése, Judit és Holofernesz, Eszter és a purim ünnepe, Zsuzsanna és a vének, Jónás a „cethal” gyomrában, Jób szenvedései, halottfeltámasztások az Ó- és az Újtestamentumban, a koldus Lázár és a gazdag ember, a fűgefá Jézus általi megátkozása, Krisztus kiüzi a kufárokat a jeruzsálemi templomból, az utolsó vacsora, Saul megtérése, Pál három térítőútja.

Az általános műveltség érdekszpontja munkált bennem akkor is, amidőn sort kerítettem a *„Bibliai gondolatok, aforizmák”* c. fejezet anyagának az összegyűjtésére. Ez az anyag (valamint a könyvem más fejezeteiben hasznosított, de tartalmilag ide is kapcsolódó részletek sokasága) mindenki számára kivételes szellemi csemegét jelent. Meg lehet belőle tudni, hogy milyen — és gyakran mennyire ellentmondó — véleményeket tartalmaz a „Szentírás” a társadalomról, a vallásról, emberi önmagunkról, a férfiak és a nők egymáshoz való viszonyáról, továbbá az életről és a halálról. Annak érzékeltetése céljából, hogy ez mennyire így van, valamint az olvasói érdeklődés fölkeltesének a szándékával megemlítek néhány idézetet: „Mint a levélrügy a zöldülő fán: / az egyik elhervad, a másik fejlődik, / ilyen a húsból és vérből való népség: / amikor egyik meghal, születik a másik.” „Az egészséges élet aranynál többet ér, / az egészséges test több bármi szerencsénél.” „Nevetés közben is fájhat a szív, / és az öröm vége is lehet bánat!” „Mint a város, amelynek csupa rés a kőfala, / olyan az az ember, akinek nincs önuralma.” „Már nem egy uralkodó az utcára került, / és megkoronáztak semmibe vettek.” „Mint valami rubin az arany ékszeren, / olyan a szép nótá borozgatás közben.” „Mint disznó

orrában az aranykarika, / olyan a szép asszony, ha nincs jó ízlése.” „Jobb a tető sarkán lakni, / mint zsémbes asszonnyal együtt a házban.” „Teremjenek a hegyek békét a népnek, / és a halmok igazságot!” „Sok mindent láttam hiábavaló életemben: / Van olyan igaz ember, aki elvész, pedig igaz, / és van olyan bűnös, aki sokáig él, pedig gonosz.” „Miért maradhatnak életben a bűnösök?” „Bár tudnám, hogy hol találom Istent!” „URam, miért állsz oly távol, / miért rejtőzöl el a szükség idején?” „Azt gondolja magában a bolond, / hogy nincs Isten!” „Istent soha senki sem látta. . .” Az isten „teremtette a kezdet kezdetén az embert, / és kiszolgáltatta saját döntése hatalmának.” „Tudom, URam, hogy az ember / nem ura élete útjának, / és a rajta járó / nem maga irányítja lépteit!” „Ha egyik könyörög, a másik átkot szór, / melyiknek a szavát hallgassa meg az Úr?” „Intésemet fogadjátok el, ne az ezüstöt, / inkább a tudást, mint a színaranyat! / Mert értékeesebb a bölcsesség az igazgyöngynél, / és nem fogható hozzá semmiféle drágaság.”

Az idézett szövegek rádöbbennek bennünket arra, hogy mennyire mély emberismereti, mily komoly bölcséleti — némelykor szinte már ateista — világlátást foglal magában a Biblia. Továbbá arra is, hogy a „Szentírás” mint a modern európai civilizáció egyik fő forrása gyakran szoros *eszmei rokonságot* mutat e civilizáció legalapvetőbb kútforrásával, az *ókori görög kultúrával*. Éppen ezért ne lepődjék meg az olvasó, ha azt tapasztalja, hogy a könyvemben jóegynéhányszor idézek régi hellén filozófusokat vagy írókat. Teszem ezt egyfelől azért, hogy a kötetem lapjait forgatónak módot nyújtsak a görög kultúra és a bibliai eszmevilág összehasonlítására. Másfelől pedig azért, hogy világossá váljék előtte: a tudományos, a filozófiai gondolkodást megteremtő, a mindennemű transzcendenciát elvető hellén kultúra messze a bibliai fölött áll. (Mindezzel kapcsolatosan legyen szabad fölhívnom az érdeklődők figyelmét két könyvemre. „*A görög filozófia*”-ra, amely először 1982-ben a Gondolatnál, másodszor pedig 1988-ban szerzői kiadásban látott napvilágot. És az „*Antik bölcsék, gondolatok, aforizmák*”-ra, amelynek a kéziratával a Kádár-időszakban kilenc kiadót házaltam végig — önmagamát a jó cél érdekében többször megalázva — eredménytelenül, s amelyet aztán sok évi kínlás árán csak szerzői kiadásban tudtam megjelentetni: először 1986-ban, majd pedig másodszor 1988-ban.)

Olvasómat bizonyára meglepi majd, hogy a kötetemben mily *rengeteg bibliai idézet és tényanyag* található. Néha valószínűleg úgy fogja érezni, hogy ez a gazdagság szinte nyomasztja. Ám mégis arra kérem, hogy

ilyenkor ne tegye le a könyvet, amelybe én nagyon is szándékosan zsúfoltam össze a sok ó- és újtestamentumi részletet. Vajon miért? Több okból. Érzékeltetni akartam, hogy a „Szentírás” mennyire hatalmas anyagot foglal magában. Jelezni kívántam, hogy a Biblia könyvei az emberi létnek szinte minden kérdéséről véleményt nyilvánítanak. Bemutatni törekedtem, hogy az Ó- és az Újszövetség tele van ismétlésekkel, ellentmondásokkal, pozitív és negatív dolgokkal. Maguknak a *bibliai konkrétumoknak a tömegét beszélgetve* megakadályozni óhajtottam, hogy engem bárki is a „Szentírás” meghamisításával vádolhasson. Főként pedig gátolni akartam ama — fentebb már említett — egyházi-teológiai magatartást, amely vallási elfogultságtól, a csak a szépre emlékezem nézőponttól ösztönözten szelektív módon válogat a Biblia anyagából, és nyugodt lelkiismerettel hallgatja el vagy hamisítja meg annak egyes tényeit. A felsorolt okokra való tekintettel az olvasó talán megbocsátja nekem, hogy a sok idézet és konkrétum révén nyomasztó érzést keltettem benne. Cserébe és „vigasztalásul” én viszont két dolgot említek meg számára. Egyfelől azt, hogy a „Szentírás” végigolvasása még sokkalta fárasztóbb munka, mint a „Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák”-ban szereplő részletekkel való megismerkedés. Másfelől azt, hogy a tudás megszerzése fárasztó, sok energiát igénylő tevékenység, amelyről a filozófus *Arisztotelész* joggal adta a következő jellemzést: „A tudomány gyökerei keserűek, de gyümölcsei édesek.”

Arisztotelész megállapítása igaz ama több éves munkát illetően is, amelynek eredményeképp ez a most napvilágot látó könyv megszületett, mert rengeteg időt és energiát fordítottam a megírására. Magával a kötettel kapcsolatosan egyébként azt kérem az olvasótól, hogy legyen tekintettel a következő dolgokra: Előfordulnak benne *ismétlések*, ami egy-egy szöveg vagy gondolat több témakörrel való összefüggéséből, ill. abból fakad, hogy az ismétléssel valamely részlet tartalmi fontosságát akartam hangsúlyozni. A *verseket* — a papírral való takarékoskodás szempontja miatt — nagyon sokszor *prózaí alakban* szedtettem, s ilyenkor a verssorok végét egyenes ferde vonallal jeleztem. A hosszúságra, a területi és az űrtartalmi nagyságra, ill. a súlyra vonatkozóan a Bibliában szereplő *mértékegységek* pontos jelentését nem ismerjük, s ezért ama modern adatok, amelyek velük kapcsolatosan a könyvemben olvashatók, csak megközelítő értékűek. S ugyanez a helyzet elég sok *évszámmal* is; főként azokkal, amelyek különféle ószövetségi események időpontjára vonatkoznak. A tervezés során a könyv *szerkezeti fölépítését* illetően számos változatot gondoltam végig. Ám — az igazat megvallva — egyikkel sem voltam teljesen megelégedve.

Azzal a variációval sem, amelynek az alapján végül a kötetet megírtam. Bármilyen strukturális változatot vettem ugyanis szemügyre, mindegyiknél leltem fogyatékoságokat. Ha tehát az olvasó némelykor azon a véleményen lesz, hogy bizonyos dolgokat nem „itt”, hanem „amott”, nem „ilyen”, hanem „amolyan” sorrendben kellett volna tárgyalnom, akkor a jogos kritikai észrevételei kapcsán legyen tekintettel a most említett nehézségekre — valamint a szerző esendőségére. Egyúttal nagyon örülnék neki, ha a munkám címe alapján *senki sem hinné*, hogy e műben is ugyanolyan *gyermeteg dolgok* szerepelnek, mint ama egyéb bibliai tárgyú kötetekben, amelyek mostanában tömegestől árasztják el a könyvpiacot. A „Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák”-ban ugyanis én a „Szentírás” tartalmáról sokoldalúan árnyalt, a való tényekkel összhangban lévő komplex képet igyekeztem megrajzolni. Mégpedig a szívemhez oly közel álló görög *Lukianosz* tanácsára hallgatva, aki a történetírót a következő szavakkal ösztönözte elfogulatlan tevékenységre: „Legyen... a történetíró bátor, megvesztegethetetlen, független, a szólásszabadság és az igazság barátja. A fügét hívja fügének, a tálat tálnak... Ne adjon se haragra, se barátságra, ne sajnáljon, ne kíméljen, ne szégyelljen semmit, ne alázkodjék meg senki előtt. Legyen igazságos bíró, jóindulatú mindenkihez, de egyik félt se részesítse méltánytalan előnyben. Mint hazátlan idegennek kell írnia könyvét, aki nincs alávetve sem a törvényeknek, sem az uralkodónak.”

Az elmondottak miatt úgy vélem, hogy ezt a könyvet majd igen sokan hasznosíthatják. Az *ateisták* azért, mivel föllelhetik benne mindazokat a rendkívül fontos tényeket és analíziseket, amelyek révén megalapozottá válhat a Biblia emberi voltát állító s a bármiféle transzcendens hatalom létét tagadó álláspontjuk. Ám ezen túlmenően megismerhetik belőle azokat a bibliai kincseket is, amelyek az emberi kultúra szerves részét képezik. A *keresztény* és a *zsidó vallás követői* számára azért lehet fontos ez a könyv, mert belőle igaz és átfogó tudást szerezhetnek a hitük történeti-eszmei kútforrásának számító „Szentírás”-ról, amelyet mostanáig talán csak részben vagy csupán a mások által beléjük nevelt torz módon ismertek. Így aztán lehetőségük nyílik arra, hogy megszabaduljanak mások szellemi béklyóitól, és önállóan, emberhez méltó függetlenséggel ítéljenek a Bibliáról. És vajon mit jelenthet ez a munka a *keresztény* s a *zsidó vallás papjai, teológusai* számára, akik híveik előtt mint isten szolgái, mint valamiképp a transzcendens szférával kapcsolatban álló személyek, mint a többi embernél különb lények, mint a bibliai igazságok letéteményesei szerepelnek? Mindenekelőtt figyelmeztetést a következő dolgokat illetően: Ne felejtsek

el, hogy őket ugyanúgy anya szülte, mint bármelyikünket! Ne higgyék, hogy a „Szentírás”-hoz — annak létrejöttét és értelmezését tekintve — több közük, ill. joguk van, mint az ateistáknak! Emlékezzenek rá, hogy ők ugyanúgy sokféle ok véletlen összejátszása révén lettek saját szakmájuk művelői, mint amiképpen pl. én filozófiatörténész! Némiképp talán észrevették, hogy őket annakidején a családban, a teológiai főiskolán nem a Biblia hű, hanem egyoldalú ismeretére nevelték, és ennek következtében aztán — igazolva a költő *Pindaros*z mondását, amely szerint a szokás mindenek királya — később maguk is a beléjük plántált szellemi Prokrusz-tész-ágyba törekednek belekényeszeríteni a „Szentírás” bizonyos tényeit és a vallásukat követő hívők gondolkodását.

Hogy a „Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák” mily fogadtatásban részesül, még csak nem is sejtem, mert igaz az, amit a jövő bizonytalanságáról *Euripidész* írt: „Sok meglepőt szül a nap s a homályos éj / Az embereknek.” Amikor 1970-ben a Magyar Tudományos Akadémián „Ember és vallás” c. könyvem kéziratát mint kandidátusi értekezést védtem, komoly dicséretet csak egy nyugalmazott római katolikus főpaptól kaptam. Meglehet, hogy most, a vallási előretörés időszakában pedig az ateistáknál lelhetek kedvező fogadtatásra? S vajon miként viszonyulnak majd könyvemhez a *Bibliát hűen megismerni nem akaró vallásos emberek*? Azok, akiknek a magatartására találóan illenek *Lukianos*z szavai: „Az igazság . . . nyíltan szól az emberekhez, és épp ezért népszerűtlen.” Azok, akik az *Euripidész* fölkinálta két lehetőség közül — „Kedves hazugságot kívánsz vagy keserű / Igazságot? Szólj! A választás rajtad áll.” — mindenáron csak a nekik „kedves hazugságot”, s nem a számukra „keserű igazságot” óhajtják meghallgatni. Azok, akik közül némelyek talán késztetést fognak érezni arra, hogy a kötetemben foglalt bizonyos dolgok miatt engem az ószövetségi szokás szerint, ill. a „krisztusi felebaráti szeretet”, a „krisztusi türelem” nevében ugyanúgy megkövezzenek, mint ahogyan annakidején a Jahve-kultusz hívei is megkövezték Istvánt, a kereszténység első vértanúját. Az ilyen embereknek — az igazság, az erkölcsi tisztesség és önmagam védelmében — a következőket javaslom: mielőtt hozzálátnak a megkövezésemhez, olvassák el könyvemnek a Példabeszédekéből vett mottóját, és fontolják meg a Biblia két intelmét (Sirak 20,4; Zsolt. 37,37): „Aki erőszakkal keresi igazát, / olyan mint a herélt, aki az érintetlen lányt / meg akarja erőszakolni.” „Vigyázz, hogy feddhetetlen légy, / ügyelj, hogy becsületes maradj, / mert a jövő a béke emberé!”

Mint a tartalomjegyzékből látható, kötetemben majd a Biblia számos konkrét vonatkozását fogom elemezni. E konkrét részletek megértéséhez azonban szükség van bizonyos általános ismeretekre, amelyek a Biblia létrejöttéről és a benne foglalt könyvekről adnak összképet. Az alább következő *Bevezetés* feladata éppen az, hogy ezt az összképet fölvezolja, s általa lehetővé tegye az olvasónak a később tárgyalásra kerülő bibliai konkrétumok megértését.

1.) Első lépésként azt tartom fontosnak megemlíteni, hogy honnan ered és mit jelent a *biblia* kifejezés. Ez a szó ógörög származású, és többesszámú alanyeset. Az egyszámú alanyeseti alakja *biblion*, amely a régi hellének-nél levelet, — esetleg papiruszból készült — *tekercest*, majd pedig a későbbi időkben *könyvet* jelent. A *biblia* kifejezés tehát a *könyvek* szó értelmét hordozza. Ha viszont nagy kezdőbetűvel írjuk, akkor a *Biblia* megnevezés ama iratok gyűjteményét jelenti, amelyeket a *zsidó vallás*, ill. a *kereszténység kánonja* tartalmaz.

2.) Második dologként arra hívom föl a figyelmet, hogy a *Biblia* kifejezés terjedelmi szempontból voltaképp *három* különböző nagyságú *gyűjteményt* jelöl. Ezek közül a *legkisebb* a *zsidó vallásé*, amely tartalmi vonatkozásban azonos a *protestáns „Szentírás” Ószövetségével*. Ennél nagyobb terjedelmű a *protestáns Biblia*, amely a héber kánonon — mint specifikusan zsidó vallási gyűjteményen — kívül magában foglalja a korai *kereszténység* által létrehozott és szentesített iratok komplexumát, az *Újszövetséget* is. A *legnagyobb* terjedelmű Biblia a *reformáció előtti kereszténységé*, amely azonos a *mai római katolicizmuséval*. Ez a protestáns „Szentírás”-nál annyival *bővebb*, hogy az ótestamentumi részében *hét* olyan *deuterokanonikus* (nem először, hanem csupán később szentesített) *könyv is* szerepel, amelyet a héber és a protestáns Biblia kanonizálói nem vettek föl a maguk, isteni sugalmazottságúnak tekintett gyűjteményébe.

Mármost *melyek* azok az *iratok*, amelyek az említett három, eltérő nagyságú *Bibliát* alkotják? Az alábbiakban sort keríték majd az ismertetésükre, ám előbb föl hívom a figyelmet néhány fontos dologra: a) A különféle magyar nyelvű fordításokban jelentős *eltéréseket* mutat az egyes bibliai könyvek, személyek és földrajzi objektumok nevének az *írásmódja*. (Az egyik júdai király nevét pl. két ilyen alakban olvashatjuk a magyar fordításokban: Ezékiás, Hiszkija.) b) Maguk ezek az eltérések nem csupán a *héber*, a *római katolikus* és a *protestáns* „Szentírás” egymáshoz való viszonyában jelentkeznek, hanem pl. *ugyanazon* keresztény vallásfelekezet régebbi és újabb fordítású Bibliája kapcsán is. c) A bibliai iratok felsorolásakor zárójelben mindig megadom azt az esetleg alkalmazott *rövidítést*, amellyel az illető könyvre a későbbiek során hivatkozom. d) Némelyik bibliai könyv a zsidó vallás és a keresztény felekezetek kánonjában *nem azonos alakban* található meg. (A Zsuzsanna és a vének címen emlegetett, általam később ismertetett történet pl. a római katolikus „Szentírás”-ban a Dániel-könyv végén szerepel, a protestáns Bibliában viszont nem.) e) A magyar nyelvű bibliafordítások *részek* és *versek* szerinti tagoltsága ugyancsak jelentős *különbségeket* mutat, amelyeket a későbbiek során némelykor jelezni fogok. f) A héber Bibliában és a keresztény (protestáns) Ótestamentumban az iratok *nem azonos sorrendben*, néha pedig *nem ugyanolyan szerkezeti egységben* szerepelnek. g) Mivel terjedelmi okok miatt a szóban forgó három (héber, római katolikus és protestáns) Biblia iratait nem akarom külön-külön, felesleges ismétléssel felsorolni, először ismertetem — keresztény kifejezést használva — a *római katolikus Ótestamentum* könyveit, amelyek közül a *dűlt* betűvel szedettek a *héber* kánont, ill. a *protestáns* Ószövetséget alkotják (a *kövér betűvel* szereplők a fentebb említett *deuterokanonikus* írások); majd pedig felsorolom a *csupán a keresztények által* istentől sugallmazottnak tartott *Újtestamentum* iratait.

A római katolikus *Ószövetség könyvei*: *Teremtés* (az ógörög geneszisz szó nyomán Genézis, ill. a régi vallási hagyomány szerint Mózes első) könyve (Gen.). *Kivonulás* (az ógörög exodosz kifejezés révén Exodus, ill. a régi vallási szokás alapján Mózes második) könyve (Ex.). *Lévíták* (héber-latin szóalakzattal Leviticus, a régi vallási hagyomány szerint Mózes harmadik) könyve (Lev.). *Számok* (latin kifejezéssel Numeri, a hajdani vallási szokás alapján Mózes negyedik) könyve (Num.). *Második Törvénykönyv* (ógörög szóval Deuteronomium — betű szerint: a törvény megismétlése —, régi vallási vélemény szerint Mózes ötödik) könyve (Deut.). *Józsué* könyve (Józs.). *Bírák* könyve (Bír.). *Ruth* könyve. *Sámuel első*

könyve (1 Sám.), *Sámuel második könyve* (2 Sám.). (Az utóbbi két iratot a héber Biblia egy könyvnek tekinti.) *Királyok első könyve* (1 Kir.), *Királyok második könyve* (2 Kir.). (A zsidó vallás kánonja ezt a két könyvet is egyetlen iratként kezeli.) *Krónikák első könyve* (1 Krón.), *Krónikák második könyve* (2 Krón.) (A héber Biblia ezt a két iratot szintén egy műnek tartja.) *Ezdrás könyve* (Ezsd.). *Nehémiás könyve* (Neh.). *Tóbiás könyve* (Tób.). *Judit könyve* (Jud.). *Eszter könyve* (Eszt.). **Makkabeusok első könyve** (1 Mak.), **Makkabeusok második könyve** (2 Mak.). *Jób könyve*. *Zsoltárok könyve* (Zsolt.). *Példabeszédek könyve* (Péld.). *Prédikátor könyve* (Préd.). *Énekek éneke* (É. é.). *Bölcsesség könyve* (Bölcs.). **Jézusnak, Sirák fiának könyve** (Sirák). *Ézsaiás próféta könyve* (Ézs.). *Jeremiás próféta könyve* (Jer.). *Jeremiás siralmi* (Siralm.). **Báruk könyve** (Bár.). *Ezékiel próféta könyve* (Ez.). *Dániel próféta könyve* (Dán.). *Hóseás próféta könyve* (Hós.). *Jóel próféta könyve*. *Ámós próféta könyve* (Ám.). *Abdiás próféta könyve* (Abd.). *Jónás próféta könyve* (Jón.). *Mikeás próféta könyve* (Mik.). *Náhum próféta könyve* (Náh.). *Habakuk próféta könyve* (Hab.). *Zófóniás próféta könyve* (Zóf.). *Haggeus próféta könyve* (Hag.). *Zakariás próféta könyve* (Zak.). *Malakiás próféta könyve* (Mal.). (Egy megjegyzés: a Dániel-könyv után most felsorolt iratokat a héber kánon *Kispróféták könyvei* néven egy komplexumnak tekinti.)

Míg a reformáció előtti kereszténység, a mai római katolicizmus Ótestamentuma a fentebb említett (egy-től-egyig a zsidó vallási irodalomból, de csupán nagyjából magából a héber kánonból átvett) könyveket tartalmazza, addig a keresztény *Újszövetségben* a következő iratok szerepelnek: *Máté evangéliuma* (Mt.). *Márk evangéliuma*. *Lukács evangéliuma* (Luk.). *János evangéliuma* (Ján.). *Apostolok cselekedetei* (Ap. csel.). A *Pál* apostolnak tulajdonított 14 levél: levél a *Rómaiakhoz* (Róm.), *első levél a Korinthusiakhoz* (1 Kor.), *második levél a Korinthusiakhoz* (2 Kor.), levél a *Galatákhoz* (Gal.), levél az *Efezusiakhoz* (Ef.), levél a *Filippibeliekhez* (Fil.), levél a *Kolosszéiakhoz* (Kol.), *első levél a Thesszalonikébeliekhez* (1 Thessz.), *második levél a Thesszalonikébeliekhez* (2 Thessz.), *első levél Timóteushoz* (1 Tim.), *második levél Timóteushoz* (2 Tim.), levél *Tituszhoz* (Tit.), levél *Filemonhoz* (Fil.), levél a *Zsidókhoz* (Zsid.). *Jakab levele* (Jak.). *Péter első levele* (1 Pét.), *Péter második levele* (2 Pét.). *János első levele* (1 Ján.), *János második levele* (2 Ján.), *János harmadik levele* (3 Ján.). *Júdás levele* (Júd.). *Jelenések könyve* (Jel.).

3.) Miután áttekintettük, hogy milyen könyvek szerepelnek a héber, a protestáns és a reformáció előtti keresztény (a mai római katolikus) Bibliá-

ban, következő lépésként azt említem meg, *mikor* került sor a szóban forgó *három gyűjtemény szentesítésére*. Másként fogalmazva: *mikor* zajlott le a kérdéses vallási összeállítások *kanonizálása*? A *héber Bibliát* a közkézen forgott sok zsidó vallási iratból az időszámításunk szerinti *első század második felében* alkották meg. Közelebről tekintve azután, hogy e század 70-es évében a rómaiak elfoglalták és lerombolták Jeruzsálemet, a zsidók vallási központját. A gyűjtemény összeállítása a Jabneh városbeli rabbifőiskolán zajlott le. Ez az aktus nem csupán isteni sugallmazottságúnak nyilvánította a gyűjtemény anyagát, hanem azt egyúttal a zsidó vallás minden hívője számára elfogadandó *kánonnak* jelentette ki. (A *kanón* ógörög szó zsinórmértéket, törvényt, mérőrudat jelent.) — A *keresztény iratok* kanonizálása több lépésben ment végbe. Messze nagyobb részük összeállítása az időszámításunk szerinti *4. század második felében* történt meg. Az ún. *deuterokanonikus* könyveket azonban, amelyeket az 1517 után létrejött *protestáns* felekezetek *kirekesztettek* a maguk Bibliájából, csak későbbi időpontokban, a 4–7. században kanonizálta a nyugati, ill. a keleti keresztény teológia.

4.) De vajon *mikor* *keletkeztek* a zsidó, ill. a keresztény vallás által isteni sugallmazottságúnak nyilvánított és ezért a Bibliába fölvetett *könyvek*? Ezzel kapcsolatosan fontos hangsúlyozni: egészen más időpontban születtek meg a szóban forgó iratok, mint amely időpontban a kanonizálásukra sor került. Az *Ótestamentum*, vagyis a héber „Szentírás” talán legrégebben leírt részlete a Debóra éneke, amelyet a Bírák könyvének 5. fejezetében olvashatunk, és amely valószínűleg az i. e. 9. századból származik. Más iratai pedig jóval később, csupán az i. e. 2–1. században keletkeztek. — Igen eltérő nézetekkel találkozunk az irodalomban azzal összefüggésben, hogy mikor születtek meg az *Újtestamentumba* fölvetett, tehát specifikusan keresztény eredetű könyvek. A keresztény teológusok az általuk szentnek tartott újszövetségi írásokat jóval korábbi időből származtatják, mint amelyben valóban keletkeztek. Az első három, ún. szinoptikus evangélium szerintük Jeruzsálem említett pusztulása előtt, a negyedik pedig ezt követően íródott. Ám e nézetükkel szemben, amely mögött az istenembernek tekintett Jézus hajdani létét igazoló szándék húzódik meg, a valószínű igazság az, hogy az evangéliumok csupán az i. sz. első század legvégén, a második század első felében jöttek létre. Hasonló a helyzet az Újtestamentumban szereplő különféle levelekkel is. Ám nemcsak arról van szó, hogy a keresztény teológia a tényleges keletkezési dátumuknál korábbi időpontokból származtatja az egyes újszövetségi iratokat, hanem arról is, hogy

esetleg fölcseréli létrejöttük sorrendjét. A Jelenések könyvét pl., amely az Újtestamentum legrégebbi irata, s időszámításunk 68–69. évében keletkezett, időbelileg az evangéliumoknál későbbi eredetűnek tartja, s úgy véli, hogy csupán az első és a második század fordulóján keletkezett. Dehát miért cselekszik így a keresztény teológia? Azért, mivel ennek a könyvnek az említett időpontban keletkezett alapanyaga mit sem tud az újtestamentumi Jézus-alak fogantatásáról, születéséről s földi életéről.

5.) Maguk azok a *könyvek*, amelyek a Bibliát alkotják, *nem egységesek*. Különféle részeik más és más szerzőtől, ill. más és más korszakból származnak, s eltérő nézeteket képviselnek. Legősibb magjukat a későbbi korok emberei többször is bővítették és átdolgozták. Ez az oka annak, hogy némely bibliai iratban ugyanazon dolog kapcsán nemcsak eltérő, hanem éppenséggel egymásnak ellentmondó véleményekre, történetekre bukkanunk. Ilyen tapasztalatokat szolgáltat számunkra az Újtestamentum, amelynek első evangéliuma — mint később, a Jézus-alak tanításait tárgyaló fejezetben látni fogjuk — egy helyütt a „Messiás”-t csupán a zsidók, más helyütt pedig minden ember megváltójának tartja. És ugyanez a helyzet az Ószövetség irataival is. Az Ézsaiás nevét viselő könyv pl. három szerzőtől és három — egymástól eléggé távol eső — korszakból származik. Igen fontosnak tartom megemlíteni, hogy a szóban forgó jelenségek halmozottan bukkannak föl előttünk akkor, ha a Biblia első öt könyvét olvassuk. Ezeknek a szerzőségét a zsidó — és a hozzá kötődő keresztény — hagyomány Mózesnek tulajdonította. Ám ez a vélekedés tévesnek bizonyult. A tudományos kutatás ugyanis kimutatta, hogy ez az öt könyv, amelyet héberül *Tórának* (azaz *Tannak*), az ógörög fordítás *Nomosz* szava alapján pedig *Törvénynek* hívnak, és amely a zsidó kánon legfontosabb anyaga, számos forrásból van jól-rosszul összeszerkesztve. A mai formájában valószínűleg az i. e. 5. században élt *Ezsdrás* próféta keze nyomát magán viselő Tóra a következő *főbb* forrásokból ötvöződött egybe: a) A *jahvista* hagyományból, amely az i. e. 9. században a déli zsidóság körében keletkezett, és amelyben a Jahve („Úr”) istennév szerepel. b) Az *elohista* kútfőből, amely a Salamon király halála után két részre szakadt óizráeli állam északi felében, a szó szűkebb értelmében vett Izráelben alakult ki i. e. 721 előtt, és amelyben a természetfeletti hatalom neve Elohim („Isten”). c) A *deuteronomiumi* forrásból, amely Jósias király vallási reformja kapcsán i. e. 620 táján a déli zsidó államban, Júdában keletkezett. d) Valamint az ún. *papi kódexből*, amely az i. e. 587-ben babilóniai fogságba hurcolt zsidók papsága körében kelt életre. — Az

elmondottakból fakad, hogy a Tórában két különböző teremtmésmítosz, két eltérő özönvízleírás található, és három helyen beszél el az állítólag a Sínai (ill. a Hóreb) hegyen lezajlott isteni erkölcskinyilatkoztatás történetét. S ugyanilyen okokból fakad, hogy az Újszövetség iratai rendkívül eltérően, gyakran egymásnak homlokegyenest ellentmondva ismertetik a Jézus-alak élettörténetét és tanításait.

6.) A héber vallási iratokat *ógörög* nyelvre legelőször az egyiptomi Alexandriában *fordították le*. Mégpedig az i. e. 3. században. Erre azért volt szükség, mert a Palesztinából szétszóródott zsidók jelentős része már erősen hellenizálódott, és nem értette a szóban forgó iratok (egyébként is meglehetősen régies) zsidó nyelvezetét. Magát ezt az átültetést görögül *Hebdomékonta*, latinul pedig *Septuaginta* néven emlegetik az irodalomban, mivel egy ókori forrás szerint *hetven* férfiú munkája révén született meg. Később a zsidó Biblia könyveit — a nagyobbbrészt eredetileg görögül íródott újszövetségi anyagokkal együtt — *latinra* is lefordították. A kereszténységen belül a latin nyelvű Bibliafordítások közül központi jelentőségre tett szert az ún. *Vulgata*, amelyet 383-tól kezdve Jeromos készített el az újszövetségi iratok görög, ill. az ótestamentumi könyvek héber szövege alapján. Magát ezt a fordítást eleinte némi idegenkedéssel fogadták a keresztény egyházi körök. Később azonban a tridenti zsinat (1545–1563) autentikusnak ismerte el a szövegét, és ennek következtében a 16. században joggal kezdték illetni a *Vulgata* („Elterjedt”) megjelöléssel. A reformáció hatására a Bibliát más nyelvekre is átültették. E nemzeti nyelvű „Szentírás”-ok között kiemelkedő jelentőségű *Luther Márton* munkája, amely az irodalmi *német* nyelv megszületését eredményezte. A *magyar* bibliafordítások közt hasonló szerepet játszik *Károli Gáspár* „Vizsolyi Bibliá”-ja (1590), amely az első magyar nyelvű protestáns „Szentírás”. Továbbá *Káldi György* első magyar nyelvű (1626-ban kiadásra került) római katolikus Bibliája. Az utóbbi időben a Biblia több alkalommal is napvilágot látott modern magyar fordításokban. Az utóbbiak közül én a könyvemben főként a *Szent István Társulatnál* 1973-ban és a *Református Zsinati Iroda Sajtóosztályánál* 1985-ben megjelent Bibliát használtam. Némelykor azonban *Károli Gáspár* mára már jelentősen elavult, ám gyönyörűséges magyar nyelven olvasható „Szentírás”-át is idéztem.

7.) A bibliai könyvek régebben folyamatos szövegét az áttekinthetőség érdekében később *szervezetileg tagolták*. Ez első lépésként azt jelentette, hogy az egyik canterbury érsek, az 1228-ban elhunyt *Stephanus Langton* az iratokat *fejezetekre* (részekre) osztotta. Majd századokkal ezt követően

az egyes fejezeteket *versekre* bontották. Az Ótestamentum kapcsán ezt a munkát az 1541-ben meghalt Santes *Pagnino*, az Újszövetséget illetően pedig 1551-ben Robertus *Stephanus* végezte el.

8.) Amikor a későbbiek során a Biblia különféle részleteit idézem vagy utalásszerűen említem, akkor a most vázolt fejezet- és versbeosztás alapján a következő *helymegjelölést* alkalmazom: a) Először ama rövidítéssel, amely a bibliai iratok fentebbi ismertetésében az egyes könyvek után zárójelben áll, megadom a szóban forgó könyv *nevét*. b) Ezután azt tüntetem fel, hogy az idézett vagy hivatkozott irat *hányadik fejezetében* és az utóbbin belül *hányadik versben* található a kérdéses szöveg. Mégpedig olyképpen, hogy a fejezet és a vers számát *vesszővel* választom el egymástól. A Genézis-könyv második fejezete hetedik versének az idézésekor pl. ezt a helymegjelölést adtam: Gen. 2,7. c) Ha ugyanabból a fejezetből hosszabb összefüggő részt idéztem vagy említettem utalásszerűen, akkor a versszámok közé a hely megadásakor kötőjelet tettem. Konkrét példa erre: amidőn azt tüntetem föl, hogy a Lukács-evangéliumban hol található az újszövetségi Jézus-alak egyik nemzetségi táblázata, akkor az olvasó ezzel a jelöléssel találkozik: Luk. 3,23–38. d) Ha ugyanazon fejezetből kihagyásokkal idézek vagy említek meg valamely részt, akkor a versszámok közé pontot tettem. Idevonatkozó példa: midőn azt mutattam be, hogy a Genézis második fejezetének mely verseiben szerepel az istenség mint az embert és az állatokat fazekas módjára a létező anyagból megformáló lény, akkor ily megjelölést adtam: Gen. 2,7.18–19.21–22. e) Végül arra hívom föl a figyelmet, hogy amikor egynél több fejezetet érint az idézés vagy a hivatkozás, akkor a könnyebb megértés céljából a két szélső fejezetet jelölő számadatok közé *gondolatjelet* tettem. Erre is hozok konkrét példát: amidőn azt tüntetem föl, hogy az újszövetségi Jézus-alak „hegyi beszéd”-e hol található az első evangéliumban, akkor ezt a helymegjelölést adtam: Mt. 5,1—7,29.

9.) Befejezésül a következő kérdést teszem fel és válaszolom meg röviden: vajon igaz-e az egyházi körök, a zsidó és a keresztény vallás teológusai által sugalmazott nézet, amely szerint a Biblia *vallási mű*? Nos, ez az állítás az Újszövetséget illetően a lényegyet tekintve teljesen helytálló. A héber Bibliára (a katolikus Ótestamentumra) vonatkozóan azonban nem. Ennek könyvei ugyanis nem csupán vallási jelenségeket tartalmaznak, hanem az utóbbiakkal együtt sok más egyebet is magukban foglalnak. Tájékoztatnak pl. arról, hogy a Jahvét nem ismerő Ábrahám neve mögött meghúzódó népcsoport Mezopotámiából érkezett Palesztinába, s belőle

később számos etnikai egység alakult ki; Jákób „személye” révén maga a zsidóság is. Beszámolnak róla, hogy az utóbbi miként került állítólag Egyiptomba, onnan hogyan vonult ki, s miként vándorolt 40 esztendőn át a pusztában. Megtudhatjuk belőlük, hogyan zajlott le az „ígéret földjé”-nek a zsidók általi, több évszázadon keresztül tartó meghódítása. Vázlatos képet adnak arról, miként bomlott fel a bírák korában a zsidóknál a nemzeti rend, és mint jelent meg náluk a magántulajdon, a rabszolgaság, az adórszolgaság és a központi hatalom, a királyság. Részletesen leírják Saul uralkodását, az óizraeli állam Dávid és Salamon általi megteremtését, azokat a hódításokat, amelyek révén ez az állam a két utóbbi király idején elérte virágzásának csúcspontját. De arról is tudósítanak, hogy ez a virágzás Salamon halála után véget ért, és a két részre szakadt óizraeli királyság területén egy északi és egy déli zsidó állam jött létre: a szó szűkebb értelmében vett Izrael és a Simeon-törzset is magában foglaló Júda. A későbbi időköt illetően pedig leírják, hogy i. e. 721 táján a most említett Izraelt elfoglalták az asszírok, hogy i. e. 587-ben a Júdát meghódító babilóniaiak lerombolták Jeruzsálemet, a Salamon által építtetett templomot, és a déli zsidó állam lakosságának egy részét (elsődlegesen a vezetőréteget) fogságba hurcolták, s hogy ezek az elhurcoltak, ill. az ő utódaik a fogságból (a perzsa Nagy Kürosznak köszönhetően) i. e. 537-ben hazatérhettek stb.

Az elmondottak egyértelműen jelzik számunkra, hogy a héber Biblia *komplex* gyűjtemény, amelyet ugyan a lényegét tekintve sokszor a vallási szemlélet ural, ám egyúttal a régi zsidóság történelmét is magában foglalja. De nem csupán erről van szó, hanem arról is, hogy a héber Bibliának jóegynéhány könyve szinte teljesen *világi* tartalmú. Ezzel összefüggésben hadd utalok pl. az Énekek énekére, amely a testi szerelmet dicsőíti. Továbbá a Prédikátor, a Példabeszédek vagy Jób könyvére, amelyek szinte *filozófiai* módon vizsgálják a lét, az emberi sors nagy kérdéseit, és nem egy esetben már-már ateista hangnemben nyilatkoznak, s a bennük föllelhető fejtegetések a mai ember számára is rendkívül értékesek.

Az ókor neves bölcseleje, *Arisztotelész* a „Metafizika” c. munkájában arról beszél, hogy az emberek minden időben „a *csodálkozás* következtében kezdtek filozofálni. Kezdetben a hozzájuk legközelebb eső csodálatos dolgokon elmélkedtek el, majd lassanként továbbmentek ezen az úton, és nagyobb dolgok felől is kezdtek kérdéseik lenni, így pl. a Holdnak változásai felől, s a Napnak és csillagoknak járása és a *mindenség keletkezése* felől.” Majd megjegyzi: a kételkedő és csodálkozó ember tudatlannak érzi magát, s hogy ezen állapottól megszabaduljon, törekszik az ismeretre, filozofálni kezd. Arisztotelész egyúttal arra is figyelmeztet: hasonló törekvés jellemzi történetileg azt a személyt is, aki *mitoszok* kimunkálása révén igyekszik az őt izgató kérdésekre választ adni, és „ezért a *mitoszkedvelő* is valahogyan *filozófus*.” („Metafizika.” Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1957. Fordította: Halasy Nagy József. 982b.)

Vajon miért említettem meg a fenti arisztotelészi gondolatokat? Két ok miatt. Egyrészt azért, mivel a *Biblia* is mitikus módon magyarázza a kozmosz létrejöttét. Másrészt pedig azért, mivel érzékeltetni akartam: az ismeretek hiánya miatt a mitikus kozmogónia történetileg szükségszerű lépcsőfok a világkeletkezés értelmezése szempontjából, és ezért kellő árnyaltsággal kell róla vélekednünk.

AZ ÓTESTAMENTUM TEREMTÉSMÍTOSZAI

A Biblia ismerői tudják, hogy a szóban forgó témakörrel az Ószövetség *legelején*, a *Genezis* könyvében esik részletesen szó. Persze, korántsem véletlenül, hanem nagyon is szándékosan. Ha ugyanis a Biblia kezdetén a papi-teológiai magyarázat valamilyen transzcendens hatalomtól eredezteti a realitást, akkor az e véleményt elfogadó részére magától értetődőnek

tűnik, hogy a későbbi bibliai szövegek is természetfeletti történekekről számolnak be. Épp ezért világnézetileg igen fontos annak elfogulatlan elemzése, hogy *mit tartalmaz* az Ótestamentum a mindenség létrejöttéről. Nem méltó ugyanis az emberhez, hogy rabja legyen olyan hiedelmeknek, amelyek tudatlanabb őseinél évezredekkel ezelőtt születtek meg, és amelyeket a jelenkori zsidó és keresztény vallás ideológiai képviselői törekszenek a hívőkkel elfogadtatni.

Az említett két vallás teológusai a mindenség transzcendens hatalom általi előidézését történeti ténynek tekintik, és magáról az állítólagos bibliai világteremtésről a következőket szokták elmondani:

Az isten a kozmoszt hat nap alatt teremtette meg, majd pedig a hetedik napon megpihent. Az általa megformált első embereket az Édenbe helyezte, hogy ott boldogan élhessenek. Ám eszes teremtményei okatlanoknak bizonyultak, mert a jó és gonosz tudásának fájáról tiltott gyümölcsöt ettek, ami miatt büntetésként a Paradicsomból való kiűzetés és sanyarú élet lett az osztályrészük.

De vajon *mit tartalmaz valójában* a Biblia a világ állítólagos isteni teremtéséről? Az Ótestamentum idevonatkozó részeiben tényleg azt olvashatjuk, amit a teológusok fentebb említett ismertetője magában foglal? S ha nem, akkor mi az igazság, és ez az igazság szól-e emellett, hogy a realitás természetfeletti hatalom műve? Továbbá: ha kiderül, hogy a Bibliában csupán a realitás keletkezésére vonatkozó *emberi hiedelmekről* van szó, akkor mely okok ösztönözték a gondolkodást a múltban és késztetik a jelenben arra a vélekedésre, hogy a világot valamilyen isteni erő teremtette?

A fenti kérdések megválaszolását kezdjük annak a meglepő ténynek a felemlítésével, hogy a Bibliában nem egy, hanem *két* — logikailag kellően össze nem szerkesztett, *egymásnak ellentmondó* és egymás hitelét teljességgel lerontó — *teremtésselbeszélés* rejlik. Magát ezt a tényt a teológusok tagadják. Vagy hallgatnak róla (mint pl. a Minervánál 1987-ben megjelent „Ábel—Zsuzsanna” c. bibliai lexikon szerzői), vagy úgy fogalmazzak, hogy egy ősi teremtéstörténet két, egymást kiegészítő változata szerepel az Ótestamentumban. Ezt az álláspontot képviseli — többek közt — a Szent István Társulat által 1973-ban kiadott új katolikus bibliafordítás is. A tudomány azonban bebizonyította, hogy az elbeszélések (pontos kifejezést használva: mítoszok) teljesen különböznek egymástól — éppúgy, mint ahogy az *özönvíz* kapcsán olvasható két történet is. A kutatókat egyébként e meggyőződéshez a vonatkozó bibliai szövegek érdekmentes vizsgálata

vezette el. Hogy közelebbről milyen konkrétumok, azt a következőkben majd részletesen bemutatom. Előbb azonban tájékoztatás céljából megemlítem, hogy a szóban forgó két mítosz hol található a Genézisben. Nos, az *első* elbeszélést a Genézis 1. fejezete és 2. fejezetének első három és fél verse (1–2,4a), a *másodikat* pedig a 2. fejezet fennmaradt szövege (2,4b–25) foglalja magában. Ha aztán e szövegrészeket összevetjük egymással, akkor a köztük meglévő radikális eltéréseket, szembenállásokat látva bárki számára nyilvánvaló lehet, hogy bennük két teljesen különböző teremteselbeszélés rejlik. (A két mítosz közül a *másodikat* „A múlt és a jövő aranykora a Bibliában” c. fejezetben, az *elsőt* pedig a „Bibliai történetek” c. fejezet legelején találja meg az olvasó.)

A két mítosz *hat* fontos eltérése közül az *egyik* (még hozzá a legjelentéktelenebb) abban jelölhető meg, hogy az elsőben *történik*, a másodikban pedig *nem történik említés* az állítólagos isteni világlétrehozás *időtartamáról*. Az *első* elbeszélés szerint a természetfeletti hatalom *hat nap alatt* megteremtette az egész kozmoszt, majd pedig a hetedik napon megpihent. Az 1. napon létrehozta az eget, a földet, a világosságot, és az utóbbit elválasztotta a sötétségtől. A 2. napon megteremtette azt a szilárd mennyboltozatot, amellyel elzárta egymástól az ég alatti és feletti vizeket. A 3. napon itt a Földön elkülönítette a tengert és a szárazulatot, s megteremtette a növényeket. A 4. napon létrehozta a Napot, a Holdat és a csillagokat (itt illogikus momentum, hogy előbb van meg a növényvilág, mint a létokát jelentő Nap, és korábban létezik a világosság, mint saját forrásai, a világító égitestek). Az 5. napon az istenség madarakat, víziállatokat hozott létre. Végül, a 6. napon a szárazföldi állatokat és az embereket teremtette meg.

Vajon miért soroltam fel részletesen, hogy az egyes napokon miket hozott létre az első mítosz szerint a természetfölötti hatalom? A részletes felsorolás oka a következőkben rejlik: a két kozmogóniai történet között jelentős különbség mutatkozik abból a szempontból, hogy az istenség *milyen sorrendben* teremtette meg a konkrét dolgokat. A két mítosz e *második* eltérése azonnal nyilvánvaló lesz számunkra, ha az első történetbeli sorrendet összevetjük a második elbeszélésben szereplővel. A második mítosz szerint ugyanis a Föld kezdetben kietlen és pusztá volt; majd először az istenség egy embert formált, aztán a növényvilágot (ti. az Édent), az állatokat hozta létre, s végül az első ember oldalbordájából megformálta az első asszonyt. A konkrét jelenségek teremtési sorrendjének a különbségét alapvetően az a tény jelzi, hogy míg az első mítoszban

az első emberek életre hívása a teremtes *befejező* mozzanata, addig a második elbeszélésben az első ember megformálása a *legelső* aktus.

A két történet *harmadik* különbségét az jelenti, hogy míg az első mítosz istensége egyszerre hoz létre *férfit és nőt* (Gen. 1,26–28), addig a második elbeszélés transzcendens hatalma először csupán *egy embert* alkot. És sajátos módon ez az egy ember nem férfi, és nem is nő, hanem voltaképpen *hermafrodita* (kétnemű) lény, amely még egységben tartalmazza a férfit és a nőt. Az utóbbiak szétválasztása a második történetben csak a világalkotás utolsó fázisában következik be. Akkor, amidőn ennek az embernek a kivett bordájából nőt, a maradékából pedig férfit alakít ki az isten. (Talán nem lesz haszontalan, ha megemlítem, hogy a második mítoszban először létrehozott hermafrodita ember képzele valószínűleg sajátos biológiai tapasztalatok hatására keletkezett. *Sziámi ikrek* ugyanis a régi korokban is születtek, és az ilyen, egymással összenőttén világra jött ikerpárok lehettek ennek a képzetnek a forrásai. Bizonyára ugyanez a jelenség ösztönzi a „Lakoma” c. platóni dialógus egyik szereplőjét, *Arisztophanészt* arra, hogy a szerelem eredetét specifikus sziámi ikrekre vezesse vissza. Arról beszél, hogy az emberiség őstörténetében nem voltak külön nők és férfiak, hanem fajunk voltaképp három, ugyancsak furcsa alaptípusban létezett. Közülük az egyikben egy férfi és egy nő, a másikban két férfi, a harmadikban pedig két nő leledzett. E különös típusokat azonban Zeusz szétvágatta, mivel agresszíven viselkedtek, és még az istenek világára is rá akartak támadni. Az egymást korábban megkedvelt, de most már egymástól elválasztott felek azonban továbbra is csak egymás — vagy legalábbis csupán egymás neme — iránt vonzódtak. Így aztán a három alaptípusból a platóni Arisztophanész-alak szerint a szerelem három fajtája jött létre: a női típus leszármazottjai csak a nőket, a férfi típus utódai csupán a férfiakat, a vegyes típus szülöttjei pedig a magukéval ellentétes neműeket „kedvelik”. — Platón Összes Művei. I. Európa Könyvkiadó, Bp., 1984. 968–974. oldal.)

További, immár *negyedik* különbsége a két mítosznak, hogy eltérő bennük a *világ létrehozásának a módja*. Az *első* történetben szereplő istenség a konkrét dolgokat a kimondott *szó mágikus erejével* hívja életre az örök anyagból. Magát ezt a mozzanatot lépten-nyomon megfigyelhetjük a Genézis 1. fejezetében, amelyben a természetfölötti hatalom szájából ily parancsok hangzanak el: legyen világosság, teremjen a föld zöldellő növényeket, legyenek világító testek az égbolton, a vizek teljenek meg állatok sokaságával, hozzon létre a föld élőlényeket! (A Biblia más helyein

is találkozunk azzal a gondolattal, hogy az isten a szó erejével parancsolta életre a különféle dolgokat. Vö.: Zsolt. 33,9.) Mindezt olvasva fölmerül bennünk a kérdés: miként juthatott emberösünk arra a gondolatra, hogy a világlétrehozás eszközévé a beszédet, a kimondott parancsot tegye meg? Itt gyakorlatilag arról van szó, hogy a régi időkben, amikor a nyelv kezdett kialakulni — és még bizonyára később is sokáig —, az emberek tudatában a szó és az általa jelölt dolog nem különült el kellően egymástól. Elődeink a jelölő szót a tárgyhoz tartozónak tekintették. És mivel a szó lehetővé tette számukra, hogy vele mint ismeretrögzítő eszközzel egyes dolgokat a többiek közül maguknak kiemeljenek, mivel a beszéd segítségével egymásra hathattak, a közösség tevékenységét összehangolhatták, társukat az erdőből előhívhatták stb. — ezért torz és túlzó analógiás következtetéssel úgy vélték, hogy hasonlóképp, a szó hatalmával volt képes az anyagból létre hívni a konkrét tárgyakat maga az istenség is. Érdekes egyébként, hogy ez az ősi időkből eredő, s mai vallásokban is így vagy úgy (pl. imaként) továbbélő szómágia az ótestamentumi Tízparancsolat szövegeiben is jelen van. Mégpedig oly formában, hogy az utóbbiak (Ex. 20,7; Deut. 5,11) kimondják, az isten nevét nem szabad hiába fölvenni. E furcsa tiltás oka kettős. Egyrészt az Ószövetség emberei félnek, hogy amikor a nevét kimondják, az isten ténylegesen megjelenik, és fölbukkanása rosszat eredményezhet nekik, mivel a korabeli nézet szerint az isten embermódra viselkedik, és számukra ártalmasat is tehet. Másrészt attól tartanak, hogy az isten nevének a kimondásakor idegenek megismerhetik a természetfölötti hatalmat jelölő szót, és az utóbbi révén kisajátíthatják maguknak az istenséget. Hogy e veszélyeket elkerülhessék, az ótestamentumi zsidók saját istennevük (Jahve) helyett a szintén úr-jelentésű *Adonáj*-t használták. Emiatt aztán az eredeti kiejtése feledésbe merült, és az i. sz. 5–6. századig csupán mássalhangzókat rögzítő héber írás révén fennmaradt alakját (JHVH) sokáig Jehovának olvasták, míg a kutatók ki nem derítették valószínű ősi hangzását.

Összefoglalva tehát a most elmondottakat: az első mítosz istensége a létező anyagból a szó mágikus erejével hívja, parancsolja életre a konkrét dolgokat. És mi a helyzet a teremtés módját tekintve a *második* történetben? Itt a természetfölötti hatalom voltaképpen úgy alkot, mint a *fazekasmester*: a létező anyagból *saját fizikai tevékenységével* formálja meg a különféle jelenségeket. Az első ember keletkezéséről pl. ebben az elbeszélésben a következőt olvashatjuk: „... megformálta az ÚR-isten az embert a föld porából, és élet leheletét lehelté az orrába. Így lett az ember élőlény-

nyé.” (Gen. 2,7) Az e történetben tevékenykedő istenség a kertészhez hasonlóan munkálkodva fákat ültet, neveli azokat, és fizikai erő kifejtéssel formálja meg a mezei vadakat, a madarakat, az első asszonyt és férfit (Gen. 2,8; 2,18–23). Úgy teremt tehát a szóban forgó természetfölötti hatalom, mint sok más ókori nép istenei, akik szintén fizikai munkával alkotják meg a konkrét dolgokat. Miként a görög Hésziodosz „Theogoniá”-ja szerint a szánta istenkovács, Héphaisztosz is földből gyúrja meg az emberi aranykor megszűnését előidéző Pandórát, a női nem ősanáját (571–593. sorok).

Mielőtt a két kozmogóniai mítosz további fontos különbségeiről szót ejtek, úgy vélem, a most említett teremtésmódok kapcsán ki kell térnem néhány dologra. *Először* azt szükséges hangsúlyozni, hogy a bibliai elbeszélésekben a világ létrehozása *nem a semmiből* történik. A bennük tevékenykedő hatalmak az öröknek tartott anyagból csupán életre hívnak vagy megformálnak dolgokat, de magát az anyagot nem teremtik. Az a héber szó egyébként, amelyet a magyar fordítás a teremtés kifejezéssel ad vissza, annyit jelent, hogy elrendezni. A keresztény teológusok tehát a semmiből történő isteni világlétrehozás elméletét jogtalanul igyekeznek a Bibliára alapozni. Ez a gondolat egyébként még a régi keresztényeknél sem szerepel. Ők úgy vélekedtek, hogy az isten a majdnem semmiből teremtette meg a kozmoszt. Később azonban a teológia, amely isten hatalmának a korlátját pillantotta meg az anyag örök voltát valló nézetben, az abszolút isteni mindenhatóság elve érdekében kidolgozta azon eszmét, hogy az istenség mindent a semmiből hozott létre.

Másodszor arra hívom föl a figyelmet, hogy a második mítosz teremtésmódja, a fazekaséval egyező formáló munkája történetileg a vallás keretében csak akkor bukkanhatott föl, amikor a tényleges *emberi szférában már kialakult* az edények készítésének a szokása. A vallásra ugyanis az jellemző mindig, hogy különféle mozzanatait a társadalom reálisan már létező viszonyaiból, a szociális rend szerkezetéből, a tudat, az erkölcs, a mesterségek területéről meríti. A most szóban forgó létrehozási mód különben a későbbiek során az ótestamentumi zsidóság egyetlen istenévé váló Jahve jellemző vonása lesz. Egyes szövegrészletek órála mondják, hogy fazekas módjára teremtette meg a világot. Érdekességgént utalok arra is, hogy az ókori egyiptomiaktól reánk maradt olyan műalkotás, amely az első embereket megalkotó istent tevékenység közben ábrázolja. Az istenség mint fazekas munkálkodik. Korongján éppen az első nőt formálja. Az első férfi pedig — már elkészítetten — oldalra téve áll. Mindez arra utal, hogy a

fazekasság igen nagy haladást jelentett az emberiség történetében, mivel e mesterséggel (ógörög szót használva: tekhnéval) a természetiekhez viszonyítva gyökeresen új dolgot tudtak őseink előállítani, és a számukra nagy jelentőségű alkotásmódot tartották méltónak az istenhez is. Itt igen kézzelfoghatóan nyilvánul meg a vallási szemléletnek az a vonása, amelyről sok érdekes fejtegetés olvasható a múlt század német filozófusánál, *Feuerbachnál*. E férfiú a maga egyik munkájában, „A kereszténység lényegé”-ben hangsúlyozza: a vallásban az ember elsődlegesen azokat a dolgait kapcsolja a természetfölötti szférához, amelyek neki, a földi halandónak a legértékesebbek. És mivel a fazekasság a maga történelmi megjelenésekor valami csodálatos eredményeket produkálni képes, az anyagot új fajta rendezettséggel ellátni tudó dolog, ezért őseink úgy vélik, hogy az általuk örök létezőnek tekintett anyag is csak a fazekaséhoz hasonló formáló tevékenység révén kaphatta meg a saját rendezettségét.

Harmadszor szólnom kell arról is, hogy a második mítoszban az első ember létrehozása kapcsán találkozunk azzal az ősrégi hiedelemmel, amely szerint a *levegő életerő*. A fentebb már idézett és idevonatkozó szövegrészlet (Gen. 2,7) szerint az isten a holt anyából formált emberi testet a belé lehelt levegővel tette élő lénnyé. S vajon miért tekintik a régi emberek (más egyéb dolgok, pl. a *vér* mellett) a levegőt az élet hordozójának? Alapvetően azért, mivel megfigyelték, hogy a halál beálltakor megszűnik a légzés, és azt hitték, hogy mindig a levegő hiánya idézi elő az élet elmúlását. Néha, ti. megfulladáskor, valóban ez a helyzet. Ám az esetek többségében a légzés megszűnése csupán a test belső halálának az okozata. A primitív ember azonban, aki helyesen észrevette, hogy a levegő elengedhetetlen föltétele az életnek, megfordította a kauzális viszonyt, és a levegőt az élet kizárólagos hordozójának vélte. Egyébként érdekes, hogy a régi korok vallásos világszemlélete a levegőben nem csupán élet-, hanem *nemzőerőt* is látott. Ezt a hiedelmet a finnek eposza, a „*Kalevala*” is tartalmazza. Az eposz első énekében arról olvashatunk, hogy Kave (vagy más néven: Ilmatar) istennő — megunva az égben a szűzi magányt — leereszkedett az őstenger vizére, amelyen elaludt, és amelyen a következők történnek vele: „Szél a szűzet elringatja, / Víz a némbert viszi, hajtja / Környül a kéklő víz mezején, / Tajtékzó habok tetején; / Szélfúvás teherbe ejti, / Tenger dombossá teremti.” Maga ez a hiedelem, amely szerint a levegő (a most idézett szövegben a mozgó levegő, a szél) képes a nők megtermékenyítésére, két dologgal áll kapcsolatban. Egyrészt azzal a nézettel, hogy a levegő életerő. Másrészt pedig ama ténnyel, hogy őseink

csak igen későn ébredtek rá a nemi aktusnak az utódok létrejöttében játszott szerepére. Így aztán már nem meglepő számunkra, hogy ez a különös hiedelem — szakadatlanul változtatva konkrét alakját — igen sokáig fennmaradt az emberiség történetében. Sajátos maradványa pl. ama újszövetségi nézet is, amellyel a Máté és a Lukács nevét viselő evangéliumokban találkozunk, és amely szerint a Jézus-alak anyja, *Mária* szűzen, a „*Szent Lélektől*” fogant.

Miközben részletesen szót ejtettem a két bibliai mítosz eltérő teremtménymódjairól, a sorok közt a két történet egy újabb, sorrendben már *ötödik* különbségét is jeleztem. Azt ugyanis, hogy az elbeszélésekben *két különböző isten*, világlétrehozó szerepel. Az első mítosz istenének a neve héberül *Elohim*, amelyet a magyar bibliafordítások az „*Isten*” szóval adnak vissza. A második kozmogóniai változat természetfeletti lényé pedig a *Jahve Elohim* kettős nevet viseli, amelyet Károli Gáspár „*Úr Isten*” (a Református Zsinati Iroda Sajtóosztályának 1985-ben megjelent Bibliája „*Úristen*”, a Szent István Társulat 1973-as kiadású Bibliája „*Úristen*”) alakkal fordít magyarra. Az Ótestamentumban egyébként a későbbi fejlődés során, amikor a monoteizmus kibontakozik, Jahve néven ez a transzcendens hatalom lesz a zsidók egyetlen istene. Magát ezt a természetfölötti lényt különben a régi zsidók *állatalakúnak* képzelték, ami arra utal, hogy a rá vonatkozó hiedelmek kialakulása a nomád állattenyésztéssel kapcsolatos. Csakis ez lehet az oka annak, hogy az Ószövetségben gyakran találkozunk Jahvenak mint *bikaborjúnak* a kultuszával, és az utóbbihoz kötődő *üszőáldozattal* (vö.: 1 Sám. 16,2). Vagyis az állattenyésztő emberek a maguk isteneit éppúgy két (eltérő nemű) lénynek tudták csupán elképzelni, ahogy pl. a szarvasmarha faj is két különböző nemnek, a hímnek és a nőténynek köszönheti a létét. A tudomány kiderítette, hogy a Genézis első kozmogóniai mítoszának Elohim nevezetű istene mögött is két, méghozzá eredendően állat alakú istenség rejlik. A Mózes neve alatt szereplő első könyv ugyanis így beszélteti a most említett transzcendens hatalmat: „Alkossunk embert a képmásunkra, hozzánk hasonlóvá”; majd — csodák csodája! — arról értesülünk, hogy az istenség férfit és nőt (az eredeti héber kifejezések szerint: hímet és nőtényt) hozott létre (1,26–27). Ez pedig azt jelenti, hogy minden későbbi értelmezéssel szemben az *Elohim* szó mögött *két istenség* búvik meg. A szó eredeti jelentése ugyanis nem egyes számú, hanem többes számú alanyeset. Ősi értelme ez: istenek. Az elmondottak mellett szólnak, hogy a totemizmus időszakában a régi zsidók két — egymással szétszakíthatatlan kapcsolatban álló, hímnemű és nőnemű —

istennek hódoltak. Éppúgy, mint más, hasonló fejlettségi szinten állt egykori népek (pl. az egyiptomiak és a hellének) is. Hadd utaljak ezzel összefüggésben csupán arra, hogy a görög mítoszvilág főistenét, *Zeuszt bikaalakúnak* is gondolták; *Hérát*, a feleségét pedig minden bizonnyal *tehénnek* képzeltek, mert a szépségét leíró antik irodalmi alkotások az istennőt *tehén szeműnek* emlegetik.

A Genézis két elbeszélésének sorrendben *hatodik* különbsége, amelyre utolsóként térek ki, az, hogy a két történet *ellentétesen* vélekedik az *embernek a világban elfoglalt helyéről*. E szempontból az első mítoszt *optimista*, a másodikat *pesszimista* beállítottság jellemzi. Az első kozmogóniai mítosz elégedettséget kifejező szemlélete a következő mozzanatokban nyilvánul meg: 1) A benne szereplő istenség, Elohim az egyes teremtetési aktusok után az önmaga által életre hívott dolgokat jóknak tartja. 2) Az egész mű elkészülte után a Genézis (1,31) összegző célzattal még külön hangsúlyozza: „És látta Isten, hogy minden, amit alkotott, igen jó.” 3) Az itt munkálkodó istenség az embereket a már teljesen kész világba teremti bele, ami annyit jelent, hogy mindent az ő kedvükért hozott létre. 4) Az embereket a természet — főként pedig az állatvilág — urául rendeli, mondván nekik (Gen. 1,28): „Szaporodjatok, sokasodjatok, / töltsétek be és hódítsátok meg a földet. / Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain / és a földön mozgó / minden élőlényen!” 5) Az első kozmogóniai mítosz optimizmusát az is jelzi, hogy ehhez az elbeszéléshez a bűneset története egyáltalán nem kötődik. Benne halvány utalás sincs az Édenkertre, a tiltott gyümölcsű fákra. Sőt, az itt szereplő istenség a növényvilágot minden korlátozás nélkül az emberek rendelkezésére bocsátja, uralma alá adja, midőn így beszél hozzájuk (Gen. 1,29): „Nektek adok az egész föld színén minden maghozó növényt, és minden fát, amelynek maghozó gyümölcse van: mindez legyen a ti eledeletek.” (Az „özönvíz”-et követően az istenség hasonló módon nyilatkozik: Gen. 9,3.) 6) Végül az első kozmogóniai mítosz optimizmusa pregnánsan fejeződik ki ama gondolatban, hogy az istenség az első embereket mint önmagához hasonló lényeket hozta létre. Erről így beszél a Genézis (1,27): „Megteremtette Isten / az embert a maga képására, / Isten képására, / férfivá és nővé teremtette őket.”

És most tegyük föl a kérdést: milyen néptől eredhet az első mítosznak ez az optimista világszemlélete? A kutatás kiderítette, hogy *nomád pásztor-kodást* űző emberektől. A nomád pásztor ugyanis ura állatainak; ha egyik helyen elfogyott a legeltetésre alkalmas fű, odébb hajthatja állatait; közös-

ségét még nem marcangolja a belső társadalmi ellentét; szabad lelkületű lény, és ezen okok miatt elégedett a világban elfoglalt helyzetével, aminek aztán hangot ad a maga kozmogóniai elbeszéléseiben is. Az olvasóban, persze, fölmerül a kérdés: milyen tények révén jutottak a tudósok ama fölismeréshez, hogy az első teremtménymítosz nomád állattanyésztöktől ered? Nos, annak alapján, hogy e történetben még nem esik szó földművelésről, növénytermesztésről, továbbá abból kiindulva, hogy a kozmoszt létrehozó istenség itt elsődlegesen az *állatvilág* uraiul rendeli az embereket.

Mint említettem, a második teremteselbeszélést alapvetően *pesszimista* szemlélet jellemzi, amely azt fejezi ki, hogy az őt megalkotó ember elégedetlen a világban elfoglalt helyzetével. Ez a pesszimizmus többek közt abban mutatkozik meg, hogy itt az első ember létrehozása a teremtményének nem megkoronázása, hanem csupán egy esetleges aktusa. Továbbá abban, hogy itt a világ alapvetően nem az emberért teremtetik, hanem inkább az ember azért, hogy szolgálja, művelje a földet. A második történet pesszimizmusának legradikálisabb megnyilatkozása pedig az, hogy a bűneset — a maga összes szomorú következményével együtt — csakis ehhez a kozmogóniai mítoszhoz kötődik.

A tudósok aztán föltárták, hogy ez a teremteselbeszélés olyan néptől ered, amely már *földművelést*, valószínűleg oázisos kertgazdálkodást folytatott. Az őt átható pesszimizmust pedig éppenséggel a földművelés viszonyai keltették életre. Vajon miért? Azért, mivel a földművelést eleinte kezdetleges szerszámokkal végezték, a földműves kínzó munkája kis eredményt hozott, és a bibliai földeken ezt a sovány termést is állandó pusztulással fenyegette az aszály. Így aztán nem csoda, ha a szóban forgó mítoszt létrehozó nép úgy érezte, bünt követett el akkor, amidőn áttért a földművelésre. Pesszimizmusa azonban nem csupán annak volt okozata, hogy erősen függött a természeti körülményektől. Fakadt abból is, hogy a földművelésre való áttérés következményeként olyan társadalmi problémák jelentkeztek nála, amelyek a nemzetségi rendben a lényegyet tekintve még ismeretlenek voltak. Most ugyanis kialakul a föld magántulajdona, mind jelentősebbé válik a vagyoni differenciálódás, az elnyomás, a kizsákmányolás, és az ősi idők belső békéjét a szociális ellentétesség váltja fel. E körülmények aztán nem csak az ószövetségi zsidóknál, hanem más népeknél is előidézik a hamis bűntudatot. (Az elmondottakkal kapcsolatosan az olvasó figyelmébe ajánlom Trencsényi-Waldapfel Imre „A két Ádám-mítosz társadalmi háttere” c. cikkét a „Vallástörténeti Tanulmányok”-ból: Akadémiai Kiadó, 1959.)

Összegezzük röviden mindazt, amiről fentebb szó esett, és vonjuk belőle adódó következtetéseket! A két bibliai kozmogóniai mítosz alapvető ellentmondások vannak a teremtés időtartamát, a konkrét dolgok, az első emberek létrehozási sorrendjét, módját, a szereplő istenségeket és a világ optimista vagy pesszimista megítélését tekintve. Márpedig ha ezt az egyedül létező kozmoszt csupán egyetlen istenség teremtette, miként a zsidó vallás és a kereszténység állítja, akkor az csak egyfajta sorrendben, módon stb. alkotta volna meg. (Egy munkát ugyanis esetleg többféleképp végezhetünk el — ha azonban valamit már létrehoztunk, akkor azt csupán egy bizonyos módon idéztük elő.) Így az elmondottakból minden elfogulatlanul gondolkodó ember számára nyilvánvaló, hogy a Bibliában szereplő ellentmondásos kozmogóniai hiedelmek nem igazságot fejeznek ki, hanem csak azt tükrözik, hogy a régebbi korok népei a maguk fejletlenebb szintjén miként vélekedtek a kozmosz eredetéről. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha más kultúrák teremtéshiedelmeit vesszük szemügyre. Épp ezért el kell vetnünk minden oly nézetet, amely vallási (vagy filozófiai) keretekben transzcendens hatalmaktól származtatja a struktúrált világot vagy pedig még magát az anyagot is. A szóban forgó — korántsem könnyen tisztázható — dolgokról a tények, a tudomány fényében kell véleményt alkotnunk. Egyúttal feladatunk megmagyarázni azokat az általános világnézeti okokat, amelyek a vallásokban és egyes filozófusoknál szükségszerűen idézték elő — és tartják fenn — azon hiedelmeket, amelyek szerint természetfölötti hatalmak műve a létező realitás. A következőkben néhány ilyen alapvető világnézeti determinánst mutatok be.

A TEREMTÉSKÉPZETEK KELETKEZÉSEI

Ha a most említett ösztönző tényezőket akarjuk megvizsgálni, akkor első lépésként arra kell utalni, hogy az állatvilágból fokozatosan kiemelkedő őseinknél igen hosszú időn át nincsenek kozmogóniai hiedelmek. Azt ma már nem tudjuk kideríteni, hogy az első világkeletkezési nézetek mikor bukkantak fel a történelem folyamán. Egy dolog azonban bizonyosnak látszik. Az ugyanis, hogy e képzeteknek a megjelenését — miként Arisztotelész idézett szövegrészlete is hangsúlyozta — nem tekinthetjük valamiféle negatívumnak. Mert igaz ugyan, hogy a vallási ihletettséggű kozmogóniai mítoszok természetfölötti hatalmakkal operálnak, de hát ezen ne csodálkozzunk, hisz az emberi tudat szinte napjainkig a transzcendencia

foglya. A fontos itt az, hogy történetileg egyáltalán fölmerül a mindenség, a földi valóság létrejöttének a problémája. Maga ez a tény az emberi fejlődésnek már viszonylag magas szintjét mutatja. Olyan fokát, amelyen ősünk már képes rá, hogy oknyomozást folytasson, amelyen már nem csupán léte közvetlen fönntartásával van elfoglalva, hanem — kissé leegyszerűsítőn fogalmazva — már arra is képes, hogy „elméleti” kérdésekkel foglalkozzék. Persze, helyes választ még hosszú ideig nem tud adni, mivel ismeretei korlátozottak, és a valóság kauzális összefüggéseit épphogy csak kezdi megsejteni. Ezért aztán nem tehet mást, mint azt, hogy az általa leginkább ismert — vagy ismertnek vélt — tevékenységi módot, *saját munkáját* használja modellként a kozmosz létrejöttének a megmagyarázása céljából.

Saját tevékenységét pedig az jellemzi, hogy a számára szükséges dolgokat először *gondolatilag eltervezi*, majd ezt követően a körülötte lévő anyagból tárgyilag *megformálja*. Tehát gyakorlatilag a következőről van szó: az általa létrehozott termékek azért alkalmasak emberi szükségletek kielégítésére (pl. a ruha a test védelmére), ilyen vagy olyan funkció betöltésére (pl. a háló a hal megfogására), mert éppen a kívánt célra alkalmasnak tervezte el s alkotta meg őket.

És épp ezen a ponton jön ősünk számára a magától értetődőnek tűnő következtetés: ha saját produktumai önmaga célirányos munkálkodásának az eredményei, akkor a természetben található azon dolgok is csak valamiféle tudatos előre-elképzelés és létrehozás gyümölcsei lehetnek, amelyek célszerűséget, szabályosságot, igények kielégítésére alkalmas vonást (azaz „ésszerűséget”-et) mutatnak. Mivel azonban elődünk tudja, hogy ezek a jelenségek nem tőle erednek, hogy ő ezeket képtelen létrehozni, továbbá mivel még csak nem is sejti, hogy e dolgokat a vak kauzalitás idézheti elő, kénytelen arra gondolni, hogy itt önála s a természetnél értelmesebb és nagyobb hatalmú szféra termékeiről van szó. Így aztán az emberi gondolkodás még gyermeketeg volta miatt kialakul a transzcendens hatalmakhoz kötődő teremtéshidelem. Maga ez az utóbbi azonban hosszú időn át viszonylag csupán kismértékben rugaszkodik el a realitástól. Ezen azt értem, hogy az ember sokáig úgy képzei el a világ keletkezését, hogy az anyag mindig is megvolt, senki nem hozta létre a semmiből, és az istenek ebből az öröklétű anyagból alakították ki a konkrét dolgokat. Itt tehát még az figyelhetjük meg, hogy az istenek is az emberhez, a kézműveshez szinte teljesen hasonló módon munkálkodnak. E jelenséggel nemcsak a fentebb tárgyalt második bibliai teremtésmítoszban, hanem az ókori

görögöknél, a mezopotámiai népeknél, a finnek „Kalevalá”-jában és az irokézek kozmogóniai mítoszaiban is találkozunk. A régi időkben ugyanis a természet az ember számára oly hatalomként jelenik meg, amelyről még álmában sem gondolja, hogy anyagát valaki a semmiből teremtette volna. Épp ezért az ókori vallásokban és objektív idealista bölcseletekben (pl. a szókratészi és a platóni filozófiában) csupán *világformáló* istenek szerepelnek. A semmiből való teremtés gondolata először talán csak a hellenizmus némelyik sztoikus bölcslőjénél bukkan fel. Legalábbis ilyen következtetésre ad alapot az a küzdelem, amelyet a semmiből való teremtés hiedelme ellen a kor három filozófusa, Epikurosz (i. e. 341–270), Karneadész (i. e. 214–129) és Lucretius (kb. i. e. 99–55) folytat.

A világ keletkezését transzcendens hatalmak művének tekintő felfogás legyőzésére irányuló első komoly lépéseket egyébként az antik görög bölcselet képviselői tették meg. Ezek a racionálisan gondolkodó filozófusok (Thalész, Anaximandrosz, Anaximenész, Hérakleitosz, Prótagorasz és Démokritosz) a valóság minden történését az autonóm létezőnek tartott anyagból eredeztették. Az idevonatkozó s az emberi tudat fejlődésében forradalmat jelentő új nézetet igen szép szavakkal fogalmazta meg *Hérakleitosz* egyik szövegrészlete, amely szerint ezt a kozmoszt senki — sem isten, sem ember — nem alkotta, hanem — önmaga által meghatározottan — a szakadatlan mozgás állapotában létezik. Hasonlóképpen vélekedett a szofista *Prótagorasz*, akit valószínűleg az antikvitás első ateistájának tekinthetünk, és *Démokritosz* is, aki az öröklétű atomok önmozgásából magyarázta a konkrét dolgok keletkezését, módosulását és megszűnését. Külön felhívom a figyelmet arra, hogy a ránk maradt ókori források közül talán a fentebb említett *Karneadész* töredékei fejtik ki a legmélyebben és a legadekvátábban az anyag autonómiájának és önmozgásra képes voltának az elvét. Ez az észak-afrikai Kürénéből származó, de Athénban működött filozófus arról beszél, hogy az anyag öröklétű, nem hozták létre transzcendens hatalmak a semmiből, és megformálásra sem szorul, mert önmozgási képessége révén minden konkrét dolog — az összes szabályos jelenség is! — belőle fakad és beléje tér vissza. (Lásd: Pais István: „A görög filozófia.” Bp., 2., szerzői kiadás, 1988. 571–580. oldal.)

A semmiből történő isteni teremtés elvét valló keresztény teológia már a középkorban igen erőteljesen támadta az anyagot öröknek és minden szempontból autómnak tartó gondolkodást. Az utóbbival szemben *Aquinói Tamás* pl. a 13. században különféle — többnyire korábbi gondolkodóktól átvett — érveket vonultatott fel. Ezekkel azt igyekezett igazolni,

hogy a mozgató és a hatóokok sora nem lehet végtelen, és létezik egy végső ok, ti. az isten, aki az esetleges-véletlenszerű realitással szemben maga a tökéletesség, a szükségszerűség és minden dolog értelmes-transzcendens meghatározója. A korábbi és a későbbi materialista filozófusok az ilyesfajta érveket behatóan elemezték, s kimutatták tarthatatlanságukat. *Holbach*, a 18. századi francia bölcse pl. — többek közt — az alábbi érdekes gondolatmenetet fordította szembe a teológiai istenbizonyításokkal: A keresztény teológusok szerint — írta — az anyag nem lehet örök, mert minden konkrét dolognak külső okozója van, tehát a kozmoszt is külső, semmiből teremtő istennek kellett létrehoznia. Igen ám — folytatja *Holbach* —, de ha ezt a nézetet elfogadjuk, akkor a következő nehézségre bukkanunk: nem tartjuk öröknek az anyagot, pedig ez a tapasztalat szerint legalábbis igen régóta létezik; viszont ugyanakkor a feltételezett istenről minden további nélkül nemcsak azt ismerjük el, hogy öröklétű, hanem még a mindenséget is tőle eredeztetjük. Vajon nem helyesebb-e az — kérdezte szellemesen a francia filozófus —, ha a tények alapján inkább az anyagot véljük öröklétűnek, mint az istent, akiről csupán gondoljuk, hogy van? Ha ugyanis az istent tekintjük az anyag semmiből teremtőjének vagy megformálójának, akkor magával ezzel a végső oknak vélt természetfölötti hatalommal kapcsolatosan is föl kell tennünk a kérdést: hát ő honnét van? A vallás azonban e ponton abbahagyja a vizsgálódást, a szóban forgó problémát nem veti fel, hanem az elképzelt isten kapcsán megnyugszik, és a tényleges világkeletkezési magyarázatot fikcióval helyettesíti. Igen jellemző ebből a szempontból a korai keresztény egyház- atya, *Ágoston* magatartása, aki — midőn megkérdezték tőle: mit csinált az isten a világ teremtése előtt? — bosszúsan így válaszolt: a poklot készítette az ilyen kérdésekkel magukat fárasztók részére. (Maklári Pap Lajos: „Bibliai egyezményes szótár.” Pest, Heckenast Gusztáv, MDCCCLV, 568–569. oldal.)

Hadd említem meg érdekességként, hogy a vallási-teológiai szemléletnek e benső következetlenségével, logikai hibájával már ókori gondolkodók is tisztában voltak. Közülük az egyik, az i. sz. 2. században élt *Lukianos* pl. idevonatkozóan a következőket mondja: „Azokon a bölcseken csodálkoztam legkivált, akik feltételezik, hogy a mindenséget egy isten teremtette, de arról mélyen hallgatnak, honnan jött s hol létezett, mikor a világot összebarkácsolta.” (Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 1. és 2. szerzői kiadás, Bp., 1986., ill. 1988. 207. oldal.) Talán arra sem haszontalan utalnom, hogy a *Holbach* utáni időkben pedig *Kant*

bírálta a vallási-teológiai világszemlélet szóban forgó hibáját. Ez a 18–19. századi német filozófus „A tiszta ész kritikája” c. művében rámutat: a teológusok korlátokat állítanak a vizsgálódásnak, nem engedik meg, hogy az ember kérdést tegyen föl magának az általuk létezőnek hitt isten keletkezése felől, hogy ez a gondolt természetfölötti hatalom önmagához így beszéljen: „Én örökkön örökké vagyok, kívülöttem nincs semmi, kivéve azt, ami csupán az én akaratomnál fogva van; *de hát honnan vagyok én?*” (Kant: „A tiszta ész kritikája.” Bp., 1913. 382. oldal.)

A szóban forgó bibliai teremtmésmítoszoknak az emberi célirányos tevékenység kivetítése, a finalizálás mellett egyik igen lényeges közös vonása az is, hogy a világot úgy értelmezik, mintha annak dolgai az *ember érdekében* jöttek volna létre. Ezt a furcsa szemléletet, mint fentebb már láttuk, nagyon feltűnő módon tartalmazza a biblia első kozmogóniai elbeszélése, amely szerint Elohim voltaképpen az egész valóságot az *emberért* hozta létre. Maga ez a különös felfogás azonban, amelyet a tudomány a szó negatív értelmében *antropocentrizmusnak* (emberközpontúságnak) nevez, még a második teremtméstörténetben is jelen van. Bár, igaz, jóval gyengébb formában, mint az elsőben. Az antropocentrizmus itt abban mutatkozik meg, hogy az istenség az ember kedvéért ülteti és neveli az Édenkert fáit, hogy a történések jelentős része itt is az ember körül forog. A gondolkodás számára aztán mindezzel összefüggésben fölmerül a kérdés: mi lehet az oka annak, hogy az ember a világot mint őérette létrehozottat értelmezi? Főként az, hogy ő, aki a földi realitás legmagasabb rendű lényé, aki az itteni élőlények közül a legtöbb dolgot képes uralma alá hajtani, ezt a különlegesen kedvező helyzetét még nem tudja természeti fejlődés eredményének és saját tevékenysége gyümölcének fölismerni. Emiatt úgy véli, hogy ő a dolgokat a maga javára csupán szándékos isteni munkálkodás következtében használhatja fel. Ám ez a vallási hamis antropocentrizmus, amelynek reális forrása az embernek a valóság feletti bizonyos fokú uralma, lépten-nyomon ellentmondásba keveredik önmagával. Ha ugyanis azt hirdeti, hogy a földöntúli hatalmak mindent az *ember javára* hoztak létre, akkor a világban számunkra csupa jó dolognak volna szabad lennié. A tapasztalat tanúsága szerint viszont a valóságban hemzsegnék az emberre nézve *káros* jelenségek. A teológia — szabadulni óhajtván ettől a nehézségtől — a rosszat azzal igyekszik magyarázni, hogy az emberek *vétkeztek* az istenek ellen, és a bajok nem mások, mint rájuk az istenek által kimért jogos büntetések. (Ha valaki pl. lapozgatja a Bibliát, minduntalan ama nézettel találkozik benne, hogy az ótestamentu-

mi zsidóságot ért összes szerencsétlenségek nem mások, mint az általa elkövetett bűnök miatt rája mért isteni csapások.) Mivel azonban a rossz *válogatás nélkül* sújt hívőt és hitetlent, gonoszt és tisztességest, a teológia ez újabb nehézség kiküszöbölése érdekében azt hangoztatja, hogy a rosszal a felsőbb hatalom *próbára teszi*, edzi az egyént vagy a maga népét. (Gondoljunk csak az ártatlan *Jób* ószövetségi — általam majd később ismertett — szenvedéseire!) Az ilyesfajta vergődő kísérletek mögött, természetesen, az a vallási törekvés rejlik, hogy a transzcendens erőkhöz kötődő antropocentrikus szemléletet megmentsék. Az elfogulatlan gondolkodás azonban már régen kimutatta, hogy a kozmosz, a földi világ dolgai nem az emberért jöttek létre, hogy a realitás jelenségei nincsenek az ember érdekeire orientálva. Bármennyire is kellemetlen a kereszténység és a többi vallás követőjének, a tények tudományos vizsgálata egyértelműen amellett szól, hogy a világ történései nem körülöttünk forognak és a természet dolgai nem a mi szükségleteink kielégítése céljából keletkeztek.

Hogy ez a torz, az emberi célirányos tevékenység kivetítésével összefonódott vallási (néhánykor filozófiai keretben is jelentkező) antropocentrikus szemlélet háttérbe szoruljon, hogy a valóságról helyes nézet alakuljon ki, azért a bölcselek közül nagyon sokat tett az antikvitásban *Epikurosz*, *Karneadész* és *Lucretius*, az újkorban pedig *Spinoza*, *Holbach*, *Diderot*, *Kant* és *Feuerbach* — valamint igen sok *természetkutató* is. Arra nincs módomban, hogy e könyv keretében az említett gondolkodók idevonatkozó, a vallási antropocentrizmust illető bírálatáról közelebbről szót ejtsek. (Az e témakör iránt érdeklődők figyelmébe ajánlom „A vallási transzcendencia antropocentrikus és teleologikus jellege” c. részt az „Ember és vallás” c. könyvemből: Akadémiai Kiadó, 5. kiadás, 1988., 255–277. oldal.) Kritikájuk jellegének az érzékeltetése céljából csupán egyetlen filozófustól, az *Epikurosz* gondolatait összefoglaló *Lucretiustól* idézek, aki „A természet-ről” c. bölceleti tankölteményében a következőket fejtegeti ama nézet ellenében, amely szerint a világot természetfeletti hatalom hozta létre az ember érdekében:

„Ostobaság... azt állítani..., hogy e pompás
Természet mi miattunk készült, s isteneinknek
Csak dicséret s hála mi járhat e nagyszerű műért...
Nem volt isteni kéz, ami adta nekünk a világot,
Mert hisz a mindenség úgy meg van rakva hibákkal.
Elsőben: mit az ég roppant sátora főd be,
Azt jórészt hegyek és ősrengengetegek bitorolják,

Vagy sziklák, roppant mocsarak lepik el meg a tenger
Távoli partjaival, mely szétszabdálja a földet,
És a halandóktól két évszakot elvesz az izzó
Hőség, aztán állandó hullása a hónap.
És ami termő föld van, a természet beborítja
Tüskével, ha az ember nem vet gátat elébe,
Ugyhogy durva kapától nyögdel az élete végett...
Mert ha a termékeny rögöket nem zúzza kapával,
És a talajt nem készíti így termésre erővel,
Önként nem bújik egy csíra sem ki a híg levegőre,
Sőt megesik, hogy amit nagy fáradsággal elértünk,
És már lombot hajtva virágzik szerte a földön,
Azt felperzseli túlzott hőségével a napfény,
Vagy gyorsan jött zápor, dér meg fagy teszi tönkre,
Vagy viharos szél örvénylő forgása ledönti.
Aztán mért táplálja, növeszti az emberi nemnek
Ártalmára a természet sok-sok fenevadját
Földön s tengerben? Mért hoznak az évszakok annyi
Kórságot? S a halál mért jár-kei időnek előtte?
S itt van a kis gyerek is, mint kit kivetett a kegyetlen
Hullám, csórén fekszik a földön, nincs szava, nem tud
Mit sem tenni magával, amint kisegélte a fényre
Kínok közben a természet keze anyja hasából,
S bús sírással tölt el mindent, mint akinek még
Sok gonoszat kell elszenvednie élete sorján.
Míg a sok állat felnő, mindegy hogy szelid és vad,
Hogy nem kell csörgő neki, nincs szüksége hizelgő
Tápláló dajkára, ki nyájas szókra tanítsa,
S nem kíván más öltözetet sem minden időhöz,
Nincs egy is fegyverre s erős bástyákra szorulva,
Hogy megvédje sajátját, mert megkapnak a földtől
És leleményes természettől bőven akármit.”

(V. 146–148., 188–198. és 200–224. sorok;
ford.: Tóth Béla)

Az elmondottakból látszik, hogy reális nehézségek idézték elő a világ állítólagos isteni teremtetésével kapcsolatos hiedelmeket. Magukat ezeket az okokat nem szabad félvállról vennünk, hisz ma is igen sok emberben keltik

életre azt a nézetet, hogy a valóság számunkra csodás jelenségei nem keletkezettek természeti úton. Épp ezért fontos és találó a fiatal Marx megjegyzése, amely szerint az emberi tevékenység torz analógiáján nyugvó *teremtésképzet* az összes vallási hiedelmek közül a *legnehezebben küzdhető le*. Vele összefüggésben nem elégedhetünk meg azzal, hogy kijelentjük: az örök anyag szakadatlan átalakulások folyamatában létezik. Szükséges feltárnunk azokat a *belső tudati mechanizmusokat* is, amelyek során az ember számára „világos”-sá válik, hogy a valóság rendezettsége, mozgásának szabályossága stb. isteni eredetű. Látnunk kell, hogy a köznapi dolgokban a vallásos ember is a tényekre alapozza a maga gondolkodását, és csak a tények megerősítette nézetet fogadja el igaznak. Ám vallási dolgokban (így pl. a teremtés kérdésében) feladja ezt a helyes elvet, és valóban létezőnek tartja azokat a transzcendens hatalmokat, amelyek meglétére *pusztán* gondolatilag *következtet*. Ám elménk következtetése gyakran tévútra visz bennünket. Gondolkodásunk ugyanis mind történetileg—társadalmilag, mindpedig egyénileg viszonylagos megbízhatóságú. Tevékenységünkre az jellemző, hogy végső soron annak alapján cselekszünk, amit *igaznak tartunk*. És mivel sokszor (persze, általunk nem tudottan) hamis nézetet vélünk igaznak, téves meggyőződés határozza meg tetteinket. A vallásos embernél is erről van szó. Amidőn természetfeletti hatalmakat tart létezőnek, akkor voltaképpen saját hamis hiedelmeit kezeli igazságként, és magát a világot is az általa létezőnek gondolt transzcendens erőktől eredezteti. És közben mit tesz? Csökkenti önmaga és — általánosító jelleggel fogalmazva — az ember nagyszerűségét. Hogy miért? Azért, mivel a világot semmiből teremtő vagy az örök anyagot megformáló, a valóság fölött kormányzó túlvilági hatalmak létezése esetén az ember számára nincs semmiféle szabadságlehetőség. Nincsen, mert ezek az istenek (miként az Ótestamentumban Jahve is) mindent a maguk kénye kedve szerint intéznek. Akkor és úgy teremtenek, ill. akkor és úgy avatkoznak bele az események, sorsunk alakulásába, amidőn és ahogyan nekik tetszik, és bármikor semmissé tehetik számításainkat, cselekedeteinket. Ha azonban az anyagi valóságot oly autonóm létezőnek tekintjük, amelynek megvannak a maga objektív, transzcendens hatalomtól független törvényei, akkor ez utóbbiak ismerete birtokában lehetséges számunkra legalább relatív szabadság, amelyet senki sem rabolhat el tőlünk. Épp ezért tisztában kell lennünk azzal is, hogy a Bibliában *teremtésmítoszok* szerepelnek, és ezek nem a világ isten általi létrehozásáról, hanem csupán arról tudósítanak, hogy a nálunk kevesebbet tudó *őseink miként vélekedtek* hajdanán a mindenség keletkezéséről.

A MÚLT ÉS A JÖVŐ ARANYKORA A BIBLIÁBAN

Ha a primitív vagy a különféle ókori népek kultúráját tanulmányozzuk, szinte minden etnikum esetében találunk olyan nézeteket, amelyek szerint a régmúltban *volt*, illetve hogy a jövőben *lesz* majd egy boldog *aranykor*. Ilyen mítoszok jelen vannak az ókori Egyiptomban, Gilgames akkád mítoszában, a görög Hésziodosz „Munkák és napok” c. költeményében, az amerikai indiánok legendáiban, s a finnugoroknál szintén találkozunk velük.

Ezek a hiedelmek arról szólnak, hogy a hajdani csodás aranykorban az embereknek *nem kellett dolgozniuk*, mert a föld magától meghozta termését; *béke uralkodott* az egész világon; az embert *nem pusztították a különféle bajok*; és — esetleg — még a *halál* is *ismeretlen* volt számára. Később azonban valamilyen ok miatt ez az áldott állapot *megszűnt*, és minden a visszájára fordult. Az embernek most *kínkeserves munkával* kell az életéhez szükséges javakat előteremtenie; *harcban* áll a vadállatokkal, a többi emberrel (gondoljunk csak ezzel összefüggésben a latin Plautus mondására, amely szerint az *ember embernek farkasa!*); állandóan *betegségek* pusztítják, és megismerte a *halál* szörnyű rémét is, amely elől nincs számára menekvés. Ha aztán valahol a történelem során a nemzetközi helyzet vagy a belső társadalmi szituáció tragikusra fordult, ott — a rossztól való megszabadulás vágyától ösztönözten — szinte mindig fölbukkant valamilyen konkrét formában az a vélekedés, hogy majd ismét kialakul a földi halandók számára egy, a hajdanvolthoz hasonló paradicsomi állapot.

Maguk ezek a vélekedések igen elevenen éltek a *régi zsidók* körében is. Olyannyira, hogy még a Bibliájukba is fölvtették őket. Az ő vallási kánonjukból aztán később átkerültek a *keresztények*hez, és jelentős mértékben közrehatottak a „*krisztusi*” *megváltástan* létrejöttében. Az alábbiakban először azt tekintjük át, mit tartalmaz az *Ótestamentum* az állítólag egykor *létezett* boldog időszakról, az ún. *Éden-kertről*. Majd megismerkedhetünk

a görög *Hésziodosznál* szereplő aranykori hiedelmekkel. Ezt követően arról lesz szó, hogy mit foglal magában az Ótestamentum az *eljövendő* aranykorról. Végül pedig azt vizsgáljuk meg, mit tanít az *Újszövetség* az „Isten országa”-ról, a „mennyei országa”-ról, tehát a „krisztusi” megváltásnak köszönhetően állítólag *majd létrejövő* aranykorról.

AZ ÉDEN KERTJE ÉS A BŰNBEESÉS

Az elsőként jelzett témakör tárgyalását azzal kezdem, hogy idézem a vele kapcsolatos szövegrészletet. Az utóbbi igen hosszú lesz, és ezért az olvasó elnézését kérem, de nem tekinthetek el a bemutatásától. A helyzet ugyanis az, hogy ez a részlet a zsidó és a keresztény vallás szempontjából igen fontos dolgokat tartalmaz, amelyekkel a Biblia iránt érdeklődőnek feltétlenül szükséges megismerkednie. A most említetten kívül azonban van még egy másik ok is, amely engem a kérdéses textus idézésére késztet. Ez az ok röviden a következő: amikor az előző fejezetben a Biblia két teremtményszáróról esett szó, akkor a második teremtménytörténetet nem idéztem, hanem csak egyes mozzanataira utaltam; mivel azonban az idézendő szöveg ezt a *második teremtményszáróról*, az *Éden-kert* és a *bűnös történetét* egymásba szöve írja le, indokolt, hogy a több lényeges szempont bemutatása céljából az olvasó elé tárjam.

A *Genézis* (2,4b–3,24) az épp most jelzett témakörökről az alábbiakat mondja:

„Amikor az *ÚRisten* a földet és a mennyet megalkotta, még semmiféle mezeifü nem hajtott ki, mert az *ÚRisten* még nem bocsátott esőt a földre. Ember sem volt, aki a termőföldet megművelje [Károli: szolgálja]. Akkor pára szállt fel a földről, és mindenütt átitatta a termőföld felszínét. Azután *megformálta* az *ÚRisten* az embert a föld porából, és *élet lehelletét* lehelte az orrába. Így lett az ember élőlényé.

Ültetett az *ÚRisten* egy *kertet Édenben*, keleten, és ott helyezte el az embert, akit *formált*. Sarjasztott az *ÚRisten* a termőföldből mindenféle *fát*, szemre kíváncsot és eledelre jót; az *élet fáját* is a *kert közepén*, meg a *jó és a rossz tudásának fáját*.

Édenből pedig folyó jött ki a kert megöntözésére, amely onnan szétágazott, és négy ágra szakadt. Egyiknek Pison volt a neve. Ez megkerüli Havilá egész földjét, ahol arany van. Ennek a földnek az aranya jó. Van ott illatos gyanta és ónixkő. A második folyónak Gihon volt a neve. Ez

megkerüli Kús egész földjét. A harmadik folyónak Hiddekel a neve. Ez Assúr keleti részén folyik. A negyedik folyó pedig az Eufrátesz.

És fogta az *ÚRisten* az *embert*, elhelyezte az *Éden kertjében*, hogy azt művelje és őrizze. Ezt parancsolta az *ÚRisten* az embernek: A kert minden fájáról szabadon ehetsz, de a *jó és a rossz tudásának fájáról nem ehetsz*, mert *ha eszel róla, meg kell halnod* [Károli: . . . amely napon ejéndel arról, bizony meghalsz].

Azután ezt mondta az *ÚRisten*: *Nem jó az embernek egyedül lennie*, alkotok *hozzaillő* segítőtársat. *Formált* tehát az *ÚRisten* a földből mindenféle mezei *vadat*, mindenféle égi *madarat*, és odavitte az emberhez, hogy lássa, *minek nevezi*; mert minden élőlénynek az a neve, aminek az ember nevezi. Így *adott az ember nevet minden állatnak*, az égi madaraknak és minden mezei élőlénynek, *de nem talált az emberhez illő segítőtársat*.

Mély *álmod* bocsátott azért az *ÚRisten* az emberre, és az elaludt. Akkor *kivette az egyik oldalbordáját*, és húst tett a helyére. *Az emberből* kivett oldalbordát *asszonnyá formálta* az *ÚRisten*, és odavitte az emberhez. Akkor ezt mondta az ember: *Ez most már / csontomból való csont, / testemből való test. / Asszonyember legyen a neve: / mert férfiemberből vétetett*.

Ezért a *férfi* elhagyja apját és anyját, *ragaszkodik feleségéhez*, és lesznek egy testté. Még mindketten mezítelenek voltak: az ember és a felesége; de *nem szégyelltek magukat*.”

Az eddigi szöveg (Gen. 2,4b–25) a *második teremtésmítoszt* és az *Éden kertjét* írta le. A most következő folytatása (Gen. 3. rész) viszont az ún. *bűnbeesésről* szól, és az alábbiakat mondja:

„A *kígyó* pedig *ravaszabb* volt minden mezei állatnál, amelyet az *ÚRisten* alkotott. Ezt mondta az *asszonynak*: Csakugyan azt mondta *Isten*, hogy a kert egyetlen fájáról sem ehettek? Az asszony így felelt a kígyónak: A kert fájának gyümölcséből ehetünk, csak *annak* a fának a gyümölcséről, amely a kert közepén van, mondta *Isten*: Nem ehettek abból, ne is érintsetek, mert meghaltok. De a kígyó ezt mondta az asszonynak: *Dehogyan haltok meg!* Mert *Isten* tudja, hogy ha esztek belőle, megnyílik a szemetek, és olyanok lesztek, mint az az *Isten*: *tudjátok, mi a jó, és mi a rossz*.

Az *asszony* úgy látta, hogy jó volna enni *arról* a fáról, mert csábítja a szemet, meg *kíváncsi* is az a *fa*, mert okossá tesz: *szakított a gyümölcséből*, evett, majd adott a vele levő *férjének* is, ő is evett. Ekkor megnyílt mindkettőjük szeme, és *ágyékkötőket* készítettek maguknak.

Amikor azonban meghallották az *ÚRisten* hangját, amint a napi széljá-

rás idején a kertben *járt-kelt, elrejtőzött az ember és a felesége az ÚRisten* elől a kert fái között. De az *ÚRisten* kiáltott az embernek, és ezt mondta: *Hol vagy?* Az ember így felelt: Meghallottam *hangodat* a kertben, és megijedtem, mert mezítelen vagyok. Az Isten erre azt mondta: *Ki* mondta meg, hogy *mezítelen vagy?* Talán ettél arról a fáról, amelyről azt parancsoltam, hogy ne egyél? Az ember így felelt: Az *asszony*, akit mellém adtál, ő adott nekem a fáról, és így ettem. Akkor az *ÚRisten* ezt mondta az *asszonynak*: *Mit tettél?* Az asszony így felelt: A kígyó szedett rá, azért ettem.

Akkor ezt mondta az *ÚRisten* a *kígyónak*: Mivel ezt tetted, / átkozott légy / minden állat / és minden mezei vad közt: / hasadon járj, / és *port egyél* egész életedben! / *Ellenségeskedést* támasztok / *közted és az asszony közt*, / a te utódod és az ő utódja közt: / ő a fejedet tapossa, / te meg a sarkát mardosod.

Az *asszonynak* ezt mondta: Igen megnövelem / terhességed fájdalmát, / *fájdalommal szüled gyermeked*, / mégis vágyakozol *férjed* után, / ő pedig uralkodni fog rajtad.

Az *embernek* pedig ezt mondta: Mivel hallgattál feleséged szavára, / és ettél arról a fáról, amelyről azt parancsoltam, / hogy ne egyél, / *legyen a föld átkozott* miattad, / *fáradtsággal* élj belőle / egész életedben! / *Tövist és bogáncsot* hajt neked, / és a mező növényét eszed. / *Arcod verejtékével / eszed a kenyeret*, / *míg visszatérsz a földbe* / , mert abból vétettél. / Bizony *por* vagy, / és *vissza fogsz tért* a porba!

Az ember *Évának* nevezte el a feleségét, mert ő *lett az anyja minden élőnek*. Az *ÚRisten* pedig *bőrruhát* készített az embernek és feleségének, és felöltöztette őket.

Azután ezt mondta az *ÚRisten*: Íme az *ember* olyanná lett, mint *miközülünk* [!!] egy: *tudja, mi a jó, és mi a rossz*. Most azért, hogy ne nyújthassa ki kezét, és *ne szakíthasson az élet fájáról is*, hogy egyék, és *örökké éljen*, *kiüzte az ÚRisten az Éden kertjéből*, hogy *művelje a földet*, amelyből vétetett. És miután kiüzte az embert, odaállította az Éden kertje elé a *kerúbokat* és a villogó *lángpalló*st, hogy *őrizzék az élet fájához vezető utat*.”

Az idézett bibliai részlettel kapcsolatban számos kérdést kell föltenni, és legalább röviden megválaszolni. Vegyünk sorra közülük néhányat!

1) Vajon *természetfölötti hatalom* által meghatározott eseményekről számol-e be a szóban forgó szöveg? Erre a kérdésre azért szükséges kitérni, mert a zsidó vallás és az őhöz kötődő kereszténység egyaránt azt állítja, hogy a Genézis idézett része transzcendens erő világteremtő munkájáról, és a gyümölcsévési tabut megszegő teremtményére, az emberre kimerít

büntetéséről szól. A másodikként említett vallás pedig még azt is hirdeti, hogy az első emberek tilalmat áthágó tette *egész nemünket* bűnbe sodorta, s épp ezért szükség volt az egyetemes megváltóra, Krisztusra. A különféle problémák elemzésekor majd kiderül: a zsidó és a keresztény vallás jelzett nézetei éppúgy a fantázia szüleményei, amiként a két teremteselbeszélés is csupán azt tükrözi, hogyan vélekedtek hajdanán a világ létrejöttéről egyes népek vagy személyek.

2) Ha az idézett szöveg *emberi* történéseket és vélekedéseket foglal magában, akkor az előbbiek *hol* játszódtak le, és az utóbbiakat *mily okok* szülték? Az Éden kertjéről szóló elbeszélés talán annak emlékét őrzi, hogy valamikor régen az emberiség (egy része) valamely — esetleg később elsüllyedt — területen boldogan élt. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy egyes, rosszabb viszonyok közt élt népek netán a Tigris és az Eufrátesz vidékét, az igen fejlett ősi civilizációjú Mezopotámiát tekintették paradicsomi vidéknek. De az is valószínűnek tűnik, hogy a Genézis édeni kertje nem más, mint a boldogságra vágyó, a bajoktól menekülni akaró ember képzeletének a terméke, s benne őünk gondolatilag és a múltba vetítve létrehozta azt, amit oly nagyon hiányolt a maga társadalmában.

3) A fantáziát eleven működésre ily vonatkozásban főként az készítette, hogy a nemzetségi rend felbomlási folyamatában megteremtődött a magántulajdon, a vagyoni differenciálódás, és ezek miatt *eltűnt a társadalom viszonylagos belső békéje*, és kialakult azon állapot, amelyre az angol filozófus, Hobbes szerint a mindenki harca mindenki ellen, a holland bölcsele, Spinoza szerint pedig a nagy halak megeszik a kis halat viszonyok a jellemzők. S mivel ezek a történések a *földműveléshez* kötődnek, az emberek joggal érezhették, hogy a korábbi primitív, a kizsákmányolástól, az elnyomástól alapvetően mentes időszak aranykor volt, és azt is okkal gondolhatták, hogy bűnt követtek el akkor, amidőn az állattenyésztésről áttértek a most említett szociális bajokat rájuk zúdító földművelésre. Ily determinánsokkal függ össze a Genézisben az, hogy a nomád pásztornéptől származó első teremtesmítosz teljességgel optimista, az őt létrehozó nép elégedett a realitásban elfoglalt helyével, miközben a bűneset története csupán a második, földművelőktől származó teremteselbeszéléshez kötődik.

4) Ha az első embereket egy — a későbbi zsidó vallás és a kereszténység szerint mindenható, mindentudó és tökéletes erkölcsű — istenség teremtette meg, akkor *miért alkotta őket esendőnek*, miért tette számukra lehetővé, hogy önmaguknak ártsanak? Az állítólagos mindenhatósága révén ugyanis módja nyílt volna rá, hogy nem vétkező embereket teremtsen. S

ha mégis ilyeneket alkotott, akkor vagy nem mindenható, vagy legalábbis erkölcstelen, mert saját rossz munkájának eredményét, az ártatlan embert sújtja büntetésekkel. És ezen a ponton arra sem lehet hivatkozni, hogy az istenség az embereknek szabad akaratot adott a cselekvésre, hisz a földi halandó bűnre hajló értelme is istentől ered. S egyébként is: mint állítólag mindentudó hatalomnak előre tisztában kellett lennie vele, hogy teremtményei a tőle kapott ésszel (mint Holbach, a 18. századi francia filozófus mondja: istennek e vést hozó ajándékával) önmaguknak ártanak majd. Ha aztán mégis esendőnek alkotott meg bennünket, akkor vagy nem mindentudó, vagy ha az, akkor erkölcsileg nála gonoszabb lényt nem lehet elképzelni.

5) És nem különös, hogy a Genézis istene nem csupán az embert teremti bűnre hajlónak, önmagát bajba sodorni tudónak, hanem egyúttal létrehozza azokat az *objektív dolgokat* is, amelyek révén a negatív emberi tulajdonságok érvényre juthatnak? Megteremti ugyanis a csábos gyümölcsű fákat, az örök életnek, valamint a jó és rossz tudásának a fáját. S nehogy őseink véletlenül elkerüljék őket, az állítólag mindenható, mindentudó, erkölcsileg tökéletes istenség az Éden közepére telepítette őket.

6) A kereszténység szerint az első emberpár gyümölcsévési vétke miatt *bűnössé* vált az *egész emberiség*, és ebből az állapotból szabadítja meg őt a messiás révén az istenség. Dehát *minek ez az egész transzcendens színjáték?* Nem lett volna egyszerűbb, ha az alkotó a maga első, rosszul sikerült emberi teremtményeit elpusztítja, és helyettük vétekre nem hajló egyéneket hoz létre? A kereszténység teológiája a szóban forgó dolgok kapcsán a maga istenét ostobábbnak tünteti föl, mint amilyen az egyszerű fazekas. Hogy miért? Azért, mivel az utóbbi, ha rossz, a szándékolt célra alkalmatlan edényt formázott, akkor a készítmény elfuserált voltaért nem az edényt, hanem önmagát hibáztatja, és azt összetörve, újat, a kívánt igénynek megfelelőt alkot helyette.

7) Az Éden kertjének, a bűnesetnek a történetében *néhány igen különös mozzanat* szerepel. Szerinte az istenség antropomorf tulajdonságokat hordoz: jár-kel, beszél, és a szöveg korántsem tekinti őt mindentudónak. Ez a történet a kígyót nem csupán a többi állatnál tekinti eszesebbnek, hanem az első asszonynál is, akinek elárulja: a teremtmény lódított, amidőn azt mondta, hogy a tiltott gyümölcsből való evés az azonnali halált vonja maga után büntetésként. Mikor a természetfölötti hatalom ezt a ravasz állatot csábító tevékenységéért — többek közt — azzal bünteti, hogy port kell ennie egész életében, akkor éppen csak a kérdéses szöveg írójának a

tudatlansága fejeződik ki. Mivel nem volt vele tisztában, hogy ez a számára titokzatos állat mit eszik, úgy vélte, hogy a földön csúszva földdel is táplálkozik, és a por evését isteni büntetésnek értelmezte. Hasonlóan gyermeteg elképzelés az is, hogy a nők Éva anyánk bűne miatt szülnek fájdalommal magzatokat, hogy a patriarchális rend, a nők férfiak általi elnyomása ugyanilyen ok miatt jelent meg a történelem során. S vajon a földművelés gyötrelmes munkája is a természetfölötti hatalom büntetése, és a föld az embernek csupán tövist és bogáncsot terem? Mindez mese, hisz a földműves kezdetben verejtékes munkája később egyre könnyebb lett, és tevékenységének az eredménye pedig nem tövis és bogáncs, hanem sok hasznos, táplálkozásra alkalmas növény. Persze, nem tagadható, hogy a földművelést büntetésként értelmező bibliai nézetben benne rejlik ama igazság, hogy régen igen nehéz volt a paraszti munka, amelynek eredményét a Földközi-tengertől keletre fekvő területeken állandóan veszélyeztette az aszály.

8) Meglepő érdekesség, hogy a Genézis szerint az első emberek *csupán a jó és a rossz tudásának a fájáról ettek*, ám az örök élet fájának a gyümölcsét nem kóstolhatták meg. Vajon miért nem? Azért nem, mivel az ember a lényeket tekintve a mítoszban is követi a realitást. Tudja ugyanis, hogy halandók vagyunk, és ezért az idézett szöveg — a régi görög gondolkodással egyezően — nem engedi őseinket az örök élet fájához nyúlni; éppúgy nem, ahogy a régi hellén szemlélet sem teszi lehetővé, hogy a halottak hadézi birodalmából bárki is visszatérjen az élők sorába.

9) A jó és rossz fájának a gyümölcséből való evés mozzanata filozófiai gondolatot rejt. Azt a tényt tükrözi, hogy a társadalmi együttélés során kialakult az *erkölcsi* értelemben vett tettek pozitív és negatív *megítélése*. Jelzi egyúttal azt is, hogy míg régebben — mondjuk talán így: az állati szinten — az embereknel még nem létezett szemérem szerinti vélekedés, addig a későbbiek során ez az utóbbi megjelenik náluk, és szégyellni kezdtek különféle dolgokat (pl. a mezítelenségüket).

ARANYKORI HIEDELMEK A RÉGI GÖRÖGÖKNÉL

Korábban jeleztem, hogy a bibliaiakhoz hasonló aranykori elképzelések más népeknél is szerepelnek. A következőkben e tény érzékeltetése céljából azt mutatom be, hogy mit olvashatunk a hajdanán létezett boldog aranykorról az i. e. 7. században élt görög költőnél, *Hésziadosznál*.

Ez a poéta a maga egyik művében, a „*Munkák és napok*”-ban arról beszél, hogy az emberiség múltjában volt egy *boldog állapot*. Majd azt vizsgálja, hogy ez az utóbbi később *miért szűnt meg*. Költeményében két idevonatkozó „magyarázat” szerepel.

Az *első* szerint, amelyet talán röviden *Prométheusz és Pandóra mítoszának* nevezhetünk, a hellén főisten, Zeusz vetett véget az aranykornak. Vajon miért? Azért, mivel *Prométheusz*, az embereket segítő titán (aki pártfogoltjai javára korábban az állatáldozatok részeinek a szétosztásakor becsapta a természetfölötti hatalmakat) ellopta az Olümposzról az ott féltve őrzött tüzet, és ezt a földre lehozva lehetővé tette az embereknek, hogy különféle mesterségekkel sok hasznos terméket állíthassanak elő. Hésziodosz minderről így beszél:

„*Elrejtették mélyen az istenek élelmünket;
másként könnyen meghozná neked egy napi munka
azt, ami kell az egész évben, bár tétlenül élnél;
gyorsan akaszthatnád a hajókormányt is a füstre,
ökrök s öszvérek munkája se kellene akkor.
Ám Zeusz elrejtette, szívében megharagudván,
hogy megcsalta a görbeeszű Prométheusz őt is;
embereket pusztító gondokat akkor eszelt ki.
Elrejté a tüzet, de derék fia Íapetosznak
bölcs Zeusztól ellopva lehozta az emberi nemnek,
dugva husáng szárába, kijátszva a mennyköves istent.*”

Hogy aztán a későbbiek során mi történt, hogy Zeusz miként vetett véget az emberiség hajdani boldog állapotának, arról az előbb idézett szöveg közvetlen folytatásában Hésziodosz a következőket mondja:

„Ekkor felleggyűjtő Zeusz így szóla haraggal:
»Íapetosz fia, minden másnál hát ravaszabb vagy,
annak örülsz, hogy megcsaltál s elloptad a *lángot*,
mely *bajt* hoz tereád s a jövőben az emberi nemre.
Tűz kellett? Adok én majd nékik olyan veszedelmet,
hogy szeretik s körülujjongják a saját veszedelmük.«

Szólt és felnevetett a halandók s istenek atyja,
s tüstént hívta a híres *Héphaisztoszt* a parancssal,

hogy földet gyúrjon vízzel, majd emberi hangot és mozgékony erőt adjon bele és gyönyörű szűz istennőkre hasonló szépséget, azután meg asszonyi mesterségre: szövésre tanítsa Athéné, és arany Aphrodité öntsön bűbájt a fejére s *bajszerző vágyat* s gondot, mi a testet emészti, szemtelen *eblelket* bele, *tolvaj hajlamot* adjon végül az isteni hírnök, Hermész Argeiphontész.

Így szólt, s mind hallgattak Zeusz fejedelmi szavára. Tüstént gyúrt, ahogy Kronidész [Zeusz] kívánta, a *sánta* mester *szégyenlős szép szűz lánykát* az agyagból, és a bagolyszemű Pallasz Athéné felcicomázta. Istennők: Khariszok, s Peithó, a királyi Igézet, hoztak *arany láncot* testére, s a széphajú Hórák *nyiladozó tavaszon* fonták meg dús *koszorúját*, Végül minden dísz elrendez rajta Athéné. Keblét Argeiphontész megtöltötte *csalással*, *hízeltő szóval* s *tolvaj hajlammal* egészen, úgy ahogyan mennydörgő Zeusz kívánta, s adott még hangot az isteni hírnök a *lánynak*, s elnevezé őt *Pandórának*, mert *neki*, kik lakják az Olümposzt, mind *adtak* valamit, *kárára az emberi nemnek.*”

Az istenek együttműködése révén tehát elkészült egy igen szép, ám rettenetesen rossz tulajdonságokkal fölruházott *nő*. S vajon mi vele Zeusz célja? Az, hogy általa megszüntesse az emberiség boldog aranykorát. Akaratát olyképpen valósítja meg, hogy e hölgyet elküldi a két fivér, *Prométheusz* és az ő öccse, *Epimétheusz* házához, és vele ott valami olyat tetet, ami véget vet az aranykornak. Minderről Hésziodosz a fenti szöveg folytatásában így beszél:

„Aztán elkészülve ravasz tervével egészen, már *Epimétheuszhoz* küldötte le Zeusz atya Hermészt, mint gyors hírnöke, kézen fogva vezesse a szűzet hozzá, s ez, bár szólt neki jókor bátyja, *Prométheusz*, hogy, ha *ajándékot* küld Zeusz atya, *el ne fogadja*, mert a halandó *emberi nemre hoz az veszedelmet*, észbe csak akkor kap, hogy a bajt már látnia kellett.”

S hogy mi volt a baj, és az miként következett be? Nos, az aranykor megszűnése, amelyet *Pandóra* idézett elő azáltal, hogy egy *hombár fedelét* fölemelte, s e tároló edényből kiengedte a rossz dolgokat. A hajdani aranykor leírásával kezdve Hésziodosz így „számol be” a történetekről:

„Mert gond nélkül élt mindaddig az ember a földön,
távol a fáradság, távol minden nyomorúság,
és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség.
Most a halandó sok baj közt gyorsan megöregszik.
Mert ez a nő, hogy a hombárnak fedelét felemelte,
mind szétszórta, az embernek sok gondot okozva.
Egy nem távozik el, mélyen megül ott a Reménység,
hombár szája mögött mindvégig, s el se repülhet,
mert mielőtt kirepült, a fedél ismét lecsapódott
úgy, ahogy aigisztartó Zeusz kieszelte előre.
Más, sokezernyi csapás kószál pusztítva közöttünk,
bajjal telt el a föld, vele telt el a tenger egészen,
nappal törnek a kórságok ránk, s éjszaka törnek,
mind hívás nélkül jön s bajt hoz az emberi nemre,
némán, mert elvette a hangot tőlük a bölcs Zeusz.
Így amit elgondolt Zeusz, nem lehet azt kikerülni.”

(*Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása: 42–105. sorok*)

A fenti dolgokat azért ismertettem részletesen, mert érzékeltetni akartam, hogy a Hésziodosznál szereplő aranykori mítosz és a bibliai Éden története közt igen lényeges tartalmi egyezések állnak fenn. Ezek a következők: a) Volt az emberiség múltjában boldog időszak. b) Ez azonban később valamilyen ok miatt véget ért, és a földi halandók élete igen nyomorúságossá vált. c) Közvetlenül a maga tetteivel (a gyümölcs leszállításával, ill. a hombár tetejének a felnyitásával) egy nő (Éva, ill. *Pandóra*) okozza a boldog állapot megszűnését, ami mögött a női nemet lejáratni igyekvő patriarchális szándék húzódik meg. d) A minden rossz közvetlen előidézőjének megtett *Pandóráról* a kutatás kiderítette, hogy a régebbi időkben ő a természet állati és növényi termékenységének az istennője volt — csupán a patriarchális rend degradálta őt minden bajt okozó első földi nővé —, és hajdanán nem őt ajándékozták meg ilyen vagy olyan dolgokkal, hanem ő biztosította a hellén hiedelmek szerint a megélhetéshez

szükséges különféle javakat. És alapvetően ugyanez mondható el a bibliai Éváról is, aki a régi időkben valószínűleg szintén a természeti termékenység istennője volt, hisz a Genézis szerint „ő lett az anyja minden élőnek”. Pandóra istennői funkciójára utal az idézett hésziodoszi szövegben, hogy a természet tavaszi újjáéledésekor „felcicomázzák”, „aranyláncot” tesznek a testére, és „dús koszorú”-val ékesítik a fejét. És alapvetően ugyanígy ábrázolja őt Hésziodosz másik műve, az „*Istenek születése*” is. A már ismert előzmények után e költeményben Pandóra létrehozásáról a következő leírást olvashatjuk a görög poétánál, aki szerint „nem tesz az asszony / jót soha, csak rosszat, s forrása további bajoknak”:

„Földből gyúrt Héphaisztos, a híres sánta kovács, Zeusz terve szerint valamit, mi szemérmes szűzre hasonlít, ezt *felövezte, fel is cicomázta* bagolyszemű Pallasz, öltöztetve fehérbe, fején meg a *mesteri fátylat* elrendezte az istennő keze, látni csodás volt; s *frissen nyíló réti virágból* Pallasz Athéné fűzött *szép koszorút homlokdíszéül* a szűznek, végül *aranyból vont pártával* megkoszorúzta. Ezt maga mesteri kézzel készítette a híres sánta kovács, hogy Zeusz atya kedve szerint tegyen evvel, s *ékítette* a pártát sok dísszel, csoda látni, *állatokat* mintázott rája, a *föld meg a tenger állatait*, sokfélét, fénylik rajtuk a szépség, bámulatos mind, mintha csak élne s akarna beszélni. Így miután elkészült, nem csupajó, de a szép rossz, istenek és a halandók gyűlésébe vezette Zeusz a bagolyszemű istennőtől felcicomázott asszonyt, bámulták a haláltalanok s a halandók, látva a cselt, amit elhárítani nem tud az ember, mert *ez az asszony lett ősanja az asszonyi nemnek*. Tőle eredt a szeszélyes női nem, asszonyi fajta, mely csak azért van a háznál, hogy baj sújtsa a férfit...”
(*Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása: 571–592. sorok*)

Pandóra tehát a régebbi időkben a természet állati és növényi termékenységének az istennője volt, és csak a patriarchális korban degradálták

őt a férfiak az első, az emberiségre mindenféle bajt zúdító földi asszonnyá. És alapvetően ugyanez mondható el a bibliai Éváról is, aki az ősibb időkben minden bizonnyal szintén termékenységű istennő volt, hisz — mint említettem — a Genézis szerint „ő lett az anyja minden élőnek”, és őt is csak a patriarchátus korában tették meg minden bajt hozó első földi asszonnyá.

Az egyes mítoszok igaz voltát megkérdőjelező Hésziodosznál a „Munkák és napok”-ban az aranykor megszűnéséről szóló *másik* „magyarázat” valószínűleg keleti eredetű. Ez azt fejtegeti, hogy az istenek a maguk önkénye szerint hoztak létre és pusztítottak el különféle embertípusokat. *Először aranyból* készítettek földi halandókat, akiknek boldog életet biztosítottak: számukra a talaj magától termett, és örömeiket lelték a munkában. Az ő haláluk után, tehát *másodszor*, „satnyább rend” jött, amelynek tagjait *ezüsből* alkották meg az istenek. Ezek kipusztulását követően a további degradálódást a *rézből* készített *harmadik* nép képviseli. A hésziodoszi *negyedik*, az „isteni hősök rendje”, amely a mítosz eredeti keleti formájában nem szerepel, és a görög történelem sajátos eseményeire utal, minőségi javulást jelent a réznemzetséghez viszonyítva. Ám az ennek eltűnése utáni *ötödik* rend, a *vasból* készült nép az összes emberfajta közül a legrosszabb. Azonos Hésziodosz korának barbár emberével, és a saját társadalmi körülményeivel nagyon elégedetlen költő így fogalmaz:

„Csak ne születtem volna e most élő *ötödik* rend
embereként, meghalni előbb, vagy a *messze jövőben*
élni szeretnék, mert melyben mi vagyunk, ez a *vaskor*.
Éjjel-nappal nincs pihenésünk, pusztul az ember
gondban, bajban, az istenek így szabták ki a sorsunk.
Mégis, járul még öröm is némelykor a bajhoz,
s *Zeusz el fogja törölni e fajtát is...*”

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása: 174–
180. sorok)

A JÖVŐ ARANYKORA AZ ÓTESTAMENTUMBAN

Mint az utolsó idézetből látszik, Hésziodosz olyan társadalom viszonyai közepette élt, amelyből egy másik világba kíváncszott. S hogy miért? Azért, mivel az i. e. 7. sz. hellén városaiban „áll az az *ököljog*, s egymás

városait kirabolják”; nem a jót, az igazat, hanem a gonosztevőt tisztelik; nem ismeri senki a szégyent; árt az igaznak az álnok, aki nem fél megszegni az esküt.

Ám Hésziodosz nem csupán elkívánczik a „vaskor” barbár viszonyai közül, hanem egyúttal bízik abban, hogy a *jövőben* majd *ismét boldogabb időszak* köszönt az emberiségre. Ezt a bizakodását fejezi ki, midőn azt mondja, hogy a messze jövőben szeretne élni. És a gondolatvilága e vonatkozásban is rokonságot mutat az *Ótestamentummal*, amely szintén nem csak a múlt aranykoráról beszél, hanem a maga különféle részleteiben egy *újabb boldog korszak eljöveteletét* ígéri.

Ezek az ígéretek a prófétáknál, főként pedig Ézsaiásnál szerepelnek, és sajátos vonásokat mutatnak. Egyik legfontosabb jellemzőjük, hogy a lényegét tekintve *nem egy általános emberi* aranykor bekövetkeztét jelzik előre, hanem azt hirdetik, hogy a *zsidóság számára* érkezik el a boldogság állapota. Másik érdekes vonásuk, hogy az új aranykor megteremtődését — a keresztény hiedelmektől eltérően — *nem valamiféle isteni lénytől* várják, hanem egy embertől. A harmadik jellegzetességük az, hogy szerintük ez az utóbbi nem akármilyen személyiség lesz, hanem *Isainak* a családjából fog származni. S ez közelebbről annyit jelent, hogy az ótestamentumi próféták Dávid utódjától várják a zsidók megváltását. E profetikus hiedelmek további figyelemreméltó reménye az, hogy a létrejövő aranykorban *béke* uralkodik majd, mert eltűnik az emberek közötti, az emberek és az állatok közötti, az egyes állatfajok közötti ellenséges viszony, és még a növények ártó, tövises tulajdonságai is megszűnnek.

Hogy a zsidóság körében a saját keserves nemzetközi sorsa, valamint a kebelében uralkodó társadalmi ellentétek miatt mily erős volt a messiás, egy boldogabb állapot utáni vágy, azt jól szemléltetik azok a szövegek, amelyeket a következőkben idézek:

Ézsaiás a maga könyvének 11. részében így beszélteti az „Ur”-at:

„Vesszőszál hajt ki *Isai törzsökéről*,
hajtás sarjad gyökereiről.
Az ÚR lelke nyugszik rajta,
a bölcsesség és értelem lelke,
a tanács és erő lelke,
az ÚR ismeretének és félelmének lelke.
Az ÚR félelme lesz a gyönyörűsége.
Nem a látszat után ítél,

és nem hallomás után dönt,
 hanem igazságosan ítél a nincstelének ügyében,
 és méltányosan dönt az ország szegényeinek dolgában.
 Megveri a földet szájának botjával,
 ajka leheletével megöli a bűnöst.
*Igazság lesz derekának öve,
 csípőjének öve pedig a hűség.*
*Akkor majd a farkas a báránnyal lakik,
 a párduc a gödölyével hever,
 a borjú, az oroszlán és a hízott marha együtt lesznek,
 és egy kisfiú terelgeti őket.*
*A tehén a medvével legel, fiaik együtt heverésznek,
 az oroszlán pedig szalmát eszik, mint a marha.*
*A kised a viperalyuknál játszadozik,
 és az alig elválasztott gyermek
 a mérgeskígyó fajzata felé nyújtja kezét.*
 Nem árt, és nem pusztít szent hegyemen senki,
 mer tele lesz a föld az ÚR ismeretével,
 ahogyan a tengert víz borítja.
*Azon a napon Isai gyökeréhez
 fognak járulni a népek,
 mert zászlóként magaslik ki a népek közül,
 és székhelye dicsőséges lesz.*
 Azon a napon másodszor is
 kinyújtja kezét az ÚR,
 hogy megvegye népe maradékát,
 mely megmarad Asszíriában és Egyiptomban,
 Patrószbán, Kúsban és Élámban,
 Sineárban meg Hamátban és a tenger szigetein.
 Jelt ad a nemzeteknek,
 és összegyűjti Izráel szétszórt fiait,
 egybegyűjti Júda elszéledt leányait
 a föld négy széléről.
 Megszűnik Efraim irigysége,
 Júda ellenségeskedése kivész.
 Efraim nem irigykedik Júdára,
 Júda sem lesz Efraim ellensége.
 Repülnek a tenger felé a filiszteusok lejtőjén,

*együtt ejtik prédául a keleti népet.
Ráteszik kezüket Edómra és Móábra,
és Ammón fiai nekik engedelmeskednek.
Az ÚR pedig kiszárítja
Egyiptom tengerének öblét.
Öklével megfenyegeti az Eufráteszt,
forró szelével hét ágra vágja,
és saruval is járhatóvá teszi.
Olyan útja lesz népe maradékának,
az Asszíriában megmaradtaknak,
amilyen Izráelnek volt,
amikor kijött Egyiptomból.”*

Ézsaiás tehát *békét* akar a majdani aranykorban az egyes állatfajok, valamint az emberek és az állatok között. Ám távol áll az általános humanizmustól, mert ezt az aranykort alapvetően mint a *zsidóságnak más népek fölötti uralmát* gondolja el, s ebből a szempontból rokon vele a Jelenések könyve. A *III. Ézsaiás* (55,13) a most idézett Ézsaiás prófétán túlmenően még arról is szót ejt, hogy a majdani boldog időszakban eltűnnek az embernek haszontalan növények, és megszűnnek a földi haszandóra nézve ártalmas növényi tulajdonságok. Az alábbiakat írja: „*A tövis helyén ciprus nő, / a csalán helyén mirtusz nő. / Az ÚR dicsőségére lesz ez, / örök jelül, amely nem pusztul el.*” Egyúttal továbbviszi Ézsaiás próféta azon meggyőződését, hogy a jövő aranykora mint a *zsidóság boldogságának az időszaka* következik be, amelyben a különféle népek kincsei Izráel fiaihoz fognak özőnlenni. Prófécijában (59,20) messiást ígért az „Úr”-al, akit így beszélt:

*„...eljön Sionhoz a Megváltó,
Jákób megtérő bűnöseihez!...”*

Majd Izráelhez intéztetve a mondanivalót, a szóban forgó szerző az „Úr”-ral az alábbiakat nyilatkoztatja ki a 60. részben:

*„Kelj föl tündökölve, mert jön világosságod,
Az ÚR dicsősége ragyogott rád.
Bár még sötétség borítja a földet,
sűrű homály a nemzeteket,*

de fölötted ott ragyog az ÚR,
dicsősége meglátszik rajtad.
Világosságodhoz népek jönnek,
és *királyok* a rád ragyogó fényhez.
Emeld föl tekintetedet, és nézz körül!
Mindnyájan összegyűltek, és hozzád jönnek,
fiaid messziről jönnek,
leányaidat ölben hozzák.
Ha majd látod, öröme derülsz,
repesve tágul a szíved.
Özönlik hozzád a tengerek kincse,
a népek gazdagsága hozzád kerül.
Ellep a tevék sokasága,
Midján és Éfa tevéi.
Mindnyájan *Sebából* jönnek,
aranyat és tömjént hoznak,
és az ÚR dicső tetteit hirdetik.
Kédár minden nyáját hozzád terelik,
Nebájót kosai szolgálatodra állnak,
hogy oltáromra kerüljenek kedves áldozatként.
Így ékesítem föl ékes templomomat.
Kik ezek, akik repülnek, mint a felhő,
mint galambok szállnak dúcaikba?
Csak szavamra várnak a szigetek,
legelőször *Tarsis hajói,*
hogy elhozzák *fiadat messziről,*
ezüstjükkel és aranyukkal együtt,
Istened, az ÚR nevének dicsőségére,
Izráel Szentje dicsőségére,
hogy fölékesítsen téged.
Idegenek építik várfalaidat,
és királyaik szolgálatodra állnak.
Bár haragomban megvertelek,
de most kegyelmesen irgalmazok neked.
Kapuid legyenek nyitva állandóan,
ne legyenek zárva se éjjel, se nappal,
hogy elhozhassák a népek gazdagságát
királyaik vezetésével.

*De azok a népek és országok,
amelyek nem szolgálnak téged, elpusztulnak,
azok a népek egészen kipusztulnak.
Hozzád kerül a Libánon dicsősége:
ciprus, köris és fenyő egyaránt,
hogy ékesítse szent helyemet.
Így teszem lábom zsámolyát dicsőségessé.
Meghajolva járulnak eléd sanyargatóid fiai,
lábad elé borulnak mind, akik megvetettek,
és így neveznek: Az ÚR városa,
Izráel Szentjének Sionja.
Bár elhagyott és gyűlölt voltál,
feléd sem járt senki,
de majd örökre fenségessé teszek,
és örvendezővé nemzedékről nemzedékre.
Népek tejét szopod,
királyi emlőkön táplálkozol,
és megtudod, hogy én, az ÚR, vagyok
szabadítód és megváltód, Jákób erős Istene.
Réz helyett aranyat hozatok,
vas helyett ezüstöt,
fa helyett rezet hozatok,
és kő helyett vasat.
Békét adok, hogy az irányítson,
és igazságot, hogy az parancsoljon.
Híre sem lesz többé országodban erőszaknak,
határaidban pusztulásnak és romlásnak.
Isten szabadítását nevezed kőfalaidnak,
és dicséretét kapuidnak.
Nem a nap lesz többé napvilágod,
és nem a hold fénye világít neked,
hanem az ÚR lesz örök világosságod,
és Istened lesz ékességed.
Nem megy le többé napod,
és holdad nem fogy el.
Az ÚR lesz örök világosságod,
letelnek gyászod napjai.
Egész néped igaz lesz,*

örökre birtokában lesz az ország;
facsemete, amelyet én ültettem,
kezem alkotása, amely engem ékesít.
A kevés is ezerré nő,
a kicsiny is hatalmas néppé.
Én, az ÚR, rövid idő múlva megvalósítom ezt.”

Az eljövendő zsidó aranykorról nem csupán az Ézsaiás-könyv idézett szerzői szólnak, hanem más ótestamentumi iratok is. Mint később látni fogjuk, *Zakariásnál* szerepel az a részlet, amelyhez kötődve az újszövetségi Jézus-alaknak számárcsikón kell bevonulnia virágvasárnapon Jeruzsálembe. Benne (9,9) és más helyeken is (6,12–13; 12,10) *szabadító* ígértetik Izráel fiainak. Együttal arról is beszél ez a próféta, hogy az „Úr” által megteremtett jövőbeli aranykorban a zsidókat addig megvető idegen népek mennyire ragaszkodnak majd Jákób gyermekeihez. Isten szájába adva a szót, az alábbiakat írja (8,23): „Azokban a napokban *tizen* is megragadnak a mindenféle nyelvű népek közül *egy júdait* ruhája szegélyénél fogva, és ezt mondják: *Hadd tartsunk veletek*, mert hallottuk, hogy veletek van az Isten!” *Malakiás* próféta ugyancsak jósolja a majdani aranykort, amelynek beköszöntét egy különös-félelmes nap elérkezte jelzi. Ónála az „Úr” így beszél Izráel fiaihoz: „Eljön az a nap, amely olyan lesz, mint az izzó kemence. Olyan lesz *minden kevély* és *minden gonosztevő*, mint a polyva, és *elégeti őket* az eljövendő nap — mondja a Seregek Ura —, nem marad meg sem gyökerük, sem águk. De *fölragyog* majd az *igazság napja* számotokra, akik nevemet félték, és sugara gyógyulást hoznak. Úgy ugrándoztok majd, mint a *hizlalóból kiszabadult borjak*. Úgy széttapossátok a gonoszokat, hogy porrá lesznek talpatok alatt azon a napon, amelyet elhozok! — mondja a Seregek Ura.

Gondoljatok szolgámnak, Mózesnek a tanítására, a rendelkezésekre és a törvényekre, amelyeket általa parancsoltam az egész Izráelnek a Hóreb-ben! Én pedig elküldöm hozzátok *Illés prófétát*, mielőtt eljön az *Úrnak nagy és félelmetes napja*. Az atyák szívét a gyermekekhez téríti, a gyermekek szívét az atyákhoz; különben pusztulással sújtom a földet...” (3,19–24; a Károli-féle fordításban: 4,1–6.)

A korai kereszténység eszmekörében központi helyet foglal el az a nézet, hogy egy boldogabb időszak virrad majd az emberiségre. Magát ezt az elementáris erejű meggyőződést a kor nemzetközi történései, a szociális problémák, az i. sz. első és második században a rómaiakkal szemben elbukott zsidó függetlenségi háborúk keltették életre. Mivel pedig a pillanatnyi viszonyok tragikusak, reális eszközökkel módosíthatatlanok voltak, az emberek a képzeletben teremtettek maguknak egy boldogabb jövőndőt. Ha aztán áttekintjük az utóbbira vonatkozó bibliai helyeket, akkor a hiedelmeknek rendkívüli zűrzavara áll előttünk. Maguk ezek a hiedelmek minden alkalommal az Újtestamentum főalakjához, Jézushoz mint megváltóhoz kötik az aranykor eljövételét, és minden lényeges aspektusban radikális ellentmondások jellemzik őket.

1) Az egyik fontos ellentmondásuk az alábbi kérdéssel kapcsolatos: *hol valósul meg a majdani Paradicsom*, amelyet az újtestamentumi iratok gyakran *isten* vagy a *mennyek országának* neveznek?

A *Jelenések* apokaliptikus szellemtől áthatott könyve szerint *itt a földön*. Először csak *1000 esztendőre* Krisztus uralma alatt. Mégpedig annak köszönhetően, hogy egy angyal ennyi időre megkötözi minden baj forrását, a Sátánt. *Véglegesen* pedig akkor, amidőn az említett 1000 év elteltével szabadon engedett Sátán seregét az isteni tűz elpusztítja, amidőn a régi ég és a régi föld helyére új világ keletkezik, amely a boldogság hona lesz. A következőkben egy idevonatkozó igen hosszú szöveget idézek a szóban forgó iratból, hogy érzékeltessem a kor messiást váró emberének lelkületét, hogy bemutassam, milyennek gondolta el a majdani aranykort a *Jelenések* szerzője, aki így beszél:

„És láttam, hogy egy *angyal* leszállt a mennyből; az alvilág kulcsa volt nála, és egy nagy lánc a kezében. Megragadta a sárkányt, az *ősi kígyót*, aki az ördög és a sátán, *megkötözte ezer esztendőre*, levetette az alvilágba, bezárta, és pecsétet tett rá, hogy meg ne tévessze többé a népeket, amíg el nem telik az ezer esztendő: azután *el kell oldoztatnia* majd egy *kis időre*.

És láttam királyi székeket: helyet foglaltak rajtuk, és ítélő hatalmat kaptak azoknak a lelkei, akiknek fejüket vették a Jézusról való bizonyosságtételért és az Isten igéjéért; *akik nem imádták a fenevadat*, sem az ő képét, és nem vették fel az ő bélyegét a homlokukra és kezükre: ezek *életre keltek*, és *uralkodtak a Krisztussal ezer esztendeig*.

A többi halott nem kelt életre, míg el nem telt az ezer esztendő. Ez az *első feltámadás*. Boldog és szent az, akinek része van az első feltámadásban: *ezenek nincs hatalma a második halálnak*, hanem az Isten és a Krisztus papjai lesznek, és vele fognak uralkodni ezer esztendeig.

Amikor pedig eltelik az ezer esztendő, a *sátán elbocsáttatik börtönéből*, és elmegy, hogy *megtévevse a népeket* a föld négy sarkán, Gógot és Magógot is; hogy *összegyűjtse háborúra* azokat, akiknek a száma annyi, mint a tenger fövenye. És felvonultak a fennsíkra, és bekerítették a szentek táborát és a szeretett várost, de *tűz szállott alá az égből*, és *elpusztította őket*. Az ördög pedig, aki megtevesztette őket, a *tüzes és kénes tóba vetetett*, ahol a fenevad és a hamis próféta is van, és gyötrődnek éjjel és nappal örökkön-örökké.

És láttam egy nagy fehér *királyi széket* és a rajta ülőt: színe elől eltűnt a föld és az ég, és nem maradt számukra hely. És láttam, hogy a halottak, nagyok és kicsinyek a királyi szék előtt állnak, és *könyvek* nyitattak ki. Még egy könyv nyitattott ki, az *élet könyve*, és a halottak a könyvbe írottak alapján ítéltettek meg cselekedeteik szerint. A *tenger kiadta* a benne levő *halottakat*, és *megítéltetett mindenki cselekedetei szerint*. És a Halál és a Pokol belevetett a tűz tavába: ez a *második halál*, a tűz tava. *Ha* valakit *nem* találtak beírva az *élet könyvébe*, azt a *tűz tavába* vetették.

És láttam *új eget* és *új földet*, mert az *első ég* és az *első föld elmúlt*, és a *tenger sincs többé*. És a szent várost, az *új Jeruzsálemet* is láttam, amint *alászáll a mennyből* az Istentől, felkészítve, mint egy *menyasszony*, aki férje számára van felékesítve. Hallottam, hogy egy hatalmas hang szól a királyi szék felől: »Íme, az *Isten sátora az emberekkel* van, és ő velük fog lakni, ők pedig népei lesznek, és *maga az Isten lesz velük*; és letöröl minden könnyet a szemükről, és *halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom* nem lesz többé, mert az első elmúltak.« A királyi széken ülő ezt mondta: »Íme, *újáteremtek mindent*.« És így szólt [a Jelenések szerzőjéhez]: »Írd meg, mert ezek az ígék megbízhatók és igazak!« És ezt mondta nekem: »Megtörtént! Én vagyok az *Alfa* és az *Ómega*, a kezdet és a vég. Én adok majd a szomjazóknak az élet vizének forrásaiból ingyen. Aki győz, örökölni fogja mindezt, és Istene leszek annak, az pedig fiam lesz. De a gyávának és hitetleneknek, az utálatosoknak és paráznáknak, a varázslóknak és bálványimádóknak, és minden hazugnak meglesz az osztályrésze a tűzzel és kénnel égő tóban: ez a *második halál*.«

És jött egy a hét *angyal* közül, akiknél a hét pohár volt, telve a hét utolsó csapással, és így szólt hozzám: »Jöjj, megmutatom neked a menyasszonyt,

a *Bárány feleségét.*» Elvitt engem lélekben egy nagy és magas hegyre, és megmutatta nekem a szent várost, *Jeruzsálemet*, amely az Istentől a mennyből szállt alá. Benne volt az Isten dicsősége; *ragyogása* hasonló volt a legdrágább köhöz, a kristályfényű jáspishoz, fala nagy és magas volt, *tizenkét kapuja*, előtte *tizenkét angyal*, és a kapura nevek írva, *Izráel fiai tizenkét törzsének nevei*: keletről három kapu, északról három kapu, délről is három kapu, és nyugatról is három kapu. A város falának *tizenkét alapkőve* volt, és azokon a *Bárány tizenkét apostolának a neve*. Aki velem beszélt, annál volt egy *arany mérővessző*, hogy megmérje a várost, annak kapuit és falát: a város négyszögben fekszik, és a hossza annyi, mint a szélessége; és megmérte a várost mérővesszővel: *tizenkétezer* futam, hossza és szélessége és magassága egyenlő. Megmérte a falat is: száznegyvennégy könyök, ember mértékével, ami az angyalé is. Falának *építőanyaga jáspis*, és a város *színarany*, tiszta üveghez hasonló. A város falának alapkőveit mindenféle *drágakő* ékesítette: az első alapkő jáspis, a második zafír, a harmadik kalcedon, a negyedik smaragd; az ötödik szárdonix, a hatodik karneol, a hetedik krizolit, a nyolcadik berill, a kilencedik topáz, a tizedik krizopráz, a tizenegyedik hiacint, a tizenkettedik ametiszt. A tizenkét kapu *tizenkét* gyöngy volt, a kapuk mindegyike egy-egy gyöngyből, és a város *utcája színarany*, mint az átlátszó üveg. *Nem láttam templomot a városban*, mert az ÚR, a mindenható Isten és a Bárány annak a temploma. *Napra sincs szüksége a városnak, sem holdra*, hogy világítsanak neki, mert az Isten dicsősége világosította meg, és lámpása a Bárány: a népek az ő világosságában fognak járni, és a föld királyai oda viszik be dicsőségüket. Kapuit nem zárják be nappal, éjszaka pedig nem is lesz ott. *A népek odaviszik dicsőségüket és tiszteletüket, tisztátalanok pedig nem jutnak be oda, sem olyanok, akik utálatosságot vagy hazugságot cselekszenek, hanem csak azok, akik be vannak írva a Bárány életkönyvébe.*

Azután megmutatta nekem az *élet vizének folyóját*, amely ragyogó, mint a kristály, s az Isten és a Bárány királyi székéből ered. A város utcáján túl és a folyón innen, középen van az *élet fája*, amely *tizenkétszer hoz termést*, minden egyes hónapban megadja termését, és a fa levelei a népek gyógyítására valók. Nem lesz többé átok a városban, hanem az Isten és a Bárány királyi széke lesz benne: szolgálai imádják őt, látni fogják az ő arcát, és az ő neve lesz a homlokukon. Éjszaka sem lesz többé, de lámpás fényére sincs szükségük, sem a nap fényére, mert az ÚR Isten fénylik fölöttük, és uralkodik örökkön-örökké.

És ezt mondta nekem: »Ezek az igék megbízhatók és igazak, mert az Úr, a próféták lelkének Istene küldte el angyalát, hogy közölje szolgálival mindezt, aminek *hamarosan* meg kell történnie. És íme, eljövök hamar...«” (20,1–22,7.)

A Jelenések könyve szerint tehát a jövő aranykora itt fog megvalósulni a *földön*. A Máté-evangélium viszont a „hegyi beszéd”-ben azt állítja, hogy valahol a *mennyben* (6,20). Hasonlóképp vélekedik a János-evangélium is, amelyben a Jézus-alak (Károli fordításában) a következőt mondja Pilátusnak: „*Az én országom nem e világból való*. Ha e világból való volna az én országom, az én szolgálaim vitézkednének, hogy át ne adassam a zsidóknak. Ámde az én országom nem innen való.” (18,36.) Lukácsnál arról olvashatunk, hogy a farizeusok kérdésére a Jézus-alak így válaszol (17,21): „*Az Isten országa nem jön el szembetűnő módon*. Nem lehet azt mondani: Nézzétek, itt van vagy amott. Mert az *Isten országa közöttetek van*.” A Károli-fordítás úgy fogalmaz, hogy ez az ország „*tibennetek*” létezik — tehát valami belső értéket jelent —, ami arra utal, hogy ennél az evangélistánál az adott esetben talán a sztoikus filozófia hatása érvényesül.

2) Az Újszövetség aranykori képzeteinek egy újabb ellentmondása abból a szempontból figyelhető meg, hogy *etnikai vonatkozásban kinek ígértetik* az eljövendő paradicsomi állapot. Az erről nyilatkozó újtestamentumi iratok zöme szerint *minden nép gyermeke* eljuthat az isten, a mennyek országába — ám csak az esetben, ha Krisztus-hívő és erkölcsös ember. Egyes bibliai helyek azonban egészen más álláspontot képviselnek, mert szerzőik azt állítják, hogy Jézus csupán a zsidók megváltója, s ezért a boldogság általa megvalósuló hona is *csak a zsidóké* lesz. Az utóbbi álláspont az Újszövetségben a legradikálisabb módon a *Jelenések* fentebb idézett részében fogalmazódik meg, és a következő momentumokban fejeződik ki: a) Az új *Jeruzsálem* lesz az eljövendő aranykor színhelye. b) Mivel az ótestamentumi *zsidóság 12 törzsből* állt, ennek a boldogsághonnak *12 kapuja* lesz, a kapuk előtt *12 angyal* fog állni, a kapukra a *12 zsidó törzs neve* vésetik fel, a város *12 alapkővén* majd a „Bárány” *12 apostolának a neve* szerepel, és az élet fája évente *12-szer hoz termést*. c) Miként az Ótestamentum aranykoráról szóló fejtegetései, a *Jelenések* könyve is azt állítja, hogy a majdani boldogsághon a *zsidóság más népek feletti uralmi helyzetét* jelenti. Ezt a nézetet a szóban forgó idézet úgy fogalmazza meg, hogy a föld királyai, népei az új Jeruzsálembe viszik „*dicsőségüket és tiszteletüket*”.

3) Radikális ellentmondás jellemzi az újszövetségi iratokat azt illetően is, hogy szerintük *mely szociális rétegeké* lesz a jövő aranykora. *Máténál* (Károli fordításában: 5,3) a „hegyi beszéd” keretében arról olvashatunk, hogy „Boldogok a *lelki szegények*: mert övék a mennyeknek országa.” Továbbá arról (5,6), hogy „Boldogok, akik éheznek és szomjúhozak az *igazságot*: mert megelégtítenek.” Mindez pedig a következőt jelenti: Máté szerint a *tényleges gazdag* is lehet lelkiekben szegény, *gyermeteg* lelkületű, a „krisztusi” hit igazságát éhező-szomjazó, s így *ő is bejuthat a mennyek országába*. Egészen más álláspontot képvisel viszont a *Lukács*-evangélium (6,20–25). Ez — hasonlóan az ótestamentumi profetikus könyvek és az újszövetségi iratok számos helyéhez — antiplutokratikus szellemű, és az eljövendő aranykort — kizárva belőle a gazdagokat — csak a szegényeknek ígéri. Benne a meditációját követően a hegyről lejtő Jézus a síkságon azt mondja, hogy a *tényleges szegényeké, a tényleges éhezőké lesz az isten országa*. S ugyanilyen módon nyilatkozik *Jakab* is (2,5): Isten a *szegényeket* választotta ki arra, hogy örököljék az ő országát. *Lukács* (16,19–31) pedig a dúsgazdag úrról és a koldus Lázárról szóló példabeszédben fejti ki, hogy a halál utáni boldogság *csak a szegényeké, a földi létben sokat szenvedteké*.

4) Ha azt akarjuk megtudni a Bibliából, hogy az újszövetségi iratok szerint *mikor fog megvalósulni* a jövő aranykora, akkor szintén ellentmondó jóslatokra bukkanunk. A Jelenések idézett — és több más részlete (22,7.10.12.20) azt jövendeli, hogy a boldogság időszaka *hamarosan* bekövetkezik. És ugyanezt mondja, a régi világ pusztulását és az új paradicsomi állapot igen közeli létrejöttét jósolja sok más újtestamentumi hely is. Közülük egyesek idevonatkozóan még eléggé pontos *dátumot* is említene. *Márknál* (13,30) és *Lukácsnál* (21,32) Jézus így beszél: „Bizony, mondom néktek, *nem múlik el ez a nemzedék*, amíg mindez végbe nem megy.” És szinte betű szerint ugyanígy fogalmaz *Máténál* (24,34) is: „Bizony, mondom néktek, hogy *nem múlik el ez a nemzedék* addig, amíg mindez meg nem történik.” Az Újtestamentum egyik igen érdekes mozzanata aztán az, hogy a „krisztusi” jóslat már a bibliai időkben hamisnak bizonyult, mert a *korabeli nemzedék*, amelynek az életidejére a messiás a világ végét és az aranykor eljövételét ígérte, *már elhalt*, ám a világ vége és a boldogság hona még sehol sem volt. Épp ezért magától értetődő, hogy a keresztényeket emiatt kigúnyolták. Ezzel összefüggésben a második *Péter*-levélben (3,3–4) a következőket olvashatjuk: „...az utolsó napokban *csúfolódók* támadnak, akik mindenből gúnyt űznek, akik saját kívánságaik szerint

élnék, és azt kérdezzük: »Hol van az [ti. Jézus *második*] eljövételének ígérete? Mert mióta az *atyák elhunytak, minden úgy maradt*, amint a teremtés kezdetétől fogva van.«” E nehéz helyzetből (amely nem Péter apostol életidejében, hanem jóval később jelentkezhetett, hisz ő a Biblia szerint Jézus kortársa volt) a szóban forgó levél tényleges szerzője szofisztikával igyekszik kijutni. Mégpedig olyképpen, hogy felhasználja a 90. zsoltár 4. versét. Ez az „Úr”-nak így beszél: „...ezer esztendő annyi a szemedben, / mint a tegnapi nap, amely elmúlt, / mint egy őrültásványi idő éjjel.” A Péter-levél fogalmazója pedig a csúfolódás elhárítása céljából a következőket mondja a maga híveinek (3,8–10): „Az az egy. . . ne legyen rejtve előttetek, szeretteim, hogy az *Úr előtt egy nap annyi, mint ezer esztendő, és ezer esztendő annyi, mint egy nap*. Nem késlekedik az *Úr* az ígérettel, amint egyesek gondolják, hanem *türelmes* hozzátok, mert nem azt akarja, hogy némelyek elpusztuljanak, hanem azt, hogy *mindenki megtérjen*. De el fog jönni az *Úr* napja. . .” Hogy aztán a világ végére és a majdani aranykorra vonatkozó „jézusi” és „péteri” jóslatok mennyire bizonyultak igaznak, bárki lemérheti azon, hogy állítólagos megfogalmazásuk ideje óta eltelt több mint 19 évszázad.

5) A nézetek rendkívüli ellentmondásossága jellemzi az Újtestamentumot azzal kapcsolatosan is, hogy *milyen események előzik meg*, illetve *jelentik a világ végét*, hogy *mily módon teremődik meg* a jövőbeli boldogság állapota. Minderről legrészletesebben a Jelenések apokaliptikus, látomásokkal teli könyve beszél. De számos idevonatkozó részlet szerepel egyéb újszövetségi iratokban is.

Máté (24,3–33) szerint az Olajfák hegyén a szóban forgó témakör kapcsán a tanítványok megkérték Jézust: „Mondd meg nekünk: mikor lesz ez, és mi lesz a jele a te [második] eljövetelednek és a világ végének?” A válasz, amelyet kaptak, így hangzott: „Vigyázzatok, hogy meg ne tévesszen valaki titeket! Mert sokan jönnek majd az én nevemben, és ezt mondják: Én vagyok a Krisztus! — és sokakat megtévesztenek. *Fogtok hallani háborúkról*, és hallotok háborús híreket. Vigyázzatok, meg ne rémüljete, mert ennek meg kell lennie, de *ez még nem a vég*. Mert *nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad*, lesznek *éhínségek és földrengések* mindenfelé. A vajúdás kínjainak *kezdeté ez*! Akkor kiszolgáltatnak titeket, hogy meggyötörjenek, *megölnék benneteket*, és gyűlöl majd titeket minden nép az én nevemért. Akkor sokan eltántorodnak, elárulják és meggyűlölik egymást. Sok hamis próféta támad, és megtévesztenek sokakat. Mivel pedig *megsokasodik a gonoszság, a szeretet sokakban meghidegül*. De aki

mindvégig kitart, az *üdvözü*l. Isten országának ezt az evangéliumát pedig hirdetik majd az egész világon, bizonyságul minden népnek; és *akkor jön el a vég*.”

„Amikor pedig meglátjátok a pusztító utálatosságot, ahogy Dániel próféta megmondta, ott állni a szent helyen — aki olvassa, értse meg! —, akkor azok, akik Júdeában vannak, meneküljenek a hegyekbe, aki a ház tetején van, ne szálljon le, hogy kihozzon valamit, és aki a mezőn van, ne térjen vissza, hogy elhozza a ruháját. *Jaj a terhes és szoptató anyáknak* azokban a napokban! Imádkozzatok, hogy meneküléstek *ne télen* legyen, *se szombaton*. Mert *nagy nyomorúság* lesz akkor, amilyen nem volt a világ kezdete óta mostanig, és nem is lesz soha. Ha nem rövidülnének meg azok a napok, nem maradna meg egyetlen halandó sem, de a választottakért megrövidülnek azok a napok.”

„Akkor, ha valaki ezt mondja nektek: *Íme, itt a Krisztus, vagy ott: ne higgyétek!* Mert *hamis krisztusok és hamis próféták* állnak majd elő, jeleket és csodákat tesznek, hogy megtévesszék — ha lehet — a választottakat is. *Íme, előre megmondtam nektek!* Ha tehát azt mondják nektek: *Íme, a pusztában van, nem menjete ki. Íme, a belső szobákban, ne higgyétek!* Mint ahogyan a villámlás keletről támad, és ellátszik nyugatig, úgy lesz az Emberfiának az eljövele is. Ahol a dög, odagyűlnek a saskeselyűk.”

„Ama napok nyomorúsága után pedig a *nap elsötétedik, a hold nem fénylik, a csillagok lehullanak az égről*, és az egek erői megrendülnek. És akkor feltűnik az Emberfiának jele az égen, akkor *jajgat a föld minden népe*, és meglátják az Emberfiát eljönni az ég felhőin nagy hatalommal és dicsőséggel. És elküldi angyalait nagy harsonaszóval, akik összegyűjtik az ő választottait a négy égtáj felől, az ég egyik sarkától a másik sarkáig.”

„Tanuljátok meg a *fügefáról* vett példázatot: amikor már zsendül az ága, és levelet hajt, tudjátok, hogy közel van a nyár. Így ti is, amikor mindezt látjátok, tudjátok meg, hogy közel van ő [az Emberfia], az ajtó előtt.”

Hasonló — Mátéval majdnem azonos — módon nyilatkozik a világ végéről és az aranykor beköszöntéről *Márk* (13,21–30), és egyes helyeken (17,20–37; 21,25–33) *Lukács* is. Ám érdekes, hogy az első három evangélista nem csupán azt „írja le”, hogy milyen rettenetes események jelzik majd az isten országának bekövetkeztét. Együttal arról is beszélnek, hogy — a borzalmas előtörténetek ellenére — az „Emberfia” eljövetelének az időpontja éppúgy bizonytalan, mint az, hogy mikor fog betörni egy házba a

tolvaj. „Azt a napot viszont, vagy azt az órát senki sem ismeri; sem az ég angyalai, sem a Fiú, hanem csak az Atya egyedül. . . Vigyázzatok tehát, mert nem tudjátok, hogy melyik órában jön el a ti Uratok. . . Ezért legyetek ti is készen, mert abban az órában jön el az Emberfia, amelyikben nem is gondoljátok!” (Máté 24,36–44; vö.: Márk 13,32–37 és Lukács 12,35–40; 21,34–36.)

Külön megemlítem, hogy a Jézushoz kötődő majdani aranykorról és az ennek bekövetkeztét jelző borzalmas történeésekről a *János-evangélium* *alig* ejt szót. Távol állnak tőle ama apokaliptikus momentumok, amelyek főként a Jelenésekben, de Máténál, Márknál és Lukácsnál is jelen vannak. Benne (16,16–23) a Jézus-alak a maga tanácstalan tanítványaival csupán annyit közöl, hogy ismét eljön, és az apostoloknak az a fájdalma, amelyet az ő halála és az ő eltávozása jelent számukra, örökre fog változni. S mindezt egy szép aforizmával érzékelteti, amely a következőképpen szól: „Amikor az *asszony szül, fájdalma* van, mert eljött az ő órája, de amikor megszülte gyermekét, nem emlékszik többé a gyötöremre a miatt az *öröm* miatt, hogy ember született a világra.” Az első *János-levél* (2,15–17) — Lukács és Máté némely helyével összhangban — az evilági dolgok kedvelése ellen lép fel, és így beszél: „*Ne szeressétek a világot*, se azt, ami a világban van. Ha valaki szereti a világot, abban nincs meg az Atya szeretete. Mert mindaz, ami a világban van, a *test kívánsága*, és az étellel való kérkedés, nem az Atyától, hanem a világtól van. A világ pedig elmúlik, és annak kívánsága is; de aki az Isten akaratát cselekszi, az megmarad örökké.”

6) Az újszövetségi iratok abból a szempontból is lényeges eltéréseket, egyes esetekben alapvető ellentmondásokat tartalmaznak, hogy *milyen javak gazdagságát* jelenti majd az eljövendő aranykor. A Jelenések könyve — mint a belőle vett hosszú idézetből láthattuk — *anyagi javakban bővelkedőnek* gondolja a boldogság honát. Ez a nézőpont nem csupán abban fejeződik ki, hogy itt a földön, a mennyből leereszkedett Jeruzsálemben valósulna meg az olyannyira óhajtott újabb Paradicsom, hanem más elképzelésekben is. Így pl. abban, hogy az említett helységben az „élet fája” évente 12-szer teremne, hogy az egész város csupa aranyból, drágakőből állna, hogy megszűnnének az embert sujtó összes bajok. Ugyanakkor a Lukács-evangélium egyik része — mint korábban már futólag jeleztem — a *lelki javakra* helyezi a hangsúlyt. Azzal a folyamattal párhuzamosan pedig, ahogy az őskeresztényeknél felerősödött a világ végét közeli időkre váró meggyőződés, az Újszövetség irataiban a *földi javak*

megvetése, a munkától való elfordulás, a rendelkezésre álló javak fogyasztásának az igyekezete, továbbá a másvilági létre való koncentráció lesz az uralkodó.

ÉS A KESERŰ IGAZSÁG

A Biblia tehát úgy véli, hogy a világteremtést követően a múltban volt, a jövőben pedig a Dávid királyi családjából származó emberi utód (Immánuel), ill. Jézus révén lesz egy boldog aranykor. Ám az ilyen állításokkal szemben az a keserű igazság, hogy a régi időkben ilyen állapotban az emberiség sohasem leledzett. Ezt a valós ténytet az ókori görög szofista bölcse, *Prótagorasz* — igaz, csak közvetetten, de — már az időszámításunk előtti 5. században jelezte, midőn arról beszélt, hogy az ember természeti úton keletkezett, és az igen primitív viszonyokból emelkedett mind magasabb szintre. A vele egy városban, a thrákiai Abdérában született *Démokritosz* úgy fogalmazott, hogy ha egyáltalán lehet valamiféle aranykorról beszélni, akkor az a jövőben, az emberi haladásnak köszönhetően fog létrejönni. Az 1600-ban az inkvizíció által máglyán elevenen elégettetett Giordano *Bruno* pedig a maga egyik írásában rendkívül szellemesen, nagyon kemény szavakkal gúnyolta ki a múlt aranykorában hívőket, és ostoba véleményük miatt szamaraknak nevezte őket. A fölvilágosult gondolkodó, a tudomány minden erőfeszítése és bizonyítéka ellenére azonban a teológusok napjainkban is azt a gyermeket, több évezreddel ezelőtt kialakult hiedelmet plántálják bele a zsidó és a keresztény vallás követőibe, hogy hajdanán létezett az „Éden kertje”. Ily irányú tevékenységük számára ma igen kedvező talajt biztosít az ún. népi demokratikus országokban lezajlott rendszerváltás, amelynek következtében a tudományt, az ókori görög bölcsek megteremtette filozófiai ateizmust nem illik képviselni. Épp ezért most, a 20. században fogadjuk kétellyel a teológusok nálunk is mind agresszívebb ügybuzgalmát, nehogy a vulgarizáló marxista ideológia eddigi uralma után a vallási teoretikusok ósdi nézetekre alapozott eszmei hatalma alá kerüljünk. És e cél eléréséhez az egyik igen jó eszköz az, ha behatóan ismerjük a Bibliát. Sok igazság van ugyanis abban, amit — némiképp egyoldalú túlzással — a 18. századi francia bölcse, *Holbach* mondott: „... a Biblia olvasása mindennél alkalmasabb arra, hogy a keresztényt a Biblia minden tiszteletéből kiábrándítsa.” Persze, csak azzal a feltétellel, ha az Ó- és az Újtestamentumot nem vakbuzgó elfogultsággal lapozgatjuk. Csupán akkor, ha nem a belénk

szuggerált, az egyes bibliai dolgokat elhallgató vagy éppenséggel meghamisító papi értelmezés kényszerzubbonyába öltözötten olvassuk a „szent” iratokat. Ám egyúttal óvakodnunk kell a Bibliához az ostoba tagadással viszonyuló agresszív-árnyalatlan ateizmustól is, hogy hasznosíthassuk azokat az igen fontos történelmi, társadalmi ismereteket, kulturális és erkölcsi értékeket, amelyeket az Ó- és Újtestamentum magában foglal.

A múltban tehát nem létezett az „Éden kertje”. És — mint mindnyájan tudjuk — *nem szállt alá az égből az új aranykort jelentő Jeruzsálem*, nem valósult meg *Krisztus ezeréves országlása*, s nem érkezett el az *isten*, a *mennyek országa* sem. Mégpedig annak ellenére nem, hogy egyes újtestamentumi részletekben „maga” Jézus ígérte meg közeli újabb eljövételét. Vajon miként vélekednek a megváltó ezen „ígéret-megszegés”-éről a teológusok? Talán némely újszövetségi irat szellemében szofisztikusan magyarázzák meg maguknak? És miként kell róla tudományosan vélekednünk? A következőképp: a korai keresztények, tehát emberek várták közeli időre a világ végét, a boldogság korának elérkeztét, és a fantázia szülte Jézus-alakhoz kapcsolt ezen óhajuk be nem teljesedését fejezi ki a messiás „ígéret-megszegése”.

Külön szükségesnek tartom megemlíteni, hogy az Újszövetség oly sok helyén szereplő jóslat, amely szerint rövidesen elérkezik — mégpedig rettenetes események közepette — a *világ vége*, szintén hamisnak bizonyult. A régi ég és föld — szakadatlan változások közepette — még mindig léteznek. Mégpedig annak ellenére, hogy nehéz társadalmi helyzetekben az Újtestamentumhoz kötődő személyek később is számtalanszor megjósolták pusztulásukat. Az utóbbi időkben hasonló vélemények ismételten és egyre gyakrabban fogalmazódnak meg. És ezeken nagyon ajánlatos elgondolkodnunk. Nem azért, mintha valamiféle transzcendens hatalom irtaná ki a mindig is gonoszra hajló, s napjainkban egyre elvadultabb emberiséget, hanem egészen más ok miatt. Azért, mivel a telhetetlen, a hatalomvágy megszállta, a tetteik következményeivel mit sem törődő emberek — köztük a közvetlen haszonra koncentráló, de erkölcsileg felelőtlen tudósok és politikusok is — tönkreteszik saját természeti létfeltételeiket, és ezáltal megölik saját szülőanyánkat s tápláló dajkánkat, a Földet. Ily okok miatt magam is úgy vélem — hangsúlyozom: nem úgy érzem, hanem úgy vélem —, hogy az emberiséget most fenyegeti először igazán egy sajátos értelemben vett világvég. És ez be is következik, fajunk — és vele együtt sok minden más is — kihal ezen a csodás bolygón, ha nem sikerül megfékezni az emberi önzést, a „racionális” ember esztelenségét.

Nemünk tagjait rá kell venni — ha másképp nem megy, rá kell kényszeríteni — arra, hogy lemondjanak önpusztító telhetetlenségükről. E cél elérése érdekében hasznosítani kell azokat a pozitív erkölcsi elveket, amelyek igen nagy számban szerepelnek mind az Ó-, mind pedig az Újtestamentumban, s amelyeket a „Bibliai gondolatok, aforizmák” c. fejezetben kötöttem csokorba. És, természetesen, mindenekelőtt azokat a humánus bölcsességeket, amelyekkel világi keretekben a régi görög filozófusok, drámaírók, politikusok és a későbbi időkben élt különféle gondolkodók igyekeztek megfékezni az emberi hübriszt, a telhetetlen bírvágyat. Az egyénnel kisgyerekkortól kezdve *Hérakleitoszt* kell megismertetnünk, aki a következőt mondta: „Az embereknek, ha teljesülne mindaz, amit kívánnak, nem válna javukra.” És *Euripidészt*, aki így fogalmazott: „Túlzást kerülök s vallom ez elvet: / »Semmit se nagyon!« / Így gondolkodnak a bölcsek.” Továbbá *Epikurost*, aki óvón figyelmeztetett: „Ha valaki nincs a sajátjával tökéletesen megelégedve, legyen bár az egész világ ura, mégis nyomorult.” (Lásd Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 29., 61. és 118. oldal.)

A TÍZPARANC SOLAT ÉS AZ ÓTESTAMENTUM ERKÖLCSE

Ha a különféle állatok közösségben élnek, mindig szükség van bizonyos szabályozókra, amelyek érvényesülése lehetővé teszi a kollektívát alkotó egyedek legalább viszonylag békés együttélését. Ez a szükséglet felfokozottan jelentkezik a földi állatvilág legfejlettebb tagjánál, az embernél, aki *Arisztotelész* szerint *zoon politikon*, vagyis társadalmi együttélésre hivatott élőlény. Ám amily nagyon szükséges az emberi szférában az együttélés szabályozása, legalább olyan nehéz — ha nem sokkal nehezebb — e kényszerű cél elérése. Az ember ugyanis messze áll attól, hogy anyagi lénynek nevezhessük. Sőt, azt kell mondanunk, hogy sok esetben rosszabb, barbárabb az állatoknál. Tisztában voltak e ténnyel már az ókori népek is, és politikusaik, bölcselőik rengeteg energiát fordítottak arra, hogy elméletileg kimunkálják, majd pedig a gyakorlatban alkalmazzák azokat a magatartási szabályozókat, amelyek betartása nélkül nem lehetséges az emberek közösségi létezése.

A RÉGI GÖRÖGÖK A JOGRÓL ÉS AZ ERKÖLCSRŐL

Ilyen szempontból különösen értékes eredményeket értek el a *régi görög* gondolkodók, akik közül sokan teljesen evilági módon vizsgálták a szociális szférát, azokat a jogi és erkölcsi alapokat, amelyek szükségesek a társadalmi együttéléshez. Hangsúlyozták, hogy az ember negatív késztetéseinek a megfékezése érdekében *jogi törvényeket* kell hozni, s ezekben pillantották meg a gátlástalan egyének korlátok közé szorításának leghatásosabb eszközét. A szóban forgó nézetet fogalmazta meg a „hét bölcs” egyike, *Pittakosz*, midőn a lüd király, Kroiszosz kérdésére — melyik a legerősebb hatalom? — így válaszolt: „A tarka tábláé.” És Pittakosz e szavakkal ama törvényekre utalt, amelyek az antik görög városállamok

életét szabályozták, és amelyeket köztereken álló táblákra írtak fel az egyes helységekből, így pl. a szolóni törvényeket Athénban. Hasonló megfontolás miatt mondta a filozófus *Hérakleitosz*, hogy a népnek a maga törvényeit úgy kell védenie, mint városának falát az ellenséggel szemben. S ily nézettől vezettetve hangsúlyozta a tragédiaíró *Euripidész* is a következőt: „Törvénynél soha nem lehet / Szentebb és hatalmasabb.” (Pais I.: „Antik bölcsék, gondolatok, aforizmak.” 84. old.) A bölcselő *Platón* pedig, aki utópia révén igyekezett boldogabb társadalmat teremteni, így indokolta meg a jogi törvények szükségességét: „Törvényeket okvetlenül hozni kell emberek számára, és embereknek törvények szerint kell élniük, különben mitsem különböznek a legvadabb állatoktól.” (Uo. 82. old.) Az antik görög gondolkodók tehát tisztában voltak a jogi törvények társadalmi fontosságával, azzal, amit a római *Cicero* a következő szavakkal juttatott kifejezésre: „Azért vagyunk mindnyájan a törvény szolgái, hogy szabadok lehessünk.” (Uo. 86. old.) Az elmondottak fényében érthető, hogy a régi hellén gondolkodók, államférfiak miért foglalkoztak oly behatódan a törvényhozással, és miért jelent meg már náluk az a meggyőződés, amelyet ma majdnem mindenki az újkor társadalmi fejlődéséből, közelebbről tekintve *Montesquieu*-tól eredeztet, és amely *Arisztotelész* egy hosszabb szövegének a tartalmi kivonataként így foglalható össze: a becsületes alkotmánykészítőnek *el kell választania egymástól a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalmat* (uo. 109. old.).

A régi görögök azonban a jogi törvényeket nem a szociális együttélés kizárólagos, hanem csupán alapvető eszközének tekintették. Mellette igen fontosnak tartották az *erkölcs* szabályozó szerepét is, és behatódan elemezték, honnan erednek az erkölcsi normák, miként lehet őket az egyénekbe beleplántálni, s milyen viszony áll fenn az utóbbiaknál a jó ismerete és a jó cselekvése között stb. Közülük némelyek (mint pl. Szókratész) úgy vélték, hogy az ún. általános erkölcsi normák természetfölötti hatalomtól származnak. Ám többségük ezzel ellentétes véleményen volt, és miként a jogi törvényeket, ugyanúgy az erkölcsi normákat is az emberi társadalom képződményeinek tartotta. Ezt a véleményt már Epheszosz szülöttjénél, az irodalomban gyakorta „homályos” filozófusként emlegetett *Hérakleitosz*-nál (i. e. 530–470) megtaláljuk. Őt követően pedig az ateizmust kimunkáló szofisták — többek közt *Prótagorasz* (i. e. 481–411) — képviselik. Majd a következő időkben — Szókratész etikai idealizmusával szemben — a jeles filozófus, *Arisztotelész* (i. e. 384–322) fejtegeti, mondván: az *erkölcs autonóm emberi képződmény*, amely csak a társadalomban keletkezhet és

funkcionálhat. Míg Szókratész úgy vélte, hogy a jó ismeretéből az egyé-
neknél feltétlenül következik a jónak a megtevése is, addig mások ezt a
nézetet elvetették, és rámutattak, hogy az embereknél az ismereteken kívül
a különféle vágyak, érdekek is közrehatnak a cselekvésben, és gyakran a
gonoszság útjára visznek bennünket. Igen találóan hangsúlyozta ezt a
tényt a tragédiaíró *Euripidész* (i. e. 480–406), amikor így beszélt: „Tudjuk
s világosan felismerjük, mi jó, / de mégse tesszük, van, ki lusta, hogy tegye,
/ és van, ki többre tart akármilyen gyönyört / a jónál, és gyönyör bizony
sokféle van . . .” És hasonló módon nyilatkozott a szóban forgó problémá-
ról a római *Seneca* (i. e. 4-i. sz. 65) is, mondván: „A romlott lélek
legárulóbb jele a hullámlás s a szüntelen hánykódás az erények tettetése
s a bűnök imádata között.” (Uo. 110. és 112. old.)

Az elmondottak fényében nem csodálkozhatunk rajta, hogy az ókori
görög gondolkodók igen elmélyülten vizsgálták azt, miként lehet az embe-
reket a társadalmi együttélésre alkalmas erkölcsös lényekké alakítani. S
azon sem lepődhetünk meg, hogy e cél elérésének eszközét a *nevelésben*
pillantották meg, s úgy vélték, hogy városállamaikban központi szerepet
kell játszania a pedagógiának. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy poli-
szaiak jövője attól függ, milyenek lesznek majdani polgáraik. Platón (i. e.
427–347) pl. ezzel kapcsolatosan a következőképpen fogalmazott: „. . . ha
az ifjak gondozása és nevelése a helyes úton halad, akkor az állam hajója
biztosan halad előre; ha ellenben baj van a nevelés körül, — arról jobb
nem is beszélni. . .” És Platón épp ezért igen határozottan követelte, hogy
az államban fordítsanak igen nagy figyelmet a nevelésre. Az emberi termé-
szet jellemzését is magában foglaló egyik szövegrészletében idevonatkozó-
an a következőt írta: „Az emberről azt szoktuk mondani, hogy szelíd;
azonban csupán akkor szokott a legszelídebb és legistenibb élőlényné
válni, ha szerencsés természet és helyes nevelés párosulnak nála; ha ellen-
ben nem eléggé, vagy nem jól nevelik, a legvadabb minden lény között,
ahányat csak szül a föld. Ezért a törvényhozónak *nem* szabad engednie,
hogy a *gyermeknevelés másodrangú vagy mellékes dolog legyen az állam-
ban.*” (Uo. 162. old.) Hasonló szándéktól vezettetve *Arisztotelész* úgy
vélte, hogy 7 éves kortól a gyerekeket kötelező állami nevelésben kell
részesíteni. S miközben sok szofistához, a filozófus Démokritoszhoz és a
tragédiaíró Euripidészhez hasonlóan ama nézetten volt, hogy a magunkkal
hozott természet neveléssel módosítható és alakítandó, egyúttal arra is
figyelmeztetett, hogy a gyerek személyiségét csak bizonyos határig lehet
formálni. Mert szerinte ahogy a földobott követ nem lehet arra kényszerí-

teni, hogy az ún. holtpontra túl is tovább haladjon fölfelé, ugyanúgy a nevelésnek is bizonyos, biológiaiilag meghatározott korlátai vannak. Az utóbbi tény fölismerése azonban az antikvitás görög gondolkodóit pedagógiai szempontból nem lefegyverezte, hanem arra ösztökölte, hogy keressék azokat az utakat-módokat, amelyek révén minél erkölcsösebbé lehet tenni a majdani felnőtteket. Ezzel összefüggésben hangsúlyozták, hogy a gyerekkori helyes *szoktatás* mennyire fontos, és mily nagymértékben határozza meg az egyén magatartását egészen az öregkorig. Az erény taníthatóságát valló *Euripidész* pl. e tényt a következő szavakkal írta le: „A rút tettektől őrizkedjél gyermekül; / Kit jól neveltek, férfikorban is pirúl / Gázságot elkövetni; ám ha ifjúként / Sokat hibázik, megmaradnak a hibák / A jellemével egybeforrva aggkorig.” (Uo. 140. old.) A szóban forgó gondolkodók rámutattak arra, hogy a nevelés révén a gyerekekben oly *kötelességtudatot* kell kialakítani, amely a rosszra irányuló vágyak ellenében is képessé teszi őt az erkölcsileg helyes cselekvésre. Hangsúlyozták, hogy a gyerek, az ifjú számára szükség van pozitív személyes, ill. eszmei *példaképre*. Ösztököltek az egyszerű, a mértéktartó életvitelre. Fölhívták a figyelmet arra, hogy az ember igazi erkölcsi mivoltát az a szándék fejezi ki, mit szeretne tenni. De egyúttal a következőt is hangoztatták: mivel az emberek bensőjébe nem láthatunk bele, szándékaikat nem fürkészhetjük ki, és mivel gyakran nem belső óhajaik szerint cselekszenek, erkölcsiségüket csak az általuk végrehajtott tettek alapján van módunk megítélni. Külön megemlítem, hogy *Euripidész* és *Arisztotelész* vizsgálták a jogi törvények és az erkölcs egymáshoz való viszonyát is. S miközben úgy vélték, hogy e két dolognak egyaránt a városállam érdekét kell szolgálnia, egyúttal tisztában voltak azzal is, hogy a jogi törvény és az erkölcs szembe kerülhet egymással. Hogy miért? Azért, mivel az előbbi különérdekeket hordozhat, az utóbbi pedig magasabb rendű emberi értékek kifejezője lehet. Az ilyen esetekben az említett gondolkodók az erkölcsöt habozás nélkül a jogi törvény fölé helyezik. Euripidész pl. ily szavakkal: „A törvénynél az erkölcs mindig biztosabb; / Mert meg nem ingathatja semmiféle szó, / Ellenben azt a jó szónok fogásai / Addig csűrlik-csavarják, amig tönkre megy.” Arisztotelész pedig a következő megjegyzéssel rendeli alá a jogi törvényt a nála pozitívabb erkölcsi álláspontnak: „Világos, hogy ha az írott törvény ügyünk ellen szól, akkor az egyetemes törvényhez és a méltányossághoz kell folyamodnunk, mert igazságosabb.” (Uo. 137. és 133. old.)

Vajon mi az oka annak, hogy könyvemnek az ótestamentumi erkölcsöt tárgyaló fejezete elején a régi hellének etikájáról ejtettem szót? Nos, egyfelől az, hogy az olvasónak módot akartam nyújtani két ókori nép, az ószövetségi zsidók és a görögök erkölcsi nézeteinek az összehasonlítására. Másfelől pedig az, hogy a héber Biblia etikájának az elemzése előtt fel kívántam hívni a figyelmet rá: míg az ókori zsidó gondolkodók az erkölcsöt természetfeletti hatalomtól származtatják, addig a hellén bölcselők ugyanezt a dolgot emberi eredetűnek tartják, és álláspontjuk messze fölötte áll mind a zsidó vallásának, mind pedig a hozzá kötődve kialakult kereszténységének. És egyébként is: vajon *igaz-e* a két most említett vallás nézete, amely szerint valamiféle *istenség nyilatkoztatta ki* azokat az *erkölcsi szabályokat*, amelyek szem előtt tartásával az izraelitáknak, ill. a „krisztusi” tan híveinek élniük kell? A következőkben mindenekelőtt erre a rendkívül fontos kérdésre igyekszem választ adni, majd pedig az ótestamentumi erkölcs néhány fontosabb aspektusát mutatom be az olvasónak.

A zsidó és a keresztény vallás legfőbb érve az erkölcs isteni eredete mellett a *Bibliára* való hivatkozás. E vallások szerint ugyanis a természetfeletti hatalom, amely folyamatosan nyilvánítja ki a maga akarát, egy alkalommal összefoglaló jelleggel rendelkezett arról, mely szabályok szem előtt tartásával kell az embernek élnie. Arról beszélnek, hogy az isten e különös erkölcsi parancsadására a zsidók Egyiptomból történt kivonulását követően, a 40 éves pusztai vándorlásnak még viszonylag a kezdetén került sor. Közelebbről tekintve az ún. *Sínai* nevű hegyen. Mégpedig olyképpen, hogy Jahve fölhívta Mózeszt erre a hegyre, és rajta közölte vele ama normákat, amelyek szerint ezután *Izráel fiainak* élniük kell. Magukat a parancsolatokat állítólag *két kőtáblára* vésve vitte le magával Mózes. Ám leérve népéhez meglepetéssel tapasztalta, hogy míg ő 40 napig fent volt a hegyen, addig Izráel fiai feladták az egyistenhitet (?), és *aranyból* készített *borjút* kezdtek el imádni. A vezér emiatt rettenetesen haragra lobbant. Dühében földhözvágta és összetörte a mindkét oldalukon rendelkezésekkel teleírt kőtáblákat. Ezt követően megbüntette a „bálványimádás” vétkeseit, és ismét fölment a hegyre. Itt először Jahvénál kieszközölte, hogy az nem áll bosszút a vallásilag „eltévlyedet” zsidóságon. Majd *újabb két kőtáblára* vésve az istenségtől megkapta és levitte népéhez azokat a rendelkezéseket, amelyek az első két kőtáblán szerepeltek.

Általában így ismertetik a zsidó és a keresztény vallás „elfogulatlan” teológusai azokat a „történesek”-et, amelyek állítólag a Sínai-hegynél lejátészódtak, és amelyek szerintük egyértelműen tanúsítják: istentől erednek az erkölcsi rendelkezések, ama szabályok, amelyeket összefoglaló néven *Tízparancsolatként* emleget az irodalom. De vajon hűen ismertetik-e a szóban forgó két vallás teológusai azt, ami a Bibliában olvasható? És vajon az, amit az Ótestamentum a kérdéses Tízparancsolat kinyilatkoztatás-történetével kapcsolatosan tartalmaz, igazolja-e azt a véleményt, hogy a Sínai-hegynél valamiféle csodás, természetfölötti esemény zajlott le? Ha e problémákat illetően meg akarjuk tudni az igazat, akkor át kell tekintelnünk a szóban forgó kérdésekkel kapcsolatos ószövetségi helyeket, amelyek elolvasása egyértelműen jelzi számunkra: a teológusok elhallgatásokkal, torzításokkal teli módon ismertetik a Bibliában foglalt dolgokat, amelyek nem isteni erkölcsi parancsadásról, hanem csupán emberi történekekről szólnak.

Magát a jelzett áttekintést annak megemlékezésével kezdem, hogy az Ótestamentum *három* helye foglalkozik részletesen az állítólagos Jahve-féle erkölcsi kinyilatkoztatással. Ezek a helyek a következők: az Exodus 19–20., a Deuteronomium 5. és az Exodus 31–35. fejezete. Az alábbiakban először idézet formájában ismertetem a most említett ótestamentumi részeket, majd pedig egymással összevetve elemzem őket.

Az *elsőként* említett helyen, az *Exodus 19–20.* fejezetében ez olvasható a Tízparancsolat isteni kinyilatkoztatásáról:

„A harmadik hónapban, azután, hogy Izráel fiai kijöttek Egyiptomból, ugyanazon a napon megérkeztek a Sínai-pusztába. Refidimből fölkerekedve érkeztek meg a Sínai-pusztába, és táborot ütöttek a pusztában. Ott táborozott Izráel a hegyel szemben.

Mózes fölment Istenhez, az ÚR pedig így kiáltott hozzá a hegyről: Így szólj Jákób házához, és ezt hirdesd Izráel fiainak: Ti láttátok, mit cselekedtem Egyiptommal, hogyan hordoztalak benneteket sasszárnyakon, és hogyan hoztalak ide benneteket. Most azért, ha engedelmesen hallgattok szavamra, és megtartjátok szövetségemet, akkor *ti* lesztek az *én tulajdonom valamennyi nép közül*, bár enyém az egész föld. Papok királysága és *szent nép* lesztek. Ezeket az ígéket kell elbeszélned Izráel fiainak.

Azután *lejött Mózes*, összehívta a nép véneit, és előadta nekik mindazokat az ígéket, amelyeket az ÚR parancsolt neki. Az egész nép egy akaratallal felelte: Megtesszük mindazt, amit az ÚR mondott. Mózes *megvitte a nép válaszát az ÚRnak*. Akkor ezt mondta az ÚR Mózesnek: Íme,

elmegek hozzád sűrű felhőben, hogy hallja a nép, amikor beszélek veled, és neked is higgyenek mindenkor. És elmondta Mózes a nép választát az ÚRnak.

Akkor így szólt az ÚR Mózeshez: Menj a néphez, és rendeld el, hogy ma és holnap szenteljék meg magukat, és mossák ki felsőruhájukat. Legyenek készen harmadnapra, mert a harmadik napon leszáll az ÚR az egész nép szeme láttára a Sínai-hegyre. És vonj határt a nép körül, és mondd: Őrizkedjenek fölmenni a hegyre, még a szélét se érintsék! Meg kell halnia mindenkinek, aki érinti azt. Nem szabad kézzel hozzányúlni az ilyenhez, hanem *meg kell kövezni*, vagy nyíllal lelőni; *akár állat, akár ember az*, nem maradhat életben. Majd csak ha a kürt hosszan zeng, akkor szabad fölmenni a hegyre. Akkor *lejött Mózes* a hegyről a néphez, elrendelte, hogy a nép szentelje meg magát, és mossák ki felsőruhájukat. Majd ezt mondta a népnek: Legyetek készen harmadnapra! *Asszonyhoz ne közeledjete!*

A harmadik napon virradatkor pedig mennydörgés, villámlás és sűrű felhő támadt a hegyen, és igen erős kürtzengés. Ekkor megrémült az egész nép a táborban. Mózes pedig kivezette népét a táborból Isten [a tűzhányó hegy] elé, és felállította a hegy tövében. A Sínai-hegy egészen *füstbe* borult, mert leszállt rá *tűzben* az ÚR. Füstje úgy szállt föl, mint a kemence füstje, és az *egész hegy nagyon rengett*. A *kürt* [?] *zengése* egyre erősebben hangzott. Mózes beszélt és az Isten a mennydörgésben felelt neki. Leszállt tehát az ÚR a Sínai-hegyre, a *hegy-csúcsára*, és fölhívta az ÚR *Mózes* a *hegy csúcsára*. Mózes fölment.

Az ÚR így szólt Mózeshez: Menj le, és intsd meg a népet, hogy ne törjön előre azért, hogy lássa az ÚRat, mert akkor sokan elesnek közülük. Még a *papok* is, akik különben közeledhetnek az ÚRhoz, szenteljék meg magukat, hogy rájuk ne rontson az ÚR! Mózes azt felelte az ÚRnak: Nem jöhet föl a nép a Sínai-hegyre, hiszen te intettél így bennünket: Vonj határt a hegy körül, és tartsd szentnek azt! De az ÚR ezt mondta neki: *Indulj, menj le, és jöjj fel Áronnal* [a bátyáddal] együtt! De a papok és a nép ne törjön előre, és ne jöjjenek föl az ÚRhoz, hogy rájuk ne rontson. Mózes tehát lement a néphez, és ezt megmondta nekik. [19. fejezet.]

Akkor mondta el Isten mindezeket az ígéseket:

Én az ÚR, vagyok a *te Istened*, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából.

Ne legyen más istened rajtam kívül! [Károli: *Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem!*]

Ne csinálj magadnak istenszobrot [Károli: faragott képet], semmiféle képmását azoknak, amik fenn az égben, lenn a földön, vagy a föld alatt a vízben vannak. Ne imádd és ne tiszteld azokat, mert én, az ÚR, a te Istened féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiakat is harmad- és negyedízig, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezerízig azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.

Ne mondd ki hiába Istenednek, az ÚRnak a nevét [Károli: Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd], mert nem hagyja az ÚR büntetés nélkül, ha valaki hiába mondja ki a nevét!

Emlékezzél meg a nyugalom napjáról [Károli: a szombatnapról], és szenteld meg azt! Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a hetedik nap a te Istenednek, az ÚRnak nyugalomnapja [Károli: szombatja]. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se leányod, se szolgálád, se szolgálód, se állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. Mert hat nap alatt alkotta meg az ÚR [?] az eget, a földet, a tengert és mindent, ami azokban van, a hetedik napon pedig megpihent. Azért megáldotta és megszentelte az ÚR a nyugalom [Károli: a szombat] napját.

Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú ideig élhess azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked!

Ne ölj!

Ne paráználkodj!

Ne lopj!

Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen! [Károli: Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot!]

Ne kívánd felebarátod házát! Ne kívánd felebarátod feleségét, se szolgálját, se szolgálóját, se ökrét, se szamarát, és semmit, ami a te felebarátodé! [20,1–17]”

A DEUTERONOMIUM 5. FEJEZETÉNEK TÍZPARANC SOLATA

Azok a rendelkezések, amelyeket most idéztem, még egy alkalommal szerepelnek az Ótestamentumban. Közelebbről tekintve a Deuteronomium 5. fejezetében. A két változat nem betű szerint, hanem tartalmilag azonos módon írja le a tíz parancsolatot. Mint majd később látni fogjuk, az „isteni” rendelkezések e két variációja közt csak egyetlen lényeges különbség van.

A most említett helyen (Deut. 5,1–22) az alábbiakat olvashatjuk:

„Mózes összehívta egész Izráelt, és ezt mondta nekik: Halld meg, Izráel, azokat a rendelkezéseket és döntéseket, amelyeket ma elmondok nektek. Tanuljátok meg, tartsátok meg és teljesítsétek azokat! Az ÚR, a mi Istenünk, szövetséget kötött velünk a *Hóreben*. Nemcsak atyáinkkal kötötte meg az ÚR ezt a szövetséget, hanem mivelünk is, mindnyájunkkal, akik itt ma életben vagyunk. Szemtől szembe beszélt hozzátok az ÚR azon a *hegyen* a tűzből. Én ott álltam akkor köztetek és az ÚR között, mert ti féltetek a tűztől, és nem mertetek felmenni a hegyre. Így mondtam el nektek az ÚR igéit:

Én, az ÚR vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgáság házából. *Ne legyen más istened rajtam kívül!*

Ne csinálj magadnak istenszobrot, semmiféle képmását azoknak, amik az égben, lenn a földön vagy a föld alatt a vízben vannak. *Ne imádd és ne tiszteld azokat*, mert én, az ÚR, a te istened, féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiakat is harmad- és negyedízig, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezerízig azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.

Ne mondd ki hiába Istenednek, az ÚRnak a *nevét*, mert nem hagyja az ÚR büntetés nélkül, ha valaki hiába mondja ki a nevét!

Tartsd meg a nyugalom napját, és szenteld meg azt [Károli: Vigyázz a szombatnak napjára, hogy megszenteld azt], ahogyan megparancsolta neked Istened, az ÚR. Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a *hetedik nap* a Te Istenednek, az ÚRnak a nyugalomnapja. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se lányod, se szolgád, se szolgálód, se ökröd, se szamarad és semmiféle állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. Hadd pihenjen szolgád és szolgálód hozzád hasonlóan! Emlékezzél arra, hogy *szolga voltál Egyiptomban*, de *kihozott onnan* Istened, az ÚR erős kézzel és kinyújtott karral. *Ezért* parancsolta neked Istened, az ÚR, hogy tartsd meg a nyugalom napját [Károli: hogy a szombat napját megtartsad].

Tiszteld atyádat és anyádat, ahogyan megparancsolta neked Istened, az ÚR, hogy hosszú ideig élhess, és jó dolgod lehessen azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked!

Ne ölj!

Ne paráználkoddj!

Ne lopj!

Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!

Ne kívánd felebarátod feleségét, ne kívánd felebarátod házát, se mezejét,

se szolgálját, se szolgálóját, se ökrét, se szamarát, és semmit, *ami a te felebarátodé!*

Ezeket az igéket mondotta el az ÚR nektek, az egész gyülekezetnek a hegyen, a tűz, a felhő és a homály közül hangos szóval; mást nem mondott. Felírta azokat *két kőtáblára*, és odaadta nekem.”

Ha az Exodus 20. fejezetéből elsőként idézett Tízparancsolatot összevetjük a most ismertetettel, akkor láthatjuk, hogy a két változat — korábban csak futólag jelzett — *egyetlen lényeges különbsége* azzal kapcsolatos, *mivel indokolja a két variáció a heti pihenőnap kötelező megtartását.* Az Exodus (20,11) szerint a zsidóknak annak emlékére kell megülniük a szombatot, hogy a *világ teremtését* 6 nap alatt befejezve maga az *isten is megpihent a 7. napon.* (Mint a Biblia kozmogóniai mítoszainak az elemzésekor láttuk, az utóbbi dologról a Gen. 2. fejezetének 2. verse az *első* teremtéstörténet kapcsán ejt szót.) A Deuteronomium (5,12–15) szerint viszont egészen más ok miatt nem szabad dolgozniuk a zsidóknak szombaton. Azért nem, mert a heti pihenőnapot nekik az isten arra való megemlékezésül írta elő, hogy *kimentette őket Egyiptomból*, a szolgaság házából.

Az elfogulatlan olvasó számára nyilvánvaló, hogy itt két, egymás hitelét teljességgel lerontó indoklás szerepel a szombat kapcsán, ami arra utal, hogy *emberi* megfontolások szülték mind a heti pihenőnapot, mind pedig a kötelező voltát megindokló magyarázatokat. Külön érdekes aztán megfigyelni, hogy ehhez az ótestamentumi pihenőnaphoz, ill. a létre vonatkozó indoklásokhoz miként viszonyul a *kereszténység.* A lényeget tekintve igyekszik „elfeledkezni” a másodikként idézett Tízparancsolat-variáció álláspontjáról, mivel ez *Izraelnek* Egyiptomból való kiszabadulásával, tehát egy specifikusan a zsidó etnikum történetéhez kötődő eseménnyel magyarázza a 7. nap megünneplését. Számára az Exodusban szereplő, a teremtés utáni isteni megpihenéssel operáló értelmezés a szimpatikus, mert ez bármilyen vallású ember számára elfogadható. Egyébként talán nem lesz haszontalan, ha utalok rá: éppen a most említett dolgok játszottak közre abban, hogy a Károli Gáspár fordította protestáns Biblia régebbi kiadásai az Exodus Tízparancsolatát kiemelő betűformával, a Deuteronomium Tízparancsolatát pedig normál betűvel tartalmazzák. A kereszténységnek azonban az isteni rendelkezések két idézett variációja kapcsán nem csak a heti pihenőnapnak az egyiptomi kivonulással összefüggő indoklása kellemetlen és elfogadhatatlan. Gondot jelent neki az is, hogy a zsidók számára Jahve nem általában ír elő egy heti pihenőnapot, hanem éppen-séggel a *szombat* ünnepként való megülnését „óhajtja” tőlük. A „krisztusi”

vallás viszont a *vasárnapot* tartja a maga heti ünnepének. Mégpedig annak emlékére, hogy a „Megváltó” az Újszövetség szerint ezen a napon támadt fel a halálból. Mivel aztán a vasárnap heti ünnepként való megülése ellentmond az ótestamentumi istenség *szombatot* pihenőnapként rendelő álláspontjának, továbbá mivel az Újtestamentum Jézus-alakja semmiféle pihenőnapot nem jelölt ki (*Pál* apostol szerint a napok egyformák, és csupán emberi szokás révén tulajdonítanak közülük valamelyiknek itt vagy ott különös jelentőséget), némely keresztény teológusok a két egyező Tízparancsolat-változat kapcsán (*Károlitól* eltérően) nem a szombatról beszélnek, hanem általában egy heti pihenőnapról, amelynek elvont megfogalmazásába a vasárnap is szépen belefér.

A Tízparancsolat két, tartalmilag egyező változatának az olvasásakor nem csupán az kelti föl a figyelmünket mint problematikus mozzanat, hogy a szombat létét illetően két egymásnak ellentmondó indoklás szerepel. Az is szembeszökő, hogy míg az Exodus variációja szerint az isteni parancsadásra a *Sínai*, addig a Deuteronomium változata szerint a *Hóreb* nevű hegyen került sor. A Bibliát teológiai oldalról magyarázókat ezt a két nevet habozás nélkül mint egyugyanazon dolgot, a Sínai-pusztában lévő hegyet jelölő kifejezést értelmezik. De vajon jogosan járnak-e el? S hogy miért kértem ezt? Nos, azért, mivel a Deuteronomium egyik részlete (4,41–49) mintha azt közölné, hogy Mózes a Tízparancsolatot a Jordántól keletre fekvő területen, nem sokkal halála előtt ismertette a zsidókkal, és ez esetben meglehet, hogy a Hóreb név egy itteni hegyet jelöl. Kötetem olvasójának bizonyára az is föltűnt, hogy míg korábban, a teológusoknak a Tízparancsolat kinyilatkoztatási történetével kapcsolatos ismertetőjében összesen 4 (két első és két második) *kőtábláról* esett szó, addig az Exodus és a Deuteronomium általam idézett, a két tízparancsolati szöveget tartalmazó része *csak 2 kőtáblát* említ. Mint majd később látni fogjuk, a két első és a két második, tehát az összesen 4 kőtábla a Tóra egyéb helyein (pl. az Ex. 32–34. és a Deut. 9–10. fejezetében) szerepel, és e helyekről került bele az események papok által konstruált történetébe.

AZ EXODUS 32–34. FEJEZETE AZ ISTENI PARANCSADÁSRÓL

Fentebb láttuk, hogy az Ószövetség két alkalommal sorolja fel azt a tíz szabályt, amelynek a betartását Jahve a zsidóság számára kötelezően előírta. Megtapasztalhattuk a két változat némi ellentmondását, és azt is,

hogy a keresztény teológiának mily kellemetlenségeket okoz a szombat pihenőnapként való isteni kijelölése, és az, hogy a Deuteronomium ezt az ünnepet a zsidók Egyiptomból való kivonulásával hozza okozati kapcsolatba. Az eddig említett problémák azonban csupán jelentéktelen semmiségek ahhoz képest, amiről mind a zsidó, mind pedig a keresztény teológusok mélyen hallgatnak. Hogy mire célzok? Arra, hogy a Tóra az eddig szóba került, a Tízparancsolat szövegeit magában foglaló két elbeszélésen túlmenően még egy *harmadik történetet* is tartalmaz az állítólagos isteni (a Sínai vagy a Hóreb nevű hegyen lezajlott) *erkölcsi parancsadásról*. És hogy miért hallgatnak e két vallás ideológiai képviselői (pl. az Előszóban említett „Ábel—Zsuzsanna” c. képes bibliai lexikon szerzői) e harmadik történetről, és miért szeretnék a legszívesebben eltüntetni a Bibliából? Ezekre a kérdésekre a következőkben majd részletes választ kap az olvasó. Most előljáróban csak ennyit kívánok idevonatkozóan megemlíteni: a szóban forgó harmadik történet teljesen *alaptalannak* mutatja a zsidó és keresztény teológia azon állítását, hogy *volt isten részéről erkölcsi kinyilatkoztatás*, hogy a *Tízparancsolat természetfölötti hatalomtól* ered. Hogy ez a lényeges momentum világosan álljon előttünk, olvassuk végig a kérdéses, meglehetősen hosszú harmadik történetet, amelyet — nem különös? — ugyanaz az Exodus tartalmaz, amelyben a Tízparancsolat elsőként idézett változata is szerepel.

Az Exodus 31. fejezetének a vége megemlíti, hogy a Sínai-hegyen az isten befejezte a maga beszédét Mózással, és „átadta neki a *bizonyosság két tábláját*, az Isten ujjával írt *kőtáblákat*”. Ezt követően a szóban forgó irat arról „számol be”, hogy mi történt a zsidók körében azalatt, amíg Mózes fenn volt a hegyen, hogy miként reagált ez a férfiú a maga népének a „bálványozás”-ára, és hogy *milyen parancsolatok* szerepeltek a *második két kőtáblán*. Íme az Exodus 32–34. fejezetének a szövege:

„Amikor azt látta a nép, hogy Mózes késlekedik, és nem jön le a hegyről, összegyülekezett a nép Áron körül, és azt mondták neki: Jöjj, és *készíts nekünk istent*, hogy előttünk járjon, mert nem tudjuk, hogy mi történt ezzel a Mózással, aki felhozott bennünket Egyiptomból. Áron ezt mondta nekik: Szedjétek ki az *aranyfüggőket* feleségeitek, fiaitok és leányaitok füléből, és hozzátok ide hozzám! És kiszedte az egész nép az aranyfüggőket a füléből, és odavitte Áronhoz. Ő átvette tőlük, vésővel mintát készített, és *borjúszobrot* öntött. Ekkor azt mondták: *Ez a te istened, Izráel, aki kihozott Egyiptom földjéről*. Ezt látva Áron, *oltárt épített elé*, majd kihirdette Áron, hogy holnap az *ÚR ünnepe* lesz. Másnap

tehát korán fölkeltek, *égőáldozatokat* áldoztak, és *békeáldozatokat* mutat-
tak be. Azután leült a nép enni és inni, majd *mulatozni* kezdtek.

Ekkor így szólt az ÚR Mózeshez: Indulj, menj le, mert elromlott a
néped, amelyet kihoztál Egyiptomból. Hamar letértek arról az útról,
amelyet megparancsoltam nekik. *Borjúsobrot* készítettek maguknak, az
előtt borulnak le, annak áldoznak, és ezt mondják: Ez a te istened, Izráel,
aki kihozott Egyiptom földjéről. Még ezt is mondta az ÚR Mózesnek:
Látom, hogy ez a nép *kemény nyakú nép*. És most hagyd, hogy fellángoljon
ellenük haragom, és *végezzek velük!* De téged nagy néppé teszek.

Mózes azonban esedezett Istenéhez, az ÚRhoz, és ezt mondta: Miért
gerjedsz haragra, URam, *néped ellen*, amelyet nagy erővel és hatalmas
kézzel hoztál ki Egyiptomból? Ne mondhassák az egyiptomiak: Vesztükre
vitte ki őket az Isten, megölte őket a hegyek között, és eltörölte őket a föld
színéről. Múljk el izzó haragod, szánd meg *népedet*, és ne hozz rá bajt!
Emlékezz szolgálidra, Ábrahámra, Izsákra és Izráelre [Jákóbra], akiknek
önmagadra esküdtél, és ezt ígérted: Úgy megsokasítom utódaitokat,
amennyi az égen a csillag, és *örökké birtokukban* lesz az az egész föld,
amelyről azt mondtam, hogy utódaitoknak adom. Az ÚR *szájalomra*
indult, és *nem* hozta rá *népére* azt a *bajt*, amit mondott.

Azután megfordult Mózes, és lement a hegyről, kezében a *bizonyosság két*
táblájával. A táblák *mindkét oldalukon tele voltak írva*; erről is, arról is tele
voltak írva. Amikor [a Mózessel együtt levő] Józsué meghallotta a nép
hangos kiáltozását, így szólt Mózeshez: Harci lárma ez a táborban! De ő
így felelt: Nem diadalének hangja ez, / nem is legyőzöttek gyászenekének
hangja, / dalolás hangját hallom én!

Amikor odaért a táborhoz, és meglátta a borjút meg a táncot, haragra
lobbant Mózes, ledobta kezéből a *táblákat*, és *összetörte* a hegy lábánál.
Majd fogta a *borjút*, amelyet készítettek, *elégette, porrá zúzta, vízbe szórta*,
és *megitatta* azt Izráel fiaival. [Az istenevésre utaló utóbbi mozzanatot a
Deuteronomium (9,21) nem említi, hanem — Mózes a zsidókhoz beszélte —
csupán ennyit közöl: „A borjút, a ti bűnös csinálmányotokat...
fogtam és elégettem, összetörtem jó apróra, míg porrá nem vált, és a *porát*
beleszórtam abba a *patakba*, amely a hegyről folyt alá.”]

Majd ezt mondta Mózes Áronnak [aki Ex. 19,24 szerint isten parancsá-
ra fel kellett hogy menjen Mózessel az *első* kinyilatkoztatáskor a hegyre]:
„Mit tett veled ez a nép, hogy ilyen nagy vétékbe vitted őket?! Áron így
felelt: Ne lobbanjon haragra az *én uram!* Magad is tudod, hogy milyen
gonosz ez a nép. Ezt mondták nekem: Készíts nekünk istent, hogy előt-

tünk járjon, mert nem tudjuk, mi történt azzal a Mózással, aki fölhozott bennünket Egyiptom országából. Ezt mondtam nekik: Kinek van aranya? Ők pedig leszedték magukról, és ideadták nekem. Én meg tűzbe dobtam, és ez a borjú lett belőle.

Amikor látta Mózes, hogy a nép elvadult, mert Áron [a későbbi Jahve-kultusz állítólagos első főpapja, és e kultusz papjainak az őse] hagyta őket elvadulni ellenségeik csúfjára, odaállt Mózes a tábor kapujába, és azt mondta: Jöjjön hozzám, aki az ÚR! *Lévi fiai* mind hozzá gyűltek. Ő pedig ezt mondta nekik: Így szól az ÚR, Izráel Istene: Kössetek *mindnyájan kardot* az oldalatokra, járjátok be a tábort keresztül-kasul egyik kaputól a másikig, és *gyilkoljatok le testvért, barátot és rokont!* Lévi fiai Mózes parancsa szerint cselekedtek, és *elesett* azon a napon a népből mintegy *háromezer* ember. Utána azt mondta Mózes: *Most avassátok fel magatokat az ÚRnak*, mivel fiatokat és testvéreteket sem kíméltétek. Áldás száll ma rátok.

Másnap így szólt Mózes a néphez: Igen nagy vétet követtetek el. Ezért *fölmegyek az ÚRhoz*, talán engesztelést tudok szerezni vétkeitekért. Visszatért tehát Mózes az ÚRhoz, és ezt mondta: Ó, jaj! Igen nagy vétet követett el ez a nép, mert aranyból csinált istent magának. Mégis, *bocsásd meg vétküket!* Mert ha nem, akkor törölj ki engem könyvedből, amelyet írtál!

Az ÚR így felelt Mózesnek: Csak azt törölöm ki könyvemből [ez a könyv az újszövetségi élet-könyv eszmei elődje], aki vétkezett ellenem. Azért menj, vezesd a népet, ahová parancsoltam! Íme, az én angyalom megy előtted, de a számonkérés napján számon kérem vétküket. De megverte az ÚR a népet, mert borjút csináltatott, és azt Áron készítette el.

Azután így szólt Mózeshez az ÚR: Eredj el innen a népeddel együtt, amelyet fölhoztál Egyiptomból, arra a földre, amelyet esküvel ígértem meg Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, amikor azt mondtam, hogy az ő utódaiknak adom azt. Angyalt küldök előtted, és *kiűzöm* a kánaániakat, emóriakat, hettitákat, perizzieket, hivvieket és jebúsziaikat. Bemegy a *tejjel és mézzel folyó földre*, de én nem megyek veled, mert kemény nyakú nép vagy, és elpusztítanálak az úton.

Amikor meghallotta a nép ezt a kemény beszédet, gyászolni kezdett, és senki sem rakta magára ékszereit. Mert az ÚR ezt mondta Mózesnek: Mondd meg Izráel fiainak, hogy mivel kemény nyakú nép, megsemmisíteném, ha csak egy pillanatilag is köztük mennék. Azért rakják le magukról ékszereiket, és majd meglátom, hogy mit tegyek velük. Ezért *nem hordanak ékszert* Izráel fiai a *Hóreb-hegytől*.

Mózes pedig fogta a *sátrat*, és a táboron kívül vonta fel, messze a tábortól, és a *kijelentés sátrának* nevezte el. [Ezt az ún. gyülekezeti sátrat a jeruzsálemi templomokról szóló fejezetből ismerheti meg közelebbről az olvasó.] És ki kellett mennie mindenkinek a kijelentés sátrához a táboron kívülre, ha az URat kereste. Valahányszor kiment Mózes a sátorhoz, az egész nép fölkel, és mindenki odaállt sátra bejáratához, és nézte Mózes, amint bement a sátorba.

Valahányszor bement Mózes a sátorba, *felhőoszlop* ereszkedett le, és megállt a *sátor bejáratánál*. Így beszélt Mózes az ÚR. Amikor az egész nép látta, hogy ott áll a felhőoszlop a sátor bejáratánál, az egész nép fölkel, és mindenki leborult sátra bejáratánál. Az ÚR pedig *színről színre beszélt Mózesnek, ahogyan egyik ember beszél a másikkal*. Amikor visszatért a táborba, a szolgálatára rendelt ifjú, *Józsué*, a Nún fia *nem távozott el a sátorból*.

De Mózes azt mondta az *ÚRnak*: Lásd, te azt mondd nekem, hogy vigyem föl ezt a népet. De nem ismerttetted meg velem azt, akit velem küldesz. Pedig te mondtad: Név szerint ismerlek téged, és megnyerted jóindulatomat. Ha valóban megnyertem jóindulatodat, ismertesd meg velem a te utadat, hadd tudjam meg tőled, hogy megnyertem jóindulatodat. Nézd, *ez a nép mégiscsak a te néped!* Az ÚR így felelt: Megnyugtat téged, ha az *orcám* megy veletek? Mózes azt mondta: Ha nem jön velünk a te orcád, akkor ne is vigyél tovább bennünket! Mi másból tudnánk meg, hogy én és a te néped megnyertük jóindulatodat, ha nem abból, hogy velünk jössz? Ez *különböztet* meg engem és a *te népedet* minden más néptől a föld színén.

Az ÚR így szólt Mózeshez: Megteszem azt is, amiről beszéltél, mert megnyerted jóindulatomat és név szerint ismerlek. Mózes pedig ezt mondta: Mutasd meg nekem dicsőségedet! Az ÚR így felelt: Elvonultatom előtted egész fenségemet, és kimondom előtted az ÚR nevét. *Kegyelmezek, akinek kegyelmezek*, és irgalmazok, akinek irgalmazok. *Orcámat* azonban *nem láthatod* — mondta —, mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon. És ezt mondta az ÚR: Van itt hely nálam, állj a kősziklára! És amikor elvonul dicsőségem, a kőszikla hasadékába állítalak, és *kezemmel* betakarlak, amíg elvonulok. Azután elveszem kezemet, és *megláthatsz hátulról*, mert *orcámat* senki sem láthatja meg.

Azután azt mondta az ÚR Mózesnek: *Faragj két kőtáblát, az előbbiekhöz hasonlókat, és én fölírom a táblára azokat az ígéket, amelyek az előbbi táblákon voltak, amelyeket összetörtél*. Légy készen reggelre, és jöjj fel

reggel a *Sínai*-hegyre, és állj ott elém a hegy csúcsán! Ne jöjjön veled senki, ne is mutakozzék senki az egész hegyen, se juhok, se marhák ne legeljenek a hegy tövében. Faragott tehát Mózes két kőtáblát, az előbbiekhöz hasonlókat, korán reggel fölment a *Sínai*-hegyre az ÚR parancsa szerint, és kezében vitte a két kőtáblát.

Ekkor leszállt felhőben az ÚR, odaállt mellé, és kimondta az ÚR nevét. Elvonult előtte az ÚR, és így kiáltott: *Az ÚR, az ÚR irgalmas és kegyelmes Isten! Türelme hosszú, szeretete és hűsége nagy!* Megtartja szeretetét ezer-ízíg, megbocsátja a bűnt, hitszegést és vétket. Bár nem hagyja egészen büntetés nélkül, hanem *megbünteti az atyák bűneiért a fiaikat* és a fiak fiait harmad- és negyedízig.

Mózes sietve letérdelt a földre, leborult és ezt mondta: Ó, Uram, ha megnyertem jóindulatodat, járv közöttük, Uram! Mert bár kemény nyakú nép ez, bocsásd meg mégis bűnünket és vétkeinket, és tégy tulajdonoddá bennünket!

Az ÚR pedig azt mondta: És most *szövetséget kötök*. Olyan csodákat teszek egész néped előtt, amelynek nem történtek sehol a földön és egy nép között sem. Meglátja majd az ÚR cselekedeteit az egész nép, amely között vagy, mert félelmetes dolgokat fogok cselekedni veled. Őrizd meg, amit most parancsolok neked! Kiüzöm előled az emóriakat, kánaániakat, hettitákat, perizzieket, hivvieket és jebúsiakat. Vigyázz, ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, ahová bemész, mert csapdává válnak köztetek! Sőt, rontsátok le oltáraikat, törjétek össze szent oszlopaikat, és vágjátok ki szent fáikat. *Nem szabad leborulnod más isten előtt*, mert az ÚR, akinek Féltőnszerető a neve, féltőn szerető Isten. Ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, mert amikor *paráználkodnak isteneikkel*, és áldoznak isteneiknek, téged is meghívnak, és enni fogsz áldozataikból. Ne végy feleséget leányaik közül fiaidnak, mert amikor leányaik *paráználkodnak isteneikkel*, fiaidat is paráználkodásra csábítják az ő isteneikkel.

Ne csinálj magadnak öntött istenszobrot!

Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét! [Az éven belüli időpontját tekintve ez az ünnep a keresztény húsvét forrása.] Hét napon át egyél kovásztalan kenyeret, ahogy megparancsoltam neked az Ábíb hónap meghatározott idején, mert az Ábíb hónapban jöttél ki Egyiptomból.

Enyém legyen mindaz, ami megnyitja anyja méhét, és minden hím jószágod is, amely marhád vagy juhod elsőszülöttje! De a szamár elsőszülöttjét juhon váltsd meg! Ha nem váltod meg, szegd a nyakát! Minden elsőszülött fiút válts meg! Senki se jelenjék meg előttem üres kézzel.

Hat napon át dolgozz, és a hetedik napon pihenj, még szántáskor és aratáskor is pihenj!

Tartsd meg a hetek ünnepét [időbelileg ehhez az ünnephez kötődik a keresztény pünkösd], amikor búzád első termését aratod;

és a betakarítás ünnepét is az esztendő fordulóján!

Évente háromszor jelenjék meg minden férfi az ÚRnak, Izráel Istenének színe előtt! Mert népeket űzők ki előled, kiszélesítem határodat, és senki sem kívánja meg földedet, amikor évenként háromszor fölmész, hogy megjelenj Istenednek, az ÚRnak színe előtt.

A nekem szánt áldozat vérét ne ontsd ki kovászos étel mellett, és ne maradjon meg másnap reggelre a páskaünnep áldozata!

Földed első termésének javát vidd el Istenednek, az ÚRnak házába!

Ne főzz gödölyét az anyja tejében!

Azután ezt mondta az ÚR Mózesnek: *Írd le ezeket az ígéket* [a fentebb dűlt betűvel szedett parancsolatokat], mert ezeknek az ígéknek alapján kötöttem szövetséget veled és Izráellel! *Mózes negyven nap és negyven éjjel volt ott az Úrnál* [az újszövetségi Jézus-alakot később 40 napon át kísérti a pusztában a Sátán]. Kenyeret nem evett, vizet sem ivott. *És felírta a táblákra a szövetség ígeit, a tíz ígét.*

Azután lejött Mózes a Sínai-hegyről. A *bizonyosság két táblája* Mózes kezében volt, amikor lejött a hegyről. Azt azonban nem tudta Mózes, hogy *arcának a bőre sugárzó lett*, amikor Istennel beszélt. Amikor Áron és Izráel fiai meglátták, hogy sugárzik Mózes arcának a bőre, féltek közel menni hozzá. Mózes azonban hívta őket, és akkor Áron meg a közösség vezetői mind visszatértek hozzá, Mózes pedig beszélt velük. Azután közel mentek hozzá Izráel fiai is mind, ő pedig megparancsolta nekik mindazt, amit az ÚR meghagyott neki a Sínai-hegyen.” (Ex. 32,1–34,32.)

Az idézés lezárásaként még legyen szabad megemlítenem, hogy az Exodus 35. fejezetének az első 3 versében a következőket olvashatjuk: „Azután összegyűjtötte Mózes Izráel fiainak egész közösségét, és ezt mondta nekik: *Ezek azok az ígék, amelyekről azt parancsolta az ÚR, hogy meg kell tennetek: Hat napon át végezzétek munkátokat, de a hetedik napot tartásátok szentnek, az ÚRnak szentelt nyugalom nagy napja legyen az. Meg kell ölni mindenkit, aki munkát végez ezen a napon! Lakóhelyeteken sehol se gyűjtsatok tüzet szombaton!”*

Ha az idézett szövegeket egymással összevetjük, és ha a korábban tett megjegyzéseimet figyelembe vesszük, akkor egyértelműen adódik a következtetés: a Tórában nem isten általi erkölcsi kinyilatkoztatással találkozunk, hanem emberi *mitoszokkal*, amelyek azt igyekeznek olvasójukkal elhitetni, hogy az életvitelünket szabályozó normák természetfölötti régióból erednek. Hogy mennyire ez a helyzet, azt az alábbiakban még néhány fontos ténnyel érzékeltetem.

E tények egyike az, hogy az utoljára említett *harmadik* kinyilatkoztatási *történet szövege* a Tízparancsolat két egyező változatában szereplő rendelkezések közül *csak három* tartalmaz. (Ne imádj idegen istent! Ne csinálj istenszobrot! A hetedik napon pihenj!) Viszont teljesen *hiányzik belőle* a másik *hét* parancs. (Az isten nevét hiába fel ne vedd! Tisztelt atyádat és anyádat! Ne ölj! Ne paráználkodjál! Ne lopj! Ne tanúskodj hamisan! Ne kívánd meg a te felebarátod dolgait!)

Maga ez a hiányzás igen meglepő, hisz a Biblia szerint mind a három esetben *ugyanarról* az erkölcsi kinyilatkoztatásról van szó: Jahve ad Mózes közvetítésével a Sínai (ill. a Hóreb) nevű hegyen életviteli szabályokat a zsidóknak. S legalább ennyire csodálkozást keltő az, hogy a *harmadik történet szövege* a tíz parancsolatból hiányzó hét helyett egészen *más előírásokat* szerepeltet. (Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét! Minden zsenget az istennek adj! A búza aratásának kezdetekor tartsd meg a hetek ünnepét; az év fordulóján pedig üld meg a betakarítás ünnepét! Minden férfiú évente háromszor jelenjék meg az „Úr” színe előtt! Az állatáldozat vérét ne ontsd ki kovászos étel mellett! A növényi zsenget vidd az isten házába! Ne főzz gödölyét az anyja tejében!)

Annak érzékeltetése céljából, hogy a Tórában nem isteni parancsadásról, hanem mitikus emberi jelenségről van szó, külön felhívom az olvasó figyelmét a következőkre: a) Az Ótestamentum (Ex. 34,1 és Deut. 10,1–4) szerint a *második* két kőtáblára *ugyanazok* a parancsolatok („igék”) voltak fölvésve, mint az *első* kettőre. b) Több ószövetségi részlet (pl. Deut. 10,1–5) azt mondja, hogy a *második* két kőtáblát az istenség parancsára Mózes beletette az ún. *frigyládába*: (A régi zsidók e mesterséges fétis-isten-ségével kapcsolatosan lásd a róla szóló külön fejezetet!) c) Mivel e két *második* — épen megmaradt, Mózes által össze nem tört — kőtáblán az *Exodus 34. fejezetében felsorolt*, tehát a *harmadik* történetbeli *parancsok* szerepeltek, a későbbiek során a *frigyládában* őrzött két kőtáblán *ugyan-*

ezeknek a rendelkezéseknek kellett lenniük. d) A zsidó vallási hagyomány szerint azonban a jeruzsálemi első, ún. salamoni templom lerombolása-kor, i. e. 587-ben nyomtalanul eltűnt frigyládjában őrzött kőtáblákon az *Exodus* 20. és a *Deuteronomium* 5. fejezetéből ismert tíz parancsolat állott. e) A most említett feltűnő ellentmondás — sok más momentummal együtt — azt a tényt jelzi számunkra, hogy az ótestamentumi iratok szerzői és összeállítói különböző korok, egyének álláspontját vonták be vallási máz-zal, s hagyatékolták a későbbi nemzedékekre. f) Voltaképp ugyanúgy cselekedtek, mint *Hammurapi* óbabilóniai király, aki a maga törvényeit Samas napistentől eredeztette.

De vajon *mily célt* szolgáltak a Tízparancsolatban foglalt rendelkezések, és milyen tényleges társadalmi viszonyok fejeződnek ki bennük? A követ-kezőkben ezekre a kérdésekre próbálok választ adni. Mégpedig csak röviden, mert az egyes parancsolatok különféle vonatkozásait a későbbi fejezetek részletesen tárgyalják.

„*Ne legyenek . . . !*” A Károlinál „*Ne legyenek néked idegen isteneid én előtttem!*” formában szereplő első parancs nem vala-mi ősi zsidó monoteizmusra utal, hanem olyan időszakra, melyben Izráel fiai, papjai más népek isteneit is létezőnek gondolták. (Egyértelműen bizonyítja ezt a tényt az Akház és Ezékiás nevű júdai királyok uralma idején élt *Mikeás* próféta megfogalmazása, amely szerint „minden nép a *maga istenének* nevében jár, és *mi is a mi Urunk Istenünk nevében járunk örökkön örökké*”: 4,5; vö.: Józs. 22,22; Zsolt. 50,1; 81,10–11; 86,8; 95,3; 136,2; Ex. 15,11.) Maguknak ezeknek az említett idegen isteneknek a tiszteletét azonban a vezető körök és az őket támogató papok az állami, a nemzeti egység, esetleg saját érdekük védelmében némelykor tiltották. Lehet, hogy hasonló törekvés már a zsidó honfoglalás korában is fölbuk-kant. Ám erősebb formában talán csak Dávid király uralma idején jelent-kezett. Valamint később a déli zsidó államban, Júdában akkor, amidőn az Ezékiás és Jósias nevű uralkodók sajátos vallási reformot hajtottak végre. Fő szószólói minden bizonnyal egyes próféták (Ézsaiás, Ezékiel, Jeremiás stb.) voltak, akik a Jahve-kultusz révén a zsidóságot igyekeztek elkülöníte-ni a környékbeli népektől. Törekvésük azonban voltaképp nem járt siker-rel, mert az Ótestamentum történeti könyvei szerint — mint később ismételtén látni fogjuk — a régi zsidók a különféle népek számtalan istenének hódoltak. Igen sok bibliai tény jelzi ezt az óizraeli állam utolsó királya, Salamon kapcsán, aki idegen isteneknek is építtetett templomo-

kat. (Lásd ezzel összefüggésben a jeruzsálemi templomokról szóló fejezetet!) És ha valaki végiglapozza a Királyok és a Krónikák könyveit, igen sok adatot lel arra vonatkozóan, hogy az ószövetségi zsidóknál nem érvényesült a Tízparancsolatban első helyen álló tiltás. Nem, mert náluk mind az egyszerű emberek, mind pedig az uralkodók olyan idegen isteneknek hódoltak, mint a kánaáni Baal, a szidóni Astóret, az ammóni Milkóm, a moábi Kemós és az ammóni Molok (1 Kir. 11,1–13). Maga a tiltás voltaképp csak akkor vált igen erőssé, amikor az i. e. 5. század második felében (végén?) *Ezsdrás* megszerkesztette a Tórát, és amikor ez a próféta a perzsa király zsidó származású helytartójának, *Nehémiásnak* a hatalmi támogatásával rákényszerítette a babilóniai fogságból i. e. 537-ben hazatért polgártársait, hogy szakítsák meg kapcsolataikat a környezetükben élő népekkel: ne házasodjanak velük, ne tiszteljék isteneiket, és speciális, a többi néptől elkülönítő funkcióval tartsák meg heti pihenőnapjukat, a szombatot.

„*Ne csinálj. . .!*” De vajon mily tartalom húzódik meg a Tízparancsolat második, „*Ne csinálj magadnak faragott képet, istenszobrot!*” alakban megfogalmazott rendelkezés mögött, amely tiltja élőlények (emberek és állatok) ábrázolásainak istenséggként való imádását, s amely igen szigorú isteni büntetéssel fenyegeti az előírás megszegőit és az utóbbiak leszármazottjait? Egy vonatkozásban ez a parancs minden bizonnyal a monoteizmus, az *elvont isten fogalma* felé mutat, és vallási keretben az emberi tudat nagy előrelépését jelenti. Hogy miért? Azért, mivel szerinte emberek és állatok, ill. az ő ábrázolásaik nem lehetnek természetfölötti hatalmak, és így értelmetlen a kultikus tiszteletük. Mészemenően tévednénk azonban, ha úgy vélnénk, hogy ez az emelkedett vallási álláspont már régen megvolt az ószövetségi zsidóknál, hisz még jelentős prófétáik is a salamoni templomban elhelyezett frigyládát, tehát egy mesterséges emberi készítményt tiszteltek. Maga a szóban forgó tiltás más szempontból annak kifejeződése, hogy Dávid király és a későbbi déli zsidó állam több uralkodója a saját központi hatalmának a megerősítése érdekében *centralizálni* igyekezett a vallási kultuszt is. Mégpedig éppen a Dávid által a jebúziaktól elfoglalt és az óizraeli állam fővárosává megtett Jeruzsálembe. Ám ez a centralizációs funkciójú kultusz nem valamiféle elvont isteneszméhez, hanem ahhoz a *frigyládához* kötődött, amelyet állítólag az „*Úr*” parancsára még Mózes készíttetett a pusztában, Dávid vitetett Jeruzsálembe és Salamon helyeztetett el az általa emeltetett temp-

lom legbensőbb részében. De nem csupán arról van szó, hogy a frigyláda maga is érzéki istenség, hanem arról is, hogy az „Úr” a pusztában sajátos élőlényeket, *kerúbokat* is készítettett erre a mesterséges „bálvány”-ra, és Salamon *két* hatalmas *kerúb-szobor* alá helyeztette el ezt a különös kultikus tárgyat. S hadd említem meg azt is, hogy *Ezékiás* király, aki Ézsaiás prófétától ösztönzötten voltaképpen először hajtott végre sajátos vallási reformot a déli zsidó államban, az „Úr” kultuszát a Biblia szerint úgy „állította helyre”, hogy kinyitatta a frigyládát is magában foglaló, a korábbi júdai uralkodók által bezáratott salamoni templomot. Egyúttal pedig a maga központosító szándékától vezérelten arra akarta kényszeríteni a zsidókat, hogy csak Jeruzsálemben üzzenek vallási kultuszt. (Lásd: 2 Krón. 29–31. rész.) Egyébként hasonlóan cselekedett később *Jósiás* is, aki nagyapja (Manassé) és apja (Ámón) „bálványozás”-a ellenében ugyancsak vallási reformot hajtott végre. Mégpedig azért, hogy a különféle idegen istenek (pl. a Baal) oltárait, szobraikat összezúzatta, és az „Úr” elhanyagolt, pusztulásnak indult templomát kijavíttatta, hogy alkalmas legyen a vallási kultusz gyakorlására. Újító tevékenysége során ez a király — mondja a Biblia — parancsot adott a lévitáknak arra, hogy a Salamon (!?) készítette és az eddig általuk hordozott szent ládát — vagyis a frigyládát — tegyék be az „Úr” templomába (2 Krón. 35,3). Ez egyfelől annyit jelent, hogy a szóban forgó kultikus objektumot nem Mózesrel készítette és helyeztette el az istenség a „gyülekezeti sátor”-ban a pusztai vándorlás idején. Másfelől viszont azt tudatja velünk, hogy a Salamon korából származó frigyláda Salamon halálát követően még évszázadokon át nem volt benn az utolsó óizraeli király emeltette jeruzsálemi templomban. Vagyis: Jósiás vallási reformja nem egy elvont isten eszméjéhez, hanem a kerúbok, azaz sajátos élőlények szobraival díszített „bálvány”-hoz, az ún. frigyládához kötődik. Ily módon *Ezékiás* és *Jósiás* semmiképp *nem* fogalmaztathatta meg a Tízparancsolat *második előírását*, mivel ez a két király épp olyasfajta kultikus objektumot tisztelt, amilyeneknek a készítését és imádását a szóban forgó rendelkezés tiltja. De ez a parancs nem eredhet *Mózes*től *sem*, hisz ő — mint később látni fogjuk — primitív vallási-mágikus nézeteket vallott, és azt az általa készített *rézkigyót* imádata, amelyet később éppen *Ezékiás* király töretett össze (vö.: Num. 21,1–9 és 2 Kir. 18,1–4). Annak ellenére sem Mózes korából ered a szóban forgó tiltás, hogy az Ótestamentum egy helyütt (2 Krón. 34,14–33) kijelenti: Jósiás idejében bizonyos főpap „megtalálta . . . azt a törvénykönyvet, amelyet az ÚR adott Mózes által”. Dehát akkor mily korból és kitől származ-

hat a Tízparancsolat második rendelkezése? Valószínűleg az i. e. 5. század második feléből, amidőn már teljesen nyoma veszett a korábbi istenségnek, a frigyládának. És személy szerint ama Ezsdrás fogalmazta meg, aki a Tórát megszerkesztette, és aki a személytelen isten kultuszával is igyekezett a babilóniai fogságból hazatért népét a többi etnikumtól elválasztani, s nemzeti voltában megőrizni. Szándékainak a megvalósítása során, persze, messzemenően támaszkodott Ézsaiás, Jeremiás és Ezékiel próféták monoteisztikus-elvont tendenciájú istenképzetére, amely a zsidók körében elevenen élő helyi, törzsi szerkezethez kötődő, ill. idegen eredetű érzéki-konkrét „bálványok” kultuszával szemben a központi világi hatalom céljait, a zsidó etnikum egységbefogására irányuló törekvést is szolgálta.

De vajon mi húzódhat meg emberi szempontból a Tízparancsolat második tiltásának ama részlete mögött, amely szerint a kérdéses parancs megszegése, ill. megtartása esetén az atyák tetteiért az *utódaikat bünteti*, ill. *jutalmazza* az istenség? Ezt a problémát azért szükséges fölvetnünk és megválaszolni, mert mai erkölcsi vélekedésünk szerint minden embert a saját cselekedetei alapján kell megítélnünk. Továbbá azért, mivel már az ókor világi és vallási gondolkodására is régtől ez a nézet volt a jellemző, s ezért igen nagy ellenérzéssel fogadjuk a szóban forgó álláspontot, amely szerint ártatlan utódok szenvednek gonosz atyjuk miatt isteni büntetést, ill. gonosz utódok részesülnek rendes atyjuk révén az istentől valami jóban. A fölvetett kérdésre a feleletet akkor tudjuk megadni, ha a nemzeti rend hajdani viszonyaira gondolunk. Erre az ősi szociális alakulatra az volt a jellemző, hogy az őt alkotó egyének szinte semmis lénynek számítottak, és továbbá az a nézet, hogy az egyének által voltaképp az igazi létezőnek gondolt közösség cselekszik. Innen fakadt aztán ama gyakorlat, amely szerint a kollektíva valamely időpontban együtt élő tagjai kölcsönösen felelnek egymás tetteiért. Továbbá az is, hogy ezt a közösségi felelősséget kiterjesztették a nemzetség *későbbi* tagjaira, az utódokra is. A lényegyet tekintve ez a különös társadalmi jelenség megtalálható több ókori nép hagyományában. A történetíró Hérodotosz közlése szerint *Kroiszosz* lüd uralkodó a maga egyik őseinek a bűne miatt veszítette el i. e. 546-ban a királyi trónját. És voltaképp a Dél-Európában egyes helyeken még ma is élő *vérbosszú* szokása sem más, mint ennek a szóban forgó ősi szociális állapotnak a különös maradványa, amely a kárvallott család számára kollektív büntető kötelezettséget ír elő. Tehát semmi meglepő nincs abban, hogy a Bibliában is találkozunk e különös jelenséggel. Mégpedig nem csupán a Tízparancsolat második tiltásának az indoklásá-

ban, hanem — éppúgy, mint a lüd Kroisosz esetében — személyekhez kötött is. *Salamon* király pl. a Biblia szerint a maga bűneivel rászolgált arra, hogy elveszítse az óizraeli állam trónját. Ám atyjának az érdemeire való tekintettel az „Úr” úgy dönt, hogy csak a fiától és tőle is csupán a zsidóság egy része fölötti uralmat ragadja el. Így beszél a „bálványimádás” bűnébe esett *Salamon*hoz az istenség: „Mivel ez történt veled, és nem tartottad meg a velem kötött szövetséget, sem rendelkezéseimet, amelyeket adtam neked, azért én ki fogom szakítani kezedből az országot, és a szolgádnak adom. De apádért, *Dávid*ért nem a te napjaidban teszem ezt. A fiad kezéből fogom kiszakítani. És nem az egész országot szakítom ki. Egy törzset adok [ti. a Júda-törzset] a fiadnak szolgámért, *Dávid*ért, és *Jeruzsálem*ért, amelyet kiválasztottam.” (1 Kir. 11,11–13.)

Az óizraeli állam felbomlását követően az északi zsidó államban, a szó szűkebb értelmében vett Izráelben is találkozunk az elődök és az utódok közti kollektív erkölcsi felelősség jelenségével. Mégpedig *Jéhu* király kapcsán és pozitív aspektusban. Ezt a férfiút (aki az állam első uralkodója, *Jeroboám* által bevezetett, *Bétel*ben és *Dán*ban üzőt aranyborjú-kultuszt maga is gyakorolta) az „Úr” megjutalmazza azért, hogy az ország korábbi királyai által igen kedvelt kánaáni Baal-kultusz papjait és az őket támogató Aháb-család tagjait kiirtotta. *Jéhu* jutalma az, hogy az utódai több nemzedéken át birtokolhatják Izráel trónját. Az istenség egy helyütt (2 Kir. 10,30) így „beszél” ehhez a rengeteg embert elpusztító és a királyi hatalmat véres kézzel megszerzett gyilkoshoz: „Mivel jól véghezvitted azt, amit helyesnek tartottam, és mindenben szándékom szerint bántál el Aháb házával, azért *utódaid negyedíz*ig ülnék Izráel trónján.” És a későbbiek során mit olvashatunk a Bibliában? Azt, hogy *Jéhu* fia (*Jóáház*), unokája (*Jóás*), dédunokája (II. *Jeroboám*) volt a hatalom birtokosa Izráelben, s a trónt csak az ükunokája (*Zekarja*) vesztette el, akit bizonyos *Sallum* megölt és fölváltott az uralkodói posztpon (2 Kir. 11–15. rész). Az érdekes a most ismertetett dolgokkal kapcsolatosan a következő: a *Jéhu*-utódok vallási szempontból érdemtelenek voltak arra, hogy királyok legyenek, és a Biblia szerint csupán ősük fentebb említett tetteinek köszönhetően birtokolhatták a trónt. Az igazság persze az, hogy ezt a magyarázatot utólag ötlötték ki az ótestamentumi szerzők.

A szóban forgó kollektív felelősségi elvvel szemben egyébként később több próféta is föllépett. Ez annak volt a következménye, hogy a régi zsidóknál lassanként felbomlott a nemzetségi rend, és a magántulajdonon, a rabszolgatartáson alapuló, vagyis individuális társadalom számára már

elfogadhatatlanná vált a hajdan természetesnek tartott közösségi szemlélet. A déli zsidó állam bukása, i. e. 587 körül élt *Jeremiás* (31,29–30) a jövőre vonatkozó jóslat formájában így helyteleníti e régi szociális jelenséget: „Abban az időben nem mondják többé, hogy az *apák ettek egrest, / és a fiak foga vásott el tőle*, hanem mindenki a maga bűnéért hal meg: *minden embernek a saját foga vásik el, ha egrest eszik.*” Az ugyanakkor élt *Ezékiel* pedig még nála is határozottabban küzd a szóban forgó szemlélet ellen, s az istenséget a következőképp beszélteti róla: „Hogy mondhattok ilyen közmondást Izráel földjéről: Az apák ettek egrest, / és a fiak foga vásott el tőle?! Életemre mondom. . . , hogy nem fogjátok ezt a közmondást mondogatni Izráelben! Mert minden lélek az enyém: az apák lelke is, meg a fiak lelke is az enyém. *Annak a léleknek kell meghalni, aki vétkezik.*” Ez a próféta részletesen és konkrétan kifejti, hogy az az ember, aki igazságot cselekszik, betartja az isten iránti kötelezettségeket (nem „bálványoz”, nem kegyetlenkedik, visszaadja a zálogot, kamatot nem szed, igazságosan ítélkezik stb.), az nem felelős ősei gonosz tetteiért és nem hal meg. Viszont ha ennek az igaz embernek a fia az említett isteni kötelezettségeket megszegi, akkor ő „Nem fog élni. Mivel elkövette mindezeket az utálatos dolgokat, meg kell halnia, vére őt terheli.” Tehát *Ezékiel* szerint az ős, az atya pozitív erkölcsi cselekedetei nem mentesítik a gonosz utódot, és ennek viselnie kell saját negatív tetteinek morális következményeit. Ha azonban e rossz fiúnak olyan gyereke lesz, aki mentes apja gonoszságaitól, akkor „az ilyen nem hal meg apja bűne miatt, hanem élni fog!” A szóban forgó problémakört illetően a próféta általánosító jelleggel így fogalmaz: „*Annak kell meghalnia, aki vétkezett. A fiú nem bűnhődik az apa bűne miatt. Az igaz azt kapja, amit igazságáért érdemel, a bűnös pedig azt kapja, amit bűnéért érdemel.*” (Lásd: Ez. 18. rész.)

„Az Úrnak, a te Istenednek nevét. . . !” A Tízparancsolat harmadik rendelkezése szerint az embernek nem szabad az isten nevét hiába kimondania. Vajon mi lehetett e tiltás célja? Talán az isten nevével végzett káromkodás, a barbár beszéd visszaszorítása? A megfogalmazója részéről bizonyára volt ilyen pozitív szándék, és a zsidó s a keresztény valláserkölcseben is van ilyesfajta feladata, amit az Ótestamentum számos helye tanúsít. Idevonatkozó tényként talán elégséges lesz, ha csupán egyetlen történetet említek meg. Ez az utóbbi a Leviticusban (24,10–23) olvasható, és a következőképp szól: A Nílus országát elhagyó zsidók között volt egy olyan fiatalember, aki zsidó anyától és egyiptomi

apától származott. Ez az ember a pusztai táborban összeveszett egy zsidó férfival, s közben átkozódva „káromolta az ÚR nevét”. Cselekedete miatt Mózeshez vitték — voltaképp letartóztatták —, és arra vártak egy ideig, hogy a természetfölötti hatalom „megmondja”, mivel büntessék majd meg az illetőt az istenkáromlásért. Az „Úr” aztán rövidesen meghozta a maga döntését, és ily parancsot adott Mózesnek: „Vidd ki az átkozódót a táboron kívülre, és tegyék fejére a kezüket mindazok, akik hallották, azután kövesse meg az egész közösség. . . Ha valaki átkozza istenét, annak bűnhődnie kell vétkéért. Aki az ÚR nevét káromolja, az halállal lakoljon, irgalom nélkül kövesse meg az egész közösség. Akár jövevény, akár bennszülött, meg kell halnia, ha káromolja az ÚR nevét.” A Biblia szerint a zsidók engedelmeskedtek az „Úr” parancsának, „kivitték az átkozódót a táboron kívülre, és megkövezték”. — A Tízparancsolat harmadik rendelkezése tehát fellép az isten nevével üzött káromkodás, a barbár beszéd ellen. Ám a funkciója ennél valószínűleg jóval sokrétűbb volt, és tilalomként való szerepeltetése talán elmélyültebb vallásosságra is óhajtott ösztönözni, s azt sem zárhatjuk ki, hogy sajátos szómágiai hiedelmek is meghúzódhatnak mögötte.

A szombat A Tízparancsolat *negyedik* előírása a *szombat kötelező pihartsd meg!* *pihenőnapként való megülését* rendeli el. Mint korábban láttuk, a Tóra azt állítja, hogy ennek az ünnepnek a megtartását — még a pusztai vándorlás idején — az „Úr” parancsolta meg. S azt is tapasztalhattuk, hogy a szombati pihenés kötelezettségét a Tóra két különböző indoklással alapozza meg, ami már jelzi számunkra, hogy ez a heti ünnep emberi eredetű. Ám hogy pontosan mikor és milyen okok által ösztönözten keletkezett, azt ma már lehetetlenség kideríteni. Még azt sem tudjuk vele kapcsolatosan megmondani, hogy vajon specifikusan zsidó vallási képződmény-e vagy esetleg más néptől került át az ótestamentumi kultuszba. Valószínűnek tűnik, hogy a heti pihenőnap még nem létezik a nomád állattenyésztéssel foglalkozó, ill. a honfoglalást követően a földművelésre jelentős mértékben áttérő zsidóknál. Az Ószövetség különféle részleteinek logikai elemzése arra látszik utalni, hogy a szombatot még a babilóniai fogságból hazatértek sem ülték meg kötelező módon, és ezen a napon is ugyanúgy tevékenykedtek, mint bármelyik másik napon. A vallásreformer Ezsdrást hatalmi eszközökkel támogató Nehémiás azonban rendkívül kemény eszközökkel rákényszerítette a maga népét a szombat megülésére. Mégpedig azzal a céllal, hogy a zsidó etnikumot általa is

elkülönítse más népektől, és így a „szent mag”-nak az egyéb etnikumokkal való összeolvadását megakadályozza. Hogy aztán ez az ünnep eredetileg mit fejezett ki, azt csak találgathatjuk. Valószínűleg — éppúgy, mint pl. a zsidó pészach, a keresztény húsvét és karácsony — az embereknek a természethez való viszonyát. Közelebbről tekintve talán a Hold fázisváltásait, amelyeknek a teljes köre valamivel több mint 28 napot tesz ki, s amelyek sorában az egyes negyedek (első negyed, telehold, utolsó negyed, újhold) nagyjából 7 naponként következnek egymásután. S ezt az összefüggést azért is nagyon valószínűnek tarthatjuk, mivel a régi zsidóknál az időszámítás a *Hold fázisváltozásain* alapult. Továbbá azért is, mert — mint az Ótestamentum számos helye tanúsítja, s miként kötetemben több alkalommal bemutatom — az Ószövetség népe rendkívüli módon űzte az égitestek, főként pedig a *Hold* vallási kultuszát. Az utóbbi egyébként igen fejlett volt Mezopotámiában is, ahol a Holddal kapcsolatosan rendszeres ünnepeket tartottak, és lehetséges, hogy a perzsa uralom idején Babilóniából hazatért Ezsdrás innét plántálta át Nehémiás hatalmára támaszkodva a zsidóság körébe. Mégpedig olyképpen, hogy az eredendően az ember természethez való viszonyát kifejező szombatot sajátos etnikai-vallási tartalommal ruházta fel. (A szombat Mezopotámiából Ezsdrás és Nehémiás általi átvétele mellett szól az, hogy Ezékiás és Jósiás júdai királyok korábbi vallásreformja kapcsán csak a pészach rendkívüli megüleséről történik említés, de a vonatkozó szövegek — 2 Kir. 18–20., 22–23. rész és 2 Krón. 29–32., 34–35. rész — a szombatról hallgatnak. Nehémiásnál viszont ismételten szerepel e nap megünneplésének az igyekezete: 10,31; 13,15–22.) Érdekességgént megemlítem, hogy egyes vélemények szerint a szóban forgó nap eredetileg talán a rossznak volt szentelve. Az elmondottakat figyelembe véve tehát a szombat régmúltjáról semmi biztosat nem állíthatunk. A bevezetése azonban történelmileg rendkívül fontos az emberi életvitel szempontjából. Persze, amikor ezt a tényt hangsúlyozom, akkor elsődlegesen nem vallási, hanem általános emberi jelentőségére gondolok. Arra, hogy a heti pihenőnap kiemel bennünket a hétköznapi egyhangúságából, lehetővé teszi számunkra a testi-pszichikai megújulást, és a következő napok munkájával való könnyebb megbirkózást. Mert igaza volt a görög filozófusnak, *Démokritosznak* — Ezsdrás kortársának —, amidőn egyik ránk maradt töredékében így beszélt: „Élet ünnepnapok nélkül: hosszú út vendégfogadók nélkül.” (Pais István: „Antik bölcsék, gondolatok, aforizmák.” 44. oldal.) Tisztában voltak a szóban forgó ténnyel a később megteremtődött kereszténység és iszlám ideológusai is,

akik a zsidó szombathoz kötődve megteremtették saját vallásuk heti ünnepét: a vasárnapot, ill. a pénteket.

A Tízparancsolat eddig áttekintett *négy első rendelkezése* formailag a zsidóság és az „Úr”, vagyis *az ember és az istenség viszonyát* hivatott szabályozni. Ténylegesen, persze, ezek a parancsok is emberi — szociális és vallási — jelenségek kifejeződései. Éppúgy, mint az *utolsó hat utasítás*, amely alakilag is azt írja elő, hogy milyen magatartást kell tanúsítaniuk az *embereknek egymás iránt*. E parancsolatok közül némelyikre most csak röviden térek ki, mivel többségük konkrét tartalmát a későbbi fejezetekben részletesen tárgyalom.

„*Tiszteld...*!” Az ötödik, a „*Tiszteld apádat és anyádat...*!” előírás bibliai funkciójáról pl. az olvasó minden lényegeset megtudhat a család témakörét elemző, valamint a gondolatokat és aforizmákat tartalmazó fejezetből. Épp ezért itt csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy az Ó- és Újtestamentum a szóban forgó parancs tárgyköréhez tartozó megfogalmazásaiban sok rokonságot mutat ama nézetekkel, amelyeket a szülők és a gyermekek egymáshoz való viszonyát illetően a régi görögök munkáltak ki. (Vö.: Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 138–162. oldal.) Továbbá arra, hogy ez az isteni parancsként megfogalmazott előírás az elmúlt évezredekben jelentősen segítette a gyerekek nevelését, és még a mai társadalom elvadult viszonyai közt is hasonló szerepet játszhat a zsidó és a keresztény vallás révén abban, hogy a gyerekek tisztelettel viseltessenek a szüleik és az idősebb emberek iránt.

„*Ne ölj!*” A Tízparancsolat hatodik rendelkezése — a „*Ne ölj!*” — a maga megfogalmazását tekintve általános jellegű, s ezért elolvasójában könnyen azt a hiedelmet keltheti, mintha állítólagos kinyilatkoztatási időpontjától, vagyis Mózes korától egyetemes módon tiltaná az ember ember általi elpusztítását. Ha azonban valaki veszi magának a fáradságot, és legalább futólag átlapozza az Ótestamentum bizonyos iratait (pl. a Numerit, a Deuteronomiumot, Józsué és a Bírák könyvét), meglepetten tapasztalja, hogy a szóban forgó tiltás a maga egyetemes formájának megfelelően a régi zsidóknál mint erkölcsi norma sosem funkcionált. Másként fogalmazva: ama istenség, akitől állítólag ez a rendelkezés ered, nem csupán „megengedi”, hanem számos esetben éppenséggel „megparancsolja” különféle emberek megölését. Az általa a többi etnikum közül önmaga népének „kiválasztott” zsidóságot, „elsőszülött fiá”-t

(Ex. 4,22) Mózes közvetítésével pl. a pusztai vándorlás idején arra „kötelezi”, hogy a honfoglalás során majd kergesse el (Num. 33,5–53), ill. pusztítsa ki mindazokat a népeket, amelyek ekkoriban az „ígéret földjé”-n éltek. Ezzel kapcsolatosan egy helyütt (Deut. 20,16–18) Mózesnek az alábbiakat parancsolja meg az „Úr”: „... az itt [ti. a szó tágabb értelmében vett Kánaánban] lakó népek városaiban, amelyeket Istened, az ÚR ad neked örökségül, *ne hagyj életben egy lelket sem!* Írtd ki őket mindenestül: a hettitákat, az emóriakat és a kánaániakat, a perizzieket, a hivvieket és a jebúsiakat, ahogyan megparancsolta neked Istened, az ÚR; azért, hogy meg ne tanítsanak benneteket mindazoknak az utálatos dolgoknak az elkövetésére, amelyeket ők isteneik tiszteletére elkövetnek, és így ne vétekezzetek [ti. „bálványok” imádásával] Istenetek, az ÚR ellen.” Némileg humánusabb magatartásra „ösztönzi” az istenség Mózeset ama városok lakói kapcsán, amelyek nem az „ígéret földjé”-n fekszenek, de amelyeket a zsidók mégis el akarnak foglalni (Deut. 20,10–15): „Ha egy város ostromára készülsz, szólítsd fel azt békés megadásra. Ha békés megadással válaszol, és megnyitja előtted kapuit, akkor legyen az egész benne lakó nép *adófizető szolgáddá*. De ha nem fogadja el a békét, hanem harcra kel veled, akkor zárd körül! És ha kezvedbe adja Istened, az ÚR, akkor hányd *kardélre* a benne levő *férfiakat* mind. De a nőket, a gyermekeket, az állatokat és mindazt a zsákmányt, ami a városokban van, vedd birtokodba, és élvezd az ellenségtől elvett zsákmányt, amit neked adott Istened, az ÚR. Így bánj mindazokkal a *városokkal*, amelyek *igen messze esnek tőled*, és nem az itt [ti. nem a „Kánaán”-ban] levő népek városai közül valók.” Az Ótestamentum szerint aztán a honfoglaló zsidóság a maga istenének ilyesfajta parancsai szerint bánt el az általa megtámadott települések lakóival. Néhány szemléltető történet ezzel összefüggésben:

Az Egyiptomból kijött zsidók először dél felől próbálták elfoglalni „Kánaán”-t. Mivel aztán próbálkozásuk sikertelennek bizonyult, a Holt-tengertől keletre igyekeztek maguknak területeket szerezni. Ez első ízben a Hesbónban lakó *emóreus* király, *Szihón* legyőzése révén sikerült nekik. Idevonatkozóan a Numeri (21,21–31) azt közli, hogy Izráel fiai csupán megtelepedtek az emóreusoktól elfoglalt városokban. A Deuteronomium (2,26–36) viszont sokkal kegyetlenebb cselekedeteikről tudósít, s benne Mózes a következőket mondja: „Elfoglaltuk . . . [Szihón] valamennyi városát, és *kiirtottuk* minden városában a *férfiakat*, az *asszonyokat* és *gyermekeket*, nem hagyunk megmenekülni senkit. Csak az állatokat tartottuk meg zsákmányként és ami az elfoglalt városokban prédára került.”

Hasonlóképpen jártak el az ótestamentumi zsidók a básáni Óg királyának az országával is. Mózes az „ÚR”-tól a következő ígéretet, ill. parancsot kapta Ógra vonatkozóan azt megelőzően, hogy a támadást a maga csapataival megkezdte volna: „Ne félj tőle, mert kezedbe adom őt egész népével és országával együtt. Úgy bánj el vele, ahogyan elbántál Szíhónnal, az emóriak királyával, aki Hesbónban lakott.” A végeredményről jóval később maga Mózes így „számol be”: „Kezünkbe adta az ÚR Ógot, Básán királyát is egész népével együtt, és úgy megvertük, hogy senki sem tudott megmenekülni. Abban az időben elfoglaltuk valamennyi városát. . . Mindenestül kiirtottuk ezeket úgy, ahogyan elbántunk Szíhónnal, Hesbón királyával: *kiirtottuk minden városban a férfiakat, asszonyokat és gyermekeket*. De az összes állatot, meg ami a városokban prédára került, zsákmányként megtartottuk magunknak.” (Vö.: Deut. 3,1–7.)

Amikor az éppen Sittimben tartózkodó zsidók házasságra kezdtek lépni a *moábitákkal*, és üzni kezdték az utóbbiak vallási kultuszát is, akkor Mózes (akinek Cippóra nevű első felesége idegen nő, egy midjánita főpap leánya volt) az isten követelésére leölette a kétszeres értelemben „paráználkodó” zsidó főembereket — a Simeon-törzs egyik vezetőjét, Zimrit és előkelő származású midjáni feleségét, Kozbit állítólag az első zsidó főpapnak, Áronnak az unokája, Fineás szúrta agyon. Miután pedig összesen 24 000 (!) „paráználkodó”-t kiirtottak önmaguk közül, a zsidók büntető hadjáratot indítottak a *midjániak* ellen, akiknek *őt királyát és minden férfiát* megölték. „Midján asszonynépét és a családtagokat azonban foglyul ejtették Izráel fiai, és elzsákmányoltak minden állatot, jószágot és egész vagyonukat. Fölperzseltek lakóhelyükön minden várost és sátortáborot.” Ezután a saját táborukba vitték a zsákmányt, amely miatt Mózes nagyon megharagudott rájuk, és a következőt mondta nekik: „Hát ti életben hagyátok az összes asszonynépet?! Hiszen ők csábították hitszegésre az ÚR ellen Izráel fiait. . . ! Most azért *öljete meg minden fűgyermek*et, és *öljete meg minden nőt* is, aki úgy ismert férfit, hogy *vele hált*. De hagyjatok életben minden leánygyermeket, aki még nem ismeri a férfival való hálást.” (Num. 25,1–18 és 31,1–18.)

Mózes halálát követően a zsidók átkeltek a Jordánon, és tőle nyugatra Józsué vezetésével újabb területeket hódítottak meg. Itt elsőként (és a Biblia szerint — mint később látni fogjuk — igen csodás módon) *Jerikót* foglalták el. Az „Úr” parancsának engedelmeskedve: „kardélre hánytak, *kiirtottak* mindent, ami a városban volt: *férfit és nőt, ifjat és öreget, ökröt, juh*ot és *szamarat*”. Egyedül annak a parázna Ráhábnak és családjának

kegyelmeztek meg, aki korábban a településre küldött kémeiket befogadta, megmentette, és aki voltaképp elárulta nekik saját hazáját, Jerikót. „A várost pedig mindenestül fölperzselték. Csak az ezüstöt és az aranyat, meg a réz- és vastárgyakat tették az ÚR házának a kincstárába.” (Józs. 6,1–25.)

Jóval nehezebb harcok árán sikerült a zsidóknak birtokba venniük *Ajt*. A város elfoglalását célzó első kísérletük vereséggel végződött (állítólag azért, mivel bizonyos Ákán és több más férfi az istennek járó, ill. a kiirtandó dolgok közül lopott, és e tettet büntette az „ÚR” vereséggel). Később azonban sikerült céljukat elérniük. Az Ótestamentum szerint Izráel teljesen *lemészárolta* Aj összes lakosát a harcmezőn és a pusztában, majd kardélre hányta a városban maradtakat. „Összesen tizenkétezer ajbeli férfi és nő hullott el ezen a napon.” A város királyát Józsué felakasztatta. Az állatok sokasága és a település pedig Izráel prédája lett „az ÚR szava szerint”. (Vö.: Józs. 7,1–8,29.) És ugyanígy foglalta el a Józsué vezette zsidóság *Makkédát*, *Libnát*, *Lákist*, *Gézert*, *Eglónt*, *Hebrónt*, *Debírt*, *Hácort* és még sok más egyéb várost, „*kiirtott mindent, ami lélegzik, ahogyan megparancsolta* Izráel Istene, *az ÚR*” (uo. 10–11. rész).

A zsidóság honfoglalásával kapcsolatosan még sok hasonló eseményt említhetnék meg a Józsué utáni időkből is. Az ismertetettekből is nyilvánvaló azonban számunkra, hogy az Ótestamentumban a „*Ne ölji!*” (és a „*Ne lopji!*”) nemcsak hogy nem tiltja egyetemes jelleggel az emberölést (a lopást, a rablást), hanem éppenséggel igenli azt. Sőt, *maga az isten* az, aki benne „*megparancsolja*” különféle népek kegyetlen *lemészárlását* (kirablását). És mindezzel összefüggésben két álláspont közül választhatunk: a) Vagy elfogadjuk, hogy van egy olyan *isten*, aki a zsidóságot a maga népének választotta, s az ő érdekeit szem előtt tartva neki ígérte a „tejjel és mézzel folyó Kánaán”-t, majd pedig megparancsolta neki, hogy az ő természetfölötti támogatásával foglalja el ezt a földet, és irtsa ki a rajta lakó népeket. Ebben az esetben az istenség *önkéntyúrnak* mutatkozik, aki teremtményei egyik csoportját más csoportok fölé helyezi, s akinél erkölcsi szempontból *gonoszabb lény nem képzelhető*, hisz az általa kedvezményezett Izráellel leölet önmaga által létrehozott embereket. b) Vagy azt a nézetet tesszük a magunkévá, amely szerint *nincs isten*, és főként nincs olyan természetfölötti hatalom, amely az ószövetségi Jahvéhoz hasonlóan barbár önkényúrként intézi fajunk sorsát. Ez esetben — a való tényekkel összhangban — aztán megállapíthatjuk, hogy az Ótestamentumban nem természetfölötti erő által meghatározott, hanem *evilági események* játszód-

tak le. Nem valamiféle istenség ígérte oda a zsidóknak „Kánaán”-t, nem ő foglaltatta el velük az „ígéret földjé”-t, és ötlette le velük annak lakóit, hanem egészen másról van szól. Arról, hogy a régi *zsidóság* nomád pásztornép volt, amely — miként sok más egykori, hasonló fejlettségi fokon állt etnikum, pl. a magyarság is — új, kedvezőbb adottságú hazát igyekezett magának szerezni, s — amint az akkoriban szokás volt — a honfoglalás kapcsán önmagának *oly istent képzelt el*, aki az *ő érdekeit képviseli*, aki segíti őt hódító céljai elérésében. Mindez egyáltalán nem meglepő. Problémát jelent viszont az, hogy ez az ősi, a zsidóság kiválasztottságára, „elsőszülött” mivoltára (mint Ezsdrás mondja: a „szent mag”-ra) vonatkozó nézet az Ótestamentumban rögzült, és mind vallási, mind pedig világi formában kiválasztottsági tudatot, más népektől való elkülönülésre irányuló késztetést sugallt Izráel fiainak, aminek történelmileg gyakran lettek tragikus következményei.

Néhány erkölcsi érdekesség Az Ószövetség azonban nem csak azt tanúsítja számunkra, hogy Jahve bizonyos esetekben megparancsolja a honfoglaló zsidóknak más népek leölését, és így a „Ne ölj!” tiltása messze áll attól, hogy valamiféle egyetemes erkölcsi normát pillanthassunk meg benne. Ezen túlmenően jóegynéhány helye szerint ugyanez az istenség a régi időkben azt is „elrendelte”, hogy „választott népe” a maga gyermekei közül bizonyos *egyedeket* (pl. az elsőszülött fiúkat) *áldozza fel* öneki, a transzcendens hatalomnak. Később aztán, amikor ez a barbár szokás megszűnt, akkor a Biblia szerint ő volt az is, aki a zsidóságnak „előírta”, hogy az embereket (pl. az elsőszülött fiúkat) állatáldozatokkal *helyettesítsék*. Más esetekben pedig azt tapasztaljuk, hogy Jahve „elfogadta” *építkezők* és a sorsuk szerencsés alakulása miatt *hálás* egyének által végrehajtott *emberáldozatot*. (Magukról az ilyesfajta barbár szokásokról, amelyek az Ótestamentumot nem ismerőket meglepik — esetleg megbotrántkoztatják —, s amelyeket itt most csupán futólag említettem meg, igen sok és részletes anyagot talál az olvasó — mind a régi zsidókkal, mind pedig más ószövetségi népekkel kapcsolatosan — könyvemnek a mágia és az áldozás témakörét tárgyaló fejezetében.)

Az egyes bibliai helyek szerint az emberáldozás szokásának némelykor még a babilóniai fogságból való hazatérés után is hódoló zsidóknál a saját körükön belüli *emberölést* illetően specifikus szabályok érvényesültek. Úgy tűnik, hogy ezek a szabályok régebben a *szemet szemért, fogat fogért* elven nyugodtak, ami annyit jelentett, hogy azt, aki bármilyen módon a

maga néptársa halálát okozta, el kellett pusztítani. Tehát a társadalmi együttélésben a feltétlen *vérbosszú* szokása uralkodott. Később azonban humanizációs folyamat zajlott le. Ennek során már különbséget tettek aközött, hogy valaki *szándékosan* vagy *akaratlanul* pusztította-e el ember-társát. A szándékos gyilkosnak nem kegyelmeztek. Az Exodusban (21,14) az istenség Mózes népének idevonatkozóan a következőt „parancsolja”: „Ha . . . valaki *szántsándékkal* tör a felebarátjára, és orvul öli meg, az ilyet oltáromtól is vidd el, és *haljon meg*.” Az *akaratlanul* emberhalált okozó egyén számára azonban némi lehetőséget biztosítottak az *életben maradás-ra*. Az általa megölt személy hozzátartozói — bizonyos körülmények közepette — őt is elpusztíthatták a vérbosszú ősi szokása szerint. Ha ellenben sikerült az illetőnek eljutnia az éppen ilyen egyének védelme céljából kijelölt *hat menedékváros* valamelyikébe, akkor életben maradhatott, és bizonyos idő elteltével visszatérhetett saját lakhelyére. Magát ezt a szóban forgó törvényt, amely a zsidókra és a velük együtt élő más népbeliekre (az ún. jövevényekre), a szabadokra és a zsellérekre nézve egyaránt érvényes volt, s amely a szándékos gyilkossal való bánásmódot is előírja, az alábbi szavakkal „nyilatkoztatja ki” az „Úr” Mózesnek a Numeriben (35,9–29):

„Szólj Izráel fiaihoz, és mondd meg nekik: Amikor átkeltek a Jordánon Kánaán földjére, válasszatok ki olyan városokat, amelyek *menedékvárosok* legyenek. Oda meneküljön a *gyilkos*, ha *nem szándékosan* öl meg valakit. Legyenek ezek a városok menedékül a *vérbosszuló elől*, hogy ne haljon meg a gyilkos, amíg oda nem áll a közösség elé ítéletre. Hat várost jelöljete ki magatoknak menedékvárosul. Három várost jelöljete ki a Jordánon innen, és három várost jelöljete ki Kánaán földjén, és ezek menedékvárosok legyenek. Legyen ez a hat város menedékül Izráel fiainak és a jövevényeknek, meg a köztük lakó zsellereknek, hogy oda menekülhessen mindenki, aki nem szándékosan ölt meg valakit.

Ha valaki úgy megüti vasszerszámmal a másikat, hogy belehal, gyilkos az, halállal kell lakolnia a gyilkosnak. Ha valaki a kezébe kerülő kővel, amely halált okozhat, úgy megüti a másikat, hogy belehal, gyilkos az, halállal kell lakolnia a gyilkosnak. Vagy ha valaki a kezébe kerülő faeszközzel, amely halált okozhat, úgy üti meg a másikat, hogy belehal, gyilkos az, halállal kell lakolnia a gyilkosnak. Maga a *vérbosszuló rokon ölje meg a gyilkost*. Megölheti ott, *ahol ráakad*. Ha valaki gyűlöletből ellöki a másikat, vagy szántsándékkal dobja meg úgy, hogy belehal, vagy ha ellenséges indulatában kézzel üti meg a másikat úgy, hogy belehal, halállal

kell lakolnia annak, aki megütötte, mert gyilkos az. A vérbosszuló megölheti a gyilkost ott, ahol ráakad.

De ha csak hirtelen, ellenséges indulat nélkül taszította el, vagy *nem szándékkal* dobta meg valamivel a másikat, akár kövel, amely halált okozhat, de úgy ejtette rá a másikra, hogy nem látta, és az belehalt, pedig nem is volt ellensége, és nem kereste a vesztét, akkor a közösség ítéljen a tettes és a vérbosszuló ügyében, ezek szerint a rendelkezések szerint. *Mentse meg a közösség a gyilkost a vérbosszulótól*, és küldje vissza a közösség abba a menedékvárosba, ahova került. Lakjék ott, *amíg meg nem hal* a szent olajjal fölkent [pillanatnyilag funkcióban lévő] *főpap*. De ha ki mer menni a gyilkos annak a *menedékvárosnak a határán kívül*, akkor *megölheti a vérbosszuló* a gyilkost. Nem terheli vér, mert annak a menedékvárosban kell laknia a főpap haláláig. Csak a főpap halála után térhet vissza a gyilkos a saját földjére. Ez legyen a törvényes eljárás nemzedékről nemzedékre minden lakóhelyeteken.”

Józsuénak (20,1–6) később már tömörebben „adja ki” a szóban forgó rendelkezést az „Úr”: „Mondd ezt Izráel fiainak: Jelöljetek ki *menedékvárosokat*, amelyekről Mózes által beszéltem nektek; hadd *meneküljön* oda a gyilkos, aki *véletlenül és akaratán kívül* ölt meg valakit. Legyenek azok menedékhelyeitek az elől, aki vérbosszút akar állni. Ha valaki egy ilyen városba menekül, álljon meg a városkapu bejáratánál, beszélje el ügyét a város véneinek füle hallatára. Azok pedig fogadják be maguk közé a városba, adjanak neki helyet és lakjék köztük. Ha azután üldözi őt a vérbosszuló, ne szolgáltatassák ki neki a gyilkost, mert akaratán kívül ölte meg embertársát, hiszen nem gyűlölte őt azelőtt. Lakjék abban a városban mindaddig, amíg a közösség elé nem áll ítélethozatalra, vagy amíg meg nem hal az a főpap, aki abban az időben lesz szolgálatban. Akkor ismét visszatérhet a gyilkos a maga városába és házába; abba a városba, amelyből elmenekült.” A Józsué-könyv (20,7–9) egyúttal arról is tudósít, hogy a Jordántól nyugatra lévő területen a galileai *Kedes*, a Naftáli hegyvidékén fekvő *Sikem* és a Júda-törzs részén lévő *Kirjat-Arbát* (a későbbi Hebrón), a Jordántól keletre fekvő területen pedig a Rúben törzséhez tartozó *Becer*, a gileádi *Rámót* és a Manassé-törzs birtokolta *Gólán* lett kijelölve menedékvárosnak.

Mint az eddig elmondottakból — és sok más, még csak utalásszerűen sem emlithető bibliai helyből — nyilvánvaló, a „Ne ölj!” tiltását megfogalmazó „Úr” gyakran elrendelte a zsidóknak más népek kiirtását, különféle emberáldozatokat követelt meg és fogadott el önmaga számára, s humani-

zációs jelleggel igyekezett életbenmaradási lehetőséget biztosítani az akaratlan gyilkosnak. De vajon funkcionált-e a szóban forgó tiltás a *társadalom különböző helyzetű* egyéneinek a viszonylatában, és ha igen, akkor milyen módon? Úgy vélem, erre a kérdésre feltétlenül ki kell röviden térnem, mert a teológusok már évezredek óta — s napjainkban is — elhallgatják azt, hogy mi szerepel idevonatkozóan az ótestamentumi könyvekben. Az utóbbiak ugyanis távol állnak attól, hogy valamiféle szociális egyenjogúságot képviseljenek. Mihelyt a honfoglalást követően a zsidóknál kifejlődik a magántulajdonosi, a rabszolgatartó rend, attól kezdve náluk — miként más népeknél is — e rend sajátos jellemzői határozzák meg, miként kell megbüntetni a másik ember életét kioltó személyt. Mégpedig olyképpen, hogy míg a *szabadok* egymáshoz való viszonyában, úgy tűnik, az egyenjogúság érvényesült, és a szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kék foltot kék foltért, *életet életért* elv szabályozta a büntetés mértékét, addig a *szabadok* és a *rabszolgák* egymáshoz való viszonyában ez az egyenlő elbírálás hiányzik, és maga az *istenség* is a *rabszolgatartói érdek* „szószólója” lesz. Mivel a későbbiek során még többször esik majd szó arról, hogy az ótestamentumi „Úr” a rabszolgatartók érdekeit képviseli, most csak röviden mutatom be ezt a tényt.

Mózesnek az istenség egy helyütt (Ex. 21,20–21) a következőket „mondja”: „Ha valaki *rabszolgáját* vagy *rabnőjét* úgy üti meg bottal, hogy az *meghal* a keze között, annak [nem tudni, miként, de] bűnhődnie kell. De ha egy-két napig még életben marad, *ne bűnhődjék* az ura, hiszen a saját pénzéről van szó.” És mi a követendő eljárás akkor, ha valamely *állat szabad embert* vagy *rabszolgát öklel agyon*? Az Exodus (21,28–32) szerint: ha a tudottan öklelős állat megöl egy szabad embert, akkor az állatot el kell pusztítani, a rá nem vigyázó gazdáját pedig ki kell végezni; ha azonban *rabszolgát, rabnőt* öklel agyon valamely állat, akkor az utóbbi hibás gazdája nem vesztí el életét, hanem csak az a büntetése, hogy a meghalt rabszolga urának 30 ezüstpénzt köteles fizetni.

„*Ne paráználkodj!*” A Tízparancsolat hetedik rendelkezése — a „*Ne paráználkodj!*” — igen sajátos parancsolat. Egyes vélemények szerint a házasságtörés ellen irányul. Ez a nézőpont jut érvényre a Szent István Társulat által 1973-ban kiadott Bibliában, amely a vonatkozó szöveget így fordítja le magyarra: „*Ne törj házasságot!*” (Ex. 20,14; Deut. 5,18.) Ez az értelmezés azonban — ha van is benne némi

igazság — aligha fedi a valóságot. Ha ugyanis tényleg ez lenne a mondani-valója, akkor némiképp fölöslegesnek tűnik a tizedik rendelkezés egyik, hasonló tartalmú mozzanata: „Ne kívánd felebarátod feleségét...!” A szóban forgó parancs valószínűbb — vagy legalábbis alapvető — mondanivalója inkább talán az első parancsával rokon: arra ösztönzi Izráel fiait, hogy ne üzzenek idegen kultuszokat, *ne „paráználkodjanak” más népek isteneivel*. Maga ez az intelem az Ószövetségben számtalan alkalommal szerepel, és épp ezért úgy vélem, hogy Károli Gáspár és a Református Zsinati Sajtó Iroda által kiadott Biblia fordítója helyesen járt el, amikor a szóban forgó hetedik parancsolatot így ültette át magyarra: „Ne paráználkodjál!”

„*Ne lopj!*” A Tízparancsolat nyolcadik, „*Ne lopj!*” formában megfogalmazott rendelkezésének tényleges ótestamentumi funkciójáról a „*Ne ölj!*” kapcsán némiképp már szó esett. Láthattuk, hogy az ószövetségi istenség azt a parancsot „adta” a maga „választott” népének: fossza ki az egyiptomiakat, és rabolja el az emóreusok, a moábiták stb. javait. Ezekben az esetekben a „*Ne lopj!*” tiltása tehát nemcsak hogy nem érvényesül, hanem éppenséggel vele ellentétes magatartásra „ösztönöz” az istenség. Persze, ez a parancsolat a zsidók belső viszonyait némiképp már a nomád állattenyésztés időszakában és a honfoglalás korában is szabályozta. Később, a letelepedést követően pedig minden bizonnyal még nagyobb mértékben. A szerepe az volt, hogy az ilyen vagy olyan jószágot védelmezze a tulajdonosa számára, aki azt vagy maga teremtette elő, vagy rabszolgával, zsellérrel hozatta létre. A tulajdonnal kapcsolatos funkciója tehát alapvetően pozitívnak tekinthető. Ám egyúttal a rabszolga, a zsellér kizsákmányolhatóságát, a szegények kiszolgáltatottságát is jelentette. Mindezt azért hangsúlyozom, mert némely teológusok a Tízparancsolatról — és ezen belül a „*Ne lopj!*” tiltásáról is — azt állítják, hogy míg az i. e. 18. században élt óbabilóniai király, *Hammurapi* törvénytáblája teljesen jogi módon szabályozza a társadalmi életet, addig a Tízparancsolat tisztán erkölcsi eszközökkel operál. Formailag nézve a dolgot: mintha igazuk lenne e teológusoknak, mert az Exodus 20. és a Deuteronomium 5. fejezetének Tízparancsolatában jogi törvényekről valóban nincs szó. Ám ne feledjünk el két dolgot. Egyfelől azt, hogy a régi zsidóknál az Ótestamentumban a jogi és az erkölcsi szféra még nem különült el élesen egymástól. Másfelől pedig azt, hogy a Tízparancsolat erkölcsi formátumú rendelkezéseinek a tényleges tartalmát azok a joginak tekinthető részletek

mutatják meg, amelyek a lopással kapcsolatos büntetésekről beszélnek. És ezek a részletek jelzik számunkra, hogy Hammurapi törvényei és a Tízparancsolat rendelkezései nem csupán abból a szempontból mutatnak alapvető közösséget, hogy egyaránt istentől eredeztetettek, hanem oly vonatkozásban is, hogy a lopást elkövetőkkel szemben mily természetű büntetéseket írnak elő. Lássunk néhány konkrét példát! Hammurapi egyik törvénye (8. §) ezt mondja: ha egy *awelum* (*jobb módú szabad ember*) szarvasmarhát, juhót, szamarat stb. lop a templom vagy a király tulajdonából, akkor *harmincszorosan* kell az eltulajdonított dolgokat visszatérítenie; ha viszont *szegényebb szabadtól* (muskenum) lopja el ugyanezeket a dolgokat, akkor csak tízszeres a megtérítési kötelezettsége. És hasonló módon nyilatkozik az *Ószövetség* is (Ex. 21, 37; Károlinál: 22, 1): „Ha valaki ökröt vagy bárányt lop, és levágja vagy eladja, akkor *öt marhát* adjon kártérítésül az ökörért, és *négy juhot* egy bárányért.” Hammurapi rendelkezése szerint a tetten ért tolvajt meg lehet és *meg kell ölni* (21–22. §). Az *Exodus* (22, 1–2) pedig így beszél: „Ha a tolvajt betörésen érik, és úgy megverik, hogy meghal, *nem számít vérontásnak*. De ha ez napvilágnál történik, akkor vérontásnak számít. A tolvajnak kártérítést kell fizetnie, s ha nincs neki miből, akkor *el kell adni* őt a lopott jószág miatt.” Az Ótestamentum idézett helye szerint tehát az éjjel rajtacsípett tolvaj megölhető. Ha egy szabad ember hozzá hasonló társadalmi helyzetű egyén kiskorú *fiát ellop-ta*, akkor az illető *megöleendő* — rendelkezik Hammurapi törvénye (14. §). S az *Exodus* (21, 16) így beszél: „Ha valaki *embert rabol el*, akár eladta már, akár még nála van, *halállal* bünhődjék.” A lényeg tehát az, hogy Hammurapi törvényei és az Ótestamentum erkölcsi-jogi rendelkezései a köztük lévő eltérések ellenére alapvetően megegyeznek egymással abban, hogy miként kell büntetni az emberölést és a tolvajlást. Az utóbbiak a szabadok, az előbbiek az azonos társadalmi helyzetű szabadok vonatkozásában alkalmaznak egyenlő elbírálást, miközben a rabszolgatartás érdekszpontjait elsődlegesen képviselik. Mindenesetre érdemes elgondolkodni azon, hogy vajon a mai elvadult állapotok közt — amikor hazánkban egymást érik az emberölések, és roppant módon szaporodnak a rablások, a tolvajlások — miként lehetne a további vandalizmusnak elejét venni, miként lehetne — világi vagy vallási keretben — az egyénekbe a „Ne ölj!” és a „Ne lopj!” erkölcsi tiltását kellő erősséggel beleplántálni.

A Tízparancsolat témakörének tárgyalását befejezve még az utolsó két rendelkezésre térek ki röviden. A kilencedik parancs — „Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!” — jogi és erkölcsi szempontból tiltja a hazug-

ságot. Azt, hogy az utóbbi révén embertársunknak bajt okozunk. A tizedik, a „*Ne kívánd* . . .” a felebarátod különféle dolgait alakban megfogalmazott parancs bizonyos értelemben talán az emberi telhetetlenség ellen hadakozik, amely már oly sok bajt zúdított — és fog is még zúdítani — az emberiségre, s épp ezért érdemes rá odafigyelnünk. Ám ne feledjük el, hogy ez a tiltás (a „*Ne lopj!*”-jal együtt) a tisztességes úton vagy a becsstelen eszközökkel szerzett vagyontárgyak védelmét is szolgálja, miközben a feleséget is csupán a férj egyik jószágának tekinti.

AZ ÓTESTAMENTUM TÁRSADALMA ÉS VALLÁSI KÉPZETVILÁGA

A zsidó és a keresztény vallás követői szerint létezik transzcendens szféra. Közelebbről tekintve úgy vélekednek, hogy csupán *egyetlen isten* van, akit a világ teremtetőjének, kormányzójának, jutalmazó—büntető lénynek tartanak. Magát ezt a monoteista álláspontot az izraelita és a keresztény teológusok aztán a Bibliára hivatkozva próbálják igazolni, mondván, hogy az Ó- és Újtestamentumban egyetlen, tisztán szellemi természetű istenség szerepel. Törekvésük azonban teljességgel megalapozatlan, mert ezek az ideológusok a saját vallásuk csak igen későn kialakult istenképzetét vetítik vissza a múltba. Közben tudatosan meghamisítják a bibliai iratok tartalmát. Épp ezért, ha meg akarjuk tudni, hogy ténylegesen mily vallási képzetek szerepelnek az Ószövetségben, nem a szóban forgó teológusokra kell hallgatnunk, akiket éppúgy anya szült, mint bármelyikünket, akik véletlenszerűen lettek szakmájuk üzői, s akik vallási-egyházi szempontból érdekeltek a bibliai tények elhallgatásában vagy direkt meghamisításában. Inkább annak alapján kell véleményt alkotnunk, amit az Ótestamentumban olvashatunk.

A héber Bibliából pedig nem azt tudhatjuk meg, hogy az emberiség kezdeti állapotát az egyistenhit uralta, és őseink világlátása a monoteizmus emelkedett álláspontjáról züllött le különféle alacsonyabb értékű vallásalakzatokba (növények, állatok, égitestek, fétisek, hegyek, ligetek, emberalakúnak gondolt istenek kultuszába), hanem valami egészen mást. Azt ti., hogy régebben éppenséggel ezeket a most zárójelben említett dolgokat övezték vallási tisztelettel az ótestamentumi zsidók, és csak nagyon későn bukkant fel náluk az egyetlen istenbe vetett hit. Hogy tényleg ilyen folyamat játszódott le náluk, azt némiképp már láthattuk akkor, midőn a Genezis teremtményszainak az elemzése során két különböző istenséggel — Elohimmal és Jahvéval — találkoztunk. Továbbá akkor, midőn azt tapasztaltuk, hogy a Tízparancsolat első rendelkezése

tiltja a zsidóknak idegen istenek tiszteletét. Érdekes egyébként, hogy a monoteizmus a lényeket tekintve az Ószövetségben végső soron sem jutott érvényre, mivel ez a kánon elismeri a Sátán, valamint különféle más természetfölötti lények meglétét is. És ugyanezt mondhatjuk az Újtestamentumról is, amely magától értetődő módon beszél a Sátán, az angyalok létezéséről, s amelynek az „Atya”, a „Fiú” és a „Szentlélek” létét állító részletei voltaképp sokistenhitet foglalnak magukban.

Dehát milyen is volt közelebbiek tekintve a régi zsidók vallási képzetvilága? A következőkben ennek a világnak néhány fontos aspektusát mutatom be, s azt a képet, amelyet vele kapcsolatosan most fölvezetek, jelentősen gazdagítani fogják a későbbi fejezetekben szereplő elemzések és adatok.

A TERMÉSZETKULTUSZ

Az állatvilágból kiemelkedett ember rendkívüli módon függ az őt körülvevő természeti tényezőktől. Épp ezért kényszerű és teljesen magától értetődő, hogy gyermeteg tudatában eleinte a számára oly fontos, ill. félelmetes természeti jelenségek öltenek transzcendens alakot, és lesznek nála a vallási kultusz tárgyai. Ezt a tényt már az ókorban világosan fölismerte jóegynéhány görög bölcsele. A szofista *Prodikosz* (i. e. 481–411) szerint pl. az emberek — a hálaérzéstől ösztökélve — legelőször azokat a dolgokat istenítették, amelyeket a természetben készen találtak, és amelyek nekik hasznosak voltak, s csak később jelent meg náluk az ún. kultúra-héroszok imádata. A korai atomista filozófia jeles alakja, *Démokritosz* úgy vélte, hogy a vallás a különféle természeti jelenségek keltette félelemérzés okozata. A későbbi atomista bölcselethez tartozó *Epikurosz* és *Lucretius* pedig hangsúlyozta, hogy a vallás keletkezésében és létében — a most említett félelemérzés mellett — még az égitestek szabályos mozgásai s a földi élővilág csodálatos sajátosságai is közrehatottak.

Hogy az említett görög filozófusok nézete mennyire helytálló, az nem csupán akkor mutatkozik meg, ha az ókori görögök, egyiptomiak és rómaiak vallástörténetét vesszük szemügyre, hanem akkor is, ha az Ótestamentumot lapozgatjuk. Maga ez a kánon ugyanis valósággal hemzseg az olyan részletektől, amelyek az ószövetségi zsidók hajdani természetimádatáról tanúskodnak, ill. amelyek hadakoznak e természetkultusz különféle formái ellen.

Sok más ókori néphez hasonlóan az ótestamentumi zsidóságnál is központi szerepet játszik az *égitestek kultusza*. Mindenekelőtt a Hold és a Nap imádata, ami abból fakad, hogy a „mennybolt”-nak ez a két legfényesebb objektuma mindenkor alapvetően befolyásolja az emberek életvitelét. A Nap nélkül pl. nem keletkezhetett és nem maradhatott volna fenn bolygónkon a szerves élet. Földünkön ez az égitest határozza meg az időjárási viszonyokat, az évszakok váltakozása révén a vegetáció csodálatos jelenségeit, és teszi lehetővé, hogy a világos napszak idején szemünkkel láthassuk a varázslatos természeti dolgokat. Továbbá azt is, hogy a sugárzásával megvilágított Hold fénylés vonatkozásában fázisváltozásokat mutasson, és így — legalább részben — éjszaka se legyünk sötétségre kárhoztatva.

Az elmondottak érthetővé teszik, hogy a különböző régi népek vallási kultuszában miért foglal el központi helyet a *Hold*. És az említett tények magyarázzák meg azt is, hogy miért játszott oly fontos szerepet ez az égitest az ótestamentumi zsidóságnál. A helyzet ugyanis az, hogy a Hold rendkívüli tiszteletnek örvendő Izrael fiainál már a nomád állattenyésztés időszakában, majd pedig később, a honfoglalás után is. Néhány idevonatkozó tény: 1) A zsidó etnikum és vallás az időt *holdhónapokkal*, a Hold fázisváltozásai által meghatározottan számítja. Mégpedig olyképpen, hogy ennek az időegységnek a kezdete és a vége a lényegyet tekintve az ún. újhold-állapot, a közepe pedig holdtöltére esik. 2) Maga ez az időszámítási mód azzal a következménnyel jár, hogy a hónapok kezdete, az *újhold napja* kiemelkedő fontosságra tesz szert, és napjainkban is meghatározó mozzanat a zsidó vallásban. Ez közelebbről azt jelenti, hogy az istenség „kötelezi” a maga népét az újhold specifikus áldozatokkal való megünneplésére. (Num. 28,11–15. Hogy konkrétan milyenekkel, azt a mágia és áldozás témakörét tárgyaló fejezetben ismertetem.) 3) Minden valószínűség szerint a Hold sajátos tiszteletével függ össze az is, hogy az ótestamentumi zsidó vallás és az őt ma követők tábor a 24 órás napot *estétől estéig*, és nem reggeltől reggelig számítja. 4) Mint majd a jeruzsálemi templomokról szóló fejezetben látni fogjuk, az ószövetségi zsidóknál a Hold kultikus fontossága abban is kifejeződött, hogy az állítólag a pusztai vándorlás idején elkészített — és még a honfoglalás idején és után is jóideig funkcionáló, „*gyülekezeti sátor*” néven emlegetett — szent hajlékot a maga bejáratával és oltárával *keletre*, a felkelő Hold (és Nap) irányába néző módon

kellott elhelyezni (Ex. 27,9–16; 38,9–15). És ugyanezt tapasztaljuk a Salamon király által Jeruzsálemben fölépíttetett *templom* esetében is. 5) Ahogy korábban már említettem, szinte bizonyosnak vehetjük, hogy a napoknak *hetekre* történő beosztása is végső soron a Hold fázisváltozásaihoz, tehát a holdhónap alapján történő időszámításhoz kötődik. 6) Külön felhívom a figyelmet valamire, amiről majd a mágia és áldozás kérdéskörének az elemzésekor ejtek részletesebben szót. Arra ti., hogy bizonyos igen fontos ótestamentumi *események, ünnepek dátumát* a szóban forgó holdhónapos időszámítás határozza meg. Az Exodusban pl. arról olvashatunk, hogy az előbb említett „gyülekezeti sátor” az „Úr” parancsának megfelelően az „év első hónapjának első napján”, vagyis újholdkor lett fölállítva (40,1.16–17). A Leviticusban (23,5) és a Numeriben (28,16) azt látjuk, hogy a pészachot az év első hónapjában 14-én este, azaz holdtöltekor kell megülni. A kürtzengés napját az Ótestamentum szerint a régi zsidóknak a hetedik hónap első napján, vagyis újholdkor kellett megünnepelniük (Lev. 23,24; Num. 29,1–6).

Az elmondottak egyértelműen mutatják, hogy Izráel népénél az egy mástól el nem különült világi és vallási életben rendkívüli szerepet játszik a Hold. És ugyanezt mondhatjuk el a *Napról* is, amelytől — mint fentebb jeleztem — sokkal nagyobb mértékben függ a földi élet, mint bolygónk saját fényt nem birtokló kísérlőjétől. Némelykor ugyan az Ószövegségben a Nap fontosságát némiképp elfedi az, hogy a héber Biblia közvetlenül a Hold fázisváltozásaihoz kapcsol különféle eseményeket, ünnepeket, ám ennek ellenére mégis kitapintható, hogy az Ótestamentum természetkultuszában végső soron a Nap a *legalapvetőbb* tényező. Hogy ez valóban így van, annak érzékeltetése céljából a következőkre hívom föl a figyelmet: 1) A már említett „gyülekezeti sátor” bejárata, több belső kultikus objektuma (pl. a frigyláda) és e szent hely pitvarának a kapuja *keletre*, vagyis a *felkelő Nap* (és Hold) irányába nézőn lett elhelyezve. 2) Maga a *frigyláda* a napsugár színére emlékeztető *arannyal* volt bevonva, és *aranyból* készült a rajta elhelyezett *két kerúb* is. 3) A Nap rendkívüli kultikus szerepére utal az is, hogy a szóban forgó hajlékban — közelebbről tekintve annak külső részében — egy hétágú *mécses* állott, amelynek *lángja* estétől reggelig, vagyis egész *éjszaka* égett, hogy pótolja, varázsolja vissza az eltűnt Nap fényét (Ex. 25,31–40; 27,20–21; Lev. 24,1–4). 4) A Nap (és a Hold) vallási fontosságát az is jelzi, hogy amikor az Ótestamentum szerint az „Úr” meghatározta, a léviták közül kinek milyen feladata lesz a „gyülekezeti sátor”-ral kapcsolatosan, és melyik nemzetségük e szent hely melyik olda-

lán táborozzék, akkor a kitüntetett szerepű *keleti* oldal gondozását a *papi* funkciót betöltőkre bízta. „A hajlék *előtt*, a kijelentés sátrától *napkeletre* — mondja Num. 3,38 — Mózes, Áron és fiai táboroztak, akik a szent hely körül végezték teendőiket Izráel fiainak a szolgálatában.” (Az Ótestamentum szerint a lévíták Jákób fiának, *Lévinek* a leszármazottjai: Lévinek három fia volt: Gérson, *Kehát*, és Merári; Kehát fia *Amrá*m, aki aztán *Mózes*t és *Áront* nemzi; Kehát utódai közül Áron fiai lesznek a papok, a többiek pedig a legfontosabb kultikus segédszolgálat ellátói — (vö.: Ex. 6,16–20; Num. 3,1–38.) 5) Az ószövetségi napkultusz pregnáns jegyeit mutatja a Salamon király által Jeruzsálemben fölépíttetett *templom* is. E jegyek az alábbiak: a szentély bejárata *keleti* irányba nézett; a templom külső részében is funkcionált a *hétágú mécses*; a *szentély belseje* a napsugár sárga színére emlékeztető *arannyal* volt beborítva, és legbensőbb részében helyezték el a korábban a „gyülekezeti sátor”-ban állott, aranyborítású, két aranykerúbbal díszített frigyládát, és két másik hatalmas, az uralkodó által fából készíttetett és *arannyal* bevonatott kerubot. 6) A *második*, a babilóniai fogságból való hazatérés után felépíttet, ún. zorobábeli *templom* kapuja szintén *kelet* felé nézett (Ez. 40,10; 44,1–2). 7) A *pészach* ünnepének a dátuma, a Niszán hónap 14. napja voltaképp a Nappal, a természet *tavaszi újjáéledésével* kapcsolatos, mivel a *tavaszi napéjegylenlőség* utáni első holdtöltére esett. 8) Az *aratás* és a *betakarítás* Ótestamentumban előírt ünnepei szintén a Nappal függenek össze.

Hogy a régi zsidóság — az Ószövetségben szereplő, vele kapcsolatban álló népekhez hasonlóan — mennyire hódolt az égistek kultuszának, azt a következő konkrétumok is bizonyítják: 1) Az északi állam, Izráel polgárai „*leborultak az ég minden serege előtt*” (2 Kir. 17,16). Ugyanígy cselekedett a déli állam, Júda királya, Manassé is (2 Kir. 21,3), aki „*Leborult az ég minden serege előtt, és tisztelte azokat.*” Ám ez az uralkodó mást is tett (2 Kir. 21,5): „*Oltárokat építtetett az ég minden seregének az ÚR háza mindkét udvarában.*” Az i. e. 587-ben bekövetkezett bukást megelőzően *Jeremiás* a déli zsidó állam, Júda pusztulását csak úgy tartja elkerülhetőnek, ha az állam polgárai feladják az égistek kultuszát, és visszatérnek az „*Úr*” tiszteletéhez. Mivel pedig e vallási megtérésben nem hisz, az istenséggel a jövőt illetően a következőket mondhatja az égi seregeket imádó júdaiaknak (8,1–3): „*Abban az időben . . . kiszórják majd sírjukból Júda királyainak és vezéreinek csontjait, . . . a prófétáknak és Jeruzsálem lakosainak csontjait. Kiterítik azokat a nap, a hold és az ég egész serege elé, amelyeket szerettek, tiszteltek és követtek, amelyekhez folyamodtak, és*

amelyek *előtt leborultak*. Nem szedik össze, nem temetik el, trágyává lesznek a föld színén. Akik pedig megmaradnak ebből a gonosz nemzet-ségből, az egész maradék, inkább választaná majd a halált, mint az életet bárhol, ahová a megmaradtakat szétszórtam. . .” 2) Izráel fiai különféle helyeken *naposzlopokat* állítottak fel, amelyeket aztán egyes vallásreformer királyok (pl. Ászá és Ezékiás júdai uralkodók) összetörettek (vö. Károlinál: 2 Krón. 14,5; 2 Kir. 18,4; Ézs. 17,8; Ez. 6,4–6; Lev. 26,30). 3) *Jeremiás* szerint Júda városaiban — Jeruzsálemben is — a fiúk fát szedgetnek, az apák tüzet gyújtanak, az asszonyok pedig tésztát gyúrnak, hogy *áldozati süteményeket* készítsenek „*az ég királynőjének*”, vagyis a *Holdnak* (7,18). Amikor pedig a próféta e szokásról le akarja őket beszélni, s az „*Úr*” tiszteletére próbálja őket ösztönözni, az alábbi elutasító választ kapja az Egyiptomba menekült zsidóktól (44,16–19): „Nem engedelmesskedünk neked abban, amit az *ÚR* nevében hirdettél nekünk, hanem mindazt meg tesszük, amit kimondtunk: tömjénezünk az *ég királynőjének*, és italáldozatot mutatunk be neki, ahogyan tettük mi és atyáink, királyaink és vezetőink Júda városaiban és Jeruzsálem utcáin. Mert akkor jóllaktunk kenyérrel, jó dolgunk volt, és nem kerültünk veszedelembe. De amióta abbahagytuk a tömjénezést az *ég királynőjének*, és nem mutatunk be neki italáldozatot, azóta mindenben szűkölködünk, fegyver és éhínség miatt pusztulunk. És ha az *ég királynőjének* tömjénezünk — mondták az asszonyok —, és italáldozatot mutatunk be neki, talán férjünk tudta nélkül készítünk *áldozati süteményeket*, amelyek *őt* [a Holdat] *ábrázolják*, és úgy mutatunk be neki italáldozatot?” 3) A babilóniai fogságban lévő *Ezékiel* prófétát i. e. 581-ben egy tűzhöz hasonló alak „elragadja” Jeruzsálembé, és ott sok „istentelenség”-et mutat meg neki. Többek közt azt, hogy az „*ÚR* temploma bejáratánál, a csarnok és az oltár között mintegy *huszonöt férfi* volt, háttal az *ÚR* temploma felé, arccal *kelet* felé fordulva, és kelet felé leborulva imádták a napot” (8,16). 4) Ez az ezékieli szövegrészlet — egyes korábban már említett tényekkel együtt — arra mutat, hogy a *salamoni templom* nem az „*Úr*”, hanem a *Nap* (és a *Hold*) *szentélye* volt. S ezt a véleményt csak megerősíti bennünk az egyik ótestamentumi hely (2 Kir. 23,11), amely a vallásreformer júdai uralkodóról, *Jósiásról* a következőket írja: „Eltávolította az *ÚR* házának a bejáratától a *lovakat*, amelyeket Júda királyai a *nap tiszteletére* állítottak oda, Netan-Melek főember szobája mellé, egy külön csarnokba. A *napnak szentelt kocsikat* is *elégette*.” Ezek a Jósiás által eltávolított lószobrok és kocsik arra utalnak, hogy a *Napnak* az a kultusza, amely igen elterjedt és erős volt

Egyiptomban, Mezopotámiában, a perzsáknál és Kisázsiaiban, nagy kedveltségnek örvendett az ótestamentumi zsidóság körében. Egyúttal földedik bennünk *Héliosz* mítikus alakját, akit az ókori görögök *napistenként* tiszteltek, s akiről úgy vélekedtek, hogy az Ókeanosz keleti partján lévő ragyogó palotájából minden reggel útnak indul négy szárnyas paripa vontatta aranyos kocsiján, hogy sugaraival elárassza a földet; majd égi útját befejezve este nyugaton leszáll az Ókeanosz vizébe, hogy aranyos csónakján az éjszaka idején visszatérjen palotájába, és másnap reggel újra kezdhesse örökös égi vándorlását, s biztosítsa a fényt, a meleget, voltaképpen az életet az isteneknek, az embereknek, az állatoknak, valamint a növényeknek.

EGYÉB TERMÉSZETI KULTUSZOK

Az ótestamentumi zsidók az égitesteken kívül sok más egyéb természeti dolgot is kultikus tisztelettel öveztek. *Jahve* pl. eredetileg minden valóság szerint a vihar, a *mennydörgés* és a *villámlás istene* volt, éppúgy, mint a görögök Zeusza és a rómaiak Jupitere. E tényre, *Jahve* időjárással kapcsolatos voltára utal a Jób-könyv is, amelynek főalakjával — miként később látni fogjuk — az „*Úr*” a forgószelekből folytat beszélgetést. Továbbá az, amiről majd a mágia és áldozás témakörét tárgyaló fejezetben ejtek részletesen szót, ti. hogy az ószövetségi zsidók különféle időjárási varázslásokat, pl. eső előidézését célzó rituális műveleteket végeztek.

Kiemelt szerepet játszott vallási életükben a különféle *magaslatok*, hegyek *kultusza* is. Ennek egyik legmarkánsabb jele a Sínai (Hóreb) nevű hegyhez fűződő tisztelet, amelynek alapja a következő: e hegy tűzhányó, és vulkáni működése a Biblia szerint kiválóan alkalmassá teszi arra, hogy segítségével Mózes az „*Úr*” parancsait mélyen bevéhesse az ótestamentumi zsidóságba. A magaslatok kultusza egyébként az Ószövetségben először *Ábrahám* kapcsán jelenik meg, amikor ez az ösatya a maga fiát, Izsákot egy hegyen akarja az istenségnek föláldozni. (A kérdéses hegyet a Genézis 22. fejezete Mórija néven említi, majd később a zsidók az egyik jeruzsálemi magaslattal, az „*Úr hegyé*”-vel vélték azonosnak.) A honfoglalást követően pedig rendkívüli elterjedtségnek örvend, aminek két oka van. Egyfelől az, hogy a dombok, a hegyek tetejéről az ember messzebbre lát, mint a síkságról, és ezért emelkedettebb állapotban, s az égi hatalmakhoz közelebb lévőnek érzi magát. Másfelől pedig az, hogy a pusztai vándorlás alapvetően síksági területétől eltérően az „*ígéret földjé*”-n szép

számban vannak hegyek. A szóban forgó magaslati kultusz nevezetes helyei az ótestamentumi zsidóknál — többek között —: Gilgál, Ofra, Gibeón, Dán, Bétel és Jeruzsálem. Ha pedig vesszük magunknak a fáradtságot, és lapozgatjuk az Ószövetség történeti, valamint profetikus könyveit, akkor ezekben rengeteg olyan részletre lelünk, amely a magaslati kultusz igen kiterjedt voltáról, ill. az e kultuszt háttérbe szorítani igyekvő törekvésekről tudósít. Megemlítek néhányat az idevonatkozó helyek közül. A bírói funkciót betöltő *Gedeonnak* azt parancsolja az „Úr”, hogy építsen neki oltárt egy hegy tetején (Bir. 6,26). Az utolsó óizraeli király uralmának a kezdetén a zsidók még áldozóhalmokon üzték a vallási kultuszt, és maga *Salamon* is a Gibeónban lévő magaslaton szokott áldozatokat bemutatni az istennek (1 Kir. 3,2–4). Az óizraeli királyság kettészakadása után az északi zsidó állam első uralkodója, *I. Jeroboám* az áldozóhalmokon — többek közt Bételben — még templomokat is építtetett, és hozzájuk papokat nem a lévíták, hanem az egyszerű nép köréből rendelt (1 Kir. 12,31–32). *Ászá* júdai királyról, *Salamon* dédunokájáról a Biblia megjegyzi, hogy különféle „bálványok”-at ugyan elpusztított, de az áldozóhalmok az ő uralkodása idején is kultikus helyül szolgáltak. És ebből a szempontból nem változott a helyzet a júdai trónon őt követő fia, *Jósáfát* alatt sem: az áldozóhalmok nem szűntek meg, „a nép továbbra is áldozott és tömjénezett az áldozóhalmokon” (1 Kir. 22,44). A magaslatokon üzött kultuszról tanúskodó bibliai helyeket még hosszan sorolhatnám. Ám úgy vélem, már az eddig említett részletek is világosan jelzik az olvasó számára, hogy a régi zsidóknál mennyire alapvető volt a magaslatok vallási szerepe. Annyit azonban még feltétlenül szükségesnek tartok megemlíteni, hogy az áldozóhalmok még az olyan vallásreformer júdai király idején is zavartalanul működtek, mint *Jóás* (2 Kir. 14,4), és csupán a radikális hitújító *Ezékiás* és *Jósiás* igyekezett funkcionálásuknak véget vetni (2 Kir. 18,4; 23,8–9).

A régi zsidók azonban nem csupán a magaslatokon, hanem más egyéb természetű helyeken is hajtottak végre vallási cselekményeket. Az Ótestamentumban jóegynéhány alkalommal arról olvashatunk, hogy *sziklahasadékokban, ligetekben, fák alatt* és egyes *völgyekben* ugyancsak üzték vallási kultuszt. Könyvem későbbi fejezeteiben az érdeklődő olvasó számos idevonatkozó adatot talál majd. Épp ezért itt most csak két dologra hívom föl a figyelmet. Egyfelől arra, hogy az említett sajátos kultushelyek közt rendkívül fontos szerepet játszott a Jeruzsálemtől délre lévő *Gé-Hinnom*, a Hinnom nevezetű patak völgye, amelyben az ótestamentumi zsidók saját

gyerekeiket áldozták fel a Molok nevű istenségnek, s amelyet mint kultikus helyet — a barbár szokással együtt — az itt talált népektől vettek át (lásd ezzel kapcsolatban: 2 Kir. 23,10; 2 Krón. 28,3; 33,6; Jer. 7,31; 19,6.11). Másfelől olyan ószövetségi részletekre hívom föl a figyelmet, amelyeknek az elolvasása után az érdeklődő maga is joggal állapíthatja meg, hogy az ótestamentumi zsidóság tényleg igen kiterjedt kultikus gyakorlatot folytatott az említett típusú helyszíneken. Néhány ilyen részletet (amely arról tanúskodik, hogy a régi zsidók tömjéneztek minden zöld fa alatt, lángoltak a „bálványok”-ért, s megölték gyermekeiket a magaslatokon és a hegyek hasadékaiban) a következő iratok tartalmazzak: Bir. 6,11–30; 2 Kir. 16,4; 17,10; Hós. 4,13; Jer. 2,20; 3,6; Ez. 6,13; 20,28–29; Ézs. 57,5.

Az ószövetségi zsidó vallásban igen jelentős szerepet játszik a különféle *élőlények* kultusza is. Mindenekelőtt a *bikának* a tisztelete, amely eredetét tekintve minden bizonnyal az állattenyésztéssel kapcsolatos. E különös hímnemű lényt (és nőnemű párját, a tehenet) sajátos termékenységi kultusszal övezték az ókori görögök és az egyiptomiak. Az ótestamentumi zsidóság történetében pedig először a sínai-hegyi erkölcsi parancsadásról szóló híradás említi meg a bikakultuszt, beszámolván róla, hogy a Mózesre 40 napot váró nép — türelmét veszítve — Áronnal több *aranyborjút* öntetett, és e szobrokat tekintette az öt Egyiptomból kihozó isteneknek (lásd Károli fordításában: Ex. 32,18). A szóban forgó kultusz rendkívüli erősségére utal, hogy az óizraeli állam széthullását követően az északi zsidó állam első uralkodója (I. Jeroboám) azáltal szakítja el a Dávid és Salamon révén vallási központtá tett Jeruzsálemtől saját országának a lakóit, hogy Bételben és Dánban egy-egy aranyból készített *borjűszobrot* állíttat fel, és az utóbbikról azt mondja a szó szűkebb értelmében vett Izráel polgárainak: ezek a ti isteneitek, ezek hoztak ki benneteket Egyiptomból (1 Kir. 12,28). A bikakultusz fontosságát az is jelzi, hogy a különféle ünnepekre a Tóra által előírt állatáldozatok közt kiemelt módon szerepel a *bikák kultikus leölése*. (A sátoros ünnep 7–8 napján pl. összesen 76 *bikát* kellett az ószövetségi zsidóknak feláldozniuk: Num. 29,12–38.) A szóban forgó bikakultusz jelentőségére az is utal, hogy a Salamon által építtetett jeruzsálemi templom udvarában álló nagy rézmedencét 12 *bikaszoborra* helyezték rá (1 Kir. 7,23–26). Persze, meglepő volna, ha az ótestamentumi zsidók szarvasmarha-kultusza csupán a bikához kötődne, mert a bika és a tehen elválaszthatatlanul együvé tartoznak, s ezért az ókori egyiptomiak és a görögök a bikával együtt a *tehenet* is kultikus

tisztelettel övezték. (A hellének — mint korábban már utaltam rá — a maguk főistenét, Zeust bikaalakúnak is gondolták, a feleségét, Hérát pedig némelykor tehénszeműnek említették.) És nem más a helyzet az Ószövetség népénél sem, mert egyik kiemelkedő alakja, *Sámuel* — aki bíróként működött, és először Saul, majd pedig Dávidot kente föl királlyá — az „Úr”-nak *üszőt* áldoz (1 Sám. 16,2). Ne gondoljuk azonban, hogy az állatok közül csak a szarvasmarhát (főként a bikát) övezték az ótestamentumi zsidók vallási kultusszal. Ha ugyanis lapozgatjuk a héber Biblia iratait, lépten-nyomon más állatok (a kecske, a juh, az oroszlán stb.) kultikus tiszteletére vonatkozó részleteket is találunk bennük. A salamoni templom „díszítményei” pedig nem csupán a régi zsidóság növényekkel (pl. a pálmával, a különféle virágokkal), továbbá az égitestekkel (a Nappal és a Holddal) kapcsolatos kultuszára, hanem egyúttal a különféle élőlények (oroszlánok, sajátos kerúbok) tiszteletére is utalnak, és illetéknépp komplex módon fejezik ki a korabeli vallás természetét.

VALLÁS ÉS TÁRSADALOM

A régi zsidók vallása — miként más népeké is — eleinte alapvetően a természethez kötődött. Ez a tény azonban nem valamiféle tiszta természet-kultuszt, hanem olyan vallást jelentett, amelyben az embereknek a külső realitáshoz fűződő, szakadatlanul változó szociális viszonyai fejeződtek ki. Ez egyfelől azt eredményezte, hogy a társadalom által üzött gazdálkodás pillanatnyilag fontos területei (állattenyésztés, földművelés, kézműves-ség) komoly mértékben uralták a vallási szférát is. Másfelől pedig azt, hogy az utóbbiban igen markáns módon bukkannak fel a társadalom mindenkori belső jelenségei; méghozzá olyképpen, hogy a természethez fűződő, az ősbibb vallási mozzanatokra mind nagyobb mértékben és mind karakteresebben rárakódnak különféle szociális sajátosságok.

VALLÁSI SZOCIOMORFIZMUS

Az Ótestamentumban ennek az említett sajátos rárakódásnak egyik következménye, hogy a honfoglalás céljából egymással szövetkezett zsidó törzsek — állítólag Mózes irányításával — közös kultikus centrumot hoztak létre az ún. „*gyülekezeti sátor*” formájában, és e szent hajlék

mesterséges fétis-istensége a frigyláda volt. (Lásd ezzel összefüggésben a jeruzsálemi templomokról szóló fejezetet!)

Ugyancsak szociális momentum, a honfoglalással és a birtokba vett „Kánaán” megvédésével, a dávidi és a salamoni hódításokkal kapcsolatos katonai küzdelem fejeződik ki abban, hogy az ószövetségi istenség a „*Seregek Ura*” megnevezést kapja. Más ókori népekhez hasonlóan ugyanis a régi zsidók is azt hitték, hogy az istenük velük és általuk hadakozik a csatákban. Az Ótestamentum szerint pl. a frigyláda-istenség „segít” nekik a Jordánon való átkelésben, Jerikó elfoglalásában. Más alkalommal viszont gyengének „bizonyul”, mert amikor a filiszteusokkal szembeni győzelem érdekében elviszik az egyik katonai táborba, ő maga is az ellenség fogságába „esik” (1 Sám. 4–7. rész). Az egyik bíró, Jefte az „Úr”-nak köszönhetően arat diadalt az ammoniták felett, és ezért előzetes fogadalmát teljesítve saját leányát áldozza fel hálából az istenségnek (Bir. 11,29–40). Jahve a maga népének a győzelme érdekében jégesővel „pusztítja” az öt emóreus király csapatait, és — Józsué kérésére — „megállítja” égi járásában a Napot és a Holdat, hogy a zsidóknak legyen elég idejük az ellenség megverésére (Józs. 10,11–14). Más esetben pedig hadászati tanácsokat „ad” Dávidnak, és „közreműködik” abban, hogy az óizraeli állam e királya diadalt arathasson a filiszteusokon (1 Krón. 14,13–16).

A segítő istennek ez a pozitív alakja azonban meginog az Ótestamentumban akkor, amidőn a zsidók vereségeket szenvednek, ill. történelmi értelemben tragikus eseményeket élnek át. Ám a papok, a próféták ilyen esetekben is igyekeznek megőrizni a „választott nép” számára a maga istenét. Eleinte úgy, hogy az egyes vereségeket nem saját etnikumuk pillanatnyi gyengeségével, az ellenség túlerejével, hanem azzal indokolják meg, hogy ez vagy az a zsidó férfiú (pl. Ákán és Saul) áthágta az „Úr” valamely rendelkezését, és emiatt sújtotta az istenség vereséggel a maga népét vagy annak valamely vezetőjét (Józs. 7. rész, 1 Sám. 15. rész). Később aztán, amikor i. e. 721-ben az asszírok meghódítják az északi zsidó államot, majd pedig i. e. 587-ben a babilóniaiak leigázzák Júda országát, ez az értelmezés különös formát ölt. Az ez idő tájt és később élt próféták nem azt mondják, hogy az említett hódítók (és némelykor az egyiptomiak) erősebbek a zsidóknál, hanem a következőt: *vétkeztünk* istenünk ellen, aki gonoszságainkért *büntet meg* most a *hódítók által*. E különös interpretáció két momentum miatt figyelemre méltó. Egyfelől azért, mivel a tragikus helyzetbe jutott zsidóságnak azt szuggerálja, hogy az „Úr” a maga „választott népé”-t nem hagyta cserben, és az isten iránti

kellő magatartással reménye van a jobb jövőre. Másfelől pedig azért, mivel a szóban forgó történetek és értelmezések folyamatában indul el az ótestamentumi „Jahve”, a zsidó isten képzeete abba az irányba, hogy a tragikus bukások, a babilóniai fogság, az utóbbiból való hazatérést követő ezsdrási-nehémiási vallásreform eredményeképp majdnem az *egyetlen és mindenható isten* alakját öltse. Maga ez a folyamat azonban ahhoz a meggyőződéshez vezet, hogy az egyedülinek gondolt természetfölötti hatalom elsődlegesen a „választott nép” istene; és ez a hit még az Újtestamentum legkorábban keletkezett, zsidó-keresztény vallási szemlélettől áthátolt iratát, a Jelenéseket is igen határozottan uralja.

Az ótestamentumi vallás szociomorfizmusa abból a szempontból is megfigyelhető, hogy az óizráeli állam létrejöttének a hatására Jahvét egyre inkább *királyi* vonásokkal ruházzák fel a héber Biblia különféle iratai. Ennek következtében az istenség gyakran mint önkényúr szerepel az Ószövetségben, és mint valamiféle független-önkénteskedő uralkodó dönt úgy, hogy megteremti a világot, hogy kiválasztja saját népének a zsidóságot stb. Némelykor úgy ábrázolják az ótestamentumi szerzők mint a kozmosz urát, akinek trónusa az ég, zsámolya pedig a Föld. (Az újszövetségi Jelenésekben pedig arról olvashatunk, hogy az isten a mennyben királyi széken ül; 4,2.) Azt említik róla, hogy választott népének — önként, ill. az utóbbi kérésére — ő ad királyságot. A szóban forgó szociomorf szemlélettel függ össze, hogy a zsidó megváltó csak egy király, Dávid családjából származhat (ez a vélekedés az Újszövetségbe is átkerül, amelynek Jézus-alakja szintén Dávid utódként említődik). Különösen sokszor szerepeltetik királyként az ótestamentumi istenséget a Zsoltárok (22,28–29; 66,7; 72,11; 86,8–10; 95,3), amelyek szerint az „Úr” előtt leborul mindenféle nép, mert övé „a királyi hatalom”, mert hatalmasan uralkodik mindenkor; előtte le kell borulnia minden királynak, minden nép őt köteles szolgálni; tehát voltaképpen Jahve nem más, mint a valóság egyetemes ura, „nagy király minden isten fölött”. Társadalmi vonatkozásban ő az, aki az emberek dolgait megítéli, a cselekedeteket jutalmazza vagy bünteti. (És ez a nézőpont átkerül a keresztény eredetű Újtestamentumba is, amelyben hol az „Atya”, hol pedig a „Fiú” az, aki ítélt élők és holtak fölött.)

A család témaköréről szóló fejezetben majd részletesen bemutatom: az ószövetségi vallás szociomorfizmusa abban is megnyilvánul, hogy Jahve „szabja meg” a férfiak és a nők közti *szexuális*, valamint *házassági kapcsolatok* jellegét. Mint később látni fogjuk, ő „engedélyezi” a többnejűséget, a feleség válólevéllel történő elküldését. Ő az, aki „előírja”, majd pedig

„megtiltja” a sógori házasságot. Ugyancsak ő az, aki a „szent mag” megőrzése céljából nem „engedélyezi”, hogy a zsidók idegen népekkel családi kapcsolatra lépjenek. S a Biblia szerint az is, aki némelykor önmagát „választott” népe férjének, ill. vőlegényének nyilvánítja. Ez említett dolgok mögött reálisan, persze, az húzódik meg, hogy az ótestamentumi zsidóság önmaga történelmét transzcendens jelleggel élte át, és saját családtörténetének — gyakran ellentétes — képződményeit istentől meghatározottnak tartotta, aminek folytán Jahve sokszor mint illogikus, önmagának ellentmondó természetfölötti hatalom szerepel a Bibliában.

Az elmondottak már mutatják számunkra, hogy az ószövetségi vallást *komplex szociomorfizmus* jellemzi. Ez a tény — az említett aspektusokon túlmenően — abban is kifejeződik, hogy Jahve kultuszában így vagy úgy minden társadalmi csoport érdekszpontja megjelenik. A szóban forgó istenség „támogatja” a nemzeti arisztokráciának a törzsi viszonyok közepette a nép fölé került, Mózes által vezetett rétegét, továbbá a később létrejött királyi hatalmat. A héber Biblia istene képviseli a zsidó szabadok érdekeit, amidőn „igenli” más etnikumokból rabszolgák, ill. „megtűri” a saját népből adósrabszolgák szerzését. Bizonyos esetekben némiképp egyúttal arra ösztönzi a rabszolgatartókat, hogy bánjanak emberségesen a hatalmuk alatt lévőkkel, hogy bizonyos idő után bocsássák szabadon a saját népükből származó adósrabszolgákat. A humanizmusra való ösztönzés elsődlegesen a *próféták* részéről jelentkezik. Főként ők azok, akik Jahvét mint a *szegények*, az *özvegyek*, az *árvák védelmezőjét* szerepeltetik. Közülük többen pedig igen kemény szavakkal ostromozzák a gazdagokat, a hatalmasokat, akik kegyetlen módon kisémmizik, elnyomják a társadalom nyomorultjait. Megemlítek néhány, a szóban forgó témakörrel kapcsolatos bibliai részletet. A *Leviticus* (19,9–10) pl. kötelezi a földtulajdonosokat, hogy biztosítsanak sajátos *kalász- és szőlőszededegetési lehetőséget* az arra rászorulóknak, s így beszél: „Amikor földetek termését learatjátok, ne arassátok le egészen a mező széléig, és az aratás közben elhullottat ne szedjétek föl. Szőlődet se böngészd végig, és a szőlődben lehullott szemeket ne szedd föl. Hagyd ott azokat a *nyomorultaknak* és a *jövevényeknek*.” Az *Exodus* (23,10–12) az ún. *szombatév* kapcsán hasonló kötelezettséget rögzít, mondván: „Hat éven át vesd be a földedet, és takarítsd be termését! *A hetedikben* azonban hagyd parlagon, hagyd magára, hadd egyenek róla *népéd szegényei!* Ami pedig még rajta marad, egye meg a mezei vad. Így cselekedj *szőlőddel és olajfáiddal* is. Hat napon át végezd munkádat, de a hetedik napon nyugodjál, hogy pihenjen az ökröd és szamarad, és lélegzethez

jusson *szolgáld fia* és a *jövevény*.” A *Leviticus* (25,8–28) az ún. *kürtölési év* kapcsán olyképp rendelkezik, hogy a fix módon rögzített 50. esztendőben az „eladott” földnek vissza kell kerülnie korábbi tulajdonosához, az *adósrabszolgákat* pedig szabadon kell engedni. Az *Exodusban* (22,24–26) az „*Úr*” *tilalmazza* az uzsoráskodást és a zálogosi tevékenységet, s így beszél: „Ha pénzt adsz kölcsön a népemből való szegény embernek, ne légy neki uzsorása, *ne* vessetek ki rá *uzsorát!* Ha *zálogba* vetted embertársad felsőruháját, naplamente *add vissza* neki! Mert egyetlen takarója, testének ruhája az. Miben háljon? Bizony, ha hozzám kiált, meghallgatom, mert én kegyelmes vagyok.” A *Deuteronomiumban* (25,13–16) az istenség a *hamis mérés ellen* „hadakozik”, mondván: „Ne legyen tarso lyodban kétféle súlymérték, nagyobb és kisebb. Ne legyen házadban kétféle véka, nagyobb és kisebb. Pontos és hiteles súlymértéked, pontos és hiteles vékád legyen, hogy hosszú ideig élhess azon a földön, amelyet Istened, az *ÚR* adott neked. Mert utálatos az *ÚR* előtt. . . , aki hamisan cselekszik.” A *Zsoltárok* (9,19; 12,6) szintén síkraszállnak a szegények védelmében, és a következőket írják: „Nem marad örökre elfelejtve a szegény, / nem vész el végleg a nyomorultak reménye.” „Most már fölkelek — mondja az *ÚR* — / a nyomorultak elnyomása, / a szegények sóhajtása miatt, / és szabadulást adok annak, / aki arra vágyódik.” (A hol az idegenekkel szembeni gyűlöletre, hol pedig a jövevények iránti humanizmusra ösztökélő Ótestamentumból az aforizmákat, gondolatokat tartalmazó fejezetbe számos olyan részletet vettem föl, amelyben a próféták az „*Úr*” nevében kegyetlen büntetésekkel fenyegetik a szegények, az özvegyek, az árvák kisemmizőit, az igazság elferdítőit, a másokat barbár módon kizsákmányolókat.) — Miközben azonban a korabeli szociális állapotokat véve figyelembe igen fontosnak tartjuk az Ótestamentumnak a szegények, az özvegyek, az árvák stb. melletti kiállását, nem téveszthetjük szem elől a héber Biblia ama legfontosabb jellemzőjét, hogy alapvetően a mindenkori társadalmi viszonyokat, tehát voltaképp a magántulajdont, a rabszolgaságot és az adósrabszolgaságot, vagyis a mindenkori hatalmasok, a gazdagok érdekeit szentesíti.

Az ószövetségi vallás szociomorf jellege abban is megmutatkozik, hogy a keretében szereplő különféle kultikus dolgok kapcsán ilyen vagy olyan *társadalmi értékszempon*t a meghatározó. Ha pl. a télen túljutott ember számára rendkívüli fontosságú a növények tavaszi *zsengeje*, akkor az isteneknek nyújtott áldozatok közt fontos helyet foglalnak el a zsenge növények. Ha az emberek számára a legkedvesebb az elsőként világra jött

utód, akkor az Ószövetség szerint a transzcendens hatalmaknak az elsőszülött gyereket és állatot (a patriarchális korban a hímnemű elsőszülöttet) kell feláldozni. Ha a szociális szférában elfogadott nézet szerint a társadalom egyénei közül a bíró, a király a legértékesebb személy, akkor nehéz helyzetekben főként e személyek gyerekeinek a föláldozása révén lehetséges az istenségeket a nép, a város stb. érdekeinek megfelelő cselekvésre ösztönözni. Ha a gazdasági szférában életbe vágóan fontos ez vagy az a tevékenység (pl. az aratás, a betakarítás), akkor ezek a tevékenységek lesznek a vallási ünnepek meghatározói. Ha az ótestamentumi zsidóságnál kialakult a szombatévnek, valamint a kürtölés esztendejének a szokása, akkor az e szokásokkal kapcsolatos különféle — egymástól némelykor nem csupán eltérő, hanem egymásnak éppenséggel ellentmondó — momentumokat természetfölötti hatalomtól eredeztetik.

AZ ÓSZÖVETSÉGI VALLÁS NÉHÁNY FONTOS ELEME

Amit eddig fentebb elmondottam, az egyértelműen jelzi, hogy az Ótestamentumban nem valamiféle monoteizmusról, és főként pedig nem valamilyen tisztán szelleminek gondolt istenség kultuszáról van szó. A tényleges helyzet az, hogy a héber kánon iratai — igaz, nem az időbeliség egymásutánisága szerint, hanem összekuszált formában, de — igen sok és nagyon sokféle (égi és földi, természeti és társadalmi) dolog vallási tiszteletéről tudósítanak bennünket. E jelenségeknek a kultusza különféle okok (pl. az óizráeli állam megteremtődése, némely júdai királyok centralizációs törekvése, főként pedig a próféták elméleti működése) következtében ugyan a monoteizmus felé halad, de ahhoz nem jut el.

A zsidó nép kiválasztottsága Ám ennek ellenére — az égitestek, a növények, az állatok, a különféle népektől átvett istenek tisztelete ellenére — a héber Bibliában fölbukkannak némely olyan mozzanatok, amelyek az ótestamentumi vallás *alapvető elemeinek* tekinthetők. Közülük az egyik az, amelyről korábban már szót ejtettem röviden, és amelyre majd később is ki fogok térni egyes aspektusokban. Az ti., hogy Jahve mint a *zsidóság istene*, Izrael népe pedig mint Jahve *kiválasztott népe* szerepel a bibliai iratokban. Hogy ez a sajátos nézet mily okok miatt jelenik meg és milyen funkciót tölt be a régi zsidóknál, azt könyvem különféle részeiben több alkalommal elemzem. Épp ezért vele kapcsolato-

san itt most csak a következő momentumokat említem meg: 1) A kiválasztottság elmélete minden bizonnyal a honfoglalás, az óizráeli állam létrejötte és a későbbi zsidó államok tragikus sorsa következtében bukkant föl az Ószövetségben. 2) Megfogalmazói valószínűleg olyan próféták voltak, akik az egyes királyok környezetében munkálkodtak. 3) Ám nem minden próféta vallotta az ótestamentumi zsidóság kiválasztottságának az elvét. A Tóra több helyével és számos prófétával szemben *Mikeás* (4,5) pl. arról beszél, hogy az eljövendő aranykorban majd minden nép a maga istenét fogja imádni. 4) *Ámós* (3,2) úgy véli: a zsidók isten által kiválasztottsága elsődlegesen annyit jelent, hogy az „Úr” minden bűnüket számon kéri. 5) A Jónás-könyv írója pedig nem Izrael kiválasztottságának, hanem egyfajta vallási univerzalizmusnak a híve.

A körülmételés Az ótestamentumi vallás másik fontos eleme a fiúgyerekek *körülmételése*. Ezt a különös szokást — amelynek a végrehajtására, a fityma (majdnem teljes) levágására a születés utáni 8. napon került sor — e helyütt csupán utalásszerűen említem meg, mivel róla külön fejezetet írtam. Az utóbbiból — sok más egyéb érdekesség mellett — megtudhatja az olvasó, hogy honnét ered, milyen szerepet játszik az előbőr lemetzésének a gyakorlata. Továbbá azt is, hogy az újszövetségi Jézus-alakot csecsemő korában az ótestamentumi zsidó szokás szerint ugyancsak körülmételték. A szóban forgó fejezet egyúttal azt is az olvasó elé tárja, hogy a zsidó etnikum kebelében megteremtődött, majd az abból kilépett korai kereszténységen belül mily ádáz harcok dúltak a körülmételést igénylők és ellenzők között.

A szombat szerepe; a szombatév és a kürtölés esztendeje Az ószövetségi zsidó vallás harmadik fontos eleme az a fontos szerep, amelyet a *szombat* játszik a régi Izrael életében. Erről a heti pihenőnapról néhány lényeges dolgot már a Tízparancsolat tárgyalásakor megemlítettem. Más aspektusairól később (pl. a mágia és az áldozás témakörén belül) ejtek majd szót. Vele kapcsolatosan most csupán néhány olyan mozzanatra térek ki, amely igen lényeges a régi zsidók gazdasági és társadalmi életében, s amely végső soron ehhez a különös ünnephez kötődik.

E jelenségek közül az egyik, az ún. *szombatév*, amelyről az Ótestamentum több alkalommal is megemlékezik. Ősi funkcióját tekintve ez a különös, fix módon kijelölt esztendő valószínűleg a *földművelést* szabályozta.

Mint az egyik fentebbi idézet (Ex. 23,10–12) tanúsítja, arra szolgált, hogy általa betartsanak bizonyos *vetésforgót*, amely azt jelentette, hogy a földet pihenés céljából minden 7. esztendőben paragon hagyták. Magát ezt a törvényt egyébként az „Úr” megismétli a Leviticusban, mondván Mózesnek: „Amikor bementek arra a földre, amelyet én adok nektek, legyen nyugalma a földnek is az ÚR nyugalomnapjához hasonlóan. Hat éven át mesd meg a szőlődet, és takarítsd be termését. De a *hetedik* esztendőben legyen teljes *nyugalma a földnek* az ÚR nyugalomnapjához hasonlóan. Meződet ne vesd be, és szőlődet ne mesd meg. Ami az aratás után kihajtott, azt ne arasd le, és metszetlen szőlőid fűrtjeit ne szüreteld le. A nyugalom esztendeje legyen ez a föld számára. Ez lesz az eledelek a föld nyugalma idején, neked, szolgádnak és szolgálódnak meg a nálad tartózkodó napszámosnak és zsellérnek. Földed minden termése legyen jószágodnak, meg a földeden élő állatoknak az eledele.” (Lev. 25,2–7; vö.: Neh. 10,32.)

Amikor aztán az ótestamentumi zsidóknál megerősödött a magántulajdon, fokozódott a vagyoni differenciálódás, s e történések következtében megjelent az *adósrabszolgaság*, akkor a szombatévhez újabb, immár kimondottan szociális elem is hozzákapcsolódott. Ez az utóbbi azt jelentette, hogy a szóban forgó esztendőben most már nem csupán a földet kellett pihentetés céljából paragon hagyni, hanem a saját népből adósrabszolga sorba kerülteket is — földjükkel együtt — szabadon kellett uraiknak bocsátaniuk. Idevonatkozóan az Exodusban (21,2) a következőképpen rendelkezik a zsidóságnak az „Úr”: „Ha héber rabszolgát vásárolsz, hat évig szolgáljon, de a *hetedikben* menjen el szabadon váltságdíj nélkül.” Ugyanerről a témakörről az istenség átfogóbb törvényt „fogalmaz meg” a Deuteronomiumban (15,1–3), és így beszél: „Minden *hetedik* esztendő végén el kell engedni az adósságot. Az adósságelengedés módja pedig ez: egy hitelező *se* követelje *felebarátjától, testvérétől* azt a kölcsönt, amit embertársának kölcsönadott, mert adósságelengedést hirdettek az ÚRért. Az *idegentől követelheted*, de amivel testvéred tartozik neked, azt engedd el!” (A babilóniai fogságból való hazatérés után, tehát az i. e. 5. század 2. felében az adósrabszolgaság ellen hadakozó *Nehémiás* megfogadtatta a zsidókkal, hogy a 7. esztendőben, vagyis a szombatévben bevetetlenül hagyják a földet, és elengednek a népükbelinek minden tartozást: Neh. 10,32.)

Az adósrabszolgaság képződménye, amely már igen fejlett magántulajdonosi viszonyokra utal, s amely megvolt az antik görögöknél és rómaiak-

nál is, mindig rendkívüli belső szociális feszültségek forrását jelentette a különféle ókori népeknél, mert gyengítette az egyes államok külső támadásokkal szembeni védekező képességét. Épp ezért gyakran került sor arra, hogy a végveszélyben lévő politikai alakulatok fölszabadították az adósrabszolgákat, akiket aztán csatasorba állítottak az ellenséggel szemben. Majd amikor a veszély elmúlt, az adósrabszolgákat ismét visszakényszerítették korábbi nyomorult helyzetükbe. Az ilyen sajátos események, amelyekről érdekes adatokat közöl a rómaiak kapcsán a történetíró *Livius*, a régi zsidóknál is bekövetkeztek. Nagyon pregnánsan mutatja ezt a tényt az a beszámoló, amelyet *Jeremiás* könyvének 34. részében olvashatunk, és amely az alábbiakat mondja el:

Amikor Nabukodonozor babilóniai király a déli zsidó államot, Júdát igyekezett meghódítani az i. e. 6. században, akkor a veszélyeztetett állam utolsó királya, *Sedékiás* — a hadi ellenálló képesség fokozása céljából — „egyezséget kötött Jeruzsálem egész népével, hogy hirdessék ki a rabszolgák felszabadítását, és engedje el mindenki *héber rabszolgáját és rabnőjét*, és ne tartsa szolgaságban *senki júdai embertársát*. Engedelmeskedtek is a vezetők valamennyien, meg az egész nép; belementek az egyezségbe, hogy mindenki szabadon engedi rabszolgáját és rabnőjét, és nem tartja tovább senki szolgaságban őket. Engedelmeskedtek, és elengedték őket, de azután [ti. amikor a veszély ideiglenesen elmúlt] *visszakényszerítették* a szabadon bocsátott rabszolgákat és rabnőket, és erőszakkal újra *rabszolgákká és rabnőkké* tették őket.” A Biblia szerint az „Úr” Jeremiással az alábbiakat közölte: „Én szövetséget kötöttem őseitekkel, amikor kihoztam őket Egyiptom földjéről, a szolgaság házából, arra nézve, hogy minden *hetedik esztendőben* engedje el mindenki *héber* embertársát, aki eladta magát. Miután hat évig a rabszolgád volt, engedd szabadon! De őseitek nem hallgattak és nem figyeltek rám [vagyis 6 évnél többre terjesztették ki az adósrabszolgaság időtartamát]. Ti viszont most megtértetek, és azt tettétek, amit *én helyesnek látok*. Kihirdettétek a rabszolgáknak a szabadulást, és egyezséget kötöttetek színem előtt abban a házban [a Salamon építtette templomban], amelyet az én nevemről neveztek el. De azután újra meggyaláztátok nevemet, mert mindenki visszakényszerítette rabszolgáját és rabnőjét, akit kívánsága szerint szabadon bocsátott; és erőszakkal újra rabszolgákká és rabnőkké tették őket.” Mint Jeremiás tudósít róla bennünket, az istenség e tetten, a „vele kötött” szövetség megszegése miatt rendkívüli módon „fölháborodott”, és a következőket „mondta” a próféta: „Ti nem engedelmeskedtetek nekem igazán, amikor szabadulást

hirdették: ember az embertársának és felebarátjának. Most azért én hirdetek nektek szabadulást. . . Odaadlak titeket a fegyvernek, a dögvésznek és az éhínségnek, és elrettentő prédává teszlek benneteket a föld minden országa számára. Az egyezséget megszegő embereket pedig, . . . Júda és Jeruzsálem vezetőit, az udvari embereket, a papokat és az ország egész népét. . . odaadom ellenségeik kezébe, az életükre török kezébe; holttestük pedig az égi madarak és a földi állatok eledelévé lesz. Odaadom Cidkiját [Sedékiást], Júda királyát és vezéreit is ellenségeik kezébe, az életükre török kezébe, a babilóniai király hadseregének hatalmába, amely most elvonult innen. Mert parancsot adok. . . , és visszahozom őket ehhez a városhoz [Jeruzsálemhez]: megostromolják, beveszik és fölperzselik. Júda városait pedig lakatlan pusztasággá teszem!” (Mint figyelemreméltó érdekességet említem meg, hogy még Nehémiás korában, az i. e. 5. század 2. felében, tehát a babilóniai fogság után is létezett a zsidóság körében az adósrabszolgaság: Neh. 5. rész.)

Jahve tehát a *szombatév* kapcsán szociomorf magatartást „tanúsít”. Amíg nincs a zsidók körében adósrabszolgaság, addig ezzel a fix módon megállapított esztendővel csupán a földművelés vetés orgóját „szabályozza”. Amidőn azonban később a magántulajdon alapján kialakul az adósrabszolgaság, amidőn egyesek elszegényednek, kölcsönt kénytelenek fölvenni, mások pedig rabszolgatartóvá, uzsorássá válnak, akkor az istenség képzele szociális jegyekkel gazdagodik. Mégpedig olyképpen, hogy az „Úr” a gazdagok érdekeit elsődlegesen képviselve „engedélyezi” 6 évi időtartamra az adósrabszolgaságot és az elszegényedettek különféle úton-módon történő kizsákmányolását. Ne feledjük el: valóságosan nem arról van szó, hogy az istenség már a pusztai vándorlás, a nomád állattenyésztés idején „engedélyezte” a maga népén belül a szóban forgó antihumánus jelenségeket, hanem arról, hogy e jelenségek csak jóval később jöttek létre, és a honfoglalás, a törzsi társadalom fölbomlását követő korból vetítették őket vissza a régmúltba, és szentesítették őket az „Úr”-ral.

Hasonló a helyzet az Ótestamentumban egy másik évforduló kapcsán is, amelyet héberül jóbél évnek, magyarul a *kürtölés* (a kürtzengés) *esztendejének* hívnak. Maga ez az évforduló ugyancsak fix dátumot jelent, és 7 teljes szombatévi korszak után, 49 esztendő elteltével, vagyis az 50. évben kerül sorra. Az öt „elrendelő” istenség a rá vonatkozó szövegrészlet (általam fentebb már idézett) elején (Lev. 25,1–7) azt „parancsolja meg” a zsidóknak, hogy 6 esztendei művelés után pihentessék a földet. Majd pedig azt „követeli” tőlük, hogy 7 ilyen korszak után, az 50. esztendőben

sajátos örömnepet üljenek meg, s ez utóbbi alkalmával különféle kötelezettségeket teljesítsenek. Mózeshez intézve a szavait Jahve így beszél: „Számolj . . . hét nyugalomévet [szombatévet], azaz hétszer hét esztendőt, úgyhogy a hét nyugalomév ideje negyvenkilenc esztendő legyen. Akkor fúvasd meg a harsogó kürtöt a hetedik hónap tizedikén, az engesztelés napján fúvasd meg a kürtöt országszerte. Szenteljétek meg az *ötvenedik esztendőt*, és hirdessetek *fölszabadulást* az ország minden [héber] lakosának. Legyen az nektek örömnep: hadd jusson hozzá újra mindenki a *birtokához*, és hadd *térjen vissza mindenki* [az adósrabszolga is] a *nemzetiségéhez* . . . Az örömnep évét követő esztendők száma szerint vásárolj honfitársadtól, az pedig a termő esztendők száma szerint adjon el neked. Az évek nagyobb számához képest szabd magasabbra az árát annak, amit vásárolsz, és az évek kisebb számához képest szabd alacsonyra az árát annak, amit vásárolsz, hiszen a termést az évek számának megfelelően adja el neked.” (Lev. 25,8–11.15–16.)

Míg tehát az Exodus 21. fejezetében az istenség azt „írta elő”, hogy az ótestamentumi zsidók *minden szombatévben* (azaz minden hetedik esztendőben) engedjék szabadon adósrabszolgaikat, addig a Leviticus most idézett 25. részében már hosszabb időre, *49 évre* „engedélyezi” az adósrabszolgaságot, valamint az elszegényedett honfitárs birtokának a használatát. Igaz, a szóban forgó ószövetségi irat most idézett fejezetében az istenség némiképp „föllép” az adósrabszolgaság ellen, mert azt „követeli meg” a zsidóktól, hogy a nekik önmagát eladó honfitársukat ne mint rabszolgát, hanem humánusan, csak mint napszámost, zsellért dolgoztassák a kürtölés évéig, ám ennek ellenére a lényegét tekintve nem „támadja” az adósrabszolgaságot. Az utóbbi dolog elismerése abban is kifejeződik „részéről”, hogy a zsidók közt élő idegennek önmagát adósrabszolgául eladott héber embert vagy saját maga, vagy valamelyik vérrokona ugyan bármikor kiválthatja, ám ha a kiváltására nincsenek meg az anyagi eszközök, akkor az illető egyén a kürtölés évéig marad az őt megvett „jövevény” birtokában. (Vö.: Lev. 25,39–54.)

Mint a fentebb ismertetett bibliai részletekből látszik, a szombatévet, a kürtölés esztendejét és az e két évvel kapcsolatos dolgokat (a vetésforgót, az adósrabszolgaságot, a birtokvisszakerülést, az adósságok elengedését) illetően az Ótestamentum jelentős eltéréseket mutat. Maguk ezek az utóbbiak, természetesen, nem valamiféle transzcendens hatalom következtelenségei. S nem is arról van szó, hogy ő engedélyezte az adósrabszolgaságot, hogy ő írta elő a földművelés hét esztendőös vetésforgóját, az adósrab-

szolgák, az adósságok szombatévi elengedését, ill. az adósrabszolgák és az elidegenített birtokok kürtölési esztendőben történő felszabadulását. Ténylegesen az a helyzet, hogy a változó társadalom mindenkori képződményeit a héber Biblia természetfölötti eredetűnek értelmezi. És ezt a szociomorf kivetítést nem csupán az osztálytársadalom viszonyai közepette hajtja végre, hanem ama korábbi folyamat kapcsán is, amelynek során a nemzetségi rend felbomlott, és amelynek a következtében a régi zsidóknál kialakult a *magántulajdon*.

Az Ótestamentum különféle iratai minderről rendkívül értékes adatokat tartalmaznak. Láthatjuk belőlük, hogy a honfoglalást követően a föld még hosszú időn át a törzsek, a nemzetségek tulajdonában volt, és az egyes családok, személyek csak használat céljából birtokolhattak területet. Az örökös használatot később magántulajdonosi jog váltotta fel. Ám, úgy tűnik, hogy a föld mások kezébe még sokáig nem kerülhetett át, mert a törzs, a nemzetség tulajdonos-voltát képviselő istenség „kijelenti” (Lev. 25,23): „A földet senki se adja el véglegesen, mert *enyém a föld*, ti csak jövevények és *zsellérek vagytok* nálam.” Egyúttal „kötelezi” az eladott föld birtokosát, ill. az utóbbi rokonait a mások kezébe került terület kiváltására, ill. úgy rendelkezik, hogy az anyagi szegénység miatt ki nem váltott föld a kürtölés esztendejében szálljon vissza korábbi birtokosára. Az Ószövetség arról is tudósít bennünket, hogy az *örökös tulajdon* a régi zsidóknál *először* a fallal *körülve*t városokban lévő *házak* kapcsán jelent meg, amelyeket csak az eladás évében lehetett visszaváltani. Egy esztendő múltán pedig a ki nem váltott épületek a vevő örökös tulajdonává váltak. A fallal körül nem kerített települések, valamint a lévita-városok mezői pedig örökös tulajdonnak számítottak, és mint ilyenek a későbbi európai *hitbizomány* őseinek tekinthetők: vagyis soha nem kerülhettek mások tulajdonába.

Az utóbb említett jelenségekről a Leviticusban (25,29–34) az „Úr” ily szavakkal rendelkezik: „Ha valaki *lakóházat* ad el egy *fallal körülve*t városban, legyen az visszaváltható az eladás évének elteltéig. *Egy esztendőn belül válthassa vissza*. De ha nem váltják vissza annak az évnek a teljes elteltéig, akkor a kőfallal körülvet városban levő ház véglegesen a vevőé lesz, nemzedékről nemzedékre, nem válik szabaddá az örömnünnepen [a kürtölés esztendejében] sem. A kőfallal *körül nem vett* falvak házait a mezei földekhez kell számítani, legyenek visszaválthatók, és váljanak *szabaddá* az örömnünnepen. — A *léviták* városaiban, az ő birtokukban levő városok *házai mindenkor legyenek visszaválthatók* a léviták által. Ha a

léviták közül váltja meg magának valaki, akkor is válják szabaddá az eladott ház az örömnépben az ő birtokát képező városban. Mert a léviták városaiban levő házak az ő birtokuk Izráel fiai között. A városaikhoz tartozó *mezőket* nem adhatják el, mert *örökös birtokuk az.*”

Tiltások és parancsok A fentiekben részletesen bemutattam, hogy az egyes aspektusokban korábban már érintett, egyes mozzanatokban pedig majd később is említésre kerülő heti pihenőnaphoz kötődve mily fontos szerepet játszott a régi zsidóság vallási, gazdasági és társadalmi életében a szombat és a kürtölés esztendeje. Következő lépésként arra hívom fel az olvasó figyelmét, hogy az ótestamentumi nép hitvilágának rendkívül fontos alapvonását képezik különféle *tabuk, szabályok*, amelyek tiltással, ill. tette készítő parancssal szinte teljesen igyekeznek meghatározni a zsidóság kultikus (és világi) életvitelét. Az áldozás és a mágia témakörét tárgyaló fejezetben (de könyvem más részeiben is) majd sok ezzel kapcsolatos anyagot ismertetek. Épp ezért itt most csak arra utalok, hogy az ószövetségi könyvekben foglalt rendelkezések megszabják:

Az emberek számára mi „tisztá” és „tisztátalan”? Mit érinthetnek meg és mit nem? Milyen dolgokat fogyaszthatnak el és milyeneket nem? A megevésre kerülő dolgokat hogyan kell elkészíteniük? Ha „tisztátalan” állapotba kerültek, miként kötelesek önmagukat „megtisztítani”? Mikor és milyen ünnepeket kell megtartaniuk? Hol, mikor, milyen és hogyan elkészített áldozatok bemutatására kötelesek? Milyen szolgáltatásokat kell nyújtaniuk a papok és a léviták részére? Évente hányszor kötelesek a férfiak kultikus okokból megjelenni az „Úr” előtt? Milyen személyek léphetnek egymással nemi és házassági kapcsolatra? Miféle házassági típusok lehetségesek? Mikor kell a kisfiút körülmetélni? Mennyi ideig számít menstruáció, ill. szülés után a nő „tisztátalan”-nak stb.?

Úgy vélem, hogy ez a felsorolás, amely még ugyancsak messze áll a teljességtől, meggyőzően jelzi az olvasónak, hogy a héber Biblia bizonyos tetteket tiltó, más cselekedeteket pedig kikényszerítő előírásai valósággal *kényszerzubbonyba* igyekeztek szorítani az Ótestamentum népét. S ne feledjük el: ezek az ókorban keletkezett előírások évezredek óta léteznek, és — főként az ortodox vonal révén — ma is igen komoly mértékben határozzák meg a zsidó valláshoz, etnikumhoz tartozók jelentős részének életvitelét. Gondoljunk csak ezzel kapcsolatosan az ún. kóserétkezésre. Vagy arra, hogy a mai Izráelben az ortodoxia hívei mily kegyetlen bánásmódot óhajtanak alkalmazni a szombatra vonatkozó ótestamentumi sza-

bályokat be nem tartókkal szemben. De azt sem árt emlékezetünkbe idéznünk, hogy a szóban forgó ortodoxok követelése szerint gyakran napjainkban is körülmetélnek olyan zsidó férfiakat, akik ma Izraelben telepednek le. Mégpedig olyképpen, hogy a 13 éves kor alattiaknál érzéstelenítés nélkül, az idősebbeknél viszont érzéstelenített állapotban hajtják végre a fityma levágását. Az említett dolgok egyúttal azt is jelzik, hogy mily nehéz küzdelmet kell vívniuk ama politikusoknak, akik a jelenlegi Izraelt modern (az évezredekkel ezelőtt kialakult barbár vallási-rituális-társadalmi képződményektől mentes) világi állammá igyekeznek átalakítani.

Vallási centralizmus Az ótestamentumi vallásnak az is egyik igen jellemző vonása, hogy benne nagyon határozott *centralizációs*, kizárólagos helyzetre való *törekvés* figyelhető meg. Ennek az igyekezetnek az első képviselője — a Biblia szerint — Mózes, aki az ún. „*gyülekezeti sátor*” alakjában a törzsi és egyéb kultuszhelyek ellenében a vallásgyakorlat számára központi helyszínt teremtett meg, amelyet a pusztai vándorlás során, majd pedig a honfoglalás és a zsidóság kánaáni meggyökeresedése idején mindig másutt állítottak fel. A szóban forgó férfiú — mint a Tórában olvashatjuk — egyúttal létrehozta a centralizált vallás mesterséges fétis-istenségét, a *frigyládát* is, amelyet az említett sátor legbensőbb részében helyezett el. Magának a vallási centralizációnak a folyamata később akkor erősödik fel, amidőn Dávid, az óizraeli állam második uralkodója elfoglalja a jebúsiaktól *Jeruzsálemet*, s ezt a települést nem csupán világi fővárosává, hanem egyúttal birodalma *vallási központjává* is teszi. Mégpedig olyképpen, hogy azt a *Jahve*-kultuszt juttatja vallási szempontból *uralkodó* pozícióba, amelynek papjai a trónért vívott korábbi küzdelmekben Saul ellenében őt támogatták. Dávid — politikai érdekek által vezérelt — valláscentralizációs törekvésének pregnáns kifejeződése, hogy az állítólag Mózes által készíttetett *frigyládát* — központi istenségnek szánva azt — Jeruzsálembe viteti, s új szent helyet, azaz sátrat építtet neki. Ám a király központosítási fáradozásai ezzel még nem értek véget, mert — mint hamarosan látni fogjuk — a frigyláda-hoz kötődő vallás kellő működtetése érdekében rendkívül nagylétszámú, bonyolult szerkezetű *kultikus organizációt* hoz létre a papokból és a lévítákból. A szóban forgó céllal kapcsolatos terve közt az is szerepelt, hogy fővárosában maradandó *templomot* emeltet a frigyláda-istenség számára, de ezt a szándékát (bár sokat fáradozott a megvalósításáért) végül nem tudta

realizálni. A fia, *Salamon* ugyan fölépíttette a Dávid által tervbe vett templomot, ám ő már szakított az apját jellemző kizárólagos Jahve-kultusszal, amely aztán a későbbiek során még inkább háttérbe szorult. Egyfelől azért, mivel az óizráeli állam két alakulatra hullott szét, és a szó szűkebb értelmében vett Izráelben I. Jeroboám az *aranyborjúk* kultuszát elevenítette föl, és országának népét, a tíz északi törzset vallásilag elszakította Jeruzsálemtől. Másfelől pedig azért, mivel a frigyláda tisztelete magában a déli zsidó államban is meggyengült, és a júdai királyság 587-es bukásáig Jeruzsálemben igen sok és nagyon sokféle istenséget tiszteltek — egy időben (mint említettem) még a salamoni templom bezárására is sor került. Ezt a vallási sokarcúságot egyik-másik júdai uralkodó (pl. Ezékiás és Jósias) igyekszik ugyan fölszámolni, ám az ilyen, a frigyláda-hoz kötődő kultusszal kapcsolatos reformok tisztavirágéletűnek bizonyulnak. Később azonban, amikor a babilóniai fogságból hazatért zsidók megépítik a második jeruzsálemi templomot — főként Ezsdrás és Nehémiás működése következtében — jelentősen fölerősödnek. Maga ez a vallási centralizmus a most említett, ún. zorobábeli templomhoz, ill. a Nagy Heródes által emelt harmadik jeruzsálemi szentélyhez kötődött. Egészen addig, amíg ezt az utóbbit időszámításunk 70-es évében a rómaiak a volt júdai fővárossal együtt el nem pusztították. Ám ezt követően is továbblétezett — és egyre monoteistább arculatot öltött — az egységes, minden zsidót átfogó vallás eszméje. Az új szituációban azonban a templom nélküli Jeruzsálem csupán emlékként lehetett e vallás központja, s az utóbbinak a tényleges szerepét mind a Palesztinában maradt, mind pedig a világban szétszóródott zsidók számára a vallási iratoknak az a gyűjteménye — a héber Biblia — vette át, amelyet Jeruzsálem és a harmadik szentély rómaiak általi elpusztítása után állítottak össze a Jabneh nevű város rabbiképző iskolájában.

KULTIKUS SZERVEZET: PAPOK ÉS LÉVITÁK

Az ótestemantumi hitvilág képződményeinek — az eddig említetteken túl — az is igen fontos alapvonása, hogy rendkívül fejlett — a következőkben általam kiemelt módon, külön alcím alatt ismertetett — *lévita-szervezet* tartja kézben a vallási élet ügyeinek az intézését. A Tóra arról beszél, hogy magát ezt az organizációt az „Úr” rendelkezésének megfelelően a lényeket tekintve még Mózes teremtette meg a 40 éves pusztai vándorlás

elején. Mégpedig azzal a konkrét céllal, hogy ez a szervezet ellássa a „*gyülekezeti sátor*”-ral és az e hajlék legbensőbb részében elhelyezett *frigyládával*, a mesterséges fétis-istenséggel kapcsolatos *kultikus feladatokat*.

Ennek a szervezetnek a tagjait a Tóra szerint maga az istenség „választotta ki” önkényesen. Ő „döntött” úgy, hogy az előbb jelzett vallási feladatok ellátásával Jákób egyik fiának, *Lévinek az utódait* bízza meg, akiket aztán épp ősük nevéhez kötődve emleget mint *lévitákat* az Ószövetség. Maguk a léviták azonban — miként a Tóra több helyéből megtudhatjuk — már a „mózesi” korban sem képeztek homogén szervezetet. A későbbi időkben pedig még további differenciálódások jelentkeztek körükben attól függően, hogy milyen újabb kultikus munkát kellett végeznük.

Közülük a legmegtisztelőbb feladatok ellátására az „Úr” Lévi egyik dédunokáját, *Áront* és az ő *leszármazottjait* „jelölte ki”. Ezek az ún. *kohaniták* voltak a tényleges *papok*. Csupán ők kaptak jogot arra, hogy a szó szigorú értelmében vett kultikus szertartásokat bonyolítsanak le. Az Exodusban (28,1) az istenség — Mózeshez „beszélve” — a következő szavakkal „rendeli el”, hogy Áron és az ő utódai legyenek a papok: „... hívasd magadhoz *testvéredet*, Áront, fiaival együtt Izráel fiai közül! Ők, *Áron*, Nádáb, Abihú, Eleázár és Ítámár, *Áron fiai* legyenek a *papjaim!*”

A papi öltözék A kultikus szolgálat ellátója azonban a maga tevékenységét nem végezheti akármilyen *öltözékben*. Épp ezért a Tóra szerint az istenség gondosan „előírja” azt is, hogy a leendő papok számára milyen ruházati dolgokat kell elkészíteni, amelyeket felöltve aztán a kohaniták teljesíthetik vallási kötelezettségeiket. Az Exodusban (28,2–43) az elkészítendő papi ruházatról az istenség a következő rendelkezéseket „adja” Mózesnek:

„Csináltass *szent ruhát* testvérednek, *Áronnak*, ékeseket és díszeseket! Beszélj minden hozzáértő emberrel, akinek *művészi képességet* adtam, és készítsék el Áron ruháját, hogy *papommá szentelhető* legyen!

Ezeket a ruhákat kell elkészíteniük: a *hósent*, *éfédot*, *palástot*, mintás *köntöst*, *turbánt* és *övet*. Készítsenek *szent ruhákat* testvérednek, Áronnak és fiainak a papi szolgálathoz. Aranyat, kék és piros bíbort, karmazsin fonalat és lenfonalat használganak hozzá.

Az *éfédot* [a vállruhát] aranyból, kék és piros bíborból, karmazsin fonálból és sodrott lenfonálból művészi szövessel készítsétek! Két egymás-

hoz érő vállrésze legyen a két végén, hogy összekapcsolható legyen. A rajta levő övet, amellyel megkötik, ugyanúgy, ugyanabból készítsék: aranyból, kék és piros bíborból, karmazsin fonálból és sodrott lenfonálból. Azután fogj két ónixkövet és vésd rájuk Izráel fiainak a nevét. Hatnak a nevét az egyik kőre, a másik hatnak a nevét a másik kőre, születésük szerint. Vésnöki munkával, ahogyan a pecsétgyűrűt vésik, úgy véssd a két kőre Izráel fiainak a nevét. Körös-körül aranyfoglalattal készíttessd el azokat! Azután tedd a két követ az éfód vállrészeire, az Izráel fiaira emlékeztető kövekül. Hordozza Áron a nevüket a két vállrészen emlékeztetőül az ÚR előtt. Készíttess aranyfoglalatokat is, és két színaranyláncot. Fonottan készíttessd azokat zsinór módjára, és illeszd rá a sodrott láncokat a foglalatokra!

Azután készíttess *hósent* művészi munkával a döntések közlésére. Úgy készíttessd, ahogyan az éfódot készítették: aranyból, kék és piros bíborból, karmazsin fonálból és sodrott lenfonálból készíttessd el! Négyzet alakú legyen, kétrét hajtva, egy arasz hosszú és egy arasz széles legyen. Foglalj abba foglalatra illő drágaköveket, négy sor követ ebben a sorrendben: rubin, topáz és smaragd, ez az első sor. A második sor: karbunkulus, zafir és jáspis. A harmadik sor: opál, agát és ametiszt. A negyedik sor: krizolit, ónix és nefrit. Aranyfoglalatokba legyenek erősítve. A köveken tehát Izráel fiainak a nevei legyenek, a tizenkét névnek megfelelően. Pecsétgyűrű módjára legyen vésve, és mind a tizenkét törzsnek a neve rajta legyen. Készíttess a hósenre zsinór módjára font láncokat színaranyból! Készíttess a hósenre két aranykarikát is, és illeszd a két karikát a hósen két végére! A két aranyzsinórt fűzd a két aranykarikába a hósen két végén! A két zsinór végét erősítsd a két foglalatra, és erősítsd az éfód vállrészének az elejére! Készíttess még két aranykarikát, és erősítsd azokat is a hósen két végére azon a szélén, amely az éfód felé eső részen belül van. Azután készíttess még két aranykarikát, és illeszd azokat az éfód két vállrészére elől, kissé lejjebb, közel az egybefűzéshez az éfód válla fölött. Csatolják a hósent karikáinál fogva az éfód karikáihoz kék bíbor-zsinórral, hogy az éfód öve fölött legyen, és ne csússzék el a hósen az éfódról!

Hordozza Áron Izráel fiainak a neveit a szíve fölött a *döntések közlésére* való hósenen, amikor bemegy a szentélybe. Állandó emlékeztető legyen ez az ÚR színe előtt! Azután tedd a döntések közlésére való hósenba az *úrímot* és *tummímot*! Legyenek azok Áron szíve fölött, amikor bemegy az ÚR elé. Hordozza Áron mindig a szíve fölött a döntéseket, amelyeket Isten színe előtt fog adni Izráel fiainak!

Azután készítesd el az *éfód palástját*, az egészet kék bíborból! Legyen a közepén nyakkivágás, és a kivágáson körös-körül szövött szegélye legyen, mint a mellvért nyílásának, hogy ne szakadjon be. Készítesd a szegélyre *gránátalmákat* kék és piros bíborból, karmazsin fonálból körös-körül a szegélyére, közéjük pedig *aranycsengettyűket* körös-körül. Aranycsengettyű meg gránátalma legyen váltakozva a palást szegélyén körös-körül. Szolgálat közben ez legyen Áronon, hogy hallható legyen a csengés, amikor bemegy a szentélybe az ÚR színe elé, és amikor kijön onnan, hogy meg ne haljon.

Készítesd *homlokdísz*t színaranyból, és véssd rá úgy, ahogyan a pecsétgyűrűbe szoktak vésní: Az ÚRnak szentelt! Fűzd ezt kék bíborzsinórra és legyen a *turbánon*, a turbán elején. Legyen Áron homlokán és hordozza Áron a szent dolgokban elkövetett bűnök terhét, amelyeket Izráel fiai követnek el a különféle szent ajándékokkal kapcsolatban. Legyen mindig a homlokán, hogy *kegyelmet* kapjanak az ÚRtól!

A *köntöst* lenből szövösd meg mintásra, és a *turbánt* is lenből készítesd! Az *övet* pedig művészi hímzéssel készítesd! Áron *fiainak* is készítesd köntösöket, nekik is készítesd öveket, ékes és díszes papi süvegeket is készítesd nekik. Öltöztess föl azokba testvéredet, Áront, meg a fiait. Majd kend föl őket, avasd fel tisztükbe, és *szenteld föl őket a papi szolgálatra*. Készítesd nekik *gyolcsnadrágot*, hogy eltakarják mezítelenségüket: csípőtől a combig érjenek. Legyenek ezek Áronon és fiain, hogy bűnbe ne essenek és meg ne haljanak, amikor bemennek a kijelentés sátrába, vagy amikor az oltárhoz mennek és szolgálnak a szentélyben. Örök rendelkezés ez neki és utódainak.”

Amint az idézett leírásból látható (s ahogy az Exodus egy másik helyén is olvashatjuk: 39,1–31), ugyancsak *pompázatos öltözk* készült a főpap Áron részére. És vajon föltételezhető-e, hogy valamiféle istenség igényelte a neki szolgáló pap számára ezt az öltözetet? Ha valaki a Bibliával egyezően igenlő választ ad erre a kérdésre, akkor azt a bizonyos természetfölötti hatalmat nagyon hiúnak és pompakedvelőnek kell tartania. Vagyis oly tulajdonságok birtokosának, amilyenek méltatlanok az istenséghez. Ténylegesen, persze, itt nagyon is evilági dolgokról van szó. Arról, hogy a rendkívül díszes ruházat segítségével az illetékesek minél nagyobb hatást kívántak gyakorolni a kultikus cselekményekben résztvevő emberekre. S ezt a törekvést nem csupán az ótestamentumi zsidó vallásban látjuk megnyilvánulni, hanem a külsőségekben sok szempontból hozzá kötődő kereszténységben is, amelynek pápái, bíborosai, érsekjei és püspökei szin-

tén pompázatos ruhák és eszközök felhasználásával hajtanak végre vallási rítusokat, és kinézetük a vallási cselekmény során nem isteni egyszerűség-re, hanem inkább a királyok pompájára és hatalomvágyára emlékeztet. (A megreformált kereszténységben már egészen más képpel találkozunk. A kálvinista templomok pl. egészen egyszerűek, nem jellemző rájuk semmiféle pompa — és ugyanezt mondhatjuk el az istentiszteletet tartó kálvinista pap öltözékéről is.) Hogy aztán az Exodusból ismertetett zsidó főpapi ruházat milyen korszakból származik, azt ma már senki sem tudja megmondani. Mindenesetre: azt aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy Mózes idejéből. Inkább arról lehet szó, hogy ennek létrejöttét is — sok más dologéval, pl. a monoteizmuséval, a Tízparancsolatéval együtt — későbbi századokból vetítették vissza a pusztai vándorlás körülményei közé. És vajon igaz lehet-e a Biblia azon állítása, hogy ez a bizonyos főpapi öltözék specifikusan zsidó rituális ruházat? Úgy vélem, ez csupán részben lehet igaz, mert ahogy a frigyláda, a különféle istenségek, az emberáldozatok kultuszát Izráel fiai más népektől kölcsönözték, hasonlóképp az is valószínűnek látszik, hogy a főpapi öltözék egyes elemeit szintén más etnikumtól vették át.

A papok felavatása Az Ószövetség közlése szerint az isten által „óhajtott” öltözék önmagában még nem tette alkalmassá a papnak kiválasztott személyeket arra, hogy rituális cselekményeket végezzenek. A vallási kultusz tényleges művelői csupán azt követően lehettek, hogy sor került a *felavatásukra*. Ezt az utóbbit Mózesre „bízta” az „Úr”, és a Tórában két helyen is részletesen olvashatunk róla. Az Exodusban (29,1–37) az istenség még csak „előírja” Mózesnek, miként kell végrehajtani a papszentelést. A Leviticus (8,1–36) pedig már a szóban forgó esemény lezajlásáról is beszámol.

Az elsőként említett helyen az istenség a következő szavakkal „adja” Mózes tudtára, hogyan kell fölszentelni papnak Áront és az ő fiait:

„Így cselekedj velük, amikor fölszenteled őket, hogy papjaim legyenek: Végy egy bikaborjút és két hibátlan kost, továbbá kovásztalan kenyereket, olajjal gyúrt kovásztalan lepényeket és olajjal megkent kovásztalan lángosokat; finom búzalisztból készítsd el ezeket! Tedd ezeket egy kosárba, és vidd oda a kosárban. A bikát és a két kost vezesd oda!

Áront és fiait is rendeld a kijelentés [a gyülekezet] sátrának bejáratához, és mosdass meg őket. Azután fogd a ruhákat és add rá Áronra a köntöst, az éfód palástját, az éfódot és a hósent, és övezd fel őt az éfód övével. Tedd

a fejére a turbánt, és a szent fejdísz illeszd a turbánra. Aztán vedd a felkenésre való olajat, öntsd a fejére, és kend fel őt! Fiait is rendeld oda, és öltöztess fel őket köntösükbe! Csatolj övet rájuk, Áronra és fiaira, tégy a fejükre papi süveget, és *legyen övék a papi szolgálat örök rendelkezés szerint. Így avasd fel Áront és fiait!*

Azután vezettesd a bikát a kijelentés sátra elé, Áron és fiai pedig tegyék kezüket a *bika fejére*. Azután *vágd le a bikát* az ÚR színe előtt, a kijelentés sátrának bejáratánál. Végy a bika *véréből*, és kend meg ujjaddal az *oltár szarvait*, a többi vért pedig öntsd az oltár alá! A kövérjéből vedd mindazt, ami a beleket borítja, meg a májon levő hártyát és a két vesét, a rajtuk levő kövérjével együtt, és *füstölögtesd el az oltáron!* A bika húsát, bőrét és ganéját égesd el a táboron kívül! *Vétekáldozat* lesz ez.

Fogd az *egyik kost*, Áron fiai pedig tegyék kezüket a kos fejére. Azután *vágd le a kost*, fogd fel a *vérét* és hintsd körös-körül az *oltárra*. Vagdald darabokra a kost, mosd meg a belső részeket, meg a lábszárakat, és tedd rá a darabokra és a fejre! Azután *füstölögtesd el* az egész kost az oltáron! *Égőáldozat* lesz ez az ÚRnak, kedves illatú tűzáldozat az ÚRnak.

Fogd a *másik kost* is, Áron és fiai pedig tegyék kezüket a kos fejére! Azután *vágd le a kost*, végy a *véréből*, és kend meg azzal Áron fülcimpáját, valamint *fiai jobb fülcimpáját, jobb kezük hüvelykujját és jobb lábuk nagyujját*. A *vért* pedig öntsd körös-körül az *oltárra!* Azután végy az oltáron levő *vérből*, meg a felkenésre való *olajból*, hintsd Áronra és ruhájára, meg a *fiaira* és a *fiai ruhájára!* Így lesz *szent* ő és a ruhája, meg a fiai és fiainak a ruhája. Majd vedd a kos kövérjét, a farkát és a beleket borító kövérjét, a májon levő hártyát, meg a két vesét a rajtuk levő kövérjével együtt, és a jobb combot, mert *felavatási kos* ez. Továbbá egy kerek *kenyeret* és egy olajos *lepényt* meg egy *lángost* a kovásztalan kenyerek kosarából, amely az ÚR előtt van. Azután rakd mindezt Áronnak és fiainak a *tenyerébe*, és *mutassák fel* azokat az áldozatokat az ÚRnak! Majd vedd el azokat a kezükből, és *füstölögtesd el* az oltáron az égőáldozatra téve, kedves illatul az ÚR előtt. Az ÚRnak szóló *tűzáldozat* lesz ez.

Fogd az Áron fölavatására szánt kosnak a *szegyét*, és mutasd ezt be áldozatul az ÚR színe előtt! Azután legyen ez a *te részed*. Így szenteld meg a felmutatott szegyet és a felajánlott combot, amelyet fölmutattak és fölajánlottak az Áron és fiai fölavatására szánt kosból. Legyen ez Ároné és a fiaié *örök rendelkezés szerint* Izráel fiai részéről! Mert felajánlás ez, Izráel fiainak felajánlása békeáldozataikból, amelyeket az ÚRnak ajánlanak fel.

Áronnak a szentélyben használt ruhái legyenek az utódaié. Azokban kenjék fel és avassák fel őket. Azokba öltözzék *hét napig* az a pap, aki helyébe lép fiai közül, és majd bemegy a kijelentés sátrába, és szolgál a szentélyben.

Fogd a fölavatásra szánt *kost*, és főzd meg a *húsát* a szent helyen! A kos húsát és a kosárban levő kenyeret *egye meg Áron, fiaival együtt*, a kijelentés sátrának bejáratánál. Egyék meg azokat a darabokat, amelyekkel engesztelés történt, amikor felavatták és fölszentelték őket. De *idegen ne egyék belőle*, mert szent az! Ha pedig marad valami az avatásra szánt húsból vagy kenyérből reggelre, akkor a maradékot égesd el! Nem szabad megenni, mert szent az. Pontosan úgy tégy Áronnal és fiaival, ahogy megparancsoltam neked: *hét nap alatt* végezd el felavatásukat! *Naponként* készíts el egy vétekáldozatra való *bikát* engesztelésül, és tisztítsd meg az oltárt, engesztelést végezve rajta. Kend fel azt, és így szenteld meg! Hét napig végezz engesztelést az oltáron, és így szenteld föl, hogy igen szent legyen az oltár. Szent legyen mindaz, ami az oltárhoz ér!”

Nem tudom, hogy a kötetem olvasóiban milyen érzéseket — és főként milyen gondolatokat — ébreszt a fenti, a főpap felavatását leíró bibliai részlet, de nagyon kíváncsi volnék rájuk. Mindenekelőtt pedig arról szeretnék értesülést szerezni, hogy vajon miként vélekednek vele kapcsolatosan a zsidó és a keresztény vallás mai, emelkedett szemléletű hívei, ill. e vallások jelenlegi papjai, teológusai. Az utóbbiak talán igaznak fogadják el az idézett híradást, amely szerint az „Úr” írta elő az ótestamentumi nép főpapjának az ismertetett módon történt felavatását? Ha igen, akkor ugyancsak különös istenséget képesek tisztelni, s a józanul gondolkodó egyén ezen a téren nem követheti őket. Inkább úgy véli, hogy a szóban forgó avatási szertartás emberi képződmény, amely a nagyon régi időkben alakult ki. És erre a tényre nem csupán *barbár jellege* utal, hanem az is, hogy rendkívüli szerepet játszanak benne a különféle állatáldozások. Tehát valószínű, hogy eredetét tekintve a nomád állattenyésztéshez kötődik. E nézet mellett szól az, hogy a leírása az állati szervezetek kiváló ismeretére utal. Valamint az is, hogy az immáron fölszentelt pap sajátos részt kap a föláldozott állatokból. Persze, nem szabad arról sem elfeledkeznünk — amire a mágia és áldozás témakörét tárgyaló fejezetben részletesen kitérek majd —, hogy a különféle állatáldozások igen sokáig elevenen élnek az ószövetségi zsidóság életében. Idevonatkozóan most csak két eseményt említek meg. Egyfelől azt, hogy a király Salamon mily rengeteg állatot áldozott fel Gibeónban és az általa építtetett templom fölszentelésekor.

Másfelől pedig azt, hogy az Ezsdrás vezetésével Babilóniából Júdába érkezett embercsoport is állatáldozatokat mutat be az „Úr”-nak, ami azért különösen figyelemre méltó, mert Ezsdrás — Nehémiás hatalmi támogatásával — igen jelentős vallásreformot hajtott végre, és gyakran (persze, jogtalanul) úgy tekintik őt, mintha az istenséget tiszta szellemiségnek tartó monoteizmus képviselője lett volna.

Tiltakozás a kultikus funkció kisajátítása ellen A Tórában az „Úr” Mózesrel áll kapcsolatban. Őt bízta meg különféle parancsainak a végrehajtásával. Vele közli, milyen legyen a „gyülekezeti sátor”, a frigyláda, kik lesznek a vallási szolgálat ellátói, milyen a papi öltözék és miként kell végrehajtani az első papok fölszentelését. Vajon mi húzódik meg reálisan a Mózes-alak e különös szerepe mögött? Nyilvánvalóan az, hogy a *világi hatalom* a *maga érdek-szempontjai szerint* kezeli és használja fel a vallást. Magát ezt a tényt különös határozottsággal fejezi ki az, hogy Mózes szenteli föl az első papokat. Tevékenységét azonban, amely a törzsi viszonyok megváltoztatását, valamiféle centralizált világi hatalom és az utóbbit szolgáló központi vallási kultusz megteremtését célozza, több oldalról ismételt támadások érik. E támadásokat olyan személyek intézik Mózes és a vele együttműködők ellen, akik meg akarják őrizni a nemzetségi társadalom demokratikus viszonyait és vallási berendezkedését.

Az egyik ilyen megmozdulásra az Ótestamentum szerint akkor került sor, amidőn Mózes először tartózkodott fenn Sínai hegyén, és a nép (állítólag megunva 40 napos távollétét) Áronnal *aranyborjú istenségeket* öntetett. Ám Mózes kegyetlenül bosszút állt, mert (mint az Exodus 32. fejezetéből idézett szövegből az erkölcsi parancsadás kapcsán láthattuk) az őt támogató lévitáknak megparancsolta: a „lázadók”-at karddal gyilkolják le, tekintet nélkül arra, hogy testvérükről, barátjukról, rokonukról van-e szó. A bosszúállás során állítólag „mintegy háromezer ember” pusztult el. És nem különös, hogy Mózes testvérének, Áronnak, aki az aranyborjúkat készítette, még a hajaszála sem görbült meg, hanem éppen-séggel ő lett az első fölszentelt főpap, és az ő utódai örökölték a szó szigorú értelmében vett vallási funkciót? Talán épp azért, mivel Lévi több leszármazottjával együtt ekkor Mózes mellé állt?

Mózes világi és vallási törekvéseivel Áron két fia, *Nádáb* és *Abihú* is szembeszállt. Mint a Leviticus 10. fejezete közli, e papi férfiak nem a

„mózesi” előírások szerint, hanem *idegen tűzzel* áldoztak az istenség előtt, és e bűnük miatt az „Úr” tűzzel „megemésztette őket”.

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy Mózes ellen a saját nővére, *Mirjám*, és az eddigiek során már többször említett bátyja, *Áron* is föllépett. Mint a Numeri 12. részében olvashatjuk, a két testvér először azt hányta fivére, Mózes szemére, hogy idegen, kúsita származású nőt vett feleségül. Ám, mint a szövegből egyértelműen kiderül, fellépésüknek sokkal fontosabb okai is voltak. A lényegyet tekintve Mózesnek a közösség feletti hatalmat kisajátító törekvései ellen hadakoztak, mondván: „Vajon csak Mózes által beszélt az ÚR? Nem beszélt-e miáltalunk is?” És hogy mi történt ezután? Arról a Bibliában a következőket olvashatjuk: Az „Úr”, aki „meghallotta” Mirjám és Áron szavait, a két „lázadó”-t és Mózeszt a kultikus sátorhoz rendelte. Majd leereszkedett felhőoszlopban, megállt a sátor bejáratánál, és így szólt Mirjámhoz és Áronhoz: „Halljátok meg beszédemet: / Ha van az ÚRnak prófétája köztetek, / azzal látomásban ismertetem meg magam, / álomban beszélek hozzá. / De nem ilyen Mózes, a szolgám! / Őrá az egész házam van bízva! / Szemtől szembe beszélek vele, / világosan, nem rejtélyesen, / az ÚR *alakját* [?] is megpillanthatja. / Hogy mertetek hát beszélni / szolgám, Mózes ellen?!” A két testvér ellen „haragra gerjedt” felhőistenség ekkor állítólag eltávozott. Mirjámot azonban „poklos”-sá tette. Áron pedig így könyörgött Mózeshez: „Kérlek, uram, ne ródd föl nekünk ezt a vétket, hogy esztelenül vétkeztünk!” Majd arra kérte Mózeszt, járjon közbe az „Úr”-nál nővérük meggyógyítása érdekében. Mózes a szöveg szerint eleget tesz bátyja óhájának. Ennek köszönhetően aztán a haragos istenség egészségesse „tette” Mirjámot; de csak azt követően, hogy előbb hét napra „kizáratta” őt a táborból.

A Mózes-alak hatalmi törekvései ellen a Biblia szerint a *legradikálisabban* a Kóré (Kórah) vezette csoport lépett föl, amelynek „lázadásá”-ról és bukásáról viszonylag részletesen számol be a Numeri 16–17. fejezete, amelyben az alábbiakat olvashatjuk:

„*Kórah*, . . . összefogott *Dátánnal* és *Abirámmal*, . . . és fölkeltek Mózes ellen, *kétszázötven* emberrel Izráel fiai közül, akik a *közöség vezetőemberei*, a gyülekezet képviselői, neves emberek voltak. Ezek egybegyültek Mózes és Áron ellen, és ezt mondták nekik: Elegünk van belőletek! *Miért emelitek magatokat az ÚR gyülekezete fölé?! Hiszen az egész közösség a maga egészében szent*, és közöttünk van az ÚR!

Ezt hallva, Mózes arcra borult, és így szólt Kórahhoz és egész csoportjához: Majd reggel tudtul adja az ÚR, hogy ki az övé, ki a szent, és ki

közeledhet hozzá. Az közeledhet hozzá, akit kiválasztott. Ezt tegyétek, Kórah és egész csoportja! Fogjátok a szenesserpenyőöket, tegyetek bele tüzet, és rakjatok rá füstölőszert holnap az ÚR színe előtt. Az lesz a szent, akit kiválaszt az ÚR. Elegem van belőletek, *Lévi fiai!*

Majd ezt mondta Mózes Kórahnak: Hallgassatok ide, Lévi fiai! Keveslitek, hogy különválasztott benneteket Izráel Istene Izráel közösségétől, és ti járulhattok elé, hogy ellássátok a szolgálatot az ÚR hajlékánál, és a közösség szolgálatára álljatok?! Megengedte, hogy eléje járuljatok testvéreitekkel, Lévi fiaival együtt. Most még a *papságot is kívánjátok?! Bizony az ÚR ellen fogtatok össze, te és egész csoportod. Mert ki az az Áron, hogy ellene kellene zúgolódnok?*

Ekkor hívatta Mózes Dátánt és Abirámot... De azok azt mondták: *Nem megyünk!* Nem elég, hogy elhoztál bennünket a tejjel és mézzel folyó földről, hogy megölj bennünket a pusztában, hanem még *zsarnokoskodni is akarsz rajtunk?! Éppen nem tejjel és mézzel folyó földre hoztál bennünket, és nem adtál nekünk sem mezőt, sem szőlőt örökségül. Vajon ki akarod szúrni ezeknek az embereknek a szemét? Nem megyünk!* Ekkor nagy haragra gerjedt Mózes, és azt mondta az ÚRnak: *Ne tekints áldozatukra!* [Tehát a „lábadók” megszegték Mózes tilalmát, amely szerint a lévíták közül csak a papi funkcióra kijelölt Áron és utódai végezhettek kultikus szertartást!] Nem vettem el tőlük még egy szamarat sem, és egyikkel sem tettem rosszat.

Kórahnak pedig azt mondta Mózes: Holnap légy az ÚR színe előtt csoportoddal együtt, te, ők és Áron. Fogja mindenki a maga szenesserpenyőjét, és tegyetek rájuk füstölőszert. Aztán járuljatok az ÚR elé, mindenki a maga serpenyőjével: te is, Áron is. Fogta azért mindegyik a maga szenesserpenyőjét, tüzet tett bele, arra pedig füstölőszert rakott, azután odaálltak a kijelentés sátrának a bejáratához, Mózes meg Áron is. Kórah egybegyűjtötte az *egész közösséget* a kijelentés sátrának a bejáratához. Ekkor megjelent az ÚR dicsősége az egész közösségnek.

Az ÚR így beszélt Mózeshez és Áronhoz: Válgatok külön ettől a közösségtől, *hadd semmisítem meg őket* egy pillanat alatt! Ekkor arcra borultak, és ezt mondták: Ó, Isten, aki lelket adsz minden testnek! Miért haragszol az *egész közösségre*, holott csak egy ember vétkezett? Az ÚR így szólt Mózeshez: Mondd meg a közösségnek, hogy menjenek el Kórah, Dátán és Abiráam hajlékának a környékéről.

Mózes fölkelt, és odament Dátánhoz és Abiráamhoz. Vele mentek Izráel vénei is. Így szólt a közösséghez: Távozzatok ezeknek a bűnös embereknek

a sátraitól, semmijüket se érintsék, hogy el ne vesszetek az ő vétkeik miatt! El is mentek Kórah, Dátán és Abirám hajlékának a környékéről. Dátán és Abirám pedig kimentek, és odaálltak sátraik bejáratához feleségeikkel, fiaikkal és családjukkal együtt. Akkor azt mondta Mózes: Ebből tudjátok meg, hogy az *ÚR küldött engem* ezeknek a dolgoknak a véghezvitelére, és hogy nem magamtól cselekszem: Ha úgy halnak meg ezek, ahogyan más ember hal meg, és ha az lesz a sorsuk, ami minden más embernek, akkor nem az *ÚR küldött engem*. De ha az *ÚR* valami csodálatos dolgot visz véghez, és a föld megnyitja száját, és elnyeli őket mindenükkel együtt, és elevenen szállnak le a holtak hazájába, abból megtudjátok, hogy megutálták ezek az emberek az *URat*.

Alig mondta végig Mózes ezeket a szavakat, meghasadt azok alatt a föld. *Megnyitotta száját a föld, és elnyelte őket házuk népével együtt*, a Kórahhoz tartozó összes embereket minden jószágukkal együtt, és befödte őket a föld. Így veszték ki a gyülekezetből. Az egész Izráel pedig, amely körülöttök volt, elfutott kiáltásukra, mert ezt mondták: Még minket is elnyel a föld! Ezután *tűz* jött ki az *ÚR*tól, és *megemésztette* azt a *kétszázötven férfit*, akik füstölőszerral közeledtek hozzá.”

A „lázadás” történetének azonban azzal még nincs vége, hogy a Mózeseket „támogató” istenség elpusztítja Kóré csoportját. Ezt követően Mózes a papi funkcióra igényt formált, de az „*Úr*” által tűzzel megölt lévíták 250 rézserpenyőjéből — mint az „*Úr*” elé vitt, és ezért szentté vált dolgokból — vékony lemezeket veretett, amelyekkel beboríttatta a füstölőoltárt: „emlékeztetőül Izráel fiainak, hogy senki se merjen közeledni az *ÚR*hoz, aki illetéktelen, mert nem Áron utódai közül való, és mégis illatáldozatot akar bemutatni”. Valós magként az eddig ismertetett események mögött ama egyszerű evilági momentum húzódik meg, hogy Mózes lemeszáróltatta az ellene fellépő vezetőket. Csupán e tény figyelembe vételével érthető meg mindaz, amiről még idevonatkozóan a Bibliában olvashatunk:

„Másnap így zúgolódott Izráel fiainak *egész közössége* Mózes és Áron ellen: *Ti öltétek meg az ÚR népét!* Amikor összegyűlt a közösség Mózes és Áron ellen, és a kijelentés sátra felé fordultak, hirtelen betakarta azt a felhő, és megjelent az *ÚR* dicsősége. Mózes és Áron odament a kijelentés sátra elé. Az *ÚR* így beszélt Mózeshez: Húzódjatok félre ettől a közösségtől! Hadd semmisítsem meg őket egy pillanat alatt! Ők pedig arcra borultak. Akkor ezt mondta Mózes Áronnak: Fogd a szenesserpenyőt, tégy bele tüzet az oltárról, rakj rá füstölőszert, vidd hamar a közösséghez, és végezz engesztelést értük, mert megharagudott az *ÚR*, és elkezdődött a csapás.

Fogta azért Áron a szenesserpenyőt, ahogyan Mózes meghagyta, és a gyülekezet közé futott, mert már meg is kezdődött a csapás a népen. Füstölőszert tett rá, és engesztelést végzett a népért. Megállt a halottak és az élők között, és megszűnt a csapás. *Tizennégyezer-hétszázan haltak meg* a csapás miatt, azokon kívül, akik a Kórah dolga miatt haltak meg. Ekkor visszatért Áron Mózeshez, a kijelentés sátrának a bejáratához, és megszűnt a csapás.” (Num. 17,6–15.)

Miután áttekintettük, hogy a Biblia szerint az „ÚR” miként választotta ki vallási szolgálatra a lévitákat, az ő körükből pedig papi funkcióba Áront és az ő utódait, miután megismerkedtünk azzal, hogy az istenség a papokat illetően mily öltözkéket és milyen fölszentelési módot „írt elő”, továbbá miután láttuk, hogy e „természetfölötti” történések ellenében milyen „lázadások”-ra került sor, vizsgáljunk meg röviden még néhány olyan mozzanatot, amely a most vázolt dolgokkal szoros kapcsolatban áll.

A papok és a léviták munkamegosztása Mindenekelőtt arról ejtsünk szót, hogy az Ótestamentum szerint *milyen* konkrét vallási feladatokat kell ellátniuk *Lévi leszármazottjainak*. Hogy csupán Áron és az ő utódai jogosultak kultikus szertartás végzésére, azt már ismételten hangsúlyoztam. De vajon mi a munkája a *többi* lévitának? Talán mindnyájuknak ugyanazt kell tenniük? Mint hamarosan látni fogjuk, korántsem. Egyezést csak abból a szempontból mutatnak, hogy kivétel nélkül a *papok hatalma alá* vannak rendelve. Ezt a tényt az „ÚR” Mózeshez intézett szavai (Num. 3,6–10) egyértelműen mutatják: „Vezesd ide Lévi törzsét, és állítsd Áron főpap elé, hogy neki szolgáljanak. Álljanak *Áron szolgálatára* és az egész közösség szolgálatára a *kijelentés sátránál*, és *lássák el a tennivalókat* a hajlék körül. Ügyeljenek a kijelentés sátrának egész fölszerelésére Izráel fiainak a szolgálatában, és *lássák el a tennivalókat* a hajlék körül. Oszd be a lévitákat Áron és fiai mellé, mert egészen az én tulajdonom ők Izráel fiai között. *Áronnak és fiainak* pedig rendeld el, hogy *lássák el a papi teendőket*. Ha illetéktelen avatkozik bele, meg kell halnia.”

A szó szűkebb értelmében vett léviták azonban — miközben kivétel nélkül a papok hatalma alá adatnak — más és más konkrét munkát kötelesek végezni. Közülük azok, akik Lévi *Gérsón* nevű fiától származtak, a „gyülekezeti sátor” mögött, a *nyugati* oldalon táboroztak, és egyúttal feladatuk „volt a kijelentés sátránál, a hajléknál, a sáternál, a sátor

takarójánál, a kijelentés sátra bejárati függönyénél, az udvar szőnyegfalainál, a hajlékot és az oltárt körülvevő udvar bejárati függönyénél és a hozzá tartozó köteleknél minden tennivaló végzése” (Num. 3,21–26). Lévi *Merári* nevű fiának a leszármazottjai a „gyülekezeti sátor” *északi* oldala mellett táboroztak, és az ő gondjaikra „bízták a hajlék deszkáit, reteszeit, oszlopait és talpait, egész fölszerelését és minden tennivalót azokkal kapcsolatban, továbbá az udvar körül levő oszlopokat, azok talpait, cövekeit és köteleit” (Num. 3,33–37).

Lévi *Kehát* nevű fiának az utódai az általuk végzett munkát tekintve *két* részre oszlottak. Az egyik csoport tagjai, akikhez Áron a fiaival és maga Mózes is tartozott — mint korábban már szó esett róla — a *papi funkciót* töltötték be („a szent hely körül végezték teendőiket Izráel fiainak a szolgálatában”), és a Nap, valamint a Hold kultuszával kapcsolatos „gyülekezeti sátor” központi jelentőségű *keleti* oldalán táboroztak (Num. 3,38–39). A másik csoportba tartozók, a szóban forgó szentély *déli* oldalán táboroztak, és egyúttal „Ők voltak a szentély szolgálatára rendelve . . . Az ő feladatuk volt a [frigy-]ládánál, az asztalnál, a lámpatartónál, a szentélyben használt istentiszteleti fölszerelésnél és a függőnyénél minden szolgálat elvégzése. A lévíták legfőbb fejedelme, Eleázár, Áron főpap fia . . . ügyelt fel azokra, akik a szentélynél végezték a tennivalókat.” (Num. 3,27–32.)

A Biblia szerint azonban — a papokhoz hasonlóan — az egyszerű lévíták is csak azt követően kezdhették meg a tevékenységüket, hogy Mózes elvégezte a *fölvatásukat*. Mégpedig az „Úr” parancsa szerint, amely így szólt: „Válaszd külön a lévítákat Izráel közül és tisztítsd meg őket. Ezt cselekedd velük, hogy megtisztuljanak: hints rájuk vétektől megtisztító vizet, egész testüket borotválják le, mossák ki ruhájukat, hogy tiszták legyenek. Vegyenek egy *bikaborjút* és hozzá *ételáldozatul* olajjal gyúrt *finomlisztet*. Egy *másik bikaborjút* pedig végy *vétekáldozatul*. Vezesd a lévítákat a kijelentés sátra elé, és gyűjtsd össze Izráel fiainak egész közösségét. Azután vezesd a lévítákat az ÚR színe elé, és Izráel fiai tegyék kezüket a lévítákra. Áron pedig ajánlja fel a lévítákat mint Izráel fiainak felajánlását az „Úr”-nak, hogy ők végezzék az ÚR szolgálatát. A lévíták tegyék kezüket a bikák fejére, te [Mózes] pedig készítsd el az egyik bikát *vétekáldozatul*, a másikat pedig *égőáldozatul* az ÚRnak, engesztelésül a lévítákért. Állítsd a lévítákat Áron és fiai elé, és ajánld fel őket az ÚRnak szóló felajánlasként. Válaszd külön a lévítákat Izráel fiaitól, hogy a lévíták az enyémekek legyenek . . . A lévítákat . . . választottam ki magamnak Izráel fiai közül, és a lévítákat Áron és fiai rendelkezésére bocsátottam . . . , hogy

Izráel fiai helyett végezzék a szolgálatot a kijelentés sátránál.” (Num. 8,6–19.)

Ha aztán a fenti dolgok ismeretében az ember elolvassa az *első Krónika-könyv* 22–27. fejezetét, önkéntelenül is fölmerül benne a következő kérdés: Vajon nem Dávid király teremtette-e meg a lévítáknak azt a specifikus-önálló szervezetét, amelyről a Tóra a Mózes-alakhoz kötődve beszél, s nem ennek az uralkodónak az idejéből vetítették-e vissza később a régmúltba? A kérdés az alábbi okok miatt jogosultnak tűnik: 1) Dávid a jebúsziaiktól elfoglalt Jeruzsálemba vitette a mesterséges fétis-istenséget, a frigyládát, amelynek új kultikus sátrat készíttetett. 2) A várost ezáltal vallási centrummá tette. 3) Ezt a tényt jelzi az is, hogy Jeruzsálemben templomot, Jahve részére végleges lakhelyet kívánt építeni (tervét később a fia, Salamon valósította meg). 4) Egyúttal rendkívül sokrétű szervezetet hozott létre a kultikus szolgálat ellátására: Áron utódai közül 24 főt papnak választott ki, majd sorsolással döntötte el, hogy ezek a személyek milyen egymásutániségben gyakorolják kultikus funkciójukat (24,1–19); a 38 ezer — harmincévesnél (húszévesnél) idősebb — lévita közül 24 ezerre bízta „az ÚR házának teendőit”, 6 ezerre az előjárói és a bírói ügyek intézését, 4–4 ezerre pedig a kapuőrseget, ill. a templomi zenélés feladatát.

Ha a szó tágabb értelemben vett lévítákat és az ő kultikus tevékenységük eredetét vizsgáljuk, akkor föl kell tennünk a következő kérdést: Vajon létezett-e a zsidóság őstörténetében a Lévi-törzs — vagy másként fogalmazva: volt-e Jákóbnak Lévi nevű fia — és a lévíták az ő leszármazottjai-e? Erről azért kell szót ejtenünk, mert a Tóra számos részlete ezzel összefüggésben igen határozott állítást tartalmaz. Ha viszont figyelmesen olvasgatjuk az Ótestamentum első 5 könyvét, akkor több olyan mozzanatra bukkanunk, amely tagadó nézetre ösztönöz bennünket. Ilyen momentumok a következők: 1) Az Egyiptomból kivonult zsidóság 12 törzse közül hiányzik a Lévié, s a tizenkettes törzsi létszám csupán úgy alakul ki, hogy József révén két, a fiairól elnevezett Efraim- és Manassé-törzs szerepel. 2) Amikor a pusztában megszámojják a 20 évesnél idősebb, fegyverforgatásra alkalmas férfiakat, akkor a 603 500 személy között nincsenek ott a lévíták. (A Numeri szerint azért nincsenek, mivel az isten kultikus szolgálatra rendelte őket: 1,48–53. Ténylegesen pedig valószínűleg azért nincsenek megemlítve, mivel nem is létezett a törzsük.) 3) Amidőn sor kerül a zsidók honfoglalására, akkor a lévíták nem kapnak önálló törzsi területet, hanem különféle helyeken adnak nekik városokat, legelőket stb.

Mindez arra utal, hogy a lévíták kultikus szervezete a nomád állattenyésztés, a pusztai vándorlás, a honfoglalás idején még egyáltalán nem létezett, és csak később hozták létre és vetítették vissza eredetét a múltba. A régi korokban még nem voltak az egyes népeknél — így a zsidóknál sem — a kultuszhatalmat kizárólagosan birtokló személyek. Vallási szertartások végzésére (pl. különféle áldozatok bemutatására, ilyen vagy olyan „bálványok” tiszteletére) minden embernek joga volt. Ez a jog később azzal párhuzamosan szűkült, ahogyan megjelentek a mágusok, sámánok, papok mint specifikus vallási gyakorlatot folytató, a köz érdekében munkálkodó egyének. Ám az utóbbiaknak önálló kultikus, kizárólagos hatalmat birtokló szervezetük még sokáig nincs. Ezt csak a törzsi renddel szemben föllépő központi világi hatalom igyekszik megteremteni. Maguknál az ószövetségi zsidóknál is hasonló folyamatok játszódnak le. S nem csupán arról van szó, hogy eredetileg nem csak Áron utódai, a kohániták, hanem Lévi összes leszármazottjai hajthattak végre vallási rítust (amint ezt Áron és Mirjám, valamint a két Áron-fiú, Nádáb és Abihú „lázadozás”-a jelzi), hanem még más egyéb dolgokról is. Olyanokról, amelyek egyértelműen mutatják, hogy a lévíták a régebbi időkben nem birtokoltak kizárólagos kultikus hatalmat, és más személyek is végezték a vallási szertartásokat. Megemlítek idevonatkozóan néhány konkrét példát.

Gedeont, az Efraim-törzsből származó férfit egyenesen az „Úr” angyala készíteti arra, hogy egy cserfa alatt áldozatokat mutasson be (Bir. 6,11–13). Az ugyancsak efraimita *Miká* házi szentélyt épített, abban „bálványok”-at helyezett el, és e sajátos istenkultusz papjává az egyik fiát tette meg; majd pedig egy arra vetődött betlehemi lévítát avatott fel ugyanebbe a funkcióba, aki bizonyos fizetségért látta el a papi szolgálatot (Bir. 17,5–13). Később a szóban forgó „bálványok”-at Mikától (a lévítával együtt) elrabolták a *Dán-törzs* ama tagjai, akik Palesztina középső részéből elindulva északon meghódították az általuk aztán Dán névre átkeresztelt Lajis nevű várost, s akik az északi zsidó állam i. e. 721-ben bekövetkezett bukásáig a szóban forgó „bálványok”-at imádták (Bir. 18. rész).

Míg az eddigi példák azt tanúsítják, hogy az óizráeli állam létrejötte előtt nem volt a zsidóknál valamiféle egységes kultuszszervezet, és a lévíták nem birtokolták a rituális funkciót, addig a most említésre kerülők azt bizonyítják, hogy később is hasonló náluk a helyzet. Jellemző ebből a szempontból, hogy az északi államot megteremtő *I. Jeroboám* két aranyborjú-istenséget állított fel Dánban, ill. Bételben, és ezeknek a „bálványok”-nak a kultikus szolgálatára embereket jelölt ki („papokat rendelt a

nép köréből, akik nem a Lévi fiai közül valók voltak”), s e különös természetfölötti hatalmaknak ő maga is áldozatokat mutatott be (1 Kir. 12,25–33). Igen érdekes az is, hogy míg az Áház (Akház) nevű uralkodó Júdában háttérbe szorította, addig a trónon őt követő *Ezékiás* ismét előtérbe állította a Jahve-kultuszt és a lévíták kultikus funkcióját, s hatalmi eszközökkel még az uralma alá nem tartozó zsidókat is az „Úr” tiszteletére igyekezett kényszeríteni (2 Krón. 29–30. rész). És hasonlóképpen cselekedett a babilóniai fogság után az Ezsdrással együttműködő *Nehémiás* is, aki mint a perzsa király helytartója mindent megtett azért, hogy Jeruzsálemben újjáélessze a Jahve-vallást, és kultikus szempontból kizárólagos pozícióba juttassa a szó tágabb értelmében vett lévítákat (Neh. 10,36–39; 12,44; 13,4–31; vö.: Ezsd. 8,15–20).

A papok és a lévíták jövedelme Maga ez a pozíció nem csupán azt jelentette, hogy a lévíták végezték a papi szertartást és látták el a kultikus segédszolgálatot, hanem azt is, hogy a tevékenységükért cserébe ők komoly *anyagi javakat* kaptak. Ezek közül elsőként arra utalok, hogy békeáldozati kos szegvét és combját (Ex. 29,26–28), az ételáldozat maradékát (Lev. 2,10; 6,16), a vétekáldozat egy ötödét (uo. 5,16), bizonyos égőáldozati állatok egyes részeit (uo. 7,8–10), a hálaáldozati állat szegvét és jobb combját (uo. 7,29–34) a papok kapták meg.

Minderről összefoglaló módon az „Úr” így rendelkezik Áronnak, vagyis a papságnak (Num. 18,1–19): „Te, fiaid és házadnépe fog bűnhődni a szent hely körül elkövetett bűnökért. Te és fiaid fogtok bűnhődni a papi szolgálat közben elkövetett bűnökért. Vedd magad mellé testvéreidet, Lévi törzsét, azaz atyád törzsét is, hogy csatlakozzanak hozzád, és segítsenek neked a szolgálatnál, te pedig és fiaid a bizonyosság sátránál szolgáljatok. Ők segítenek neked teendőid végzésében és a sátor körüli teendőkben, de a szentély felszereléséhez és az oltárhoz ne közeledjenek, különben meghalnak ők is meg ti is. Csatlakozzanak hozzád, és végezzék a kijelentés sátra körüli teendőket és minden munkát a sátonál. De illetéktelen nem közeledhet hozzátok. Ti végezzétek a szolgálatot a szentély körül és az oltár körül, hogy meg ne haragudjam ismét Izráel fiaira. Mert én választottam ki testvéreiteket, a lévítákat Izráel fiai közül ajándékul, mint az ÚR tulajdonait, hogy szolgálatot végezzenek a kijelentés sátra körül. Te pedig és a fiaid végezzétek mindazt a *papi* szolgálatot, ami az oltár körül, vagy a kárpit mögött adódik. Ott ti szolgáljatok. Ajándékul adom nektek a papi tisztet. De ha *illetéktelen* avatkozik bele, *meg kell hálnia* . . .

Rád bízom a nekem szóló felajánlások kezelését. Izráel fiainak minden szent adományából neked és fiaidnak adtam azokat javadalomként. Örök rendelkezés ez. Ez legyen tied a legszentebb adományokból, amelyeket nem égettek el: minden áldozati ajándék, akár ételáldozat, akár vétekáldozat, akár jóvátételi áldozat, amelyet nekem térítenek meg, legyen a tied és a fiaidé, mint legszentebb adomány. . .

Minden férfi ehét belőle. Tartsd szentnek azt! . . . Neked adtam azokat és fiaidnak meg a leányaidnak. . . Mindenki ehét belőle, aki tiszta a házában. Neked adom az olaj színe-javát, a must és a gabona színe-javát, mindannak az első termését, amit az ÚRnak adtak. Tied legyen a földjűkön *mindennek az első termése*, amelyet bevisznek az ÚRnak. . . Tied legyen az élők közül mindaz, *ami megnyitja az anyaméhet*, amit bemutatnak az ÚRnak, akár embertől, akár állattól való. De az ember elsőszülöttjét meg kell váltanod, és a tisztátalan állat elsőszülöttjét is váltsd meg. Akiket meg kell váltani, egyhónapos korukban válts meg. . . De a marha, a juh és a kecske elsőszülöttjét ne váltsd meg, ezek szentek. Vérüket hintsd az oltárra, és kövérjüket füstölögtesd el. Az ÚR kedves illatú tűzáldozata ez. Húsuk a tied legyen, mint ahogyan a felszentelt áldozat szegye és jobb combja is a tied.”

Mint korábban már említettem, a léviták az Ótestamentum szerint nem kaptak úgy önálló területet az „ígéret földjé”-n, mint a 12 törzs. Viszont az istenség olyképp rendelkezett (állítja a Numeri: 35,1–8), hogy az egyes törzsek a maguk részéből juttassanak nekik városokat és birtokokat. Idevonatkozóan Móáb síkságán az „Úr” a következőket „mondja” Mózesnek:

„Parancsold meg Izáel fiainak, hogy a birtokukba kerülő örökségükből adjanak városokat a lévitáknak lakóhelyül. A városok körül levő legelőket is adjátok a lévitáknak. Lakjanak ezekben a városokban, a legelőket pedig használják marhájuknak, jószáguknak és mindenféle állatuknak. Azoknak a városoknak a legelői, amelyeket a lévitáknak adtok, a város falától kifelé körös-körül ezer könyöknyire terjedjenek. . . Azok közül a városok közül, amelyeket a lévitáknak adtok, legyen *hat menedékváros*. Ezeket arra a célra jelöljétek ki, hogy oda menekülhessen a gyilkos. Rajtuk kívül *negyvenkét* várost adjátok. Összesen tehát *negyvennyolc várost* adjátok a lévitáknak a hozzájuk tartozó legelőkkel együtt. Úgy adjátok Izráel fiainak a birtokából ezeket a városokat, hogy a nagyobból többet, a kisebből kevesebbet adjátok. Mindegyik törzs a neki jutó örökség nagysága szerint adjon városaiból a lévitáknak.”

A Józsué-könyv 21. fejezete aztán „beszámol” róla, hogy a zsidók később engedelmeskedtek istenük parancsának, és Silóban kijelölték, melyik 48 várost kapják meg a lévíták. Magának ennek a kijelölésnek az egyik érdekessége az, hogy *sorsvetéssel* történt. A másik, hogy Áron leszármazottjai, vagyis a papok jutottak a legtöbb településhez. A harmadik fontos momentuma pedig az, hogy Áron utódai a Júda-törzs területén kaptak jelentős városokat. Tehát annak a törzsnek a területén, amely később Dávid révén központi szerephez jutott a zsidóság történetében. Egyébként a Júda-törzstől kapott lévita-helységek között volt az a *Hebrón* is, amely Dávid szülővárosa és kezdeti fővárosa is, és ez a tény érthetővé teszi számunkra, hogy a Jeruzsálemet a jebúsziaiktól meghódító Dávid miért Áron leszármazottjainak biztosítja a Jahve-vallás fölkarolása révén a kultikus funkciót.

Az eddig említetteken túlmenően a szó tágabb értelmében vett lévíták még egy sajátos juttatásban részesültek, az ún. *tizedben*. Ez az utóbbi azt jelentette, hogy Izráel fiai a maguk termésének egy tizedét minden évben kötelesek voltak beszolgáltatni Lévi utódainak. Az Ótestamentum szerint ezt a kötelezettséget is az „Úr” írta elő a zsidóknak még a pusztai vándorlás idején, mondván Áronnak: „Lévi fiainak pedig örökségül adtam minden tizedet Izráelben. Munkájukért kapják ezt, mert ők végzik a szolgálatot a kijelentés sátránál. . . Örök rendelkezés ez nemzedékről nemzedékre, hogy nem kapnak örökséget Izráel fiai között. Mert a lévítáknak adom örökségül Izráel fiainak a tizedét, amelyet az Úrnak ajánlanak föl ajándécul. . .” (Num. 18,21–24.) Az isten döntése az Ószövetségben úgy szól, hogy a néptől a tizedet a szó szűkebb értelmében vett, a kultusz kapcsán csak *segédszolgálatot ellátó lévíták kapják meg*, akik aztán a hozzájuk befolyt javakból egy tizedet — tehát a *tized egy tizedét* — kötelesek átadni a szertartásokat végző *papoknak*, a kohanitáknak. Idevonatkozóan az „Úr” az alábbi szavakat intézi Mózeshez: „Beszélj a lévítákkal, és mondd meg nekik: Amikor megkapjátok Izráel fiaitól a tizedet, amelyet örökségül adtam nektek, ajánljátok föl a *tizednek* a *tizedét* ajándécul az Úrnak. Úgy tekintendő a ti följajánlástok, mint a szérűről való gabona, és mint az, ami a sajtóból folyik. Így ajánljátok föl ti is ajándékot az Úrnak minden tizedből, amelyet Izráel fiaitól kaptok. Az Úrnak szóló ajándékot adjátok oda *Áron főpapnak*! Minden kapott adományból ajánljátok föl ajándékot az Úrnak, mindenből a *kövérvét*, ami odaszentelni való.” (Num. 18,26–29.)

Vajon mily korból eredhet a tizeddel kapcsolatos beszolgáltatási kötelezettség, amely a kereszténység révén később a zsidóságtól átkerült Európába is, és amellyel a feudalizmus idején mint *egyházi tizeddel* találkozunk? Magát ezt a sajátos adózást (amelyet persze nem valamiféle isten rendelt el) valószínűleg csak jóval a honfoglalás után vezették be Izráelben. Egyértelműen erre utal az a tény, hogy a Dávid királlyal kapcsolatos dolgokról tudósító két ótestamentumi irat (a 2. Sámuel- és az 1. Krónika-könyv) teljességgel hallgat a tizedről. És ez a hallgatás azt jelzi, hogy a lévítákat kultikus segédszolgálatra és papi funkcióra kijelölő Dávid idejében még nincs tizedfizetési kötelezettség. Ha ugyanis volna, akkor róla legalább az első Krónika-könyv megemlékezne, mivel ennek szerzője a Jahve-kultusz elkötelezett híve és a lévita-érdekek megszállott képviselője. Épp ezért arra kell gondolnunk, hogy a tizedfizetés kötelezettségét csak az óizráeli állam szétszakadása után vezették be, s akkor is csupán Júdában. Mégpedig talán a vallásreformer Ezékiás idejében, aki a maga centralizációs törekvései által vezetettve elpusztíttatta a rengeteg kultushelyet (összetörtette a szent oszlopokat, kivagdaltatta a szent fákat, leromboltatta az áldozóhalmokat, az oltárokat), aki a júdaiaknak csak a jeruzsálemi oltárhoz kötődő kultuszt engedélyezte, aki a papokat és a lévítákat beosztotta kultikus szolgálatra, s egyúttal rákényszerítette az embereket, hogy nyújtsanak a lévítáknak különféle járandóságokat. Az uralkodó parancsának engedelmeskedve aztán „Izráel fiai... bőségesen meghozták a *tizedet* is mindenből. A *Júda városaiban* lakó izráeliek és júdaiak is hoztak *tizedet* szarvasmarhából és juhokból, és az Istenüknek, az ÚRnak szentelt dolgokból is elhozták a szent *tizedet*, és garmadákba rakták. A harmadik hónapban kezdték el lerakni a garmadákat, és a hetedik hónapban végezték be.” (2 Krón. 31,5–7.)

A *tizedfizetés* és más *egyéb szolgáltatások* kötelezettségét a babilóniai fogságból való hazatérés után az a *Nehémiás* újítja fel, aki Ezsdrással együttműködve a „szent mag” megőrzése érdekében a zsidókat a specifikus Jahve-kultuszra, a szombat megtartására és arra kényszeríti, hogy ne házasodjanak össze idegen népek gyermekeivel, s a más népből vett feleségeket — a tőlük született gyerekeikkel együtt — kergessék el. A lévítáknak nyújtott különféle szolgáltatásokkal kapcsolatosan a *Nehémiás-könyv* (10,35–40) szerint a zsidók a következőket fogadták meg: „Mi, papok, lévíták és a nép, sorsot vetettünk, hogy az áldozathoz szükséges fát családonként behordjuk Istenünk házába évről évre a megszabott időben, hogy égjen a tűz Istenünknek, az ÚRnak az oltárán, ahogyan az elő van írva a

törvényben. Bevisszük földünknek *első termését* és mindenféle gyümölcsfának az *első termését* évről évre az ÚR házába. *Elsőszülött* fiainkkal és állatainkkal is úgy járunk el, ahogyan elő van írva a törvényben. Marháink és juhaink *elsőszülötteit* bevisszük Istenünk házába a *papoknak*, akik szolgálatot végeznek Istenünk házában. Kenyértésztánknek, mindenféle gyümölcsfánknek, a mustnak és olajnak a *legjavát* felajánljuk, és bevisszük Istenünk házában a kamráiba a *papoknak*, földünkről a *tizedet* pedig a *lévitáknak*. És a *lévitáknak* kell *beszedniük a tizedet* minden földművelő városban. Egy áronos pap legyen a lévitákkal, amikor a léviták beszedik a tizedet. A *léviták* pedig vigyék be a *tizednek a tizedét Istenünk házába*, a kincstár kamráiba. Ezekbe a kamrákba kell bevinniük Izráel fiainak és Lévi fiainak a felajánlott gabonát és olajat, mert ott vannak a szent edények meg a szolgálatot végző papok, a kapuőrök és az énekesek. Nem fogjuk elhanyagolni Istenünk házat!”

A különféle népek múltbeli történetét vagy mai viszonyait tanulmányozva gyakran bukkanunk sajátos szokásokra. Közelebbről tekintve olyanokra, amelyek a közösség egésze, esetleg egy része kapcsán az emberi test természetes állapotának mesterséges megváltoztatását (a fül, az orr, az ajak átfúrását, a bőr tetoválását stb.) jelentik. Effajta — általában vallásilag előírt — szokásokkal nem csupán a primitív nemzetségi társadalmakban, hanem számos, már a kultúra magas szintjére eljutott népnél is találkozunk.

A KÖRÜLMETÉLÉS AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

A fenti dolgokat egyébként azért említettem meg röviden, mert — mint korábban már szó esett róla — az Ó- és Újtestamentum tanúsága szerint a *bibliai zsidóságra* szintén jellemző egy igen sajátos, az emberi test normális állapotát szándékosan eltorzító szokás. Az ún. *körülmételés* (héberül: *milah*, ógörögül: *peritomé*, latinul: *circumcisio*), amely azt a kötelezettséget jelenti, hogy a *fiúgyerekek nemi szervének a fitymáját* (előbőrét) a *megszületés utáni 8. napon* (majdnem teljesen) *le kell vágni*, s amely — mint korábban utaltam rá — az ószövetségi zsidó vallásnak egyik lényeges eleme.

E különös szokásról az emberiség legősibb történetét „leíró” bibliai szövegek még hallgatnak. Először a *Genézis 17. fejezete* ejt róla szót, amelyben a következőket olvashatjuk: 1) *El Shaddai* (= „Mindenható Isten”) mint valami kényúr úgy „határoz”, hogy *szövetséget* köt tisztelőjével, az ekkor még *Ábrám* nevet viselő *Ábrahámmal*, az Ótestamentumban igen fontos szerepet játszó pátriárkával. 2) Az egyezés keretében a természetfölötti hatalom „ígéretet tesz” Ábrámnak arra, hogy *rengeteg utóddal* fogja megáldani (Ábrám új neve — Ábrahám: nagy ős, népek atyja — ezt

a momentumot fejezi ki), továbbá arra, hogy *neki és leszármazottjainak* fogja adni örök tulajdonul „*Kánaán*” egész földjét, amelyen most még csak mint idegen jövevény él. 3) Ábrahámnak és utódainak pedig a szövetség előírja, hogy majd mindenkor tisztelniük kell az istenséget, és (mint a létrejött egyezség külső kifejeződését) gyakorolniuk kell a *körülmetelés* szokását. Ez utóbbival kapcsolatosan „*El Shaddai*” így beszél Ábrahámhoz: „... tartsd meg szövetségemet, te és utánad utódaid minden nemzedéken át. Ez az én szövetségem, amit meg kell tartanotok, köztem és köztetek s utánad utódaid között. *Minden férfit körül kell metélni közületek*, mégpedig előbőrötök húsát kell körülmetélni. Ez legyen a szövetség jele köztem és köztetek. *A nyolcadik napon* kell közületek minden férfinemhez tartozót körülmetélni minden nemzedéken át. A házatokban született *szolgát is*, meg az idegenektől vett *rabszolgát is*, aki nem tartozik leszármazottaid közé. Tehát a házban született és pénzen vásárolt szolgát is körül kell metélni. Testeteken viselt szövetségem legyen örök szövetség. *Aki a férfinemhez tartozik és nincs körülmetélve*, akinek előbőrén a húsa nincs körülmetélve, *azt ki kell a népből taszítani*. Az megszegte szövetségemet.” (Gen. 17,10–14.)

A Biblia szerint a fentieket követően „Ábrahám fogta a [Hágár nevű ágyasától született] fiát, *Izmaelt* s minden szolgáját, aki a házban született s akit pénzen vásárolt, mindenkit, aki a férfinemhez tartozott Ábrahám házában, s még *aznap körülmetélte* előbőrüket, ahogy Isten megparancsolta. *Ábrahám 99 éves* volt, amikor előbőrét körülmetélték. *Izmael 13 esztendő*s volt, amikor előbőrét körülmetélték. Ábrahám és fia ugyanazon a napon metélkedtek körül. Hasonlóan körülmetéltek minden férfit a házában, a *nála született és az idegenektől vásárolt rabszolgákat is*.” (Gen. 17,23–27.)

Az Ótestamentum (Gen. 21,4) szerint Ábrahám a Sárától, a rendes feleségétől született fiát, *Izsákot is körülmetélte* 8 napos korában. És minden bizonnyal körül volt metélve *Jákób s az ő 12 fia is*. E tényről ugyan az Ószövetségben közvetlenül nem lelünk adatot, de nyilvánvaló számunkra egy véres történetből, amelyet a Gen. 34. fejezete beszél el, s amelynek a lényege a következő: *Dina*, Jákóbnak Leától született lánya egyik nap elmegy, hogy meglátogassa a vidék lányait. *Szichem*, a hívita király fia meglátja, elrabolja őt és erőszakot követ el rajta. Mivel azonban megszereti a lányt, arra kéri apját, szerezze meg neki Dinát feleségül. Hámor, az apa eleget tesz fia kérésének. Fölkeresi Jákóbot és a nővérük megerőszakolása miatt dühös fiait, s javasolja nekik: mivel a fiam szereti

Dinát, engedjétek hozzá nejlül — bármilyen nagy hozomány és ajándék megadására hajlandó vagyok —, és lépünk egymással kölcsönös házassági kapcsolatra. Hámor kérésére Jákób fiai így válaszolnak: „Nem engedhetjük meg magunknak, hogy hűgunkat *körülmetéletlen* férfinak adjuk. Ez nálunk szégyennek számít. Csak akkor járhatunk kedvetekben, *ha olyanok lesztek, mint mi*, vagyis, *ha mindenki körülmetélkedik*, aki a férfinemen van köztetek. Akkor nektek adjuk lányainkat és elveszszük a ti lányaitokat. Nálatok fogunk lakni és egy néppé válunk veletek. De ha nem fogadjátok el feltételünket, hogy körülmetélkedtek, akkor vesszük a lányunkat és elmegyünk.” (Gen. 34,14–17.) Ezután Hámor hazamegy, és fiával, Szichemmel együtt javasolja városa férfainak: fogadják el Jákóbék föltételét, mert az utóbbiakkal csak akkor léphetnek házassági kapcsolatra, ha *hozzájuk hasonlóan* ők is mind *körül lesznek metélve*. A férfiak hallgatnak a királyi család két tagjára, és *mindnyájan körülmetéltetik magukat*. Óhajuk azonban mégsem teljesül, mert ezt követően a 3. napon, amikor a sebláztól gyötörve otthonaikban fekszenek, Dina fivérei — Simeon és Lévi — álnokul rátámadnak a városukra. Az összes férfit karddal leölik, a nőket, a gyerekeket és a település minden vagyonát pedig elrabolják, hogy ezáltal — állítólag — bosszút álljanak hűguk megerőszakolása miatt.

Amint a most ismertetett történetből látszik, a *körülmetélés* szokása az egy (esetleg házassági) *közösséghez való tartozás* külsődleges kifejeződése. Ugyanakkor a Dina megszeplőtelenítéséről szóló elbeszélésből az is nyilvánvaló, hogy Ábraháméknál a fityma levágására nem a természetfeletti hatalommal, az „El Shaddai”-jal kötött szövetség révén került sor, hanem nagyon is evilági, olyasfajta okok miatt, amilyenek Szichem városának a férfait ösztönözték a circumcisióra. Hogy azonban az (állítólag) Mezopotámiából Kánaánba érkezett Ábrahám és családja az új lakhelyén valójában miért kezdte el gyakorolni ezt a különös szokást, arról a Bibliából semmi biztosat nem tudhatunk meg. Csupán sejthetjük, hogy egyes kánaáni népek már hódoltak a körülmetélés rítusának, amelyet ezek valamelyikétől vettek át a mezopotámiai jövevények. Sejtésünk jogossága mellett látszik szólni az is, amire majd részletesebben is kitérek. Az ti., hogy később a Józsué vezetésével a Jordán nyugati partjára átkelő honfoglaló zsidók Gilgálnál, vagyis *Kánaánban* metélkednek ismét körül, miután a pusztai vándorlás 40 évében *nem* gyakorolták az előbőr levágásának szokását.

Mint olvasóim közül bizonyára sokan tudják: a Biblia szerint Jákób családja a maga ideiglenes kánaáni lakhelyéről *Egyiptomba költözött*.

Egyes őszövségi részletek arról szólnak, hogy a zsidóságnak ebben az ősi kultúrájú országban 400 esztendőn át kell élnie, illetve hogy 430 évig nyomorgatták ott (Gen. 15,13 és Ex. 12,40). Más adatok pedig azt közlik, hogy Kánaánba majd csak a 4. nemzedék tagjai fognak visszatérni, illetve jöttek vissza (Gen. 15,16 és Ex. 6,16–20). Hogy ezek az adatok ellentmondók, az nyilvánvaló, hisz 4 generáció életideje nem tehet ki 400–430 évet. Még akkor sem, ha egy-egy nemzedékre 50–60 évet számítunk. És főként nyilvánvaló ezen adatok ellentmondó volta, ha arra gondolunk, hogy a mindössze 70 fővel Egyiptomba költözött Jákób-család — vagyis a zsidóság — miként gyarapodhatott meg annyira 4 emberöltő alatt, hogy a kivonulás idején már csak a felnőtt férfiak száma 600 000 volt (Gen. 46,26–27 és Ex. 12,37).

Igen érdekes aztán, hogy a zsidók Egyiptomban való tartózkodásáról a Biblia szinte semmit nem mond. *József* haláláról még említést tesz ugyan (Gen. 50,24–26), ám a legközelebbi személyiség, akiről és akinek koráról kicsit bővebben szót ejt, az *Mózes* (Ex. 2. fejezet). Vajon miért tértem ki minderre? Azért, mivel érzékeltetni akartam: a zsidók egyiptomi tartózkodása kapcsán a *körülmetélkedés szokásáról* az Őszövség ugyanúgy *nem beszél*, mint általában a Jákób-utódok egyiptomi életéről sem. Ezért eldönthetetlen számunkra, hogy a Nílus menti országban a zsidóság vajon fenntartotta-e a fitymalevágás rítusát. Igen különös aztán, hogy a Dina megerőszakolásáról szóló történetet követően a circumcisióról először csak *Mózes*, Jákób ükunokája kapcsán olvashatunk az Exodusban (6,15–20). A témánkhoz kötődő szövegrészlet azonban nem e férfi körülmetéléséről, hanem másról, valami egészen meglepő dologról „tudósít” bennünket.

Mielőtt azonban e meglepő dologról szót ejtek, a megértés céljából szükséges megemlíteni egyet s mást. A Biblia közli, hogy Mózes agyonütött egy egyiptomi embert, és — félvén a büntetéstől — elmenekült Midian pusztájába. Itt feleségül vette egy Jetro (Reuel) nevű főpap leányát, Cippórát. Majd az „Úr” parancsára feleségével és fiával útnak indult, hogy visszatérjen Egyiptomba, s kivezesse onnan a maga népét. És ekkor következik be az a különös esemény, amelyre fentebb céloztam. Az ti., hogy *Mózes*t, a vezetőnek szánt férfiút az „Úr” *meg akarja ölni*, és a midianita főpap veje csupán eszes nejének köszönheti életben maradását. Az idevonatkozó szöveg a következőképpen hangzik: „Útközben egy éjszakai szálláson az Úr eléje állt és meg akarta ölni. Erre Cippóra fogott egy követ, levágta *fia előbőrét*, megérintette vele Mózes ágyékát és így

szólt: »Valóban vérvőlegényem vagy.« Erre az Úr elhagyta. Az asszony a körülmetélés miatt mondta: vérvőlegény.» (Ex. 5,24-26.)

Az idézett szöveg a következő kérdések fölvetésére ösztökél: Vajon a zsidó férfiakat Egyiptomban nem metélték körül, és most a feleség, Cippora révén a midianitáktól veszik át ezt a szokást? Hogy Cippora levágja fia nemiszervének előbőrét, nem arra utal-e, hogy az elsőszülött fiúk korábbi feláldozása helyére mint pótlékáldozat most a fityma lép? Vajon nem a szóban forgó szokás igen ősi eredetét jelzi-e az a momentum, hogy Cippora éles *kővel* metszi le fia előbőrét? És vajon miféle gondolati elem rejlik ama mozdulat mögött, hogy a feleség fia levágott fitymájával megérinti Mózes ágyékát? Talán az a mágikus hiedelem, hogy az érintés révén maga az apa is körülmetéltnek számít, és így védettséget élvez? Sajnos, e problémákra a Bibliából nem kaphatunk választ.

Azt viszont megtudhatjuk belőle, hogy az Egyiptomból való állítólagos kijövetel után 40 éven át, a *pusztai vándorlás idején* a zsidók *nem* gyakorolták a circumcisiót. (Vagyis nem tartották meg az „El Shaddai” és az Ábrahám által „kötött” egyezséget.) A *Józsue* nevét viselő könyv az alábbiakat közli: az Egyiptomból eltávozott zsidó férfiak mind körül voltak metélve; a pusztában született fiúk fitymáját azonban már nem távolították el; amikor aztán a zsidók Mózes halála után a még haza nélküli kilenc és fél törzs számára meg akarják hódítani Kánaánt, s e célból átkelnek a Jordán folyó jobb (nyugati) partjára, akkor már csak két olyan férfiú (Józsue és Kaled) akad a körükben, akit még körülmetéltek Egyiptomban. Az átkelést követően aztán — mint fentebb már jeleztem — mindjárt valami különös történik. Az „Úr” ugyanis „megparancsolja” a vezetőnek, Józsue-nak: „Csinálj magadnak *kőből* kést s *újra metéld körül* Izrael fiait!” Józsue szót fogad, és a vándorlás 40 évében született férfiak előbőrét kivétel nélkül eltávolítja az azóta *Gilgalnak* (= körnek, fitymák dombjának) nevezett helyen. (Vö.: Józsue 5,2-9.) Maga ez a történet alapot ad ama következtetésre, hogy *Kánaán* földjére lépve a zsidók azért metélkednek ismét körül (és korábban *Ábrahámék is* azért kezdték el itt úzni az előbőr levágásának rítusát), mert a szóban forgó területen bizonyára több népnél megvolt ez a szokás, és úgy vélték, hogy a körülmetélés révén magával a leendő hazájukkal kerülnek mágikus-birtokosi kapcsolatba. Másként fejezve ki magamat: magától értetődő módon alkalmazkodtak az új hely társadalmi viszonyaihoz. Egyébként külön említésre méltó, hogy a történetiség jellegét eléggé jól megőrző, a későbbi papi átalakításoknak a Tóránál kisebb mértékben alávetett Józsue-könyv még

csak halványan sem utal arra, hogy a körülmetélkedés szokása az Ábrahám és az „Úr” közt századokkal korábban létrejött szövetség kifejeződése lenne. Épp ezért minden bizonnyal elfogadható a következő feltételezés: a bibliai szövegeket „gondozók” a már kötelező érvényű körülmetélkedési szokást későbbi korokból vetítették vissza az ábrahámi időkbe, és adtak neki ezáltal a zsidó történelemmel, a Kánaán jogos elfoglalásával összefüggő eredetértelmezést.

Persze fölmerül az emberben a gondolat, hogy vajon a gilgali körülmetélkedés ténylegesen lezajlott-e vagy pedig történetét is csupán később ötlötték ki, hogy vele a már létező, de csak részlegesen gyakorolt szokást általánosan kötelezővé tegyék, s ily módon a zsidóság összetartozását és más népektől való elzárkózását fokozzák. Ha pedig az adott esetben valóban megtörtént eseményről van szó, akkor a következő kérdés motoszkál bennünk: a fitymák levágására miért csak „most”, a Jordán nyugati partján kerül sor, és miért nem hajtották ezt végre már korábban, a Jordán keleti partján, ahol ekkorra Ruben, Gád törzse, valamint Manassé fél törzse már új hazára lelt?

Az Ószövetség egyébkén igen egyértelműen mutatja, hogy a honfoglalás korában és az utána következő időkben a zsidók közt viták folytak a circumcisióról. Egyesek megkövetelték e szokás feltétlen betartását, mások viszont felléptek ellene. Főként némely *próféták*, akik úgy vélték, hogy nem a fityma fizikai lemetszése, hanem a „*lelki körülmetélkedés*”, vagyis a pozitív erkölcsiség képez emberi értéket. *Ezékielnek* a babilóniai fogságban keletkezett könyvében az „Úr” a következő szavakkal „rója meg” a zsidókat azért, hogy az első, a Salamon építette templomba idegeneket, körülmetéletleneket engedtek bemenni: „Most aztán elég volt szégyenletes tetteitekből, Izrael háza! Körülmetéletlen szívű és testű embereket vittetek be, úgyhogy szentélyemben voltak és meggyalázták templomomat, amikor bemutattátok nekem a kenyeret, a hájat és a vért, s így megszegtek szövetségemet iszonyatos tetteikkel. Szentélyemben a szolgálatot nem ti láttátok el, hanem magatok helyett őket állítottátok be, hogy a szentély szolgálatát ellássák.” Majd arról a *második* jeruzsálemi templomról, amelyet Ezékiel előre „megálmodott”, és amely később sokkal egyszerűbb formában épült fel, mint ahogy ő elgondolta (szerette volna), az „Úr” a következőket „mondja”: „... semmiféle idegen, körülmetéletlen szívű és testű nem léphet be szentélyembe, senki azok közül az idegenek közül, akik Izrael fiai között élnek” (44,6–9).

A most említett ezékieli felfogástól eltérően *Jeremiás* nem a fizikai, hanem a „lelki” körülmetélkedésért száll síkra, s az „Úr”-at így beszélteti Júda férfiaihoz, Jeruzsálem lakóihoz: „Metéljétek körül magatokat az Úrnak, és távolítsátok el *szívetek* előbőrét. Nehogy kitörjön haragom, mint a tűz, és olthatatlanul fellobbanjon gonosz tetteitek miatt.” (4,4.) Maga ez a humanizációs célzatú álláspont (amely általában a véres, az állat- és emberáldozatok háttérbe szorítására irányul) később belekerült a *Deuteronomiumba* is, amelyben az „Úr” a következő felszólítást „intézi” a zsidókhoz: „... metéljétek körül *szíveteket*, s ne legyetek többé keménynyakúak!” (10,16.)

AZ ÚJSZÖVETSÉG A KÖRÜLMETÉLÉS ELLEN

Fentebb láttuk, hogy a zsidóságnál a régi időkben némelykor megvolt, máskor pedig hiányzott a circumcisio. Továbbá azt is tapasztaltuk, hogy az ótestamentumi szövegek hol igenelték, hol pedig kárhoztatták a fityma levágását. De mi a helyzet vajon e szokást illetően az *Újszövetségben*? Vagy másként fogalmazva: miként viszonyul az előbőr lemetésének rítusához a *kereszténység*?

E fontos kérdés megválaszolását néhány olyan érdekesség bemutatásával kezdem, amely az Újtestamentumban a körülmetélkedés témaköréhez tartozik.

Jézusról az egyik evangélium (Lukács 2,21) megemlíti, hogy a nyolcadik napon *körülmetélték*, és ez a közlés ma sokak — főként keresztények — számára minden bizonnyal igen meglepő, mert valóban furcsa, hogy az állítólagos istenemberen, a földi halandók egyetemes megváltóján is végrehajtják a fitymalemetzés specifikusan zsidó rítusát, holott ő több alkalommal „hangsúlyozza” később, hogy a zsidó törvények eltörlésére törekszik.

Pál apostol, aki a Benjamin törzsből származó zsidó, aki a zsidó vallás három (farizeus, szaddukeus és esszéus) irányzata közül apja révén eredetileg a farizeusokéhoz tartozik, és aki a kereszténység megteremtéséért a legtöbbet cselekedte, önmagáról egy helyütt megemlíti, hogy őt a születése utáni nyolcadik napon ugyancsak körülmetélték (Fil. 3,5).

A szóban forgó szokás kapcsán sajátos adatot közöl az Apostolok cselekedeteinek egyik része (16,1–3) *Timóteusról*, akihez Pál az újszövetségi kánon szerint két levelet is írt. Az említett hely szerint e már keresztény

tanítvánnyal Pál a maga egyik hittérítő útja során a kisázsiai Lisztrában ismerkedett meg, és úgy döntött, hogy magával viszi útítársul. Igen ám, de szándékának megvalósítását akadályozta valami. Mégpedig az, hogy a már keresztény Timóteus, aki *görög apától* született, *nem volt körülmetélve*, és így az ekkor még fitymájuktól megfosztott zsidók körében térítő Pál számára nem lehetett megfelelő útítárs. S ez annyit jelent, hogy Pál a *felnőtt tanítványt* a „környékbeli zsidókra való tekintettel *körülmetéltette*”, és most már útrakelhetek, hogy a zsidók körében hirdessék a krisztusi tanokat.

Érdekes aztán, hogy a szintén *görög származású* keresztény Titusznak viszont, aki ugyancsak Pál kísérője, már nem kell körülmetélkednie (Gal. 2,1–4).

Az említett adatokkal azt kívántam érzékeltetni, hogy a circumcisio kényszere voltaképp mindaddig nem okozott gondot, amíg az apostolok a keresztény eszméket csupán a palesztinai és a diaszpórában élő *zsidók körében* terjesztették. Az utóbbiak ugyanis etnikai-vallási-történeti megszokás alapján alapvetően magától értetődőnek tartották az előbőr lemetzését, bár a régi hazából szétszóródott, kisebb vagy nagyobb mértékben már hellenizálódott Jákób-utódok egy része az Újszövetség szerint, úgy látszik, tiltakozott ellene. Amikor pedig az új vallási tanok kilépnek a zsidók köréből és viszonylag rövid idő alatt más népekből is sok embert hódítanak meg, s ugyanakkor a zsidó térítők e keresztényektől is megkövetelik a circumcisiót, az étkezési tabuk betartását, a szombat megünneplését, akkor az utóbbiak részéről igen *erős tiltakozás* jelentkezik a számukra idegen, barbárnak számító körülmetélkedési szokással szemben. E sajátos helyzetben az új eszmék apostolai nehéz választásra kényszerülnek, és komoly küzdelmet vívnak egymással. Közülük sokan azt követelik, hogy a nem zsidó keresztények is tartsák be a „mózesi törvények”-et. Mások viszont úgy vélik, hogy ez a követelés irreális, és meggátolja a keresztény eszmék térhódítását. Maga ez a harc, amelynek egyéb okai is vannak, a két irányzat között mind kiélezettebbé válik. Először a kereszténység önállósodásához, majd pedig a zsidó és a keresztény vallás radikális szembefordulásához vezet.

A vallástörténeti irodalomban lépten-nyomon azzal a nézettel találkozunk, hogy a keresztény apostolok közül — megtérését követően — Pál volt a „mózesi törvények” fő ellenfele, és ezért kapta ő feladatul az új tanok *nem zsidók közti* terjesztését; Péterre pedig amiatt bízta a *zsidók közti* keresztény missziót, mivel ő meglehetősen vonzódott az ószövetségi

vallás rituális előírásaihoz. (Vö.: Gal. 2,6–10.) A történetek későbbi időszakát illetően valószínűleg ez a helyzet. Ám, ha hinni lehet az Újtestamentum két részletének (Ap. csel. 10–11. és 15. fejezet), akkor Péter volt az, aki az apostolok közül *elsőként* fordult szembe a „mózesi törvények”-kel, és szakított az étkezési tabukra, valamint a zsidók kiválasztottságára vonatkozó ószövetségi tanításokkal. Pál aztán ezen a Péter által kezdeményezett vonalon halad tovább. Három nagy térítőútja során mind radikálisabban küzd különféle ótestamentumi előírások ellen, és a hozzá hasonlóan gondolkodókkal (Barnabással, Jakabbal, Titusszal, Timóteussal stb.) együttműködve végül megteremti az önálló kereszténységet.

A *circumcisio* kapcsán a fenti dolgokat azért említettem meg röviden, mert a fityma levágásáról az újszövetségi (tehát keresztény) írások a most vázolt folyamatoktól függően ítélik meg. A szóban forgó szokással összefüggésben egyébként az első nagy összeütközésre a szíriai *Antiókheiában* kerül sor. Ama nagy városban, amelyben sokféle nép gyermeki élnek, s amelyben igen korán keresztény gyülekezet jött létre. Az Apostolok cselekedetei (14,21–28 és 15,1–30) szerint Antiókheiában *nem zsidók is* felvették az új hitet, s őket az itt tartózkodó Pál és Barnabás nem kényszeríti az előbőr lemetszésére. Júdeából jött ortodox beállítottságú „testvérek” azonban ezt helytelenítik, és a következővel fenyegetik meg a frissen kereszténnyé lett nem zsidókat: „*Ha nem metélkedtek körül Mózes törvénye szerint, nem üdvözülhettek.*” (15,1.) Mint az Újszövetségben olvashatjuk, Pál és Barnabás heves vitába keveredik a fenyegetően fellépő „testvérek”-kel, és a helyi gyülekezet végül úgy határoz: a két ellentétes álláspont képviselői menjenek el Jeruzsálembe, és az ottani keresztény vezetők döntsenek a követendő magatartásról. Júdea fővárosában aztán összeül az *apostolok és a presbiterek tanácskozása*, amely kemény vitában — állítólag Péter igen határozott fellépésének és Jakab nagyon elmés okfejtésének köszönhetően — a következő határozatot hozza: a keresztény hitre tért nem zsidóknak *nem kell körülmetélniük*, viszont tartózkodjanak „bálványoknak áldozott eledeltől, a vértől, a fojtott állattól és az erkölcstelenkedéstől” (15,29).

Az apostolok és a presbiterek tanácskozásának a döntése annak ellenére korszakos jelentőségű, hogy a kereszténység későbbi története szempontjából némely vonatkozásokban — pl. a vérfogasztás tilalmát illetően — még ószövetségi elemekhez kötődik, mert a nem zsidók számára megkönnyítette az új hithez való csatlakozást. Pál azonban továbblép, és *elvileg helyteleníti* a circumcisiót, amelyet a *zsidó származású* keresztények

esetében is értelmetlennek tart. Ám *fölvilágosult* gondolkodása miatt bajba kerül. Amikor harmadik térítőútjáról megérkezik Jeruzsálembe és beszámol a „pogányok” (= nem zsidók) közt végzett igen eredményes munkájáról, az összegyűlt presbiterek megrójják. A következőt mondják neki: „Látod, testvér, hány ezren vannak a zsidók közt, akik megtértek, de azért buzgón tartják a [mózesi] törvényt. Felőled viszont azt hallották, hogy arra tanítod a pogányok [más népek] közt élő *zsidókat*, pártoljanak el Mózesről, azt mondván nekik, hogy *ne metéltessék körül* a gyerekeket, *s ne éljenek a szokások szerint*.” (Ap. csel. 21,20–21.) Majd néhány nappal később ázsiai zsidók meglátták Pált a templomban, és — kezét emelve rá — így kiabáltak: „Izraelita férfiak, segítsetek! Ez az ember mindenütt a nép, a törvény és a szent hely ellen tanít.” (Uo. 21,27–28.) A zsidó vallás felbolydult hívei aztán megragadták őt, kihurcolták a templomból, és a haláltól csupán a közbelépő rómaiaknak, valamint annak köszönhetően menekülhetett meg, hogy tarszoszi apja révén született *római polgár* volt.

Az elmondottak után már nem csodálkozhatunk azon, hogy a különféle újszövetségi írások erőteljesen hadakoznak a fitymalevágás szokása ellen. Közülük az egyik (Róm. 4 fejezet) emelkedett fejtegetéssel utasítja el a zsidó vallás ama érvelését, amely a circumcisiót Ábrahám kapcsán a boldogság előfeltételének tartja. Vele szemben nem csupán arra utal, hogy ez a bibliai férfiú eredetileg körülmetéletlen volt, és így lett az ösatyja azoknak is, akiknél hiányzik a fityma lemetésének gyakorlata, hanem azt is hangsúlyozza, hogy Ábrahám az Istenben való hit révén szolgált rá a megigazulásra. Következésképp a *körülmetélés* a keresztény eszmevilág szempontjából értéktelen fizikai művelet. Csak *közömbös* dolog, mert — mondja a Korinthusiakhoz írott első levél (7,19) —: „A körülmeteltség nem ér semmit, hasonlóképpen a körülmetéletlenség sem ér semmit, hanem csak az Isten parancsainak megtartása.” Épp ezért — hangsúlyozza ugyanez a levél (7,18) — a keresztény tanúsítson semleges magatartást az előbőr levágásnak szokását illetően: „Aki körülmetélten kap meghívást [ti. válik kereszténnyé], ne akarjon körülmetéletlennek látszani, aki viszont körülmetéletlen, ne metéltesse körül magát.” A fityma lemetésének vagy meghagyásának semmi köze a pozitív erkölcsiséghez — mutat rá az Újtestamentum (Gal. 6,12–15) —, hisz „a körülmetéltek sem tartják meg a törvényt”, azaz ők sem viselkednek tisztességesen. Épp ezért — fejtegeti a Titusznak írt levél (1,10–16) — a keresztények ne hallgassanak zsidó mesékre, és ne kövessék az igazságtól elfordult emberek parancsait, akik körülmetélkedésre ösztökélnek. Ezzel összefüggésben több újszövetségi

hely feleleveníti az Ótestamentum korábban már említett, humanizációra, pozitív erkölcsiségre törekvő álláspontját, és arról beszél, hogy a fityma lemetzése helyett *lelki körülmetélkedésre* van szükség. Az igazi zsidó az, aki „nem betű szerint, hanem *lélek szerint körülmetélt*” — olvashatjuk a Rómaiakhoz írott levélben (3,28–29). Ti Jézusban „vagytok körülmetélve, nem kézzel, hanem az érzékies test levetésével, a krisztusi körülmetéléssel” — mondja a keresztényeknek a Kolosszeieknek címzett levél (2,11). „A körülmetéltek . . . mi vagyunk, akik *lélekben* szolgálunk Istennek, akik Krisztus Jézusban dicsekszünk, s nem a testben bízunk, bár magam a testben is bizakodhatnék” — jelenti ki *Pál* apostol, akinek mint zsidó származásának gyerekkorában lemetsették a fitymáját (Fil. 3,3–4). Ugyan-ez a férfiú egy másik helyen (Gal. 5,11–12) a circumcisiót megkövetelőkről a következőt mondja a keresztényeknek: „Bárcsak egészen megcsonkítanák magukat azok, akik zavart támasztanak köztetek.” Magát ezt a szöveget, amely az előbőr levágásának rítusát az egész Újszövetségben a legradikálisabban, szinte már könyörtelen keménységgel támadja, a *Károli* Gáspár fordította Biblia a következő megfogalmazásban tartalmazza: „Bárcsak ki is metszenék magukat, akik titeket a körülmetélkedésre bujtoztatnak.”

Az a küzdelem, amelyet az Ótestamentum több alakja és az Újszövetség a fizikai circumcisio ellen folytat, nem csupán a vallási képzetek és rítusok finomodását eredményezi, nem csak a kereszténység kialakulását teszi lehetővé, hanem a *fölvilágosult gondolkodás és életvitel széleskörű fejlődését* is jelenti. Hogy ez mennyire igaz, azt egy ókori történettel is érzékeltem, amelyet *Flavius Josephus* beszél el a maga önéletrajzában. A történet szerint időszámításunk 70. éve előtt királyi főemberek érkeztek *Josephus*-hoz, hogy nála az életüket fenyegető veszély ellenében menedékre leljenek. A helyszínen lévő zsidók azonban csak azzal a föltétellel akarták az idegeneknek megengedni az ottmaradást, ha *körülmetélkednek* — tehát fontosabbnak tartották az illetők fitymájának a levágását (vagyis a judais-ta hitre való áttérésüket), mint az életüket. Ám *Josephus*, a zsidó felkelés majdani egyik, később a rómaiakhoz átpártolt fővezére, aki nem csak előkelő — mégpedig főpapi — család sarja, hanem egyúttal fölvilágosult, humanista egyéniség is, megmenti a királyi főembereket. „Mikor a zsidók azt követelték ezektől a menekültektől, hogy metéltessék körül magukat, ha köztük akarnak maradni — írja *Josephus* —, én ellene szegültem a kényszerítésnek, azzal a megokolással, hogy mindenki szabad választása szerint tisztelje Istenét, ne pedig kényszer hatása alatt, és ezeknek az

embereknek ne legyen okuk megbánni, hogy náluk kerestek menedéket. Sikerült meggyőzőm a népet, és én a két jövevényt a maguk szokása szerint bőségesen elláttam mindennel.” („A zsidó háború.” Gondolat, 1964. 495–496. oldal.)

Ne feledjük azonban el, hogy a humanizmushoz a következő ugyancsak hozzátartozik: az is embertelen és elítélendő, ha valakit vagy valamely népet *erőszakkal akadályoznak meg saját rítusának* — teszem fel a fitymalevágásnak — *a gyakorlásában*, bármennyire is igaz az, hogy a körülmetélés a fölvilágosult gondolkodás számára idegen, barbár dolognak számít. Josephus egyébként ilyen ellentett példát is említ, midőn beszámol róla, hogy a Jeruzsálemet elfoglaló szíriai király, IV. Antiokhosz Epiphanész (i. e. 175–164) „kényszerítette a zsidókat, hogy ősi törvényeik ellenére körülmetéletlenül hagyják gyermekeiket, és sertéseket áldozzanak [a második templomban] az oltáron” (uo. 21. oldal).

A BIBLIAI KÖRÜLMETÉLÉSI SZOKÁS EREDETE

Talán nem lesz érdektelen, ha a körülmetélkedés témakörének lezárásaként arról is szót ejtek, hogy mit tudhatunk meg e szokás valószínű eredetéről a görög *Hérodotosztól*, tehát egy Biblián kívüli forrásból. Ez a férfiú (aki az i. e. 5. században élt, és nem csupán a hellének lakta vidékeket ismerte, hanem az akkoriban hatalmas kiterjedésű — Egyiptomot szintén magába záró — perzsa birodalom számos területére is ellátogatott) a maga történeti könyveiben (II. 102–105) beszámol róla, hogy az *egyiptomiak* egyszer nagy hadjáratot indítottak északi irányban. Mégpedig valószínű, hogy Szethosz és fia, II. Ramszesz korában, akik i. e. 1439-től 1388-ig, ill. 1388-tól 1322-ig uralkodtak. Az irodalomban a történetírás atyjaként emlegetett Hérodotosz tájékoztat arról, hogy e hadjárat során a Nílus partjáról útnak indult csapatok még a szkítákat és a thrákokat is leigázták. Majd *egy részük* (nem tudni, mily ok miatt) visszavonulás közben a Fekete-tengertől keletre fekvő *Kolkhiszban maradt*. És hogy miért fontos ez a tény számunkra? Azért, mivel a visszamaradtak leszármazottjai még Hérodotosz korában is gyakorolták a férfiakon a nemzőszerv körülmetélésének szokását, amelyet hazulról hoztak magukkal. A történetíró megjegyzi, hogy ez a rítus *eredetileg csak az egyiptomiaknál* volt meg (tehát ők vezették be). Tőlük hamarosan átvették aztán az *etiópiaiak*, majd pedig később más népek — a föníciaiak, a Palesztinában

lakó „szírek” (= zsidók?) stb. — is. Hérodotoszal állítólag maguk a főníciaiak és az említett palesztinai „szírek” közölték, hogy az *egyiptomi-aktól* tanulták el a körülmetélést. És mivel ez a közlés valószínűleg igaz, nyilvánvaló, hogy a fityma levágásának szokása az ótestamentumi zsidóknál teljesen evilági-történeti és szociális tényezők következtében jelent meg és rögzült. Tehát semmi köze ahhoz a transzcendens ihletésű forráshoz (az „El Shaddai” és Ábrahám közt állítólag létrejött szövetséghez), amelyből később a valós okokat, folyamatokat elhallgató papok eredeztették és amelyre hivatkozva gyakorlatát megkövetelték.

A fentebb elmondottakkal kapcsolatosan egyébként nem árt emlékeznünk a következőkre: 1) *Ezdrás* próféta (sok lévitát vivén magával) i. e. 458 körül megy Babilóniából Jeruzsálembe. 2) *Nehémiás*, a perzsa király — pohárnokból helytartóvá kinevezett — megbízottja i. e. 445 táján érkezik meg ugyanebbe a városba. 3) Ezt követően építik újjá az i. e. 587-ben lerombolt Jeruzsálem falait. 4) Ekkor alakítják ki e két férfiú irányításával azt az *elzárkózó-teokratikus* berendezkedést, amelynek segítségével a *zsidó etnikumot*, a „szent mag”-ot *létében meg akarják menteni*, és e cél elérése érdekében radikálisan megtiltják a hazatért zsidóknak a más népekkel való házasodást, előírják a szombat kötelező megünneplését és megkövetelik a körülmetélkedést. 5) A szóban forgó időt megelőzően, még a babilóniai fogságban készült el az ún. *papi kódex*, amely a Tórának, főként pedig a Deuteronomiumnak a legfontosabb meghatározója. 6) Mint már az újkor elején *Hobbes* és *Spinoza* rámutatott, a Mózes, a Józsué és a Bírák neve alatt szereplő írások *Ezdrás* tevékenysége következtében ekkortájt nyerték el alapvetően ama alakjukat, amelyben fennmaradtak. 7) És még egy igen fontos dolog: Hérodotosz *kortársa* volt Ezdrásnak, Nehémiásnak, és valószínű, hogy e két férfiú életében látogatott el Palesztinába.

Befejezésül röviden még arra térek ki, hogy vajon a circumcisio *nem egészségi célokat szolgáló szokás* volt-e a zsidóknál és más népeknél. Ezt a kérdést azért szükséges fölvetni, mert a vonatkozó irodalomban gyakran találkozunk ama nézettel, hogy a fityma levágását higiéniai műveletként alkalmazták különféle betegségek elkerülése érdekében. Miközben tagadhatatlan, hogy az előbőr lemetzésének van egészségvédő hatása, mégis azt kell mondanom, hogy ez a hatás nem szándékolt, hanem akaratlan következmény. Hogy ténylegesen ez a helyzet, amellet több momentum is szól. Egyrészt az, hogy a Biblia egyetlen részlete sem utal higiéniai szempontra. Másrészt az, hogy a zsidók minduntalan változtatták véleményüket és

gyakorlatukat a körülmetélést illetően, amire aligha került volna sor, ha a circumcisio náluk a betegségek megakadályozását célozta volna. Harmadsorban az, hogy a fentebb említett IV. Antiokhosz Epiphanész szír király uralma idején a zsidók jelentős része önként szakított a szombat kötelező megünneplésével, a jahvista vallásnak a tisztátalan állatokra vonatkozó előírásaival, a körülmetélkedéssel, mert fölismerte, hogy ezek a szokások olyan szeparatizmust testesítenek meg, amely a zsidókat szembeállítja más népekkel, és amely miatt rengeteget szenvedtek az elmúlt időkben (lásd ezzel kapcsolatosan: 1 Mak. 1,10–15.41–61; 2 Mak. 4,7–15; 6,1–10.18–31; 7,1–41).

Ha a bibliai Exodus 25. fejezetét fellapozzuk, akkor abban egy beszédet olvashatunk, amelyet az „Úr” „intéz” az Egyiptomból történt kivonulás után Mózeshez, s amelyben parancsot „ád” neki egy sajátos dolog, a *frigyláda* elkészítésére. Maga ez a különös objektum aztán, amelyet az irodalom frigyszekrény, szövetség ládája, ill. szövetség szekrénye néven is is emleget, az Ótestamentumban — egészen a salamoni templom i. e. 587-ben bekövetkezett lerombolásáig — igen fontos szerepet játszik. Épp ezért szükségesnek tartom, hogy vele foglalkozzunk, és megismerjük mindazt, amit rá vonatkozóan a Biblia tartalmaz.

A fentebb említett „beszéd”-ben az „Úr” a következőket „mondja” Mózesnek: „Készíts akácfából egy két és fél könyök hosszú, másfél könyök széles és másfél könyök magas *ládát*. Vond be tiszta *arannyal* — kívülről és belülről is egyaránt vond be —, és csinálj rá körül *arany* pártázatot. Önts négy aranykarikát és erősítsd a négy lábára: két karikát az egyik és két karikát a másik oldalon. Azután csinálj akácfarudakat is, borítsd be *arannyal*. A rudakat dugd be a láda oldalán levő karikákba, nem szabad kihúzni belőlük. Ebbe a ládába helyezd majd el a *bizonyítékot*, amelyet adni fogok neked.

Csináld meg továbbá az *engesztelés tábláját* tiszta aranyból. Két és fél könyök legyen a hossza, másfél könyök a szélessége. Készíts vert aranyból *két kerúb*ot az engesztelés táblájának két végére. Állítsd az egyik kerúb

az egyik végére, a másikat a másik végére. Az engesztelés táblájának két végére állítsd a kerúbokat. A kerúbok szárnya fölfelé legyen széttárva, hogy szárnyukkal befödjék az engesztelés tábláját, az arcuk pedig forduljon egymás felé. A kerúbok arca tekintszen az engesztelés táblájára. Az engesztelés tábláját helyezd a láda tetejére. A ládába pedig tedd be a bizonyosságot, amelyet adni fogok neked. Ott fogok veled találkozni, s a törvény ládáján álló két kerúb között, az engesztelés táblájáról közlöm veled mindazt, amit általad Izrael fiainak mondani akarok.”

Az „Úr” még azt is „megparancsolja” Mózesnek, hogy ezt a bizonyos frigyládát, amely a maga egészében állítólag az istenség és az Izrael közt kötött *szövetség kifejeződése*, helyezze el a „*szent hajlék*”-ba. Abba a kultikus központba, amelyet a Károli-féle bibliafordítás a „*gyülekezet sátora*”-ként emleget, és amelyet szigorú isteni előírások szerint kell fölépíteni (Ex. 25–27. fejezet), s amelynek legbensőbb, legszentebb részében kell a frigyládának állnia. Maga az a „*bizonyság*”, „*bizonyték*” pedig, amelyet a szövetség szekrényébe el kell helyezni, nem más, mint azok a *kőtáblák*, amelyek majd az „Úr” által a zsidóság számára előírt életviteli rendelkezéseket tartalmazzák. [Érdekességgént megemlítem: a szóban forgó láda mellett a későbbiek során még egyéb, az ószövetségi zsidó vallás és történelem kapcsán fontosnak tartott dolgokat is őriztek. Így pl. a pusztai vándorlásra utaló céllal *mannát* (Exodus 16,33–34). Aztán ama *törvénykönyvet*, amelyet csak jóval később, *Jósiás* júdai király (i. e. 640–609) uralma alatt fogalmaztak meg Jeruzsálemben (Deut. 31,26). Valamint *Áron kivirágzott vesszejét*, amelyről a Numeri 16–17. fejezetében a Kóré-féle „*lázadás*”-sal összefüggésben olvashatunk, és amely a Bibliában — más egyéb momentumokkal együtt — azt jelzi, hogy az „Úr” az összes zsidók közül Áront és az ő utódait „*választotta ki*” magának *papi szolgálata*ra.]

Hogy a frigyládát a zsidók tényleg a pusztai vándorlásuk idején készítették-e, azt biztosan nem tudhatjuk. Annyit azonban igen valószínűnek tarthatunk, hogy ósrégi korszakból származik. Emellett szól egyfelől az, hogy eredetileg *sátorba*, tehát *nomád pásztor életmódra* utaló építménybe helyezik el. Másfelől pedig az, hogy rá *kerúbokat*, azaz sajátos képzeletbeli *élőlényeket* készítettek, amelyek ábrázolását a jóval későbbi, fokozatosan monoteisztikus jelleget öltő zsidó vallás már *tiltja*. Mivel aztán az igen ősi és a viszonylag nagyon késői hiedelmeket összekeverten tartalmazza az Ótestamentum, azzal a furcsa helyzettel találkozunk egyugyanazon könyvben (ti. az Exodusban) is, hogy egyes részletei (pl. 20,3–5) komoly büntetéssel fenyegetik az embert és az állatokat megjelenítő ábrázolások készítőit, más szövegei (pl. 25,17–22) pedig ugyanakkor egyenesen előírják ilyen lényeknek, ti. kerúboknak a frigyláda tetejére való állítását. Mindez egyértelműen a következőt jelenti: a szövetség szekrénye *sokszáz évvel azelőtt* készült el, hogy az ótestamentumi zsidóság számára (mégpedig visszavetítéssel a Mózes korából, a Sínai-hegyi állítólagos isteni parancsadásból eredeztetve) már vallásilag tiltott lett öntött „*bálványok*”, faragott képek révén emberek és állatok ábrázolása.

Amennyire a Bibliából megállapíthatjuk, a frigyláda *mint kollektív kultikus objektum* hosszú időn át központi szerepet játszik az ószövetségi zsidóknál. Egyértelműen jelzik ezt a tényt a következő momentumok:

1) Amikor honfoglalási szándékkal 40 000 zsidó harcos átkel a Jordán nyugati partjára, akkor a *frigyláda is vele* utazik. A *Józsué-könyv* 3–4. fejezete szerint azonban a szövetség szekrénye nem csupán jelen van a Kánaánba való átkeléskor, hanem mint természetfeletti hatalom megtestesülése sajátos funkciót tölt be, csodás történeteket idéz elő. A most említett hely arról beszél, hogy a frigyládát vivő papok belementek a Jordánba, aminek (vagyis a szövetség szekrényének) köszönhetően a *folyó vize* (a legnagyobb áradásakor!) teljesen *kettéválik*, és így a zsidó harcosok *száraz lábbal* kelhetnek át Jerikó síkságára, az „ígéret földjé”-re. Amikor pedig az átkelés befejeződését követően a papok az általuk vitt frigyládjával elhagyják a Jordán-meder közepén lévő mágikus őrhelyüket és a harcosokhoz csatlakoznak, akkor visszaáll a természetes állapot, a folyó vize a korábbi módon halad a Holt-tenger (= Sós-tenger) felé. Az Ótestamentumban egyébként arról is olvashatunk, hogy e csodás átkelésre emlékeztető célzattal Józsué (az „Úr” parancsának engedelmeskedve) *két*, a zsidóság törzsi létszámának megfelelően 12–12 darabból álló *kőhalmot* emeltetett. Az egyiket a *Jordán medrének a közepén*, ahol az átkelés idején a frigyládát tartó papok álltak. A másikat pedig a folyó nyugati parján, *Gilgálban*, ahol aztán a pusztai vándorlás során a fitymalevágás szokását nem űző zsidók újból körülméltelkednek.

2) Szerepel a frigyláda *Jerikó* — állítólag csodás módon lezajlott — bevétele kapcsán is. A *Józsué-könyv* 6. fejezete szerint a zsidók az „Úr” iránymutatása alapján a következőképp tudták e város falait leomlasztani és magát a helységet elfoglalni: 6 napon át 1-1 alkalommal, a 7. napon pedig 7-szer kerülték meg Jerikót a katonák, akiket 7, a frigyláda és a köznép előtt haladó pap követett; a legutolsó körüljáráskor aztán a papok fújták a magukkal vitt 7 kosszarvkürtöt, a nép kiáltott, a bevehetetlennek tűnt város falai leomlottak, és a zsidók könnyedén birtokukba vehették a települést.

3) Mint az elmondottakból nyilvánvaló, a frigyládjában a honfoglaló zsidók olyan természetfölötti hatalmat látnak, amely őket — többek közt — a harci cselekményekben hatékonyan támogatja. Épp ezért már nem lepődünk meg azon, ha az ószövetségi történelem későbbi időszakában is

fölbukkannak hasonló események, amelyek közül a legsajátosabb talán az a *kaland*, amelyet a frigyláda a *filiszteusok és a zsidók közt* folyó egyik *háborúban* „élt át”, s amelyről a Biblia nagyon részletesen beszámol (1 Sám. 4–7, fejezet).

Maga a történet azzal kezdődik, hogy a háború elején egy Afek nevű helység mellett a *filiszteusok megverték a zsidókat*, és leölték kb. 4000 emberüket. Vajon miért szenvedtünk vereséget? — teszik föl maguknak ekkor a kérdést a vesztesek. Válaszuk a következő: azért, *mivel nincs velünk a frigyláda*. Majd úgy vélik: ha győzni akarnak, akkor el kell azt hozatniuk *Silóból*, ama városból, amelyben századokon át a szövetség szekrényét tartották, s amely igen hosszú időn keresztül az „ígéret föld-jé”-t többé vagy kevésbé már elfoglalt zsidók egyik *fő kultikus és világi központja*. A gondolatot aztán követi a cselekedet: hamarosan elhozzák a frigyládát, amelyet az akkori zsidó bíró, Éli két fia — Hofni és Pinchász (Fineás) — kísér el a katonai táborba. Ezután újabb összecsapásra kerül sor. A zsidók ismét vereséget szenvednek, és 30 000 harcosukat veszítik el. Ám még ennél is nagyobb baj számukra az, hogy Hofni és Pinchász is elesik, a *frigyláda* pedig a *filiszteusok kezébe kerül*. Az immáron agg bíró, Éli, mihelyt értesül a tragikus történésekről, azonnal meghal. Egyik menyére, Pinchász feleségére, aki éppen terhes, mindjárt rátörnek a szülési fájdalmak. A gyerek világra hozatalát követően pedig az asszony így kiált fel: „Kiveszett Izraelből a becsület, mert zsákmányul ejtették az Isten ládáját.”

De mit csinálnak különös zsákmányukkal, a szövetség szekrényével a győztes filiszteusok? Nos, fogják magukat, és elviszik *Asdód* nevű városukba, ahol egyik templomukban *Dágon istenszobra mellett* helyezik el. Ám az első éjszakát követő reggel meglepetten tapasztalják, hogy a saját istenük leesett arccal a földre az „Úr ládája előtt”. A szobrot a helyére állítják, de másnap reggel még megdöbbenőbb látvány fogadja őket: a Dágon-szobor ismét arcra hullottan hever a földön — a keze és a lába pedig eltörött. A bajok azonban számukra még nem értek véget azzal, hogy istenük a frigyláda ellenében gyöngének bizonyult. Az „Úr” keze ugyanis súlyosan ránehezedett Asdód lakóira: *daganatokkal, patkányinvázióval* sújtotta őket s a környék lakóit. Épp ezért a következőképpen döntenek: „Izrael Istenének ládája nem maradhat tovább körünkben, mert keze súlyosan ránk és istenünkre, Dágonra nehezedett.” Majd a filiszteus vezetők úgy határoznak, hogy a frigyládát egy másik városukba, *Gátba* vitetik át. Mivel azonban a szövetség szekrényének megérkezését

követően e helységben is daganatos betegségeket „idézett elő” az „Úr”, Gát lakói továbbküldik a frigyládát egy újabb filiszteus városba, *Ekronba*, amelynek népe kétségbeesetten tiltakozik a bajokat okozó küldemény ellen, és követeli, hogy a frigyládát *küldjék vissza a zsidókhoz*. Igen ám, de hogyan? Ezzel kapcsolatosan a filiszteusok saját papjaiktól és jósaiktól kérnek és kapnak tanácsot. „Ha vissza akarjátok küldeni Izrael Istenének ládáját, akkor ne küldjétek üresen vissza, hanem *fizessetek jóvátételt*. Akkor meggyógyultok és megtudjátok, miért nem vette le rólatok a kezét.” Mi legyen a jóvátétel, amelyet fizetnünk kell? — tesz fel a filiszteusok az újabb kérdést, amelyre így válaszolnak a megkérdezettek: „A filiszteusok vezérei számának megfelelően *öt arany daganat* és *öt arany patkány*, mert ugyanaz a csapás sújtott mindenkit, benneteket és vezéreteket egyaránt. Csináltassatok hát *képmást* daganataitokról és képmást patkányaitokról, amelyek az országot pusztítják, és így fejezzétek ki hódolatotokat *Izrael Istene* iránt. Lehetséges, hogy nem marad továbbra rajtatok, istenetekén és országotokon a keze.” Majd a papok és a jóvendőmondók (annak eldöntése céljából, hogy a frigyláda vagy a véletlen hozta-e népükre a bajokat, és ha az előbbi, akkor azt eltávolítsák a maguk köréből) még a következőt is javasolják a filiszteusoknak: „Nos, csináltassatok *egy új szekeret*, és vegyetek *két frissen ellett tehenet*, amelyen *még nem volt járom*. Fogjátok be a teheneket a szekérbe, borjaikat meg vigyétek vissza az istállóba. Aztán fogjátok az Úr ládáját és tegyétek fel a szekérre. Az *arany holmit* is rakjátok mellé, amit jóvátételül adtok, egy *ládikában*, s hagyjátok, menjenek. Aztán figyeljétek meg: *ha odaérnek a hazafelé*, a Bet-Semesbe [ti. a zsidókhoz] vivő útra, *akkor ő* volt, aki ezt a nagy szerencsétlenséget ránk hozta; ha ellenben nem, akkor tudni fogjuk: nem az ő keze ért utol bennünket, hanem valami véletlen folytán lett osztályrészünk.”

A Biblia szerint a befogott tehenek a szekérrel egyenesen Bet-Semes elé haladtak, amelynek lakói épp búzát arattak a síkságon, és amikor megpillantották a ládát, boldogan eléje siettek. „Mihelyt a szekér a Bet-Semesbe való József szántóföldjéhez ért, megállt. Volt ott egy *nagy kő*. Felaprították hát a szekér fa részeit és bemutatták a *teheneket* az *Úrnak égőáldozatul*. A *leviták* leemelték az Úr ládáját a mellette levő ládikával együtt, amelyben az arany holmik voltak, és a kőre állították. Bet-Semes lakói meg *égőáldozatot* és *véres áldozatot* mutattak be azon a napon az *Úrnak*. Amikor a filiszteusok öt vezére ezt látta, még aznap visszatért Ekronba. Ezek voltak az arany daganatok, amelyeket a filiszteusok jóvátételül adtak

az Úrnak: egy Asdóért, egy Gázáért, egy Askelonért, egy Gátért és egy Ekronért. Arany patkány meg annyi volt, amennyi a filiszteusoknak az öt vezérükhöz tartozó városa, a megerősített városoktól a falvakig.”

Mint az első Sámuel-könyv beszámol róla, a hazatért frigyláda a *zsidóknak*, *Bet-Semes* lakóinak *sem* hozott szerencsét. Az általam idézett, a Szent István Társulatnál megjelent Biblia szerint — bizonyos bűn miatt — „az Úr lesújtott közülük *hetven* emberre”. A Károli-fordítás pedig azt közli, hogy 50 070 embert pusztított el Bet-Semesben az „Úr”, mert a helység lakói belenéztek a ládjába. Nem csoda tehát, ha e település polgárai igyekeztek minél előbb megszabadulni a szövetség szekrényétől, és ugyan-csak örülhettek, hogy sikerült továbbadniuk *Kirjat-Jearimba*, ahol az ottaniak egy dombon levő házban helyezték el, és egy „őr”-t szenteltek melléje. Maga a láda aztán, amely 7 hónapig volt a filiszteusok földjén, igen hosszú időt, 20 évet töltött el ebben a helységben.

Hogy a frigyláda „fogságá”-nak és hazatérésének történetét egyébként miért ismertettem a fenti részletességgel, az csupán akkor derül majd ki, midőn e különös dolognak az ószövetségi vallásban játszott tényleges szerepét igyekszem közelebbről bemutatni. Mielőtt azonban erre sort keríték, úgy vélem, szükséges megemlítenem még néhány olyan ótestamentumi részletet, amely a szövetség szekrényével kapcsolatos.

4) E részletek közül az egyik (Károli-fordítás: 1 Sám. 14,18) azt mondja el, hogy a filiszteusokkal vívott újabb háború során a zsidók ismét segítségül hívják a szövetség szekrényét. Maga az első óizraeli király, *Saul* az, aki megparancsolja bizonyos Ahijjának (= Achija), hogy vitesse Gibeába, a hadi gyülekezés színhelyére az ekkor már a filiszteusoktól a zsidókhoz visszakерült frigyládát.

5) A másik olyan bibliai részlet (2 Sám. 6,1–23), amely a szóban forgó dologról szól, a következő eseményekről tudósít: A második óizraeli király, *Dávid* hatalmas, 30 000 főnyi sereggel a júdai *Baalába* (a fentebb említett *Kirjat-Jearimba*) vonul, hogy a frigyládát onnan *Jeruzsálembe* vigye, amelyet hatalmi centrumává igyekszik kiépíteni. Mint az Ótestamentumban olvashatjuk, a szövetség szekrényét új szekérre tették, és — táncolva, énekelve — elindultak vele jövődő lakhelye, a Dávid által a jebuzitáktól csak nemrég elfoglalt város felé. Útközben azonban baj történt. A szekéren ugyanis a láda megbillent, és a leesését megakadályozni igyekvő egyik *kísérőt* (bizonyos Uzát) — büntetésből, mivel tiltott dolgot cselekedett, ti. megérintette a frigyszekrényt — az „Úr” *halálra* sújtotta. Emiatt *Dávid* megijedt, és egyelőre nem vitte Jeruzsálembe a szövetség

ládáját, hanem egy Obed-Edom nevezetű férfi házában hagyta. Ám három hónap múltán, amikor arról értesült, hogy e sajátos objektum révén mennyi jóban lett része Obed-Edomnak, fogta magát és bevitte a frigszekrényt a városba. Az út első hat lépésének megtételekor *feláldozott* egy *marhát* és egy hizlalt *bárányt*, majd az „Úr előtt” táncolva vonult be a városba, ahol a szövetség ládáját egy sátorba helyezte el.

6) A harmadik olyan részletben (2 Sám. 15. fejezet), amelyet a frigládával kapcsolatosan megemlítek, arról olvashatunk, hogy Dávidnak el kell menekülnie Jeruzsálemből, mert fellázadt ellene fia, *Absolon* (Absalom). A király magával viszi a szövetség ládáját is, de némi idő elteltével meggondolja magát, és visszaszállíttatja a városba egy *Sádok* (Cádok) nevezetű pappal, akinek a következőket mondja: „Vidd vissza az Isten ládáját a városba! Ha tetszésre találok az Úr szemében, visszavezérel és viszontláthatom hajlékát. Ha azonban azt mondja: Nem vagy tetszésemre, hát akkor jó, itt vagyok, tegyen velem, amint jónak látja.”

7) Végül: csak jelzem, hogy 1 Kir. 6,19 szerint *Salamon* király az általa építtetett jeruzsálemi templom legbensőbb részébe, az ún. „szentek szentjé”-be helyeztette el a frigládát, amely a város i. e. 587-ben bekövetkezett elpusztulásáig az ekkor ugyancsak lerombolt templomban volt. Hogy aztán később mi lett a sorsa, arról hallgat a Biblia. Lehet, hogy megsemmisítették a Jeruzsálemet leromboló babilóniaiak? Vagy talán — más templomi kincsekkel együtt — magukkal vitték fővárosukba? De ha e dolgok valamelyike történt, akkor a Jeruzsálem bukásáról beszámoló ótestamenti iratok (pl. 2 Kir. 25. és 2 Krón. 36. fejezet, továbbá Ezsdrás és Nehémiás könyve) miért nem szólnak az ószövetségi zsidó vallás e központi szerepet játszó objektumának sorsáról? Esetleg szerzőik idevonatkozó ismeret hiányában hallgatnak a frigláda eltűnéséről? Ám ez nem látszik valószínűnek, hisz a Babilóniából i. e. 537-ben visszatért és a második jeruzsálemi templom alapjait lerakó zsidók közt voltak olyanok, akik még fiatalon, a fogságba vitel előtt látták a pompás salamoni templomot (Ezsdrás 3,12–13). Ha pedig a frigládát a győztes Nabukodonozor elvitte Babilonba és az ott megmaradt, akkor miért nem szerepel ez a legfontosabb vallási tárgy ama 5400 templomi kincs felsorolásában (Ezsdrás. 1,7–11), amelyet Nagy Kürosz perzsa király Babilónia elfoglalását követően visszaadott a hazaengedett zsidóknak? Vagy talán az a helyzet, hogy a fogság idején az elvont-egyetemes istenhit irányában alapvető lépéseket tevő zsidó vallás képviselői tüntették el a szövetség szekrényét, hogy ily módon az érzéki-konkrét „bálványimádás” történeti objektumá-

tól megszabaduljanak? És ideológiailag talán ezt a megszabadulási törekvést realizálta a Babilóniából i. e. 458 táján Jeruzsálembé érkezett tudós pap, *Ezdrás* azt követően, hogy i. e. 445 körül II. Artaxerxész perzsa király zsidó származású helytartója, *Nehémiás* szintén Júdába jött? Mégpedig úgy, hogy — Nehémiás egyetértő hatalmi támogatásával — sajátos szellemben átdolgozta és az utókorra örökítette az Ószövetség jelentős részét, mindenekelőtt a Tórát, s egyúttal eszmeileg megalapozta a zsidóság, „*a szent faj*”, „*a szent mag*” (*Ezdrás* 9,2) kiválasztottságának gondolatát és más népektől való elkülönülésének elvét (uo. 10,11).

A FRIGYLÁDA EREDETE ÉS VALLÁSI FUNKCIÓJA

A frigyláda ótestamentumi története tehát tele van titkokkal, amelyeknek a felderítése ma már lehetetlen. Ám néhány kérdést ennek ellenére föltehetünk és a lényegét tekintve talán helyesen válaszolhatunk meg.

Mindenekelőtt érdekes probléma a következő: vajon a frigyláda *tényleg Mózes korában*, a pusztai vándorlás idején *készült* és lett ezt követően évszázadokra a zsidó vallás központi objektuma? Ezt a kérdést azért teszem föl, mert a vallási szakirodalomban eléggé egyetemes nézet, hogy az Exodus 25. fejezetében leírtak, amelyek szerint Mózes az „Úr”-tól kapott parancsot a szövetség szekrényének az elkészítésére és sajátos kultikus szerepeltetésére, megfelel a valóságnak. Egyes bibliai szövegek révén azonban ezt a véleményt megkérdőjelezhetjük, sőt talán mint valótlant el is vethetjük. Minderre azért nyílik módunk, mert az Ótestamentum különféle részei messzemenően nincsenek logikailag kerek egészévé szerkesztve — nem érvényesül bennük következetesen ez vagy az a vallási álláspont —, és így a köztük meglévő *eltérések*, olykor *gyökeres ellentmondások* a történeti igazság megragadását némiképp lehetővé teszik számunkra. A frigyláda eredetét illetően is hasonló a helyzet. Két bibliai szöveg ugyanis arra a következtetésre ösztökél, hogy a szövetség szekrényét mint kultikus objektumot a zsidók *nem a pusztában készítették* az „Úr” parancsára, hanem korábbi időkben *az egyiptomiaktól vették át*. A kettő közül az *egyik* olyan részlet, amely e vélemény elfogadására készítet bennünket és amelyben a frigyláda említése nélkül az „Úr” „megrója” a zsidókat az *egyiptomi „bálványozás”* miatt, a következőképpen szól: „Vesétek el azokat a szörnyeket, amelyeken kinek-kinek a szeme csügg, és ne szennyezzétek be magatokat Egyiptom bálványaival. Én vagyok az Úr, a

ti Istenetek!” Majd az „Úr” ezzel összefüggésben így „panaszzkodik” a látomást átélő *Ezékiel* prófétának a babilóniai fogságban: „Ám ők fellá-
zadtak ellenem és nem akartak rám hallgatni. Senki sem vetette el azokat
a szörnyeket, amelyeken csüggött, és nem hagyták el Egyiptom bálványait.
Erre azt gondoltam, rájuk zúdítom haragomat és kitöltöm rajtuk bosszú-
mat Egyiptom földjén. De tekintettel voltam a nevemre, s mégsem tettem
így, nehogy gyalázat érje a népek előtt, amelyek közt voltak, mert hiszen
kijelentettem, hogy kivezetem népemet Egyiptom földjéről a szemük láttá-
ra. Ezért kihoztam őket Egyiptom földjéről, és a pusztába vezettem őket.
Törvényeket adtam nekik, és tudtukra adtam parancsaimat, amelyeket
meg kell tartania annak, aki élni akar. . . Izrael háza *föllázadt ellenem a
pusztában*, nem igazodtak törvényeimhez, elvetették parancsaimat, ame-
lyeket meg kell tartania annak, aki élni akar. . .” (*Ezékiel* 20,7–11.13.)

Az idézett szövegből nyilvánvaló, hogy az Egyiptomban élt zsidók a
helyi vallás kultuszát követték és ennek a pusztai vándorlás idején is
hódoltak (gondoljunk csak a Sínai-hegy alatti *aranyborjú-imádásra*, vala-
mint arra, hogy *Mózes rézkígyót* tisztelt, amelyet jóval később Ezékiás
júdai király töretett össze). Épp ezért elvileg nem zárhatjuk ki, hogy esetleg
a *frigyláda-kultuszt is Egyiptomból* hozták magukkal.

A másik olyan szövegrészlet, amely e vélemény elfogadását — szinte
már kényszerítően — sugallja nekünk, *név szerint is* megemlíti a szövetség
szekrényét és annak egyiptomi eredetét. Mégpedig azzal kapcsolatosan,
hogy *Dávid* fel akarja építeni azt a jeruzsálemi templomot, amelynek a
felépítése csak a fiának, *Salamonnak* sikerül. Ez irányú szándékát a már
saját palotában élő király ismerteti *Nátán* prófétával, mondván: „Nézd,
magam cédrusfából készült *házban* lakom, az *Úr* *ládája* meg *sátorban*
lakik.” A próféta helyesli *Dávid* tervét. Az „Úr” azonban „ellenzi”, és
éjjeli látomásban az alábbi parancsot „adja” *Nátánnak*: „Menj és mondd
meg szolgálomnak, *Dávidnak*: Ezt mondja az *Úr*: Te akarsz *nekem* *házat*
építeni lakóhelyemül? *Azóta*, hogy kivezettem Izrael fiait *Egyiptomból*, *sose*
laktam házban mind a mai napig, hanem ide-oda vándoroltam egy sátor-
ban — az volt a hajlékom. Amíg Izrael fiaival ide-oda vándoroltam,
mondtam-e egyetlen szóval is Izrael bírái közül, akiket pásztornak rendel-
tem népem, Izrael fölé, egyetlen egynek is: Miért nem építtek nekem
cédrusfából *házat*?” (2. *Sám.* 7,2.5–7; *vö.: 1 Krón.* 17,3–6.)

Az idézett szöveg szerint tehát az „Úr” — akarom mondani: *Nátán*
próféta és az ő korában uralkodó *Dávid* király (i. e. 1012–971) — *még*
tudja, hogy a *frigyláda kultusza egyiptomi eredetű*, és a zsidók a Nílus

menti országból vitték magukkal az „ígéret földjé”-re. Ha pedig ez igaz (és miért ne lenne az, hisz a régészek Egyiptomban frigyládaszerű leletekre bukkantak), akkor nyilvánvaló, hogy az Exodus 25. fejezetének ama közlése, mely szerint a szövetség szekrénye Mózes korában, a pusztai vándorlás idején készült, nem fedi a tényeket, és nem más, mint egy ősbibb, idegen eredetű „bálvány”-kultusz ideológiai szentesítése. Pontosabban fogalmazva: a papok arra irányuló kísérlete, hogy a múlt sajátos értelmezése révén az elvont-monoteisztikus tendenciájú későbbi istenhit szempontjából elfogadható magyarázatot adjanak a frigyláda-kultuszról mint a mind absztraktabbá váló Jahve-vallás történelmi előzményéről.

Maga ez az átértelmezés azonban igen nehéz vállalkozást jelent, s vele kapcsolatosan a következő kérdést kell föltennünk és megválaszolnunk: *mily szerepet játszik a régi ótestamentumi zsidó vallásban a frigyláda*, és ezt a funkcióját *milyennek* igyekszik fölűntetni a *későbbi teológia*? Ezzel összefüggésben mindenekelőtt arra hívom fel a figyelmet, hogy az utóbbi számos szövegrészletben megkülönbözteti az „Ur”-at és az ő ládáját. Vagy más szavakkal élve: az általa tisztelt istenséget és azt a szekrényt, amely kapcsán Mózesnek ez a természetfeletti hatalom meg szokott jelenni. Maga ez a különbségtevés *egyfelől* az emberiesítő szemlélet, a durvább hiedelmek háttérbe szorítását, valláson belüli valláskritikát, azaz *humani-zációt* testesít meg. *Másfelől* azonban a tényleges történelmi viszonyok *eltorzításával*, közelebről tekintve azzal jár, hogy a későbbi vallási szint *önmagát* vetíti rá a *korábbi idők viszonyaira*, és a frigyládát nem annak ábrázolja, ami volt: *nem kultikus objektumnak*, holott eredetileg és hosszú időn át *ő maga mint* sajátos értelemben vett *istenség* funkcionált az Ótestamentumban. Ezt a tényt a szövegek későbbi átdolgozásai sem tudták teljesen eltűntetni. A frigyláda transzcendens „bálvány” voltára utalnak a következő momentumok: 1) A „gyülekezeti sátor” *legbensőbb-legszentebb* részében helyezték el. 2) A *salamoni templom* vallásilag legfelsőbb rendű-nek tartott részében, a „szentek szentjé”-ben állott. 3) Mint korábban említettem, az ő hatalmának köszönhetően képesek a zsidók *száraz lábbal átkelni* a Jordán nyugati partjára. 4) Az ószövetségi iratok közlései szerint több alkalommal — mint szó esett róla, pl. kétszer a filiszteusokkal vívott harcok során — *magukkal viszik* a zsidók, hogy segítségével a háborúban *győzzenek ellenségeiken*. 5) Ahol tartják, ott az esetek többségében nem csupán a vallási, hanem a *politikai központ is* található — ennek igen pregnáns kifejeződése az, hogy Dávid a jebuzitáktól elfoglalt Jeruzsálembe viteti, amelyet az óizraeli állam fővárosává és kultikus centrumává tesz

meg, s amelyen kívül aztán a zsidó vallás követőinek később megtiltják templom építését. 6) Mivel a zsidók hosszú időn át (a lényegét tekintve: Ezsdrás és Nehémiás erőszakos reformjáig) ugyanolyan vallási nézetekben hittek és olyasfajta rítusoknak hódoltak, mint a környezetükben élő egyéb népek, ezért a frigyláda tényleges régi funkcióját tekintve perdöntő az a mód, *ahogyan* — mint már részben fentebb is láttuk — az őt „fogságba ejtő” *filiszteusok viszonyulnak hozzá*. Ők ugyanis a szövetség ládájának a zsidók táborába érkezésekor félelemmel telnek el, és így beszélnek: „*Istenünk* [ti. a zsidók istene] eljött hozzájuk [ti. a zsidókhoz] a táborba. . . Jaj nekünk, hisz ilyen még nem fordult elő! Jaj nekünk! Ki szabadít ki minket ennek a hatalmas Istennek a kezéből? . . . Szedjétek hát össze minden erőteteket, és legyetek férfiak, filiszteusok, nehogy a héberek szolgásgába kerüljete, amint ők voltak a ti szolgásgotokban. Bizonyuljatok férfinak és harcoljatok!” (1 Sám. 4,7–9.) A filiszteusok, a felszólításnak eleget téve, bátran küzdöttek, súlyosan megverték a zsidókat, és még az utóbbiak *istenét*, a szövetség szekrényét is megszerezték. Ami azonban még ennél is fontosabb, az az, amit korábban ugyancsak ismertettem, hogy ti. ezt az általuk természetfeletti hatalomnak tartott objektumot elviszik Asdód nevű városukba, és ott az egyik templomban *saját istenük, Dágon mellé* helyezik el. Később pedig, amikor patkányinvázió és súlyos daganatos betegségek sújtják őket, akkor úgy vélekednek, hogy e csapásokat a *frigyláda-istenség* bocsátotta rájuk. A bajokból való kijutás céljából aztán nemcsak arra törekednek, hogy e természetfeletti hatalmat eltávolítsák saját körükből és visszajuttassák a zsidókhoz, hanem egyúttal az arany daganatok és patkányok készítése és felajánlása révén, tehát *hasonlósági mágiával* igyekeznek az irántuk ellenséges istent könyörületességre bírni. Igen érdekes, hogy ezekben a történetekben direkter módon a *filiszteusok magatartása* fejezi ki azt, mit jelentett ténylegesen a korabeli *zsidó vallásnak* a frigyláda. Persze, azért az ismertetett eseményekből a *zsidók kapcsán is* megjelenik ugyanez a tartalom — ti. hogy számukra a szövetség szekrénye maga a transzcendens objektum —, mert közülük Bet-Semes lakói köre helyezik, áldozatokat mutatnak be neki, és szentül meg vannak győződve róla, hogy a náluk bekövetkezett tömeges elhalálozásokat a frigyláda okozta, s ezért gyorsan továbbadják Kirjat-Jearimba (= Baala). Hasonló meggyőződés jellemző *Dávidra is*, aki először azért nem viteti be e sajátos kultikus fétist Jeruzsálembe, mert szentül hiszi, hogy a frigyláda pusztításra (is) képes, és ő sújtotta halálra útközben az egyik, őt megérintő kísérőt, bizonyos Uzát.

A frigyláda „fogság”-a kapcsán a Bibliában szereplő szövegek is egyértelműen jelzik számunkra azt, hogy az ótestamentumi népek kölcsönösen átvették egymás kultuszait, tisztelték egymás isteneit, és e szabály alól hosszú időn keresztül a zsidók sem voltak kivételek. Ez az oka annak, hogy az „Úr” állandóan „óvja” a vallási paráználkodástól a maga keménynyakú népét, és minduntalan büntetésekkel „sújtja” a különféle idegen isteneket (Molokot, Astartét, Baalt stb.) tisztelő „kiválasztottjai”-t. Ennek az eléggé általános szokásnak az érzékeltetése érdekében megemlítek két dolgot.

Egyfelől azt, hogy Akhaz (= Acház) júdai király (i. e. 732–715), midőn csak asszíriai segítséggel tud megszabadulni az arám (= szír) hatalomtól, akkor átveszi ama damaszkuszi istenek kultuszát, „akik” révén a szír uralkodó önála erősebbnek bizonyult. Az egyik bibliai könyv elmondja Akhazról: „Áldozatot mutatott be Damaszkusz isteneinek, *akik legyőzték*. Azt gondolta: »Ezek Arám királyainak istenei, akik megsegítik őket. Ha én is áldozom nekik, *engem is megsegítenek*.« Pedig éppen ők voltak az okai, hogy ő és egész Izrael bajba került. Acház összeszedette a [salamoni] templom fölszerelési tárgyait és összetörette őket. Az Úr templomának kapuit bezáratta, ellenben Jeruzsálem minden sarkán oltárokat emeltetett magának. Júda valamennyi városában magaslatokat emeltetett, hogy tömjént gyújtson rajtuk az idegen isteneknek.” (2 Krón. 28, 23–25.) Még részletesebben nyilatkozik Akhaz e vallási paráználkodásáról egy másik ótestamentumi szövegrészlet. Ebben a következőket olvashatjuk: Azt követően, hogy a segítségül hívott asszír király, Tiglatpilezer legyőzte az arám (= szír) uralkodót és elfoglalta annak fővárosát, *Damaszkuszt*, Acház elment e városba, hogy találkozzék Tiglatpilezerrel. „Amikor meglátta Damaszkuszban az *oltárt*, Acház király megküldte Urija papnak az oltár méreteit és mintáját az alaprajzzal együtt. *Urija pap* tehát épített egy oltárt; pontosan Acház király Damaszkuszból küldött utasításai szerint építette föl, mielőtt még Acház király hazatért volna Damaszkuszból. Amikor a király visszaérkezett Damaszkuszból, szemügyre vette az oltárt a király. Aztán a király az oltárhoz lépett és fölment rá. Elégette égőáldozatát és ételáldozatát, kiöntötte italáldozatát, s az oltárra hintette a közösség áldozatának véré. Az Úr [a frigyláda] előtt álló oltárt pedig elmozdította a templom elől a helyéről, hogy ne álljon ott az új oltár és az Úr temploma között, és észak felé, oldalt az új oltár mellett állíttatta fel. Aztán ezt a parancsot adta Acház király Urijának: »A nagy oltáron égesd el a reggeli égőáldozatot és az esti ételáldozatot, aztán a király égő- és

ételáldozatát, végül az egész nép égőáldozatát, ételáldozatát és italáldozatát is ott mutasd be; arra hintsd az égőáldozat és a véresáldozat vérét. . . «Urija pontosan a király parancsa szerint járt el.» (2 Kir. 16,10–16.)

Annak érzékeltetése céljából, hogy a zsidók átvették idegen népek kultuszát, *másfelől* azt a konkrét példát említem meg, amely *Amácia* (Amacja) júdai királlyal (i. e. 797–767) kapcsolatos. Erről az uralkodóról az Ótestamentum a következőket mondja: „Történt, hogy amint Amacja az edomiak leverése után visszatért, magával hozta *Szeir* fiainak *istenségeit*. *Istenek gyanánt* felállította őket, leborult előttük és tömjént gyújtott nekik. Ezért az Úr megharagudott Amacjára, elküldte hozzá egyik próféta-ját és az kérdőre vonta: »Hogy tudtad szolgálni egy nép isteneit, amelyek saját népüket sem tudták megmenteni kezedtől?« [A „fogságba ejtett” és Dágon templomában felállított frigyládát illetően ugyanezt kérdezhették volna önmaguktól a *filiszteusok is!*] Még beszélt, amikor [Amacja] közbevágott: »Talán a királyi tanács tagjává tettünk téged? Hagyd abba! Miért akarod, hogy megöljenek? A próféta elhallgatott, de megjegyezte: »Most már tudom, hogy az Isten elhatározta, hogy elpusztít, mivel így viselkedél, és nem hallgattál a tanácsomra.«” (2 Krón. 25, 14–16.)

Mindazzal kapcsolatosan, amit a frigyládáról elmondottunk, összességként a következőket állapíthatjuk meg: Voltaképpen nem más, mint *meseterséges fétis*. Típusát tekintve eredetileg minden bizonnyal *Egyiptomban* bukkant föl, s ezen országból vették át a zsidók, és — korántsem mindnyájan és mindig — *természetfeletti hatalomként* tisztelték Jeruzsálem és a salamoni templom i. e. 587-ben bekövetkezett lerombolásáig. Az őt a mózesi időkben és specifikusan zsidó körből származtató bibliai szövegek a teológusok későbbi *visszavetítési* törekvésének kifejeződése. Midőn aztán a Jahve-vallás a henoteizmus, majd pedig az elvont-monoteisztikus képzetvilág felé halad, az ótestamentumi teológia megfosztja istenség-voltától, és csupán az „*Úr ládájá*”-nak tekinti. Arról viszont nem mondhatunk semmit, hogy miért és hogyan tűnt el az Ószövetség s egyáltalán a történelem látómezejéből, mert az a közlés (2 Mak. 2,4–8), amely szerint *Jeremiás* próféta a Nebó hegyére vitte és ott egy barlangban a sátorral és az illatáldozati oltárral együtt elrejtette, nem más, mint pusztá fikció. Egykori kultikus funkciójának jelentőségére azonban még a mai zsidó vallás is utal a zsinagógákban a keleti falon lévő, függönnyel eltakart *kis fülkével*, amelyben a Tóra kézírásos pergamentekercseit őrzik, és amelyet frigyszekrénynek neveznek.

Hogy az Egyiptomban élt, majd pedig a pusztában negyven esztendőn át vándorló zsidóság vallása milyen volt, arról nem mondhatunk semmi biztosat. A vele kapcsolatos bibliai részleteket átszövi ugyanis a későbbi papság teológiai torzítása — bár ugyanakkor az is igaz, hogy némely ótestamentumi iratban fennmaradtak az ősi hiedelmekre vonatkozó szövegek.

A „GYÜLEKEZET SÁTORA”

Az ismeretek e jelzett fogyatékosága abból a szempontból is jellemző az ószövetségi helyekre, hogy az említett időszakban a zsidóknak volt-e valamilyen *kultikus központjuk*. Az Exodusban szereplő „szent hajlék”, „gyülekezet sátora” ugyan egyfajta vallási centrumnak látszik lenni, de a róla megemlékező részletek több aspektusban kételkedésre ösztönöznek. Nem mintha tagadnunk kellene egy vagy több ilyen, rituális funkciót betöltő, a nomád életmóddal összefüggő sátor hajdani meglétét. Inkább amiatt szükséges kétellyel élnünk, hogy a szóban forgó „szent hajlék” exodusbeli képe elsődlegesen nem a történeti valóság tükröződése, hanem magán visel olyan jegyeket, amelyeket a Jeruzsálemben Dávid által kialakított kultusközpontnak, az i. e. 967 és 961 közt felépült salamoni templomnak és a későbbi Jahve-vallásnak a papsága vetített rá vissza a múltba. Hogy ez az óvatosság az adott esetben mennyire indokolt, azt két ótestamentumi részlettel próbálom érzékeltetni. Közülük az egyik, amely a Sínai-hegyi parancsadás (korábban már ismertetett) *harmadik* történetében található, az alábbi előírást foglalja magában: „Évenként *háromszor* jelenjék meg *minden férfi* közületek az Úr, Izrael Istene előtt.” (Exodus 34,23.) A másik azt közli velünk, hogy az Egyiptomból kivonuló *felnőtt zsidó férfiak* összlétszáma 600 000, a már a pusztában tartózkodó, 20

évesnél idősebb zsidó férfiak létszáma pedig (a lévíták törzse nélkül) 603 550 fő volt (Ex. 12,37; Num. 1,45–50; Ex. 38,26). És ha e két részletre együtt vagyunk tekintettel, óhatatlanul fölmerül a kérdés: vajon miként jelenhetett meg évente háromszor az „Úr” színe előtt a „gyülekezet sátorá”-nál a pusztai vándorlás sajátos körülményei közepette ily hatalmas tömeg? Arról ugyan tudunk (pl. Flavius *Josephustól*), hogy később Jeruzsálemben bizonyos ünnepek alkalmával rengeteg ember gyűlt össze, ám hasonló történések a nomád életmód viszonyai közt elképzelhetetlenek.

Mivel aztán az Ótestamentumban a „gyülekezet sátora” a későbbi jeruzsálemi kultuszközpontnak egyfajta történeti előképeként szerepel, úgy vélem, helyes lesz, ha magának a salamoni templomnak és az őt követő két másik jeruzsálemi szentélynek a tárgyalása előtt röviden áttekintjük azt, mit mond a Biblia e sajátos sátorról.

Kezdjük az áttekintést azzal a szöveggel, amely a következőképpen hangzik: „Az Úr így szól Mózeshez: »Parancsolt meg Izrael fiainak, hogy gyűjtsenek adományokat. Mindenkitől fogadják el, aki önként adja. Ilyen dolgokat fogadhattok el: aranyat, ezüstöt, rezet, kék és vörös bíbort, karmazsint, lenvásznat, kecskeszőrt, vörösre festett báránybőrt, finom bőrt, akácfát, olajat a lámpákba, fűszereket a kenethez, finom illatszereket, karneolkövet és más drágaköveket az efód és a melltaszka díszítésére. Készíts nekem szentélyt, hogy közöttük lakjam. Annak a hajléknak a mintájára és azoknak a felszereléseknek a mintájára készítsd, amelyeket mutatok neked.«” (Ex. 25,1–9; vö.: Ex. 35,4–29.)

Ezután következik a Bibliában magának a „szent hajlék”-nak az „Úr” által „meghatározott” építési terve, amelyről — többek közt — az Exodus 26–27. fejezete tájékoztat, és amelyet az egyik szövegrészlet (Ex. 26,30) szerint az „Úr” a Sínai-hegyen ismertetett meg Mózessel. Az istenség határozata értelmében a sátor váza 10 könyök hosszú és 1,5 könyök széles akácfadeszékából készül. A hajlék borítása belül 10 db, *kerúbokkal* díszített lenvászon végből áll, s e végek mindegyike 28 könyök hosszú, 4 könyök széles, és őket 100 aranykampó kapcsolja össze sátor alakúra. Magát a deszkavázat kívülről 11 db — egyenként 30 könyök hosszú és 4 könyök szélességű — kecskeszőr takaróból összeállított anyag fedi, amelyet 100 bronzkapocs fűz össze egésszé. Majd a sátor tetejére vörösre festett báránybőrből készült felső takaró kerül, amelyet még szattyánbőr fed le. Mint a Bibliában olvashatjuk, a téglalap alaprajzú — kb. 13,5 × 4,5 m alapterületű — sátort két részre osztotta egy — *kerúbokkal* díszített — függöny. A két rész közül a függöny mögé, a legszentebb helyre (a

szentek szentjébe) került — mint már ismételten szó esett róla — a *frigyláda*; a függöny elé, az elsőbe (az északi oldalra) a *szent* (kitett) *kenyerek asztala*, vele szembe (a déli oldalra) a *mécstartó*. Magát a bejáratot művészi kiképzésű függöny fedte, amelyet 5 db — arannyal bevont — akácfa-oszlopra rögzítettek fel. A „gyülekezet sátora” nem önmagában, hanem egy téglalap alakú *udvarban* (más kifejezést használva: *pitvarban*) — mégpedig annak nyugati végén — állott. Az udvar déli és északi oldala 100–100, nyugati és keleti oldala 50–50 könyök hosszú volt. Öt könyök magas falát a déli, az északi és a nyugati részen — valamint a keleti oldal két végén 15–15 könyök hosszán — sodrott lenből készült függöny képezte. A *keleti* oldal közepén alakították ki a *pitvar* 20 könyök szélességű *kapuját*, amelyet „kék és vörös bíborból, karmazsinból és sodrott bisszusból” művészileg szőtt függöny fedett. Az udvart körülvevő függönykerítést összesen 60, bronztalapzaton nyugvó oszlopra feszítették fel. A kb. 45 × 22,5 m alapterületű udvarban a „gyülekezet sátrá”-n kívül nyert elhelyezést az *égőáldozat oltára*, továbbá a papoknak rituális mosakodás céljára egy *bronz medence*, amelyet a sátor és az oltár közé állítottak föl.

Magát ezt az egész vallási központot. — állítólag az „Úr” rendelkezése szerint — a Júda törzsbeli Becaleel (= Bésaléel) és a Dán törzsből származó Oholiáb (= Aholiáb) építette fel, s készítette el a hozzávaló összes kultikus objektumot és felszerelést (Ex. 31,1–11; Ex. 37–39. fejezet). Majd a felavatása után (Ex. 40. fejezet) a „szent hajlék”-ot a pusztai vándorlás során a zsidók mindig a vonuló menet közepén vitték. A honfoglalás előtt a sátor kb. 35 éven át Kádesben volt, majd pedig később különféle helységeken (Gilgálban, Silóban, Nóbban, Gibeónban) állították fel. Salamon uralkodásának a kezdetén valószínűleg még Gilgában volt. Ezt követően azonban nyoma veszik a Bibliában — kultikus funkcióját pedig a Salamon által Jeruzsálemben felépített templom veszi át. Persze, az elmondottak messzemenően nem jelentik, hogy a „gyülekezet sátora” ez ideig a zsidóság egyetlen vagy fő vallási centruma lett volna, hisz a Biblia különféle (főként történelmi jellegű) könyvei számos alkalommal tesznek említést a szóban forgó sátortól független kultikus központokról, magaslatok, ligetek stb. vallási tiszteletéről. Pregnáns ide vonatkozó példaként megemlítem, hogy a már király, de a templomát még csak ezután felépítő *Salamon* „szerette az Urat, s atyja, Dávid parancsaihoz tartotta magát; mindazáltal ő is a *magaslatokon* [tehát nem az ekkor már Jeruzsálemben lévő frigyládnál] *áldozott és tömjénezett*. A király elment *Gibeónba* áldozatot bemutatni. Ez volt ugyanis a legjelentősebb magaslat. *Ezer égőáldo-*

zatot mutatott be [azaz: 1000 db barmot áldozott fel] Salamon ott az oltáron.” (1 Kir. 3,3–4.) Mindez egyértelműen jelzi számunkra, hogy a szövetség szekrénye Dávid fiának viszonylag *jelentéktelen* kultikus objektum volt. Ha pedig számára sokkal fontosabb vallási helyszínnek számított Gibeón magaslata, mint a frigyláda, akkor nyilvánvaló, hogy e dolog a régebbi időben sem játszott oly alapvető szerepet a zsidóság életében, amilyent neki az Exodus tulajdonít. Minden bizonnyal a következőről van szó: a Jeruzsálemet *később* vallási központtá avatni akaró vagy már azzá tett papok vetítették vissza a „gyülekezet sátrá”-nak domináns funkcióját, isteni eredetét a *mózesi korba*, hogy saját törekvéseik elérése céljából mint múltbeli transzcendens ősmintát felhasználhassák. Egyébként az első jeruzsálemi templom és az abban elhelyezett frigyláda *Salamon halála után sem* kizárólagos kultikus objektumok. E tényt egyfelől az jelzi, hogy az i. e. 931-ben kétfelé szakadt óizraeli állam *északi* részében, a szó szűkebb értelmében vett *Izraelben* I. Jeroboám király a *bikakultuszt* rendeli el (pontosabb talán így fogalmazni: újítja fel vagy folytatja), amelynek a két centruma *Bétel* és *Dán*. Másfelől pedig az, hogy a Júda és a Simeon törzset magába záró, a szó szélesebb értelmében szintén *Júdának* nevezett *déli* államban sem volt kizárólagos vallási központ a főváros Jeruzsálem, és még kevésbé töltötte be az abszolút kultuszcentrum szerepét a salamoni templom és az abban lévő frigyláda. Hogy mennyire nem, azt lépten-nyomon tapasztalhatjuk — többek között — a Királyok és a Krónikák könyveiben.

A szóban forgó sátor kapcsán befejezésül még egy dolgot felétlenül szükségesnek tartok megemlíteni. Ez ama — korábban már tárgyalt — ténnyel függ össze, hogy az ószövetségi zsidók — más ókori népekhez hasonlóan — *istenségeknek* tekintették az *égitesteket* (a Napot, a Holdat, a csillagokat), és vallási kultusszal hódoltak nekik. Az utóbbira utaló momentumokat ugyan az Ótestamentum végső megfogalmazói, a mono-teizmust képviselő vagy az ehhez közelítő papok igyekeztek a Bibliából eltávolítani, ám ennek ellenére gyakorta felbukkannak az Ószövetségben az égitestek hajdani imádására egyértelműen utaló jelek. Többek közt a „gyülekezet sátorá”-nak és e hajlék *udvarának* a *leírásában is*. Mert emlékezzünk csak vissza a fentebb ismertetett tervrajzra! Vajon mit figyelhetünk meg rajta? Azt, hogy mind a *sátor bejárata*, mint pedig a *pitvar kapuja* sajátos irányba, *kelet felé* néz. A kultikus építményt tehát mindenütt (a pusztában, Gilgában, Silóban, Nóbban stb.) a *felkelő Nap* (és Hold) irányába tekintő módon kell elhelyezni. Következésképpen a „gyülekezet

sátorá”-nak és a benne lévő frigyládának eredetileg semmi köze a későbbi egyistenhithez, hanem alapvetően a napimádás megtestesülése, amire talán az aranyozás sárga színe is utal. Hogy ténylegesen erről van szó, azt a most említett keleti, tehát a felkelő Nap felé való sátor-orientáláson túlmenően még valami más is bizonyítja. Az ti., hogy — mint az illatáldozat oltárával és a mécsesekkel kapcsolatos két szövegrészlet (Ex. 30,7–8 és 27,20–21) mondja — *reggel és este* köteles illatáldozatot bemutatni, ill. *estétől reggelig égeíteni* a mécseseket a kultikus szolgálatot ellátó pap. És ugyancsak a napimádást (vagy legalábbis az „égi seregek” kultuszát) sejteti a sátor első részében elhelyezett *mécses* (menóra: lámpa, gyertyatartó) *7 karja* is, amely aligha a hét napból álló hétre, hanem inkább arra utal, hogy egy időben ennyi számú, a többihez viszonyítva a *helyzetét változtató égitestet* (a Napot, a Holdat, a Merkurt, a Vénuszt, a Marsot, a Jupitert és a Szaturnuszt) ismerték a zsidók és ezen égitesteknek szentelték a mécses 7 lángját. (Vö.: Ex. 37,17–24.)

A SALAMONI TEMPLOM

Az egységes *óizraeli* államot a Benjámín törzséből származó *Saul* teremtette meg, aki i. e. 1050 táján vonta központi hatalom alá az addig nemzetségi keretekben élő és a bírák irányításával csak alkalmilag egymással szövetségre lépő zsidókat. 1012-ben bekövetkezett halála után kegyetlen harc bontakozott ki az uralomért. Júda törzse a saját kebeléből származó *Dávidot*, a zsidóság nagyobbik része pedig *Saul* fiát, *Isbósetet* (= *Isbaalt*) választotta királlyá. A két uralkodónak a hegemoniáért folytatott küzdelme végül az utóbbi meggyilkolásához és az előbbinek az egész zsidóság fölötti uralmához vezetett. *Dávid* eleinte (valamivel több mint 7 éven át) *Hebrónban*, törzsének régi központjában székelt. A későbbiek során azonban csellel (katonáit egy vízvezetéken át juttatva be a helységbe) meghódította a jebuziták elfoglalhatatlannak hitt városát, *Jeruzsálemet*, és i. e. 1005-től ezt a települést tette meg rohamosan gyarapodó birodalmának *politikai centrumává*. Ám úgy vélte, hogy a város az államhatalmi funkciót csak az esetben töltheti be megfelelő módon, ha egyúttal *vallási központtá* is válik. E felismerést a király részéről konkrét cselekedetek követték. Közülük az egyik az volt, hogy (mint a *frigyláda* tárgyalásakor — és egyéb helyeken is — bővebben szót ejtettem róla) *Kirjat-Jearimból* *Jeruzsálembe* vitette az Ótestamentum egyik ősi és igen fontos kultikus

objektumát, a szövetség szekrényének is nevezett mesterséges fétist, amely előtt (a „mózesi törvények”-et megsértve) égő- és hálaáldozatot mutatott be; majd pedig vagy ő, vagy a fia, Salamon, elűzte az eddigi hivatalos főpapot, Abjatárt (Ebjatárt), és annak helyére a hatalmi harcokban őt támogató *Sádókot* (Cádokot) nevezte ki. Ám Dávid számára mindez csak előkészület volt legfontosabb vallási tervének, egy kultuszközpontnak, a *jeruzsálemi templomnak* a fölépítéséhez. Ezt a célját azonban nem sikerült elérnie. A Biblia szerint azért nem, mert *Nátán* próféta révén az „Úr” „eltiltotta” a templom megépítésétől. Ténylegesen, persze, egészen más, az általa folytatott szakadatlan háborúskodás volt az akadály (lásd: 1 Krón. 28,3 és 1 Kir. 5,3). A különféle ótestamentumi szövegekből egyértelműen látszik, hogy nem csupán *elkészítette* a vallási központ *tervét*, hanem egyúttal *összegyűjtette* mindazokat a fontosabb *anyagi eszközöket is*, amelyek a templom felépítéséhez kellettek (1 Krón. 22. és 28–29. fejezet), s amelyeket aztán fia, Salamon rendelkezésére bocsátott, meghagyván neki, hogy valósítsa meg a szívének oly kedves tervet (1 Krón. 22,6 és 1 Krón. 28,11).

A Biblia szerint Salamon a templom felépítéséhez szükséges *fát* a *Libanon-hegységből* szerezte be. Mégpedig a türoszi király, Hiram révén, aki jóbarátja volt apjának, és aki tengeri úton (tutajokba rögzítve) szállíttatta el a Salamon által igényelt mennyiségű cédrus- és ciprusfát a zsidó állam partvidékére, Joppéba, ahonnan aztán továbbvitték azt Jeruzsálembe. A faanyagot és a szükséges aranyat Salamon nem ingyen kapta, hanem érte több esztendőn át élelmiszerrel — évi 20 000 kor (7 380 000 liter) búzával és 20 000 bat (738 000 liter) olajbogyóból sajtolt olajjal, ill. 20 galileai várossal — fizetett. Bizonyos időn keresztül állandóan 10 000 embere a libanoni fakivágásnál, 80 000 kőfejtője a Júda hegységében dolgozott, 70 000 teherhordó foglalkozott a szállítással és több ezer személy ügyelt fel a munkálatokra, amelyeknek köszönhetően egyébként nem csupán a szóban forgó templom, hanem néhány más fontos objektum is felépült. Amennyire egyébként az ellentmondó adatokból valószínűsíteni lehet, Salamon a zsidók közt lakó *idegeneket kényszerítette* a most említett tevékenységek végzésére, és az egész építkezést s különféle konkrét dolgok elkészítését egy kiváló *föníciai mesterember*, *Hiram* irányította.

A templomnak az építését Salamon a maga uralkodásának 4. esztendejében, i. e. 967-ben, állítólag 480 évvel azután kezdte meg, hogy a zsidók kivonultak Egyiptomból, s királyságának 11. esztendejében, i. e. 961-ben fejezte be. A kultikus központot egyébként arra a *Mórija* nevű hegyre

telepítette, amelyen állítólag a régi időkben az ősatya Ábrahám — az elsőszülöttek az istenei rendelkezés értelmében — fel akarta áldozni fiát, Izsákot. A Biblia szerint a bányában előzetesen teljességgel megfelelőre kidolgozott nagy kőtömbökből készült építmény téglalap alakú volt, és egész padlózatát *arannyal* fedték be. A 60 könyök (33 m) hosszú és 20 könyök (11 m) széles templomot egy cédrusfából készült, a padlótól a mennyezetig érő fal (s mellette párhuzamosan talán egy függöny) *két részre* osztotta. Ezen a falon belül helyezkedett el a „szentek szentje”, amelynek hossza, szélessége és magassága egyaránt 20 könyökre (11 m-re) rúgott. Magába ebbe a legtitokzatosabb terembe — amelynek kőfalát éppúgy cédrusdeszkával és aranylemezekkel burkolták, mint a külsőét — Salamon sajátos dolgokat helyezett el. Ide tette be az apja által már korábban Jeruzsálembe hozatott *frigyládát*. Ám ezen túlmenően még *két* hatalmas *kerúb*ot készíttetett a „szentek szentje”-be. Ezek az olajfából kialakított, arannyal bevont, teljesen egyforma, 10 m magas szobrok egymás mellett állottak a lábukon a teremben. Arccal a másik, a nagyobb terem felé tekintettek (2 Krón. 3,13), és kiterjesztett, 5–5 könyök hosszú szárnyaik közül a belsők a végükön egymással, a külsők pedig az építmény egyik, ill. másik hosszanti falával érintkeztek. A kiterjesztett kerúbszárnyak alatt, mintegy ezek védelmében lelt aztán tartós otthonra a pusztai vándorlás korából eredeztetett *frigyláda*, amelyben az ide vonatkozó szöveg szerint ekkor nem volt semmi más, mint a Sínai-(Hóreb-)hegyen kinyilvánított isteni rendelkezéseket tartalmazó két kőtábla. „A ládában nem volt semmi, csak a két kőtábla, amelyet Mózes a Hórebbe beletett, annak a szövetségnek a táblái, amelyet az Úr Izrael fiaival kötött Egyiptomból való kivonulásukkor. Ott maradt mind a mai napig.” (1 Kir. 8,9.) Magába ebbe a vallásilag legszentebb helyiségbe a másik, a nagyobb teremből *sajátos* — aranyozott kerúbokkal, pálmákkal díszített — *ajtó* (kapu) vezetett. Ezt teljes egészében olajfából készítették, és a keretét specifikus módon, nem négy-, hanem *ötszög* alakúra képezték ki (1 Kir. 6,31–32), s mindez ismét a „szentek szentje”-nek alapvető kultikus jelentőségére utal. Hogy miért? Azért, mivel a másik, a nagyobb terem ajtajának (kapujának) csupán a kerete volt olajfa, a két-két forgatható részből álló két ajtószárnyát már csak fenyőből csinálták, és magának a keretének a formája is egyszerűbb, megszokottabb — *négyszög* alakú — lett (1 Kir. 6,33–34).

A most említett terem volt az „Úr” házának *másik*, nagyobbik része. Ezt ugyancsak 20 könyök (11 m) szélesre, de 40 könyök (22 m) hosszúra

és 30 könyök (16,5 m) magasra építették. Maga ez a helyiség vallási szempontból alacsonyabb rangúnak számított, mint a belső, és ezért az utóbbival, a „szentek szentjé”-vel szemben csupán „szentély”-nek hívták, s ez volt a tényleges templom. Az Ótestamentum közlései szerint beléje is különféle kultikus objektumok kerültek. Közülük az egyik a cédrusfából készült, arannyal bevont *illatáldozati* (vagy más szóval: füstölő) *oltár* (1 Kir. 6,21), amely valószínűleg a „szentek szentjé”-be vezető ajtó előtt állott. S míg a „gyülekezet sátrá”-nak első részével kapcsolatosan a Biblia csak egyetlen mécstartót említ, addig a salamoni „szentély” számára a föníciai mester 10 arany *mécstartót* készített, és ezeket a templom két hosszabb fala mentén helyezték el: ötöt tettek az egyik és ötöt a másik oldalra. Hasonlóképpen cselekedtek azzal a 10 *asztallal* is, amely funkcionálisan minden bizonnyal a „gyülekezet sátrá”-ban állt „szent (kitett) kenyerek asztalá”-ra utal (2 Krón. 4,7–8).

A templom elé egy *előcsarnokot* is építettek, amelynek a hossza és a magassága egyenlő volt az épület szélességével (20 könyök: 11 m), a ház hosszába eső szélessége pedig csupán 10 könyökre (5,5 m-re) rúgott (2 Krón. 3,4; 1 Kir. 6,35). Hogy ennek a helyiségnek volt-e, és ha igen, milyen vallási funkciója, az ószövetségi iratokból nem derül ki. Lehet, hogy csupán esztétikai-építészeti szerepet játszott.

Az eddig említett három helyiség alkotta épülettömb a salamoni kultikus központnak *csupán a magja*, amely mellett még jóegynéhány más dolog kialakítására, ill. felépítésére is sor került. Így pl. a „szentek szentjé” és a „szentély” mentén a templomhoz kívülről L-alakban egy háromszintes szárnyat emeltek. Ez az épület felfelé szélesedett, ami annyit jelent, hogy míg az alsó szintje csak 2,75, addig a második 3,3, a harmadik pedig 3,85 m széles lett, és az összesen 8,25 m magas szárnyat cédrusgerendákkal kapcsolták a házhoz. Az építményben a kultikus szolgálatot ellátók szobái és a templomi eszközök raktárai kaptak helyet.

A föníciai mester alkotásai közül egészen különös szépségűnek írja le az Ótestamentum azt a *két bronzoszlopot*, amelyet az előcsarnoknál kétoldalt állítottak fel. Ezek a műtárgyak 9,9 m magasak, 6,6 m kerületűek voltak, a tetejükön egy-egy, 2,75 m magasságú, lótusz alakú oszlopfő nyugodott, és őket — más egyebek mellett — rézből készült 200–200 gránátalma díszítette. Mindkettő külön nevet is kapott. Az előcsarnoknál jobbról állót Jákinnak (Jachinnak), a bal oldalit pedig Boáznak (Boásznak) hívták. (E remekművek leírását a következő bibliai helyek tartalmazzák: 1 Kir. 7,14–22 és 41–42; 2 Krón. 4,12–13; Jer. 52,20–23; 2 Kir. 25,14–17; a két

utóbbi részlet arról is beszámol, hogy i. e. 587-ben, Jeruzsálem lerombolásakor a babilóniaiak a két rézoszlop beolvasztott anyagát magukkal vitték fővárosukba.)

Magához a komplexumhoz két *udvar is* tartozott. Közülük az egyik, a *külső* az izraelita *hívők* részére szolgált. A másik, a *belső*, amely közvetlenül az eddig ismertetett építményrészeket vette körül, s amelyet 3 sor kőből és cédrusgerendából készült fal övezett, a vallási szolgálatot végző *papoké* volt. Ez az udvar funkcióját tekintve lényegileg azonos a „gyülekezet sátrá”-nak pitvarával, és benne a kultusz igen fontos — ugyancsak a föníciai mester által készített — eszközei kerültek elhelyezésre. Mindenekelőtt a *bronzoltár*, amelynek a fém mögött lévő hatalmas belső terét kővel és földdel töltötték meg. A Biblia szerint ezen az 5,5 m magas és 11 × 11 méteres (tehát 121 m²) alapterületű építményen *égették el* az istennek szánt különféle (állati, növényi) áldozatokat (2 Krón. 4,1). Továbbá a tenyérszerű *vastag bronzból* készült, a felső szélén kör alakú, 5,5 m átmérőjű és 2,75 m magasságú *medencét*, amelyben 2 vagy 3 ezer bát (73 800 vagy 110 700 liter) folyadék fért el. Ezt a sajátos medencét a szóban forgó udvar délkeleti részére helyezték, és vízzel töltötték meg, amely a papok *rituális* megtisztulására, *mosakodására* szolgált. Az ótestamentumi vallási képzetek története szempontjából rendkívül érdekes, hogy maga ez a medence 12 álló *szarvasmarha*- (bika- vagy ökör-) *szobron* nyugodott. Maguk ezek a szobrok hármassával s arccal kelet, nyugat, dél és észak felé néztek, a faruk pedig az edény közepe irányába mutatott. (E papi mosdómedencével kapcsolatosan lásd: 1 Kir. 7,23–26; 2 Krón. 4,2–5; Jer. 52,20.) Jóval bővebb terjedelemben emlékezik meg a Biblia (1 Kir. 7,27–38; 2 Krón. 4,6) arról a 10, bronzból készült sajátos *üstörről* (vagy medencéről), amely szintén a szóban forgó udvarban került elhelyezésre. Mégpedig úgy, hogy közülük ötöt a templom északi, ötöt pedig a déli oldalára állítottak. Ezek az üstök kisebbek, mint a papok rituális megtisztulására szolgáló, fentebb említett medence. Beléjük csupán 40–40 bát (1476–1476 liter) víz fért el, amely tisztulásra és arra szolgált, hogy megmossák benne „az égőáldozathoz szükséges dolgokat is”. A Királyok első könyvének most említett helye szerint a föníciai mester igen komoly hozzáértéssel alkotta meg az üstöket és tartószerkezetüket, amit (többek közt) az is mutat, hogy rajtuk két sávot is vésett *oroszlánok*, *ökrök*, ill. *kerúbok*, *oroszlánok* és pálmák díszítettek. Vajon miért igyekeztem korábban és mily ok miatt törekszem most is ráirányítani a figyelmet a „gyülekezet sátorá”-ban, a templomépületben és a különféle objektumokon, felszerelési tárgyakon előforduló

élőlény-ábrázolásokra, állatalakokra? Nos, azért, mivel ezek kultikus, ill. díszítő célzatú szerepeltetése egyértelműen mutatja számunkra, hogy *Salamon idejében* a zsidó vallás részére még természetes dolog élőlények művészi-kultikus megjelenítése. E tényből pedig az következik, hogy a Sínai-hegyi parancsadás 3 történetében olvasható *tilalom* (Ex. 20,4–6; Deut. 5,8–10; Ex. 34,17), amely szigorú büntetéssel fenyegeti az emberek és az állatok tárgyi ábrázolását, *nem a pusztai vándorlás időszakából ered*, hanem *jóval későbbi etapban* nyert megfogalmazást, és csupán visszavetítették Mózes korába, hogy ilyképpen ősi-transzcendens forrásból származtathassák. Miközben az igazság érdekében e visszavetítésre utalok, két dolgot tartok szükségesnek hangsúlyozni. Egyfelől azt, amire a német filozófus, *Hegel* már az elmúlt században rámutatott: az ember- és állatábrázolás vallási okokból történő megtiltása a *zsidó művészet* nagymérvű *lehanyaglását* eredményezte. Másfelől pedig azt, hogy ez a tilalom az ember- és állatalakú lények kultuszának a kiküszöbölése révén igen komoly haladást tett lehetővé a monoteizmus, a szellemiként felfogott istenképzet irányában — persze, nem a „bálványimádó” Salamon és az őt követő, ugyancsak „bálványimádó” zsidó királyok idejében, hanem csak jóval később, a babilóniai fogságból való hazatérés után, Ezsdrás korától kezdve.

Amikor 7 évi munkának köszönhetően a kultikus központ teljes egészében kiépült, sor került a felavatására, amelyről a Királyok első, világibb szemléletű könyve röviden, a Krónikák második, jóval vallásibb beállítottságú könyve viszont részletesen „tudósít”. Az előbbi írás (1 Kir. 8. fejezet) szerint a templom fölszentelése így zajlott le: Salamon megáldotta Izrael egész gyülekezetét, aztán beszédet intézett hozzá. Majd odaállt az oltár (valószínűleg a belső udvarban elhelyezett égőáldozati oltár) elé, s az egész gyülekezet jelenlétében Jahvénak egy hozzá intézett beszédben — többek közt — ezt mondotta: „Urunk, Izraelnek Istene, nincs hozzád hasonló isten se fönn az égben, se lenn a földön” (23. vers). Ezt követően a szóban forgó oltáron különféle áldozatokat mutatott be. (Közbevetőleg megjegyzem: a 64. vers szerint azért ezen az objektumon, mert a „szentély”-ben, az „Úr” — a frigyláda! — színe előtt álló bronzoltáron a sok áldozati anyag nem fért volna el; és ez azt jelenti, az utóbbi oltáron nem csupán illatáldozásra, füstölésre került sor, hanem égő-, étel- és hálaáldozat bemutatására is.) Az ünnepséget 2 × 7 napon át tartották, és Salamon a 15. napon bocsátotta el haza a népet. — A *Krónikák második könyve* (5–7. fejezet) új mozzanatként említi, hogy az avatási szertartásra Salamon

egy kör alakú, 5 könyök (2,75 m) átmérőjű és 3 könyök (1,65 m) magasságú *bronz emelvényt* készíttetett, amelyet az udvar közepére (az égőáldozati oltár elé) állítottak, és erről a gyülekezet felé fordulva, térdelve mondta el Jahvéhoz intézett beszédét, amelynek elhangzása után „tűz szállt le az égből és megemésztette az égő- és véresáldozatokat”, s „az Úr dicsősége betöltötte a templomot” (7,1–2). Majd sor került 22 000 *szarvasmarha* és 120 000 *bárány* véresáldozatként való bemutatására — e valószínűtlenül hatalmas húsmennyiség a részt vevő nagy tömeg élelmezésére szolgálhatott —, és ezzel lezárult magának a templomnak a felszentelése, amely egy héten át zajlott, és amelyet egy hetes ünneplés követett. A későbbi időkre vonatkozóan a szóban forgó könyv megjegyzi: „Ezentúl Salamon az Úr tiszteletére az égőáldozatokat az Úr oltárán mutatta be, amelyet az előcsarnok előtt építtetett. Mózes parancsa szerint áldoztak rajta a különféle napokra szóló előírásnak megfelelően: a *szombatokon*, az *újholdakon* és az ünnepeken, három alkalommal egy esztendőben: vagyis a *kovásztalanok*, a *hetek* és a *sátrak ünnepén*.” (2 Krón. 8,12–14.)

Maga a salamoni templom i. e. 587-ig, kb. 374 éven keresztül dacolt a történelmi viharokkal, és képezte építetője életében az *egész zsidóság*, halálát, az óizraeli birodalom két részre való szakadását követően pedig a Júda és a Simeon törzsét átfogó *déli zsidó állam* (Júda) vallási központját. Hogy aztán fennállása idején e kultikus funkcióját miként töltötte be és milyen történeteket élt meg, arról sok érdekeset tartalmaznak az ótestamentumi iratok (pl. a Királyok két könyve és a Krónikák második könyve). A fentebb említett esztendőben, i. e. 587-ben azonban elérte a végét, mert Nabukodonozor babilóniai király elfoglalta Jeruzsálemet, a falait lerontotta, lakosainak jelentős részét fogságba hurcolta, ill. áttelepítette Mezopotámiába, a *templomot fölégette, falait lerombolta, kincseit, fölszereléseit elrabolta* (vö.: 2 Kir. 24–25. és 2 Krón. 36. fejezet). — Különös azonban, hogy a modern régészeti kutatások során e salamoni templomnak nem került elő *semmiféle maradványa*. Ez a tény már csak azért is igen meglepő, mert az „Úr háza”-t *roppant nagy kövekből* építették, ahogyan azt az egyik hely (1 Kir. 5,17) jelzi számunkra, és amiként azt valószínűsíthetjük Salamon világi célú palotájának, saját, valamint egyik felesége házának és egyéb dolgoknak az építési adataiból (1 Kir. 7,1–11). Az utóbbiak szerint a fundamentumokba 5,5 és 4,4 méter hosszú kötömbök kerültek, és rájuk ugyancsak súlyos, előre kifaragott köveket raktak (uo. 7,10–14). Jogos tehát a kérdés: *hová tűntek el a lerombolt templom kövei?* És mivel nincs semmi nyomuk, talán az a kérdés is indokolt, amelyet

Kamal Szuleiman *Szalíbi* professzor vetett fel egyik munkájában („Die Bibel kam aus dem Lande Asir — A Biblia Aszir földjéről származik.” Reinbek bei Hamburg, 1985.), és amely Erich von *Dänikent* is foglalkoztatja. Ez így hangzik: esetleg az ősi bibliai történetek és dolgok nem az Egyiptom és a mai Szíria közti területtel, hanem a *Mekkáától délre* fekvő vidékkel kapcsolatosak, és ezen a — jelenleg Aszirnak nevezett — területen feküdt az ősi Jeruzsálem is, amelyben Salamon felépíttette a maga templomát? Ha aztán e kérdésre a tudomány igennel felel, akkor világos, hogy a *palesztinai* Jeruzsálemben miért nem kerültek elő a *mai Aszirban* állott és ott lerombolt templom kőmaradványai. De az Ótestamentum más egyéb érthetetlen dolgaira is magyarázatot lehet adni. Pl. az állítólag a Holt-tenger déli végénél feküdt Szodoma és Gomorra elpusztulásának történetére, a Jordán-„folyó”-n száraz lábakkal való átkelésre, Jerikó falainak Józsué serege általi csodálatos lerombolására, különféle időbeli ellentmondásokra, Salamon és a sábai királynő kapcsolatára, zsidó népcsoport Arábiába kerülésére, és még sok minden más egyébre.

Az első jeruzsálemi templom kapcsán fontosnak tartok még valamit megemlíteni. Azt, hogy az Ószövetség ezt a kultikus objektumot kiemelten kezeli, úgy, mintha ez lett volna Salamon legjelentősebb alkotása. A Biblia olvasója számára azonban nyilvánvaló, hogy itt szándékos túlzásról van szó, amely abban is jelentkezik, hogy a különféle iratok viszonylag bőven megemlékeznek róla, és némely dolgait igen részletesen taglalják. A túlzás célja a későbbi időkben megszületett Jahve-kultusz fényének a múlt révén történő megalapozása. Ám annak ellenére, hogy az e törekvésnek meg nem felelő szövegrészleteket minden bizonnyal igyekeztek az írások „gondozói” eltüntetni, mégis fennmaradtak az Ótestamentumban olyan helyek, amelyek amellet szólnak, hogy az első jeruzsálemi templom *csupán* egy — és méghozzá nem is a legjelentősebb — volt a Salamon emeltette épületek közül. Az utóbbiak egyike, a „Libanoni erdei palota” (a „Libanon erdő háza”) pl. a magasságát tekintve ugyan még megegyezett a „szentély”-ével, de a hossza már 2/3-dal, a szélessége pedig 1 1/2-del *haladta meg* a „szentek szentje” és a „szentély” együttes méretét (1 Kir. 7,2). De nem csupán a templomnál nagyobb *világi* épületre vonatkozó adattal találkozunk a Bibliában, hanem olyan időadattal is, amely szerint Salamon a *saját házát 11*, míg a *templomot csak 7 évig* építtette (1 Kir 7,1), s amely talán a maga hosszabb építési időtartamával a kultikus központ kevésbé fontos voltára is utal. És ami az olvasónak bizonyára még meglepőbb, és ami tán az eddig említetteknel is jobban mutatja számára, hogy

a templom nem játszik központi szerepet a salamoni építkezésekben, az a következő: a király a maga nem zsidó feleségei révén — többek közt — a szidoni *Astartét*, az ammonita „szörny”-et, *Milkomot*, a moabita *Kamost* imádta, sőt, az utóbbi két istenségnek még külön szentélyt is emeltetett a Jeruzsálemmel szemben lévő hegyen. És mivel 700 „fejedelmi” (szabad?) felesége és 300 ágyasa közt rengeteg *idegen nő* volt, Salamonnak bőven akadt lehetősége, hogy asszonyainak az isteneivel „paráználkodjék”, és nekik templomot építsen. Végül aztán e vallási paráználkodásért az „Úr” azzal „bünteti meg” *őt*, hogy a *fiától* „elveszi” az egész zsidóság feletti uralmat, csupán egy törzset hagy meg a királysága alatt. (Vö.: 1 Kir 11,1–13: ám az utóbbi „előrejelzés” tévesnek bizonyult, mert a fia, Roboám — Rachabeam — nem egy, hanem két törzs — Júda és Benjamin — fölött uralkodik.)

A ZOROBÁBELI ÉS A HERÓDESI TEMPLOM

Az egyik bibliai szövegrészlet szerint az „Úr” északi 51 támadó hatalommal el fogja pusztítani Jeruzsálemet, és Júda lakóit *70 évig tartó fogsággal* sújtja ama bűnökért, amelyeket vele szemben követtek el (Jeremiás 25,8–13). Más ótestamentumi helyek pedig arról beszélnek, hogy a 70 esztendő elmúltával a zsidók visszatértek az ún. *babilóniai fogságból* (vö. pl.: 2 Krón. 36,20–23; Ezsdrás 1–2. fejezet). Az Ószövetséget lapozgató és a különféle részleteit egymással összevető ember azonban meglepetten tapasztalja, hogy ezzel a szóban forgó, „A zsidók történeté”-ben Flavius Josephus által is említett 70 évvel komoly bajok vannak. S hogy miért? Hát azért, mivel bármiként igyekszünk is, a bibliai adatokból nem juthatunk oly megállapításra, hogy a mezopotámiai fogság tényleg 70 esztendőn át tartott. Ha ugyanis arra vagyunk tekintettel, hogy a Jeruzsálemet leromboló Nabukodonozor serege a Júda nevű állam lakóinak jelentős részét i. e. 587-ben hurcolta Babilóniába, és a fogságból i. e. 537-ben tért vissza Zorobábel (Zerubbabel) vezetésével a városba egy nagy, majdnem 50 000 (Flavius Josephus szerint közel 4 700 000) főből álló zsidó népcsoport, akkor a babilóniai fogság ideje *csupán* 50 évnek adódik. Ha viszont arra vagyunk tekintettel, hogy Nabukodonozor már korábban, i. e. 597-ben is elhurcoltatott egy csomó embert (többek közt Ezékiel prófétát is) Babilóniába, akkor az i. e. 537-es hazatérési dátumot véve figyelembe a fogság időtartama megint kevesebb 70 évnél, mert *csak* 60 esztendő lesz az

eredmény. A problematikus helyzetben a teológusok olyképpen igyekeztek „segíteni”, hogy a *babilóniai fogság* 7 évtizedét fölcserélik ama 70 évre, amelyben (ti. i. e. 587-től 517-ig) a zsidóknak Jeruzsálemben *nem volt templomuk* — az ilyen eljárás azonban nincs összhangban a bibliai szövegekkel, és épp ezért megengedhetetlen.

A fenti dolgokat azért tartottam szükségesnek röviden megemlíteni, mivel a Biblia szerint Jeruzsálemben a *második templomot* éppen azok a zsidók építették fel, akik i. e. 537-ben — a Babilont elfoglaló perzsa király, *Nagy Kürosz* (i. e. 558–530) engedélye alapján — hazatérhettek. Ezsdrás könyve a következőket állítja: a perzsa uralkodó nem csupán hazaengedte a zsidókat, hanem az „Úr” parancsára egyenesen *ő* kívánja *emeltetni* az újabb jeruzsálemi szentélyt. Ezen állítás mögött ténylegesen az a történeti igazság húzódik meg, hogy a perzsák általában minden vallás iránt igen türelmes magatartást tanúsítottak, és Nagy Kürosznak mint monarchának a szívéhez különösen közel állt a több szempontból is királyi vonásokat hordozó Jahve, a monoteisztikus tendenciájú zsidó vallás. Ily oka lehetett annak, hogy a Júda és a Benjámin törzséből hazatérőknek átadatta a Nabukodonozor által a salamoni templomból elraboltatott és Babilonban őrzött kultikus kincseket (szám szerint 5400 edényt), s jelentős anyagiakkal is támogatni óhajtotta az újabb szentély felépítését. Amint a szóban forgó írás közli, a Jeruzsálembé érkezett zsidók — akik Flavius Josephus szerint a megérkezés napjától nevezték magukat a Júda törzsről *első ízben zsidóknak* („A zsidók története.” 24. oldal) — először az *égőáldozati oltárt* készítették el azon a helyen, amelyen a Salamon építtette régi állott, és a 7. hónap első napjától rajta mutatták be a maguk sajátos (reggeli, esti, újholdi, önkéntes, ilyen vagy olyan ünnepi) áldozatait, és megülték a sátoros ünnepet is (Ezsdrás 3,1–6). Magának a zorobábeli (zerubbabeli) *szentélynek az alapjait* csak *később*, a hazatérés után második év (tehát i. e. 535) második hónapjában rakták le (uo. 3,7–13). A munkálatokat azonban tovább nem folytathatták. Állítólag azért nem, mivel az Asszarahaddon asszír király által korábban a hajdani északi zsidó állam területére telepített idegenek (az ún. samáriaiak) — akik ekkor már a zsidó valláshoz is kötődtek, és akiket elutasítottak a hazatértek vezetői, midőn részt akartak venni a templom felépítésében — megakadályozták a kultikus objektum elkészítését. (Flavius Josephus közléséből — „A zsidók története.” 5–6. oldal — kiderül: a Kutaiból származó samáriaiak, valamint velük együtt a szírek, föníciaiak, ammoniták, moabiták azért igyekeztek meggátolni a második szentély és Jeruzsálem felépítését, mert

féltek tőle, hogy újjászületik a múltban nekik oly sok bajt okozott zsidó államiság.) Amennyire a sok szempontból (pl. az időbeliséget, a perzsa királyok sorrendjét tekintve is) igen kusza Ezsdrás- és Nehémiás-könyvből valószínűnek tarthatjuk, csupán *I. Dareiosz* perzsa király (i. e. 522–486) uralkodásának második esztendejében folytatódhatott, és 4 év múltán (tehát i. e. 517-ben) fejeződhetett be a templom építése (Ezsdrás 6,14–15). (Flavius Josephus — id. mű 16. oldal — azt közli, hogy 7 évi munka révén, azaz csak i. e. 513-ban készült el a szentély.) Hogy maga ez a templom, amelynek a létrejöttében *Aggeus* és *Zakariás* próféta ösztönzően közreműködött, milyen nagyságú, díszítésű és berendezésű volt, arról — meglepő módon — alig ejtenek szót a megszületéséről beszámoló könyvek. Ez a momentum főként akkor tűnik számunkra furcsának, ha arra gondolunk, hogy a jóval korábbi salamoni szentélyről mily részletes leírások szerepelnek az Ótestamentumban. Ezsdrástól (6,3) azt olvashatjuk, hogy Nagy Kürosz engedélye egy 60 könyök (33 m) magas és 60 könyök (33 m) széles — s nem tudni, milyen hosszú — templom felépítésére szólt. Arról viszont mind Ezsdrásnál (6,16–17), mind pedig Flavius Josephusnál (id. mű 16. oldal) olvashatunk, hogy az új vallási objektum fölavatásakor 100 bikát, 200 kost, 400 bárányt és 12 kecskebakot áldoztak fel. A babilóniai fogságban élt *Ezékiel* ugyan i. e. 575 táján igen nagyszerűnek és az elejével *kelet* felé nézőnek, valamint pompázatosnak *jövendöli meg* a szóban forgó új szentélyt (40–47. fejezet), ám a Bibliának a *kész épülettel* kapcsolatos részeitől látszik, hogy a zorobábeli meg sem közelítette a salamoni templom szépségét. Ettől függetlenül azonban vallási funkcióját betöltötte. Egészen addig, míg *IV. Antiokhosz Epiphanész* szír uralkodó (i. e. 175–163) i. e. 169-ben el nem foglalta Jeruzsálemet, amelynek a babilóniaiak által hajdan lerombolt falait a *Nehémiás* irányította zsidók valamikor az i. e. 5. sz. közepén építették újjá. A király „behatolt a szentélybe, elvitte az illatáldozat bemutatására szolgáló arany oltárt, valamint a mécstartót az összes fölszereléssel együtt, továbbá az áldozati kenyér [kitett, szent kenyerek] asztalát, az áldozati edényeket, tálakat, az arany füstölőket, a kárpitot, a koronákat és a templom homlokzatáról az arany díszeket. . .” (1 Mak. 1,21–22; 2 Mak. 5,11–21). Majd később „a király *rendeletet* bocsátott ki egész birodalmában: mindnyájan alkossanak egy népet és *hagyjanak fel szokásaikkal*. A népek mind engedelmeskedtek a király parancsának. Sőt még Izrael fiai közül is soknak megtetszettek ezek a szertartások, így áldozatot mutattak be a bálványoknak és megszegték a szombatot. A király írásos utasításokat küldött Jeruzsálembe megbízottai-

val és Júda városaiba, hogy alkalmazkodjanak az idegen szokásokhoz, *a templomban hagyjanak fel az égő-, a véres és az italáldozattal*, szegjék meg a szombatot és az ünnepeket, és szentségtelenítsék meg a szentélyt és a szent dolgokat. Ugyanakkor emeljenek oltárokat, templomokat és kápolnákat a *bálványoknak, áldozzanak sertéseket és más tisztátalan állatokat*, hagyják fiaikat *körülmetéletlenül*, és szennyezzék be magukat mindenféle tisztátalan és szörnyű dologgal. Felejtsék el a törvényt és tekintsék érvénytelennek a parancsokat.” (1 Mak. 1,41–49.) Ezt követően az uralkodó Kiszlev (Kiszleu) hó 15-én az égőáldozat oltárán szörnyű pusztítást rendezett, majd pedig 10 nap múlva „pogány” áldozással „megszentségtelenítették” a helyszínt (1 Mak. 1,54–59). A *második Makkabeus-könyv* a most említett történeteket illetően még újabb adalékokkal szolgál. Szerinte a király egy öreg athénit küldött a zsidókhoz, hogy őket atyáik törvényeinek elhagyására kényszerítse, hogy gyalázza meg a jeruzsálemi *templomot*, és szentelje azt az *olümposzi Zeusznak*. A „pogányok” ekkoriban „kicsapongásokra és duhajkodásra használták a szentélyt. Szajhák társaságában keresték élvezetüket, a szent előudvarokban pedig asszonyokkal álltak össze, és más oda nem illő dolgokat is vittek oda. Az égőáldozatok oltárát kihívó módon törvény tiltotta dolgokkal rakták tele. Nem ünnepelték többé a szombatot, sem az atyáik által rájuk hagyományozott többi ünnepet nem tartották meg. Egyáltalán nem vallhatták magukat többé zsidónak.” (2 Mak. 6,1–6.) — Voltaképpen a most említett események idézték elő a zsidóknál a *Makkabeus-felkelést*, amely i. e. 168-ban kezdődött el és a 3. évben győzelemmel, a függetlenség kivívásával zárult le. Ezt követően, i. e. 164-ben helyreállították a templomot, kultikus értelemben megtisztították a vallási területet, új mécstartót, szentkenyér-asztalt, illat- és égőáldozati oltárt, kárpitokat készítettek. Majd Kiszlev (Kiszleu) hónap 25. napján megtörtént az új égőáldozati oltár, a templom fölszentelése. Az utóbbira ugyanazon a napon került sor, amelyen IV. Antiokhosz Epiphanész parancsára korábban tisztátalanná tették a szentélyt, az égőáldozati oltárt. Magát az idegen uralomtól való megszabadulást és a kultikus objektum felavatását a zsidók 8 napon át ünnepelték. „Túláradó öröm kerítette hatalmába a népet, hogy lemosták a pogányok okozta szégyenfoltot. [Makkabeus] Júdás, testvérei és Izrael egész közössége elhátározta, hogy az oltár fölszentelésének napjait minden esztendőben megünneplik öröm és ujjongás közepette ugyanabban az időben, Kiszleu [Kiszlev] hónap huszonötödik napjától kezdve nyolc napon át.” (1 Mak. 4,58–59.) Állítólag így keletkezett a zsidóknál a *hanukka*, a gyertyagyújtás

ünnepe. Ám ha meggondoljuk, hogy ez az ünnep *decemberben* kerül sorra, amikor a *téli napfordulót* köszöntik nagy örömmel a különféle népek, továbbá ha megfontoljuk, hogy az immáron civilizált *Rómában* 8 napos, az aranykort fölidéző *Saturnáliát* ülték meg az emberek az év ugyanezen időpontjában, és ha végül azt is figyelembe vesszük, hogy az újszövetségi kort követően *Jézus születési dátumát*, a karácsonyt is a szóban forgó időre tette a keresztény egyház, akkor szinte biztosnak tűnik számunkra, hogy a *hanukka eredetileg a téli napfordulóval összefüggő ünnep*, amelyhez később csupán hozzákapcsolták az idegen járom alóli fölszabadulás és az újabb templomfölszentelés történeti mozzanatát.

Az Ezsdrás szerint *Zorobábel* (Zerubbabel) irányításával megteremtett második jeruzsálemi templom — bár gyakran volt kitéve megpróbáltatásoknak — egészen az i. e. 20. évig állott fenn. Ekkor *I. (Nagy) Heródes* király (i. e. 37–4) úgy döntött, hogy ezt a perzsa uralkodók által meghatározott módon, a salamoninál kisebbre és egyszerűbbre csinált szentélyt elbontatja, és helyette *újat*, sokkal nagyobbat és pompásabbat épít, hogy vele lerója háláját az Istennek azért a sok jótéteményért, amellyel őt királysága idején elhalmozta. Miután aztán sikerült a lakosságot céljának megnyernie, nekilátott a 8 évig tartó gyakorlati kivitelezésnek. Első lépésként a régiek helyett új alapot készíttetett a templom számára, amelyet 25 könyök hosszú, 8 könyök magas és 12 könyök szélességű hatalmas fehér-márvány tömbökből építettek föl. A vallási objektumot pompás oszlop-csarnokok és egymástól fallal elválasztott övezetek vették körül. Az utóbbiak száma négy volt. Közülük a legkülső a „pogányok”, az utána befelé következő a zsidó nők, a harmadik a zsidó férfiak, a legbelső pedig a papok részére készült. Erről a szentélyről egyébként, amelyet a zsidó felkelést elfojtó rómaiak időszámításunk 70. évében a várossal együtt földig leromboltak, egy korabeli szemtanú, Flavius *Josephus* számol be részletesen az utókornak („A zsidók története.” 270–275. oldal).

Azóta, hogy a rómaiak e kultikus objektumot elpusztították, a város lakóit pedig leölték vagy rabszolgaságra vetették, Jeruzsálemben nincs szentély. Ez a tény aztán két fontos dolgot jelent. Egyrészt azt, hogy mivel a zsidó vallás teológiája szerint a Jahve-kultusznak csak egyetlen színhelye lehetett, ezért az utolsó jeruzsálemi templom lerombolásával eltűntek az addig szokásos áldozatok is. Másrészt azt, hogy mivel ugyanezen teológia Jeruzsálemen kívül tiltotta bármiféle kultikus hely létrehozását, az izraelitáknak egyáltalán nincs szentélyük a heródesi templom elpusztulása óta.

De vajon tényleg csak Jeruzsálemben voltak templomok Salamon korától, ahogyan ezt némely júdai királyok és az ottani papok igyekeztek elérni? Különféle forrásokból nyilvánvaló, hogy a tényleges helyzet más. Hogy az óizraeli királyság szétszakadása (i. e. 931) után létrejött északi államban már az első király, *Jeroboám* több kultikus központot (pl. Bételt és Dánt) teremtett, azt a Királyok első és a Krónikák második könyve egyértelműen tanúsítja. Az előbbi irat szerint Jeroboám — aki Izráélből elűzte a Jeruzsálemhez, a korábbi óizraeli állam által támogatott Jahve-kultuszhoz kötődő lévita papokat — az áldozó halmokon *templomokat* is építtetett (12,31). Az utóbbi tényről a 2. Krónika-könyv lévita érdekeket képviselő szerzője, persze, mélységesen hallgat, mert e templomokban nem Jahvét tisztelték. Márpedig ő — az Ótestamentumot később kanonizáló rabbikhoz hasonlóan — azt a nézetet vallotta, hogy Jahvénak, a zsidóságnak csak Jeruzsálemben volt (és lehet) temploma. Flavius *Josephustól* viszont arról értesülünk, hogy *Egyiptomban* bizonyos főpapi sarj, *Óniás* az i. e. 2. sz. közepén felépített egy — Jahvéhoz kötődő — zsidó kultikus központot, amely egészen i. sz. 71. (73.?) évéig funkcionált, amikor is a rómaiak lerombolták („A zsidó háború.” VII. könyv, X. fejezet). Az említett férfit, aki mint menekült élt Alexandriában, engedélyért folyamodott VII. Ptolemaiosz Philopátorhoz, hogy a zsidó diaszpóra részére Leontopolisz mellett szentélyt emelhessen. Kérését azzal indokolta, hogy *Ézsaiás* próféta (19,19–22) már sok századdal korábban megjövendölte: egyszer majd oltára lesz az „Úr”-nak Egyiptom belsejében. Maga a hivatkozott *Ézsaiás*-szöveg egyébként minden bizonnyal késői, ekkortájt megszületett betoldás, ám a rá való hivatkozás révén *Óniás* megkapta az engedélyt, és a *jeruzsálemi szentély mintájára* felépítette a tervezett *templomot*. Külön érdekessége *Óniás* folyamodványának, hogy nem csupán az *Ézsaiás*-részletre hivatkozva kéri az építkezési engedély megadását, hanem arra való utalással is, hogy Jeruzsálemben kívül *másutt is vannak* a zsidó vallásnak *templomai*. „Miután Isten segítségével a háborúban sok és nagy szolgálatot tettem nektek — írta Ptolemaiosznak és feleségének —, elmentem Coelesyriába és Föníciába és jártam a héliopoliszi kerületben a leontopoliszi zsidóknál és más helyeken és láttam, hogy a *törvény ellenére sok helyütt van templomuk* és ezért szüntelenül viszálykodásban élnek — mint ahogy az egyiptomiaknál is történik, mert oly rengeteg a templomuk és oly sokféle az istentiszteletük —, az egyik kerületben, amely Bubastinak [helyesen: Bastetnek], a vad istennőnek van szentelve . . ., mindenféle cserjével benőtt és szent állatoktól hemzsgő szentélyre bukkantam. Kér-

lek . . . , engedd át nekem ezt a gazdátlan szentélyt, amely különben is omladozik, hogy megtisztítsam és átépítsem a mindenható Isten templomává, a *jeruzsálemi templom mintájára és méreteire*, a magad, feleséged és gyermekeid javára, mert ily módon az Egyiptomban lakó zsidók ebben fognak összegyülekezni, egyetértésben fognak élni és ezért annál hűségesebbek lesznek hozzád.” Óniás a kért területet megkapta Ptolemaiosztól, s azon „Istennek templomot és oltárt építtetett, amely olyan volt, mint a jeruzsálemi, de kisebb és szegényesebb.” (Flavius Josephus: „A zsidók története.” 107–108. oldal.) Josephus „A zsidó háború”-ban (474–475. oldal) kissé részletesebben leírja e kultikus objektumot, és egyúttal utal arra is, hogy megépítésében Óniást az őt menekülésre kényszerítő jeruzsálemi zsidók iránti gyűlölet vezérelte. „A zsidók történeté”-ben (40–45. oldal) pedig arról is szót ejt, hogy volt egy sajátos zsidó templom a *samáriai területen is*. Ennek emelésére akkor került sor, amidőn (kb. i. e. 331-ben) a makedón Nagy Sándor elfoglalta a Földközi-tenger keleti partvidékén fekvő Türoszt. A megépítése állítólag Szanballat nevéhez fűződik, aki az utolsó perzsa királynak, III. Dareiosznak (i. e. 336–330) volt az egyik vezetője, s aki aztán a győzelmet győzelemre halmozó makedón uralkodóhoz pártolt át. Ez a Szanballat korábban a lányát egy *főpapi* családból származó zsidó férfihoz, bizonyos *Manasséhoz* adta nőül, hogy ily módon megnyerje magának a zsidóság politikai támogatását. Mikor aztán a számítása hibásnak bizonyult — a zsidók ugyanis azt követelték Manassétól, hogy váljon el feleségétől, mert különben nem végezhet papi szolgálatot —, a következőt mondja vejének: ne hallgass a jeruzsálemiekre, tartsd meg a lányomat nejül, és én majd Szamáriában építtetek neked egy templomot, amelynek a *főpapijává téged* nevezlek ki! A szót követte a tett, és a Szichem melletti Garizim-hegyen gyorsan felépült a szent hely, amely azoknak a samáriaiaknak lett a vallási központja, akik a zsidó kultuszhoz kötődtek, de csak a Mózes neve alatt szereplő őt könyvet ismerték el vallásuk alapjául. Valamint ama nagyszámú zsidóé — sok papé is —, aki idegen nőt vett feleségül, és most átpártolt Manasséhoz. Maga ez a templom jóideig funkcionált, és „ha Jeruzsálemben valaki ellen tiltott ételek élvezése, a szombat megszenteltségtelenítése, vagy egyéb bűn miatt vádat emeltek, mindig Szichembe menekült” (uo. 45. oldal). Később azonban a Jeruzsálemet kizárólagos vallási központnak tekintő zsidók lerombolták.

„Mint ahogyan lomb váltja a lombot, olyan csak az ember.
Földresodorja a lombot a szél, de helyébe az erdő
mást sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz újra:
így van az emberi nemzet is, egy nő, más meg aláhull.”

(Pais István: „Antik bölcssek, gondolatok, aforizmák.” 13. oldal)

Ezeket a Devecseri Gábor által fordított sorokat Homérosz írta az i. e. 8. században. S vajon miért idéztem őket? Azért, mivel a költő találóan jellemezte velük az emberi életet. Azt a tényt, hogy megkérdésünk nélkül jövőnk a világra, hozunk magunkkal ilyen vagy olyan adottságokat, születünk bele ilyen vagy olyan családba, korba, társadalomba, alakítanak bennünket így vagy úgy, aztán erkölcsileg dicsérnek-gáncsolnak, esetleg jogilag megbüntetik bennünket, majd pedig meg kell halnunk. Ám a kaszás elérkeztéig még sokat kell szenvednünk, és mindnyájan szeretnénk megmenekülni a bajoktól, sőt magától a haláltól is, mert *az életben van valami kíváncsú, valami természettől adatott édesség*. Ezért mondotta az ókorban Euripidész az öregedő, kínoktól gyötört és már a halált óhajtó emberekről a következőt:

„Hiú szavakkal hívja a halált mind vén,
a vénkort szídjá és a hosszú életet:
de hogyha vége már közel van, nem kíván
meghalni egy sem, nem teher már vénkora.”

(Pais István: „Antik bölcssek, gondolatok, aforizmák.” 32–33. oldal)

Az ember tehát a maga személyét illetően meg akarja szakítani a természet körforgását, és örökké szeretne élni. Erre ugyan nincs módja, de azért

küzd az őt érő csapások és a halál ellen. Maga ez a küzdelem már ősidők óta folyik, és lépten-nyomon találkozunk vele a különféle vallásokban, többek közt a *Bibliában* is. Ebből a természeti és a társadalmi bajok keltette rettegés megszüntetésére irányuló törekvésből kelt életre a régmúltban a *mágia* és a vele kapcsolatos sokféle *áldozási szokás*. De csak attól a pillanattól kezdve, hogy elődeinknél a gondolkodás révén megjelent az *oksági szemlélet*, annak fölismerése, hogy a dolgok egymásra hatnak. Ennek a kauzális világlátásnak a fölbukkanása történetileg igen nagy jelentőségű, hisz ez teszi lehetővé az ember eredményes munkálkodását, magát a modern tudományt is. Őseink azonban az oksági viszonyok körét és természetét még nem képesek pontosan megragadni, s ott is kauzális kapcsolatot vélnek fennállni, ahol ilyesmi nincs. Számukra pl. a dolgok hasonlósága azonosságot, a rész és az egész, a szó és az általa tükrözött tárgy elválaszthatatlan egységet képez, s a dolgok valamikori időbeli-térbeli érintkezése pedig mind a jelent, mind a jövőt illetően oksági viszornak tűnik. Mivel aztán minket embereket mindig az jellemez, hogy a nézeteink nem csupán léteznek, hanem tevékenységre is késztetnek bennünket, ezért a történelem és az egyéni élet során gyakran az figyelhető meg, hogy igaznak tartott hamis vélekedés alapján cselekszünk. A főntebb említett téves hiedelmek alapján így született meg elődeinknél és létezik napjainkban is a *hasonlóság*, a *rész és egész*, a *szó*, valamint az *érintkezés* (a vonzódás) *mágiája*.

Maga a *Biblia* — főként annak ószövetségi része — rengeteg anyagot őrzött meg számunkra a régi *zsidók* és a velük kapcsolatban állott *különféle népek* mágikus hiedelemvilágáról, az utóbbira jellemző szertartásokról, sajátos varázslási műveletekről és áldozási szokásokról. Az e témakörhöz tartozó részletek bizonyára meglepik, sőt meg is döbbsentik a Biblia mai olvasóját — kiváltképpen akkor, ha az illető hívő izraelita vagy keresztény. Az elfogulatlan szemlélőnek azonban arra kell ügyelnie, hogy a bibliai mágikus jelenségek — bármennyire is borzongást és csodálkozást keltők napjainkban — szerves mozzanataik voltak az emberiség vallási, tudati és szociális fejlődésének. Épp ezért nem szabad érzelmileg viszonyulnunk hozzájuk, hanem fel kell tárnunk az őket előidéző és fenntartó okokat. Magának ennek a feltárásnak a során aztán majd nem csak a bibliai mágikus szertartások *gondolati alapjaival* ismerkedhetünk meg, hanem a varázslás különféle típusaival, továbbá azzal is, hogy *milyen dolgok* (pl. növények, liszt, állat és ember), *milyen korú* (pl. egyéves), *milyen állapotú* (pl. zsenge, ép) *dolgok* és *mikor* (az év mely időpontjában)

kerülnek — igen szigorú előírások szerint — föláldozásra. Látni fogjuk, hogy a jobbítás szándékával, de hamis tudati alapon végrehajtott áldozások mily roppant kárt okoztak a bibliai történelem során. És tanúi lehetünk annak a *heroikus küzdelemnek* is, amely a korábban kialakult *barbár áldozások humanizálására*, ill. *fölszámolására* irányult.

EMBERÁLDOZÁSOK

A Biblia mágiával kapcsolatos részeit lapozgató mai olvasónak valószínűleg annak megtapasztalása a legmegrendítőbb élmény, midőn azzal a ténnyel találkozik ismételten, hogy az ótestamentumi népek — maguk a zsidók is — *embereket áldoztak föl* vallási megfontolásból a létezőnek gondolt természetfölötti hatalmaknak. Maguk ezek az emberáldozások egyébként igen eltérők. Közülük az *egyik* az ún. *építési áldozat*, amellyel számtalan nép történelmében találkozunk. Ezzel kapcsolatosan az egyik ótestamentumi irat „beszámol” arról, hogy a zsidók csodálatos módon „leomlasztották” (a régészeti kutatások szerint már régóta romokban heverő) *Jerikó* falait, elfoglalták a várost, különféle kincseit elrabolták, lakosságát (a nekik segítő, a korábban küldött kémeiket elrejtő parázna asszony, *Ráháb* családjának a kivételével) leölték. Ezután pedig a fővezér, *Józsue* a következő átkot mondta: „Átkozott, aki belefog, hogy újjáépítse e várost! Rakja az *alapot elsőszülöttjére, kapuit állítsa legkisebb gyermekére!*” (Józsue 6,26.) És mit olvashatunk a Királyok első könyvében? Azt, hogy Akháb izraeli király „idejében a bételi *Hiel* fölépítette újra Jerikót. *Elsőszülötte, Abirám* árán vetette meg *alapjait*, s *legkisebb fia, Segub* árán csinált rá *kapukat*, az Úr szava szerint, amelyet Nun fia, Józsue által hallatott.” (16,34.) S vajon miféle elgondolás húzódik meg e rettenetes történés mögött, amely szerint Jerikó újjáépítését Hiel két saját gyermekének a föláldozása révén hajtotta végre? Az a meggyőződés, hogy mindehütt vannak *helyi* természetfölötti erők, amelyek az embereknek bajokat okozhatnak, és hogy erre ne kerüljön sor, le kell őket kenyerezni. De mi a legalkalmasabb e célra, az újra fölépített város tartós létének a biztosítására? A kor felfogása szerint — amely úgy vélte, hogy a transzcendens hatalmaknak is az a legértékesebb, ami nekünk embereknek a legkedvesebb — a saját gyerekek. Közülük is főként az igen szeretett elsőszülött és a legfiatalabb fiú. Hogy itt tényleg az újjáépült város megvédését célozza az emberáldozat, azt a *Kőműves Kelemennéről* szóló magyar ballada is jelzi

számunkra, amely arról tájékoztat, hogy az építőmesterek magas Déva várának egyik társuk feleségét feláldozva igyekeznek a jövőt illetően stabilitást biztosítani.

Az emberáldozatnak egy *másik, hálát kifejező* formájával a Bírák könyvének a 11. részében olvashatunk. Itt arról esik szó, hogy a zsidók a filiszteusok és az ammoniták hatalma alá kerültek, s szabadságuk visszaszerzése érdekében *Jefte* (Jiftach) bíró vezetésével harcoltak az ammoniták ellen. A döntő csata előtt Jefte a következő fogadalmat tette az „Úr”-nak: „Ha kezembe adod Ammon fiait, akkor *aki elsőnek* lép ki házam kapuján, hogy élém jöjjön, amikor *győztesen* visszatérek az Ammon fiaival vívott csatából, *az legyen' az Úré*, azt bemutatom égőáldozatul.” És mi történt ezt követően? Nos, a zsidók legyőzték az ammonitákat, és amikor Jefte „visszatért Micpából házába, a *lánya* ment eléje, dobszóra táncolva. Egyetlen gyermeke volt. Rajta kívül se fia, se leánya nem volt. Amikor meglátta, megszaggata ruháját és így szólt: »Ó, leányom, balszerencsét hozol rám! Épp te vagy, aki nyomorúságba taszítasz?! Köteleztem magam az Úr színe előtt és nem vonhatom vissza.« »Atyám, — felelte neki [ti. a lánya] —, ha elkötelezted magad az Úrnak, tégy velem fogadalmad szerint, amelyet tettél, mert az Úr megadta neked, hogy bosszút állhass ellenségeiden, Ammon fiain.«” Ezután a lány két hónapig a hegyekben tartózkodott — siratta a szüzességét —, s amikor visszatért atyjához, „az teljesítette fogadalmát, amit tett”, azaz égő áldozatként az „Úr”-nak adta őt.

Ilyen jellegű, hálából vagy valamilyen cél elérésére irányuló szándékból bemutatott emberáldozatok más ókori népek történetében is szerepelnek. Gondoljunk csak pl. arra, hogy az antik *görögök* az i. e. 12. században, midőn Trójába igyekeznek és a hajózáshoz kedvező szél feltámasztását kívánják a természetfölötti hatalomnál elérni, a *fővezér Agamemnón leányát, Iphigeneiát* áldozzák fel. A *karthágóiak* pedig, amikor az i. e. 3. században egy háború során eleinte vereségeket szenvednek a szicíliai Szürakuszai hellén zsarnokától, *Agathoklésztől*, akkor a győzelem érdekében városuk *legelőkelőbb* családjaiból egyszerre 200 gyereket áldoznak fel Molochnak. Mégpedig a következő gondolatmenet alapján: régebben az ütközetekben azért arattunk győzelmeket, mert istenünk, Moloch segített bennünket; most, az Agathoklész ellen vívott háborúban viszont elpártolt tőlünk, mert egy idő óta — szakítva az ősi szokásunkkal — sajátjaink helyett *idegen* gyerekeket áldoztunk neki; ha tehát sikert akarunk kivívni a szicíliai görög csapatokkal szemben, az istenséget ismét magunk mellé

kell állítanunk; ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha a régi mód szerint újból a *magunk gyerekeit* áldozzuk fel neki. Ezt az okoskodást követően égetik aztán el a 200 saját gyereket a Földközi-tenger partján álló rézbálvány hasában.

A szóban forgó típusú emberáldozást egyébként a bibliai népek közül nem csupán a zsidók, hanem más etnikumok is gyakorolták. Egyértelműen mutatja számunkra ezt a tényt a következő történet, amelyet a Királyok 2. könyvének 3. része beszél el: Akháb királysága (i. e. 852–841) idejében a *moabiták* az északi zsidó állam, Izráel hatalma alatt voltak, és neki évente 100–100 ezer bárány és kos gyapját kellett hogy fizessék. Midőn azonban ez az uralkodó meghalt, és a fia, *Jórám* került a trónra, függetlenítették magukat, és megtagadták a járandóság fizetését. Ekkor Jórám — segítségül híván a déli zsidó állam, Júda, valamint az edomiták királyát — hadat indított ellenük. Sorra elfoglalta helységeiket; ám midőn a szövetségeseivel az egyetlen még el nem esett városukat, Kir-Hareszetet ostromolta, különös esemény következett be. Erről a Bibliában az alábbiakat olvashatjuk: „Amikor Moab királya látta, hogy nem tud nekik ellenállni, magához vett hétszáz karddal fölfegyverzett embert, hogy Arám királyához utat vágjon magának [vagyis elmeneküljön]. De nem volt rá képes. Erre fogta *elsőszülöttét*, akinek királynak kellett volna lennie helyette, és a falon bemutatta *égőáldozatul*. De akkor iszonyú harag töltötte el Izraelt, úgyhogy elvonult s visszatért földjére”. (2 Kir. 3,26–27.)

Úgy vélem, hogy mielőtt az emberáldozások témakörének a tárgyalásában továbblépnénk, szükséges néhány megjegyzést tennem az eddig ismertetett esetek kapcsán.

Először fontosnak tartom megválaszolni azt a kérdést: vajon *miért mennek el a zsidók* Kir-Hareszet alól, amikor látják, hogy a végveszélyben lévő moabita király saját elsőszülött-trónörökös fiát a városfal tetején föláldozza? Talán azért, mivel ők maguk barbárnak tekintették az ilyesmit és megbotránkoztak miatta? Szó sincs róla! Épp azért hagyták oda a még el nem foglalt helységet, mert ilyen esetekben ők *maguk is emberáldozatot* mutattak be, és emiatt szentül meg voltak győződve róla: a moabita király rendkívüli áldozatának köszönhetően a helyi transzcendens hatalmak meg fogják velük szemben védeni Kir-Hareszetet.

Másodszor arra hívom fel a figyelmet, hogy a primitív és az ókori népek — köztük a zsidók — nézete szerint a világban — főként pedig a szokatlan eseményekben — nem egyszerűen emberi és természeti tényezők munkálnak, hanem az utóbbiak révén *túlvilági*, az embernél és az anyagi realitás-

nál hatalmasabb, de az emberhez hasonlóan cselekvő, eszes-önkényes *erők* akarata érvényesül, amelyek tevékenységét áldozatokkal befolyásolni lehet. Ez a rendkívüli energiájú meggyőződés készletet nehéz helyzetben Jektét, Hielt, a Trójába tartó görög hajóhadat, Karthágó lakosságát és a moabita királyt az emberáldozásra. S ugyancsak ez az elemi erejű hit idézi elő azt, hogy az immáron igen civilizált *hellének i. e. 480-ban* a szalamiszi csata előtt a győzelem érdekében — *három előkelő perzsa férfit* feláldozzanak. Erről az esetről a történetíró *Plutarkhosz* a következőket mondja: „Themisztoklész [az athéniak kiemelkedő vezetője] éppen áldozatot mutatott be a vezérhajó oldalánál, amikor három szép arcú, pompás ruházatú és aranyékszerekkel ékes hadifoglyot vezettek eléje. Állítólag Szandakének, a király [Xerxész] nővérének és Artaüktoznak a fiai voltak. Abban a pillanatban, amikor Euphrantidész jós meglátta őket, a feláldozásra az oltárra odakészített húsokból fényes láng csapott ki, és jobb kéz felől tüsszentés hallatszott. A jós ekkor Themisztoklész kezén ragadta és felszólította, hogy mindhárom ifjút ajánlja fel áldozatul a nyershúsevő Dionüszosznak, és imádkozzék hozzá, mert ez menekvést és győzelmet hoz a görögöknek. Themisztoklész megrémítette a jós kegyetlen rendelkezése, de a nép, amint nagy veszedelmekben és súlyos helyzetekben ilyenkor történni szokott, inkább ésszerűtlen, mint az ésszerű cselekedettől remélte a menekvést, s ezért egyhangúlag kiáltották az isten nevét, majd a foglyokat az oltárhoz vonszolták és kierőszakolták, hogy a jós utasításához híven feláldozzák őket.”

Harmadszor azt hangsúlyozom, hogy a szóban forgó áldozások — bármennyire barbárnak tekintjük is őket mi a 20. században — a közösségek életében, népek sorsának az alakulásában némelykor pozitív szerepet játszottak. Hogy miért? Azért, mivel a hamis tudat alapján ugyan, de *fokozták* az egyének, a kollektívák *optimizmusát*, nagyobb erő kifejtésre ösztökélték őket, és ezáltal esetleg valamelyest hozzájárultak ahhoz, hogy pl. a karthágóiak a kezdeti vereségeket követően megverték Agathoklész csapatait, ill. ahhoz, hogy az egyesült görögök nagyszerű győzelmet arattak Szalamisznál a félelmetes perzsa haderő fölött, és ily módon megmentették az európai civilizációt a keleti despotizmustól.

Negyedszer azt említem meg, hogy a fentebb szóba került emberáldozásokat egyfajta *szociomorfizmus* jellemzi. Mit értek ezen? Azt, hogy a föláldozott egyének kiválasztása bizonyos *társadalmi értékszempont* alapján történik. Minél értékesebbnek számít valaki egy közösségen belül, annál inkább vélik alkalmasnak az illetőt arra, hogy a kollektíva érdeké-

ben föl legyen áldozva a létezőként gondolt természetfölötti hatalmaknak. Ezért kénytelen bűcsút venni az élettől a pillanatnyilag legfontosabb zsidó személynek, a *bírói* funkciót betöltő Jeftének a lánya. Ugyanilyen ok miatt áldozzák fel a Trójába tartó hellének a *fővezérük*, Agamemnón leányát. És az *előkelő* karthágói családok 200 gyereke, a moabita *király trónörökös fia*, valamint a *perzsa király*, Xerxész *három rokona* is e szociomorf szemlélet alapján kényszerül a kultikus halálba. Mindebben a vallásnak az a vonása fejeződik ki igen pregnáns — mondhatom talán túlzás nélkül: barbár — formában, amelyet *Feuerbach* elemzett igen behatóan az elmúlt században. Ez a német filozófus „A kereszténység lényegé”-ben rámutatott: amilyen az ember, olyan a lényeget tekintve az ő istene is. Másként fogalmazva ugyanezt: azzal párhuzamosan, ahogy történetileg kialakulnak a nézetek arról, mi illik és mi nem illik az emberhez, létrejön az a vélekedés is, mi illik és mi nem illik istenhez. Ennek alapján a hívők úgy tartják, hogy ami nekik értékes, abban az isten (akit *antropomorf-szociomorf* jelleggel, saját vonásaikat őrá vetítve képzelnek el) különösen kedvelteli. Mivel aztán az ő körükben a zsidó bírónak és a görög fővezérnek a leánya, az előkelő karthágói családok gyerekei, a moabita uralkodó trónörökös fia és a perzsa király három rokona rendkívül értékesnek számítanak, magától értetődő természetességgel őket áldozzák föl nehéz helyzetben a transzcendens hatalmaknak, hogy ez utóbbiakat saját céljaik szolgálatára megnyerjék.

ELSŐSZÜLÖTTEK FELÁLDOZÁSA

A most említett szociomorf szemlélet különös határozottsággal fejeződik ki a bibliai emberáldozás egy újabb, immáron *harmadik* típusában, az *elsőszülött fiúgyermek* feláldozási szokásában. Az „Úr” egy helyütt a következő parancsot „adja” Mózesnek: „Szentelj nekem *minden elsőszülöttet*. Ami Izraelben anyja méhét megnyitja, — *akár ember, akár állat*, — az mind az enyém.” (Ex. 13.2) Míg ez a szöveg az *összes* elsőszülött élőlény kötelező feláldozását írja elő, addig egy másik bibliai részlet (Ex. 34,19) már szűkíti a kört. Benne az „Úr” *csak a hímneműeket* „követeli” magának, mondván: „Minden elsőszülött az enyém: *minden hímnemű* elsőszülött, a szarvasmarháké és a juhoké is.” Magát ezt a rítust az „Úr” azzal „indokolja meg”, hogy annak idején — még a kivonulás előtt 10. csapásként — megölte az egyiptomiak, de megkímélte a zsidók elsőszülött gyerekeit és állatait. Történt mindez olyképpen, hogy a zsidók a leölt

pészachbárány *vérével* kívül behintették házuk ajtókeretét, és e jelet látva az éjszaka „öldöklő” istenség elkerülte népe épületeit. Az „Úr” így „beszél” az esemény lezajlása előtt: „Én végigvonulok azon az éjszakán Egyiptomon, és megölök minden elsőszülöttet Egyiptomban: embert és állatot, s ítéletet tartok Egyiptom minden istene fölött, én, az Úr. A vért használjátok annak a háznak a megjelölésére, amelyben laktok. Ha látom a vért, kihagylak benneteket. Titeket nem ér a megsemmisítő csapás, amellyel Egyiptomot megverem.” (Ex. 12,12–13). Majd magáról a 10. csapásról e szavakkal „számol be” az Ótestamentum: „Éjfélkor az Úr lesújtott minden elsőszülöttre Egyiptom földjén: a fáraó elsőszülöttjére, akinek trónján kellett volna ülnie, s a börtönben levő fogoly elsőszülöttére, valamint minden állat elsőszülöttére. . . Nagy sírás tört ki Egyiptomban, mert nem akadt ház, amelyben halott ne feküdt volna.” (Ex. 12,29–30.) — Majd — igen különös módon — ama istenség, aki Egyiptomban megkímélte a zsidók emberi és állati elsőszülöttjeit, a jövőt, a honfoglalást követő időket illetően viszont magának „rendeli” népének elsőszülöttjeit. Számunkra meglepő döntéséről Mózesnek a következőket „mondja”: „Ha majd az Úr bevezet a *kánaániak* földjére és néked adja azt, amelyet esküvel megígért neked és atyáidnak, akkor majd szenteld mindazt az Úrnak, ami az anyja méhét megnyitja. Az állatok elsőszülöttei közül is a *hímnemű* az Úré. . . Ha a fiad a jövőben megkérdezi, hogy ez miért van, ezt feleld neki: az Úr erős kézzel hozott ki minket Egyiptomból, a szolgaság házából. Mert amikor a fáraó makacsul ellenállt, és nem bocsátott el bennünket, az Úr megölt minden elsőszülöttet Egyiptomban, az embereket is, az állatokét is. Azért szentelem az Úrnak mind, ami anyja méhét megnyitja, ha az *hímnemű*. . . Olyan legyen ez számodra, mint egy jel a tenyereden vagy egy emlékeztető jegy a homlokodon, hogy az Úr erős kézzel hozott ki minket Egyiptomból.” (Kihagyásokkal: Ex. 13,11–16.)

Az elsőszülött fiúk — és általában a gyerekek — feláldozásának a szokását igen hosszú időn keresztül gyakorolták a zsidók. Úgy tűnik, hogy e rítusnak *még i. e. 445 táján* — tehát a babilóniai fogságból történt hazatérés után — *is hódoltak*. Az egyik ószövetségi részlet (Nehémiás 10,36–37) idevonatkozóan így beszél: „Elhozzuk az Úr házába minden évben földünk első termését, s minden fa első gyümölcsét. Ugyanígy *elsőszülött fiainkat* s állataink elsőszülötteit is, amint meg van írva a törvényben. . .”

Vajon mily megfontolások képezik a *tudati alapját* az elsőszülöttek feláldozásának, amelyet a zsidók hegyek hasadékaiban, magaslatokon és

a Jeruzsálemtől délre folyó Hinnom nevű patak völgyében hajtanak végre? (Közbevetőleg ismét megemlítem: a Gé-Hinnom, a Hinnom-völgy szóból ered a *gyehenna* kifejezés, amely a keresztény eszmevilágban a bűnösök kínzatásának színhelyét, a poklot jelöli, és ősforrását tekintve arra utal, hogy az említett patak völgyében emberáldozatokat égettek el.) A fölvetett kérdésre a következő választ adhatjuk: Az embernek a legértékesebb lények általában a saját fajtársai. Közülük is különös beccsel bírnak számára a saját gyerekei. Főként az oly nagy örömmel várt elsőszülöttek, a patriarchális társadalomban az elsőszülött fiúk. Épp ezért, ha valamilyen rendkívül fontos dolog kapcsán igyekszik megnyerni az általa antropomorf-szociomorf sajátosságokat hordozónak vélt transzcendens hatalmak segítségét, akkor az óhajtott cél elérésére a legjobb eszköznek a legdrágábbnak számító elsőszülöttek feláldozását tartja megfelelőnek. Ily módon tehát az elsőszülött gyerekek (fiúk) kultikus elégetése, megölése pusztán egyik fajtája a *zsengeáldozatoknak*, amelyek számos helyen szerepelnek az Ótestamentumban, s amelyekkel a következőkben még foglalkozom. Ily megfontolások miatt kellett sajátos búcsút vennie az élettől Jefte bíró *elsőszülött* lányának (egyetlen gyerekének), a moabita király *elsőszülött*-trónörökös fiának és az egyiptomi 10. csapás keretében a fáraó ugyan csak *elsőszülött* trónörökös fiának. De miért alakult ki az a szokás, hogy az *összes* elsőszülöttet (esetleg csak minden első fiút) fel kell áldozni a transzcendens erőnek? Erre a magyarázat az, hogy a szülők a nekik legdrágább első gyerek feláldozása révén igyekeztek lekenyerezni a természetfölötti erőket, és ezek ártó voltától megóvni a többi gyerekeiket.

ÁBRAHÁM KÉSZ FELÁLDOZNI IZSÁKOT; HARC AZ EMBERÁLDOZÁSOK ELLEN

Az ótestamentumi zsidók körében igen komoly *harc* dúlt a szóban forgó emberáldozati szokás körül. Számosan (a próféták közül pl. Mikeás, Hóseás, Ámós, Ézsaiás és Jeremiás, valamint egyes júdai királyok) a megszüntetését követelték, ill. tiltották a gyakorlását. Mások viszont üzték ezt a barbár rítust, és igyekeztek fenntartani. Magának ennek a küzdelemnek a során a humanizációt képviselők arra törekedtek, hogy az áldozásban az embert valami mással *helyettesítsék*. Ennek az igyekezetnek volt talán egy aspektusban némi eredménye az, hogy a *fiú elsőszülöttek feláldozása helyére a fityma levágásának* a szokása lépett. (Lásd ezzel

összefüggésben a körülmetélésről szóló fejezetet.) Hogy valószínűleg erről van szó, azt a következő látszik egyértelműen bizonyítani: az elsőszülött fiúkat éppúgy a világra jövetelük után *8. napon* kell *föláldozni*, amiként a *körülmetélést* is ugyanezen időpontban kell végrehajtani. „Fiaid közül az *elsőszülöttet* — »mondja« az »Úr« az elsőszülöttek föláldozásáról — add nekem . . . De az elsőszülött hét napig maradjon anyjánál, s csak a *nyolcadik napon* ajánld fel nekem.” (Ex. 22,28–29.) Az előbőr levágását illetően pedig így „rendelkezik”: „A *nyolcadik napon* kell közületek minden férfinemhez tartozót *körülmetélni* minden nemzedéken át.” (Gen. 17,12.)

Míg az adott esetben a humanizációt az jelentette, hogy az *egész ember helyett* csupán a személy *egy részét* (ti. csak a fiú fitymáját) ajánlották fel a transzcendens hatalomnak, addig más esetekben a humanizáció úgy jutott érvényre, hogy az *elsőszülötteket* az áldozás során *állattal* vagy *valami mással helyettesítették*. És ahogy a zsidók a korábbi időkben Jahvétól eredeztették az elsőszülöttek feláldozási kötelezettségét, most ugyanúgy övele rendeltetik el az elsőként világra jött fiúknak az áldozásban más dologgal való helyettesítését is. Az istenséget az Exodus (13,13 és 34,20) így beszélgeti: „Az emberek elsőszülöttét, ha fiú, meg kell váltanod.” „Fiaid közül az elsőszülöttet meg kell váltanod.” Hogy most már az elsőszülött fiúk helyett csupán *állatot* kell feláldozni, azt egy igen híres és közismert ótestamentumi elbeszélés indokolja meg, amely szerint *Ábrahám kész feláldozni fiát, Izsákot*, s amelyet alább idézni fogok teljes egészében, ám a megértése érdekében előbb meg kell említenem némely korábbi történeteket.

A Biblia szerint *Sáranak* az „Úr” bezárta a méhét (azaz nem lett gyereke), és ezért az asszony egyiptomi származású *rabszolgánőjéhez, Hágárhoz* küldi be férjét, Ábrahámot, hogy vele nemzzen utódot. A 85 éves ősatya eleget tesz az óhajnak, és az ágyassal folytatott nemi kapcsolatából világra jön *Izmael*, akit elsőszülöttjének, örökösének tekint. Mindaddig, amíg az „Úr” „segedelmé”-vel az immáron igen öreg Sára nem szüli meg *Izsákot*. Ábrahám e fiú világra jöttékor száz esztendő, és úgy dönt, hogy mostantól őt tekinti *elsőszülött-örökös* gyerekének. Bizonyára azért, mivel — Izmaeltől eltérően — szabad feleségétől, nem pedig ágyastól származik.

És a vázolt előzmények után lássuk magát az elbeszélést, amely azt indokolja meg, miért kell az *elsőszülött fiúk* helyett *állatot* áldozni!

„Ezek után az események után — mondja a Biblia — történt, hogy Isten próbára tette [?] Ábrahámot és így szólt hozzá: »Ábrahám, Ábrahám!«

»Itt vagyok« — felelte. Akkor ezt mondta neki: »Vedd egyetlen fiadat [és Izmael?], akit szeretsz, Izsákot, menj Morija földjére [ez állítólag azonos a későbbi egyik jeruzsálemi hegyel] s ott mutasd be égőáldozatul azon a *hegyen*, amelyet majd megnevezek neked.« Másnap reggel Ábrahám korán fölkelt, fölnyergelte szamarát, magával vitte két szolgáját és a fiát, Izsákot. Miután fát hasogatott az égőáldozathoz, fölkerelkedett és elindult a hely felé, amelyet Isten mondott neki. A harmadik napon Ábrahám fölemelte szemét és messziről meglátta a hegyet. Ábrahám azt mondta a szolgáknak: »Maradjatok itt a számmárral. Én és a fiam elmegyünk imádkozni és utána visszatérünk [??] hozzátok.«

Ábrahám tehát fogta az égőáldozathoz szükséges fát, s fia, Izsák vállára adta, ő pedig kezébe vette a tüzet és a kést. Így mentek egymás mellett. Akkor Izsák [vajon hány éves lehetett ekkor?] megszólította Ábrahámot: »Atyám!« Az válaszolt: »Igen, fiam!« Ez azt mondta: »Lám, itt a tűz és a fa, de hol a bárány az égőáldozathoz?« Ábrahám így felelt: »Isten majd gondoskodik bárányról az égőáldozathoz, fiam.« Így mentek tovább egymás mellett.

Mikor megérkeztek a hegyre, amelyet Isten mondott neki, Ábrahám megépítette az *oltárt*, rárakta a fát, *megkötözte a fiát* és az oltárra helyezte a *fa tetejére*. Akkor kinyújtotta kezét, vette a *kést*, hogy *feláldozza a fiát*. De az *Úr angyala* rászólt az égből és azt mondta: »Ábrahám, Ábrahám!« »Itt vagyok« — felelte. Az folytatta: »Ne nyújtsd ki kezedet a fiú felé és ne árts neki. Most már tudom, hogy féled az Istent és egyetlen [?] fiadat sem tagadtad meg tőlem.« Amikor Ábrahám fölemelte szemét, látott egy *kost*, amely szarvánál fogva fennakadt a bozótban. Ábrahám odament, megfogta a *kost* és *föláldozta égőáldozatul fia helyett*. Ábrahám így nevezte a helyet: »az *Úr gondoskodik*«. Ezért mondják mind a mai napig: »a *hegyen*, ahol az *Úr gondoskodik*.« (Gen. 22,1–14.)

E történet kapcsán talán még a vallásos olvasóban is fölmerülnek a kérdések: Milyen erkölcsiségű vajon a benne szereplő istenség, aki próbának teszi ki saját teremtményét, Ábrahámot? És milyen eszességű ugyanez a természetfeletti hatalom, amely nincs előzetesen tisztában azzal, hogy miként fog majd viselkedni az ösatya, ha tőle fia, Izsák föláldozását óhajtja? Persze, itt reálisan az elbeszélést megalkotó ember, és nem az isten dolgairól van szó. Mindenekelőtt arról, hogy aki ezt a történetet így érzékletesen leírta, az ténylegesen is látott emberáldozást. Másodszor arra kell figyelniünk, hogy az elbeszélés révén megtudhatjuk, miként zajlott le az a folyamat (kb. az i. e. 4. századig) a zsidóknál, amelynek során

gyereket (vagy felnőttet) égettek el az isteneknek. Harmadsorban igen nagyra kell értékelnünk a történetnek azt a momentumát, hogy az áldozásban az embert (jelen esetben Izsákot) állattal (kossal) helyettesíti. Végül fölteszek egy kérdést: mi lehet az oka annak, hogy ez, a humanizáció szempontjából oly fontos helyettesítés Ábrahám révén épp a későbbi Jeruzsálem területén fekvő Morija-hegyen zajlik le? Úgy vélem, valószínűleg két ok miatt. Egyrészt azért, mivel a szóban forgó terület már a zsidók honfoglalása előtt is a kultikus emberáldozás igen fontos színhelye volt. Másrészt pedig azért, mivel az elbeszélés kimunkálója a zsidók által átvett és itt tömegesen gyakorolt véres emberáldozást szerette volna vele fölszámolni.

Érdekes egyébként, hogy az elsőszülötti áldozás megszűnését az Ótestamentumban nem csupán a fentebb idézett történet igyekszik elérni, hanem egy *másik indoklás is*. Az utóbbi úgy hangzik, hogy az elsőszülötteket azért nem kell többé már feláldozni a természetfölötti hatalomnak, mert az „Úr” *helyettük* „kiválasztotta” magának kultikus szolgálatra a *lévitákat*. Ezt az álláspontot a Numeri két helyen is hangoztatja. Az egyik szövegrészlet szerint az „Úr” a következőt „mondotta” Mózesnek: „Nézd, magam választottam ki Lévi fiait Izrael fiai közül elsőszülötteik helyébe — azok helyébe, akik elsőként nyitották meg anyjuk méhét — Izrael fiai körében, hogy Lévi fiai az enyémekek legyenek.” (3,12.) A másik helyen (8,5–26) pedig ezen túlmenően arról is szó esik, hogy miként kell a lévitákat vallási szolgálatukra fölszentelni, és ők milyen (ti. 25—50 éves) életkorban kötelesek a „gyülekezet sátora” körül bizonyos feladatokat ellátni. Ugyanezen ótestamentumi könyv szerint ténylegesen le is zajlott a szóban forgó csere, az elsőszülöttek feláldozása helyett a léviták vallási tevékenységének a bevezetése. Az idevonatkozó közlés azt mondja, hogy összeírták, *hány egyhónaposnál idősebb férfi van a Lévi nemzetségében* — az eredmény 22 000 lett. Majd megtették ugyanezt abból a szempontból is, hogy a zsidóknál *összesen hány férfi elsőszülött van* — itt a végeredmény 22 273-nak adódott. Ily módon 22 000 elsőszülött férfi ellenében akadt csereként 22 000 lévita. De mit tegyenek a fennmaradt 273 elsőszülöttel? — merült föl ekkor a kérdés. Az „Úr” aztán „megoldotta” a problémát: úgy „határozott”, hogy e 273 személyért fejenként 5 ezüst sékel „*váltásdíjat*” kell fizetni Áronnak és fiainak, vagyis a tényleges papi funkció birtokosainak. (Numeri 3, 39–51.)

A különféle emberáldozatok háttérbe szorítása lassan haladt előre, megszüntetésük csak igen későn sikerült. Jelzik mindezt az alábbi momentumok: 1) *Sámuel* próféta a Saul által elfogott, de az isten parancsa

ellenére meg nem ölt *amalekita királyt*, *Agagot* Gilgálban lefejezte és földarabolta, azaz föláldozta az „Úr [vagyis a frigyláda] színe előtt” (1 Sám. 15,32–33). 2) *Akház* júdai király (i. e. 736–716) „tűzbe küldte *fiát* azoknak a pogányoknak az iszonyatos szokása szerint, akiket az Úr elűzött Izrael fiai elől” (2 Kir. 16,3; 2 Krón. 28,3). 3) *Manassé* júdai uralkodó (i. e. 687–642) a „fiát tűzbe küldte” (2 Kir. 21,6). 4) Az északi zsidó állam (Izrael) bukását állítólag az isten — többek közt — azért idézte elő i. e. 721-ben, mert lakói tűzbe küldték fiaikat és lányukat (2 Kir. 17,17). 5) *Ezékielnél* (23,37) az „Úr” — a babilóniai fogság idején, az i. e. 6. század első felében — „megrója” a zsidókat azért, mivel „Házasságtörők voltak, vér tapad a kezükhöz, házasságot törtek bálványaikkal. Sőt még a fiaikat is, akiket nekem szültek, a tűzbe küldték, hogy megeméssze őket.” 6) A babilóniai fogságból i. e. 537-ben hazatért zsidók még mindig hódolnak az emberáldozásnak. Ez egyfelől — mint a fentebb idézett egyik szövegből (Nehémiás 10,36) látszik — azt jelenti, hogy az *elsőszülött fiukat* istennek ajánlották föl. Másfelől pedig azt, hogy valószínűleg a gyerekáldozás egyéb formáit is gyakorolták, mert az Ézsaiás-könyv fogság után keletkezett, az 55–66. fejezetet átfogó részében, az ún. III. Ézsaiásban (57,5) az „Úr” kárhoztatólag „mondja” a zsidóknak: „*Csecsemőket áldoztok a völgyekben, / és a sziklák hasadékaiban.*”

A barbár emberáldozások a nomád zsidóknál még aligha voltak meg. Ezeket — a körülmetéléssel és sok más vallási rítussal együtt — minden bizonnyal ama földművelő népektől vették át, amelyeket Kánaánban találtak. Hogy tényleg ez történt, azt számos ótestamentumi hely hangoztatja. A 106. zsoltár 35–38. verse idevonatkozóan a következőket mondja a zsidókról:

„Összeadták magukat a pogányokkal
és utánozták tetteiket.
Az ő isteneiknek szolgáltak,
és ez lett a vesztük.
*Saját fiaikat áldozatul adták
és leányaikat a démonoknak.*
Ártatlan vért ontottak,
fiaik és leányaik véré
Kánaán isteneinek vitték áldozatul.”

Jeremiás prófétánál (7,21–31) az „Úr” azt „hangoztatja”, hogy nem beszélt a zsidóknak véres és égőáldozatokról, amikor kihozta őket Egyip-

tomból. Ám ők ennek ellenére „Fölépítették a *Tófet* magaslatát a Ben-Hinnom völgyében, *hogy áldozatul elégessék fiaikat és lányaikat, bár ilyet egyáltalán nem parancsoltam nekik, még csak eszembe se jutott.*” Jeremiás később e problémakörre ismételten visszatér, és így beszélteti önmagához az „Ur”-at: „... menj le a *Ben-Hinnom völgyébe*, a Cserép-kapu bejáratához, és hirdesd ott azokat a szavakat, amelyeket hozzád intézek. Ezt mondd: »Júda királyai, Jeruzsálem lakói! Halljátok az Úr szavát! A Seregek Ura, Izrael királya mondja: Nos, olyan nyomorúságot hozok e helyre, hogy aki csak hallja, csengeni fog tőle a füle. Azért történik ez, mert elhagytak engem, ezt a helyet pedig megszenteltségtelenítették, tömjént áldoztak itt idegen isteneknek, akiket sem ők, sem atyáik, sem Júda királyai soha nem ismertek. Sőt *ártatlanok vérével is elárasztották ezt a helyet.* Magaslatokat építettek a Baaloknak, hogy *elégessék ott fiaikat, amit egyáltalán nem parancsoltam, sem el nem rendeltem*, de még csak eszembe se jutott.«” (19,2–5.) Mindez pedig azt jelenti, hogy *Mózes révén nem parancsolta meg az istenség sem az elsőszülöttek, sem pedig általában emberek föláldozását.* Gyakorlatilag az történt, hogy a Kánaánba behatolt nomád zsidók átvették az itt talált népek emberáldozási szokásait, és papjaik e rítusokat azáltal szentesítették, hogy eredetüket visszavetítették Mózes korába, mintha Jahve parancsolta volna meg a velük való élest. Jeremiás és több más próféta azonban tudja, mikortól és honnan vannak meg a zsidóságnál az emberáldozások, és ezek a fölvilágosult egyéniségek harcolnak a barbár kultusz ellen. „Föláldozzam-e elsőszülöttemet vétkeért, / méhem gyümölcsét saját bűnömért?” — kérdi elítélőleg *Mikeás* (6,7). „Hoztatok-e nekem étel- és véres áldozatokat / negyven éven át a pusztában, / ó Izrael háza?” — támadja kérdező formában a különféle áldozásokat (köztük valószínűleg az emberáldozásokat is) a mózesi időkre vonatkozóan *Ámós* (5,25). *Hóseás* így beszélteti az istent: „...nem áldozat kell nekem, hanem a *szeretet*, / nem az égőáldozat, hanem az Isten ismerete” (6,6); egyúttal rendkívül kemény hangnemben támadja a hivatalos, a különféle barbár áldozásokat bemutató papokat, mert szerinte „Mint csapatosan leselkedő rablók, / olyan a papok társasága; / Mint rablógyilkosok a szichemi úton, / valóban gonosz tetteket visznek végbe.” (6,8.) A Leviticus (20,2–5) pedig — a próféták szellemében — *halállal* kívánja büntetni azokat, akik gyerekeket áldoznak fel, és az istenséget így beszélteti: „Aki Izrael fiai közül vagy az Izraelben tartózkodó idegenek közül *fiait Molochnak* áldozza, az *haljon meg*. Az ország népe *kövesse meg*, s én is ellene fordulok, és kiirtom népéből, mivel azzal, hogy fiát feláldozta

Molochnak, beszennyezte szentélyemet, és megszentelténítette nevet. Ha az ország népe olyan ember fölött, aki egyik fiát Molochnak áldozza, szemet huny, és nem adja halálra, akkor magam fordulok az illető ellen és nemzetsége ellen. Kiirtom őket a népből, és azokat is mind, akik egyetértettek velük abban, hogy Molochnak hódoljanak.”

Később a kereszténység aztán az ótestamentumi próféták e humanizációs álláspontját viszi tovább, és elvileg *leszámol* mindennemű *emberáldozással*. De ne feledkezzünk meg róla: ezt a leszámolást úgy végzi el, hogy egy vonatkozásban még maga is sajátos emberáldozattal „él”. Mit jelent ez közelebbről? Azt, hogy istene a maga egyszülött fiát, *Krisztust adja keresztre*, hogy ezáltal az emberiséget örökre megváltsa attól az állítólagos eredendő bűntől, amelybe a jó és gonosz tudásának fájáról leszakított gyümölcs megevése révén Ádám és Éva sodort bennünket. (Közbevetőleg megjegyzem: a zsidó vallás tagadja ezt az egyetemes emberi bűnösséget, az utódokra való átszármazását; a kereszténység viszont, amely a zsidó vallás szent irataihoz kapcsolódik, állítja, hogy édenkerti őseink minden utódjukat bűnbe vitték, és ezért szükséges az általános megváltás.) *Jézus* ugyanis itt *mint bűnbak* jelenik meg, és funkcióját tekintve hasonlít arra a *két kecskebakra*, amely az engesztelés napján (a 7. hó 10-én) szerepel az Ótestamentumban. E bakok közül az *egyiket* a főpap Áron, ill. mindenkori utódja köteles föláldozni *egész Izráel bűneiért*. A *másikat* pedig *azonos céllal* és élve el kell küldenie egy különös hatalomnak, *Azazelnek* a pusztába. Az elküldés mikéntjéről így rendelkezik a Leviticus (16,21–22): „Áron tegye mindkét kezét a [bak] *fejére*, és *olvassa rá* Izrael fiainak minden mulasztását, minden engedetlenségét és *minden bűnét*. Miután így a bak fejére olvasta őket, vezettesse a pusztába egy emberrel, aki késznek mutatkozik rá, s a bak elviszi *minden bűnüket* egy kietlen helyre.” Mindez azt jelenti, hogy a kereszthalált szenvedő Jézus — a most említett bakokkal egyezően — megszabadít minden bűntől. Ő maga e célra — mivel különös értékek megtestesítője: *elsőszülött*, Dávid *királyi* családjának *sarja* és „*istenember*” — kiválóan alkalmas. Ez az újszövetségi álláspont, amely szerint az istenség a bűnössé vált teremtményeit csak saját fiának az élete árán szabadíthatja meg, rendkívül logikátlan. Ám azáltal, hogy az emberek, az állatok és az egyéb dolgok föláldozásának elvileg véget vet, történelmi jelentőségű előrehaladást tesz lehetővé tömegmérétekben. Ezt a tényt a következő történettel érzékeltetem: Időszámításunk 303. évében a mai Bajorország területén, Durostorumban létezett egy római katonai tábor. Benne évenként még ősi módon ülték meg azt a Saturnaliát, ame-

lyet ez idő tájt Rómában már civilizáltan ünnepeltek meg decemberben. Ez azt jelenti, hogy míg a római polgárok egymást *emberszobrokkal* ajándékozták meg, addig a durostorumi katonák *élő embert* áldoztak föl. Azt cselekedték, hogy a csinos tisztek közül kisorsoltak valakit *Saturnus* isten szerepére. Az illető kb. egy hónapon át „játszotta” — sajátosan öltözve és tevékenykedve — e természetfölötti hatalom szerepét, majd önkezével föläldozta magát az istenség oltárán. Hogy miért? Mert azonosnak tartották magával a földműveléshez kötődő istenséggel, és az volt a funkciója, hogy eltemetése után védje az ősszel a földbe elvetett gabonamagvakat. Igen ám, de az említett esztendőben a sorsolás olyan embert jelölt ki e véres szerepre, aki már *keresztény* volt. Az állítólag *Dasius* nevű tiszt aztán épp ezért *nem* tett eleget a szokásos *önfeláldozásnak*, mondván, hogy Jézus keresztthalála óta értelmetlenség bármiféle emberáldozat. Humanizált keresztény hite azonban nem menthette meg a haláltól. Egyik „pogány” előjárója ugyanis erőszakkal leölte az oltáron mint valami barmot, és így ezt a vértanú férfit rákényszerítette arra, hogy akarata ellenére a barbár Saturnus-kultusz áldozata legyen.

Az emberáldozatok a különféle népeknél a régi időkben igen sokfélék és gyakran rendkívül brutálisak voltak. Hol gyerekeket, hol felnőttest, hol előkelőt, hol feleséget ajánlottak föl a tanszcendens hatalomnak. A középkori azték indiánok pl. bizonyos ünnepeken élő rabszolgák ezreinek a szívét tépték ki, hogy hamis hiedelmek alapján a napkultusznak hódoljanak. Épp ezért nem lehet eléggé pozitívan értékelni munkásságukért azokat a személyeket, akik a bibliai időkben az emberáldozatok megszüntetéséért harcoltak, ill. azokat az egyéniségeket, akik a kialakuló kereszténység keretében az emberi és az állati áldozat ellen egyaránt küzdöttek. Hogy e humanizációs küzdelemnek a történelemben játszott felbecsülhetetlen jelentőségű szerepére rámutassak, az emberáldozati témakör tárgyalásának lezárásaként még arról a megrázó, *7 férfi halálával* járó ótestamentumi mágikus szertartásról teszek említést, amely a *második Sámuel-könyv 21.* részében olvasható.

Magának ennek a varázslási műveletnek a megértéséhez szükséges ismernünk az előzményeket, amelyek a következők: 1) Az „Úr” állítólag megparancsolta a zsidóknak, hogy a honfoglalás során majd üzzenek el, ill. öljenek meg minden kánaáni népet. 2) Miután a zsidók átkeltek a Jordán nyugati partjára, a kánaáni népek szövetségbe tömörültek, és harcoltak ellenük. 3) Kivéve a *gibeonitákat*, akik úgy döntöttek, hogy szövetségre lépnek velük. E céljukat azonban (mint a „Bibliai történetek”

c. fejezetben olvasható) csak csellel érhatték el. Mivel ők is Kánaán lakói voltak, s az „Úr” „parancsa” az ő elűzésükre, ill. kiirtásukra is vonatkozott, az őket nem ismerő zsidókat megtévesztették, önmagukat — kánaáni voltukat elhallgatva — távol lakó népnek tüntették föl. Ezt úgy érték el, hogy egyezséget kötni akaró küldötteik lerongyolódott ruházattal, rossz állapotú szamarakkal jelentek meg a zsidók körében, mintha messziről érkeztek volna. 4) Az utóbbiak hittek nekik, szerződést kötöttek velük arról, hogy megkímélik az életüket. 5) Ám néhány nap multán kiderült az igazság, az, hogy a gibeoniták a kánaáni föld lakói. 6) Most fura helyzetbe kerültek a zsidók, mert egyfelől az „isteni rendelkezés” értelmében el kellett pusztítaniuk, a velük létrehozott egyezés szerint pedig kötelesek voltak életben hagyni a gibeonitákat. 7) Végül a döntés az lett, hogy — a szerződésnek eleget téve — nem ölik meg a csalafinta gibeonitákat, ám őket — mivel csalást alkalmaztak — favágó és vízhordó szolgálkákká teszik. 8) Később azonban az első óizraeli király, *Saul* — megszegve a Józsue korában kötött egyezséget — *sok gibeonitát megölt.* (Józsue 9. rész; 2 Sámuel 21,1–2.)

És mi történik a későbbiek során? A második óizraeli király, Dávid idejében a zsidóknál — mint a szövegösszefüggésekből kiderül: a nagy szárazság miatt — sokáig tartó éhínség uralkodott. Mi lehet ennek a szörnyű csapásnak az oka? — tették föl maguknak a kérdést az érintettek, akik a természeti folyamatokban nem objektív, az ember iránt közömbös, vak kauzális történést láttak, hanem ésszel bíró transzcendens erők tevékenységének az eredményét pillantották meg. Sajátos vallási szemléletük alapján végül arra a következtetésre jutottak, hogy a már 3. éve tartó szárazság és az általa előidézett éhínség *Saul miatt* van, aki a fentebb említett szerződés ellenére az ammonita származású *gibeoniták* közül sokat *elpusztított.* Ezt a „felismerés”-t a szenvedő zsidók magával az istenséggel mondatják ki: „Vérnek bűne nehezedik Saulra és házára, mert megölte a gibeonitákat.” (2 Sám. 21,1.) Majd keresik, milyen megoldás révén lehetne a bajból kimenekülni. Szerintük úgy, hogy a fölháborodott gibeonitákat — és egyúttal a szerződés megszegését is büntető istent is — kiengesztelik. Dávid tehát magához hívja a gibeonitákat, és megkérdi tőlük, mivel engesztelhetők ki az őket ért jogtalanság kapcsán. A válasz így hangzik: „Annak az embernek [ti. *Saulnak*], aki bennünket kipusztított, és aki teljes megsemmisítésünkre tört, úgyhogy sehol sem maradhatunk meg egész Izrael földjén, annak az *utódai közül* szolgálta ki nekünk *hét férfit*, hogy Gibeonban az *Úr előtt felnyársalhassuk őket az Úr hegyén.*”

(Uo. 21,5–6.) A király — valószínűleg három momentum miatt: szűnjék meg az éhínséget okozó szárazság; „az atyák ették meg az egrest, és a fiak foga vásott el bele” nézet értelmében a leszármazottak felelősek elődeik cselekedeteiért; hadd pusztuljanak korábbi ellenségem családtagjai — eleget tesz a kérésnek, és Saul 2 — *Ricpától* született — *fiát*, továbbá 5 — Meráb (Mikál) nevű leányától született — *fiúunokáját* „fogta és kiszolgáltatta a gibeonitáknak, akik aztán *karóba húzták őket* az Úr előtt a hegyen. Így haltak meg mind a heten.” Magának a szövegnek a folytatása aztán (amely egyfelől a szerencsétlen utódok „kivégzésé”-nek az *időpontjáról*, másfelől pedig arról számol be, hogy *mit tesz* ekkor Saul özvegye, a két fiát elvesztő Ricpa) világossá teszi számunkra, hogy itt barbár termékenység-varázslat, a szárazság megszüntetését, az *esőt előidézni akaró* mágikus *emberáldozás* zajlik le. A karóba húzott Saul-utódokról a következőket mondja a Biblia: „Az *aratás első napjaiban*, az árpa aratásának megkezdésekor ölték meg őket. Aja lánya, *Ricpa* gyászruhát vett és azt terítette fekvőhelyül a sziklára az *árpa aratásának megkezdésétől* egészen addig, *míg* az égből *eső nem esett* rájuk; így akadályozta meg, hogy nappal az égi madarak, éjjel meg a vadállatok rájuk szabaduljanak.” (Uo. 21,9–10.)

A Saturnusként meghalni kényszerült keresztény Dasius és Saul 2 fia, valamint 5 fiúunokája tehát a földműveléssel kapcsolatos kegyetlen kultusz áldozatai. Az előbbi azért, hogy mágikus erejével télen megvédje a földbe ősszel elvetett gabonamagvakat. Az utóbbiak pedig azért, hogy az aratás idején elszenvedett halálukkal a későbbi évek termését garantálják — Ricpával együtt, akinek varázslói feladata a jó aratáshoz elengedhetetlen eső biztosítása.

MILYENEK LEGYENEK AZ ÁLDOZATOK?

Az emberen — mint legértékesebb áldozaton — kívül más egyéb dolgokat is fölajánlottak a természetfölötti erőknek — köztük Jahvénak is — az ószövetségi zsidók. Így pl. a szarvasmarhát, juhot, kecskét, galambot, lisztet, olajat és még sok más egyebet.

Az áldozatok körében kitüntetett szerepet játszottak a *zsengék*. Ezt a tényt korábban már jeleztem, és egy vonatkozásban, az emberi *elsőszülöttek* feláldozási, ill. helyettesítési kötelezettségének a tárgyalásakor viszonylag részletesen be is mutattam. Egyúttal arról is szót ejtettem, hogy több ótestamentumi hely szerint az „Úr” magának „követelt” minden

olyan (esetleg csak hímnemű) lényt, amely az anyja méhét megnyitja Izrael körében. Így aztán a család elsőként született gyerekéhez (fiához) hasonlóan fel kellett áldozni az *első állativadékok* is. Ám a zsengeáldozat parancsa a *növényvilágra* is vonatkozott. Ezt számos bibliai részlet igen határozottan jelzi. A sok lehetséges ótestamentumi hely közül talán elégséges lesz, ha a növényi zsengeáldozat érzékeltetése céljából csak három markáns példát idézek föl. Az egyikben, a Sínai-hegyi parancsadás 3. történetében (Lev. 34,26) az istenség a következőképp „rendelkezik”: „Szántófölded termésének zsengejéből a legszebbet vidd Uradnak, Istenednek a házába.” A másikban (Ex. 19,23–25) — még a honfoglalás előtti időkben — az alábbi sajátos kötelezettséget „rója” a természetfölötti hatalom a zsidókra: „Ha majd bejuttok földetekre és ott *gyümölcsfát ültettek*, a gyümölcsseit úgy tekintsétek, mintha az *előbbre* volna. *Három éven át* legyen *körülmetéltlen* dolog számotokra, és *ne egyetek belőle*. A *negyedik évben* minden *gyümölcsét* szenteljétek az *Úrnak* hálaadó ünneppel. Az *ötödik évben* már *megehetitek* a gyümölcsét, és begyűjthetitek a termést magatoknak.” A harmadikban (Lev. 23,10–12) az aratással kapcsolatosan fejeződik ki a zsengeáldozás szabálya. Itt az isten így „beszél” Mózeshez: „Szólj Izrael fiaihoz és közöld velük: Amikor majd eljuttok arra a földre, amelyet adok nektek, s amikor elérkezik az aratás, akkor aratástok *első kévéjét* vigyétek a papnak. Ő felajánlja az *Úrnak* a bemutatás szertartásával, hogy kedvesé tegyen titeket. A pap a szombat utáni napon mutassa be az áldozatot...”

Maguk ezek az előírások annak a hamis-szociomorf emberi vélekedésnek a kifejeződései, hogy a számunkra oly igen kíváncsatos emberi és állati elsőszülöttek, valamint a növényi zsengek feláldozása révén a földöntúli hatalmak rávehetők: jó termést biztosítsanak s ne pusztítsák el a többi emberi és állati utódot, valamint gabonát és gyümölcsöt. Magát ezt a torz szemléleten nyugvó mágikus zsengeáldozást — érthető módon — esztelen-ségnek tartja a 20. századi gondolkodás. Ám mindjárt szolidabban vélekedünk róla, ha eszünkbe jut a következő: a primitív eszközökkel dolgozó földművelő verejtékes munkájának a kicsiny eredményét a kánaáni területen állandóan veszélyeztette az aszály — Jákób és családja, továbbá Ruth férjének a családja ezért megy Egyiptomba, ill. a moabiták földjére —, s így nem csoda, hogyha a létében fenyegetett ember illuzórikus úton, zsengeáldozattal igyekszik a rossz ellen biztonságra szert tenni.

Az Ószövetség számos alkalommal szabályozza azt is, hogy *milyen korúak* legyenek a feláldozásra kerülő élőlények. Azt már korábban lát-

tuk, hogy az emberi elsőszülöttek a világra jövetelük utáni 8. napon voltak kénytelenek búcsút venni az élettől. Ezzel összefüggésben egy helyütt (Lev. 22,27) az „Úr” a következőt „írja elő”: „Az újszülött borjú, bárány vagy kecske nyolc napig maradjon az anyjával. A nyolcadik naptól kezdve már alkalmas rá, hogy áldozatul bemutassák az Úrnak.” Az állatok kapcsán gyakori követelmény, hogy a föláldozásra kerülő fiatal állat *egyesztendő*s legyen (vö. pl.: Lev. 9,3; 12,6; 14,10; 23,12).

Az Ótestamentum olvasója gyakran találkozhat olyan rendelkezésekkel, amelyek azt szabályozzák, hogy *milyen nemű* legyen a feláldozásra kerülő élőlény. Lehetséges, hogy egy korban a különféle bibliai népek — köztük a zsidók is — *minden* elsőszülöttet fölajánlottak a természetfeletti erőknek. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy itt vagy ott esetleg az elsőszülött *lány* feláldozása volt előírva. Azt viszont talán — bármennyire ellentmondók is a bibliai források — biztosnak tekinthetjük, hogy a patriarchális társadalomban az elsőszülött *fiúk* mágikus föláldozása lett az alapvető gyakorlat. Részben esetleg a férfiuralom létrejöttével függ össze az is, hogy míg az állatok közül korábban az anyja méhét megnyitó *minden* egyedet fölajánlották az istennek, addig később e kötelezettség csak a *hímnemű* utódokra vonatkozik, és velük kell helyettesíteni az emberi elsőszülötteket (pl. Izsákot kossal) vagy bizonyos állatok első kicsinyét (pl. a szamarét juhval, vagyis szintén kossal; Ex. 34,19–20). Persze, a patriarchális rend társadalmi sajátossága mellett mindebben — ti. a hímek elsődleges föláldozásában — a bikák, kosok, bakok stb. specifikus nemi jellege is közrejátszik. Ez is oka annak, hogy az Ótestamentumban — miként az ókori Egyiptomban is — központi helyet foglal el a *bika* — pontosabban fogalmazva: a *fiatal bikaborjú* — kultusza. Ezzel az utóbbival találkozunk, midőn Mózesnek a Sínai-hegyen való tartózkodása alatt a zsidók (a későbbi Jahve-főpap, Áron vezetésével!) *aranyból bikaborjúkat* készítenek, ezeket imádják, és azt mondják róluk, ezek azok az istenek, akik kihozták őket Egyiptomból, a szolgaság házából (Ex. 32. rész). Ezt a kultuszt gyakorolja az óizraeli birodalom két utódállama közül az északi, amelynek első királya, I. Jeroboám *két bikaszobrot* készített, és közülük az egyiket *Bételben*, a másikat pedig *Dánban* állíttatja föl, hogy ily módon vallásilag elszakítsa a Dávid és a Salamon által Jeruzsálemben központosított kultusztól saját népét (1 Kir. 12,26–33). És mint majd látni fogjuk különféle konkrét áldozási történetek elemzésekor: a zsidóság körében más esetekben is igen fontos szerepet játszik a bikakultusz, amely eredetét tekintve minden bizonnyal a nomád állattenyésztésben és a totemisztikus hiedelmekben gyökerezik.

Magának a bikakultusznak ez a kiemelkedő volta azonban korántsem jelenti, hogy a szarvasmarha fajnak csak a hímjeit áldozzák föl. Vannak az Ótestamentumban helyek, amelyek beszámolnak róla, hogy a zsidók *nősténymarhákat* is szoktak fölajánlani vallási célzattal az általuk létezőnek gondolt transzcendens erőknél. A frigyláda tárgyalásakor részletesebben kitértem rá, és ezért most csak megemlítem, hogy amikor a filiszteusok ezt az általuk zsákmányul ejtett kultikus objektumot szekéren visszajuttatják a zsidókhoz, akkor az utóbbiak a szekérbe befogott *két*, nem régen leborjadzott, igavonásra még soha nem használt *tehenet* áldozatként *elégetik* (1 Sám. 6,7–14). A Leviticus (4,27–29) előírja, hogy ha valaki a népből (a földművelők közül?) „vét *tudatlanságból*, s felelősséget von magára azzal, hogy az Úr parancsa által tiltott dolgot művel, (vagy ha eszébe juttatják az elkövetett vétket), hozzon egy *kecskét*, egy hibátlan *nőstényt* áldozatul elkövetett vétkéért. Tegye kezét az állat fejére, és áldozza fel ott, ahol az égőáldozatot szokták bemutatni.” Ugyanez a könyv egy másik helyen (5,1–6) különféle vétkek (tiltott dolgok elhallgatása, tisztátalan dolgok érintése, megengedhetetlen eskü tévése) kapcsán kötelezi a hibázót: „...vallja meg elkövetett bűnét, hozzon az Úrnak jóvátételi áldozatul az elkövetett bűnért egy *nőstényt* a nyájából (*juhok vagy kecskét*) engesztelő áldozatul, a pap pedig végezze el fölötte az engesztelés szertartását és az megszabadítja őt a bűntől.” Amikor az „Úr” úgy „dönt”, hogy a bűnössé lett Saul benjáminita utódai helyett a Júda törzsbéli Isai (Izáj) családjából választ új királyt az óizráeli állam élére, akkor a választott uralkodó, Dávid fölkenésére *Sámuel*t — a prófétát, a volt bírót — küldi el Betlehembe, és a következőt „parancsolja meg” neki: „Vigyél magaddal egy *üszőt* [vagyis egy fiatal nősténymarhát] és mondd: Azért jöttem, hogy *áldozatot* mutassak be az *Úrnak*. Aztán hívd meg Izájt az áldozatra. S majd magam adom tudtadra, mit tegyél. Föl kell ugyanis kenned, akit majd megnevezek.” (1 Sám. 16,2–3.)

Annak bemutatása céljából, hogy az ókori zsidók a domináns hímáldozatok mellett nőstényeket is felajánlottak a vallási kultusz keretében, még egy — igen különös! — példát említek meg. Maga a példa jogi tartalmat is hordoz, és azzal kapcsolatos, hogy mi a teendő akkor, ha bizonyos, olyan megölt emberre lelnek, akiknek a *gyilkosa ismeretlen*. „Ha azon a földön — olvashatjuk a Deuteronomiumban (21,1–9) —, amelyet az Úr, a te Istened ad neked, agyonütött embert találnak a *határban*, és nem tudja senki, ki ütötte agyon, menjenek ki a vének és az írnokok, és mérjék meg a távolságot az áldozat és a környékbéli városok között. Amikor megállá-

pítják, melyik város fekszik a legközelebb, az illető város vénei válasszanak ki egy üszőt, amelyiket még nem dolgoztattak és nem fogtak igába. Aztán az illető város vénei vezessék az üszőt egy soha ki nem száradó patak partjára, ahol még nem szántottak és nem vetettek. Ott a patak fölött vágják el az üsző nyakát. Akkor menjenek oda a papok, Lévi fiai — az Úr, a te Istened őket választotta ki arra, hogy szolgálatát ellássák és az Úr nevében áldást osszanak s hogy minden vitás kérdésben és minden sérelmes ügyben ítéelkezzenek. Majd a meggyilkolt emberhez legközelebb fekvő város vénei *mossák meg kezüket* a patakban, az üsző fölött, amelynek elvágta a nyakát s nyilatkoztassák ki: »*Nem a mi kezünk ontotta ki ezt a vért, szemünk nem látott semmit. Légy irgalmas népedhez, Izraelhez, amelyet te, az Úr megszabadítottál, s ne engedd, hogy ártatlanul ontott vér bűne nehezedjék népedre, Izraelre.*« Így jóváteszed a körödben ártatlanul kiontott vért, mert megteszed, ami helyénvaló az Úr szemében.» (E sajátos, az ártatlanságot kinyilvánító *kézmosás* kapcsán gondoljunk arra, amit *Pilátus* cselekedett azt követően, hogy a zsidók követelésére nem a bűnös Barabást, hanem az ártatlan Jézust engedi megfeszíttetni. Nos: „*vízet hozatott, megmosta kezét* a sokaság szeme láttára, és így szólt: »Ártatlan vagyok ennek az igaz embernek a vérértől.«” — Máté 27,24.)

Miután áttekintettük, milyen nemű állatokat szoktak feláldozni az ótestamentumi zsidók, és az utolsóként ismertetett mágikus rítus kapcsán az újszövetségi Pilátus kézmosásának történeti előzményét is megtapasztalhattuk, arra hívom fel röviden a figyelmet, hogy a bibliai szövegek szerint az áldozatoknak *épeknek*, hibátlanoknak, egészségeseknek *kell lenniük*. Ezt a követelményt az Ótestamentum számtalan helyen megfogalmazza (vö. pl.: Lev. 1,3; 3,1.6; 9,3). Egyúttal arról is olvashatunk benne, hogy mivel a kultikus szolgálatot ellátók voltaképpen istennek szentelt áldozatok, ezért *pap* csak *testileg* teljesen *hibátlan* ember lehet. Érdekességgént utalok egy idevonatkozó különös esetre, amelyet Flavius Josephus beszél el: amikor bizonyos Arisztobülosz nem akarta, hogy egy Hürkanosz nevezetű férfiú főpap lehessen, egyszerűen leharapta az illető fülét („A zsidó háború.” 60–61. oldal).

Hol mutathatók be az áldozatok? E kérdés körül azon időponttól kezdve bontakozott ki komoly küzdelem az ótestamentumi zsidók közt, hogy Dávid és Salamon világi-kultikus központtá tette meg *Jeruzsálemet*. A papság és az általa támogatott állami hatalom ekkor igyekezett meggátolni az e városon kívüli áldozást. Hasonló törekvés vezette azokat az erőket is, amelyek később *Nehémiás* és *Ezsdrás* nyomdokain haladva a teokrati-

kus zsidó hatalom képviselői voltak. A bibliai szövegekből azonban nyilvánvaló, hogy ez a monopolisztikus törekvés csak időnként juthatott érvényre. Rengeteg ótestamentumi részlet arról beszél, hogy régebben a zsidók *mindenütt* — ligetben, fa alatt, magaslatokon, hasadékokban, háztetőkön stb. — fölajánlottak áldozatokat. És közülük nem csupán az egyszerű emberek, hanem igen gyakran még az i. e. 587-es évig független déli állam, Júda királyai is. (Az Ószövetség egyik részlete, a Leviticus 17. részének 1–9. verse pl. — sok más helyhez hasonlóan — igen kemény szavakkal tiltja a nem szent helyen való áldozást, és a vallási kultuszt központosítani óhajtó papi törekvések szellemében halálbüntetést szán — még a nem zsidók közül is — annak, aki a korábbi szokások szerint ajánl fel a transzcendens hatalomnak valamely dolgot.)

Igen régóta folyt a harc a zsidók történelme során arról is: *ki mutathat be áldozatokat?* A későbbi időkben a hivatalos papság — mint korábban már szó esett róla — e téren magának igyekezett biztosítani a kizárólagos jogot, és az áldozásoknak olyan sokoldalú, mereven szabályzott rendszerét alkotta meg, hogy az Ótestamentum mai olvasója szinte nem akar hinni a szemének, amikor megismerkedik vele. E rendszernek némely vonatkozásait ebben a fejezetben érintem, néhány különös mozzanatát pedig más fejezetekben mutatom be. Az Ószövetségből egyébként megállapítható, hogy az ősi időkben *mindenki* jogosult volt áldozni. Épp ezért a majdani papság nehéz helyzetbe került, amidőn a múltat illetően azt akarta igazolni, amit pillanatnyilag és a jövőre vonatkozóan próbált magának biztosítani: mindig csak a pap jogosult az isten rendelkezése értelmében áldozat bemutatására, mert a pusztában Jahve Áront és az ő utódait választotta ki e tevékenységre, és általában a kultikus szolgálatra. Az utólagos visszavetítési kísérletre utal, hogy maga *Mózes is* áldoz, holott nem pap. És hozzá hasonlóan ajánl fel kecskét, lisztet, kovásztalan kenyeret az istenségnek a bíró *Gedeon*, aki Ofrában oltárt emelt „az Úrnak” (Bírák 6,14–24). Mint fentebb szó esett róla, ugyancsak áldozatokat mutat be több alkalommal a bíró és próféta *Sámuel*. De hasonlólt tapasztalunk az Ótestamentumban kitüntetett szerepet játszó két király, *Dávid* és *Salamon* kapcsán is. Az utóbbi uralkodó pl. — mint a frigyládát tárgyaló fejezetben kissé részletesebben kitértem rá — az első jeruzsálemi templom fölépítése előtt Gibeónba megy, és ott az igen közkedvelt magaslaton rengeteg állatot áldoz fel (1 Kir. 3,3–4).

Maguk a különféle ótestamentumi áldozások az *időbeliség szempontjából* két csoportra oszlanak. Vannak közöttük olyanok, amelyek *alkalmi-*

ak, nem fix időponthoz, hanem valamilyen eseményhez, előzetes kívánsághoz, beteljesült óhajhoz kötődnek. E körbe tartoznak pl. az építéssel, a szüléssel, a harci cselekményekkel, a különféle „tisztátalanságok”-kal, az elkövetett „bűnök”-kel és még sok minden mással kapcsolatos áldozások, amelyek valósággal hemzsegnak az ószövetségi iratokban. (Általános természetük érzékeltetése céljából közülük néhányra majd még ki fogok térni.) A másik csoportba tartozókra a *rendszeresség* jellemző, ami annyit jelent, hogy az *év bizonyos napjain* mindig be kell őket mutatni. Az alábbiakban ezeket a dátumhoz kötődő áldozásokat sorra veszem és részletesen ismertetem, mert ezek a későbbi, a papság által meghatározott ótestamentumi kultusz lényegét képezik.

A rendszeres áldozatok közül elsőként arról ejtek szót, amelyet a hívő zsidók *naponként* voltak kötelesek bemutatni az istenségnek, és amelyről az „Úr” a következőket „parancsolja meg”: „Az oltáron [a „gyülekezeti sátor” előtt álló égőáldozati oltáron] ezt kell majd feláldoznod: *két egyestendős bárányt mindennap*, megszakítás nélkül. Az egyik bárányt reggel áldozd fel, a másikat este felé: hozzá egy tized *lisztlángot*, amely össze van keverve egy negyed hin zúzott bogyóból nyert *olajjal*, továbbá egy báránynak egy negyed hin *bort* italáldozatul. A másik bárányt estefelé áldozd fel: az ételáldozat és az italáldozat olyan legyen, mint reggel: ez a megbékélés illata, az Úr tiszteletére elköltött eledel. Mint állandó égőáldozatot kell ezt nemzedékről nemzedékre bemutatni az Úrnak a bizonyosság [a gyülekezet] sátrának bejáratánál, ahol veled találkozom, hogy szóljak hozzád.” (Ex. 29,38–42.)

A másik igen gyakori rendszeres áldozatot az ótestamentumi zsidók *szombatonként* voltak kötelesek bemutatni. Ez azt jelentette, hogy a fentebb említett, minden napra előírt dolgok mellett még újabbakat is fel kellett áldozniuk a körükben egy idő óta (talán a babilóniai fogságot követően) oly fontos szerepet játszó heti pihenőnapokon. Ide vonatkozóan a Biblia a következőket mondja: „Szombati napon [áldozz] *két egyéves hibátlan bárányt*, két tized *lisztlángot*, *olajjal* meghintve mint ételáldozatot s a hozzá tartozó italáldozatot — ez a *szombati égőáldozat*, amely minden szombaton esedékes az állandó égőáldozaton és a hozzá tartozó italáldozaton kívül.” (Num. 28,9–10.)

Az ószövetségi zsidók életében és vallásában — nem csupán a nomád pásztorkodás idején, hanem később is — igen fontos szerepet játszottak az *égitestek*. Ezt a tényt jelzi többek közt az, hogy a szombat mint hetedik nap (minden valószínűség szerint) az égi szférával kapcsolatos, hogy az

időt a Hold fázisváltozásaihoz kötődve 28 napos holdhónapokban (újholdtól újholdig) számították, hogy a „gyülekezet sátorá”-nak a bejáratát keletre (tehát a fölkelő Hold és Nap felé) nézőn helyzeték el, hogy a monoteista tendenciájú próféták és papok harcot folytatnak az „égi seregek” ősi kultusza ellen. Így aztán egyáltalán nem meglepő, hogy az egyik, általam harmadikként említett rendszeres ószövetségi áldozat bemutatására mindig a hónap kezdetén, vagyis *újholdkor* kerül sor. Ezzel összefüggésben a Numeri (28,11–15) ily kötelezettséget ró a zsidókra: „Hónapjaitok *első* napján *két fiatal bikát, egy kos* és *hét hibátlan, egyesztendő* bárányt kell *égőáldozatul* bemutatnotok az Úrnak, ezenkívül bikánként három tized *olajjal* meghintett *lisztlángot* ételáldozatul, a koshoz meg két tized *olajjal* vegyített *lisztlángot* ételáldozatul — kellemes illatú *égőáldozatul*, tűzáldozatul az Úrnak —, hozzá tartozó *italáldozatul* meg bikánként fél *hin bort*, a koshoz pedig egy harmad *hint* és minden bárányhoz egy negyed *hint* (számítva). Ez az *újhold idejére* rendelt *égőáldozat*, amely egész éven át *minden hónapban* esedékes. Ezenkívül *egy kecskebakot* is fel kell áldozni *engesztelő áldozatul* az Úrnak, a szokásos *égőáldozaton* és a hozzá tartozó *italáldozaton* kívül.”

A PÉSZACH ÉS A KOVÁSZTALAN KENYEREK ÜNNEPE

Amint az idézett szövegben említett áldozatok mennyisége és minősége egyértelműleg mutatja, az égitestek igen nagy szerepet játszottak az ótestamentumi zsidóknál a mindennapi életben s a vele szervesen összefonódott vallási kultuszban. Hasonló ok miatt kiemelkedő fontosságúak az Ószövetségben azok a dátumhoz kötött, tehát ismétlődő áldozások is, amelyekre minden esztendőben az év első holdhónapjának, Niszánnak a közepétől került sor. Magát azt az aktussorozatot, amelynek a keretében ezek az áldozások lezajlottak, az irodalomban különféle neveken említik. Némelykor egyedül azt a *pészach* (ejtsd: pészah) szót használják a jelölésére, amely a magyar nyelvű szövegekben gyakran pászka, páska alakban szerepel. Más esetekben a szertartás-sorozat egészére csupán a *kovásztalan kenyerek ünnepe* kifejezést alkalmazzák. S akad olyan jelölés-variáció is, amely *mindkét* fogalom használatával él, miközben a vallási történések *legelejét*, első napját *pészachnak*, a többnapos (általában egy hetet átfogó) *folytatását* pedig a *kovásztalan kenyerek ünnepének* hívja. (A szóban forgó dolgok kapcsán a héber nyelvben *két* kifejezés szerepel: *chag ha-pészach*, amely-

nek a jelentése ez: az *elkerülés ünnepe*; *chag ha-meccôt*, amelynek az értelme a következő: *kovásztalan kenyerek ünnepe*.)

Vajon honnan ez az eltérő szóhasználat? Korántsem a Bibliával foglalkozó emberek önkényéből, tévedéséből fakad, hanem abból, hogy maguk azok az ótestamentumi szövegek különbözők, ill. ellentmondásosak, amelyek a szóban forgó Niszán havi kultikus cselekményekről tudósítanak, és amelyek velük kapcsolatosan más és más korszak vagy helyszín viszonyait tükrözik (Ex. 12,1–9; Lev. 23,5–8; Num. 28,16–25; 2 Kir. 23,21–23; 2 Krón. 30,1–26; 2 Krón. 35,1–19). A következőkben ezekre az eltérő adatokat tartalmazó bibliai helyekre majd részletesen kitérek. Előbb azonban szükségesnek tartok megemlíteni három fontos momentumot. 1) Mindezelőtt azt, hogy a szóban forgó ünnep kapcsán több — de korántsem minden rá vonatkozó — helyen *két* lényeges dolog szerepel. Eltekintve most más áldozatoktól: *egy bárány*, amelyet sajátos módon kellett leölteni, elfogyasztani, s amelynek vérével — még az Egyiptomból történt kivonulás előtt — a zsidóknak be kellett kenniük házuk ajtókeretét, hogy a 10. csapás során az istenség fölismerhesse és megkímélhesse lakhelyüket. Valamit a *kovásztalan kenyerek*, amelyek jellege arra emlékeztet, hogy az Egyiptomból való gyors, éjszaka megkezdődő kivonulás miatt a megsütésre váró kenyértésztának nem volt ideje a megkelésre. 2) Számos ótestamentumi hely szerint ugyan a zsidóknak az *ünnep kezdetét, Niszán 14-ét* kell megülniük, mert őseik állítólag ezen a napon kezdtek kivonulni Egyiptomból, ám a valóság az, hogy ez az ünnep *eredetileg a tavaszi napéjgyenlőséggel*, ama ténnyel kapcsolatos, hogy a nappal hosszabb lesz az éjszakánál, hogy a Nap melege megvált a tél hidegétől. Ehhez, az ember számára oly nagy jelentőségű, szinte megváltás értékű tényhez csak később kötötte aztán hozzá az ótestamentumi irodalom, teológia a zsidó történelem specifikus mozzanatát, az állítólagos egyiptomi szolgaságból történt kiszabadulást. Miként az Újszövetség is a megváltó Krisztus föltámadását, a húsvét ünnepét. Mindezzel összefüggésben hadd hívom föl a figyelmet a következőkre: a *zsidó vallás* a szóban forgó ünnepet a tavaszi napéjgyenlőség utáni *első holdtöltek*kor, a judaizmus keretében megszületett, majd vele szembe forduló *kereszténység* pedig a maga *húsvétját* az első holdtölte utáni első (esetleg második) *vasárnapon* üli meg. 3) Végül utalok arra a fontos momentumra, hogy az ószövetségi zsidók a Niszán 14-ét követő napon *kezdték meg az aratást*, tehát akkor, amidőn — mint fentebb láttuk — a gibeoniták Saul 7 utódát feláldozták, s amidőn Saul egyik özvegye esővarázslást végzett. Mindez pedig — a kovásztalan kenyere-

rekkel együtt — azt jelzi, hogy a zsidók Niszán közepétől lezajló kultikus cselekményei eredendően az évszakok váltakozásával és az ettől függő mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatos jelenségek.

A következőkben most sorra veszem azokat a legfontosabb bibliai helyeket, amelyek a Niszán közepével kezdődő vallási-szociális történe-sekről tartalmaznak adatokat. Ám előjáróban hangsúlyoznom kell: ahogyan e részletek gyakran *nem különbítik el* egymástól a *pészachot* és a *kovásztalan kenyerek ünnepét*, ugyanúgy én sem választom el e két dolgot, mert ha ezt tenném, egyoldalúan járnék el. Az önkényesség elkerülésének szándéka miatt nem neveztem eddig a Niszán havi kultikus eseményeket sem pészachnak, sem a kovásztalan kenyerek ünnepének. És az ide vonatkozó ótestamentumi anyagok ellentmondásosságának, a bennük számos helyen meglévő kettősség esetleges történeti egységének az előrejelzése céljából adtam e témekörnek „A pészach és a kovásztalan kenyerek ünnepe” címet. Eljárásomat indokolja (többek közt) az, hogy a legközelebbi idézet szerint a zsidók Niszán 14-én az ún. *pészach-barányt* már *kovásztalan kenyérral* kötelesek elfogyasztani (Ex. 12,8).

A Niszán közepével kezdődő vallási-szociális eseményekről az egyik fontos és igen hosszú részlet az *Exodusban* (12,1–20) található, amely így hangzik:

„Az Úr így szólt Mózeshez és Áronhoz: »Ez a hónap [ti. a Niszán, amely = kb. márciusunk második és áprilisunk első felével] legyen számotokra a kezdő hónap: ez legyen az év első hónapja. Hirdesd ki Izrael egész közösségének: a hónap *tizedik* napján mindenki szerezzen *egy bárányt családunként*, egy bárányt házanként. De ha a család kicsi egy bárányhoz, akkor a személyek számának megfelelően szomszédos családdal együtt vegyen egyet. Aszerint számoljátok a meghívottakat, hogy ki-ki mennyit eszik. Az állat legyen *hibátlan, hím és egyéves*. Vehettek *bárányt vagy kecskét*. Tartsátok a hónap *tizennegyedik* napjáig. Akkor Izrael közösségének egész gyülekezete a *két este között* vágja le. Vegyenek a *véréből* és kenjenek belőle annak a háznak a két ajtófélfájára és szemöldökfájára, amelyben elköltik. A húsát — *tűzön megsütve* — még akkor *éjszaka egyék meg*. *Kovásztalan kenyérral* és *keserű salátával* fogyasszák el. Ne egyetek meg belőle semmit nyersen vagy vízben megfőzve, hanem csak *tűzön sütve*, a fejével, a lábával és belső részeivel együtt. Semmit ne tegyetek el belőle másnap reggelre. Ami másnapra megmarad, azt *tűzön égessétek el*. Így fogyasszátok: a *derekatok felővezve, saru a lábatokon, bot a kezetekben*. *Sietve egyétek*, mert ez az Úr átvonulása. Én végigvonulok azon az

éjszakán Egyiptomon, és megölök minden elsőszülöttet Egyiptomban: embert és állatot, s ítéletet tartok Egyiptom minden istene fölött, én, az Úr. A vért használjátok annak a háznak a megjelölésére, amelyben laktok. Ha látom a vért, kihagylak benneteket. Titeket nem ér a megsemmisítő csapás, amellyel Egyiptomot megverem. *Ez a nap legyen számotokra emléknap*, és üljétek meg úgy, mint az Úr ünnepét. Nemzedékről nemzedékre tegyétek meg ünnepnapnak *mindörökre*. *Hét napig egyetek kovásztalan kenyeret*. Az első napon tüntessétek el házatokból a kovászt, mert aki az elsőől a hetedik napig kovászosat eszik, azt *ki kell irtani* Izraelből. Továbbá az *első napon* tartsatok *ünnepi összejövetelt*, hasonlóképpen a *hetedik napon is* legyen szent összejövetel. Ezeken ne végezzetek *semmiféle munkát*, csak az ételt készítsétek el, amelyre kinek-kinek táplálékul szüksége van. Tartsátok meg a kovásztalan kenyerek ünnepét, mivel *ezen a napokon* vezettem ki csoportjaitokat *Egyiptom földjéről*. Tartsátok meg ezt a napot nemzedékről nemzedékre: örök törvény ez. Az első hónap *tizennegyedik* napjának estéjétől a hónap *huszonegyedik* napjának estéjéig egyetek kovásztalan kenyeret. Hét napon keresztül ne legyen kovász a házatokban. Aki kovászosat eszik, azt *ki kell irtani* Izrael közösségéből, *akár idegen, akár közületek való*. Ne egyetek semmiféle kovászosat. Minden helyen, ahol laktok, kovásztalant egyetek.«”

A szóban forgó témakörrel a most idézettől több vonatkozásban eltérő módon nyilatkozik a *Leviticus* (23,5–8). Benne *nincs* utalás pl. a *fiatal bárány vagy kecske feláldozására*, és arról *sem* beszél, hogy a kovásztalan kenyerek hét napja az Egyiptomból való kivonulás emlékünnepe. Viszont előír olyasmit, ami az Exodus 12. részében nem szerepelt: pl. azt, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepének minden napján áldozatot kell bemutatni, s azt is, hogy az ünnep első és utolsó napján csak a *szolgai* munka tilos. Jelzett helyén csupán ezt olvashatjuk: „Az első hónap *tizennegyedik* napján estefelé van az Úr *húsvétdja*, a hónap *tizenötödik* napján pedig a *kovásztalan kenyerek* ünnepe az Úr tiszteletére. Hét napon át kovásztalan kenyeret egyetek. Az első napon tartsatok ünnepi összejövetelt, és ne végezzetek semmiféle *szolgai* munkát. *Hét napon át* mutassatok be *áldozatot* az Úr-nak. A hetedik nap is a szent összejövetel napja, ne végezzetek semmiféle *szolgai* munkát.”

A harmadik olyan bibliai szövegrészlet, amelyre a pászka, a kovásztalan kenyerek kapcsán kitérek, a *Numeriben* található (28,16–25). Ez tartalmilag alapvetően az épp most idézett Leviticusszal mutat egyezést. Benne sincs utalás arra, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepe az Egyiptomból

történt kivonulással kapcsolatos, hogy egy fiatal juhot vagy kecskét kell feláldozni. Viszont Niszán 15-én és 21-én (a Leviticushoz hasonlóan) ez a bibliai hely is csupán a *szolgai* munkát tiltja, de nem általában az emberi tevékenységet. Együttal (és ez vagy radikális eltérést, vagy legalábbis bő részletezést jelent a Leviticushoz viszonyítva) leírja, hogy milyen dolgokat és milyen nagy tömegben kell föláldozni az istenségnek. A jelzett szöveg így rendelkezik: „Az első hónap tizennegyedik napja pászka az Úr tiszteletére. E hónapnak tizenötödik napja azonban ünnep. Hét napig kovásztalan kenyeret kell enni. Az első nap gyűjletek össze a *szentélynél* [a salamoni vagy a zorobábeli templomnál?]. Semmiféle *szolgai* munkát ne végezzetek. *S égőáldozatul*, tűzáldozatul ajánljatok fel az Úrnak: *két fiatal bikát, egy koszt*, és *hét egyéves, hibátlan bárányt* — csak hibátlan lehet —, valamint *olajjal* meghintett *lisztlángot*, hozzá tartozó *ételáldozatul*, három tizedet (számítva) mindegyik bikához, két tizedet a koshoz és egy-egy tizedet a hét bárányhoz. Ezenkívül *egy kecskebakot engesztelő áldozatul*, hogy megtisztuljatok. Mindezt a reggeli áldozaton *kívül* kell bemutatnotok, ami a szokásos égőáldozatból áll. Ezt az áldozatot mutassátok be a *hétnek mindegyik napján* kellemes illatú égőáldozatul az Úrnak; a szokásos égőáldozaton s a vele együttjáró italáldozaton *kívül* kell ezt bemutatnotok. A hetedik napon aztán ismét gyűjletek egybe, s akkor se végezzetek semmiféle *szolgai* munkát.”

Mivel a bibliai szövegek különböző korokból származnak, mivel többször átdolgozták őket, és mivel különféle aspektusokban igen ellentmondásosak, ma már lehetetlen belőlük — még csak megközelítő pontossággal is — kikövetkeztetni, hogy az ótestamentumi zsidóságnál mily társadalmi viszonyok közepette, ill. mely időszakban bukkant fel és mily módosulásokon ment át a pészach, a kovásztalan kenyerekkel kapcsolatos ünnep. Valószínű, hogy a kezdetei megvoltak náluk már a nomád állattenyésztés korában. A honfoglalás után aztán a kánaáni kultuszok hatására, valamint a jeruzsálemi papság munkálkodása következtében gyökeresen módosult. A megtartására vonatkozó rendelkezés a Sínai-hegyi isteni parancsadás 3. történetének szövegébe (Ex. 34,18) esetleg csak igen késői időszakban került bele. Mégpedig ama három vallási reformnak köszönhetően, amelyek közül az első Ezékiás (= Hiszkaja) jeruzsálemi uralkodó, a másodikat Jósiás júdai király, a harmadikat pedig a perzsa király zsidó származású helytartója, Nehémiás — a próféta Ezsdrással együtt — hajtotta végre. Igen érdekes, hogy az asszírok ellen hadakozó *Ezékiás* (kb. i.

e. 716–687) vallási reformjáról — amelyet eszmeileg talán az akkor élt *Ézsaiás* próféta ösztönzött — a *Királyok második*, elsődlegesen a történelmi eseményekre koncentráló könyve csupán periferikusan tesz említést, és egyáltalán nem utal arra, hogy e király idejében sor került volna a *kovásztalan kenyerek*, a *pészach* megünneplésére. Ez a könyv hasonló módon emlékezik meg a másik júdai uralkodó, a Hilkia főpappal és a Hulda prófétaasszonnyal együttműködő *Jósiás* (i. e. 640–609) reformjáról, és épp csak utal rá (23,21–22), hogy mily nagyszerűen ülette meg a pészachot, a kovásztalan kenyerek hét napját ez az uralkodó. Épp ezért némiképp fenntartással fogadjuk a vallási-papi és a jeruzsálemi szempontok által vezérelt *második Krónika-könyv* beszámolóit, amelyek szerint *mind Ezékiás, mind pedig Jósiás* reformja keretében rendkívüli külsőségek közepette *ünnepték meg* Júda fővárosában a *pészachot*, a kovásztalan kenyerek hetét. Az óvatosságunk azonban nem jelenti annak tagadását, hogy a szóban forgó ünnepet megülték. *Ezékiás* állítólag a júdai állam polgárait és az asszírok által már korábban elfoglalt északi állam visszamaradt zsidó lakosait egyaránt meghívta: „...jöjjenek el az Úr templomába, Jeruzsálembe, s készítsenek pászkát az Úrnak”. És bár az invitálást közvetítő futárait sok helyütt „kinevették és kigúnyolták”, mégis igen nagy tömeg gyűlt össze az ünnepelésre. Az utóbbit azonban (a „mózesi” rendelkezésektől eltérően) nem az első, hanem a *második* hónap 14-ével kezdődően tartották meg, aminek két oka volt. Egyfelől az, hogy az előző hónap közepére „a nép nem jött össze Jeruzsálembe”. Másfelől pedig az, hogy — mivel a Niszán havi ünneepségsorozatot mostanáig Jeruzsálemben vagy egyáltalán nem, vagy csupán szerény keretek közt ülték meg — nem volt elég pap a kultikus szertartások elvégzésére. Ha némi késéssel is, de azért sikerült — mégpedig nagy tömeg részvételével — megrendezni az ünnepet, amelynek szándékolt világi célja a júdai királyság erősítése, továbbá a zsidóságnak a fenyegető asszír hatalom elleni összefogása lehetett. A beszámoló szerint a második hónap 14-én sor került a *pászka-bárány* levágására. Majd ezután nem csak a kovásztalan kenyerek ünnepét tartották meg a következő hét napon, hanem *még egy újabb héten* keresztül *ünneptek*, amit az tett lehetővé, hogy Ezékiás 1000 bika és 7000 juh, több előkelőség pedig 1000 bika és 10 000 juh felajánlásával biztosította a résztvevők étkezését. Magát az összejövetelt így jellemzi a szóban forgó ótestamentumi könyv 30. részének 26. verse: „Oly nagy örömműnepség volt Jeruzsálemben, amilyen Salamonnak, Dávid fiának, Izráel királyának napjai óta nem volt Jeruzsálemben.”

Ezékiás halálával semmivé lett a vallási reformja is, és vele együtt az ünnepségsorozat bizonyára szintén eltűnt, vagy legalábbis háttérbe szorult. A trónon őt követő fia, *Manassé* mindjárt visszaállította a „bálványok”, a magaslatok kultuszát, amelynek unokája, *Amon* is hódolt. Dédu-nokája, a fentebb említett *Jósiás* (Jozija) viszont — a Hilkia főpap által „meglelt” „törvénykönyv” nyomán — már ismét reformot hajt végre. Ennek a reformnak az egyik központi mozzanata — miként Ezékiás esetében — a *pészach*, a *kovásztalan kenyerek* hét napjának rendkívüli módon történő megülvése. Magára az ünnepre az *első* hónap tizenegyedikével kezdődően kerül sor, ami talán annyit jelent, hogy *ekkor fixálódik* az Ótestamentumban a kovásztalan kenyerek ünnepének *dátuma*, amelyet aztán isteni előírásként visszavetítenek a mózesi időkbe. Ekkor is sor kerül a *pászká-barány* levágására, és a király, valamint a vezérei hatalmas állatmennységet (37 600 juhot, ill. kecskét és 3300 szarvasmarhát) ajánlot-tak fel a húsvéti áldozás céljára. És ami különösen érdekes: úgy látszik, hogy — ha előbb létezett is már, de csak — *ekkor* helyezték el első ízben a *salamoni templomba* a *frigyládát*, mert a Biblia (2 Krón. 35,3) Jósiást a levítákhöz így beszélteti: „A *szent ládát* helyezzétek el a templomban, amelyet Salamon, Dávid fia, Izrael királya épített. *Többé nem kell a vállatokon hordoznotok.*” S ha az előbb az ezékiási ünnepségek kapcsán idéztem a rájuk vonatkozó összefoglaló értékelést, akkor hadd említem meg azt a szövegrészletet is (2 Krón. 35,17–19), amely a *hétnapos* ünneplés-ről ad általános jellemzést. Az utóbbi így hangzik: „Sámuel próféta napjai óta nem tartottak Izraelben ilyen pászkát. Izrael királyai közül egyik sem készített olyan pászkát, mint amelyet Jozija tartott a papokkal, levítákkal, egész Júdával, Izrael jelenlévő fiaival és Jeruzsálem lakóival. Jozija uralko-dásának 18. esztendejében [i. e. 622-ben] ünnepelték ezt a pászkát.”

Jósiás halála után a júdai királyok — Joakhaz, Joakim, Joakin és Sedékiás — az Egyiptom és Babilónia közt folyó harc játékszerei lettek. Állítólag azért, mivel „bálványok”-nak hódoltak. Végül a vallási paráz-nálkodásért az „Úr” azzal „bünteti meg” Júda népét, hogy a babilóniai uralkodó, Nabukodonozor hatalma alá veti. Általa elpusztíttatja Jeruzsá-lemet, a salamoni templomot és a lakosság jelentős részét fogságba „hur-coltatja”. Hogy aztán a most említett királyok, a babilóniai fogság idején és közvetlenül a fogságból való hazatérés után megülvék-e a zsidók a pészachot és a kovásztalan kenyerek hét napját, arról hallgat a Biblia. Ám azt már közli, hogy a zorobábeli templom fölépítését követően az első hónap 14. napján tartottak pászkát, leölték a húsvéti bárányt, majd pedig

megülték a kovásztalan kenyerek hétnapos ünnepét (Ezsdrás 6,19–22), ami arra utal, hogy az elhurcoltak a fogságban is folytathatták a maguk vallásgyakorlatát, s ezen belül megtarthatták a pészach, a kovásztalan kenyerek ünnepét is.

Azt követően aztán, hogy a főpapi családból származó, Babilóniából lévitákkal együtt Jeruzsálembe érkezett *Ezsdrás* — a helytartó Nehémiás hatalmi támogatásával és korábbi eszmei, rituális előzményekhez kötődve, valamint az általa „előhozott” mózesi törvényre támaszkodva — az i. e. 445. esztendő után újabb vallási reformot hajtott végre, s az ótestamentumi könyvek jelentős részét, főként pedig a Tórát nagyjából mai alakjában megfogalmazta, a lényegét tekintve dogmatikusan megmerevedett az ószövetségi vallás kultusza, s ezen belül a pászka és a kovásztalan kenyerek megünneplésének hosszú történeti utat megtett rítusa is.

A HETEK ÜNNEPE; A PÜNKÖSD

Az Exodus két helyen is arról beszél, hogy az ószövetségi zsidóknak csak *három* alkalommal kell évenként ünnepet ülniük (23,14–17; 34,18–23). Ezen ünnepek egyikét — az elsőt — a Niszan havának közepétől sorra kerülő pászka és a kovásztalan kenyerek szociális-vallási eseménysorozatát most tekintettük át. Közülük időbelileg a *harmadik* helyen a *betakarítás* őszi ünnepe szerepel. *Második* helyen pedig az az ünnep említődik, amely — persze, sajátos, új eszmei tartalommal — az Újtestamentumban és később a keresztény vallásban is jelen van. Magával ezzel az ünneppel az Ószövetség lapozgatói mint a *hetek ünnepével*, az Újtestamentum és a keresztény irodalom olvasói pedig mint *pünkösddel* találkozhatnak. Az első kifejezés — a másodikkal, az ógörög eredetű pünkösddel együtt — arra utal, hogy ez az ünnep a *pészach utáni 50. napon*, vagyis 7 teljes hét elteltével kerül sorra. Magáról erről az ünnepről egyébként most azért ejtek szót, mert az Ószövetség szerint ennek alkalmával is minden évben, tehát *rendszeresen áldozatokat* kellett bemutatniuk a régi zsidóknak.

Egészen más a helyzet az Újtestamentumban. Az Apostolok cselekedetei azt fejtegeti, hogy a hetek zsidó ünnepén sajátos — a korábban keletkezett evangéliumok számára ismeretlen — csoda történt a mennybe ment Krisztus tanítványaival, akiknek 12 fős körében az áruló *Júdás* helyét — sorsvetés útján — már Mátyás foglalta el. Az említett irat (2,1–4) idevonatkozóan a következőket mondja róluk: „Amikor elérkezett pün-

kösd napja, ugyanazon a helyen mindnyájan együtt voltak. Egyszerre olyan zúgás támadt az égből, mintha csak heves szélvész közeledett volna, és egészen betöltötte a házat, ahol egybegyűltek. Majd lángnyelvek lobbantak és szétoszolva leereszkedtek mindegyikükre. Mindannyiukat *eltöltötte a Szentlélek*, és különböző nyelveken kezdtek beszélni, úgy, ahogy a Lélek szólásra indította őket.”

Az idézett szöveg szerint tehát a szóban forgó nevezetes napon töltötte el a tanítványokat a „Szentlélek”, és tette őket alkalmassá arra, hogy a krisztusi tanokat — minden népnek a saját nyelvén! — hirdetni tudják. Valójában, persze, itt különös — bizonyos ószövetségi részletekhez (Joel 2,28–32; Ézsaiás 44,3) kötődő legendáról, arról van szó, hogy az új vallás, a kereszténység apostolai sajátos eszmei tartalmat fűznek az Ótestamentum egyik ősrégi ünnepéhez, és ezt az utóbbit később mint a „Szentlélek” kitöltetésére emlékeztető dátumot ülik meg. Maga ez a módosítás igen pozitív cselekedet, mert ama ószövetségi *áldozások kiiktatását* jelenti, amelyeket a régi zsidók a hetek ünnepén hajtottak végre.

Hogy a hetek ünnepe voltaképpen tartalmilag pontosan mivel is kapcsolatos és rajta milyen áldozatok bemutatására került sor, arról eléggé eltérően nyilatkoznak a különféle bibliai helyek (lásd pl.: Ex. 23,14–17; 34,18–23; Lev. 23,15–21; Num. 28,26; Deut. 16, 9–12). Ám abban alapvetően megegyeznek, hogy ezt az ünnepet a *növénytermesztéssel* összefüggő dolognak mondják. Közelebbről tekintve úgy nyilatkoznak, hogy az *aratásnak* (= az aratás *befejezésének?*), a gabonák közül utolsóként levágásra kerülő *búza aratáskezdetének* az időpontjával, a *zsengékkel* kapcsolatos ünnep. Ennek alapján pedig nyilvánvaló, hogy a zsidóknál nem a nomád életmód körülményei közepette, hanem csak később, a honfoglalás után bukkan föl, amikor a kánaáni népektől eltanulják a földművelést, és vele együtt átveszik tőlük a növénytermesztésre jellemző helyi kultuszokat (így többek közt a hetek ünnepét) is.

Igen érdekes aztán megnézni, mit közölnek az ótestamentumi iratok ez ünnep szertartásáról, és arról, hogy az utóbbi keretében mily dolgokat áldoztak föl. Míg az Exodus két és a Deuteronomium egy helye idevonatkozóan semmi közelebbit nem tartalmaz, addig a Leviticus és a Numeri egy-egy részlete (némi eltéréssel) tájékoztat bennünket az ekkor föláldozott dolgokról. Hogy az olvasónak módja legyen az összehasonlításra, idézem mindkét részletet.

Az egyikben (Lev. 23,15–21) az „Úr” így „beszél”: „A szombat utáni naptól [az aratás kezdetétől, Niszán 14-étől: vö.: Lev. 23,5–13]. . . számol-

jakok *hét teljes hetet*. Számoljatok *ötven napot* a hetedik szombat utáni napig, és akkor mutassátok be az Úrnak az *új kenyér áldozatát*. Hozzatok a lakásokból kenyeret az Úrnak szánt áldozathoz, *két új kenyeret*, amelyet két tized efa kovászos lisztlángból süttöttek. A kenyéren kívül mutassatok be az Úrnak *hét hibátlan egyéves bárányt, egy bikát* és két kost égőáldozatul a hozzátartozó étel- és italáldozattal együtt mint a *megbékélés* illatában elköltött eledelt az Úrnak. Mutassatok be *egy [kecske-]bakot* is *bűnért való áldozatul*, és *két bárányt közösségi áldozatul*... Ezen a napon gyűjtek össze, legyen ez szent összejövétel számotokra, és ne végezzetek semmiféle szolgai munkát.”

A másik részletben (Num. 28,26–31) az „Úr” a következőképp „rendelkezik”: „... az első termés napján, amikor is *ételáldozatot* mutattok be az *új kenyérből* az Úrnak, azaz a *hetek ünnepén* is gyűjtek össze a szentélynél [?!]; semmiféle szolgai munkát ne végezzetek. S kellemes illatú *égőáldozatul* mutassatok be az Úrnak: *két fiatal bikát, egy kost* és *hét egyesztendő bárányt* — csak hibátlant szabad —, valamint ételáldozatul olajjal meghintett lisztlángot, három tizedet mindegyik bikához, két tizedet a koshoz és egy-egy tizedet a hét bárányhoz. Ezenkívül *engesztelő áldozatul egy kecskebakot*, hogy megszabaduljatok bűneitektől. De egyszersmind a szokásos [ti. a mindennapi] égőáldozatot is be kell mutatnotok a hozzátartozó ételáldozattal együtt.”

Az idézett szövegekből és más egyéb bibliai részletekből látszik, hogy a hetek ünnepének dátuma az ószövetségi zsidóságnál a növényvilággal, közelebről tekintve a búza aratásának a kezdetével, a lényegét tekintve az egész *aratás végével* kapcsolatos. És az is nyilvánvaló: a kereszténységben a „Szentlélek” kitöltetése a tanítványokra közösséget mutat a hetek ünnepével. Egyrészt azért, hogy időbelileg a húsvét után 7 hét múlva következik ugyanúgy, mint a zsidó pászach után az ótestamentumi hetek ünnepe. Másrészt pedig oly módon, hogy szintén valamiféle emberi gazdagodást — nem gabonával, hanem csodás lelkiekben való gyarapodást — jelent.

A KÜRTZENGÉS ÜNNEPE

Az esztendőnkénti rendszeres áldozások szempontjából különleges helyet foglal el az ószövetségi zsidók társadalmi-vallási életében a 7. *holdhó- nap*, amely nagyjából a mi napévi időszámításunk szerinti *októbernek* felel meg. Ekkor egymásután *három* olyan ünnep következik, amelynek kitün-

tetett szerepe van az ótestamentumi hiedelemvilágban és áldozási rítusban.

Közlük időbelileg az első a *kürtzengés* (a polgári újév) *ünnepe*, amelyről a Tóra két helyen is említést tesz. Az egyik (Lev. 23,23–24) vele összefüggésben általános megfogalmazásban csak arról olvashatunk, hogy mikor és milyen módon (szolgai munkát nem végezve, tűzáldozatot bemutatva) kell megülni. A másik helyen (Num. 29,1–6) viszont a következő, aránylag részletes leírással találkozunk vele kapcsolatosan: „A hetedik hónap első napján [tehát újholdkor!] szintén gyűjtek egybe a szentélynél. Semmiféle szolgai munkát ne végezzetek. Legyen ez a *harsonázás* [kürtzengés] napja számotokra. Kellemes illatú égőáldozatul mutassatok be az Úrnak *egy fiatal bikát, egy kistestvért és hét egyesztendő bányát*, hozzájuk tartozó *ételáldozatul* pedig olajjal meghintett lisztlámpot, három tizedet a bikához, két tizedet a koshoz és egy-egy tizedet a hét bárányhoz, továbbá *egy kecskebakot engesztelő áldozatul*, hogy megtisztuljatok bűneitektől — az *újhold napi* égőáldozaton és a hozzátartozó ételáldozaton, . . . végül az előírt italáldozaton kívül, a rájuk vonatkozó rendelkezések szerint, kellemes illatú égőáldozatul az Úrnak.”

AZ ENGESZTELÉS NAPJA ÉS A BŰNBAKOK

A 7. holdhónap időbelileg második ünnepe az *engesztelés* napja, amelyről ugyancsak eltérő módon nyilatkoznak a bibliai iratok (pl. Lev. 16,1–34; 23,26–32; Num. 29,7–11). Hogy az ótestamentumi könyvek ellentmondásosságát, a különféle rítusok történeti mozgását érzékeltessem, és egyúttal az olvasó részére közvetlen összehasonlítási lehetőséget biztosíthassak, az alábbiakban sorra veszem a most zárójelben említett mindhárom forrás szövegét. Teszem ezt olyképpen, hogy először az utóbbi két hely — viszonylag rövid — leírását idézem, és csak utána kerítek sort a harmadikéra, amely igen részletes, s amelynek a bűnbakokkal kapcsolatos mozzanatát korábban már érintettem.

A *Leviticus 23. fejezetének* 26–32. versében az engesztelés napjára vonatkozóan a következő áll: „Az Úr ezt mondta Mózesnek: »Ennek a hónapnak a *tizedik napja az engesztelés napja*. Tartsatok rajta szent összejövetelt. Bőjtöljtek és mutassatok be *áldozatot* az Úrnak. Ezen a napon *ne végezzetek semmiféle szolgai munkát*, mert ez az engesztelés napja, amelyen elvégzik fölöttetek az engesztelés szertartását az Úr, a ti Istenetek

előtt. Aki *nem bőjtől* ezen a napon, azt *ki kell irtani* övéi közül, *aki pedig dolgozik*, azt *én pusztítom ki* népéből. Ne végezzetek *semmilyen munkát*, ez örök törvény utódaitok számára, *bárhol laktok* is. Szombati nyugalom legyen ez számotokra. Tartsátok meg a bőjtöt, s a hónap *kilencedik napjának estéjétől a következő estig* tartózkodjatok a munkától.«”

A *Numeri 29. fejezetének 7–11. verse* (a most idézett szövegtől eltérően) már részletezi, hogy konkrétan mily áldozatokat kell bemutatni, és külön említést tesz egy kecskebakról is mint bűnért való áldozatról. Az „Úr” itt a következő módon „rendelkezik”: „Ennek a hetedik hónapnak a tizedik napján szent összegyülekezéstek legyen. Tartóztassátok meg magatokat [bőjtöljetek], és semmilyen munkát ne végezzetek. Mutassatok be az Úrnak kedves illatú *égőáldozatul egy bikaborjút, egy kost és hét egyesztendősbárányt*, amelyek hibátlanok legyenek. A hozzájuk tartozó *ételáldozat* olajjal gyúrt finomliszt legyen: a bikához háromtized vékával, a koshoz kéttized vékával adjatok, a hét bárányhoz pedig egy-egy tized vékával bárányonként. *Egy kecskebakot* is mutassatok be *vétékáldozatul* az engesztelés vétekáldozatán és az állandó égőáldozaton, meg a hozzájuk tartozó étel- és italáldozatokon *kívül*.”

Míg a fentebb idézett két hely csupán röviden emlékezik meg az engesztelés napjáról, addig a *Leviticus 16. fejezete* igen részletesen nyilatkozik róla, és a 20. századi ember számára ugyancsak meglepő dolgokról számol be vele kapcsolatban. Íme a nagyon hosszú szöveg: „Az Úr így szólt Mózeshez Áron két fiának halála után, akik szabálytalan áldozatot mutattak be az Úrnak. Az Úr ezt közölte Mózesel: »Mondd meg testvérednek, Áronnak, hogy ne akármikor lépjen be a szentélybe a függöny mögé [vagyis a gyülekezeti sátor legbelső részébe, a szentek szentjébe], a kiengesztelődés táblája elé, amely a szentség ládáján [a frigyládán] van, mert meghal, amikor megjelenek a felhőben a kiengesztelődés táblája fölött.

A szentélybe így kell belépnie: a *bűnért való áldozatra* szánt *bikával* és az *égőáldozatra* szánt *kossal*. Öltse magára a megszentelt vászon *köntöst*, a testét fődje vászon *nadrág*, kösse magára a lenből készült *övet*, s fejét takarja be a vászon *kendővel*. Ezeket a megszentelt ruhákat öltse magára, azután hogy vízzel lemosta magát.

Izrael fiainak közösségétől vegyen át két [kecske-] *bakot bűnért való áldozatnak* és egy *kost égőáldozatnak*. Miután feláldozta a *bikát saját bűneiért*, s elvégezte az engesztelés szertartását *magáért és háza népéért*, Áron fogja a két bakot, és állítsa az Úr elé a megnyilatkozás [gyülekezet] sátorának bejáratához. *Vessen sorsot a két bakra*, az egyik sorsot az Úrnak

szánva, a másikat *Azazelnek*. Áron áldozza fel azt a bakot, *amely* a sorsoláskor az *Úrnak* jutott, és mutassa be *bűnért való áldozatul*. Azt a bakot, *amely* a sorsoláskor *Azazelnek* jutott, állítsa elevenen az *Úr elé*, majd végezze el rajta az *engesztelés szertartását*, és tegye ki *Azazelnek a pusztába*.

Áron tehát ajánlja fel áldozatul a bikát a saját bűneiért, azután végezze el az engesztelés szertartását magáért és háza népéért, s úgy áldozza fel a bikát. Tegyen a füstölőbe parazsat, amelyet az *Úr előtt álló oltárról* vett, és szórjon rá illatos tömjént két tele marékka. Az egészet vigye a függöny mögé, és tegye a tömjént az *Úr előtt a parázsra*. Így a tömjén felhőjével beborítja a kiengesztelődés tábláját, amely a bizonyság ládájában [a frigyládában] van, s akkor nem hal meg. Vegyen a *bika véréből*, és ujjával *hintse meg* a kiengesztelődés táblájának [a frigyláda fedőlapjának] *keleti* oldalát. A kiengesztelődés tábláját *hétszer* hintse meg az ujjával. Azután áldozza fel a *nép* bűnéért való áldozatra szánt *bakot*, és *vérét* vigye a függöny mögé. Ezzel a vérrel is *azt* tegye, *amit a bika vérével*: hintse a kiengesztelődés táblájára és eléje. Így elvégzi a szentélyen a kiengesztelődés szertartását Izrael fiainak tisztátalanságáért, engedetlenségéért és minden bűnéért.

Így járjon el a megnyilatkozás sátorával, amely velük van tisztátalanságukban. *Senki se tartózkodjék* a megnyilatkozás sátorában attól kezdve, hogy oda belépett az engesztelés szertartását elvégezni, egészen addig, *amíg ki nem jön*.

Miután befejezte az engesztelést magáért, háza népéért és Izrael egész közösségéért, jöjjön ki, lépjen az *Úr előtt álló oltárhoz*, és végezze el az oltáron az engesztelés szertartását. Vegyen a *bika véréből*, kenjen belőle körös-körül az *oltár szarvaira*. Ebből a vérből *hétszer* hintse meg ujjával az oltárt. Így tisztává és szentté teszi, megtisztítja és elkülöníti Izrael fiainak tisztátalanságától.

Amikor befejezi a szentélynek, a megnyilatkozás sátorának és az oltárnak a kiengesztelését, hozassa oda a *még élő bakot*, Áron tegye mindkét *kezét a fejére*, és *olvassa rá* Izrael fiainak minden mulasztását, minden engedetlenségét és minden bűnét. Miután így a bak fejére olvasta őket, *vezettesse a pusztába* egy emberrel, aki késznek mutatkozik rá, s a *bak elviszi minden bűnüket egy kietlen helyre*.

Azután, hogy Áron kivitette a bakot a pusztába, lépjen be a megnyilatkozás sátorába, vesse le vászon ruháját, amelyet a szentélybe való belépésekor fölvelt. Tegye le ott, testét meg mossa le vízzel egy szent helyen. Aztán öltse fel újra ruháját, és mutassa be a *maga és a népe égőáldozatát*.

Végezze el az engesztelés szertartását magáért és a népért: a bűnért való áldozat háját égesse el az oltáron.

Aki a bakot kivitte Azazelnek, tisztítsa meg a ruháját és mossa meg a testét vízben, s csak azután térjen vissza a táborba. A *bikát* és a *bakot* pedig, amelyet bűnért való áldozatul bemutatnak, s amelynek a vérének bevitték a szentélybe, hogy elvégezzék az engesztelés szertartását, vigyék ki a *táboron kívülre* és ott *égessék el* tüzön: a bőrét, a húsát és a beleit. Aki elégeti, mossa ki a ruháját, mossa meg a testét vízzel, s csak így térjen vissza a táborba. Ez örök törvény számotokra.

A hetedik hónapban, a hónap tizedik napján *bőjtöljetek*, s *ne végezzetek* semmiféle *szolgai munkát*, sem a *közületek valók*, sem a köztetek élő *idegenek*. Ezen a napon végezzék el rajtatok az engesztelés szertartását, hogy megtisztuljatok. Tiszták lesztek az Úr előtt minden bűnötöktől. Legyen ez szombati nyugalom számotokra, és böjtöljetek. Örök törvény ez. . . *Egy évben egyszer* kell elvégezni Izrael fiain az engesztelés szertartását minden bűnükért.«”

Amint láthatjuk a három idézetből, az engesztelés napja igen fontos szerepet játszott az ótestamentumi zsidóság életében. E tényről egyébként az a momentum is jelzi, hogy a *főpapnak* egy esztendőben *csak ekkor* volt *szabad belépnie* a „gyülekezeti sátor” (és a későbbi jeruzsálemi templomok) legbelső részébe, a *szentek szentjébe*. Továbbá az is, hogy az ószövetségi zsidóknál ez, a 7. holdhónapi 10. nap volt az egyetlen olyan időpont, amelyben *bőjtölniük*, önmagukat sanyargatniuk kellett. Épp ezért jogosultnak vélem azt a megfogalmazást, amellyel a Károli-fordítás él, s amely a zsidóság szempontjából „*ünnepek ünnepe*”-ként, tehát a legfontosabb ünnepként említi az engesztelés napját.

A SÁTOROS ÜNNEP

A harmadik olyan kultikus-szociális esemény, amely ugyancsak a 7. hónapban szerepel a zsidóknál, a *sátoros ünnep* (más kifejezést használva: a *lombsátor ünnepe*). Erről az ünnepről egyébként az a két bibliai hely (Ex. 23,15–16 és 34,18–22), amelyről fentebb említést tettem, s amely csupán három ünnepet ír elő — ti. a pészach és a kovásztalan kenyerek, az aratás, továbbá a betakarítás ünnepét —, még semmit sem tud. Éppúgy nem, mint a most tárgyalt engesztelési napról sem. És ez a hallgatás bizonyosan azt tükrözi, hogy a két utóbbi ünnep az ótestamentumi zsidóságnál viszonylag

későn jelent meg. Bár ugyanakkor nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a kürtzengés szertartása (és részben esetleg maga az engesztelés napi rítus is) az Exodusban szereplő s az esztendő végén megüendő betakarítási ünnephez (34,22) kötődik, és annak csupán késői, már vallási momentumokkal erősen uralt változata.

Még inkább elmondható ugyanez a *sátoros ünnep* kapcsán, amelyen *különféle áldozatokat* szoktak bemutatni minden esztendőben, s amelyről az egyes bibliai helyek (pl. Lev. 23,33–43; Num. 29,12–38; Deut. 16,13–15) jelentős eltéréssel nyilatkoznak. A zárójelben megadott szövegek közül az első és a harmadik viszonylag röviden, általánosságokban mozogva írja le ezt az ünnepet. A második viszont rendkívüli részletességgel taglalja, és egyúttal felsorolja azt is, hogy ezen az ünnepen mily sok áldozatot kellett bemutatniuk a régi zsidóknak.

A *Deuteronomium* 16. fejezetének 13–15. verse mindössze ennyit tartalmaz a szóban forgó eseményről: „A sátoros ünnepet *hét napig* üld, akkor, amikor betakarítod szérűd és sajtód termését. Örülj ünnepeden, te, fiad és lányod, szolgád és szolgálód, a városodban lakó levita, idegen, árva és özvegy. Hét napig ünnepelj az Úr, a te Istened tiszteletére azon a helyen, amelyet az Úr, a te Istened kiválaszt. Mert az Úr, a te Istened minden termésedben s kezed minden munkájában megáld, légy hát valóban boldog.”

Magánál ennél a szövegnél (amely a folytatásban — más bibliai részletekhez hasonlóan — előírja, hogy minden férfiú évente háromszor — a kovásztalan kenyerek, a hetek és a lombsátor ünnepén — jelenjék meg ajándékokkal az „Úr” színe előtt) sokrétűbben fogalmaz a szóban forgó kultikus-szociális eseményről a *Leviticus* 23. fejezetének 39–43. verse. Itt az „Úr” már az ünnep időpontját is „közli”, az ünnepet a pusztai vándorlással „hozza” összefüggésbe, s egyúttal bizonyos — talán jogos így kifejeznem magamat: szolid — áldozatokat is „előír”, midőn így „beszél”: „A hetedik hónap tizenötödik napján, amikor már betakarítottátok a föld termését, üljetek hétnapos ünnepet az Úrnak. Az első és nyolcadik napon legyen teljes nyugalom. Az első napon vigyetek magatokkal szép gyümölcsöket, pálmaágakat, patakmenti fűzfaágakat, és vigadjatok hét napig az Úr, a ti Istenetek színe előtt. Így üljétek meg évenként az Úr ünnepét hét napon át. Örök törvény ez utódaitok számára. A hetedik hónapban tartsátok ezt az ünnepet. Hét napig lakjatok sátorban. Izrael népének minden tagja lakjék sátor alatt; így utódaik megtudják, hogy sátorban lakattam Izrael fiait, amikor kihoztam őket Egyiptom földjéről.”

Az eddig idézett két helyhez viszonyítva igen hosszan szól a sátoros ünnepről a *Numeri 29. fejezetének 12–38. verse*. Ez a hely egyúttal nagy számban sorol fel olyan *áldozatokat* is, amelyekre a két fenti részlet még csak halványan sem utal. Az „*Úr*” itt az alábbiakat „mondja”: „A hetedik hónap *tizenötödik* napján ismét gyűljetek egybe a szentélynél. Ne végezzetek semmiféle szolgai munkát, hanem hét napig üljetek ünnepet az *Úr* tiszteletére. És *égőáldozatul*, kellemes illatú tűzáldozatul mutassatok be az *Úrnak tizenhárom fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő bárányt* — hibátlannak kell lenniük! —, *ételáldozatul* pedig velük együttjáró, olajjal meghintett lisztlángot, három tizedet mindegyik bikához, két-két tizedet a két koshoz s egy-egy tizedet a tizennégy bárányhoz, ezenkívül *egy kecskebakot engesztelő áldozatul* — a szokásos égőáldozaton s az étel- és italáldozaton kívül.

A *második nap: tizenkét fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő hibátlán bárányt* a hozzátartozó *ételáldozattal* és a megszabott *italáldozattal* egyetemben, (ahogyan) a bikákra, a kosokra és a bárányokra az előírás szerint (esik) a számuktól függően, továbbá *egy kecskebakot engesztelő áldozatul* — a szokásos égőáldozaton, a vele együttjáró ételáldozaton s a megszabott italáldozaton kívül.

A *harmadik napon: tizenegy fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő hibátlán bárányt*, a hozzátartozó ételáldozattal és a kötelező italáldozattal együtt . . . , továbbá *egy kecskebakot engesztelő áldozatul*, az állandó égőáldozaton s a vele együttjáró étel- és italáldozaton kívül.

A *negyedik napon: tíz fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő hibátlán bárányt*, a hozzájuk tartozó ételáldozattal egyetemben s az előírt italáldozattal együtt . . . , továbbá *egy kecskebakot engesztelő áldozatul* a szokásos égőáldozaton s a vele együttjáró italáldozaton kívül.

Az *ötödik napon: kilenc fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő hibátlán bárányt*, a hozzájuk tartozó ételáldozattal és a kötelező italáldozattal együtt . . . , továbbá *egy kecskebakot engesztelő áldozatul* — a szokásos égőáldozaton s a vele együttjáró étel- és italáldozaton kívül.

A *hatodik napon: nyolc fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő hibátlán bárányt*, a hozzájuk tartozó ételáldozattal s az előírt italáldozattal egyetemben . . . , továbbá *egy kecskebakot engesztelő áldozatul* — a szokásos égőáldozaton s a vele együttjáró étel- és italáldozaton kívül.

A *hetedik napon: hét fiatal bikát, két kost és tizennégy egyesztendő hibátlán bárányt*, a hozzájuk tartozó ételáldozattal és a kötelező italáldo-

zattal együtt. . . , továbbá egy *kecskebakot* engesztelő áldozatul a szokásos égőáldozaton és a vele együttjáró étel- és italáldozaton kívül.

A *nyolcadik napon* tartsatok *ünnepi összejövetelet*; ne végezzetek semmi-féle szolgálai munkát. *Égőáldozatul*, az Úrnak kellemes illatú tűzáldozatul mutassatok be egy *bikát*, egy *kost* és *hét egyesztendő*s hibátlan *bárányt*, a hozzájuk tartozó ételáldozattal és a megszabott italáldozattal együtt. . . , valamint egy *kecskebakot* engesztelő áldozatul — a szokásos égőáldozaton s a vele együttjáró étel- és italáldozaton kívül.”

A sátoros ünnep valószínűleg a babiloni fogságból i. e. 445 táján lévitákkal Jeruzsálembé érkezett *Ezsdrás* vallási reformja keretében jelent meg az ószövetségi zsidóknál. Ilyen következtetésre a *Nehémiás-könyv* 8–9. fejezete ad ösztönzést. Ez az irat az alábbiakról tudósít: 1) *Ezsdrás* a zorobábeli templomból előhozta a „mózesi” törvényeket (amelyeket Nehémiással együttműködve minden bizonnyal ő maga állított össze), és fölolvassott belőlük a népnek a 7. hónap elején. 2) A szomorkodó népet vígságra, lakmározásra ösztönözte, mondván a jelenlévőknek: „Ez a nap az Úrnak, a ti Isteneteknek van szentelve. Ne szomorkodjatok hát és ne sírjatok!” „Menjetek és egyetek zsíros ételeket és igyatok édes italokat! Küldjetelek belőle azoknak is, akik nem készítettek.” 3) Másnap arról beszélt *Ezsdrás*, hogy Mózes által az „Úr” „megparancsolta” Izrael fiainak: „. . . a hetedik hónap ünnepén *lakjanak lombsátorban*”. 4) Ennek alapján aztán az emberek leveles ágakból sátrakat készítettek a háztetőkre, az udvarokba, a zorobábeli templom előcsarnokába, terekre, és azokban laktak. 5) Majd a szöveg megjegyzi: „Izrael fiai *nem tettek így* Nun fiának, *Józsué*nak napjaitól kezdve egészen eddig a napig.” (8,17.) S ez arra utal, hogy *most vezették be* ezt az ünnepet, bár — úgy tűnik — pontos dátumát ekkor még nem rögzítették, mert a szöveg csupán azt említi, hogy az ünnepet 7 napon át ülték meg, a 8. napon pedig ünnepélyes összejövetelet tartottak (8,18). Az ünnepi rend még kialakulatlan voltát jelzi itt az is, hogy a 7. hónap 24. napján „Izrael fiai összegyűltek, vezeklőruhát öltöttek, hamut szórtak a fejükre és böjtöltek” (9,1), ami azért meglepő, mert — mint korábban már szó esett róla — a zsidóknak egy évben csak egyetlen alkalommal, az engesztelés napján kellett böjtölniük. 6) Végül megemlítem: lehetséges, hogy *Ezsdrás* a sátoros ünneppel egy olyan régi kultikus jelenséget újított fel, amely — mint *Nehémiás* könyve állítja — a *Józsué* vezette honfoglaló zsidóknál szokásban volt, ám később feledésbe merült.

A végére értem ama áldozások ismertetésének, amelyekre a pészach alkalmával, a kovásztalan kenyerek, a hetek ünnepén és a 7. holdhónap

három nagy eseményén — a kürtzengés, az engesztelés napján és a sátoros ünnepen — került sor. Tudom, hogy az olvasó türelmét nagyon igénybe vettem a rendkívül hosszú idézetekkel, a sokféle adat ismertetésével. Emiatt szíves elnézését kérem, de nem cselekedhettem másként. A helyzet ugyanis az, hogy a felsorolt dolgok szintén benne vannak a Bibliában, hozzátartoznak az ótestamentumi zsidóság társadalmi-vallási történelméhez, s ezért őket is meg kell ismernünk, hogy lássuk: milyen evilági okok hívták életre és tartották fenn az említett ünnepeket, s az élet reális történéseihez (a tavaszi napéjgyenlőséghez, a Hold fázisváltozásaihoz, az aratás kezdetéhez és befejeződéséhez, az őszi betakarításhoz) kötődő rítusok mily szélsőséges és öncélú áldozásokhoz vezettek a történelem későbbi időszakában az önállósult papság kezében.

AZ ÁLDOZÁS MÓDJA

Magának ennek a papságnak a működése következtében teremtődtek meg az áldozatbemutatásnak azok a különféle módjai is, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk az Ótestamentumban, és amelyeket — legalábbis egy idő óta — szigorú előírásokkal szabályoztak, s amelyek sajátos voltukkal, igen nagy számukkal ugyancsak meglepik a 20. századi embert. E módok némelyikével az eddigiek során már többször találkoztunk. Most pedig — a teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabbakat érintve — rövid összefoglalást adok róluk.

Az áldozás egyik módja az, amikor valamely dolgot (pl. tömjént) füstöléssel, lassú égetéssel mint *illatáldozatot* mutatnak be a természetfölötti hatalmaknak. Az Ótestamentumban arról olvashatunk, hogy az ún. gyülekezeti sátor és a későbbi jeruzsálemi templomok külső részében e célra külön oltárt állítottak fel. Más esetben — mint fentebb, az engesztelési nappal kapcsolatos egyik idézetben (Lev. 16,12–13) láthattuk — sajátos eszközzel, füstölővel, tömjénezővel hajtották végre az illatáldozást. (Érdekességgént említem meg — korábban már szó esett róla — a Leviticus 10. fejezetének 1–2. verse szerint a főpap Áron két fia — Nádáb és Abihú — a tömjénezőjében *idegen* parazsat használt, és e bűn miatt az „Úr” tűzzel „emésztette el” őket.)

Speciális áldozási mód a *mécses(ek)* meggyújtása, *égetése*, amely — mint a gyülekezeti sátor kapcsán részletesebben bemutattam — a *fénnyel*, a *Nappal* összefüggő rítust jelent.

Az ószövetségi szertartásokban szinte központi helyet foglalnak el az *égetéssel történő áldozások*, amelyek tartalmilag némelykor szoros rokonságban állnak az illatáldozásokkal. Bemutatásuk mikéntjét szigorú szabályok határozták meg abból a szempontból, hogy mit, mikor, hol és hogyan kell föláldozni. A feláldozott dolgokat gyakran nem teljességgel, hanem csak részben volt szabad a transzcendens hatalmaknak fölajánlani. Arra nincs mód, hogy az égőáldozati rítusok ószövetségi kavalkádjára részletebben kitérjek. Épp ezért csupán föl hívom az érdeklődők figyelmét két momentumra. Egyfelől arra, hogy már az ősi időkben létrejött a szóban forgó áldozási mód, amit jelez számunkra az, hogy már *Ábel* áldozatot mutatott be nyája zsenge bárányaiból, azok zsírjából (Gen. 4,4–5), valamint az, hogy az özönvízből megmenekült „*Noé* oltárt épített az Úrnak. Aztán fogott minden tiszta állatból és tiszta madárból s égőáldozatot mutatott be az oltáron.” (Gen. 8,20.) Másfelől arra, hogy — többek közt — az alábbi helyek foglalkoznak az Ótestamentumban az égőáldozatok témakörével: Ex. 27,1–8; 29,1–42; Lev. 1,1–17; 6,8–13; 7,8; 16,3–28; 17,8.

Az áldozások mikéntjével kapcsolatosan külön megemlítem: miután a régi zsidóknál kialakult a kultikus funkciót monopóliumként birtokló papság, speciális szabályok határozták meg, hogy az áldozati dolgokból mi az *istenségé*, és mi a *papoké*. (Lásd ezzel összefüggésben pl. az Exodus 29. és a Numeri 18. fejezetét.)

A bemutatott áldozati dolgoknak ez az isteni és papi részre való felosztása az ételekkel (lepénnyel, pogácsával stb.) kapcsolatos felajánlásokra is jellemző. Magukat ezeket az *ételáldozásokat* egyébként szintén sajátos előírások szerint kellett bemutatni, amelyekről viszonylag bő leírást nyújt — más helyekhez hasonlóan — pl. a Leviticus (2,1–16; 6,14–23; 7,10).

Ugyanezt mondhatjuk el a *hálaáldozatról*, amelyet olykor közösségi vagy békeáldozatként említenek a magyar fordítások, s amelyet illetően a Leviticus (3. fejezet) ugyancsak behatóan taglalja a következőket: szarvasmarha, juh és kecske egyaránt fölajánlható; magának az áldozónak kell az ép — hím vagy nőstény — állatot levágnia a gyülekezeti sátor bejárata előtt; a papok pedig kötelesek a leölt állat vérét körös-körül az égőáldozati oltárra szórni, majd ezt követően a levágott szarvasmarha, juh, kecske bizonyos részeit magán az oltáron elégetni.

Igen sokoldalú szabályok határozzák meg az Ótestamentumban azt is, hogy milyen módon kell végrehajtani a *bűnért való áldozásokat*, amelyekről egyedi esetek kapcsán fentebb érintőlegesen már szó esett. Most a

következőkben kivonatossan ismertetem a Leviticus 4–5. fejezetének azokat a rendelkezéseit, amelyek nagyon részletesen írják elő a szóban forgó áldozások teljesítésének mikéntjét.

Első lépésként e hely szövege különbséget tesz aközött, hogy valaki *akaratlanul* vagy *szándékosan* követett-e el bűnt, és ettől függően más és más az áldozási (engesztelési) kötelezettség. Második lépésként pedig aszerint határozza meg a tennivalókat, hogy *ki vétkezett*.

Ha tudattalanul „a fölKent *főpap* vétkezik, s ezzel a népet is bűnbe viszi, ajánljon fel az Úrnak az elkövetett bűnért *egy bikát*, egy hibátlan szarvasmarhát áldozatul a bűnért. Vezesse a bikát az Úr elé, a megnyilatkozás [a gyülekezet] sátorának bejáratához, tegye kezét a fejére és áldozza fel az Úr előtt. Azután a fölKent pap vegyen egy keveset a bika véréből, és hintse meg hétszer a szentély függönyét [a sátor két helyiségét elválasztó függönyt] az Úr előtt.

Azután a pap kenjen egy kevés vért a megnyilatkozás sátorában az Úr előtt füstölő illatáldozat oltárának a szarvaira, majd a bika egész vérét öntse az égőáldozat oltárának lábához, amely a megnyilatkozás sátorának bejárata előtt van.

A bűnért feláldozott bikának a hájából vegye el a következőket: a beleket borító hájat, a két vesét a hozzájuk és a vékonyakhoz tartozó hájjal együtt, a májra és a vesékre tapadó egész hájat —, és a pap égesse el ezeket a részeket az égőáldozat oltárán.

A bika bőrét, egész húsát és fejét, lábait, beleit, ürülékét, az egész bikát vitesse a táboron kívül egy tiszta helyre, ahová a zsíros hamut szokták önteni. Itt égesse el egy rakás fán.” (Lev. 4,3–12.)

Mi a teendő akkor, ha „*Izrael egész közössége* vét nem szándékosan, és követ el olyat, amit tilt az Úr törvénye”? Ez esetben is *egy bikát* kell föláldozni azt követően, hogy az akaratlan vétekről tudomást szereztek, és a közösség vénei a gyülekezet sátora előtt kezüket az állat fejére tették. Egyébként a szertartás további részei ugyanúgy zajlottak le, mint az akaratlanul bűnössé lett főpap — fentebb ismertetett — esetében. (Lev. 4,13–21.)

Más a rituális előírás arra az esetre vonatkozóan, ha egy *előljáró* vétkezik tudattalanul. Ő *egy kecskebakot* köteles engesztelésül föláldozni (Lev. 4,22–26). Amint látjuk: az áldozat nagysága a hibázó előljáró esetében kisebb, mint a közösségi, ill. a főpapi vétkezés kapcsán. E tényben szociális értékszempontok fejeződnek ki. S hasonló tapasztalunk akkor is, ha azt nézzük meg, mit kell föláldozni a *közember* akaratlan bűnössége miatt.

Ilyenkor csupán *egy nőstény kecskét* köteles a vétkező felajánlani engesztelésül az istenségnek. (Lev. 4,27–35.)

És milyen kötelezettségeket ró a Leviticus (5,20–25) arra, aki *tudatosan* cselekszik valami tiltottat? Ezzel kapcsolatosan csak egyetlen szövegrészet idézek, amelyből látszik, hogy az ószövetségi zsidóknál mennyire szervesen egybefonódott a vallás, az erkölcs és a jog, s amely ugyanakkor azt is jelzi számunkra, hogy a vallás ideológiai-rituális eszközökkel a pozitív emberi magatartás is ösztökelte. Az idézendő helyen az „Úr” így „beszél”: „Ha valaki vétkezik és bünt követ el az Úr ellen azért, hogy *letagadja* embertársa előtt a nála *letétbe helyezett*, a gondjaira bízott vagy az eltulajdonított *dolgot*, vagy pedig *becsapja embertársát*; továbbá ha *elveszett tárgyat talál és letagadja*, vagy ha *hamisan esküszik* bármilyen bűnnel kapcsolatban, amelyet ember elkövethet; ha tehát vétkezik és így felelősséget von magára, *térítse meg*, amit elvett vagy jogtalanul követelt: a rábízott letétet, az elveszett tárgyat, amit talált és minden olyan dolgot, amellyel kapcsolatban hamisan esküdött. *Pótolja ki még az ötödével*, és adja át az összeget a tulajdonosnak azon a napon, amelyen eszébe jutott bűnössége. Azután ajánljon fel az Úrnak jóvátételi áldozatul *egy hibátlan* *kost* a nyájból. . .”

Az áldozások mikéntjével kapcsolatosan utoljára azt említem meg, hogy az Ótestamentum sajátos előírásokat tartalmaz a kultikus funkcióval felajánlott állatok *vérét* illetően. Mielőtt idézek idevonatkozó helyeket, föl hívom a figyelmet néhány fontos momentumra. Először arra, hogy az ószövetségi szabályok szerint az állatokat (és bizonyára korábban az embereket is) csak azután volt szabad föláldozni, hogy a leölésüket követően a *vérüket teljesen kifolyatták*. Másodszor arra, hogy az áldozatok vérével a kultikus szertartásokat végző pap oltárokat és egyéb dolgokat *szentelt meg* (ez a rituális elem több eddigi idézetben szerepelt már). Harmadszor arra, hogy a régi zsidóknak *csak vértelen* állathúst volt szabad fogyasztaniuk, és ez a szokás ma is megvan az izraelita vallás híveinél, valamint a Mohamed alapította iszlámban is. Végül arra utalok, hogy az Ótestamentum szerint a *vér* rendkívüli fontosságú dolog, *maga az élet*, és ezen értékessége miatt kell az istennek felajánlani, s ezért nem szabad egyik embernek a másikat megölnie.

S ezekután lássunk néhány olyan szöveget, amely a vér kultikus funkciójával kapcsolatos!

A Genézisben (9,3–6) az „Úr” a következőket „mondja” az özönvízből megmenekült Noénak és fiainak: „Minden, ami él és mozog, szolgáljon

nektek eledelül, mindent nektek adok, mint a zöld növényt. Csak élő állatot vérével együtt nem ehettek. A ti véretek, éltető véretek is számon fogom kérni. Számon kérem minden állattól és minden embertől. Mindenkitől, még a testvértől is számon kérem az ember életét. Aki embervért ont, annak ember ontsa ki a vérét, mivel Isten saját képmására teremtette az embert.”

A Deuteronomium (15,19–23) szerint a tehén és az ürü hím elsőszülöttjét — ha az vak, sánta, vagyis valamilyen fogyatékosága van — nem szabad az istenségnek áldozni. Az ilyen állatot elfogyaszthatja a tulajdonosa, akinek a megevés módját illetően az „Úr” „előírja”: „Csak a vérét nem szabad elfogyasztanod, azt mint a vizet, öntsd ki a földre.”

Ugyancsak a Deuteronomiumban (12,16) arról „beszél” az „Úr”, hogy a zsidók bárhol vághatnak le állatot és annak húsát mindenütt megehetik. „Csupán a vérét nem szabad elfogyasztanod, azt öntsd a földre, mint a vizet” — állít egy vonatkozásban korlátot az istenség. És tilalmát megismétli ugyanezen könyvben (12,23–24) a zsidóknak: „Csak arra ügyeljete, hogy vért ne fogyasszatok; mert a vér a lélek, s nem szabad a hússal a lelket is elfogyasztanod. Ne fogyaszd el, öntsd a földre, mint a vizet.”

Az Ótestamentumban a vérrel foglalkozó legfontosabb és legterjedelmesebb szövegrészlet a Leviticusban (17,10–14) található. Ezen a több vonatkozást átfogó helyen az „Úr” a következőképp „rendelkezik”: „Ha Izrael házából bármelyik ember vagy bármelyik köztetek élő idegen [!] vért eszik, mindegy hogy milyen vért, ellene fordulok annak, aki vért evett és kiirtom a népből. Hiszen a test élete a vérben rejlik. A vért azért adtam nektek, hogy az oltáron elvégezzétek vele az engesztelés szertartását életeitekért, mert a vér szerzi meg az engesztelést az élet számára. Ezért mondtam Izrael fiainak: Senki ne egyen közületek vért, s a köztetek lakó idegen se [!] egyék vért. Ha valaki Izrael fiai vagy a köztetek lakó idegenek [!] közül vadászaton elejt egy vadat vagy madarat, amelyet nem szabad megennie [ti. mert a majd ezután tárgyalásra kerülő, ún. „tisztátalan” állatok közé tartozik], annak folyassa ki a vérét és takarja be földdel. Mivel minden testnek a vér az élete, és én azt mondtam Izrael fiainak: Ne egyétek meg a vérét egyetlen testnek sem, mivel minden testnek a vér az élete, aki eszik belőle, azt ki kell irtani.”

Úgy tűnik, hogy a vér megevésére vonatkozó tilalom már igen régóta megvolt az ótestamentumi zsidóságnál. E tényről látszik tanúskodni az első Sámuel-könyv (14,32–34), amely elmondja, hogy a filiszteusok fölött aratott egyik győzelmük után a rendkívül fáradt és kiéhezett zsidók nem

törődtek a vérre vonatkozó előírásokkal, és a különféle állatok vérét is elfogyasztották, ami ellen a király Saul azonnal föllépett. Az említett helyen a következőket olvashatjuk: „Az emberek nagyon kimerültek voltak. Ezért az emberek nekiestek a zsákmánynak, fogták a kecskét-juhót, a marhát és a borjút, s levágták a puszta földön. Sőt az emberek a *vért is elfogyasztották*. Jelentették hát Saulnak: »A nép vétkezik az Úr ellen: a vérral együtt eszi a húst.« Erre azt mondta a hírhozóknak: »Gurítsatok ide egy nagy követ!« Aztán megparancsolta Saul: »Vegyüljete az emberek közé, és mondjátok meg nekik: Mindenki hozza ide elem a marháját és juhát, s itt vágja le. Aztán megehetitek, de ne vétkezzetek az Úr ellen, hogy a vérral együtt eszitek a húst.«”

Miután áttekintettem a vér témaköréről nyilatkozó *ószövetségi* részleteket, talán nem lesz érdektelen az olvasó számára, ha fölvetem és röviden megválaszolom a következő kérdést: *milyen álláspontot képvisel a vért illetően az Újtestamentum, a kialakult kereszténység?*

E kérdés megválaszolását azzal kezdem, hogy utalok rá: a *vér fogyasztásának* ószövetségi tilalmát a specifikusan *keresztény* bibliai iratok is továbbviszik. Az Apostolok cselekedeteiben (15,19–20) a következő szerepel e továbbvitel kifejeződésekképpen: „... az a véleményem, hogy nem kell bolygatni azokat, akik a pogányságból [az etnikailag nem zsidók köréből] tértek meg az Istenhez [a keresztény hithez], hanem csak azt írjuk meg nekik, hogy *tartózkodjanak* a bálványoktól, nehogy tisztátalanná váljanak miattuk, továbbá, az erkölcstelenkedéstől, a megfojtott állattól és a *vértől*.” Ám az új vallás egyes iratai nem csupán a vér evését tiltják, hanem — Krisztus alakjához kötve — átveszik az Ótestamentum ama nézeteit is, amelyek a *vér rituális funkciójával* kapcsolatosak. Jelzi ezt a tényt már az is, hogy Péter első levele (1,1–2) szerint a kereszténnyé válás éppúgy a *Krisztus vérével történő meghintés* okozata, miként az ószövetségi zsidók bűntől való megszabadulása is csak az áldozati kecskebak vére révén lehetséges. Másként fogalmazva: az egyén a vétkes állapotból való kimenekülést csupán a keresztre feszített Bárány-Jézus vérének köszönhetően éri el. Péter a most hivatkozott iratában (1,18–19) e gondolatot részletesebben is kibontja, amikor a kereszténységet fölveteknek hangsúlyozza: „... tudjátok, hogy nem veszendő ezüstön vagy aranyon szabadultatok ki az atyáitoktól rátok hagyományozott értéktelen életmódból, hanem *Krisztusnak, a hibátlan és egészen tiszta báránynak a drága vére árán*.”

Mint ebből az idézetből nyilvánvaló, az újszövetségi Krisztusnak áldozati Bárányként ugyanaz a rituális funkciója van, mint az engesztelés

napján és egyéb alkalmakkor a bűnért való áldozatként bemutatott ótestamentumi kecskebakoknak: kiontott vérével lehetővé teszi a vétkes állapotból való megszabadulást, a tisztává válást. Még hozzá kizárólagos módon, ahogy Mózesre (az Ex. 24. fejezetének 3–8. versére) hivatkozva a *Zsidókhoz* írt levél részletesen megindokolja. Ez a levél — az ószövetségi megtisztulási szertartást a keresztényinél alacsonyabb értékűnek tekintve — kijelenti: ha a bakok és a bikák vére, valamint az üsző hamva külsőleg tisztává szentel a mózesi törvény szerint, akkor „mennyyel inkább megtisztítja lelkiismeretünket a holt cselekedetektől *Krisztus vére*” (9,14). Miközben azonban ennek az írásnak a szerzője a kereszténységet a megtisztítás értékessége szempontjából az ótestamentumi zsidó vallás fölé helyezi, egyúttal továbbviszi e vallás ama véleményét, hogy nincs bűntől való megszabadulás vér nélkül, mondván: „... a törvény szerint majdnem mindent vérrel tisztítanak meg, és *vérontás nélkül nincs bűnbocsánat*” (9,22). Az Efezosiaknak címzett levél (2,13) aztán pedig mindezzel összefüggésben még azt is megemlíti, hogy a keresztények csak „Krisztus vére árán” kerültek közel egymáshoz, azaz csupán e vérnek köszönhetően váltak közösséggé.

Az elmondottak lényegét röviden így foglalhatom össze: ahogy korábban már szót ejtettem róla, Krisztus mint áldozati Bárány az Újtestamentumban nem istenember, hanem a vallási képzelet sajátos szüleménye; olyan alak, amely történetileg ugyan az Ószövetség bűnáldozati bakjaihoz kötődik, ám hozzájuk viszonyítva a *humanizációnak magas szintjét* képviseli, mivel mint mitikus áldozati bárány a maga halálával, vérével végérvényesen megváltja (a keresztény tan szerint) az egész emberiséget vétkes állapotából, és így *teljesen kiiktatja a kultusból, az emberi életből a büntetlenséget célzó állatáldozatokat*.

TISZTA ÉS TISZTÁTALAN; MÁGIKUS MEGTISZTÍTÁS

Ha primitív népek gondolatvilágát tanulmányozzuk, minden alkalommal találkozunk egy sajátos fogalompárral, amely révén ezek az etnikumok (vallások) az összes dolgot két nagy csoportba, a *tiszta*, ill. a *tisztátalan* jelenségek körébe sorolják. Magának ennek a különbségtetésnek a lényegét tekintve semmi köze ahhoz, amit a modern ember fizikailag vagy erkölcsileg tisztának, ill. tisztátalannak tart. A primitív népek hamis hiedelmek alapján osztályozzák így a dolgokat. Ám nem csupán téves véleke-

désekről van szó, hanem ezen túlmenően két különös momentumról is. Egyfelől arról, hogy a teljességgel vagy ideiglenesen *tisztátalannak* számító jelenségek *tiltás*, tabu alá esnek, a *tiszta* körébe soroltak viszont *megehetők*, *érinthesők*, *feláldozhatók* stb. Másfelől pedig arról, hogy a tisztátalanságot a téves nézetet valló ember igyekszik megszüntetni, és e cél elérése érdekében *mágikus rítusokkal* — gyakran különféle *áldozásokkal* — él.

Ahogy az eddig elmondottakból, egyes idézetekből a kötet olvasója láthatta, a *tiszta* és *tisztátalan* dolgok, állapotok megkülönböztetése, valamint a velük kapcsolatos varázslási szertartások az *ótestamentumi zsidóságra is jellemzők*.

A Biblia lapjait forgató ember ezzel a sajátos szemlélettel, a *tisztát* és *tisztátalant* elkülönítő felfogással először a két özönvíz-mítosz egyikében találkozhat. E mítoszok közül az *elohista* változat, amelyben az Elohim (Isten) nevezetű természetfölötti hatalom szerepel, nem tesz különbséget *tiszta* és *tisztátalan* között, s úgy rendelkezik, hogy Noé minden állatfajból *kettőt*, 1-1 hímet és nőtényt köteles bevinni — ill. vitt be — a bárkájába (Gen. 6,19–20; 7,15–16). A másik mítosz, a *jahvista* variáció viszont, amelyben a Jahve (Úr) nevű istenség szerepel, használja az élőlények kapcsán a *tiszta* és *tisztátalan* fogalompárt, s az ebben kifejeződő szemlélettől meghatározottan Noénak *nem* minden állatfajból *ugyanannyit*, nem *kettőt-kettőt* kell felvennie hajójába. „Az Úr így szólt Noéhoz: »Szállj be egész családdal a bárkába. . . Minden *tiszta* állatból vigyél *hetet-hetet*, hímet és nőtényt, a *tisztátalanokból* pedig *kettőt*, hímet és nőtényt. (A madarakból is *hetet-hetet*, hímet és nőtényt), hogy ivadékul az egész földön életben maradjon.«” (Gen. 7,1–3.)

A későbbiek során az ótestamentumi papság sajátos listákat állított össze a teljességgel vagy ideiglenesen *tisztátalan* jelenségekről, s az ezekkel kapcsolatosan kimunkált tilalmi előírásainak igyekezett érvényt szerezni. Mielőtt egy ilyen listát idézek, megemlítek két dolgot. Egyrészt azt, hogy *Dániel* éppen a zsidó vallás étkezési tabui által ösztönözten kerül szembe a perzsa királlyal, aki neki és zsidó társainak az uralkodói ételekből rendelt ellátást (Dániel 1. fejezet). Másrészről pedig azt, hogy az Ószövetség *tiszta*, ill. *tisztátalan* jelenségeket megkülönböztető álláspontját, különféle étkezési tilalmait — mint a *körülmetélés* témaköre kapcsán részletesen szót ejtettem róla — igen kemény és hosszú ideig tartó harcban küzdötte le a kialakuló kereszténység.

S e bevezető megjegyzések után lássuk a jelzett listát, amely felsorolja, milyen dolgok tisztátalanok vagy tiszták, és ettől függően közülük melyek és mikor ehetők, érinthetők stb. A szöveg maga terjedelmes lesz, talán némiképp unalmas is, ám egy vonatkozásban igen tanulságos bepillantást biztosít az ótestamentumi zsidóság szociális-vallási-tudati életébe.

Az „Úr”-at a szöveg szerzője így beszélteti Mózeshez és Áronhoz: „Mondjatok meg Izrael fiainak: Nézzétek, az összes *szárazföldi állatok* közül ezeket ehetitek. Minden állatot, amelynek *hasított körmű, villás patája* van, és amely *kérődzik*, megehettek. De vannak közöttük, amelyek *kérődznek és hasított körmük van, mégsem ehetitek* őket. A *tevét* tartsátok *tisztátalannak*, mert bár *kérődzik*, de nem *hasított körmű*. Tartsátok *tisztátalannak* a *szirti borzot*, mert *kérődzik* ugyan, de nem *hasított körmű*. Tartsátok *tisztátalannak* a *nyulat*, mert *kérődző* ugyan, de nem *hasított körmű*. Tartsátok *tisztátalannak* a *sértést* [!], mert bár *hasított körme, villás patája* van, de nem *kérődzik*. *Ne egyétek meg a húsát, ne érintsétek a hulláját*, tartsátok *tisztátalannak*.

A *vízben élő állatok* közül ezeket ehetitek. Azokat, amelyeknek *uszonyuk és pikkelyük* van, s vízben, tengerben vagy folyóban élnek, mind megehetitek. De amelyeknek a tengerben és a folyóban *nincs uszonyuk és pikkelyük*, az ilyen állatokat és élőlényeket, amelyek ott élnek, tartsátok *tisztátalannak*. Tekintsétek *tisztátalannak*, *ne egyétek a húsukat és utáljátok a hullájukat*. Azt, ami a vízben él, de *nincs uszonya és pikkelye*, mind tartsátok *tisztátalannak*.

A *madarak* közül ezeket tartsátok *tisztátalannak*; ne egyetek belőlük, mert tisztátalanok: a *keselyű*, a *szakállas keselyű*, a *régi sas*, a *fekete kánya* különféle fajtáit, a *varjak* különféle fajtái, a *strucc*, a *kuvik*, a *sirály*, a *karvalyok* különféle fajtái, a *fülesbagoly*, a *bagoly*, a *kormorán*, a *vöcsök*, az *ibisz*, a *pelikán*, a *fehér keselyű*, a *gólya*, a *különféle gémek*, a *búbos banka*, a *denevér*.

Minden szárnyas rovar, amely *négy lábon* mászik, tartsátok *tisztátalannak*. A *négy lábon mászó szárnyas rovarok* közül *csak* a következőket ehetitek meg: azokat, amelyeknek a *lábszáruk fölött combjuk* van, hogy *szökdecselhessenek* a földön. Tehát ezeket ehetitek meg: a *vándorsáska* [!] különféle fajtáit, a *szolham-sáskát*, a *hargol-sáskát* és a *hangab-sáskát*. De minden más szárnyas rovar tartsátok *tisztátalannak*.

Ezektől váltok tisztátalanná: aki *megérinti hullájukat*, *estig tisztátalannak* számít. Aki *hullájukat cipeli*, *mossa ki a ruháját*, s *estig tisztátalannak* számít. Azokat az állatokat, amelyek *nem hasított körműek és nem ké-*

rödznék, tartsátok tisztátalannak, aki megérinti őket, tisztátalanná válik. Azokat az *állatokat*, amelyek *egész talpukon* járnak, tartsátok *tisztátalannak*; aki *érinti hullájukat*, *estig* tisztátalan marad. Aki cipeli hullájukat, mossa ki a ruháját, és *estig* számítson tisztátalannak. Ezeket tekintsétek tisztátalannak.

A *földön mászkáló* állatok közül ezeket tartsátok *tisztátalannak*: a *vakondot*, az *egeret*, a *különféle gyíkokat*, a *gekhót*, a *fürge gyíkot*, a *zöld gyíkot*, a *szalamandrát* és a *kaméleont*.

Az összes kis állatok közül tehát ezeket tartsátok tisztátalannak. Aki megérinti hullájukat, *estig* tisztátalannak számít. Azok a *tárgyak*, amelyekre *ilyen hulla ráesik*, mind *tisztátalanná* válnak: minden faedény, ruha, bőr, zsák és minden edény. Vízbe kell tenni és *estig* tisztátalannak számít, aztán megtisztul. Minden *cserépedényt*, amelybe ilyen hulla beesett, *össze kell törni*: a *tartalma is tisztátalanná* lesz. Minden ehető étel tisztátalannak számít, még ha leöblítik is vízzel. Minden *ital*, amelyet inni szoktak, *tisztátalanná* válik, bármi is. Minden, amire *ilyen hulla ráesik*, *tisztátalannak* számít. A *kemencét* és a *tűzhelyet* szét kell szedni [!], mivel tisztátalanná váltak és tisztátalanok maradnak számotokra, *de a forrás*, a *ciszterna* és a *nagy tó tiszta* marad. Aki azonban megérint egy benne levő hullát, az tisztátalanná válik. Ha a hulla *vetőmagra* esik, az *tiszta* marad. *De ha a mag be van áztatva* vízbe, és ilyen hulla beleesik, akkor tartsátok *tisztátalannak*.

Ha olyan állat hullott el, amely egyébként táplálékul szolgál, aki megérinti hulláját, *estig* tisztátalannak számít. Aki eszik a húsból, mossa ki a ruháját [?], és *estig* számítson tisztátalannak. Aki elcipeli hulláját, mossa ki a ruháját és *estig* számítson tisztátalannak.

Minden *kis állat*, amely a *földön mászkál*, *tisztátalan*, tehát nem ehetitek meg. Mindegyik, amelyik a hasán csúszik, mindegyik, amelyik négy lábon mászik, azaz minden kis állat, amely a földön mászkál, tisztátalan, tehát nem ehettek belőle. Ne tegyétek magatokat tisztátalanná ezekkel a csúszó-mászó állatokkal, ne szennyezzétek be magatokat velük, és azok ne szennyezenek be titeket. . .

Ez az állatokra, a madarakra és az összes élőlényre vonatkozó törvény; azokra, amelyek a vízben nyüzsögnek és a szárazföldön mászkálnak. Az a célja, hogy megkülönböztesse a tisztát a tisztátalantól, az ehető állatokat azoktól, amelyeket nem szabad megenni.” (Lev. 11,2–47.)

Az idézett szöveg több mozzanata egyértelműen tanúsítja, hogy a tiszta és tisztátalan ótestamentumi fogalma valóban különbözik a tudományos

értelemben vett fizikai, valamint erkölcsi tisztaság és szennyeesség álláspontjától. Igen régi idők emberi-vallási nézőpontjai őrződtek meg számunkra a Leviticus fentebbi részletében. És egyúttal kényszerítették is ezek a vélekedések az egyéneket arra, hogy szerintük éljenek. Mégpedig leírtságuk, dogmává merevedésük következtében egészen napjainkig, amit pl. jelez az a tény is, hogy a Leviticus ősi tilalma miatt *nem fogyasztanak ma sertéshúst az izraeliták* és az ő teológiájukhoz kötődő *iszlám hívei*. Az elmondottakkal kapcsolatban egyébként az érdeklődők figyelmét fölhívom arra, hogy az előbbi idézet szövegéhez tartalmilag igen hasonló fejtegetést a tiszta és tisztátalan dolgokról a *Deuteronomium* is magában foglal (14,3–21).

A tiszta és tisztátalan jelenségekre vonatkozó ótestamentumi elképzelésekkel, gyakorlati életvitellel összefüggésben — csupán érzékeltetés céljából — a következőkben bemutatok két konkrét példát. Közülük az első azt jelzi, hogy miként válik ideiglenesen valaki tisztátalanná, és mily eljárás révén tisztulhat meg. A másik pedig egy olyan varázsszert ismertet, amely az ószövetségi mágikus tisztító szertartásokban szinte központi szerepet játszó eszköz.

Az első példa a *gyermekágyas*, a *szülő asszonnyal* kapcsolatos, és a Leviticusban (12,1–8) olvasható, amelyben az „Úr” ezt „mondta” Mózesnek: „Hirdesd ki Izrael fiainak. *Ha az asszony szül és gyermeke fiú, akkor hét napig tisztátalannak számít, mint ahogy tisztátalan havi vérzése idején.* [Vö.: Lev. 15,19–30.] *A nyolcadik napon metéljék körül a gyermek előbőrét. De ő még harminchárom napig maradjon otthon, hogy megtisztuljon vére-től. Ne érintsen semmit, ami szent, és ne közeledjen a szentélyhez, amíg le nem telt tisztulásának ideje.*

Ha leánygyermeket szül, maradjon tisztátalan két hétig, éppúgy, mint havi vérzése idején [?], és még *hatvanhat napig maradjon otthon, hogy megtisztuljon vére-től.* Amikor letelt tisztulásának ideje — akár fiúról, akár leányról van szó —, vigyen a papnak a megnyilatkozás sátorának bejáratához *egy egyéves bárányt égőáldozatul és egy galambot vagy gerlét bűnért való áldozatul.* Ezt a *pap áldozza fel* az Úr előtt. Így végezze el fölötté az engesztelés szertartását, s akkor megtisztul vérenek folyásától.

Ez az asszonyra vonatkozó előírás, aki fiút vagy leányt szül. Ha nincs annyi pénze, hogy egy bárányt vegyen, akkor hozzon két gerlét vagy két galambot: egyet égőáldozatnak, egyet pedig bűnért való áldozatnak. A pap végezze el fölötté az engesztelés szertartását, s akkor megtisztul.”

Az idézett szöveg szerint tehát a megszületett *kislány* a maga édesanyját *kétszer* olyan hosszú időre teszi „tisztátalanná”, *mint* a világra jött *kisfiú*, s ez a nézet patriarchális, a férfit a nőnél jóval többre becsülő társadalmi viszonyokra utal. Maga a részlet különben — sok más hellyel összhangban — azt is jelzi számunkra, hogy a papok által konzervált megtisztulási rítusok mint hamis hiedelmeken alapuló szertartások mily hatalmas anyagi értékek elpusztításával jártak. Érdekes egyébként, hogy míg a gyermekágyas asszonyra vonatkozó fenti leírásban a pap csak mint kultikus cselekményt végrehajtó személyiség van jelen, addig más esetekben (pl. bőrkütés, lepra, kelevény, fejbőrbetegség, vészes hajhullás stb. kapcsán), úgy tűnik, *gyógyítói munkát is végez* (lásd ide vonatkozóan: Lev. 13–15. fejezet). Ez a momentum arra utal, hogy az ótestamentumi zsidóságnál — miként a régi görögöknél és más népeknél is az ókorban — hajdanán olyan kultikus személyiségek tevékenykedtek, akiknek utódai közül később nem csupán a papok kerültek ki, hanem az orvosok is.

A második említésre kerülő konkrét, a jelzett fontos varázsszerről, a *vörös tehen hamváról* szóló példa a Numeri 19. fejezetében szerepel, és a következő leírást foglalja magában: „Így szólt az Úr Mózeshez és Áronhoz: »Ez a törvény, amelyet az Úr szabott. Mondd meg Izrael fiainak:

Hozzanak neked *egy hibátlan vörös tehenet*, amelynek nincs semmi fogyatéka, amely *még nem volt igába fogva*. [Miként a frigyládát a filiszteusoktól visszaszállító szekér két tehene sem.] Ezt Eleazár papnak kell átadnotok. Aztán vezessétek ki a *táboron kívülre* és *vágják le* a szeme láttára. Akkor Eleazár pap vegyen az ujjával valamennyit a *véréből*, s *hintsen hétszer* egy keveset a véréből a megnyilatkozás sátra bejáratának irányában. Utána *égersék el* a tehenet a szeme láttára; a *bőrét*, a *húsát* és a *vérét a belső részeivel együtt* égersék el. Majd vegyen a pap *cédrusfát*, *izsópot* és *karmazsint*, s dobja bele a *tűzbe*, amelyben a tehen ég. Ezután a pap mossa ki a ruháját, mossa le a testét vízzel, s térjen vissza a táborba, de *estig tisztátalan marad*. Aki elégette, szintén mossa ki a ruháját, mossa le a testét vízzel, de *estig ő is tisztátalan marad*. Egy férfi, aki *tiszta*, gyűjtse össze a tehen *hamvait*, s a *táboron kívül* helyezze el egy *tiszta helyen*. Maradjon ott, s *szolgáljon* Izrael fiainak közössége számára *tisztító víz készítésére*, hiszen (a tehen) *engesztelő* áldozati adomány. Hanem aki a hamvakat összegyűjti, szintén mossa ki a ruháját, és *estig tisztátalan marad*. Izrael fiai és a körülükben tartózkodó idegen [!] számára egyszer s mindenkorra szóló rendelkezés:

Aki halottat, bármilyen emberi tetemet megérint, hét napig tisztátalan. Ezért tisztíttassa meg magát vele [a tehát hamvával] a harmadik és a hetedik nap, s akkor újra tiszta lesz. Ha azonban nem oldoztatja fel magát, nem lesz tiszta. Aki halotthoz, egy elhunyt embernek a holttestéhez hozzáért, és nem tisztíttatja meg magát, megszeptségteleníti az Úr hajlékát. Az ilyen ember ki kell irtani Izráel fiai közül. Mert nem hintették meg tisztítóvízzel, tisztátalan marad; a tisztátalanság továbbra is rajta marad.

A következő is törvény: Ha meghal valaki egy sátorban, az, aki belép a sátorba, vagy benn tartózkodik a sátorban, hét napig tisztátalan; az összes fedetlen edény is, amely nem volt lekötve, tisztátalanná válik.

Ugyanígy az is, aki a nyílt mezőn egy kard élén elhullt vagy más módon meghalt emberrel, emberi csontokkal vagy sírral érintkezésbe kerül, hét napig tisztátalan.

Egy ilyen módon tisztátalanná vált számára vegyenek az elégetett engesztelő áldozat hamvaiból, s egy edényben öntsenek rá élővizet. Aztán egy férfi, aki tiszta, fogjon egy izsópot, mártsa a vízbe, s hintse meg vele a sátort, az összes edényt s az összes embert, aki benne van, és azt is, aki csontot, elesett vagy más módon meghalt embert, vagy pedig sírt érintett. A harmadik és a hetedik napon is meg kell hintenie a tisztának a tisztátalanná váltát; akkor a hetedik nap tisztává válik. Ekkor mossa ki a ruháját és fürödjék meg vízben, s estére tiszta lesz. Aki azonban tisztálanná vált és nem tisztította meg magát, az illet ki kell irtani a közösségből, mert megszeptségtelenítette az Úr szentélyét, nem hintették meg tisztítóvízzel s tisztátalan maradt. Legyen ez örök törvény a számotokra. Aki a tisztítóvizet hinti, mossa ki a ruháját, s aki a tisztítóvizet megérinti, estig tisztátalan. S minden, ami tisztátalanhoz ér, tisztátalanná válik, s aki ezt megérinti, estig szintén tisztátalan marad.«”

NÉHÁNY MEGLEPŐ ÁLDOZÁS ÉS MÁGIKUS MŰVELET

Az eddigiek során az áldozási cselekményeket különféle elvi szempontok alapján tekintettem át. Most viszont először néhány rendkívüli nagyságú ótestamentumi áldozást ismertetek (lesznek köztük olyanok is, amelyek valamely ok miatt másutt is említésre kerültek). Majd pedig ezt követően néhány különleges mágikus műveletet mutatok be.

Az áldozások közül először azokról szólok, amelyekre a gyülekezeti sátor fölavatása után került sor. Ezeket a Numeri 7. fejezete írja le, amely

elmondja, hogy 12 egymást követő napon *Izrael 12 törzsvezetője* ajánlott fel áldozatokat. Hogy az ide vonatkozó teljes bibliai szöveget idézzem, arra nincs mód. Épp ezért csupán arra térek ki, milyen áldozatokat ajánlott fel az első napon *Júda* törzse nevében *Nachson* (Naasson), és ezáltal igyekszem az olvasóval érzékeltetni, mily roppant értékűek voltak a 12 törzs áldozatai együttesen. „Az első napon — mondja a Numeri 7. fejezetének 12–17. verse — Amminadab fia, Nachson hozta el ajándékát Júda törzséből. Ajándéka egy 130 sékel súlyú ezüst tál volt meg egy 70 sékel súlyú ezüst tálka, a szent mérték szerint, mindkettő tele olajjal vegyített lisztlánggal, ételáldozat céljára, továbbá egy 10 sékel súlyú arany szelence füstölő szerekkal töltve, *egy fiatal bika, egy kos és egy egyesztendő bárány égőáldozatnak, egy kecskebak engesztelő áldozatul, végül a közösség áldozatául két marha, öt kos, öt bak és öt egyesztendő bárány.*”

Másodikként arra térek ki, hogy milyen (általam korábban már ismertetett) áldozásokat végzett a *király Salamon*. Róla megemlíti a Biblia, hogy első ízben a *gibeóni magaslaton* mutatott be roppant mértékű áldozást. „A nép — olvashatjuk erről a Királyok első könyvében: 3,2–4 — akkor még az *áldozóhalmokon* áldozott, mert addig még nem építettek házat az ÚR nevének. Salamon ugyan szerette az URat, és apjának, Dávidnak a rendelkezései szerint élt, de ő is az áldozóhalmokon mutatott be áldozatot. A király Gibeonba szokott elmenni, hogy ott áldozzék, mert ez volt a legnagyobb áldozóhalom. Egyszer *ezer állatot* mutatott be Salamon égőáldozatul azon az oltáron.” Egy másik alkalommal, az általa építtetett *templom fölszentelésekor* még a most említettől is jóval nagyobb mérvű áldozást rendezett ez az uralkodó. „A közösség áldozataként... *huszonkétezer marhát és százhuszezer juhot* áldozott fel az Úrnak. Ezzel szentelték föl az Úr templomát, a király és Izrael fiai mindannyian.” (1 Kir. 8,63.)

Harmadik áldozási érdekességként azt említem meg, hogy a *második jeruzsálemi templom fölavatásával* kapcsolatosan milyen majdani áldozásokat jelez előre a babilóniai fogságban élő *Ezékiel* próféta, és azt, hogy az elkészült zorobábeli templom fölavatásakor *ténylegesen milyen áldozatok* felajánlására került sor. *Ezékiel* így beszélteti az istent a későbbi égőáldozati oltárról: „Azon a napon, amelyen elkészül, hogy rajta égőáldozatot mutassanak be és vérével meghintsék, adj a Cádok [Sádók] ivadékaik közül való levita papoknak, akik hozzám közelíthetnek... *egy fiatal bikát*, a csordából *bűnért való áldozatul*. Végy a véréből és kend meg vele az oltár négy szarvát és a kiszögellés négy sarkát, meg a szegélyt köröskörül, hogy megtisztítsd és megszenteld. Aztán fogd a bikát bűnért való

áldozatul: égessétek el a templomnak egyik elkülönített helyén a szentélyen kívül. A második napon mutass be *egy hibátlan kecskebakot bűnért való áldozatul*, és tisztítsák meg az oltárt úgy, amint megtisztították a bikával. Amikor elvégezted megtisztítását, áldozz fel *egy hibátlan fiatal bikát és egy hibátlan kost* a nyájból. Vidd ezeket az Úr elé, a papok hintsenek rájuk sót, és mutassák be őket *égőáldozatul* az Úrnak. *Hét napon át* kell naponta *egy bakot bűnért való áldozatul* feláldozni, meg *egy hibátlan bikát és egy kost* a nyájból. Hét napon át kell az oltárt bünteleníteni és fölszentelni.” (Ezékiel 43,18–26.) — Hogy aztán Ezékiel mennyire volt megbízhatóan jósló próféta, azt eldöntheti a kedves olvasó, ha az elkészült második templom fölszentelésekor ténylegesen lezajlott áldozás alábbi adatait összeveti az övéivel. „Izrael fiai, a papok, a leviták és a többiek, akik hazatértek a fogságból, örömmel ünnepelték meg Isten házának fölszentelését” — mondja Ezsdrás könyve (6,16–17) —. Az isten házána e fölszentelésekor *száz bikát, kétszáz kost, négyszáz bárányt* mutattak be, egész Izraelért *engesztelő áldozatul*, meg *tizenkét kecskebakot*, Izrael törzsei számának megfelelően.”

A negyediként említésre kerülő áldozati cselekmény azzal függ össze, hogy a *kusiták* megtámadták a *déli zsidó államot*. Ám az utóbbi lakói nagy vereséget mértek rájuk, elfoglalták számos városukat és igen gazdag zsákmányt szereztek tőlük. Majd ezután királyuk, Aza uralkodásának 15. évében az egyik napon összegyűltek *Jeruzsálemben*, és ott a következőt tették: „Azon a napon *hét száz szarvasmarhát és hétezer juhot* mutattak be az Úrnak véresáldozatul abból a zsákmányból, amelyet magukkal hoztak.” (2 Krón. 15,11.)

Az ötödik áldozás, amelyet érdekességgként megemlítek, *Ezékiás* (Hisz-kija) júdai király nevéhez fűződik (i. e. 724–695), aki a maga uralmát vallási reformmal, azzal igyekezett erősíteni, hogy a különféle korabeli kultuszok ellenében Jahvéét törekedett kizárólagossá tenni. Hogy milyen eszközökkel? Arról egy vonatkozásban a második Krónika-könyv egyik részlete (29,20–24) számol be, amelyben a következőt olvashatjuk: „Reggel . . . Hiszkija király fölkel, összehívta a város főembereit és fölment a [Salamon építtette] templomba. Felvittek *hét fiatal bikát, hét kost, hét bárányt és hét kecskebakot bűnért való áldozatul* a királyi házáért, a szent helyért és Júdáért. Aztán megparancsolta Áron fiainak, a papoknak, hogy áldozzák fel őket az Úr oltárán. Miután levágták a bikákat, a papok vették a *vért*, és ráöntötték az oltárra. Aztán levágták a kosokat és a *vért* az oltárra öntötték. Végül oda vitték a bűnért való áldozatra szánt bako-

kat is a király és a gyülekezet elé, és azok rájuk tették kezüket, majd a papok levágták őket és *vérüket* bűnért való áldozatul az oltárra öntötték, engesztelésül egész Izraelért. Azt parancsolta ugyanis a király, hogy egész Izraelért legyen az égő- és a bűnért való áldozat.”

A hatodik — és egyben az utolsó — áldozati cselekmény, amelyre még kitérek, Ezsdrás könyvében szerepel. Ennek az iratnak az egyik fejezete arról tudósít, hogy az *Ezsdrással a babilóniai fogságból visszatért zsidók milyen áldozást* hajtottak végre. „Ebben az időben a száműzöttek, akik visszatértek a fogságból — mondja a szöveg: 8,35 —, égőáldozatot mutatnak be Izrael Istenének: *tizenkét bikát* egész Izraelért, *kilencvenhat kost, hetvenkét bárányt, tizenkét kecskebakot* — mindezt égőáldozatul az Úrnak.”

E sajátos áldozási adatok áttekintése után most olyan *mágikus műveleteket* mutatok be, amelyek alapvetően jellemzők az ótestamentumi rituáléra, s amelyek egy részét szinte mindenki ismeri, mivel részét képezik az európai kultúrának.

Az első mágikus műveletsor, amelyet megemlítek, az Exodusban található, s azzal kapcsolatos, hogy az „Úr” Mózes vezetésével „ki akarja hozni” Egyiptomból az önkényesen népévé, elsőszülött fiává (4,22) „választott” zsidóságot. E cél elérése érdekében Jahve ugyancsak furcsa módszerekkel él. Ahelyett, hogy természetfeletti hatalmát mozgósítva közvetlenül kényszerítené a Nílus menti ország fáraóját a héberek elengedésére, inkább „megkeményíti” az uralkodó szívét, hogy az ne tegyen eleget a Mózes és Áron tolmácsolta isteni óhajnak, s így az egyiptomiakat sújtani lehessen a *tíz csapással*. Az utóbbiak előidézésében egyébként alapvető szerepet játszik *Mózes varázspálcája*, amelyre a zsidóság vezetőjének kiszemelt férfiú akkor tesz szert, amidőn még apósánál, a midianita főpapnál (Réhuel = Jethró) van, amidőn Jahve megjelent neki az égő csipkebokorban, s önmagáról ily meghatározást adott (3,14): „*Én vagyok, aki vagyok.*” Dehát miért van szükség erre az eszközre? Azért, mivel Mózes önbizalom hiányában szenved, s nem hisz abban, hogy saját népe és a fáraó hallgatni fog rá. Épp ezért az istenség segítséget nyújt neki. Egyrészt azzal, hogy mivel gyenge beszédképességű, melléje rendeli szószólónak bátyját, a nála 3 évvel idősebb *Áront*, a kiváló szónokat. Másrészt azzal, hogy az eddig egyszerű botját mágikus hatalommal ruházza fel. Erről az Exodusban a következőket olvashatjuk: A bátortalan Mózes megkérdi az istenségtől: Mi lesz, ha nem hallgatnak rám, ha nem hiszik el nekem, hogy megjelent nekem az „Úr”, és ő akarja az Egyiptomból való

kivonulásunkat? A kishitű férfit ekkor az istenség olyképpen bátorítja, hogy a kezében lévő *botot* ledobhatja vele a földre, s az ott menten *kígyóvá* változik; majd a kígyó farkát megfogatja a beijedt Mózzsal, és az állat azonnal visszaváltozik bottá. Maga Jahve pedig mindezzel összefüggésben így szól a nem éppen hadvezéri bátorságot tanúsító férfiúhoz: „Erről majd elhiszik, hogy atyáid istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákób Istene megjelent neked.” (Ex. 4,5.) A bot aztán később is birtokolta a mágikus erőt. A fáraó és az ő szolgálai elé *Áron* (?) által vetve *kígyóvá* lesz. Ugyanilyen tettet azonban képesek végrehajtani az uralkodó tudósai és varázslói is; ám Áron botja elnyeli az övéiket (Ex. 7,8–13). A következő nap ugyanezzel a pálcával Áron és Mózes *vérré* változtatja az egyiptomi vizeket, elpusztítja a folyók halait, hogy megfélemlítse a fáraót és az engedje el országából a zsidókat. Ám az uralkodó nem ijed meg, nem tesz eleget a követelésnek, mert ugyanezt a varázslatot az ő emberei is meg tudják cselekedni. „De az egyiptomi varázslók a maguk tudományával ugyanazt művelték.” (Ex. 7,22.) Következő lépésként a bot révén Áron *békákkal* árasztja el Egyiptomot, ám ugyanezt a fáraó mágusai is képesek megtenni (Ex. 8,1–3). Az újabb ároni varázslási műveletet, a porból előidézett *szúnyoginváziót* azonban az uralkodó emberei már nem tudják utánozni. És ugyanígy a *bölgölyinváziót*, a *dögvész*, a *fekélyek*, a *jégeső*, a *sáskajárás*, a *sötétség* csapását, továbbá az *elsőszülöttek elpusztítását* sem (Ex. 8–11. rész). Ezt követően aztán a megrettent fáraó elengedi országából a zsidókat, akik — a Biblia szerint istenük tanácsára — *kifosztják* az egyiptomiakat (Ex. 3,21–22 és 12,35–36).

Maga a varázspálca pedig továbbra is funkcionál. Amikor Jahve által ösztökélve az egyiptomiak az országukból már kivonult zsidók üldözésére indulnak, és a tengernél utolérik őket, akkor Mózes a mágikus botjával *kétfelé választja a vizet*, hogy népe a tengeren száraz lábbal átkelhessen; majd amikor az egyiptomi sereg utánuk nyomul, pálcájával a vizet ismét összeczárja, és az üldözők elpusztulnak. (A modern valláselmélet újkori megalapítója, *Spinoza* azt mondja, hogy ahol a Bibliában csodákról esik szó, ott szinte mindig valamilyen természetes ok is szerepel, és ezzel arra utal, hogy az Ótestamentum leírásai általában valamilyen rendkívül szokatlan eseményt értelmeznek csodaként. S hogy miért utalok én éppen most Spinoza e megjegyzésére? Nos, azért, mivel az Exodus szerint a zsidóság megmenekülése, a víz szétválasztása nem egyszerűen a mózesi bot mágikus működésének köszönhető, hanem a fújó szélnek, annak, hogy az „Úr egész éjjel tartó erős *keleti széllel* viasztorította a tengert és *kiszáritotta*”, s a „víz kettévált”: Ex. 14,21.)

A varázspálca újabb csodás működése — a pusztai vándorlás idején — akkor következik be, amikor a *kősziklából vizet fakaszt* vele Mózes. E rendkívüli eseményről, amelyre sokszor utalunk, ha valamely feladat nehézségét kívánjuk érzékeltetni, az Exodus (17,1–6) számol be: „Izrael fiainak egész közössége az Úr útmutatása szerint Szin pusztájában táborról táborra haladt tovább, majd Refidimnél álltak meg. Itt nem volt ivóvíz a nép számára. A nép nekitámadt Mózesnek és így szólt: »Adj nekünk ivóvizet!« Mózes ezt válaszolta: »Miért támadtok engem? Miért kísértitek az Urat?« A nép azonban szomjas volt, azért tovább zúgolódott Mózes ellen: »Miért hoztál ki bennünket Egyiptomból — kérdezték —, talán azért, hogy gyermekeinkkel és állatainkkal együtt szomjan haljunk?« Mózes ilyen szavakkal fohászkodott az Úrhoz: »Mit tegyek ezzel a néppel? Kevés a híja és megkövez.« Az Úr ezt válaszolta Mózesnek: »Haladj a nép előtt, vedd magadhoz Izrael véneit, fogd kezedbe a *botodot*, amellyel a Nílusra rácsaptál és menj. Én odaállok eléd a sziklára a Hórebnél. *Üss rá a sziklára, víz folyik majd belőle*, hogy igyék a nép.« Mózes úgy is tett, Izrael véneinek a jelenlétében.” (A vízfakasztási történet — egészen más összefüggésben — szerepel a *Numeri 20. részében is*. Itt Mózes kétszer üti meg a kősziklát víznyerés céljából, és — állítólag — Áronnal együtt azért nem mehetnek be az ígéret földjére, mert ekkor nem hittek igazán az Úrban. Más helyek — pl. Num. 13–14. rész, Deut. 1,35 — viszont egyéb okot említenek: az Egyiptomból kijött zsidók azért nem juthatnak el Kánaánba, mert amikor Paran pusztájában táborozva kikémlelőket küldtek az ígéret földjére, és azok az elfoglalást illetően különböző javaslatokat tettek, akkor a támadást akaró Józsué és Káléb kivételével mindenki — maga Mózes és Áron is — gyáván viselkedett, nem hitt abban, hogy az „Úr” győzelemre „segíti” őket.)

A szóban forgó varázspálca rendkívül különös felhasználásáról beszél az Exodus 17. részének 8–14. verse. Ez egy olyan *csatát* ír le, amelyet a *zsidók* és az *amalekiták* vívtak egymással. Az említett helyen az alábbiakat olvashatjuk: „... az amalekiták előrenyomultak, hogy Refidimnél megküzdjenek Izrael fiaival. Mózes így szólt Józsuéhoz: »Válassz ki magadnak férfiakat és holnap szállj harcba az amalekitákkal. Én pedig *Isten botjával a kezemben* kiállok a *domb tetejére*.« Józsué úgy tett, ahogy Mózes parancsolta, s kivonult, hogy megütközzék az amalekitákkal. Mózes közben Áronnal és Hurral fölment a domb tetejére. Ameddig Mózes a *kezét kitarva* tartotta, az *izraeliták fölényben* voltak, de *ha leeresztette a kezét*, az *amalekiták jutottak fölénybe*. Ezért vettek egy követ, odavitték és

ráültették. *Áron és Hur* pedig a *karját tartotta*: egyik az egyik oldalon, a másik a másik oldalon. Így a karja napszálltáig kitárva maradt. Józsué kard élére hányta az amalekitákat és hadi népüket. Ezután az Úr így szólt Mózeshez: »Írd le ezt emlékül egy könyvbe, és közöld Józsuéval, hogy az amalekiták emlékét kitörlöm az ég alól.« — Vajon ez a történet csupán a fantázia szülöttje? Vagy esetleg annak sajátos emlékét őrzi, hogy hajdán idegen égitestek fejlett civilizációjú lakói látogattak ide a földre, és tőlük eredő sajátos eszközt (netán rádióadót) jelent a szövegben szereplő isteni bot? Választ e kérdésekre nem tudunk adni. Ám ennek ellenére óvatosnak kell lennünk a múlt, a bibliai dolgok megítélésében, mert igaz az, amit Francis *Bacon* hangsúlyozott 1620-ban: a természet (a történetek) fortélyá kijátssza az emberi elme fortélyát.

Bizonyos varázspálcáról a Numeri 17. fejezetének 16–26. versében is szó esik. Hogy aztán ez azonos-e a mózesivel vagy esetleg egy másik dolog, azt nem lehet megállapítani. Az Ótestamentum ezt azután említi, hogy a világi és a papi hatalmat kisajátító, önmagukat a nép fölé helyező Mózesék elpusztították az ellenük lázadó, a közösség érdekeit, a demokratikus viszonyokat védelmező *Kóré* (Korach) csoportjának 250 tagját, majd pedig az emiatt „zugolódók” közül 14 700 embert. A zsidóság körén belül ekkor a hatalomért folyik a harc, és Mózesék a maguk álláspontját (hogy ti. őket az istenség válaszotta ki a világi és a papi uralomra) azzal a bizonyos varázspálcával — *Áron mágikus botjával* — igazolják, amelyet fentebb említettem. Itt voltaképpen „istenítele”-ről van szó, amelynek a története így hangzik:

„Ekkor az Úr azt mondta Mózesnek: »Szólj Izrael fiaihoz: adjon neked minden törzs, minden vezér egy botot, törzsenként összesen tizenkét botot, s mindegyik írja rá a magáéra a nevét. *Áron* nevét pedig írd a *Lévi botjára*; mert az ő törzsüknek a vezérét is megilleti egy bot. Aztán tedd őket a megnyilatkozás sátorában a *bizonyság* [a tízparancsolatot tartalmazó *frigyláda*] elé, ahol meg szoktam nyilatkozni neked. *Annak a botja, akit kiválasztok, kihajt*. Így magam vetek véget Izrael fiai ellenetek irányuló zúgolódásának.«

Mózes szólt Izrael fiaihoz s vezéreik mind átadták *neki* botjukat, minden vezér egyet, törzsenként, összesen tizenkét botot; köztük volt *Áron botja* is. Mózes letette az Úr elé a botokat a törvény sátorában. Mire Mózes másnap reggel belépett a törvény sátorába, lám *Áron botja*, Lévi törzsének a botja *hajtott ki: rügyet fakasztott, virágba borult s mandulát érlelt*. Mózes az összes botot kivitte az Úr színe elől az Izrael fiaihoz, mindnyájukhoz. Megnézték s mindegyikük (újra magához) vette botját.

Az Úr azonban azt mondta Mózesnek: »*Áron botját* vidd vissza a *tanúság* [a frigyláda] *elé*, megőrzés végett, figyelmeztetésül a lázadóknak. Így vess véget zúgolódásuknak, nehogy újra fölbredjen ellenem, s meg kelljen halniuk.« Mózes így tett; ahogy az Úr parancsolta neki, aszerint járt el.”

Maga ez az Áron mágikus pálcájával kapcsolatos történet nem csupán a világi és a vallási hatalomért vívott harc emlékét őrzi sajátos formában. Egyúttal azt is megtudhatjuk belőle, hogy e küzdelem során a csalást bármiféle aggály nélkül alkalmazta a hatalomra törő Mózes. Mert gondoljuk csak meg a következőket: Nem különös, hogy éppen ő viszi be a 12 botot a sátor benső részébe, amelybe egyébként csak a már fölkent főpapnak szabad belépnie? Nem meglepő, hogy ő hozza ki is őket onnan, s így csupán neki van módja manipulálni a végeredményt? És miként lehetséges, hogy az istenség, aki korábban azt határozta, a gyülekezeti sátor legbelső részében csak a frigyláda és az abban elhelyezett, a kinyilatkoztatott parancsolatokat tartalmazó két kőtábla lehet, most — módosítva korábbi álláspontját — úgy dönt: Áron kivirágzott botját is be kell tenni a szentek szentjébe, a frigyláda elé?

Egy másik mágikus eszközről, a *rézkígyóról* a Numeri 21. fejezetének 4–9. verse számol be: A zsidók „Hór hegyétől a Sás-tenger [= Vörös-tenger?] felé vezető úton indultak tovább, hogy megkerüljék Edom országát. A nép azonban belefáradt a vándorlásba és *zúgolódott* az Úr és Mózes ellen: »Miért hoztatok ki Egyiptomból? Hogy elpusztuljunk a pusztában? Hisz se kenyér, se víz nincs! Ez a nyomorúságos eledel [manna: Num. 11,6] utálattal tölt el minket!« Erre az Úr *tüzes kígyókat* küldött a népre, ezek megmárták őket, úgyhogy Izrael fiai közül *sokan meghaltak*. Ennek láttára a nép Mózeshez járult s megvallották: »Vétkeztünk, amikor zúgolódtunk az Úr ellen és te ellened. Járj közben értünk az Úrnál, hogy vigye el ezeket a kígyókat rólunk!« Mózes tehát közbenjárt a népért. S az Úr így válaszolt Mózesnek: »Csinálj egy tüzes kígyót s erősítsd egy póznára. Akit marás ért s rátekinthet, életben marad!« Mózes tehát csinált egy *rézkígyót* s egy *póznára* tette. *Akit megmártak* a kígyók, de *föltekintett* a rézkígyóra, az *életben maradt*.” — Mi lehet vajon ez a rézkígyó? Talán tényleg csupán egy varázslási műveletben felhasznált eszköz? Aligha. Ha csak ilyen szerepet játszana a pusztában vándorló zsidóság — és egyáltalán az ótestamentumi nép — életében, akkor a funkciója csupán ideiglenes volna. Igen ám, de hát akkor miért létezik még sok évszázad múltán is. Esetleg azért, mivel hajdani mágikus-megmentő hatása miatt megőrizték az utódok? Ez egyál-

talán nem valószínű, mert akkor viszont a vallási reformot végrehajtó *Ezékiás* (Hiszkija) júdai uralkodó nem törette volna össze. A király általi elpusztítása inkább arra utal, hogy a *rézkígyó* (netán a totemizmus korából eredő) *istenség* volt, „akit” az ószövetségi zsidók a bikához és más állatokhoz hasonlóan tiszteltek. Minden valószínűség szerint erről van szó. A Királyok második könyve (18,4) ugyanis világosan kimondja: Ezékiás azért törette össze, mert „Izrael fiai egészen addig *tömjéneztek előtte*”.

S mindez azt is jelzi, hogy Mózes — ha egyáltalán történeti személy, akkor — nem monoteista, hanem „bálványimádó” volt, és csupán későbbi idők teológusai igyekeztek őt egyistenhívő arculattal fölruházni.

MÓZES KÜLÖNÖS HALÁLA ÉS ELTEMETÉSE

A mágikus ceremóniák közül feltétlenül ki kell térnem *Mózes halálára*. Ám mielőtt értelmezési szándékkal bármit is mondanék ezen eseményről, idézem magát az idevonatkozó szövegrészt, amely a *Deuteronomiumban* (34,1–10) olvasható:

„Mózes... Moáb pusztájából fölment Nebo hegyére, a Piszga-hegység csúcsára, amely Jerikóval szemben [a Jordán *keleti* partján] van, s az Úr megmutatta neki az egész országot: Gileádot Dánig, egész Naftalit, Efraim és Manassze földjét, Júda egész területét a nyugati tengerig, a déli országrészt és a (Jordán)-kanyart, Jerikónak, a pálmák városának síkságát, egészen Coárig. Így szólt hozzá az Úr: »*Ez az a föld, amelyre Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak esküt tettem ezekkel a szavakkal: Utóda-idnak adom! Megnézheted, saját szemeddel, de oda nem jutsz el!*«

Akkor ott, Moáb földjén *meghalt Mózes*, az Úr szolgája, az Úr ígérete szerint. (Az Úr) Moáb földjén, a völgyben temette el Bet-Peorral szemben. *De sírját nem ismeri senki*, mind a mai napig. Mózes 120 esztendő volt, amikor meghalt. Szeme sem tört meg, frissessége megmaradt. Izrael fiai 30 napig siratták Mózes a Moáb pusztáján, akkor végetért Mózes siratásának ideje. *Józsué*t, Nun fiát azonban *eltöltötte a bölcsesség lelke*, mivel *Mózes rátette kezét* és Izrael fiai engedelmeskedtek neki — úgy tettek, amint az Úr Mózesnek parancsolta.

Izraelben azonban nem támadt többé olyan próféta, mint Mózes, akivel az Úr szemtől szemben találkozott.”

Ezt a beszámolót olvasva az ember fejében több kérdés is motoszkálni

kezd. Pl. a következők: Mózes 120 éves koráig, haláláig teljesen friss maradt mind fizikailag, mind pedig szellemileg? Ha viszont ez igaz, akkor miért kell búcsút vennie az élettől? Talán ama két fentebb említett bűne miatt, hogy a vízhiány idején nem hitt az „Úr” csodatévő erejében, ill. Áronnal együtt később Parán pusztájából nem mert elindulni Kánaán meghódítására? De ha ez — tegyük fel egy pillanatra — így is van, akkor miért nem tudja senki, hová temették el ezt a férfiút, aki csupán megpillanthatja a Nebo hegyéről az ígéret földjét? És mi rejlik vajon amögött, hogy utódját eltölti a bölcsesség lelke, amikor a kezét ráteszi? És mi az oka vajon annak, hogy magát a főpapot, Áront is „meghalasztja” az „Úr” jóval a honfoglalás előtt? (Itt egyébként időbeli ellentmondás is van, mert: 1) Áron 3 évvel idősebb Mózesnél; 2) 123 évesen kénytelen búcsút venni az élettől; 3) Mózes 120 évesen hal meg; 4) mindez azt jelenti, hogy a két fivérnek ugyanabban az esztendőben kellett búcsút vennie a napfénytől; 5) igen ám, de a Numeri 21–36. része szerint Áron halála után még jóegynéhány év telt el és a vándorlás számos cselekménye, a Jordántól keletre fekvő területek meghódítása stb. zajlott le addig, amíg az „Úr” „elvette” Mózes életét; 6) következésképpen itt legendás történeésekről, költött időpontokról van szó.)

Mindez azonban egyáltalán nem jelenti, hogy a Mózes halálát leíró részletben nincsenek reális, a társadalmi-vallási fejlődés szempontjából rendkívül fontos-érdekes mozzanatok. Mármost melyek ezek?

Először is az, hogy a korabeli világszemlélet szerint Mózes mint vezető személyiség a *pusztai vándorlás területével áll mágikus kapcsolatban*, és ezért nem mehet be Kánaánba, s ezért nem viheti be oda a maga népét. Gyakorlatilag tehát valószínűleg megölték Mózes, és a helyére Józsué személyében olyan irányító kerül, aki mágikus szempontból már az elfoglalandó területhez kötődik. Különben amikor a Mózes haláláról beszámoló fenti idézetet olvassuk, szinte önkéntelenül is eszünkbe ötlük a magyar történelem egyik sajátos, legendás színezetű eseménye. Az utóbbi szerint a honfoglalást megelőzően ősünk Árpád személyében új vezetőt választanak. A régít, Álmost pedig — minden bizonnyal — olyan nézet alapján megölik, amilyen által ösztönzötteen az ótestamentumi zsidók is végetvetnek Mózes életének. Hogy maga Álmos — miként Mózes is — a régi területtel, Árpád pedig — miként Józsué is — az elfoglalandó területtel áll varázslati viszonyban, azt jelzi ama momentum, hogy Árpád a Kárpát-medencéből vitet magának földet és vizet, s ezáltal mintegy a maga és népe mágikus birtokává teszi a meghódítandó vidéket. A szóban forgó sajátos

szemlélet az ókorban szinte minden népnél megvan. Ezt a tényt — a sok lehetséges példa közül egyet kiragadva — a következővel érzékeltetem: Hérodotosz (VII. 131–133) elmondja, hogy Xerxész perzsa király, aki i. e. 480-ban a Balkán-félsziget déli részén élő görögökre támadt, követeket menesztett az utóbbiak városállamaiba, és azt követelte tőlük, hogy behódolásuk jeléül küldjenek neki földet és vizet; a történetíró aztán nem csupán azt ismerteti, hogy mely poliszok tettek eleget az uralkodó fölhívásának, hanem megemlíti azt is, hogy Xerxész az athéniekhez és a spártaiakhoz föld és víz követelése céljából nem menesztett delegátusokat, mert amidőn korábban az apja, Dareiosz küldött hozzájuk embereket ugyanezen célból, akkor „az egyik városnak a lakossága a követeket egy mélységbe, a másik pedig egy kútba dobta, hogy onnan hozzanak földet és vizet a királynak”. Az elmondottakat figyelembe véve talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy a pusztai vándorlás ótestamentumi főpapjának, Áronnak a halálát is ugyanaz a mágikus szemlélet és gyakorlat idézte elő, amelyről most Mózesrel kapcsolatosan ejtettem szót. (Zárójelben utalok rá: a Numeri 27. részének 12–14. verse csupán megemlíti Mózes halálát, de semmit sem mond arról, hogy e férfiú élete mily különös körülmények közepette ért véget.)

Másodszor reális momentum azzal összefüggésben fejeződik ki a Mózes halálát leíró szövegben, hogy *senki sem ismeri e férfi sírjának a helyét*. Vajon mi az, ami e megjegyzés mögött mint evilági tartalom meghúzódik? Nos, a következő: a primitív gondolkodás szerint a *közösség és vezetője közt mágikus kapcsolat* áll fenn, amely a vezető halála után is tovább létezik; épp ezért az elhalt vagy megölt vezető tetemét el kell rejteni, hogy *senki* ne találhasson rá, és felette vagy vele végzett ártó mágia révén *ne okozhasson bajokat* magának az *élő közösségnek*. Ez a különös szemlélet játszik közre abban, hogy Attila hun királyt hármasszóporban egy folyó medrében úgy helyezik örök nyugalomra, hogy senki sem ismeri eltemetésének színhelyét. S ez húzódik meg az egyik korai görög zsarnok, a korinthuszi Periadrosz döntése mögött is, aki önmagát úgy öleti meg és temeteti el, hogy senki se tudja, hol van a sírja. Célját a következő módon éri el: emberei közül — még életében — két csoportnak ad parancsot; az első tagjait arra kötelezi, hogy valakit öljenek meg és rejtett helyen földelék el; a második tagjainak pedig azt írja elő, hogy röviddel ezután az előbbi parancs végrehajtóit gyilkolják le; Periadrosz aztán — elmaszkírozott állapotban — önmagát öleti meg, és eltemetési helyének titkát azáltal őrzi meg, hogy az ővele végzőket eltávolíttatja az élők sorából.

Az ótestamentumi mágikus ceremóniák kapcsán ugyancsak fontosnak tartom megemlíteni, hogy bennük — mint korábban röviden már utaltam rá — igen fontos szerepet játszik a *kéziráttevés*. És ezt nem csupán az Ószövetségben figyelhetjük meg, hanem a Krisztus és a tanítványai által végrehajtott csodás tettekben is. Mint jeleztem, *Józsua* azért telik el lelki bölcsességgel, s azért válhat a honfoglaló zsidóság vezérévé, mert Mózes ráteszi a kezét. Miként ismételtén szó esett róla, a bűnázdoszatul bemutatott *kecskebak* éppen azáltal veszi magára és viheti el magával Azázelnek a pusztába Izrael vétkeit, mivel a szómágia szellemében a bűnöket felsoroló főpap (Áron, ill. mindenkori utódja) kezét ráhelyezi az állat fejére (Lev. 16,20–22). Amikor a pusztai vándorlás idején Mózes pappá szenteli Áront és fiait, akkor a fölszenteltek a bűnért való áldozatnak szánt *bika* fejére helyezik a kezüket (Lev. 8,14), és ugyanúgy tesznek az *égőáldozati kossal* is (uo. 8,18 és 8,22; vö.: Ex. 29,10–19). Amikor *Jákób* (Izrael néven említve) *megáldja* fiának, Józsefnek két gyermekét, *Efraimot* és *Manassét*, akkor ezt a műveletet kéziráttevéssel hajtja végre, és meglepő módon a másodszülött Efraimot olyképpen avatja jogilag (?) elsőszülötté a bátyjával, Manasséval szemben, hogy a *jobbját* helyezi az ő fejére (Gen. 48,8–19). Amikor *Samária* városának *lakói* közül sokan elfogadták Fülöp munkálkodásának köszönhetően a keresztény tanokat — köztük a varázsló, a helyiek által eddig isteni eredetű férfinak tekintett csaló Simon is —, akkor a „Szentleket” azáltal kapták meg, hogy a Jeruzsálemben lévő apostolok által a helységbe küldött Péter és János rájuk tették a kezüket (Ap. csel. 8,9–25). A Timóteusnak írt második levél szerzője, a fogságban levő *Pál* arra ösztönzi a címzettet, hogy élessze föl magában az „Isten kegyelmét”, amely kézirátétel következtében él benne (1,6–7). Barnabást és Sault (azaz Pált) olyképpen rendelik a társak bizonyos térítői tevékenységre, hogy rájuk teszik a kezüket (Ap. csel. 13,2–3). Az első Timóteus-levélben Pál a címzettet figyelmezteti: „Kezedet elhamarkodva ne tedd föl senkire...” (vagyis Timóteus ne részesítsen valakit indokolatlanul valami jóban: 5,22). Kéziráttevéssel gyógyítja meg a *Jézus*-alak a bélpoklost (Máté 8,3), Péter lázas anyósát (uo. 8,14–15), a vízkórost (Lukács 14,1–4), támasztja fel Jairus leányát (Máté 9,25), a naimi ifjút (Lukács 7,11–15), és tesz hallóvá egy süketet (Márk 7,32–35).

Vajon mi lehet az oka annak, hogy a kéziráttevés — vagy általánosabban fogalmazva: a megérintés — oly fontos szerepet játszik a mágikus művele-

tekben, számos bibliai szertartásban és történetben? Minden bizonnyal elsődlegesen az, hogy a *fizikai érintkezés* valami *varázslatos hatást* gyakorol az élőlényekre. Gondoljunk csak arra, hogy a síró kisgyerek mily gyorsan elhallgat, ha anyja megérinti, vagy a békés elégedettség mily érzése keríti hatalmába a kis állatokat, ha anyjukhoz dörgölőzhetnek stb. S nem árt azt sem emlékezetünkbe idézni, hogy a szerelmesek mennyire törekednek egymással kéz a kézben járni. A fizikai érintkezés révén feszültségek vezetődnek le, rémület múlik el, biztonságérzés száll meg bennünket. Mivel aztán a legtöbbször a „szerszámok szerszáma”, a kéz révén érintjük meg egymást, magától értetődik, hogy a kézrátevés érintkezési mágiaja — a szó általi varázslattal együtt — jelentős funkcióhoz jut a vallási jelenségekben is.

(Mindazt, amit most a kézrátevés, a megérintés hatásáról általános formában elmondottam, legyen szabad egy konkrét személyes tapasztalattal bemutatnom. Maga ez a tapasztalat egy *kiscicával* kapcsolatos, és jóegynéhány évvel ezelőtt szereztem. Az történt, hogy a szomszédom anyamacskája — kandúrok után vágyakozva — leugrott a lakótelepi ház első emeletéről és nyomaveszett. Közel két hónap múltán aztán előkerült, s már igen látszott rajta, hogy sikerült kandúrral randevúznia. Ezt követően pedig hamarosan lekölykezett egy készülő távfűtési csővezeték jó rejtéket nyújtó részébe. Mikor aztán a kismacskák már úgy öthetesek lehettek, arra gondoltam, adok nekik valami ennivalót. Lementem hozzájuk, és a rejtékhelyük nyílása előtti gödörbe párizsi-darabokat dobáltam. A hívásomra némi idő elteltével fekete kismacskák tűntek elő, és a következő figyelhettem meg: mindegyikük gyorsan fölkapott egy-egy falatot, befutott vele a fészekhez, megette, majd újra kezdődött minden előlről. Amikor már fejenként 4-5 hússzeletet megettek, az események alapján megállapíthattam, hogy hárman vannak. Ám ekkor olyasmi történt, amiből azonnal kiderült, hogy a létszámot illetően rosszul tippeltem. A fészek nyílásában ugyanis megjelent egy *álmos szürke kiscica*, „aki” mintha csak ezt mondta volna a többieknek: olyan édesen aludtam, fölzavartatok, úgy látom, esztek, én is körülnézek, hátha nekem is akad valami harapnivaló. És ez a kicsiny állat nem csupán késői kijövetelével okozott nekem meglepetést, hanem még valami mással is. Mégpedig azzal, hogy ökelme — a testvéreitől eltérően — a földről felvett húsdarabokkal nem rohangu be a rejtékhelyre, hanem azokat kint a gödörben nyugodtan elfogyasztotta. Állandóan ki-berohangu társai közt az okosság, a bátorság megtestesítőjének tűnt számomra. Ezt a benyomásomat aztán egy későbbi történet

határozott véleménnyé szilárdította. A most ismertetett esemény után ugyanis néhány nappal tejet is adtam az éhes kiscicáknak. Ám önző módon arra is törekedtem, hogy megérintsem őket. Az innivalót tartalmazó edényt úgy fogtam a jobb kezembe, hogy a mutatóujjam szabadon maradt, és az enni jövő 3 kiscica közül a véletlenül épp középen lefetyelő *kis szürke* barátomat sikerült leheletfinoman *megérintenem*. Abban a pillanatban mindhárman hátraugrottak. Hiába csalogattam őket ismételten, a feketék tisztas távolságban maradtak. A kis szürke viszont rövid idő múltán — ahogy az egy okos és bátor élőlényhez illik — újból odajött hozzám. Lefetyelte, de nem nézte a tejet, mint az első alkalommal, hanem a tekintetét mereven az őt korábban megérintő mutatóujjamra szegezte. Ettől az időtől kezdve aztán nagy barátságba keveredett velem ez a vadmacska. Senki meg nem foghatta, de nekem önként az ölembe mászott, és egy este — nem akartam hinni a szememnek — hívásom nélkül feljött velem a lakásunkba, holott éhes sem volt, mert korábban jóllakattam. — Filozófiatörténész vagyok, nem az állatok viselkedését tanulmányozó ember, de azért talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy erre a barátkozásra a kiscicát az ujjam első érintése ösztönözte. És talán az is, hogy a három fekete testvérétől eltérően ő *kandúr* volt.)

A mágikus rítusokról a kötet más részeiben is szó esik, s ezért itt most már csak egyet említek meg közülük. Ez a Királyok második könyvének 20. fejezetében található, s azt mutatja, amire korábban futólag utaltam, hogy ti. a prófétai, a varázslói tevékenység némelykor tényleges gyógyítással jár együtt. A szóban forgó helyen arról olvashatunk, hogy az egyik legjelesebb ószövetségi vallásreformer, a Júdában uralkodó *Ezékiás* (Hiszkija) „halálos beteg lett”. Ekkor fölkereste őt Ézsaiás próféta, és a következőket jövendölte neki: „Ezt mondja az Úr: Rendezd el házad ügyeit, mert meghalsz, nem maradsz életben.” A Biblia szerint a király a rettenetes hír hallatán keserves sírásra fakadt, és könyörgött életéért az „Úr”-hoz. És mily meglepetés! Az istenség, a mindenség kormányzója, aki Ezékiás közeli végét határozta el nemrégiben, most megváltoztatja döntését, és a következő szavakat „intézi” az uralkodótól épphogy elindult Ézsaiáshoz: „Térj vissza és mondd meg Hiszkijának, népem fejedelmének: Ezt mondja az Úr, ősednek, Dávidnak Istene: Hallottam imádat s láttam könnyeidet. Lásd, meggyógyítalak. Harmadnapra fölmész a templomhoz. S életed napjait megtoldom tizenöt esztendővel.” Ebből az egész történetből látszik, hogy a legvégét Ezékiás halála után írta a szerző, amikor már tudott volt, hogy az uralkodó hány évvel élte túl a „halálos” betegséget.

És még valami egyéb is nyilvánvaló belőle. Az ti., hogy maga a próféta elhitte másoknak: a király betegsége halálos. S ennek megfelelően közölte az általa meglátogatott Ezékiással — persze, az istenre hivatkozva —, hogy hamarosan el kell búcsúznia a drága napfénytől. Amikor azonban személyesen megnézte a királyt, azonnal látta, hogy könnyen meggyógyítható betegségben szenved. E fölismerés által ösztönzöten aztán — és persze ismét isteni döntést tolmácsolva — közölte Ezékiással az életben maradására és gyors meggyógyulására vonatkozó örömhírt. De a próféta mást is cselekszik: *fűgét* hozat, ráteszi azt a király kelésére, és ennek köszönhetően Ezékiásnak rövid időn belül semmi baja. A gyógyulás előtt, az örömhír hallatán azonban az uralkodó még szkeptikus, és a biztos gyógyulást illetően valamilyen csodás előjelet kér a prófétától. Az utóbbi megígéri neki: ez az előjel az lesz, hogy a Nap vetette árnyékot bizonyos lépcsőn az „Úr” visszafelé mozdítja el 10 fokkal. A szöveg szerint ezt a csodát az istenség Ézsaiás könyörgésére elő is idézte — s ez annyit jelent, hogy a Nap visszafelé mozgott, ami már nem a valóság ténye, hanem a prófétai fantázia legendája. [Érdekességgént megemlítem a most ismertett történethez: a hivatalos papság — s hozzá hasonlóan több próféta is — gyakran a Jahvéban való föltétlen hitet követelte meg különféle célok megvalósítási eszközének, és támadta azokat, akik tárgyi cselekvéssel igyekeztek eredményt elérni. Jellemző példa erre az egyik júdai király, *Aza* esete, aki betegségéből nem a vallási hit, hanem orvosok segítségével igyekezett kigyógyulni, s akiről — megrovóan — így nyilatkozik a második Krónika-könyv (16,12): „Uralkodásának 39. esztendejében Aza igen súlyosan megbetegedett a lábára. De betegségében nem az Urat kereste, hanem inkább az orvosokban bízott.”]

KÜZDELEM AZ ÁLDOZÁSOK ELLEN

Mindaz, amiről mostanáig e fejezetben szó esett, egyértelműen tanúsítja, hogy a különféle áldozások — bár gyakran az emberi sors jobbátévésének szándékából fakadtak, s némelykor közösséget integráló funkciót töltöttek be — a lényeket tekintve antihumánus jelenségek az emberiség, az őszösvetségi zsidóság történetében. Főként akkor vagyunk kénytelenek ezt a véleményt elfogadni, ha arra gondolunk, hogy az áldozások sokszor üres-formális eseménnyé és a világi politika, valamint a hivatalos papság pusztá eszközévé váltak. Épp ezért magától értetődő, hogy az emelkedett

gondolkodású, nemes erkölcsű és világnézetileg szolidabban emberiesítő (antropomorfizáló), tehát valláson belüli valláskritikát gyakorló személyiségek már igen régóta harcoltak az emberek, az állatok feláldozása, az ilyen vagy olyan mágikus rítusok ellen.

E személyiségek sorát talán a bíró és próféta *Sámuel* nyitja meg, aki ugyan szopós bárányt, üszőt és egy amalekita királyt áldoz föl az istennek, de aki ennek ellenére mégis hadakozik az áldozások ellen, mondván, hogy az *isten iránti engedelmesség többet ér, mint az áldozat* (vö.: 1 Sám. 13,5–14).

Az i. e. 8. század második felében működött prófétáknál a különféle áldozások elleni küzdelem már nagyon hevessé válik. *Ámós* keményen támadja a vallási ünnepeket, az égő- és ételáldozatokat, a szertartásokkal kapcsolatos zenélést, a bálványok, a csillagok imádását, és hangsúlyozza, hogy a zsidóknál a *pusztai vándorlás idején nem voltak véres és ételáldozatok*. Így beszélteti az „Ur”-at Izrael fiaihoz: „Megvetem, gyűlölöm ünnepeiteket, / ünnepségeitek nem tetszenek nekem. / Amikor áldozatot mutattok be, / ... / ételáldozataitokat nem szívlelhetem, / hizlalt állataitokat látni sem szeretem. / Vigyétek előlem harsány éneketek, / hárfáitok hangját hallani sem bírom! / Mint a víz, *áradjon inkább az igazság*, / mint a sebes patak, az *igazságosság*. / Hoztatok-e nekem étel- és véres áldozatokat / negyven éven át a pusztában, / ó Izrael háza? / Vihetitek majd Szakkut királyotokat / és isteneteiket, Kevan csillagistent, / akit csináltak magatoknak, / mert elhurcolnak benneteket túl Damaszkuszon / — mondja az Úr: / a Seregek Ura az ő neve.” (5,21–27.)

Ámóshoz hasonlóan kritizálja az áldozási szokásokat a kortárs *Hóseás* (Ozeás) is, és helyettük pozitív emberi magatartást, szeretetet követel. Isten szájába adva szót a következőket mondja a zsidókról: „Királyokat választottak nélkülem, / fejedelmeket tudtomon kívül. / Ezüstjükből, aranyukból / bálványokat csináltak maguknak, / azért, hogy elpusztuljanak. / Utálatos a borjúd, Szamaria, / haragom fellobban ellene. / ... / Kézműves készítette, / bizony nem isten az; / igen, tűz emészti meg / Szamaria borját.” (8,4–6.) „Ha szeretik az áldozatokat, hát áldozzanak! / Az *áldozati húst*, hát csak egyenek! / Az Úr *nem leli benne kedvét*. / Inkább megemlékezik gonoszságukról, / és megtorolja vétkeiket, / úgyhogy visszatérhetnek Egyiptomba.” (8,13.) „Mert nem az áldozat *kell nekem*, hanem a *szeretet*, / nem az égőáldozat, hanem az Isten ismerete.” (6,6.)

A most említett prófétákkal azonos módon száll szembe az áldozásokkal kortársuk, *Mikeás* is, aki igazságos cselekedeteket, isten iránti szerete-

tet és alázatosságot követel népétől. Az utóbbihoz ily beszédet intéz: „Mivel állhatok az Úr elé, / mivel borulhatok a magasságos Isten elé? / ... / *Kosok ezreiben telik-e az Úrnak kedve, / vagy áradó olajpatakokban? / Feláldozzam-e elsőszülöttemet vétkemért, / méhem gyümölcsét saját bűnömért?*” / „Megmondták neked, ó ember, mi a jó, / és mit kíván tőled az Úr: / Semmi mást, mint hogy *váltsd tettekre az igazságot, / szeresd hűségesen, / és járj alázatosan a te Isteneddel.*” (6,6–8.)

Sajátos vélekedések váltakozása jellemzi az *Ézsaiás* próféta neve alatt fennmaradt *könyvet* abból a szempontból, hogy miként kell viszonyulni az áldozásokhoz. Maga ez a váltakozás, nemegyszer éppenséggel ellentmondó megítélés forrása az, hogy e könyv egésze három különböző szerzőtől, három korszakból származik. Az első része (1–39. fejezet) a lényeket tekintve — bár nem teljesen — valószínűleg magától az i. e. 8. században élt híres prófétától, Ézsaiástól ered. A második része (40–55. fejezet) alapvetően a babilóniai fogság korában íródott. A harmadik része (56–66. fejezet) pedig a fogságból való szabadulás körüli időkben.

Az első rész szerzője, tehát maga *Ézsaiás próféta*, aki Ámós, Hóseás és Mikeás kortársa, szintén hadakozik a különféle áldozások ellen, és pozitív cselekedetekre, az elnyomottak, az árvák s az özvegyek segítésére szólít fel. A Szodoma és Gomorra lakóihoz hasonlóan romlott életvitelű zsidókhoz a következő beszédet intézi: „Halljátok az Úr szavát, / Szodoma fejedelmei! / Figyelj Isten parancsára, / Gomorra népe! / »*Minek nekem megannyi véres áldozatotok?*« / — mondja az Úr. / »Jóllaktam már *kosokból* készült *égőáldozataitokkal*, / és a hizlalt *borjak hájával*. / A *bikák és bakok* vérében *nem lelem kedvemet*. / ... / *Ne hozzatok nekem többé értéktelen ételáldozatot, / mert a füstjük utálattal tölt el. / Újhold, szombat és ünnepi összejöveteleitek. ... / hogy tőrjem tovább ünnepeiteket? / Újholdjaitokat és zarándoklataitokat / egész szívemből gyűlölöm, / terhemre lettek. / Már belefáradtam, hogy elviseljem őket. / Ha kiterjesztitek imára kezeteiket, / elfordítom szememet. / Akármennyit imádkoztok is, / nem hallgatok oda, / mert a kezetek csupa vér. / Mosdjatok meg, s tisztuljatok meg. / El gonosz tetteitekkel színem elől, / ne tegyetek többé rosszat. / Tanuljatok meg jót tenni: / keressétek az igazságot, / segítsétek az elnyomottakat, / szolgáltatatok igazságot az árvának / s védelmezzétek az özvegyet.*«” (1,10–11 és 1,13–17.) — A most említetteket figyelembe véve aztán meglepődünk, amikor ugyancsak az *Ézsaiás-könyv* első egységében arról olvashatunk, hogy a majdani aranykor idején oltára lesz az „Úr”-nak Egyiptomban is, és ez országbeli tisztelői az istenségnek „véres áldozatokkal és ételáldozatokkal”

tokkal fognak hódolni” (19,16–21). Itt nyilvánvaló ellentmondásról van szó, amelynek magyarázata az, hogy a második szöveg utólagos betoldás, és nem a próféta, hanem egy később élt férfiú álláspontját fejezi ki. Hasonló módon érthetjük meg azt is, hogy a szóban forgó könyv második részében, az ún. *II. Ézsaiásban* (43,22–24) miért hangzik el az istenség részéről a szemrehányás azért, hogy Izrael nem nyújtott neki különféle áldozatokat. A magyarázat az, hogy ezt a nézetet nem a 8. századi próféta képviseli, hanem egy későbbi követője, aki az „Ur”-at így beszélteti „választott” népéhez: „Nem hívtál segítségül, Jákob, / és nem törődtem velem, Izrael. / *Nem hoztad el nekem bányáidat égőáldozatul, / és véres áldozatokkal sem dicsőítettél. / Nem terheltelek ételáldozatot követelve, / azzal se fárasztottalak, hogy illatáldozatot kérjek. / Nem vettél nekem pénzen jó szagú nádat, / és áldozataid hájával sem tartottál jól. / Csak bűneiddel terheltél, / és gonoszságaidkal fárasztottál.*” — Az Ézsaiás-könyv harmadik egységének szerzője, az ún. *III. Ézsaiás* aztán már nagy elődjének, a 8. századi prófétának a szellemében nyilatkozik a vallási kultuszokról, *megróva a babilóniai fogságból hazatért zsidókat* amiatt, hogy bálványokat imádnak, hegytetőkön, fák alatt szertartásokat végeznek, *csecsemőket áldoznak fel, étel- és italáldozatokat* mutatnak be (57,5–7).

A vallási szemléletét tekintve monoteista tendenciájú Ézsaiás prófétával egyezően hadakozik az áldozatok ellen a nála kb. egy századdal később élt *Jeremiás* is. Támadja azokat, akik *idegen isteneknek*, a Baalnak, az „Ég Királynőjének” (ti. a Holdnak), a Napnak és más égitesteknek hódolnak (7,6–9; 7,18; 8,2), akik faragott, öntött bálványokat imádnak (8,19). De messzemenően *helyteleníti a Jahvének bemutatott áldozatokat is*, és az istenséggel az alábbiakat mondhatja a zsidóknak: „Mit törődöm én a *tömjénnel*, amelyet Sebából hoztok, / és a távoli földről szerzett jóillatú *fahéjjal!* / *Égőáldozataitok nem kedvesek, / és véres áldozataitok sem tetszenek nekem.*” (6,20.)

Mint másutt is emlitem: Jeremiás — isten szájába adva a szót, — hangsúlyozza, hogy az Egyiptomból kijött *ősök nem kaptak parancsot égő- és véres áldozatok bemutatására, gyerekeik föláldozására*, hanem csak arra, hogy engedelmesek legyenek a természetfeletti hatalom iránt (7,22–23; 19,1–5; 32,29–35). Jellemző a bibliai szövegek zavarosságára, logikailag ellentmondásos voltára, hogy a most ismertetett, a Jahvének szánt áldozásokat is helytelenítő álláspont mellett a Jeremiás-könyvben található olyan nézet is, amelynek szerzője *igenel* az „Úr”-nak bemutatott *bizonyos áldozásokat*. Ebből a szempontból figyelemre méltó az a hely (33,17–

18), amelyen maga az „Úr” a jövőt illetően a következőket „mondja”: „Dávid nem marad férfi sarjadék nélkül, hogy legyen, aki Izrael házának trónjára üljön. De a levita papok se lesznek olyan férfi híján, aki színem elé áll, és bemutatja az *égőáldozatot*, elégeti az *ételáldozatot*, és naponta elkészíti a *véres áldozatot*.”

A prófétáknak az áldozások elleni küzdelmével kapcsolatosan utoljára *Ezékielről* ejtek szót, akit már i. e. 597-ben — tehát már a déli zsidó állam bukását megelőzően — Babilóniába hurcoltak. Ez a próféta főként az *emberek*, a *gyerekek föláldozása* miatt ostromozza népét; de ezen túlmenően a bálványoknak, a magas helyeken bemutatott egyéb áldozások miatt is (16,20–21; 20,24–31; 23,37–39). Az ellentmondásmentesség azonban az Ezékiel-könyvre sem jellemző, mert egyik, a második jeruzsálemi templom jövőbeli fölépítéséről szóló részletében arról „beszél” az „Úr”, hogy a „levita papok . . . , Cádok [Sádók] fiai, akik ellátták szentélyemben a szolgálatot akkor is, amikor Izrael fiai eltévelyedtek tőlem, ők közelíthetnek hozzám, hogy nekem szolgáljanak; álljanak elém, és mutassák be a *háját* és a *vért* . . . ” (44,15).

HALÁL A VARÁZSLÓKRA!

A különféle áldozások kiiktatását, a humanizációt célzó küzdelem a próféták részéről együtt jár a *varázslók*, a *jövendőmondók* stb. *elleni támadással*. Bizonyos esetekben e tevékenységüket támogatja a hivatalos pap-ság is. Gyakran pedig az a helyzet, hogy a próféták és a papok egymással szemben igyekeznek elismertetni, hogy a másik fél ellenében egyedül ők a jövő igazi előrelátói. Tehát kizárólagosságra törekednek. Az utóbbi igyekezet aztán akkor vezet mosolyra késztető eseményekhez, amikor egy-egy próféta hangoztatja, hogy ő az igazság egyedüli letéteményese, és az istenség csupán őáltala nyilatkozik meg, s az összes többi próféta csupán a hamisság szószólója. Ilyen megfogalmazások nagy számban szerepelnek az Ótestamentumban, de eléggé gyakran találkozunk velük az Újszövetségben is. Könyvem történeteket tartalmazó része bemutat idevonatkozó konkrétumokat, de azért néhányat itt is megemlítek. Mindenekelőtt olyan részleteket idézek fel az Ótestamentumból, amelyek a varázslók elleni kíméletlen harcra buzdítanak.

A *Deuteronomium*, amely a babilóniai fogságból való hazatérés után íródott, illetve nyerte el lényegét tekintve ránk maradt alakját, s amely az

ezsdrási-nehémiási agresszív teokratikus szellemet árasztja, egyik helyén (18,9–14) így beszélteti Jahvét Izráel népéhez: „Ha bevonulsz arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad neked, ne tanuld el az ottani népektől az utálatos dolgokat. Ne akadjon közted senki, aki fiát vagy lányát arra készíti, hogy tűzön menjen át, aki *jövendőmondásra, varázslásra, csillagjóslásra* vagy *boszorkányságra* adja magát, aki *bűbájosságot űz, szellemet vagy lelket kérdez, aki halottat idéz*. Mert aki ilyet tesz, utálat tárgya az Úr szemében; az Úr, a te Istened e miatt az utálat miatt űzi el ezeket a népeket előled. Légy egészen hű az Úrhoz, a te Istenedhez. Ha ezek a népek, amelyeket elűzöl, hallgatnak is a jövendőmondókra meg a varázslókra, neked az Úr, a te Istened ezt nem engedi meg.”

Ugyancsak a *Deuteronomium* (13,1–5) veti föl a következő érdekes kérdést: miként kell megítélni a helyzetet akkor, ha valamely jós jövendölése igaznak bizonyul, ha valamely varázsló csodás dolgokat képes előidézni (mint pl. annakidején az egyiptomi fáraó mágusai)? A felelet, amely e kérdésre vonatkozóan elhangzik, az ilyen eseteket isteni kísértésnek értelmezi, amelyek révén maga az „Úr” „próbálja ki”: hű-e népe a parancsolatokhoz? A zsidósághoz intézve a szót, az istenség így beszél: „Ha *próféta* vagy *álomlátó* támad körödben s jelt mutat vagy csodát tesz előtted, és a *jel* vagy *csoda*, amelyet mutat, *megvalósul*, közben azonban azt mondja: kövessünk más isteneket! — olyanokat, akiket nem ismersz —, s imádjuk őket, ne hallgass az ilyen próféta vagy álomlátó szavára. Mert az Úr, a te Istened *próbára fog tenni*, hogy megtudja: csakugyan szívetek, lelketek mélyéből szeretitek-e az Urat, a ti Isteneteket. Az Urat, a ti Isteneteket kövessétek, őt imádjátok és őhöz ragaszkodjatok! Az *ilyen prófétának* vagy *álomlátónak* pedig *meg kell halnia*, mert lázadást hirdet az Úr, a te Istened ellen, aki kihozott Egyiptom földjéről és kiszabadított a szolgaság házából, s le akar téríteni arról az útról, amelyet az Úrnak, a te Istenednek a parancsára járnod kell. Irtsd ki, ami gonosz, körödből!”

Ez az idézett részlet több elgondolkodtató mozzanatot foglal magában. Azt már említettem fentebb, hogy a helyes előrejelzésre képes jósokat a saját népét megtévesztés révén kipróbáló isten eszközének tekinti. Ezen túlmenően azonban *halállal* kívánja sújtani ugyanezeket az embereket, *akik* éppenséggel az *istenség kényszerítő hatalma következtében* jósolják meg igaz módon a bekövetkező történéseket. Főként pedig akkor, ha ezek a próféták, álomlátók, jósok más népek isteneinek a követésére szólítanak fel. E kíméletlenségben nyilvánvalóan ama ezsdrási-nehémiási törekvés

fejeződik ki, amely Jahve kultuszát kizárólagossá igyekezett tenni, és a perzsák politikai uralma alatt e kultusz révén próbálta megőrizni a „szent mag”-ot, azaz a zsidóságot mint etnikumot. Csak e szándék teszi érthetővé számunkra azt a kegyetlen módot, ahogyan Nehémiás és Ezsdrás megtiltják a zsidóknak a más népekkel való házassodást, ahogyan — esetleg veréssel (Nehémiás 13,23–25) — a zsidó férfiakat idegen feleségük elbocsátására kényszerítik, s ahogyan az idézett szöveg folytatása megkövezéssel kívánja büntetni a más népek isteneit tisztelő zsidókat. E folytatásban (13,7–11) a következőket jelenteti ki a szerző az istenséggel: „Ha testvéred — *apádnak fia vagy anyádnak fia* —, *fiad vagy lányod* szívből szeretett *feleséged vagy legbensőbb barátod* titokban el akar csábítani, mondván: menjünk, szolgáljunk más isteneknek — olyanoknak, akiket sem te nem ismersz, sem atyáid nem ismertek, azoknak a népeknek az istenei közül valók, amelyek körülötted élnek, a közelben vagy a messze távolban a föld egyik szélétől a másikig, ne engedj neki s ne hallgass rá, és ne is szánd meg, ne kíméld és ne takargasd vétkét, hanem mindenképp *meg kell ölnöd*. Először *te emeld rá kezét*, aztán az egész nép. *Kövezd agyon*, mert azon volt, hogy eltérítsen az Úrtól, a te Istenedtől, aki kivezért Egyiptom földjéről, a szolgaság házából.” (Vö.: Zakariás 13,3.)

A mágikus tevékenységet űzők ellen a Leviticus is több helyen (19,31; 20,6) fellép, és az istenséget így beszélteti: „Ne forduljatok *halottlátókhoz*, ne keressétek fel a *jósokat*, mert beszennyezitek magatokat.” „Aki *halottlátókhoz* vagy *jósokhoz* megy, hogy velük együtt varázslást űzzön, az ilyen embernek ellene fordulok és kiirtom népéből.”

SAUL ÉS AZ ENDORI HALOTTIDÉZŐ ASSZONY

Míg az eddig említett helyek Mózes koránál jóval *későbbi időben*, ám Mózesre hivatkozva támadják a varázslást, addig — úgy látszik — az *első Sámuel-könyv* 28. fejezete a mágikus tevékenységet űzők történetileg talán legelső üldözéséről számol be. A szóba hozott hely arról tájékoztat, hogy az óizraeli államot megteremtő *Saul* a *halottidézőket* és a *jövendőmondókat* kiűzte országából. Később aztán e tette miatt a király igen nagy bajba került. Hogy miért? Azért, mivel a filiszteusok ismét hazájára támadtak, ami rettegéssel töltötte őt el. Főként annak következtében, hogy az „Úr”, akihez tanácsért, segítségért folyamodott, nem adott kérésére feleletet „sem álmában, sem jelekkel, sem pedig a próféták által”. És mit cselekszik

ekkor nehéz helyzetében az uralkodó? Úgy gondolja, hogy az őt korábban királlyá kenő, tanácsokkal ellátó, az egykori bíróhoz, prófétához, de már elhunyt *Sámuel*hez kell segítségért folyamodnia. Neki magának azonban nincs adottsága, hogy fölidézzen halottakat. Tehát találnia kell egy ilyen képességű embert, és ezért megparancsolja szolgálainak: „Kerítsetek nekem egy asszonyt, aki ért a halottidézéshez! Elmegyek és kérdést intézek hozzá.” A szolgálak aztán közölték vele: „*Endorban* van egy *halottilátó asszony*.” A további történeésekről a Biblia az alábbiakat közli:

„Erre Saul álarcot öltött, más ruhába öltözött és két emberével elment hozzá. Éjszaka értek oda az asszonyhoz. Így szólt hozzá: »Mondd meg nekem a *jövendőt*, *halottat idézve*, de azt idézd meg, akit megnevezek.« Az asszony ezt válaszolta neki: »Magad is tudod, mit tett Saul: mind *kiirtotta* az országból a *halottidézőket* és a *jövendőmondókat*. Miért állítasz hát csapdát nekem? Azért, hogy elvedd az életemet?« Erre Saul megesküdött neki az Úrra. Azt mondta: »Amint igaz, hogy az Úr él: ezzel nem vonsz magadra bünt.« Így hát az asszony megkérdezte: »Kit idézzek meg neked?« »*Sámuel*t idézd meg« — felelte.

És az asszony látta Sámuel-t és hangosan felkiáltott. Aztán így szólt az asszony Saulhoz: »Miért vezettél félre? Hiszen Saul vagy!« A király azt válaszolta neki: »Ne félj! Mit látsz?« »Egy szellemet látok, amint fölfelé száll a földről« — mondta az asszony. Saul megkérdezte: »Milyennek látod?« Az asszony így felelt: »Egy öregember száll fölfelé, köntösébe burkolózva.« Ebből Saul megtudta, hogy Sámuel. A földig hajolt és leborult előtte.

Sámuel így szólt Saulhoz: »Miért zavarsz nyugalmamban, s miért idéztél meg?« »Nagy szorultságban vagyok — válaszolta Saul —, mert a filiszteusok hadat indítottak ellenem, és az Úr elfordult tőlem: nem ad nekem feleletet sem a próféták által, sem álmomban. Ezért idéztelek meg. *Mondd meg nekem, mit tegyek*.« »Miért kérdezel — felelte Sámuel —, amikor az Úr elfordult tőled és ellenséged lett? Azt tette veled az Úr, amit általam előre megmondott neked. Az Úr kiragadja kezedből a királyságot és rokonodnak, Dávidnak adja, mert nem hallgattál az Úr szavára és izzó haragját nem töltötted ki Amaleken [ti. Saul nem ölte meg az amalekiták királyát és sok állatát] — ezért tette ma veled ezt az Úr. Az Úr veled együtt Izraelt is a filiszteusok kezére adja. Holnap fiaiddal egyetemben velem leszel [azaz meghalsz], s az Úr Izrael táborát is a filiszteusok kezébe adja.»

Maga ez a történet egyértelműen jelzi, hogy a leírója és a korabeli nézetek szerint lehetséges a halottidézés és a jövő mágikus úton való

előrejelzése. Természetesen ugyanígy vélekedik maga a király, Saul is. Ő egyébként nem csupán a varázslókat, a halottidézőket, az álomlátókat űzte el, irtotta ki, hanem (mint 1 Sám. 22,9–21 közli) edomita származású emberével, Doeggel *85 olyan Jahve-papot is megöletett*, aki a hatalomért vívott politikai harcban vele szemben Dávidot támogatta. Ez a tény, és mindaz, amiről fentebb szó esett, egyértelműen mutatja, hogy az áldozások s a velük szervesen egybefonódott mágikus műveletek mily rendkívül fontos szerepet játszottak a bibliai népek, mindenekelőtt pedig az ótestamentumi zsidók társadalmában, vallási életében. S az elmondottak, az ismertetett konkrétumok révén talán sikerült az olvasónak azt megmutatni, hogy a különféle áldozások, varázslatok kialakulása, későbbi módosulása, majd pedig megszűnése nem természetfeletti hatalmak okozata, hanem az emberi történelem szerves jelensége.

A fenti rövid cím csupán lényegi szempontból képes érzékeltetni az olvasóval, hogy miről esik szó ebben a fejezetben. Épp ezért szükségesnek tartom, hogy — kérdések formájában — megemlítssem azokat a konkrét bibliai témákat, amelyek tárgyalására alább sort keríték. Ezek — a teljesség igénye nélkül — a következők:

Igaz-e, hogy az emberiség ősállapotára az *egynejlőség* (a monogámia) a jellemző, és hogy isten rendelkezése szerint e házassági alakzatban kell élniük a férfiaknak és a nőknek, amint az újszövetségi Krisztus-alak és a keresztény teológia állítja? Szerepelnek-e a Bibliában — főként pedig annak ószövetségi részében — a *monogámiától különböző családformák*, és ha igen, milyenek? Miként vélekednek a zsidó vallás és a kereszténység szent könyvei a *szerелеmről*, és a *nemi érintkezést* milyen előírásokkal, tiltásokkal szabályozzák? A házassági formáktól függően *miféle öröklési módok* találhatók az Ótestamentumban? Mi is voltaképpen az ún. *sógori házasság*, amelyről a Biblia mindkét részében rendkívül érdekes történeteket, ill. fejtegetéseket olvashatunk? Vajon az Ószövetség szerint *hány felesége* lehet egy férfinak? Társadalmi szempontból *egyenrangúnak* tartja-e a Biblia a *férfit* és a *nőt*, s ezzel összefüggésben hogyan ítélkezzünk ama „*elbocsátó levél*”-ről, amelynek révén az ótestamentumi férfiak megszabadulhatnak a számukra valamilyen ok miatt már tehernek számító feleségüktől? *Kikkel köthetnek házasságot* Jákób utódai — csak a saját körükből származókkal vagy a más népekből valókkal is? *Miként zajlik le a régi zsidóknál az éppen világra jövő vagy a már nagyobb gyerekek örökbe fogadása* (adoptálása)? Milyen módon nyilatkozik az Ószövetség arról a sajátos „*fajtalankodás*”-ról (ti. a homoszexualitásról), amelyet az ugyanazon nemhez tartozók (férfiak, ill. nők) üznek egymással, s amely oly nagy kedveltségnek örvendett pl. az ókori görögöknél is? És vajon hogyan ítéli

meg az Ótestamentum a *szodómiát*, vagyis azt, hogy *emberek* (férfiak és nők) *állatokkal* folytatnak különös nemi kapcsolatot?

A következőkben majd ezekről az említett kérdésekről és még sok minden más egyébről lesz szó. Mielőtt azonban a jelzett bibliai témák tárgyalásába kezdek, úgy vélem, ki kell térnem röviden arra, hogy milyen nézetek uralkodtak Európában szinte a legutóbbi időkig a család történelméről, hogy miként született meg az e területtel kapcsolatos tudomány; továbbá arra, hogy az utóbbi időben mit tárt fel a kutatás az ősi állapotoktól a monogámiáig vezető útról.

A CSALÁD TÖRTÉNELME

Az ókorral kezdődően kontinensünkön kialakult, majd pedig egyetemessé vált az *egy férfi és egy nő* kapcsolatán nyugvó házassági forma: az *egynejűség*. Ezután az európai népek tudatából kivesztek a korábban létezett családviszonyok emlékei, aminek következtében szinte kizárólagosan elfogadott lett a kereszténység ama nézete, amely szerint a monogámia őseredeti. A keresztény teológia az Ótestamentum teremtményeinek (mindenekelőtt pedig a Genézis 2–3. fejezetére) támaszkodva és a családra vonatkozó helyeket az Újtestamentum szellemében átértelmezve azt tanította és vallja még ma is, hogy a házasság, a család egyenlő a monogámiával. Ezzel összhangban a római katolikus dogmatika jeles hazai képviselője, Schütz Antal — a római jogra hivatkozva — így határozza meg a házasságot: „A házasság szentsége . . . egy férfiúnak és egy nőnek törvényszerű szerződése állandó nemi életközösségre, mely Jézus Krisztus rendelkezése erejében kegyelmet jelent és közöl.”

A keresztény teológia azonban nem elégszik meg azzal, hogy a történelmi fejlődés során csak igen későn létrejövő egynejűséget *a családdal* azonosítja, hanem még túlvilági, transzszendens tartalmúnak is tekinti. Schütz Antal a maga „Dogmatiká”-jában részletesen fejtegeti a római katolikus egyház idevonatkozó nézeteit. Szerinte „a házasság már a természet rendjében *vallási cél szolgálatában áll*: Az ember Isten képmása, és a házasság hivatva van biztosítani Isten képmásának sokszorosítását”. Ám a monogámia őseredeti voltát és természetfölötti jellegét igazolni akaró teológusok elkerülhetetlenül szembe kellett hogy találják magukat az Ótestamentum számos helyével, amelyből egyértelműen nyilvánvaló: a régi zsidóknál a *többnejűség* és jóegynéhány, a monogámiával ellentétes házassági jelen-

ség teljesen hétköznapi, megengedett és erkölcsösnek, jogosnak tekintett dolog volt. A nehéz helyzetből aztán a *Máté*-evangéliumra hivatkozva igyekeznek kievickélni, amely arról beszél, hogy Mózes a zsidóknak „szívük keménysége” miatt engedélyezte a többnejűséget, valamint a feleségnek válólevéllel történő elbocsátását (19,5–9). Vagyis arról akarják a keresztény hívőket meggyőzni, hogy a zsidók magatartása a családi élet terén kisiklás, lezúllás volt az ősi, tiszta állapothoz képest. E törekvés szellemében mondja az idézett Schütz Antal is a következőket: „Az *Úr Krisztus* a házasságnak *visszaadta eredeti eszményi tisztaságát, egységét és fölbonthatatlanságát.*” A többnejűség (a poligámia) régi zsidó gyakorlatát pedig az ószövetségi kinyilatkoztatás alacsonyabb erkölcsi álláspontjával, a messiást váró Izráel nemzetszaporítási gondjával és a férfiak korabeli lelki és társadalmi felsőbbbségével igyekszik megmagyarázni. (Lásd: Schütz A.: „Dogmatika.” II. Szent István Társulat, 1937. 609–610. és 614. oldal.)

Ezek — a Bibliára kellő alap nélkül hivatkozó — keresztény nézetek a családot illetően egészen a múlt század hatvanas éveig uralták az európai gondolkodást. Engels joggal jegyezte meg, hogy a történelemtudomány e dátumig teljesen a Tóra hatása alatt állott, és a szellem emberei a család témakörét metafizikusan kezelték, mintha a monogámia nem hosszú történelmi fejlődés eredménye volna. Most azonban változik a helyzet, mert 1861-ben napvilágot lát *Bachofen* „Az anyajog” c. könyve, amelyben a szerző a család jelenségeit történetileg értelmezi, s úgy véli, hogy az emberiség a promiszkuitás (a szabályozatlan nemi élet) állapotából jutott el a csak igen későn megjelent monogámiáig. Nagyszerű fölismerésével azonban társul egy téves momentum, mert a család múltját, történeti mozgását nem a reális társadalmi viszonyokból, hanem az emberek fejében keletkező és fejlődő vallási képzetekből kiindulva próbálja megmagyarázni. E szempontból lép aztán rajta túl hamarosan L. H. *Morgan*, aki magyarul is kiadott művében, „Az ősi társadalom”-ban *megalapozta a családtörténeti tudományt*, amidőn a nemi és a házassági kapcsolatok fejlődését a mindenkori szociális-gazdasági és tudati viszonyokból vezeti le. Teljesen érthető, hogy őt ezért igen nagyra becsüli Marx és Engels. S az is, hogy az utóbbi férfiú számos vonatkozásban támaszkodik az ő kutatási eredményeire, amikor megírja „A család, a magántulajdon és az állam eredete” c. munkáját. Morgan egyébként azon a nézeten van, hogy az ősi időkre jellemző promiszkuitás állapotából a későbbiek során *három* családforma keletkezett. Először az ún. *vérrokonsági család*, amelyre édestestvérek (fivérek és nővérek) csoportos házassága volt a jellemző. (Ez a nézete,

amelyet tőle Engels is átvett, a későbbi kutatások fényében tévesnek bizonyult. Azzal a fölfogásával együtt, amely Engelshez ugyancsak átke-
rült, s amely a két nem közötti legősibb viszonyt a promiszkuitásban
pillantotta meg.) A vérrokonságit Morgan szerint a *punalua család* váltot-
ta fel, amely édestestvér nőknek olyan édestestvér fivérekkal való csoport-
házasságát jelenti, akikkel ők maguk nincsenek vérszerinti rokonságban.
(Ez a különös alakulat bizonyára funkcionált az emberiség történetében,
s hajdani meglétét némely ótestamentumi hely is valószínűsíti.) „Az ősi
társadalom” szerzője a harmadik házassági formációnak a *punalua család*
helyére lépő *monogámiát* tekinti. (Ez az utóbbi az ókori történelemből és
a későbbi időkből jól ismert házassági forma Engels szerint az ún. *páros*
családhoz kötődve fejlődött ki, amely a nemzetségi rendben jelent meg és
az egymás iránt vonzódó férfi és nő ideiglenes együttélését jelentette.
Szinte biztosra vehetjük azonban, hogy a monogámia történelmileg a
lényegét tekintve nem a szerelem gyümölcse, nem egy férfi és egy nő
vonzódásán alapuló kapcsolat, hanem a magántulajdon kialakításának és
egyenes férfiágon való átörökítésének a családi eszköze. Olyan házasság,
amelyben a férj ritkán szerelmes a nejébe — inkább a heterákat kedveli
—, s amelyben — mint Engels találóan megjegyzi — a feleség háztartási
rabszolga és gyerekszülő gép szerepét játssza.)

Hogy a nemek egymáshoz való viszonya az ősi időkben milyen volt és
milyen változásokon ment keresztül, azt pontosan sosem lesz képes kiku-
tatni a tudomány, mert a múlt empirikusan nem vizsgálható, régen semmi-
vé vált jelenségről van szó. Mindenesetre óvakodnunk kell attól, hogy a
történelmet — s ezen belül a család történelmét is — valamiféle elvont
törvényszerűség Prokrusztész-ágyába kényszerítsük, mert a társadalmi fo-
lyamatok az egyes népeknél és területeken aligha voltak egyformák. Még
akkor sem, ha netán a végeredményük ugyanaz, teszem föl, a monogámia.
Épp ezért a hegeli és a marxi történetteleológiától, amely a tényeket gyakran
a szubjektív gondolati következtetés tartalmával cseréli fel, el kell magun-
kat határolni. S ugyanilyen ok miatt óvatos kétellyel szükséges illetnünk
a nemek közti ősi viszonyokra vonatkozó bachofeni, morgani, engelsi és
más egyéb nézeteket is. Dehát akkor mit mondhatunk egyáltalán a család
történetéről? Nos, nagy vonalakban és feltételes módon a következőket:

A horda szint körülményei közepette őseinknél valószínűleg éppúgy
nem volt promiszkuitás, mint a később kialakuló nemzetségi rendben sem.
Ezt a kutatók többsége az állatok nemi életének a tanulmányozása alapján
állítja. A sajátos értelemben vett család első formája talán úgy bukkant fel,

hogy két nemzetség lépett házassági-gazdasági kapcsolatra egymással. Maguk ezek a nemzetségek külön-külön anyaági rokonokból álló csoportot, önálló egységet jelentettek. Tiltották önmagukon belül a férfiak és a nők közti nemi érintkezést, de mindkét közösség férfiai a másik kollektíva összes nőjének házastársai voltak. (Némelykor bizonyára nem két, hanem több nemzetség alkotott a szóban forgó elv alapján „család”-ot.) Ezt a duális-nemzetségi diszlokális névvel illetett alakulatot aztán később esetleg olyan váltotta fel, amelyben a két előbbi nemzetség egy gazdasági egységbe tömörült. Maga ez a folyamat esetleg úgy játszódott le, hogy a *férfiak átmentek* a feleségek kollektívájába. Az így létrejött matrilocális közösségben féltékenység szülte versengés jelentkezett, és ennek csökkenése céljából mindinkább korlátozták az egymással nemi kapcsolatra léphetők körét. Ebben, a szó szűkebb értelmében vett *csoportházassági* keretben megerősödött a *páros család* jellegű tartósabb kapcsolat, amelyből aztán a nemzetségi rend felbomlása és a magántulajdon kialakulási folyamatában létrejött a *monogámia*. Különféle népeknél azonban e történések során specifikus családi alakzatok (többnejűség, többférjűség, sógori házasság) képződtek, és ezek igen sokáig, néhol napjainkig fennmaradtak. Elég ezzel összefüggésben talán csak az iszlám követőire utalnom, akiknél ma is szokásos a többnejűség. És hasonló jelenségekre bukkanunk akkor is, ha az Ótestamentumnak a családdal, a két nem egymáshoz való viszonyaival kapcsolatos részeit vesszük szemügyre.

MONOGÁMIA A GENEZIS KÖNYVÉBEN?

Mint fentebb említettem, az Európában egyetemessé vált monogámiát szentesítette az *Újszövetség* és a hozzá kötődő későbbi *kereszténység* is. Tették ezt olyképpen, hogy a második bibliai teremtményszó egyik részletére hivatkoztak, amely (Gen. 2,24) a Károli-féle fordításban így hangzik: „Annakokáért *elhagyja a férfiú* az ő atyját és az ő anyját, és *ragaszkodik feleségéhez*: és lesznek *egy testté*.” Az idézett, az Újtestamentumban ismételt fölbukkanó szöveget a kereszténység a következőképpen értelmezi: az istenség (ti. Jahve Elohim) az első férfit (Ádámot) és az első nőt (Évát) egymásnak, monogám házasságban való élés és gyerekek nemzése céljából teremtette, s ezáltal voltaképp minden időkre meghatározta: a család kizárólagos formája az egy férfi és egy nő kapcsolatát jelentő monogámia kell hogy legyen. De vajon jogos-e az (eltekintve most bármiféle vallási

szemlélettől), hogy az Újszövetség és a későbbi kereszténység a szóban forgó bibliai részlethez kötődve alapozza meg a monogámia őseredeti és kötelező voltát? A válasz e kérdésre csak *tagadó* lehet. S hogy miért? Nos, azért, mivel az Újtestamentum szerzőinek (Máté 19,5; Márk 10,7; Ef. 5,31) halvány sejtelmük sincs arról, hogy az általuk az Ószövetségből átvett mondat (bizonyos formai elemét most figyelmen kívül hagyva) *korántsem a monogámiára* vonatkozik. És ami még meglepőbb: nincs tisztában e ténnyel az sem, aki (valószínűleg Ezsdrás) ezt a részletet ősibb forrásból merítette, és aki az i. e. 5. századból ránk örököltette. A Genézis 2. fejezetének 24. verse ugyanis — más ótestamentumi helyekkel együtt — igen régi házassági forma, minden bizonnyal a fentebb említett *matrilineáris* (anyagi) *csoportházasság* emlékét őrzi. Mert figyeljük csak meg, hogy mit mond ez a szövegrészlet! Nem azt, ami a monogámiára alapvetően jellemző — hogy ti. a *nő követi* az urát —, hanem azt, hogy a *férfű* hagyja el apját, anyját és *követi feleségét*. Az ilyesmi, a feleség családjába történő „benősülés” pedig a tudományos kutatások szerint a matrilineáris csoportházasság sajátos vonása. Mivel aztán ez a házassági alakzat már régen eltűnt, az emlékét őrző szöveg igazi tartalmát a bibliai szerzők még csak nem is sejtik, és a saját korukban létező monogámiára vonatkoztatják. Így aztán őket illetően is igaznak bizonyul *Pindaros* mondása („A szokás — mindenek királya.”), mert a számukra megszokott lesz az értelmezés alapja. De az ókori görög költő szellemes-találó aforizmája a későbbi európai gondolkodást, a kereszténység álláspontját illetően is helytálló, mivel ez a kontinensünkön egyetemes monogámiából kiindulva hosszú időn át úgy vélte, hogy az emberiség ősi állapota az egy férfi és egy nő házassági kapcsolatával kezdődött, és ennek a viszornak kell meglennie a következő korokban is.

Az ilyen nézetet vallót aztán ugyancsak nagy meglepetések érik, ha az Ótestamentumot lapozgatja vagy elolvassa az Újszövetség némelyik részletét. Hogy miért? Azért, mivel a Bibliából (főként a zsidó vallás iratait tartalmazó Ótestamentumból) a fejezetünk témakörével — a két nem egymáshoz való viszonyával, a nemi érintkezés szabályaival, a házassági formákkal — kapcsolatosan oly tarka, gyakran ellentmondásos sokféleség tárul fel előtte, hogy szinte nem hisz a szemének. Vajon miből fakad ez a sajátos helyzet, a tarka sokféleség? Abból a tényből, hogy az Ószövetség legalább ezeréves történelmet fog át, és a különféle időszakokból, társadalmi állapotokból származó részletei megőrizték számunkra annak emlékét, hogy a régi zsidóknál — és más bibliai népeknél — milyen családfor-

mák, s velük összefüggő egyéb jelenségek léteztek. Sajnos, a fejezetünk témakörébe tartozó képződményekről szóló adatokat a Biblia *ömlesztve* tartalmazza. Emiatt aztán csak nehezen és csupán valószínű módon rekonstruálható az, hogy e képződmények időbelileg mikor keletkeztek, miként módosultak, esetleg mikor és milyen körülmények közepette tűntek el a társadalom életéből. Ám a szóban forgó dolgokkal való megismerkedés e nehézségek ellenére is feltétlenül szükséges és hasznos, mert *nincs még egy olyan könyv, amely a család és a vele összefüggő jelenségek történetéről olyan gazdag anyagot tartalmazna, mint az Ótestamentum.*

KÜLÖNFÉLE SZEXUÁLIS ÉS HÁZASSÁGI TILTÁSOK

Korábban már többször szó esett róla, hogy a Biblia szerzői minden általuk helyeselt dolgot istentől rendeltnek magyaráznak, s minden általuk kárhoztatott jelenséget istentől tiltottnak értelmeznek. És láthattuk azt is, hogy mivel az Ó- és Újtestamentum könyvei ránk maradt formájukban nincsenek logikailag kerek egészzé szerkesztve, bennük sokszor találkozunk olyan részletekkel, amelyek egymástól ugyanazt a dolgot illetően különböznek vagy egymásnak ugyanabból a szempontból ellentmondanak — mégpedig úgy, hogy mindig a természetfölötti hatalomra hivatkoznak. Hasonlót tapasztalunk azokkal a bibliai szövegekkel kapcsolatosan is, amelyek a szó tágabb értelmében vett családról és a vele összefüggő jelenségekről nyilatkoznak. Épp ezért, úgy vélem, helyes lesz, ha az e fejezetünk témakörébe tartozó konkrétumok tárgyalását megkezdve, *két* olyan részletet idézek, amely viszonylag késői eredetű, s amely a korábban létezett házassági kapcsolatokra, nemi érintkezésekre vonatkozóan tartalmaz viszonylag hosszú *tilalmi listát*. Ezek a részletek a *Leviticus 18.*, ill. *20. fejezetében* találhatóak, s közülük az *elsőben* (18,4–24) az „Úr” — még a pusztai vándorlás idején — a következőket „mondja” Mózesnek:

„Én vagyok az Úr, a ti Istenetek. Tartsátok meg törvényeimet és parancsaimat; aki megtartja őket, élni fog. Én vagyok az Úr. *Senki ne közeledjék rokonához, hogy feltárja meztelenségét.* [Ti. ne tárja fel annak szemérmét, azaz ne folytasson vele nemi érintkezést.] Én vagyok az Úr.

Ne fedd föl *apád meztelenségét*, sem *anyád meztelenségét*, hiszen anyád, azért ne fedd föl meztelenségét.

Ne fedd föl *apád feleségének meztelenségét*, mivel az magának apádnak a meztelensége.

Ne fedd föl *nővéred meztelenségét*, akár *apádnak a lánya*, akár *anyádnak a lánya*. Akár otthon született, akár házon kívül, ne fedd föl meztelenségét.

Ne fedd föl *fiad lányának*, sem *lányod lányának a meztelenségét*, mivel az ő meztelenségük a te meztelenséged.

Ne fedd föl *apád felesége lányának meztelenségét*, aki apádtól származik. A *nővéred*, azért hát ne fedd föl meztelenségét.

Ne fedd föl *apád nővérének meztelenségét*, mert hisz az az apád teste.

Ne fedd föl *anyád nővérének meztelenségét*, mert hisz az az anyád teste.

Ne fedd föl *apád testvérének [fivérének] meztelenségét*, és ne közelíts *feleségéhez*, hiszen a nagybátyád felesége.

Ne fedd föl *menyed meztelenségét*, hiszen a fiad felesége, azért hát ne fedd föl meztelenségét.

Ne fedd föl *testvéred feleségének meztelenségét*, hiszen az magának testvérednek a meztelensége.

Ne fedd föl *egy asszonynak és a leányának a meztelenségét*, s ne vedd el a *fiának a leányát*, sem a *leányának a leányát*, hogy fölfedd meztelenségét. Ők a te saját tested és az vérfertőzés lenne.

Ne fogadj be *háremedbe egy asszonyt*, ha *nővére is ott van*, s ne fedd föl meztelenségét nővére életében.

Ne közelíts *asszonyhoz*, hogy fölfedd meztelenségét, amikor *vérzése* tisztátalanná teszi.

Ne oszd meg ágyadat *néped fiának feleségével* [ti. ne hálj a más feleségével], attól tisztátalanná válsz.

Gyermekeidet ne szolgáltasd ki, hogy *Molochnak* szenteljék, ne szentségtelenítsd meg ezáltal Istened nevét. Én vagyok az Úr.

Ne hálj *férfival*, úgy *ahogy asszonnyal szokás* hálni; ez gyalázatos dolog.

Ne hálj együtt *semmiféle állattal*, attól tisztátalanná válsz. Az asszony se adja oda magát állatnak, hogy vele háljon. Ez undok dolog.

Ne tegyétek magatokat tisztátalanná *semmiféle ilyen tettel*."

A *másik* idézendő részben (20,8–21) már nem csupán arról esik szó, hogy a családi, nemi kapcsolatok terén mit nem szabad tenni, hanem arról is, hogy *milyen szigorú büntetésben* részesülnek a tilalmak megszegői. Megint az „Úr” az, aki — még az „ígéret földjé”-re való bemenés előtt — Mózesrel „közli” a maga rendelkezéseit. Ezek az utóbbiak így hangzanak:

„Tartsátok meg törvényeimet és éljeteik szerintük, hiszen én, az Úr teszlek szentté benneteket. Tehát *aki megátkozta apját vagy anyját*, az *haljon meg*. Mivel apját vagy anyját átkozta, vére visszahull rá.

Ha valaki *férjes nővel házasságtörést* követ el, mégpedig: aki embertársának feleségével házasságtörést követ el, az *halállal* lakol: ő is, *bűntársa* is.

Aki *apjának feleségével* hál, az az apja meztelenségét fedi föl, azért *mindkettőjüknek meg kell halniuk*, vérük visszahull rájuk.

Ha valaki együtt hál *menyével*, *mindkettőnek meg kell halnia*. Beszeny-nyezték magukat, vérük visszahull rájuk.

Ha valaki *férfival* hál együtt, úgy, *ahogy asszonnal* szoktak együtt hálni, az utálatosság, amelyben *mindketten* részesek, *meg kell halniuk*, vérük visszahull rájuk.

Ha valaki feleségül vesz *egy asszonyt és annak anyját*, ez vérfertőzés: *őt is, az asszonyokat is el kell égetni*, hogy ne legyen köztetek vérfertőzés.

Ha valaki *állattal* hál együtt, *meg kell halnia*, és az *állatot is* [!] *meg kell ölni*.

Ha *egy asszony állathoz* közeledik, hogy vele háljon, *öljétek meg az asszonyt is, az állatot is*. Meg kell halniuk, vérük visszahull rájuk.

Ha valaki feleségül veszi *nővérét*, *apjának lányát* vagy *anyjának lányát*, s fölfedik egymás meztelenségét, az gyalázatos dolog. *Ki kell őket irtani* népük tagjainak színe előtt. Mivel feltárta nővérenek meztelenségét, viselje bűnének büntetését.

Aki *havi vérzése idején* együtt hál *egy asszonnyal*, s fölfedi meztelenségét, az vérenek forrását mezteleníti le, azért *mindkettőjüket ki kell irtani a népből*.

Ne fedd föl sem *anyád nővérenek*, sem *apád nővérenek* meztelenségét. Az ilyen a saját testének meztelenségét fedi föl, azért *viseljék bűnük büntetését*.

Ha valaki *apai nagybátyja feleségével* hál, és fölfedi meztelenségét, viseljék bűnük büntetését, és *haljanak meg* gyermek nélkül.

Ha valaki *nőül* veszi *testvére feleségét*, ez tisztátalanság, mivel testvérenek meztelenségét fedte föl, ezért *haljanak meg* gyermek nélkül.”

A TÖBBNEJÜSÉG

Az idézett tiltások és a megszegőik ellen kilátásba helyezett halálos büntetések ugyancsak elgondolkodtathatnak bennünket. Mi lehet vajon az oka a megfogalmazásuknak? Mivel az emberek világi és vallási keretben egyaránt valamiféle megfontolások alapján cselekszenek, nyilvánvaló, hogy a fenti rendelkezések keletkezését is reális tényezők idézték elő. A

későbbiek során majd részletesen látni fogjuk, hogy valóban ez a helyzet. Ezzel összefüggésben és általános formában most csupán két lényeges momentumot említek meg. Először azt, hogy a szóban forgó parancsok egyfelől *megtiltanak* számos olyan családi és nemi kapcsolatot, amely *régebben alakult ki és még ekkor is létezik*. Másodszor pedig azt, hogy az *emberi humanizációt szolgáló új magatartásformákat* igyekeznek megteremteni. Ez többek közt kifejeződik abban, hogy helytelenítik *közei rokonok* — *nem csupán a közei vérrokonok!* — közti házasságot, nemi kapcsolatot, a *homoszexualitást*, a havi vérzés állapotában lévő nőkkel és az *állatokkal* való nemi érintkezést. Mindezekről a dolgokról később majd részletesen lesz szó. Előbb azonban egy olyan házassági formára térek ki, amelyet a fentebb idézett két hely egyáltalán nem tilt. Ez pedig nem más, mint a *többnejűség*.

Korábban már említettem, hogy a *monogámia* talaján álló *Újszövetség* hadakozik *e családforma ellen*. És ez érthető is, mert a régi zsidóknál teljesen elfogadott dolog volt a poligámia, és az ezt az egyneűség talajáról támadó kereszténység tovább lép előre a humanizáció útján. A következőkben felsorolok számos adatot annak bemutatása céljából, hogy mennyire megszokott jelenség az *Ótestamentumban a poligámia*.

Metusael fia, „*Lámech két feleséget vett*. Az egyiknek Ada volt a neve, a másiké Cilla.” (Gen. 4,18–24.)

Ábrahám sem élt monogámiában. A Biblia szerint *több felesége* volt. Hogy pontosan mennyi, az a szövegekből nem derül ki. A Genézis arról egyértelműen beszél, hogy *két szabad* nejet vett magának. Ezek közül időbelileg először (a korábban Sáraí nevet viselő) *Sára* lett a felesége, aki neki — isteni közbenjárás révén — olyan öregén szülte Izsákot, hogy már nem volt havi vérzése. Később azonban *még egyszer megnősül*, holott korábban, amidőn 99 esztendő volt, ő maga is nevetett — nem lévén már nemzőképes — azon az isteni ígéreten, hogy neki még gyereke lesz. Erről az eseményről a következőt mondja a Genézis (25,1–2): „*Ábrahám vett egy másik feleséget, név szerint Keturát*. Ez szülte neki Simránt, Medánt, Isbakot és Suáchot.” A szöveget egyébként azért idéztem, mert benne Ketura Sárával egyenrangú *szabad feleséggént* jelenik meg, a Krónikák első könyve (1,32) pedig *csupán ágyasnak, mellékfeleségnek* említi őt. Így tehát a Biblia nem egyértelműen nyilatkozik Ketura házastársi pozíciójáról. Ám ennek ellenére azt megtudhatjuk belőle, hogy egy vagy két szabad feleségén túlmenően Ábrahámnak voltak *ágyasai is*. A Genézis Károli-féle fordítása ugyanis az alábbiakat mondja: Ábrahám Izsáknak adta minde-

nét, a „*másodrangú feleségeitől* származó fiaknak csak ajándékokat adott” (25,5–6). Ezen ágyasok közül az Ótestamentum részletesen foglalkozik *Hágárral*. Ezt az egyiptomi származású *szolgát* — mint saját tulajdonát — a magtalan Sára akkor adja feleségül férjéhez, amidőn ő már igen öreg, és Hágár révén igyekszik Ábrahámnak örökös, fiúutódot biztosítani (Gen. 16,1–16; 17,19–22; 21,1–21).

Izsák egyik fia, *Jákób* kapcsán családi szempontból ugyanolyan jelenségekkel találkozunk, amilyenekről most Ábrahámmal összefüggésben esett szó. Aki legalább némiképp ismeri a Bibliát, az tudja, hogy e férfinak, akit az Ótestamentum gyakran „*Izrael*” néven emleget, *két szabad felesége* volt. Hogy e két nevre miként tett szert, arról sajátos és részletes beszámolót olvashatunk. A Genezis ugyanis elmondja, hogy Izsák megáldotta Jákóbot, majd — felesége, Rebeka ösztönzésére — megparancsolta neki: „Ne végy magadnak feleséget Kánaán leányai közül. Kelj útra és menj Paddan-Aramba, Betuelnek, *anyád* atyjának házába és onnan vegyél feleséget magadnak, Lábánnak, *anyád testvérének* leányai közül.” Jákób szót fogad. Elmegy Keletre. Ott a pusztában egy kútnál összetalálkozik anyja fivérének, Lábánnak a leányával, *Ráchellel*, aki éppen apja juhait hajtotta oda a kúthoz, hogy megitassa őket. A találkozást és a vele kapcsolatos közvetlen történéseket a Genezis (29,10–14) így írja le: „Mikor Jákób meglátta Ráchelt, anyja testvérének, Lábánnak lányát és anyja testvérének, Lábánnak juhait, Jákób odalépett, elhengerítette a követ a kút nyílásáról és megitatta Lábánnak, anyja testvérének juhait. Azután Jákób megcsókolta Ráchelt és hangos sírásra fakadt. Majd Jákób elbeszélte Ráchelnek, hogy ő apjának rokona, mégpedig Rebekka fia. Az elsietett és megvitte a hírt apjának. Amikor Lábán hírt vett Jákóbról, nővére fiáról, eléje sietett, megölelte, megcsókolta és házába vezette. Ő pedig elbeszélte Lábánnak mindent, ami történt. Lábán így szólt hozzá: »Igen, te az én csontom és húsom vagy.« Ő pedig egy hónapig nála maradt.”

Mindez azonban a számunkra fontos dolgoknak még csak a kezdetét jelenti. A folytatás a következő: „Lábán így szólt Jákóbbhoz: »Ingyen akarsz nekem szolgálni, mivel rokonom vagy? Mondd, meg, mi legyen a béred.« Lábánnak *két leánya* volt: az *idősebbet Leának*, a *fiatalabbat Ráchelnek* hívták. Lea szeme kifejezésten volt, Ráchel azonban alakra és arcra is szép. *Jákób szerette Ráchelt*, azért így szólt: »*Hét évig szolgálom* neked fiatalabb leányodért, *Ráchelért*.« Lábán ezt válaszolta: »Jobb, ha neked adom, mint idegen férfinak, maradj hát nálam.« Jákób hét évig szolgált Ráchelért, de olyannak tűnt szemében, mint egy nap, annyira

szerette. Azután Jákób így szólt Lábánhoz: »Add ki feleségemet, hogy elvegyem, az *időm letelt*.« Lábán összehívta a helység minden emberét és ünnepi lakomát rendezett.” És ezen a ponton az elbeszélésben valami különös történik. Valami olyan, ami több régi népnél megvolt szokás érvényesülését jelenti. Azt ti., hogy a család leányai *csupán születésük szerinti sorrendben* mehetnek férjhez. Így érthetővé válik számunkra a szöveg folytatása: „Este azonban vette [Lábán] a lányát, *Leát* [!] és *bevitte hozzá* [Jákóbbhoz] s ő vele hált. Lábán a rabszolganőjét, *Szilpát* adta Leának *szolgálóul*. Reggel [??] kiderült, hogy Lea volt. Jákób ezt mondta Lábánnak: »Miért szedtél rá?« Lábán így felelt: »Vidékünkön *nem* szokás a *fiatalabbat* férjhez adni az *idősebb előtt*. Töltsd ki vele végig a mennyegzős hetet, s akkor majd a *másikat is* neked adom azért a szolgálatért, amit *további hét esztendőn át* teljesítesz.« Jákób így is tett. Kitöltötte vele a mennyegzős hetet. Akkor feleségül adta neki a lányát, *Ráchelt*. Lábán lányának, Ráchelnek a *Bilha* nevű rabszolganőjét adta *szolgálójául*. Ezen-túl Ráchellel is együtt élt. Őt jobban szerette, mint Leát. Így még további hét éven át szolgált neki.” (Gen. 29,15–20.)

Jákób tehát az eddig elmondottak szerint *többnejű*, mert két szabad felesége van. És ami különösen érdekes: a Genezisnek egyetlen elítélő szava sincs arról, hogy két leánytestvért vett nőül. Vajon miért nincs? Bizonyára azért, mivel az ilyesmi egy időben megszokott, erkölcsileg-jogilag természetes dolognak számított. A Leviticus 18. és 20. fejezetének fentebb idézett (talán az i. e. 5. századból, az ezsdraísi vallásreformból származó) rendelkezéseinek egyike pedig már tiltja, ill. halállal büntetendőnek tartja azt, ha valaki két nővért vesz el feleségül.

A szóban forgó férfiúnak, Jákóbnak azonban nem csak szabad feleségei vannak, hanem — Ábrahámhoz hasonlóan — *ágyasai is*. Mégpedig az a két rabszolganő, *Szilpa* és *Bilha*, akik közül az előbbit Leának, az utóbbit Ráchelnek adja Lábán szolgálóul. Dehát miként válik a két rabszolganő Jákób sajátos feleségévé? Erről a Genezis 29–30. fejezete az alábbi szöveget tartalmazza:

„Amikor az Úr látta, hogy *Lea* háttérbe szorul [ti. Jákóbnál, aki Ráchelt kedvelte], *megnyitotta méhét*, *Ráchel* ellenben *meddő* maradt. Lea fogant és fiút szült, akit *Rubennek* nevezett, »mivel — úgymond — az Úr meglátta nyomorúságomat, most már szeretni fog a férjem.« Azután ismét fogant és fiút szült. Ezt mondta: »Az Úr meghallotta, hogy háttérbe szorultam, azért adta ezt nekem.« *Simeonnak* nevezte el. Újra fogant és fiút szült. Ezt mondta: »Most végre felém fordul a férjem, mivel három fiút

szültem neki.« Ezért *Lévinek* nevezte. Még egyszer fogant és fiút szült és így szólt: »Most már dicsőíteni akarom az Urat!« Azért *Júdának* nevezte. Több gyermeket azután nem szült.

Mikor *Ráchel* látta, hogy nem szül gyermeket Jákóbnak, féltékeny lett nővérére, és így szólt Jákóbbhoz: »Adj nekem gyermeket, különben meghalok!« Jákób dühös lett Ráchelre és ezt mondta: »Talán helyettese vagyok Istennek, aki megtagadta tőled a gyermekáldást?« Az így válaszolt: Itt van a *szolgáлом, Bilha*. Menj be hozzá, hogy majd a *térdemen szüljön* és én is gyermekhez jussak általa.« Így a szolgáját *feleségül* adta neki és Jákób együtt volt vele. Bilha fogant és fiút szült Jákóbnak. Ráchel így szólt: »Isten igazságot szolgáltatott nekem, meghallgatta kérésemet és fiút ajándékozott nekem.« Ezért *Dánnak* nevezte. *Bilha*, Ráchel szolgálója ismét fogant és második fiút szült Jákóbnak. Ráchel ekkor így szólt: Isten harcát kellett megharcolnom nővéremmel és győztem.« Ezért *Naftalinak* nevezte el.

Mikor *Lea* látta, hogy nem szül több gyermeket, vette *szolgáját, Szilpát* és *feleségül* adta Jákóbnak. *Szilpa*, Lea szolgálója fiút szült Jákóbnak. Lea erre így szólt: »Szerencse föl!« — és *Gádnak* nevezte. Majd *Szilpa*, Lea szolgálója másik fiút szült Jákóbnak. Lea erre ezt mondta: »Én boldog! Hiszen a lányok boldognak hirdetnek majd engem!« Ezért *Ásernek* nevezte.

Ruben egyszer búzaaratás idején kiment a mezőre, *mandagórát talált* és anyjának, Leának adta. Ráchel így szólt Leához: »Adj nekem is a fiad mandagórájából.« »Nem elég neked — válaszolta —, hogy a férjemet elvetted, még a fiam mandagóráját is el akarod venni?« Ráchel így felelt: »No, akkor az éjjel aludjon a fiad mandagórájáért veled.« Amikor tehát Jákób este megjött a mezőről, *Lea* eléje ment és azt mondta: »Hozzám kell jönnöd, mivel a fiam mandagórájáért lefoglaltalak magamnak.« Így nála aludt. Isten meghallgatta Leát, fogant és ötödik fiút szült Jákóbnak. Lea így szólt: »Isten megjutalmazott, mivel a szolgálómat odaadtam férjemnek.« Ezért *Isszachárnak* nevezte. Lea ismét fogant és hatodik fiút szült Jákóbnak. Erre azt mondta Lea: »Isten jó ajándékot adott nekem. Most már nálam marad a férjem, mivel hat fiút szültem neki.« *Zebulunnak* nevezte. Azután egy leányt szült s *Dinának* nevezte.

Isten megemlékezett *Ráchelről*. Isten meghallgatta és megnyitotta méhét. Fogant fiút és szült. Így szólt: »Isten elvette gyalázatomat.« Ezért *Józsefnek* nevezte s közben ezt mondta: »Az Úr adjon még egy fiút hozzá.«»

Később aztán teljesült ez a kívánsága, mert — immár Kánaán földjén — született még egy fia, akinek egyik nevéhez kötődik történetileg „a család *Benjáminja*” kifejezés. E gyerek világra jöveteléről a Genézis (35,16–20) számol be: A vonuló Jákóbék már csak „kis távolságra voltak Efratától, amikor *Ráchelt* elővette a szülés fájdalma; nehéz szülése volt. Nagyon szenvedett vajúdás közben, de a bába azt mondta: »Ne félj, most is fiad lett.« Mikor élete megszűnőben volt — meg kellett ugyanis halnia —, *Benoninak* [fájdalom gyermekének] nevezte őt. Az apja azonban a *Benjamin* [szerencse fia] nevet adta neki. Ráchel meghalt és az Efrata, azaz Betlehem felé vezető út mellett temették el. Jákób emlékkövet állított a sírja fölé.”

A fentebbi hosszú, némileg fárasztó részleteket több okból idéztem, illetve ismertettem. Először azt akartam általuk érzékeltetni, hogy Jákób kapcsán szintén a *poligámia* szerepel a Bibliában. Másodszor jelezni óhajtottam, hogy Jákóbnak 12 fia volt, és a zsidóság 12 törzse ezzel a momentummal kapcsolatos — de olyképpen, hogy Lévinek az utódai, a kultikus szolgálat ellátói, segítői nem alkotnak önálló törzset, s a hiányzó egy törzset (mint másutt is említtem) úgy pótolja az Ótestamentum, hogy az Egyiptomba menő Jákóbbal saját fiaivá fogadtatja ott tartózkodó gyermekének, Józsefnek két fiát: Manassét és Efraimot. Ezzel függ össze, hogy nincs a József nevét viselő törzs. Harmadsorban — legalább röviden — be akartam mutatni, miként történik *születéskor a gyermekek adoptálása*. Mint láhattuk az idézett szövegben, Ráchel azáltal tesz szert két első „fiá”-ra, hogy a Jákób által teherbe ejtett rabszolganője, *Bilha* az ő térdén hozza világra gyerekeit (Gen. 30,3). Maga ez a történet voltaképpen nem más, mint a *hasonlósági mágia* sajátos esete, mert a szülő *Bilha* és az adoptáló Ráchel specifikus testhelyezete olyan, mintha maga Ráchel szülné meg ténylegesen Dánt és Naftalit. És bizonyára ugyanilyen módon adoptálta Szilpa fiait, Gádót és Ásert, Jákób másik szabad felesége, *Lea* is. Negyedszer föl akartam hívni a figyelmet arra, hogy a Jákób családjával kapcsolatos bibliai részletekben mennyire közvetlen módon jelennek meg különféle *emberi megnyilatkozások* (Jákób a szép Ráchel iránti szerelme; e szerelem meghalványulása a gyermekáldás elmaradás miatt; a két nővér, Ráchel és Lea versengése). Végül igen fontosnak tartom megemlíteni: amidőn az Ótestamentum Jákóbról és fiairól, tehát egy családról beszél, és amidőn ehhez kötődve én is mint egyénekről írtam róluk, akkor ez messze-menően pontatlan, mert itt a személyek mögött kisebb vagy nagyobb olyan *nép csoportok, törzsek* húzódnak meg történetileg, amelyekből a zsidóság létrejött.

Jákób bátyja, *Ézsua* (aki az edomiták „ősatyja”) szintén poligámiában élt. Az egyik ószövetségi hely (Gen. 26,34) szerint *két* nőt, a hettita Jehuditot és Bászmátot vette feleségül. Egy másik ótestamentumi részlet (Gen. 36,1–3) pedig arról számol be, hogy három neje volt (Ada, Oholibáma és Bászmát).

És mi a helyzet vajon a családi viszonyokat illetően *Mózes*szel, akit az Ótestamentum oly jelentős személyiségnek tart? Nos, ő is a poligámiának hódol. Először a *midianita Cippórát* veszi el feleségül (Ex. 2,21), majd pedig egy *kusita nőt* (Num. 12,1).

Az egyik zsidó bírónak, *Gedeon*nak szintén több felesége volt, és köztük akadt idegen származású *ágyas* is (Bírák 8,30–31). Egy másik zsidó bíró, *Sámson* kapcsán legalább két feleségről olvashatunk (Bírák 14. és 16. fejezet).

Az Efraim törzsből származó *Elkana* két feleséget vett magának: Peninát és Hannát (1 Sám. 1,1–2), s közülük az utóbbitól születik a több ószövetségi iratban is fontos személyiségként említett *Sámuel*, aki Izrael bírójaként tevékenykedik, majd királlyá keni fel először Sault, később pedig Dávidot.

A második Sámuel-könyv szerint igen szép számú feleséget birtokolt *Dávid* király. Legalább 8 saját szabad neje volt, és e számot még gyarapították a *meghalt Saul feleségei*, akiket szintén neki „adott” az „Úr” (12,8), valamint az *ágyasok*, akiknek pontos létszáma ismeretlen, de annyi bizonyos, hogy *tíznel többen* voltak, mert a szóban forgó könyv (15,16) a következőt jegyzi meg a fia, Absolon elől Jeruzsálemből menekülő uralkodóról: „A király tehát elment, gyalogosan, egész házanépével együtt. Mindazonáltal a király ott hagyott *tíz*et az *ágyasai közül*, hogy őrizték a palotát.”

A többnejűség szempontjából az ótestamentumi férfiak közül a „leggazdagabb” minden kétséget kizáróan *Salamon*. Erről a királyról az Ószövetség egyik helye (1 Kir. 11,1–8) idevonatkozóan igen érdekes anyagot közöl, amelyet most annak ellenére teljes egészében idézek, hogy egyik részlete a jeruzsálemi templomokról szóló fejezetben is szerepelt. „Salamon király — olvashatjuk az említett helyen — számtalan *idegenből* való asszonyt szeretett, mégpedig a *fáraó lányán* kívül *moábita, ammonita, edomita, szidoni* és *hetita* asszonyokat, tehát pogány népből valókat is, akikről az Úr azt mondta Izrael fiainak: »Ne adjátok össze velük magatokat, s ők se házasodjanak össze veletek, mert elcsábítják szíveteket, s

isteneikhez pártoltok.« Ám Salamon csüggött rajtuk. *Hétszáz fejedelmi* [azaz szabad] *asszonya* volt és *háromszáz ágyasa*. Történt, hogy amikor Salamon megöregedett, szívét asszonyai más istenekhez fordították, szíve nem volt többé mindenestül az Úré, az ő Istenéé, mint atyjának, Dávidnak a szíve. Így Salamon a szidoniak istennőjéhez, Astartéhoz szegődött, majd Milkomhoz, az ammoniták szörnyéhez. Salamon tehát olyat tett, ami gonosznak számít az Úr szemében, és nem követte hűségesen az Urat, mint atyja, Dávid. Akkoriban épített Salamon Kamosnak, a moabiták istenének egy szentélyt arra aへgyre, amely Jeruzsálemmel szemközt emelkedik, aztán ugyanígy Milkomnak is, az ammoniták istenének, s ezt minden idegenből való asszonyának megtette, aki tömjént és véres áldozatokat mutatott be isteneinek.”

Nem akarom tovább sorolni azokat a férfiakat, akik az Ótestamentum szerint poligámiában éltek. Most már, befejezésül, csupán két júdai királyt említek meg. *Roboám* (Rechabeam), Salamon fia *18* (szabad) *feleséget*, *6* (a Károli-fordítás szerint *60*) *ágyast* (mellékfeleséget) tartott, s velük összesen 28 fiút és 60 leányt nemzett (1 Krón. 11,18–21). *Abija* pedig *10* (a Károli-fordítás szerint *14*) *feleséget* vett magának, és ezekről az asszonyokról 22 fia meg 16 leánya született (2 Krón. 13,21).

AZ IDEGENEKKEL VALÓ HÁZASODÁS TILALMA

A fentebb Salamonnal kapcsolatban idézett egyik szövegben (1 Kir. 11,1–8) szó esett olyan rendelkezésről, amely szerint az „Úr” *nem* „engedte meg” a zsidóknak, hogy *idegenekkel* házassági kapcsolatra lépjenek. E tilalmat — amellyel az Ótestamentum számos helyén találkozhatunk — állítólag azért írta elő Jákób utódainak a természetfölötti hatalom, hogy a házastársaik révén a honfoglalást követően majd ne „paráználkodjanak” más népek isteneivel. Feltűnő azonban, hogy ez a rendelkezés a Leviticus 18. és 20. fejezetének tilalmi listáján nem szerepel. Továbbá az is, hogy *Mózes*, akire az istenség a zsidóság Egyiptomból való kivezetését bízta, még vezetői funkciójának megkapása előtt egy *midianita* nőt, majd pedig (már a pusztai vándorlás idején) egy *kusita* nőt vesz feleségül. Hasonlóképpen meglepő számunkra az, hogy ha egyszer az istenség már a pusztában megtiltotta a más népekkel való házasodást, akkor némely későbbi zsidó bírák (pl. Sámson) és királyok (pl. Salamon) miért vesznek maguknak *idegen* feleségeket. Elgondolkoztató az is, hogy a babilóniai

fogságból hazatért zsidók bármiféle aggodalmaskodás nélkül családi kapcsolatra lépnek a más etnikumokhoz tartozókkal.

Vajon miféle reális tartalom húzódik meg történetileg az Ótestamentumban amögött, hogy egyfelől szerepel benne egy olyan tiltás, amelyet a szövegek Mózes idejéből eredeztetnek, de amely másfelől ugyanakkor több mint fél évezreden át egyáltalán nem érvényesül? Nyilvánvalóan az, hogy ilyen tilalom hosszú időn keresztül egyáltalán nem volt a régi zsidóknál, és ők — miként a többi ószövetségi etnikumok is — teljesen szabadon kötöttek házasságot a más népekhez tartozókkal. Politikai és vallási küzdelmek kapcsán azonban egyes papok és próféták részéről bizonyára már az óizraeli állam felbomlását (az i. e. 931. esztendő) követően megjelentek olyan törekvések, amelyek elleneztek az idegenekkel való házasságot. Főként pedig azt, hogy a *zsidó királyok* más nemzetbeli nőt vegyenek feleségül, mivel ismételten azt tapasztalták, hogy a királynék révén az idegen istenek kultusza is rohamosan teret hódított mind az északi, mind pedig a déli zsidó államban. Ebből a szempontból sokatmondó az az eseménysorozat, amelyet a *Királyok első könyve* beszél el.

Az említett írás szerint az északi zsidó állam (a szó szűkebb értelmében vett Izráel) egyik királya, *Acháb* (i. e. 874–853) nem csupán azáltal cselekedett gonoszul Jahve szempontjából, hogy őséhez, I. Jeroboámhoz hasonlóan „bálványok”-at, bikaszobrokat imádott, űzte a ligetek kultuszát stb. Bűneit még tetézte azzal, hogy *feleségül* vette a szidoni király leányát, *Jézabelt* (Izebelt), és az ő révén egy *idegen istent* kezdett tisztelni. Azt a *Baalt*, akinek Izráel fővárosában, Samáriában még külön templomot is építtetett, és ily módon „több gonosztságot művelt, mint Izrael összes többi királya, aki előtte volt” (1 Kir. 16,29–33). Úgy tűnik, hogy ezt igen rossz néven vették *Jahve tisztelői*, és harcot indítottak az idegen kultusz ellen. Maga ez a harc véres történésekhez vezetett. Hogy ezeket ki kezdeményezte, azt a szövegekből nem lehet pontosan kihámozni. Egy bibliai részlet (1 Kir. 18,4–13) arról tesz említést, hogy *Jézabel* „meg akarta ölni az Úr prófétáit”, és ekkor az utóbbiak közül Abdiás (Obadjahu), Acháb udvarmestere 100-at megmentett. A szöveg folytatása pedig a következőt mondja: ezután *Illés próféta* irányításával *istenítélet* zajlott le a *Kármel* nevezetű hegyen, amelynek végkifejlete az volt, hogy a próféta 450 *Baal-papot* öletett le. Illés a szöveg (1 Kir. 18,16–40) szerint Achábbal összehívatta ezeket a papokat, és „egész Izraelt”, majd pedig csodák révén bebizonyította, hogy „az Úr az Isten”. Ezt követően aztán parancsot adott a meggyőzött zsidóknak: „Ragadjátok meg Baal prófétáit! Ne meneküljön

meg egy se közülük!” Az emberek szót fogadtak: „Megragadták [a Baal-papokat], s Illés levitette őket a Kison patakhoz s ott megölette őket.” Egy harmadik bibliai hely (1 Kir. 19,1–2) viszont arra látszik utalni, hogy a két kultusz hívei közti véres leszámolást eredetileg Jahve hívei kezdeményezték, és nem Jézabel, aki — férjétől, Achabtól értesülve a történetekről — Illés kivégeztetésével akarja megtorolni a Baal-papok leölését, ám a próféta elmenekül.

Maguk az olyan fellépések, amelyek az *idegenekkel* való házasságkötés ellen irányultak, hosszú időn át minden bizonnyal csupán *epizodikus* jelenségek az ótestamentumi zsidóságnál. Úgy látszik, hogy a más népekkel való családi kapcsolatra lépés megszokott dolog még akkor is, amidőn i. e. 587-ben a babilóniaiak leigázzák a déli zsidó államot, Júdát. A szövegek egyértelműen emellett szólnak, hogy a hódítók által el nem hurcolt zsidók továbbra is házasságot kötöttek idegenekkel. És valószínűleg ugyanígy cselekedtek a babilóniai fogságban élők is, mert amikor i. e. 537-ben sokan hazatérnek Mezopotámiából, akkor közülük számosan idegen nőt vesznek nejül vagy idegen férfihoz mennek feleségül — ezt a tényt világosan közli *Ezsdrás* és *Nehémiás* könyve.

Az *Ezsdrás* nevét viselő iratban a szerző a következőket mondja: Miután a velem együtt a babilóniai fogságból (valószínűleg i. e. 458-ban, de az is lehet, hogy később) hazatértek Jeruzsálemben 12 bikát, 96 kost, 72 bárányt és 12 kecskebakot égőáldozatul bemutatnak az „Úr”-nak, „elém járultak a főemberek és így szóltak: »Izrael népe, a papok és a leviták nem különültek el a földnek undokságaiba süllyedt népeitől, a kánaániaktól, hetitáktól, perizitáktól, jebuzitáktól, ammonitáktól, egyiptomiaktól és amoritáktól. Ehelyett *lányaik közül* vettek maguknak és fiaiknak *feleséget*, s így a *szent faj* összekeveredett a pogány népekkel. S ebben a törvényszegésben a vezetők és elöljárók voltak az elsők.« Amikor ezt megtudtam, megszagattam ruhámat és köntösömet, téptem fejemen a haját meg a szakállamat és csak ültem magamba roskadva. Mind körém gyűltek, akik a fogságból hazatértek hűtlensége miatt remegtek Izrael Istenének szavától. Egészen az esti áldozat idejéig ott ültem, magamba roskadva.

Az esti áldozatkor legyőztem lesújtottságomat, megszagattam ruhámat és köntösben térdre borultam, s kitártam kezemet az Úr, az én Istenem felé és így szóltam: »Istenem, a szégyentől és a pironkodástól nem merem tekintetemet feléd emelni, Istenem. Mert vétkeink úgy elszaporodtak, hogy teljesen elborítottak, és bűneink egészen az égig érnek. Atyáink napjaitól mind a mai napig folyvást csak vétkeztünk. Bűneink miatt

kerültünk mi, királyaink és papjaink a népek királyainak kezére, kardélre, fogságba, s lett sorsunk a kifosztás és megvetés s így áll a dolog velünk ma is. Most azonban egy szempillantásra megkönyörült rajtunk az Úr, a mi Istenünk: Meghagyott egy maradékot, s menedéket adott nekünk szent helyén. Megengedte Istenünk, hogy fölcsillanjon a szemünk, és egy kissé föllélegezzünk szolgáságunkban. Mert szolgák vagyunk, de nem hagyott el minket Istenünk a szolgáságban: fölkeltette irántunk a perzsa királyok jóindulatát s életet öntött belénk, hogy fölépíthessük Istenünk házát és helyreállíthassuk romjait. Védőfalat emelt nekünk Júdában és Jeruzsálemben. Mit mondhatunk hát, Istenünk? Megszegtük parancsaidat, amelyeket szolgálid, a próféták által szabtaál nekünk, ezekkel a szavakkal: az a föld, amelyre bementek, hogy birtokba vegyétek, tisztátalan föld a föld népeinek tisztátalansága miatt, azok miatt, amelyekkel beszenneyezték az egyik végétől a másikig. Ezért *ne adjátok lányaitokat az ő fiaiknak feleségül, s az ő lányait se vegyétek feleségül fiaitoknak. Ne törődjetek sem a békéjükkel, sem a jólétükkel*, hogy erősek lehessetek, a föld legjava termését ehessétek és örökségül hagyhassátok (a földet) fiaitokra mindörökre.

Azok után, amik gonoszságaink és nagy bűneink miatt történtek velünk, ó Istenünk, kíméletből kevesebbet mértél ránk, mint amennyit bűneink miatt érdemeltünk, lám meghagytaál nekünk egy maradékot — megszeghetnénk-e még parancsaidat és *szövetkezhetnénk-e ezekkel az utálatra méltó népekkel?* Nemde föllángolna haragod és elpusztítanál minket, nem hagynád meg a csekély maradékot sem? Urunk, Izrael Istene, te igaz vagy, hogy még ma is van belőlünk egy maradék. Nézd, itt vagyunk előtted a vétkeinkkel, miattuk nem állhatunk meg színed előtt.«” (9,1–15.)

Ezután már a bibliai szöveg — és nem maga Ezsdrás — így számol be a későbbi történésekről: „Míg Ezdrás — könnyek közt és az Isten háza előtt leborulva — imádkozott és bűnvallomást tett, Izraelből hatalmas tömeg gyűlt köréje, férfiak, asszonyok és gyermekek, s a nép hangosan zokogott. Akkor Elam fiai közül Jehiel fia, Sekanja kezdett el beszélni: »Hűtlenek lettünk Istenünkhöz, hisz *idegen asszonyokat vettünk feleségül*, a föld népei közül. De azért még van remény Izrael számára. *Tegyünk fogadalmat Istenünknek, hogy elbocsátjuk az idegen asszonyokat, és azokat a gyermekeket is, akiket szültek*, az én uramnak és azoknak a tanácsára, akik ügyelnek a törvény megtartására. A törvény szerint kell eljárni. Rajta hát! Mert neked kell vállalnod a feladatot, de támogatunk. Légy bátor és tedd meg!« Ezdrás fölkelt, megeskette a papok és a leviták vezetőit és egész [??] Izraelt, hogy úgy tesznek, amint (Sekanja) mondta nekik. Meg

is esküdtek. Ezután Ezdrás elhagyta az Isten házáat és Eljasib fiának, Jochanannak szobájába ment, s ott töltötte az éjszakát, sem kenyeret nem evett, sem vizet nem ivott, mert gyászolt a fogságból hazatértek hűtlensége miatt.

Júdában és Jeruzsálemben mindenkinek üzentek, *aki hazatért a fogságból*, hogy menjen el Jeruzsálembe. *Aki* — a vezetők és vének határozata szerint — *három napon belül nem jelenik meg*, annak minden vagyonát *elkobozzák*, őt magát pedig *kizárják a fogságból hazatértek közösségéből*. Júda és Benjamin (törzsből) mind összegyűltek három nap alatt a *férfiak* Jeruzsálemben, a kilencedik hónapban, a hónap huszadik napján. Az egész nép az Isten háza előtti téren ült és remegett a kellemetlen dolog és az esőzés miatt. Ekkor fölállt Ezdrás pap és így szólt hozzájuk: »Hűtlenek lettetek, amikor *idegen asszonyokat vettetek feleségül*, s így szaporítottátok Izrael vétkeit. Most hát dicsőítsétek meg az Urat, atyáitok Istenét, teljesítétek akaratát és *különüljete el a föld népétől és az idegen asszonyoktól*.« Erre az egész gyülekezet hangosan azt felelte: »Kötelességünk azt tenni, amit mondtál! Mivel azonban sok a nép és itt az esőzés ideje, nem maradhatunk kint. Egyébként is nem egy vagy két napra való teendőről van szó, hiszen *sokan vétkeztek ebben a dologban*. Vezetőink képviseljük az egész közösséget, s azok, *akik városainkban idegen asszonyokat vettek feleségül*, mind jelenjenek meg a meghatározott napokon a városok véneivel és bírásaival együtt, amíg el nem hárítjuk magunktól Istenünk haragját, amit ez a bűn vont ránk. Csak Azael fia, Jonatan és Tikva fia, *Jahzeja elleneztek a dolgot*. Ugyanakkor Mesullám és Sabtai levita *támogatta őket*. A fogságból hazatértek tehát a határozathoz tartották magukat. Ezdrás pap nemzetségeik szerint családfőket választott magának segítségül, mind név szerint számba véve. A tizedik hónap első napján kezdték meg az ülést, hogy az ügyet kivizsgálják, s az első hónap első napjáig minden *férfi* dolgával végeztek, *aki idegen asszonyt vett feleségül*.«

A következők voltak a *papok között*, akik *idegen asszonyokat vettek feleségül*: Jesuának, Joszadak fiának fiai és testvérei közül Maaszeja, Eliezer, Jarib és Gedalja. Ezek esküvel ígérték meg, hogy elbocsátják asszonyukat, és vétükért bemutattak egy kost engesztelő áldozatul. Immer fiai közül Hanani és Zebadja. Harim fiai közül Maaszeja, Illés, Semaja, Jehiel és Uzija. Passur fiai közül Eljoenai, Maaszeja, Jismael, Netaneél, Jozabad és Eleaza. A *leviták között*: Jozabad, Simei, Kelaja . . . , Petahja, Júda és Eliezer. Az *énekesek között*: Eljasib. A *kapuőrök között*: Sallum, Telem és Uri. *Izrael fiai között*: Paros fiai közül: Ramja, Jizzia,

Malkija, Mijjamin, Eleazár, Malkia és Benaja. Elám fiai közül: Mattanja, Zakariás, Jehiel, Abdi, Jeromet és Illés. Zattu fiai közül: Eljoneai, Eljasib, Mattanja, Jeromet, Zabad és Aziza. Bebai fiai közül Johanan, Hananja, Zabbai, Atlai. Bigvai fiai közül: Mesullam, Malluk, Jedaja, Jasub, Seal és Jeremot. Pahat-Moáb fiai közül: Adna, Kelal, Benaja, Maaszeja, Mattanja, Beszalel, Binnui és Manasszé. Harim fiai közül: Eliezer, Jisia, Malhia, Semaja, Simeon, Benjamin, Malluk, Semarja. Hasum fiai közül: Mattenai, Mattata, Zabad, Elifelet, Jeremai, Manasszé, Simei. Bani fiai közül: Maadai, Amran, Joel, Benaja, Bedia, Kelaja, Vania, Meremot, Eljasib, Mattanja, Mattenai, Jasszai; Binnui fiai közül: Simi, Selemja, Natan és Adaja. Zakkai fiai közül: Sasai, Sarai, Azareel, Selemja, Semarja, Sallum, Amarja, József; Nebo fiai közül: Jeiel, Matitja, Zabad, Zebina, Jaddai, Joél, Benaja.

Ezek *mind* idegen asszonyt vettek feleségül: *Elküldték az asszonyokat is, a gyermekeket is.*" (10,1–44.)

Az idézett szövegből nem derül ki, hogy az idegenekkel való házasságot kötött személyek a már régebben hazatértek vagy a most Ezsdrással hazajöttek közül valók voltak-e. Valószínűnek látszik, hogy többségük a korábban hazatértek, ill. az ő leszármazottjaik köréhez tartoztak, de nem zárható ki az sem, hogy akadtak köztük a babilóniai fogságból Ezsdrással érkezett emberek is. Maga Ezsdrás aztán a perzsa királytól (I. vagy II. Artaxerxéstől) kapott — kultikus vonatkozású — felhatalmazása (7,25) alapján kényszerítette a férfiakat idegen feleségeik elbocsátására. De vajon miként fér meg a „Tiszteld atyádat és anyádat!” paranccsal az, hogy az apáknak az idegen feleségtől született *gyerekeiket is* el kell küldeniük? Méltó-e az ilyen apa és az őt kényszerítő Ezsdrás a szülő iránti tiszteletre? És ami külön meglepő ebben az ügyben: egész csomó olyan ember — pap, lévita, énekes, kapuőr — is frigyre lépett más népbelivel, akinek éppenséggel hivatalból meg kellett volna akadályoznia az ilyen vegyes etnikumú házasságok létrejöttét!

Az Ezsdrás-könyv azt mondja, hogy *minden férfi* elbocsátotta idegen feleségét és az utóbbtól született gyerekeket. Maga a vegyesházasság azonban e megjegyzés ellenére aligha szűnt meg, mert a *Nehémiás* nevét viselő irat ugyancsak részletesen foglalkozik vele. Ez elmondja, hogy Nehémiás, aki valószínűleg Ezsdrás után (i. e. 445-ben) érkezett Jeruzsálembe, az utóbbi férfiúval együttműködve komoly vallási reformot hajtott végre, és ennek során szintén megfogalmazódott az *idegenekkel való családi kapcsolat tilalma* (10,29), valamint azok a rendelkezések is, amelyek

szerint a zsengeket el kell vinni a második jeruzsálemi templom papjaihoz, a lévíták kötelesek beszélni az emberektől a termés tizedét és annak egy tizedét el kell juttatniuk a papoknak (10,35–38). A szóban forgó rendelkezéseknek azonban az emberek mindjárt nem tettek eleget, mihelyt Nehémiás némi időre elhagyta Jeruzsálemet. Az egyik vallási vezető pedig éppenséggel azt tette, hogy az előkelő idegennek, bizonyos Tóbiásnak külön kamrát biztosított a zorobábeli templomban (13,3–9). Aki ezt cselekedte, *pap* volt, és tiltott rokonsági kapcsolatra lépett az ammonita Tóbiással. Tehát a zsidók ismét csak házasodtak idegenekkel. Mikor aztán visszatért a városba, Nehémiás igen dühös lett mindezért, és mint a perzsa király helytartója nagyon szigorú hatalmi intézkedéseket foganatosított: Tóbiás dolgait kiszóratta a templom kamrájából; a lévítáknak megadatta a korábban előírt, de távollétében meg nem fizetett járandóságokat; a vidékről korábban a jeruzsálemi szentélyhez kultikus szolgálatra rendelt lévítákat, akik az ő távollétében hazamentek településeikre, ismét a templomhoz parancsolta; egyúttal — fölhasználva azt a politikai hatalmát, amelyet mint a *perzsa király helytartója* birtokolt — igen kemény eszközökkel kikényszerítette a *zsidó szombat* kötelező munkaszüneti napként való megtartását, megtiltotta, hogy a júdaiak ezen a napon dolgozzanak (szőlőt tapossanak, gabonát hordjanak stb.); a velük kereskedő főníciaiak előtt pedig e napra bezáratta a város kapuit, s büntetéssel fenyegette meg őket arra az esetre, ha még egyszer üzletelni akarnak szombaton Jeruzsálemben. És ami konkrét tárgyunk szempontjából fontos: kegyetlen módszereket is alkalmazva arra készítette a zsidó férfiakat, hogy bocsássák el az *idegen feleségüket*. Ezzel összefüggésben *Nehémiás* (13,23–29) így beszél: „Azt is láttam azokban a napokban, hogy a zsidók *asdódi, ammonita és moabita* nőket vettek *feleségül*. Gyermekeik fele az asdódi nyelvet beszélte, s már nem értették a zsidó nyelvet, hanem csak ennek vagy annak a népnek a nyelvét. Megdorgáltam és megátkoztam őket, némelyeket *meg is vertem* közülük, megtéptem hajukat, s megeskettem őket az Istenre: »*Leányaitokat ne adjátok fiaiknak, és ne vegyetek feleséget lányaik közül sem fiaitoknak, sem magatoknak*. Nem így vétkezett Izrael királya, Salamon is? Annyi nép között egyetlen király sem volt hozzá hasonló. Istene szerette és Isten tette meg egész Izrael királyává. S az idegen asszonyok még őt is bűnre csábították. S most rólatok is azt kell hallani, hogy elkövetitek ezt a nagy gonosztságot: *hűtlenek vagytok* Istenünkhöz, idegen nőket vesztek *feleségül*?« Eljasib főpap fiának, Jojadának egyik fia a horonita Szaballatnak lett a veje. Ezért *elűztem magamtól*. Jusson eszedbe, Istenem, hogy az

ilyenek beszennyezik a papságot s a papokkal és levitákkal kötött szövetséget! Így megtisztítottam őket minden idegentől.”

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk: az ótestamentumi zsidóknál alapvetően két törekvés és gyakorlat figyelhető meg abból a szempontból, hogy miként kell viszonyulniuk az idegenekhez, a „jövevények”-hez. Az egyik kultikus, családi, gazdasági és szociális szempontból a más népekkel való *kapcsolatok* kiépítésére és fenntartására irányul. A másik viszont a többi etnikumtól való *teljes elzárkózást* igyekszik létrehozni a körülmetélés, a szombat, a Jahve-kultusz kizárólagossága révén, és egyúttal az *idegenek gyűlöletét* hirdeti. Maga ez a kettősség — mint fentebb láthattuk — a családi kapcsolatok területén is határozottan jelen van az Ószövetségben. A korábban említett zsidó vezetők — és hozzájuk hasonlóan bizonyára a nép egyszerű gyerekei is — magától értetődő természetességgel kötöttek házasságot az ammonitákkal, a moabitákkal, föníciaiakkal stb. Ezsdrás és Nehémiás viszont, hogy a politikai önállóságtól megfosztott, ekkoriban a perzsa uralom alatt élő *zsidóságot mint etnikumot*, mint „szent faj”-t megőrizték, hatalmi eszközökkel arra kényszerítették népüket, hogy az idegenektől vallásilag és házassági szempontból radikálisan elkülönüljön. Maga ez a rögzült magatartás aztán később rengeteg bajt zúdított a Palesztinából szétszóródott zsidókra, mert sajátos elkülönülésük, idegengyűlöletük és *kiválasztottsági* álláspontjuk ellenük fordította az általuk megvetett népeket. Persze — mint e témakör tárgyalása során már jeleztem —, nem Ezsdrás és Nehémiás voltak azok, akik először kezdeményezték, hogy a zsidók ne kössenek házasságot más népekkel. Az ilyen irányú epizodikus törekvések már korábban fölbukkantak az ótestamentumi történelemben, némelykor komolyan megerősödtek, írásban is rögzültek, s így — hogy úgy mondjam — Ezsdrásnak és Nehémiásnak ideológiai kútfők is rendelkezésre álltak, amelyek segítségével elméletileg is igyekezhetek megalapozni az idegenekkel való családi kapcsolatra lépés tilalmát. Ilyen előzmények minden bizonnyal jelen voltak a *jósiási vallási reformban* is. Emiatt lehet az, hogy az e reform szülte egyik Tóra-könyv, a Deuteronomium (a pusztai vándorlás idejébe visszavetítve a történesecet) az istenséggel a zsidóságnak a következő mondatja: „Ha az Úr, a ti Istenetek elvezérel arra a földre, ahova most bevonulsz, hogy birtokba vedd, s ha kiüzi előled mind a népeket, a hetitákat, a gírgasitákat, az amoritákat, a kánaániakat, a perezitákat, a hivvitákat és a jebuzitákat — hét nálad népesebb és nagyobb népet —, ha az Úr, a te Istened majd kiszolgáltatja neked s te legyőzöd őket, akkor töltsd be rajtuk az átkot, ne

köss velük szövetséget és ne könyörülj meg rajtuk. Ne köss velük házasságot, lányodat ne add egyhez sem feleségül közülük és egyikük lányát se vedd fiadnak feleségül. Mert fiad elidegenedik tőlem s más isteneket fog imádni. Akkor fölgerjed ellenetek az Úr haragja és elpusztít benneteket. Inkább így bánjatok velük: oltáraikat romboljátok össze, kőoszlopaikat döntsetek ki, szent fáikat vágjátok ki, bálványait pedig égessétek el. Mert te az Úr, a te Istened szent népe vagy, téged választott ki az Úr, a te Istened a föld népei közül a maga népének.” (Deut. 7,1–6.)

ŐSI HÁZASSÁGI FORMÁK EMLÉKEI

Az eddigiek során szót ejtettem róla, hogy az Ótestamentumban teljesen elfogadott és igen gyakori a *többnejűség*. Legutóbb pedig azt mutattam be, hogy az ószövetségi zsidóknál — főleg Ezdrás és Nehémiás korától, vagyis az i. e. 5. század közepétől — nagyon fölerősödött az *idegenekkel való házasodás tilalma*. Azt viszont csupán futólag jeleztem, hogy az Ószövetség igen régi családformák emlékét is őrzi, és ezzel összefüggésben hangsúlyoztam: a Genézis 2. fejezetének 24. verse, amellyel az Újszövetség és a kereszténység a monogámia őseredeti, istentől rendelt voltát igyekszik bizonyítani, a *matrilinéaris csoportházasság* hajdani meglétére utal.

Ezekkel az igen régi családformákkal kapcsolatosan először arra hívom föl a figyelmet, hogy a második bibliai teremtéstörténethez kötődő *bűneset mítoszában* közvetlenül tapasztalhatjuk az ősi *matriarchális* (matrilinéaris) társadalomból a *patriarchálisba* (patrilinéarisba) való átmenetet. Azt követően ugyanis, hogy a kígyó unszolására Éva tiltott gyümölcsöt szakított a jó és rossz tudásának fájáról, majd pedig férjével együtt evett belőle, Jahve Elohim e szavakkal méri ki rá a büntetést: „*Megsokasítom terhességed kínjait. Fájdalmak közepette szülsz gyermekeidet. Vágyakozni fogsz férjed után, ő azonban uralkodni fog rajtad.*” (Gen. 3,16.) Az idézett szövegből egyrészt „megtudhatjuk”, miért — ti. a tiltott gyümölcsből való szakítás és evés vétkéért — szülnek utódokat kínok közepette a nők. Másrészt — és számunkra most ez a fontos — a következőkről „tájékoztat” bennünket az idézett részlet és a folytatása: a nők férfiak általi elnyomása történetileg isteni büntetés amiatt, hogy Éva a kígyóra hallgatva szakított a tiltott gyümölcsből, és férjét is rávette az abból való evésre. De vajon mi húzódik meg reálisan e mitikus történet mögött? Minden bizonnyal az, hogy a Genézis 2. részének 24. versében szereplő *matriarchá-*

lis társadalmat, amelyre az volt a jellemző, hogy a *férfi* hagyta el atyját, anyját és követte feleségét, már fölváltotta a *patriarchális* rend, amelyben viszont az *asszony* „epekedik” az őrajta uralkodó férje után. Magát ezt a férfiuralmat aztán az Ótestamentum isteni rendelésnek tünteti föl, miközben Évát, az első földi asszonyt — és általa az egész női nemet — minden rossz forrásának teszi meg. A kutatások azonban kiderítették, hogy a bibliai Éva valójában nem földi asszony — és főként nem Jahve Elohim teremtménye —, hanem valami egészen más volt, mert ő lett az *anya* minden *előnek* (Gen. 3,20). S ez azt jelenti, hogy a matriarchális időszakban az *állati és növényi termékenység istennőjeként* tisztelték, és a férfiak csupán akkor degradálták minden bajt hozó első földi asszonnyá, amikor gazdasági szerepük növekedésének köszönhetően kiharcolták a női nemmel szemben uralmi helyzetüket. Mivel pedig ez a helyzet eleinte még némiképp ingatag volt, isteni szentesítéssel igyekeztek megerősíteni. Ily módon annak vagyunk tanúi az Ószövetségben, hogy a társadalomban végbemenő változások istenek közötti viszonyok módosulásának a formájában jelennek meg. Hasonló folyamatokat más népek történetében is megfigyelhetünk. Legyen szabad ezzel összefüggésben két ókori görög példát említenem. Az egyik *Pallasz Athénével* kapcsolatos, akiről a hellén mítoszok elmondják, hogy kész felnőttként és teljes fegyverzetben pattant ki apja, Zeusz fejéből. Vajon mi a magyarázata az istennő e különös születéstörténetének? Vagy pontosabban téve föl a kérdést: miért nincs tényleges születéstörténete? Nos, azért nincs, mivel Pallasz Athéné az ősi matriarchális társadalom istennője volt, akit aztán a férfiak a saját patriarchális érdekeiket képviselő, jóval később fölbukkanó Zeusznak rendelnek alá azzal, hogy a fejéből világra jövő lányának magyarázzák. A másik görög példa *Pandórával* kapcsolatos. Róla a hellén mítoszok (vö.: Hésziodosz: „Istenek születése.” 509–616. sor; Hésziodosz: „Munkák és napok.” 42–105. sor) elmondják, hogy általa Prométheuszt kívánta megbüntetni Zeusz. Mégpedig két cselekedetért. Egyfelől azért, mivel az ősi időkben, amidőn az emberek és az istenek azon osztozkodtak, hogy az állatáldozatokból mely részek legyenek az előbbiekéi és melyek az utóbbiakéi, akkor az emberek jótevője, Prométheusz „becsapta” Zeuszt: cseles módon az istenek részére az értéktelen állatrészeket választotta vele, s így támogattjai számára megőrizte az állatáldozatok legfinomabb falatjait. Másfelől azért kívánta Zeusz megbüntetni Prométheuszt, mivel az utóbbi — husáng szárába dugva — lelopta az istenek lakhelyéről, az Olümposzról a tüzet, amely által lehetővé tette az embereknek, hogy különféle, számuk-

ra hasznos termékeket előállító mesterségeket hozzanak létre. A mítoszokban aztán az a meglepő, hogy az istenség nem csupán a vétkes Prométheuszt bünteti meg azzal, hogy a Kaukázus sziklájához láncoltatja és szakadatlanul újra növvő máját keselyűvel tépeti, hanem az ártatlan embereket is. Teszi ezt oly módon, hogy a két fivér — Prométheusz és Epimétheusz — házához küldeti Pandórát, aki ott felnyitja egy hombárnak a födelét, és az edényből kiengedi a halált, a betegségeket, és aki ezáltal voltaképp előidézi a hajdani aranykor megszűnését. Pandóra tehát éppúgy földi asszonyként, minden baj forrásaként és az egykori paradicsomi állapotok eltűnésének okaként szerepel, mint a bibliai Éva. Ám erről a nőről a tudomány kiderítette, hogy az ősbibliai időkben a neve nem az istenek révén mindennel megajándékozottat, hanem mindennel megajándékozót jelentett. Másként fogalmazva: hajdan az ősszel elhaló, tavasszal újjáéledő természet, az állati és növényi termékenység istennője volt — miként Éva is —, és csak a patriarchális időszakban degradálták földi asszonnyá, s tették meg az emberi bajok előidézőjévé. Egykori istennői funkciójára utal Hésziodosznál, hogy „a széphajú Hórák / nyiladozó tavaszon fonták meg dús koszorúját” („Munkák és napok.” 74–75. sor), hogy „frissen nyíló réti virágból Pallasz Athéné / fűzött szép koszorút homlokdíszéül a szűznek”, s hogy olyan aranypártával koszorúzta meg, amelyre a szanta istenkovács, Héphaisztosz mindenféle — tengeri és szárazföldi — állatot mintázott („Istenek születése.” 576–584. sor). Később aztán a patriarchális rend kialakulásával párhuzamosan Pandóra mindinkább veszített istennői erejéből, s ez a folyamat végül oda vezetett, hogy a termékenységi funkcióban a Dionüszosz nevezetű férfiistenség váltotta föl. Őt magát pedig ama asszonyi nem ősanyszává tették meg, „mely csak azért van a háznál, hogy baj sújtsa a férfit” (uo. 590–593. sor). (A Pandóra-mítoszok itt most csak vázlatosan érintett problémakörét bővebben tárgyalta a Biblia aranykori elképzeléseiről szóló fejezet.)

Az Ótestamentumban szereplő régi családformák közül *másodszor* azt a *matrilineáris házasságot* említem meg, amelyről a Bibliában *Ábrahámmal* és *Izsákkal* kapcsolatosan olvashatunk. Mégpedig a Genézis 12., 20. és 26. részében.

Az említett három hely közül az *első* (Gen. 12,10–20) az istenséggel szerződést még nem kötött, és ezért Ábrám néven szereplő Ábrahámról a következőket mondja: „Amikor éhínség tört ki a vidéken [ti. Kánaán földjén], Ábrám lement Egyiptomba és ott lakott, mint jövevény, mert az éhínség súlyosan nehezedett a vidékre. Amint Egyiptomhoz közeledett,

így szólt feleségéhez: »Jól tudom, hogy szép asszony vagy. Ha az egyiptomiak látnak, azt fogják mondani: Ez a felesége. Engem megölnék, téged életben hagynak. Ezért *mondd*, hogy a *húgom* vagy, hogy miattad nekem is jó dolgom legyen és életben maradjak.« Amikor Ábrám Egyiptomba ért, az egyiptomiak látták, hogy az asszony nagyon szép. A fáraó udvari főtisztviselői is látták és dicsérték a fáraó előtt. Az *asszonyt* tehát a *fáraó palotájába* vitték, Ábrámmal pedig jól bántak miatta. Juhot, szarvasmarhát, szamarat, szolgákat, szolgálólányokat, szamárkancát és tevéket ajándokoztak neki. Az Úr azonban súlyos csapással verte meg a fáraót és házát Sára [később Sára], Ábrám felesége miatt. Erre a *fáraó* hívatta Ábrámot, és így szólt hozzá: »Mit tettél velem? Miért nem vallottad be, hogy a feleséged? Miért állítottad: a *húgom* — úgy, hogy *feleségül* vettem? Most itt a feleséged, vedd és távozz!« A fáraó parancsot adott embereinek, vigyék őt is, feleségét is minden vagyonával együtt vissza.»

Az idézett szövegből nem tudjuk eldönteni, hogy Ábrám a saját életének a megmentése céljából hazudta-e húgának a feleségét, vagy pedig azért, hogy nejét áruba bocsátva komoly anyagi haszonra tegyen szert. Továbbá közvetlenül e részletben nincs semmi olyan mozzanat sem, amely matrilineáris házasságra utalna. És ennek ellenére mégis ismertettem, hogy általa nyomatékosabbá tegyem annak a *másik* elbeszélésnek a családtörténeti vonatkozását, amelyben ismét a szóban forgó, immáron az istennel szövetségre lépett ősatya, *Ábrahám* szerepel. „Ábrahám — mondja a Genézis (20. rész) — ... Kádes és Sur között lakott s mint jövevény *Gerarban* tartózkodott. Ábrahám azt mondta *feleségéről*: a *húgom*. Akkor *Abimelek* Gerar királya érte küldött és *elvitette Sárát*. Isten azonban eljött Abimelekhez álmában, s ezt mondta neki: »Meg kell halnod az asszony miatt, akit elhoztál, mert ő feleség.« De Abimelek még nem közeledett hozzá, azért így szólt: »Uram, te az ártatlant is megölnöd? Maga mondta nekem: a *húgom*, s ő is így nyilatkozott: a *bátyám*. Szívem egyszerűségében és tiszta kézzel cselekedtem.« Ekkor Isten így szólt hozzá álmában: »Én is tudom, hogy szíved egyszerűségében tetted. Magam őriztelek meg attól, hogy vétkezz ellenem. Ezért nem engedem meg, hogy hozzányúlj. Add vissza tehát az asszonyt férjének. De ha nem adod vissza, akkor tudd meg, hogy meghalsz te és minden, ami a tied.«

Amikor Abimelek reggel fölkel, összehívta minden szolgáját és közölte velük az egész eseményt. Az emberek nagyon megijedtek. Abimelek hívatta Ábrahámot és így szólt hozzá: »Mit tettél velünk? Mit vétettem ellened, hogy rám és országomra ilyen bünt hoztál? Azt tetted velem, aminek soha

nem lett volna szabad megtörténnie.« Abimelek tovább beszélt Ábrahámhoz: »Mi volt a szándékod, hogy ezt tetted?« *Ábrahám* válaszolt: »Azt hittem, hogy ezen a vidéken nem félik az Istent és megölnék a *feleségem* miatt. Különben is ő *valóban a húgom*, az *atyám leánya*, de *nem az anyám leánya*, így lehetett a feleségem. Amikor Isten atyám házatól távolra vezetett, ezt mondtam neki: tedd meg nekem a szívességet s mondd rólam mindenütt, ahová megyünk: hogy ez a *bátyám*.«

Ekkor Abimelek juhokat, szarvasmarhákat, szolgálókat és szolgálókat vett s Ábrahámnak adta. Feleségét, Sárát is visszaadta. Abimelek még hozzáfűzte: »Nézd, földem nyitva áll előtted, lakjál ott, ahol neked tesszik.« Sárához pedig így szólt: »Ezennel átadok bátyádnak ezer ezüst sékelt, bekötni vele mindazoknak a szemét, akik veled vannak. Így igazolva vagy mindnyájuk előtt.« Ábrahám pedig könyörgött Istenhez és Isten meggyógyította Abimeleket, a feleségét és szolgálóit, úgy, hogy azok (újra) gyermeket szültek. Az Úr ugyanis Sára miatt, Ábrahám felesége miatt Abimelek házában bezárt minden méhet.»

Ezt a második Ábrahám-történetet olvasva ugyancsak sajnálhatjuk Abimeleket, a megtévesztett gerari királyt, aki nemcsak hogy nem teheti magáévá a húgnak mondott feleséget, Sárát, hanem ezen túlmenően — bár ártatlan — még komoly anyagi áldozatokat is kénytelen hozni. Ám témánk szempontjából nem az ilyen fura momentumok érdekesek a fenti idézetben, hanem a következő: Ábrahámnak és Sárának *közös az apja*, de *különböző az anyja*, és mint *féltestvérek* ezért léphetnek házasságra. (Az Előszóban említett „*Ábel—Zsuzsanna*” c. képes bibliai lexikon szerzői a Sára-címszóban elhallgatják, hogy ugyanaz a férfi volt a két szóban forgó személy apja, s Ábrahámot és Sárát unokatestvérként szerepeltetik.) Maga ez a frigy *matrilineáris*, és nem lehetséges a patrilinearitás viszonyai közepe, mert akkor a *közös apa* miatt tilos az ilyen féltestvérek nemi s házassági kapcsolata. És nem megengedett abban a későbbi időszakban sem, amelyben *vérrokonsági* szempontok szabályozzák a két nem közötti viszonyokat. Mint korábban idéztem, e korban már tabunak számít akár az apai, akár az anyai féltestvérrel folytatott nemi élet, a vele történő házasságkötés, és e tettek büntetendők (Lev. 18,9 és 20,17).

Minden bizonnyal a most említett ősi házassági forma rejlik abban a *harmadik* történetben is, amelyet a Genézis 26. fejezetének 1–11. versében *Izsákról* és *Rebekáról* olvashatunk. Ez elmeséli, hogy Izsák is *húgának* mondja a feleségét. Mégpedig szintén *Gerarban*, tehát abban a filiszteus városban, amelyben az Ábrahámmal összefüggő második történet is leját-

szódott. (A valóságosság kedvéért megjegyzem: az adott esetben az Izsák és Rebeka közti házasság matrilineáris volta azért bizonytalan, mert más bibliai részlet szerint Ábrahám nem a saját lányát adta fiához nejül, hanem Mezopotámiából hozatott neki feleséget: Gen. 24. fejezet.)

Ugyancsak a *matrilineáris* házasság egykori meglétét tanúsítja az a cselekmény, amelyet *Lót lányai* hajtanak végre *apjukkal*, és amelyet a későbbi erkölcsi vélekedés nem csupán elítél, hanem egyenesen *bűnnek* tart, de amely annakidején megszokott, erkölcsös dolognak számított. Maga ez a cselekmény különben egy sajátos történethez kötődik, s egyúttal a *moabiták* és az *ammoniták eredetét* is magyarázza. A történet szerint Szodoma és Gomorra lakói gonosz életmódot folytattak, s ezért az „Úr” úgy „határozott”, hogy elpusztítja őket városaikkal együtt. A büntetés végrehajtása előtt azonban két angyalával fölkeresi Ábrahámot, és beszámol neki arról, mit szándékozik tenni. Az ösatya, akinek unokaöccse, *Lót* Szodomában él, rimánkodik az istenhez, ne pusztítsa el a szóban forgó városokat és lakóikat, ha legalább 50 igaz ember találhatik az utóbbiak között. Az „Úr” kegyes, még arra is hajlandó, hogy 10 erkölcsös egyén kedvéért is megkegyelmez a helységeknek és a bennük élőknek. Ám angyalai Szodomában csak egyetlen igaz emberre lelnek. *Lótra*, aki megvacsoráztatja őket és házában éjszakai szállást is biztosít számukra. És ekkor történik valami, amiből megtudhatjuk, milyen fajta bűnösség jellemző Szodoma és Gomorra lakóira. „Még nem tértek nyugovóra [ti. Lóték és az angyalok], amikor a város férfiai, fiatalok és öregek, az egész nép az utolsó férfiig körülvették a házat. Kihívták Lótot és így szóltak: »Hol vannak a férfiak, akik ma este érkeztek hozzád? Hozd ki nekünk, *hadd ismerjük meg* [!] őket.« Lót kiment hozzájuk a bejárat elé, de az ajtót bezárta maga mögött, és így szólt: »Tesvéreim, ne kövessetek el ilyen gonoszságot. Itt van a két lányom, még nem voltak együtt férfival, kihozom őket nektek és tegyetek velük, amit akartok. A férfiaknak azonban nem árhattok, mert ők az én tetőm árnyékában vonták meg magukat.« [Azaz vendégjog védi őket.] Erre azok így kiabáltak: »El veled! Idegenként jött ide és már a bírót akarja játszani! Veled még jobban elbánunk, mint velük.« Hevesen rátámadtak az emberre, Lótra, s már azon voltak, hogy betörik az ajtót. De a férfiak [az angyalok] kinyújtották kezüket, behúzták Lótot magukhoz a házba és bezárták az ajtót. Az ajtó előtt álló embereket pedig vaksággal sújtották, apraját és nagyját, úgy, hogy hiába keresték a bejáratot.” (Gen. 19,4–11.)

Mielőtt tovább követném a házassági szempontból fontos eseménysort, egy pillanatra megállok, és fölhívom a figyelmet rá: az idézett szöveg szerint Szodoma (és Gomorra) azért bűnös, mert *férfia homoszexuális életmódot* folytatnak, amint erre finoman a „hadd ismerjük meg őket” fogalmazás utal. Egyúttal emlékeztetek arra, hogy a Leviticusból fentebb ismertetett rendelkezések vagy tiltották, vagy halállal kívánták büntetni azt, aki férfival hál együtt, amint asszonymal szoktak együtt hálni (18,22; 20,13). És még valamit szükségesnek tartok az elmondottakkal összefüggésben megjegyezni. A *szodomia* kifejezésen ma azt értjük, hogy férfiak vagy nők *állatokkal* folytatnak sajátos nemi kapcsolatot, és ez az elnevezés a bibliai Szodomához kötődik. Ám — amint láttuk — itt nem ilyen jelenségről van szó, hanem férfiak közötti homoszexualitásról. Következésképp: a későbbi szóhasználat tévesen kapcsolta össze Szodoma nevét az állatokkal üzőtt fajtalankodással. Hasonló hibát tapasztalhatunk egyébként akkor is, amidőn az *onánia* kifejezés mai értelmét vetjük össze azzal, amit a forrását képező Onán név viselője cselekedett. Az onánia ugyanis nemi önkielégítést jelent, Onán pedig megszakított nemi aktust hajtott végre meghalt fivérének a feleségével — ahogy később a sógori házasság tárgyalásakor látni fogjuk.

De mi történik Lóttal és az angyalokkal? Az utóbbiak közlik az előbbivel, hogy az istenség rendelése szerint hamarosan elpusztítják Szodomát. Azt is tudomására hozzák, hogy mint az itteni egyetlen igaz ember, életben maradhat, ha övével elmenekül a városból. Lót ezért összegyűjti családját, és *feleségével*, valamint *két leányával* útnak indul. Magukkal akarja vinni két vőjelöltjét is, ám ők nem hajlandók velük menni. Az angyalok az éjszaka folyamán kivezetik a családot a városból, és így szólnak Lóthoz: „Menekülj, az életedről van szó. *Ne tekints hátra*, ne állj meg sehol a környéken, hanem menekülj a hegyekbe, nehogy elpusztulj.” (Gen. 19,17.) Lót azt kéri az angyaloktól, hogy ne kelljen a hegyek közé mennie, hanem a Coár nevű helységben telepedhessen le. Kívánságát teljesítik. Ám napfelkeltekor csupán két leányával, neje nélkül érkezik meg a városkába. Hogy miért? Azért, mivel *asszonya* megszegte a hátranézést tiltó parancsot, és büntetésből „*sóbálvánnyá*”, „*sóoszloppá*” változott (Gen. 19,26). (Ez a történet voltaképpen annak megmagyarázására szolgál, hogy miért jöttek létre a környéken kőoszlopok.) Az isten ekkor kén- és tűzesőt bocsátott Szodomára, Gomorrára, és nem csupán e városokat pusztította el lakóikkal együtt, hanem az egész vidék növényzetét is (Gen. 19,23–29).

S most jutottunk el a történet ismertetése során ahhoz a részlethez, amely jelzi, hogy Lót korában létezett az ősi *matrilineáris házassági forma*. Ez a részlet a következőket mondja: „Lót később . . . két lányával együtt a hegyek között telepedett le. Félt ugyanis Coárban maradni. Egy *barlangban* lakott két lányával. Az idősebb egyszer azt mondta a fiatalabbnak: »Apánk öreg és nincs férfi a vidéken, aki hozzánk járna, ahogy ez az egész földön szokás. Gyere, *részezségítsük meg apánkat* borral és *háljunk vele*, hogy *apánktól legyen utódunk!*« Azon az éjszakán megrészezségítették atyjukat borral, azután az *idősebb* odament és atyjához feküdt. Az nem vette észre, amint hozzáfeküdt, sem amint fölkel. Másnap az idősebb azt mondta a fiatalabbnak: »Nézd, a múlt éjjel *én háltam apámmal*, részezségítsük meg ezen az éjszakán is borral, azután menj és feküdj mellé, hogy apánktól utódunk legyen.« Így azon az éjszakán is megrészezségítették az apjukat borral. Azután a *fiatalabb* fogta magát és *hozzáfeküdt*. Az nem vette észre, amint hozzáfeküdt, sem amint fölkel. Így Lót mindkét lánya fogant apjától. Az idősebbik fiút szült és *Moábnak* nevezte. Ő a moábiták ősatya a mai napig. A fiatalabb is fiút szült és *Ammonnak* nevezte. Ő az ammoniták ősatya a mai napig.” (Gen. 19,30–38.)

Mint korábban futólag már jeleztem, Lót két lányának az a cselekedete, hogy apjuktól gyereket szülnék, nem valami egyedi eltévelyedés, amelyre a lerészezségítés — valószínűleg utólagos eredetű — mozzanata utal. Itt az annak idején teljességgel elfogadott *matrilineáris* frigyről van szó. Ennek keretében a gyerekek anyjuk házassági csoportjához tartoznak, és az egy anyától származó különmemű testvérek nem léphetnek egymással sem nemi, sem házassági kapcsolatra. A szóban forgó konkrét bibliai történetben a helyzet a következő: 1) Lót a maga anyja révén — mondjuk — az 1. számú házassági közösség tagja. 2) A felesége viszont a saját anyja révén — tegyük fel — a 2. számúé. 3) Amikor egymással frigyre lépnek, a lányaik az anyai vonalhoz, tehát a 2. csoportba tartoznak. 4) Mivel aztán a két kollektíva ellentétes memű tagjai közt házastársi viszony áll fenn, a két lány a maga édesapjának éppúgy neje lehet, vele éppúgy gyereket nemzhet, mint az édesanyjuk.

Amennyire a szövegből kikövetkeztethető, az ősi *matrilineáris házasság-ra* — pontosabban fogalmazva: ennek még *Dávid korában is létező* voltára — utal az a — mai szemmel nézve brutális — történet is, amely a *második Sámuel-könyv* 13. fejezetében olvasható. Ebből a következőket tudhatjuk meg: Dávidnak a jezréeli *Ahinóamtól* való elsőszülött fia (1 Krón. 3,1),

Amnón beleszeret annak a *fivérének*, Absolonnak a *húgába*, akit egy másik, bizonyos *Maaká* nevezetű asszony szült a királynak (1 Krón. 3,2). Magát ezt az igen szép fiatal hölgyet éppúgy *Támárnak* hívják, mint azt, aki a Genézis 38. fejezetében szerepel, és akivel a sógori házasság kapcsán hamarosan közelebbről is megismerkedünk. A Biblia szerint Amnón anynyira sóvárgott Támár után (aki közös apjuk, Dávid révén neki is *húga*, *feltestvére* volt), hogy „belebetegedett, mert a leány szűz volt, és Amnón lehetetlennek látta, hogy valamit tehessen vele. Volt azonban Amnónnak egy Jónádáb nevű barátja. . . Jónádáb agyafűrt ember volt. Ezt mondta neki: Mi az oka annak, királyfi, hogy reggelről reggelre levertebb vagy? Nem mondanád meg nekem? Amnón ezt mondta neki: Támárba, *Absolon öcsém húgába* vagyok szerelmes. Jónádáb ezt mondta neki: Feküdj ágyba, és tettesd magad betegnek! Ha eljön apád, hogy meglátogasson, ezt mondd neki: Hadd jöjjön ide *Támár húgom*, hogy ennem adjon. Szemem láttára készítse el az ételt, hogy lássam, és az ő kezéből egyem! Lefeküdt tehát Amnón, és *betegnek tette magát*.” Amikor aztán meglátogatta a király, Amnón Jónádáb tanácsa szerint járt el, és Dávid a kérésének megfelelően odaküldte hozzá Támárt. Az utóbbi különféle ételeket készített el bátyjának, aki ezt követően mindenkit kiküldetett a helyiségből, s így szólt az egyedül bent maradt húgához: „Hozd be az ételt a *hálószobába*, a kezedből szeretnék enni! Fogta tehát Támár a süteményt, amit készített, és bevitte a hálószobába bátyjának, Amnónnak. Amikor oda nyújtotta neki, hogy egyék, az megragadta őt, és ezt mondta neki: *Gyere, húgom, hálj velem!* De ő ezt mondta neki: Jaj, bátyám ne kövess el rajtam erőszakot, mert nem szabad így cselekedni Izráelben! Ne kövess el ilyen gyalázatos dolgot! Én hova menjek szégyenemben? Téged pedig gyalázatosnak fognak tartani Izráelben. Inkább *beszélj a királlyal*, bizonyára *nem tagad meg engem tőled*. De ő nem akart hallgatni a szavára, és mert erősebb volt nála, *erőszakot követett el rajta*, és vele hált.” (2 Sám. 13,1–14.) A későbbiek szerint a „megszeplősített” nőt Amnón meggyűlölte, elkergette; ám tettéért halállal bűnhődött, mert Támár bátyja, Absolon megölette őt (2 Sám. 13,15–39). — Ebben az egész történetben a matrilineáris házasságra a következő momentumok utalnak: 1) Támár *lehetőségesnek* tartja, hogy *közös apjuk őt Amnónnak adja*, holott a patriarchális családi viszonyok közepette és a vérrokonságot szem előtt tartó rendelkezések szerint (Lev. 18,11; 20,17) az ilyesmi tilos. 2) Mint fentebb ígyekeztem hangsúlyozni: Támár és Amnón ugyan közös apától, de *különböző anyától* származnak, és ezért a matrilineáris szabályok értelmében éppúgy

házasságra, nemi kapcsolatra léphetnek egymással, ahogyan a féltestvér Ábrahám és Sára is megtehette ugyanezt.

Az Ótestamentumban egyébként gyakran szerepelnek matrilineáris jellegű házasságok. Ám ezek részletes felsorolása helyett jobbnak látom, ha csak egyetlen pregnáns példát említek meg. Azt a matrilineáris házasságot, amelyből az Izráel fiait Egyiptomból kivezető Mózes és az ő bátyja, Jahve első főpapja, Áron is származott. Az Exodus (6,20) ezzel összefüggésben a következőket mondja *Amrámról*, a szóban forgó két férfiú *apjáról*: „Amrá *feleségül* vette Jókebedet, *apja húgát*, és ő szülte neki Áront és Mózes.” A Leviticus korábban ismertetett, a vérrokonsági fokot szem előtt tartó és későbbi időszakból származó, humanizációt célzó rendelkezései már *tiltják*, ill. halállal kívánják büntetni az ilyen, az *apa* (vagy az *anya*) *leánytestvérével* kötött házasságot (18,12–14; 20,19). Tréfásan tehát úgy fogalmazhatnánk, hogy Mózes és Áron törvénytelen frigyből született. Olyan házasságból, amelyet a későbbi korok papjai az isten által éppen Mózesnek kinyilatkoztatott rendelkezésekkel tiltanak.

Az utódok *anyaági származtatásáról* beszámoló helyekkel együtt az Ótestamentumban olyan szövegek is fennmaradtak, amelyek egyértelműen jelzik számunkra, hogy a bibliai népeknél hajdanán a *nőuralom*, a matriarchátus is létezett. Fontos momentum ebből a szempontból, hogy a Genezisben szereplő egyes női „személyek” (Sára, Rebeka, Jákób 2 felesége) a férfakkal, a férjükkel szemben *domináns* tényezők. Korábban már láttuk pl., hogy Sára az, aki saját „meddősége” miatt a maga rabszolganőjét, Hágárt feleségül adja Ábrahámhoz. Ugyancsak ő az, aki a teherbe esett és Ábrahám által igen megkedvelt ágyast elkergetteti. S az is ő, aki a visszatért Hágárt — immár fölcserpedett fiával, Izmaellel együtt — Izsák megszületése után elűzeti, nehogy örökölhessen az ágyas gyereke. A matriarchátus, a matriarchális család egykori meglétére utaló igen érdekes mozzanat az is, hogy a Genezisben az *utódok nyilvántartása* gyakran az *anya* megjelölésével történik (24,15; 24,47; 27,29; 28,2). Ám a matriarchátus hajdani meglétéről legékesebben azok a részletek szólnak, amelyekben a *vagyon nőági öröklésére* vonatkozó adatok szerepelnek. Maguk ezek a részletek azért bírnak különös értékkel, mert az Ótestamentum egészére alapvetően a *vagyonöröklés férfiági rendszere* a jellemző. Ez alól kivételt szinte csupán a fiú utód nélkül elhalt Celofchad lányai képeznek, akik örökölhetik ugyan apjuk vagyont, de egyúttal az atyjuk törzséből való férfihoz kell feleségül menniük, hogy így az örökségük továbbra is a törzs tulajdonában maradjon.

A nőági örökléssel kapcsolatosan érdemes figyelni a következőre: Vajon kinek adja a magával vitt „*ajándékok*”-at Ábrahám szolgája, midőn Izsák számára nejlül kéri Rebekát? A Genézis 24. fejezetében idevonatkozóan ezt olvashatjuk: a már igen öreg Ábrahám megesketi a most említett idős szolgáját, hogy csak a Mezopotámiában élő rokonai közül hoz feleséget fiának, Izsáknak. E célból elküldi őt saját fivérének, Nachornak a fiához, Betuelhez. A szolga pedig a magával vitt különféle „*ajándékok*”-at *Rebekának*, az ő *fivérének*, *Lábánnak* és *kettejük édesanyjának* adja. A szöveg (24,53) így beszél: „... a szolga előhozta az ezüst és arany ékszereket, a ruhákat és odaadta Rebekának. Testvérének és anyjának is értékes ajándékokat adott.” A „*menyasszony*” *apja*, Betuel azonban — furcsa módon — *nem* részesül az „*ajándékok*”-ból. De miért nem? Azért nem, mivel a vagyon a matrilineáris csoportházasság, a matriarchátus idején anyai, *női ágon* öröklődött — Betuel, az apa pedig a maga anyja révén más házassági csoport tagja, mint a felesége és a gyermekei, s így nem kaphat velük együtt „*ajándék*”-ot, nem örökölhét velük együtt.

A sajátos öröklési törvények következtében aztán a matriarchátus keretében fontos szerepet játszó kategóriák jelennek meg, amelyek az *anya fivérét* és az *apa nővérét* jelölik. E rokoni kapcsolatok társadalmi jelentőségét jól mutatja az, hogy Rebeka férjhez adása ügyében maga az érintett, továbbá az ő bátyja és az ő édesanyja dönt — az apának nincs a dologba beleszólási lehetősége (24,55–59). A matriarchátusra utal az is, hogy Rebeka a szolgálával való találkozását először anyjának beszéli el (24,28), továbbá még az is, hogy Izsák Rebekát *anyjának sátorába* viszi be, majd aztán feleségül veszi (24,67).

A nőági öröklés látszik rejtőzni a *Ráchellel* és *Leával* kapcsolatos bibliai szövegekben is. Az Ótestamentum szerint Jákób meglopja apósát, elviszi juhainak jelentős részét. Ez a „lopás” a későbbi időkben azt a korábbi ténytet fedeti el, hogy a matriarchátus idején a nőági öröklés miatt a vagyon teljes egészében a nőké — jelen esetben Ráchel és Leáé —, ha nincsenek fiútestvéreik, vagy részben, ha vannak. Ez az elfedés azonban csak részleges (talán azért, mivel a matriarchátus maradványai, tudati emlékei a szöveg rögzítésekor még elevenen élnek). A „lopás”-sal összefüggő elbeszélésből ugyanis kiderül, hogy a *lányok a maguk örökségét* vitték el a háztól, anyjuk sátorától. „Van még részünk és örökségünk apánk házában?” — kérdik Ráchel és Lea. Majd megjegyzik: „... az egész gazdagság, amit Isten elvett apánktól [a »lopott« vagyonról van szó], a *mienk* és a mi fiainké.” (Gen. 31,14. és 16.) A lányok tehát a *saját* vagyonukkal

rendelkeznek. És ebbe a vagyomba, úgy tűnik, beletartoznak a házi istenségek („bálványok”) is, „akik”-et Ráchel magával visz, s „akik”-et ugyan csak fortélyos módon őriz meg önmagának az értük menő apjával szemben (Gen. 31,19; 31,30–35).

A SÓGORI HÁZASSÁG

Az eddig elmondottak azt tanúsítják, hogy — miként más népeknél — az ótestamentumi zsidóságnál is a társadalmi-gazdasági fejlődés határozza meg a mindenkori családi, házassági kapcsolatokat. Az utóbbiak körén belül magát a *sógori házasságot* is, amely az Ószövetség egyik — más etnikumoknál is előforduló — képződménye, s amelynek a *nőági örökléssel* összefüggő mozzanata is van. Érdekes egyébként, hogy erről a sajátos családi alakzatról nem csupán a zsidó vallás Bibliájában esik szó, hanem a kereszténység megteremtette Újtestamentumban is.

Az e sajátos házassági formával (a *levirátussal*) foglalkozó bibliai helyek közül először a *Deuteronomiumban* szereplőt idézem föl, amely a szóban forgó családi alakzatnak egy bizonyos állapotáról tudósít bennünket, s amely a következőket mondja: „Ha *testvérek* [fivérek!] laknak együtt, s egyikük *meghal* anélkül, hogy *gyermeket* [fiút!] *hagyna hátra*, az elhunyt *felesége ne menjen hozzá* egy kívülről, *idegen* családból származó *férfihez*. Menjen be hozzá a *sógora* s vegye el *sógori* kötelezettségének eleget téve. Az *elsőszületett* [fiút!], akit (az asszony) szül, kapja az *elhunyt testvér nevét*, nehogy kivesszen a neve Izraelben. Ha azonban a *sógor nem* akarja elvenni *sógornőjét*, a *sógornő* menjen a város kapujához a vének elé s adja elő: »Sógorom vonakodik testvére nevét fenntartani Izraelben, nem akarja velem szemben teljesíteni sógori kötelességét.« A vének erre hívassák maguk elé s vonják kérdőre [ti. a sógort]. Ha megjelenik és kijelenti: »Nem akarom feleségül venni«, a *sógornő* a vének jelenlétében lépjen oda, *vegye le a saruját és köpje szembe* e szavak kíséretében: »Ez történnék mindenki-vel, aki nem akarja testvére házát fölépíteni.« Az ilyen embernek ez legyen a neve Izraelben: »A mezítlábas házanépe.«” (Deut. 25,5–10.)

Az idézett szöveg semmit sem közöl a levirátus keletkezéséről. A funkciójáról is csak annyit mond, hogy a fiúgyermek nélkül meghalt férfi fivére — ha akar — lépjen házasságra özvegyen maradt sógorasszonyával, és a frigyükből világra jött elsőszületett (fiú) az elhunyt nevét viselje. Más bibliai helyekből viszont nyilvánvaló: e különös házasság célja nem csupán az volt, hogy a keretében született első fiú révén a megholt neve fennmarad-

jon, hanem az is, hogy ez a gyerek örökölje az ő dolgait, s így a vagyon ne halmozódhassék fel egyeseknél a társadalom keretében. Persze, kérdéses az, hogy *eredetileg miért* teremtődött meg a levirátus, és miként módosult ama formájáig, amelyről a fentebb idézett szöveg beszél. Azt már az első pillantásra megállapíthatjuk róla, hogy nem származhat sem a csoportházasság, sem a magántulajdonon alapuló monogámia korából, mivel egyik ilyen családformában sincs a levirátusra ösztönző ok. Bonyolítja a Bibliában vele kapcsolatos képet az, hogy — mint korábban szó esett róla — a Leviticus két helyen is igen határozottan tiltja, ill. halállal kívánja büntetni azt, ha valaki nőül veszi fivére feleségét (18,16; 20,21). A kutatók aztán kiderítették, hogy a *levirátus* a csoportházasságtól a monogámiához való átmenet időszakának, közelebbről tekintve a *patriarchális nagycsaládnak* a sajátos alakulata. Azé a családé, amelynek lényege — mint L. H. Morgan kimutatta — abban jelölendő meg, hogy barmokat tenyésztő vagy földet művelő közeli egyenesági férfirokonok, ezek feleségei, gyermekei és esetleg „szolgák” élnek együtt egy atya vezetése alatt. Mégpedig úgy, hogy az atya kizárólagos hatalmat birtokol az egész közösség felett, és mindenféle szempontból élet és halál ura.

A sógori házasság e most említett családforma terméke. László Gyula professzor a maga egyik munkájában, midőn a honfoglalás utáni magyar patriarchális nagycsaládot vizsgálta, rámutatott arra, hogy a *levirátus* intézménye hajdan a *mi őseinknél is* megvolt. Egy kínai forrást idézve pedig utal rá, hogy ez a népeknél régen elterjedt házassági intézmény *vagyoni alapokon* nyugodott. Abból fakadt, hogy az együtt élő közeli férfi vérrokonok feleségei „hozomány”-t vittek magukkal férjük házához. Ha aztán uruk gyermektelenül meghalt, s ők visszatértek szüleikhez vagy a férjük családján kívüli személyhez mentek nőül, akkor a „hozományuk”-at ki kellett adni. Ez pedig megbontotta a nagycsalád gazdasági tevékenységét, mivel a feleség által hozott javak már beleépültek a patriarchális nagycsalád vagyonába. E kellemetlenségnek igyekeztek aztán elejét venni a férfiak oly módon, hogy előírták: a gyermek nélkül elhalt férj özvegyét sógora vegye el, s ennek köszönhetően az asszony „hozomány”-a továbbra is a patriarchális nagycsalád keretében maradjon. László Gyula szerint ez az eredetileg a férfiak által kikényszerített levirátus később úgy módosult, hogy bizonyos házassági idő elteltével a feleség „hozomány”-a visszavonhatatlanul férje családjáé lett. Egyúttal úgy véli: ama népi szólás, amely szerint hét nyár és hét tél mutatja meg, hogy az asszony igazán hozzátartozik ura családjához, gyakorlatilag azt jelenti, volt olyan idő-

szak, amelyben hét év elteltével olvadt bele véglegesen a feleség vagyona férje családjába.

Az elmondottak egyértelműen amellet szólnak, hogy a sógori házasság eredeti célja az asszony „hozomány”-ának a férfiak számára történő megszerzése volt. Fölmerül azonban a kérdés: honnét, milyen módon birtokolt különféle javakat a feleség? Erre a következőt válaszolhatjuk: a férfiak a levirátust akkor vezetik be, amikor a gazdasági életben az általuk folytatott állattenyésztés és ekés földművelés révén kiharcolják a patriar-chális családot előidéző vagyontárgyak (pl. a nyájak) férfiági öröklését, de amikor e mellett számos dologra vonatkozóan még továbbél a nőági öröklés, amely a feleség „hozomány”-ának a forrása. Ez az átmeneti állapot — a két ágon történő öröklés — gyakori jelenség a primitív népeknél, és igen változatosak voltak azok a konkrét alakzatok, amelyek segítségével a férfiak fokozatosan kivívták maguknak a teljességgel férfiági öröklés rendjét. Mikor aztán e céljukat elérték, furcsa helyzet állt elő, mert most ők igyekeztek a számukra már terhessé vált levirátusi kötelezettség-től megszabadulni. A gyermektelenül özvegyen maradt, sanyarú helyzetbe jutott asszonyok viszont szerették volna velük azt betartatni. A Deuteronomium fentebb idézett helye a sógori házasság történetének olyan stádiumát mutatja, amelyben a férfiak már maguk dönthetnek afelől, hogy feleségül veszik-e meghalt fivérük özvegyét. Ám, ha nem cselekszik meg ezt, akkor társadalmi megvetés sújtja őket, családjukat „a mezítlábas házanépe” kifejezéssel illetik.

RUTH SÓGORI HÁZASSÁGA

Az Ószövetségben azonban van olyan szövegrészlet is, amely a levirátus kapcsán még későbbi időszakra utal. Olyan korra, amelyben a *legközelebbi férfitrokon* (fivér, apa stb.) feleségül veheti ugyan a szóban forgó özvegyet, de a társadalom részéről nem ítélik el akkor sem, ha nem él ezzel a lehetőséggel. Maga ez a részlet a *Ruth* nevét viselő *könyv*, amelynek a főhősét az irodalomban mint az anyósához mérhetetlenül ragaszkodó nőt, menyet szokták emlegetni. Ha azonban nem a szokásnak hódolunk, hanem figyelmesen elolvassuk az említett iratot, akkor kiderül, hogy benne alapvetően a *sógori házasság* sajátos esete körül zajlanak az események. Hogy ténylegesen ez a helyzet, nyilvánvaló lesz számunkra, ha röviden áttekintjük: miről szól ez a *könyv*?

Az utóbbi a következőket meséli el: „A bírák idejében éhínség tört ki az országban. Ezért egy [zsidó] ember a judeai Betlehemből elindult a *feleségével* és a *két fiával*, hogy Moáb földjére menjen lakni. Az embert *Eli-melechnek* hívták, az asszonyt meg *Noéminek*, a két fiút meg *Machlonnak* és *Kiljonnak*. Efraiták [vagyis az Efraim nevű törzsből származók] voltak, a judeai Betlehemből. Odaértek Moáb földjére és letelepedtek. Noéminak a férje, *Eli-melech* meghalt, így magára maradt a *két fiával*. Azok *moabita nőt* vettek *feleségül*, az egyiket *Orpának* hívták, a másikat *Rutnak*. Mintegy tíz esztendeig maradtak ott. Akkor mindketten *meghaltak*, *Machlon* is, *Kiljon* is. Noémi egyedül maradt, fiai és férje nélkül. Erre elindult a két menyével s visszatért Moáb földjéről, mert meghallotta, hogy az Úr meglátogatta népét és adott neki kenyeret. Elhagyta hát azt a helyet, ahol azelőtt élték, és két menyével útra kelt, hogy visszatérjen Júda földjére.

Noémi azt mondta a két menyének: »Menjetek és *mindegyitek* térjen vissza *anyja házába!* . . . Adja meg nektek az Úr, hogy egy férj házában békés otthont találjatok.« Ezzel megcsókolta őket. De ők hangosan zokogtak és azt felelték: »Nem, hanem visszatérünk veled együtt népedhez!« »Menjetek haza, lányaim — biztatta őket Noémi —, *miért is jönnétek velem?* Hát vannak még *fiak méhembem*, *akikhez férjhez mehetnétek?* Menjetek haza, lányaim, induljatok! Öreg vagyok már ahhoz, hogy újra férjhez menjek. De ha még azt mondanám is, hogy remélhetek, és ha még ma éjszaka férjhez mennék is és *fiaim születnének*, akkor is *várhatnátok-e addig, míg fölnevelem őket?* Nem, lányaim! Teljesen boldogtalan lennék miattatok, hisz rajtam van az Úr keze.« Erre újra elkezdtek sírni. Aztán *Orpa* megcsókolta anyósát és *visszatért népéhez*. *Rut* azonban belecsimpaszkodott.

Erre Noémi azt mondta neki: »Nézd, *sógornőd* visszatért *népéhez* és istenéhez. Térj hát vissza te is, kövesd!« De *Rut* kérlelte: »Ne kényszeríts rá, hogy elhagyjalak és elmenjek. Mert ahova te mész, megyek én is. Ahol te letelepszel, letelepszem én is. *A te néped az én népem, a te Istened az én Istenem.* Ahol te meghalsz, ott haljak meg én is, ott temessenek el. Tegye velem az Úr meg ezt a rosszat, ha nem a halál választ el minket egymástól.«

Amikor látta, hogy *Rut* mennyire kitart mellette, s hogy vele menjen, (Noémi) nem folytatta tovább a rábeszélést. Elmentek hát mind a ketten Betlehembe. . . Éppen aratni kezdték az árpát, mire megérkeztek.” (1,1–19 és 1,22.)

Mindaz, amit eddig idéztem, még csak a lényegi történés *előzményét*

jelenti. Ám ennek ellenére már belőle is nyilvánvaló: a Ruth-könyvben a *levirátusról* van szó. Noémi ugyanis a maga menyeit azzal az indokkal igyekszik hazaküldeni anyjukhoz, hogy a meghaltakon kívül neki *nincsen más fia*, akihez feleségül adhatná őket. Öregsége miatt gyereke pedig nem lehet már. És ha szülhetne is fiakat, azok túlságosan fiatalok lennének abból a szempontból, hogy Orpa és Ruth férjhez mehetnének hozzájuk. A későbbi események aztán mégis úgy alakulnak, hogy *Ruthnak* sikerül sajátos *sógori házasságot* kötnie. Dehát miként? Fogja magát és (valószínűleg Noémi ösztönzésére) elmegy kalászt szedegetni meghalt *apósa* egyik *közeli férfitrokonának*, bizonyos *Boásznak* a földjére. Ez az ember megkedveli őt, és nem csupán engedélyezi neki a gabonafejek gyűjtését, hanem enni és inni is ad neki. Sőt, szolgáinak megparancsolja: még szándékosan is szórjanak el kalászokat, hogy azokat a tallózó nő összeszedhesse. A szöveg (2,23) szerint Ruth egészen az aratás és a szüret végéig Boász szolgálóival tart. Majd a történetek hirtelen fölgyorsulnak. Anyósa javaslatát megfogadva Ruth szépen felöltözködik, kimegy a szérűjén dolgozó Boászhoz, és éjjel a lábához, a takarója alá fekszik. Mikor pedig a férfi — az alvásból felébredve — megkérdezi tőle, hogy kicsoda, így válaszol neki: „A szolgálód vagyok, Rut. . . Terítsd köntösöd csücskét szolgálódra, hisz te vagy a *gyámolítónk*!” A nő szavaira Boász a következőket feleli: „Megteszek érted mindent, amire kértél, hisz Betlehem kapujánál mindenki tudja, hogy nagyszerű asszony vagy. Hanem igaz ugyan, hogy gyámolítód vagyok, de van *egy másik gyámolítód is*, aki *közelebbi rokonod*, mint én. Most éjszaka maradj itt, aztán ha reggel *kivált*, hát jól van, váltson. De *ha nem vált*, akkor . . . majd *én kiváltalak*.” Reggel Boász Ruthot megajándékozta árpával és hazaküldi, ő maga pedig elmegy a város kapujába és ott leül. Hogy aztán itt a kapunál mik történnek, arról az Ótestamentum az alábbiakat mondja:

„S lám, *az a gyámolító*, akiről [Ruthnak] beszélt, épp arra ment. Megszólította [Boász]: »Gyere ide és ülj le!« A férfi odament és leült. Boász odahívott tíz férfit a város vénei közül és így szólt: »Üljetek le!« Leültek.

Aztán így szólt a *gyámolítóhoz*: »Noémi, aki hazatért Moáb földjéről, el akarja adni a *földet*, amely Elimeleché volt, a *testvéremé*. Azt gondoltam magamban, jó volna szólni neked és azt mondani: *Szerezd meg magadnak* azok jelenlétében, akik itt ülnek, népem vénei előtt. Ha meg akarod váltani, hát váltsd, s ha nem akarod megváltani, akkor add tudtomra. Mert rajtad kívül nincs, aki megválthatná, *én csak utánad* következem. A férfi azt válaszolta: »Igen, megváltom!« Boász tehát folytatta: »Attól a

naptól, hogy Noémi kezéből *megszerzed a földet*, a moábita nő, *Rut is a tied lesz*, az elhunyt felesége, hogy így *örökrészen fennmaradjon az elhunyt-nak a neve*.» A gyámolító azt válaszolta: »Akkor nem válthatom meg, különben csorbát ejtek a saját örökrészemen. *Élj te a jogommal*, hisz én nem élhetek...«

Ezután Boász kijelentette a véneknek és az egész népnek: »Tanúim vagytok, hogy *ami csak Elimeleché, Kiljoné és Machloné volt*, azt ma mind *megszereztem* Noémi kezéből. *Egyszersmind megkaptam feleségül Rutot*, a moábita asszonyt, Machlon özvegyét, hogy így *fennartsam az elhunyt nevét örökrészen*, nehogy kivesszen az elhunyt neve testvérei körében és a város kapujánál. Ennek má tanúi vagytok!« A kapunál levő egész nép ráfelelte: »Tanúi vagyunk!« A vének pedig így szóltak: »Az Úr tegye hasonlónak az asszonyt, aki házadba került, Ráchelhez és Leához [Jákób feleségeihez], akik megalapozták Izrael házát. Légy erős Efratában és szerezz magadnak nevet Betlehemben. Utódod által, akit ennek a fiatal-asszonynak ad majd az Úr, házad váljék hasonlónak *Perecéhez*, akit *Támár* szült *Júdának*.«

Boász tehát *elvette Rutot*, s az a felesége lett. Amikor bement hozzá, az Úr megadta neki, hogy *fiút* foganjon és *szüljön*.

Erre az asszonyok így szóltak *Noémihez*: »Legyen áldott az Úr, aki nem tagadta meg az elhunyttól a gyámolítót, hogy így neve fennmaradjon Izraelben. Legyen vigasztalód és gyámolod öregségedben, mert *menyed* szülte, aki *szeret* téged s többet jelent neked, *mint* ha *hét* fiad volna.« Akkor Noémi fogta a gyermeket, ölébe vette és dajkálta.

A szomszédasszonyok nevet is adtak neki. »Noéminak fia született — mondták —, és elnevezték *Obednek*. *Ő* lett az *atyja Dávid atyjának, Izájnak*.» (Ruth 4,1–6 és 4,9–17.)

Itt véget ér a bibliai Ruth története, amellyel kapcsolatosan a következőket kívánom megjegyezni: 1) Noémi menyé kitüntetett szerepet játszik az Ótestamentumban, mert az utóbbi iratai tőle, a *moábita nőtől* származtatják az időbelileg második óizraeli királyt, *Dávidot*, aki Jeruzsálemet a Jahve-kultusz központjává tette meg, s akit e cselekedetért az említett kultusz papjai — érthető módon — ugyancsak nagyra becsültek. 2) Ruth fontos személyiség az Újszövetségben is, mert a Máté nevét viselő evangélium, amely Krisztust a régi zsidó királyok leszármazottjának igyekszik föltüntetni, *Jézus egyik ősanjának* teszi meg őt (1,5). 3) Az ismertetett események alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó moábita nő Boással *sajátos sógori házasságot* kötött. A „sajátos” jelzőt

egyébként azért használok, mivel a Deuteronomiumból a levirátussal kapcsolatban idézett szövegben a sógori házasság szabálya csupán a *fivérek* számára tekintette ildomosnak, hogy feleségül vegyék fiú utód nélkül elhunyt öccsük vagy bátyjuk özvegyét, s vele gyereket nemzzenek. Itt viszont *távolabbi férfirokonok* kapcsán merül fel a levirátus kötelezettsége, ill. lehetősége, mert maga *Boász* Machlonnak, Ruth volt férjének az *apai nagybátyja*, és az elhunyttal hasonló, bár közelebbi rokonságban áll a *másik*, név szerint nem említett „*gyámolító*” is. 4) Mindez pedig a következőt jelenti: a levirátus intézménye nem egyszerűen azt írta elő, hogy a fivérnek feleségül kell vennie fiú utód nélkül meghalt testvérének az özvegyét, s köteles vele gyermeket nemzeni, aki az elhunyt nevét viseli és annak örököse lesz. A szabály inkább így szólt: a meghalt férj *legközelebbi férfirokona* (fivére, apja, atyai férfirokona) köteles mindezt megtenni! S hogy valóban ez volt a helyzet a régi zsidóságnál (és más ókori népeknél), azt nem csak Boász és Ruth házassága bizonyítja. Nyilvánvaló ez a tény ama bibliai „*frigy*”-ből is, amelyre a Ruth-könyv fentebb idézett egyik, *Júdát és Támárt* említő részlete (4,12) utal.

JÚDA ÉS TÁMÁR SÓGORI HÁZASSÁGA

Magának ennek a — mai szemmel nézve — pikáns „*frigy*”-nek a történetét a *Genézis* 38. fejezetében olvashatjuk. Az itt szereplő szöveg a következőket meséli el: Jákób egyik fia, *Júda* feleségül vesz egy *kánaánita* nőt, aki őt három fiúval ajándékozza meg. A gyerekek neve születésük sorrendjében így hangzik: *Er*, *Onan*, *Sela*. Majd „*Júda az elsőszülött Er számára egy Támár nevű feleséget vett. Ő azonban, Júda elsőszülöttje bűnös volt az Isten szemében, azért Isten elvette életét. Júda azt mondja Onannak: »Élj bátyád feleségével, teljesítsd vele szemben a sógori kötelességet s így gondoskodj utódról bátyád számára.«* Mivel Onan tudta, hogy az *utód nem az övé* lesz, azért valahányszor együtt volt bátyja feleségével, *magját [!] a földre ontotta*, nehogy utódot támasszon bátyjának! Istennek nem tetszett amit művelt, azért *ő is meghalt*. Ezután *Júda* így szólt menyé-
utód nem az övé lesz, azért valahányszor együtt volt bátyja feleségével, *magját [!] a földre ontotta*, nehogy utódot támasszon bátyjának! Istennek nem tetszett, amit művelt, azért *ő is meghalt*. Ezután *Júda* így szólt menyé-

Hosszabb idő elmúltával meghalt Sua leánya, Júda felesége. *Júda* a gyászidő letelte után elment barátjával, az adullámi Hirával Timnába a

juhait nyírni. Mikor *Támárnak* megvitték a hírt: »Íme apósod Timnába jön a juhait nyírni«, letette özvegyi ruháját, *fátyolt vett magára, befödte arcát* és leült Enajim bejáratához, amely a Timna felé vezető úton van. Láttá ugyanis, hogy *Sela már felnőtt, mégsem adták őt hozzá feleségül*.

Júda észrevette és rossz nőnek tartotta, mivel az arca el volt fedve. *Odament hozzá az út szélére és megszólította: »Gyere, veled akarok hálni.«* Nem tudta ugyanis, hogy a saját menyé. Az így válaszolt: »Mit adsz, ha velem hálhatsz?« »Küldök egy kecskebakot a nyájból« — felelte [Júda]. Azt mondta [Támár]: *Ha zálogot adsz, amíg azt elküldöd.*« »Milyen zálogot adjak?« — kérdezte [Júda]. Azt felelte [Támár]: *»A pecsétgyűrűdet a zsineggel és a botodat, amit a kezeden tartasz.«* Neki adta, *hált vele* [Júda] és az *teherbe esett*. Azután [Támár] felállt és elment, letette a fátyolt és újra felöltötte özvegyi ruháját.

Júda adullámi barátjával elküldte a *kecskebakot*, hogy visszakapja a zálogot az asszonytól, de az már nem volt ott. Megkérdezte a helység embereit: »Hol van az a parázna nő, aki Enajimban az úton szokott ülni? Azok ezt válaszolták: »Itt nem volt parázna nő.« Erre visszatért Júdához és mondta: »Nem találtam meg s a helység emberei azt állították, hogy ott nem volt parázna nő.« Júda így felelt: Akkor tartsa meg [a zálogot] magának, csak ne legyünk gúny tárgyává. Elküldtem a kecskebakot, de nem találad meg.«

Mintegy három hónappal később jelentették Júdának: »A *menyed* félrelépett és paráznasága miatt *teherbe esett.*« Júda ezt mondta: »Vigyétek ki, *meg kell égetni.*« De amikor ki akarták vinni, elküldött apósához s ezt üzenté: »Attól a férfitől *estem teherbe, akiéi ezek a holmik.*« És folytatta: »Nézz csak utána, kié ez a pecsétgyűrű, ez a zsinég és ez a bot.« Amikor Júda meglátta a holmikat, így szólt: »*Igaza van velem szemben: miért nem adtam fiamnak, Selának feleségül?*« De többé már nem élt vele.

Eljött a szülés ideje és *ikrek* voltak [Támár] méhében. Miközben szült, az egyik előre nyújtotta kezét. A baba vörös fonalat vett, a kezére kötötte és így szólt: »Ez jött ki elsőnek.« De az újra visszahúzta a kezét és testvére jött ki. Erre így szólt [a bábaasszony]: »Mihez csinálsz magadnak nyílást?« — és *Perecnek* nevezték. Azután kijött a testvére, akinek kezén a vörös fonál volt. Őt Szeráchnak nevezték el.» (Gen. 38,6–30.)

A fentieket tartalmazza a Biblia Júda és Támár különös „frigy”-éről, amely kapcsán az alábbi momentumokat tartom szükségesnek megemlíteni: 1) Az ismertetett szövegből lástik, hogy benne a *sógori házasság* intézménye körül zajlanak az események. 2) Az is egyértelműen kitűnik

belőle, hogy a férfiak — Onan és Júda — *már nem akarnak* eleget tenni a levirátusi kötelezettségnek. 3) Ám ez alkalommal a női nem kiszolgáltatott helyzetű képviselője, *Támár* — ha csel árán is, de — még betartatja a számukra már kellemetlenné vált szokást. 4) Mégpedig az *apósa, elhunyt férjének az apja* révén, aki — Boászhoz, Ruth urának, Machlonnak atyai nagybácsijához hasonlóan — a sógori házasság kapcsán szintén a legközelebbi férfirokonok köréhez tartozik. 5) Külön megemlítem, hogy azok a rendelkezések, amelyeket e fejezetben korábban a Leviticusból idéztem, s amelyeket az Ótestamentum Mózes korából eredeztet, *tiltják*, ill. *halállal kívánják büntetni* azokat, akik a levirátus szabályai szerint feleségül veszik *fivérük nejét* vagy *fiuk asszonyát* (18,16 és 20,21; ill. 18,15 és 20,12). 6) Épp ezért igen meglepő számunkra, hogy Júda és Támár történetében maga az *istenség is* a sógori házasság *mellett* van, s helyteleníti, hogy Onan a „magját a földre ontotta.” A szóban forgó ellentmondás magyarázata a következő: időbelileg korábban teljesen elfogadott volt a levirátus intézménye, s ezért akkor azt *szentesítették* a bibliai szerzők a természetfölötti hatalomra, Mózesre hivatkozva; midőn pedig a családi-nemi kapcsolatok módosultak — pontosabb talán úgy fogalmaznom: humanizálódtak —, és a sógori házasság felett is megkondult a halálharang, akkor viszont a társadalom vezetői, az Ószövetség szerzői — megintcsak istenre és Mózesre apellálva — épp a levirátusra jellemző viszonyokat *tiltották*. Mindez pedig egy igen lényeges területen világosan mutatja, hogy a Bibliában nem transzcendens erő meghatározta, hanem emberi történelem eseményei szerepelnek, amelyeket csupán vallásos szerzők értelmeztek természetfeletti eredetűeknek.

AZ ÚJTESTAMENTUM ÉS A SÓGORI HÁZASSÁG

Az eddigiek során azt tekintettük át, mit tartalmaz a levirátusról az *Ószövetség*. A következőkben viszont arra térek ki, milyen momentumok lelhetők fel e sajátos házassági intézményről az *Újtestamentumban*.

Az utóbbi, a kialakuló kereszténység által életre hívott iratok gyűjteménye *két történet* kapcsán ejt szót a levirátusról. Közülük az *egyik*, amely *Máténál* (22,23–33), *Márknál* (12,18–27) és *Lukácsnál* (20,27–40) egyaránt megtalálható, azt beszéli el, hogy milyen vitát folytatott a zsidó vallás farizeus irányzatához kötődő Jézus-alak a *halottak föltámadásáról* a zsidó vallás másik irányzatát képviselő *szaddukeusokkal*, akik tagadták a lélek

halhatatlanságát és a tetemek megelevenedésének lehetőségét. Magát ezt a történetet a Márk-evangélium az alábbi formában tartalmazza:

Egyik alkalommal — bizonyos dolgok megvitatása után — „...a szadduceusok mentek hozzá [ti. Jézushoz], akik az állítják, hogy *nincs feltámadás*, s ezt a kérdést tették fel neki: »Mester! Mózes úgy rendelkezett, hogy ha valakinek a testvére [fivére] meghal és asszonyt hagy hátra, gyermeket [fiút] azonban nem, akkor a *testvére vegye el az özvegyet*, és támasszon utódot testvérének.

Volt *hét fiútestvér*. Az *első* megnősült, aztán *meghalt* utód nélkül. Feleségét elvette a *második* is, de az is *meghalt* anélkül, hogy gyermeke lett volna. Hasonlóképpen a *harmadik*, sőt *mind a hét*, de *egy sem hagyott hátra gyermeket*.

Végül az *asszony is meghalt*. A *feltámadáskor*, ha ugyan feltámadnak, *melyiküké lesz az asszony*? Hiszen mind a hétnek a felesége volt?« Jézus így felelt: »Nem azért tévedtek, mert nem ismeritek sem az Írásokat, sem az Isten hatalmát? Hiszen, *amikor feltámadnak, nem nőülnek és férjhez sem mennek*, hanem úgy élnek, mint az angyalok az égben. Nem olvastátok Mózes könyvében a csipkebokorról szóló részben, mit mondott az Isten a halottak feltámadásáról: Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákób Istene vagyok? Tehát nem a halottak Istene, hanem az élőké. Így nagy tévedésben vagytok.»

Ennek a szadduceusok s a Jézus-alak közt lezajlott vitának jellemző mozzanata, hogy mind a két fél elismeri: a mózesi könyvekben *szerepel* a sógori házasság kötelező törvénye. Továbbá a következő is: furcsa módon *egyik fél sem* utal arra, hogy a harmadik mózesi irat, a Leviticus 18. és 20. fejezete *tiltja*, ill. *halállal* szándékozik büntetni a levirátus intézménye szerint házasulókat. Mi vajon e hallgatás oka? Talán nem ismerte ezeket a bibliai helyeket sem a szadduceusok csoportja, sem pedig a Jézus-alak? A fölvetett kérdésekre nincs felelet az Újtestamentumban, s rájuk mi magunk sem tudunk válaszolni.

A *másik* újszövetségi történet, amelyben a levirátus intézménye — igen sajátos körülmények közepette — *szerepel*, *Máténál* (14,1–12) és *Márknál* (6,14–29) egyaránt olvasható. Az előbbinél rövidebb, az utóbbinál hosszabb formában. Maga az elbeszélés aligha megtörtént eseményről számol be. Ám a levirátust illetően mégis érdeklődésünkre tarthat számot. A két újtestamentumi hely ugyanis azt „közli”, hogy valakinek a sógori házassága miként idézte elő *Keresztelő János halálát*. A vallási és világi körökben eléggé közismert történet *Márknál* így szól:

„*Heródes király* [ti. Nagy Heródes fia, Heródes Antipas, aki negyedes fejedelemként a Galilea és Perea nevű tartományok fölött uralkodott i. e. 4 és i. sz. 39 között] is hallott róla [ti. a Jézus-alakról], hiszen messze elterjedt nevének a híre. Azt *gondolta, Keresztelő János támadt fel* a halálból, azért van benne csodatevő erő. Voltak, akik azt állították, hogy Illés. Ismét mások azt hirdették, hogy próféta, olyan, mint egy a próféták közül. *Heródes* ezek hallatára megállapította magában: »János támadt föl, akit lefejeztettem.«

Mert *Heródes* volt az, aki embereivel elfogatta *Jánost*, és megkötözve börtönbe vetette *testvérének, Fülöpnek a felesége, Heródiás* miatt, akit *feleségül vett. János* tudniillik [a Leviticus 18. és 20. fejezetében szereplő tiltások alapján?] figyelmeztette Heródest: »*Nem szabad testvéred feleségével élned.*« Emiatt *Heródiás* [Fülöp volt neje] megharagudott rá, *el szeretne volna tétetni láb alól*, de nem tudta. Heródes ugyanis félt Jánostól. Tudta, hogy igaz és szent ember, ezért védelmezte. Ha beszélgetett vele, nagyon zavarba jött, de azért szívesen hallgatta. Végül mégis eljött a *kedvező alkalom*. Születése napján Heródes *lakomát* rendezett főembereinek, tisztjeinek és Galilea előkelőinek. Közben *Heródiásnak a leánya* [a név szerint nem említett *Szalome*] bement és *táncolt* nekik, s Heródes és vendégei előtt nagy tetszést aratott. A király így szólt a leányhoz: »*Kérj tőlem, amit akarsz*, és megadom neked.« Meg is esküdött neki: »*Bármit kérsz, megadom, akár országom felét is.*« Az [ti. *Szalome*] kiment és megkérdezte *anyját*: »Mit kérek?« »*Keresztelő János fejét*« — válaszolta [az anyja]. Visszasietett [Szalome] a királyhoz és előadta kérését: »*Azt akarom, hogy most mindjárt add nekem egy tálon Keresztelő János fejét!*« A király igen szomorú lett, de az esküre és a vendégekre való tekintettel nem akarta elutasítani. Azon nyomban küldte a *hóhért*, azzal a paranccsal, hogy hozza el János fejét. Az ment is, *lefejezte* a börtönben, és tálcára téve elhozta a fejét, *odaadta a leánynak*, a leány pedig átnyújtotta *anyjának*. Mikor [János] tanítványai meghallották, eljöttek, a holttestet elvitték és eltemették egy sírboltba.»

A szóban forgó „történet” kapcsán könnyen érhet az a vád, hogy erőltetetten próbálom ezt a liverátusról nyilatkozó bibliai helyek közé sorolni. Úgy tűnik, álláspontom ellen komoly érv is fölhozható. Hivatkozni lehet ugyanis arra, hogy az idézett szöveg szerint *Fülöpnek volt gyereke* Heródiástól. Következésképpen az utóbbinak Heródes Antipasszal, Fülöp fivérével való házassága nem a levirátus szabályai által előírt, ill. engedélyezett, hanem tiltott szerelmi-családi kapcsolat. Ám ne feledkez-

zünk meg arról, amit eddig ismételtén igyekeztem hangsúlyozni: a levirátus *nem* azt a kötelezettséget rótt a legközelebbi férfirokonra (fivérre, apára stb.), hogy az utód nélkül elhunyt férfi özvegyével *gyereket*, hanem azt, hogy *fiút* nemzzen. És ez a sógori házasságot életre hívó patriarchátus szempontjából magától értetődő dolog, mivel a keretei között csupán a férfi nemhez tartozók örökölhettek. Ez a szabály az oka annak, hogy *Ruth és Boász*, ill. *Júda és Támár* sógori házassága csupán akkor teljesül be, amidőn az előbbiből az *Obed*, az utóbbiból pedig a *Perec* nevű *fiú* megszületik. Következésképp: a társadalom régebbi viszonyait tükröző, a levirátust előíró, majd pedig csak engedélyező bibliai helyek szerint Heródes joggal veszi nőül fivérének feleségét, Heródiást, mert az utóbbinak első férjétől, Fülöptől csupán a Szalome nevű *leánya* született. Egészen más dolog aztán az, hogy a valószínűleg költött történetben a későbbi korban kialakult levirátusi tilalmak alapján Keresztelő János radikálisan ellenzi a szóban forgó házasságot.

NÉHÁNY CSALÁDI ÉRDEKESÉG

Az eddigiek során láttuk, hogy a Biblia, főként pedig az Ószövetség mennyire sokféle érdekes emlékanyagot őrzött meg számunkra a régi idők családviszonyairól. Az utóbbiakkal összefüggésben még számos olyan helyet találunk a Bibliában, amelynek tartalmáról eddig vagy egyáltalán nem, vagy csak utalásszerűen ejtettem szót. Épp ezért a következőkben kitérek még különféle konkrétumokra, érdekességekre, hogy ezek rövid bemutatásával is gazdagítsam az olvasó ismereteit, sokoldalúbbá, árnyaltabbá segítsen tenni a Bibliában szereplő családi vonatkozásokkal kapcsolatos összképét.

Az általánosságban jelzett konkrétumok közül az *egyik* azzal függ össze, hogy a Leviticus (18,8; 20,11) *tiltja* a fiak számára az *atyjuk feleségével* való hálást. Vajon miért volt szükség erre a rendelkezésre és mi ellen irányult? A választ e kérdésre akkor kapjuk meg, ha föllapozzuk pl. a Genezist, amely elmondja: *Ruben*, Jákób Leától való elsőszülött fia bement *apja ágyasához, Bilhához*, akit a még magtalan Ráchel adott mellékfeleségül férjének, s vele hált (35,22). A felelet megelégségét az is segíti, ha elolvassuk a második Sámuel-könyv egyes részleteit, amelyek szerint Dávid elmenekült Jeruzsálemből az őt üldöző fia, *Absolon* elől, aki viszont bement *apjának* a városban hagyott *ágyasaihoz* (16,21–22). Vajon miért

cselekedett így Ruben és Absolon? Valószínűleg azért, mivel a csoportházasság ősi viszonyai közepette oly szabály volt érvényben, amely szerint az apa és fiai közös feleségeket birtokolhattak. Később azonban változott a helyzet, az ilyen nemi kapcsolatokat a humanizációt célzó rendelkezések már tiltják és büntetik. Nem csupán a Leviticus említett fejezetei tanúsodnak erről, hanem a Genézis egyik részlete (49,3–4) is, amelyben Jákób Rubennek a következőt mondja: elsőszülöttem, férfierőm zsengeje vagy, de mivel atyád fekhelyére léptél és beszennyezted azt, ezentúl gyermekeim közt nem te leszel az első.

Az is érdekes az Ótestamentumban, hogy a *férj* minden további nélkül elküldhette *feleségét*, ha neki *válólevelet* adott (Deut. 24,1–4). Ugyanez azonban fordítva nem volt lehetséges: a feleség nem küldhette el a maga férjét. A két házastárs egymáshoz való viszonyát tekintve az *Újszövetség* e téren (valószínűleg az Ezsdrás korában élt *Malakiás* próféta nézetéhez kötődve: 2,14–16) radikális módosítást hajt végre. Ez a módosítás azt jelenti, hogy a kialakulóban lévő kereszténység — bizonyos eseteket kivéve — *megtiltja a feleség válólevéllel történő elbocsátását*, és végső soron a *házasság fölbonthatatlanságának* az elvét fogalmazza meg. A *hegyi beszéd* *Máté*-féle változata (5,31–32) ezzel összefüggésben a *Jézus*-alakot így beszélgeti: „Ezt is előírták [ti. a mózesi törvények]: Aki elbocsátja feleségét, adjon neki válólevelet. *Én* pedig azt mondom nektek, hogy aki elbocsátja feleségét — hacsak nem paráznasága miatt —, okot ad neki a házasságtörésre. S aki elbocsátottat vesz feleségül, házasságot tör.” A szóban forgó kérdéskör kapcsán még részletesebben és radikálisabban fogalmaztat a *Máté*-evangélium a *Jézus*-alakkal, amikor az utóbbihoz odamentek a *farizeusok*, hogy őt próbára tegyék, s tőle ezt kérdezték: „»El szabad az embernek valamilyen okból bocsátania a feleségét?« Így felelt: »Nem olvastátok, hogy a Teremtő kezdetben férfinak és nőnek teremtetten az embert és azt mondta: Ezért a férfi elhagyja apját, anyját, a feleségével tart és egy test lesz a kettő? Most már többé nem két test, hanem csak egy. *Amit* tehát *Isten* egybekötött, azt ember ne válassza szét.« De azok erősködtek: »*Miért* adta akkor *Mózes* azt a parancsot, hogy elbocsátáskor adjunk válólevelet?« »*Mózes szívetek keménységére* való tekintettel engedte meg nektek, hogy elbocsátástok feleségeketek — felelte —, de *kezdetben nem így volt*. Mondom nektek: aki elbocsátja feleségét — hacsak nem paráznasága miatt —, és mást vesz el, házasságot tör. Aki elbocsátott nőt vesz el, szintén házasságot tör.«” (19,3–9.)

Az Újszövetség a feleség válólevéllel történő elbocsátását megtiltva jelentős előrelépést tett a két nem közti viszony humanizálása irányában, mert komoly mértékben csökkentette a nők férfiaknak való kiszolgáltatottságát. Ám ennek ellenére az egész Bibliát — eltekintve most némely matrilineáris és matriarchális mozzanatótól — alapvetően a patriarchális szemlélet uralja, amely a nőt a férfinál alacsonyabb rendűnek tekinti. S ez ismét egy olyan újabb konkrétnak, amely a bibliai családképünket gazdagítja. A női nem szociális elnyomottságát, a férfinál kevésbé értékes voltát számtalan ó- és újtestamentumi helyen tapasztalhatjuk. Épp ezért jogtalan minden olyan vélekedés, amely azt állítja, hogy a Biblia a két nem egyenértékűségét képviseli. A nők alávetettségét — mint korábban szó esett róla — már az Édenkerttel kapcsolatos történet hangsúlyozza, midőn a tiltott gyümölcsből való szakítást Éva személyéhez köti, midőn azt állítja, hogy ő beszélt rá férjét a tabu alá eső terméshöz való evésre, s midőn Jahve Elohim által azzal büntetett meg őt (és személyében a nők egész nemét), hogy a férfi uralma alá adja. Ezt az alávetettséget aztán igen sok konkrét momentum jelzi a Bibliában. Többek közt az alábbi tények: 1) Izráel 12 törzse férfiakról van elnevezve. 2) Ha sor kerül népszámlálásra, akkor az Ótestamentum szinte mindig csak a férfiak iránt érdeklődik. 3) A Tízparancsolat két egyező változata (Ex. 20, 17; Deut. 5,21) a feleséget csupán a vagyontárgyak közt említi. 4) Az „Úr” előtt esztendőnként háromszor csak a férfiaknak kell megjelenüik (Ex. 34,23–24). 5) Az esetek messze abszolút többségében a fiúk, főként pedig az elsőszülött fiúk föláladozását „követeli meg” az istenség. 6) Mint korábban láttuk: a gyermekágyas asszony, ha fiút szült, 1 hétig számít tisztátalannak és 33 napig kell otthon maradnia; ha ellenben leányt hozott a világra, akkor 2 hétig tekintik tisztátalannak és 66 napig köteles odahaza tartózkodni (Lev. 12,2–5). 7) Kultikus szolgálatot csak férfi láthat el. 8) Ha valaki egy személy értékéig fogadalmat tesz az „Úr”-nak, akkor nemtől és kortól függően az egyénet ezüst sékelben a következő adatok szerint értékelik: a 30 és 60 év közti férfi 50, az ugyanilyen korú nő csupán 30, az 5 és 20 év közti fiú 20, az azonos korú lány csak 10, az 1 hónap és 5 esztendő közti fiú 5, a vele egyívású lány csupán 3, a 60 év fölötti férfi 15, az ugyanilyen korú nő csak 10 sékelt ér (Lev. 27,1–7). 9) Ha egy lány vagy feleség valamilyen fogadalmat tesz, akkor az utóbbi érvénybe lépéséről az apa, ill. a férj határoz (Num. 30,1–17). 10) Némely matriarchális momentumtól, Celofchad és még egy-két férfi lányaitól eltekintve csak férfiak örökölhetnek. 11) A sógori házasság törvénye szerint — mint fentebb láttuk — a legközelebbi

férfikonoknak az özvegygel fiúgyereket kell nemzenie, s ez utóbbi lesz az elhalt férj nevének viselője és vagyonának örököse. 12) A három jeruzsálemi templom udvarában a nők számára külön tartózkodási helyet jelöltek ki. 13) Az ószövetségi *Jahve* a patriarchális szellemnek megfelelően *férfitenség*. — A most említett tények azt mutatják, hogy társadalmilag mennyire alávetett helyzetben vannak a férfiakhoz viszonyítva az *ótestamentumi* zsidóságnál a nők.

Mint fentebb jeleztem, az *Újszövetség* a két nem kapcsolatát jóval *humánusabban* kezeli. Ez nem csupán a feleség válólevéllel történő elbocsátásának megtiltásában, a házasság felbonthatatlanságának elvében fejeződik ki, hanem más konkrétumokban is. Pl. abban, hogy a Krisztus-alak és az apostolok komoly figyelmet fordítanak a szociálisan elnyomott nőkre, és igyekeznek őket megnyerni a keresztény eszméknek. Térítő munkájukat — a Biblia szerint — igen eredményesen végezték, mert valósággal tódultak az új vallási közösségekbe az asszonyok, akik a kialakuló Mária-kultuszban emberi kapaszkodóra leltek, s némely esetben — főként eleinte —, úgy tűnik, nem csupán követői lettek a kereszténységnek, hanem térhódítását is elősegítették. Olykor pedig (bizonyára a világ végét közeli időre váró euforikus hangulatban) még oly nézetek is megfogalmazódtak az Újtestamentumban, amelyek (persze, vallási jelleggel, de) az emberek közötti egyenlőséget, s ezen belül a férfiak és a nők egyenlőségét hangsúlyozták. Gondoljunk csak ezzel összefüggésben a Galatákhöz írott levélre (3,26–28), amelynek szerzője így beszél a keresztényekhez: „... az Isten fiai vagytok a Jézus Krisztusba vetett hitben. Mert mindannyian, akik megkeresztelkedtetek Krisztusban, Krisztust öltöttétek magatokra. *Nincs többé* zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, *férfi vagy nő*, mert mindannyian eggyé lettetek Krisztus Jézusban.” Ám az ilyen pozitív momentumok ellenére a lényegét tekintve az Újszövetségben is a patriarchális szemlélet uralkodik. Ezt a tényt fejezik ki — többek közt — az alábbi állásfoglalások: 1) A Jelenésekben (7,18; 14,1–5) 144 000 olyan zsidó férfiúról esik szó, aki a „Bárány” seregéhez tartozóként a homlokán megpecsételtetik: „Ezek azok, akik asszonyt nem érintettek, szűzek maradtak [„nem szennyezték be magukat nőkkel” — mondja a protestáns Biblia] és mindenüvé követték a Bárányt, ahová csak ment.” 2) A nőket eltiltják az igehirdetéstől, és a *Timóteusnak* szóló első levél szerzője ezzel kapcsolatosan igen határozott hangon fogalmaz (2,11–13): „Az asszony csöndben, engedelmes lélekkel hallgassa a tanítást. *Nem engedem*, hogy az *asszony tanítson*, sem azt, hogy a férfin uralkodjék, hanem maradjon

csöndben. A teremtésben is Ádám volt az első, Éva utána következett. . .”

3) Mint az idézett részlet is jelzi már, az Újszövetség végső soron a férfit a nőnél magasabb rendű lénynek tekinti, és az előbbi az utóbbi fölé rendeli, s egyúttal előírja, hogy a nő hallgasson a gyülekezetben, hogy a vallási összejöveteleken csak fedett fejjel jelenjék meg. Néhány idézet midennek az érzékeltetésére: „Szeretném . . . , ha megértenétek — mondja a *Korinthusiaknak* címzett első levél (11,3–10) —, hogy a férfi feje Krisztus, az *asszony feje a férfi*, Krisztus feje pedig az Isten. Minden férfi, aki fedett fővel imádkozik vagy prófétál, szégyent hoz fejére. S minden *asszony*, aki *födetlen fővel* imádkozik vagy prófétál, szintén *szégyent* hoz fejére. Éppen olyan, mintha megnyírták volna. Ha pedig az asszony nem akarja fejét befödni, vágassa le a haját. De ha megszégyenítő az asszonyra, hogy a haját levágassa vagy kopaszra nyíratkozzék, fődje be a fejét. A *férfi* nem köteles fejét befödni, mert *Isten képmása* és dicsősége, az *asszony* ellenben a *férfi dlsze*. Nem a férfi lett ugyanis az asszonyból, hanem az asszony a férfiből. S nem a férfit *teremtette Isten* az asszonyért, hanem az *asszonyt a férfiert*. Ezért viselje az *asszony* annak jelét, hogy *hatalom alatt áll* . . .”

„Mint a szentek minden közösségében — mondja ugyanez a levél (14,34–35) —, az *asszonyok hallgassanak összejöveteleiteken*. Nincs megengedve, hogy beszéljenek, nekik engedelmeskedniük kell, ahogy a törvény is mondja. Ha tudni akarnak valamit, kérdezzék meg otthon a férjüktől, mert az asszonynak nem illik az összejövetelen beszélnie.”

„*Asszonyok* — parancsolja a nőknek a Kolosszébelieknek írott levél (3,18) —, *engedelmeskedjeteK férjeteKnek*, ahogy illik az Úrban.”

4) A nő alacsonyabb rendű voltát — az említett tényeken túl — az is jelzi, hogy az újszövetségi „*Megváltó*” a patriarchális szellemnek megfelelően *férfi*.

Miután vázlatosan áttekintettem, hogy a Biblia miként nyilatkozik a két nem egymáshoz való társadalmi viszonyáról, és láthattuk, hogy az Ó- és az Újtestamentum (bár korántsem azonos módon, de végső soron egyaránt) a férfiak uralmát s a nők alávetettségét szentesíti, lépünk tovább, és ejtsünk szót még más olyan konkrétumokról is, amelyek a fentiekhez hasonlóan gazdagítják a bibliai családképre vonatkozó ismereteinket. Nézzük meg pl. azt, *milyen előírások szabályozzák az Ó-, ill. az Újszövetségben a papok házasodását*. Ezékiel könyve (44,22) a *zsidó vallás papjairól* a következőket mondja: „Özvegyet vagy férjétől eltaszított asszonyt ne vegyenek feleségül, csak szüzet, Izrael házának leszármazottaiból. Elvehetnek azonban olyan özvegyet, aki papnak az özvegye. Az *Újszövetségben* más a helyzet, mint az Ótestamentumban. A kialakulóban lévő keresz-

ténység szellemi vezetői közt ugyanis vita folyt arról, hogy a hitet terjesztő apostolok, a különféle kultikus szolgálatokat ellátó papok, továbbá a diakónusok folytassanak-e nemi életet, kössenek-e házasságot. Mikor fentebb azt tekintettük át, hogy a Biblia miként vélekedik a két nem egymáshoz való szociális-vallási viszonyáról, láthattuk: némely újtestamentumi részlet ellenzi a nemi életet. Ebből pedig magától értetődően következik — mint a szerelem témaköre kapcsán majd tapasztalni fogjuk —, hogy magát a házasságot, a vallási vezetők családalapítását is. Eleinte Pál is így foglal állást, ám később módosul a nézete, és — igaz, kényszerű rosszként, de — igenli a nemi életet és a házasodást. Sőt: fontosnak tartja, hogy maguk a vallási vezetők is alapítsanak családot. Ezzel összefüggésben a Timóteusnak címzett első levélben (3,2; 3,13–14) a következőket mondja: „*A püspöknek . . . kifogástalannak, egyszer nősülnek, józannak, megfontoltnak, mértéktartónak, vendégszeretőnek és a tanításra rátermettnek kell lennie. Ne legyen iszákos vagy erőszakoskodó, hanem megértő, békeszerető s nem kapzsi. Saját családjának legyen jó gondviselője, aki gyermekeit fegyelemre és teljes tisztességre neveli. Aki ugyanis a saját házát nem tudja rendben tartani, hogyan tudná gondját viselni Isten egyházának? . . . A diakónus legyen egyszer nősült, s gyermekeinek és otthonának jó gondviselője. Aki ugyanis jól végzi szolgálatát, nagy megbecsülésre tesz szert, és bizalmat szerez magának a Krisztus Jézusra alapozott hitben.*”

Ugyancsak a nemi-házassági-családi érdekességek köréhez tartozik az a dolog is, amelyet kérdéses formában így fogalmazhatok meg: mi történjék akkor, ha az *újdonsült férj* azzal a váddal lép fel, hogy *ifjú felesége* a nászéjszakán *nem volt szűz*? Ide vonatkozóan a *Deuteronomium* (22,13–21) a következőkről tájékoztat: „Ha valaki feleséget vesz, és bemegy-hozzá, de azután meggyüölöli, és álnokul megvádolja, rossz híret terjeszti, és ezt mondja: Feleségül vettem ezt a nőt, de amikor bementem hozzá, *nem találtam szűznek*, akkor fogja a lány apja és anyja a *lány szüzességének a bizonyítékait*, és vigyék a város véneihez a kapuba. Mondja ezt a lány apja a véneknek: Feleségül adtam lányomat ehhez az emberhez, de meggyüölölte, és most álnokul azzal vádolja, hogy nem találta szűznek a lányt, pedig itt vannak a *lányom szüzességének a bizonyítékai*. Ezután terítsék ki a ruhát a város vénei elé. A város vénei pedig fogják meg azt az embert, és büntessék meg. *Bírságot adják meg száz ezüstre*, és adják azt a lány apjának, mert rossz híret terjesztette egy izráeli szűznek. A nő *maradjon a felesége*, és *nem szabad elbocsátania* egész életében. De *ha igaz volt a vád*, és a lány

nem volt szűz, akkor vigyék a lányt apja házának a bejáratához, és kövezzék halálra a város férfiai, mivel gyalázatot követett el Izráelben azzal, hogy paráználkodott apja házában. Így takarítsd ki a gonoszt a magad köréből!” — Két megjegyzés az idézetben foglaltakhoz: 1) Vajon hány ártatlan fiatalasszonyt végeztek ki azért, mivel — mint ma már tudjuk — némelykor bizonyos okok miatt egyes nőknél az első nemi érintkezéskor nincs (és esetleg később sem lehet) a szűzhártya megrepedésével kapcsolatos vérzés? 2) És vajon hány személyt kellett volna megkövezni a férfiak közül, ha az érintetlenséget illetően náluk is lehetséges volna a nászéjszakai szüzességi vizsgálat, s ha a patriarchális társadalomban a házasságkötés előtt általuk folytatott nemi élet is bűnnek számított volna?

Az Ótestamentumban a *nemi életet* — az eddig említetteken kívül is — jóegynéhány *előírás szabályozza*. Ezek az előírások azt is meghatározzák, hogy a sajátos tilalmakat megszegőkre milyen büntetéseket kell kiróni. A következőkben bemutatok néhány ilyen specifikus, tilalmazott esetet. „Ha *valaki még el nem jegyzett*, érintetlen lánnyal találkozik, aztán *leteperi és együtt hál vele*, úgyhogy tetten érik, akkor ez az ember, aki együtt hált vele, köteles 50 ezüst sékelt fizetni a lány apjának, s *el is kell vennie*, mivel meggyalázta, és egész életében nem *válhat el tőle*.” (Deut. 22,28–29.) De mi a teendő ugyanebben az esetben, ha az apa a megerőszkolt lányát nem akarja hozzáadni nejül a bűnös férfihoz? Ilyenkor az utóbbi köteles megfizetni azt az összeget, amelyet a hajadonnak jegyajándékul adni szoktak (Ex. 22,15–16). — És mi történjék akkor, ha rajtakapnak egy *férfit*, hogy *valakinek a feleségével hál*? Mindketten *haljanak meg*, a férfi is meg az asszony is — rendelkezik a Deuteronomium (22,22). Milyen büntetés jár abban az esetben, ha valaki *másik férfi* már eljegyzett és *még érintetlen menyasszonyával közösül*? E kérdés megválaszolása során a Biblia (Deut. 22,23–27) két variációra van tekintettel, és a következőket mondja: „Ha egy érintetlen lánnyal, aki el van jegyezve valamely férfival, a városban találkozik egy másik férfi és együtt hál vele, vezessétek mind a kettőjüket a város kapujához és kövezzétek őket agyon: a lányt amiatt, hogy bent a városban nem kiáltott segítségért, a férfit, mivel meggyalázta embertársa feleségét. . . Ha ellenben a *határban* találkozik a férfi az eljegyzett lánnyal s *erőszakkal* teszi magáévá, úgy hál vele együtt, akkor *csak a férfi haljon meg*, aki együtt hált vele. A lánnyal ne csinálj semmit, a lányt nem terheli halállal büntetendő bűn. Ez az eset ahhoz hasonló, amikor valaki megtámadja embertársát és agyonüti. Mivel a határban találkoztak, az eljegyzett lány hiába is kiáltozott volna, nem volt senki, aki

segítségére lehetett volna.” — S mi a teendő akkor, ha egy *szabad férfi* valaki másnak a *rabszolganői* helyzetben lévő *ágyasával* hál? Erről a Leviticus (19, 20–22) — természetesen a rabszolgatartói értékrend alapján — a következőket mondja: „Ha valaki együtt hál olyan asszonnyal, aki más embernek ki nem váltott és szabaddá nem tett rabszolganője, de egyszersmind mellékfelesége is, azt felelősségre kell vonni, de *nem bűnhődik halállal*, mivel az *asszony nem volt szabad*. Az ilyen ember vigyen az Úrnak a megnyilatkozás sátorának bejáratához *jóvátételi áldozatot*. Egy *kos* legyen az áldozat. A pap az áldozatra szánt kossal végezze el az engesztelés szertartását az ember fölött az Úr előtt az elkövetett bűnért, s akkor az elkövetett bűn bocsánatot nyer.” — És miként kell eljárni abban az esetben, ha a *férj* arra *gyanakszik*, hogy a *felesége megcsalta* őt? Ugyancsak különös, a mai embert igen meglepő módon, amelynek leírása kézzelfoghatóan két dolgot bizonyít. Egyfelől azt, hogy az Ótestamentumban milyen ősrégi mágikus hiedelmek és rítusok emléke őrződött meg. Másfelől pedig azt, hogy a patriarchális rendben a férfiak a nőkkel szemben az urak, mert féltékenységi gyanúval csupán a férfiek élhetnek; a nőknek ugyanerre egyáltalán nincs joguk. A szöveg, amelyet a szóban forgó témával kapcsolatosan idézek, meglehetősen hosszú, de azért talán érdemes lesz végigolvasni, mivel a történelmi régmúlt igen sajátos jelenségét ismerhetjük meg általa. A *Numeriben* (5,11–31) az „Úr” így „beszél” Mózeshez: „Szólj Izrael fiaihoz és mondd meg nekik: Ha valamely férfinak a felesége félrelép, és *hűtlenné válik* azáltal, hogy valaki más hál vele, a dolog azonban rejtve marad a férje előtt, mivel titokban szennyezte be magát s tanúk sem lépnek fel ellene, mert hisz vigyázott, nehogy rajtakapják, s most hatalmába ejti a féltékenység szelleme és féltékennyé válik feleségére, aki csakugyan beszennyezte magát, vagy ha megszállja a féltékenység szelleme s féltékennyé lesz feleségére, jöllehet az *ártatlan*, akkor az illető férfi vezesse feleségét a pap elé, s egyszersmind áldozati adományt is vigyen magával, egy tized efa árpalisztet. Ne öntsön rá olajat, tömjént se tegyen hozzá. Mert hisz a féltékenység miatt bemutatott ételáldozat emlékeztető ételáldozat, amelynek emlékezetbe kell idéznie a bűnt. — A pap vezesse elő (az asszonyt), s állítsa az Úr elé. A pap merítsen élő vizet egy cserépedénybe, s a hajlék padozatának porából is vegyen egy keveset a pap, és tegye a vízbe. Most a pap állítsa az asszonyt az Úr elé, s bontsa meg az asszony fején a haját, adja kezébe az emlékeztető ételáldozatot — a féltékenység miatti ételáldozatot —, közben a keserves sírás átokhozó vize maradjon a pap kezében. — Most a pap vegye ki az esküt, így beszélve az

asszonyhoz: Ha senki nem hált veled, s nem váltál férjedhez magadat beszennyezve hűtlenné, a keserű sírásnak ez az átokhozó vize nem lesz büntetésedre. Ha ellenben hűtlen voltál férjedhez, és beszennyezted magad azzal, hogy férjeden kívül valaki más is hált veled — ekkor a pap eskesse meg az asszonyt átok terhe alatt, s közben így szóljon az asszonyhoz: Az Úr tegyen eskü és átok tárgyává néped körében, sorvassza el az Úr csipődet, méhed dagadjon meg, s ez az *átokhozó víz* hatoljon be beleidbe, hogy méhed megdagadjon és csipőd elsorvadjon. Az asszonynak közben ezt kell mondogatnia: Úgy legyen, az történjen! — Ekkor a pap írja fel ezeket az átkokat egy lapra, és mossa bele a keserves sírás vizébe. Majd adja oda az asszonynak a keserves sírás átokhozó vizét, hogy igya meg s az átokhozó víz — keserű fájdalmára — belehatoljon. — Azután a pap vegye ki az asszony kezéből a féltékenységi miatti ételáldozatot, majd lengesse meg az ételáldozatot az Úr előtt, és vigye az oltárra. Az ételáldozatból a pap most vegyen egy maroknyit — mintegy annak illatos részeként —, és égesse el az oltáron. — Akkor adja oda a vizet az asszonynak, hogy *igya meg*. Mihelyt odaadja az asszonynak a vizet meginni, ha csakugyan beszennyezte magát és hűtlenné vált férjéhez, az átokhozó víz keserű fájdalmára belehatol, úgyhogy méhe megdagad és csipője elsorvad, és az asszony átkozottá válik népe körében. Ha azonban az asszony nem szennyezte be magát, tehát ártatlan, nem éri büntetés, sőt gyermekei lesznek. — Ez a törvény féltékenységi esetében: ha egy asszony vétkezik férje ellen és beszennyezi magát vagy ha egy férfit hatalmába ejt a féltékenység szelleme s féltékennyé válik feleségére, állítsa feleségét az Úr elé és a pap alkalmazza rá ezt az egész törvényt. A *férfi ment* marad a büntől, az *asszonynak* ellenben *viselnie kell vétkét*.”

Nem csupán érdekes, hanem eléggé humánus is az a mód, ahogy az Ótestamentum a következő probléma kapcsán rendelkezik: *miként* vehet magának *feleséget* a zsidó férfi a *hadi fogságba esett nők közül*, és miként köteles vele bánni, ha már ráunt? A Deuteronomiumban (21,10–14) erről az alábbiakat olvashatjuk: „Ha hadba szállsz ellenséged ellen s az Úr, a te Istened hatalmadba adja (ellenségedet) és foglyokat ejtesz, aztán a foglyok közt szép nőre lelsz, akit megszeretsz, feleségül veheted és házadba viheted. De vágja le a haját meg a körmeit, tegye le ruháját, amelyben fogságba esett s maradjon házadban, aztán *egy hónapig* gyászolja *apját és anyját*. Utána közeledhetsz hozzá és feleségeddé teheted. Ha azonban már nem tetszik neked, *szabadon kell engedned*. Nem adhatod el pénzért, nem hasznosíthatod, mert a tied volt.”

Fentebb láttuk, hogy Ruben bement apjának ágyasához, Bilhához, vele hált, és ezért atyja, Jákób megvonta tőle az elsőszülöttségi jogot (Gen. 49,3–4; 1 Krón. 5,1–2). A zárójelben megadott két hely közül a második azt mondja, hogy Jákób e tette indokolt, mert a fia beszennyezte az ő ágát. Ám az itt olvasható szövegből az is kisejlik, hogy ez az értékelés valószínűleg késői eredetű (az elsőként megadott helyen nem is szerepel), és olyan szerzőtől ered, aki Júda törzséből származik, s aki Ruben kitagadtatása révén a maga közösségét igyekszik a zsidóságon belül a legelőkelőbb, vagyis az elsőszülöttségi pozícióba juttatni. Erre utal az a megjegyzés, amely szerint a Rubent ért büntetés miatt „Júda lett a legerősebb testvérei között”. Miért tértem vajon vissza erre, a korábban már tárgyalt Ruben-ügyre? Azért, mivel a Deuteronomium (21,15–17) — igaz, más konkrét vonatkozást szem előtt tartva, de — igen határozottan fellép az *elsőszülöttségi jog elidegeníthetetlen* volta mellett, és így nyilatkozik: „Ha valakinek két felesége van, az egyiket szereti, a másikat nem, s az is, akit szeret, meg az is, akit nem kedvel, *fiút* szül neki, és az *elsőszülött attól* származik, *akit nem kedvel*, amikor eljön az ideje, hogy felossza az örökségét *fiai közt*, ez az ember *nem teheti meg szeretett asszonya fiát elsőszülöttének* a nem kedvelt asszonytól való *igazi elsőszülött rovására*; a nem kedvelt asszony fiát kell elismernie elsőszülöttétül, mindenből, amije csak van, *két részt juttatva neki*. Mert férfierejének ez a fiú az első gyümölcse, őt illeti az elsőszülöttségi jog.” De vajon akkor is fennáll ez a jogi kötelezettség, ha a tényleges elsőszülött fiú *ágyas gyereke*? Ezt a kérdést azért fogalmazom meg, mert — mint korábban szó esett róla — Sára a maga fia, Izsák öröklésének a biztosítása érdekében elüzetni a háztól a már legalább 14 éves Izmaelt, Ábrahám tényleges, az ágyas Hágártól származó elsőszülött fiát.

A kötet olvasója számára valószínűleg nem lesz érdektelen, ha a nemiházassági-családi jelenségek kapcsán arra is kitértek röviden, hogy miként foglal állást a Biblia a *szülők és a gyerekek egymáshoz való viszonyát illetően*. Az az általam korábban már tárgyalt parancs talán mindenkinek ismeretes, amely az Ó- és Újtestamentum igen sok helyén föllelhető, és így szól: „*Tiszteld apádat és anyádat, hogy sokáig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad neked!*” (Ex. 20,12. Vö.: Lev. 19,3; Deut. 5,16; Máté 15,1–9; Márk 10,19; Lukács 18,20; Ef. 6,1–3.) Ugyanakkor bizonyára csak kevesen tudják, hogy a Biblia *milyen büntetéseket* helyez kilátásba azok részére, akik nem a megfelelő magatartást tanúsítják szüleik iránt. Az Ószövetség ezzel összefüggésben igen keményen rendelkezik: „Ha valaki-

nek rossz útra tévedt, önféjű fia van, aki nem hallgat apja és anyja szavára, s még akkor se hajlik szavukra, amikor megbüntetik, apja és anyja fogja és vezesse a város vénei elé a város kapujához. Jelentsék a város véneinek: »Ez a mi fiunk rossz útra tévedt és önféjű, nem hallgat a szavunkra, iszik és tékozol.« Erre a város férfiai kövezzék agyon... S tudja meg egész Izrael, és féljen.” (Deut. 21,18–21.) Az Újtestamentum szintén hasonlóképp nyilatkozik a szülők iránt helytelenül viselkedő gyerek megbüntetéséről, és a Jézus-alakkal ezt mondhatja: „Aki apját vagy anyját gyalázza, halállal lakoljon.” Az újszövetségi „istenember” azonban egyúttal megrója a vele beszélgető farizeusokat és írástudókat, mert őszerintük a gyerek akkor már nem köteles támogatni a szüleit, ha csak az áldozati ajándékkal tudna rajtuk segíteni. Maga a Jézus-alak viszont fontosabbnak tartja, hogy a gyerek az áldozati ajándékkal inkább apját és anyját támogassa, mintsem hogy azt istennek nyújtsa. (Máté 15,1–9.) Ez a humánus álláspont egyébként az Újtestamentumban szorosan kötődik ahhoz az elvhez, hogy a szülőnek indokolt esetben nem csupán meg kell büntetnie a gyereket, hanem ezen túlmenően megfelelő nevelésben is köteles őt részesíteni. Ennek az elvnek a szellemében mondja — hogy most csupán egyetlen idevonatkozó helyet említsek — az Efezusiakhoz írott levél (6,4): „Ti... atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek [azokat] az Úr tanítása szerint *fegyellemmel és intéssel*.”

SZERELEM, NEMI ÉLET ÉS CSALÁD

Az eddigiek során láthattuk ebben a fejezetben, hogy a Biblia a nemi életet, a házassági viszonyokat különféle — mégpedig koronként változó — előírásokkal igen sok vonatkozásban szabályozta. Arról viszont mostanáig szinte egyáltalán nem esett még szó, hogy miként ítéli meg — helyesli-e vagy kárhóztatja-e? — *elvileg* a két nem közötti *szexuális kapcsolatot* és a *házasságot*.

Az Ótestamentum álláspontja mindkét dolgot illetően rendkívül pozitív. A nemi aktust messzemenően helyesli, természetes dolognak tartja. Ezzel összhangban az első teremtményszó is úgy nyilatkozik, hogy Elohim az embereket *saját képmására* teremtette. Ily módon számára a szexuális kapcsolatból született gyerekek az isteni képmás szaporodását jelentik. Az Ószövetségben szinte mindenütt a gyerekáldás nagyrabecsülésével találkozunk. Az ilyen vagy olyan nevet viselő istenség szakadatlanul azt ígéri a

pátriarcháknak (Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak stb.), hogy megsokasítja utódaikat és tengernyi nép ősatyjává teszi őket (vö. pl.: Gen. 7,2–6). Az elmondottakat figyelembe véve épp ezért magától értetődő számunkra, hogy a Biblia első része a férfiak és a nők összeházasodását, vagyis a *családalapítást* messzemenően *helyesli*.

Külön meg kell említenem, hogy az Ótestamentum nem csupán megengedi ezeket a dolgokat, hanem rajtuk túlmenően számos alkalommal megemlékezik és rendkívül igenlően nyilatkozik a férfi és a nő elmélyültebb emberi kapcsolatáról, a *szerelemről* is. Gondoljunk csak arra, hogy Jákób 7 éven át képes dolgozni a szívéhez oly közelálló Ráchelért, hogy Boász mit meg nem tesz Ruthért, hogy a szichemi királyfi mindenáron — még a zsidó körülmételkedést is vállalva — feleségül kívánja venni az általa elcsábított, majd pedig igen megkedvelt Jákób-lányt, Dinát, és hogy Dávid milyen kegyetlenségre ragadtatja magát az általa oly nagyon megkívánt Betsabéért, a hettita Űriás feleségéért! Hadd utalok a *Példabeszédek* c. könyvre is, amely a csalfa női bájjal, szépséggel szemben a feleség erkölcsi-emberi derekasságának dicséretét zengi (31,10–31), s amely egyúttal óvja a férfit az őt fenyegető, rossz útra vivő nőktől, az eszeveszett, törbe csaló szerelmi vágytól (7,1–27). Ám a *szerelemről* az Ótestamentumban a legszebben és legrészletesebben az a könyv nyilatkozik, amely közismert az irodalomban: az *Énekek éneke*. Ezt az iratot (amelyben vőlegény, menyasszony és kar mondja a szöveget, s amelyet Salamon király művének hittek, holott valójában jóval az ő kora után, több századon keresztül keletkeztek, csiszolódtak különféle részletei) teljes egészében nem közölhetem, de néhány mozzanatát — bemutatás céljából — idézem.

A *menyasszony* pl. így beszél benne vőlegényéhez: „Csókoljon meg engem szája csókjaival! / Szerelmed jobb a bornál, / jó illata van olajodnak, / neved, mint a kiöntött olaj; / ezért szeretnek téged a leányok. / Vigyél engem magaddal, fussunk, / vezess a szobádba, királyom! / Ujjongva örüljünk veled, / emlegessük bornál is jobb szerelmedet, / méltán szeretnek téged!” (1,2–4.) Másutt pedig így dicséri vőlegényét: „Szép vagy . . . , szerelmesem, / gyönyörű vagy.” (1,16.) „Mint almafa az erdő fái közt, / olyan szerelmesem a legények közt. / Árnyékában vágyom ülni, / gyümölcse édes ínyemnek. / Elvitt engem a borozóhelyre, / melynek jelvénye a szerelem. / Erősítetek aszú szőlővel, / üdítetek fel almával, / mert a szerelem betege vagyok! / Bal karja a fejem alatt, / jobbjaival átölel engem.” (2,3–6.)

A *vőlegény* pedig a következőképp nyilatkozik jegyese szépségéről: „De szép vagy, kedvesem, de szép vagy! Szemeid galambok.” (1,15.) „Mint

liliom a tövisek közt, / olyan kedvesem a lányok közt.” (2,2.) Majd hívogatóan így beszél hozzá: „Kelj föl, kedvesem, / szépségem, jöjj már! / Nézd, vége van a télnek, / elmúlt az esőzés, elment. / Megjelentek a virágok a földön, / itt az éneklés ideje, / gerlebúgás hangzik földünkön. / Érleli első gyümölcsét a fügefa, / és a virágzó szőlők illatoznak. / Kelj föl, kedvesem, / szépségem, jöjj már! / Galambom, a sziklahasadékban, / a magas kőszál rejtékében! / Mutasd meg arcodat, hallasd a hangodat, / mert kellemes a hangod, és bájos arcod!” (2,10–14.) És aztán ismét arája szépségének dicséretét zengi: „De szép vagy, kedvesem, de szép vagy! / Szemeid galambok fátyolod mögött. / Hajad olyan, mint egy kecskenyáj, / mely Gileád hegyéről hullámszik alá. / Két fogsorod olyan, mint a megnyírt juhnyáj, / mely az úsztatóból jött fel: / mindegyiknek van ikerpárja, / nincs köztük hiányos. / Ajkad, mint a karmazsinfonál, / és bájos vagy, ha beszélsz; / halántékd mint gránátalmagerezd / a fátyolod mögött. / Nyakad oly karcsú, amilyennek / Dávid tornya épült. / Ezer kerek pajzs függ rajta, / mind vitézek pajzsa. / Két melled, mint két őzike, / mint gazellapár, mely liliomok közt legel / . . . / Mindened oly szép, kedvesem, / semmi hibád sincsen. / . . . / Megdobogtattad szívemet, húgom, menyasszonyom, / megdobogtattad szemed egy pillantásával, / nyakdiszed egy láncocskájával. / Mily szép a szerelmed, húgom, menyasszonyom! / Mennyivel jobb szerelmed a bornál, / olajad illatosabb minden balzsamnál. / Színméz csepeg ajkadról, menyasszonyom, / méz és tej van a nyelveden, / s ruháid illata, / mint a Libánon illata!” (4,1–5; 4,7; 4,9–11.) Ezt követően már érzékibben fogalmaz a vőlegény: „Mily szép vagy és mily kedves, / gyönyörűséges szerelmem! / Termeted pálmához hasonló, / melleid szőlőfürtökhöz. / Gondoltam: Felmegyek a pálmafára, / megragadom fürtjeit. . . / Ajkad íze, mint a legjobb boré, / mely szerelmesemtől árad felém, / álomban is megnedvesíti ajkam.” (7,7–10.) A pálmafa-hasonlat tetszik a *menyasszornak*, mert a vőlegény kérésére így válaszol: „Jöjj hát, szerelmesem, / menjünk ki a mezőre, / háljunk a ciprusok közt! / Menjünk korán a szőlőkbe, nézzük meg, / fakad-e a szőlő, kinyílt-e virága, / virágoznak-e a gránátalmafák? / Ott ajándékozlak meg szerelmemmel.” (7,12–13.)

Az idézett szövegeket figyelembe véve szinte már magától értetődőnek találjuk, hogy a szóban forgó ótestamentumi irat egyik részletében a vőlegény a *szerelmet* az emberi élet rendkívüli erejű jelenségének tartja, s mátkájához imígyen beszél: „Bizony erős a szeretet [= *szerelem*], mint a halál, / legyőzhetetlen a szenvedély, akár a sír. / Úgy lobog, mint a lobogó tűz, / mint az ÚRnak lángja. / Sok víz sem tudja eloltani a szeretetet, /

folyók sem tudják elsodorni. / De ha valaki háza minden kincsét / kínálná is a szeretetért, / azzal sem érne el semmit.” (8,6–7.)

Az elmondottakat olvasva valószínűleg sokan fölteszik a kérdést: hogyan kerülhetett vajon bele az Ótestamentumba — tehát egy *vallási* kánonba — az Énekek éneke, a *profán* emberi szerelemről szóló könyv? A választ erre a jogos kérdésre két dolog jelenti. Egyfelől az, amit a „Bevezetés”-ben említettem, és amit később is lépten-nyomon tapasztalhattunk: az *Ószövetség nem kizárólagosan vallási tartalmú mű*, hanem olyan gyűjtemény, amely a régi zsidók történelméről, vagyoni, családi, erkölcsi és jogi viszonyairól is rengeteg érdekes-fontos emlékanyagot foglal magában, s ezért természetes, hogy a szerelemről is szó eshet benne. Másfelől pedig az a helyzet, hogy az ótestamentumi kánon összeállításakor az iratnak a gyűjteménybe való fölvételét akarók — az ellenzőkkel szemben — egy sajátos érveléssel élhettek. Azt mondhatták ugyanis az i. sz. 1. században a kánon összeállításakor, hogy az Énekek éneke nem az emberi szerelemről, a férfiak és a nők kapcsolatáról, hanem a Jahve nevű istenség és „választott” zsidó népe egymáshoz való viszonyáról szól. Ilyen érvelésre az adott objektív hivatkozási alapot, hogy több ószövetségi irat *Jahvét mint Izráel férjét, vőlegényét*, magát az *ótestamentumi zsidóságot pedig mint az „Úr” feleségét, menyasszonyát* említi. Némelykor aztán maga Jahve ugyancsak kemény hangon „nyilatkozik” választott „feleségé”-ről, aki őt megcsalja, midőn más istenekkel „paráználkodik”, és e „ringyó”-hoz ily szavakat intéz: „... elbíztad magad szépséged miatt, kicsapongó lettél, s minden jöttmentnek felkínáltad magadat... Fogtad öltözőkedet, színpompás magaslati helyeket csináltál belőlük, és ott házasságot törtél...” „... amikor magaslati helyet építettél minden út bejáratához és magaslatot emeltél minden téren, nem úgy viselkedtél, mint egy igazi ringyó, hogy bért követeltél volna. A házasságtörő asszony férje helyett idegeneket fogad. Minden ringyónak ajándékot adnak, te azonban magad adtál ajándékot minden szeretődnek, te pénzelted őket, hogy mindenfelől jöjjenek hozzád és szeretkezzenek veled... Ítéletet tartok fölötted, mint ahogy a házasságtörő asszonyok és a gyilkosok fölött ítékeznek, s a harag és a féltékenység zsákmánya leszel.” (Ezékiel 16,15; 16,31–33; 16,38.)

Az Ótestamentum tehát — bizonyos szabályok betartása mellett — igenli a nemi életet és nagyra tartja a szerelmet. De miként ítéli meg e dolgokat az *Újszövetség*? Nos, nyilvánvaló belőle, hogy a kereszténység korai terjesztői közül többen ellenezték a nemi életet. Eleinte maga Pál is. Ennek egyenes következménye volt, hogy *helytelenítették a házasságot*,

amelyet aztán később is csak mint *kényszerű rosszat* fogadtak el. Pál pl. — ajánlva a szüzi életmódot — így beszél: „A *szüzeket* illetően nincs külön parancsom az Úrtól, tanácsot azonban adok, mint olyan, aki az Úr irgalma folytán hitelt érdemel. Azt tartom, a mostani megpróbáltatások miatt *ez az állapot ajánlható*; jó, ha így marad az ember. Ha asszonyhoz vagy kötve, ne törekedj elválni, ha azonban nem kötötted magad asszonyhoz, *ne keress feleséget*. De ha megnősülsz, nem vétkezel, s ha a lány férjhez megy, nem követ el bűnt.” (1 Kor. 7,25–28.) És ugyancsak Pál írja a következőket is: „*Jó*, ha az ember *asszonnyal nem érintkezik*. A kicsapongás veszélye miatt azonban *legyen* csak minden férfinak *felesége* és minden asszonynak *férje*. A férfi teljesítse házastársi kötelezettségét feleségével szemben, hasonlóképpen az asszony is férjével szemben. Az asszony testével nem maga rendelkezik, hanem a férje, éppígy a férfi testével sem ő rendelkezik, hanem a felesége. Ne tartózkodjatok egymástól, legfőljebb közös megegyezéssel egy időre, hogy az imádságnak éljeteek. Azután térjete vissza egymáshoz, nehogy a sátán megkísértsen benneteket, mivel *nem tudtok megtartóztatásban élni*. Ezt *engedményként* mondom, nem parancsként. Szeretném ugyanis, ha mindnyájan *olyanok* volnátok, mint *én magam*, dehát mindenki saját ajándékát kapta Istentől, az egyik ilyen, a másik olyat. A nem házasoknak és az özvegyeknek ezt mondom: *Jó*, ha *úgy* maradnak, *mint én is*. De ha nem tartóztathatják meg magukat, kössenek csak házasságot, mert *jobb megházasodni, mint vágytól égni*.” (1 Kor. 7,1–9.) Maga a nemi és a házasság iránti igen negatív magatartás a későbbiek során *jelentősen módosul Pálnál*. Mi lehet ennek az oka? Talán az, hogy a fentebb említett „megpróbáltatások” csökkentek vagy eltűntek, s a kereszténység, a családi élet számára kedvezőbbé váltak a társadalmi-történelmi körülmények? A módosulásban ez is közrejátszhatott. Ám elsődlegesen talán az a személyes momentum, hogy a szóban forgó apostol, aki fentebb idézett szövegében — önmagát példaként állítva — a szüzességet, a házasság nélküli életet ajánlotta a keresztény hívőknek, *frigyre lépett* egy asszonnyal. Míg aztán előbbi térítő útján maga is dolgozott és nem tartatta el magát a követőivel (2 Thessz. 3,6–12), addig most, a házasságkötését követően nem csak a két nem közötti családi kapcsolatról nyilatkozik pozitívabban, hanem azt is követeli, hogy a megtérítettek *tartsák el őt és feleségét*. Az újszövetségi iratok belső zavarosságára, a keresztény kánon megteremtésének különös útjára utal aztán az alábbi tény: Pál „ugyanazon” iratban (1 Kor. 9,1–14) fejtegeti, hogy keresztény feleségével együtt joga van a vallási közösségben fizikai munka végzése

nélkül enni és inni, mint amelyikben — önmagát állítva követendő példaképnek — a szüzességet, a házasság nélküli életet ajánlotta a Krisztushívőknek. — Az ismertetett dolgokat összegezve pedig így fogalmazhatunk a korai kereszténységnek a nemi és a családi élethez való viszonyáról: az Újszövetségben eltérő nézetek szerepelnek e dolgokat illetően, ám alapvetően vagy ellenzi, vagy legfeljebb kényszerű biológiai rosszként fogadja el a szexualitást, a házasságot, és épp ezért messze áll attól, hogy az Ótestamentumhoz hasonlóan megénekelje az emberi test és a szerelem szépségét.

DÁVID MEGSZERZI BETSABÉT

Talán nem próbál megkövezni senki azért, ha ezt, a családdal, a házassággal és sok minden más egyéb dologgal foglalkozó fejezetet egy ugyan-csak pikáns-kegyetlen történettel zárom. Az utóbbiból az tárul elénk, hogy *Dávid király* milyen kegyetlen módon szerezte meg magának a hettita *Úriás feleségét, Betsabét*, akibe beleszeretett. A történetnek, amelyet a *második Sámuel-könyv* 11–12. része tartalmaz, a magyar nyelvű bibliafordítások igen eltérő címeket adtak. A Szent István Társulat 1973-as kiadványában pl. ez áll: „A második hadjárat az ammoniták ellen. Dávid bűne.” A Református Zsinati Iroda Sajtóosztályának 1985-ben megjelent Bibliájában a következőt olvashatjuk: „Dávid és Betsabé.” A Károli fordította Ótestamentumban pedig ily cím található: „Dávid házasságtörése és gyilkossága.” Vajon miért említettem meg e címadásokat? Azért, mivel közülük egyedül az utolsó (tehát az időbelileg legkorábbi) tükrözi helyesen, a másik kettő viszont némiképp igyekszik elleplezni a történet lényegét. Márpedig itt ugyancsak barbár eseményről van szó, hisz ennek keretében a szerelmessé lett férfi becstelen módon *megöleti* a megszerzendő asszony férjét. A cselekedet erkölcstelen voltát még fokozza az a tény, hogy *egy király* követi el. És amit még külön kívánok hangsúlyozni: az a *Dávid*, akinek történeti személyiségét az Ószövetség számos részletében ama papság igyekszik megszépíteni, amelyet éppen ő juttatott vallási szempontból hatalomhoz, midőn a jebuzitáktól elfoglalt Jeruzsálemet világi fővárossá és a Jahve-kultusz központjává tette meg.

Maga a történet így szól: „Egy esztendő múlva, abban az időben, amikor a királyok háborúba szoktak vonulni, elküldte Dávid *Jóábot* szolgálival meg egész Izraellel együtt. Pusztították az ammoniákat, és körülzárták Rabbát. *Dávid* azonban *Jeruzsálemben* maradt.

Egyszer estefelé, amikor Dávid fölkelt a fekhelyéről, és a királyi palota tetején sétált, *meglátott a tetőről egy asszonyt*, aki éppen *fürdött*. Az asszony igen *szép* termetű volt. Dávid elküldött, és kérdezősködött az asszony felől. Ezt mondták neki: *Betsabé* ez, Eliám leánya, a *hettita Úriás felesége*. Akkor követeket küldött Dávid, és magához vitette őt. Az asszony bement hozzá, ő pedig *vele hált az asszonnyal*, aki éppen azelőtt tisztult meg tisztátalanságából. Azután hazament az asszony.

De az asszony *teherbe esett*. Ezért üzenetet küldött Dávidnak, és ezt mondta: Teherbe estem! Akkor *Dávid* ezt üzenté *Jóábnak*: Küldd *hozzám* a hettita *Úriást*! Jóáb el is küldte *Úriást* Dávidhoz. Amikor *Úriás* megérkezett hozzá, megkérdezte tőle, hogy jól van-e Jóáb, jól van-e a hadi nép, és jól folyik-e a háború. Aztán ezt mondta *Dávid Úriásnak*: *Menj haza*, és mosd meg a lábadat! *Úriás* kiment a királyi palotából, és utána vitték a király ajándékát. De *Úriás* a királyi *palota* bejárata *előtt feküdt le* urának a többi szolgájával együtt, és nem ment haza. Amikor jelentették Dávidnak, hogy *Úriás* nem ment haza, ezt mondta Dávid *Úriásnak*: Hiszen útról jöttél! Miért nem mentél haza? *Úriás* így felelt Dávidnak: A láda [ti. a frigyláda], meg Izrael és Júda sátrakban laknak; az én uram, Jóáb és uramnak a szolgálói pedig a nyílt mezőn táboroznak. Hogyan mehetnék akkor én haza, hogy egyem, igyam, és *feleségemmel háljak*? [Dávid épp ezt szeretne volna elérni, mert így az a látszat keletkezett volna, hogy Betsabé a hazatért férjétől esett teherbel] Az életedre, a lelkedre mondom, hogy nem teszem ezt!

Akkor ezt mondta Dávid *Úriásnak*: Maradj itt még ma, és holnap elbocsátlak! Ott maradt tehát *Úriás* Jeruzsálemben aznap és másnap is. Azután hívatta őt Dávid, hogy vele egyék és igyék, és leitatta őt. De este urának a szolgálival ment lefeküdni a fekvőhelyére, és nem ment haza.

Reggel azután *levelet* írt *Dávid Jóábnak*, amelyet *Úriással* [!] küldött el. Ezt írta levélben: Állítsátok *Úriást* az arcvonalba, ahol legerősebb a harc, azután húzódjatok vissza, hogy *levágják, és meghaljon!*

Így történt a város ostrománál, hogy Jóáb *Úriást* arra a helyre állította, amelyről tudta, hogy ott kemény harcosok vannak. Amikor kitörték a városbeli férfiak, és megütköztek Jóábbal, néhányan elestek a hadinép közül, Dávid szolgálói közül. *Meghalt a hettita Úriás is*. Jelentést küldött azért Jóáb Dávidnak az ütközet egész lefolyásáról. Ezt parancsolta a küldöncnek: Ha elbeszéled az egész ütközet lefolyását a királynak, és ha a király haragra lobban, és ezt mondja neked: Miért mentetek harc közben olyan közel a városhoz, hát nem tudtátok, hogy a várfalról lelőhetnek

benneteket? . . . Miért mentetek olyan közel a várfalhoz? Akkor így válaszolj: Szolgád, a hettita *Úriás is meghalt*.

A küldönc tehát elment, és amikor megérkezett, jelentette Dávidnak mindazt, amit rábízott Jóáb. A küldönc ezt mondta Dávidnak: Először erősebbek voltak nálunk azok az emberek, ránk törtek a mezőn, de mi visszanyomtuk őket a kapu bejáratáig. A várfalról azonban lövöldöztek szolgálidra az íjászok, és meghaltak néhányan a király szolgálói közül. Szolgád, a hettita *Úriás is meghalt*.

Akkor ezt parancsolta Dávid a küldöncnek: Mondd meg Jóábnak: Ne tartsd ezt olyan nagy bajnak, mert a fegyver hol ezt, hol azt pusztítja el. Harcolj még erősebben a város ellen, és rombold le! Így bíztasd őt!

Amikor meghallotta *Úriás felesége*, hogy meghalt a férje, *Úriás*, elsírat-ta az urát. A gyász letelte után érte küldött *Dávid*, palotájába vitette; az pedig a *felesége lett*, és *fiút* szült neki. De az ÚRnak nem tetszett, amit Dávid elkövetett.” (2 Sám. 11. rész.)

Dávid tehát — miután nem sikerült azt a látszatot keltenie, hogy Betsabé a férjétől terhes — *leölette a nemes jellemű*, a katonai szolgálatot a családi élete fölé helyező *Úriást*, és megszerezte magának özvegyen maradt feleségét. A történetnek azonban ezzel még nincs vége. A folytatásban arról esik szó, hogy az *Úriás* megöletését, a Betsabé elcsábítását helytelenítő istenség „beküldi” Dávidhoz *Nátán prófétát*, aki a maga emelkedett erkölcsiségétől ösztönözten igen keményen megrója az uralkodót az általa elkövetett gonosz cselekedetekért. Teszi ezt oly módon, hogy a következő tanmesét mondja el neki: „Volt egy városban *két ember*, egy *gazdag* meg egy *szegény*. A gazdagnak igen sok juha és marhája volt. A *szegénynek* nem volt egyebe, csak egy *báránycája*, azt is pénzen vette. Táplálgatta, és a gyermekeivel együtt nőtt fel nála. A falatjából evett, poharából ivott, és az ölében feküdt, mintha csak a leánya lett volna. Egyszer egy *utas érkezett a gazdag emberhez*, de az sajnált a maga juhait és marhái közül hozatni, hogy elkészítse a hozzá érkezett vándornak, ezért elvette a *szegény ember bárányát*, és azt *készítette el* annak, aki hozzá érkezett.

Dávid nagy haragra gyulladt az ellen az ember ellen, és ezt mondta Nátánnak: az élő ÚRra mondom, hogy *halálfia* az az ember, *aki ezt tette!*

Akkor ezt mondta Nátán Dávidnak: *Te vagy az az ember!* Ezt mondja az ÚR, Izráel Istene: Én kentelek fel Izráel királyává, és én mentettelek meg Saul kezéből. Neked adtam uradnak [Saulnak] a házát, és a te öledbe adtam urad [Saul] feleségeit. Neked adtam Izráel és Júda házát is. És ha

ezt kevesellted volna, még sok mindent adtam volna neked. Miért vetetted meg az ÚR szavát, miért tettél olyat, ami nem tetszik neki?! A hettita Úriást fegyverrel vágattad le, hogy a feleségét feleségül vehesd; őt magát pedig meggyilkoltattad az ammóniak fegyverével! *Ezért nem távozik el a fegyver soha a te házadból*, mivel megvetetted engem, és elvetted a hettita Úriás feleségét, hogy a te feleséged legyen.

Ezt mondja az ÚR: Éppen a saját házadból [ti. Absolon révén] fogok bajt hozni rád. Feleségeidet szemed láttára veszem el, és másnak [ti. Absolonnak] adom, aki fényes nappal fog a feleségeiddel hálni. Mert te titokban cselekedtél, de én egész Izráel előtt és napvilágnál cselekszem ezt.

Akkor ezt mondta Dávid Nátánnak: Vétkeztem az ÚR ellen! Nátán így felelt Dávidnak: Az ÚR elengedte vétkeidet, *nem halsz meg*. Mivel azonban ezzel a tettel okot adott az ÚR ellenségeinek a gyalázkodásra, azért *meg kell halnia a fiadnak*, aki született neked.” (2 Sám. 12,1–13.)

A történet folytatásában az utóbbi esemény be is következik. A kisfiú a szöveg szerint a *hetedik* napon meghalt. Tehát nem érte meg a *nyolcadik* napot, amelyen végrehajtották volna rajta a *körülmetélést*. A kérdés csak az, hogy vajon mily ok miatt volt kénytelen búcsút venni a napfénytől. Mivel az a bibliai indoklás, amely szerint az apja gonoszságait sújtó isteni büntetésként kell meghalnia, a vallási mesék birodalmába tartozik, két magyarázati lehetőség adódik számunkra. Az egyik az, hogy a gyerek természetes úton, betegség következtében hunyt el; maga az Ótestamentum ezt az értelmezést igyekszik szuggerálni, mert arról beszél, hogy Dávid — igaz, eredménytelenül, de — könyörgött az istenhez, bőjtölt a kisfiú életéért (2 Sám. 12,13–23). A másik az, hogy a gyereket esetleg szándékosan megölték, amire a Biblia még sejtésre okot adó módon sem utal. Ám mégsem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem. Az utóbbi mellett az szól, hogy a kisfiú törvénytelen kapcsolatból született, akkor fogant, amidőn anyja még Úriás felesége volt, s így nem számíthatott Dávid gyerekének. A szomorú helyzet azonban hamarosan jobbra fordult. S hogy miért? Arról a Biblia az alábbiakat mondja: „Ezután megvigasztalta Dávid a feleségét, Betsabét: bement hozzá, és vele hált. Az *asszony fiút* szült, akit *Salamon-nak* neveztek el, és az ÚR a szeretetébe fogadta őt.” (2 Sám. 12,24.) Ily módon tehát az óizraeli állam utolsó királya, a *Jézus-alak ősei közt* is említett Salamon (Máté 1,6) olyan nőnek a szülöttje, akit első férjének, Úriásnak a megöletése után vett el feleségül Dávid.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI JÉZUS-ALAK ÉLETTÖRTÉNETE

A kötetemet olvasónak bizonyára feltűnt, hogy az eddigiek során többször nem Jézusról, Krisztusról, hanem Jézus-alakról, Krisztus-alakról beszéltem, és a „jézusi”, ill. „krisztusi” szavakat idézőjelben használtam. Hogy miért cselekedtem így, azt a későbbi tárgyalásban szereplő tények egyértelműen világossá teszik, de már egyes eddig említésre került adatok is eléggé határozottan jelezték. Azért, mivel az újtestamentumi „istenember”-re vonatkozó szövegek az elfogulatlan szemléletű gondolkodásnak azt a kényszerű — a keresztények szempontjából, persze, megbotránkoztató — következtetést sugallják, hogy a Jézussal kapcsolatos részletek a maguk transzcendens tartalmát tekintve a *legendák* világába tartoznak. Ennek a megállapításnak, mint végkonklúzióknak az igazságát az alábbiakban két témakör révén igyekszem igazolni. Egyrészt azzal, hogy a fejezetben bemutatom, mennyire különböző, egymásnak ellentmondó és egymás hitelét lerontó adatokat foglalnak magukban az újtestamentumi iratok *Jézus élettörténetéről*. Másrészt pedig azáltal, hogy a következő fejezetben az olvasó elé tárom, mennyire eltérő, némelykor homlokegyenest ellenkező *tanításokat* tulajdonít az újszövetségi kánon a maga főszereplőjének, *Jézusnak*. Különbféle igen fontos újtestamentumi történetekről egyébként a „Bibliai történetek” c. fejezetben azért nem ejtek szót, mert ezek éppenséggel a most jelzett és a következőkben sorra kerülő két témakörnek, Jézus élettörténetének és tanításainak a lényegét képezik.

JÉZUS FOGANTATÁSA ÉS SZÜLETÉSE

Ha valaki keresztény teológiai műveket olvas, papi prédikációkat hallgat, esetleg hittanórán vesz részt, Jézus Krisztus sajátos élettörténetével ismerkedhet meg. De vajon ez a konkrétan ilyen-olyan élettörténet össz-

hangban van-e az Újtestamentumban szereplő szövegekkel, vagy netán teológiai érdekek által egyoldalúan kiválogatott események önkényes konstrukciója? Erre az „eretnek” kérdésre a tényeknek megfelelő választ akkor adhatunk, ha vesszük magunknak a fáradságot, és az elejétől a végéig nagyon figyelmesen elolvassuk az újszövetségi iratokat, s a bennük foglalt adatokat igen gondosan összevetjük egymással. Az ilyen kutató vizsgálódás kényszerítő módon a következő megállapításhoz vezet: a teológusok, a papok a maguk érdekszempontjai által ösztönözten a bibliai szövegeket önkényesen kezelve kreálják meg az újtestamentumi Jézus-alak élettörténetét, és önkényeskedő, a különféle mozzanatokot szelektíven kiválogató vagy mellőző, a radikális ellentmondásokat tudatosan elhallgató tevékenységgel igyekeznek megteremteni a kereszténység történeti-transzcendens létalapját, próbálják elhitetni az emberekkel, hogy közel 2000 évvel ezelőtt halandó lény alakját öltve megváltó isten szállt le a földre.

E bevezető megjegyzések után lássuk magukat a tényeket!

Mindenekelőtt arra hívom föl a figyelmet, hogy az újszövetségi iratok számos helyének a „*Megváltó*” *hajdani léte* mellett az egyik legfontosabb érve az *Ótestamentumra való hivatkozás*. Annak hangoztatása, hogy Jézusnak léteznie kellett, mert a zsidó vallás Bibliája korábban megígérte a „Messiás” eljövételét. Maga ez a hivatkozás azonban, amely a Jézus-alakkal kapcsolatos eseményeket az ótestamentumi jövendölések beteljesedésének igyekszik feltüntetni, teljesen megalapozatlan, mert a zsidó vallás Bibliája egészen *más megváltóról* beszél, mint amilyen a kialakuló kereszténységtől származó könyvekben szerepel. Az Újtestamentum gyakran — Máté evangéliuma pl. közel 50 alkalommal — használja a „*hogyan beteljesedjék az írás*” (ti. az ószövetségi jóslás) kifejezést, a zsidó vallás kánonjából számos mozzanatot át is visz a Jézus-alak élettörténetébe, ám az eltérő nézetű, különféle dolgokat kiötlő evangélistáknál és az egyéb újtestamentumi szerzőknél ennek ellenére teljesen zűrzavaros életrajzot találunk az „istenember”-ről.

Ez a zűrzavar már akkor jelentkezik, amidőn a Jézus *fogantatásáról* és *születéséről* szóló bibliai helyeket vetjük össze egymással. Meglepő, de tény, hogy a *Jelenések írójánál* (aki nem azonos Jézus egyik tanítványával, Jánossal) e két dologról egyáltalán *nem* történik említés. Sőt mi több: az Újszövetségnek ebben az egyetlen apokaliptikus iratában Jézus *nem* is szerepel *földi* lényként, hanem csak mint „*égi Bárány*”-nyal találkozunk vele. A másik meglepő dolog az, hogy Jézus csodás fogantatását és születését a *Márk-evangélium* egyáltalán *nem említi*. Benne Jézus mint felnőtt

ember jelenik meg először. Mégpedig akkor, amidőn elmegy *Keresztelő Jánoshoz*, aki őt megkereszteli a Jordán vizében, és aki egyúttal hangsúlyozza róla: „Utánam jön, aki erősebb nálam, akihez nem vagyok méltó, még arra sem, hogy lehajolva saruja szíját megoldjam. Én vízzel keresztelek meg, ő pedig Szentlélekkel fog megkeresztelni titeket.” (1,7–8.) Itt tehát Jézus egyszerű *földi halandóként* ábrázoltatik, aki csupán azáltal válik különleges lényé, hogy Márk szerint „leszáll rá a Lélek mint egy galamb”, miközben az égből egy hang így szól hozzá: „*Te vagy az én szeretett Fiam, benned gyönyörködöm!*” Tehát a szóban forgó evangélium álláspontja szerint e történetek jelentik a messiás „megszületés”-ét, és ezt a nézetet vallotta a korai kereszténységben a *bazilidiánus* irányzat, s ennek a véleménynek a tárgyi emléke a későbbi kereszténységben a *vízkereszt* január 6-i ünnepe.

Ugyancsak rendkívül meglepő, hogy a *János*-evangélium szerzője, aki önmagát Krisztus legkedvesebb tanítványaként ábrázolja, az égvilágon *semmit* nem mond az általa közvetlenül ismert Jézus csodás fogantatásáról és születéséről. Ez a tény azonban az ókori görög filozófiát és a szóban forgó evangéliumot jól ismerő szakember számára természetesnek tűnik. Vajon miért? Azért, mivel ez a szerző *újplatonikus* bölcséleti álláspontot képvisel, amely — mint majd az utolsó vacsora tárgyalásakor is láthatjuk — alapvetően megkülönbözteti őt a másik három, ún. szinoptikus evangélistától, és amely a Pálnak tulajdonított némelyik újtestamentumi levélben is jelen van (vö. pl.: Kol. 1,15–17). Az újplatonizmus szerint a valóságnak három alapeleme van: az „Egy”, a „Logosz” és a „Világlélek”. Közülük a legfontosabb az első. Belőle árad ki a második, majd a harmadik. A történeteknek azonban, amelyek időbelileg végtelenek, van egy másik oldaluk is. Ez azt jelenti, hogy minden visszatér az „Egy”-be. Majd újra kezdődik minden előről, mint *Hérakleitosz* szerint is, aki úgy vélte, hogy a tűzből mint őselemből keletkezik és beléje alakul vissza minden egy szakadatlan körforgás folyamatában. (Az újplatonizmus kapcsán lásd: Pais István: „A görög filozófia.” Szerzői kiadás, 1987. 597–607. oldal.) Magánál a János-evangélium szerzőjénél, ill. az egyéb újszövetségi iratokban, valamint a későbbi kereszténységben az újplatonikus „Egy” az „Atyá”-val, a „Logosz” „Jézus”-sal (az „Igé”-vel), a „Világlélek” a „Szentlélek”-kel azonosítódik. Tehát a „Szentháromság” tana voltaképpen az egyik régi görög bölcseletben gyökerezik.

Az elmondottak után tegyük fel és válaszoljuk meg a következő kérdést: *mit* mond konkrétan *Jézus létrejöttéről* az újplatonikus ihletettséű János-

evangélium? Az alábbiakat: „Kezdetben volt az *Ige*, és az *Ige* Istennél volt, és Isten volt az *Ige*. Ő kezdetben az Istennél volt. Minden általa lett, és nélküle semmi sem lett, ami létrejött. Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága. . . Az *Ige* volt az igazi világosság, amely megvilágosít minden embert: ő jött el a világba. A világban volt, és a világ általa lett, de a világ nem ismerte meg őt: saját világába jött, és az övéi nem fogadták be őt. Akik pedig befogadták, azoknak megadta azt a kiváltságot, hogy Isten gyermekei legyenek. . . Az *Ige testté lett*, itt élt közöttünk, és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét, telve kegyelemmel és igazsággal. . . Mi pedig valamennyien az ő teljességéből kaptunk kegyelmet kegyelemre. Mert a törvény Mózes által adatott, a kegyelem és az igazság Jézus Krisztus által jelent meg. *Istent soha senki sem látta*: az egyszülött Isten, aki az Atya kebelén van, az jelentette ki őt.” A János-evangélium 1. része ezt a zűrzavaros, semmitmondó szöveget tartalmazza az „istenember”, Jézus létrejöttéről. Ezen túlmenően azonban még arról is szót ejt, hogy a felnőtt Krisztus ismételten megjelent a Jordán vizével Betániában keresztelő előhírnökénél, Keresztelő Jánosnál, aki kijelentette róla: „*Íme, az Isten Báránya!*”

Amíg az eddig említett újszövetségi iratok mit sem mondanak Jézus földi fogantatásáról és születéséről, addig a *Máté* és a *Lukács* nevét viselő evangélium részletesen „beszámol” az utóbbi két történeusről.

Máté (1,18–25) Jézus fogantatásáról a következőket írja: „Jézus Krisztus születése pedig így történt. Anyja, *Mária* jegyese volt Józsefnek, de mielőtt egybekeltek volna, kitűnt, hogy *áldott állapotban van a Szentlélektől* [Károli: . . . viselősnek találtaték a Szent Lélektől]. Férje, *József* igaz ember volt, és nem akarta őt megszégyeníteni, ezért elhatározta, hogy titokban bocsátja el. Amikor azonban ezt végiggondolta magában, íme az *Úr angyala* megjelent neki álmában, és ezt mondta: »József, Dávid fia, ne félj magadhoz venni feleségedet, *Máriát*, mert ami benne fogant, az a Szentlélektől van. *Fiút* fog szülni, akit nevezd el *Jézusnak* [a héber Jészua, Jehosua, Jósua név jelentése: üdvöt hozó, üdvözítő, szabadító, megváltó; görögül: Khrisztosz], mert ő szabadítja meg népét [a zsidóságot] bűneiből.« Mindez pedig azért történt, *hogy beteljesedjék*, amit az *Úr* mondott a próféta [Ézsaiás 7,14] által: *Íme, a szűz* fogan méhében, *fiút* szül, akit *Immánuelnek* neveznek« — ami azt jelenti: Velünk az Isten. József pedig, amikor felébredt álmából, úgy cselekedett, ahogyan az *Úr angyala* parancsolta neki: magához vette feleségét, de nem érintette [nem közösült vele] addig, amíg meg nem szülte fiát, akit Jézusnak nevezett.”

Amint látjuk, az Újszövetség első evangéliuma igen keveset mond Jézus fogantatásáról. Hasonlóképp a születéséről is, mert az idézetben szereplő kevesen kívül csak annyit említ meg, hogy Jézus *Betlehemben* pillantotta meg a napvilágot. Ez azért tűnhet számunkra különösnek, azért kelthet bennünk hiányérzetet, mivel a szóban forgó irat szerzője, Máté a Biblia szerint a Krisztus-alak személyes ismerője, egyik kedvelt tanítványa volt, s így minden lényegeset tudnia kellett a maga állítólagos mesteréről.

A Lukács-evangélium pedig azért készíthet bennünket csodálkozásra, mivel ennek szerzője — a Pál apostollal szoros kapcsolatban álló orvos, aki az Apostolok cselekedeteit is írta — egyáltalán nem ismerte az újszövetségi Jézus-alakot, és mégis *jóval részletesebb* anyagot közöl a fogantatásáról és a születéséről, mint bármely másik újtestamentumi szerző.

Nála a történetek jóval korábbi eseményekkel kezdődnek, mint Máténál. Az utóbbi egyetlen szót sem ejt *Keresztelő János* fogantatásáról és születéséről. Lukács viszont a következőkről „tudósít” e férfiút illetően: 1) Nagy Heródes király idejében élt Júdeában egy házaspár: a *pap Zakariás* és az ő felesége, *Erzsébet*. 2) Mind a férfi, mind az asszony igen megkorosodott már, és gyermektelenül éltek, mert „*Erzsébet meddő volt*”. 3) Ám egyszer csodás dolog történt, mert a *jeruzsálemi templomban* éppen füstölőáldozatot bemutató Zakariással az „*Úr angyala*”, Gábiel az alábbiakat közölte: a feleséged fiat szül majd neked, és *Jánosnak* fogod őt nevezni; ez a gyerek jelentős személyiséggé válik az „*Úr előtt*”; bort, részegítő italt nem iszik; „már anyja méhében megtelik Szentlélekkel”; és Izráel fiai közül sokakat megtérít az istenhez. 4) Az Újszövetség szerint Zakariás a jóslaton ugyancsak meglepődött, és annak beteljesedését lehetetlenné tartotta, mondván az „angyal”-nak: „Miből tudom meg ezt? Hiszen *én már öreg ember vagyok, feleségem is előrehaladott korú.*” 5) A vallási felfogás szerint azonban az istennél — mint Izsák és Sámuel ótestamentumi születése is „bizonyítja” — nincs lehetetlen. Érthető tehát, hogy Gábiel megharagudott a kételkedő Zakariásra, és *büntetést* rótt ki rá: mivel nem hittél nekem, *néma leszel* mindaddig, amíg az általam jelzett dolgok meg nem történnek. 6) A némává lett pap hazament a templomból; a felesége pedig hamarosan *áldott állapotba* került, és öt hónapra elvonult a világtól.

A történetekbe ezen a ponton kapcsolja be a Lukács-evangélium *Máriát*, és rajta keresztül leendő fiát, *Jézust*. Szerinte Erzsébet terhességének 6. hónapjában „elküldte Isten Gábiel angyalt Galilea egyik városába, *Názaretbe*, egy *szűzhöz*, aki egy *Dávid házából* származó férfinak, Józsefnek volt

a jegyese. A szűznek pedig *Mária* volt a neve. Az angyal belépve hozzá így szólt: »Üdvözlégy, kegyelembe fogadott, az Úr veled van!« *Mária* megdöbbszent ezekre a szavakra, és fontolgatta, mit jelenthet ez az üdvözlés. Az angyal ezt mondta neki: »Ne félj, *Mária*, / mert kegyelmet találtál az Istennél! / Íme, fogansz méhedben, és fiút szülsz, / akit *Jézusnak* nevezz el. / Nagy lesz ő, és a Magasságos Fiának mondják majd; / az Úr Isten neki adja atyjának, *Dávidnak a trónját*, / ő pedig uralkodik *Jákób házában örökké*, / és uralkodásának nem lesz vége.« *Mária* megkérdezte az angyalt: »Hogyan lehetséges ez, mikor én nem ismerek férfit [nem hálok férfival]?« Az angyal így válaszolt neki: »A *Szentlélek száll reád*, és a Magasságos ereje árnyékoz be [ejt teherbe] téged, ezért a születendőt is Szentnek nevezik majd, az Isten Fiának. Íme, a te *rokonod*, *Erzsébet* is fiút fogant öregségére, és már a hatodik hónapjában van az, akit meddőnek mondanak, mert az *Istennek semmi sem lehetetlen*.«»

Az eseménysor a Lukács-evangéliumban azzal folytatódik, hogy a fentiek lezajlása után *Mária* Názáretből elment Júda hegyvidékére az egyik városba, hogy ott meglátogassa rokonát, *Erzsébetet*. A szöveg szerint: „Amikor *Erzsébet meghallotta Mária köszöntését, megmozdult a magzat a méhében*. Megtelt *Erzsébet* Szentlélekkel, és hangos szóval kiáltotta [*Máriának*]: »Áldott vagy te az asszonyok között, / és áldott a te méhed gyümölcse! Hogyan is lehetséges ez, hogy az én *Uram* anyja jön el énhozzám. Mert íme, amint felfogta fülem köszöntésed hangját, ujjongva megmozdult a magzat méhembem.« (1,41–44.) Ezt követően pedig néhány hónap múlva megszületett a majdani *Keresztelő János*, akinek *világra jöttéről* a következőképp „számol be” a szóban forgó evangélium:

„Amikor pedig eljött *Erzsébet* szülésének ideje, fiút szült. Meghallották szomszédai és rokonai, hogy az Úr megsokasította rajta irgalmát, és együtt örültek vele. A *nyolcadik napon* eljöttek körülmetélni a gyermeket, és atyja nevére *Zakariásnak* akarták nevezni. Anyja azonban megszólalt, és ezt mondta: »Nem, hanem *János* legyen a neve.« Mire ezt mondták neki: »De hiszen senki sincs a te rokonságodban, akit így hívnának.« Ekkor intettek az apjának, hogy minek akarja neveztetni. Az táblát kért, és ezt írta rá: »*János* a neve.« Erre mindenki elcsodálkozott. És egyszerre csak megnyílt *Zakariás* szája, megoldódott a nyelve, *beszélni kezdett*, és áldotta az Istent. Félelem szállta meg körülöttük a szomszédságot, és Júda egész hegyvidékén beszéltek minderről. Akik meghallották, szívükbe vés-ték, és így szóltak: »Vajon mi lesz ebből a gyermekből?«» (1,57–66.) Az utóbbi kérdésre a válasz így hangzik: „A kisgyerek pedig növekedett, és

erősödött lélekben, és a pusztában élt egészen addig a napig, amelyen szolgálatban lépett Izráelben.” (1,80.)

Az eddig ismertetett (a Jézus-alak születésének leírását megelőző) dolgok igen határozottan jelzik Lukács részéről azt a törekvést, hogy Keresztelő János vallási irányzatát a kereszténységnek rendlje alá. E célból teszi meg Erzsébetet Mária, Keresztelő Jánost pedig Jézus rokonává. Ily szándékkal mondja, hogy Erzsébet magzata Jézus anyjának a megérkezésekor mozdult meg először, és mondatja Erzsébettel, hogy az ő „Úr”-ának, azaz Jézusnak az anyja látogatott el őhöz. A Lukács-evangélium tehát a többi újszövetségi iratnál sokkal intenzívebben rendeli alá Keresztelő János vallási irányzatát a „krisztusi”-nak. Ez a momentum nem csupán a fenti „tények”-ben fejeződik ki, hanem abban is, hogy a szóban forgó evangélium viszonylag részletesen taglalja Keresztelő János tevékenységét, s — Márkhoz és Mátéhoz hasonlóan — úgy szerepelteti őt, mint aki tudatosan Jézus majdani munkásságát készíti elő. „Én vízzel keresztelek titeket — mondatja vele Lukács a Jordánhoz menőknek —, de majd eljön az, aki *erősebb nálam*, és én még *arra sem vagyok méltó*, hogy *saruja szíját megoldjam*: Ő Szentlélekkel és tűzzel keresztel titeket, kezében szórólapát lesz, és megtisztítja szérűjét: a gabonát csűrbe takarítja, a pelyvát pedig megégeti olthatatlan tűzzel.” (3,16–17.)

E helyzet bekövetkeztéig azonban még sok dolognak kellett megtörténnie. Mindenekelőtt annak, hogy világra jöjjön *Jézus*, a keresztény hit szerint a bűnös emberiség megváltója, akinek a *megszületéséről* Lukács (2,1–20) igen részletesen ír, és a következőket mondja:

„Történt pedig azokban a napokban, hogy *Augustus* [római] *császár* [i. e. 3–i. sz. 12] rendeletet adott ki: *írják össze az egész földet*. Ez az első összeírás akkor történt, amikor *Szíriában Cirénius* [Quirinus] volt a *helytartó*. Elment tehát mindenki a *maga városába*, hogy összeírják. Felment József is a galileai Názáretből a júdeai *Betlehembe*, a *Dávid városába* [?], mert Dávid házából és nemzetségéből való volt, hogy összeírják *jegyesével, Máriával* együtt, aki áldott állapotban volt. Amíg ott voltak, eljött szülésének ideje, és megszülte *elsőszülöttjét*. Bepólyálta, és a *jászolba* fektette, mivel a szálláson nem volt számukra hely.

Pásztorok tanyáztak azon a vidéken a szabad ég alatt, és örködtek éjszaka nyájuk mellett. És az *Úr angyala* megjelent nekik, körülragyogta őket az Úr dicsősége, és nagy félelem vett erőt rajtuk. Az angyal pedig ezt mondta nekik: »Ne féljetek, / mert íme, *hirdetek nektek nagy örömet*, / amely az egész nép öröme lesz: / *Üdvözítő született ma nektek*, / Az Úr

Krisztus, a Dávid városában. A jel pedig ez lesz számotokra: találtok egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban.» És hirtelen mennyei seregek sokasága jelent meg az angyallal, akik dicsérték az Istent, és ezt mondták: »*Dicsőség a magasságban Istennek, / és a földön békesség, és az embereknek jóakarát.*« Amikor elmentek tőlük az angyalok a mennybe, a pásztorok így szóltak egymáshoz: »Menjünk el egészen Betlehemig, és nézzük meg: hogyan is történt az, amiről üzent nekünk az Úr.« Elmentek tehát sietve, és megtalálták *Máriát*, és *Józsefet*, valamint a *kisgyermeket*, aki a jászolban feküdt. Amikor meglátták, elmondták azt az üzenetet, amelyet erről a kisgyermekről kaptak, és mindenki, aki hallotta, elcsodálkozott azon, amit a pásztorok mondtak nekik. *Mária* pedig mindezeket a dolgokat megőrizte, és forgatta a szívében. A pásztorok pedig visszatértek, dicsőítve és magasztalva az Istent mindazért, amit éppen úgy hallottak és láttak, ahogyan ő megüzente nekik.»

A Jézus-alak fogantatásának és születésének történetével kapcsolatosan fentebb ismertetett dolgokkal összefüggésben a következőkre hívom föl a figyelmet:

- 1) Ezek a közlések *egymás hitelét teljességgel lerontják.*
- 2) Nem valós eseményekről szólnak, hanem a *vallásos fantázia szüleményei.*
- 3) Minél nagyobb időköz választja el leírásuk dátumát attól a kortól, amelyben állítólag a Jézus-alak élt, *annál gazdagabbak, és annál inkább rugaszkodnak el a valóságtól.* (Különösen jellemzők e szempontból Máté és Lukács „adatai”.)
- 4) Az újszövetségi iratok *semmi* közelebbit nem mondanak arról, hogy az év mely részében, melyik hónapjában vagy napján született *Mária* fia. Míg azt közlik, hogy a Jézus-alakot a zsidó Niszán hónap 15-én (ill. a János-evangélium szerint Niszán 14-én) feszítették keresztre, addig a fontosabb eseménynek, a messiás megszületésének az időpontjáról semmit sem mondanak. És arról *sem*, hogy ezt a dátumot a *korai keresztények megünnepezték volna.* A karácsonynak — voltaképp a *téli napfordulónak* —, mint a Krisztus-alak születési dátumának a megünneplése csak a *későbbi* kereszténységben létrejött szokás.

5) A keresztény kultúra által befolyásolt területek jelenlegi időszámításának a *kezdő éve* állítólag *Jézus születésének az esztendeje.* Ha azonban az újszövetségi evangélistáknál szereplő adatokat figyelmesen megnézzük, kiderül, hogy *Mária* fia nem abban az évben láthatta meg a napvilágot, amelyet a későbbi kereszténység a születési évének megtett. *Máté* (2,13–

17) ugyanis azt állítja, hogy Jézus *Nagy Heródes idejében* jött a világra, s ez azt jelenti, hogy *legkésőbb i. e. 4-ben*, abban az esztendőben születhetett, amelyben az említett uralkodó *eltávozott* az élők sorából. *Lukács* (2,1–2) viszont azt mondja, hogy a messiás Augustus császár idejében, akkor jött a világra, amidőn *Szíriában Quirinus* volt a római *helytartó* — amiből megint csak az következik, hogy a megváltó nem születhetett a keresztény időszámítás kezdetének megtett évben, mert a történeti adatok szerint a Lukácsnál szereplő Quirinus-féle népszámlálás *i. sz. 6–7-ben* zajlott le. Tehát a két evangélista „adatai” tévesnek mutatják azt a döntést, amellyel a későbbi kereszténység Jézus állítólagos születési évét meghatározta. Ám nem csupán erről van szó, hanem még egyéb problémák is jelentkeznek. Az elmondottakból pl. az is nyilvánvaló, hogy a két evangélista Jézussal kapcsolatosan legalább 10–12 évvel eltérő születési dátumot említ. A Lukács-evangélium pedig nem csak Máténak mond ellent, hanem még önmagának is. Egyik helyén (2,1–2) ugyanis — mint fentebb láttuk — azt állítja, hogy Jézus *i. sz. 6-ban vagy 7-ben* látta meg a napvilágot. Egy másik helyéből (3,1–23) viszont az következik, hogy a messiást kb. *i. e. 2-ben* szülte meg Mária. Az utóbbi szövegrészletben azt mondja az evangélista, hogy „Jézus mintegy *harminc* esztendő volt, amikor elkezdte működését.” Mivel aztán a megváltó tanítói tevékenységének a megkezdődése Tiberius császár uralkodásának 15. (i. sz. 28–29.) évére esik, ezért e második lukácsi hely szerint Jézus kb. *i. e. 2-ben* látta meg a napvilágot. Ily módon a harmadik evangélium két születési dátuma között kb. 8 évnyi az időkülönbség.

6) A jelzett problémák miatt — és a lényegyet tekintve Máté evangéliumához kötődve — ma a keresztény teológusok úgy vélekednek, hogy az Újszövetség „istenember”-e kb. *i. e. 7–4* táján született.

7) Az újtestamentumi kereszténységnek a *szegényekkel* való törődését fejezi ki az a momentum, hogy a világra jött gyermek Jézust *jászolba* fekteti az anyja, s az is, hogy a megváltó „*apja*”, József állítólag egyszerű *ácsmester* volt (Máté 13,55).

8) Teljesen valószínűtlen, hogy Augustus császár olyan népszámlálást rendelt el, amely előírta, hogy mindenki a *saját születési színhelyén* vetesse magát lajstromba. József családjának Lukács általi *Betlehembe* menesztését, Máté és Lukács ama „közlés”-ét, hogy a *messiás Betlehemben látta meg a napvilágot*, ténylegesen inkább az Ótestamentum ama próféciaja determinálta, amely (Mikeás 5,1–3) szerint e helységben jön majd a világra Izráel megváltója.

9) A keresztény teológusok (Máté és Lukács nyomán) ma is komolyan állítják, hogy a Jézus-alak természetfölötti módon, a „Szentlélek” által fogantatott. Így aztán több ezer évvel ezelőtt kialakult gyermek hiedelmeket igyekeznek a 20. századi emberekbe beleplántálni. Hogy itt ténylegesen miről van szó, arra vonatkozóan minden lényegeset elmondtam a *mágia és az áldozások* témakörét tárgyaló fejezetben, amikor hangsúlyoztam: a régi népek nem voltak tisztában az életnek a természetével, valamint a szexuális aktusnak az utódok létrejöttében játszott szerepével, és ezért úgy vélték, hogy a *levegő* élet- és *nemzőerő*, s ez az utóbbi primitív meggyőződés jelentkezik Máténál és Lukácsnál, mikor azt állítják, hogy Mária a „Szentlélek”-től került áldott állapotba.

10) S végül néhány kérdés: Vajon miért van szüksége a mindenható keresztény istennek arra, hogy emberi alakot öltön Jézusban? Miért kell Máriát „Szentlélek”-kel teherbe ejtenie? Miért egy nagy színjáték révén, és miért nem korlátlan hatalmával közvetlenül szünteti meg szerencsétlen teremtményeinek, a saját rossz munkája következtében állítólag bűnössé vált embereknek a nyomorúságát?

JÉZUS ŐSEI — AZ ÚJSZÖVETSÉG KÉT NEMZETSÉGI TÁBLÁZATA

Mielőtt tovább követném a Jézus-alak későbbi élettörténetével kapcsolatos, lényegi szempontból egymástól különböző, ill. egymásnak ellentmondó „adatok”-at, elengedhetetlennek tartom, hogy kitérjek valami igen fontos dologra. Arra ti., hogy az Újtestamentum szerint *kik voltak Krisztus ősei*. Az e témakörrel szóló szövegek áttekintése és összevetése a következőkről győz meg bennünket: 1) Az Újtestamentum szerzői a Jézus-alak hajdani létét a zsidó Bibliában szereplő különféle részletek, származási jóslások révén igyekeztek igazolni. 2) A keresztény kánon szerzői nem mind ismerték megfelelően a zsidóság történelmét. 3) Az újszövetségi gyűjtemény összeállításakor — és az ezt megelőző századokban — a korai keresztények körében eltérő nézetek éltek abból a szempontból is, hogy kiknek a leszármazottja a „Messiás”. 4) Mivel aztán e nézetek közül egyik sem volt általánosan elfogadott, egymásnak ellentmondó származási táblázatok kerültek bele a kánonba, ami arra utal, hogy ezek nem egy személyiség — és főként nem az „istenember” Jézus — tényleges őseit nevezik meg, hanem teológiai érdekek szülte *emberi kreációk*. És mint látni

fogjuk, ez a vélemény nem csupán a Biblia elfogulatlan olvasójának az álláspontja, hanem jelen van magában az Újszövetségben is (1 Tim. 1,3; Tit. 3,9).

Az Újtestamentum két helyen közöl Jézus őseiről táblázatot. Ezek közül az egyik *Máténál*, a másik pedig *Lukácsnál* szerepel. A következőkben betű szerint idézem mindkét táblázatot, hogy láthassuk különbségeiket és ellentmondásaikat. Utána pedig felidézem, hogy a fentebb zárójelben említett két levelében miként vélekedett *Pál* apostol a Krisztussal kapcsolatos nemzetségi táblázatokról.

Máté evangéliuma (1,1–17) a „Messiás” nemzetségtáblázatát — a múlt felől indulva — *Ábrahámmal* kezdi, *Jézussal* zárja, és a következőket mondja:

„Jézus Krisztusnak, a Dávid fiának, az Ábrahám fiának nemzetség-könyve. *Ábrahám* fia volt *Izsák*, *Izsáké Jákób*, *Jákób* fiai pedig *Júda* és testvérei. *Júda* fia volt a *Támártól* [sajátos sógori házasságból] született *Fáresz* . . . , *Fáreszé Heszrón*, *Heszróné pedig Arám*. *Arám* fia volt *Aminádáb*, *Aminádábé Nahson*, *Nahsoné Szalmón*. *Szalmón* fia volt [a maga városát, Jerikót a hódító zsidóknak eláruló parázna asszonytól] *Ráhábtól Boáz*, *Boázé* [a moábita] *Ruttól Óbéd*, *Óbédé Isai*. *Isai* fia volt *Dávid*, a király.

Dávid fia volt *Salamon*, [a Dávid által megöletett] *Úriás* feleségétől [Betsabétól]. *Salamon* fia volt *Roboám*, *Roboámé Abijá*, *Abijáé pedig Ászá*. *Ászá* fia volt *Jósafát*, *Jósafáté Jórám*, *Jórámé Uzziás*. *Uzziás* fia volt *Jótám*, *Jótámé Áház*, *Áházé Ezékiás*. *Ezékiás* fia volt *Manassé*, *Manassé* fia volt *Ámón*, *Ámóné Jósiás*. *Jósiásé pedig Jekonjás* és testvérei, a babilóni fogságbavitelkor.

A babilóniai fogságbavitel után [a még egyszer szerepeltetett] *Jekonjás* fia volt *Sealtiel*, *Sealtielé Zerubbábel*. *Zerubbábel* fia *Abihud*, *Abihudé Eljákim*, *Eljákimé pedig Azzur*. *Azzur* fia volt *Cádók*, *Cádóké Jákin*, *Jákiné Elihud*. *Elihud* fia volt *Eleázár*, *Eleázaré Mattán*, *Mattáné Jákób*.

Jákób fia volt *József*, annak a *Máriának* férje, akitől *Jézus* született, akit Krisztusnak neveznek.

Összesen tehát Ábrahámtól Dávidig tizennégy nemzedék, Dávidtól a babilóni fogságbavitel is tizennégy nemzedék, a babilóni fogságbaviteltől [Jekonjás kétszeri felsorolása révén] Krisztusig szintén tizennégy nemzedék.”

Míg *Máté* Krisztus nemzetségtábláját a múlttól, Ábrahámtól kezdve a „Messiás”-ig haladva írja le, addig *Lukács* evangéliuma a későbbi vég-

ponttól, azaz Jézustól indulva és Ádámg haladva sorolja fel a „Megváltó őseit. Ennek a szerzőnek a munkájában (3,23–38) a következőket olvashatjuk Krisztus elődeiről:

„Jézus mintegy *harminc* esztendő volt, amikor *elkezdte működését*, és köztudomás szerint *József* fia volt, ez pedig *Élié*; ez *Mattáté*, ez *Lévié*, ez *Melkié*, ez *Jannájé*, ez *Józsefé*, ez *Mattatiásé*, ez *Ámósé*, az *Náhumé*, ez *Heszlié*, ez *Naggaié*, ez *Mahaté*, ez *Mattatiásé*, ez *Simeié*, ez *Jószeké*, ez *Jódáé*; ez *Jóhánané*, ez *Résáé*, ez *Zerubbábelé*, ez *Sealtielé*, ez *Nérié*, ez *Melkié*, ez *Addié*, ez *Kószámé*, ez *Elmadámé*, ez *Éré*; ez *Jézusé*, ez *Eliézeré*, ez *Jórimé*, ez *Mattáté*, ez *Lévié*, ez *Simeoné*, ez *Júdáé*, ez *Józsefé*, ez *Jónámé*, ez *Eljákimé*; ez *Meleáé*, ez *Mennáé*, ez *Mattátáé*, ez *Nátané*, ez *Dávidé*, ez *Isaié*, ez *Óbédé*, ez *Boázé*, ez *Szalmóné*, ez *Nahsóné*, ez *Aminádábé*, ez *Adminé*, ez *Arnié*, ez *Heszroné*, ez *Fáreszé*, ez *Júdáé*; ez *Jákóbé*, ez *Izsáké*, ez *Ábrahámé*, ez *Tárée*, ez *Náhóré*, ez *Szerugé*, ez *Reué*, ez *Pelegé*, ez *Héberé*, ez *Selahé*, ez *Kénáné*, ez *Arpaksadé*, ez *Sémé*, ez *Noée*, ez *Lámeké*; ez *Metusélahé*, ez *Hénóké*, ez *Járedé*, ez *Mahalalélé*, ez *Kénané*, ez *Enósé*, ez *Sété*, ez *Ádámé*; ez pedig az istené.”

A fenti két nemzetségtábla összehasonlításakor az alábbi dolgokra különösen fontos figyelni: 1) Míg Máténál az Ábrahámot és Jézust átfogó kor kapcsán *csak 41* személy szerepel, addig Lukács ugyanezen időszakkal összefüggésben *57* őst említ. 2) Az előbbi szerző Dávid *Salamon*, az utóbbi szerző pedig *Nátán* nevű fiától származtatja a messiást. 3) Máté a maga táblázatában az elődök felsorolásakor fontosnak tartja megemlíteni, hogy *anyai* ágon Jézusnak *négy* olyan *nő* is öse, aki jeles alakja az Ótestamentumnak. Ezek a nők: a saját apósával, Júdával sógor-sági házasságban gyereket nemző *Támár*; a parázna jerikói *Ráháb*, aki a hódító zsidók kémeinek elárulja saját városát; a moábita *Rut*, aki férje halála után anyósával, Noémival Betlehembe megy, és sajátos sógori házasságot köt gyermektelenül elhunyt férje rokonával, Boázsal; a negyedik asszony pedig *Betsabé*, a hettita Úriás felesége, akit Dávid először — férje távollétében — magához vitet, és áldott állapotba hoz, majd pedig — Úriás barbár leölését követően — nejl vesz. Lukács nemzetségtáblázatában viszont *nem* szerepel egyetlen *női ő*s sem. 4) A felsorolt elődök nem csupán számbelileg különböznek a két nemzetségtáblázatban, hanem *személyükben* is igen *eltérnek* egymástól, és név szerinti megegyezést leginkább az Ábrahámot és Dávidot mint két szélső pontot átfogó korszakot illetően mutatnak. 5) A jelzett momentumok egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az Újszövetségből ismertetett nemzetségtáblázatok nem a

Jézus-alak valós őseit tartalmazza, hanem sajátos céllal készített *emberi összeállítások*. 6) Mint fentebb említettem, ezt a tényt *Pál* két levele is hangsúlyozza. Közülük az egyikben (1 Tim. 1,3–4) a címzettnek az apostol az alábbiakat írja: „Amikor Macedóniába mentem, kértelek, hogy maradj Efezusban, és parancsold meg némelyeknek, hogy ne hirdessenek tévtanokat, ne is foglalkozzanak vég nélküli mondákkal [mítoszokkal] és *nemzet-ségtáblázatokkal*, amelyek inkább *vitákra vezetnek*, mint Isten üdvözítő tervének megismerésére.” A másik levélben pedig *Tituszt* (3,9) a következőkre szólítja fel: „...*kerüld az ostoba vitatkozásokat, a nemzet-ségtáblázatokkal kapcsolatos kérdéseket, a viszálykodásokat és a törvényeskedő harcokat, mert ezek haszontalanok és hiábavalók.*” 7) Ha aztán maga *Pál*, a Jézus-alakot állítólag személyesen látó, a krisztusi tanítványokkal közvetlen kapcsolatban álló, s a kereszténység elterjesztéséért oly sokat tevő és szenvedő apostol *emberi kreációknak* tekintette a Jézusra vonatkozó *nemzet-ségtáblázatok*at, akkor a bibliai tények figyelembe vételével mi is a sajátunkénak vallhatjuk az ő véleményét.

A NAPKELETI BÖLCSEK HÓDOLATA; MENEKÜLÉS EGYIPTOMBA

Korábban szót ejtettem róla, hogy az evangéliumok igen eltérő képeket rajzolnak a Jézus-alak fogantatásáról, születéséről, eredetéről és földi tevékenységéről. Egyúttal jeleztem, hogy különösen a negyedik, a János neve alatt szereplő evangélium az, amelyik a másik háromtól alapvetően különbözik. Persze, ezzel korántsem akartam azt mondani, hogy az *első három* evangélium a lényegét tekintve azonos tartalmú. A *szinoptikus* (együtt látó, összefoglaló, áttekintő) evangéliumok ugyanis szintén radikális eltéréseket mutatnak. A következőkben ezt a tényt jóegynéhány konkrétummal mutatom majd be.

Mint már láttuk, Márknál Jézus mint felnőtt ember jelenik meg, és „természetfölötti” léte, tevékenysége azáltal veszi kezdetét, hogy Keresztelő János megmeríti őt a Jordán vizében. Tapasztalhattuk azt is, hogy Lukácsnál — Mátétól eltérően — milyen, Keresztelő Jánossal összefüggő események előzik meg Jézus fogantatását. Bemutattam, hogy míg *Lukácsnál pásztorok* teszik tiszteletüket a jászolban fekvő kis Jézus előtt, addig *Máté* ilyen történelemről mit sem tud.

Ugyanakkor említést tesz *más*, olyan *történekekről*, amelyekről viszont a többi evangélista nem közöl semmit. Ezek közül a történesek közül az egyik az, hogy a gyermek Jézusnak *napkeleti bölcsek hódoltak*. „Amikor Jézus megszületett a júdeai Betlehemben Heródes király idejében, íme, *bölcsek* érkeztek *napkeletről* Jeruzsálembe, és ezt kérdezték: »Hol van a zsidók királya, aki most született? Mert láttuk az *ő csillagát*, amikor feltűnt, és eljöttünk, hogy imádjuk őt.« Amikor ezt *Heródes király* meghallotta, zavarba jött, és vele együtt egész Jeruzsálem. Összehívatta a nép valamennyi főpapját és írástudóját, és megkérdezte tőlük, hol kell megszületnie a Krisztusnak. Azok ezt mondták neki: »A júdeai *Betlehemben*, mert így írta meg a próféta [Mikeás 5,1]: Te pedig Betlehem, Júda földje, semmiképpen sem vagy a legjelentéktelebb Júda fejedelmi városai között, mert *fejedelem* származik belőled, aki legeltetni fogja népemet, Izráelt.«

Ekkor *Heródes* titokban *hívatta a bölcseket*, pontosan megkérdezte tőlük a csillag feltűnésének idejét, majd elküldte őket Betlehembe, és ezt mondta: »Menjetek el, szerezzetek pontos értesüléseket a gyermekről; mihelyt pedig megtaláljátok, adjátok tudtomra, hogy én is elmenjek, és imádjam őt!«

Miután meghallgatták a királyt, elindultak, és íme, a *csillag*, amelyet láttak feltűnésekor, előttük ment, amíg meg nem érkeztek, és akkor *megállt* a hely felett, *ahol a gyermek volt*. Amikor meglátták a csillagot, igen nagy volt az örömük. Bementek a *háza*ba, meglátták a gyermeket Máriával, és leborulva *imádták őt*. Kinyitották kincsesládáikat, és ajándékokat adtak neki: aranyat, tömjént és mirhát. Mivel azonban *kijelentést* kaptak, hogy *ne* menjenek vissza *Heródeshez*, más úton tértek vissza hazájukba.” (Máté 2,1–12.)

Hogy a napkeleti bölcseknek az égi „kijelentés” miért tiltotta meg a Heródeshez való visszatérést, és miért kellett *Jézus családjának Egyiptomba menekülnie*, arról szintén Máté evangéliuma (2,13–23) „tájékoztat”.

„Miután [a bölcsek] eltávoztak, íme, az *Úr angyala* megjelent *Józsefnek* álmában, és így szólt: »Kelj fel, vedd a gyermeket és anyját, *menekülj Egyiptomba*, és maradj ott, amíg nem szólok neked, mert *Heródes halálra fogja kerestetni a gyermeket*.« Ő pedig felkelt, vette a gyermeket és anyját még *éjnek* idején, és elment Egyiptomba. Ott volt *Heródes haláláig*, hogy beteljesedjék az, amit az *Úr* mondott a próféta [Hóseás 1,1] által: »Egyiptomból hívtam el a fiamat.«

Amikor *Heródes* látta, hogy a bölcsek túljártak az eszén, nagy haragra lobbant, és *megöletett* Betlehemben és annak egész környékén *minden kétesztendő és ennél fiatalabb fiúgyermeket*, annak az időpontnak megfelelően, amelyet pontosan megtudott a bölcsektől. Ekkor teljesedett be az, amit *Jeremiás* [31,15] prófétált: »Hang hallatszott Rámában, nagy sírás és jajgatás. Ráhel síratta gyermekeit, és nem akart megvigasztalódni, hogy már nincsenek.«

Amikor *Heródes meghalt*, ime, az Úr angyala álmában megjelent *Józsefnek* Egyiptomban, és ezt mondta: »Kelj fel, vedd a gyermeket és anyját, és menj Izráel földjére, mert meghaltak azok, akik a gyermek életére törtek.« Ő pedig felkelt, vette a gyermeket és anyját, és Izráel földjére ment. Amikor azonban meghallotta, hogy Júdában Arkhelaosz uralkodik atyja, Heródes után, félt oda visszatérni. Miután pedig kijelentést kapott álmában, Galilea területére vonult vissza; és amikor odaért, abban a városban *telepedett le*, amelyet *Názáretnek* neveztek, *hogy beteljesedjék*, amit a próféták [Ézsaiás 11,1; Zakariás 6,12] mondtak: *názáretinek* fogják őt nevezni.”

Néhány megjegyzés a fentiekhez: 1) Vajon miért hallgat a másik három evangélium a napkeleti bölcsek látogatásáról, amelynek leírása mögött *asztrológiai* szemlélet rejlik? 2) És mi lehet az oka annak, hogy egyedül Máté „tud” Heródes állítólagos rendelkezéséről, amely szerint kétéves korig *minden fiúgyermeket megöltek* Betlehemben és a környékén? 3) Nem különös, hogy József családjának *Egyiptomba meneküléséről* és hosszabb ottani tartózkodásáról is csak ez az evangélista „számol be”? 4) Feltételezhető-e, hogy egy király az ismertetett körülmények közepette *fiúgyermeket* gyilkoltat meg? Aligha! 5) Ezt a történetet a szerző azért ötlötte ki, hogy Hóseás jóslata „beteljesedjék”, amely szerint (a Heródes miatt elmenekült fiát) az istenség Egyiptomból hívja majd el. 6) És ugyanezt mondhatjuk el Jézus családjának *názáreti* eredetéről is. Az idézett szövegből ugyanis nyilvánvaló, hogy Máté szerint az Egyiptomból visszatérő József *nem hazament Názáretbe*, hanem *csak ott telepedett le*. Ez a „közlés” pedig teljességgel ellentmond annak, amit Lukácstól idéztem. Annak ti., hogy József a maga családjával eredetileg Názáretben lakott, és a római császár által előírt népszámlálás alkalmával ment el Betlehembe, és ekkor született meg az utóbbi városban a „fia”.

Máténál, Márknál és Jánosnál ezt követően Jézusról az a legközelebbi adat, hogy felnőtt emberként megmeríti őt a Jordán vizében Keresztelő János. *Lukács* evangéliuma (2,21–52) azonban tartalmaz néhány olyan „életrajzi” közlést, amely teljességgel hiányzik a most említett három szerzőnél, és amely még a gyermek Jézussal kapcsolatos.

Ezek a közlések az alábbiak: 1) Jézust a 8. napon *körülmetélték*, és *nevet* adtak neki. 2) Mikor Máriánál elmúltak a Mózes által „előírt” tisztulási napok, Jézust fölvitték *Jeruzsálembe*, hogy „bemutassák az Úrnak, amint meg van írva az Úr törvényében, hogy »minden elsőszülött fiúmagzat az Úrnak szenteltessék«; és hogy áldozatot adjanak az Úr törvényében foglalt rendelkezés szerint: »egy gerlicét vagy két galambfiókát«. 3) *Két különös dolog történt ekkor*. Az egyik bizonyos *Simeon* nevezetű jeruzsálemi emberrel függ össze, aki állítólag azt a kijelentést kapta „a Szentlélektől, hogy nem hal meg addig, amíg meg nem látja az Úr Krisztusát”. Most aztán ez a férfi a „Lélek indítására” elment a templomba, és mivel az istennek bemutatott gyerek Jézusban „felismerte” a messiást, így fohászkodott az „Úr”-hoz: most engedj meghalni! A másik történet egy *Anna* nevezetű prófétaasszonnyal kapcsolatos. Ez az „előrehaladott korú”, kb. 106 éves asszony 84 esztendeje élt már özvegyen, és amióta a férje meghalt, sosem hagyta el a jeruzsálemi templomot, amelyben bőjtölt, imádkozott és szolgált. Mikor aztán a 8 napos Jézust bemutatták az istenségnek, akkor ez az özvegy fogta magát, és tanúságot tett arról, hogy ez a kisgyerek Jeruzsálem megváltója. 4) Az ismertetett történések után Lukács (2,39–40) megjegyzi: „Miután mindent elvégeztek, [Józsefék] *visszatértek városukba*, a galileai Názáretbe. A gyermek pedig *növekedett és erősödött, megtelt bölcsességgel, és az Isten kegyelme volt rajta.*”

Ám Lukács (akinek ez a szövege teljességgel ellentétes ama Máté-féle „közlés”-sel, hogy Nagy Heródes gyilkos parancsa miatt József és családja Betlehemből *Egyiptomba* menekült) semmi közelebbit nem említ az absztraktnan megfogalmazott utolsó mondatának konkrét tartalmáról. Őnála is csupán *egyetlen* olyan esemény szerepel, amely Jézussal csecsemő kora után, de még a Keresztelő Jánosnál felnőttként való megjelenése előtt történt meg. Ezt az eseményt az evangélista (2,41–52) a következőképp írja le: Jézus „Szülei évenként elmentek Jeruzsálembe a *húsvét ünnepére*. Amikor *tizenkét éves* lett, szintén felmentek Jeruzsálembe az ünnepi szokás szerint. Miután pedig elteltek az ünnepnapok, és hazafelé indultak, a

gyermek *Jézus ott maradt Jeruzsálemben*. Szülei azonban ezt nem vették észre. Mivel azt hitték, hogy az útítársaik körében van, elmentek egy napi járóföldre, és akkor kezdték keresni a rokonok és az ismerősök között. De mivel nem találták, visszatértek Jeruzsálembe, és ott keresték. *Három nap múlva* találták meg a *templomban*, amint a *tanítómesterek körében* ült, hallgatta és kérdezte őket, és mindenki, aki hallotta, csodálkozott értelmén és feleletein. Amikor szülei meglátták, elámultak, anyja pedig így szólt hozzá: »Gyermekem, miért tetted ezt velünk? Íme, *atyád* [?] és én nagy bánattal kerestünk téged.« Mire ő így válaszolt: *Miért kerestetek engem? Nem tudátok, hogy az én Atyám házában kell lennem?*« Ők azonban azt a választ, amelyet adott nekik, nem értették. Jézus ezután elindult velük, elment Názáretbe, és engedelmeskedett nekik. Anyja mindezeket a szavakat megőrizte szívében. Jézus pedig gyarapodott bölcsességben, testben, Isten és emberek előtt való kedvességben.”

A TANÍTÓ JÉZUS ÉLETE, HALÁLA ÉS MENNYBEMENETELE

A most Lukácstól ismertetett „esemény”-től eltekintve az Újszövetség az égvilágon semmit nem közöl arról, mit tett a fiatal, majd felnőtt Jézus mindaddig, amíg föl nem kereste *Keresztelő Jánost*. Épp ezért némiképp meglepő a Biblia olvasójának, midőn azt tapasztalja, hogy az e férfiúnál tett látogatásáról és az általa történt *megkereszteléséről* viszont az összes evangélium megemlékezik. Maguk ezek a megemlékezések hosszabbak vagy rövidebbek, ilyen vagy olyan mozzanatokban eltérők, de az közös bennük, hogy Keresztelő Jánost kivétel nélkül *alárendelik Jézusnak*, és Ézsaiás prófétára (40,3) hivatkozva mint az ő útegyengetőjét értelmezik (vö.: Máté 3,1–17; Márk 1,1–11; Lukács 3,1–22; János 1,1–34). Itt-ott még arról is szót ejtenek, hogy *milyen tanokat* hirdetett János: fölszólította az embereket a másokon való segítségre; a vámszedőket arra, hogy az előírásokat ne szegjék meg; a katonákat pedig arra, hogy senkit ne zsaroljanak, ne zaklassanak, és elégedjenek meg a zsoldjukkal. Vajon mi húzódik meg az említett különös dolog, ti. amögött, hogy Keresztelő János az Újtestamentumban „alárendeli” magát Jézusnak, hogy őt az evangélisták csupán Krisztus útegyengetőjének tekintik. Nyilvánvalóan az, amire a „Bibliai történetek” c. fejezetben Pál apostol három térítőútja kapcsán fogok kitérni, s amit röviden így foglalhatunk össze: volt egy olyan zsidó vallási

irányzat, amelyet Keresztelő János neve fémjelez, és amelyből a kereszténység sokat merített, majd pedig meghaladott és legyőzött. Erre a valóságos történelmi folyamatra nem csupán Keresztelő János és a Jézus-alak bibliai viszonya utal, hanem jóegynéhány újszövetségi hely is, amely egyértelműen jelzi, hogy János irányzata a „krisztusi”-nál *korábbi*, és ez a két mozgalom a kereszténység kezdeti időszakában komoly *küzdelmet* vívott egymással.

A most említett egyezéstől eltekintve aztán a Jézus-alak élettörténete rendkívüli zűrzavart mutat az evangéliumokban. Maga ez a zűrzavar, a rengeteg különbség és ellentmondás az újtestamentumi kánon összeállítóit, úgy tűnik, egyáltalán nem irritálta. Nekünk azonban hasznos lesz, ha némi fényt vetünk rá, mert ennek köszönhetően beláthatjuk, hogy az Újszövetégben nem egy hús-vér földi halandó, és főként nem egy „istenember” élettörténeti adatai, hanem vallási érdekek által determinált, legenda szülte biografikus kreációk szerepelnek. A következőkben ezt néhány konkrétummal igyekszem érzékeltetni:

1) :*Mi történik Jézussal közvetlenül azután, hogy Keresztelő János megmerítette őt a Jordánban, és a Biblia szerint galamb alakjában kitöltetett rá a „Szentlélek”?*

János evangéliuma szerint *már másnap* akadtak önkéntes és elhívott tanítványai (1,35–51). A *három szinoptikus* evangélium azonban egészen mást „közöl” idevonatkozóan. Arról beszélnek, hogy ekkor a messiást az *ördög megkísértette a pusztában*. Márk (1,12–13) ebből a szempontból igen szűkszavúan nyilatkozik, és e különös történésről csupán ennyit mond: „A Lélek pedig [Jézust a János általi megkeresztelése után] azonnal kivitte a pusztába. *Negyven napig* volt a *pusztában*, miközben *kísértette a sátán*. Vadállatokkal volt együtt, és az angyalok szolgáltak neki.” Máté és Lukács viszont már bővebben — igaz, némi eltérésekkel — „emlékezik meg” a szóban forgó eseményről. Az előbbinél a következő „beszámoló”-t olvashatjuk: „Akkor elvitte Jézust a Lélek a pusztába, hogy megkísértse az *ördög*. *Negyven nap és negyven éjjel böjtölt*, végül megéhezett. Ekkor odament hozzá a kísértő, és ezt mondta: »Ha Isten Fia vagy, mondd, hogy ezek a kövek váljanak kenyérré.« Ő így válaszolt: »Meg van írva: *Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével*, amely Isten szájából jön.« Ezután magával vitte őt az *ördög* a szent városba [ti. Jeruzsálembe], a *templom párkányára* állította, és így szólt hozzá: »*Ha Isten Fia vagy, vesd le magadat*, mert meg van írva [Zsolt. 91,11–12]: *Angyalainak* parancsot ad, és azok *tenyerükön hordoznak téged*, hogy meg ne üssed lábadat a

köbe.« Jézus ezt mondta neki: »Viszont meg van írva [Deut. 6,16]: *Ne kísértsd az Urat, a te Istenedet!*« Majd magával vitte az ördög egy igen magas hegyre, megmutatta neki a világ minden országát és ezek dicsőségét, és ezt mondta neki: »Mindezt neked adom, ha leborulva imádsz engem.« Ekkor így szólt hozzá Jézus: »Távozz tőlem, sátán, mert meg van írva [Deut. 6,13]: *Az Urat, a te Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!*« Ekkor elhagyta őt az ördög, és íme, angyalok mentek oda, és szolgáltak neki.» (Máté 4,1–11.)

Néhány megjegyzés a fentiekhez: a) Miért van szükség arra, hogy az istenség önmaga másletét az ördöggel megkísértesse? b) Negyven napon át bírja az ember az éhezést és a szomjazást? c) A megkísértés története földi szempontból azt a nagy igazságot írja le, hogy az ember a maga élete során szinte minden pillanatban ki van téve számtalan csábításnak, a dicsőség, a gazdagság és a hatalom iránti vágyaknak. d) Egyúttal pedig arra ösztökél, hogy erkölcsösségünk megőrzése érdekében ellent kell állnunk e negatív késztetéseknek.

2) *Hogyan és hol kezdi meg Jézus a maga tanítói tevékenységét?*

Ezzel összefüggésben az evangélisták eltérően nyilatkoznak. *Jánosnál* (1,35 – 3,20) ez áll: Keresztelő János akkor is, amidőn először, és akkor is, amidőn a következő nap másodszor látta Jézust, kijelentette róla: „Íme, az Isten Báránya!” Ezt hallván, két ember (valószínűleg Keresztelő János két tanítványa) azonnal Jézushoz csatlakozott, és mint tanítvány követni kezdte a messiást. Közülük az egyik *András* volt, aki aztán Jézushoz vitte fivérét, a megváltó által *Kéfásnak* (Petrosznak, azaz *Péternek*, vagyis *Kösziklának*) elnevezett *Simont*. És még ugyanitt, Galileába menése előtt hívta meg — negyedik — tanítványul Jézus *Fülöpöt* is. Ezután a messiás Galileába ment, ahol a *kánai menyegzőn* a vizet borrrá változtatta. Majd pedig a zsidó húsvéton Jeruzsálemben *megtisztította a kufároktól a templomot*, és itt, valamint a farizeus *Nikodémussal* folytatott beszélgetés során kezdi meg voltaképpen tanítói működését.

Máté (4,12 – 7,29) szerint Keresztelő János Heródes negyedes fejedelem általi fogságba vetése után Jézus visszatért Galileába. Majd Názáretből a Genezáreti-tó észak-nyugati partján fekvő *Kapernaumba* ment, és itt kezdett prédikálni, mondván az embereknek: „Térjetek meg, mert egészen közel van már a mennyek országa.” Ezután pedig az említett tó partján (tehát nem Keresztelő János működési színhelyén, mint János evangélista állítja) hívta el a két halásztestvért (Andrást és Pétert) a maga tanítványának, mondván nekik: „Jöjjetek utánam, és én embérek halászaivá teszek

titeket.” És mindjárt ezután invitálta meg követőjének Zebedeus két fiát, *Jakabot és Jánost*. Majd megkezdte a prédikálást, „bejárta egész Galileát, tanított zsinagógákban, hirdette a mennyek országának evangéliumát, és gyógyított mindenféle betegséget és erőtlenséget a nép körében. El is terjedt a híre egész Szíriában, és hozzá vittek minden szenvedőt, aki különféle betegségekben és kínokban gyötrődött, megszállottakat, holdkórosokat és bénákat, és meggyógyította őket. Nagy sokaság követte Galileából, a Tízvárosból, Jeruzsálemből, Júdeából és a Jordánon túlról.” (4,23–25.) És ami igen feltűnő Máténál: közvetlenül az ismertetett történetek után szerepel nála (az 5–7. részben) a híres „*hegyi beszéd*”, amelynek sajátos, a hegyről lejtő Jézus által a *síkságon* elmondott változata *Lukácsnál* (6, 12–49) — mint hamarosan látni fogjuk — csak egész sor esemény leírása után olvasható.

Márk (1,14–15) rendkívül szűkszavúan nyilatkozik Jézus tanítói tevékenységének a megkezdéséről. Azt követően, hogy röviden utalt rá, a messiást a sátán megkísértette a pusztában, csak ennyit ír a szóban forgó dologról: „Miután [Keresztelő] Jánost fogságba vetették, elment Jézus *Galileába*, és így hirdette az Isten evangéliumát: »Betelt az idő, és egészen közel van már az Isten országa: térjete meg, és higgyetek az evangéliumban.«”

Lukács (4,14–30) szerint Jézus a maga tanítói tevékenységét Galileában kezdte el. Mégpedig azután, hogy az ördög negyven napon át kísértette őt a pusztában. Azt a szöveget, amely a harmadik evangéliumban prédikátori munkásságának a legelejét írja le — bár kissé hosszú — szó szerint idézem, mert benne elhangzik egy bölcs meglátás, amely Máténál (13,57) Károli fordításában így hangzik: „*Nincsen próféta tisztesség nélkül, hanem csak az ő hazájában és házában.*”

„Jézus — mondja Lukács — a Lélek erejével visszatért *Galileába*, és elterjedt a híre az egész környéken. Tanított a *zsinagógákban*, és dicsőítette mindenki.

Amikor *Názáretbe* ment, ahol felnevelkedett, szokása szerint bement szombat napján a zsinagógába, és felállt olvasni. Odanyújtották neki *Ézsaiás* próféta könyvét, ő pedig kinyitotta a könyvet, és megkereste azt a helyet, ahol ez van megírva: »Az Úr *Lelke* van énrajtam, / mert felkent engem, / hogy evangéliumot hirdessek a *szegényeknek*; / azért küldött el, / hogy a *szabadulást* hirdessem a *foglyoknak*, / és a *vakoknak szemük megnyílását*; / hogy *szabadon* bocsássam a *megkínzottakat*, / és hirdessem az Úr kedves esztendejét.«

Ekkor összegöngyölítve a könyvtekercset, átadta a szolgának, és leült. Mindenki szeme rajta függött a zsinagógában; ő pedig így szólt hozzájuk: *»Ma teljesedett be ez az írás fületek hallatára.«* Mindnyájan bizonytságot tettek róla, csodálkoztak azon, hogy a *kegyelem* igéjét hirdeti, és azt kérdezték: *»Nem a József fia ez?«* Ő pedig így szólt hozzájuk: *»Biztosan azt a közmondást mondjátok rám: Orvos, gyógyítsd meg magadat! Amiről hallottuk, hogy megtörtént Kapernaumban [más evangéliumok szerint sok csoda], azt tedd meg itt is, a te házában.«* Majd így folytatta: *»Bizony, mondom néktek, hogy egy próféta sem kedves a maga házában. Igazán mondom néktek, hogy sok özvegyasszony volt Izráelben Illés napjaiban, amikor bezárult az ég három esztendőre és hat hónapra, úgyhogy nagy éhínség lett azon az egész vidéken, de egyikükhöz sem küldetett Illés, csak Szidón vidékén Sareptába egy [föníciai] özvegyasszonyhoz. Sok leprás volt Izráelben Elizeus próféta idejében, de egyikük sem tisztult meg, csak a szír Naamán [2 Kir. 5,1–14].«* Mikor ezt meghallották, mind megteltek haraggal a zsinagógában, felkeltek, *kiűzték őt a városból*, és elvitték annak a hegynek a szakadékaig, amelyen városuk épült, hogy *letaszítsák*, de Jézus átment közöttük, és eltávozott.”

3) A harmadik olyan kérdéskör, amely révén a Jézus-alakkal kapcsolatos biográfia legenda voltát érzékeltetem, így fogalmazható meg: *miként követik egymást a különféle események a már tanító messiás életében?* Ez az érzékeltetés a legrövidebben talán úgy lehetséges, ha fölvázolom, hogy az egyes evangéliumokban mily történések és mily sorrendben következnek egymásután.

Máté ezeket írja: A messiás megtartotta az említett „hegyi beszéd”-et (5–7. rész; ezt „Az újszövetségi Jézus-alak tanításai” c. fejezetben majd idézni fogom). Meggyógyítja az alábbi személyeket: egy leprást, a kaper-naumi százados szolgáját, Péter anyósát, továbbá sok beteget. Valaki követni akarja, de kéri, hogy előbb eltemethesse meghalt apját; ám kérésére kegyetlen-elutasító-talányos választ kap tőle: „Kövess engem, és hagyd a halottakra, hogy eltemessék halottaikat!” Lecsendesíti a tengert. Két gadari megszállottból kiűzi az ördögöket. (8.) Meggyógyít egy bénát. Elhívja (szám szerint 5.) tanítványának Mátét. Tanít a böjtről. Meggyógyítja a vérfolyásos asszonyt, és föltámasztja Jairus leányát. Látóvá tesz két vakot, meggyógyít egy némát, és sokfelé tanít. (9.) Majd kiküldi 12 tanítványát. (Az utóbbiak közül eddig csak 5-ről esett szó.) Ők a következők: Simon-Péter, András, Jakab (a Zebedeus fia), János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máté, Jakab (az Alfeus fia), Taddeus [!], a kánaánita Simon, Júdás

Iskáriótes. Megmondja nekik, hová menjenek, és mit tanítsanak. (10. — Fölhívom rá a figyelmet, hogy a 12 tanítvány névsora *Lukácsnál* is olvasható: 6,13–16. Az első és a harmadik evangélista névsora közt azonban van egy fontos *különbség*. Ez az, hogy a Máté által említett *Taddeus helyett* Lukács az „áruló” Júdás Iskáriótes mellett *még egy* másik, bizonyos Jakab nevű apától származó *Júdást* is szerepeltet. A kérdés mármost az: kinek higgyünk? Máténak-e, aki maga is a 12 kiválasztott tanítvány egyike, vagy Lukácsnak, aki azt mondja, hogy az ő evangéliuma teljesen megbízható adatokat tartalmaz? És vajon miként lehetséges, hogy ezt a két, egymástól különböző tanítványi névsort egyaránt felvették az összeállítók az újszövetségi kánonba?) A börtönben lévő Keresztelő János — aki korábban őt a Jordán vizében megmerítette, és akinek a jelenlétében isteni hang mondotta Mária gyermekéről, hogy ez az én szeretett fiam, akiben gyönyörködöm — üzent neki a börtönből, hogy megtudakolja tőle: „Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?” Az előzményeket tekintve illogikus kérdésre aztán pozitív választ kap. (11.) Jézus éhező tanítványai *szombaton kalászt tépnek*, ő maga pedig *meggyógyít* egy sorvadtt kezű embert, valamint egy néma vakot. Írástudók és farizeusok a tanításának igaz voltát illetően jelet kívánnak a messiástól. A tiszteld atyádat és anyádat formában megfogalmazott erkölcsi parancsot transzcendens vallási szemlélettől vezettetve Jézus fölírúgja. (A szöveg erről a következőket mondja: „Még beszélt a sokasághoz, amikor íme, *anyja és testvérei* megálltak odakint, mert beszélni akartak vele. Valaki szólt neki: »Íme, anyád és testvéreid odakint állnak, és beszélni akarnak veled.« Ő azonban így felelt annak, aki szólt neki: »*Ki az én anyám, és kik az én testvéreim?*« Erre kinyújtotta kezét *tanítványai* felé, és így szólt: »*Íme, az anyám és az én testvéreim!* Mert aki teljesíti az én *mennyei Atyám akaratát*, az az én testvérem és az én anyám.«” — 12,46–50.) A 13. részben a magvető, a búza, a konkoly, a mustármag, a kovász, a földben elrejtett kincs, az igazgyöngyre lelt kereskedő és a halászháló példázata, valamint a Jézus-alak názáreti prédikálása szerepel. A 14. rész Keresztelő János haláláról, 5000 ember csodás megvendégeléséről, a messiás tengerenjárásáról és különféle betegek meggyógyításáról „tudósít”. A 15. rész elmondja, miként vitatkozott farizeusokkal és írástudókkal Jézus a zsidó vallás tisztasági tabuiról, és miként bírálta az utóbbiakat. Arról is „tájékoztat”, hogy az önmagát csak Izrael eltévedt juhaihoz küldött pásztornak tartó messiás meggyógyított egy kánaáni asszonyt, és csodás módon megvendégelt 4000 embert. (Megemlítem, hogy a *kánaáni* asszony meggyógyítására a Jézus-

alak igen nehezen szánta rá magát, mert itt azt vallotta, hogy ő *csak Izráel* házának eltévedt juhaihoz — vagyis: *csak a zsidókhoz* — küldetett, és megjegyzésével — „Nem jó elvenni a gyermekek kenyerét, és odadobni a kutyáknak.”: 15,26 — arra utalt, hogy a „kutya” kánaáni asszonynak nem szabad kapnia az Izráelnek járó gyógyítói hatalmából.) A 16. részben a farizeusok és a szadduceusok Jézustól tanait igazoló jelet kívánnak; Péter tanúságot tesz arról, hogy Jézus a Krisztus, azaz a „Megváltó”; a messiás először céloz tanítványainak eljövendő szenvedéseire, halálára és feltámadására, s fölszólítja őket, kövessék őt hűséggel. A 17. rész tartalma: Jézus Péterrel és a két testvérrel, Jakabbal és Jánossal felmegy a *megdicsőülés hegyére*; meggyógyít egy holdkóros fiút; ismét szól majdani haláláról és feltámadásáról; Kapernaumban — csodásan szerzett ezüstpénzzel — megfizeti a templomadót. A 18. rész elmondja: a *kisgyermek*ekhez hasonlóké a mennyek országa; kerülni kell a megbotrántkoztatást; örülünk az eltévedt egyetlen juh megtérésének; miként szükséges bánni a vétkező „atyádfiá”-val; hogyan viselkedett az urának 10 000 talentummal adós gonosz szolgálja. A 19. rész a házassági elválás kérdését vizsgálja; Jézus benne gyermekeket áld meg, elmondja a *gazdag ifjú* példázatát, és közli a tanítványokkal: mivel követtetek, az *újjászületéskor* „ti . . . tizenkét királyi székbe ültök, és ítéletet tartotok *Izráel* tizenkét törzse felett”. A 20. részben a következő dolgok szerepelnek: a szőlősgazdáról és a munkásairól szóló példázatot mondja el a Jézus-alak; ezután ismét (immár harmadszor) beszél haláláról és feltámadásáról; tanítványait fölszólítja, hogy aki közöttük *első* akar lenni, az legyen a többi *rabszolgája*; majd meggyógyít két jerikói vakot.

Máté evangéliuma nyomán a Jézus-alak „élettörténet”-ét ama *időpontig* ismerttettem, amelyben a Jeruzsálembé való *bevunulásával* megkezdődnek a tragikus események. Nézzük meg most, mit mond ugyanerről az időszakról *Márk*! Nos, ő az esetek többségében jóval tömörebben fogalmaz, mint Máté, gyakran más eseményeket, és más sorrendben említ meg, mint az első evangélista. Nála az első tanítványok elhívása után Jézus mindjárt orvosolni kezd: tisztátalan lelket űz ki, Péter anyósát, sok beteget, egy leprást és egy bénát gyógyít meg (1,16—2,12). Majd tanítványának invitálja Alfeus fiát, Lévit; tanít a böjtről; itt is szerepel éhező tanítványainak *szombati kalásztépése* és az ő szombati *gyógyítása* (2,13—3,1–6). Majd szó esik arról, hogy a tenger mellett sok beteget egészségesé tett, s hogy kiválasztotta *12 tanítványát*. Utána pedig az említődik itt is, hogy *megtagadta anyját és testvéreit* (3,7–35). A 4. rész a *magvető*, a *lám pás*, a *mérték*,

a *mustármag* példázatát, és a „tenger” lecsendesítésének a történetét foglalja magában. Az 5. rész a gadarai ember, a vérfolyásos asszony meggyógyítását, és Jairus lányának a föltámasztás-történetét tartalmazza. Míg *Lukácsnál* (4,14–30) — mint láttuk — a messiás Galileában (többek közt Názáretben) kezdi meg tanítói működését, addig *Márknál* a Jézus-alak *názáreti* föllépésére csak igen későn kerül sor. Erről evangéliumának 6. részében ír, és itt szól arról is, hogy a Jézus-alak kiküldte prédikálni, gyógyítani a tanítványait, hogy miként végeztette ki Heródes negyedes fejedelem Keresztelő Jánost, hogy a Jézus-alak megvendégelt 5000 embert, járt a „tenger”-en, és sok embert meggyógyított. A 7. rész a következőket írja: a messiás szembeszállt a zsidó vallás „tisztasági” tabuival, (mint Máténál is) nem örömmel, de meggyógyít egy sziroföníciai lányt, továbbá egy süketnémát. A 8. rész szerint megvendégelt 4000 embert; tanításának igazolása céljából jelt kívántak tőle a farizeusok; meggyógyított egy vakot; Péter hitet tett arról, hogy ő a „Megváltó”; a Jézus-alak először beszél haláláról és föltámadásáról; fölszólítja tanítványait és az embereket, hogy kövessék őt. A 9. rész elején az akkor *élő nemzedék idejére* ígéri „*Isten országá*”-nak az *eljövetelét*. Ezután Péterrel, Jakabbal és Jánossal fölmegey a *megdicsőülés hegyére*. Kiűzi a néma lelket egy betegből. Majd másodszor említi halálát és feltámadását, s óv a megbotránkoztatástól. A 10. részben a messiás a házassági elválás kérdését vizsgálja; megáldja a gyermekeket; elmondja a *gazdag ifjú* példázatát, szól az őt követők jutalmáról; harmadszor említi halálát és föltámadását; elutasítja Zebedeus két fiának, a tanítványai közt lévő Jakabnak és Jánosnak a másvilági jó helyükre vonatkozó kérését; s végül látóvá teszi a vak Bartimeust. Ezután Márknál is a Jézus-alak Jeruzsálembe való virágvasárnap i bevonulásáról olvashatunk.

Lukácsnál a most említett eseményig a következőkről esik szó: Jézus tisztátalan lelket űz ki, meggyógyítja Péter anyósát, egészségesse tesz sok beteget (4,31–44). A messiás Péternek csodás halfogást biztosít; meggyógyít egy bénát; elhívja Lévit; tanít a bűjtről (5. rész). Tanítványai *kalászt tépnek*, ő pedig *gyógyít szombaton*; tanítványai közül *kiválasztja a tizenkét apostolt*, és egy hegyen végzett imádkozás után lemegey a *síkságra*, ahol elmond egy olyasfajta „hegyi beszéd”-et, amilyen Máténál is szerepel. (Ezt a 6. részben található szöveget is idézni fogom „Az újszövetségi Jézus-alak tanításai” c. fejezetben, mert a Máté-féle „*hegyi*” és a Lukács-féle „*síksági*” beszéd a társadalmi viszonyok megítélését illetően *alapvető eltéréseket* mutat.) A 7. részben a messiás meggyógyítja a kapernaumi százados

szolgáját; föltámasztja a naini ifjút; Keresztelő János követének a kérdése („Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?”) igennel válaszol; egy *bűnös nő* a saját könnyével megmossa, saját hajával megtörli, csókolgatja és olajjal megkeni a Krisztus-alak lábát. A 8. részben az alábbiakról esik szó: a messiás gonosz lelkektől szabadít meg asszonyokat (magdalai Máriából „hét ördög ment ki”); elmondja a magvető és a lámpás példázatát; itt is megtagadja a családi kapcsolatokat (ti. anyját és testvéreit); meggyógyítja a gadarai megszállottat, a vérfolyásos asszonyt, és föltámasztja Jairus leányát. A 9. részben a Jézus-alak különös hatalommal ruházza fel 12 tanítványát, és elküldi őket, hogy „hirdessék az Isten országát, és gyógyítsanak”; megvendégel 5000 embert, és miután Péter a megváltónak tekinti őt, először szól haláláról és feltámadásáról; fölszólít önmaga követésére, s egyúttal közli, hogy a *jelen lévők némelyike még megéri „Isten országá”-nak az eljövételét*; meggyógyítja a tisztátalan lelkű fiút; másodszor utal halálára és feltámadására; Jeruzsálem felé igyekezve nem fogadják be egy samáriai faluban, és megtiltja Jakabnak, valamint Jánosnak, hogy ezért bosszúból elpusztítsák az illető település lakóit; hangsúlyozza: a halott apa eltemetésénél és a rokonoktól való elbúcsúzásnál fontosabb „Isten országá”-nak a hirdetése. A 10. rész olyasmivel kezdődik, ami a többi evangéliumban nem szerepel: a Jézus-alak 72 *tanítványt* küld ki kettésével ama városokba, amelyekbe majd el akar látogatni; megbízza őket gyógyítással; megparancsolja nekik, hogy azt egyék és igyák, amit eléjük tesznek; előírja számukra, hogy hirdessék: „*Egészen közel van már az Isten országa.*” A visszatért tanítványok beszámolnak a messiásnak, hogy a tőle kapott hatalommal csodás dolgokat vittek végbe, még az ördögök is engedelmeskedtek nekik. Ezután következik az *irgalmas samaritánus* története. Majd a két nővér, Mária és Márta házában az őt és csapatát kiszolgáló Mártával szemben a messiás megvédi a munkát nem végző, az őt figyelmesen hallgató Máriát. A 11. rész elején Jézus imádkozni tanítja az őt követőket, és voltaképpen azon imának a rövidebb változatát ismerteti velük, amely a Máté-féle „*hegyi beszéd*” majdan idézésre kerülő szövegében (6,9–13) olvasható, s amelyet a keresztények a „*Mi Atyánk* . . .” nevű imaként emlegetnek. Egyik gyógyítása kapcsán a Jézus-alakot megvádolják azzal, hogy az ördögök fejedelmének, Belzebúbnak a segítségével űzi ki a betegek közül az ördögöket (ez a vád más evangéliumokban is szerepel). A messiás bírálja a farizeusokat és a törvénytudókat külsődleges szabályokat megtartó, ám erkölcstelen életmódjuk miatt. A 12. részben a megváltó óvja tanítványait a farizeusokra jellemző képmuta-

tástól; példázatot mond a harácsoló bolond gazdagról; tanítványait (miként a Máté-féle „hegyi beszéd”-ben is) az igénytelenségre ösztönzi, és követendő életviteli modellként a hollókat és a liliomokat ajánlja nekik; hangsúlyozza, hogy az igazi kincs az emberi szívben van; tanítványait figyelmezteti, legyenek készen, mert nem lehet tudni, melyik órában „jön el az Emberfia”; jelzi, hogy *nem békét, hanem háborút* hozott a földre. A 13. részben a Jézus-alak hangsúlyozza, a terméketlen fügefát meg kell trágyázni, hogy gyümölcsöt hozzon; a 18 éve meggörnyedt asszonyt *szombaton* meggyógyítja; „Isten országa” — mondja — hasonló a mustármaghoz és a kovászhoz; az üdvözüléshez — fejtegeti — *szoros* (szűk) *kapu* vezet, és csak kevesen részesülhetnek benne; kijelenti: nem félek attól, hogy Heródes negyedes fejedelem, a „róka” az előírt időnél korábban megölet. A 14. rész tartalma: A Jézus-alak *szombaton* meggyógyít egy vízkórost; óv attól, hogy vendégségben valaki a főhelyre igyekezzen ülni; fölszólít a szegények, a nyomorultak megvendéglésére, és ezzel összefüggésben egy, a meghívott vendégei által cserbenhagyott gazdag ember magatartását ajánlja mintának; az őt követők számára előfeltételül szabja, hogy szembeforduljanak rokonságukkal, és megváljanak minden vagyonuktól. A 15. részben a következő híres példázatok szerepelnek: az elveszett juh, az elveszett dragma, a *tékozló fiú* megtérése. A 16. rész elején a Jézus-alak a hamis sáfár történetét mondja el; ezután arról beszél, hogy a pénz szeretete ellentmond isten szeretetének; a zsidó törvények (többek közt a válási törvény) ellen hadakozik; majd a gazdag ember és a *koldus Lázár* történetét mondja el. A 17. részben óvja tanítványait attól, hogy megbotránkozást keltsenek; fölszólít a vétkezőknek való megbocsátásra; utal a hit fontosságára; azt fejtegeti, mi a szolga kötelessége; meggyógyít 10 leprást; arról beszél, mikor jön el az „Emberfia”, és mik fognak akkor történni. A 18. részben a következő dolgok szerepelnek: példázat a hamis bíróról; tan mese az önmagát ima közben nagyra tartó farizeusról, és az imádkozás által bűnösségét megvalló vámszedőről; a messiás szerint a gyermekies egyéniségeké az „Isten országa”; példázat a *gazdag ifjúról*; az isten iránti hűség felette áll a családi kapcsolatnak; a Jézus-alak harmadszor beszél haláláról, feltámadásáról, és meggyógyítja a jerikói vakot. A 19. rész elején azt olvashatjuk, hogy Jézus Jerikóban a bűnös fővámszedő, Zákeus házában száll meg, aki neki köszönhetően az erkölcsileg helyes útra tér; utána elmondja azt a példázatot, hogyan sáfárkodtak bizonyos szolgák a gazdájuk által rájuk bízott minakkal; majd következik a messiás jeruzsálemi bevonulásának a leírása.

A *János-evangélium* a következőket foglalja magában a már tanító Jézusnak a jeruzsálemi bevonulásig eltelt életidejéről: Keresztelő János tanúságot tesz arról, hogy nem ő, hanem — az ekkor már szintén, mégpedig vízzel keresztelő — messiás a Krisztus, vagyis a megváltó (3,22–36). A 4. rész kezdete (amely viszont azt állítja, hogy a messiás maga nem keresztelt, hanem csak a tanítványai) a Jézus-alakon megkönyörülő *samáriai asszonyról* szól; a folytatása pedig egy királyi főember fiának Krisztus általi meggyógyításáról számol be. Az 5. rész szerint a messiás a jeruzsálemi Juh-kapu melletti Betesda-tónál egészséggé tett egy 38 éve mozgásképtelen férfit. Az e *szombati* gyógyítása miatt tiltakozó ortodox zsidókkal közli, hogy ő isten fia, aki embereket támaszt fel és ítél meg. A 6. rész eseményei: a Tiberiás-tó partján a Jézus-alak csodás módon megvendégel 5000 embert; aztán jár a tengeren; hangsúlyozza, hogy ő az élet kenyere, s aki fogyasztja az ő testét és véré, azt föltámasztja az utolsó napon; e nézete miatt igen sok tanítványa elhagyta, de a 12 apostol kitartott mellette, és Péter hitet tett arról, hogy ő a megváltó. A 7. rész szerint a messiás titokban látogat el Jeruzsálembe a zsidók *lombsátor ünnepére*; nyilvánosan tanít a templomban, vitatkozik ott a „mózesi” törvényekhez mereven ragaszkodókkal; a jelenlévőknek az élet vizét igéri; ellentétesen vélekednek róla az emberek. (Közbevetőleg megjegyzem: Jézusnak ezen a jeruzsálemi lombsátor ünnepen való részvételéről a másik három evangélium *semmit* nem mond.) A 8. rész a *házasságtörő asszony* történetét mondja el; benne a Krisztus-alak önmagát a *világ világosságának* nevezi; majd azt említi, hogy ő az „Atyá”-tól jött, és hozzá tér vissza; egyúttal hangsúlyozza, hogy ő megszabadít a bűnöktől; a *még nem 50 éves* (!) messiás kijelenti, hogy ő már Ábrahám előtt is létezett. A 9. rész elmondja, hogy Jézus *szombaton* meggyógyít egy vakon született embert, akit aztán a farizeusok kiközösítenek. A 10. rész képes beszédében a megváltó azt fejtegeti, hogy ő a *jó pásztor*, aki életét adja a juhokért; a jeruzsálemi templom felszentelésének az emlékünnepén az ortodox zsidók meg akarják őt kövezni, mert önmagát isten fiának mondta. A 11. rész a *halott Lázár* Jézus általi föltámasztásáról, és arról számol be, hogy a zsidó nagytanács a megváltó elpusztítása mellett döntött. A 12. rész szerint Jézus 6 nappal a zsidó húsvét előtt Betániába ment, ahol a halálból általa föltámasztott Lázár egyik nővére, Márta kiszolgálta őt, a másik nővére, Mária pedig drága kenettel illatosította a „Mester” lábát; a zsidó nagytanács Lázárt is meg akarja öletni, mert az ő feltámasztása miatt sokan hittek Jézusban; másnap (tehát a

zsidó pészach előtt 5 nappal, azaz a Niszán hónap 9-én) a messiás bevonul Jeruzsálembe.

Ha valaki végigolvassa a fenti szöveget, amelyben az evangélistáknak a már tanító Jézus-alak virágvasárnapi jeruzsálemi bevonulása előtti biográfiáját kivonatoltam, és összehasonlítja a négy szerző adatait, akkor a különbségek, az ellentmondások és a sorrendi zűrzavarok miatt kénytelen megállapítani: itt olyan *legendás élettörténetről* van szó, amelyben biografikus mozzanatok alig szerepelnek, viszont sok benne a tanító elem.

4) Ugyanezt vagyunk kénytelenek konstatálni akkor is, *ha az újtestamentumi Jézus-alak evangéliumi biográfiáját a virágvasárnapi bevonulástól a mennybemenetelig tekintjük át.*

Ezzel kapcsolatosan lássuk először azt, *miként vonul be* az evangélisták szerint a messiás *Jeruzsálembe!*

Az idevonatkozó részletek (Máté 21,1–11; Márk 11,1–11; Lukács 19,28–40; János 12,12–19) jelentős eltéréseket mutatnak. *János* ezt az egész történetet csupán néhány sorban említi meg: közli, hogy Jeruzsálem lakói pálmaágakkal és hozsannázva fogadták a fiatal számaron érkező, és általuk „Izráel Királya”-nak tartott messiást. Hasonlóképp cselekszik *Lukács* is: nála a Jézus-alak szintén számarcsikón (mégpedig egy „tisza”, ember által még nem használt fiatal számaron) vonul be a városba, amelynek lakói eléje terítették az útra felsőruhájukat, a csodái ösztönzésére őt követő tanítványok sokasága pedig kiáltozva dicsőítette. *Márk* röviden az alábbiakat mondja: a Krisztus-alak Jeruzsálembe számarcsikón érkezett, amelyre nyereg helyett felsőruhájukat tették az emberek; az őt fogadók pedig felsőruhájukat terítették és lombos ágakat szórtak eléje az útra, miközben hozsannázva köszöntötték.

Máté beszámolója sem hosszú, ám bizonyos értelemben összegző, és ezért idézem. Ez az evangélista a következőket írja a messiás jeruzsálemi bevonulásáról: „Amikor közeledtek Jeruzsálemhez, és elértek Betfagéba, az Olajfák hegyéhez, Jézus elküldött két tanítványt, és ezt mondta nekik: »Menjetek az elöttetek lévő faluba, és ott mindjárt találtok egy megkötözött *szamarat* csikójával együtt: oldjátok el, és vezessétek hozzám. Ha valaki szól nektek valamit, mondjátok meg, hogy az Úrnak van szüksége rájuk, és azonnal elengedi azokat.« Mindez pedig azért történt, *hogy beteljesedjék* a próféta mondása: »Mondjátok meg Sion leányának: / Íme, királyod jön hozzád, / szelíden és számaron ülve, / igavonó állat csikóján.« A tanítványok elmentek, s úgy cselekedtek, ahogy Jézus parancsolta nekik: odavezették a *szamarat csikójával* együtt, ráterítették *felsőruhájú-*

kat, Jézus pedig ráült. A sokaság legnagyobb része az útra terítette *felsőruháját*, mások *ágakat* vagdaltak a fákról, és az útra szórták. Az előtte és utána menő sokaság pedig ezt kiáltotta: »Hozsánna a *Dávid Fiának!* / *Áldott, aki jön az Úr nevében!* / Hozsánna a magasságban.« Amint beért Jeruzsálembe, megmozdult az egész város, és ezt kérdezték: »Ki ez?« A sokaság ezt mondta: »Ez Jézus, a galileai Názáretből való *proféta.*«

Néhány megjegyzés a fentiekhez: a) Vajon az említett szövegek mellett szólnak, hogy tényleg egy *istenember* vonult be Júdea fővárosába *számáron*? A válasz csak *nem* lehet, mert ténylegesen arról van szó, hogy az evangélisták a maguk legendájának ezt a mozzanatát *Zakariás* ószövetségi prófécijából merítették, mint Jézusra vonatkozó „bizonyíték”-ot. Ez a próféta így beszél (9,9): „Örvendj nagyon, Sion leánya, / ujjongj, Jeruzsálem leánya! / *Királyod* érkezik hozzád, / aki igaz és diadalmas, / alázatos, és *számáron* ül, számárcsikó hátán.” b) Ne feledjük el: mind a zakariási szövegben, mind pedig a bevonuló Jézust üdvözlő hozsannázásban is az a nézet szerepel, hogy Krisztus az Ótestamentumban „megígért” *zsidó messiás*, és nem tekintik őt sem az egész emberiség üdvöztetőjének, sem istennek, hanem az utóbbi nevében megjelenő dávidi leszármazottnak. c) Arra is figyelniünk kell, hogy az újszövetségi Krisztus-alakban *mint királyban* jelen van egy másik különös mozzanat is. Ez a fontos momentum az, hogy a korai kereszténység a maga „istenember”-ére átvitte azokat a jellemzőket, amelyek a *természet tavaszi újjáéledésével*, a tavaszi napéjegyenlőséggel kapcsolatos ókori „királyok”-nál (pl. Attisznál, Adonisznál) szerepelnek. A Jézus-alaknak az e „királyok”-hoz való tartalmi kötődését nem csupán az jelzi, hogy ő is „király”, és a Jeruzsálembe való bevonuláskor *lombos ágakat, faágakat, pálmaágakat* szórnak eléje az útra. Az említettekén kívül az is, hogy a már elfogott, de még keresztre nem feszített messiással sajátos dolgot művelnek az emberek: *bíborszínű ruhát* adnak rá, *tövishől készített koronát* tesznek a fejére, *nádszálat* adnak a kezébe stb. Erről az eseményről *Lukács* nem tesz említést, ellenben a másik három evangélista igen. És mivel fontos dologról van szó, idézem mindhármojukat. *Máté* (27,27–30) így beszél: „Akkor a helytartó [Pilátus] *katonái* magukkal vitték Jézust a helytartóságra, és köré gyűjtötték az egész csapatot. Levetköztették, *bíborszínű köpenyt* adtak rá, *tövishől font koronát* tettek a fejére, *nádszálat* adtak a jobb kezébe, és *térdet hajtv*a gúnyolták őt: »Üdvözlégy, zsidók királya!« Aztán *leköpték*, elvették tőle a nádszálat, és a fejéhez verték.” *Márk* (15,16–19) az alábbiakat közli idevonatkozóan: „A *katonák* elvitték őt [Jézust] a palota belsejébe, a helytartóság-

ra, és összehívták az egész csapatot. Felöltöztették *bíborba, tövisből font koronát* tettek a fejére, és elkezdtek köszönteni: »Üdvözlég, zsidók királya!« Nádszállal verték a fejét, *leköpdösték*, és *térdhajlással* hódoltak előtte.” János (19,1–3) ugyanerről az eseményről az alábbiakat közli: „Akkor Pilátus elvitette Jézust, és megkorbácsoltatta. A *katonák tövisből koronát* fontak, a *fejére* tették, és *bíborruhát* adtak rá; oda járultak hozzá; és ezt mondták: »Üdvözlég, zsidók királya!« — és az arcába vágtak.”

A következő dolog, amelyet a Jézus-alak biográfiájával kapcsolatosan át kell tekintetnünk, az az, hogy: *mit csinál a messiás a Jeruzsálembe történt bevonulásától az ún. utolsó vacsoráig eltelt időben?*

A három szinoptikus evangélium szerint először megtisztítja a kufároktól a templomot. Mint korábban jeleztem, Jánosnál e műveletre Krisztus tevékenységének szinte a legelején került sor, és ezért az ő életrajza e momentumot illetően radikálisan eltér Mátéétól, Márkétól és Lukácsétól.

Máténál és Márknál (mint a bibliai történeteket tartalmazó fejezetben majd bemutatom) a jeruzsálemi bevonulás előtt és után esik szó a *fügefá* Jézus általi elszáritásáról. Ez az esemény Lukács és János evangéliumában nem szerepel. Máté (21,23 – 26,16), Márk (11,27 – 14,11) és Lukács (20,1 – 22,6) közlése szerint a messiás a kérdéses időszakban számos dologról fejtette ki a maga álláspontját. Maguk ezek a témák e három evangélistánál nagyjából ugyanazok, és hasonló sorrendben kerülnek ismertetésre. Néhány ezek közül példaként: Miként kell vélekedni a gonosz szőlőművesekről? Szükséges-e adót fizetni a császárnak? Lesz-e család a föltámadás után? Mi a legfőbb erkölcsi parancsolat? Nem szabad követni a képmutató farizeusok és írástudók magatartását! Milyen történetek jelzik majd a világvég eljövetelét? Várjátok a mennyek országát állandó készenlétben, mint az öt okos szűz a vőlegényt! Hogyan kell sáfarkodnunk a ránk bízott talentumokkal, vagyis a különféle javakkal? Miként fog dönteni az „Emberfia” az utolsó ítéletkor? Mennyit ér a szegény özvegyasszony perselybe dobott két fillérje?

Míg a három szinoptikusnál a most említett dolgok szerepelnek a szóban forgó időszakban, addig János (12,20 – 17,26) szerint a Jézus-alak egészen más témakörökről beszélt az elfogatása előtt. (Ne feledjük el ezzel összefüggésben, hogy nála az ún. *utolsó vacsora története hiányzik!*) E negyedik evangélista az alábbi dolgokat említi: A messiás elmondta a földbe esett búzaszem példázatát. Az emberektől nyert dicsőséget kevesebbre kell becsülni, mint isten dicsőségét! Aki Jézusban hisz, az az istenben hisz. A messiás megmossa tanítványai lábát, hogy az emberek szolgál-

latára ösztönözzé őket. Aztán jelzi a tanítványoknak, hogy egyikük el fogja őt árulni. Együttal fölszólítja őket, hogy szeressék egymást. Megígéri nekik, onnan, ahová most hamarosan menni fog, visszatér, és oda viszi majd őket is. Az egész evangélium alapszemléletével összhangban a Jézus-alak *újplatonikus* nézeteket fejteget, s így beszél a 12 apostolhoz: . . . „*én az Atyámban vagyok, ti énbennem, én pedig tibennetek*”. Önmagáról kijelenti, hogy ő az igazi szőlőtő, a tanítványai pedig a szőlővesszők, akik csak általa tudnak gyümölcsöt teremni. Fölszólítja őket, hogy szeressék egymást, és jelzi nekik, hogy őmiatta sok üldöztetésben lesz részük. Közli velük, hogy rövid idő múltán visszatér hozzájuk. Ígéri nekik, hogy bármit kérnek majd az ő nevében az „Atyától”, az meg fogja adni nekik. Utolsó mozzanatként azt említi János, hogy Jézus a maga elfogatása előtt hosszú imát mondott az „Atyá”-hoz.

A krisztusi biográfia a *szinoptikusoknál* azzal folytatódik, hogy *Niszán 14-én* sor kerül az *utolsó vacsorára*. Magát ezt az utóbbit tehát akkor tartja meg tanítványaival a messiás, amikor az időt a holdfázisok változása szerint számító zsidók a tavaszi napéjegyenlőséget követő első holdtöltekor levágták és elfogyasztották a maguk pészachbárányát, és megkezdték a kovásztalan kenyerek ünnepét. (Ennek az eseménynek a leírása részletesen szerepel a bibliai történeteket tartalmazó fejezetben.) Az elköltött vacsorát követően a megváltó (tanítványaival együtt) a Jeruzsálemtől keletre, a Kedron patakon túl lévő *Olajfák hegyére* megy, s itt jelzi Péternek, hogy a kakas hajnali megszólalása előtt háromszor fogja őt megtagadni. Ezután az említett hegy *Gecsemáné-kert* nevű részébe ment, ahol így imádkozott azért, hogy elkerülhesse a halált: „*Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem ez a pohár*; mindazonáltal ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem amint te.” (Máté 26,39.) Majd Júdás áruló csókját követően elviszik Jézust *Kajafás főpaphoz*, a zsidó nagytanács elé. A főpap így beszél hozzá: „Az élő Istenre kényszerítelek, mondd meg nekünk, ha *te vagy a Krisztus, az Isten Fia!*” A messiás így felelt neki: „*Te mondtad*. Sőt azt mondom nektek: mostantól fogva meglátjátok az Emberfiát, amint a Hatalmas jobbján ül, és eljön az ég felhőin.” S mivel e szavait istenkáromlásnak vélték, úgy döntöttek: „*Méltó a halálra!*” Majd szembeköpték, arcul ütötték, mások pedig bottal verték”. (Máté 26,63–67.) Időbelileg ezután Péter háromszor megtagadja a „Mester”-ét. Júdás — megbánva áruló tettét — fölakasztja magát.

Jézust pedig az ellenségei a *helytartóhoz* Pilátushoz viszik. Az utóbbi megkérdi tőle: „*Te vagy a zsidók királya?*”, s ezt a választ kapja: „Te

mondod.” Ezt követően a helytartó kérdést intéz a messiást odavitt emberekhez, hogy két számbajöhető fogoly közül *kit bocsásson szabadon* az ünnepi szokásoknak megfelelően: *Jézust-e vagy Barabást?* Mivel ez a részlet fontos ugrópontja a messiás élettörténetének, teljes egészében idézem *Mátétól* (27,15–26):

„Ünnepenként a helytartó szabadon szokott bocsátani a sokaságnak egy olyan foglyot, akit ők akartak. Volt pedig akkor egy foglyuk, akit *Barabásnak* hívtak. Amikor tehát összegyűltek, Pilátus ezt kérdezte tőlük: »Mit akartok, melyiket bocsássam nektek szabadon: *Barabást vagy Jézust*, akit Krisztusnak mondanak?« Tudta ugyanis, hogy Jézust irigységből szolgáltatták ki neki.

Mikor pedig a bírói székben ült, *felesége* ezt üzenté neki: »Ne avatkozz az igaz embernek a dolgába, mert sokat szenvedtem ma álmomban miattam.« A *főpapok* és a *vének* azonban rávették a sokaságot, hogy Barabást kérjék ki, Jézust pedig veszítsék el. Erre a helytartó újra megkérdezte őket: »Mit akartok, a kettő közül melyiket bocsássam nektek szabadon?« Azok ezt mondták: »*Barabást.*« Pilátus így szólt hozzájuk: »Mit tegyek akkor *Jézussal*, akit Krisztusnak mondanak?« Mindnyájan így kiáltottak: »*Feszítsétek meg!*« Azután ezt kérdezte: »De mi rosszat tett?« Azok pedig még jobban kiáltottak: »*Feszítsétek meg!*« Amikor *Pilátus* látta, hogy nem ér el semmit, hanem a zavargás még nagyobb lesz, *vizet hozatott, megmosta kezét* a sokaság szeme láttára, és így szólt: »*Ártatlan vagyok ennek az igaz embernek a véréből.* Ám ti lássátok!« Az egész nép így kiáltott: »*Szálljon ránk és gyermekeinkre az ő vére!*« Akkor szabadon bocsátotta nekik *Barabást*, *Jézust* pedig megostoroztatta, és kiszolgáltatta, hogy *feszítsék meg.*»

Máté szerint ezután kerül sor Jézus korábban említett királyi jellegű felöltöztetésére és megcsúfolására. Majd a messiást a Golgotára vezetik, és ott keresztre feszítik. E tragikus eseményekről az evangélista így „számol be”: „Miután kigúnyolták [Jézust], levették róla a köpenyt, felöltöztették saját ruhájába, és elvitték, hogy keresztre feszítsék. Kifelé menet [Jeruzsálemből] találkoztak egy cirénei emberrel, akinek *Simon* volt a neve: ezt arra *kényszerítették*, hogy *vigye a keresztet*. Amikor arra a helyre értek, amelyet *Golgotának*, azaz *Koponya*-helynek neveztek, epével kevert bort adtak neki inni. De amikor megízlelte, nem volt hajlandó meginni. Miután megfeszítették, *sorsvetéssel megosztottak ruháin* [Zsolt. 22,19]; azután leültek ott, és őrizték. Feje fölé függesztették az ellene szóló vádat, amely így szólt: EZ JÉZUS, A ZSIDÓK KIRÁLYA. [Lukács — 23,38 — és

János — 19,20–21 — szerint ez a szöveg görög, latin és héber betűkkel volt felírva. A felirat latinul így hangzik: „*Isus Nazarenus Rex Iudeorum*, s ennek első betűi adják a közismert INRI-rövidítést.] Vele együtt feszítettek keresztre két *rablót* [*latrot*] is, az egyiket a jobb, a másikat a bal keze felől.

Akik elmentek mellette, fejüket csóválva káromolták és ezt mondták: »Aki lerombolod a templomot, és három nap alatt felépíted, *mentsd meg magadat, ha Isten Fia vagy, és szállj le a keresztről!*« Hasonlóan a főpapok is gúnyolódva mondták az írástudókkal és a vénekkel együtt: »Másokat megmentett, magát nem tudja megmenteni. Ha Izráel királya, szálljon le most a keresztről, és hiszünk benne! Bízott az Istenben: szabadítsa meg most, ha akarja; hiszen ezt mondta: Isten Fia vagyok. A vele együtt megfeszített rablók is ugyanígy gyalázták.

Tizenkét órától kezdve három óráig *sötétség* lett az egész földön. Három óra tájban Jézus hangosan felkiáltott [*arám* nyelven]: »*Éli, éli, lamá sabaktánil*«, azaz: »*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?*« Néhányan az ott állók közül, akik hallották ezt, így szóltak: »Illést hívja.« Egy közülük azonnal elfutott, hozott egy *szivacsot*, megtöltötte ecettel, nádszálla tüzte, és *inni* adott neki. A többiek pedig ezt mondták: »Hadd lássuk, eljön-e Illés, hogy megmentse.« Jézus pedig ismét hangosan kiáltott, és *kilehelte lelkét*.

És íme, a *templom kárpitja* felülről az aljáig *kettéhasadt*, a *föld megrendült*, és a *sziklák meghasadtak*. A *sírok megnyíltak*, és *sok elhunyt szentnek feltámadt a teste*. Ezek kijöttek a sírokból, és Jézus feltámadása után bementek a szent városba, és sokaknak megjelentek.

Amikor pedig a százados és akik vele őrizték Jézust, látták a földrengést és a történeteket, nagyon megrémültek, és így szóltak: »Bizony, *Isten Fia volt ez!*«

Volt ott sok asszony is, akik távolról figyelték mindezt. Ezek Galileából követték Jézust, és szolgáltak neki. Köztük volt magdalai Mária és Mária, Jakab és József anyja, valamint Zebedeus fiainak anyja.”

Az eddigi történéseket *Máté* alapján ismertettem. A lényegét tekintve vele egyezően „tudósít” a szóban forgó eseményekről a két másik szinoptikus, *Márk* és *Lukács* is. Ám a hármójuknál szereplő „beszámoló” között jelentős eltérések vannak. Érdekes ebből a szempontból, hogy csak *Lukács* (23,6–12) szerint a már fogoly Jézus *Heródes* negyedes fejedelemmel is kapcsolatba került, akihez Pilátus küldte el őt. Még *nagyobb különbségek* vannak a szinoptikusok és *János* biográfiája között. Itt a már fogoly Jézust

először nem Kajafás főpaphoz, hanem az ő apósához, *Anniáshoz* vitték. Jelentősen más nála a *Pilátus és Jézus közt lezajlott beszélgetés*, mint a szinoptikusoknál, és ennek során hangzanak el a messiás szájából a híres szavak (18,36): „*Az én országom nem e világból való*: ha ebből a világból való volna az én országom, az én szolgálaim harcolnának, hogy ne szolgál-tassanak ki a zsidóknak. De az én országom nem innen való.” Jánosnál Jézus a kereszten azt mondja: „*Szomjazom*.” Majd miután megittatták, így szólt: „*Elvégeztetett!*”, és kilehelte a lelkét. A szinoptikusoktól eltérően János arról is említést tesz, hogy mi történt a három keresztre feszített ember csontjával. *A két lator lábszárcsontját eltörték*. A már halott *Jézusét* viszont *nem*. A szóban forgó evangélista szerit azért nem, hogy „beteljesedjék az Írás: »Csontja ne töressék meg.«” Ez az indoklás két ószövetségi helyre (Zsolt. 34,21; Ex. 12,46) hivatkozik, vagyis e ponton is ótestamentumi forrásokból építi ki a szerző a krisztusi biográfiát. Maga az a „tény”, hogy a halott Jézus lábszárcsontját nem törték meg (az oldalát viszont lándzsával átszúrták — vö.: Zakariás 12,10) a katonák, arra utal, hogy János átviszi a messiásra a zsidó *pészachbáránnyal* kapcsolatos előírást, mert ennek az állatnak a csontját nem volt szabad megtörni.

Ám nem csupán Jézus és a húsvéti bárány csontjának e külsődlegesen azonos sorsáról, el nem töréséről van szó, hanem még másról is. Ama fontos dologról, hogy a negyedik evangélista *sajátos pészachbáránynak* tartja a messiást, és ezért az utóbbit nála *Niszán 14-én* feszítik keresztre. Tehát azon a napon, amelyen a „mózesi” előírások szerint a zsidóknak le kellett ölniük és el kellett fogyasztaniuk a maguk húsvéti bárányát. Megközelítőleg azon időpontban, amelyben a szinoptikusok Krisztusa az utolsó vacsorát költi el tanítványaival. Ily módon aztán a szinoptikusok és János között *egy napos eltérés* van azzal kapcsolatosan, hogy *mikor fogják el és mikor feszítik keresztre a megváltót*. Az előbbieket szerint Jézus *Niszán 14-én* este elkölti tanítványaival az utolsó vacsorát; a *15-ére* virradó *éjszaka fogják el* a Gecsemáné-kertben, és ugyanezen a napon *feszítik keresztre*. János viszont azt mondja, hogy a *Niszán 14-ére* virradó *éjszaka ejtik foglyul*, és ezen a napon *oltják ki az életét* is. Így teljesen érthető az is, hogy a negyedik evangélistánál miért *nem* olvasható az ún. *utolsó vacsora* története. Azért nem, mivel ennek (a szinoptikusoknál szereplő) időpontjában önála Jézus már halott.

De vajon mely szövegrészletből állapíthatjuk meg mindezt? A vonatkozó fontos textus (18,28), amelyről a keresztény teológusok igyekeznek „megfelelkezni”, így hangzik: Az elfogott „Jézust Kajafástól a helytartó-

ságra vitték. Kora reggel volt. Ők [a messiást letartóztatott zsidók] nem mentek be a helytartóságra, hogy *ne legyenek tisztátalanokká*, hanem *megehessék a húsvéti vacsorát*.” Az idézet félreérthetetlen: Jézust János szerint Niszán 14-én hajnalban, azon a napon ejtették fogságba, amelyen aztán a „mózesi” törvényeket követő zsidók este megették a pészachbárányt.

Arra is szükséges kitérni röviden, hogy vajon a *hét melyik napján* került sor *Jézus megfeszítésére*. A szinoptikusok egybehangzóan azt írják, hogy ez a tragikus esemény a szombat előtti napon, vagyis *pénteken* zajlott le. (Innét a *nagypénteki* keresztény gyászünnepe.) „Másnap, a *péntekre* következő napon [ti. a Jézus keresztre feszítése utáni napon, vagyis *szombaton* (?)] összegyűltek a főpapok és a farizeusok Pilátusnál...” — mondja *Máté* (27,62). „Amikor beesteledett [Krisztus halálának a napján], mivel az előkészület napja, vagyis a *szombat előtti nap* volt”, arimátiai József eltemette Jézus tetemét — írja *Márk* (15,42). És ugyanezt olvashatjuk *Lukácsnál* is (23,54). És mi következik a most említett „tények”-ből? Két dolog: a) ha elfogadjuk a szinoptikusok „tudósítás”-át, hogy Jézust a hét *pénteki* napján feszítették keresztre, akkor Jánosnál a messiás életének kioltási napja *csütörtök*, feltámadásának napja pedig *szombat* lesz; b) ha föltételezzük, hogy János szerint *pénteken* feszítették keresztre a megváltót, akkor az első három evangélistánál Jézus halála *szombatra*, föltámadása pedig *hétfőre* esik. Tehát az Újtestamentumban igen nagy az időbeli (és a Jézus mibenlétét értelmező eszmei) zűrzavar.

De menjünk tovább, és nézzük meg, mily további eseményekről „számolnak be” az evangélisták! Arra már utaltam röviden, hogy Jézus holttestét *arimátiai József eltemette* — mégpedig a keresztre feszítés színhelyéhez közel lévő kertben egy (Máté szerint az önmagának készített) *sziklasírba* (vö.: Máté 27,57–61; Márk 15,42–47; Lukács 23,50; János 19,38–42). Az Újtestamentum olvasóját bizonyára meglepi, de tény, hogy *Jézus föltámadásáról* és az ezt követő történeésekről a *legrégibb* evangélium, *Márké* (16. rész) alig mond valamit. Csak ennyit közöl: a messiás a hét első napján, azaz vasárnap reggel föltámadt, és elment Galileába; először magdalai Máriának jelent meg, akiből hét ördögöt űzött ki; idegen alakban megjelent két követőjének; aztán megjelent a Júdás öngyilkossága miatt 11 főre apadt tanítványi közösségének; e kollektíva tagjait megdorgálta hitetlenségük miatt, és fölszólította őket: menjetek el szerte a világba, és „hirdessétek az evangéliumot *minden* teremtménynek”. Majd — a messiás mennybemeneteléről írván — így zárul Márk evangéliuma: „Az

Úr Jézus pedig miután ezeket mondta nekik, *felemeltetett a mennybe*, és az Isten jobbjára ült. Azok pedig elmentek, hirdették az ígét mindenütt, az Úr pedig együtt munkálkodott velük, megerősítette az igehirdetést a nyomában járó jelekkel.”

Érdekes egyébként, hogy a szóban forgó időszakot illetően Márkéhoz hasonlóan igen kevés „közlés”-t foglal magában *Máté* evangéliuma is (27–28. rész). Ez az alábbi történekekről tudósít: a) Szombaton összegyűltek a főpapok és a farizeusok Pilátusnál, és így beszéltek hozzá: „Uram, eszünkbe jutott, hogy ez a csaló [Jézus] még életében ezt mondta: Három nap múlva feltámadok! Ezért parancsold meg, hogy *őrizték a sírt* a harmadik napig, nehogy tanítványai odamenjenek és ellopják őt, aztán azt mondják a népnek: Feltámadt a halálból! Ez az utóbbi csalás rosszabb lenne az előzőnél.” Pilátus azonban a kérésüket nem teljesítette, hanem rájuk bízta, tegyenek úgy, ahogy jónak látják. „Erre ők elmentek, lepecsételték a követ [amelyet arimátiai József hengerített a sír szájára], és őrséggel őriztették a sírt.” (27,62–66.) b) Márkkal egyezően *Máté* is azt állítja, hogy a két Mária (Lukács szerint több asszony, János szerint viszont egyedül magdalai Mária) tapasztalta meg elsőként: Jézus föltámadott. Hogy aztán e tény meg tapasztalása miként zajlott le, arról igen eltérően nyilatkoznak az evangélisták. c) A főpapok állítólag a nekik Jézus föltámadását jelentő öröket pénzért rávették: mondják azt, hogy a tanítványok Jézus tetemét ellopták. Az ő közlésük szerint van aztán mind a mai napig elterjedve a zsidók közt az a szóbeszéd, hogy a messiás nem támadt fel, hanem csak a tetemét ellopó tanítványok terjesztették el róla, hogy a halott állapotból életre kelt. d) A föltámadt Jézus csupán a két Máriának és a 11 tanítványnak jelenik meg. e) Szinte hihetetlen, de igaz, hogy *Máté* evangéliuma egyetlen szóval *sem említi Jézus mennybemenetelét*.

Lukács „beszámoló”-ja (24. rész) az alábbiakat tartalmazza: a) Több asszony vasárnap hajnalban nem találta helyén a sír szájára tett követ, és Jézus tetemét sem a sírban. Erről értesítették a 11 tanítványt, akik nem hittek Jézus föltámadásában. Péter aztán a helyszínre ment, és csodálkozva tapasztalta: nincs a messiás teste a sírban. b) A feltámadt Jézus megjelenik két emmausi tanítványának. Ők először nem, de aztán fölismerik, és beszámolnak a messiás életre keléséről a Jeruzsálemben tartózkodó 11 tanítványnak, akiknek a körében aztán szintén megjelenik. c) Ezután a megváltó kivitte őket Betániáig; fel-

emelte a kezét, s megáldotta őket. És miközben áldotta őket, eltávolodott tőlük, s fölvitetett a mennybe.

A szóban forgó időszakot illetően a legtöbb „közlés” *János* evangéliumában (20–21. rész) található. Ez az alábbi történesekről „tudósít”: a) Magdalai Mária vasárnap reggel látta, hogy a kő el van véve a sír szájáról. Ezt tapasztalván elfutott Péterhez és Jánoshoz. Ők — mint a bibliai történeteket tartalmazó fejezetben majd részletesen látjuk — elmentek a sírhoz, és azt üresen találták. Aztán eltávoztak onnan. b) Mária viszont ott maradt, és amint sírván lehajolt a sírba, abban két angyalt látott, akiknek elpanaszolta: elvitték az én uramat, és nem tudom, hová temették (tehát nem hitt a messiás feltámadásában). c) Közben Jézus megjelent a háta mögött, és szólt hozzá, de csak sokára ismert rá az asszony, aki közölte a feltámadás hírért a tanítványokkal. d) Az utóbbiak közt aztán csodás módon megjelenik Krisztus, és jelen nem lévő hitetlen Tamást később meggyőzi arról, hogy valóban életre kelt. e) A tanítványoknak utóbb a Tibériás-tónál újólág megjelent, és Péter számára csodás halfogást biztosított. f) Ezt követően Péternek megbízást „adott”, hogy legeltesse az ő juhait, vagyis: gondozza a keresztényeket. g) Péter megkérdi a messiást: mi lesz legkedvesebb tanítványával, Jánossal? h) *A Jézus mennybemenetelét egyetlen szóval sem említő János* a maga evangéliumát a következő megjegyzésekkel zárja: a legkedveltebb Krisztus-tanítványtól származik ez az írás; „igaz az ő bizonyágtétele”; az általa közölt dolgokon kívül „van sok egyéb is, amit Jézus tett, és ha azt mind megírnák egytől egyig, úgy vélem: maga a világ sem tudná befogadni a megírt könyveket”.

A fentiekkel a végére értem ama biográfiák ismertetésének, amelyeket az evangéliumok az állítólagos keresztény messiás földi életéről tartalmaznak. Tisztában vagyok vele, hogy a rengeteg adattal nagyon igénybe vettem az olvasó türelmét, amiért szíves elnézését kérem. Ám a sok és sokféle bibliai tény bemutatásától nem tekinthettem el a következő okok miatt: a) Az elmúlt évtizedek ostoba és gyakran barbár politikája következtében hazánk hívő és ateista polgárai közül csak kevesen ismerik a Bibliát, az emberiség történetének ezt a nagyhatású művét. b) A teológusok (és az ő befolyásuk alatt álló vallásos egyének) szelektív módon kezelik a bibliai anyagokat, és az előbbieket gyakran meghamisítják vagy elhallgatják az érdekeikkel ellentétes újtestamentumi részleteket. c) A Bibliában leledző közlések ismertetésé-

vel lehetővé kívántam tenni a hívőknek és az ateistáknak, hogy megfelelő tudás birtokában alkothassanak véleményt arról: vajon tartalmazza-e az Újtestamentum valamely emberi vagy isteni Jézus-alak élettörténetét? A magam részéről úgy vélem: a bemutatott újszövetségi konkrétumok egyértelműen arra ösztökélnek bennünket, hogy erre a fontos kérdésre *tagadó* feleletet adjunk.

Az előző fejezetben láthattuk: a korai keresztényektől származó bibliai iratok nem valamiféle isteni megváltó életrajzát tartalmazzák, hanem rendkívül zűrzavaros, egymás hitelét lerontó biográfiai közléseket foglalnak magukban. S vajon mi a helyzet azokkal a *tanításokkal*, amelyeket a most említett iratok *Jézusnak* tulajdonítanak? Talán ezek áttekintése alapján jogosultnak bizonyul a keresztény teológia ama állítása, hogy az Újtestamentumban az emberi testet öltött messiás, tehát egy isteni lény hirdette a maga hitelveit? A konkrétumok elfogulatlan számbavételének eredményeképpen erre a kérdésre is *nemleges* választ kell adnunk. Dehát miért? Azért, mivel az újszövetségi kánon könyvei szinte minden dolog kapcsán nem csupán eltérő, hanem éppenséggel egymásnak *radikálisan ellentmondó* nézeteket eredeztetnek a maguk főhősétől. Ez pedig arra utal, hogy a szóban forgó tanok nem valamiféle istenségtől, nem is egyetlen embertől származnak, hanem a korai kereszténységet megteremtő egyes személyek és irányzatok álláspontjait testesítik meg. Mégpedig olyképpen, hogy ezek a személyek és irányzatok vagy az egyes korokon belül, vagy az egymásutáni időszakokban vallanak különböző nézeteket. Ha aztán az újtestamentumi hitelveket mint az *emberi történelem* szerves mozzanatait tekintjük, akkor bennük rengeteg érdekes, tudásra méltó, értékes, főként *erkölcsi szempontból hasznosítandó* dologra bukkanunk. A következőkben elemző áttekintést adok az újszövetségi Jézus-alak tanairól, és ennek az analízisnek a során ismételten kitérek majd a most még csak általánosságban jelzett értékekre is. Maga ez az áttekintés egyébként *nem csupán* a „krisztusi” vallás különféle *tanait* mutatja be, *hanem* fölsorakoztat majd olyan tanulságos *történeteket* is, amelyekben e tanok érzéki kifejeződést nyernek, és amelyekről a bibliai történeteket tartalmazó fejezetben épp ezért szándékosan nem ejtek szót.

Az *első* kérdés, amelyet meg kell válaszolnunk, a következő: *kihez küldetett* — vagy másként fogalmazva: *kinek a megváltása céljából* öltött emberi alakot — a messiás? Mint az előző (és más) fejezetben is jeleztem: ebből a szempontból az újszövetségi iratok (nem csupán az evangéliumok) radikálisan eltérő álláspontokat foglalnak magukban. Ezen álláspontok közül az *egyik* az, amelyet korábban Mátétól már említettem, s amelyben a Jézus-alak azt jelenti ki, hogy ő *csak a zsidókhoz*, csupán Izráel eltévedt juhaihoz *küldetett*. Önmagáról mint a zsidóság megváltójáról a tőle a leánya meggyógyítását kérő *kánaáni* asszonynak így beszél: „Én csak Izráel házának elveszett juhaihoz küldettem, máshoz nem.” (Máté 15,24.) Egy korábban idézett hasonlatában a zsidósághoz tartozókat gyermekeknek, a más népből származókat pedig kutyáknak tekinti, és ezért csak nehezen szánja rá magát arra, hogy a *kánaáni* asszony leányát meggyógyítsa. Ugyanezen vélekedés jelentkezik abban is, hogy Máténál a kiküldött tanítványainak megtiltja a „pogányok”-hoz (a nem zsidókhoz) való menést, és külön megparancsolja nekik: még a zsidó Tórát vallásuk alapjául elfogadó, ám más etnikumú samaritánusokat is kerüljék el. Így beszél hozzájuk: „*Pogányokhoz vezető útra ne térjete le, samaritánusok városába ne menjete be, inkább menjete Izráel házának elveszett juhaihoz.*”

A messiási küldetés célját tekintve a *másik*, a most említettől alapvetően eltérő álláspont az Újszövetségben az a felfogás, hogy „Krisztus” az *összes népeket jött megváltani*. Ennek a meggyőződésnek már Péter hangot ad akkor, amidőn zsidó létére és a zsidó tilalmak ellenére együtt eszik, és a „mózesi” tabu alá eső ételeket fogyaszt az idegen Kornéliusszal. A következőket mondja: „... nekem az Isten megmutatta, hogy *egy embert se mondjak közönségesnek vagy tisztátalannak*... Most kezdem igazán megérteni, hogy *nem személyválogató az Isten*, hanem *minden nép között kedves* előtte az, aki féli őt, és igazságot cselekszik.” (Ap. csel. 10,28.34–35.) Ugyancsak az egyetemes „krisztusi” küldetés álláspontját fejezi ki Márk, akinek az evangéliumában (16,14–18) a maga mennybemenetele előtt a Jézus-alak (miután megróttá őket hitetlenségük és keményszívűségük miatt) a következőket mondja tanítványainak: „Menjete el szerte az *egész világba*, hirdesséte az evangéliumot *minden teremtménynek*. Aki hisz, és megkeresztelkedik, üdvözü, aki pedig nem hisz, elkárhozik. Azokat pedig, akik hisznek, ezek a jelek követik: az én nevemben ördögöket űznek ki, új nyelveken szólnak, kígyókat vesznek fel, és ha valami halálo-

sat isznak, nem árt nekik, betegekre teszik rá a kezüket, és azok meggyógyulnak.” Fentebb idéztem, hogy *Máté* közlése szerint a Jézus-alak csupán a zsidók messiásának tartja magát. Épp ezért olvasóját ugyancsak meglepi: ennek ellenére nála is szerepel az a nézet, hogy a megváltó az *egész emberiséget* szabadítja meg. Evangéliumában (28,16–20) a föltámadott Jézus a következő szavakat intézi a maga tanítványaihoz: „*Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében*, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”

Néhány megjegyzés mindahhoz, amit fentebb elmondtam: 1) Az Újszövetséget radikális ellentmondás jellemzi, midőn egyes részletei Jézust csak a zsidók, más részletei pedig az egész emberiség megváltójának ábrázolják. 2) Ezek az ellentétes álláspontok nem eredhetnek az emberi alakot öltött messiástól, tehát egy isteni lénytől. 3) Viszont teljesen érthetővé válnak számunkra, ha az *Újtestamentumot* emberi-vallási történelem tükröződésének fogjuk fel. Ha arra gondolunk, amit korábban többször igyekeztem érzékeltetni: a keresztény eszmék a zsidó nép, a zsidó vallás keretében bukkantak föl, s ezért eleinte csupán a zsidó megváltóról szóltak, és csak később, akkor váltottak át az egyetemes messiás elvére, amidőn már más népek is befolyásuk alá kerültek. 4) Az újtestamentumi gyűjtemény összeállításának történelmi körülményeire, a keresztény irányzatok korabeli állapotaira, valamint a kanonizálást végzőkre igen jellemző aztán, hogy az utóbbiak a maguk művébe (a *Máté-evangélium* esetében egy és ugyanazon iratba) a szóban forgó két ellentétes álláspontot vették fel azzal összefüggésben, hogy kiknek a megszabadítása céljából öltött emberi alakot a messiás. 5) És hadd hívom fel a figyelmet még valami fontos dologra. Arra ti., hogy az e bekezdés előtti idézet rendkívül veszélyes álláspontot rejt magában. Miközben ugyanis a „krisztusi” eszmék egyetemes terjesztésére szólít föl, voltaképpen — más szövegrészekhez hasonlóan — a kereszténységet minden más vallás fölé helyezi, és agresszív hittérítésre ösztönöz. Hogy aztán ez az ösztönzés némelykor mily barbár cselekményekhez vezetett, annak illusztrálására elég, ha megemlítem, mennyi „pogány” magyar, hány tízmillió amerikai indián, hány „eretnek”, „boszorkány” és az inkvizíció által kivégeztetett ember lett a „krisztusi szeretet” nevében végzett missziós tevékenység áldozata. Míg tehát az Ótestamentum a „kiválasztott nép”-et és a zsidó vallást, addig az

Újszövetség a *keresztény hitvilágot* helyezte *mindenek fölé*. Érdemes volna aztán elgondolkodni azon is, hogy a kereszténységen túlmenően mennyire kötődik az ótestamentumi agresszív messianiumushoz mint elméleti forráshoz maga a marxi ideológia, a kommunisták kiválasztottságáról szóló tan is.

A „MÓZESI TÖRVÉNY” MELLETT VAGY ELLEN?

Az eddigiek során többször láttuk, hogy az Újszövetség és az Ótestamentum — illetve másként fogalmazva: a korai kereszténység és a zsidó vallás között igen lényeges különbségek — sőt mi több: alapvető szembenállások — vannak. Az alábbiakban összegző célzattal csokorba kötök néhány olyan nézetet, amelynek a megismerése révén eldönthetjük, hogy a Krisztus-alak vajon a „mózesi törvény” mellett vagy ellen van-e. Erre különben azért van szükség, mert az Újszövetség messiása a kérdéses témakörrel kapcsolatosan korántsem egyértelműen „nyilatkozik”.

*Máté*nl (5,17–19) a „hegyi beszéd”-ben idevonatkozóan a megváltó a következőket jelenti ki: „Ne gondoljátok, hogy ezért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a *törvényt* vagy a *próféták tanítását*. Nem azért jöttem, hogy azokat érvénytelenné tegyem, hanem hogy *betöltsem*. Mert bizony mondom néktek, hogy amíg az ég és a föld el nem múlik, egy ióta [egy *i* betű] vagy egy vessző sem vész el a törvényből, míg be nem tejesedik. Tehát ha valaki a legkisebb parancsolatok közül akár csak egyet is eltöröl, és úgy tanítja az embereket, az a legkisebb lesz a mennyek országában; ha pedig valaki ezeket megtartja és tanítja, nagy lesz az a mennyek országában.” (Vö.: 3,15; Róm. 3,31; 10,4. Elnézést kérek az olvasótól azért, hogy ez az idézet hamarosan megint szerepel majd a kötetben, de mivel integráns része a Máté-féle „hegyi-beszéd”-nek, az utóbbi teljes ismertetése érdekében fontosnak tartom az abban való közlését is.) Más újszövetségi helyeken pedig vagy ő, vagy valamelyik irat szerzője a most idézettel *ellentétes* álláspontot képvisel, amely szerint a keresztény messiás a „*mózesi törvény*” *fölött áll*, és számos vonatkozásban *eltörli* azt. *Pál* pl. az egyik levelében (Gal. 2,15–16.21) ezzel kapcsolatosan így beszél: „Mi, akik természet szerint *zsidók*, és nem a pogányok [vagyis nem a zsidók] közül való bűnösök vagyunk, tudjuk, hogy az ember *nem a törvény cselekedetei alapján* igazul meg, hanem a *Krisztus Jézusba vetett hit által*. Ezért mi is Krisztus Jézusban hittünk, hogy megigazuljunk a Krisztusban való hit, és nem a törvény cselekvése által, mert a törvény cselekvése által nem igazul

meg egy ember sem. . . Én nem vetem el az Isten kegyelmét: mert *ha a törvény által van a megigazulás, akkor Krisztus hiába halt meg.*”

Az utóbbi álláspont, a „mózesi törvény”-nyel való szembefordulás — sok más egyéb mellett — a következő (eddig már valamely összefüggésben szinte kivétel nélkül szóba került) dolgokban jelentkezik:

1) Míg a „mózesi törvény” a „kiválasztott nép”, a zsidóság érdekkifejezője, addig a Jézus-alak általános emberi (keresztény) nézőpontot vall, és számára minden nép egyaránt kedves. Ezzel összefüggésben hadd utalok arra, hogy az Újszövetség több részlete is hangsúlyozza, hogy az istenség nem személyválogató, hogy Jézus nem tesz különbséget pl. zsidó és görög (vagy általánosabban fogalmazva: „pogány”, azaz nem zsidó) között.

2) Míg a „mózesi törvény” előírta a zsidó férfiak kötelező circumcisióját, addig a zsidóként szintén körülmetélt Jézus-alak „eltekingt” a fityma levágásától, és annak ősi szokása helyére — különféle ótestamentumi prófétákhoz kötődve — a „lelki körülmetélkedés”-t, vagyis a keresztény hit, a pozitív erkölcsiség szükségességét teszi.

3) Míg a „mózesi törvény” kötelezte a zsidókat a szombat megtartására, addig az újszövetségi Krisztus-alak számára egyik nap olyan, mint a másik, és ezért szombaton gyógyít, megengedi a különféle tevékenységek végzését.

4) Míg a „mózesi törvény” természetesnek tartotta a többnejűséget, a feleség válólevéllel történő elbocsátását, az Ótestamentum számos részletében a sógori házasságot, addig a keresztény messiás e dolgok ellen fellép, és a nemi életet, a monogámiát is csak elkerülhetetlen rosszként igenli.

5) Míg a „mózesi törvény” (ti. az Ótestamentum) tagadja a halál utáni életet és a halottak feltámadását, addig az újszövetségi megváltó éppenséggel e két dolog mellett foglal elméletileg állást.

6) Míg a „mózesi törvény” különféle dolgokat étkezési, érintési szempontból „tisztátalan”-nak tart, addig az újszövetségi megváltó szerint önmagában vett módon semmi nem tisztátalan, és a dolgok minden további nélkül ehetők, érinthetők és felhasználhatók az ember által, ha alkalmasak szükségleteink kielégítésére.

Nem sorolok további konkrétumokat, hisz az eddig megemlítették is egyértelműen jelzik az olvasónak, hogy az újszövetségi Jézus-alak a lényeg tekintve *nem „betölti”, hanem „eltörli”* a „mózesi törvény”-t. És az utóbbira vonatkozó tagadó magatartás a keresztény messiásnál azzal párhuzamosan lesz mind erősebb, ahogy az új, a „krisztusi” vallás egyre nagyobb mértékben hódít a nem zsidó népek körében.

A következőkben olyan újszövetségi történeteket, eseményeket és példabeszédeket ismertetek, amelyekben a „krisztusi” tanok érzéki-konkrét arculattal fejeződnek ki, és amelyeknek igen gyakran rendkívül fontos emberi mondanivalójuk van. E most ismertetésre kerülő dolgok jelentős része az idősebb, a keresztény, ill. a műveltebb egyén számára nem hat az újdonság erejével. Viszont a fiatalok, az ateisták zöme és a Bibliát sosem vagy alig forgatók minden bizonnyal sok érdekeset találnak bennük. A pedagógusok és a szülők pedig igen hatékonyan kamatoztathatják őket nevelési célzattal, mert rengeteg erkölcsi érték, filozófiai gondolat és emberismeret található bennük.

Közülük elsőként ama „*hegyi beszéd*”-ekre térek ki, amelyek közül az egyik Máténál, a másik pedig Lukácsnál szerepel. Az alábbiakban majd mindkettőt idézem, hogy az olvasó pontosan megismerhesse tartalmukat. Előbb azonban föl hívom a figyelmet valamire. Arra ti., hogy amidőn én két „*hegyi beszéd*”-ről szólok, kihívom magam ellen a keresztény teológusok bírálatát és haragját. A kritikájukat azért, mivel betű szerinti értelemben csak Máténál mondja el a maga beszédét a Jézus-alak egy hegyen — Lukácsnál viszont (mint már utaltam rá) először az újtestamentumi messiás medítál egy hegyen, és csak onnan lejöve, a síkságon intézi a maga beszédét a hallgatóihoz. Ám ezt a bírálatot merem vállalni, mert a két (hegyi, ill. síksági) beszéd több lényeges vonatkozásban azonos dolgokról nyilvánít véleményt. A teológusok haragja pedig azért jelentkezhet ellenem, amikor két „*hegyi beszéd*”-ről szólok, mert így az olvasó számára világossá válik: nem csupán Máténál „*fejtegeti*” ugyanazokat a dolgokat a Krisztus-alak, hanem Lukácsnál is. És ami a lényeges: némelykor alapvetően különbözik a két evangélistánál az erről vagy arról vallott álláspontja. A keresztény teológusok aztán ezt a számukra kellemetlen tényt igyekeznek elhallgatni. Sőt mi több: némelykor attól sem riadnak vissza, hogy tudatosan elmásítsák a valós helyzetet. Megemlítek egy jellemző példát. 1987-ben napvilágot látott az „*Ábel — Zsuzsanna*” c. képes bibliai lexikon. E kötet szerkesztői (*Landeszman György, D. Major Klára, Nyíri Tamás, Raj Tamás, Scheiber Sándor, Tarjányi Béla*) és írói azt állítják, hogy *csak egy* „*hegyi beszéd*” szerepel az Újtestamentumban. Mégpedig a Máté-evangélium 5–7. részében. Majd miután egyetlen szóval sem említik a Lukácsnál (6,12–49) olvasható, a hegyen medítált, majd onnan lejött Jézus-alak által a síkságon elmondott beszédet, idéznek két mondatot.

Ezek közül az egyik így szól a Lexikonban: „Boldogok vagytok ti szegények, mert tiétek a mennyeknek országa.” A másik pedig a következőképp hangzik: „Jaj, nektek, gazdagok, mert már megkaptátok vigaszokat.” A Lexikon lapozgatójában aztán ama hiedelmet keltik a szerkesztők és az írók, hogy az idézett mondatok az állítólagos egyetlen, Máté-féle „hegyi beszéd”-ben találhatók, mert előfordulásuk helyét nem adják meg. De ha valaki kíváncsi, és elolvassa Máté evangéliumát, meglepetten tapasztalja, hogy annak 5–7. részében nyoma sincs a másodikként idézett mondatnak — viszont rábukkanhat Lukácsnál (6,24), a Lexikon megteremtői által elhallgatott síksági „hegyi beszéd”-ben. Ám a tudni vágyó ember még furcsább dologra lel, ha az elsőként idézett mondatot próbálja föllelni. Ez ugyanis betű szerint úgy, ahogyan a Lexikon tartalmazza, nincs meg sem Máténál, sem Lukácsnál, hanem a Lexikon szerkesztőinek és szerzőinek — erkölcsileg nem éppen ildomos módon — összetákolt szövege. Azt tették ugyanis, hogy e mondat első háromnegyed, Lukácstól vett részéhez („Boldogok vagytok ti szegények, mert tiétek . . .”: 6,20) hozzábiggyesztették Mátétól (5,3) „a mennyeknek országa” részletet. Vajon miért cselekedtek így a Lexikon megteremtői? Azért, mivel Máténál arról esik szó, hogy boldogok a *lelki szegények*, mert övék a mennyeknek országa; Lukácsnál pedig a Jézus-alak a *tényleges szegényeknek* mondja: „tiétek az Isten országa”, és boldogok vagytok ti, „kik most éheztek, mert megelégtettek”. És hát ugye a keresztény és az izraelita teológusok ma a szegények, az elesettek támogatóinak igyekeznek föltűnni, s e cél elérése érdekében nyugodt lelkiismerettel megengedték maguknak a bibliai szöveg elmásítását. Sajnos, nem csak az ismertetett esetben, hanem még jóegynéhány más alkalommal is, és így csupán a lexikon első kiadása révén kb. 90 000 emberben gyökerezettek meg téves nézeteket a Bibliáról. És vajon ez a lexikonkészítőkhez méltatlan magatartásuk miként fér meg azzal, hogy a gyerekeket és a felnőtteket erkölcsi tisztességre akarják nevelni? Továbbá azzal, hogy a politikai életben — teszem fel parlamenti képviselőként, — hazánk emberi megújhódásáért óhajtanak küzdeni?

A Máté-féle „hegyi beszéd” Mint említettem, Máténál az 5-7. részben szerepel a „hegyi beszéd”. Ez utóbbi az olvasót meglepi azzal, hogy mennyire *sokoldalúan* — szinte összegző módon — fejt ki benne a maga tanait a messiás. Továbbá azzal is, hogy — mint korábban láttuk — ezt a kifejtett tanrendszert a szóban forgó evangélista a Jézus-alak tanítói tevékenységének *időbelileg a legelejére* teszi. S ez a két

momentum egyértelműen azt jelzi számunkra, hogy az újszövetségi könyvek kanonizálói és írói teológiai megfontolások alapján munkálták ki végső alakúra és tették a maguk gyűjteményében az első helyre a Máté-evangéliumot. Ez az újtestamentumi könyv megemlíti, hogy Krisztus Galileában kezdte hirdetni az örömhírt, vagyis az evangéliumot, ott sok beteget meggyógyított, özönlöttek hozzá az emberek, majd így folytatja a maga „beszámoló”-ját:

„Amikor [Jézus] meglátta a sokaságot, felment a *hegyre*, és amint leült, odamentek hozzá *tanítványai*. Ő pedig megszólalt, és így tanította őket:

»Boldogok a *szegények lelki értelemben*, / mert övék a *mennyek országa*.

Boldogok, akik *sírnak* / mert ők *megvigasztaltatnak*.

Boldogok a *szelídek*, / mert ők *öröklük a földet*.

Boldogok, akik *éheznek és szomjaznak az igazságra*, / mert ők *megelégtetnek*.

Boldogok az *irgalmasok*, / mert ők *irgalmasságot nyernek*.

Boldogok a *tiszta szívűek*, / mert ők *meglátják az Istent*.

Boldogok, akik *békét teremtenek*, / mert ők *Isten fainak* neveztetnek.

Boldogok, akiket az *igazságért üldöznek*, mert övék a *mennyeknek országa*.

Boldogok vagytok, ha *énmiattam* [?] *gyaláznak és üldöznek* titeket, és mindenféle rosszat hazudnak rólatok. Örüljete és ujjongjatek azért, hogy jutalmatok bőséges a mennyekben, mert így üldözték a prófétákat is, akik előttetek éltek.«

»Ti vagytok a *föld sója*. Ha pedig a *só megízetlenül*, mivel lehetne *ízét visszaadni*? Semmire sem való már, csak arra, hogy kidobják, és eltapossák az emberek. *Ti vagytok a világ világossága*. Nem rejthető el a *hegyen épült város*. A *lámpást sem azért gyújtják meg, hogy a véka alá, hanem hogy a lámpatartóba tegyék*, és akkor világít mindenkinek a házában. Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy *lássák jó cselekedeteiteket*, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.«

»Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem azért jöttem, hogy azokat érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltssem. Mert bizony mondom nektek, hogy amíg az ég és a föld el nem múlik, egy ióta vagy egy vessző sem vész el a törvényből, míg be nem teljesedik. Tehát ha valaki a legkisebb parancsolatok közül akár csak egyet is eltöröl, és úgy tanítja az embereket, az a legkisebb lesz a mennyek országában; ha pedig valaki ezeket megtartja és tanítja, nagy lesz a mennyek országában. Mert mondom nektek, ha a

ti igazságotok messze felül nem múlja az írástudókét, akkor semmiképpen nem mentek be a mennyek országába.«

»Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek: *Ne ölj! Mert aki öl, méltó arra, hogy ítélkezzenek felette.* Én pedig azt mondom nektek, hogy *aki haragszik atyjafiára, méltó arra, hogy ítélkezzenek felette;* aki pedig azt mondja atyjafiának: *Ostoba!* — méltó a törvényszéki eljárásra; aki pedig azt mondja: *Bolond!* — méltó a gyehenna tűzére. Ha tehát áldozati ajándékodat az oltárhoz viszed [a Jézus-alak itt nem ellenzi az áldozatokat], és ott jut eszedbe, hogy *atyádfiának valami panasza van ellened, hagyd ajándékodat az oltár előtt,* menj el, *békülj ki előbb atyádfiával,* és csak azután térj vissza, s ajánld fel ajándékodat. *Békülj meg ellenfeleddel hamar,* amíg az úton együtt van veled, hogy át ne adjon ellenfeled a bírónak, a bíró pedig a szolgának, és hogy börtönbe ne kerülj. Bizony, mondom néked, ki nem jössz onnan, amíg meg nem adod az utolsó fillért is.«

»Hallottátok, hogy megmondattok: *Ne paráználkodj!* Én pedig azt mondom nektek: *aki kívánsággal tekint egy asszonyra, már paráznaságot követett el* vele szívében. Ha a jobb szemed vissz bűnre, *vájd ki,* és dobd el magadtól, mert *jobb neked, ha egy vész el tagjaid közül,* mintha egész tested vettetik a gyehennára. Ha pedig jobb kezed vissz bűnre, *vágd le,* és dobd el magadtól, mert *jobb neked, ha egy vész el tagjaid közül,* mintha egész tested vettetik a gyehennára.«

»Megmondattok ez is: *Aki elbocsátja feleségét, adjon neki válólevelet.* Én pedig azt mondom nektek, hogy aki elbocsátja feleségét, paráznaság esetét kivéve, az házasságtörővé teszi őt, és aki elbocsátott asszonyt vesz feleségül, az házasságtörést követ el.«

»Hallottátok azt is, hogy megmondattok a régieknek: *Ne esküdj hamisan,* az Úrnak pedig add meg, amit esküvel fogadtál. Én pedig azt mondom nektek, hogy egyáltalán *ne esküdjete:* *se égre,* mert az lábainak zsámolya, *se Jeruzsálemre,* mert az a nagy Király városa; *de ne esküdj saját fejedre se,* hiszen egyetlen hajad szálát sem tudod fehérré vagy feketévé tenni. Ellenben a ti beszédeitekben az *igen legyen igen, a nem pedig nem, ami pedig túlmegy ezen, az a gonosztól van.*«

»Hallottátok, hogy megmondattok: *Szemet szemért, fogat fogért.* Én pedig azt mondom nektek, hogy *ne álljatok szembe a gonosszal,* hanem *annak, aki arcul üt jobb felől, tartsd oda másikat is.* Ha valaki pereskedni akar veled, és *el akarja venni alsó ruhádat, engedd át neki a felsőt is.* Ha pedig *valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele*

kettőre. Aki kér tőled, annak adj, aki kölcsön akar kérni tőled, attól ne fordulj el.»

»Hallottátok, hogy megmondatott: *Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket, hogy legyetek mennyei Atyátoknak fiai, aki felhossa napját gonoszokra és jókra, és esőt ad igazaknak és hamisaknak. Mert ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, mi a jutalmatok? Nem ugyanazt teszik-e a vámszedők is? És ha csak atyátokfiait köszöntitek, teszték-e valami különbet másoknál? Nem ugyanezt teszik-e a pogányok is? Ti tehát legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes.» [5. rész.]*

»Vigyázzatok: *a jó cselekedeteket ne az emberek előtt gyakoroljátok, hogy mutogassátok nekik magatokat, mert így nem kaptok jutalmat mennyei Atyától. Amikor tehát adományt adsz, ne kürtöltess magad előtt, ahogyan a képmutatók teszik a zsinagógákban és az utcákon, hogy dicsérjék őket az emberek. Bizony, mondom néktek: megkapták jutalmukat. Te pedig amikor adományt adsz, ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb, hogy adakozásod titokban történjék; a te Atyád pedig, aki látja, ami titokban történik, megfizet neked [Károlinál: a te Atyád, aki titkon néz, megfizet neked nyilván].«*

»Amikor imádkoztok, *ne legyetek olyanok, mint a képmutatók, akik szeretnek a zsinagógákban és az utcasarkokon imádkozni, hogy mutogassák magukat az embereknek. Bizony, mondom néktek: megkapták jutalmukat. Te pedig amikor imádkozol, menj be a belső szobádba, és az ajtód be zárva imádkozzál Atyádhoz titokban; Atyád pedig, aki látja, amit titokban teszel, megfizet neked.»*

»Amikor pedig imádkoztok, *ne szaporítsátok a szót, mint a pogányok, akik az gondolják, hogy bőbeszédűségükért hallgattatnak meg. Ne legyetek tehát hozzájuk hasonlók, mert tudja a ti Atyátok, mire van szükségetek, mielőtt még kérnétek tőle.»*

»Ti tehát így imádkozzatok:

*Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,
szenteltessék meg a te neved,
jöjjön el a te országod,
legyen meg a te akaratod,
mint a mennyben,
úgy a földön is;*

*a mindennapi kenyerünket, add meg nekünk ma,
és bocsásd meg a mi vétkeinket,
miképpen mi is megbocsátunk
az ellenünk vétkezőknek;
és ne vigy minket kísértésbe,
de szabadíts meg minket a gonosztól;
mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség
mindörökké. Ámen.»*

»Mert ha az embereknek megbocsátjátok vétkeiket, nektek is megbocsát menyei Atyátok. Ha pedig nem bocsátok meg az embereknek, Atyátok sem bocsátja meg a ti vétkeiteket.«

»Amikor pedig bűjtöltök, ne nézzetek komoran, mint a képmutatók, akik eltorzítják arcukat, hogy lássák az emberek bűjtölésüket. Bizony, mondom néktek: megkapták jutalmukat. Amikor pedig bűjtölsz, kend meg a fejedet, és mosd meg az arcodat, hogy bűjtölésedet ne az emberek lássák, hanem Atyád, aki rejtve van; és Atyád, aki látja, ami titokban történik, megfizet neked.«

»Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a moly és a rozsdá megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és ellopják, hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a moly, sem a rozsdá nem emészti meg, és ahol a tolvajok sem ássák ki, és nem lopják el. Mert ahol a kincsed van, ott lesz a szíved is.«

»A test lámpása a szem. Ezért ha a szemed tiszta, az egész tested világos lesz. Ha pedig a szemed gonosz, az egész tested sötét lesz. Ha tehát a benned levő világosság sötétség, milyen nagy akkor a sötétség!«

»Senki sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli, és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti: nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.«

»Ezért mondom nektek: ne aggódjatok életetekért, hogy mit egyetek, és mit igyatok, s testetekért, hogy mivel ruházkodjatok. Nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál? Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem takarnak, és menyei Atyátok eltartja őket. Nem vagytok-e ti sokkal értékesebbek náluk? Aggódásával pedig ki tudná küzölet megnyújtani életét csak egy arasznyival is? Mit aggódtok a ruházatért is? Figyeljétek meg a mezei liliomokat, hogyan növekednek: nem fáradoznak, és nem fonnak, de mondom nektek, hogy Salamon teljes

díszében sem öltözködött úgy, mint ezek közül akár csak egy is. Ha pedig a mező fűvét, amely ma még van, és holnap a kemencébe vetik, így öltözteti Isten, nem sokkal inkább titeket, kishitűeket?»

»Ne aggódjatok tehát, és ne mondjátok: Mit együnk? — vagy: Mit igyunk? — vagy: Mit öltünk magunkra? Mindezt a pogányok kérdezzet; a ti mennyei Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van minderre. De keressétek először az ő országát és igazságát, és ezek is mind megadtnak nektek. Ne aggódjatok tehát a holnapért, mert a holnap majd aggódik magáért: elég minden napnak a maga baja.« [6. rész.]

»Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek! Mert amilyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek; és amilyen mértékkel mértek, nektek is olyannal mérnek. Miért nézed a szálkát atyádfia szemében, a magad szemében pedig miért nem veszed észre a gerendát sem? Vagy hogyan mondhatod akkor atyádfiának: Hadd vegyem ki szemedből a szálkát! — mikor a magad szemében ott a gerenda. Képmutató, vedd ki a saját szemedből a gerendát, és akkor majd jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd atyádfia szeméből a szálkát.«

»Ne adjátok a kutyának azt, ami szent, gyöngyeiteket se dobjátok a disznók elé, mert eltapossák lábukkal, azután megfordulnak, és széttépnek titeket.«

»Kérjete, és adatik nektek, keressetek, és találtok, zörgessetek, és megnyitattik nektek. Mert aki kér, mind kap, aki keres, talál, és aki zörget, annak megnyitattik. Ugyan ki az közöttetek, aki ha kenyeret kér a fia, követ ad neki, vagy ha halat kér, kígyót ad neki? Ha tehát ti gonosz létekre tudtok jó ajándékokat adni gyermekeiteknek, mennyivel inkább ad jókat a ti mennyei Atyátok azoknak, akik kérik tőle?»

»Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.«

»Menjetek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a kárhozatba visz, és sokan vannak, akik azon járnak. Mert szoros az a kapu, és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik azt megtalálják.«

»Óvakodjatok a hamis prófétáktól, akik juhok ruhájában jönnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok. Gyümölcsseikről ismeritek meg őket. Tövisről szednek-e szőlőt, vagy bojtorjánról fügét? Tehát minden jó fa jó gyümölcsöt terem, a rossz fa pedig rossz gyümölcsöt terem. Nem hozhat a jó fa rossz gyümölcsöt, rossz fa sem hozhat jó gyümölcsöt. Amelyik fa nem terem jó gyümölcsöt, azt tűzre vetik. Tehát gyümölcsseikről ismeritek meg őket.«

»Nem mindenki megy be a *mennyek országába*, aki azt mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, *aki cselekszi* az én mennyei Atyám akaratát. Sokan mondják majd nekem ama napon: Uram, Uram, nem a te nevedben prófétáltunk-e, nem a te nevedben üztünk-e ki *ördögöket*, és nem a te nevedben tettünk-e sok csodát? És akkor kijelentem nekik: Sohasem ismertelek titeket, *távozzatok tőlem*, ti *gonosztevők!*«

»Aki tehát hallja tőlem ezeket a beszédeket, és *cselekszi*, hasonló lesz az *okos emberhez*, aki *kősziklára építette a házát*. És ömlött a zápor, és jöttek az árvizek, feltámadtak a szelek, és nekidőltek annak a háznak, de *nem omlott össze, mert kősziklára volt alapozva*. Aki pedig hallja tőlem ezeket a beszédeket, de *nem cselekszi*, hasonló lesz a *bolond emberhez*, aki *fövenyre építette a házát*. És ömlött a zápor, és jöttek az árvizek, feltámadtak a szelek, és beleütköztek abba a házba; az *összeomlott*, és teljesen elpusztult.«

Amikor Jézus befejezte ezeket a beszédeket, a sokaság álmélkodott tanításán, mert úgy tanította őket, mint akinek hatalma van, és nem úgy, mint az írástudók.»

A Lukács-féle sík- Míg Máténál a „hegyi beszéd” igen hosszú, és benne
sági „hegyi beszéd” a Jézus-alak nagyon sok dologról „ejt szót”, addig
Lukácsnál (6,12–49) a hasonló témákkal foglalkozó
messiási szöveg jóval rövidebb. Az utóbbi evangélistánál a síksági „hegyi beszéd”-ben csak a következőket olvashatjuk:

„Történt azokban a napokban, hogy [Jézus] kiment, a *hegyre* imádkozni, és Istenhez imádkozva virrasztotta át az éjszakát. Amikor aztán kivilágosodott, odahívta *tanítványait*, és kiválasztott közülük *tizenkettőt*, akiket *apostoloknak* is nevezett. . .

Azután *leмент* velük, megállt egy *sík* helyen, vele együtt tanítványainak nagy sokasága, és a nép nagy tömege egész Júdeából, Jeruzsálemből, a Tenger-mellékéről, Tíruszból és Szidónból. Azért jöttek mind, hogy *hallgassák* őt, és *meggyógyuljanak* betegségeikből. Akiket tisztátalan lelkek gyötörtek, meggyógyultak. Az egész sokaság igyekezett őt *megérinteni*, mert *erő jött ki belőle*, és mindenkit meggyógyított.

Ő pedig tanítványaira nézett, és így szólt:

»*Boldogak vagytok ti szegények,*
mert tiétek az Isten országa.

Boldogok vagytok, *akik most éheztek,*
mert *megelégtettek.*
Boldogok vagytok, *akik most sírtok,*
mert *nevetni* fogtok.

Boldogok vagytok, amikor gyűlölnek titeket az emberek, és amikor kiközösítenek, gyaláznak benneteket, és kitörlik neveteket mint gonosz nevet, az Emberfiáért. Örüljete az azon a napon, és ujjongjatek! Íme, nagy a ti jutalmatok a mennyben, mert ugyanezt tették atyáik a prófétákkal.«

»De *jaj nektek, gazdagok,*
mert *megkaptátok vigasztalástokat!*
Jaj nektek, akik most jóllaktok,
mert *éhezni* fogtok!
Jaj [nektek], akik most nevettek,
mert *szomorkodni és sírni* fogtok!

Jaj, amikor jót mond rólatok minden ember, mert ugyanezt tették atyáik a hamis prófétákkal!«

»Nektek azonban, akik hallgattok engem, ezt mondom: *szeressétek ellenségeiteket, tegyete jót azokkal, akik gyűlölnek titeket; áldjátok azokat, akik átkoznak, és imádkozzatek azokért, akik bántalmaznak titeket. Aki arcul üt, annak tartsd oda a másik arcodat is, és aki elveszi felsőruhád, attól alsóruhád se tagadd meg. Aki kér tőled, annak adj, és aki elveszi a tiédet, attól ne követeld vissza. És amint szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is úgy bánjatek velük.«*

»Ha azokat szeretitek, akik *szeretnek* titeket, miért érdemeltek jutalmat? Hiszen a *bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik.* És ha azokkal *tesztek jót, akik veletek jót tesznek,* miért érdemeltek jutalmat? Bűnösök is adnak *kölcsönt* bűnösöknek, hogy visszakapják azt, ami jár nekik. *Ti azonban szeressétek ellenségeiteket, tegyete jót és adjatek kölcsönt, semmit se várva érte:* nagy lesz akkor a jutalmatok, s a Magasságos fiai lesztek, mert ő jóságos a hálátlanok és gonoszok iránt. *Legyetek irgalmasok, amint Atyátok is irgalmas.«*

»*Ne ítéljete, és nem íteltettek. Ne kárhoztassatek, és nem lesz kárhoztástok. Bocssássatek meg, és nektek is megbocsáttatik.* Adjatek, és adatik nektek: jó, megnyomott, megrázott, megtetézett mértékkel adnak öletek-

be. Mert *amilyen mértékkel ti mérték, olyan mértékkel mérnek viszonzásul nektek.*»

Példázatot is mondott nekik: »*A vak vezetheti-e a világtalant? Nem esnek-e mindketten verembe? A tanítvány nem feljebbvaló mesterénél; aki pedig teljesen felkészült, az lesz olyan, mint a mestere. Miért nézed a szálkát atyádfia szemében, a saját szemedben pedig nem veszed észre a gerendát? Hogyan mondhatod atyádfiának: Atyámfia, hadd vegyem ki szemedből a szálkát! — mikor a saját szemedben nem látod a gerendát? Képmutató, előbb vedd ki a gerendát a saját szemedből, és akkor jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd a szálkát atyádfia szeméből.*»

»*Nem jó az a fa, amely rossz gyümölcsöt terem, és viszont nem rossz az a fa, amely jó gyümölcsöt terem. Mert minden fát a gyümölcseről lehet megismerni. Hiszen tövisről nem szednek fűgét, csipkebokorról sem szednek szőlőt. A jó ember szíve jó kincsből hozza elő a jót, és a gonosz ember a gonoszból hozza elő a gonoszt. Mert amivel csordultig van a szív, azt szólja a száj. Miért mondjátok nekem: Uram, Uram, ha nem teszitek, amit mondok.*»

»*Aki hozzám jön, hallja beszédeimet, és azok szerint cselekszik: megmutatom nektek, kihez hasonló. Hasonló ahhoz a házépítő mesterhez, aki leásott, mélyre hatolt, és a kősziklára alapozott: amikor árvíz jött, beleütközött az áradat abba a házba, de nem tudta megingatni, mert jól volt megépítve. Aki pedig hallotta beszédeimet, de nem azok szerint cselekedett, az hasonló ahhoz az emberhez, aki alap nélkül a földre építette a házát: beleütközött az áradat, és azonnal összeomlott a ház, és teljesen tönkrement.*»

Miután áttekintettük a Máté-féle „hegyi” és a Lukács-féle „síksági” beszédet, legyen szabad néhány rövid megjegyzést tennem: 1) Az előbbi evangélistánál szereplő „hegyi beszéd”-et teljes egészében közöltem — azt a két részletét is, amelyet korábban a családról szóló, ill. e fejezetben már idéztem —, mert nem akartam megcsonkítottan az olvasó elé tárni az Újtestamentum egyik legfontosabb szövegét, és a hosszú ismertetésért elnézést kérek. 2) Remélem, az olvasót sikerült meggyőznöm az idézetekkel arról, hogy Máténál és Lukácsnál a szerzők Jézussal „ugyanazon” beszédet mondatják el. 3) A két variáció között azonban egyes vonatkozásokban igen lényeges különbségek vannak. Mindenekelőtt abból a szempontból, hogy a lelki, ill. a tényleges szegényeké lesz-e a mennyek, az isten országa. Fontos eltérés az is, hogy míg Máténál szerepel a „*Mi Atyánk...*” kezdetű ima, addig ez a síkságon elmondott, Lukács által

közölt beszédből hiányzik. (Ez az ima azonban másutt — 11,2–4 — Lukácsnál is megtalálható.) És az is különbség, hogy míg a Máté-féle „hegyi-beszéd”-ben szerepel a ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, a tekintetek a madarakra, a mező liliomaira és fűvére formában megfogalmazott fölszólítás, addig Lukács „síksági beszéd”-éből mindez hiányzik, viszont más összefüggésben a harmadik evangélistánál is olvasható hasonló példázatsor a hollókra, a liliomokra és a fűre történő utalással (12,22–31). 4) Máté és Lukács szövege rendkívül pozitív — és gyakran igen szellemes, az emberi természet mély ismeretére utaló — gondolatokat, ösztönző elveket tartalmaz, amelyeket örömmel olvasunk, és amelyeket hasznosítanunk kell. 5) Némelykor azonban ezek az etikai elvek már ugyancsak túlzók, és a betartásuk a társadalomban a gonoszok uralmát eredményeznék. (Ily tanítás pl. az ellenség szeretete, a tolvajnak adjuk oda mindenünket stb.) 6) A túlzásokat azonban érthetővé teszi az a tény, hogy a korai keresztényeket gyakran üldözték. 7) Figyelmeztetek rá, hogy a specifikusan keresztény kánonban nem csupán a „hegyi beszéd”-ekben olvasható pozitív erkölcsi elvek találhatók, hanem velük ellentétes nézetek is, amelyeket a kötet különféle egyéb részeiben ismertetek. 9) A Mátétól, ill. a Lukácstól idézett „hegyi beszéd” kapcsán kicsit szomorú vagyok, mert a most megismert szövegekben olvasható elmés bölcsességeket, gondolatokat nem szerepeltethetem a „Bibliai gondolatok, aforizmák” c. fejezetben, holott tartalmilag abban is ott kellene lenniük.

A MEGBOCSÁTÁS SZÜKSÉGESSÉGE

Az emberek esendő, rosszra hajló lények, és gyakran vétnek egymás ellen. Ugyanakkor csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem bocsátanak meg a nekik ártóknak. Épp ezért fontos az újszövetségi Jézus-alak ama tanítása, amely a megbocsátás szükségességét hangsúlyozza. Maga ez a követelmény vallási ihletése ellenére fontos világi szerepet játszhat a szociális szférában, elsősegítheti az emberek társas együttélését. Az e témakörhöz tartozó újtestamentumi helyek közül egyet ismertetek a következőkben.

Máté evangéliuma (20,15–35) szerint midőn egyszer Jézus arról beszélt a tanítványainak, hogy a vétkező atyafit inteni kell, „Péter odament hozzá, és ezt kérdezte tőle: »Uram, ha vétkezik ellenem az atyámfia, hányszor bocsássak meg neki?« Jézus így válaszolt: »Azt mondom neked, hogy nem

hétsszer, hanem *hetvenhétsszer* is. Ezért hasonló a mennyek országa egy *királyhoz*, aki számadást akart tartani szolgálival. Amikor hozzákezdett, vittek eléje egy *szolgát*, aki *tízezer talentummal* volt *adósa*. Mivel nem volt mivel fizetnie, megparancsolta az úr, hogy adják el őt és feleségét, gyermekeit és mindenét, amije van, és így egyenlítsék ki tartozását. A szolga erre leborult előtte, és így esedezett: Légy türelmmel hozzám, és mindent megfizetek neked. Az úr pedig *megszánta* a szolgát, elbocsátotta, és *elengedte az adósságát*. Amikor azonban eltávozott az a *szolga*, összetalálkozott egyik *szolgatársával*, aki [mindössze] *száz dénárral tartozott* neki. Megragadta, *fojtogatni* kezdte, és ezt mondta neki: *Fizesd meg*, amivel tartozol! Szolgatársa ekkor leborult előtte, és így kérlelte: Légy türelemmel hozzám, és mindent megfizetek neked. De az nem engedett, hanem elmenve *börtönbe* vettette őt, amíg meg nem fizeti tartozását. Amikor szolgatársai látták, mi történt, nagyon fölháborodtak. Elmentek, és jelentették uruknak mindazt, ami történt. Akkor magához hívatta őt *ura*, és így szólt hozzá: *Gonosz szolga, elengedtem minden tartozásodat*, mivel könyörögtél nekem. *Nem kellett volna-e neked is megkönyörülnöd szolgatársadon*, amint én is megkönyörültem rajtad? Ekkor haragra lobbant *ura*, és átadta a *kínzóknak*, amíg meg nem fizeti neki az egész tartozást. Így tesz majd az én *mennyei Atyám* veletek, *ha meg nem bocsáttok mindnyájan atyátok fiának* szív szerint.«”

A GAZDAG IFJÚ

Az Újszövetség egyik legismertebb története az, amelyik a *gazdag ifjúról* szól. Ez a történet az első három evangélistánál egyaránt szerepel, és *Máténál* (19,16–26) a következőképp hangzik:

„Odament hozzá [ti. Jézushoz] *valaki*, és ezt kérdezte: »Mester, *mi jót tegyek*, *hogy elnyerjem az örök életet?*« Ő így válaszolt: »Miért kérdezel engem a jóról? Csak egy van, aki jó. Ha pedig be akarsz menni az életre, *tartsd meg a parancsolatokat.*« Az megkérdezte: »Melyeket?« Jézus így felelt: »Ezeket: *ne ölj, ne paráználkodj, ne lopj, ne tanúskodj hamisan, tiszteld atyádat és anyádat, és szeresd felebarátodat, mint magadat!*« Az ifjú erre azt mondta: »Ezt *mind megtartottam*, mi fogyatkozás van még bennem?« Jézus így szólt hozzá: »*Ha tökéletes akarsz lenni, menj el, add el vagyondodat, oszd el a szegényeknek*, és kincsed lesz a mennyben: aztán jöjj, és kövess engem.« Amikor meghallotta az ifjú ezt a beszédet, *elszomorodva távozott*, mert *nagy vagyona* volt.

Jézus pedig ezt mondta tanítványainak: »Bizony, mondom néktek, hogy gazdag ember nehezen megy be a mennyek országába.« Sőt azt is mondom nektek: *»Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak az Isten országába bejutni.«* Amikor meghallották ezt a tanítványok, nagyon megdöbbentek, és így szóltak: »Akkor ki üdvözülhet?« Jézus rájuk tekintett, és ezt mondta nekik: »Embereknél ez lehetetlen, de Istennél minden lehetséges.«” (Vö.: Márk 10,16–26; Lukács 18,28–30.)

ADJÁTOK MEG A CSÁSZÁRNAK...

A farizeusok politikai cselvetéssel akarták Jézust elveszejtetni. E céljuk megvalósítása érdekében embereket küldtek hozzája, akikkel a következőt mondták neki: „»Mester, tudjuk, hogy igaz vagy, és az Isten igaz útját tanítod, és hogy nem törődsz semmivel, mert nem vagy tekintettel az emberek személyére. Mondd meg hát nekünk, mi a véleményed: *szabad-e adót fizetni a császárnak, vagy nem?*«” Jézus felismerve gonoszságaikat, így szólt: »Mit kísértetek engem, képmutatók? Mutassátok meg nekem az *adópenzt*.« Azok odavittek neki egy *dénárt*. Jézus megkérdezte tőlük: »*Kié ez a kép és ez a felirat?*« »A császáré« — felelték. Jézus erre kijelentette: »*Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.*« Amikor ezt meghallották, elcsodálkoztak, otthagyták őt, és elmentek.” (Máté 22,15–22.)

A KÉT LEGNAGYOBB PARANCSOLAT

„Amikor a farizeusok meghallották, hogy a szadduceusokat [Jézus a főtámadásról szóló vitában] elnémította, egybegyűltek. Egyikük pedig, egy törvénytudó, kísérteni akarta őt, és megkérdezte tőle: »Mester, *melyik a nagy parancsolat a törvényben?*« Jézus így válaszolt: »*Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből.* Ez az első parancsolat. A második hasonló ehhez: *Szeresd felebarátodat, mint magadat.* Ez a két parancsolat tartja össze az egész törvényt és a prófétákat.«” (Máté 22,34–40.) Márk (12,32–33) szerint az írástudóknak igen tetszett Jézus válasza, és a messiáshoz a következő szavakat intézték: „Jól van, Mester, helyesen mondtad, hogy egy Isten van, és rajta kívül nincsen más; és ha szeretjük felebarátunkat, mint magunkat, sokkal több az minden véres áldozatnál.”

A *másik ember iránti szeretet* álláspontjának a hangoztatása az idézett szövegekben 'rendkívül fontos. Főként ebben a rendkívül elvadult mai világban. Emlegetik is gyakran a teológusok, prédikációikban a papok. Igen ám, de az esetek többségében „megfelelnek” arról, hogy az újtestamentumi Jézus-alaknál ez *csak a második* parancsolat, amellyel szemben primátust élvez az isten iránti szeretet követelménye. Nekünk azonban ezt a tényt világosan tudatosítanunk kell, mert ez az álláspont az embert alárendeli a természetfelettinek, és egyúttal vallási agresszivitásba, antihumánumba torkollik. Idevonatkozóan számos helyet idézhetnénk az újszövetségi kánonból. Néhányat az eddigiek során itt-ott már megemlítettem közülök. Most pedig az általános megjegyzésem igazolása céljából talán elég lesz, ha csupán *négy* részletet elevenítünk föl.

Ezek közül az *elsőben* (Máté 10,34–39) a keresztyén agresszivitásnak — tizenkét tanítványához intézve a szót — a Jézus-alak az alábbi módon ad hangot: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre: *Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot. Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert apjával, a leányt anyjával, a menyét anyósával*, és így az embernek ellensége lesz a háza népe. *Aki jobban szereti fiát vagy leányát, mint engem, az nem méltó hozzám*; és aki nem veszi fel keresztyét, és nem követ engem, nem méltó hozzám. Aki megtalálja életét, az elveszti azt, *aki pedig elveszti életét értertem, az megtalálja azt.*”

A *második* megemlítendő részletben a most idézettekkel lényegileg azonos álláspontot hangoztat a messiás Lukácsnál (12,51–53): „Azt gondoljátok, azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre? Nem, mondom nektek, hanem inkább *meghasonlást*. Mert mostantól kezdve öten lesznek *egy családban*, akik meghasonlottak, három kettővel, és kettő hárommal hasonlik meg: az apa a fiával, és a fiú az apjával, az anya a leányával, és a leány az anyjával, az anyós a menyével, és a meny az anyósával.”

A *harmadik* részletben (Máté 19,29) viszont azt jelzi a Jézus-alak a maga tanítványainak, mi lesz az ő jutalmuk majd azért, hogy *családjukat, vagyónukat elhagyva* őt követik. Így beszél hozzájuk: „És aki elhagyta házait vagy testvéreit, atyját vagy anyját, gyermekeit vagy földjeit az én nevéért, sokszorosát kapja, és az örök életet örökli.”

Az újtestamentumi keresztyén agresszivitás bemutatása céljából felidézendő *negyedik* szövegben (Márk 16,15–16) a „föltámadott” Jézus-alak a következőket mondja a maga tanítványainak: „Menjetek el szerte az

egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. *Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki pedig nem hisz, elkárhozik.*”

Mint az idézett szövegek mutatják, az Újtestamentum az isten iránti szeretetet valóban föléje rendeli az embertársaink iránti szeretet kötelezettségének. Ám ez a negatívum ne rejtse el előlünk ama nagy pozitívumot, hogy ez a másik egyén szeretését majdnem az isten iránti szeretet érték-szintjére emelő rendelkezés igen magasrendű humánus hordoz. Főként azért, mivel az Ószövetségben megfogalmazott ideológiai előzményét, amely egy nép vonatkozásában hangsúlyozta a felebaráti szeretetet, (legalábbis tendencia-jelleggel) kiterjesztette minden etnikumra, elsődlegesen, persze, a keresztény atyafiakra. Az utalásszerűen most említett ótestamentumi helyen (Lev. 19,18) egyébként a következőket mondja az „Úr”: „Ne légy bosszúálló, se haragtartó a *népedhez tartozókkal* szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat!”

AZ IRGALMAS SAMARITÁNUS

A másik ember iránti felebaráti szeretet, a rászorulón való segítség szükségességét hangsúlyozza az *irgalmas samaritánusról* szóló, példázatszerű híres történet is, amelyet *Lukácsnál* (10,25–37) olvashatunk. Ez a következőképp hangzik:

Miután az igehirdetésre kiküldött 72 tanítvány visszatért Jézushoz, és beszámolt neki az elért sikerekről, „előállt egy *törvénytudó*, hogy megkísértse őt, és azt kérdezte: »Mester, mit tegyek, hogy elnyerjem az örök életet?« Erre ő megkérdezte tőle: »Mi van megírva a törvényben? Hogyan olvasod?« Az így válaszolt: »*Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből, és felebarátodat, mint magadat.*« Jézus ezt mondta neki: »Helyesen feleltél: tedd ezt, és élni fogsz.« Az pedig igazolni akarta magát, és azt kérdezte Jézustól: »*De ki a felebarátom?*« Jézus erre feleletül ezeket mondta: »*Egy ember ment lefelé Jeruzsálemből Jerikóba, és rablók kezébe esett, akik kifosztották, meg is verték, aztán félholtan otthagya elmentek.* Történetesen egy *pap* ment lefelé azon az úton, de amikor meglátta, *elment mellette.* Amikor egy *lévita* is ahhoz a helyhez ért, és meglátta, ugyancsak *elment mellette.* Egy *samaritánus* pedig, aki úton volt, amikor odaérkezett hozzá és meglátta, *megszánta: odament, olajat és bort öntött sebeire, és bekötözte azokat.* Aztán feltette őt saját szamarára, *elvitte egy fogadóba, és ápolta.* Másnap elővett két

dénárt, odaadta a *fogadós*nak, és azt mondta neki: *Viselj rá gondot, és ha valamit még ráköltesz, amikor visszatérek, megadom neked. Mit gondolsz, e három közül ki volt a felebarátja* annak, aki a rablók kezébe esett?« Az így felelt: »*Aki irgalmas volt hozzá.*« Jézus erre azt mondta neki: »Menj el, *te is hasonlóképp cselekedj.*«”

A KÉPMUTATÁS ELLEN

Az újtestamentumi messiás több alkalommal „hadakozik” a *farizeusok*, a „mózesi” törvény *írástudói* ellen, és főként *képmutató magatartásukat* „hányja szemükre”. Azt ti., hogy bizonyos elveket hirdetnek, ám azokat ők maguk vagy nem tartják be, vagy a lényeg, az érték helyett a külsőségre helyezik a hangsúlyt. Az alábbiakban fölidézek *két* olyan részletet, amely más hasonló tartalmú szövegekkel együtt később a *képmutató farizeus* kifejezés forrásául szolgáltak.

A jelen lévő sokaságnak és tanítványainak az *egyik* részletben (Máté 23,2–7) a Jézus-alak így beszél: „Mózes székébe ültek az írástudók és a farizeusok. Amit tehát *mondanak*, azt *mind* *tegyétek meg és tartsátok meg, de cselekedeteiket ne kövessétek, mert mondják, de nem teszik*. Súlyos terheket kötnek össze, és az emberek vállára rakják, de maguk az ujjukkal sem akarják azokat megmozdítani. Minden *cselekedetüket* csak azért teszik, hogy *feltűnjenek* az embereknek: megszállítják imaszíjjaikat, és megnagyobbítják ruhájuk bojtjait; szeretik a lakomákon a főhelyet és az első üléseket a zsinagógában; szeretik, ha köszöntik őket a piacon, és ha mesternek szólítják őket.”

A *másik* részletben (amely ugyanazon beszédben található: Máté 23,23–25) a Jézus-alak rendkívül keményen „fogalmaz”, és több lényeges szempontból „jellemzi” a farizeusok és az írástudók képmutatását: „Jaj nektek, *képmutató írástudók és farizeusok*, mert *tizedet* adtok a mentából, a kaporból és a köményből, *de elhagyjátok azt, ami a törvényben ezeknél súlyosabb: a jogosságot, az irgalmasságot és a hűséget; pedig ezeket kellene cselekedni, de azokat sem elhagyni*. Vak vezetők: *kiszűritek a szúnyogot, a tevét pedig lenyelitek.*”

„Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert *hasonlók vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépnek látszanak, de belül tele vannak halottak csontjaival és mindenféle tisztátalansággal. Így ti is igaznak*

látszatok kívülről az emberek előtt, de belül tele vagytok képmutatással és törvényszegéssel.”

„Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert *építitek a próféták sírjait*, díszítitek az *igazak síremlékeit*, és ezt mondjátok: Ha atyánk napjában éltünk volna, nem vettünk volna részt velük a próféták vérének ontásában. Így tanúskodtok önmagatok ellen, hogy *fiai vagytok azoknak, akik meggyilkolták a prófétákat*. Éljetek csak ti is atyáitok mértéke szerint! *Kígyók, viperák fajzata!* Hogyan menekülhetnétek meg az ítélettől, a gyehehnától?”

A MAGVETŐ

Az újtestamentumi Jézus-alak gyakran „beszél” *példázatokban*. Ezek közül az egyik legismertebb a *magvetőé*, amely mind a három szinoptikus evangéliumban szerepel (Máté 13,1–23; Márk 4,1–20; Lukács 8,4–15), és amely voltaképpen a „*krisztusi*” *hit terjesztőjéről* és az ő *munkájának eredményéről* szól. Ez a példázat, amely az említett evangéliumokban kisebb-nagyobb eltéréseket mutat, *Márknál* a következőképp hangzik:

Jézus sok mindenre oktatta az embereket, és „egy alkalommal ezt mondta nekik tanítás közben: »Halljátok! Íme, kiment a *magvető vetni*, és történt vetés közben, hogy egyik mag az *útra* esett, de jöttek a madarak, és felkapkodták. Másik meg *sziklás helyre* esett, ahol kevés volt a föld, és hamar felsarjadt, mert nem volt mély a talaj; amikor pedig felkelt a nap, megperzselődött, és mivel nem volt gyökere, kiszáradt. Egy másik a *tövisek közé* esett, de a tövisek megnöttek, megfojtották, és így nem hozott termést. A többi pedig a *jó földbe* esett, és termést hozott, mivel kikelt, és felnőtt, és meghozta *harmincszorosát, hatvanszorosát, sőt százszorosát is*.« Majd hozzátette: »*Akinek van füle a hallásra, hallja!*«

Amikor egyedül maradt, a körülötte levők a tizenkettővel együtt *megkérdezték* őt a példázatokról. Jézus így szólt hozzájuk: »Nektek megadott az Isten országának titka, de azokhoz odakint minden csak példázatokban jut el; hogy *akik néznek, nézzenek ugyan, de ne lássanak*, és *akik hallanak, halljanak ugyan, de ne értsenek*, hogy *meg ne térjenek, és bűneik meg ne bocsáttassanak* [?].«

Azután így szólt hozzájuk: »*Nem értitek ezt a példázatot?* Akkor hogyan fogjátok megérteni a többit? A *magvető az ígét hinti*. Némelyek olyanok, mint akik az *útfélen* vannak: odahull az ige; de amikor meghallják, azonnal jön a *sátán*, és *kiragadja a beléjük vetett ígét*. Mások azokhoz hasonló-

tanak, akiknél a mag *sziklás talajra* hullott: ezek, amikor meghallják az ígét, azonnal *nagy* örömmel fogadják, de *nem* engedik, hogy *gyökeret verjen bennük*, mert mindig a pillanatnyi helyzethez igazodnak, és ha nyomorúságot vagy üldözést kell szenvedniük az ige miatt, azonnal *eltáncorodnak*. Mások pedig olyanok, mint akiknél a *tővis*ek közé hullott a mag: ezek *meghallják* az ígét, de az élet gondja, a gazdagság csábítása, vagy egyéb *dolgok kívánása megfojtja az ígét*, úgyhogy ez sem hoz termést. A többiek pedig olyanok, mint akiknél a *jó földbe* hullott a mag: ezek *meghallgatják* az ígét, *befogadják*, és harmincszoros, hatvanszoros, sőt százszoros *termést* hoznak.«”

Fentebb jeleztem, hogy a három szinoptikus evangélistánál a magvető példázata némi *eltérésekkel* szerepel. Az *egyik* ilyen eltérés a következő: *Máté* (13,10–18) szerint a *tanítványok* birtokolták azt a képességet, hogy *példázat nélkül értették* Jézus tanításait, és ez abból nyilvánvaló a Biblia olvasójának, amit nekik a messiás akkor válaszol, midőn ők megkérdik tőle, miért szól a sokasághoz példázatokban: „Mert *nektek megadatott*, hogy megtudjátok a mennyek országának titkait, de azoknak nem adatott meg. . . A *ti szemetek* pedig boldog, mert *lát*, és *fületek* boldog, mert *hall*. Bizony, mondom néktek, hogy sok próféta és igaz kívánta látni, amit láttok, de nem látták, és hallani, ami hallotok, de nem hallották.” Épp ezért meglepő, hogy a Jézus-alak *mégis elmagyarázza* a magvető-példázatot a maga tanítványainak (13,18–23). S vajon miért? Azért, mivel Márk idézett szövege (4,13), valamint Lukács (8,9) szerint *nem* voltak birtokában az előbb jelzett képességnek, és még annak a magvető-példázatnak az értelmét sem tudták fölfogni, amely révén a messiás a maga gondolatait az *egyszerű hallgatóságával* közölte. Egy *másik* eltérés a magvető példázatában azzal kapcsolatos, hogy *hányszoros termést* hoz a jó földbe került gabonaszem. Márk úgy véli, hogy harmincszoros, hatvanszoros, ill. százszoros, *Máté* (13,23) azt állítja, hogy hatvanszoros, ill. harmincszoros, *Lukács* (8,8) szerint pedig százszoros lesz a termése.

NE AGGODALMASKODJATOK. . . !

Korábban, a Máté-féle „hegyi beszéd” szövegében már láttuk, hogy a Jézus-alak a földi javakra való koncentrálás helyett a mennyei dolgokkal való törődést ajánlotta híveinek. Az egyik megjegyzésben pedig akkor utaltam rá, hogy az ilyen vonatkozású intelmek egy része Lukács „síksági

beszéd”-ében ugyan nincs meg, de más helyen nála is olvashatók hasonló gondolatok. A következőkben most ezt az eléggé közismert és fontos szövegrészt idézem a harmadik evangélistától. Mégpedig *Károli* fordításában, mert érzékeltetni akarom, hogy ez a férfiú mily szép, mennyire nemes veretű nyelvezettel ültette át magyarra a bibliai iratokat. Az illető részlet (12,22–31) így szól:

„Monda pedig [Jézus] az ő tanítványainak: Annakokáért mondom néktek, *ne aggodalmaskodjatok* a ti éltetek felől, *mit egyetek*; se a ti *testetek* felől, *mibe öltözködjetek*.

Az élet több, hogynem az eledel, és a test, hogynem az öltözet.

Tekintsétek meg a *hollókat*, hogy nem vetnek, sem nem aratnak; kiknek nincs tárházuk, sem csűrük; és az Isten eltartja őket: mennyivel drágábbak vagytok ti a madaraknál?

Kicsoda pedig az közületek, aki aggodalmaskodásával megnövelheti természetét egy arasszal?

Annakokáért ha ami a legkisebb dolog, azt sem tehetitek, mit aggodalmaskodtok a többi felől?

Tekintsétek meg a *liliomokat*, mimódon növekednek: nem fáradoznak és nem fonnak: Salamon ő dicsőségében sem öltözött úgy, mint ezek közül egy.

Ha pedig a *füvet*, mely ma a mezőn van, és holnap kemencébe vettetik, így ruházza az Isten; mennyivel inkább titeket, ti kicsinyhitűek?

Ti se kérdezzétek, mit egyetek vagy mit igyatok; a ti atyátok pedig tudja, hogy néktek szükségetek van ezekre.

Csak keressétek az Isten országát, és ezek mind megadatnak néktek.”

Magának ennek a szövegnek az intelmeit, persze, nem szabad betű szerint vennünk, hisz elő kell teremtenünk a megélhetésünkhöz szükséges javakat (élelmet, ruházatot stb.), és a munka keltette örömezésről sem mondhatunk le. Annyiban viszont feltétlenül követnünk kell őket, amennyiben a korunkra is oly nagyon jellemző telhetetlenség ellen ösztönöznek, amennyiben azt a helyes *platóni* és *senecai* nézetet tartalmazzák, amely szerint az embernek — ha a megélhetése már biztosítva van — az erényt kell gyakorolnia, s amely szerint „Először legyen meg a szükséges, aztán mindjárt az elégséges.”

A Lukács-evangélium 15. része *három* példabeszédet tartalmaz arról, hogy milyen fontosnak kell tartani, ha csak legalább *egy ember* is megtér a *bűn útjáról*. Ezeket a példabeszédeket a Jézus-alak azért mondja el, mert sok vámszedő és bűnös igyekezett őt hallgatni, s az emiatt zúgolódó *farizeusokat* és *írastudókat* törekedett velük helyes, megbocsátó magatartásra ösztönözni.

Az *első* példázatban (15,1–7) így beszél a zúgolódókhoz: „Ha valakinek közületek *száz juha* van, és *elveszít* közülük *egyet*, nem hagyja-e ott a kilencvenkilencet a pusztában, és nem megy-e addig az elveszettért, amíg meg nem találja? És ha megtalálta, felveszi a vállára örömeiben, hazamegy, összehívja barátait és szomszédait, majd így szól hozzájuk: Örüljetek velem, mert megtaláltam az elveszett juhomat. Mondom nektek, hogy ugyanígy *nagyobb öröm* lesz a mennyben *egyetlen bűnös megtérésén*, mint kilencvenkilenc igaz miatt, akinek nincs szüksége megtérésre.”

A *második* tanbeszédben (15,8–10) a következőket mondja a háborgóknak: „Vagy ha egy asszonynak *tíz drahmája* van, és *elveszt egy* drahmát, nem gyújt-e lámpást, nem söpri-e ki a házát, és nem keresi-e gondosan, míg meg nem találja? És ha megtalálta, összehívja barátnőit és szomszéd-asszonyait, és így szól: Örüljetek velem, mert megtaláltam azt a drahmát, amit elvesztettem. Mondom nektek, így fognak örülni az Isten angyalai *egyetlen bűnös megtérésének*.”

Majd a *harmadik* példázatban (15,11–32) az alábbiakat meséli el a zúgolódóknak: „Egy embernek volt *két fia*. A *fiatalabbik* azt mondta az *apjának*: Atyám, *add ki* nekem a *vagyon* *rám eső részét*. Erre megosztotta köztük a vagyont. Néhány nap múlva a fiatalabbik fiú összeszedett mindent, *elköltözött* egy távoli vidékre, és ott *eltékozolta* *vagyonát*, mert *kicsapongó életet* folytatott. Miután elköltötte mindenét, *nagy éhínség* támadt azon a vidéken, úgyhogy nélkülözni kezdett. Ekkor elment, és *elszegődött* annak a vidéknek egyik polgárához, aki kiküldte őt a földjeire *disznókat legeltetni*. Ő pedig szívesen megtöltötte volna a gyomrát akár azzal az eleséggel is, amit a disznók ettek, de senki sem adott neki.”

„Ekkor *magába szállt*, és azt mondta: Az én *apámnak hány bérese* bővelkedik kenyérben, én pedig itt éhen halok! Útra kelek, *elmegyek apámhoz*, és azt mondom neki: Atyám, *vétkeztem* az ég ellen és teellened. *Nem vagyok többé méltó* arra, hogy *fiádnak* nevezze, tégy engem olyanná, mint béreseid közül egy. És útra kelve el is ment az apjához. Apja már

messziről meglátta őt, megszánta, eléje futott, nyakába borult, és megcsókolta. A fiú ekkor így szólt hozzá: Atyám, vétkeztem az ég ellen és teellened, és nem vagyok méltó arra, hogy fiadnak nevezzen. Az apa viszont ezt mondta szolgálainak: Hozzátok ki hamar a *legszebb ruhát*, húzzatok *gyűrűt* a kezére, és *sarut* a lábára! Azután hozzátok a *hízott borjút*, vágjátok le! *Együnk, és vigadjunk*, mert ez az én fiam, aki meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott. És elkezdtek vigadozni.”

„Az idősebbik fiú pedig a mezőn volt, és mikor hazajövet közeledett a házhoz, zenét és táncot hallott. Előhívott egy szolgát, és megtudakolta tőle, hogy mi történik itt. Mire a szolga így felelt: *Testvéred jött meg*, s apád levágatta a hízott borjút, mivel egészségben kapta őt vissza. Ekkor az *megharagudott*, és nem akart bemenni. De apja kijött, és kérlelte. Ő azonban ezt mondta az *apjának*: Látod, *hány esztendeje szolgálok neked*, soha nem szegtem meg parancsaidat, és te sohasem adtál *nekem még egy kecskét sem*, hogy mulathassak barátaimmal. Amikor pedig megjött *ez a fiad*, aki *parázna nőkkel* tékozolta el vagyondat, levágattad neki a *hízott borjút*. Ő azonban ezt mondta neki: Fiam, te mindig velem vagy, és mindenem a tied. *Vigadnod és örülnöd kellene, hogy ez a testvéred meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott.*”

Az ismertetett három példabeszéd — főként pedig közülük az utolsó — arról szól, hogy *bocsánatot kell tőlünk nyerniük a megtérő bűnösöknek*, mert az emberi lény esendő. Igen ám, de *azok kellő megbecsüléséről sem feledkezhetünk el, akik* önmagukat gyakran nagy erővel megfőkezve a *tisztesség útján járnak*, és rendesen munkálkodnak. Ha ugyanis őket nem értékeljük megfelelően, összedőlés fenyegeti a társadalom erkölcsi épületét.

A HÁLÁS SAMARITÁNUS

Míg az irgalmas samaritánus korábban ismertetett példázata arra ösztönzött, hogy segítsünk rászoruló embertársainkon, addig a *hálás samaritánus* most következő története arra figyelmeztet, hogy a *velünk jót cselekvőknek illik köszönetet mondanunk*. Ez a történet *Lukácsnál* (17,11–18) így hangzik:

„Amikor [Jézus] útban volt Jeruzsálem felé, Samária és Galilea között haladt át. Amint beért egy faluba, szembejött vele *tíz leprás férfi*, akik távol megálltak, és kiáltozva kérték: »Jézus, Mester, könyörülj rajtunk!« Amikor meglátta őket, így szólt hozzájuk: »Menjetek el, mutassátok meg

magatokat a papoknak.« És amíg odaértek, *megtisztultak*. Egyikük pedig, amikor látta, hogy meggyógyult, *visszatért*, és hangosan dicsőítette az Istent. Arcra borult Jézus lábánál, és *hálát adott* neki. Ez pedig samáriai volt. Jézus ekkor így szólt: »*Nem tizen tisztultak-e meg? Hol van a többi kilenc? Nem akadt más, aki visszatért volna, hogy dicsőítse az Istent, csak ez az idegen?*« És azt mondta az Úr: »Kelj fel, menj el, hited megtartott téged.«»

AZ IMÁDKOZÓ FARIZEUS ÉS VÁMSZEDŐ

„Néhány *elbizakodott embernek*, aki igaznak tartotta magát, a többieket pedig lenézte, [Jézus] ezt a példázatot mondta: »*Két ember ment fel a templomba imádkozni: az egyik farizeus, a másik vámszedő. A farizeus megállt, és így imádkozott magában: Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi ember, rabló, gonosz, parázna, vagy mint ez a vámszedő is. Bőjtölök kétszer egy héten, tizedet adok mindenből, amit szerzek. A vámszedő pedig távol állva, még szemét sem akarta az égre emelni, hanem a mellét verve így szólt: Isten, légy irgalmas nekem, bűnösnek. Mondom nektek, ez megigazulva ment el a házába, nem úgy, mint amaz. Mert mindenki, aki felmagasztalja magát, megaláztatik, aki porig megalázza magát, felmagasztaltatik.*«» (Lukács 18,9–14.)

A SZEGÉNY ÖZVEGYASSZONY FILLÉREI

Az ókor egyik legjelesebb bölcselője, *Arisztotelész* a „Nikomakhoszi etiká”-ban a következőt írta: „Könnyen megeshetik . . . , hogy *aki kevesebbet ad, mégis nemesebb adakozó*, mint egy másik, ha kevesebb az, amiből adhat.” (Pais István: „Antik bölcsék, gondolatok, aforizmák.” 135. oldal.) S vajon miért idéztem föl a filozófus e gondolatát? Azért, mivel az Újszövetség egyik részletében pontosan ugyanígy vélekedik a Lukács-evangélium hellenisztikus műveltségű szerzője is, akinél (21,1–4) az alábbiakat olvashatjuk:

„Amikor [Jézus a jeruzsálemi templomban] feltekintett, látta, hogyan dobják a *gazdagok áldozati ajándékaikat* a perselybe. Észrevett ott egy *szegény özvegyasszonyt* is, aki *két fillért* dobott abba, és így szólt: »Bizony, mondom nektek, hogy ez a szegény özvegyasszony mindenkinél többet dobott a perselybe. Azok ugyanis mind a *feleslegükből* dobtak az áldozati ajándékokhoz, ő azonban mindazt beledobta, amije volt, az *egész vagyonát.*»

Az újszövetségi iratokban rendkívül gyakran bukkanunk olyan megfogalmazásokra, hogy a keresztények türelemmel viseljék el az üldöztetéseket, a kínzásokat, törődjenek bele a személyükkel kapcsolatos kellemetlen dolgokba. Ez a beletörődés jelentkezik itt-ott az evangéliumokban is. *Máté* (26,51–52) szerint Jézus pl. így szól az ő elfogásakor mellette kardot rántó és a főpapi szolga egyik fülét levágó követőjéhez: „Tedd vissza helyére a kardodat, mert *akik kardot fognak, kard által vesznek el.*” Hasonló eseményről *János* evangéliuma (18,11–12) is „beszámol”. Nála nem egy névtelen akárki a messiás követői közül az, aki a Máltus nevű főpapi szolga jobb fülét szablyával levágja, hanem éppenséggel a „Köszikla”, azaz Simon-Péter. És ez annál inkább meglepő, mert az evangéliumok mind gyávának ábrázolják ezt a férfiút, aki a főpap házában háromszor tagadja meg később a maga mesterét. Az utóbbi aztán így szól tanítványához: „Tedd hüvelyébe a kardodat! Vagy ne igyam ki azt a poharat, amelyet az Atya adott nekem?” Az ismeretlen valakinek, ill. Péternek a messiás védelmében való fegyveres fellépése érthetővé válik számunkra, ha elolvassuk *Lukács* egyik részletét (22,35–38), amelyben egy *harcias*, a rossz ellen fellépő Jézus-alak a következőt kérdi a maga tanítványaitól: „Amikor elküldtelek titeket [ti. a hit terjesztése céljából] erszény, tarisznya és saru nélkül, volt-e hiányotok valamiben?” Majd, amidőn az apostolok azt válaszolják, hogy semmiben, az alábbi parancsot adja nekik: „Most azonban, akinek van erszénye, vegye elő, ugyanígy a tarisznyát is; és *akinek nincs kardja, adja el a felsőruháját, és vegyen.* Mert mondom nektek: be kell teljenednie rajtam annak, ami meg van írva: És a gonosztevők közé sorolták. Mert ami felőlem elrendeltetett, az most beteljesedik.” Erre a tanítványok megjegyezték, hogy: „Uram, íme, itt van *két kard.*” Jézus pedig így felelt nekik: „Elég!”

Ily módon tehát az újszövetségi Jézus-alak ellentmondó magatartásokat produkál. Ez esetek többségében alázatot, beletörődést hirdet. Némelykor viszont — mint a most említett konkrét történés alkalmával is — *harcias* viselkedést követel az ellenséggel szemben.

Az alábbi, a *jó pásztorról* szóló példabeszédet az újtestamentumi Jézus-alak *farizeusoknak* mondja el, és benne azt fejtegeti, hogy ő a juhoknak (vagyis az igaz keresztény hívőknek) az őrzője, aki életét adja az általa gondozottakért. A *János-evangéliumban* (10,1–15) ez a példabeszéd így hangzik:

„Bizony, bizony, mondom nektek: aki nem az ajtón megy be a juhok aklába, hanem másfelől hatol be, az tolvaj és rabló; de aki az ajtón megy be, az pásztora a juhoknak. Ennek ajtót nyit az ajtóőr, és a juhok hallgatnak a hangjára, a maga juhait nevükön szólítja és kivezeti. Amikor kivezeti a maga juhait, előttük jár, és a juhok követik, mert ismerik a hangját. Idegent pedig nem követnek, hanem elfutnak tőle, mert az idegenek hangját nem ismerik.” Mivel aztán a farizeusok a példázatot nem értették, Jézus így magyarázott nekik tovább: „Bizony, bizony, mondom néktek: *én vagyok a juhok ajtaja*. Aki énelöttem jött, az mind tolvaj és rabló, de a juhok nem is hallgattak rájuk. Én vagyok az ajtó: ha valaki rajtam át megy be, az biztonságra lesz, az bejár és kijár, és legelőt talál. A tolvaj csak azért jön, hogy lopjon, öljön és pusztítson: én azért jöttem, hogy életük legyen, sőt bőségben éljenek.”

„*Én vagyok a jó pásztor. A jó pásztor életét adja a juhokért.* A béres nem igazi pásztor, neki a juhok nem sajátjai. Amikor látja a farkast jönni, elhagyja a juhokat és elfut, a farkas pedig elragadja és elszéleszti őket; a béres elfut, mert csak béres, és nem törődik a juhokkal. Én vagyok a jó pásztor, én ismerem az enyéimet, és az enyéim ismernek engem, ahogy az Atya ismer engem, én is úgy ismerem az Atyát: és *én életemet adom a juhokért.*”

A HIT EREJE

Az eddigiek során már többször szót ejtettem róla, hogy az Újszövetség mily fontosnak tekinti a *hitet*. Most pedig a következőkben összegző célzattal mutatom be, hogy ezt az utóbbi dolgot mind az evangéliumok Jézus-alakja, mind pedig a különféle újtestamentumi iratok szerzői alapvetőnek tartják. Persze — s ez teljesen érthető —, náluk a hit elsődlegesen *vallási* aspektusban jön számításba, s a „krisztusi” tanok feltétlen elfogadását jelenti. Ám jóegynéhány esetben az, amit a hitről elmondanak, *világi* szempontból is megszívlelendő. S vajon miért? Azért, mivel — mint az

ókori görög történetíró, *Thuküdidész* mondta — legtöbbször a jövő bizonytalansága uralkodik dolgainkban, és ha nem tudunk bízni abban, hogy ezt vagy azt képesek vagyunk megtenni, akkor nem mozgósítunk kellő energiát a cselekvés során, aminek következtében nem érjük el a kitűzött célunkat, vagy egyáltalán munkához sem látunk. Tehát a hitre vonatkozó újszövetségi tanok egy aspektusban azt a pozitív ösztönzést tartalmazzák világi szempontból az ember számára, amely a tragédiaíró *Euripidész*nél az ókori időkben ily megfogalmazásban szerepel: „Hozzon bármit a jövőendő, / Mindig a jobbat reméld!” (Pais István: „Antik bölcsék, gondolatok, aforizmák.” 161. oldal.) És meg kell mondani: a kereszténység első századaiban az emberek — főként a szegények és a rómaiak által elnyomott népek — ugyancsak rászorultak az ilyesfajta biztatásra, hogy el tudják viselni a barbár körülményeket, némelykor magát az életet. Épp ezért az újszövetségi keresztény hit nyújtotta bizakodás társadalmi jelentőségét nem szabad lebecsülni.

A *feltétlen hit* szükségességéről és eredményt hozó voltáról gyakran szólnak olyan újtestamentumi részletek, amelyek a messiás vagy az ő valamelyik tanítványa által tett csodáról emlékeznek meg. E szövegek szerint bizonyos betegek rendkívüli meggyógyulása csupán azért következhetett be, mert az illetők hittek abban, hogy majd egészségessé válnak. S mindebben az a reális mozzanat is meghúzódik, hogy a totalitásként létező ember ún. pszichikai tényezői (pl. a gyógyulásba vetett erős hit) előidézhetik a betegség gyengülését vagy teljes megszűnését. Persze, a feltétlen hit követelménye a keresztény iratokban a lényeget tekintve nem a fizikai gyógyítással kapcsolatos, hanem a „krisztusi” tanok elfogadtatását célozza, és szembefordul bármiféle szkepszissel. Igen jól szemlélteti ezt a tényt az, hogy a Jézus-alak az „Isten országá”-ba való eljutást csak azok számára tartja lehetségesnek, akik *gyermeki módon* hisznek. A három szinoptikus evangélium egyaránt tartalmazza ezt az álláspontot. *Márknál* (10,14–15) pl. a messiás így „feddi meg” a maga tanítványait, midőn azok nem engedik, hogy megérintés céljából hozzá vigyenek gyerekeket: „*Engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket, és ne tiltsátok el tőlem őket, mert ilyeneké az Isten országa.* Bizony, mondom nektek: *aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmiképpen sem megy be abba.*” (Vö.: Máté 18,3; Lukács 18,16–17.)

A szóban forgó keresztény hit funkciójáról sajátos jellemzést ad Pálnak a Korinthusiakhoz írott első levele (1,18): „... a *keresztről* [ti. az emberiségnek az állítólagos eredeti bűnből a jézusi kereszthalál általi megváltásá-

ról] szóló beszéd *bolondság* ugyan azoknak, *akik elvesznek* [ti. a nem keresztényeknek], de *nekünk*, akik üdvözülünk, *Istennek ereje*.” Az apostol szerint a Krisztusba vetett *hit*, az evangélium *fölötte* áll a gondolkodásra, az oknyomozó vizsgálódásra és a józan kételkedésre alapozott *filozófiának*. E nézetet részletesen kifejtve és Ézsaiás prófétára (29,14) hivatkozva a most idézett szöveg folytatásában így beszél:

„Mert meg van írva: »Elveszttem a bölcsek bölcsességét, és az értelmesek értelmét elvetem.« Hol a bölcs? Hol az írástudó? Hol e világ vitázója? Nem tette-e *bolondsággá* Isten a *világ bölcsességét*? Mivel tehát a világ a saját bölcsessége útján nem ismerte meg Istent a maga bölcsességében, az tetszett az Istennek, hogy a *bolondságnak látszó igehirdetés üdvöztse* a hívőket. És miközben a *zsidók* jelt kívánnak, a *görögök* bölcsességet keresnek, *mi a megfeszített Krisztust* hirdetjük, aki a zsidóknak megütközés, a pogányoknak pedig bolondság, de magunknak az elhivatottaknak, zsidóknak és görögöknek egyaránt az Isten hatalma és az Isten bölcsessége. Mert az Isten »*bolondsága*« *bölcsebb az emberek bölcsességénél*, és az Isten »*erőtlensége*« *erősebb az emberek erejénél*.

Mert nézzétek csak a ti elhivatásokat, *testvéreim; nem sokan vannak köztetek, akik emberi megítélés szerint bölcsek, hatalmasok vagy előkelők*. Sőt azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében nem előkelők, sőt lenézettek; és a *semmiket*, hogy *semmiké tegye a valamiket*; hogy egyetlen ember se dicsekedjék az isten színe előtt.” (1 Kor. 1,19–29.)

Pál azonban nemcsak azt követeli meg a kereszténytől, hogy hite legyen, hanem — a már tárgyalt „jézusi” felebaráti szeretet elvét továbbvive — azt is, hogy társuljon nála a hithez a *szeretet*. Idevonatkozóan az apostol — az Újtestamentum egyik legszebb részét megfogalmazva — a következőket mondja (1 Kor. 13,1–13):

„*Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem*, olyanná lettem, *mint a zengő érc vagy pengő cimbalom*. És *ha* prófétálni is tudok, ha minden titkot ismerek is, és *minden bölcsességnek birtokában* vagyok, és *ha teljes hitem* van is, úgyhogy hegyeket mozdíthatok el, *szeretet pedig nincs bennem: semmi vagyok*. És *ha* szétszatom egész vagyonomat, és *testem tűzhalálra* szánom, szeretet pedig nincs bennem: semmi hasznom abból. A szeretet türelmes, jóságos; a szeretet nem irigkedik, nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem viselkedik bántóan, nem keresi a maga hasznát, nem háborodik fel, nem rója fel a rosszat. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal. Mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem múlik. De

legyen bár prófétálás: meg fog szűnni, legyen nyelveken való szólás: véget fog érni, legyen ismeret: el fog töröltetni. Mert *töredékes az ismeretünk* és *töredékes a prófétálásunk*. Amikor pedig eljön a tökéletes, megszűnik, ami töredékes. Amikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek; amikor pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermeki dolgokat. Mert most tükör által *homályosan* látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert az Isten. Most azért megmarad a *hit*, a *remény*, a *szeretet*, e három; ezek közül pedig *legnagyobb a szeretet*.”

Az idézett fejtegetés tartalmilag *ellentmond* ama újtestamentumi álláspontnak, amelyről eddig már többször szót ejtettem, amely szerint a kereszténynél a legfontosabb az istenben, a Krisztusban való hit, és amely úgy véli, hogy a másik ember iránti szeretettel szemben primátusa van az isten iránti szeretetnek. Maga ez a szöveg a *másik ember szeretését* a hit, az *isten szeretése fölé rendeli*, és amikor olvasom, mindig arra gondolok, hogy a szerzője talán valamelyik görög *sztoikus filozófus* volt, nem pedig a kereszténység nemzetközi elterjesztéséért oly sokat tevő Pál apostol. Ám bárkitől is ered, a benne kifejeződő mélységes humanizmus minden tisztességes ember szívéhez közel áll, akár vallásos, akár ateista az illető. (Fölhívom azonban rá a figyelmet, hogy ugyanannak a levélnek a végén — 16,22 —, amelyben ez a szép humanista gondolat olvasható, éppenséggel vallási agresszivitással találkozunk. Az író itt a következőt mondja: „Ha valaki nem szereti az Urat, legyen átkozott!” és hasonlóan átkozza Pál azokat a tanokat is, amelyeket nem ő és társai hirdettek: Gal. 1,6–9.)

Míg a most idézett részletben azt fejtegeti a szerző, hogy a szeretet mindenekfölött való dolog, addig egy másik helyen némileg *szembefordul a vakhit álláspontjával*. Tehát azzal a felfogással, amely szerint csupán a gyermeki módon hívők lehetnek igazi keresztények, és csak ők juthatnak be az „Isten országá”-ba. Ebben a szövegben (1 Kor. 14,1–25) azt mondja Pál, hogy az evangélium hirdetője ne csupán az emberek érzelmeire hasson, hanem törekedjék befolyásolni *értelmüket is*. Miközben hangsúlyozza minél több nyelv ismeretének a szükségességét, továbbá azt, hogy lélekkel (érzelemmel) és értelemmel egyaránt kell imádkozni s énekelni, az alábbi szavakkal (14, 20) ösztönzi a keresztényeket egyfajta tudásra: „Testvéreim, *ne legyetek gyermekek a gondolkodásban*, hanem a rosszban legyetek kiskorúak, a *gondolkodásban* ellenben *érettek legyetek*.”

A hit fontosságát az Újszövetségben *Jakab levele* is hangsúlyozza (1,5–8): „Ha pedig valaki nem elég bölcs, kérjen *bölcsességet Istentől*, aki

hűségesen és szemrehányás nélkül ad mindenkinek, és meg is kapja. De hittelt kérje, *semmit sem kételkedve*, mert *aki kételkedik, az olyan, mint a tenger hulláma, amelyet a szél sodor és ide-oda hajt*. Ne gondolja tehát az ilyen, hogy bármit is kaphat az Úrtól, a kételkedő és minden útján állhatatlan ember.” Jakab azonban elengedhetetlennek tartja, hogy a keresztyén *hithez feltétlenül társuljon a humánus tett is*. Levelének egyik híres részében (2,14–17.20.22.26) erről így beszél: „Testvéreim, mit használ, ha valaki azt mondja, hogy *van hite, de cselekedetei nincsenek*? Vajon üdvözítheti őt egyedül a hit? Ha egy férfi- vagy nőtestvérünknek nincs ruhája, és mindennapi eledel nélkül szűkölködik, valaki pedig ezt mondja neki közületek: Menjete el békességgel, melegedjete meg, és lakjatek jól, de nem adjátok meg nekik, amire a testnek szüksége van, mit használ az? Ugyanígy a *hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában*. . . Akarod-e hát tudni, te ostoba ember, hogy a *hit cselekedetek nélkül meddő*? . . . Látjátok tehát, hogy *cselekedetekből igazul meg az ember*, és nem csupán a hit által. . . Mert ahogyan a test halott a lélek nélkül, ugyanúgy a *hit is halott cselekedetek nélkül*.” (Vö.: 2 Péter 1,5.)

Hogy a hit mily fontos szerepet játszik az Újszövetségben, azt összefoglaló jelleggel és rendkívül sokoldalúan a *Zsidókhoz* címzett levél 11. és 12. része írja le. Az alábbiakban idézem ennek az összefoglalásnak a leglényegesebb mozzanatait, amelyek a következők:

„A *hit*. . . a remélt dolgokban való bizalom, és a *nem látható dolgok létéről való meggyőződés*.”

„Hit által értjük meg, hogy a *világokat Isten szava alkotta*, úgyhogy a nem láthatókból állt elő a látható.”

„Hit nélkül. . . senki sem lehet kedves Isten előtt, mert *aki az Istent keresi, annak hinnie kell, hogy ő van*; és megjutalmazza azokat, akik őt keresik.”

„Hit által ajánlotta fel *Ábrahám Izsákot*, amikor próbára tétetett, és egyszülött fiát áldozatul vitte az, aki az ígéreteket kapta. . . .”

„Hit által omlottak le *Jerikó kőfalai*, miután körüljárták azokat hét napon át. Hit által nem veszett el az engedetlenekkel együtt *Ráháb*, a parázna nő, amikor a kémeket békességgel befogadta.”

„Nézzünk fel *Jézusra*, a hit szerzőjére és beteljesítőjére, aki az előtte levő öröm helyett — a gyalázattal nem törődve — vállalta a keresztet, és az Isten királyi székének jobbára ült. Gondoljatek arra, aki ilyen ellene irányuló támadást szenvedett el a bűnösöktől, hogy lelketekben megfáradva el ne csüggedjete.”

A hitre vonatkozó fontosabb újtestamentumi szövegrészletek bemutatása után szükségesnek tartom a következőket megjegyezni: 1) A hithez pozitív cselekedetet társítani óhajtó Jakab voltaképpen azt a nézetet képviseli — csak persze jóval későbbben, és nem világi, hanem vallási keretben —, amelyet a filozófus *Démokritosz* (i. e. 460–375) így fogalmazott meg: „Erényes tettekre... kell törekedni, nem pedig erényes beszédre.” (Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 145. oldal.) 2) A hitet illetően el kell különítenünk egymástól azt, hogy a meggyőződés valami valósan létezőre, megvalósíthatóra, vagy pedig *pusztá képzetekre* vonatkozik-e, mert a bölcselelő *Platón* helyesen mondotta: egészen más dolog valami létezőről hamisat állítani, mint a nem létezőről azt, hogy van. 3) A hamis hiedelmek körén belül el kell választanunk egymástól a *vallási* és a *világi* vonatkozásúakat. 4) Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az ember mindig annak alapján cselekszik, *amit igaznak hisz*; ám nem biztos, hogy a tette alapjául szolgáló vélekedés összhangban áll a valósággal. 5) Az emberiségnek és az egyénnek a maga története során mindig vannak tudásnak tartott nézetei, amelyek egy részéről később kiderül, más részéről pedig talán sosem válik nyilvánvalóvá, hogy hamis. 6) A tevékenységünket közvetlenül meghatározó téves hiedelmek is komoly eredményekhez vezethetnek néha. 7) Ne feledjük el: kellő erősségű „hit”, szenvedély nélkül az ember sohasem alkothat nagyot. Erre célzott *Platón* is, amikor egy helyütt megjegyezte: „... csüggeteg emberek még nem állítottak diadalmi emléket...” (Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 44. oldal.)

TÖRÖDÉS A SZEGÉNYEKKEK, AZ ELESETTEKKEK

Ha valaki lapozgatja a Bibliát, akkor már annak ószövetségi részében számos rendelkezést talál, amely a *szegények*, az *özvegyek* és az *árvák védelmét szolgálja*. Több próféta pedig igen kemény szavakkal ostromozza a gátlástalanul harácsoló, a szegényeket kiszipolyozó és az uralmuk alatt élőket kisemmiző, irgalmatlanul elnyomó hatalmasokat. Idevonatkozóan jóegynéhány részletet mutattam be az ótestamentumi zsidó társadalom elemzésekor. Láthattuk, hogy a „mózesi” törvények kötelezték a jómódúakat: 1) biztosítsanak kalász- és némi szőlőszedési lehetőséget a szegényeknek; 2) minden hetedik évben parlagon kell maradnia a földnek, és termését az arra rászorulóknak fogyasztthassák el; 3) a kürtzengés évében, a megállapított 50. esztendőben az eladott föld kerüljön vissza eredeti „tulajdonos”-

ához, az adósrabszolgák pedig szabaduljanak föl; 4) tiltott dolog az uzso-
ráskodás, a zálogbavétel, a hamis mérés stb.

A szegények, az elesettek melletti kiállás az *Újtestamentumban felerősödik*. Jelzi ezt a tényt már az is, hogy a Jézus-alak a maga 12 tanítványát egyszerű emberek közül választja ki. És még inkább az, hogy az újszövetségi iratokban — nem csupán az evangéliumokban, hanem jóegynéhány levélben és az Apostolok cselekedeteiben is — hangsúlyosan esik szó a szegényekkel való törődés kötelezettségéről, valamint arról, hogy a korai keresztények többsége a társadalom legalsó rétegeihez tartozók közül rekrutálódott. Korábban — pl. a Máténál szereplő „hegyi beszéd” és a Lukácsnál olvasható „síksági beszéd” kapcsán — már szó esett olyan újtestamentumi részletekről, amelyek a szociálisan sanyarú helyzetben lévők mellett szállnak síkra. A következőkben még fölidézek néhány olyan szöveget, amely a korai keresztényektől származó bibliai könyvekben a szegények érdekeit szolgálja.

Mindenekelőtt arra a korábban említett tényre utalok vissza, hogy míg a Máté-féle „hegyi beszéd” a „lelki szegények”-nek, addig a Lukács-féle „síksági beszéd” a tényleges szegényeknek ígéri a mennyek, illetve az isten országát.

Az Apostolok cselekedeteiben (20,35) Pál apostol az epheszoszi keresztény gyülekezet véneinek ezt mondja: „Minden tekintetben megmutattam nektek, hogy milyen *kemény munkával* kell az erőtlenekről *gondoskodni*, megemlékezve az Úr Jézus szavairól, mert ő mondta: *Nagyobb boldogság adni, mint kapni.*”

A most idézett szöveghez hasonlóan a játékonyságra, a szegényeknek történő adakozásra szólít fel Pál a Zsidókhoz írt levélben is, mondván (13,16): „A *jótekonyságról* és az egymással való *közösségvállalásról* pedig el ne feledkezsetek, mert ilyen áldozatokban gyönyörködik az Isten.”

Úgy látszik, hogy a szegényekkel való törődés szempontja általános jellemzője volt a korai kereszténységnek. Erre utal a Galatákhöz küldött levél egyik részlete (2,10), amelyben Pál elmondja, hogy amidőn egyik alkalommal az akkoriban még a kereszténységet illetően meghatározó szerepet játszó jeruzsálemi gyülekezet vezetőit fölkereste, azok szabad kezet adtak neki és társainak a térítésre vonatkozóan. Csupán egy kikötésük volt: „Csak azt kérték, hogy *emlékezzünk meg a szegényekről.*” „Ezt én [jegyzi meg aztán az apostol a címzetteknek] — éppen ezért — igyekeztem is megtenni.”

Az elesettek mellett az Újtestamentumban talán a leghatározottabban

kiálló *Jakab* a maga levelében (1,27) ugyancsak humánus magatartásra ösztönöz, és így beszél: „Tiszta és igazi kegyesség az Isten és az Atya előtt ez: *meglátogatni az árvákat és az özvegyeket nyomorúságukban*, és tisztán megőrizni az embernek önmagát a világtól.” *Jakab* azonban nemcsak ösztönöz az elesettek segítésére, hanem egyúttal kemény hangon ostromozza azokat, akik a keresztyén közösségekben kivételeznek, megvetik a szegényeket, és a gazdagokat „udvarolják körül”. Az apostol a maga levelének egyik helyén (2,1–9), amely az egész Újtestamentum egyik legszebb részlete, a következőket mondja:

„Testvéreim, amikor dicsőséges Urunkba, a Jézus Krisztusba vetett hitetek szerint éltek, *ne legyetek személyválogatók*. Mert ha belép hozzátok a gyülekezetbe fényes ruhában egy *aranygyűrűs férfi*, és ugyanakkor egy *szegény* is belép kopott ruhában, és ti arra figyeltek, aki a *fényes ruhát viseli*, sőt ezt mondjátok annak: »*Te ülj ide kényelmesen*«, a *szegényhez* pedig így szóltok: »*Te állj oda*«, vagy »*Ülj ide a zsámolyhoz*«, nem kerültök-e *ellentmondásba önmagatokkal*, és nem lettetek-e *gonosz szándékú bírakká*? Figyeljete csak ide, szeretett testvéreim: *vajon nem Isten választotta-e ki* azokat, akik a világ szemében *szegények*, hogy hitben gazdagok legyenek, és örököljék azt az *országot*, amelyet Isten az őt szeretőknek ígért? *De ti megszégyenítettétek* [Károli: meggyaláztátok] *a szegényt*. Vajon nem a *gazdagok hatalmaskodnak-e rajtatok*, nem ők hurcolnak-e titeket törvény elé? Nem ők káromolják-e azt a szép nevet, amelyről titeket elneveztek? Ha ellenben betöltitek a királyi törvényt az Írás szerint: »Szeresd felebarátodat, mint magadat!« — helyesen cselekesztek. De ha *személyválogatók* vagytok, bünt követtek el, és a törvény mint törvényszegőket ítél el titeket. Mert aki valamennyi törvényt megtartja, de akárcsak egy ellen is vét, az valamennyi ellen vétkezett. Mert aki ezt mondta: »Ne paráználkoddj!«, ezt is mondta: »Ne ölj!« Ha pedig nem paráználkods, de ölsz, megszegted a törvényt. Úgy beszéljete, és úgy cselekedjete, mint akiket a szabadság törvénye ítél meg. Mert az ítélet irgalmatlan ahhoz, aki nem cselekedett irgalmasságot, az irgalmasság ellenben diadalmaskodik az ítéleten.”

A szeretet- vendégség *Jakab* idézett sorai némiképp — igaz, nem kimondott formában — utalnak az öskeresztyények egy sajátos intézményére, a *szeretetvendégségre*, az *agapéra* (az utóbbi kifejezés a szeretek jelentésű *agapao* ógörög szóból ered). Maga ez az intézmény, úgy látszik, egy időn át igen jellemző volt a „krisztusi” eszméket követő

emberek kollektívaira, s benne nem csupán a szegény hívőtársakkal való törődés fejeződik ki, hanem az is, hogy a korai keresztények igen közeli időre várták a világ végét, és ezért közülük sokan — lemondva a munkáról — a meglévő javakat igyekeztek fölélni. Hogy számos őskeresztény gyülekezetben milyen belső közösségi viszonyok léteztek, arról több újtestamenti szövegrészlet tudósít. Az alábbiakban megemlítek néhány ilyen helyet.

Az Apostolok cselekedetei (2,42–47) beszámol róla, hogy amikor pünkösd napján a „Szentlélek” „kitöltetett” a tanítványokra, az apostolok prédikálni kezdtek, és térítőmunkájuknak (főként pedig Péter tevékenységének) köszönhetően 3000 ember csatlakozott hozzájuk, s létrejött az *első keresztény gyülekezet*. Az utóbbi tagjairól aztán a szóban forgó irat elmondja: „Ezek pedig kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban. Félelem támadt minden lélekben, és az apostolok által sok jel és csoda történt. Mindazok pedig, akik hittek, *együtt voltak és mindenük közös volt. Vagyonukat és javaikat eladták, szétosztották mindenkinek*: ahogyan éppen szükség volt rá. Napról napra állhatatosan, egy szívvel, egy lélekkel voltak a templomban, és amikor házanként megtörték a kenyeret, ujjongással és tiszta szívvel részesültek az *ételben*; dicsérték az Istent, és kedvelte őket az egész nép. Az Úr pedig napról napra növelte a gyülekezetet az üdvözülőkkel.”

Hasonló módon írja le az őskeresztény gyülekezet belső viszonyait az Apostolok cselekedeteinek egy másik része (4,32–37) is, mondván:

„A *hívők összessége* pedig szívében és lelkében *egy* volt. *Senki* sem mondott *vagyonából semmit sem a magáénak*, hanem *mindenük közös* volt. Az apostolok pedig nagy erővel tettek bizonyosságot az Úr Jézus feltámadásáról, és nagy kegyelem volt mindnyájukon. *Nem* volt közöttük *egyetlen szűkölködő* sem, mert *akiknek földjük vagy házuk* volt, *eladták* azokat, az eladott javak *árát* pedig elhozták, és letették az apostolok lábai elé, szétosztották *mindenkinek* úgy, ahogyan szüksége volt rá. *József* például, akinek az apostolok a *Barnabás* mellénevet adták, ami azt jelenti: Vigasztalás fia, egy ciprusi származású lévita, mivel földje volt, szintén eladta, elhozta a pénzt, és letette az apostolok lábai elé.”

Az elmondottak arra utalnak, hogy (legalábbis egyes) őskeresztény gyülekezetek *fogyasztási kommunizmusban* éltek. Nem köztulajdonra és az annak alapján végzett kollektív termelőmunkára törekedtek, hanem csak azt igyekeztek fölélni, amit az újonnan megkeresztelkedett egyének a kollektívába bevittek. A javak közösségi fogyasztása azonban, amelyet a

Jézus-alak, az Újtestamentum által oly sokszor megígért közeli világvégben való hit determinált, hamarosan válságba került. Egyfelől azért, mivel — mint fentebb már szó esett róla — a régi ég és föld elmúlásáról, és az új ég és új föld megteremtődéséről szóló jóslatok nem teljesedtek be, ami miatt különben csúfolták a „pogányok” a keresztényeket. Másrészt azért, mivel mind több gazdag keresztelkedett meg, aki nem volt hajlandó vagyonát a gyülekezet rendelkezésére bocsátani, és az ilyen „lelki szegények”-nek is helyet kellett biztosítani a „mennyeek országá”-ban. Harmadszor pedig azért, mivel némelyek visszaéltek az eredetileg humánus célzatú szeretetvendégségi összejövetelekkel, és lakmározásra használták ki, illetve orgiákká változtatták az agapékat. *Júdás levele* (3–4.12–13) erről egyértelmű adatokat közöl, mondván a címzetteknek: „Szeretteim, miközben teljes igyekezettel azon fáradoztam, hogy közös üdvösségünkéről írjak nektek, szükségesnek láttam, hogy ezt az intést megírjam: küzdjetek a hitért, amely egyszer s mindenkorra a szentekre bízott. Mert *belopóztak* közétek bizonyos emberek, akik régóta elő vannak jegyezve erre az ítéletre: istentelenek, *akik a mi Istenünk kegyelmét kicsapongásokra használják* [Károli: *bujálkodásra fordítják*] és a mi egyedüli uralkodónkat és Urunkat, Jézus Krisztust megtagadják. . . Ezek *szennyfoltok* szeretetvendégségeiken, akik *szemérmetlenül veletek lakmároznak és hizlalják magukat*. Olyanok, mint a *víz nélkül való fellegek*, amelyeket szelek sodornak, mint az *ősz végi gyümölcstelen fák*, amelyek gyökerestől kiszakítva kétszer hálnak meg; mint a *tenger megvadult hullámai*, amelyek saját szégyenüket tájékozzák, *bolygócsillagok*, akikre az örök sötétség homálya vár.”

Anániás és Szafira Ha már szót ejtettem (egyres) öskeresztény gyülekezetek fogasztási kommunizmusáról, úgy vélem, föltétlenül ki kell térnem arra a két emberre, *Anániásra* és *Szafirára*, aki az Apostolok cselekedetei (5,1–11) szerint mint új keresztény nem teljességgel tett eleget ama szabálynak, amely így szólt: a hívővé lett egyén minden vagyonát köteles volt eladni, és az érte kapott pénzt hiánytalanul a közösség rendelkezésére kellett hogy bocsássa. Az említett személyek tragikus (és bizonyára megfélemlítési szándékú) újszövetségi története a következőképp hangzik:

„Egy ember, név szerint *Anániás*, feleségével, *Szafirával* együtt *eladott egy birtokot*, és *árából* feleségének tudtával *félretett magának*, egy részét pedig elvitte, és az apostolok lábai elé tette. Péter azonban így szólt: »Anániás, miért szállta meg a sátán a szívedet, hogy hazudj a Szentlélek-

nek, és félretegyél magadnak a föld árából? Ha megmaradt volna, nem neked maradt volna-e meg, és miután eladtad, nem te rendelkezél az árával? Mi indította szívedet ilyen cselekedetre? Nem embereknek *hazudtál*, hanem az *Istennek*.» Amint meghallotta *Anániás* ezeket a szavakat, összeesett, és *meghalt*. Erre *nagy félelem* szállta meg mindazokat, akik ezt hallották. Az ifjak pedig felálltak és betakarták őt, majd kivitték és eltemették. Mintegy *három óra múlva* a *felesége* is bement, mit sem tudva a történetekről. *Péter* [a teljes vételőrárt említve neki] megkérdezte tőle: »Mondd meg nekem, ennyiért adtátok-e el a földet?« Az így felelt: »Úgy van, ennyiért.« *Péter* erre így szólt hozzá: »Miért egyeztetek meg abban, hogy megkísértitek az Úr Lelkét? Íme, azok, akik a férjedet eltemették, az ajtó előtt állnak, és kivisznek téged.« Az *asszony* pedig azonnal összeesett a lába előtt, és *meghalt*. Amikor bejöttek az ifjak, halva találták, kivitték őt is, és eltemették a férje mellé. Erre *nagy félelem* szállta meg az egész *gyülekezetet* és mindazokat, akik hallották ezeket.”

Amikor ezt a most ismertetett történetet ismételten elolvastattam, minduntalan a következő kérdések motoszkáltak a fejemben: Vajon honnét tudta *Péter*, hogy a házaspár az eladott birtok árának egy részét félretette, és nem szolgáltatta be a közösségnek? Talán valamely természetfeletti képesség vagy valakinek a besúgása révén jutott tudomására, hogy *Anániás* és *Szafira* megszegte a gyülekezetben uralkodó igen szigorú törvényt? És aztán mitől halt meg a két házastárs? Esetleg a kollektívában honos kegyetlen szigortól való nagy félelem miatt, amelyre a szöveg ismételten utal? Netán kivégezték őket, hogy ezáltal másokat elrettentsenek hasonló cselekedettől? Vajon kizárhatjuk-e ezt az utóbbi lehetőséget, ha arra gondolunk, hogy *Anániást* azonnal — és a *felesége* tudta nélkül! — eltemetik, ha figyelembe vesszük, hogy *Anániás* és *Szafira* halálakor (kivégzésekor?) csak *Péter* van jelen? És mi okból szerepel ez a különös történet az Újtestamentumban? Lehet, hogy egy ténylegesen lezajlott eseményről tudósítja a Biblia mai olvasóját? Vagy esetleg csupán arra szolgált, hogy a vele megfélemlített őskeresztények a pénzüket hiánytalanul befizessék a közösség pénztárába? — Mily sok kérdés, és egyikre sem tudunk megfelelő választ adni!

Az eddigiek során már többször szó esett arról, hogy milyen ideológiai forrásokra támaszkodott az újtestamentumi kereszténység. A kútfők közül számtalanszor említettem az Őszövetséget, és némely vonatkozásban utaltam az időszámításunk kezdete táján létezett zsidó vallási irányzatokra is. Az utóbbiak közül főként a *farizeusokéra*, amelyhez születésénél fogva maga Pál apostol is tartozott, és amelynek jóegynéhány tana éppen e férfiú révén átkerült az Újszövetségbe. Némely aspektusban említést tettem a másik zsidó vallási irányzatról, a *szadduceusokéról* is, amelynek képviselői gyakran kigúnyolták a „krisztusi” eszméket, támadták az őskeresztények több álláspontját, és amelyet épp ezért mint a Jézus-alakhoz kötődő vallás igen komoly ideológiai ellenfelét írják le az újtestamentumi szerzők, főként pedig az evangélisták. Viszont szinte alig ejtettem szót a korabeli zsidó vallás harmadik irányzatáról, az *esszénusokéról*. A vele kapcsolatos eddigi hallgatásom részbeni oka az, hogy ezt a sajátos és ugyanakkor igen jelentős mozgalmat az *Újszövetség egyetlen írása sem említi*. Vajon mi az oka az utóbbi meglepő ténynek? Talán az, hogy a Jeruzsálemben megjelenő őskeresztények sohasem kerültek kapcsolatba az esszénusokkal, és ezek nem gyakoroltak rájuk semmiféle hatást? Vagy esetleg az a helyzet, hogy némely igen lényeges mozzanatban éppenséggel az esszénus irányzattól kölcsönöztek elveket, magatartásmódokat, de a későbbi kereszténység számára ez a múltbeli kötődés már terhessé vált, és ezért az Újtestamentum összeállítói az i. sz. 4. században a kánonba fölvett iratokból kiirtottak minden olyan részletet, amely az esszénusokhoz fűződő hajdani szoros kapcsolatra utalt? Minden valószínűség szerint ez *utóbbi* dologról van szó. Épp ezért feltétlenül szükségesnek tartom *bemutatni* az olvasónak az *esszénusok mozgalmát*. Teszem ezt olyképpen, hogy idézem azt a hosszú, ám igen érdekes szöveget, amely Flavius *Josephusnál* a három „zsidó szektá”-ról szól, és amely legrészletesebben épp az esszénusok — korántsem egységes — vallási irányzatát írja le. („A zsidó háború.” Gondolat Kiadó, 5. kiadás, 1964. II. 8. 148–154. oldal.) És hogy miért most keríték erre sort? Nos, azért, mivel a legutóbb tárgyalt őskeresztény *szere-tetvendégség* és az ennek alapját képező sajátos *vagyonközösség* is minden valószínűség szerint az esszénusoktól került át a „krisztusi” vallásba.

Josephus a következőket mondja:

„... a zsidóknál *három* filozófiai iskola van: az egyik a *farizeusoké*, a másik a *szadduceusoké*, és a harmadik, amely *különösen szigorú szabályok*

szerint él, az úgynevezett esszénusoké. Ezek ugyancsak zsidó nemzetiségűek, de sokkal jobban szeretik egymást, mint a többiek. Az érzéki élvezeteket elkerülik, mert bűnnek tartják, viszont erénynek minősítik az önmegtartóztatást és a szenvedélyek megfékezését. A házasságot megvetik, de idegen gyermekeket fogadnak magukhoz még zsenge korukban, amikor taníthatók; ezeket rokonaiknak tekintik, és a maguk erkölcsében nevelik. De azért a házasságot és a családszaporodást ezzel nem törlik el, csak ők maguk őrizkednek az asszonyok erkölcstelenkedéseitől, mert az a meggyőződésük, hogy nincs asszony, aki hűséges maradna férjéhez.

A gazdagságot megvetik, és csodálatos intézményük a vagyonközösség; nincs náluk senki, akinek többje volna, mint a másiknak. Tudniillik náluk szabály, hogy aki be akar lépni a szektába, köteles odaajándékozni vagyonát a közösségnek, és ezért náluk nincsen sem megalázó szegénység, sem mérhetetlen gazdagság, hanem mindaz, ami az egyesek vagyonából összegyűlt, mindnyájuknak közös vagyona, mintha testvérek volnának. Az olajat szennyesnek tartják, és ha valakit megkennek, akkor az lemossa testéről; mert a durva bőrt éppoly dicséretesnek tartják, mint azt, hogy mindig fehér ruhát viselnek. A közös vagyon kezelőit [ilyen kezelő, pénztáros volt a Jézus-alakot „eláruló” Júdás is] szótöbbséggel választják, és kivétel nélkül mindenki köteles a közösség érdekében munkát vállalni.

Nincs külön városuk, hanem minden városban külön laknak. A szekta tagjainak, akik máshonnan jönnek hozzájuk, mindenüket rendelkezésükre bocsátják, hogy csak használják, mintha a sajátjuk volna, és olyan emberekhez is, akiket soha életükben nem láttak, úgy mennek be, mintha a legjobb barátaik volnának. [Az Újszövetség számos ilyen természetű adatot tartalmaz a Jézus-alakról és tanítványairól.] Ezért útra sem visznek magukkal semmi egyebet, csupán fegyvert védekezésül a rablók ellen. Minden városban van a szektának gondnoka, elsősorban azért, hogy az idegeneket ellássa ruházattal és minden szükségessel. Ruházatuk és egész külső megjelenésük olyan, mint az iskolás gyermekeké: ruhát és cipőt addig nem váltanak, amíg egészen el nem rongyolódott vagy el nem kopott a hosszas használatban. Nem vásárolnak egymástól, nem adnak el egymásnak semmit, hanem mindenki odaadja a maga tulajdonából a másiknak azt, amire neki van szüksége. Sőt minden ellenszolgáltatás nélkül megilleti őket a másiktól mindaz, amire szükségük van.

Istent sajtáságos módon tisztelik. Ugyanis napfelkelte előtt nem ejtenek ki szentségtelen szót, hanem a Naphoz ősi imádságokat intéznek, mintha könyörögnének, hogy keljen fel. Erre az előljárók elbocsátják őket a napi

munkára, hogy mindegyik végezze a maga mesterségét. Miután pedig délelőtt 11 óráig *szorgalmasan dolgoztak*, megint összejönnek egy-egy meghatározott helyen, vászonkötényt öltenek, és hideg vízben lemossák testüket. A tisztálkodás után átvonulnak egy külön *épületbe*, amelybe *más szekta tagja nem* teheti be a lábát, és megtisztultan, mintha csak *szentélybe* mennének, úgy lépnek be az *étterembe*. Csendben leülnek, és ekkor a pék sorjában egy-egy kenyeret tesz eléjük, a szakács pedig mindenki elé tányért egy tál étellel. Étkezés előtt a *pap imádkozik*, és az imádság előtt nem szabad az ételhez nyúlni. Étkezés után megint imádkozik, úgyhogy az étkezés elején és végén dicsőítik az Istent mint az étel adóját. Miután szent ruházatukat levetették, megint elmennek dolgozni, egészen alkonyatig. Ekkor visszatérnek, és ismét ugyanígy étkeznek; ha *vendégeik* vannak, azok is részt vesznek a közös étkezésen. Sem láрма, sem kiabálás nem szentségteleníti meg házukat, hanem *sorjában beszélnek*, egymás után. A külső emberekre úgy hat ez a csend, mint valami hátborzongató titok; pedig ennek a csendnek a magyarázata csak állandó mértékletességük, mert *csak annyit esznek és isznak, amennyi okvetlenül szükséges*.

Az esszénusok *semmit* sem tesznek *előljáróik parancsa nélkül*, és csak *két* tekintetben élveznek *teljes szabadságot*: mások *megsegítésében* és a *könyörületesség* gyakorlásában. Így mindegyik köteles segítségére sietni annak, aki támogatásra szorul, ha ugyan méltó rá, és köteles az *éhezőknek ételt* adni; de *rokonainak* az előjáró engedélye nélkül *semmit* sem szabad ajándékozniok. Haragjukat kellőképpen mérsékelik, szenvedélyeiket megzabolázzák, *adott szavukat megtartják*, a *békességen* munkálkodnak. *Adott szavuk szentebb, mint az eskü*, sőt nem is esküsznek, mert az esküt rosszabbnak tartják az esküszegésnél. Azt mondják, máris hitelét veszttette az, akinek csak akkor hisznek, ha Istenre hivatkozik. Szívesen tanulmányozzák a *régiek írásait*, és főképpen a *lélek* és a *test* javára vonatkozó részleteket olvassák bennük. Ezekből állapítják meg, hogy miféle gyógynövények orvosolják a betegségeket, valamint a kövek gyógyító erejét is.

Aki *be akar lépni*, azt *nem* veszik fel *rögtön* maguk közé, hanem először a közösségen *kívül* kell élnie *egy esztendeig*, az ő életmódjuk szerint; ez alkalommal kis baltát, a már fentebb említett kötényt és fehér ruhát kap. Ha a próbaidő alatt bizonyosságot tett önmegtartóztatásáról, akkor közelebb jut a közösséghez, részesül a *megtisztító szent fürdőben*, de a közös életbe még nem veszik fel. Miután bizonyosságát adta állhatatosságának, *még két évig* megvizsgálják *jellemét*, és ha ebben a tekintetben is méltónak bizonyul, csak akkor veszik fel véglegesen a rendbe. De mielőtt részt

vehetne a közös étkezésen, a többi tag előtt *rettenetes esküt* kell tennie, hogy mindig tiszteli az istenséget, teljesíti kötelességeit embertársai iránt, *sem a maga akaratából, sem parancsra nem okoz kárt* senkinek, mindig gyűlöli a gonoszokat, és támogatja az igazakat, *engedelmességet* tanúsít mindenki, de különösen a *felsőbbség iránt*, mert akinek *hatalma* van, az *csak Istentől* kaphatta. Továbbá meg kell esküdnie, hogy ha esetleg *előljáróvá* lesz, soha *nem* bizakodik el hatalmában, és sem ruházatával, sem egyéb cífraságokkal *sem akar különb lenni* azoknál, akik alája vannak rendelve. Továbbá kötelezi magát, hogy mindig *hű* marad az *igazsághoz*, megveti a hazugságot, tisztán tartja kezét a *tolvajlástól*, lelkét pedig a *pizkos nyereszkedéstől*, semmit *el nem titkol* társai előtt, viszont idegenek előtt *nem árulja el a rend titkait*, akkor sem, *ha halálra kínozzák*; végül megesküszik, hogy a tanításokat csak olyan alakban közli másokkal, ahogy vele közölték, hogy sohasem követ el útonállást, hogy rendje könyveit és az angyalok neveit titokban tartja. Ilyen esküvel kötik magukhoz a jelölteket.

Akire valamilyen *súlyos bűn* bizonyul rá, azt *kizárják* a rendből s az ilyen kizárt rendtag gyakran igen *nyomorultul pusztul el*. Mivel az eskü és a szabályzatok értelmében *nem szabad elfogadnia táplálékot* olyanoktól, akik nem tagjai a rendnek, kénytelen füveken tengődni, úgyhogy teste elsovad, és végül is éhenhal. Épp ezért már több ízben megtörtént, hogy az ilyen szerencsétleneket, amikor már a végét járták, szánalomból megint visszavették a rendbe, amennyiben elegendő büntetésnek tartották bűneiért az elszenvedett halálos gyötrelmeket.

Nagyon lelkiismeretes és igazságos módon járnak el a *bíráskodásban*. Csak akkor ítélik meg, *ha* legalább *százan* vannak együtt, s ítéletük megváltoztathatatlan. Isten után legnagyobb tisztelettel a *törvényhozó* nevét övezik; azt, aki ezeket káromolja, *halállal* büntetik. *Dicséretes* dolognak tartják *engedelmeskedni az idősebbeknek és a többségnek*. Tehát ha tizen vannak együtt, soha sincs, aki a másik kilenc beleegyezése nélkül felszólalna. Továbbá óvakodnak attól, hogy előre vagy jobb felé köpjenek. *Szombat*on még a *zsidóknál is szigorúbban tartózkodnak a munkától*, és ezért nemcsak ételeiket készítik el már előző nap, hogy szombat *ne* kelljen *tűzet* gyújtaniok, hanem ezen a napon még csak egy edényt sem mernek elmozdítani a helyéről, vagy akár a *szükségüket elvégezni*. Más napokon *kapájukkal* — mert ilyenféle az a kis balta, amelyet az újonnan belépők kapnak — egy láb mély *gödröt* ásna, beburkolóznak köpenyükbe, hogy meg ne sértsék Isten fényes *napját*, *elvégzik szükségüket*, és a kiásott

földdel betöltik a gödröt; erre a célra mindig a legfélreesebb helyeket választják ki. És ámbár testük kiürítése természetes dolog, mégis *meg szoktak utána mosakodni*, mintha csak beszennyezték volna magukat.

Aszerint, hogy mennyi ideje tartoznak a rendbe, *négy fokozatba* sorolják őket, és az *alacsonyabb fokozatúak*, annyira *hitványabbak* a magasabb fokozatúaknál, hogy ezek, ha hozzájuk érnek, máris kötelesek megmosakodni, mintha csak más törzsbeli beszennyezte volna őket. *Igen hosszú életűek*, közülük sokan túlélik századik évüket is, aminek véleményem szerint *egyszerű és rendszeres életmódjuk* a magyarázata. Minden szerencsétlenséget nyugodtan tűnnek; a fájdalmakat nagy lelkierővel legyőzik, és a *dicsőséges halált többre becsülik a leghosszabb életnél is*. Ez a magatartásuk különösen a rómaiak elleni [i. sz. 70-ben a zsidók vereségével zárult] háborúban állta ki a próbát: kínpadra vonták őket, kifacsarták, égették, összetörték tagjaikat, minden elképzelhető kínzóeszközzel meggyötörték, hogy kényszerítsék őket a törvényhozó szidalmazásra vagy tiltott ételek élvezésére, de sem az egyiket, sem a másikat nem tudták elérni. Nem könyörögtek hóhéraiknak, nem siráncokztak, hanem gyötrelmeik közben mosolyogtak, kigúnyolták kínzóikat, és bátran haltak meg, abban a meggyőződésben, hogy *lelkük halhatatlan*.

Ugyanis megingathatatlanul hisznek benne, hogy a *test* ugyan *romlandó* és elenyészik, a *lélek* azonban *halhatatlan*, s örökké él; a legfinomabb éterből származik, s valami természeti varázslat révén *leszáll*, és a *test*, mint *börtön*, magába zárja. Mihelyt azonban kiszabadul a test börtönéből, boldogan a magasba lebben, mintha hosszú szolgaságból szabadult volna. A görög filozófusok véleményével egyezően azt állítják, hogy a *jók tovább élnek* az óceánon túl, olyan helyen, ahol sem eső, sem hőség nem zaklatja őket, hanem az óceán felől fújdogáló állandó zefír üdíti; viszont a *gonoszok* sötét és jéghideg barlangba kerülnek, *örök szenvedésre*. Ugyanez a gondolat megvan, úgy tudom, a görögöknél is, akik azt tanítják, hogy hőseik, a hőroszok és félistenek, a boldogok szigetein tartózkodnak, a gonoszok lelkei pedig az elkárhozottak helyén, a Hadésben, ahol a monda szerint Sisypchos, Tantalos, Ixion és Tityos bűnhődnek. Ezzel mindenekelőtt a lélek halhatatlanságát akarják bizonyítani, egyúttal azonban *buzdítani* akarnak az *erényre* és *elrettenteni a bűntől*, mert arra számítanak, hogy a *jók* földi életük alatt, a *halál utáni jutalom reményében*, *még jobbakká* lesznek, a *gonoszok* pedig *félelemből visszariadnak gáztetteiktől*, mert bizonyosra vehetik, hogy ha életükben nem is derül ki gonoszságuk, a *túlvilágon* utoléri őket az *örök büntetés*. Az esszéusoknak ez a tanítása a

lélekről ellenállhatatlan csaletéek, amellyel magukhoz vonzzák azokat, akik egyszer megízlelték bölcsességüket.

Egyébként olyanok is vannak köztük, akik (miután ifjúságuktól fogva a szent könyvekkel és a próféták írásaival foglalkoztak, és sokféle tisztuláson átestek) azt állítják, hogy meg tudják mondani a jövőndőt; és valóban ritka eset, hogy valamelyik jóslatuk ne teljesednék.

Ezenkívül az *esszéneus* szektának van egy másik ága is; ezeknek az életmódja, erkölcsi és szokásai olyanok, mint amazoké [ti. mint az eddig ismertetett első irányzathoz tartozóké], csak a házasságról vallott nézetük más. Ugyanis azt tartják, hogy azok, akik nem kötnek házasságot, elhanyagolják az élet legfontosabb célját, az utódok szaporítását, vagy még inkább: ha mindenki így gondolkodnék, akkor hamarosan kihalna az emberiség. A mennyasszonyoknak azonban három évi próbaidőt szabnak, és ha háromszoros tisztulás után bebizonyosodik, hogy alkalmasak a szülésre, akkor feleségül veszik őket. A terhesség ideje alatt testileg nem érintkeznek feleségükkel, annak bizonyosságául, hogy nem kéjelgés, hanem gyermeknemzés céljából házasodnak. A nők ingben, a férfiak kötényben fürdenek. Ilyen az életmódja ennek a szektának.

A két előbb említett [ti. a farizeus és a szadduceus] szekta közül a *farizeusok* azt tartják magukról, hogy ők a legrégibb felekezet mind a három közül, ők magyarázzák a leghitelesebben a törvényt; azt tanítják, hogy mindennek az ura az Isten és a végzet; hogy a jó és a rossz cselekedet az emberek szabad akaratától függ ugyan, de minden dolgukba belejátszik a végzet. Viszont a másik szekta tagjai, a *szadduceusok* kereken tagadják a végzetet, és azt állítják: Isten egyáltalán nem törődik azzal, hogy az ember cselekszik-e gonoszat, vagy nem: a jó és rossz cselekedetek teljesen az ember szabad akaratától függnek, és mindenki szabadon választja ezt vagy azt. Továbbá tagadják a lélek halhatatlanságát, valamint a túlvilági büntetéseket és jutalmakat. A *farizeusok* szeretik egymást, és a közösség érdekében összetartanak, a *szadduceusok* azonban nemcsak egymáshoz ridegek és barátságtalanok, hanem törzsrokonaikhoz is oly zordak, mint-ha idegenek volnának. Ennyit akartam elmondani a zsidók filozófiai irányzatairól."

Ha az esszéneusok Josephus által leírt sajátosságait összevetjük az újszövetségi kánonban foglaltakkal, akkor megállapíthatjuk: az őskeresztények igen sok dolgot vettek át a zsidó vallás e különös képviselőitől. Nem csupán a *vagyonközösség* fentebb említett intézményét, hanem még a következő dolgokat is: a lélek halhatatlanságára vonatkozó tant (amely

egyébként a farizeus Pál révén a farizeus irányzattól is bekerülhetett a „krisztusi” vallásba); az *érzéki élvezetek ellenzését*; a *házasságnak* vagy teljes *elvetését*, vagy csupán sajátos igenlését; a *felebaráti szeretet* kötelezettségét, azt a szokást, hogy a különféle helységekben lakó esszénusok a számukra egyébként idegen esszénus társak dolgait minden további nélkül használhatják (gondoljunk csak rá: a Jézus-alak ugyanilyen módon vitet magának szamarat a virágvasárnapi bevonulás céljára, és hasonló módon rendelkezik arról, kinél óhajtja elkölteni az utolsó vacsorát); az *eskü ellenzését* és a *felsőbb*, állítólag istentől eredő *földi hatalmasságok* tiszteletét. Persze, az említett dolgok kisebb-nagyobb *módosulással* kerültek át a kereszténységbe. Némely esszénus sajátosságot illetően pedig a keresztények *tagadó* álláspontot képviselnek: a világvég közeli időre való várása miatt pl. nem akarnak dolgozni, a zsidó szombatot nem tartják meg (a Jézus-alak gyógyít, tanítványai kalászt tépnek) stb. Mindenesetre az öskeresztények által az esszénusoktól átvett dolgok vázlatos felsorolása is érthetővé teszi számunkra, hogy a „Messiás”-alakhoz kötődő, már a magántulajdont szentesítő és a vagyoni, ill. fogyasztási közösséget ellenző későbbi „krisztusi” vallás kánonja miért hallgat az egyik eredeti forrását képező zsidó esszénus irányzatról.

ÚJTESTAMENTUM ÉS EMBERI EGYENLŐSÉG

A kereszténység teológusai a történelem során nem csupán azt hangoztatták a múltban — és emlegetik a jelenben —, hogy az ő vallásuk a szegények, az elesettek, az árvák, az özvegyek szószólója. Egyúttal azt is igyekeznek elhíttetni a Jézus-alak követőivel (és általában mindenkivel), hogy az újszövetségi messiás az *emberek közötti egyenlőségért* szállt síkra. Ezen álláspontjuk igazolása céljából az Újtestamentumból különféle textusokra hivatkoznak. Az utóbbiak közül a legfontosabbakat most én is földízelem, hogy lássuk: a Jézus-alak valóban az általános humanizmust, az emberek közötti egyenlőség elvét képviseli-e?

Pál a Rómaiakhoz írt levelében egy helyütt (1,14–17) ezzel összefüggésben a következőt mondja a címzetteknek: „Görögöknek és barbároknek, bölcseknek és tudatlanoknak is adósa vagyok: ezért igyekszem olyan szenvedélyesen arra, hogy nektek is, akik Rómában vagytok, hirdessem az evangéliumot, hiszen Isten ereje az, amellyel *minden hívőt* üdvözít, *elsősorban zsidót*, de görögöt is, mert Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki

benne hitből hitbe, ahogyan meg van írva: »Az igaz ember pedig hitből fog élni.«” Itt tehát a Rómaiaknak küldött levél nem képviseli az egyenlőség elvét. Nem, mert csak a keresztény hívőknek, és közülük is elsődlegesen a zsidó etnikumhoz tartozóknak ígér az apostol üdvözülést. Ugyanezen levélnek egy másik részlete (3,9–12) az emberek sajátos egyenlőségét abban jelöli meg, hogy *mindnyájan az eredendő bűn állapotában* leledzenek. Az apostol e helyen az alábbiakat írja: „Mi tehát az igazság? Különbek vagyunk [mi zsidók más népekénél]? Egyáltalában nem! Hiszen előbb már kimondtuk az ítéletet, hogy *zsidók is, görögök is mind bűnben vannak*, amint meg van írva: »Nincsen igaz ember egy sem, / nincsen, aki érti, nincsen, aki keresi az Istent. / Mind elhajlottak, valamennyien megromlottak, / és nincsen, aki jót tesz, egyetlenegy sincs.«” Ugyanezt a nézetet, az egyetemes bűnben való közösség egyenlőségét a szóban forgó levél később még pregnánsabban is megfogalmazza, s így beszél (5,12.18–19): „Ahogyan tehát egy ember [ti. Ádám] által jött a bűn a világba, és a bűn által a halál, úgy minden emberre áterjedt a halál azáltal, hogy mindenki vétkezett. . . Mármost, ahogyan egynek a vétke lett minden ember számára kárhozattá, úgy lett egynek [ti. Jézusnak] az igazsága minden ember számára az élet megigazulásává. Mert ahogyan az egy ember engedetlensége által sokan lettek bűnösökké, úgy az egynek engedelmissége által is sokan lettek igazakká.” A Rómaiakhoz írott levél egyébként nem csupán a közös bűn révén állítja az emberek sajátos egyenlőségét, hanem még egy másik érveléssel is. Ez úgy szól, hogy *minden embernek egy és ugyanazon isten az ura*, „egy az Isten, aki megigazítja a körülmetéltet hitből, a körülmetéletlent pedig hit által. . . *Nincs különbség zsidó és görög között*, mert mindenkinek ugyanaz az Ura, és bőkezű mindenkire, aki segítségül hívja; amint meg van írva: »Aki segítségül hívja az Úr nevét, üdvözülni.«” (3,30; 10,12–13.)

Az emberek egyenlőségének elvét a legmarkánsabb formában a Galatákhoz és a Kolosszéiakhoz címzett levelek fogalmazzák meg. Ezek közül az előbbiben Pál az alábbiakat mondja (3,26–28): „. . . *mindnyájan Isten fiai* vagytok a *Krisztus Jézusban való hit által*. Akik Krisztusba keresztkedtetek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. *Krisztusban* tehát *nincs többé sem zsidó, sem görög*, nincs *sem szolga, sem szabad*, nincs *sem férfi, sem nő*, mert ti *mindnyájan egyek* vagytok a *Krisztus Jézusban*.” A másik levélben (Kol. 3,11) pedig így beszél az apostol a címzettekhez: „Itt már *nincs többé görög és zsidó*, körülmetéltség és körülmetéletlenség, *barbár és*

szkíta, szolgál és szabad, hanem csak Krisztus van. Ő minden, és ő van mindenekben.”

Vajon miként kell vélekednünk az idézett szövegekben kifejeződő felfogásról? Az utóbbi tényleg azt jelenti, amit a teológusok állítanak, hogy ti. az Újtestamentum Jézus-alakja az általános emberi egyenlőséget hirdeti? Úgy vélem, ilyesmit egyáltalán nem mondhatunk. S hogy miért nem? Azért, mivel a felemlített részletekben *nem* az emberek — zsidók és görögök, hellének és barbárok, szolgák és szabadok, férfiak és nők stb. — *evilági és társadalmi egyenlőségéről* olvashatunk, hanem valami egészen másról. Arról, hogy minden keresztény hívőnek *ugyanaz az istene*, hogy *ők mindnyájan egyek a Krisztusban*. Vagy ahogyan Pál apostol (1 Kor. 12,12–14.27) fogalmaz: a keresztények egyetlen testnek, Krisztusnak a részei: „Mert ahogyan a test egy, bár sok tagja van, de a test valamennyi tagja, noha sokan vannak, mégis egy test, ugyanúgy a Krisztus is. Hiszen *egy Lélek által* mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg. . . Ti pedig *Krisztus teste* vagytok, és egyenként annak tagjai.” Tehát az egyenlőség az Újtestamentumban csupán azt jelenti, hogy a keresztények bizonyos közös elveket vallanak, és ezek révén — a saját nézetük szerint — ők isten előtt, ill. Krisztusban egyenlők. Maga ez a vallási-eszméleti egyenlőség azonban nem azonosítható a különféle népek, nemek és az eltérő szociális helyzetű egyének *evilági-társadalmi egyenlőségével*. Persze, az utóbbi álláspont képviselőjét elvárni a kereszténységtől az antikvitás adott történelmi viszonyai közepette illuzórikus óhaj lenne. Viszont figyelniünk kell arra, hogy az isten előtti vagy a Krisztusban való egyenlőség negatív formában megfogalmazott eszméje később *evilági humanisztikus eszmék* forrása lett. Talán arra sem árt utalni, hogy az emberek természeti egyenlőségének a gondolatát, azt a nézetet, amely szerint a szociális különbségek történelmi fejlődés következményei, *evilági formában* először a régi görög bölcselek vetették föl. Ebből a szempontból fontos személyiség az i. e. 5. században élt szofista *Hippiasz* és az ugyancsak szofista *Alkidamasz*. Továbbá tragédiaíró kortársuk, *Euripidész*, aki idevonatkozóan a következőket mondja:

„A híres származással kérkedő beszéd

Beh hasztalan s fölösleges.

Rége, hogy világra lettünk s a szülő

Föld megformálta a halandóknak nemét,

Egyforma külsőt képezett mindenkinek.
Nem volt külön sajátság; egy fajt alkotott,
És összeforrott a nemes, a nemtelen.
Az idő szülte a dicsekvő címeket.
Az ész: nemesség, az okosságot pedig
Nem a vagyon, csak isten adja.”

(„Euripides elveszett drámáinak töredékei.”
Budapest, 1926. Fordította: Csengery János, 53.
töredék.)

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk: az Újtestamentum iratai nem az evilági szociális, hanem a hitbéli egyenlőséget hirdetik, és ezzel az utóbbival szépen megfér az a fölfogás, amely szerint a lelkileg szegény, ám vagyoni szempontból gazdag emberrel egyenlő az ugyancsak keresztény rabszolga.

A MAGÁNTULAJDON, A GAZDAGSÁG, A VILÁGI HATALOM SZENTESÍTÉSE

A legutóbb említettekkel azt akartam általános formában érzékeltetni, hogy a közeli időkre várt világvég elmaradása, „Krisztus” ezeréves ország-lásának a be nem következése miatt a kereszténység hátat fordított a maga esszénus-kollektivistikus forrásainak, és egyre inkább a fennálló tényleges társadalom viszonyait szentesítette. Némely vonatkozásban már szó esett ily funkciójú újtestamentumi helyekről. Az alábbiakban viszont csokorba gyűjtve idézem föl az újszövetségi kánon ama részleteit, amelyek a kereszténységnek ezt a nagy szociális pálfordulását igen pregnánsan fejezik ki.

„Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelkezésének áll ellen; akik pedig ellenállnak, azok ítéletet vonnak magukra. Mert a jócselekedet miatt nem kell félni az előjáróktól, hanem csak a rossz miatt. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a hatalomtól? Tedd a jót, és dicséretet kapsz tőle: mert Isten szolgálja az a te javadra. Ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert nem ok nélkül viseli a kardot, hiszen ő Isten szolgálja, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki a rosszat teszi. Ezért tehát engedelmeskedni kell nemcsak a harag miatt, hanem a lelkiismeret miatt is. Hiszen

adót is azért fizettek, mert ők Isten szolgálói, akik éppen ebben a szolgálatban fáradoznak. Adjátok meg mindenkinek, amivel tartoztok: akinek az adóval, annak az adót, akinek a vámmal, annak a vámot, akinek a félelemmel, annak a félelmet, akinek pedig tisztelettel: a tiszteletet.” (Róm. 13,1–7.)

„A szolgákat intsd — szólítja fel Pál Tituszt —, hogy *engedelmeskedjenek uruknak*, legyenek készségesek mindenben, ne feleseljenek, ne lopkodjanak, hanem tanúsítsanak igazi, teljes megbízhatóságot, hogy a mi üdvözítő Istenünk tanításának díszeré váljanak mindenben.” „Emlékeztessd őket arra, hogy *rendeljék alá magukat a hatóságoknak és a felsőbbbségeknek*: engedelmeskedjenek, és legyenek készek minden jó cselekedetre. Senkit se szóljanak le, kerüljék a viszálykodást, legyenek megértőek, teljes szelídséget tanúsítva minden ember iránt.” (Tit. 2,9–10; 3,1–2.)

„Bízzatok vezetőitekben, és hallgassatok rájuk, mert ők vigyáznak rátok úgy, mint akik erről számot is fognak adni. Hadd tegyék ezt örömmel és ne sóhajtozva, mert ez nem válnék javatokra.” (Zsid. 13,17.)

„*Engedelmeskedjete minden emberi rendnek az Úrért*, akár a királynak, mint a legfőbb hatalomnak, akár a *helytartóknak*, mint akiket ő küld a gonosztevők megbüntetésére és a jót cselekvők megdicsérésére. . . . Ti *szolgák* pedig teljes félelemmel *engedelmeskedjete uraitoknak*, ne csak a jóknak. . . , hanem a *kíméletleneknek is*. Mert kegyelem az, ha valaki Istenre néző lelkiismerettel tűr el sérelmeket, amikor igazságtalanul szenved.” (1 Péter 2,13–14.18–19.)

„*Szolgák!* Félelemmel és rettegéssel *engedelmeskedjete földi uraitoknak*, olyan tiszta szívvel, *mint a Krisztusnak*.” (Ef. 6,5.) „Ti szolgák, engedelmeskedjete minden tekintetben földi uraitoknak; ne látszatra szolgáljatok, mint akik embereknek akartok tetszeni, hanem tiszta szívvel, félve az Urat.” (Kol. 3,22.)

„Akik igában vannak mint *szolgák*, saját *urukat méltassák teljes tiszteletre*, hogy az Isten nevét és tanítását ne káromolják miattuk. *Akiknek* pedig *hívő* [azaz *keresztény*] *uraik* vannak, azért hogy testvérek, ne becsüljék le őket, hanem *annál inkább szolgáljanak nekik*, mert hívők és szeretettek, akik a jó cselekvésére törekszenek.” (1 Tim. 6,1–2.)

Az eddig idézett szövegek föltétlen engedelmességet követelnek „Krisztus” nevében a társadalom elnyomottjaitól, rabszolgáitól a felsőbbbségek, az urak iránt. Főként pedig akkor, ha az utóbbiak maguk is a keresztény hitet követik. Az alábbi részletek viszont azt mutatják meg számunkra, hogy mit kíván meg az Újtestamentum a *vagyonosoktól*, az uraktól.

Ti urak – mondja Pál egyik levele (Ef. 6,9) – ne fenyegetsetek a szolgákat, „tudván, hogy él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és aki nem személyválogató”. „Ti urak — írja a Kolosszéiaknak szóló levél (4,1) —, adjátok meg *szolgáitoknak, ami igazságos*, és úgy bánjatok velük, mint *akik veletek egyenlőek* [?], tudván, hogy nektek is van Uratok a mennyben.” „Azoknak . . ., akik e világban *gazdagok* — mondja Pál (1 Tim. 6,17–19) —, parancsold meg, hogy *ne legyenek gögősek*, és ne a bizonytalan gazdagságban reménykedjenek, hanem Istenben, aki táplálásunkra mindent bőségesen megad nekünk. A *gazdagok tegyenek jót*, legyenek gazdagok a jó cselekedetekben, *adakozzanak* szívesen, részesítsenek javaikban másokat, gyűjtsenek maguknak jó alapot a jövőre, *hogy elnyerjék az igazi életet*.”

Míg az utóbbi részletek az urakat, a gazdagokat arra intik, hogy humánusan bánjanak *szolgáikkal*, és adjanak *alamizsnát a szűkölködőknek*, addig *Jakab* levele (5,1–6) *gyűlölettel* nyilatkozik a *gazdagokról*, és embertelen életvitelük miatti kegyetlen büntetéssel fenyegeti őket, mondván: „Tehát, *ti gazdagok, sírjatok és jajgassatok* bekövetkező nyomorúságaitok miatt! Gazdagságotok megrothadt, ruháitokat megrágtá a moly, aranyotok és ezüstötök megrozsdásodott, és rozsdája ellenetek tanúskodik, és *megemészti testeteket*, mint a tűz. Kincseket gyűjtöttetek még az utolsó napokban is. Íme, a földjeiteket learató munkások bére, amelyet visszatartottatok, égre kiált, és az aratók panasza eljutott a Seregek Urának a fülébe. *Dőzsöltetek a földön és tobzódtatok*, hizlaltátok a szíveteket, mint az áldozati állat levágásának napján. Elítéltétek, *megöltétek az igazat*, s ő nem állt ellent nektek.”

Az Ó- és Újtestamentumban számos olyan dologról esik szó, amely a maga különössége révén a modernkori ember érdeklődésére is igényt tarthat. Épp ezért az alábbiakban az ilyen jelenségek csokrát gyűjtöttem egybe. Persze, a teljesség óhaja nélkül. Akadnak köztük általánosan ismertek, jelentős részükről azonban csak a szakemberek tudnak. Bemutatásukkal az a célom, hogy az olvasónak a Bibliával kapcsolatos összképét sajátos adatokkal gazdagítsam.

NEM EHETSZ IDEGENEKKEL!

A „Mágia és áldozás” c. fejezetben bővebben tárgyaltam, de azért itt is megemlítem: a bibliai zsidóság számára *tilos volt bizonyos ételek fogyasztása*, mivel tisztátalannak tartották őket. Emiatt aztán meglepő dolgokat tapasztalunk mind az Ó-, mind pedig az Újszövetségben. A Genézis (43,31–34) pl. elmondja, hogy amidőn *József* megvendégeli a Nílus menti országba érkezett testvéreit, akkor más és más ételeket — s külön — tálatat fel fivéreinek, önmagának és az ugyancsak jelen lévő egyiptomiaknak. Az indoklás szerint ez azért történik így, mert az egyiptomiak „nem étkezhetnek együtt a héberekkel, mivel ettől az egyiptomiak irtóznak”.

Úgy látszik, bizonyos ételektől — s ennek következtében az idegenekkel való együttes evéstől — később a zsidók is tartózkodnak, és ez a szokás annyira meggyökeresedett náluk, hogy eleinte még a kereszténységet megteremtő apostolokra is jellemző. Többek közt *Péterre*, akiről ezzel kapcsolatosan az Apostolok cselekedeteinek 10–11. része a következőket mondja el: Cezáreában élt egy *Kornéliusz* nevezetű férfi, az itáliai zászlóalj századosa. Ez a vallásos és istenfélő ember — az „Úr angyala” által ösztönözten — két szolgáját és egy (valószínűleg már keresztény) katonáját elküldi

a Joppében tartózkodó Péterhez, és az utóbbit arra kéri, menjen el őhozzá. Kérésének oka bizonyára az, hogy közelebről szeretne megismerkedni a krisztusi tanokkal, és esetleg azok követőjévé kíván válni. Egyértelműen e szándékára utal az a válasz, amelyet küldöttjei Péternek adnak, midőn az tőlük jövetelük célja felől érdeklődik: „Kornéliusz százados, aki az egész zsidó nép tanúsága szerint derék, istenfélő férfi, egy szent angyaltól azt az utasítást kapta, hogy hívasson el házába és *hallgassa a tanításodat*.”

A szóban forgó bibliai könyv szerint a kérésnek eleget tevő Péter igen nehéz helyzetbe kerül, mert eddig *csupán zsidóknak* hirdette az evangéliumot, csak velük együtt étkezett; most viszont *idegeneket* igyekszik megnyerni a keresztény tanoknak, s ennek érdekében leül velük enni, és olyan táplálékokat fogyaszt, amelyek ószövetségi tilalom alá estek, s amelyektől eddig megtartóztatta magát. Cezáreába érve beszédet intéz az őt váró emberekhez, és a saját benső vívódására s az ennek során megszületett új álláspontjára célozva így beszél: „Jól tudjátok, hogy mennyire tilos zsidó férfinak idegennel érintkeznie vagy vele tartania. De nekem az Isten megmutatta, egy embert sem szabad közönségesnek vagy tisztátalannak tartani.” E humanista szellemtől vezérelve aztán Péter nem csupán hirdeti az ígét, hanem meg is kereszteli Kornéliuszt és a többi „pogányt”-t (azaz nem zsidót), miután rájuk is kiáradt a „Szentlélek ajándéka”.

Az említett történeteket azonban nem fogadták lelkesedéssel a jeruzsálemi apostolok és a júdeai testvérek. Szemrehányást tettek Péternek ily szavakkal: „Körülméletlen emberek házában jártál és ettél velük.” Ám az apostol sajátos érveléssel igazolja a maga cselekedetét, azt, hogy idege-
nekkal érintkezett és a zsidók számára tiltott ételeket fogyasztott: „Joppe városában voltam és imádkoztam, közben *látomásom* volt. Valami lepedő-féle ereszkedett le egészen elém az égből, a négy csücskénél fogva. Amikor jól szemügyre vettem, szárazföldi négylábúakat, vadakat, csúszómászókat és égi madarakat láttam benne. És hangot is hallottam. Így szólított meg: Nos, Péter, *öld meg és edd meg!* Én szabadkoztam: Szó se lehet róla, Uram, hisz nekem *soha* semmi közönséges és *tisztátalan nem volt még a számban*. Másodszor is megszólított az égi hang: *Amit az Isten tisztává tett, azt te ne tartsd közönségesnek*. Ez *háromszor* megismétlődött, aztán az egész fölemelkedett újra az égbe.” (Ap. csel. 11,4–10.)

Péter tehát — az ismertetett történet szerint — felsőbb parancsra szegte meg azokat az étkezési tabukat, amelyeket Jahve hajdanán a zsidók számára Mózes közvetítésével „írt elő”. Cselekedete rendkívüli jelentőségű egyrészt a kereszténység kialakulása szempontjából, mert általa lehető-

vé tette a krisztusi eszméknek a „pogányok” közti térhódítását. Másrészt pedig azért, mivel a primitív tilalmak kiiktatásával elősegítette ama felfogás érvényre juttatását, amely szerint az embernek szabad leölnie és elfogyasztania minden olyan állatot, amelynek a húsa alkalmas testének a táplálására.

SAJÁTOS ESKÜMÓD

Ha valaki a Genézis könyvét olvasgatja, akkor abban a valamire való *megesküvés* különös módjával találkozik két alkalommal is. Első ízben akkor, amidőn *Ábrahám* megesketi *öreg szolgáját*, hogy a fiának, Izsáknak Mezopotámiából hoz majd feleséget. Ide vonatkozóan a Biblia a következőket tartalmazza: „Ábrahám így szólt háza legidősebb szolgájához, aki egész vagyonát kezelte: »Tedd *kezedet a csípőm alá!* Megesketek az Úrra, az ég Istenére és a föld Istenére, hogy nem veszel feleséget fiam számára a kánaániták lányai közül, akik között lakom. Menj inkább szülőföldre, a rokonaimhoz s hozzál feleséget a fiam, Izsák számára! . . . Ha pedig a lány nem akar követni, akkor fel vagy mentve ez alól az eskü alól. De fiamat nem szabad oda visszavinned.« Akkor a szolga *kezét* urának, *Ábrahámnak csípője alá tette és megesküdött* neki, ahogyan megbeszélték.” (Gen. 24,2–4. 8–9.)

Másodízben ez a sajátos esküvési mód *Jákób és József* kapcsán szerepel a Genézisben (47,29–31), amely elmondja: „Jákób életkora 147 évet tett ki. Amikor Izrael [= Jákób] halála közeledett, hívatta a fiát, Józsefet és így szólt hozzá: »Ha van benned szeretet irántam, tedd *kezedet csípőm alá*, hogy jóságot és hűséget tanúsítasz irányomban s nem temetsz el Egyiptomban. Ha atyáimhoz költözöm [azaz: ha meghalok], vigyél el Egyiptomból és helyezz el az ő sírboltjukban.« Ő [József] így válaszolt: »Szavaid szerint fogok eljárni.« »Esküdj meg!« — mondta, mire ő megesküdött.”

MIT KELL TENNI A „BŰNÖS” ÁLLATTAL?

A Biblia számos részlete teljesen hétköznapi történetekkel kapcsolatos életviteli — talán úgy is fogalmazhatok: jogi — szabályokat foglal magában. Előírja pl., mi a teendő akkor, ha egy *szarvasmarha embert* vagy *szarvasmarhát öklel agyon*, s eközben árnyaltan különbséget tesz aközött, hogy vajon a bajt okozó állat öklelős volt-e korábban vagy sem, és szabad

embert vagy rabszolgát pusztított-e el. Minderről az Exodus (21,28–32. 35–36) így beszél: „Ha egy *bika* a szarvával felöklel egy férfit. . . , és az illető meghal, az *állatot meg kell kövezni, s a húsát nem szabad megenni*. Az állat tulajdonosa azonban büntetlen marad. De ha az állat már *előbb is hamis* [öklelős] volt, és a gazdája a figyelmeztetés ellenére sem vigyázott rá, akkor az *állatot*, amely egy férfit vagy nőt megölt, *meg kell kövezni, a gazdáját halállal kell büntetni*. Ha pénzváltásgot rónak ki rá, annyit adjon életéért, amennyit megszabnak. Ha az állat *fiút vagy leányt* öklel fel, *ugyanazon szabály szerint* kell eljárni. Ha az állat *rabszolgát vagy rabszolganőt* öklel fel, az *állat tulajdonosa* fizessen a szolga gazdájának *harminc ezüst sékelt*, s az *állatot meg kell kövezni*. . . Ha valakinek a szarvasmarhája egy másiknak a *marháját* ökleli fel, úgy hogy az *elpusztul*, az életben maradt állatot adják el s az *árát* osszák el maguk között. Az *elpusztult állatot is* osszák el maguk között. De ha *tudták*, hogy az állat már *előbb is hamis* és a tulajdonos nem vigyázott rá, akkor a marháért adjon *másik marhát*, az *elpusztult állat* pedig maradjon az *övé*.” (Zárójelben hadd említek meg egy tartalmilag ide, a szóban forgó tárgykörhöz kapcsolódó érdekességet az ókori görögöktől. Hasonló kérdésekkel az emberibb szociális rendet megteremteni akaró *Platón* is foglalkozott a „Törvények” c. munkájában, s bizonyára sokakat meglep az a tény, hogy ez a kiváló, fölvilágosult szellemű filozófus a következőket írta: „Ha. . . igavonó vagy más *állat* öl meg valakit, . . . a vétkest *öljék le és tegyék át az ország határán*. S ha *élettelen tárgy* fosztott meg egy embert életétől, . . . a gyilkos tárgyat. . . tegyék át a határon. . .”: *Platón Összes Művei*. II. Magyar Filozófiai Társaság, 1943. 940–941. oldal.)

Ugyancsak igen profán dolgot szabályoz — mégpedig szintén sajátos módon — a Biblia akkor is, midőn előírja, mit kell tenni a *megdöglött állattal*. Ezzel összefüggésben az istenség így „rendelkezik” (Deut. 14,21): „*Elhullott állatot ne egyetek*. De a városodban lakó *idegennek odaadhatod*, ő megeheti, vagy *add el egy teljesen idegennek*. Mert az Úrnak, a te Istenednek szent népe vagy.” (Aki régebben falun élt, emlékezhet rá, hasonló szokás nálunk is volt: az elpusztult állatot a cigányoknak adták oda, akik aztán bizonyos részeit elfogyasztották.)

A fentebbi példák után már nem meglepő, hogy az Ótestamentum milyen előírásokkal igyekszik biztosítani harci cselekmények idején a *katonai tábor tisztaságát*. Az alábbi szöveg (Deut. 23,10–15) első fele egy idézőjeles, a második része viszont egy tényleges tisztátalanság ellen lép fel, mondván: „Amikor ellenséged ellen hadba vonulsz, tartózkodj minden illetlenségtől. Ha akad közted valaki, aki *éjszakai magömlés* folytán beszennyeződött, hagyja el a tábort s ne térjen vissza. Estefelé mosakodjék meg, aztán alkonyatkor visszatérhet a táborba. A táboron kívül legyen egy *hely*, ahova *kimehetsz dolgozdra*. Fölszerelésedhez tartozzék hozzá egy *kis ásó*. Amikor ki kell menned, áss vele egy *kis gödröt*, s takard be szennyeidet. Mert az Úr, a te Istened táborodban jár, hogy megvédjen s hatalmaddal adja ellenségedet. Azért táborod legyen szent, ne lásson az Úr semmit, ami utálatos, nehogy elforduljon tőled.” (Zárójelben fölhívom rá a figyelmet, hogy az i. e. 7. században élt görög *Hésziodosz* ugyancsak isteni hatalmakra hivatkozva igyekszik betartatni bizonyos tisztasági szabályokat, midőn így beszél: „...tilos az, ha vizelsz, hogy fordulj szembe a nappal, / hogyha lenyugszik a nap, fordulj te keletre olyankor, / és ne az útra vizelj, se menetközben, se ruhátlan, / el ne feledd, hogy az éjszaka is szent isteneinké./ Istenes és megfontolt férfi leguggol ilyenkor, / vagy keres egy kerítést, odaáll udvar fala mellé.” — „Munkák és napok.” 727–732. sor, Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.)

FÖLMENTÉS A KATONÁSKODÁS ALÓL

Ha már egyszer szót ejtettem katonai dolgokról, megemlítem azt is, hogy az Ótestamentum szerint *mikor* lehet valakit *fölmenteni a hadkötelezettség alól*. Ezzel kapcsolatos a Deuteronomium (20,5–8) a következőket mondja: azt, aki házat épített, de még nem avatta fel; aki szőlőt telepített, de első termését még nem takarította be; aki eljegyezte már jövődöbelijét, de még nem vette el feleségül; s végül azt, aki fél a csatától.

A háborús cselekmények kapcsán sajátos előírást tartalmaz a Deuteronomium (20,19–20) arról, hogy *miként kell bánni az ostromlott* — esetleg el is foglalt — település *fáival*. „Ha ostrom alá veszel egy várost — mondja a zárójelben említett hely —, hogy legyőzd és meghódítsd, a fákat ne irtsd ki, ne fogj fejszét. *Egyél róluk, de ne vágd ki őket*. Vagy a mező fái is emberek, hogy őket is meg kell ostromolnod? Csak azokat a fákat *szabad* megcsonkítanod és *kivágnod*, amelyekről tudod, hogy *nem teremnek ehető gyümölcsöt*, azért, hogy ostromműveket készíts belőlük az ellen a város ellen, amellyel harcban állsz, hogy be tudd venni.”

MIT KELL TENNI A KIVÉGZETT EMBER TETEMÉVEL?

Sajátos rendelkezés szabályozza az Ószövetségben azt, mit kell cselekedni a *büntetésből felakasztott ember tetemével*: „Ha valaki főbenjáró bűnt követ el, s úgy végzik ki, hogy felakasztják egy fára — olvashatjuk a Deuteronomiumban (21,22–23) —, *éjszakára ne maradjon holtteste a fán, még aznap temesd el*. Mert az akasztott ember istentől átkozott, s nem teheted földedet, amelyet az Úr, a te Istened ad neked örökségül, tisztátalanná.” Ez a rendelkezés, úgy látszik, nem csupán a súlyos bűnök miatt fölakasztott egyénekre vonatkozik, hanem a fölakasztott katonai ellenfelekre is. Egyértelműen tapasztalható ez az egyik ótestamentumi iratban (Józsue 10. rész), amely azt közli, hogy az erőszakosan hont foglaló zsidók ellen fellépő 5 emoreus királyt Józsue először agyonütötte, majd a tetemüket külön-külön felakasztatta egy-egy fára, ahonnan aztán napnyugtakor levetette őket. És a szóban forgó rendelkezés még az újszövetségi kor zsidóságánál is érvényesül, mert a négy evangélium szerint a pénteken este 9 óra tájban kiszenvedett „istenember”, *Jézus tetemét is még aznap leveszik a keresztfáról és eltemetik* (Máté 27,57–60; Márk 15,42–46; Lukács 23,50–54; János 19,38–42).

EGY KÜLÖNÖS JOGI ELŐÍRÁS

Hány tanú szükséges ahhoz, hogy valakit gonosz cselekedetért szigorúan, esetleg halállal büntessenek meg? Az Ótestamentum ezzel összefüggésben oly álláspontot képvisel, amely a római jogban is jelen van, és amelyet röviden így jellemezhetünk: egy tanú nem elégséges az elítéléshez. „Ha

valaki embert öl — mondja a Numeri (35,30) —, a gyilkost csak tanúvallomás alapján büntessétek halállal; de *egy tanú vallomása nem elég* ahhoz, hogy valakit halálra ítéljetek.” „Egy tanú ne lépjen föl senki ellen, bármi bűne vagy vétsége van is — fogalmaz általánosabb jelleggel a Deuteronomium (19,15). Akármilyen bűnről van szó, *csak két vagy három tanú vallomása alapján szabad ítélni.*”

Igen érdekes, hogy a Deuteronomiumnak egy másik helye (17,2–7) hasonló jogi feltételek mellett kívánja *halállal büntetni a vallási paráználkodást*, azt, ha valamely zsidó Jahvén kívül bármiféle más kultikus objektumot tisztel. Az említett szövegrészlet rendkívül kegyetlen hangnemben így beszél: „Ha akad valaki körödben, valamelyik városban azok közül, amelyeket az Úr, a te Istened ad neked, akár férfi, akár nő, aki olyat tesz, ami az Úrnak, a te Istenednek tetszése ellenére van, és megszegi a szövetséget elmenvén *más isteneket imádni*, előttük, *a nap, a hold és az ég seregei előtt leborulni*, bár megtiltottam, *ha jelentik*, tarts kihallgatást és vizsgálatot, aztán *ha beigazolódik*, hogy valóban történt ilyen szörnyűség Izraelben, akkor azt a férfit vagy nőt, aki a gonoszságot elkövette, vitesd ki a kapuk elé, akár férfi, akár nő, és *kövezzék agyon*. A halálra ítéltet *két vagy három tanú* vallomása alapján kell kivégezni; *egy tanú vallomása alapján nem szabad megölni*. Először a tanúk emeljék föl megkövezésére a kezüket, aztán az egész nép.”

KULTIKUS SZOLGÁLAT ÉS SZESZFOGYASZTÁSI TILALOM

Az Ószövetség különféle részletei szigorúan szabályozzák a kultikus funkciót betöltő *papok életvitelét*, és magát azt is, hogy egyáltalán ki lehet pap. A Leviticusban (10,8–11) pl. az „Úr” határozottan „megtiltja” az állítólagos első zsidó főpapnak, Áronnak, hogy ő és bármelyik későbbi leszármazottja valamilyen erjesztett italt fogyasszon a vallási szolgálat végzése előtt. „Amikor a megnyilatkozás [a gyülekezet] sátorához jösztek, *ne igyatok sem bort, sem más erjesztett italt*, akkor nem haltok meg. Ez örök rendelkezés minden utódotok számára. Azért van, hogy megkülönböztessétek a szentet és a nem szentet, a tisztátalant és a tisztát, s hogy megismertessétek Izrael fiaival azoknak a törvényeknek a jelentőségét, amelyeket az Úr Mózes közvetítésével adott nektek.”

Ám az Ótestamentum nem csupán a papok számára tartalmaz életviteli előírásokat, hanem arról is rendelkezik, hogy *milyen személyek nem vehetnek részt a kultikus összejöveteleken*. A Deuteronomium (23,2–5) ebből a szempontból igen radikális tiltásokat fogalmaz meg, mondván: „Az a férfi, akinek herezacskóját összezúzták vagy hímvesszőjét levágták, *ne lépjen be az Úr közösségébe*. *Fattyúnak sem szabad* belépnie; még a tőle származó *tizedik* [!] nemzedék sem léphet be az Úr közösségébe. *Sem ammonita, sem moabita* nem léphet be az Úr közösségébe; még a tizedik nemzedékük sem léphet be az Úr közösségébe, sohasem, mivel Egyiptomból való kivonulások idején útközben nem mentek elétek kenyérrel és vízzel, s mert fölbérelték Beor fiát, Bileámot [Bálámot] a mezopotámiai Peorból, hogy mondjon rád átkot.”

A SISEREHAD

Ha a köznapi életben és az irodalomban valami élőködő, kártékony csapatot, tömeget akarunk megjelölni, gyakran használjuk a *siserehad* kifejezést. Maga ez a szó bibliai történethez és személyhez kötődik. A Bírák könyvének 4–5. része elmondja, hogy az Ehud nevezetű bíró halála után a zsidókon 20 éven át Jábin, Kánaán királya uralkodott és keményen sanyargatta őket. Az elnyomottak azonban — Debora bírónő által ösztönözten és Bárák által vezetve — fölkeltek az elnyomatás ellen, és bár rettegtek Jábinnak a seregétől, amelynek 900 vasszekere és rengeteg katonája volt, legyőzték a *Sisera* vezette *hadat*. Állítólag az utóbbi minden tagját kardélre hányták. A gyalog menekülő fővezért pedig — amikor egy sátorban menedéket kért és ott elaludt — egy Jáel nevű asszony ölte meg olyképpen, hogy a fejébe kalapáccsal sátorcöveket vert.

NŐI KÉZTŐL MEGHALNI: SZÉGYEN

A család és a Biblia témakört tárgyaló fejezetben részletesen szóltam arról, hogy az Ó- és az Újszövetségben a lényeket tekintve a patriarchális szemlélet uralkodik, amely a nőt a férfinál alacsonyabb rendű lénnyek tartja. Épp ezért a régi zsidóknál igen nagy *szégyennek* számított, ha egy

férfi — főként katona — *asszonyi kéztől szenvedett halált*. Jól szemlélteti ezt a tényt a következő történet: A bíró *Gedeon*nak (Jerubbaal) a sok feleségétől rengeteg, több mint 70 fia született. Mikor elhalálozott, egyik fia, a síkembeli ágyastól származó *Abimélek* (anyja népének a segítségével) uralkodóvá teszi magát. Fivéreit pedig — a legkisebb, az elrejtőzött Jotam kivételével — egy kövön megöli. A kegyetlen gyilkos azonban néhány év múltán csúfos véget ér. Amikor ugyanis a már elfoglalt Tebec (Thébes) város közepén álló tornyot ostromolta és a kapujához ment, hogy fölgyűjtsa, *egy asszony* a fejére dobott egy malomkövet, amely összezúzta a koponyáját. Ekkor Abimélek azonnal hívatta fegyverhordozóját és a következőt parancsolta meg neki: „Vond ki a kardodat és ölj meg, *nehogy azt mondhassák rólam az emberek, hogy asszony ölt meg.*” (Bírák 9,54.)

A VASMŰVESSÉG FONTOSSÁGA

Saul királyságának kezdetén a zsidóság jelentős része fölött a filiszteusok uralkodtak. Az utóbbiak helytartóját leütötte Jonatán, Saul fia, és ennek kapcsán háború tört ki a zsidók s a filiszteusok között. Vajon miért említem meg ezt a háborút, amelyben a vesztes filiszteusok 3000 harci szekérrel, 6000 lóval és rengeteg harcossal vettek részt? Azért, mivel vele összefüggésben a Biblia olyan sajátos technikatörténeti tényt említ meg, amellyel más ókori népeknél is találkozunk. Azt ti., hogy a *vasművesség*, a *kovácmesterség* igen fontos szerepet játszott a régi embereknél mind a hadászatban, mind pedig a gazdasági tevékenységben, és emiatt ők maguk igyekeztek rá vonatkozóan kizárólagos hatalomra szert tenni, egyúttal viszont másokat az űzésétől megfosztani. Ha aztán sikerült megszerezniük valahonnét — pl. háború során fogságba ejtve — egy jó kovácsot, akkor annak elvágták legalább az egyik lábát, hogy ne menekülhessen az illető el. Valószínűleg ennek kifejeződése az, hogy a görög mítoszok híres kovácsistene, Héphasztosz is sánta. Hasonló magatartást tanúsítottak, monopóliumra törekedtek a *filiszteusok* is, akik az uralmuk alatt élő *zsidóknak megtiltották a vasművességet, a kovácmesterség űzését*, mint ahogy a következő szövegrészletből (1 Sám. 13,19–22) ez pregnánsan kitűnik: „Akkoriban [Saul uralkodásának kezdetén, tehát valamikor i. e. 1050 körül] Izrael egész földjén *nem volt kovács*, mert a *filiszteusok* azt mondták: »Meg kell akadályozni, hogy a héberek kardot meg lándzsát csináljanak maguknak.« Ezért egész Izraelnek a *filiszteusokhoz* kellett fordulniuk, ha

az ekevasat vagy a baltát, a fejszét, vagy az ösztökét meg akarták *éleztetni*. Kétharmad sékelbe került az ekevas és a balta, és egyharmad sékelbe a fejsze élesítése meg az ösztöke kiegyenesítése. Ezért a michmászi csata napján sem kard, sem lándzsa nem volt senkinek a kezében Saul és Jonatán egész seregében, még Saulnak és fiának, Jonatánnak sem.”

ZSÁKMÁNSZERZÉS ÉS MEGADÓZTATÁS

A különféle őszövetségi háborúk során a győztesek gyakran *hatalmas mennyiségű zsákmányra* tettek szert, az uralmuk alá került népekkel, városokkal pedig *igen nagy adót* fizettettek. Mindkét dologra vonatkozóan megemlítek egy-egy példát.

A Numeri 31. része elmeséli, hogy a zsidók Mózes vezetésével megverték a midianitákat. Majd nem elégedtek meg azzal, hogy fölégették sátoztáborait, városaikat és minden javukat elrabolták, hanem — állítólag — megölték közülük minden férfit, fiút, asszonyt, és csak azokat a lányokat hagyták életben, akik még nem háltak férfival. És hogy mekkora volt a megszerzett zsákmány? Erről a Biblia az alábbi adatokat közli: *675 000 juh és kecske, 72 000 marha, 61 000 szamár, 32 000 érintetlen lány, továbbá rengeteg arany, ezüst, réz, vas, ón és ólom*. Az Őszövetség egyúttal arról is beszámol, hogy az elrablott állatokat és lányokat fele-fele arányban a harcosoknak, ill. az egész közösségnek adták oda. Majd a katonáknak jutó részből minden 500. élőlényt a kultikus funkciót betöltő *papoknak*, a közösség részéből viszont minden 50.-et a segédszolgálatot ellátó lévítáknak kellett átadni. A zsákmányolt aranytárgyak (karperecek, karkötők, gyűrűk, fülbevalók és nyakláncok) pedig — összesen 16 750 sékel értékben — a gyülekezeti sátor, vagyis a közösség tulajdona lettek, s őket bizonyára ugyanúgy használták fel a kollektíva érdekében, miként az ókori athéniak is pl. a Pallasz Athéné szobrát borító aranylemezeket.

A Királyok második könyvében (3,4–5) arról olvashatunk, hogy Akháb királysága idején *milyen rendkívüli nagyságú adót* fizettek az északi zsidó államnak, Izráelnek a hatalma alatt levő *moabiták*: évente 100 000 juhot és 100 000 kos gyapját.

A Biblia némelykor különös sajátosságú emberekről közöl adatot. Őszö-vetségi részében több alkalommal is szó esik *óriásokról*. Más esetekben viszont speciális testi felépítésű egyénekről szerezhetünk belőle tudomást. A második Sámuel-könyv (21,18–22) és a Krónikák első könyve (20,6) pl. elmondja, hogy Dávid idejében a zsidók ismételten háborúztak a filiszteu-sokkal, és a csaták során megölték a gátbeli Rafa négy óriás fiát. Majd megjegyzi, hogy közülük az egyiknek *mind a négy végtagján 6-6*, vagyis *összesen 24 ujja* volt.

JÓSLATKÉRÉS IDEGEN ISTENTŐL?

A régi népeknél bevett szokás volt, hogy fontos ügyekben nem csupán saját isteneikhez fordultak a *jövőt illetően tanácsért*, hanem más etniku-mok jóshelyeihez is. Az ókori görögök kultikus centrumai közül pl. igen nagy nemzetközi kedveltségnek örvendett Apollón Delphoiban lévő szent-élye. Ezt a templomot nagyon sokan keresték fel olyanok, akik Euripi-désszel együtt tudták: „Sok meglepőt szül a nap s a homályos éj / Az embereknek.” Akik aggódtak a bekövetkező események bizonytalansága miatt, és a most idézett költő leírta állapotban érezhették magukat: „Hogy azt, mi eljön, nem tudhatjuk, ó be rossz!” Ilyen okok miatt küldte el Delphoiba a maga jóslatkérő követeit az utolsó lüd király, *Kroiszosz* (Krózus) is az i. e. 6. században, mert előre szeretne volna megtudakolni Apollón papnőjétől, Püthiától, mi lesz vajon a következménye annak, ha háborút folytat a fölemelkedő perzsa hatalommal.

A szóban forgó dolgok kapcsán nem képeznek kivételt a régi zsidók sem. A király *Saul* pl., aki korábban valósággal kiirtotta a jósokat, bajba kerülván, egy halottidéző asszonyt látogat meg, hogy segítségével tanácsot kaphasson Sámuel prófétától. Később pedig az északi zsidó állam, Izráel egyik uralkodója, *Akházia*, midőn a háztetőről leesván súlyosan megsérült és betegen feküdt, jövőbeli sorsát megtudakolni éppenséggel a *filiszteusok egyik istenéhez* küldte el a maga követeit a következő szavakkal: „Menje-tek, kérdezzétek meg Baal-Zebubot, Ekron istenét, vajon fölépülök-e bajomból.” E cselekedetét a Jahve-kultuszt követő *Illés* próféta, persze, rossz néven vette, és ily kérdést intézett hozzá: „Hát nincs Isten Izraelben, hogy Baal-Zebubot, Ekron istenét küldesz megkérdezni?” Majd pedig

tudtára adta: „Ezt üzeni az Úr: Mivel követeket küldtél, hogy megkérdezd Baal-Zebubot, Ekron istenét, azért nem kelsz föl többé fekvőhelyedről, amelyre lefeküdtél; biztos, hogy meghalsz.” És a Biblia szerint Akházia hamarosan el is távozott az élők sorából. (Lásd: 2 Kir. 1. rész.)

HOMOSZEXUALITÁS ÉS VALLÁSI KULTUSZ

A családról szóló fejezetben említettem, hogy a Leviticus későbbi idők-ből eredő rendelkezései igen határozottan tiltják a *férfiak egymás közti „nemi kapcsolat”-át*, a homoszexualitást. Nyilvánvaló, hogy ez a tilalom a zsidóknál is létező és valószínűleg eléggé elterjedt gyakorlat ellen irányult. Hogy valóban erről van szó, azt az Ótestamentum több helye is mutatja. Ezek közül az egyik (1 Kir. 14,24) a déli zsidó állam, Júda első uralkodójának, Roboámnak, Salamon fiának az időszakával kapcsolatosan megjegyzi: „Még *férfiaráznák* is voltak az országban. Elkövették azoknak a népeknek minden utálatosságát, amelyeket kiűzött az ÚR Izráel fiai elől.” Egy másik hely (1 Kir. 15,12) arról tudósít, hogy Roboám unokája, Ászá föllépett a homoszexualitás ellen, és „Kikergette a *férfiaráznakat* az országból, és eltávolította az összes bálványokat, amelyeket elődei készítettek.” Fia, Jósáfát (Jehosafát) hasonlóképp cselekedett, mert (mint 1 Kir. 22,47 közli) „Kisöpörte az országból a *férfiaráznák* maradékát, akik még megmaradtak apjának, Ászának az idejéből.” Később azonban a szóban forgó homoszexualitás, úgy látszik, ismét nagyon elterjedt lett Júdában, mert a salamoni templom mellett a *férfiaráznáknak külön házakat* építettek, amelyeket aztán csak a nagy vallásújító, Jósiás (Jozija) számol fel. A Királyok második könyve (23,7) szerint ez az uralkodó ugyanis „Leromboltatta a *férfiaráznák* házeit, amelyek az ÚR háza mellett voltak, ahol az asszonyok sátracsakákat szőttek a *napistennőnek*.” Maga ez a férfiak közötti homoszexualitás egyébként a zsidóknál már jóval a királyság létrejötte előtt megvolt, amire egyértelműen utal a Bírák könyvének 19–20. része, amely elmondja, miként igyekeztek megerősokolni egy lévitát a Gibeában lakó benjaminiták. Az utóbbiak így beszéltek a lévitát vendégül látó házigazdához: „Hozd ki azt a férfit, aki a házadba jött, *hadd ismerjük őt*.”

Ha valaki a Genézis könyvét olvassa, meglepetten tapasztalja, hogy az *ősatyák* — főként az özönvíz előttiek — milyen *sokáig éltek*. Benne ugyanis a következő adatok szerepelnek arról, hogy egyes pátriárkák hány éves korban hunytak el: Ádám 930 (5,5), Sét 912 (5,8), Enós 905 (5,11), Kénán 910 (5,14), Mahalaél 895 (5,17), Jered 962 (5,20), Lámek 777 (5,31) esztendősen halt meg. Az *ősatyák* köréből külön is meg kell említenem kettőt. Egyrészt *Énókot*, aki „mindössze” 365 évet élt, mivel „egyszer csak eltűnt, mert magához vette őt Isten” (5,23). Másrészt *Matuzsálemet* (Metuselah), aki az *ősatyák* közül a *legtovább, összesen 969 évig élt* (5,27), s akinek a nevéhez épp ezért kötődik a „*matuzsálemi kor*” kifejezés, amelyet akkor használunk, ha valakinek az igen öreg voltára akarunk utalni.

Hogy aztán e valóságnak semmiképp nem nevezhető életkori adatok mögött mi húzódik meg reálisan, azt nem tudhatjuk. Ám valószínűnek tűnik, hogy valami olvasati hiba lappang bennük, amely a tényleges életkor megtízszerezését okozta. Hasonló tévedést a régi görögök is elkövettek, amikor az egyiptomiaktól — mint Platón beszámol róla: Szolón révén — átvették az Atlantisz pusztulásáról szóló történetet.

A Biblia szerint még a magas kort megélt pátriárkák csoportjához tartozik *Nóé* is, aki 950 évesen hunyt el (9,29). Továbbá a fiai (Sém, Hám, Jáfet), akiket 500 esztendősként, 100 évvel az özönvíz előtt nemzett. Valamint több késői leszármazottja: Arpaksad 438 (11,12–13), Selah 433 (11,14–15), Héber 464 (11,16–17), Peleg 239 (11,18–19), Reu 239 (11,20–21), Szerug 230 (11,22–23), Náhór 148 (11,24–25), Taré pedig 205 (11,32) esztendőt élt meg. Mindez azonban igen meglepő, mert (még a vízözön előtt!) az istenség *120 évben maximálta* az emberi életkort (6,3), mondván: „Nem marad éltető lelkem az emberben örökké, mivel test. Életkora csak 120 év legyen.” Magát ezt a maximum-elvet azonban nem csupán a most említett személyek „sértik meg”, hanem még mások, későbbi egyének is, mert Ábrahám 175 (25,7), Sára 127 (23,1), Jákób 147 (47,28), Jójadá főpap 130 (2 Krón. 24,15) esztendősen hal meg. Jób pedig még a megpróbáltatásai után is 140 évig él (Jób 42,16). Mózes azonban (Deut. 34,7) épp 120 esztendősen búcsúzik el az élettől; mégpedig úgy, hogy „Szeme sem tört meg, frissessége megmaradt.”

És mit mondhatunk vajon összegzésül a fenti „adatok” természetéről? Talán annyit jogosan, hogy a mesék világába tartoznak. Érdekességgént azért mégis kitértem rájuk, mert a Biblia egy sajátos szféráját, az emberi élet állítólagos ősi időtartamát ismerheti meg általuk az olvasó.

A Bibliában sok olyan sajátos dologról olvashatunk, amely a maga különösségével még a tudomány csodás eredményeihez hozzászokott mai embert is meglepi. Az ilyen jelenségek közé tartozik pl. az „özönvíz” előtti emberek éppen most bemutatott, állítólag nagyon hosszú életideje, matuzsálemi kora. Aztán az olyan szövegrészletek, amelyek szerint hajdanán „óriások” laktak a földön, és amelyek szerint „istenfiak” házasságra léptek fajunk asszonyaival. Az utóbbi témakör kapcsán a Genézisben egy hely (6,1–2.4) az „özönvíz”-et megelőző korszakot illetően a következőkről „tudósít”: „Történt pedig, hogy amikor az emberek kezdtek elszaporodni a földön, és leányaik születtek, látták az *istenfiak*, hogy szépek az *emberek leányai*, ezért feleségül vették közülük mindazokat, akiket *kiszemelték* maguknak... Abban az időben, amikor az *istenfiak* bementek az *emberek leányaihoz*, és azok gyermekeket szültek nekik — sőt még azután is —, *óriások* éltek a földön. Ők azok a vitézkedők, akik ősidőktől fogva hírnevességek voltak.” A sajátos bibliai dolgok körébe tartozik az is, amit már a matuzsálemi korról összefüggésben említettem, az ti., hogy az egyik ősatya, *Énók* „az Istennel járt, és egyszercsak *eltűnt*, mert *magához vette őt Isten*” (Gen. 5,24).

Az *Énók* különös eltűnését „leíró” szövegrészlet kapcsán egyes kutatók arra gondolnak, hogy ezt a férfiút esetleg a *kozmoszból érkezett űrhajósok* vitték el magukkal. Lehet, hogy e feltételezésen sokan mosolyognak. Ám nem biztos, hogy joggal, mert a Biblia több más helye is hasonló hipotézisre ösztökélhet bennünket. Így pl. az újszövetségi Jelenések könyve, amelynek szerzője arról „számol be”, hogy csodás módon radadtatott el Patmosz szigetéről. Továbbá az újtestamentumi Jézus-alak állítólagos mennybemenetelét „leíró” sok részlet. Az ilyen bibliai szövegek olvasásakor a „racionális” beállítottságú ember — az esetek többségében joggal — arra gondol, hogy ezek csupán szerzőjük eleven vallási fantáziájáról tanúskodnak. Ám miközben gyakran tényleg ez a helyzet, mégis legyünk óvatosak, és ne zárjuk ki elvileg azt a lehetőséget, hogy régi időkben jöttek a földünkre a kozmoszból értelmes, fejlett technikát birtokló lények, és itt kapcsolatra léptek ősenikkel. Hogy ezt az óvatosságot miért tartom szükségesnek, azt két ótestamentumi konkrétummal igyekszem megindokolni.

E konkrétumok közül az egyik azzal kapcsolatos, hogy *Illés prófétát* állítólag az „*Úr*” *tűzes szekeren fűlvitte az égbe*. Maga az a részlet, amely e csodás történésről „számol be”, a következőképp szól:

„Amikor az ÚR föl akarta vinni Illést *forgószélben* az égbe, Illés és Elizeus elment Gilgából. Illés ezt mondta Elizeusnak: Maradj itt, mert engem Bételbe küldött az ÚR. De Elizeus így felelt: Az élő ÚRra és a te életedre mondom, hogy nem hagylak el! Elmentek tehát Bételbe. A bételi prófétatanítványok odamentek Elizeushoz, és ezt mondták neki: Tudod-e, hogy az ÚR ma elragadja mellőled uradat? Ő így felelt: Én is tudom, de hallgassatok! Akkor ezt mondta neki Illés: Maradj itt, Elizeus, mert engem Jerikóba küldött az ÚR. Ő azonban így felelt: Az élő ÚRra és a te életedre mondom, hogy nem hagylak el! És megérkeztek Jerikóba. A jerikói prófétatanítványok odaléptek Elizeushoz, és ezt mondták neki: Tudod-e, hogy az ÚR ma elragadja mellőled uradat? Ő így felelt: Én is tudom, de hallgassatok! Azután ezt mondta neki Illés: Maradj itt, mert az Úr a Jordánhoz küldött engem. Ő így felelt: az élő ÚRra és a te életedre mondom, hogy nem hagylak el! Így mentek ketten együtt. Velük ment ötven prófétatanítvány is, és amikor ők ketten megálltak a Jordánnál, azok is megálltak tőlük távol. Illés fogta a palástját, összegöngyölte, és ráütött vele a vízre, mire az kettévált, ők pedig mindketten szárazon mentek át rajta.

Amikor átmentek, Illés ezt mondta Elizeusnak: Kérj valamit, megteszem, mielőtt elragadnak tőled. Elizeus így felelt: Jusson nekem a benned működő lélekből kétszeres rész! Ő ezt mondta: Nehezet kértél. Ha látsz engem, amikor elragadnak tőled, akkor úgy lesz; de ha nem, akkor nem lesz úgy. Amikor azután tovább mentek, és beszélgettek, *hirtelen egy tüzes harci kocsi jelent meg tüzes lovakkal*, és elválasztotta őket egymástól. Így ment föl *Illés forgószélben az égbe*. Elizeus látta ezt, és így kiáltozott: Atyám! Atyám! Izráel harci kocsijai és lovasai! Azután nem látta őt többé. Ekkor megragadta a ruháját, és két darabra szakította. Majd fölemelte Illés leesett palástját, és megint odaállt a Jordán partjára. Fogta Illésnek a leesett palástját, ráütött azzal a vízre, és így szólt: Hol van az ÚR, Illés Istene, hol van ő? Amikor ráütött a vízre, az kettévált, Elizeus pedig átment rajta. Látták ezt a prófétatanítványok, akik átellenben, Jerikóban voltak, és ezt mondták: Az Illésben működő lélek Elizeusra szállt!” (2 Kir. 2,1–15.)

Az idézett szöveg igen szűkszavúan nyilatkozik az Illést elvivő „*tüzes harci kocsi*”-ról, amely esetleg űrhajó lehetett, s amely valóságos *forgószel*et keltve távozott el földünkről. És még inkább sajátos kozmikus lények planétánkkal kapcsolatos tevékenységére látszik utalni a *másik* konkrétum, az *Ezékiel próféta* személyéhez kötődő különös eseménysor, amelyről

az ő nevét viselő ótestamentumi könyv több helye „tudósít”. A „tudósítások” szerint az „Úr” legalább 10 alkalommal jelent meg az i. e. 597-es esztendőől babilóniai fogságban élő Ezékielnek. Magukról ezekről a „megjelenések”-ről az esetek többségében már az első pillanatban látható, hogy a szerző vallási fantáziájának a gyümölcsei, s általuk a próféta a maga népének a megjavulását és sorsának a jobbra fordulását szeretné elérni. Ám bizonyos részleteik, amelyek meghökkentenek bennünket rendkívül különös *repülő szerkezetek* leírásával, aligha vezethetők vissza Ezékiel vallásos ihletettséggű fantáziájára. Ezek mögött tényleges tapasztalatoknak kell meghúzódniuk. A próféta *személyesen kellett hogy lássa* ezeket a szerkezeteket, amelyek a mi mai űrhajóinkra hasonlíthattak.

Ezékiel első „látomás”-ára állítólag i. e. 592-ben került sor a babilóniai Kebár folyó (csatorna?) mellett, s róla a próféta a következőket mondja: „... *megnyílt az ég*, és isteni látomásokat láttam. . . Láttam, hogy *forgószél* jött észak felől, nagy *felhővel* és egymást érő *villámlással*, körülötte *fényzőnnel*. A közepéből, a villámok közül mintha *ezüstös csillogás* tündöklött volna. *Négy élőlény alakja* volt ott. Ilyennek látszottak: *emberhez hasonló alakjuk* volt, de mindegyiknek *négy arca*, és mindegyiknek *négy szárnya* volt. *Lábaik* egyenes lábak voltak, de lábfejük olyan volt, mint a borjúláb. Ragyogóak voltak, mint a fénylő réz. Szárnyuk alatt négyfelől emberi kezek voltak. Mind a négynek voltak arcai és szárnyai. Szárnyaik összeérték, egyiké a másikéhoz. *Nem kellett megfordulniuk, amikor jártak*, mindegyik előre nézve tudott menni.

Ilyen volt az *arcuk*: volt *emberarcuk*, de volt *oroszlánarca* is mind a négynek jobbról, *bikaarca* is volt mind a négynek balról, és volt *sasarca* is mind a négynek. Ilyen volt az *arcuk*. Felső szárnyaik ki voltak terjesztve, ez a két szárny összeért, egyiké a másikéval, kettő pedig eltakarta a testüket. Mindegyik előre nézve tudott menni. Ahova a *lélek* [?] akart menni, odamentek, nem kellett megfordulniuk, amikor jártak.

Ilyenek voltak az *élőlények* [?]: külsejük olyan volt, mint az *izzó parázs*, és az élőlények közt, mintha *égő fáklyák* lobogtak volna. *Tűz* ragyogott, és a *tűzből villámok* cikáztak. Az élőlények *járása-kelése* olyannak látszott, mint a *villámlás*.

Amikor néztem az élőlényeket, megpillantottam *egy-egy kereket* a földön az élőlények mellett, mind a négy *előtt*. A kerekék úgy voltak elkészítve, hogy ragyogó drágaköveknek látszottak, és mind a négy egyforma volt. Úgy készültek, hogy *mindegyik kerék közepében egy másik kerék*

látszott. Amikor jártak, *négy irányban tudtak menni*; nem kellett megfordulniuk, amikor jártak. A kerék abroncsai magasak és félelmetesek voltak, és mind a *négy abroncs körös-körül tele volt szemekkel*. Amikor az élőlények jártak, a kerekek is jártak mellettük; és amikor az *élőlények fölemelkedtek* a földről, a *kerekek is fölemelkedtek*. Ahová a lélek akart menni, oda mentek; ahová a lélek akarta. És a kerekek is fölemelkedtek velük, mert az *élőlények lelke irányította* a kerekeket. Ha azok jártak, ezek is jártak, ha azok megálltak, ezek is megálltak; és ha fölemelkedtek a földről, fölemelkedtek a kerekek is, mert az élőlények lelke irányította a kerekeket.

Az élőlények feje fölött valami *boltozat* volt, amely félelmesen csillogott, mint a jég, és ki volt feszítve a fejük fölött. A boltozat alatt ki voltak terjesztve szárnyaik, egyiké a másiké felé. Mindegyiknek volt *másik két szárnya is*. Ezekkel eltakarták a testüket elöl is, hátul is. Amikor jártak, olyannak hallottam szárnyaik *zúgását*, amilyen a nagy vizek zúgása, *mint a Mindenható hangja*. Hangjuk zúgása olyan volt, mint egy tábor morajlása. Amikor megálltak, leeresztették szárnyaikat. És egy hang hallatszott a fejük fölött lévő boltozatról, amikor megálltak, és leeresztették szárnyaikat. A fejük fölött levő boltozaton fölül egy *zafírfényű trónus* alakja látszott, a trónus alakja fölött pedig *emberhez hasonló alak* látszott. Ezüstösen csillogónak láttam: derekától fölfelé úgy látszott, mintha tűz fogná körül, derekától lefelé pedig úgy láttam, mintha fényözön venné körül. A körülötte levő fényözön olyannak látszott, mint a szivárvány, amely a felhőkön szokott lenni esős napon. *Ilyen volt az ÚR dicsőségének a látványa*. Amikor megláttam, arcra borultam, és hallottam, hogy valaki megszólal.” (Ez. 1,1–28; vö.: 3,12–15; 10,9–22.)

Ezékiel tehát nagyon különös szerkezetű repülő gépekről beszél. S vajon feltételezhetjük-e ép ésszel, hogy ezek az általa élőlényeknek hívott dolgok nem mások, mint saját fantáziájának képzelményei? Nem inkább arra kell-e gondolnunk, hogy ő *valójában látta* ezeket a gépezeteket, és megpróbálta őket leírni az általa ismert dolgok segítségével? A magam részéről úgy vélem, érdemes elmélkednünk mindazon, amit a Biblia kozmikus tényezők földi látogatásáról mond. Nem állítom kategorikusan, de az ismertetett szövegek alapján rendkívül *valószínűnek* tartom, hogy a régi időkben *űrhajósok érkeztek földünkre*, s kapcsolatot tartottak őseinkkel. Ha aztán ezt a hipotézist elfogadjuk, akkor némiképp arra a rendkívül fontos kérdésre is választ lelhetünk, hogy miért az égben lakónak és onnan a Földre látogatónak tartják elődeink a maguk isteneit.

Ha az Ó- és az Újtestamentumot lapozgatjuk, lépten-nyomon sajátos történetekre bukkanunk. Ezek tartalmukat tekintve igen eltérők. Akadnak köztük pozitív erkölcsiségre, a Jahvéban vagy a Krisztusban való hitre ösztönzők, humorosak és komolyak, az emberi nagyszerűséget és gonosz-ságot kifejezők, egyszerűek és bonyolultak, vallásos megszállottságtól és filozófiai szellemtől áthatottak, igaz hazaszeretetre, agresszív nacionaliz-musra és általános humanizmusra készítetők, s olyanok is, amelyek a mesék birodalmába, illetve egyszerűen a társadalom múltjához tartoznak. Most ezekből a történetekből nyújtok át az olvasónak egy válogatást, amelynek összeállításakor elsődlegesen két cél vezetett. Egyfelől az a szándék, hogy bemutassam a Biblia sokarcúságát. Másfelől az a törekvés, hogy a fiatalabb nemzedékekhez e történetek révén is közelebb hozzam az egyetemes kultúra kincsesházába tartozó Bibliát, gyarapítsam a vele kap-csolatos ismereteiket. Mégpedig színópei *Diogenész* szellemében, aki a következőket mondta: „A műveltség az ifjaknak fegyelmező erő, az öregeknek vigasz, a szegényeknek gazdagság, a gazdagoknak ékesség.” (Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 302. oldal.) Magá-ban ebben a válogatásban egyébként külön szerepeltetem az Ó- és az Újszövetség történeteit, mivel a Biblia két fő része közt jelentős eszmei eltérések vannak abból fakadóan, hogy az Ótestamentum a zsidó nép és vallás, az Újtestamentum pedig a kereszténység kifejeződése.

Amikor korábban a Bibliának a világ keletkezésével kapcsolatos nézeteit analizáltam, a tárgyalás menetét nem akartam megzavarni az Ótestamentum két kozmogóniai leírásának az idézésével. Ám ezeknek a minden-ség létrejöttére vonatkozó elbszéléseknek a betű szerinti közlése nélkül egy Bibliáról szóló könyv igen hiányos volna. Épp ezért az aranykori hiedelmek elemzésekor sort kerítettem a *második* mítosz idézésére. Most, a bibliai történeteket tartalmazó fejezet élén pedig az *első* kozmogóniai leírást közlöm, amely a következőképpen szól (Gen. 1,1 – 2,4a):

„Kezdetben teremtette *Isten* a mennyet és a földet. A föld még kietlen és pusztá volt, a mélység fölött sötétség volt, de *Isten* Lelke lebegett a vizek fölött.

Akkor ezt mondta *Isten*: *Legyen világosság!* És lett világosság. Látta *Isten*, hogy a világosság *jó*, elválasztotta tehát *Isten* a világosságot a sötétségtől. És elnevezte *Isten* a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának nevezte. Így lett este, és lett reggel: *első nap*.

Azután ezt mondta *Isten*: *Legyen boltozat a vizek között*, hogy elválassza egymástól a vizeket. Megalkotta tehát *Isten* a boltozatot, és elválasztotta a boltozat alatt levő vizeket a boltozat felett levő vizektől. És úgy történt. Azután elnevezte *Isten* a boltozatot égnek. Így lett este, és lett reggel: *második nap*.

Azután ezt mondta *Isten*: *Gyűljenek össze az ég alatt levő vizek egy helyre*, hogy láthatóvá váljék a száraz. És úgy történt. Azután elnevezte *Isten* a szárazat földnek, az összegyűlt vizeket pedig tengernek nevezte. És látta *Isten*, hogy ez *jó*.

Azután ezt mondta *Isten*: *Növesszen a föld növényeket: fűvet, amely magvakat hoz, gyümölcsfát, amely fajtájának megfelelő gyümölcsöt terem, amelyben magva lesz a földön.* És úgy történt. Hajtott tehát a föld nyövényeket: fűvet, amely fajtájának megfelelő magvakat hoz, és gyümölcstermő fát, amelynek ugyancsak fajtájának megfelelő magva van. És látta *Isten*, hogy ez *jó*. Így lett este, és lett reggel: *harmadik nap*.

Azután ezt mondta *Isten*: *Legyenek világító testek az égbolton*, hogy elválasszák a nappalt az éjszakától, és meghatározó jelei legyenek az ünnepeknek, a napoknak és az esztendőknak. Legyenek ezek világító testek az égbolton, hogy világítsanak a földre. És úgy történt. Megalkotta

Isten a két nagy világító testet: a nagyobbik világító testet, hogy uralkodjék nappal, és a kisebbik világító testet, hogy uralkodjék éjszaka; meg a csillagokat. Az égboltra helyezte azokat *Isten*, hogy világítsanak a földre, és uralkodjanak nappal meg éjszaka, és elválasztotta a világosságot a sötétségtől. És látta *Isten*, hogy ez jó. Így lett este, és lett reggel: *negyedik nap*.

Azután ezt mondta *Isten*: Pezsdüljenek a vizek élőlények nyüzsgésétől, és repdessenek madarak a föld felett, az égbolt alatt. És megteremtette *Isten* a nagy víziállatokat, a vizekben nyüzsgő különböző fajtájú úszó élőlényeket, és a különböző fajtájú madarakat. És látta *Isten*, hogy ez jó. Azután megáldotta azokat *Isten*: Szaporodjatok, sokasodjatok, és töltsétek meg a tenger vizét; a madár is sokasodjék a földön! Így lett este, és lett reggel: *ötödik nap*.

Azután ezt mondta *Isten*: *Hozzon létre* a föld különböző fajtájú élőlényeket: különböző fajta barmokat, csúszómászókat és egyéb földi állatokat. És úgy történt. Megalkotta *Isten* a különböző fajtájú földi állatokat, a különböző fajta barmokat, meg a föld mindenféle fajta csúszómászóját. És látta *Isten*, hogy ez jó.

Akkor ezt mondta *Isten*: Alkossunk *embert* a képmásunkra, hozzánk hasonlóvá: *uralkodjék* a tenger halain, az ég madarain, az állatokon, az egész földön és mindenén, ami a földön csúszik-mászik. Megteremtette *Isten* / az embert a maga képmására, / *Isten* képmására teremtette, / *férfivá és nővé* teremtette őket. / *Isten* megáldotta őket / és ezt mondta nekik *Isten*: / *Szaporodjatok, sokasodjatok, / töltsétek be és hódítsátok meg a földet. / Uralkodjatok a tenger halain, / az ég madarain / és a földön mozgó / minden élőlényen!*

Azután ezt mondta *Isten*: *Nektek adok az egész föld színén minden maghozó növényt, és minden fát, amelynek maghozó gyümölcse van: mindez legyen a ti eledeletek.* Minden földi állatnak, az ég minden madarának és minden földi csúszómászonak pedig, amelyben élet van, eledelül adok minden zöld növényt. És úgy történt. És látta *Isten*, hogy *minden, amit alkotott, igen jó*. Így lett este, és lett reggel: hatodik nap.

Így készült el a menny és a föld és azoknak minden serege.

A *hetedik napra* elkészült *Isten* a maga munkájával, amelyet alkotott, és *megpihent a hetedik napon* egész alkotó munkája után. Azután megáldotta és megszentelte *Isten* a *hetedik napot*, mivel azon pihent meg *Isten* egész alkotó és teremtő munkája után.

Ez a menny és föld teremtésének a története.”

A következő történet, amelyet ismertetek, arról szól, hogy miként ölte meg Káin a maga öccsét, Ábelt. A Genézis 4. részének 1–15. verse erről így beszél: „Ádám a feleségével, Évával hált, aki terhes lett, megszülte *Kaint*, és azt mondta: Fiút kaptam az ÚRtól. Majd újból szült: annak testvérét, *Ábelt*. *Ábel juhásztor* lett, *Kain* pedig *földművelő*.

Egy idő múlva Kain áldozatot vitt az ÚRnak, a föld gyümölcséből. Ábel is vitt az elsőszülött bárányokból, a kövérjükből. Az ÚR *rátétekintett Ábelra és áldozatára*, de *Kainra és áldozatára nem tekintett*. Emiatt Kain nagy haragra gerjedt, és lehorgasztotta a fejét.

Ekkor azt kérdezte Kaintól az ÚR: Miért gerjedtél haragra, és miért horgasztod le a fejed? Hiszen ha jól cselekszel, emelt fővel járhatsz. Ha pedig nem jól cselekszel, a *vétek az ajtó előtt leselkedik*, és rád vágyódik, de te *uralkodhatsz rajta*.

Egyszer azt mondta Kain a testvérenek, Ábelnak: Menjünk ki a mezőre! Amikor a mezőn voltak, *rátámadt Kain a testvérere, Ábelra, és meggyilkolta*.

Akkor az ÚR ezt mondta Kainnak: Hol van Ábel, a testvéred? Kain ezt felelte: Nem tudom! *Talán őrzője vagyok én a testvéremnek?* De az ÚR így szólt: Mit tettél? *Testvéred kiontott vére kiált hozzám a földről*. Most azért légy átkozott, kítaszítva arról a földről, amely megnyitotta a száját, hogy befogadja testvéred kiontott vérét a kezedből. Ha a földet műveled, nem adja többé neked termőerejét. Bujdosó és kóbor leszel a földön. Ekkor Kain azt mondta az ÚRnak: *Nagyobb a büntetésem, semhogy elhordozhatnám*. Íme, elűztél ma erről a földről, el kell rejtőznöm színed elől, bujdosó és kóborló leszek a földön, és meggyilkolhat bárki, aki rám talál. De az ÚR azt felelte neki: Nem úgy lesz! Ha valaki meggyilkolja Kaint, hétszeresen kell bűnhődnie. Ezért *jelet [bélyeget]* tett az ÚR *Kainra*, hogy senki se üsse agyon, ha rátalál.”

Maga ez a történet egy vonatkozásban minden bizonnyal annak az ellenségeskedésnek az emlékét őrzi, amely az ókori Keleten a már megtelepedett földművelők és a még nomád állattenyésztéssel foglalkozó népcsoportok viszonyát jellemezte, és amelynek során az előbbieket békére inkább hajló településeit gyakran kirabolták az utóbbiak. Ám ezen túlmenően más figyelemreméltó mozzanatok is rejlenek benne. Így pl. az, hogy a megalkotója korántsem volt valami jó véleménnyel az emberi nemről, amelynek már első gyermekét, Kaint gyilkosként ábrázolja, s ily módon

fajunk ama agresszív-sátáni oldalát jeleníti meg, amely a római vígjáték-író, *Plautus* az ember embernek farkasa megjegyzésre készítette, s amelyről a filozófus *Seneca* a következőképp nyilatkozott: „Tévedsz, ha hiszel a veled szembejövők arcának: emberi ábrázatuk van, de vadállatlelkük; a vadak kapcsán legfeljebb a találkozás pillanata rejt veszélyt; ha hagytak elmenni, nem erednek utánad. Soha más nem hajtja őket a kártevésre, csak a szükség — az embernek jólesik embert pusztítani.” (Pais István: *Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák*. 13. oldal.) Meglepő a történetben az is, hogy a testvérgyilkosság voltaképpen „előidézője” maga az isten, aki önkényesen csak Ábelt és az ő állatáldozatát „fogadja” kedvesen, ami kiváltja Káin haragját. Furcsának találhatjuk a szóban forgó történetben még azt is, hogy a fivérgyilkos nem részesül szigorú büntetésben, mert a rásütött *káinbélyeg* megvédi az életét, és ha mégis megölné valaki, akkor az illetőnek a maga gyilkos tetteért hétszeresen kéne meglakolnia.

TÖRTÉNETEK AZ ÖZÖNVÍZRŐL

Az Ótestamentum szerint az ősi időkben hatalmas özönvíz pusztított a földön. Mégpedig nem természeti okok következtében, hanem azért, mivel az istenség haragra gerjedt a mind gonoszabbá vált emberek ellen, és úgy döntött, hogy eltörli planétánkról az összes élőlényt. Az erkölcsös *Nóé* és családja azonban kegyelemre lelt a természetfölötti hatalom előtt — és megmaradtak a jövő szempontjából magnak azok az *állatok* is, amelyeket az isten parancsára *Nóé* bevitt a bárkájába. Maga ez a történet a *Genézis* 6–8. részében olvasható, és a következőképpen szól:

„Amikor látta az ÚR, hogy az emberi gonoszság mennyire elhatalmasodott a földön, és hogy az ember szívének minden szándéka és gondolata nap mint nap csak gonosz, *megbánta az ÚR*, hogy embert alkotott a földön, és megszorodott szívében. Ezért azt mondta az ÚR: *Eltörölöm a föld színéről az embert, akit teremtettem; az emberrel együtt az állatokat, a csúszómászókat és az égi madarakat is*, mert megbántam, hogy alkottam őket. De *Nóé* kegyelmet talált az ÚR előtt.

Nóénak ez a története: Nóé igaz ember volt, feddhetetlen a maga nemzedékében. Az Istennel járt Nóé. Nóé három fiút nemzett: Sétet, Hámot és Jáfetet. A föld pedig mind romlottabb lett az Isten előtt, és megtelt a föld erőszakossággal. És Isten látta, hogy mennyire megromlott a föld, mert mindenki rossz útra tért a földön.

Ezt mondta *Isten* Nőének: Elhatároztam, hogy *minden élőnek* véget vetek, met erőszakossággal telt meg miattuk a föld. Ezért elpusztítom őket a földdel együtt. Csinálj *bárkát* góferfából, készíts rekeszeket a bárkában, és vond be kívül-belül szurokkal. Így készítsd el azt: a bárka hosszú háromszáz könyök [kb. 150 méter?] legyen, szélessége ötven [kb. 25 méter?] és magassága harminc könyök [kb. 15 méter?]. Ablakot is csinálj a bárkára, és egy könyökre hagyd azt felülről; a bárka ajtaját az oldalára helyezd. Készíts alsó, középső és felső emeletet. Mert én özönvizet fogok hozni a földre, hogy elpusztítsak az ég alatt minden élőlényt. Minden el fog pusztulni, ami a földön van.

Veled azonban szövetségre lépek: menj be a bárkába fiaiddal, feleségeddel és fiaid feleségeivel együtt. És vigyél be a bárkába *minden élőlényből*, mindenből *kettőt-kettőt*, hogy életben maradjanak veled együtt. *Hímek és nőstények* legyenek azok. A madaraknak, az állatoknak és a föld minden csúszómászójának különböző fajtáiból, mindegyikből *kettő-kettő* menjen be hozzád, hogy életben maradjon. Vigyél magaddal mindenféle edelt, ami csak megehető; gyűjtsd be magadhoz, hogy legyen ennivalótok, neked is, meg azoknak is. Nőé meg is tett mindent, úgy járt el, ahogyan *Isten* megparancsolta neki.

Akkor ezt mondta az *ÚR* Nőének: Menj be egész házad népével a bárkába, mert csak téged látlak igaznak ebben a nemzedékben. *Minden tiszta állatból hetet-hetet* [?] vigyél magaddal, hímét és nőstényt. Azokból az *állatokból*, amelyek *nem tiszták, kettőt-kettőt*, hímét és nőstényt. Az égi *madarakból* is *hetet-hetet*, hímét és nőstényt, hogy maradjon utódjuk az egész földön. Mert hét nap múlva *negyven nap és negyven éjjel* tartó *esőt* bocsátok a földre, és eltörlök a föld színéről minden élő, amelyet alkotam. Nőé meg is tett mindent úgy, ahogyan az *ÚR* megparancsolta neki. Nőé hatszáz éves volt, amikor özönvíz lett a földön.

Bement tehát Nőé fiaival, feleségével és fiainak feleségeivel a bárkába az özönvíz elől. *A tiszta állatok és a tisztátalan állatok közül*, a madarak és mindenféle földi csúszómászók közül *kettő-kettő* ment be Nőéhez a bárkába: hím és nőstény, ahogyan megparancsolta az *Isten* Nőének. A hetedik napon özönvíz lett a földön.

Nőé életének hatszázadik évében, a második hónap tizenhetedik napján, fölfakadt ezen a napon a *nagy mélység minden forrása*, és *megnyiták az ég csatornáit*.

Negyven nap és negyven éjjel esett az eső a földre. Még azon a napon bement Nőé és Nőé fiai, Sém, Hám és Jáfet, Nőé felesége és fiainak három

felesége a bárkába, és velük együtt mindenfajta élőlény, mindenféle állat és csúszómászó, amely csúszik-mászik a földön, mindenfajta repdeső állat, madarak és szárnyasok. *Kettő-kettő* ment be Nóéhoz a bárkába mindenféle élőlényből. Hím és nőstény ment be minden élőből; bementek, ahogyan *Isten* parancsolta.

Az *ÚR* pedig bezárta Nóé után az ajtót. Amikor már *negyven napja* tartott az özönvíz a földön, annyira megnövekedett a víz, hogy fölemelte a bárkát, és az fölemelkedett a földről. A víz egyre áradt és növekedett a földön, és elborította a legmagasabb hegyeket is az ég alatt. Sőt tizenöt könyöknyit áradt a víz azután, hogy elborította a hegyeket. Elpusztult minden test, amely a földön mozgott: madár, állat és vad, a földön nyüzsgő minden féreg és ember. Minden meghalt, aminek az orrában élet lehelete volt, ami a szárazföldön élt. Eltörölt *Isten* minden élőt, amely a föld színén volt, embert és állatot, csúszómászt és égi madarat. Mindent eltörölt a földről, csak Nóé maradt meg és azok, akik vele voltak a bárkában. A víz *százötven napig* áradt a földön.

Isten azonban nem feledkezett meg Nóéről, sem azokról az élőlényekről, amelyek vele voltak a bárkában. Szelet bocsátott *Isten* a földre, és a víz apadni kezdett. Bezárultak a *mélység forrásai*; megszűnt esni az *eső* az égből. Azután a víz egyre jobban visszahúzódott a földről, és *százötven nap* múlva leapadt a víz. A bárka pedig a hetedik hónap tizenhetedik napján megfeneklett az *Ararát*-hegységben. A víz állandóan fogyott a tizedik hónapig. A tizedik hónap első napján láthatókká váltak a hegyek csúcsai.

Negyven nap múlva kinyitotta Nóé a bárka ablakát, amelyet csinált, és kiengedett egy *hollót*. Az újra meg újra kirepült, meg visszatért, amíg föl nem száradt a víz a földről. Kiengedett egy *galambot* is, hogy lássa: vajon leapadt-e a víz a föld színéről. De a galamb nem talált helyet a lábának, hogy leállhasson, ezért visszatért hozzá a bárkába, mert víz borította az egész föld színét. Ő pedig kinyújtotta a kezét, megfogta és bevette magához a bárkába. Várakozott még újabb *hét* napig, és *ismét* kiengedte a *galambot* a bárkából. Estére megjött hozzá a galamb, és ekkor már egy leszakított *olajfalevél* volt a csőrében. Ebből tudta meg Nóé, hogy a víz leapadt a földről. Várakozott még újabb *hét* napig, és kiengedte a *galambot*, de az már nem tért vissza hozzá. A hatszázegyedik esztendőben, az első hónap első napjára fölszikkadt a víz a földről. Ekkor Nóé eltávolította a bárka födelét, és látta, hogy megszikkadt a föld színe. A második hónap huszonhetedik napjára megszáradt a föld.

Ekkor így szólt *Isten* Nőéhez: Jöjj ki a bárkából feleségeddel, fiaiddal és fiaid feleségeivel együtt! Minenféle élőlényt, amely csak veled van: madarat, állatot és minden földi csúszómászót hozz ki magaddal, hadd nyüzsögjenek a földön, szaporodjanak és sokasodjanak a földön! Kijött tehát Nőé fiaival, feleségével és fiainak feleségeivel együtt. Minden élőlény, minden csúszómászó, minden madár, minden, ami mozog a földön, csoportonként kijött a bárkából. Azután oltárt épített Nőé az *ÚRnak*, és vett minden *tiszta állatból* és minden *tiszta madárból*, és égőáldozatokat mutatott be az oltáron.

Amikor az *ÚR* megérezte a kedves illatot, ezt mondta magában az *ÚR*: Nem átkozom meg többé a földet az ember miatt, bár gonosz az ember szívének szándéka ifjúságától fogva, és nem irtok ki többé minden élő, ahogyan most cselekedtem.” (Gen. 6,5 – 8,21.)

A fentebb idézett, különféle forrásokból jól-rosszul összeszerkesztett bibliai özönvíz-elbeszélés igen meglepő mozzanatokat foglal magában világnézeti szempontból. Miként az édenkerti gyümölcssevési tilalom megszegésekor és Káin testvérgyilkossága kapcsán, benne is azzal a meggyőződéssel találkozhatunk, hogy a természetfölötti hatalomnak csak nagyon esendő embert sikerült létrehoznia. Olyannyira, hogy a korabeli nemzedékben csupán egyetlen személy, Nőé tisztességes, és ezért a fölháborodott istenség szükségesnek látja, hogy kiirtsa az emberiséget. Pusztító tevékenysége azonban „önkritiká”-t is jelent, hisz a saját maga teremtette, tőle függő és ezért voltaképp ártatlan embereket törli el a föld színéről. Nem is szólva arról, hogy a teljesen vétlen állatokat is halálra szánta az istenség, aki ismételten hibát követ el, mert Nőé utódai éppúgy erkölcstelenül élnek, éppúgy gonosszággal töltik meg a földet, mint az özönvízzel állítólag elpusztított őseik.

Maga ez az elbeszélés voltaképp *két* — egy *jahvista* és egy *elohista* — kútfőből van — mégpedig logikailag ellentmondásos módon összeállítva. Hogy valóban ez a helyzet, azt a következő tények bizonyítják: 1) Az idézett szöveg egyes részeiben az „*ÚR*” (Jahve), más részeiben viszont az „*Isten*” (Elohim) a transzcendens hatalom. 2) Míg a jahvista kútfő szerint az özönvíz csupán az *esőzésből*, addig az elohista változat szerint a földön lévő *forrásokból* és a felülről szakadó *esőből* származott („... fölfakadt ... a nagy mélység minden forrása, és megnyíltak az ég csatornái...” — Gen. 7,11). 3) Az elohista variáció Nőét arra kötelezi, hogy minden állatfajból *kettőt-kettőt*, a jahvista változat pedig azt írja elő neki, hogy a „tiszta” élőlényekből *hetet-hetet*, a „tisztátalanok”-ból viszont csak

kettőt-kettőt vigyen be a bárkába. 4) A két kútfő eltérő adatokat közöl a vízözön időtartamáról, mert míg az elohista szöveg szerint a szóban forgó csapás megközelítőleg *egy éven át*, addig a jahvista forrás szerint kb. *csak 100 napig* tartott. (Több szerző tagadja, hogy a fenti ellentmondások két kútfőre utalnak. E szerzők közé tartozik Várkonyi Nándor is, aki „Szíriat oszlopai” c. kötetében — Magvető Könyvkiadó, 1972. 325–327. oldal — sajátos, egyoldalúságokkal terhes, logikailag megalapozatlan érveléssel igyekszik igazolni, hogy az özönvízzel kapcsolatos bibliai szöveg egyetlen kerek történet.)

Mindez jelzi számunkra, hogy az idézett bibliai elbeszélésben *evilági eseményekről* van szó. Valószínűleg azoknak az árvizeknek a legendás, vallási színezetű emlékéiről, amelyek ismételtén pusztítottak a Tigris és az Eufrátesz mentén, s amelyeket az ótestamentumi zsidóság — más népekhez hasonlóan — nem vak kauzális, az ember iránt közömbös jelenségnek vélt, hanem a földi halandók gonoszságait megtorló isteni büntetés eszközét pillantotta meg bennük. A kutatók egyébként igen eltérő nézeteket vallanak arról, hogy honnan került bele a Bibliába az özönvízzel kapcsolatos anyag. Némelyek szerint magát ezt az utóbbit a zsidóság nem Mezopotámiából vette át, hanem sajátos ősi hagyománya. Mások viszont úgy vélik — és valószínűleg az ő álláspontjuk felel meg a valóságnak —, hogy a zsidók a babilóniai fogság idején ismerkedtek meg az özönvízre vonatkozó mezopotámiai történetekkel, és később beépítették azokat a maguk vallási iratába. E nézet igaz volta mellett látszanak szólni a következő momentumok: 1) Miként a sumér-babilóniai mítoszokban, a bibliai történetekben is a transzcendens szféra büntetéseként jelenik meg az özönvíz. 2) Ahogy a Gilgames-eposz szerint csupán egy ember, Utnapistim (és rokonsága) éli túl a szörnyű katasztrófát, ugyanúgy a Biblia szerint is csak egy ember, Nőé — és családja — menekül meg a haláltól. 3) A Gilgames-eposzból arról szerezhetünk tudomást, hogy Utnapistimet — mint kontinentális lakót — isteni hatalom oktatja ki arra, miként kell hajót építeni, és a bibliai Nőé a maga bárkáját szintén természetfölötti útmutatás szerint készíti el. 4) Az Ótestamentum szerint Nőé bárkája az örményországi Ararát-hegyen akadt fenn (e hegyet — mondja a történetíró Hérodotosz — a mezopotámiaiak igen jól ismerték); a Gilgames-eposz pedig azt közli, hogy Utnapistim hajója egy Niszir nevű hegyen kötött ki. 5) A szóban forgó eposz arról beszél, hogy hajójának megállása után a 7. napon egy galambot engedett ki építményéből Utnapistim; majd miután (nem lelven szárazulatot) visszatért hozzá, egy fecskét bocsátott szabadon, amely

szintén visszament a bárkába, mert nem talált magának nyughelyet; végül aztán a harmadikként eleresztett madár, a holló (szabad helyet találván) már nem tért vissza a hajóba. — És mit tesz Nőé? Ő is madarakat bocsát ki a bárkájából (először egy hollót, aztán pedig háromszor egy-egy galambot), hogy megtudja, fölszáradtak-e már a vizek a földön. 6) A Gilgames-eposzban a megmenekült Utnapistim illatáldozatot mutat be az isteneknek (az ősi sumér elbeszélésben pedig az özönvizet túlélte Ziusziddu, aki egy személyben király és pap, marhát és juhot áldoz Samas napistennek). És hasonlóképp cselekszik Nőé is, aki oltárt épít, s azon „tisztá” állatokból készített égőáldozattal hódol az „ÚR”-nak.

A most felsorolt egyezések arra látszanak utalni, hogy a bibliai zsidók az özönvízzel kapcsolatos történeteiket *Mezopotámiából*, a leírtság szempontjából jóval ősi sumér-babilóniai mítoszokból *kölcsönözték*. Ám ezt az átvételt — mint fentebb már jeleztem — számos kutató valószínűtlennek tartja. Egyfelől azért, mivel az ótestamentumi szöveg és a mezopotámiai anyag némely vonatkozásokban eltéréseket mutat. (Pl. azt illetően, hogy mennyi ideig tartott a vízözön. Továbbá abból a szempontból, hogy míg a katasztrófából megmenekült Utnapistimet és feleségét — ill. Ziusziddut — a sumér-babilóniai mítosz istenei örökéletűvé teszik, addig a bibliai Nőének a többi emberhez hasonlóan osztoznia kell a halálban, s egyúttal Jahve az özönvíz után nemünk maximális életidejét a korábbinak kb. 1/8-ára, 120 évre csökkenti.) Másfelől pedig azért tagadják többen a mezopotámiai átvétel lehetőségét, mert szerintük a sumér-babilóniai anyag már művésziileg van megformálva, és így aligha valószínű, hogy a nála jóval primitívebb bibliai szöveg belőle származik, s emiatt azt kell feltételezni, hogy az özönvízzel kapcsolatos ószövegségi részlet a mezopotámiai irodalomtól független — esetleg vele párhuzamos, közös forrásból származó — hagyomány. (Ezzel kapcsolatosan lásd Várkonyi Nándor említett művének 325. oldalát.)

Az özönvízről szóló ótestamentumi szöveggel összefüggésben — úgy vélem — feltétlenül szükséges még megemlítenem a következőket: 1) A Biblia azt állítja, hogy az emberiség múltjában csak egyetlen vízözön volt, ám ezzel szemben a különféle népek sokszáz története rengeteg természeti katasztrófa emlékét őrzi. (Várkonyi Nándor idevonatkozóan igen gazdag anyagot elemez a „Sziat oszlopai”-ban: 265–351. oldal.) 2) Maguk ezek a történetek (mint pl. a bibliai, a sumér-babilóniai és egyes indiai mítoszok) némelykor síkvidéki etnikumok múltjáról adnak hírt; más esetekben hegyvidéken élt emberek tragédiájáról számolnak be; s olyan hagyomá-

nyok is akadnak, amelyek szárazföldi területek, szigetek (netán Gondvána és Atlantisz) elsüllyedéséről tudósítanak. 3) Különféle források szerint a múltbeli nagy természeti katasztrófák igen jelentős része nem özönvíz, hanem tűzözön okozata. (Ilyen hagyománnyal nem csupán egyes finnugor népeknél találkozunk, hanem a régi egyiptomiaknál is. Az utóbbiak a tavaszi napéjegyenlőség körüli holdtöltekor a tárgyakat, az állatokat, az ételeket vörös krétával dörzsölték be, és kovásztalan kenyeret ettek — így emlékezve meg arról, hogy az ősi időkben „a földkerekséget tűz pusztította el”, aminek következtében nagy volt hajdanán az éhínség.)

BÁBEL TORNYA

A köznapi és az irodalmi életben gyakran használjuk a *Bábel tornya*, a *bábeli zűrzavar*, *hangzavar* kifejezéseket. Ezek eredetüket tekintve egy bibliai szövegrészlethez kötődnek, amely szerint az özönvíz után a föld benépesítése és az eddig egységes nyelvnek sok nyelvvel történt felváltása állítólag az emberi nagyravágyást, rosszra való hajlamot sújtó isteni büntetés. Idevonatkozóan a Genézis 11. részében (1–9. vers) az alábbiakat olvashatjuk:

„Az egész földnek egy nyelve és egyféle beszéde volt. Amikor [Nóé utódai] útnak indultak keletről, Sineár földjén egy völgyre találtak, és ott letelepedtek. Azt mondták egymásnak: Gyertek, vessünk téglát, és égessük ki jól! És a *tégla* lett az építőkövük, a földi *szurok* pedig a habarcsuk. Azután ezt mondták: Gyertek, építsünk magunknak *várost* és *tornyot*, amelynek teteje az *égig* érjen; és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész föld színén. Az *ÚR* pedig leszállt, hogy lássa azt a várost és tornyot, amelyet az emberek építettek.

Akkor ezt mondta az *ÚR*: Most még egy nép ez, és mindnyájuknak egy a nyelve. De ez csak a kezdete annak, amit tenni akarnak. És most semmi sem gátolja őket, hogy véghezvigyék mindazt, amit elterveznek. Menjünk csak le és *zavarjuk* . . . össze a nyelvüket, hogy ne értsék egymás nyelvét! Így *szélesztette szét őket* onnan az *ÚR* az egész föld színére, és abbahagyták a város építését. Ezért nevezték azt *Bábelnek*, mert ott zavarta össze az *ÚR* az egész föld nyelvét és onnan szélesztette szét őket az *ÚR* az egész föld színére.”

Magában ebben a *jahvista* részletben a „*Bábel*” kifejezés ténylegesen annyit jelent, hogy „*Isten kapuja*”, de eredetét a népies fogalomértelmezés egy másik, hasonló hangzású, *összezavarni* jelentésű szóra vezette vissza.

A föld benépesítése és a különféle nyelvek létrejötte, persze, korántsem az emberi nagyravágyás isteni megbüntetéséből fakad. Ám ugyanakkor megjegyzendő: az idézett bibliai szövegben reális történeti mag is rejlik, mert az általa említett város valószínűleg azonos azzal a *Babilónnal*, amelyben a déli zsidó állam lakóinak egy része i. e. 587-től 537-ig fogságban élt; az általa ugyancsak említett „torony” pedig bizonyára az a különös templom, amelyet az ókori görög vallási szemlélettől ösztönzött Hérodotosz „*Zeusz Bélosz*” szentélyének nevez (I. 181.) — maga ez a templom egyébként a történetíró életében még állott, és korábbi babilóniai fogságuk idején a zsidók is látták.

Hérodotosz a maga történeti könyveiben (I. 178—200.) részletesen beszél Babilónról. Elmondja róla, hogy a régi időkben kaldeusok alapították. Leírja, hogy az Eufrátesz két partján fekvő, négyzetes alaprajzú város kerülete 480 sztadion hosszúságú volt. (Egy sztadion — azaz futamat — 185 méter, s ez azt jelenti, hogy becslése szerint a települést övező falak hossza majdnem 90 km-t tett ki. Más ókori szerzők — Ktésziasz, Sztrabón, Kleitarkhosz — ennél jóval kisebbnek, csupán 66,6–71,25 km-esnek említik a város területét.) Hérodotosz — a Bibliával egyezően — arról is tájékoztat, hogy Babilón falait és épületeit annakidején *égetett téglából* készítették, és a téglákat *szurokkal* kötötték egymáshoz.

A görög történetíró különös részletességgel szól a Genézisben szereplő *bábeli „torony”*-ről, „*Zeusz Bélosz*”, azaz *Marduk* isten érckapus *szentélyéről*, amelynek négyzetes alapján minden oldal 2-2 sztadion (azaz 370 méter) hosszú volt. „A szentély közepén zömök torony emelkedik, amelynek szélessége és magassága egy sztadion. Ennek tetején egy másik torony áll, azon egy harmadik és így tovább, összesen nyolc torony. A felvezető lépcsősor valamennyi tornyon körbefut, s a közepe táján egy pihenőhely van nyugvószékekkel, hogy akik felmásznak, megpihenhessenek. Az utolsó toronyban nagy szentély található, amelyben egy magasra vetett ágyat s egy aranyozott asztalt helyeztek el. Istenkép azonban nem látható benne. Éjjel egyetlen férfi sem léphet be ide, csakis egy helybéli asszony, akit az isten választott ki valamennyi ottani nő közül. Így mondják a khaldeusok, ennek az istennek a papjai. — Azt is állítják — bár ennek nem adok hitelt —, hogy az isten minden éjszaka meglátogatja a templomot, és lepihen az ágyba.” (Hérodotosz: „A görög-perzsa háború.” Európa Könyvkiadó, 1989. I. 181–182.)

Minden valószínűség szerint tehát Babilón és a Hérodotosz által méreteiben eltúlzott építmény volt a tárgyi forrása a Bábel tornyáról szóló

bibliai elbeszélésnek. Továbbá esetleg a nyelv isten általi összezavarására vonatkozó nézetnek is, amely azért alakulhatott ki, mivel e városban, a nagy babilóniai birodalom központjában rengeteg idegen ajkú nép gyermekei fordultak meg. Vallási szempontból egyébként érdekes, hogy míg az Ótestamentum idézett helye szerint az addig egységes nyelv összezavarása, vagyis a soknyelvűség előidézése az emberi nagyratörés megakadályozásának az eszköze, addig az Újszövetség szerint az emberek helyes útra térítése azáltal válik lehetségessé, hogy a pünkösdkor „Szentlélek”-kel eltelő tanítványok képessé válnak minden népnek a saját nyelvén hirdetni a krisztusi tanokat. Erről az Apostolok cselekedeteiben (2,1–13) a következőket olvashatjuk: „Amikor pedig eljött a pünkösd napja, és mindnyájan együtt voltak ugyanazon a helyen, hirtelen hatalmas szélrohamhoz hasonló zúgás támadt az égből, amely betöltötte az egész házat, ahol ültek. Majd valami lángnyelvek jelentek meg előttük, amelyek szétoszlottak, és leszálltak mindegyikükre. Megteltek mind Szentlélekkel, és *különféle nyelveken* kezdtek beszélni; úgy, ahogyan a Lélek adta nekik, hogy szóljanak. Sok kegyes *zsidó* férfi tartózkodott akkor Jeruzsálemben azok közül, *akik a föld minden nemzete között éltek*. Amikor a zúgás támadt, összefutott ez a sokaság, és nagy zavar keletkezett, mert mindenki a maga nyelvén hallotta őket beszélni. Megdöbbenek, és csodálkozva mondták: »Íme, ezek, akik beszélnek, nem valamennyien *Galileából* valók-e? Akkor hogyan hallhatja őket mindegyikünk a maga anyanyelvén: pártusok, médek és elámiták, és akik Mezopotámiában laknak, vagy Júdeában és Kappadóciában, Pontuszban és Ázsiában, Frígiában és Pamfiliában, Egyiptomban és Líbia vidékén, amely Ciréné mellett van, a bevándorolt rómaiak is, zsidók és prozeliták, krétaiak és arabok: halljuk, amint a mi nyelvünkön beszélnek az Isten felséges dolgairól.« Álmélkodtak mindnyájan, és nagy zavarban kérdegették egymástól: »Mi akar ez lenni?« Mások azonban gúnyolódva mondták: »Édes bortól részegedtek meg.«”

JÁKÓB ELOROZZA ÉZSAUTÓL AZ ELSŐSZÜLÖTTSÉGI JOGOT ÉS AZ ATYAI ÁLDÁST

A Genézis 25. részéből megtudhatjuk, hogy Izsáknak az immár idős Rebeka két ikerfiút szült. Közülük az idősebb „vöröses volt, és mindenütt szőrös, mint a daróc”, s ezért *Ézsaunak* (vagyis szőrösnek) nevezték el — ő lett az edomiták (a vörösök) ősatya. A fiatalabb pedig úgy jött a

világra, hogy fogta a bátyja sarkát, s ezért a *Jákób* (sarkat fogó) nevet kapta. Megszületésük előtt az anyjuknak az „Úr” a következő előrejelzést „adta”: „Két nép van méhedben, / két nemzet válik ki belsődéből: / egyik nemzet erősebb lesz a másiknál, / a nagyobb szolgál a kisebbnek!” Hogy aztán ez a különös állapot miként következett be — vagy másként fogalmazva: az edomitákat, az erősebb népet megtestesítő Ézsau miért szolgál a kisebb népet, a zsidóságot szimbolizáló Jákóbnak —, arról ugyancsak a Geneziséből, annak 25., ill. 27. részéből szerezhetünk tudomást.

Az elsőként említett rész azt beszéli el, hogy *Jákób* (akinek a neve csalót is jelent) miként szerezte meg Ézsautól *egy tál lencséért az elsőszülöttségi jogot*. „Amikor a fiúk felnőttek — mondja idevonatkozóan a Biblia —, Ézsau a vadászathoz értő, szabadban élő ember lett, Jákób ellenben szelíd sátorlakó. Ezért Izsák Ézsaut szerette, mert ízlett neki a vad, Rebeka viszont Jákóbot szerette. Egyszer Jákób valami főzeléket főzött, amikor Ézsau fáradtan jött meg a mezőről. Ézsau azt mondta Jákóbnak: Hadd egyem ebből a vörös ételből, mert fáradt vagyok! Ezért nevezték el őt Edomnak. De Jákób azt felelte: Add nekem érte az elsőszülöttségi jogodat! Ézsau ezt mondta: Én úgylátom folyton a halál szélén állok, mire való nekem az elsőszülöttségi jog? Jákób azt felelte: Akkor esküdj meg nekem! Ézsau megesküdött neki, így *adta el elsőszülöttségi jogát Jákóbnak*. Jákób meg adott Ézsauinak *kenyeret és lencsefőzeléket*.”

A Genezisz 27. része jóval bővebben számol be arról a történésről, hogy *Jákób* — anyja ösztönzésére — miként orozta el *Izsáktól* az Ézsauinak járó *atyai áldást*.

„Amikor *Izsák* megöregedett, és annyira meghomályosodott a szeme — olvashatjuk a Bibliában —, hogy *nem látott*, behívta a *nagyobbik fiát, Ézsaut*, és így szólt hozzá: Fiam! Az felelt neki: Itt vagyok. Izsák ezt mondta: Lásd, én megöregedtem, nem tudom halálom napját. Most hát fogd a fegyvereidet, tegzedet és ijadat, menj ki a mezőre, és lőj nekem valami vadat. Azután készíts nekem jó falatokat, ahogyan én szeretem, és hozd be nekem, hogy egyem, és *megáldjalak*, mielőtt meghalok.

Rebeka azonban *hallgatózott*, amikor Izsák a fiával, Ézsauval beszélt. Amint elment Ézsau a mezőre, hogy vadat lőjön, és elhozza, Rebeka ezt mondta fiának, *Jákóbnak*: Hallottam, hogy apád a bátyáddal, Ézsauval beszélt, és ezt mondta: Hozz nekem vadat, és készíts jó falatokat, hogy egyem és megáldjalak az ÚR színe előtt, mielőtt meghalok. Most azért, fiam, hallgass a szavamra, amit én *parancsolok* neked. Menj el a nyájhoz, és hozz onnan két kecskegidát a javából, hadd készítsék abból apádnak jó

falatokat, ahogyan ő szereti. Azután vidd be *apádnak*, hogy egyék, és *téged áldjon meg*, mielőtt meghal! De Jákób ezt mondta anyjának, Rebekának: Igen, de Ézsau bátyám szőrös ember, és pedig simabőrű vagyok. Hátha megtapogat az apám, és akkor azt hiszi, hogy csúfot üzök belőle, és így átkot szerzek magamnak, nem áldást. De azt mondta neki az anyja: Engem sújtson az az átok, fiam, te csak hallgass a szavamra, menj, és hozd, amit mondtam!

Elment tehát, elhozta a gidákat, és bevitte anyjának. Anyja pedig elkészítette a jó falatokat, ahogyan az apja szerette. Akkor fogta Rebeka nagyobbik fiának, Ézsauinak a legszebb ruháját, amely nála volt otthon, és felöltöztette Jákóbot, a kisebbik fiát. A kecskegidák bőrével pedig beborította a kezét és a sima nyakát. Azután kezébe adta fiának, Jákóbnak a jó falatokat és a kenyeret, amit készített.

Akkor Jákób bement az apjához, és így szólt: Apám! Ő pedig így felelt: Itt vagyok. Ki vagy te, fiam? Jákób ezt felelte apjának: *Én vagyok Ézsau, az elsőszülötted*. Úgy cselekedtem, ahogyan mondtad nekem. Kelj hát fel, ülj fel, és egyél a vadpecsenyéből, azután áldj meg engem! Izsák azt kérdezte a fiától: Hogy találtál vadat ilyen hamar, fiam? Ő pedig így felelt: Mert Istened, az ÚR elém hozta. Akkor ezt mondta Izsák Jákóbnak: Gyere közelebb, hadd tapogassalak meg, fiam, hogy csakugyan te vagy-e az én Ézsau fiam, vagy sem? Jákób közelebb ment apjához, Izsákhöz, aki megtapogatta, és ezt mondta: *A hang Jákób hangja, de a kéz Ézsau keze*. Nem ismerte meg őt, mivel szőrös volt a keze, mint bátyjának, Ézsauinak a keze, ezért áldotta meg őt. Te vagy az, fiam, Ézsau? Ő így felelt: Én vagyok. Akkor ezt mondta: Hozd ide, hadd egyem a fiam vadpecsenyéből, hogy utána megáldjalak téged. Odavitte neki, és evett. Bort is vitt neki, és ivott.

Akkor ezt mondta neki az apja, Izsák: Gyere közelebb, és csókolj meg, fiam! Odament és megcsókolta őt. Amikor megérezte ruhájának az illatát, *megáldotta őt*...

Amikor befejezte Izsák Jákób megáldását, és Jákób éppen csak kijött apjától, Izsáktól, a bátyja, *Ézsau is megjött* a vadászatból. Ő is készített jó falatokat, bevitte apjának, és ezt mondta neki: Kelj föl, apám, egyél a fiad vadpecsenyéből, és azután áldj meg engem! De az apja, Izsák ezt mondta neki: Ki vagy te? Ő így felelt: Én vagyok az elsőszülött fiad, Ézsau. Megrendült Izsák, megrendülése igen nagy volt, és ezt mondta: Ki volt az, aki vadat lőtt, behozta nekem, meg is ettem mind, még mielőtt megjöttél? Én őt megáldottam, és *áldott is lesz!*

Amikor meghallotta Ézsau apja beszédét, hangosan és igen keservesen fölkiáltott, és azt mondta apjának: Áldj meg engem is, apám! Ő pedig ezt mondta: Öcséd jött be alattomban, és ő vette el a te áldásodat. Ézsau így felelt: Méltán nevezték el *Jákóbnak*, hiszen már *másodszor csalt meg engem!* Elvette az *elsőszülöttségi jogomat*, most pedig elvette *áldásomat* is. Majd ezt mondta: Nekem nem tartottál meg valami áldást? Izsák ezt felelte Ézsauinak: Már a *parancsolóddá* tettem őt, és szolgáljává tettem minden testvérét. Gabonával és musttal is őt láttam el. Mit tehetek most már érted, fiam? . . .

Ézsau . . . bosszút forralt Jákób ellen az áldás miatt, mivel őt áldotta meg az apja, és ezt mondta magában Ézsau: Közelednek már a napok, amikor majd apámat gyászoljuk. Akkor *meggyilkolom az öcsémet, Jákóbot*. De Rebekának hírül vitték nagyobbik fiának, Ézsauinak a szavait, azért magához hívatta kisebbik fiát, Jákóbot, és ezt mondta neki: Bátyád, Ézsau bosszút akar állni rajtad, meg akar gyilkolni. Azért, fiam, hallgass a szavamra: indulj, menekülj bátyámhoz, Lábánhoz Háránba! Lakj nála egy ideig, amíg bátyád haragja elmúlik.” (Gen. 27,1–27; 27,30–37; 27,41–44.)

JÓZSEF ÉS TESTVÉREI

Jákóbnak — mint korábban már említettem — a Biblia szerint *12 fia* volt. Közülük Rúbent, Simeont, Lévit, Júdát, Issakárt és Zebulont *Lea*, Józsefet és Benjámint (a legfiatalabbat) *Ráhel*, Dánt és Naftalit *Ráhel* szolgálója, *Bilha*, Gádót és Ásert pedig *Lea* szolgálója, *Zilpa* szülte az ösátyának (Gen. 29, 31–35; 30,1–23 és 35,16–18). Fiai közül Jákób *Józsefet* szerette a legjobban, ami abban is kifejeződött, hogy szép tarka ruhát csináltatott neki. Testvérei viszont egyáltalán nem kedvelték őt. Iránta érzett gyűlöletük még csak fokozódott, amikor József *két olyan álmát* ismertette velük, amely szerint ő különb náluk. Az *egyik* álom szerint — számolt be róla fivéreinek — „Éppen kévéket kötöttünk a mezőn. Az én kévémm fölkel, és állva is maradt, a *ti kévéitek* pedig körülállták, és *leborultak az én kévémm előtt.*” A testvérek ekkor dühösen kérdezték tőle: „Talán király akarsz lenni fölöttük? Vagy uralkodni akarsz rajtunk?” A *másik* álmáról a következőképp adott tájékoztatást fivéreinek és Jákóbnak: „Már megint álmodtam valamit. Egyszer csak *leborult előttem a nap, a hold és tizenegy csillag.*” Apja ekkor megdorgálta: „Micsoda álmot álmodtál? Talán bizony járuljunk eléd, anyáddal és testvéreiddel együtt, hogy földre boruljunk előtted?” (Gen. 37,1–10.)

Az őt mindjobban meggyűlölő fivérek úgy határoztak, hogy elveszejtik Józsefet. Erre akkor adódik alkalmuk, midőn Jákób egyszer hozzájuk küldi a legelőre. A további történeésekről a Genézis (37,18–36) így számol be: „Amikor távolról meglátták [Józsefet a testvérei], még mielőtt a közeliükbe ért, összebeszéltek, hogy *megölik*. Ezt mondták egymásnak: Nézzétek, ott jön az *álomlátó*! Gyertek, öljük meg, dobjuk bele egy kútba, és mondjuk azt, hogy vadállat ette meg. Majd meglátjuk, mi lesz az álmaiból!

Amikor ezt *Rúben* meghallotta, meg akarta menteni a kezükből, és ezt mondta: Ne üssük agyon! Majd ezt mondta nekik *Rúben*: Ne ontsatok vért! Dobjátok bele ebbe a kútba itt a pusztában, de kezet ne emeljete rá! Így akarta megmenteni a kezükből és visszajuttatni apjához.

Amikor odaért József a testvéreihez, lehúzták róla a ruháját, a tarka ruhát. Azután fogták, és *beledobták a kútba*. A kút üres volt, nem volt benne víz.

Ezután leültek enni. Föltekintve, látták, hogy éppen egy *izmaeli karaván* közeledik Gileád felől. Tevéik gyógyfüvel, balzsammal és mirhával voltak megrakva, amit *Egyiptomba* szállítottak. Ekkor azt mondta *Júda* a testvéreinek: Mi haszna, ha megöljük testvérünket, és elföldeljük a véré? Gyertek, adjuk el az izmaeliaknak, ne emeljünk rá kezet, hiszen a mi testünk és vérünk ő! A testvérei hallgattak rá.

Közben azonban *midjáni kereskedők* mentek arra, fölhúzták Józsefet a kútból, és *eladták Józsefet az izmaeliaknak* húsz ezüstért. Azok pedig elvitték *Józsefet Egyiptomba*. Amikor *Rúben* visszatért a kúthoz, József már nem volt a kútban. Akkor megszaggata a ruháját, visszatért testvéreihez, és azt mondta: Nincs meg a gyerek! Jaj nekem! Hova legyek?

Akkor fogák József ruháját, levágtak egy *kecskebakot*, és belemártották a ruhát a *vérebe*. Azután elküldték a *tarka ruhát*, elvitték apjukhoz, ezzel az üzenettel: Ezt találtuk. Nézd meg jól: a fiad ruhája ez, vagy sem? Ő felismerte, és azt mondta: Az én fiam ruhája ez! Vadállat ette meg, biztosan szétépte Józsefet!

És megszaggata Jákób a felsőruháját, zsákruhát tekert a derekára, és sokáig gyászolta a fiát. Fiai és leányai mind vigasztalni igyekeztek, de nem akart vigasztalódni, hanem ezt mondta: Gyászolva megyek el fiamhoz a halottak hazájába. Így siratgatta őt az apja.

A *midjániak* [?] pedig eladták Józsefet *Egyiptomban Potifárnak*, a fáraó főemberének, a testőrök parancsnokának.”

Fentebb láttuk, hogy József elkerült Egyiptomba. Hogy aztán ott milyen különös események részese volt, arról szintén beszámol a Biblia. A személyéhez kötődő egyik, az irodalomban eléggé közismert és festők által is többször ábrázolt történet arról tudósít, *miként igyekezett őt elcsábítani Potifárné*. A Genézis 39. részében ezzel kapcsolatosan az alábbiakat olvashatjuk:

„Józsefet elvitték Egyiptomba, és megvásárolta őt az izmaeliectől, akik odavitték, egy egyiptomi ember: Potifár, a fáraó főembere, a testőrök főparancsnoka. De az ÚR Józseffel volt, ezért szerencsés ember lett, és egyiptomi urának a házában élt. Láta az ura, hogy vele van az ÚR, és mindazt eredményessé teszi az ÚR, amihez hozzáfog. Megnyerte József a jóindulatát, és a háziszolgája lett. Azután háza felügyelőjévé tette, és rábízta egész vagyonát. Attól fogva, hogy *házának és egész vagyonának a felügyelőjévé tette*, megáldotta az ÚR az egyiptomi ember házát Józsefért, és az ÚR áldása volt egész vagyonán, ami a házban és a mezőn volt. Ezért Józsefre bízta egész vagyonát, és semmire sem volt gondja mellette, legfeljebb csak arra, hogy megegye az ételt. — Józsefnek szép termete és szép arca volt.

Ezek után az történt, hogy Józsefre szemet vetett *urának a felesége*, és ezt mondta: *Hálj velem!* Ő azonban *vonakodott*, és azt felelte ura feleségének: Nézd, az én uramnak semmi gondja sincs mellettem háza dolgaira, és rám bízta egész vagyonát. Senki sem nagyobb nálam ebben a házban. Semmit sem tiltott el tőlem, csak téged, mivel te a felesége vagy. Hogyan követhetném el ezt a nagy gonosztságot, vétkezve az Isten ellen?! Bár az asszony nap mint nap ezt mondogatta Józsefnek, ő mégsem hallgatott rá, hogy mellé feküdjék, és vele legyen. Egy napon az történt, hogy bement József a házba a munkáját végezni, és a háznép közül senki sem volt a házban. Ekkor *megragadta őt az asszony a ruhájánál fogva*, és azt mondta: *Hálj velem!* Ő azonban *otthagya ruháját az asszony kezében*, futásnak eredt, és kiszaladt. Amikor az asszony látta, hogy kezében hagyta a ruháját, és kifutott, összehívta háza népét, és ezt mondta nekik: Nézzétek, [a férjem] egy héber embert hozott hozzánk, és az csúffá tesz bennünket. Bejött hozzám, hogy velem háljon, de *én hangosan kiáltottam*. Amikor meghallotta, hogy hangosan kiáltozni kezdtek, nálam hagyta a ruháját, futásnak eredt, és kiszaladt.

Az asszony magánál tartotta József ruháját, míg az ura haza nem jött. Akkor így beszélte el neki a dolgokat: Bejött hozzám a héber szolga, akit idehoztál, hogy csúffá tegyen engem. De amikor hangosan kiáltozni kezdtem, nálam hagyta a ruháját, és kifutott.

Amikor az *ura* meghallotta feleségének a szavait, amelyeket neki mondott: Ilyen dolgokat tett velem a szolgád! — akkor haragra gerjedt. Fogta Józsefet az *ura*, és abba a *börtönbe vetette*, ahol a király foglyait tartották fogva; ott volt börtönben. De az ÚR Józseffel volt, hűséges maradt hozzá, és kedvelté tette a börtönparancsnok előtt. A börtönparancsnok Józsefre bízta mindazokat a foglyokat, akik a börtönben voltak, és *ő dolgoztatta* mindazokat, akik ott dolgoztak. A börtönparancsnoknak nem kellett törődnie semmivel, ami rá volt bízva, mert az ÚR Józseffel volt, és eredményessé tette az ÚR, amihez hozzáfogott.”

JÓZSEF MEGFEJTI A FÁRAÓ-ÁLMAIT

Korábban láttuk, hogy Józsefnek már ifjúként sajátos álmai voltak. A Biblia szerint azonban nem csupán különös dolgokat élt át az alvás állapotában, hanem kiváló *álomfejtő* is volt. Ez a képessége először akkor nyilvánult meg, amikor a börtönben megmagyarázta a vétkezés miatt odakerült fáraói *főpohárnok* és *főszűtmester* álmát — közölve velük a későbbi történeteket: a főpohárnokot három nap múlva visszahelyezi hivatalába, a főszűtmestert pedig fölakasztatja a fáraó. Igazi nagy teljesítménye azonban az volt, midőn az *egyiptomi uralkodó* álmait fejtette meg. Hogy mik voltak ezek az álmok és milyen magyarázattal szolgált velük kapcsolatosan József, arról a Genézis (41,1–36) a következőket beszéli el:

„Két esztendő múlva történt, hogy a *fáraó* ezt *álmodta*: Ott állt a Nílus mellett. A Nílusból *hét szép és kövér tehén* jött ki, és legelt a sás között. De *hét másik tehén* is jött ki utánuk a Nílusból, amelyek *rútak és soványak* voltak, és odaálltak a többi tehén mellé a Nílus partján. *A rúd és sovány tehenek megették a hét szép és kövér tehenet*. Ekkor fölébredt a fáraó.

Ismét elaludt, és *másodszor* ezt *álmodta*: *Hét kövér és szép kalász* nőtt egy száron. De *hét sovány és a keleti szélről kiaszott kalász* is sarjadt utánuk. A *sovány kalászhok elnyelték a hét kövér és telt kalászt*. Ekkor fölébredt a fáraó, és kitűnt, hogy álmodott. Reggelre azonban nyugtalan-ná vált a lelke, ezért összehívatta Egyiptom minden jóvendőmondóját és

minden bölcsét, és elbeszélte nekik a fáraó az álmát. De senki sem tudta megfejtetni a fáraónak.

Ekkor a *főpohárnok* így szólt a fáraóhoz: Be kell ma vallanom, hogy vétkes vagyok. Amikor a fáraó megharagudott szolgálaira, és őrizetbe vétetett engem és a főszűrmestert a testőrparancsnok házában, álmot álmodtunk ugyanazon az éjszakán, én is meg ő is. Mindegyik álomnak . . . megvolt a maga jelentése. Volt ott velünk egy héber ifjú, a testőrparancsnok szolgálja. Mindegyikünk álmát jól fejtette meg, mert úgy lett, ahogyan megfejtette nekünk: engem visszahelyeztek hivatalomba, amazz pedig fölakasztották. Akkor a fáraó hívatta Józsefet, és sietve kihozták a tömlőcből. Ő megborotválkozott, ruhát váltott, és bement a fáraóhoz.

A fáraó ezt mondta Józsefnek: Álmodtál, de senki sem tudja megfejtetni. Rólad azt hallottam, hogy ha meghalod az álmot, meg tudod fejtetni. József így felelt a fáraónak: Nem én, hanem Isten adhat választ a fáraó javára.” A fáraó ezután elmesélte két álmát, majd ezekről József a következő megfejtést adta:

„A fáraó két álma egy és ugyanaz. Azt jelentette ki Isten a fáraónak, hogy mit fog cselekedni. A hét szép tehén *hét szép esztendő*. A hét szép kalász is hét esztendő . . . A hét sovány és rút tehén, amelyek utánuk jöttek ki, szintén hét esztendő. A hét üres, a keleti szélről kiaszott kalász az *éhség hét esztendeje* lesz. Erről mondtam a fáraónak, hogy Isten megmutatta a fáraónak, mit fog cselekedni. Hét esztendő jön, amikor *nagy bőség* lesz Egyiptom . . . földjén. De az *éhínség hét esztendeje* következik utánuk, amikor minden bőséget elfelejtenek Egyiptom földjén, és éhínség fogja emészteni az országot. Nem is fogják tudni, hogy bőség volt az országban, az utána következő éhínség miatt, olyan súlyos lesz az. Azért ismétlődött meg kétszer is a fáraó álma, mert Isten elhatározta ezt, és hamarosan véghez is viszi az Isten.

Most azért szemeljen ki a fáraó egy értelmes és bölcs embert, és állítsa azt Egyiptom élére. Ezt tegye a fáraó: rendeljen az ország fölé felügyelőket, és szedessen ötödöt Egyiptom országában a bőség hét esztendejében. Gyűjtsenek össze minden élelmet a következő jó esztendőkben, halmozzák föl a gabonát, és a fáraó felügyelete alatt őrizték az élelmet a városokban. Mert ez az élelem lesz az ország tartaléka az éhínség hét esztendejében, amely majd eljön Egyiptomra, és akkor nem pusztul el az ország az éhínség idején.”

A Biblia szerint minden úgy történt, ahogyan azt az uralkodó álmai alapján József előre megjósolta. A fáraó pedig őt tette meg egész országa

felügyelőjének, az ő irányításával gyűjtötték a bőség éveiben raktárakba és osztották szét azokból a következő esztendőken az éhezőknek az élelmiszereket. Magában ebben a történetben egyébként jellemző mozzanat az a hit, hogy az álmok előrejelzik a jövőt, és hogy a látnokok képesek megfejtetni az álom mondanivalóját. Ám nem merülnek föl benne az alábbi, kételyt kifejező kérdések: Miért nem közli az istenség mindenki számára közérthetően a szándékait, az utóbbiakat miért borítja be az álom fátylával? Ha egyszer a körünkben lezajló történéseket földöntúli hatalom idézi elő, akkor miért gazdálkodik teremtményeivel ez az erő oly önkényesen, hogy hol hét bő, hol pedig *hét szűk esztendőben* részesíti őket? E kérdések föl nem tévése a lényegyet tekintve abból fakad, hogy az ember képtelen elviselni a természet iránta közömbös voltát, és még az önkényes (a neki hol jót, hol rosszat előidéző) istenség is közelebb áll a szívéhez, mint az anyagi valóság iránta semleges jellege.

MÓZES SZÜLETÉSE ÉS ÉLETE

A Genézis szerint az éhínség éveiben éhező Jákób és családja szintén Egyiptomba ment — élelemért. Majd pedig Józsefnek köszönhetően meg is telepedhetett ott a Gósen nevezetű területen. Az Exodusból pedig megtudhatjuk, hogy a betelepedéskor mindössze 70 főt számláló Jákób-család (vagyis a zsidóság) 3–4 nemzedék alatt olyannyira megsaporodott, hogy Mózes, a jákóbi ükunoka vezetésével lezajlott egyiptomi kivonulás után csak a húsz éven felüli férfiak létszáma 603 500 főt tett ki (Ex. 38,26; Num. 1,45—47) — Lévi fiai nélkül.

A zsidóknak ez a nagyfokú szaporodása — mondja az Exodus — megijesztette az egyik fáraót, aki kényszermunkára fogta őket, és egyúttal megparancsolta a héber bábáknak, hogy születés közben minden zsidó *fiút pusztítsanak el*. A bábák azonban nem tettek eleget az uralkodói parancsnak — arra hivatkozva, hogy a zsidó nők mindig túlvannak már a szülésen, mire ők a helyszínre érkeznek. Ezért aztán a fáraó a következőt írja elő saját népének: „*Minden újszülött héber fiút dobjatok a Nilusba*, csak a leányokat hagyjátok életben!” (Ex. 1,21.) Magával ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban jelenik aztán meg a Bibliában az ószövetségi zsidóság legfontosabb személyisége, *Mózes*. Hogy kölebről milyen módon, arról az Exodus (2,1–10) az alábbiakat meséli el:

„Egy Lévi házából való férfi elment, és feleségül vette Lévi egyik leányutódját. Ez az asszony teherbe esett, és *fiút* szült. Amikor látta, hogy szép az, három hónapig rejtegette. De nem tudta tovább rejtegetni, azért fogott egy *gyékénykosarat*, bekente szurokkal és gyantával, majd beletette a gyermeket, és kitette a *Nilus partján a sás közé*. Nénje pedig ott állt távolabb, hogy megtudja, mi történik vele.

A *fáraó leánya* éppen odament, hogy megfürödjék a Nilusban, szolgálói meg ott járkáltak a Nilus mentén. Megpillantotta a kosarat a sás között, odaküldte a cselédjét, és kihozatta azt. Fölnyitotta, és meglátta a gyermeket; hát egy síró fiú volt. *Megszánta*, és ezt mondta: A héberek gyermekei közül való ez. A kisfiú nénje pedig ezt mondta a fáraó leányának: Ne menjek és ne hívjak egy szoptató asszonyt a héberek közül, aki majd szoptatja a gyermeket? A fáraó leánya így felelt: Eredj! A leány elment, és a gyermek anyját hívta oda. Vidd magaddal ezt a gyermeket, mondta neki a fáraó leánya, és szoptasd! Megadom jutalmadat. Az asszony magához vette a gyermeket, és szoptatta. Amikor felnőtt a gyermek, elvitte a fáraó leányához, aki a *fiává* fogadta, és elnevezte *Mózesnek*, mert ezt mondta: *A vízből húztam ki.*”

Később azonban Mózes kénytelen *elmenekülni Egyiptomból* és idegen földön élni. Hogy miért? Arról az Exodus könyve (2,11–25) az alábbiakat közli:

„Abban az időben történt, amikor Mózes *már felnőtt* hogy kiment atyjafiaihoz, és látta kényszermunkájukat. És meglátta, hogy egy egyiptomi férfi egy héber férfit ver az ő atyjafiai közül. Körülnézett, és amikor látta, hogy senki sincs ott, *agyonütötte az egyiptomit*, és elrejtette a homokban. Másnap is kiment, akkor meg két héber férfi civakodott egymással. Rászólt arra, aki a hibás volt: Miért vered a felebarátodat? Ki tett téged előljáróvá és bíróvá közöttünk? — mondta az. Azt gondolod, hogy engem is meggyilkolhatsz, ahogyan az egyiptomit meggyilkoltad? Mózes megijedt, mert az gondolta, kitudódott a dolog.

A fáraó is meghallotta ezt a dolgot, és halálra kerestette Mózeset. De Mózes elmenekült a fáraó elől. *Midján földjén* állapotodott meg, és leült ott egy kútnál. *Midján papjának* volt hét leánya, akik odajöttek vizet meríteni és a vályukat megtölteni, hogy megittassák apjuk juhait. De pásztorok is jöttek oda, és elkergették őket. Ekkor fölállt Mózes, segítségükre sietett, és megittatta juhaikat. Amikor a leányok hazaértek apjukhoz, Reuelhez [= Jetró], az megkérdezte: Hogy-hogy ma ilyen korán megjöttetek? Egy egyiptomi férfi védett meg bennünket a pásztorokkal szemben — felelték

azok. Sőt még vizet is merített nekünk, és megittatta a juhokat. Akkor ezt mondta a lányainak: Hol van ő most? Miért hagyátok ott azt az embert? Hívjátok ide, és egyék velünk! Mózes jónak látta, hogy *ott maradjon annál a férfinál*, az pedig Mózeshez *adta lányát, Cippórát*. Az asszony fiút szült, akit Gérsómnak nevezett el, mert azt mondta: Jövevény lettem idegen földön.

Közben hosszú idő telt el, és meghalt Egyiptom királya. Izráel fiai pedig sóhajtoztak a szolgaság miatt, kiáltottak, és a szolgaság miatt való jajgatásuk feljutott Istenhez. Isten meghallotta panaszkodásukat, és visszaemlékezett Isten az Ábrahámmal, Izsákkal és Jákóbbal kötött szövetségére. Rátéekintett Isten Izráel fiaira, és gondja volt rájuk Istennek.”

A Biblia szerint az istenség később Mózeszt szemelte ki arra, hogy a zsidókat *kivezesse az egyiptomi szolgaságból*. Az Ótestamentum arról is beszámol, hogy a zsidók az ő irányításával bolyongtak 40 éven át a pusztában, s azt is megtudhatjuk belőle, hogy az „ígéret földjé”-t az egyik hegy tetejéről ugyan megpillanthatta, ám arra nem mehetett be, mert különféle bűnei miatt a honfoglalás előtt meg kellett halnia.

AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR; MÓZES KIVÁLASZTÁSA

Az Ószövetség szerint azonban halála időpontjáig még több sajátos esemény szereplője volt. Ezek közül az egyik legmeglepőbb az *égő csipkebokorról*, az isten által *vezetővé történt kiválasztásról* szóló történet, amely az Exodusban (3,1–15) olvasható:

„Mózes azután apósának, Jetrónak, Midján papjának a juhait legeltette. Egyszer a juhokat a pusztán túlra terelte, és eljutott az Isten hegyéhez, a *Hórebhez*. Ott megjelent neki az *ÚR angyala* tűz lángjában egy csipkebokor közepéből. Látta ugyanis, hogy a *csipkebokor tűzben ég*, de mégsem ég el a csipkebokor. Akkor ezt mondta Mózes: Odamegyek, és megnézem ezt a nagy csodát: miért nem ég el a csipkebokor. Amikor az *ÚR* látta, hogy odamegy megnézni, *kiáltott* neki *Isten a csipkebokor közepéből*, és ezt mondta: Mózes! Mózes! Ő pedig így felelt: Itt vagyok! Isten ekkor azt mondta: *Ne jöjj közelebb!* Oldd le *sarudat* a lábadról, mert *szent föld* az a hely, *ahol állasz!* Majd ezt mondta: Én vagyok atyádnak Istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákób Istene. Ekkor elrejtette Mózes az arcát, mert *félt rátéekinteni az Istenre*. Az *ÚR* pedig azt mondta: Megláttam népem nyomorúságát Egyiptomban, és meghallottam kiáltozásukat a sanyarga-

tók miatt, mert ismerem fájdalmukat. *Le is szálllok*, hogy kimentsem őket Egyiptom hatalmából és elvigyem őket arról a földről egy jó és tágas földre, *tejjel és mézzel folyó földre*: a kánaáni, a hettita, az emóri, a perizzi, a hivvi és jebúsi nép helyére. Bizony, eljutott hozzám Izráel fiainak segélykiáltása; látom is, hogy mennyire sanyargatják őket az egyiptomiak. Most azért menj! Elküldelek a fáraóhoz, *vezesd ki népemet, Izráel fiait Egyiptomból!* Mózes azt felelte erre az Istennek: Ki vagyok én, hogy a fáraóhoz menjek, és kihozzam Izráel fiait Egyiptomból? De Isten azt mondta: Bizony, én veled leszek. Ez lesz annak a jele, hogy én küldelek: Amikor kivezeted a népet Egyiptomból, *ennél a hegynél* [azaz a Hórebnél!] *fogjátok tisztelni az Istent.*

De Mózes azt felelte Istennek: Ha majd elmegyek Izráel fiaihoz, és azt mondom nekik: a ti atyáitok Istene küldött engem hozzátok, és ők megkérdezik tőlem, hogy mi a neve, akkor mit mondjak nekik? Isten ezt felelte Mózesnek: *Vagyok, aki vagyok.* Majd azt mondta: Így szólj Izráel fiaihoz: *A Vagyok* küldött engem hozzátok. Még ezt is mondta Isten Mózesnek: Így szólj Izráel fiaihoz: az ÚR, atyáitok Istene, Ábrahám, Izsák és Jákób Istene küldött engem hozzátok. *Ez az én nevem* mindörökre, s így szólítsatok meg engem nemzedékről nemzedékre!

Menj, gyűjtsd össze Izráel véneit, és ezt mondd nekik: az ÚR, atyáitok Istene . . . megjelent nekem, és azt mondta: Számon tartom mindazt, amit ellenetek Egyiptomban elkövettek, és elhatároztam, hogy elviszlek benneteket az egyiptomi nyomorúságból a kánaáni, a hettita, az emóri, a perizzi, a hivvi és jebúsi nép földjére, a tejjel és mézzel folyó földre. És ha hallgatnak szavadra, akkor menj be Izráel véneivel együtt Egyiptom királyához, és ezt mondjátok neki: Az ÚRral, a héberek *Istenével találkoztunk.* Hadd menjünk azért háromnapos útra a pusztába, hogy áldozzunk Istennünknek, az ÚRnak! *Én* ugyan tudom, hogy az egyiptomi király *nem engedi meg*, hogy elmenjete, hanem csak az erőszaknak enged. De kinyújtom a kezem, és megverem Egyiptomot mindenféle csodával, amelyeket véghezviszek benne. Majd *azután elbocsát* benneteket. És *jóindulatot támasztok* e nép iránt az egyiptomiakban, úgyhogy amikor eljöttök, *nem jöttök üres kézzel.* Minden asszony kérjen a szomszédasszonyától és lakótársától *ezüst és arany ékszereket, meg ruhákat.* Adjátok azokat fiaitokra és leányaitokra, és meneküljete Egyiptomból.”

Néhány megjegyzés a fentiekhez:

Az idézett szövegben egy különös istenfogalommal találkozunk, amellyel a természetfölötti hatalom önmagát így „jellemzi”: „*Vagyok, aki*

vagyok.” Maga ez a meghatározás *elvont isten* képzetére utal, s aligha Mózes idejéből, hanem jóval későbbi korból, valószínűleg a prófétáktól, közvetlenül pedig a Tórát rögzítő Ezsdrástól, tehát az i. e. 5. század második feléből ered.

Ha az istenség már Jákób idején saját népének „választotta ki” a zsidóságot, akkor miért engedte meg, hogy az egyiptomiak elnyomják az általa kedvezményezett etnikumot?

Ha az istenség kellő hatalmú és erkölcsös lény, miért nem készíti közvetlenül, erejénél fogva az egyiptomiakat arra, hogy elengedjék a zsidóságot, és miért „keményíti meg” a fáraó szívét, hogy emiatt csapásokat zúdíthasson büntetésül a Nílus országára?

Ha az Ótestamentum istene a pozitív erények megtestesítője, miért „idézi elő” szándékosan az egyiptomiak zsidók általi kirablását?

A TÍZ CSAPÁS; KIVONULÁS EGYIPTOMBÓL

Az Ószövetség szerint az „Úr” Mózeset *varázsbottal* látta el, és — mivel e kiszemelt vezető gyenge beszédképességű volt — segítő szószólónak mellé adta a nála 3 évvel idősebb bátyját, *Áront*, a későbbi első zsidó főpapot, hogy sikerüljön rábírnia a fáraót a zsidók elengedésére. A célt azonban hosszú időn át nem sikerült elérniük, mert az istenség minduntalan „megkeményítette a fáraó szívét” (Ex. 9,12; 10,27), és az uralkodó csupán az Egyiptomra az „Úr” által bocsátott *tíz* kegyetlen *csapást* követően engedte meg, hogy országát odahagyhassák a zsidók. E csapásokról futólagosan a mágia és az áldozások témakörét tárgyaló fejezetben is szót ejtettem, itt viszont részletesen bemutatom őket, mivel az irodalomban és a köznapi beszédben is gyakran emlegetjük őket, és nem árt, ha pontosan ismerjük, mit is jelentettek ezek.

Az *első* csapás során „*vérre vált*” a Nílus vize, amiről az Exodus (7,20–21.24) így beszél: Mózes „Fölemelte a botját a fáraó a szolgái szeme láttára, ráütött a Nílus vizére, és a Nílus vize mind vérré változott. A Nílus halai kipusztultak, maga a Nílus megbűdösödött, úgyhogy az egyiptomiak nem tudtak inni a Nílus vizéből. Vér volt egész Egyiptom földjén. . . Az egyiptomiak pedig mind ásni kezdtek a Nílus környékén, hogy vizet ihassanak, mert nem tudtak inni a Nílus vizéből.”

A *második* csapást az jelentette, hogy a keményszívű uralkodó országára az istentől kapott varázsbót révén *békákat* zúdított Áron, aki „kinyúj-

totta kezét Egyiptom vizei fölé, és a békák feljöttek, és ellepték Egyiptom földjét” (Ex. 8,2).

A *harmadik* csapást a varázssbot segítségével szintén Áron idézi elő; mégpedig azáltal, hogy a föld porából életre keltett *szúnyogokkal* árasztja el a Nílus menti országot. „Áron kinyújtotta a kezét, és botjával ráütött a föld porára. Ekkor szúnyog lepett el embert és állatot. A föld minden pora szúnyoggá vált egész Egyiptomban.” (Ex. 8,13.)

A *negyedik* csapást az jelentette, hogy az „Úr” *bögyölyökkel* árasztotta el a fáraó országát. Az Exodus (8,20) közlése szerint „Az ÚR így cselekedett: Tömegestül jöttek a bögyölyök a fáraónak és szolgáinak házaiba, úgyhogy egész Egyiptomban szenvedett a föld a bögyölyök miatt.”

Az *ötödik* csapás oly formában érte a keményszívű fáraót, hogy az „Úr” *dögvéset* bocsátott országára, és „elhullott az egyiptomiak összes jószága” (Ex. 9,6).

A *hatodik* csapás a *hólyagos fekély* lett, amelyet az „Úr” úgy idéztetett elő Mózesrel, hogy egy marék kemencekormot szórattott vele az ég felé (Ex. 9,8–10).

Az egyiptomiakat sújtó *hetedik* csapás a *jégeső* volt, amelyről az Exodus (9,23–26) a következőt mondja: Az istenség parancsára Mózes kinyújtotta a maga varázssbotját az ég felé, az „Úr pedig mennydörgést és jégesőt támasztott; villámok csaptak a földre, és jégesőt zúdított az ÚR Egyiptom földjére. Esett a jégeső, és egymást érte a villámlás a jégesőben. Olyan hatalmas volt, amilyen nem volt még Egyiptomban, amióta emberek lakják. Elverte a jégeső egész Egyiptomban mindazt, ami a mezőn volt: embert és állatot, a mező minden fűvét is elverte a jég, és összetördelte a mező minden fáját. Csak Gósen földjén nem volt jégeső, ahol Izráel fiai laktak.”

Az Exodus szerint a fáraó ekkor megígérte Mózesnek és Áronnak, ha az istenséget ráveszik a jégeső megszüntetésére, akkor elengedi országából a zsidókat, ám a szavát nem tartotta meg. Ezért aztán az „Úr” újabb, immár a *nyolcadik* csapást, a *sáskajárást* zúdítja Egyiptomra. Így „beszél” Mózeshez: „Nyújtsd ki kezedet Egyiptom földje fölé, és jöjjenek föl a sáskák Egyiptom földjére, és egyék le az ország minden fűvét, vagyis mindazt, amit a jégeső meghagyott!” Mózes eleget tett a parancsnak, „kinyújtotta a botját Egyiptom földje fölé, és az ÚR keleti szelet hozott az országra egész nap és egész éjjel. Reggel azután meghozta a keleti szél a sáskákat. Feljöttek a sáskák Egyiptom egész földjére, és roppant tömegben szálltak le Egyiptom egész területén. Nem volt ilyen sáskajárás sem

azelőtt, sem azután. Ellepték az egész föld színét, úgyhogy elsötétedett a föld, és leették a föld minden fűvét, a fák minden gyümölcsét, amit meghagyott a jégeső. A fákon és a füves mezőkön nem maradt semmi zöld Egyiptom egész területén.” (Ex. 10,12–15.)

Az Ótestamentum szerint a fáraó kérésére Mózes könyörgött az istenséghez, aki megszüntette a sáskajarást, de az uralkodó mégsem engedte ki a zsidókat Egyiptomból, mert „az ÚR megkeményítette a fáraó szívét, és nem bocsátotta el Izráel fiait” (Ex. 10,20). Ekkor Mózes az „Úr” parancsára előidézte a *kilencedik* csapást: „... kinyújtotta kezét az ég felé, és sűrű *sötétség* támadt egész Egyiptomban három napig. Az emberek nem látták egymást, és három napig senki sem tudott kimozdulni a helyéről. De ahol Izráel fiai laktak, mindenütt világos volt.” (Ex. 10,22–23.)

A fáraó — némi közjáték után — ismét megtagadja a zsidók elengedését, mert az „ÚR megkeményítette a... szívét” újólag (Ex. 11,10), és emiatt sújtja az utolsó, a *tizedik* csapással a Nílus menti országot az istenség. Előre jelzi Mózesnek: e csapást követően nem egyszerűen kienget, hanem éppenséggel elkerget titeket a fáraó (Ex. 11,1). Majd megparancsolja neki: a zsidók kérjenek egyiptomi szomszédaiktól ezüst és arany ékszereket. Utána elrendeli: a páskabarányt az év első hónapjának tizennegyedikén este vágják le Izráel fiai, reggelig kovásztalan kenyérrel és keserű füvekkel egyék meg. Az állat véréből pedig kenjenek vért az ajtókeretre, hogy az „Úr” — látva a vérjelet — majd megkímélhesse házaikat, midőn a legrettenetesebb bajt zúdítja az egyiptomiakra. Izráel fiai teljesítik az isteni rendelkezéseket, az „Úr” pedig elpusztítja az egyiptomi *elsőszülötteket*. Erről az Exodus (12,29) a következőt mondja: „Történt azután éjfélkor, hogy megölt az ÚR *minden elsőszülöttet* Egyiptom földjén, a trónján ülő fáraó elsőszülöttjét csakúgy, mint a tömlőcben levő foglyok elsőszülöttjét, és az *állatok minden első szülöttjét*.” Majd a megrettent uralkodó elküldi országából a zsidókat.

Az elmondottakkal azt akartam bemutatni az olvasónak, milyen bibliai szövegekhez kötődik a *tíz csapás* kifejezés. Ezen túlmenően jelezni kívántam, hogy az e csapásokat elbeszélő bibliai részlet az embert igen fájdalmasan érintő *reális történések* emlékét őrzi. Mert hát minden bizonnyal többször is előfordult, hogy a Nílus vizét valamilyen anyag vörösre festette, hogy békák, szúnyogok, bögölyök, dögvészek, hólyagos fekélyek, jégesők, sáskák pusztították Egyiptomot, hogy az országban napfogyatkozás vagy valamilyen rendkívül nagy vulkánkitörés miatt sötétség támadt. Persze, ezeket az eseményeket az Exodus kiszínezi, mágikus-transz-

condens keretbe ágyazza. A tizedik csapásnak, az emberi és az állati elsőszülöttek isten általi elpusztításának a leírása pedig nem valós eseményről számol be. Ez valószínűleg jóval a zsidók Egyiptomból való kivonulása után keletkezett, és vele a szerző azt igyekezett megindokolni, miért köteles népe a honfoglalást követően gyakorolni a kánaáni etnikumoktól átvett szokást, az emberi és az állati elsőszülöttek feláldozását.

KÁNAÁN: AZ „ÍGÉRET FÖLDJE”

A Biblia (Gen. 12,7) szerint az istenség ígéretet tett a Kánaánban tartózkodó Ábrahámnak, hogy *utódainak* fogja adni ezt az országot. Különbőféle részei pedig elmondják, hogy a későbbiek során a zsidók több évszázados küzdelem révén meghódították a szóban forgó területet, az állítólag *tejjel-mézzel folyó*, tehát igen gazdag *Kánaánt*. Erre első alkalommal akkor igyekeztek sort keríteni, midőn az Egyiptomból való kivonulás után a Párán-pusztában tartózkodtak. Az „ÚR” e helyen így „beszélt” Mózeshez: „Küldj férfiakat, hogy kémleljék ki Kánaán földjét, amelyet Izráel fiainak akarok adni.” (Num. 13,2.) Mózes szót fogadott, és minden törzsből egy-egy tekintélyes embert osztott be a kikémlelők csapatába, amelynek tagjai az alábbi férfiak voltak: Sammúa, Sáfát, *Káléb*, Jigál, *Józsue* (eredeti neve: Hóséa), Palti, Gaddiél, Gaddi, Ammiél, Szetúr, Nahbi és Geuél (uo. 13,3–16). Magáról a kikémlelésről és következményeiről az Ótestamentum így számol be:

Amikor Mózes a fentebb említett személyeket elküldte „Kánaán földjének kikémlelésére, ezt mondta nekik: Menjetek el itt a déli tartományon át föl a hegyvidékre. Nézzétek meg, hogy milyen az a föld és a rajta lakó nép, erős-e vagy gyenge, kevés-e vagy sok? Milyen az a föld, amelyen lakik, jó-e vagy rossz? Milyenek a városok, amelyekben lakik: táborfélék vagy megerősített helyek? Milyen a föld: kövér-e vagy sovány? Van-e rajta fa vagy nincs? Legyetek bátrak, és hozzatok a föld gyümölcséből! Azok a napok éppen az első szőlőfürtök érésének napjai voltak. Elmentek tehát a férfiak, és kikémlelték a földet, a Cin-pusztától egészen Rehóig, a hamáti úton. A déli tartományon át mentek föl, és Hebrónig jutottak. Anák ivadékai... éltek ott, — Hebrón hét esztendővel előbb épült, mint az egyiptomi Cóban. Amikor eljutottak az Eskól-völgyig, lemetszettek ott *egy szőlővesszőt egyetlen szőlőfürttel, amelyet ketten vittek rúdon*. Szedtek gránátalmát és fügét is. Azt a helyet Eskól-völgynek nevezték el arról a

szőlőfűről], amelyet ott metszettek le Izráel fiai. [Az eskől szó jelentése: szőlő- vagy datolyafűrt.]

Negyven nap múlva visszatértek [az elküldött férfiak] a föld kikémleléséből. Visszamentek, és megérkeztek Mózeshez, Áronhoz és Izráel fiainak egész közösségéhez a Párán-pusztába, Kádésba. Beszámoltak nekik meg az egész közösségnek, és megmutatták nekik a föld gyümölcsét is. Elbeszélésükben ezt mondták: Elmentünk arra a földre, ahová küldtél bennünket. Valóban *tejjel és mézzel folyó föld* az, ilyen a gyümölcse! De erős nép lakik azon a földön, a városok erődítményei igen nagyok, és még Anák ivadéka-it is láttuk ott! A déli tartományban Amálék lakik, a hegyvidéken a hettiták, jebúszia és emóriák laknak, a tenger és a Jordán partjain pedig kánaániak laknak. Bár *Káléb* csitította a Mózessel szembeforduló népet, és ezt mondta: Bátran fölmehetünk és *elfoglalhajtuk*, mert meg tudunk birkózni vele, de azok a férfiak, akik vele mentek [tehát *Józsué is!*], ezt mondták: Nem tudunk az ellen a nép ellen menni, mert erősebb nálunk. És rossz híret terjesztették Izráel fiai között annak a földnek, amelyet kikémleltek, mert ezt mondták: Az a föld, amelyet bejártunk és kikémleltünk, olyan föld, amely megemészti lakosait! A nép pedig, amelyet ott láttunk, csupa szálas emberekből áll. Sőt láttunk ott óriásokat, Anák óriás fiait. Olyannak láttuk magunkat, mint a sáskák, és ők is úgy néztek ránk.” (Num. 13,2–33.)

A Biblia szerint ekkor a zsidók zúgolódtak Mózes és Áron ellen. Félték attól, hogy Kánaán meghódítására tegyenek kísérletet. Nagy hibának tartották, hogy elhagyták a Nílus országát, és új vezetőt akartak választani, hogy az ő irányításával visszatérjenek Egyiptomba. Mózes és Áron rettegtek a nép bosszújától. Káléb — és *most már Józsué is* — azonban úgy vélekedett, hogy Izráel vonuljon Kánaán ellen, mert képes annak meghódítására. De a zsidók nem hallgattak rájuk, hanem meg akarták őket kövezni, és az „Úr” ellen is fellázadtak. Az istenség ezért úgy döntött, hogy hitetlenségük miatt elpusztítja őket. Ám Mózes kérlelően fordult hozzá: „Ha most mind egy szálíg megölnöd ezt a népet, akkor ezt fogják mondani azok a nemzetek, amelyek hallották a híredet: Mivel nem tudta az ÚR bevinni ezt a népet arra a földre, amelyet esküvel ígért nekik, azért mészárolta le őket a pusztában. Most azért mutasd meg, Uram, hogy nagy a te hatalmad, ahogyan megmondtad: Az ÚR türelme hosszú, szeretete nagy, megbocsátja a bűnt és hitszegést; bár nem hagyja egészen büntetés nélkül, hanem *megbünteti az atyák bűnéért a fiaikat harmad- és negyedízig*. Bocsásd meg ennek a népnek a bűnét nagy szeretetteddel, ahogyan megbo-

csátottál ennek a népnek Egyiptomtól fogva mindeddig!” És az istenség hallgat Mózes könyörgésére, s a következőket mondja neki: „Megbocsátok a te beszéded szerint. De életemre mondom és az ÚR dicsőségére, amely betölti az egész földet, hogy azok közül az emberek közül, akik látták dicsőségemet és a jeleket, amelyeket Egyiptomban és a pusztában tettem, mégis megkísértettek engem tízszer is, és nem hallgattak szavamra, *senki sem fogja meglátni azt a földet*, amelyet esküvel ígértem atyáiknak. . . *De szolgámat, Kálébot*, mivel más lélek volt benne, és tökéletesen követett engem, *beviszem arra a földre* [ti. Kánaánba], ahol járt, és az ő utódai birtokolni fogják azt.” (Num. 14,15–24.) Majd az „Úr” még ezeket mondta Mózesnek és Áronnak: „Itt a pusztában fogtok holtan elhullani, minden besorozott, ahányan csak vagytok, húszévestől fölfelé, mert zúgóldtatok ellenem. Nem mentek be arra a földre, amelyről esküvel ígértem, hogy ott fogtok lakni, csak *Káléb . . . és Józsué . . .* De gyermekeitek. . . beviszem, és megismerik azt a földet, amelyet ti megvetettetek. . . Fiaitok pásztorok lesznek a pusztában *negyven esztendeig*, és bűnhődnek a ti hűtlenségetekért, míg holttesteitek az utolsóig a pusztában nem lesznek. *Negyven napig kémléltétek ki* azt a földet, most *negyven évig bűnhődjétek, egy-egy napért egy-egy esztendőt* számítva, hogy megtudjátok, mi az, ha én ellenkezem veletek. Én, az ÚR, megmondtam, hogy ezt teszem ezzel az egész gonosz közösséggel, amely összefogott ellenem: az utolsóig itt halnak meg a pusztában!” (Num. 14,29–35.) A Biblia szerint az istenség — Káléb és Józsué kivételével — elpusztította a Kánaánt kikémlt férfiakat. Majd másnap a zsidók — bár Mózes óvta őket: ne támadjatok, mert az isten nem lesz veletek, és súlyos vereséget szenvedtek! — a frigyláda, vagyis az istenség nélkül harcot kezdtek az amálékiek és a kánaániak ellen, akik igen megverték és messzire elűzték őket.

Néhány megjegyzés mindazzal kapcsolatosan, amit most ismertettem: 1) Kánaán a termékenység szempontjából nagyon eltérő területeket foglal magában, és egészében egyáltalán nem tejjel és mézzel folyó ország. 2) Ezt a tényt tapasztalta az itt élt Jákób is, aki családjával együtt az éhínség miatt kénytelen volt Egyiptomba menni; és Noémi is férjével, Elimelekkel együtt, midőn a nagy szárazság miatt kénytelen volt hazáját, Betlehemet elhagyni, és hosszú időn át a moabitáknál élni. 3) A Kánaánt leíró elbeszélés — finoman szólva — nem mentes a túlzástól, midőn azt állítja, hogy az „ígéret földjé”-n csak két ember által vihető nagyságú szőlőfürtök nőttek (hasonló túlzás különben az egyik korai keresztény egyházatyánál, Irenaeusnál is fölbukkan, amikor az eljövendő ezeréves krisztusi biroda-

lom sajátosságait jósolja meg). 4) A zsidók gyávaságuk, az istenben való nem bízásuk miatt kényszerülnek negyven éven át a pusztában vándorolni továbbá arra, hogy végül is csupán a Holt-tenger és a Jordán folyó keleti partvidékének a meghódítása után hatolhassanak be Kánaánba. 5) Az ismertetett szöveg ellentmondásos abból a szempontból, hogy az „ígéret földjé”-re elküldött kikémlélők közül ki volt az, aki az istennek tetsző módon viselkedett, és ezért az Egyiptomot elhagyó férfiak közül bemehet Kánaánba — egyes részletei szerint csak Káléb, más versei szerint pedig Józsué is részesülhet ebben a jutalomban.

BÁLÁM SZAMARA MEGSZÓLAL

A pusztai vándorlás negyven éve alatt a zsidóknak különféle népekkel kellett megküzdeniük, míg nagyon sajátos útvonalra kényszerítve végül is eljutottak odáig, hogy a Jordán keleti partjáról átkelhettek Kánaánba, és hozzáláthattak az „ígéret földjé”-nek a meghódításához. Harcolniuk kellett — többek közt — a kánaáni Arád királyával, az emóreus uralkodóval, Szihónnal, és a moabitákkal. Mint az Ótestamentumból értesülünk róla, e harcok során sajátos események történtek. Közülük az egyik legmeglepőbb, az irodalomban is gyakran emlegetett az, amely szerint *Bálám szamara emberi hangon megszólalt*, amelyhez az áll mint a *Bálám szamara* kifejezés kötődik, és amely szerint a zsidók *megátkozására* fölszólított *Bálám háromszor is megáldja* Izráel népét. Maga ez a meglepő történet a Numeri 22–24. részben olvasható, amely a következőket meséli el:

Az emóreusok felett aratott győzelmük után a zsidók a moabiták síkságán, a Jordán keleti partján, Jerikóval szemben ütöttek tábort. A moabita király, *Bálák* — látván, mily nagy veszély fenyegeti az országát Izráel részéről, s nem bízván saját erejében — a kiváló varázsló hírében álló *Bálám* segítségét kérte a zsidók ellenében. „Követeket küldött Bálámhoz, Beór fiához az Eufrátesz mellett levő Petórba, honfitársainak a földjére, hogy hívják meg és ezt mondják neki: Íme, egy nép jött ki Egyiptomból, és már ellepte a föld színét, és velem szemben telepedett le. Ezért jöjj el, *átkozd meg* ezt a népet, mert erősebb nálam. Talán akkor meg tudom verni, és kiűzöm az országból. Jól tudom, hogy akit te megáldasz, áldott lesz, és akit te megátkozol, átkozott lesz.” (Num. 22,5–6.) A követek útnak eredtek, vitték magukkal a varázslás díját, megérkeztek Bálámhoz, és közölték vele Bálák üzenetét. A mágus arra kérte a delegátusokat,

várjanak, maradjanak nála éjszakára, mert a kérdéses ügyben tanácskoznia kell az „Úr”-ral (?). Az istenség a Biblia szerint megtiltotta neki, hogy teljesítse Bálák kívánságát, s így beszélt hozzá: „Ne menj el velük, ne átkozd meg azt a népet, mert áldott az.” Épp ezért reggel a követeket az alábbi szavakkal küldte haza az uralkodóhoz: „MenjeteK vissza országotokba, mert nem engedi meg az ÚR, hogy veletek menjek.” Bálák azonban nem nyugodott bele Bálám elutasító válaszába, hanem újabb, az előbbieknél tekintélyesebb vezetőket menesztett a mágushoz a következő üzenettel: „Ne vonakodj eljönni hozzám! Igen gazdagon megjutalmazlak, és megteszek mindent, amit mondasz nekem. Csak jöjj el és rontsd meg ezt a népet.” Bálám egy éjszakára ismét magánál tartja a delegátusokat, mondván nekik: megint ki kell kérnie az „Úr” (?) véleményét. És az istenség nem bizonyul következetesnek, mert ezúttal már *engedélyezi* Bálám számára az utazást. Ám csak azzal a föltétellel, hogy mindig azt tegye majd, amit neki ő parancsol.

Az elmondottakat figyelembe véve aztán ugyancsak meglepő, ami ezután történik: „Isten azonban *haragra gerjedt*, amikor elment Bálám. Ezért odaállt az *ÚR angyala* az útra, hogy feltartóztassa. Ő a szamarán ügetett, és vele volt két szolgálja is. De a *szamár meglátta* az *ÚR angyalát*, ahogyan ott állt az *úton* kivont karddal a kezében, és *letért a szamár az útról*, és a mezőre ment. Bálám *ütni* kezdte a szamarat, hogy visszaterelje az útra. Azután odaállt az *ÚR angyala* a szőlők között egy *mély útra*, ahol innen is, onnan is fal volt. Amikor *meglátta a szamár az ÚR angyalát*, odalapult a köfalhoz, és Bálám lábát is a falhoz lapította. Ekkor *újból megverte*. Az *ÚR angyala* továbbment, és ismét megállt egy *szoros helyen*, ahol nem lehetett kitérni sem jobbra, sem balra. Amikor *meglátta a szamár az ÚR angyalát*, *lefeküdt* Bálám alatt. Ekkor *haragra gerjedt* Bálám, és *ütni* kezdte botjával a szamarat. De az *ÚR beszédre nyitotta a szamár száját*, és az így szólt Bálámhoz: *Mit vétettem ellened, hogy már harmadszor versz meg engem?* Bálám így felelt a szamárnak: Mert csúfot üztél belőlem. Lenne csak kard a kezemben, meg is ölnék! A szamár ezt mondta Bálámnak: A te szamarad vagyok. Rajtam jársz régtől fogva mindmáig. Szoktam ilyet tenni veled? Bálám azt felelte: Nem.

Ekkor az *ÚR megnyitotta Bálám szemét*, aki meglátta az *ÚR angyalát*, amint ott áll az *úton* kivont karddal a kezében. Bálám meghajolt, és arcra borult. Az *ÚR angyala* ezt mondta neki: Miért verted meg a szamaradat már háromszor? Azért jöttem, hogy feltartóztassalak, mert szerintem veszedelmes ez az út [ti. a Bálákhoz való elmenés]. A szamár látott engem,

ezért tért ki előlem háromszor is. Ha nem tért volna ki előlem, téged meg is öltelek volna, azt pedig életben hagytam volna. Bálám így felelt az ÚR angyalának: Vétkeztem, nem tudtam, hogy te állsz velem szemben az úton. *De ha nem tetszik* neked, inkább *visszatérek*. De az ÚR angyala ezt felelte Bálámnak: Menj el ezekkel a férfiakkal, de csak azt mondd, amit mondok neked. Bálám tehát elment Bálák vezető embereivel.”

Az eddig ismertetett történesek kapcsán érdemes figyelniük a következő momentumokra: 1) A bibliai Bálámot az irodalomban és a köznapi életben úgy szoktuk emlegetni, mint a nagyon ostoba embert, akinél még a közvélekedés szerint igen buta számár is okosabb. 2) Ám meglepő az Ótestamentum olvasója számára, hogy személyében épp egy kiváló hírnévnek örvendő varázsló ennyire esztelen. 3) Az is furcsa a Bibliát lapozgatónak, hogy az istenség pont egy ilyen ostobának bizonyuló mágussal tart titkos kapcsolatot. 4) S az is, hogy a természetfeletti hatalom korántsem következetes, mert hol megtiltja, hol pedig engedélyezi Bálámnak a moabita királyhoz való elmenést. 5) Az szintén különösnek tűnik a történetben, hogy az istenség „megláttatja” a maga angyalát a számmárral, de ugyanezt nem teszi lehetővé Bálám számára, akit „vaksága” miatt meg akar öletni. 6) Vajon miért nem lepődik meg Bálám egyáltalán azon, hogy a száma ember hangon kezd el beszélni? 7) Az elmondottakból nyilvánvaló: a Bálámmal kapcsolatos elbeszélés logikailag belső ellentmondásokat tartalmaz, ami valószínűleg annak következménye, hogy az emberi butaságot érzékeltető mesés történetet két különböző — egy jahvista és egy elohista — változatból állította össze a bibliai szerkesztő.

De miként folytatódik tovább és hogyan fejeződik be a Bibliában ennek az oktondi mágusnak a története?

A varázsló az érte küldött férfiakkal megérkezik a moábita királyhoz, Bálákhoz, aki szemrehányással fogadja: „Már többször is hívattalak téged, miért nem akartál jönni? Azt hitted, hogy nem tudlak megjutalmazni?” Bálám így válaszol az uralkodónak: „Látod, hogy eljöttem hozzád! De nem szólhatok magamtól semmit, csak azt mondhatom, amit az Isten [!] ad a számba.” Később aztán Bálák fölvezette Bálámot a Baal nevű isten kultushelyéül szolgáló *magaslatra*, amelyről látni lehetett Izráel népének egy részét. Itt a mágus a királlyal 7 oltárt építtetett, és az oltárokon ők ketten 7 bikát és 7 kost áldoztak meg. Majd Bálám — az uralkodót az égőáldozat mellett hagyva — fölment egy magasabb hegycsúcsra (Az Ótestamentum szerint azért, hogy az istenséggel értekezzen, ténylegesen azonban bizonyára azért, hogy a zsidóság egészét láthassa). És onnét

lejöve nem átkot mond Izráelre, hanem *áldást*, amelyet az istenség „adott” a szájába. Bálákot ez módfelett bosszantja, s szemrehányóan mondja a mágusnak: „Mit tettél velem? Elhoztalak ellenségeim megrontására, te pedig megáldottad őket!” Bálám így védekezik: „Nekem vigyáznom kell, hogy csak azt mondjam, amit az ÚR ad a számba.” Ekkor a király egy *újabb helyre* vezeti át Bálámot, amelyről szintén látható a zsidóság tábora, és arra kéri, hogy innen rontsa meg az ellenséget. Itt szintén sor kerül 7 oltár megépítésére és 7-7 bika, ill. kos föláldozására. Továbbá arra is, hogy a varázsló ismét külön értekezik az istennel, aki a maga „igéjét adta a szájába”. Ennek következtében aztán Bálám átok helyett *újból áldást* mond a zsidókra. Az elkeseredett uralkodó ekkor így szól a mágushoz: „Ha már nem tudod megrontani [a zsidóságot], legalább ne áldd meg!” Bálám pedig megint az isteni kényszerre hivatkozva mentegetődzik: „Megmondtam már neked, hogy csak azt fogom tenni, amit az ÚR meghagy!” A sikertelenségbe belenyugodni nem tudó moábita Bálák most egy *harmadik helyre*, a Peór nevű hegy csúcsára vitte fel Bálámot. Itt újból sor került 7 oltár megépítésére és 7-7 bika, ill. kos égőáldozatként való bemutatására, ám Bálám ezúttal is — immáron *harmadszor* — *áldást* mondott Izráel népére. Az emiatt haragra gerjedt moábita király dühösen mondta a mágusnak: „Idehívtalak ellenségeim megrontására, te pedig megáldottad már háromszor is! Most azért takarodj a hazádba! Azt ígértem, hogy gazdagon megjutalmazlak, de most az ÚR megfosztott téged a jutalomtól.” A varázsló azonban nyugodt méltósággal válaszolt az uralkodónak: „Megmondtam már követeidnek is, akiket hozzám küldtél, hogy ha nekem adja Bálák a házát tele ezüsttel és arannyal, akkor sem szeghetem meg az ÚR parancsát, és nem teszek magamtól sem jót, sem rosszat. Csak azt mondom, amit az ÚR meghagy. De most, amikor elmegyek népemhez, jöjj, föltárom még előtted, hogy mit fog tenni ez a nép [a zsidóság] a te népeddel [a moábitákkal] a messze jövőben.” Aztán példabeszédes formában a királynak megjósolta, hogy a moábitákat — más népekkel együtt — majd leigázza, ill. kipusztítja a zsidóság.

Maga ez a Bálám-történet bizonyára jóval azután íródott, hogy Izráel fiai már meghódítottak a Jordán és a Holt-tenger keleti partján különféle területeket. Zsidó érdekszemlélet által vezetett szerzője későbbi korból mint majdan bekövetkező eseményt jelzi előre azt, ami már ténylegesen lezajlott. Mégpedig igen különös módon, amikor a „pogány” varázslót mint az „Úr” eszközét és hívét ábrázolja. Ez a momentum arra enged következtetni, hogy a Bálám-történet oly időszakban került megfogalma-

zásra, amelyben a jahvista vallás már elindult az egyetemes istenhit felé. Maga *Bálám* egyébként a Biblia szerint *tragikus véget ért*. A Numeri (31,7–16) arról számol be, hogy *Mózes megölette őt*, mert a midjanita nők az ő tanácsára csábították el a zsidó férfiakat a Jahve-vallástól a Baal-Peór kultuszához. Izráel vezetője azonban nem csupán Bálámot, a midjaniták őt királyát, minden férfiát pusztított el, hanem minden midjanita fiúgyermeket és minden olyan midjanita nőt is, aki már férfival hált. (Num. 31,7–18.)

A PARÁZNA RÁHÁB ELÁRULJA HAZÁJÁT

A Jordán keleti partján, Sittimben táborozó zsidók — miután bizonyos területeket már megszerezték Rúben és Gád törzsének, valamint Manassé fél törzsének — *Józsué* vezetésével hozzálátnak Kánaán meghódításához. A Biblia szerint elsőként a Jordán nyugati partján fekvő *Jerikót* igyekeznek elfoglalni. Ám az eredményes harci vállalkozás érdekében ismereteket kell szerezniük a nevezetes városról, amit úgy érnek el, hogy titokban két férfit küldenek Jerikóba. Hogy ezek a *kémek* a maguk feladatát miként, kinek a segítségével tudják megoldani, és a támogatójuknak a zsidók mivel róják le hálájukat, arról a *parázna Ráhábbal* kapcsolatos történetből értesülhetünk, amelyet Józsué könyvének 2. és 6. része tartalmaz, s amely így szól:

„Józsué... titkon két kémeket küldött Sittimből, és ezt mondta nekik: Menjetek, vegyétek szemügyre azt a földet és Jerikót. Azok elmentek, betértek egy *Ráháb* nevű *parázna nő házába*, és ott lefeküdtek. De Jerikó királya figyelmeztetést kapott: Vigyázz! Izráeli férfiak jöttek ide az éjjel, hogy kémkedjenek az országban. Jerikó királya ezt üzenete Ráhábnak: Add ki azokat a férfiakat, akik hozzád érkeztek, és betértek a házádba, mert azért jöttek, hogy mindenütt kémkedjenek országunkban. Az *asz-szony* azonban fogta, és elrejtette a *két férfit*, majd ezt mondta: Igaz ugyan, hogy betértek hozzám azok a férfiak, de nem tudtam, honnan valók. De kapuzárás idején, amikor besötétedett, eltávoztak ők. Nem tudom, hová mentek azok a férfiak. Fussatok gyorsan utánuk, mert még utolérhetitek őket. Pedig fölvitte őket a háztetőre, és elbújtatta a lenkóró közé, ami ki volt rakva a háztetőn. A városbeli férfiak pedig üldözőbe vették őket a Jordán gázlói felé vivő úton. A kaput pedig, amint kimentek az üldözők, bezárták.

Még le sem feküdtek azok a férfiak, amikor fölment hozzájuk a nő a háztetőre, és ezt mondta nekik: Tudom, hogy az ÚR nektek fogja adni ezt a földet, hiszen rettegés fogott el bennünket, és remeg tőletek mindenki, aki ezen a földön lakik. Mert hallottuk, hogyan szárította ki az ÚR előttetek a Vörös-tenger vizét, amikor kijöttetek Egyiptomból, és hogy mit tettetek Szihónnal és Óggal, az emóriak két királyával a Jordánon túl, akiket kiirtottatok. Amikor ezt meghallottuk, megdermedt a szívünk, és még lélegzete is elállt mindenkinek miattatok. Bizony, a ti Istenetek, az ÚR az Isten fönna a mennyben és lenn a földön. Most azért *esküdjete* meg nekem az ÚRra, hogy amint én szeretettel bántam veletek, *ti is szeretettel bántok majd apám háza népével*, és biztos jelét adjátok annak, hogy *életben hagyjátok apámat, anyámat, fiú- és nőtestvéreimet és mindenüket*, és megmentitek életünket a haláltól. A férfiak így válaszoltak neki: *Életünkkel kezessük meg* értetek, ha ti nem áruljátok el ezt a mi dolgunkat. Amikor majd az ÚR nekünk adja ezt a földet, szeretettel és igazságosan bánunk veletek.

Azután leeresztette őket kötélre az ablakon át — háza ugyanis a vár falánál volt, és így a várfalnál lakott —, és ezt mondta nekik: Menjetek a hegyekbe, hogy rátok ne találjanak az üldözők, és rejtőzködjete ott három napig, amíg az üldözők vissza nem térnek. Azután menjetek utatokra! A férfiak ezt mondták neki: Nem fogjuk megszegni azt az esküt, amelyet neked tettünk. Ezért amikor bejövünk erre a földre, kösd ki *ezt a piros fonálból font kötelet* arra az ablakra, amelyen át leeresztettél bennünket. Gyűjtsd magadhoz a házba apádat, anyádat, testvéreidet és apád egész háza népét. És ekkor, aki csak kijön háza ajtaján az utcára, az maga lesz az oka, ha meghal, mi ártatlanok leszünk. De minket sújtsa a büntetés, ha valaki kezét emeli azokra, akik veled lesznek a házban. Ha azonban elárulod a mi ügyünket, akkor nem kötelez bennünket az eskü, amellyel megeskettél bennünket. Az asszony így felelt: Legyen, ahogyan mondtátok. Azután elküldte őket, és azok elmentek. A piros kötelet pedig rákötötte az ablakra.

A kémek elmentek, eljutottak a hegyekbe, és ott maradtak három napig, amíg az üldözők vissza nem tértek. Keresték ugyan őket az üldözők mindenfelé, de nem találták. Azután visszatért a két férfi, lejöttek a hegyekből, átkeltek a Jordánon, és megérkeztek Józsuéhoz. . . Elbeszélték neki mindazt, ami velük történt. Ezt mondták Józsuénak: Bizony, kezünkbe adta az ÚR azt az egész földet, máris reszket tőlünk annak a földnek minden lakója.” (Józsué 2. rész.)

Mint hamarosan látni fogjuk, a zsidók az Ótestamentum állítása szerint *elfoglalták Jerikót*. „Kardélre hánytak, kiirtottak mindent, ami a városban volt: férfit és nőt, ifjat és öreget, ökröt, juhot és szamarat. — A két férfinak azonban, akik kémkedtek ezen a földön, ezt mondta Józsué: Menjetek be annak a parázna nőnek a házába, és hozzátok ki onnan őt és mindenét, ahogyan megesküdtetek neki! Bementek tehát a *kémkedő ifjak*, és *kihozták Ráhábot, apját, anyját, testvéreit és mindenét*; kihozták egész nemzetségét, és elhelyezték őket Izráel táborán kívül. A várost pedig mindenestül fölperzselték. Csak az ezüstöt és az aranyat, meg a réz- és vastárgyakat tették az ÚR házának a kincstárába. De a parázna *Ráhábot*, apja házanépét és mindenét életben hagyta Józsué. *Letelepedett Izráelben, és ott van mind a mai napig*, mert elrejtette a követeket, akiket Jerikóba küldött kémkedni Józsué.” (Uo. 6. rész.)

Maga ez a Ráhábbal kapcsolatos történet teljesen valószínűnek tűnik. A korabeli viszonyok közepette bizonyára megszokott dolog volt a kémkedés, és egyáltalán nem meglepő, hogy a zsidók is éppen Jerikó alantas erkölcsű nőjéhez, a parázna Ráhábhoz fordultak segítségért. S az is magától értetődő, hogy ezt a hölgyet a nekik nyújtott szolgálatért kellőképpen megjutalmazták: életben hagyták, és családjával együtt köztük telepedhetett le. Ám van egy kérdés, amelyet talán így fogalmazhatok meg: vajon tényleg Jerikóval kapcsolatos ez a Ráháb-történet, s vajon valóban elfoglalták ezt a várost csodás módon Izráel fiai Józsué vezetésével, miként az Ószövetség állítja? A következőkben erre a kérdésre próbálok választ adni.

JERIKÓ BEVÉTELE

A Biblia szerint a Jordántól nyugatra fekvő városok közül a zsidók *elsőként Jerikót* foglalták el. Hogy milyen módon, arról a Józsué nevét viselő könyv 6. része számol be. Ebben az „Úr” így beszél Józsuéhez: „Lásd! Kezedbe adom Jerikót, és királyát vitéz harcosaival együtt. Vegyétek hát körül a várost, valamennyi harcos *kerülje meg egyszer* a várost. Így tégy *hat* napon át! Hét pap vigyen hét kosszarvból készült kürtöt a *láda* [az ekkor istennek számító *frigyláda*] előtt. A *hetedik* napon *hétszer* kerüljétek meg a várost, és a *papok fújják meg a kürtöket*. És ha majd hosszan fújják a kosszarvakat, ti pedig meghalljátok a kürt szavát, *hatalmas harci kiáltásban* törjön ki az egész nép. Akkor *le fog omlani a város kőfala*, és a nép bevonulhat, mindenki egyenest előre.”

Józsue és a zsidóság — mondja az Ótestamentum — az istenség parancsa szerint járt el. Mint a szövegből látszik, a történetekben igen fontos szerepet játszott a *frigyláda*, amely ekkor még azonos volt az „Úr”-ral, s amelyet a harcosok és a kürtös papok után vittek mindennap a város körüljárása során — a menetet az utóvéd zárta 6 napon át. A végső eseményeket az Ószövetség a következőképp írja le: „Történt pedig a *hetedik* napon, hogy hajnalhasadtával fölkeltek, és az addigi szokás szerint megkerülték a várost, de *hétszer*. Csak ezen a napon kerülték meg hétszer a várost. Amikor *hetedszer* fújták meg a papok a *kürtöket*, ezt mondta Józsue a népnek: *Kiáltozzatok*, mert nektek adja az ÚR a várost. Átok terhe alatt ki kell irtani a várost, az ÚRÉ az mindenestül! Csak a parázna Ráháb maradjon életben mindazokkal együtt, akik a házában vannak, mert elrejtette a követeket, akiket kiküldtünk. Hozzá ne nyúljatok a kiirtandókhoz, különben rátok száll az átok; el ne vegyetek semmit a kiirtandókból, mert felidézitek az átkot Izráel táborára, és szerencsétlenségbe döntitek azt! De az összes ezüstöt és aranyat és minden réz- és vastárgyat az ÚRnak szenteljétek, azok az ÚR kincstárába kerüljenek. Ekkor *kiáltozni* kezdett a nép, és *megfújták a kürtöket*. És amikor meghaltotta a nép a kürt szavát, hatalmas harci kiáltásban tört ki, és a *kőfal leomlott*. A nép pedig bevonult a városba, mindenki egyenest előre, és *elfoglalták a várost*. Kardélre hánytak, kiirtottak mindent, ami a városban volt: férfit és nőt, ifjat és öreget, ökröt, juhot és szamarat.” (Józs. 6,15–21.)

Történetileg tényként kell elfogadnunk, hogy a Jordánon átkelt zsidók valóban meghódították Jerikót, az emberiség egyik legrégebben keletkezett városát. De vajon azt az *ősi* Jerikót foglalták-e el, és annak a falait omlasztották-e le csodás módon, az „Úr” segítségével, amelyről a Biblia beszél? E kérdésekre *nemmel* kell válaszolnunk. Egyrészt azért, mivel a régészeti kutatások tanúsága szerint a régi Jerikót jóval a zsidó honfoglalás előtt földrengés pusztította el. Másrészt pedig azért, mivel — mint a most említett tény világosan jelzi — az ótestamentumi szerzők saját népük és istenük nagyságát igyekeztek fokozni ama állításukkal, amely szerint a frigyláda (e mesterséges fétis-istenség) segítségével, továbbá a kürtök hangjával és a nép kiabálásával sikerült leomlasztaniuk Jerikó falait. Mindez, persze, szépen megfér a ténnyel, hogy Izráel fiai valóban elfoglalták a későbbi, gyengébben megerősített várost, és annak lakóival oly kegyetlenül bántak el, ahogy a Józsue-könyv közli. És befejezésül hadd említek meg még egy kérdést: ha egyszer Jerikót az „Úr” támogatásával

foglalták el a zsidók, akkor miért volt szükségük arra, hogy kémeket küldjenek e városba, és ott különös egyezséget kössenek a hazáját eláruló parázna nővel, Ráhábbal?

ÁKÁN BÜNE ÉS KIVÉGGZÉSE

Jerikó bevétele után a zsidók *Aj* városát igyekeztek meghódítani. Kiküldött kémeik javaslatára csupán egy 3000 főből álló sereget menesztettek a település ellen, ám ez gyengének bizonyult, és vereséget szenvedett. Izráel fiait ekkor nagy félelem fogta el. Magát a vezetőt, Józsuét is, aki a nevét viselő könyv szerint a következő szavakkal fordult az istenséghez: „Jaj URam, URam! Miért is hoztad át ezt a népet a Jordánon, ha most az emóriak kezébe adsz bennünket, hogy elpusztítsanak? Bárcsak azt határoztuk volna, hogy a Jordánon túl maradunk!” A kétségbeesett Józsuénak az „Úr” így felel: „Kelj föl! Miért estél hasra? *Vétkezett* Izráel, áthágták szövetségemet, . . . mert elvettek a kiirtandó dolgokból, loptak is, és titokban a holmijuk közé tették. *Azért* nem tudtak megállni Izráel fiai ellenségeik előtt, és azért fordítottak hátat ellenségeiknek, mert utolérte őket az átok. *Nem leszek többé veletek*, ha nem pusztítjátok ki magatok közül a kiirtani valót. Kelj föl, *szenteld meg* a népet és ezt mondd: Szenteljétek magatokat oda holnapra, mert azt mondta az ÚR, Izráel Istene: Kiirtani való van nálad, Izráel! Nem tudtok megállni ellenségeitek előtt, amíg el nem távolítjátok magatok közül a kiirtani valót. Jöjjetek ide reggel törzsenként. Abból a *törzsből*, amelyet *sorsolás* útján megjelöl az ÚR, jöjjenek ide a *nemzetségek*. Abból a nemzetségből, amelyet megjelöl az ÚR, járuljanak ide a *családok*. Abból a családból, amelyet megjelöl az ÚR, jöjjenek ide a *férfiak*. Akit azután kiirtandónak jelöl ki, azt *meg kell égetni* mindenével együtt, mert áthágta az ÚR szövetségét, és gyalázatos dolgot követett el Izráelben.” (Józs. 7,7.10–15.)

Mint a Biblia elmondja, Józsué eleget tett az „Úr” parancsának, és végrehajtotta az előírt sorsvetést, amely a Júda törzsből származó *Ákánt* jelölte meg bűnösnek. Tehát ama férfiút, aki Jerikó elfoglalásakor tiltott dolgokat vett el, és aki bűnét így vallja be: „Bizony, vétkeztem az ÚR, Izráel Istene ellen, mert ezt meg ezt tettem: Megláttam a zsákmány között egy szép sineári köntöst, kétszáz sekel ezüstöt és egy ötven sekel súlyú aranyrudat. Megkívántam ezeket, és elvettem. Ott vannak elásva a földben, a sátorban, és az ezüst is alattuk van.” (Józs. 7,20–21.) Mikor aztán ezt követően az említett dolgokat valóban meglették a jelzett helyen,

kegyetlen büntetés következett: „Józsué... fogta Ákánt... , az ezüstöt, a köntöst, az aranyrudat, fiait és leányait, ökreit, szamarait és juhait, sátrát és mindenét. Vele volt egész Izráel, és elvitték őket az Ákór völgyébe. Ekkor azt mondta Józsué: *Szerencsétlenséget hoztál ránk!* Fordítsa az Úr ezt a szerencsétlenséget most rád! És megkövezte őket egész Izráel, majd *elégette őket.*” (Uo. 7,24–25.)

Maga ez a történet, amelynek valóságtartalmához aligha férhet kétség, jóegynéhány figyelemreméltó érdekességet rejt magában: 1) Mindeneke-lőtt azt jelzi számunkra, hogy az ótestamentumi zsidók — miként más régi népek is hasonló esetben — az ajbeliek által rájuk mért vereséget nem seregük kis létszámával, netán az ellenfél vitézebb voltával magyarázták, hanem transzcendens módon: azzal, hogy „meglopott” istenük megharagudott rájuk, és nem támogatta őket az Ajjal vívott ütközetben. 2) Meglep bennünket a szóban forgó elbeszélésben, hogy Józsué — mint korábban Mózes is — világi vezető léteire *főpapi* tevékenységet is végez. Ő (és nem az akkori főpap) *szenteli meg* ugyanis a sorsvetés előtt Izráel népét, ami arra utal, hogy a honfoglalás időszakában még nem létezett a Tóra által Áron személyéhez és utódaihoz kötött főpapi méltóság, amely talán csak a Dávid király utáni időkben jutott komolyabb szerephez. 3) A modern kor embere számára ugyancsak különös, hogy ama bűnös egyént, aki Jerikó elfoglalásakor „meglopta” az istenséget, *sorsvetés* útján lelik meg a zsidók. És ezzel összefüggésben bizonyára nem csupán bennem merül föl a kérdés: vajon még hányan szolgáltak rá a kegyetlen megtorlásra? 4) Ákán „megle-lése” után azonban nincsen további nyomozás, ami azt jelzi, hogy az ő megbüntetése révén a zsidók vezetői a *közkincstár* minél nagyobb mérvű gyarapodását igyekeztek biztosítani. 5) E cél elérése érdekében élnek a könyörtelen megtorlással, amelynek során nem csupán Ákánt, hanem (ama rendelkezésnek a szellemében, amely szerint az isten az atyák vétkei-ért a fiakat is megbünteti harmad- és negyedig) az ő *ártatlan gyermekeit is megkövezik és elégetik*, sőt még a családhoz tartozó *holt dolgokat* is elpusztítják. 6) A későbbiek során a zsidók *elfoglalják Ajt*. Most talán azért képesek bevenni e várost, mert Ákán megbüntetése után már az „Úr” is velük van? Ezt nem állíthatjuk. Esetleg azért, mivel az Ákán-család kiirtását követően jobban bíznak a sikerben, bátrabban harcolnak, s ez az ösztönző erő segíti őket győzelemhez? Hogy ez a lelkiállapot közrejátszhatott sikerükben, valószínűnek tűnik. Ám Aj bevétele alapve-tően ama egyszerű evilági ténynek köszönhető, hogy míg (a kémek rossz tanácsára hallgatva) Józsué először csupán 3000 katonáját, addig most a

második támadás alkalmával „egész hadinépét” vetette harcba (uo. 8,3). A települést azonban még a több tízezer fegyveressel is csak úgy tudta elfoglalni, hogy igen ügyes hadicselt alkalmazott. Az a mód pedig, ahogyan a meghódított város lakóival elbánt, egyáltalán nem tekinthető a 6. „mózesi” parancs, a „Ne ölj!” teljesítésének. S hogy miért nem? Azért, mivel a zsidók a fölperzselt Aj valamennyi lakóját kiirtották, a sivár romhalmazzá tett helység királyát pedig fölakasztották.

A GIBEÓNIAK CSELE

Amikor a zsidók elfoglalták Jerikót és Ajt, veszélyben érezték magukat azok a népek, amelyek a Holt-tengertől, a Jordántól nyugatra éltek, és közülük többen — a hettiták, az emóriak, a kánaániak, a perizziek, valamint a hivviek — szövetségre léptek egymással, hogy közösen védekezzenek Izráel ellen. Egészen másként igyekeztek viszont elhárítani az őket a zsidók részéről fenyegető veszélyt a *gibeóniak*. Voltaképpen sajátos csel alkalmazásával őrizték meg városaikát és életüket. Hogy közelebbről tekintve milyen módon, arról a Józsué-könyv 9. része számol be.

Ez elmondja, hogy a zsidók harci sikereitől megfélemllett gibeóniak az alábbi *ravaszághoz* folyamodtak: „Elindultak, és így szerelték föl magukat: elnyűtt zsákokat szereztek szamaraikra, meg elnyűtt, megrepedezett és összekötözött borostömlőket, a lábukra elnyűtt és foltozott sarukat, magukra pedig elnyűtt ruhát. Útravaló kenyerük is mind száraz és csupa morzsa volt. Így mentek Józsuéhoz a táborba, Gilgálba, és ezt mondták neki meg az izráélieknek: *Messze földről jöttünk. Kössetek most szövetséget velünk!* Az izráéliek azonban ezt mondták a hivvieknek: Hátha köztünk laktok; hogyan köthetnénk akkor veletek szövetséget? Azok ezt mondták Józsuénak: Szolgáid vagyunk. Józsué azonban megkérdezte: Kik vagytok, és honnan jöttök? Azok ezt felelték neki: Igen messze földről jöttök szolgáid, Istenednek, az ÚRnak nevéért, mert hallottuk hírét és mindazt, amit Egyiptomban vitt véghez. Meg mindazt, amit az emóriak két királyával tett a Jordánon túl. . . Ezért véneink és országunk lakói ezt mondták nekünk: Vegyetek magatokhoz útravalót, menjetek eléjük, és mondjátok nekik: Szolgáitok vagyunk, kössetek hát szövetséget velünk! Itt a kenyerünk: még meleg volt, amikor otthonunkban elláttuk magunkat vele, és elindultunk, hogy hozzátok jöjjünk, de most már száraz és csupa morzsa lett. Ezek a borostömlők is újak voltak, amikor megtöltöttük,

most pedig repedezettek. A ruhánk és a sarunk is elnyűtt a nagyon hosszú úton. Akkor kezükbe vették az emberek azoknak az útravalóját, de az *ÚR akaratát nem* kérdezték meg. *Józsue* ráállt a békére, és *szövetséget kötött velük*, azzal az ígérettel, hogy életben hagyja őket. A népközösség vezetői pedig esküt tettek erre.” (Uo. 9,4–15.)

A későbbiek során — három nap múlva — azonban a zsidók megtudták, hogy az őket ravaszul félrevezető gibeóniak négy közeli városban laknak. Emiatt igen dühösek lettek, mert ők ezekkel a településekkel éppúgy el akartak bánni, mint korábban Jerikóval és Ajjal. Ám esküjüket nem szeghették meg, s végül úgy döntöttek, hogy a gibeóniak életét meghagyják, de szolgaságra kötelezik őket, s ők lesznek az egész közösség „favágói és vízfordói.” (Uo. 9,16–27.) Maga ez az egész történet különben egy vonatkozásban sajátos későbbi magyarázat arra a tényre, hogy miért élnek más népek a zsidókkal együtt, hogy bizonyos etnikumokat miért nem irtott ki Izráel az „*Úr*” állítólagos, még Mózesnek „adott” parancsa szerint (v. ö. ezzel összefüggésben pl.: Bírák 1,8.21; 3,5–6).

JAHVE „MEGÁLLÍTJA” A NAPOT ÉS A HOLDAT

Az eddigiek során már többször említettem, hogy az ótestamentumi zsidók — miként más ókori népek is — nem kauzálisan meghatározott folyamatoknak tartották a természet és a társadalom történeteit. Úgy vélték, hogy bennük és általuk, valamint az anyagi valóságban földöntúli hatalmak munkálnak. Azt hitték, hogy istenük velük hadakozik és győzelemre segíti őket ellenségeikkel szemben. Ez a meggyőződés főként a honfoglalás korában és a különféle népekkel vívott háborúk idején volt erős náluk. S hogy némelykor mily fantasztikus vélekedéseket szült, azt jól példázza az egyik ószövetségi történet, amely szerint az „*Úr*” a maga népének a győzelme érdekében — *Józsue* kérésére — *megállította* égi mozgásában a *Napot*, a *Holdat*, és *jégesőt* zúdított Izráel ellenségére.

Maga ez a történet közvetlenül összefügg a gibeóniak ama cselvetésével, amelyről épp most esett szó. Amikor ugyanis a később *Jeruzsálemnek* elnevezett város *királya*, *Adónicedek* megtudta, hogy a gibeóniak szövetségre léptek a zsidókkal, *négy* másik *kánaáni település uralkodójával* közösen támadást intézett *Gibeón*, az áruló város *ellen*. Az utóbbi ekkor követeket menesztett *Józsue*hoz, és általuk azt kérte tőle, védje meg őt az őt

emóreus király seregeitől. A kérése meghallgatásra talált. Józsué Gilgálból „egész hadseregével, valamennyi vitéz harcosával” fölvonult éjszakai erőltetett menetben a városhoz, amelynél váratlanul megtámadta az emóreus csapatokat. Az utóbbiakra súlyos vereséget mért, és a menekülő ellenség seregéből rengeteg embert megölt. Maga az „Úr” pedig „nagy jégesőt hullatott rájuk az égből... Többen haltak meg a jégesőtől, mint amennyit fegyverrel mészároltak le Izráel fiai.” Az igazi csoda azonban még csak ezután következett. Józsué ugyanis olyképp vélekedett, hogy a nappali időszak tényleges hossza nem elégséges az emóreusok feletti teljes győzelemhez, és ezért sajátos kéréssel fordult az „Úr”-hoz: „Nap, maradj veszteg, Gibeónban, / te is hold az Ajjálón-völgyben!” Hogy aztán erre föl mi történt, arról a Biblia az alábbiakat közli: „*És veszteg maradt a nap, / megállott a hold is, / míg ellenségein bosszút állt a nép.*” Majd az Ótestamentum szerzője a következőről „tudósít”: „Meg van ez írva a *Jásár könyvében*. Megállt a nap az ég közepén, nem sietett lenyugodni *egy teljes napig*. Nem volt ilyen nap sem azelőtt, sem azután, hogy emberi szóra így hallgatott volna az ÚR, mert az ÚR harcolt Izráélért. Azután visszatért Józsué az egész Izráellel a gilgáli táborba.” (Józs. 10,12-15.)

De hát mi történt az emóreus királyokkal? Ezek a Biblia szerint bemene-
kültek egy barlangba, amelyből Józsué a csata után kihozatta őket. Majd magához hívatta az izráeli férfiakat. Az utóbbiaknak megparancsolta, tegyék lábukat a földre fektetett uralkodók nyakára, s egyúttal a következő szavakat intézte hozzájuk: „Ne féljete, és ne rettegetek, legyetek erősek és bátrak! Mert így tesz az ÚR minden ellenségeitekkel, akikkel harcolni fogtok.” S hogy mi lett a királyok végső sorsa? Arról az Ótestamentum az alábbiakat mondja: „...levágta őket Józsué, *megölte*, és *felakasztotta őket* öt fára. Ott maradtak a fákon fölakasztva egészen estig. Naplementekor Józsué parancsára levették őket a fákról, bedobták a barlangba, ahol rejtőzködtek, és nagy köveket raktak a barlang szájára.”

A fentebb elmondottakból nyilvánvaló, hogy a Józsué-könyv nem abból a korszakból származik, amelynek az eseményeit „ismerteti”, hanem jóval későbbi időszakban íródott. Mutatja ezt a tény az is, hogy a szerzője jelzi: bizonyos Jásár iratából merítette ama „beszámoló”-t, amely szerint (Józsué kérésének eleget téve) az „Úr” megállította egy teljes napra a Napot és a Holdat az Ajjálón-völgy felett, amikor a zsidók az öt emóreus királlyal csatáztak. Hogy aztán ez a csoda-beszámoló vajon összhangban lehet-e a tényekkel, annak eldöntését az olvasóra bízom. Arra viszont

ismét fölhívom a figyelmet, hogy a honfoglaló izraeliek a Biblia szerint az öt emóreus királlyal éppoly kegyetlenül bántak el, mint más, hasonló fejlettségi fokon állt egykori barbár népek.

ABÍMÉLEK MEGÖLI HETVEN FIVÉRÉT

Egy időben igen szorongatták a zsidókat a *midjaniták*. Állítólag azért, mivel Izráel elhagyta az „Ur”-at, aki ezért büntetésül az ellenség kezébe „adta” őket. Ám némi idő múltán az ofrai *Gedeon* személyében a Manassé törzsből olyan embert küldött nekik, aki csodás módon kimentette őket a *midjaniták* hatalma alól. Ezt állítólag azért tehette meg, mert fölszámolta az apja által üzött *Baal-kultuszt*, annak helyére Jahve tiszteletét állította, aki viszont cserében győzelemre segítette őt az ellenséggel szemben.

A Bírak könyve (6,25–28) szerint az istenség így ösztökelte őt a Baal-kultusz ellen: „Végy egy bikát apád barmai közül, egy hétéves bikát... *Rombold le apád Baal-oltárát*, a mellette levő *szent fát pedig vágd ki!* Azután *építs oltárt* Istenednek, az *ÚRnak*, ennek az erődnek a tetején, *a szokott módon!* Vedd a bikát és áldozd fel égőáldozatul a kivágott szent fa hasábjain! Gedeon tíz embert vett maga mellé a szolgálai közül, és úgy tett, ahogyan megparancsolta nekik az ÚR. De nem merte nappal megtenni, mert félt apja háza népétől és a városbeli emberektől; ezért *éjjel* tette meg. Amikor másnap korán reggel fölkeltek a városbeli emberek, látták, hogy a Baal oltárát lerombolták, a mellette levő szent fát kivágták, a bikát pedig feláldozták az imént épített oltáron.” Gedeon e cselekedete miatt kapta — mondja a Biblia — a *Jerubbaal* (Baal ellen küzdő) nevet, és arathatott diadalt a *midjaniták*on az „Úr” támogatásával. Meglepő azonban, hogy ez a férfiú, aki az istennek „köszönhetően” a *bírói* funkcióba emelkedett, korántsem bizonyult hálásnak jótevője iránt. Alighogy befejezte ugyanis a *midjaniták* elleni győztes háborúját, összegyűjtötte a zsákmányolt aranyfüggőket, amelyeknek a súlya 1700 sekel volt, és belőlük *efodot*, tehát sajátos „bálványt”-t készíttetett. Majd pedig azt — valószínűleg azért, hogy vele mint kultikus objektummal a zsidóságot egységbe fogja — felállíttatta városában, Ofrában, és ott „paráználkodott azzal egész Izráel”. Mikor pedig Gedeon 40 esztendei bíraskodás után meghalt, a zsidók visszatértek annak az istenségnek a kultuszához, akinek az oltárát ő ledöntötte: „...ismét paráználkodni kezdtek Izráel fiai a Baalokkal, és

Baal-beritet tették meg istenüknek. Nem törődtek . . . Istenükkel, az ÚR-al, aki kimentette őket minden környező ellenségük kezéből.”

Magának Gedeonnak sok felesége volt, és tőlük legalább 72 fia született. Az utóbbiak közül az egyiknek, *Abíméleknek* Gedeon Sikemből származó másodfelesége volt az anyja. Mikor aztán az örökös királyi funkciót nem vállalt apja meghalt, ez a fiú anyja szülővárosának segítségével — barbár módon — megszerezte a politikai hatalmat. Elment a sikemiekhez, és megkérdezte tőlük: mi jobb nektek, ha én, a véretekéből való uralkodom rajtatok, vagy pedig apám másik 70 fia? A város lakói hajlandónak bizonyultak arra, hogy anyagilag és politikailag támogassák Abíméleket. Ő pedig a tőlük kapott pénzen zsoldosokat toborzott. „Majd elment apja házához Ofrába, és *meggyilkolta testvéreit*, Jerubbaal [Gedeon] fiait, *hetven férfit* egy kövön. De Jótám, Jerubbaal legkisebb fia megmenekült, mert elbújt.” Ezt követően aztán Sikem polgárai „*királlyá tették Abíméleket*”, aki sok más ótestamentumi személyiséghez hasonlóan ugyancsak távol állt attól, hogy a „Ne ölj!” „isteni” parancsát megtartsa.

TÖRTÉNETEK SÁMSONRÓL

A Biblia különféle jeles alakjai gyakran szerepelnek a zsidó vallás és a kereszténység által befolyásolt irodalomban, művészeti alkotásokban, valamint a közműveltség keretében. Ezen személyiségek közé tartozik *Sámson* is, aki az Ótestamentum szerint a régi időkben a zsidók egyik *bírája* volt, s akiről az Ószövetségben több érdekes történetet olvashatunk.

Maguk ezek a történetek azzal *kezdődnek*, hogy miként kerül sor a szóban forgó férfiú *megszületésére*. A Bírák könyvének 13. része szerint a zsidók — mint már oly sokszor korábban — megint hűtlenné váltak az „Úr”-hoz, aki emiatt a „*filiszteusok hatalmába adta őket negyven esztendőre*”. Később azonban az istenség Sámson személyében szabadítót küldött számukra, akinek csodás születéséről a Biblia a következőket mondja el: „Volt egy Dán nemzetségéből való ember Corából, akinek a neve Mánóah volt. A *felesége meddő* volt, nem szült. Megjelent egyszer az ÚR angyala az asszonynak, és ezt mondta neki: Lásd, te meddő vagy, nem szültél. De *teherbe fogsz esni, és fiút szülsz*. Mostantól fogva vigyázz, hogy bort vagy részegítő italt ne igyál, és semmiféle tisztátalant ne egyél. Mert teherbe fogsz esni, és fiút szülsz. *Ne érje annak a fejét borotva*, mert

Istennek szentelt lesz az a gyermek már anyja méhében. Ő kezdi majd megszabadítani Izráelt a filiszteusok hatalmából.” (13,2–5.) A jóslatról a feleség beszámolt férjének, majd kecskegidát meg ételt áldoztak az „Úr”-nak, és a jövődőlés beteljesedett, mert az asszony fiút szült, és elnevezte azt *Sámsonnak* (vagyis a *Nap fiának*). (Sámson e csodás születése egyébként tartalmilag szoros rokonságban áll Izsák, Sámuel, Keresztelő János és az újszövetségi Jézus-alak világra jövetelével.)

A következő történet a már felnőtt Sámsonnal kapcsolatos, és azt mondja el, hogy ez a férfiú pusztá kézzel *széttépett egy oroszlánkölyköt*. Hogy erre miként került sor, arról a Bírák könyve 14. részében az alábbiakat olvashatjuk: Sámson ellátogatott a Timna nevű városba, és meglátott ott egy *filiszteus nőt*, akibe beleszeretett. Hazamenve aztán így szólt a szüleihez: vegyétek nekem feleségül azt a nőt! Apja azonban tiltakozott az óhaj teljesítése ellen, és megkérdezte tőle: „Nem találsz már nőt a rokon leányok közt, vagy egész népemben, hogy a *körülmetéletlen filiszteusok* közül akarsz feleséget venni?” Ám Sámson kitartott kívánsága mellett, és így szólt apjához: „Őt vedd el nekem, mert csak ő tetszik nekem!” Ezért aztán a szülők fogták magukat, és a fiúval együtt útnak eredtek Timnába. Amikor a városkörnyéki szőlőkhöz értek, Sámson „egy ordító *oroszlánkölyökkel* találta magát szemben. Akkor megszállta őt az ÚR lelke, és *kettészakította* azt, mintha csak egy kecskegidát szakított volna ketté; pedig semmi sem volt a kezében.” Néhány nap múltán Sámson ismét Timnába ment. Ez alkalommal azért, hogy a filiszteus nőt feleségül vegye. A város felé tartva azonban letért az útról, hogy „megnézze az oroszlán tetemét. Hát az *oroszlán hullájában egy méhraj* volt és *méz!* Kiszedte a markába, és míg mendegélt, ette. Odament az apjához és anyjához, nekik is adott, és ők is ettek. De nem mondta meg nekik, hogy az oroszlán hullájából szedte ki a mézet.” (Uo. 14,8–9.)

A harmadik Sámson-történet ezzel a most említett eseménnyel függ össze. Hősrünk ugyanis hamarosan sort kerített a lakodalomra, amely a menyasszony házában zajlott le, s ott a 30 filiszteus vőfélynak egy *találós kérdést* adott fel, mondván nekik: „Ha meg tudjátok fejteni a lakodalom hét napja alatt. . . , adok nektek harminc inget és harminc öltözet ruhát. De ha nem tudjátok megfejtetni, akkor ti adtok nekem harminc inget és harminc öltözet ruhát.” A vőfélyek elfogadták Sámson javaslatát, és igyekeztek megoldani a találós kérdést, amely így hangzott: „*Étel jött az evőből, / édes jött az erősből.*” Ám próbálkozásaik hiábavalók voltak, s ezért fenyegetéssel arra kényszerítették a fiatalasszonyt, hogy tudakolja

meg a férjétől és árulja el nekik a megoldást. Sámson az utolsó napig ellenállt az őt állandóan sírva kérlelő-zaklató feleségének, ám akkor elárulta neki a megfejtést, amelyet aztán az asszony mindjárt közölt a vőfélyekkel. Az utóbbiak ennek köszönhetően Sámson elé tárhatták a megoldást.: „*Mi a méznél édesebb, / s oroszlánnál erősebb?*” Az ifjú férj — érthető módon — igen dühös lett a felesége áruló magatartása miatt, és a következőket mondta a vőfélyeknek: „*Ha nem az én üszömön szántotok, / találós kérdésem ki nem találjátok.*” De mindez semmit sem változtatott azon, hogy a fogadást elveszítette, és a tartozását meg kellett fizetnie. S hogy erre miként kerít sort? Korántsem erkölcsös módon, hanem gyilkosság révén. A Bibliában ezzel kapcsolatosan ugyanis az alábbiakat olvashatjuk: „Ekkor megszállta az ÚR lelke, lement Askelonba, és *megölt ott harminc férfit*; lehúzta a ruhájukat, és odaadta a ruhákat azoknak, akik a találós kérdést megfejtették.” Majd mitt tett? Nos, lángoló haragjában hazament a szüleihez, a Timnában hagyott, őt eláruló neje pedig egy másik férfi felesége lett.

Egy *újabb* történetből azt tudhatjuk meg, *miként égette föl* Sámson a búzaaratás idején a *filiszteusok mezőit* és *egy számár állcsontjával* hogyan *vert agyon ezer filiszteust*. Ezek az események azzal kezdődtek, hogy néhány nappal a fentebb említett esküvő után a majdani bíró úgy döntött, elmegy Timnába, meglátogatja a feleségét. Az após azonban megakadályozta ebben, mondván neki: azt hittem, végleg meggyűlölted őt, és ezért nőül adtam egyik volt vőfélyednek; viszont a húga még nála is szebb, legyen ő a tiéd. Sámson mindez éktelen haragra gerjesztette, és elhatározta, az őt ért sérelmekért bosszút áll a filiszteusokon. Bosszúját a következőképp hajtotta végre: „... fogott *háromszáz rókát*; csóvákat készített, és a farkaikat egymásnak fordítva csóvát tett minden két róka farka közé. Majd meggyújtotta a csóvákat, és ráhajtotta a rókákat a filiszteusok lábán álló gabonájára. Így gyújtotta fel a kénéket és a lábán álló gabonát, sőt a szőlőket és az olajfás kerteket is.” Ezután a filiszteusok a Sámson szörnyű tetteire készítő asszonyt és apját megégették, majd fölvonultak az uralmuk alatt élő zsidókhoz, és követelték tőlük, adják ki nekik a gyújtogatót, aki ekkor egy barlangba rejtőzve élt. Az izráeliek eleget kívántak tenni a követelésnek, és a megkötözött férfit át akarták adni a filiszteusoknak, akik ujjongásban törtek ki Sámson megpillantásakor. De az utóbbit nem sikerült megkaparintaniuk, mert Sámson „megszállta az ÚR lelke, és olyanná lettek karjain a kötelek, mint a tűz égette lenfonál, úgyhogy a béklyók lemállottak a kezéről. Talált egy még ki sem száradt *számár-*

állcsontot, utánanyúlt, felkapta és agyonvert vele ezer embert.” (Uo. 15,14–15.)

Mielőtt a Sámsonnal kapcsolatos *utolsó* történetet ismertetem, megemlítek még két dolgot. Egyfelől azt, hogy ez a férfiú a Biblia szerint 20 esztendőn át volt Izráel bírása. Másfelől pedig azt, hogy ez a sajátos sorsú ótestamentumi ember egyszer „belátogatott” egy gázai parázna nőhöz, és a helyi filiszteusok reggel meg akarták őt gyilkolni; ő azonban már éjfélkor elhagyta a parázna nő házát, aztán megragadta a városkapu ajtaját a két ajtófélfával együtt, és kiszakította zárastul, majd a vállára vette, és fölvitte egy hegy tetejére. Sámson tehát roppant erős ember volt, s emellett nem csupán a vele összefüggésben eddig érintett történetek szólnak, hanem az is, amelyre most fogok kitérni, s amelynek röviden ily címet adhatunk: *Sámson és Delila*. Mivel a szóban forgó férfiú kapcsán — még ha csak hallomásból is, de — ezt a históriát ismerik a legtöbben, talán nem lesz haszontalan, ha az őt tartalmazó bibliai szövegrészt (Bir. 16,4–30) teljes egészében idézem:

Sámson „megszeretett egy asszonyt... , akinek *Delila* volt a neve. A filiszteusok városfejedelmei elmentek az asszonyhoz, és azt mondták neki: Szedd rá, és *derítsd ki*, hogy *mitől olyan nagy az ereje*, és hogyan tudnánk megkötözni, és elbánni vele? Akkor mi *egyenként ezeregyszáz ezüstöt adunk neked!*

Delila ezt mondta Sámsonnak: Mondd meg nekem, mitől olyan nagy az erőd, mivel lehet megkötözni téged, és hogyan lehet elbánni veled? Sámson azt felelte neki: Ha megkötöznek *hét nyers innal*, amelyek még nem szárazak, akkor elgyengülök, és olyan leszek, mint bármely más ember. Ekkor a filiszteusok városfejedelmei hoztak az asszonynak hét nyers inat, amelyek még nem voltak szárazak, és az megkötözte őt azokkal. Eközben egyesek lesben álltak a belső szobában. Akkor ezt mondta neki az asszony: *Jönnék a filiszteusok, Sámson!* De ő úgy *elszakította* az inakat, ahogyan a kócmadzag elszakad, ha tűz éri. Így nem tudódott ki az ereje.

Delila akkor ezt mondta Sámsonnak: Becsaptál, és hazudtál nekem. De most igazán mondd meg nekem, mivel lehet téged megkötözni? Sámson így felelt neki: Ha jól megkötöznek *új kötelekkel*, amelyeket még semmire sem használtak, elgyengülök, és olyan leszek, mint bármely más ember. Delila tehát új köteleket szerzett, és azokkal kötözte meg őt. Azután ezt mondta neki: *Jönnék a filiszteusok, Sámson!* Eközben egyesek lesben álltak a belső szobában. De ő *letépte* azokat [a köteleket] a karjáról, mint a cérnaszálat.

Delila akkor ezt mondta Sámsonnak: Eddig becsaptál, és hazudtál nekem. Mondd meg már nekem, mivel lehet megkötözni téged? Sámson azt felelte neki: *Ha összeszövöd fejem hét hajfonatát* a szövöszék fonalával. Az asszony még egy cövekkel is rögzítette, azután ezt mondta neki: *Jönnék a filiszteusok, Sámson!* De ő fölébredt álmából, és kitepte a cöveket, a vetélőt és a szövédéek fonalát.

Delila azt mondta neki: Hogyan mondhatod, hogy szeretsz, ha nem enyém a szíved? Már háromszor csaptál be, mert nem mondtad meg nekem, mitől olyan nagy az erőd. Amikor mindennap zaklatta és gyötörte szavaival, halálosan megunta a dolgot. Feltárta előtte egészen a szívét, és ezt mondta neki: Borotva nem érte soha a fejemet, mert Istennek vagyok szentelve születésemtől fogva. *Ha megnyírnak, odalesz az erőm*, elgyengülök, és olyan leszek, mint bármely más ember.

Amikor Delila látta, hogy egészen feltárta előtte a szívét, elküldött, és hívatta a filiszteusok városfejedelmeit, és ezt üzenté: Most jöjjetek, mert egészen feltárta előttem a szívét! A filiszteusok városfejedelmei elmentek hozzá, és a pénzt is vitték magukkal. Ekkor *elaltatta* [Delila] Sámson a térdén, hívott egy embert, és *levágott hét hajfürtöt* a fejeéről. Azután elkezdte szölongatni, de azt már *elhagyta az ereje*. Ezt mondta Delila: *Jönnék a filiszteusok, Sámson!* Ő felébredt álmából, de azt gondolta: Kiszabadulok most is, mint máskor, csak megrázom magam! — mert még nem tudta, hogy *elhagyta őt az ÚR* [?]. De a filiszteusok megragadták, *kiszúrták a szemét*, és elvitték Gázába. Bilincsbe verték, és malmot kellett hajtania a foglyok házában.

De Sámson fején *nőni kezdett a haj* azután, hogy levágták. Egyszer a filiszteusok városfejedelmei összegyűltek, hogy nagy áldozatot mutassanak be istenüknek, *Dágonnak*, és hogy örvendezzenek. Ezt mondták: Kezünkbe adta istenünk / Sámson, aki ellenségünk!

Amikor meglátta őt a nép, dicsőítették istenüket, és ezt mondták: Kezünkbe adta istenünk / azt, aki az ellenségünk, / aki pusztította földünk, / s oly sokat megölt közülünk!

Azután olyan jókedvük támadt, hogy ezt mondták: Hívjátok ide Sámson, hadd szórakoztasson bennünket! Oda is hívták Sámson a foglyok házából, hogy szórakoztassa őket, és odaállították az oszlopok közé. Sámson ezt mondta annak a fiúnak, aki a kezét fogta: Eressz el, hadd tapogassam meg az oszlopokat, amelyeken a ház nyugszik, és hadd támaszkodjam hozzájuk! A ház *tele volt* férfiakkal és asszonyokkal, ott voltak a filiszteusok városfejedelmei, a tetőn pedig mintegy háromezer

férfi és nő, akik Sámson játékán szórakoztak. Ekkor *Sámson* az *ÚR*hoz kiáltott, és ezt mondta: *URam, Uram! Ne feledkezz meg rólam, és erősíts meg engem még most az egyszer, én Istenem, hogy bosszút állhassak a filiszteusokon a két szememért. Azzal átfogta Sámson a két középső oszlopot, amelyeken a ház nyugodott, az egyiket jobb kezével, a másikat bal kezével, és nekik feszült. Majd ezt mondta Sámson: *Hadd haljak meg én is a filiszteusokkal együtt!* Azzal megfeszítette erejét, úgyhogy a ház rádőlt a városfejedelmekre és az egész népre, amely benne volt. Így többet ölt meg halálával, mint ahányat megölt életében.”*

Így végződik a Sámsonnal kapcsolatos utolsó történet, amelyhez, valamint e férfiú egész alakjához szükséges néhány megjegyzést fűzni: 1) Sámson bibliai személyiségében reális, meseszerű és vallási-mitikus elemek ötvöződnek egybe. 2) Valószínű, hogy történeti alak, és bizonyos időn át a zsidóság bírja volt. 3) A nőekkel — amint a fentebb elmondottakból látszik — soha nem volt szerencséje. 4) A neve mezopotámiai eredetű, *Samas* napisten nevéből származik. 5) Kettőjük közössége azonban nem csupán a név kapcsán figyelhető meg, hanem abban is, hogy *Sámson* szintén *napisten-vonásokat* hordoz. Erre a következő momentumok utalnak: ereje hajának hosszától, azaz a napsugár milyenségétől függ; barlangban rejtőzik el, mert a régiek hite szerint a Nap is télen (esetleg éjszakánként is) barlangban tartózkodik; miként a nyári perzselő napsugár, úgy pusztítja el ő is a filiszteusok növényvilágát. 6) A legutolsó történetben logikai szempontból ellentmondásos mozzanat a következő: a filiszteusoknak sok fáradságukba és pénzükbe került, míg végre sikerült megtudniuk Sámson erejének titkát, amelynek birtokában hatalmukba ejthették őt, és mégis engedték kinőni a haját, s ily módon lehetővé tették számára, hogy önmagával együtt öközlük is sokakat elpusztítson.

HOMOSZEXUALITÁS ÉS A BENJAMINITÁK TRAGIKUS SORSA

A család bibliai vonatkozásait tárgyaló fejezetben jeleztem, hogy az Ótestamentum tiltja a homoszexualitást. A bibliai érdekességeket tartalmazó fejezetben pedig konkrét adatokkal érzékeltettem, hogy ez a tilalom a létező gyakorlat ellen irányult, s ott röviden utaltam egy ilyen témájú különös történetre, amelyet most részletesen ismertetek. S hogy vajon miért? Nos, azért, mivel ez a bizonyos, eredeti szándékát tekintve homo-

szexuális célú cselekmény — az Ótestamentum szerint — majdnem egy zsidó törzs teljes kipusztulását vonta maga után.

Ez a bizonyos történet, amely a *Bírák* könyvének 19–21. részében olvasható, és amely igen pregnánsan mutatja, hogy a kis dolgok mily nagy okozatokat idézhetnek elő, a következőképpen szól:

Még a királyság előtti Izráelben Efraim hegyvidékének a szélén élt egy *lévita*. Az illető a júdai Betlehemből vett magának másodfeleséget. Az asszony azonban hűtlenkedett, és hazament az apjához. Ám a férj megbocsátott neki, és néhány hónap múltán elment érte, hogy ismét magával vigye hazájába. Útközben *Gibeában* akartak éjszakázni, de a várost lakó *benjaminiták* nem adtak nekik szállást. Végül egy, a helységben jövevényként élő, szintén az Efraim hegyvidékéről származó öregember fogadta be a fáradt utasokat, és látta el őket minden szükségessel. Eközben „*a város férfiai, elvetemült [ti. homoszexuális] emberek, körülvették a házat, az ajtóhoz tódultak, és ezt mondták annak az öregembernek, a házigazdának: Hozd ki azt a férfit, aki a házadba jött, hadd ismerjük őt. Akkor kiment hozzájuk az az ember, a házigazda, és ezt mondta nekik: Atyámfiain, ne tegyetek rosszat, hiszen az én házamba jött ez a férfi, ne kövessetek el ilyen gyalázatos dolgot! Itt van az én hajadon lányom, meg a férfi másodfelesége, kihozom őket, erőszakoskodjatok azokkal, és tegyetek velük, ami nektek tetszik, de ezzel a férfival ne kövessetek el ilyen gyalázatos dolgot!* A férfiak azonban nem akartak ráhallgatni, ezért fogta az az ember a másodfeleségét, és kivitte hozzájuk az utcára. Azok pedig *egész éjjel vele háltak, és erőszakoskodtak vele reggelig, és csak hajnalhasadtakor engedték el. Reggelre kelve megjött az asszony, de összeesett annak az embernek a háza előtt, akinél az ura volt, és ott maradt, míg világos nem lett. Reggel fölkelte az ura, kinyitotta a ház ajtaját, és kijött, hogy útra keljen. Akkor látta, hogy az asszony, a másodfelesége ott esett össze a ház bejáratánál, és keze a küszöbön van. Mondotta neki: Kelj föl, és menjünk! De az nem válaszolt [ti. mert meghalt]. A férfi föltette a szamarára, útnak indult, és hazament. Hazaérve kést vett elő, fogta a másodfeleségét, a testét tizenkét darabra vágta, és szétküldte Izráel egész területére. Aki csak látta, ezt mondta: Nem történt semmi ilyesmi, nem látott senki ilyet, amióta kijöttek Izráel fiai Egyiptomból, mind a mai napig. Vegyétek ezt fontolóra, tanácskozzatok és beszéljétek meg!*” (Bír. 19,22–30.)

A Biblia szerint ezután az izráeli törzsek vezetői összejöttek Micpában, hogy tanácskozzanak a gibeai férfiak rettenetes cselekedetéről. Meghallgatták a férjnek az eseményről szóló beszámolóját, majd pedig fölszólított-

ták Gibeá lakóit: „*Adjátok ki azokat az elvetemült... embereket, hogy megöljük őket*, és kitakarítsuk a gonoszt Izráelből!” A település polgárai azonban nem tettek eleget a fölszólításnak. Emiatt aztán a gibeaiak és a hozzájuk csatlakozó benjaminiták ellen háborút indítottak a többi zsidó törzsek. A gyilkos testvérküzdelemben eleinte két alkalommal is súlyos vereséget szenvedtek a megbüntetés céljából egyesült izráeli seregek, és 40 000 emberüket pusztították el a kollektívan harcoló benjaminiták, akik 26 700-an küzdöttek, és akiknek a körében fontos szerepet játszott a 700 balkezes, a célt soha el nem tévesztő férfiból álló parittyás csapat. A harmadik alkalommal azonban — sajátos cselvetéssel — legyőzték a benjaminitákat, akik 25 000 férfit veszítettek el a csatában. Majd úgy döntöttek, hogy Jákób legkisebb fiának a törzsét teljesen kiirtják, és az ütközet után kardélre hányták a benjaminita városokban lakó embereket, valamint a bennük található állatokat, magukat a településeket pedig fölégették. Az öldöklést követően csak 600 benjaminita férfi maradt életben. Olyan harcosok, akik a csata során az őket üldözők elől egy sziklás vidékre tudtak elmenekülni, s ott tartózkodtak négy hónapig.

Ekkor a győztesek ismét összegyűltek Micpában, és megesküdték, hogy az életben maradt benjaminita férfiaknak nem adnak a maguk köréből feleséget. A szívük ugyanakkor igen megkeseredett, mert fájt nekik, hogy a történések következtében a 12 zsidó törzs közül az egyik végleg kiveszik. A dühük emiatt kezdett alábbhagyni, s azon gondolkodtak, valamiképpen mégis zsidó feleségekhez kellene juttatni a megmaradt benjaminita férfiakat. De a szándékukat igen nehéz volt megvalósítaniuk, mert ők maguk korábban esküt tettek az „Úr”-nak, hogy nem adják lányaikat nőül az életben maradt benjaminita harcosoknak. Végül — igaz, nagyon csalafinta módon, de — azért mégis kiötlöttek egy olyan „megoldás”-t, amely révén nem sértették meg esküjüket, és a benjaminita férfiakat mégis zsidó feleségekhez juttatták. Hogy miként történt ez? Arról a Bibliában az alábbiakat olvashatjuk: A jelenlevők föltették a következő kérdést: „*Van-e valaki, aki nem jött el Izráel törzsei közül az ÚRhoz Micpába, a gyülekezetbe? Mert az az erős eskü hangzott el, hogy aki nem jön el az ÚRhoz Micpába, halállal bűnhődjék.*” Mivel aztán kiderült, hogy Jábés-Gileád polgárai közül senki nem jelent meg a gyűlésen, elküldtek 12 000 harcost a helységbe ily paranccsal: „*Menjetek, hányjátok kardélre Jábés-Gileád lakosait, még az asszonyokat és gyermekeket is! Ezt tegyétek: Irtsatok ki minden férfit és minden olyan nőt, aki férfival hált!*” A katonák csupán azt a 400 hajadon lányt hagyták életben, akinek még nem volt dolga férfival. Ezután

Izráel vezetői kibékültek a megmenekült 600 benjaminita férfival, és nőül adták nekik a 400 jábés-gileádi lányt. Az életben maradt harcosok közül 200-nak azonban még mindig nem jutott feleség. Ám a vezetők — újabb ügyeskedéssel — számukra is szereztek lányokat. Azt tették ugyanis, hogy a Silóban évenként ismétlődő ünnep kapcsán megparancsolták az eddig még házastárs nélküli benjaminita férfiaknak: menjetek el a helyszínre, rejtőzködjete el a szőlőben, és amikor jönnek a körtáncot járó *silói lányok*, ragadjatok el közülük magatoknak *egy-et-egy-et*, és menjetek haza szülőföldetekre; ha pedig a lányok hozzátartozói perelni jönnek emiatt hozzánk, megkérjük majd őket, könyörüljenek meg rajtatok, s egyúttal arra is fölhívjuk a figyelmüket, hogy ők sem bűnösök, nem szegték meg esküjüket, hisz ők nem adták lányaikat nejül hozzátok. A benjaminiták ily módon mind feleséghez jutottak, hazatértek örökségükbe, fölépítették városaikat, és a törzsük nem veszett ki Izráelből.

SAUL KIRÁLYSÁGA ÉS HALÁLA

Az ótestamentumi zsidók a honfoglalás korában és a kánaáni megtelepedésüket követően laza törzsszövetségben éltek. Ez az utóbbi kisebb vagy nagyobb mértékben akkor funkcionált, ha valamilyen ellenséggel hadakoztak. Ebben az időszakban ideiglenes hatalommal rendelkező *bírák* intézték ügyeiket, irányították hadászati tevékenységüket. Az i. e. 11. században (1050 körül) azonban megjelent náluk a *királyság*. Hogy miért? Valószínűleg azért, hogy e központosított hatalmi intézmény révén eredményesen harcolhassanak a *filiszteusokkal szemben*. És vajon *mily módon* zajlott le a királyság létrehozása? Erről az első Sámuel-könyv *két* történetet mesél el.

Az *egyik* szerint az utolsó ószövetségi bíró (és egyúttal próféta), *Sámuel* az, aki a Benjámín törzséből származó harmincéves, az összes többi zsidó férfinál egy fejjel magasabb *Sault* mágikus ceremóniával Izráel felkent királyává avatja. E történet szerint Saul apjának elvesztek a szamarai, és ő egy szolgálóval együtt a fiát küldte el az állatokat megkeresni. Fáradozásuk azonban hiábavalónak bizonyult, mert azokat nem lelték meg. Kérésés közben aztán eljutottak abba a városba is, amelyben „az Isten embe-re”, *Sámuel* éppen tartózkodott. Innét Saul haza akart menni, mert félt attól, hogy hosszú távollétük kapcsán az édesapja most már nem a szamarak miatt, hanem az ő életükért fog majd aggódni. A szolga ekkor azt

javasolta neki: látogassunk el Sámuelhez, a *látnokhoz*, a nálam lévő negyed ezüstsékelért hátha megmondja, melyik úton keressük az állatokat. (1 Sám. 9,9: „Azelőtt azt mondták Izráelben, ha valaki elment Istent megkérdezni: Gyertek, menjünk el a látóhoz! Mert akit *ma prófétának* neveznek, azt régebben *látónak* hívták.”) Az ötletet Saul jónak tartotta, és fölkeresték Sámuelet, akinek az „Úr” egy nappal korábban ezt „jelentette ki”: „Holnap ilyenkor egy embert küldök hozzád Benjámín földjéről. *Kend fel őt* népemnek, Izráelnek a *fejedelmévé*, mert *ő szabadítja meg népemet a filiszteusok kezéből*. Hiszen láttam népem nyomorúságát, mert feljutott hozzám a kiáltásuk.” Amikor pedig most Sámuel megpillantotta a hozzá épp megérkező Sault, az utóbbiról az alábbi „közölte” vele az „Úr”: „Ez az az ember, akiről azt mondtam neked, hogy ő fog uralkodni népemen.” (Uo. 9,15–17.) Másnap reggel aztán, mielőtt útnak indította volna apjához, Sault királlyá kente fel Sámuelet. Erről az eseményről a Biblia így beszél: „Ekkor fogta Sámuel az olajos korsót, öntött belőle Saul fejére, megcsókolta, és ezt mondta: Ezennel fölkent téged az ÚR öröksége fejedelmévé.” (Uo. 10,1.) Majd közölte vele, hogy megkerültek a szamarak. Továbbá azt is, hogy bizonyos tettek végrehajtásához csak akkor kezdjen hozzá, ha egy csapat prófétával találkozván maga is próféta-révületbe kerül.

Maga ez a történet tehát azt igyekszik az olvasójával elhitetni, hogy Saul az *istenség akaratából* lett Izráel királya. Igen ám, de ezen elbeszélésnek a végén már van egy olyan momentum, amely jelzi: Saul nagyon is evilági módon vált uralkodóvá. Amidőn ugyanis Sámuelettől eltávozik, találkozik a nagybátyjával, és amikor az megkérdi tőle, hogy hol jártatok a szolgálával, és mit mondott nektek Sámuel, akkor csupán ennyit közöl vele: a „látnok” tudatta velünk, hogy az állatok megkerültek. Arról viszont mélységesen hallgat, hogy — fogalmazhatok talán így — egyezés született az ő királlyá tevéséről. Ám a zsidóságot központi hatalom révén összefogó uralkodóra szükség volt. Részben a filiszteusoktól való megszabadulás érdekében. Részben pedig amiatt, hogy Sámuel fiai, akiket a köz ügyeit becsületesen intéző, de már megvénhedt apjuk tett bírakká Izráel fölött, „a maguk hasznát keresték”, „megvesztegetésre szánt ajándékokat fogadtak el, és elferdítették az igazságot” (uo. 8,1–3). Ily okok következtében szerepel aztán a Bibliában a Saul királlyá levéséről szóló *másik*, az evilági determinánsokat közelebbről érzékeltető történet. Ez elmondja, hogy a fentebb említett körülmények készítésére fordulnak Sámuelhez Izráel vénei a következő szavakkal: „Te már megöregedtél, fiaid pedig nem a te utadon

járnak. Tégy valakit királyunkká, hogy ő bíraskodjék fölöttünk, ahogyan az *minden népnél szokás?*” (Uo. 8,5.) A zsidók tehát más etnikumok példáját igyekeznek követni. Sámuel azonban óvja őket az uralkodói intézménytől. Végső soron ugyan teljesíti a kérésüket, de az istenség „parancsára” tájékoztatja őket arról, *mily rettenetes rosszat* jelent majd számukra a *királyság intézménye*. Így beszél hozzájuk: „Ez lesz a királynak a joga . . . , aki uralkodni fog fölöttetek: Fiaitokat elveszi, harci kocsijaihoz meg lovasaihoz osztja be őket, és futnak harci kocsija előtt. Parancsnokká teszi őket ezer ember felett, és parancsnokká ötven ember felett. Velük szántatja szántóföldjét, és velük végezteti aratását, velük készítteti hadifölszerelését és a harci kocsik fölszerelését. Leányaitokat is elviszi kenőcskészítőknek, szakácsnőknek és sütőnőknek. Legjobb szántóföldjeiteket, szőlőiteket és olajfa-kertjeiteket elveszi, és hivatalnokainak adja. Vetéseitekből és szőlőitekből *tizedet* szed, és udvari embereinek meg hivatalnokainak adja. Szolgáitokat és szolgálóitokat, legszebb ifjaitokat, még a szamaraitokat is elveszi és a maga munkáját végezteti velük. Nyájaitokból *tizedet* szed, ti pedig a szolgálai lesztek. Akkor majd panaszkodtok a királyotok miatt, akit magatoknak választottatok . . .” (Uo. 8,11–18.)

A királyság megjelenése tehát a nemzeti társadalom demokráciájának a végét fogja eredményezni — jelzi előre a jövőt Sámuel. Ám az első ószövetségi zsidó *uralkodó kijelölése* a szóban forgó második történet szerint nem Sámuel által, hanem demokratikusan zajlik le. Hasonló módon ahhoz, ahogy a virágkor idején a régi Athénban a démosz tagjai „megválasztottak” valakit ilyen vagy olyan funkcióba. Vagyis *sorsvetés-sel!* Erről Sámuel így beszél a Micpába összehívott zsidókhoz: Ti azt akartátok, hogy tegyek valakit a királyotokká. „Most hát álljatok az ÚR színe elé törzsenként és nemzetségenként.” Majd megkezdődött a sorsvetés, amely személy szerint a Benjámin törzséhez tartozó Matri nemzetségbeli Kís fiát, a gibeai *Sault* juttatta a királyi trónra, akiről némelyek így vélekedtek: „Hogyan tudna ez segíteni rajtunk?” Megváltozott azonban a vele kapcsolatos vélekedés, amidőn az egyesült zsidók a rájuk támadó ammoniták fölött az ő vezetésével győzelmet arattak. Most a gúnyolódókat ki-akarták végezni, és őket a haláltól csupán Saul békülékenysége mentette meg. A győzelem a zsidók számára igazolta a központi hatalom hasznosságát, és épp ezért Gilgálban véglegesen uralkodóvá választották Sault.

A király szakadatlanul harcolt. Főként a filiszteusok ellen, ám végső győzelmet nem tudott fölöttük aratni. Sőt, még az életét is egy velük vívott

csata során vesztette el. Az isten kegyéből azonban már korábban kiesett. Az egyik magyarázat szerint azért, mivel egyszer — jogtalanul — kultikus tevékenységet végzett, az időben meg nem érkező Sámuel helyett égőáldozatot mutatott be az „Úr”-nak Gilgálban. Emiatt Sámuel az alábbi „isteni” végzést közli vele: „Ostobaságot követtél el! Nem teljesítetted Istenednek, az ÚR-nak parancsát, amelyet parancsolt neked, pedig most végelegesen megerősítette volna az ÚR Izráelben a királyságodat. Most azonban *nem lesz királyságod maradandó*. Keresett magának az ÚR szíve szerint való embert, és őt tette az ÚR népe fejedelmévé, mert te nem teljesítetted, amit az ÚR parancsolt.” (Uo. 13,13–14.) A *másik* indoklás szerint Saul (és családja) azért veszíti el a trónt, mert az amálekítákkal vívott győztes csatát követően megkímélte az ellenség királyának, Agágnak az életét, és engedte, hogy a zsidók különféle hasznos dolgokat ne pusztítsanak el, hanem maguknak zsákmányul megszerezzenek. Az engedetlenség következtében „megbánta az ÚR, hogy Sault Izráel királyává tette” (uo. 15,35), és úgy döntött, hogy nála különbnek (ti. Dávidnak) adja a hatalmat (uo. 15,28).

Ez azonban csak Saul halála után következik be. Mint korábban már említettem, Saul a filiszteusok ellen vívott csatában esett el. Magáról erről az eseményről az Ótestamentum két alkalommal is beszámol. *Először* azt mondja, hogy a vereséget szenvedett zsidó csapatokat az ellenség harcosai utolérték, és ekkor Saul, aki nem akarta, hogy idegen kéz oltsa ki az életét, így szólt fegyverhordozójához: „*Húzd ki a kardod, és szúrj át vele*, hogy ha ideérnek ezek a körülmételetlenek, ne ők szúrjanak le, és ne üzzenek gúnyt belőlem!” Ám a fegyverhordozó nem merte ezt megtenni. „Ekkor *fogta Saul a kardját, és beledőlt*.” (Uo. 31,4.) *Másodszor* úgy nyilatkozik az Ószövetség, hogy Saul életét egy *amálekita* oltotta ki. A zsidók veresége után ez a katona, aki a király parancsára hajtotta végre a tettét, fölkereste Dávidot, és beszámolt neki róla: a zsidók a filiszteusoktól súlyos vereséget szenvedtek; a bajba jutott király fölszólítására én leszúrtam Sault, s bizonyítékként elhoztam a meghalt uralkodó fejdíszét és karkötőjét. A szöveg szerint Dávid igen keményen bánt el az amálekita harcossal. Nagy haraggal kérdezte meg tőle: „Hogy merted kezedet az ÚR felkentjére emelni, és elpusztítani őt!” Majd pedig egy odahívott legénnyel megölette a Sault saját parancsára leszúró — tehát ártatlan — katonát. (2 Sám. 1,1–16.)

Saul halála után az óizraeli államban azonnal megindult a harc a legfőbb hatalomért. Júda törzse Hebrónban Dávidot kiáltotta ki uralkodójává, és voltaképpen elszakadt a zsidóság többi részétől, amelynek Saul fia, *Isbóset* lett a királya. A további, kegyetlen eszközökkel folyó hatalmi vetélkedésnek két éven belül Isbóset is áldozatul esik, s a következő időkben *Dávid* lesz *egész Izráel királya*. Maga ez a férfiú az Ótestamentumban és a későbbi zsidó történelemben igen fontos szerepet játszik. Mégpedig több okból is. Egyrészt, mivel ő az, aki véglegesen elfoglalja a jebuzitáktól a majd *Jeruzsálemnek* nevezett várost. Másrészt, mivel szakadatlan harcokban — miként később fia, Salamon is — területileg komolyan *kiterjesztette* és egyúttal jelentősen *stabilizálta* is a zsidó államot. Harmadsorban azért, mert ő volt az, aki Jeruzsálemet a *Jahve-kultusz*, ill. az *óizraeli állam politikai központjává* tette. Épp ezért magától értetődő, hogy személyiségével az Ószövetség részletesen foglalkozik, és vele kapcsolatosan számos történetet örökített át az utókorra.

Maguk ezek a történetek egyes esetekben pozitív erkölcsi személyiségnek mutatják az óizraeli állam második királyát. (Pl. akkor, midőn beszámolnak róla, hogy ellenfelének, Saulnak az életét a még ifjú Dávid két alkalommal is megkímélte.) Más esetekben viszont rendkívül tisztességtelen és kegyetlen emberként ábrázolják. (Gondoljunk csak ezzel összefüggésben arra az elbeszélésre, amelyet a családról szóló fejezetben ismertettem, és amely leírja: a már uralkodó Dávid barbár módon megölette a hozzá oly hű katonát, a hettita Úriást, hogy ezáltal megszerezhesse magának az utóbbi feleségét, az igen szép Betsabét.) A következőkben majd néhány olyan történetet mutatok be, amelyet az Ótestamentum Dávid személyéhez kötötten tartalmaz, s egyúttal érzékeltetni kívánom azt is, hogy az Ószövetség vonatkozó részeiben keverednek egymással a reális és a költött elemek.

Az első történet, amelyre kitérek, közismert, s arról szól, hogy a fiatal, még nem uralkodó *Dávid miképp győzi le a filiszteus óriást, Góliátot*. Ez az elbeszélés az első Sámuel-könyv 17. részében olvasható, és a következőképpen szól:

Saul idejében a filiszteusok és a zsidók ismételtén háborúztak egymással. Az egyik alkalommal a két fél csapatai egy völgy két ellentétes oldalán sorakoztak fel egymás ellen. A csata megkezdődése előtt aztán a következő történt: „...kilépett a filiszteusok seregéből egy kiváló harcos, név

szerint *Góliát*, aki Gát városából való volt. Magassága hat könyök és egy arasz [kb. 2,9 m] volt, öltözete pikkelyes páncél, páncélja ötezer sekel [kb. 75 kg] súlyú rézből volt. Lábán rézvért és vállán rézdárda volt. Lándzsájának a nyele olyan vastag volt, mint a szövőszék tartófája, lándzsájának a hegye pedig hatszáz sekel [kb. 9 kg] súlyú vasból volt, és egy pajzshordó ment előtte. Így állt ki, s odakiáltott Izráel csatasorainak: Miért vonultatok ki, és készültetek fel a harcra? Nézzétek, én filiszteus vagyok, ti pedig Saul szolgálai! Válasszatok ki magatok közül *egy embert*, hogy *síkra szálljon velem!* Ha le tud győzni, és megöl engem, akkor *mi leszünk a ti szolgálítok*; de ha én győzöm le, és én ölöm meg őt, akkor *ti lesztek a mi szolgálaink*, és ti szolgáltok nekünk. Ezt is mondta a filiszteus: Én itt most kigúnyolom Izráel csatasorait. Állítsatok szembe velem valakit, hogy megvívjunk egymással! Amikor meghallotta Saul és egész Izráel a filiszteusnak ezt a beszédét, megrettentek, és igen féltek.”

Épp ezért közülük senki sem merte vállalni a Góliáttal való párviadalt. Az utóbbi helyett inkább a két sereg küzdelmével akarták döntésre vinni a dolgot. Így aztán a felek megkezdték csapataik hadrendbe állítását. Mielőtt azonban a csatára sor került volna, Góliát ismételten párviadalra szólította a zsidókat, akik azonban elfutottak előle, mert nagyon féltek, és így beszéltek egymáshoz: „Láttátok ezt az embert, aki előállt? Azért állt elő, hogy csúfolja Izráelt. Ha akadna olyan ember, aki megölné, gazdagon megajándékozná a király, még a leányát is hozzáadná, és fölmentené apjának házáat Izráelben minden szolgálat alól.” Ám a Biblia szerint — bármily nagy díjat tűzött is ki Saul Góliát legyőzőjének — a zsidó katonák közül egy sem mert párviadalra kiállni. A helyzetet végül is az ifjú juhásztor, *Dávid* mentette meg, akit apja (Isai) a nyáj mellől azért küldött Saul szekértáborába, hogy bátyjainak eleséget vigyen, és megtudakolja fiverei egészségi állapotát. A fiatalember — mondja az Ótestamentum —, aki szintén hallotta, hogy Góliát párviadalra hívja és gyávaságuk miatt ócsároja a zsidókat, a következőt kérdezte Izráel fiaitól: „Mi történik majd azzal az emberrel, aki megöli ezt a filiszteust, és megmenti Izráelt a gyalázattól? Mert ki ez a körülmetéletlen filiszteus, hogy gyalázni meri az élő Isten seregét?” Mikor aztán megkapta a kellő tájékoztatást, és bátor kérdései miatt Saul magához rendelte, ezt mondta a királynak: „Senki se csüggedjen el emiatt, elmegy a *te szolgád*, és *megvív ezzel a filiszteussal*.” Az uralkodó azonban tiltakozott az ötlet ellen, és így felelt Dávidnak: „Nem mehetsz el, hogy megvívj ezzel a filiszteussal, mert még *fiatal vagy*, ő pedig harcedzett férfi fiatal kora óta.” Ám Dávid nem tágított a szándé-

kától, és így érvelt Saulnak: „Pásztor volt a te szolgád apja juhai mellett, és ha jött egy oroszlán vagy medve, és elragadott egy bárányt a nyájából, utánamentem, leterítettem, és kiragadtam a szájából. Ha pedig ellenem támadt, megragadtam a szakállánál fogva, leterítettem, és megöltem. Leterítette a te szolgád az oroszlánt is, a medvét is: így jár majd ez a körülméletlen filiszteus is, mint azok közül bármelyik, mivel csúfolta az élő Isten seregét. . . Az ÚR, aki megmentett engem az oroszlán és a medve karmától, meg fog menteni ennek a filiszteusnak a kezéből is.” Saul nem tiltakozott tovább, hanem mindezt hallva áldását adta Dávid tervére, s így szólt az ifjúhoz: „Menj el, az ÚR legyen veled!” Majd pedig felöltöztette Dávidot a saját ruhájába, a fejére rézsisakot tett, és páncélba öltöztette. A fiatalember felkötötte Saul kardját is, és járni akart. Mivel azonban ez nem sikerült neki, levetette magáról az uralkodó dolgait. Majd kezébe „vette a botját, és kiválasztott a patakból *öt sima kövecskét*; beletette azokat a pásztor-táskájába, a tarisznyájába, és *parittyával* a kezében közeledett a filiszteushoz.

A *filiszteus* is elindult, és egyre közelebb jött Dávidhoz, és előtte ment a fegyverhordozója. Amikor a filiszteus rátekintett, megvetően nézett Dávidra, mert fiatal volt, pirosposzgás és jó megjelenésű. És ezt kérdezte a filiszteus Dávidtól: Hát kutya vagyok én, hogy bottal jössz ellenem? És szidni kezdte a filiszteus Dávidot Istenével együtt. Ezt mondta a filiszteus Dávidnak: Gyere csak idde, hadd adjam testedet az égi madaraknak és a mezei vadaknak! Dávid így felelt a filiszteusnak: Te karddal, lándzsával és dárdával jössz ellenem, én a seregek URának, Izráel csapatai Istenének a nevében megyek ellened, akit te kicsúfoltál. Még ma kezembe ad az ÚR, leváglok és a fejedet veszem, a filiszteusok seregének a hulláit pedig még ma az égi madaraknak és a mezei vadaknak adom. És megtudja mindenki a földön, hogy van Isten Izráelben. És megtudja az egész egybegyűlt sokaság, hogy nem karddal és lándzsával szabadít meg az ÚR. Mert az ÚR kezében van a háború, és ő ad a kezünkbe benneteket.

Amikor a filiszteus nekikészült, és egyre közeledett Dávidhoz, Dávid is kifutott gyorsan a csatasorból a filiszteus elé. Belenyúlt. . . a tarisznyájába, kivett belőle *egy követ*, a *parittyájával elröpitette*, és úgy homlokon találta a filiszteust, hogy a kő *belefűrödött a homlokába, és arccal a földre zuhant*. Dávid tehát erősebb volt a filiszteusnál, bár csak parittyája és köve volt. *Legyőzte a filiszteust*, és megölte, pedig nem volt kard Dávid kezében. Azután odafutott Dávid, rálépett a filiszteusra, fogta annak a kardját, kihúzta a hüvelyéből, *megölte* vele, és levágta a fejét. Amikor látták a filiszteusok, hogy meghalt a vitézük, megfutamodtak.

Ekkor elindultak az izráeliek és júdaiak, és csatakiáltással üldözték a filiszteusokat. . . egészen Ekrón kapujáig. Ott feküdtek a filiszteusok halottai a Sadrim felé vivő úton egészen Gátig és Ekrónig. Azután visszatértek Izráel fiai a filiszteusok üldözéséből, és kifosztották a táborukat.”

Magával ezzel a közismert történettel kapcsolatosan a következőkre hívom föl a figyelmet: 1) A történelem során a szemben álló ellenségek egyes katonái közti párviadal szokásával gyakran találkozunk. Némelykor a régi görögök is alkalmazták ezt. Tanúság tévő idevonatkozóan *Diogenész Laertiosz*, aki a híres ókori filozófusok életéről és tanításairól szóló munkájában (I. 74–75) a következőket mondja el *Pittakoszról*, „a hét bölcs” egyikéről: Ez a férfiú, midőn „az athéniak és a mütilénéiek Akhilleusz vidékéért harcba keveredtek egymással, s a mütilénéieknek ő, az athéniaknak pedig a pankrationon és olümpián győztes Phrünon volt a hadvezére, elhatározta, hogy párviadalt vív vele. Pajzsa alá egy *hálót* rejtett, s amikor a másik nem figyelt, kivetette rá a hálóját és *megölte*, s így megmentette a vidéket. . . Ettől kezdve a mütilénéiek nagy tiszteletben tartották Pittakoszt, és kezébe adták az uralmat. Ő ezt tíz évig megtartotta, rendet teremtett az államban, majd *lemondott a hatalmáról* és még újabb tíz évig élt.” (Lásd: Pais István: „Antik bölcsek, gondolatok, aforizmak.” 258. oldal.) 2) Vajon Dávid sportszerűen járt-e el, midőn a párviadal során *parittyát* használt és a vele kilőtt kővel ölte meg Góliátot? Gondolom, hogy olvasóim közül számosan furcsállják — mégpedig különféle szempontok alapján — e kérdés fölvetését. Én azonban az utóbbit jogosnak tartom, és az általános humanizmus talajáról az alábbi válaszolom rá: Dávid *sportszerűtlenül* járt el, mert az ilyen páros viadalnak megvoltak a maga szabályai, s ő ezeket megszegte. Szabálysértéssel aratott győzelmét nem lehet igazolni azzal sem, hogy — népét védve — valamiféle támadó ellenség katonáját ölte volna meg, hisz Izráel népe volt a hódító, ő vonult be Kánaán földjére, és ő fenyegette a már korábban ott lakó etnikumok — köztük a filiszteusok — életét. 3) Persze, egyúttal mindenféleképp el kell ismerni, hogy a szóban forgó esetben — éppúgy, mint a Diogenész Laertiosztól említett példában is — az *okosság* győzött a *nyers erő felett*. Ám e momentum mit sem változtat azon a tényen, hogy Dávid észbeli ügyességgel szerzett diadala erkölcsileg negatívan ítélendő meg. 4) Tudom nagyon jól, minden nép a maga érdekeit tartja szem előtt, és ezért megértem, hogy az ótestamentumi zsidóság Dávid tettét pozitívnak tartja, és vele kapcsolatosan saját sikerét, az okossággal kivívott győzelmet becsüli. Mert hát hasonló helyzetben melyik nép vélekedne másképp? 5) De

vajon *tényleg* a később királlyá lett *Dávid* ölte-e meg *Góliátot*, és valóban rászolgált-e a majdani uralkodó az e tettért neki kijáró sajátos megbecsülésre? Tisztában vagyok vele, hogy ez a kérdésem is sok embert meglep, hisz a vonatkozó irodalomban mindenütt azt olvashatjuk: a fentebb említett módon ő győzte le a filiszteus óriást. A Biblia alapos ismerősei azonban kénytelenek jogosnak tekinteni a szóban forgó kételyemet. S hogy miért? Nos, azért, mivel a második Sámuel-könyvben (21,19) a következő szerepel: némileg később, már Dávid királysága idején ismét harcoltak Izráel fiai a filiszteusokkal, és a Gób nevű településnél sorra került ütközetben „*Elhánán*, a betlehemi Jaaré-Óregim fia *levágta a gáti Góliátot*, akinek a lándzsanyelve olyan vastag volt, mint a szövőszék tartófája.” 6) Mivel aztán itt két ellentétes közlésről van szó ugyanazon esemény kapcsán, nem tudunk egyértelműen dönteni arról, hogy az ifjú Dávid vagy Elhánán végzett-e az ellenséges vitézzel. Én a magam részéről *inkább Elhánánt* tartom *Góliát legyőzőjének*, s úgy vélem, hogy a filiszteus óriás megölését csak később tulajdonították egyesek Dávidnak. Ti. annak a Jahve-kultusznak a követői, papjai, amelyet Dávid támogatott, és amelynek mint király az általa elfoglalt Jeruzsálemben döntő vallási-politikai szerepet biztosított.

DÁVID ÉS SAUL KÜZDELME A HATALOMÉRT

A Biblia szerint Saul igen megkedvelte a Góliátot állítólag legyőző ifjú Dávidot. S mivel az utóbbi a csatákban mindig sikerrel járt, a király katonai vezetővé tette. Döntését azonban hamarost megbánta, mert a nagy győzelmeket arató Dávidot a nép rendkívül megszerette, s emiatt Saul félteni kezdte tőle a királyságát. Egyik alkalommal pedig — mondja az Ótestamentum — éppenséggel ki akarta oltani a neki lanton, játszó fiatalember életét. Kétszer is lándzsát dobott Dávidra, ám sikertelenül, mert az ifjú elhajolt a feléje repülő gyilkos fegyver elől. Ezután olyképpen igyekezett tőle mint versenytárstól megszabadulni, hogy följánlotta neki: vegye feleségül egyik leányát, Mérabot. Arra gondolt ugyanis, hogy vejeként majd állandóan csatákba küldheti, és elesik a filiszteusokkal vívott harcokban. Ötletétől azonban később elállt, és Mérabot egy másik férfinak adta nőül. Ám Dávidnak csak sikerült beházasodnia Saul családjába, mert a király fiatalabb lánya, Mikál beleszeretett. E tényről tudomást szerezve maga Saul is „támogatta” a két fiatal frigjét, és Dávidnak a

következőt üzenete: „...nem kíván a király *mátkapénzt*, csak *száz filiszteusnak az előbőrét*.” Abban bízott ugyanis, hogy a sajátos mátkapénz megszerzése közben a vőjelöltet megölik a filiszteusok. Reményei azonban nem váltak valóra, mert Dávid eleget tudott tenni a követelménynek: társaival elment a filiszteusokhoz, és *levágott* közülük *kétszáz embert*; a leöltek előbőrét pedig elhozta és odaadta a királynak, hogy a veje lehessen. Ekkor aztán Saul már nem térhetett ki ígéretének teljesítése elől, és Mikál nevű lányát feleségül adta Dávidnak.

Ám Saul nem nyugodott bele a sikertelenségbe, abba, hogy nem tudta Dávidot megöletni. Újabb és újabb kísérleteket tett, hogy tervét megvalósítsa. Dávidot azonban hol a felesége, Mikál, hol pedig Saul egyik fia, Jónátán megmenti. Jónátán a Biblia (1 Sám. 20,42; 23,18) szerint a maga apja ellenében még szerződést is köt Dáviddal. Ám az utóbbin ez sem segít, egyelőre futnia kell az uralkodó gyilkos haragja elől. Menekülése közben eljut Nób városába is, ahol — éhes lévén — egy Ahimelek nevű paptól kér ennivalót, aki csak úgy tud rajta segíteni, hogy neki adja a *szent áldozati kenyereket*, továbbá külön kérésére állítólag a megölt Góliát kardját is. Mindennek aztán tragikus következményei lettek. Saul ugyanis nagyon rossz néven vette, hogy Ahimelek segített Dávidon. Magához rendelte a papot társaival együtt, és ezt mondta neki: „Miért esküdtetek össze ellenem Isai fiával, amikor kenyeret és kardot adtál neki...?! Azért, hogy fellázadjon ellenem, és leselkedjék rám? Bizony így van ez.” Majd a vád ellen tiltakozó pappal közli kegyetlen döntését: „Halállal kell lakolnod, Ahimelek, egész rokonságoddal együtt!” A mellette álló fegyvereseknek pedig ezt parancsolta a király: „Fogjátok körül, és *öljétek le az ÚR papjait*, mert ők is Dávidot segítették, hiszen tudták, hogy szökik, de nem leplezték le előttem.” Mivel aztán a zsidó fegyveresek nem akarták teljesíteni az uralkodó rendelkezését, Saul az edomita származású *Dóéggel ölette le* azon a napon az „*Úr*” *nyolcvanöt papját*. Ám még ez sem volt neki elég. Dóégot Nóbba, a papok városába is elküldte, aki aztán ott „kardélre hányt férfit és nőt, gyermeket és csecsemőt, ökröt, szamarat és bárányt”. Az öldöklés elől csupán Ahimelek egyik fiának, Ebjátárnak sikerült megmenekülnie, aki nyomban Dávidhoz szökött (1 Sám. 22. rész), s magával vitte az *efódot*, a „bálvány”-t is, amely a korabeli vallási szinten istenségnek számított, és amelyhez ily szavakkal szól Dávid: „URam, Izráel Istene!” (Uo. 23,6–10. Vö. ezzel kapcsolatosan: uo. 30,7–8.)

Dávid és Saul versengése mindezzel még nem ért véget. Az előbbi tovább bolyong, ide-oda megy a köréje sereglőkkel, az utóbbi pedig

kitartóan üldözi. Eközben Dávid kétszer (egy barlangban, ill. egy katonai táborban) is megölhetné Sault, ám megkíméli az életét, s inkább választja a kóborlást, valamint azt, hogy *más népekhez üzetvén idegen isteneket kelljen tisztelnie* (1 Sám. 26,19). Furcsa ugyan, de ennek ellenére arra megvállalkozna, hogy a filiszteusokkal együtt a Saul vezette zsidók ellen harcoljon, ám a szövetségesei nem bíznak meg benne, és megtiltják neki, hogy csapatával részt vegyen az egyik csatában (uo. 29. rész). Kettőjük hatalmi küzdelme aztán azzal ér véget, hogy Saul elesik a filiszteusokkal vívott harcban, és így Dávid előtt megnyílik az út az uralkodói hatalomhoz.

DÁVID ÉS ABSOLON

Maguk azok a politikai küzdelmek, amelyeket eddig a királyságért Saul és Dávid, majd pedig Saul fia, Isbóset és Dávid vívtak egymással, később a *Dávid* és az ő fia, *Absolon* közti küzdelemmel folytatódott. A Biblia szerint Dávid és Absolon kezdetben azért kerültek szembe egymással — pontosabban fogalmazva: Dávid azért haragudott meg Absolonra —, mert az utóbbi megölette azt a fivérét, *Amnónt*, aki neki apai ágon féltestvére volt, és aki megerőszakolta az ő édes húgát, *Támárt*. (Lásd erről részletesebben a családról szóló fejezetet!) Absolon ekkor — félve apja bosszújától — elmenekült otthonról egy idegen városba, amelyből csak három év múltán, csupán akkor térhetett vissza Jeruzsálembe, amidőn apjának az Amnón halála miatt fájdalma csökkent, és amidőn a Jóáb nevezetű fővezér rávette Dávidot, engedje hazamenni a fiát. Absolont azonban igen feldühítette, hogy apja még kétesztendei jeruzsálemi tartózkodás után sem engedte a maga közelébe. Később — az előbb említett Jóáb közreműködésével — sikerült ugyan apja elé kerülnie, ám ezzel nem volt megelégedve. Kis csapatot szervezett magának, és a Dávidhoz peres ügyben menő minden embert apja ellen kezdett lázítani Jeruzsálem kapujában, mondván neki: „Nézd, a te ügyed helyes és jogos, de nincs a királynál senki, aki meghallgasson téged... Bárcsak engem tennének bírónak ebben az országban, akkor bárki jönne hozzám, akinek peres ügye van, én majd igazságot szolgáltatnék neki.” Ily módon aztán belopta magát az emberek szívébe. Nem volt nehéz dolga, mert Dávid kegyetlenül bánt el ellenfeleivel, s igen komoly szolgáltatásokat vetett ki a népre, és azokat keményen behajtott. (Jellemző ebből a szempontból az, amit később a fia elől menekülő királynak *Simei* szitkozódva mond: „Gyere

csak, gyere, te vérengző és elvetemült ember! Megtorolja rajtad az ÚR Saul házának minden kiontott vérét, aki helyett te király lettél, és odaadta az ÚR a királyságot fiadnak, Absolonnak. Most te kerültél bajba, mert vérengző ember vagy!” — 2 Sám. 16,5–8.) Négy újabb év elmúltával aztán érkezettnek látta az időt az apja elleni lázadásra, arra, hogy átvegye tőle az uralmat. Fogta magát, elment Hebrónba, a Júda-törzs régi központjába. Együttal követeket küldött Izráel törzseihez, fölszólítva őket, hogy az általa megadott jelre őt tekintsék majd a politikai hatalom birtokosának. Tervét sikerült megvalósítania. Királlyá lett Hebrónban. Apja pedig elmenekült Jeruzsálemből. Magával vitte a *frigyládát* is, és vele ment az utóbbi körül szolgálatot teljesítő pap, *Cádók* is. Ám Dávid Cádókot — más papokkal és a frigylárával együtt — visszaküldte Jeruzsálembe, hogy ott az ő érdekeit szolgálják. Együttal bizonyos *Húsajt* rávett arra, hogy hízelegje be magát Absolonnál, s tegyen úgy, mintha most Dávidtól átpártolt volna hozzá. E férfi feladatául jelölte meg azt is, hogy az Absolonnál történő dolgokról — Cádók közvetítésével — majd folytonosan tájékoztassa őt, s együttal mint ravasz ember akadályozza meg, hogy az üldözött királlyal szakított és az Absolon szolgálatába szegődött okos tanácsadó, *Ahitófel* tervei megvalósulhassanak.

Az Ótestamentum szerint Húsaj Dávid rendelkezésének megfelelően járt el, és a Jeruzsálembe bevonult, a zsidók többsége által már királlyá választott Absolonnak azt hazudta, hogy ezután — apja ellenében — már az ő támogatója lesz. Ám ténylegesen és alattomban mindent megtett azért, hogy sajátos tanácsaival az új uralkodó érdekeit keresztezze. Látható ez a tény már a következőből is. A Jeruzsálembe bevonult Absolonnak döntenie kellett arról, hogy mit tegyen a városból elmenekült apja és az őt kísérő kis csapatot illetően. A Dáviddal valóban szemben álló *Ahitófel* ezt javasolta neki: „Kiválasztok tizenkétezer embert, elindulok, és üldözöm Dávidot még ma éjjel. Megtámadom, amíg fáradt és erőtlen, megriasztom, és elfut az egész vele levő nép, és *egyedül a királyt ölöm meg*. Az egész népet visszahozom hozzád, mert az egésznek a visszatérése *attól az egy embertől függ*, akit te halálra keresel, és ez az egész népnek javára lesz.” (2 Sám. 17,1–3.) Absolonnak és a jelenlévő embereinek tetszett ugyan ez a javaslat, de azért úgy gondolták, meg kell hallgatni azt is, mit tart helyesnek a másik kiváló tanácsadó, *Húsaj*. Nos, ő — igyekeztén Dávidnak időt biztosítani arra, hogy csapataival együtt kipihenje magát, messzebbre távozhasson és katonákat gyűjthessen magának — a következőképp szólt Absolonhoz: „Most az egyszer nem jó tanácsot adott *Ahitófel*. . . Magad

is tudod, hogy apád és emberei vitézek, és olyan elkeseredettek, mint a kölykeiktől megfosztott medve a mezőn. Azonfelül apád harchoz értő ember, aki nem engedi aludni a hadnépet. Ő maga pedig valamilyen üregben rejtőzködhet, vagy más helyen. Megtörténhetik, hogy mindjárt kezdetben elesnek néhányan, és ha ennek hallatára azt mondják majd, hogy vereség érte az Absolonnal tartó népet, akkor kétségbe fog esni még a bátor harcos is, akinek olyan a szíve, mint az oroszláné. Hiszen egész Izráel tudja, hogy apád vitéz ember, és bátrak a vele levők is. Én bizony azt tanácsolom, hogy inkább gyűjtsd magadhoz egész Izráelt . . ., hogy annyian legyenek, mint a tengerparton a homok, és te magad menj velük. Akkor aztán rátámadunk azon a helyen, ahol éppen megtaláljuk, és meglepjük, ahogyan a harmat hull a földre, és nem marad meg sem ő, sem a vele levő emberek közül senki.” (Uo. 17,7–12.)

Absolonék — saját vesztükre — *Húsaj tanácsára* hallgattak, aki azonnal tájékoztatta a történelekről a Cádók vezette papokat, és az ő révükön Dávidot. Az utóbbi a kapott kémjelentés birtokában a maga dolgait a saját szempontjából megfelelően tudta intézni. Ahitőfel viszont, aki tisztában volt vele, hogy a javaslatát elvető Absolon végzetes hibát követett el, hazament a városába, végrendelkezett, és fölakasztotta magát. Absolon és apja csapatai közt pedig később döntő ütközetre került sor, amely Dávid seregének a győzelmével fejeződött be. Az ütközet előtt a Biblia szerint Dávid azt mondta katonáinak, hogy óvják meg fellázadt fia életét. Absolonban azonban ennek ellenére mégis megölték, és haláláról az Ószövetségben az alábbiakat olvashatjuk: A csata során egyszer csak „rábukkantak Dávid szolgálai Absolonra. Absolon egy öszvéren lovagolt. Az öszvér azonban bement egy tölgyfa sűrű ágai alá, ő pedig *fennakadt fejénél* [ti. rendkívül dús, kb. 3 kg súlyú hajánál] *fogva a tölgyfán*, és ott maradt ég és föld között, mert az öszvér kiszaladt alóla. Meglátta ezt egy ember, és jelentette Jóábnak [Dávid egyik vezérének]. Ezt mondta: Láttam, hogy Absolon egy tölgyfán függ! Jóáb ezt mondta a hírt hozó embernek: Ha láttad, miért nem terítetted mindjárt a földre? Azután gondom lett volna arra, hogy tíz ezüstöt meg egy övet adjak neked. De az az ember így felelt Jóábnak: Ha ezer ezüst ütné is a markomat, akkor sem emelnék kezet a király fiára. Hiszen fülünk hallatára parancsolta meg a király. . . ., hogy vigyázzatok arra a fiúra, Absolonra! Ha orvul törtem volna az életére, akkor te nem álltál volna mellém, hiszen a király előtt semmi sem marad titokban! *Jóáb* ezt mondta: Mit vesztegetem veled az időt? És három dárdát kapva a kezébe, *beledöfte Absolon szívébe*, mert még életben volt a tölgyfán. Az-

után körülfogta Absolont Jóáb tíz fegyverhordozó legénye, levágták és *megölték*. Ekkor Jóáb megfújta a kürtöt, mire a nép visszatért Izráel [az Absolont támogatók] üldözéséből, mert Jóáb megállást parancsolt a népnek. Absolont pedig fogták, beledobták az erdőben *egy nagy gödörbe*, és igen nagy rakás követ szórtak rá.” (2 Sám. 18,9–17.)

Ezt követően Dávid maga mellé állította Absolon fővezérét, Amászá, az északi zsidó törzseket, valamint — legutoljára — saját törzsét, Júdát, és így sikerült királyi hatalmát megszilárdítania. Mint a Bibliában olvashatjuk: keservesen megsiratta fiát, Absolont, és a vele szembefordultak közül többeknek kegyesen „megbocsátott”. Másik fiának, a trónon őt követő Salomonnak azonban végrendeletileg meghagyta, hogy közülük egyeseket — és néhány más, későbbi ellenfelét is — ölesse majd meg. Jóábról, a fővezérről ezt parancsolta Salomonnak: „... ne engedd, hogy ősz fejjel, békésen kerüljön a halottak hazájába”. Az őt korábban a tényekkel összhangban szidalmazó Simeit illetően pedig a következőt mondta fiának: „... tudod, mit kell tenned, hogy ősz fejét vérbe borítva juttasd a halottak hazájába.” (1 Kir. 2,5–9.)

DÁVID ÉS A NÉPSZÁMLÁLÁS

A fentebb ismertetett történetekkel azt igyekeztem bemutatni, hogy az Őszövetség *emberi-társadalmi* eseményekről — közelebbről tekintve: gyakran kegyetlen politikai harcokról — tudósít bennünket. A most következővel, a mai ember számára különös mozzanatokat tartalmazóval viszont a régi idők gondolatvilágát és egyúttal a Biblia ellentmondásos voltát kívánom érzékeltetni.

Maga ez a történet *két* helyen — a második Sámuel-könyv 24. és az első Krónika-könyv 21. részében — is szerepel. Az utóbbi ótestamentumi irat szerint „A Sátán Izráel ellen támadt, és rávette Dávidot, hogy *megszámlálja Izráelt*.” A király fővezére, Jóáb helyteleníti Dávid „ördögi” szándékát, és tiltakozik ellene. Az uralkodó azonban végrehajtatja vele akaratát. Mint a Biblia közli, a kardforgató zsidó férfiak létszáma (az összeírásból Jóáb által kihagyott Benjámín és Lévi törzs nélkül) *1 570 000* fő volt (1 Krón. 21,5–6). Ám Jóábhoz hasonlóan az istenség is rossznak tartotta a népszámlálást, és miatta „megverte Izráelt” (uo. 21,7). Dávid állítólag megbánta vétkét, és bocsánatért esedezett a természetfölötti hatalomhoz, aki elküldte hozzá a maga prófétáját, Gádót, és az ő révén följajánlotta

neki, választhat (vagyis köteles választani) a következő *három* büntetés közül: 1) Három esztendő *éhínség* sújtsa-e a zsidókat? 2) Három hónapig ellenség dűlja-e az országot? 3) Vagy három napon át az „*ÚR* fegyvere”, a dögvész pusztítsa-e Izráelt? Dávid a 3. büntetési lehetőség mellett döntött, aminek következtében az „*ÚR* angyala” dögvésszel rövid időn belül 70 000 embert ölt meg. S már éppen Jeruzsálem ellen nyújtotta ki kardját, hogy annak lakosait is elpusztítsa, amikor Dávid igen megrettent. A király könyörgött az istennek, hogy az ártatlan népet ne bántsa, hisz a népszámlálást ő rendelte el, és a büntetéssel is csupán őt és rokonságát sújtsa. Az „*Úr*” hallgatott a kérésére. Ám csak azzal a föltétellel, ha Dávid egy jebúsi embernek a szérűjén oltárt épít, és azon neki áldozatokat mutat be. (Az oltár megépítésére állítólag azért volt szükség, mert a Mózes által készített gyülekezeti sátor, valamint az égőáldozati oltár ekkor még a gibeóni áldozóhalmon volt. A bibliai szöveg szerint egyébként Dávid ekkor határozza el, hogy templomot és a mellett égőáldozati oltárt építtet az „*Úr*”-nak. Tervét azonban csak fia, Salamon valósította meg később. — 1 Krón. 21,29; 22,1.)

Mint fentebb szó esett róla, az első Krónika-könyv szerint Dávidot a *Sátán* ösztönözte a népszámlálásra. Ha aztán föllapozzuk a második Sámuel-könyvet, meglepetten tapasztaljuk, hogy abban *ösztokélőként maga az „Úr”* szerepel. A vonatkozó szövegrészlet (24,1) így beszél: „Újból haragra gerjedt az *ÚR* Izráel ellen. *Felingerelte* ellenük *Dávidot*, és azt mondta: Menj, vedd számba Izráelt és Júdát!” A művet végrehajtója itt is az azt helytelenítő Jóáb. A népszámlálás összeredményeként pedig az adódott, hogy Izráelben és Júdában *1 300 000* kardforgató férfi van. Ezután az isten által fölingerelt — tehát ártatlan! — király itt is bűnösnek tekinti magát, és bocsánatért esedezik az „*Úr*”-hoz, aki azonban megint három bűnhődési lehetőség közti választást ajánl neki. A történet aztán a későbbiekben a már ismertetett módon játszódik le: Dávid itt is a dögvész mellett dönt, és az „*ÚR* angyala” itt is 70 000 embert pusztít el.

DÁVID ÉS ABISÁG

„Amikor *Dávid* élemedett korú, öreg ember lett, *nem tudott fölmelegedni*, bár betakargatták ruhákkal. Akkor ezt mondták neki udvari emberei: keresni kell urunknak, a királynak egy *fiatal szűzet*, hogy a király szolgálátára álljon, és őt ápolja. Ha ez a karjaidban fekszik, akkor majd fölmeleg-

szel, uram, király! Így találtak rá a sünémi *Abiságra* és bevitték a királyhoz. Ez a lány igen szép volt, ő ápolta és szolgálta a királyt. De a király nem élt [ti. nemi kapcsolatot nem folytatott] vele.” (1 Kir. 1,1–4.) Vajon miféle betegsége lehetett Dávidnak idős korában? Talán érszűkülete, és ezért kellett a fiatal szűznek, Abiságnak az ő karjaiban feküdnie, s őt melegítenie?

MIKÉNT LETT SALAMON KIRÁLY?

Midőn Dávid már igen öreg volt, megindult a hatalmi harc azért, hogy fiai közül ki legyen őt követően az uralkodó. Mint az Ótestamentumból értesülhetünk róla, a politikai szempontból fontos személyiségek intenzív intrikákat folytattak annak érdekében, hogy a saját jelöltjüket tegyék királlyá. Egyik csoportjuk — Jóáb katonai vezérrel és Ebjátár pappal az élén — *Adónijját*, Dávidnak a Haggít nevű feleségtől született fiát igyekezett a trónra juttatni. Úgy tűnik, ennek az akarásnak jogi alapja is volt abból a szempontból, hogy Adónijjá hányadik volt Dávid fiainak a születési sorrendjében, amely talán meghatározta, ki mily en egymásutániségben lehet uralkodó. Adónijjá ugyanis (2 Sám. 3,1–5) Dávid fiai közül *negyedikként* látta meg a napvilágot, s mivel az elsőszülött Amnónt legyilkoltatta Absolon, s mivel az utóbbi, a harmadikként született fiú életét vesztette az apja elleni lázadás alkalmával, és mivel talán a másodszülött Kileáb is meghalt már — ő számíthatott jogi szempontból Dávid utódjának. Mindezt figyelembe véve nem kell csodálkoznunk azon, hogy ez a férfiú kijelentette: „Én leszek a király!” Majd tárgyalt a fentebb említett Jóábbal és Ebjátárral, akik vele tartottak, s velük együtt elment egy szent helyre (a Rógél forrása melletti Zóhelet-kövéhez), amelyen „*juhokat, marhákat és hizlalt borjúkat áldozott*”. Erre a politikai-kultikus eseményre — Salamon kivételével — meghívta minden fivéret és nagy számban az udvari embereket. Ám a találkozóra, amely voltaképpen a *királyi trón* birtokba vételét jelentette, nem invitálta meg azokat, akik — Cádók pap, Nátán próféta, Benája katonai vezető stb. — *Salamont* törekedtek uralkodóvá tenni.

Az utóbbiak aztán mindjárt határozott cselekvésre szánták el magukat, mihelyt tudomásukra jutott, hogy Adónijjá királlyá kiáltotta ki magát. Az összesen negyven éven át uralkodott és már magatehetetlen Dávidot sajátos praktikákkal törekedtek rávenni, hogy fiai közül az általuk akartat, azt a Salamont jelölje ki utódjának, akit a megöletett Úriás volt felesége, Betsabé szült viszonylag későn a királynak. E praktikák egyik

vezéralakja *Nátán próféta* volt, aki fölkereste Betsabét, és a következőképp beszélt hozzá: „Nem hallottad, hogy Adónijjá, Haggít fia lett a király úgy, hogy urunk, Dávid nem tud róla?! Jöjj azért, hadd adjunk neked tanácsot, hogyan mentsd meg életedet, és fiadnak, Salamonnak az életét. Eredj, menj be Dávid királyhoz, és mondd ezt neki: Uram, király, te azt ígérted esküvel szolgálólányodnak: A te fiad, Salamon lesz utánam a király, és ő fog a trónomra ülni! Miért lett akkor Adónijjá a király? Amíg te a királlyal beszélsz, én is bemegyek utánad, és megerősítem szavaidat.” (1 Kir. 1,11–14.) Az Ótestamentum aztán elmondja, hogy az igen kedvelt feleség eleget tett Nátán fölkerésének, bement a már igen elaggott férjéhez, és mindent úgy tett, ahogyan a próféta kérte tőle. Közben az utóbbi is bement Dávidhoz, akit Betsabéval együttműködve rávett arra, hogy Salamont jelölje ki utódjának. Dávid a maga döntéséről feleségének a következőket mondotta: „Az élő ÚRra mondom, aki megváltott engem minden nyomorúságomból, hogy amiképpen megesküdtem neked az ÚRra, Izráel Istenére, és megígértem, hogy a te fiad, Salamon lesz utánam a király, és ő ül a trónomra, úgy is cselekszem a mai napon.” (1 Kir. 1,29–30.) Majd Dávid Cádók papnak, Nátán prófétának és egyik katonai vezetőjének, Benájának ily parancsot adott: „Vegyétek magatok mellé uratok szolgálait, és ültessétek fiamat, *Salamont* az én öszvéremre, és vezessétek le a Gihónhoz [ti. a Jeruzsálem melletti egyik forráshoz]! Cádók pap és Nátán próféta kenje ott fel *Izráel királyává*, azután fújjátok meg a kürtöt, és mondjátok: Éljen Salamon király! Azután vonuljatok fel utána, ő pedig jöjjön ide, és üljön a trónomra, és ő legyen helyettem a király! Mert azt parancsoltam, hogy legyen Izráel és Júda fejedelme.” (Uo. 1,33–35.)

Mint a Biblia közli, az említett férfiak Dávid parancsa szerint jártak el. Királlyá avatták Salamont. Amikor aztán a magát picit előbb uralkodóvá tevő Adónijjá és az ő emberei, akik éppen vele együtt lakomáztak, megtudták, hogy Dávid Salamont jelölte ki utódjának, s Jeruzsálemben már az új hivatalos királyt ünneplik örömujjongással, igen megijedtek. Maga Adónijjá, aki rettegett Salamontól, rémületében egy (valószínűleg a frigyláda részére Dávid által épített sátorban lévő) oltárhoz menekült, és megragadta annak szarvait, hogy az ókori nézet szerint szent, az életet védő helynek számító oltár révén megmeneküljön a haláltól. Majd a védett helyen tartózkodva azt kérte, esküdjék meg neki az új király, hogy nem fogja őt megöletni fegyverrel. Salamon — mondja az Ótestamentum — kegyességet gyakorolt, és így határozott Adónijjá sorsáról: „Ha derék ember lesz, egy hajszála sem esik a földre, de ha valami rosszat követ el, akkor meg

kell halnia.” Majd fivérét az oltártól magához vitette, s miután az leborulással meghódolt neki, hazabocsátotta Adónijját. (Uo. 1,53.)

És vajon a Salamon trónra kerülésével kapcsolatosan ismertetett bibliai szöveget illetően mit állapíthat meg a mai ember? Úgy vélem, hogy a következőket feltétlenül: 1) Ebben a történetben éppúgy nem természetfeletti úton meghatározott, hanem nagyon is evilági, a királyi hatalomért vívott harcokról van szó, mint Saul és Dávid, Absolon és Dávid korábban lezajlott küzdelmében. 2) Magában ebben a harcban igen aktívan közreműködnek a papok is, akiknek egy része Adónijját, másik része pedig Salamont támogatja, ami arra utal, hogy az „Úr” papjai egyáltalán nem valamiféle isten, hanem ilyen vagy olyan politikai személy érdekeiért fáradoznak.

SALAMON GAZDAGSÁGA; A SÁBAI KIRÁLYNŐ LÁTOGATÁSA

Apja halála után Salamon minden eszközzel arra törekedett, hogy megerősítse a maga hatalmát. E céljának elérése érdekében nem válogatott a felhasznált eszközökben, nem volt tekintettel semmiféle pozitív erkölcsi normára. Első lépésként véresen leszámolt azokkal, akik korábban Dávid ellenében Absolont támogatták, és azokkal, akik vele szemben Adónijját akarták előbb vagy most uralkodónak. Maga a leszámolás konkrétan azt jelenti, hogy *leölette Adónijját, Jóábot, Simeit*, és a *pap Ebjátárt* pedig *elűzte vallási funkciójából*, s őt csupán azért nem gyilkoltatta meg, mert ez a férfiú korábban a frigyláda körül teljesített kultikus szolgálatot.

A kegyetlen megtorlás *Adónijja életének a kioltásával* vette kezdetét. Hogy e szomorú eseményre miért került sor? Arról a Királyok első könyve (2,13–25) a következőket mondja el: Dávid halála után Adónijjá fölkereste Betsabét, és megkérte, eszközölje ki fiánál, Salamonnál, hogy a korábban az öreg Dávidot a maga szüzi szép fiatal testével melegítő — általam fentebb már említett — Abiság az ő felesége legyen. Betsabé eleget tett a korábban önmagát uralkodóvá kikiáltott, és később Salamon által életben hagyott királyfi kérésének. Meglátogatta fiát, előadta neki Adónijja óhaját. Az utóbbi miatt azonban az uralkodó igen nagy haragra gerjedt, és így válaszolt édesanyjának: „Miért csak a súnémi Abiságot kéred Adónijjának? Kérd neki mindjárt a királyságot is, hiszen a *bátyám* ő! Legyen csak az övé, meg Ebjátár papé és Jóábé...!” Salamon nem csupán elutasítja Adónijja kívánságának a teljesítését, hanem azonnal ki is végezteti az

Abiságot nőül venni akaró fivéré. E barbár tettet egyik katonai vezetőjével, Benájával hajtatja végre.

Következő lépésként a pap *Ebjátárt* távolítja el Salamon a politikai élet színteréről (uo. 2,26–27). Mégpedig olyképpen, hogy Jeruzsálemből, a frigyláda mellől a falujába száműzi. Így beszél hozzá: „Menj Anátótba, a földbirtokodra, különben halál fia vagy! Nem akarlak ma téged is megöletni, mivel te hordoztad az én Uramnak, az ÚRnak a ládáját apám, Dávid előtt, és együtt szenvedtél el mindent, amit apám elszenvedett.” Majd a szöveg megjegyzi: „Így űzte el Salamon Ebjátárt, nem lehetett többé az ÚR papja.”

Ezután az uralkodó — apja végakarátának és a saját érdekeinek megfelelően — azt a *Jóábot* öleti meg kegyetlen módon, aki mint katonai vezető korábban Absolonnal szemben Dávidot, ekkoriban viszont Salamon ellenében Adónijját támogatta (uo. 2,28–35). Mikor ez a férfiú megtudta, hogy a király Adónijját kivégeztette, Ebjátár papot a falujába száműzte, megértette, hogy szomorú sors vár rá. Elfogta a rémület, és félelmében — mint azelőtt Adónijja is — annak a sátornak az oltárához menekült, amelyet korábban Dávid a frigyláda lakhelyének készíttetett. Életét azonban a szent hely révén sem sikerült megmentenie, mert Benájával Salamon a mesterséges fétis-istenség, a szövetség ládája, vagyis az „Úr” előtt legyilkoltatta. Magáról erről a barbár cselekedetről így számol be az Ótestamentum: „Eljutott ennek [ti. az Adónijjával és Ebjátárral történeteknek] a híre Jóábhhoz. Jóáb ugyanis Adónijjához csatlakozott, bár azelőtt Absolonhoz nem csatlakozott. Ezért bemenekült Jóáb az ÚR sátorába, és megragadta az oltár szarvait. Amikor jelentették Salamon királynak, hogy Jóáb az ÚR sátorához menekült, és ott áll az oltár mellett, elküldte Salamon Benáját. . . ezzel a paranccsal: Menj, és öld meg őt! Benája el is ment az ÚR sátorához, és ezt mondta Jóábnak: A király azt parancsolja, hogy jöjj ki! Ő azonban így felelt: Nem megyek, itt akarok meghalni! Benája megvitte a királynak a választ, hogy mit beszélt Jóáb, és mit felelt neki. Erre azt mondta neki a király: Tedd meg, amit kíván, öld meg, és temesd el! . . . Elment tehát Benája. . . , rátámadt Jóábra, és megölte. Hazájában, a pusztában temették el. Helyette a király Benáját. . . állította a hadsereg élére. Ebjátár [a legfőbb pap?] helyére pedig *Cádók* papot állította a király.” (Vö.: 1 Krón. 29,22.) Salamon, a hatalomvágyó uralkodó, midőn Benájával a mentsvárat jelentő oltárnál legyilkoltatta Jóábot, vérrel mocskolta be a szent helyet. Ám őt ez nem zavarta, mert a politikai cél az ő számára bármiféle vallási szempont fölött állott.

Kíméletlenségét mutatja az a mód is, ahogyan az Absolon elől korábban Jeruzsálemből menekülő Dávidot joggal átkozó *Simeivel* bánt el (uo. 2,36–46). Ezt a benjáminita férfit arra kényszerítette, hogy Jeruzsálembé költözzék, magának házat építve ott lakják, és halálos büntetés terhe mellett megtiltotta neki a város elhagyását, a Kidrón patak átlépését. Simei kénytelen-kelletlen eleget tett az uralkodó parancsának, és vállalta, hogy sosem távozik el Jeruzsálemből. Egy alkalommal azonban megszegte a tiltást, mert két rabszolgája elszökött Gátba, és elment értük, s hazavitte őket a filiszteusok helységéből. A potenciális politikai ellenfeleitől féltő Salamon aztán e cselekedetért Benájával őt is leölette. Nem csoda, ha az ismertetett történések után a Bibliában ez áll: „És megnövekedett a királyi hatalom Salamon kezében.”

Miután a belső ellenzékét fizikailag megsemmisítette, Salamon hozzálátott hatalmának a megszilárdításához és kiterjesztéséhez. Igen ügyes politikájának egyik fontos szempontja az volt, hogy országát az esetleges külső támadásoktól megvédje. Ezt a célját oly módon igyekezett elérni, miként később a Habsburg-ház is: sajátos *házasságkötésekkel*. Mint a Királyok első könyve (3,1) beszámol róla, mindenekelőtt Egyiptom felől törekedett magát bebiztosítani, s nőül vette a fáraó lányát, akivel komoly hozományt is kapott. Később pedig móábita, ammónita, edómita, szidóni (tehát föníciai) és hettita nőkkel kötött házasságot, s ez a nagy szorgoskodás végül odavezetett, hogy „hétszáz főrangú és háromszáz másodrangú felesége” volt (1 Kir. 11,1–3). (Salamon házasságaival részletesebben foglalkoztam a családról szóló fejezetben.)

A külpolitikai kapcsolatok kiépítésével párhuzamosan Salamon hozzálátott ahhoz is, hogy az eddig voltaképpen törzsi-nemzetségi keretekben élő zsidóságot, továbbá az uralma alatt lévő egyéb népeket szigorúan *központosított*, területi alapokon nyugvó *államalakulattá* szervezze. Tette ezt úgy, hogy első lépésként létrehozott egy *12 fős legfőbb állami testületet*, amelynek az élén ő maga állott, s amelynek teljesen megbízható tagjai között ott volt: 4 pap, 2 kancellár, a hadsereg parancsnoka, a főtanácsadó, a helytartók főnöke, a háznagy és a kényszermunkák felügyelője (1 Kir. 4,1–6). A Biblia név szerint felsorolja e legfőbb tisztviselőket, s a Dávid királyságával és a Salamon uralomra jutásával kapcsolatosan fentebb ismertetett eseményekre visszaemlékezve egyáltalán nem lepődhetünk meg rajta, hogy köztük ott leljük a Salamon politikai ellenfeleit személyesen legyilkoló Benáját, a Dávid uralkodását és Salamon királlyá levését elősegítő Cádók papot és fiát, valamint a hasonló szerepet játszó Nátán prófé-

tát és két fiát. — Következő lépésként Salamon az egész országot *12 közigazgatási egységre* osztotta fel, és mindegyiknek az élére egy-egy tisztartót állított. Magukat ezeket az egységeket nem törzsi, hanem területi alapon határozta meg, és kötelességül róta rájuk, hogy az év egy-egy hónapjában mindegyik ellássa a királyi udvart az összes szükséges dologgal (1 Kir. 4,7–20).

Bár Salamonnak a maga 40 esztendő királysága idején több külső ellenséggel kellett hadakoznia, és Jeroboám személyében olyan belső ellenféllel is kénytelen volt megküzdeni, aki az északi tíz törzset (a szó szűkebb értelmében vett Izráelt) el akarta tőle szakítani (uo. 11,14–40), mégis azt mondhatjuk, hogy viszonylag kedvező belső és nemzetközi viszonyok közepette uralkodhatott. Ez a tény lehetővé tette neki, hogy az ország lakosságára kirótt és kegyetlenül behajtott, valamint egyéb jövedelmeiből nagyarányú építkezéseket folytasson. Az utóbbiaknak a sorában fontos helyet foglal el a már az apja által tervbe vett, rendkívüli pompájú Jahve-templomnak, az ugyancsak káprázatos díszítésű királyi palotának, valamint az idegen feleségei által tisztelt istenek templomainak a fölépítése. (Részletesen írtam minderről a jeruzsálemi templomokat tárgyaló fejezetben.) Salamon azonban nem csupán Jeruzsálemben folytatott igen komoly arányú építkezéseket, hanem az uralma alatt levő egyéb területeken is (uo. 9,10–24; 2 Krón. 8,1–6). Maguk ezek az építkezések rengeteg pénzbe kerültek, és a király *krőzusi gazdagságára* utalnak, amelynek érzékeltetésére álljon itt most csak egyetlen részlet a Királyok első könyvéből (10,14–27):

„Annak az *arany*nak a súlya, amely Salamonhoz egy évben befolyt, *hatszázhatvanhat talentum* [majdnem 30 000 kg] volt, azon kívül, ami az árusoktól és a kereskedők jövedelméből, valamint az arab királyoktól és a birodalom helytartóitól befolyt. Csináltatott Salamon király *kétszáz hosszú pajzsot vert aranyból*; mindegyik hosszú pajszhoz hatszáz sekel [kb. 9 kg] aranyat használtak fel. Továbbá *háromszáz kerek pajzsot vert aranyból*; mindegyik kerek pajszhoz három mina [valamivel több mint 2 kg] aranyat használtak fel. Ezeket a király a Libanon-erdő palotában helyezte el.

Csináltatott a király egy nagy *elefántcsont trónt*, és bevonatta, színarannyal. Hat lépcsője volt a trónnak. A trón teteje hátul kerek volt, az ülőhely két oldalán karjai voltak, és *két oroszlánalak* állt a karoknál. *Tizenkét oroszlánalak* állt a hat lépcső mindkét oldalán. Nem csináltak ilyet egyetlen országban sem. Salamon király minden *ivóedénye* aranyból volt, a Libanon-erdő palota minden *edénye* is *tiszta aranyból* volt, nem

ezüsből, mert azt semmire sem becsülték Salamon idejében. Mert a király Tarsis-hajói a tengeren Hírá[m] [a föníciai király] hajóival jártak. Három-évenként egyszer érkeztek vissza a Társis-hajók, és hoztak aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, majmokat és pávákat.

Salamon nagyobb volt a föld minden királyánál [?!] gazdagságban és bölcsességben. Az egész [?] földről igyekeztek Salamonhoz eljutni, hogy hallhassák bölcsességét, amelyet Isten adott a szívébe. És mindenki hozott ajándékot: ezüst- és aranytárgyakat, díszes ruhákat és fegyvereket, balzsamot, meg lovakat és öszvéreket. Így volt ez évről évre.

Gyűjtött Salamon harci kocsikat és lovasokat. Ezernégyszáz harci kocsija és tizenkétezer lovasa lett, és ezeket a harci kocsik városaiba, meg a király mellé, Jeruzsálembe rendelte. A király elérte, hogy annyi lett Jeruzsálemben az ezüst, mint a kő [?], és annyi lett a cédrus, mint amennyi a vadfüge az alföldön.” (Vö.: 2 Krón. 9,13–28.)

Ez a nagy gazdagság (amely részben a föníciai hajósok segítségével a mai Eilat-i-öbölből elérhető Ófírból származott), valamint az uralkodó bölcsessége állítólag arra ösztönözte a nem tudni hol (talán a Délkelet-Arábiában) létezett *Sába királynőjét*, hogy ellátogasson Salamonhoz. Magáról erről a látogatásról az Ótestamentum a következő szavakkal számol be: „Sába királynője hallotta a híret Salomonnak és az ÚR nevének, azért eljött, hogy próbára tegye őt *találós kérdésekkel*. Megérkezett *Jeruzsálembe* igen tekintélyes kísérettel és *tevékkel*, amelyek balzsamot, igen sok aranyat és drágakövet hoztak. Elment Salamonhoz, és beszélt vele mindenről, amit kigondolt. De Salamon megfelelt minden szavára, és nem volt egyetlen olyan rejtélyes szó sem, amelyikre a király ne tudott volna megfelelni. Amikor Sába királynője látta Salamon nagy bölcsességét és a palotát, amelyet építtetett, az asztalán levő ételeket, az udvari emberek ülésrendjét, a felszolgálók magatartását és öltözetét, pohárnokait, valamint égőáldozatát, amelyet az ÚR házában szokott bemutatni, még a lélegzete is elállt, és ezt mondta a királynak: Igaz volt, amit országomban hallottam dolgaidról és bölcsességedről, de nem hittem azoknak a beszédeknek, míg magam el nem jöttem, és saját szememmel meg nem láttam. Nekem még a felét sem mondták el. Bölcsességed és gazdagságod felülmúlja azt a hírt, amelyet hallottam. Boldogok az embereid, és boldogok azok a szolgák, akik állandóan előtted állnak, és hallgatják bölcs szavaidat. Áldott legyen Istened, az ÚR, aki kedvét lelte benned, és Izráel trónjára ültetett! Mivel az ÚR szereti Izráelt örökké, azért tett királlyá téged, hogy jogot és igazságot szolgáltass. Azután *adott* a királynak *százhusz talentum* [5283

kg] *aranyat*, igen sok balzsamot és drágakövet. Soha sem hoztak annyi balzsamot, mint amennyit *Sába királynője* adott Salamon királynak . . . Salamon király is adott Sába királynőjének mindent, ami megtetszett neki, és amit csak kért, még azon kívül, amit Salamon királyi módon ajándékozott neki. Azután visszatért országába szolgáljaival együtt.” (1 Kir. 10,1–10; 10,13. Vö.: 2 Krón. 9,1–12.)

SALAMON BÖLCSESSÉGE

A most idézett szövegekben többször ismétlődött az a momentum, hogy Salamon nem csupán az anyagi dolgokat tekintve volt gazdag, hanem egyúttal szellemiekben is, mert *rendkívüli bölcsességet* birtokolt. Erre a — szinte már emberfeletti mértékű — bölcsességére nem csak azok a bibliai helyek utalnak, amelyek a sábai királynő jeruzsálemi látogatásáról számolnak be, hanem más egyéb ótestamentumi részletek is. Ezek elmondják, hogy a király állítólag *3000 példabeszédet* írt, *1005 éneket* szerzett, tanulmányozta a fákat, a különféle barmokat, madarakat, a csúszómászókat, a halakat is (1 Kir. 5,12–14), és az ószövetségi hagyomány — minden bizonnyal alaptalanul — őtöle eredeztette az Ótestamentum *Peldabeszédek* címet viselő könyvét, amelyből — általános emberi, filozófiai értéke miatt — igen sok részletet beiktattam könyvem gondolatokat, aforizmákat tartalmazó fejezetébe.

Salamon bölcsességét a következőkben *két* konkrét történettel érzékeltetem. Közülük az *egyik* (uo. 3,2–15) arról szól, hogy ez a már hatalomra jutott férfiú elment *Gibeónba*. Majd az akkori szokás szerint az ott lévő, központi kultikus helynek számító magaslat oltárán (a Mózes korában készült rézoltáron — mondja 2 Krón. 1,3–6), amely a pusztai vándorlás idején épített gyülekezeti sátor előtt állott, rengeteg állatot (ezer barmot) áldozott fel. Ezután pedig sajátos esemény történt vele: „Akkor éjjel *megjelent* Gibeónban az *ŰR Salamonnak álmában*, és ezt mondta Isten: *Kérj valamit*, én megadom neked! Salamon ezt felelte: Te nagy szeretettel bántál szolgáloddal, Dáviddal, az én apámmal, ahogyan ő is hűségesen, igazán és egyenes szívvel élt előtted. Ezt a nagy szeretetet megtartottad iránta, és fiút adtál neki, aki trónján ül ma is. És most URam, Istenem, te királlyá titted szolgálodat az én apám, Dávid után. De én még egészen fiatal vagyok, nem értek a közügyek intézéséhez. És a te szolgálád *választott néped* között van, amely olyan nagy nép, hogy nem lehet számba venni [?]; nem számlálható meg a sokasága miatt. Adj azért szolgálodnak engedelmes

[Károli: *értelmes*] *szívet* [2 Krón. 1,10–12: *bölcsességet és tudományt*], hogy *tudja kormányozni népedet*, különbséget téve a jó és a rossz között, különben ki tudná kormányozni a *te nagy népedet*?!

Tetszett az ÚRnak, hogy ezt kérte Salamon. Azért ezt mondta neki Isten: *Mivel* ezt kérted, és nem kértél magadnak hosszú életet, nem kértél gazdagságot, és nem kérted ellenségeid életét, hanem *értelmet* kértél, hogy nekem engedelmeskedve tudj kormányozni, ezért teljesítem kérésedet: *olyan bölcs és értelmes szívet* adok neked, hogy hozzád fogható nem volt előtted, és nem támad utánad sem [?]. Sőt *azt is* megadom neked, amit nem kértél: *olyan gazdagságot és dicsőséget is* adok egész életedben, hogy nem lesz hozzád fogható senki a királyok között. Ha az én utaimon jársz, és megtartod rendelkezéseimet és parancsaimat, ahogyan apád, Dávid tette, akkor *hosszú életet* adok neked. Azután *fölbredt* Salamon, és látta, hogy álmódott. De amikor visszament Jeruzsálembe, odaállt az ÚR szövetségládája elé [amelyet korábban Dávid vitetett a városba és helyezett ott el egy sátorban], és égőáldozatokat mutatott be, békeáldozatokat készített, és lakomát adott minden szolgájának.”

Maga ez a történet, amely a második Krónika-könyv első részében is szerepel, arra utal, hogy Salamon már azelőtt is bölcs ember volt, hogy az istentől állítólag erkölcsileg pozitív eszességet és tudást „kapott”. Mutatja ezt a tényt éppen az, hogy álmában nem hosszú életet, nem anyagi gazdagságot stb., hanem szellemi javakat kívánt magának. S hogy ezek az utóbbiak a Biblia szerint mily fokú okos bölcsességet, emberséget testesítenek meg, jelzi az a *másik* esemény, amelyet a Királyok első könyvében (3,16–28) olvashatunk, s amelyet az irodalom mint *salamoni ítéletet* emleget. E közsímet történet, amely szerint a király *két* frissen szült *anya* kapcsán hoz okos döntést arról, hogy *egyikük életben maradt gyereke melyiküké is valójában*, a következőképpen szól:

„Abban az időben *két parázna nő* jelent meg a királynál, és megálltak előtte. Az *egyik nő* ezt mondta: Kérlek, uram, én ezzel a nővel egy házban lakom, és én ott *szültem* nála abban a házban. Három nappal azután, hogy szültem, *ez a nő is szült*. Csak magunk voltunk a házban, nem volt velünk senki idegen; kettőnkön kívül senki sem volt a házban. De egy *éjjel meghalt* ennek a *nőnek a fia*, mert ráfeküdt. És fölkelt éjfélkor, *elvette* mellőlem a *fiamat*, amíg szolgálólányod aludt, és a keblére fektette, az ő *halott fiát* pedig az *én keblemre* fektette. Amikor reggel felkeltem, hogy megszoxtassam a *fiamat*, láttam, hogy halott. De amikor reggel jól megnéztem, kitűnt, hogy nem az a *fiú* volt, akit én szültem. Ekkor a *másik nő*

ezt mondta: *Nem úgy van! Az én fiam él, a te fiad az, aki meghalt.* Amaz viszont ezt mondta: *Nem igaz! A te fiad halt meg, és az én fiam az, aki él! Így vitatkoztak a király előtt.*

Akkor ezt mondta a *király*: Ez azt állítja: az én fiam él, a te fiad halt meg. Amaz meg azt mondja: nem igaz; a te fiad halt meg, és az én fiam az, aki él. Ezért ezt mondta a király: *Hozzatok ide egy kardot!* Oda is hoztak egy kardot a királynak. A király ezt parancsolta: *Vágjátok ketté az élő gyermekeket, és adjátok oda egyik felét az egyiknek, másik felét a másiknak!* Ekkor azt mondta az *élő gyermek anyja* a királynak, mivel megesett a szíve a fián: *Kérlek, uram adjátok neki* [ti. a másik asszonynak] *inkább az élő gyermekeket, csak meg ne öljétek!* A másik azonban ezt mondta: *Ne legyen se az enyém, se a tiéd, vágjátok ketté!* Ekkor megszólalt a *király*, és ezt mondta: *Adjátok annak* [ti. az előbbi nőnek] *az élő gyermekeket, és ne öljétek meg, mert ő az anyja!* Egész Izráel meghallotta ezt az ítéletet, amelyet a király hozott, és félelemmel tekintettek a királyra, mert látták, hogy *isteni bölcsesség* van benne, és így szolgáltat igazságot.”

AZ ÓIZRÁELI ÁLLAM KETTÉSZAKADÁSA

Az eddigiek során többször szó esett róla, hogy a régi zsidóság kapcsán a Biblia két alkotórésze — *Júdáról* és a szó szűkebb értelmében vett *Izráelről* — beszél. Ezek az elemek — úgy tűnik — etnikailag, vallásilag számos vonatkozásban különböztek egymástól. Épp ezért a törzsi társadalom és az óizráeli királyság (tehát Saul, Dávid és Salamon uralkodása) idején is igen nehéz volt őket egységbe fogni. Így aztán nem csodálkozhatunk rajta, hogy Salamon halála után az egységes óizráeli állam fölbomlott, és a helyén *két királyság* keletkezett. Az utóbbiak közül az egyik — a déli — *Júda*, amely a Simeon törzsét is fölszívta magába. A másik pedig — az északi — a szó szűkebb értelemben vett *Izráel*, amely tíz törzset foglalt magában. Az előbbinek *Jeruzsálem*, az utóbbinak *Sikem* lett a fővárosa.

Mint fentebb futólag említettem, *Jeroboám* már Salamon királysága idején kísérletet tett arra, hogy az északi tíz törzset kiszakítsa az óizráeli államból, ám próbálkozása nem járt sikerrel, s kénytelen volt Egyiptomba menekülni. Ezt az *Efraim* törzséből származó férfit egyébként, akit az uralkodó jelentős területen a robotmunkák felügyelőjévé tett meg, a Biblia szerint egy silói próféta, bizonyos *Ahijjá* ösztönözte a Salamon elleni

föllépésre. Mégpedig állítólag azért, mert a király elhagyta Jahve hitét, és idegen isteneknek hódolt, különféle halmokon űzött vallási kultuszokat. Mivel a zsidó vallást illetően igen fontos mozzanatokat tartalmaz, az alábbiakban ismertetem Jeroboám lázadásának a történetét. Az utóbbi (1 Kir. 11,26–40) így szól:

„Abban az időben Jeroboám egyszer elment Jeruzsálemből, és találkozott vele az úton *Ahijjá* silói *próféta*, aki egy új köpenybe volt burkolózva. Csak ők ketten voltak a mezőn. *Ahijjá* megragadta a rajta levő *új köpenyt*, *tizenkét részre hasította*, és ezt mondta Jeroboámnak: Végy magadnak *tíz részt* mert ezt mondotta az *ÚR*, Izráel Istene: Én kiszakítom az országot *Salamon* kezéből, és *tíz törzset neked adok*. Egy törzs azonban az övé marad szolgálomért, *Dávidért* és *Jeruzsálem városáért*, amelyet kiválasztottam Izráel összes törzse közül. Azért lesz ez, mert *elhagyott engem*, és *Astóretet*, Szidón istenét, *Kemóst*, a móábiak istenét és *Milkómot*, az ammóniak istenét imádta; nem az én utaimon járt, rendelkezéseimet és végzéseimet, amelyeket én helyesnek látok, nem hajtotta végre úgy, ahogyan apja, *Dávid*. De nem veszem ki a kezéből az egész országot... Fiának a kezéből veszem ki az országot, és *tíz törzset neked adok*... Téged pedig fölemellek, és uralkodni fogsz mindenben, amit megkívánsz. *Te leszel Izráel királya!* És ha hallgatsz mindarra, amit parancsolok neked, ha az én utaimon jársz, és azt teszed, amit én helyesnek látok, ha megtartod rendelkezéseimet és parancsolataimat... , akkor veled leszek, és építek neked maradandó házat... , és neked adom Izráelt.”

Az istenség *Ahijjá* általi „ígérete” ekkor még nem valósult meg. Később, *Salamon* halála után azonban igen. Ekkor ugyanis a következők történtek: *Salamon* fia, *Roboám* elment *Sikembe*, hogy ott őt a zsidók királlyá válasszák. Jelen volt a közben Egyiptomból hazahívott *Jeroboám* is, aki a nép nevében így szólt hozzá: „*Apád súlyos igát rakott ránk*, te azért most *könnyíts* azon a súlyos szolgálaton és nehéz igán, amelyet apád ránk rakott, akkor szolgálunk neked.” *Roboám* a válasza megadására háromhónapos haladékot kért. Ezen idő alatt tanácskozott az apja szolgálatában állt *vénekek*kel, akik hangsúlyozták neki: „*Ha te most kedvezel* ennek a népnek, és engedsz nekik, ha válaszodban jóságos szavakkal szólsz hozzájuk, akkor mindig a szolgálid lesznek.” A vének javaslata nem lévén kedvére való, kikérte a vele együtt felnőtt *ifjak* véleményét is, akik agresszív magatartásra és arra ösztönözték, hogy a következőket felelje a könnyítést kérőknek: „*Apám nehéz igát rakott rátok, én még nehezebbé teszem igátokat*. Apám ostorral tanított fegyelemre benneteket, én pedig

szeges korbáccsal foglak megtanítani.” Nem csoda, ha ezen agresszív beszédet hallva az északi törzsek elszakadtak Roboámtól, aki csupán Júdának lett a királya, és *Jeroboám* választották meg uralkodójuknak. Roboám ugyan kísérletet tett rá, hogy az uralmát fenntartsa az elszakadtak fölött, de az utóbbiak az egyik hozzájuk küldött vezetőjét megkövezték. Aztán 180 000 főnyi válogatott harcosból álló hadsereg révén akarta térdre kényszeríteni az északi törzseket, ám az ellenük való támadásról a Biblia szerint az „Isten embere”, bizonyos *Semaja* lebeszélte. Az eleinte Sikemben, majd Penúélben székelő *Jeroboám* pedig hozzálátott, hogy az északi zsidóságot, a szó szűkebb értelmében vett Izráelt önálló állammá szervezze. S mivel tisztában volt vele, hogy a Dávid és Salamon által *kultikus* központtá tett Jeruzsálem az eddigi szokások miatt mily nagy vonzást gyakorol országának a polgáira, egyik legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy az északi tíz törzset *vallási* szempontból elszakítsa Dávid városától. Így okoskodott: „Ha feljár ez a nép, hogy Jeruzsálemben, az ÚR házában mutassa be áldozatait, akkor ennek a népnek a szíve... Roboámhoz, Júda királyához hajol, engem pedig megölnék, és visszatérnek... Júda királyához.” S hogy ezt megakadályozza — ő, akit Ahijjá próféta szerint az „Úr” „szemelt ki” arra, hogy a „bálványozó” Salamontól elvegye Jákób tíz törzsét —, készíttetett *két aranyborjút*. Majd az utóbbiakra célozva a következőt mondta az északi állam zsidóinak: „Eleget jártatok már Jeruzsálembel! Itt vannak *isteneid*, ó Izráel, *akik kihoztak téged Egyiptomból!*” Majd a szobrok közül az egyiket *Bételben*, a másikat *Dánban* helyeztette el, s a néppel e két városban az *aranyborjakat imádtatta*. Ám célja eléréséhez mindezt még kevésnek találta, s ezért *templomokat* építtetett az áldozóhalmokon, és a kultikus funkció betöltésére „*papokat* rendelt a nép köréből, akik *nem a Lévi fiai közül* valók voltak”. Egyúttal bevezetett olyan *ünnepet* a 8. holdhónap 15. napjára, amilyent Jeruzsálemben szoktak megülni. Az említett *borjaknak ő maga is áldozatokat* mutatott be, s ilyképpen személyes magatartásával is igyekezett megerősíteni államának Júdával szembeni vallási és politikai önállóságát. (1 Kir. 12. rész.)

JEROBOÁM ÉS A JÚDAI PRÓFÉTA

A most vázolt eseményekkel összefüggésben sajátos történetssorozatot beszél el a Királyok első könyvének 13. fejezete. Az utóbbi hely szerint „Júdából *Isten embere* érkezett Bételbe” — éppen akkor, amidőn *Jerobo-*

ám az oltárnál áldozott —, és az „ÚR parancsára az oltárnál” a következőket jövendölte: „Oltár! Oltár!... Egy fiú születik majd Dávid családjából, akinek *Jósiás* lesz a neve, ő majd *fölkösz* rajtad az *áldozó halmok papjait*, akik most rajtad tömjéneznak, és emberi csontokat fognak elégetni rajtad!” Egyúttal hangsúlyozta, hogy e jóslata majdani teljesülésének előzetes bizonyítéka az a csoda, amely most fog megtörténni. A Biblia szerint a csoda — a szóban forgó bételi oltár megrepedése s a kultikus objektumból a hamunak a kiömlése — azonnal „bekövetkezett”. És — mint a Királyok második könyvében (23,15–20) olvashatjuk — *Jósiás* is megcselekedte mindazt, amit a Júdából érkezett próféta, „előrejelzett”: *lemészároltatta az áldozóhalmi papokat*, a sírboltokból kihordatta és az oltáron elégettette a bételi kultikus centrum korábbi papjainak a csontjait, majd pedig az áldozóhalmot a rajta lévő oltárral együtt elpusztíttatta.

Mindez azonban, amiről most röviden szót ejtettem, csupán a kezdete a jelzett és az általam ismertetni szándékozott történéssorozatnak, amely a következő eseményeket foglalja magában: 1) *Jeroboám* a Júdából érkezett *prófétát*, aki különféle dolgokat jósolt és sajátos csodákat hajtott végre, meghívta a maga házához, hogy *vendégül lássa*, és ajándékokat adjon neki. Az „Isten embere” azonban nem tett eleget a meghívásnak, mert szerinte az „Úr” korábban azt parancsolta neki, hogy Bételben ne egyen kenyeret, ne igyon vizet, és onnét ne azon az úton térjen haza Júdába, mint amelyiken odament. 2) Bételben is élt egy *öreg próféta*. Amikor ez a fiától megtudta, hogy milyen történések zajlottak le városa áldozóhalmán, és hogy a júdai jós melyik úton indult el haza, szamarán utána nyargalt. Amikor aztán utolérte, a következőt mondta neki: „Jöjj haza velem, és egyél kenyeret!” Ám a júdai kolléga először az ő invitálását is visszautasította, hivatkozván rá: az „Úr” megtiltotta neki, hogy Bételben egyen és igyon. 3) És most valami igen meglepő dolog történik. A bételi jós a júdeait — a Biblia szerint — hazugsággal mégiscsak rá tudja venni, hogy térjen vele vissza a városba, és vendégeskedjék nála. Ezt mondja neki: „*Én is olyan próféta vagyok, mint te*, és egy *angyal* így szólt hozzám az *ÚR parancsára*: Hozd vissza őt magaddal a házához, hogy kenyeret egyék és vizet igyék.” 4) Amikor aztán a két próféta Bételben asztalnál ült, a júdai jóshoz így „szólt” az „Úr”: „Mivel ellene szegültél az *ÚR* szavának, és nem tartottad meg azt a parancsot, amelyet Istened, az *ÚR* adott neked, hanem visszatértél, és kenyeret ettél, meg vizet ittál azon a helyen, amelyről meghagyta neked, hogy ott ne egyél kenyeret, és ne igyál vizet, ezért holtteted nem kerül őseid sírjába!” 5) A vendégeskedés

után a júdai próféta a maga szamarán elindult hazafelé. Útközben azonban állítólag egy oroszlán megölte. És ami igen furcsa: az emberek úgy találtak rá, hogy a teteme mellett ott állt a szamar és az oroszlán, s az utóbbi nem pusztította el az állatot, s nem evett a holttestből sem. 6) Mikor a *bételi öreg próféta* minderről tudomást szerzett, elment a tetemért, eltemette azt a saját, már meglévő sírjába, és meghagyta fiainak: majd őt is melléje helyezzék örök nyugalomra. Egyúttal ez a korábban hazudott bételi próféta a júdai jósról megjegyezte: „...ellene szegült az Úr szavának. Ezért az ÚR prédául adta az oroszlánnak...” 7) A különös mármost a következő: ha egyszer ez a Bételben élő, de Samáriából származó próféta *hazugsággal* készítette a júdai jóst az „Úr” parancsának a megszegésére, akkor *miért kímélte meg* később az *ő csontjait is Jósías király* a becsapott júdai jós csontjaival együtt, amikor a bételi oltáron elégette az áldozóhalom papjainak a csontjait (2 Kir. 23,17–18)? 8) Vajon nem arról van-e szó e zavaros történetben, hogy a bételi próféta esetleg Jeroboám megbízásából hívta vissza a városba, és ölte meg az ételbe vagy italba kevert méreggel a Jahve-kultuszt követő júdai kollégáját? 9) Végül megjegyzem: Jeroboámot az általa bevezetett, s államának a Júdától való függetlenségét szolgáló vallási kultusz üzésétől nem rettentette el sem a délről jött próféta jóslata, állítólagos csodája, sem pedig a Bételben élő öreg jós ama megjegyzése, hogy kollégájának a jövendőlése be fog teljesedni. Továbbra „is rendelt *papokat a nép köréből* az áldozóhalmokra, és akinek ez tetszett, azt beiktatta, hogy az áldozóhalmok papja legyen” (1 Kir. 13,33).

MIKEÁS ÉS AZ „ÚR” 400 PRÓFÉTÁJA

Áháb uralkodása (i. e. 873–851) alatt az északi zsidó állam és Júda, amelynek ekkor *Jósáfát* volt a királya, közös háborút indított azért, hogy Arámtól visszaszerezze a megelőző időkben a zsidókhöz tartozott *Rámót-Gileádot*. Magát a hadi vállalkozást Jósáfát kezdeményezte, ő ösztökölte arra Áhábot, hogy vegyen részt a háborúban. Az utóbbi uralkodó azonban az igenlő vagy nemleges döntését attól tette függővé, hogy a *jósok milyen előrejelzést* adnak a vállalkozás kimenetelét illetően. Összehívatta tehát Samáriába a *prófétákat*, mintegy *négyszáz* embert, és föltette nekik a kérdést: „*Elmenjek-e harcolni Rámót-Gileáért*, vagy letegyek róla?” Ők a következő választ adták neki: „*Vonulj föl, mert az ÚR a király kezébe adja azt.*” A jövőt tudakoló eseménynél ugyancsak jelen lévő júdai uralko-

dót, *Jósáfátot* azonban a 400 látnok egybehangzóan sikert ígérő előrejelzése nem elégítette ki. Ezért aztán az iránt érdeklődött, hogy nincs-e még ott „az ÚRnak több prófétája”, akit megkérdezhetnének. Ahábtól a következő választ kapta: „Van még egy férfi, aki által megkérdezhetjük az URat, de én gyűlölöm őt, mert sohasem prófétál nekem jót, hanem csak rosszat. *Mikájehú [Mikeás]* . . . az.” S miközben a 400 jós mindegyike a hadjárat megindítására ösztönözte őt, Áháb elküldött *Mikeásért*. Az utóbbit a király követe arra igyekezett előzetesen rávenni, hogy majd hadi sikert jósoljon az uralkodónak. Így szól hozzá: „Nézd, a próféták egyhangúlag jót ígérnek a királynak, legyen azért a te beszéded is olyan, mint az övék, ígérj jót!” Ám Mikeás hajlíthatatlan jellem volt, és a következőképp felelt az illetőnek: „Az élő ÚRra mondom, hogy csak azt fogom mondani, *amit az ÚR mond nekem.*” S állja is a szavát. Nem javasolja a hadjárat megindítását, ami miatt az elkeseredett Áháb így szól Jósáfáthoz: „Ugye megmondtam neked, hogy nem prófétál ez nekem jót, csak rosszat?”

Az eddig elmondottak szerint az uralkodó igen nehéz helyzetben van. Ő maga ugyanis szeretné visszaszerezni Rámót-Gileádot, de mint földi hataló nem mert a saját óhajának megfelelően határozni. És emiatt az ókori szokásokkal összhangban — az esetleges katonai vállalkozás kimenetelét megtudakolandó — jósokhoz fordul. (Így tett pl. Kroiszosz lüd király is i. e. 546-ban, amikor a perzsák elleni hadjárat előtt jósolatot kérő célzattal követeket küldött a Delphoiban lévő Apollón-templom papnőjéhez, a Püthiához.) Ám próbálkozása nem vezet az általa kívánt eredményre, mert míg négyszáz prófétája révén az „Úr” a háború megindítására ösztönözte, addig *ugyanaz* az istenség egy szem embere, *Mikeás* által nyugton maradást javasolt neki. Végül aztán — Mikeást börtönbe záratva — a *többség* „isteni tanácsa” szerint dönt, és Jósáfáttal közösen megindítja Rámót-Gileáért a háborút. Az utóbbi azonban csapataik vereségével zárul, és az ütközetben az álruhában harcoló Áháb is életét veszti. Bekövetkezik tehát az, amit *Mikeás* előre megmondott.

Ezen a ponton aztán a Biblia szerzői, az Ótestamentumot ránk maradt formájában megfogalmazó papok rendkívül nehéz kérdésekkel találták szemben magukat, amidőn meg akarták védelmezni ama tant, amely szerint az „Úr” a prófétái által közli az emberekkel, hogy miként alakul jövőjük. Az egyik nehézséget a következő mozzanat jelenti: mint lehetséges az, hogy *ugyanaz* az istenség két, egymással ellentétes végeredményt — győzelmet, ill. vereséget — jósoltat a maga prófétáival? A másik nehézség pedig így fogalmazható meg: miként adódhat olyasmi, hogy az „Úr”

négyszáz látnokával szemben az „Úr” egyetlen jósának, Mikeásnak a jövőndöleése teljesedett be? Magát, a szóban forgó problémákkal kapcsolatos elméleti „megoldás”-t az a vízió jelenti, amelyet az ószövetségi írók — még a hadjárat megkezdése előtt — Mikeás révén ismertetnek meg Ahábbal. Ez így szól: „Halld meg az ÚR igéjét! Láttam az URat trónján ülve, és az egész mennyei sereg ott állt a jobbán és balján. És ezt mondta az ÚR: *Ki fogja rászedni Ahábot, hogy felvonuljon és elessék Rámót-Gileádnál?* Erre az egyik ezt mondta, a másik azt mondta. De előlépett *egy lélek*, megállt az ÚR előtt és így szólt: *Majd én rászedem őt!* Az ÚR ezt kérdezte tőle: *Hogyan?* Az így felelt: *Elmegyek és hazug lélek leszek minden próféta szájában.* Az ÚR pedig így szólt: *Így csakugyan rá tudod szedni.* Menj és tégy így! Íme így *adott az ÚR hazug lelket* valamennyi próféta szájába. Az ÚR kimondta vesztedet.” (1 Kir. 22. rész.)

A Biblia mai lapozgatója ugyancsak furcsállhatja mindazt, amit most ismertettem. Azt még csak megérti, hogy a „bálványozó” Jeroboám utódát, a szintén „bálványozó” Ahábot „*elpusztítja*” az istenség. Ám szerfölött különösnek találhatja, hogy e büntető célzatú cselekedetét miért nem direkt módon hajtja végre, s *miért* kényszeríti *hazugságra* a saját *prófétáit*. S azon is megütközhet, hogy állítólag *minden* látnokát hazuggá tette, ám közben közülük *egy*, Mikeás *mégis* ellenzi a háborút, és vereséget, halált jövőndöl a királynak. Vajon ezzel, az istent igen fura lénynek feltüntető magyarázattal szemben nem indokoltabb-e elfogadni a következőket? 1) Az egyaránt istenre hivatkozó próféták a *maguk véleményét* mondták el Ahábnak arról, hogy szerintük mi lesz az eredménye a Rámót-Gileád ellen esetleg megindított támadásnak. 2) A hadjárat sikerét kívánó és jósoló négyszáz prófétával szemben *Mikeás* mérte föl józanul a tényleges erőviszonyokat. 3) Hogy itt valóban *eltérő szemléletű* emberek nézeteinek az összeütközéséről van szó, tanúsítja az, hogy a négyszáz látnok közül az egyik — bizonyos Cidkijja — a vereséget jövőndölő Mikeást arcul üti, s ezt kérdezi tőle: „Talán eltávozott tőlem az ÚR lelke, és csak veled beszél?”

NÁBÓT SZÖLŐJÉNEK ELRABLÁSA

Az Ótestamentum ún. történeti könyvei igen sok különös és kegyetlen eseményről tudósítanak. Ezek egyike azzal kapcsolatos, hogy miként került a fentebb említett izráeli uralkodó, *Aháb* birtokába bizonyos *Nábót* nevű férfi szőlője.

A Királyok első könyvének 21. része szerint Nábót szőlője Jezréelben, Aháb palotája mellett volt. Az uralkodó egyezséget ajánlott a tulajdonosnak: szeretném, ha a házamhoz közel fekvő területeden veteményeskertet létesíthetnék, és ezért arra kérlek, vagy add el nekem, vagy fogadj el érte tőlem egy jobb szőlőt. Nábót azonban nem tett eleget a király óhajának, mert ragaszkodott *atyai örökségéhez*. Emiatt Aháb igen nekikeseredett, lefeküdt, és még csak nem is evett bánatában. Felesége, *Jezábel* (Izabella) — tudomást szerezvén bánatának okáról — igyekezett őt felvidítani, s így beszélt hozzá: „Hát nem te uralkodsz most Izráelben? Kelj föl, egyél, és légy jókedvű. Majd *én megszerzem* neked a jezréeli *Nábót szőlőjét*.”

És Jezábel nem csupán ígért, hanem cselekedett is. Aháb nevében levelet küldött a jezréeli nemeseknek, véneknek, amelyekben megparancsolta nekik: „Hirdesetek böjtöt, és ültessétek *Nábót* a nép élére. Vele szemben pedig ültessetek *két hitvány embert*, akik így tanúskodjanak ellene: Átkoztad Istent és a királyt! Azután vigyétek ki, és *kövezzétek agyon!*” A levelet megkapó emberek az uralkodói parancsot hamarosan teljesítették. Jezábel pedig értesítette a férjét, aki aztán elment Jezréelbe, és *birtokba vette Nábót szőlőjét*.

Maga ez a kegyetlen cselekedet — a gyilkosság és a földrablás — a Biblia szerint igen fölháborította *Illés prófétát*, aki korábban a Kármel hegy alatt 450, Jezábellel, a király nem zsidó feleségével Izráelbe érkezett Baal-papot öletett le. Most ez a férfiú ellátogatott Ahábhoz, és az „Úr” nevében közölte vele: barbár tettének megtorlása képp az istenség veszedelmet hoz rá, és vérét ugyanott fogják fölnyalni a földről a kutyák, ahol Nábótét is fölnyalták; elpusztítja fiait; a feleségét, Jezábelt pedig majd a kutyák eszik meg Jezréel falánál. Ám az istenség Aháb sorsát illetően megbocsátónak bizonyult. Nem pusztította el az általa jelzett módon, hanem — látva megbánó magatartását, hogy megszaggatta a ruháját, hogy testére zsákruhát öltött, hogy böjtöl, és csöndesen viselkedik — engedi még élni, s — mint fentebb már szó esett róla — csak később a Rámót-Gileáért vívott csatában „kell meghalnia”.

HATALMI HARCOK ÉS KIRÁLYGYILKOSSÁGOK

Az eddigiek során már számos esetben tapasztalhattuk — és még ezután is sokszor fogjuk látni —, hogy a Biblia — főként pedig annak Ószövetsége — nem egyszerűen vallási mű, hanem nagyon hosszú korszak *társadal-*

mi-politikai története is. Megmutatkozik ez többek közt abban, hogy az Ótestamentum részletesen beszámol a zsidóság kebelében folyt hatalmi harcokról, és az utóbbiak körén belül az uralkodói funkcióért vívott kegyetlen küzdelmekről. Az alábbiakban — némiképp összefoglaló céllal, de a teljesség igénye nélkül — azt igyekszem bemutatni, hogy a legfőbb politikai funkció birtoklásának vágyától űzve a királyok vagy az ő helyükre kerülni akarók miként irtották ellenfeleiket és azok utódait, főként pedig fiaikat.

Fentebb szó esett róla, hogy a jelzett hatalmi küzdelmek már *Saul* óizráeli királysága idején megkezdődtek. Ekkor *Dávid* igyekezett uralkodóvá válni. Ám *Sault* ő nem ölte meg — bár állítólag kétszer is módja kínálkozott erre —, s az első óizráeli uralkodó a filiszteusokkal vívott csatában halt meg. Ismertettem *Absolon* Dávid elleni lázadását, amely a trónkövetelő fiú erőszakos halálával zárult. Látthattuk azt is, hogy *Salamon* a magát királlyá kikiáltó, majd a hatalomról lemondó bátyját, *Adóniját* mint potenciális versenytársát az első adódó ürügyet felhasználva szent helyen, a frigyláda előtti *oltárnál ölette meg*.

A hatalmi harcok során a zsidó uralkodók közül elsőként *Nádáb*, Jeroboám fia lett *gyilkosság áldozata*. Ez ellen az izráeli király ellen bizonyos *Baasá* szőtt összeesküvést, és népének uralkodóját akkor ölte meg, amikor az a maga hadseregével a filiszteusok egyik városát ostromolta. Ám nem elégedett meg azzal, hogy birtokba vette a trónt, hanem elpusztította *Jeroboámnak*, *Nádáb* apjának *egész családját is*. „Amint király lett — mondja róla a Biblia —, kiirtotta Jeroboám egész háza népét. Egy lelket sem hagyott meg Jeroboám hozzátartozói közül, mind elpusztította őket, az ÚR szava szerint, amelyet megmondott szolgája, a silói *Ahijjá* által. Jeroboám vétkei [ti. „bálványozásai”] miatt történt ez, aki vétkezett, és Izráelt is vétekbe vitte; meg a bosszúság miatt, mert bosszantotta [!] az URat, Izrael Istenét.” (1 Kir. 15,29–30.)

Az izráeli királyok közül hasonló sorsra jutott *Éla*, *Baasá* fia is, aki mindössze két évig uralkodhatott. Az történt ugyanis, hogy összeesküvést szőtt ellene *Zimri* nevű katonai parancsnoka, és midőn egy házban részegen feküdt, a lázadó *megölte őt*, és elfoglalta a trónját. Majd pedig kiirtotta *Baasának*, *Éla* apjának *egész háza népét*, „nem hagyott meg egy férfit se belőle, se rokont, se barátot”. Királysága azonban tiszavirágéletűnek bizonyult. Mindössze hét napig bitorolhatta a hatalmat. Az egyik filiszteus várost ostromló izráeli csapatok ugyanis — mihelyt tudomást szereztek az ő szörnyű tettéről — azonnal Omrit választották meg uralkodónak. Majd

fölkerekedtek, és körülzárták azt a települést (Tircát), amelyben ő tartózkodott, hogy leszámoljanak vele. Zimri azonban, hogy a rá váró véres sorsot elkerülje, öngyilkos lett, magára gyújtotta a királyi palotát. (1 Kir. 16,8–20.)

A zsidó királyok közül gyilkosság áldozatául esett Aháb fia, *Jórám* is, aki az északi zsidó államban, Izráelben uralkodott. Őt az ellene pártot üto *Jéhu* nyilazta le. A Biblia szerint, persze, az „*Úr*” megbízásából. E kegyetlen történésről az Ótestamentum (2 Kir. 9,1–26) az alábbiakat mondja el: az Illés által prófétává nevelt *Elizeus* megbízza egyik tanítványát, hogy menjen el Rámót-Gileádba, vigyen oda magával egy korsót, és az abban lévő olajjal kenje föl királlyá Jéhút. A küldött eleget tett a megbízatásnak. A városban lévő parancsnokok közül kiválasztotta Jéhút, olajat öntött a fejére, s így szólt hozzá az „*Úr*” nevében: „Fölkentelek téged az *ÚR* népének, Izráelnek a királyává! *Irtsd ki uradnak, Ahábnak a háza népét!* Így állok bosszút Jezábelen szolgálímnak, a prófétáknak a véérért és az *ÚR* minden szolgájának a véérért.” Ezt követően Jéhu máris uralkodónak tekintette magát, és csapataival útnak eredt Jezeél felé, hogy elpusztítsa az éppen ott tartózkodó beteg királyt, Jórámot. Amikor az utóbbi meglátta őt, kivonult eléje a városból, és megkérdezte tőle: „Békés-e a szándékom, Jéhu?” A válasz, amelyet Jéhu adott, a következőképp hangzott: „Hogy lehetne békés, amíg anyádnak, Jezábelnek paráznasága és sok varázsolgató tart.” Ezután Jéhu kezébe kapta iját, és szíven lötte Jórámot, aki azonnal meghalt. Majd azt parancsolta egyik tisztjének, hogy a megölt király tetemét dobja oda a jezeéli Nábót hajdani szőlőföldjére, amelyet korábban Jórám apja, Aháb rabolt el felesége közreműködésével eredeti tulajdonosától.

Mindez azonban Jéhút még nem elégítette ki. Igyekezett elpusztítani Júda uralkodóját, *Ahazját* (Akháziát) is, aki ekkor éppen Jezeélben a szövetségesénél, Jórámnál tartózkodott, de az utóbbi lenyilazása után elmenekült a városból. Jéhu üldözte, és sikerült megölnie őt. Majd *Jezábel*lel, Aháb feleségével számolt le, aki a Biblia szerint a föníciai Tirusz és Szidón királyának volt a leánya, aki magával hozta Izráelbe a Baal kultuszát, aki állítólag megölette Jahve papjait, és ármányos módon — a tulajdonost agyonköveztetve — megszerezte férjének Nábót szőlőjét. Amikor bevonult Jezeélbe, Jéhu megparancsolta, hogy a hajdani királytét dobják ki az egyik házból az ablakon át az utcára, ahol a lovak széttaposták. Később úgy gondolta, a holttestet eltemetteti, és az embereihez így szólt: „Nézzetek utána ennek az átkozottnak, és temessétek el,

mert mégiscsak királyleány volt!” A parancs teljesítői azonban az utcán Jezábel testéből csupán a koponyát, a lábakat és a kézfejeket találták meg, mert a többi részét elfogyasztották a kóbor ebek. Mikor aztán e tényt tudatták Jéhúval, ő a következőket jegyezte meg: „Az ÚR igéje ez, amelyet kijelentett szolgája, . . . Illés által: *A kutya eszik meg Jezábel testét a jezréeli birtokon.* És olyan lesz Jezábel holtteste a jezréeli birtokon, mint a trágya a mezőn; nem mondják meg róla, hogy ez volt Jezábel.” (2 Kir. 9,27–37.)

Ám Jéhú kegyetlenkedései még nem értek véget. Következő lépésként *Aháb családját* igyekezett kiirtani. Ezt a műveletet azzal kezdte meg, hogy levelet küldött Samáriába fontos személyiségekhez, és ebben fölszólította őket: vegyék *fejét* Aháb ott lévő *70 fiának*, és másnapra vigyék a levágott fejeket Jezráelbe! A fölszólítottak eleget tettek a parancsnak, lemészárolták a királyfiakat, és a 70 fejet másnap reggelre elhelyezték két halomban Jéhú házának a bejáratánál. Az eddig már két uralkodót, egy királynét és 70 királyfit halálba küldött lázadó vérengzései aztán még tovább folytatódtak. Jezráelben levágta Aháb ott élő rokonait, minden tekintélyes és bizalmi emberét. „Senkit sem hagyott elmenekülni.” Majd Samáriába indult. Útközben találkozott az általa megöletett júdai uralkodó, *Ahazjá testvéreivel*, akik szintén Samáriába tartottak. Mikor aztán megtudta, hogy kicsodák, a *42 férfit* azonnal elfogatta és lemészároltatta. (2 Kir. 10,1–14.) Majd megérkezve Izráel fővárosába, levágta ott „Aháb minden megmaradt hozzátartozóját”.

A gyilkolások sorozatát Jéhú azzal fejezte be, hogy Samáriában — mégpedig szent helyen, a templomban — *kardélre hányatta a Baal-kultusz papjait* és tisztelőit. Ezt a brutális tettet igen agyafúrt módon hajtotta végre. Összegyűjtötte az embereket, és így szólt hozzájuk: Aháb nem tisztelte eléggé Baalt; én jobban akarom tisztelni őt; ezért hívjátok össze Baal minden prófétáját, szolgáját és papját! Mikor ez megtörtént, és a főváros temploma zsúfolásig megtelt Baal tisztelőivel, s amidőn már előkészítették a véres- és az égőáldozatokat, Jéhú a következőt parancsolta testőreinek és tisztjeinek: „Menjetek be, és vágjátok le őket, senki se jöjjön ki közülük!” A katonák aztán kardélre hányták a bentlévőket, kidobálták a holttesteket, majd behatoltak a templom belsejébe, kihordták a Baal-templom szent oszlopait, és elégették azokat. „Ledöntötték a Baalnak szentelt oszlopot, majd lerombolták a Baal templomát, és árnyékszékké tették. . . Így pusztította ki Jéhú a Baalt Izráelből.” (2 Kir. 10,15–28.)

Az említett gyilkos cselekedeteket a Biblia szerint Jéhú ama óhajokat szem előtt tartva hajtotta végre, amelyeket az istenség Illés próféta révén nyilvánított ki. Valójában, persze, egészen más dolgokról van szó. Egyfelől a királyi hatalomért vívott gyilkos küzdelemről. Másfelől pedig a Jahvét követőknek az idegen istent, a Baalt tisztelőkkel való véres leszámolásáról. Ám még véletlenül se gondoljuk, hogy Jéhú valamiféle tisztán szellemiként fölfogott, a világot megteremtő istenben, a jóval későbbi zsidó vallás Jahvéjában való hit által öszönzötten irtatta ki a Baal-kultusz követőit. Az utóbbiaknak azért kellett elpusztulniuk, mert *idegen* istent imádtak. Tudományos szempontból tekintve ugyanis Jéhú vallása lényegileg megegyezett a Baal kultuszéval, mert az utóbbihoz hasonlóan ő is „*bálványok*”-nak, aranyborjaknak hódolt. Ezzel összefüggésben az Ótestamentum (2 Kir. 10,29) a következőt mondja: „...nem tágitott Jéhú Jeroboámnak...a vétkeitől, aki vétekbe vitte Izráelt: az *aranyborjúktól*, amelyek Bételben és Dánban voltak.”

Az olyasfajta hatalmi harcok és királygyilkosságok, amilyeneket eddig az óizraeli és a későbbi északi zsidó állam kapcsán ismertettem, a déli államban, *Júdában* is előfordultak. Idevonatkozó első konkrétumként azt említem meg, hogy *Jórám* júdai uralkodó (i. e. 848–841) — aki nem tévesztendő össze az azonos nevű, öt időben megelőző izráeli királlyal — milyen kegyetlen módon mészároltatta le a *saját fivéreit*. Erről a férfiúról, aki Jósáfát júdai uralkodónak volt a fia, a második Krónika-könyv 21. része a következőket mondja el: „Jósáfát pihenni tért őseihez... Utána a fia, Jórám lett a király. Testvérei, Jósáfát fiai ezek voltak: Azarjá, Jehiél, Zekarjáhu, Azarjáhu, Mikáél és Sefatjáhu... Apjuk sok ajándokot adott nekik: ezüstöt, aranyat, drágaságokat és megerősített városokat Júdában. De a *királyságot Jórámnak* adta, mert ő volt az *elsőszülött*. Amikor azonban Jórám elfoglalta apja királyságát, és megszilárdult hatalma, *összes testvérét fegyverrel gyilkoltatta meg*, sőt néhány izráeli vezető embert is.”

A júdai hatalmi harcok és a legfelsőbb júdai körökben végrehajtott gyilkosságok közt sajátos vonásokkal tűnnek ki azok, amelyekről a Biblia két helyen is beszámol (2 Kir. 11. és 2 Krón. 22–23. rész). Az említett helyek az alábbiakat közlik: Amikor *Atalja* (Atália), Jórám júdai uralkodó özvegye — aki Aháb izráeli király leánya volt — megtudta, hogy fiát, Ahazját Jéhú elpusztította, úgy döntött, hogy *kiirtja a júdai királyi család minden ivadékát*, és saját kezébe kaparintja Jeruzsálemben a legfőbb hatalmat. Célját annyiban sikerült elérnie, hogy ő lett valamivel több mint 6

évre a déli zsidó állam *királynője*. (A Biblia szerint *más nő soha nem állt* valamelyik *zsidó állam élén*.) Dávid királyi családjának minden férfiát azonban nem sikerült elpusztítania, mert Ahazja *Jóás* nevű, még csecsemőkorú fiát Ahazja húga (bizonyos Jóseba) megmentette az öldöklőktől. Mégpedig úgy, hogy elvitte őt a Salamon építette templomba, és ott férjével, *Jójada főpappal* 6 éven át teljesen titokban nevelték a gyereket. A 7. esztendőben aztán a főpap úgy határozott, hogy *királlyá* teszi *Jóást*, és megdönti az északi zsidó államból származó, tehát idegen nő, Atalja uralmát. A tervét gondosan előkészítette, és azt kegyetlen következetességgel végre is hajtotta. A Biblia szerint magához rendelte a palotaőrség századparancsnokait, bevitte őket az „*Úr*” házába, szövetséget kötött velük, és elmagyarázta nekik, mi lesz a teendőjük. Mikor aztán a megfelelő katonai előkészületek lezajlottak, Jójada kivezette *Jóást*. Fejére tette a koronát, kezébe adta az uralkodás okmányát, és így voltaképpen a jelenlévők a trónra juttatták a *7 éves kisfiút*. Egyúttal így kiabáltak: „*Éljen a király!*” Amikor aztán Atalja bement az „*Úr*” házába, és látta, hogy mi történt, kénytelen volt tudomásul venni: összeesküvés áldozata, és a sorsa megpecsételődött. Jójada ezután a királynőt kivezettette a templomból, és azon kívül, az uralkodói palota mellett *lemészároltatta*. Majd szövetséget hozott létre saját neveltje, a teljesen az ő hatalma alatt álló gyermek uralkodó és a nép között, hogy az „*Ur*”-at fogják követni. Az összeesküvés záróakthusaként pedig a nép behatolt *Baal jeruzsálemi (!) templomába*, lerombolta azt, az istenség oltárait, „*bálványképeit teljesen összezúzták*, Mattánt, a *Baal papját meggyilkolták* az oltárok előtt. Ezután a főpap felügyelőket rendelt az *ÚR* házába.” (2 Kir. 11,18.) — A most leírtakkal kapcsolatosan fontosnak tartom megjegyezni: a második Krónika-könyv (23,4–8) szerint az említett eseményekre (Jóás királlyá koronázására, Atalja és a Baal-pap megölésére, valamint a jeruzsálemi Baal-templom lerombolására) *szombaton és a lévíták közreműködésével* került sor, ami annyit jelent, hogy a szombatra vonatkozó tabuk ekkor még nem léteztek, vagy megvoltak ugyan már, de nem tiltották bizonyos személyek legyilkolását, a királyválasztást és az idegen istenek templomainak az elpusztítását.

Mint az Ótestamentum (2 Kir. 12,21) közli, később maga *Jóás is gyilkosság áldozata* lett. Föllázadtak ellene az udvari emberei, akik akkor ölték meg őt útközben, midőn az egyik városba ment. Jóás kapcsán egyébként érdemes megemlíteni, hogy jelentős mértékben pártolta Jahve kultuszát. Maga a pártolás teljesen érthető, hisz e vallás főpapja, Jójada nevelte és tette őt királlyá. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a már

felserdült uralkodó később arra kötelezte a papokat, hogy a nekik juttatott összeg egy részéből hozzák rendbe az „*Úr*” leromlott állapotú házát. Azon viszont igen, hogy a papok — a javításra szánt pénzt maguknak csejvén el — a megbízatásnak még Jóás 30 éves koráig sem tettek eleget. A joggal bosszús király ekkor — élükön Jójadával — magához hívatta a papokat, és kérdőre vonta őket. Ők megígérték az uralkodó óhajának a teljesítését, ám az ígéletüket nem tartották meg, s a templomjavításra szánt javakat újból saját céljaikra használták fel. Ezért aztán — hogy a papokat a lopásban megakadályozza — Jójada főpap egy, a tetején nyílással ellátott *ládát* tett a templom bejáratához jobb felől, és a kultikus helyet látogatóktól befolyt összegeket ebbe kellett beletenni. „Mikor aztán látták, hogy sok pénz van a ládában, odament a király kancellárja a főpappal együtt, csomókba kötötték, és megolvasták az *ÚR* házában talált pénzt.” Az utóbbiból sikerült az „*Úr*” házát helyreállítani. Az elmondottakhoz pedig két megjegyzést fűzök: 1) Maga az a *láda*, amely a szóban forgó történetben szerepel, valószínűleg ősmintája azon *perselyeknek*, amelyekbe később a keresztény templomok bejáratánál is adakozhatnak a hívők. 2) Az a tény, hogy Jóás támogatja Jahve kultuszát, és helyrehozatja az „*Úr*” templomát, korántsem jelenti, hogy ez a király valamiféle későbbi zsidó, tiszta szellemiséget megtestesítő monoteizmus képviselője volna. Vallási magatartása inkább a kegyetlenül gyilkoló izráeli királyéhoz, az aranyborjakat imádó Jéhúéhoz hasonló, mivel az ő uralkodása alatt is megmaradtak a kultikus halmok és a rajtuk álló oltárok, amelyeken áldozatokat mutattak be, tömjéneztek az emberek. (2 Kir. 12,4.)

Nem akarom tovább részletezni, hogy a két zsidó állam uralkodói közül kik lettek még erőszak áldozatai. Ám az talán nem lesz haszontalan, ha legalább felsorolom azon királyok nevét, akiknek életét *gyilkosok* oltották ki: 1) *Amásia* (Amacjá) júdai uralkodó (i. e. 796–767) a jeruzsálemi összeesküvők elől egy Lákis nevű városba menekült, és ellenfelei ott ölették meg (2 Kir. 14,19). 2) Az ugyancsak júdai királyt, *Ámónt* (i. e. 643–641) saját palotájában pusztították el az udvari emberek (2 Kir. 21,23). 3) Az északi zsidó állam királya, *Zakariás* (Zekarja) mindössze 6 hónapig birtokolhatta a hatalmat (i. e. 753), mert bizonyos Sallum „levágta őt a nép előtt. . . , és ő lett utána a király” (2 Kir. 15,10). 4) Ám *Sallum* csak egy hónapon át uralkodhatott, mert egy Menahém nevű férfi megölte, és ő kaparintotta kezébe a legfőbb hatalmat (i. e. 752–742; 2 Kir. 15,14). 5) Az utána királlyá lett fia, *Pekahja* (i. e. 742–740) szintén gyilkosság áldozata lett; vele egyik tisztje, bizonyos *Pekah* végzett (2 Kir. 15,25). 6) Őt *Hóséa* pusztította el és

váltotta fel a trónon (2 Kir. 15,30); ez a férfiú volt Izráel utolsó királya; az ő uralkodásának 9. évében (kb. i. e. 721-ben) Salmaneszar asszír király ugyanis elfoglalta az északi zsidó államot, lakóit méd stb. területre telepítette át, és a helyükre azokat az idegeneket hozta különféle helyekről, akiket később *samaritánusoknak* neveztek (2 Kir. 17. rész). 7) A júdaiak végeztek azzal a közülük való férfiúval, *Gadaljával* is, akit Nabukodonozor (Nabukadneccar) babilóniai király jelölt ki a déli zsidó államba helytartójául azt követően, hogy kb. i. e. 587-ben leromboltatta Jeruzsálemet, a salamoni templomot, és a júdai lakosság jelentős részét Babilóniába telepítette át (2 Kir. 25. rész).

Vajon miért ejtettem szót az ótestamentumi zsidóság uralkodói közt lezajlott hatalmi harcokról és az elkövetett királygyilkosságokról? Több okból. Egyfelől érzékeltetni akartam azt, amit előljáróban jeleztem, hogy ti. a Biblia nem egyszerűen vallási, hanem a mindenkori társadalmi viszonyokat, küzdelmeket is — sokszor elsődlegesen — megörökítő írások összessége. Ezt a mozzanatot azért törekedtem hangsúlyozni, mert teológiai oldalról igyekeznek erről „megfeledkezni”, s azt a látszatot kelteni, mintha a Bibliában minden történés a vallás, az istenség körül forogna. Teszik ezt annak ellenére, hogy az Ószövetség jelentős — talán így is fogalmazhatok: nagyobb — része a régi zsidók történelméről, szociális viszonyaik alakulásáról stb. szól, és csak periferikusan szerepel benne a vallás. Másfelől a fentebbi kegyetlen eseményekre azért tértem ki, mert bemutatásukkal jelezni kívántam: ezek csak mint evilági-emberi történések játszódhattak le. Ha ugyanis elfogadjuk azt a teológiai magyarázatot, hogy mögöttük az „Úr”, valamiféle istenség rejlik meghatározóként, akkor ezt a hatalmat igen tehetetlennek, előre egyáltalán nem látónak és erkölcsileg nagyon rossznak kell vélnünk. Különös ugyanis, hogy a természetfeletti lény esendő embereket hoz létre, majd ezeket a teljesen általa meghatározott földi halandókat a saját elhibázott teremtményéért bünteti. Mégpedig nem közvetlenül, hanem úgy, hogy egyik ember ellen a másikat alkalmazza eszközül, s az utóbbi egyén később semmivel sem különb, mint az általa megölt, és ezért az „Úr” őt is elpusztíttatja. Vajon az ily nézetek ellenében, amelyek az istenséget esztelen, gonosz és gyenge hatalmú lénynek tüntetik föl, nem helyesebb-e arra gondolnunk, hogy a valóságban teljesen evilági történések játszódnak le? Nem megalapozottabb-e úgy vélekednünk, hogy a természeti-társadalmi tényezőktől függő, sok rossznak kitett és ezért nyomorult helyzetben lévő ember pusztá képzete az isten, akinek révén azt igyekszik magának igazolni, hogy a

realitás történései nem közömbösek iránta, hanem — a tapasztalatok ellenére — körülötte forognak? Ha ezeket a kérdéseket igenlően válaszoljuk meg, akkor az Ótestamentumban lezajlott kegyetlen hatalmi harcokért és végrehajtott barbár királygyilkosságokért sem az „Ur”-at kell felelősnek tartanunk, hanem e történetekben a természeti és társadalmi tényezők által meghatározott *ember tetteit* pillanthatjuk meg.

TÓBIÁS TÖRTÉNETE

Az Ószövetségben található három sajátos irat: a *Tóbiás*, a *Judit* és az *Eszter* nevét viselő könyv. Közülük az első kettőt nem foglalja magában sem a zsidó, sem a protestáns Biblia. Őket a nyugati keresztények 382-ben, a keletiek pedig csupán 692-ben vették föl a maguk kánonjába. A szóban forgó három írás egy-egy ember kapcsán beszél el különféle eseményeket. Az alábbiakban majd ezeket az utóbbiakat fogom az olvasóval ismertetni. Mielőtt azonban erre a bemutatásra rátérek, szükségesnek tartom fölhívni a figyelmet a következő szempontokra: 1) Az említett egyének *nem történelmi személyek*, hanem költött alakok. 2) Az őket szerepeltető könyvek rendkívül zavarosan, *nem a való tényeknek megfelelően* kezelik a földrajzi, a történelmi és a más egyéb adatokat. 3) Az írások jóval *későbbi korból származnak*, mint amelyikről szólnak (Tóbiás: i. e. 4–3. század; Judit: i. e. 2–1. század; Eszter: i. e. 2. század). 4) Mint hamarosan látni fogjuk, mindegyik könyv *sajátos célokat* követ.

Tóbiás története nem az ígéret földjén, hanem a *diaszpórában* játszódik le. Az *édesapja*, *Tobit* állítólag fiatalon átélte az óizráeli állam kettészakadását, majd pedig Szalmaneszár asszír király korában Észak-Galileából ninivei fogságba hurcolták, vagyis a Tigris menti asszír fővárosba telepítették át. Maga ez a két állítás azonban az időbeliség szempontjából képtelenség. Hogy miért? Azért, mivel az óizráeli állam Salamon halála után, i. e. 931 táján vált szét Júdára s a szó szűkebb értelmében vett Izraelre, Szalmaneszár pedig csak i. e. 721 körül foglalta el az északi zsidó államot, és telepítette át annak lakosságát birodalmának különféle részeibe. Mindebből pedig az következik, hogy Tobit megközelítőleg 220 éves „fiatal”, midőn Ninivébe viszik, és ha aztán még arra is tekintettel vagyunk, hogy az asszír fővárosban 112 esztendőskorában hal meg (Tóbiás 14,1), akkor ugyancsak matuzsálemi, kb. 320 éves öregként vett búcsút a napfénytől. Tobitot egyébként a Biblia olyan emberként ábrázolja, aki

szembenáll az I. Jeroboám által az északi zsidó államban „meghonosított” aranyborjú-kultusszal, és mindenféle szempontból a jeruzsálemi Jahve-vallást követi. Eleget tesz az utóbbi előírásainak, teljesíti a különféle szolgáltatásokat, támogatja a saját népéhez tartozókat, a szegényeket és az idegeneket. Még az idegen városban sem eszik a „pogányok” által fogyasztott, de a „mózesi” törvényekben tiltott „tisztátalan” dolgokból. Ezt a szigorú vallási elvek szerint élő embert azonban súlyos baj éri, mert állítólag a szemébe hulló verébürüléktől megvakul. Ekkor szorgalmas munkával *Anna* nevű felesége, és az unokaöccse, a jómódú *Achikár* gondoskodik róla.

Mindaz, amit eddig Tobitról elmondtam, csupán bevezetés az egyszerű fiával, *Tóbiással* kapcsolatos történethez, amely a következőképp szól: A Ninivében élő Tobit az említett sanyarú állapotában úgy dönt, hogy fiát elküldi a médiái Ragesbe azért a *tíz talentum* (kb. 490 kg!) *ezüstért*, amelyet korábban egy ott lakó embernél, bizonyos Gábaelnél helyezett letétbe. Tóbiásnak azonban kellett keresnie valakit, aki majd elkalauzolja őt Médiába, amelyben még sohasem járt. S amilyen szerencséje volt, rendkívüli kísérőre sikerült akadnia, akiről utólag kiderült, hogy nem más mint a *Ráfael* nevű *angyal*, és akit egyenesen az *isten küldött*, hogy segítsen a családon. Mégpedig két vonatkozásban. Egyfelől, hogy segítsen megszűntetni *Tobit vakságát*, másfelől, hogy lehetővé tegye *Tóbiás* sajátos *házasságkötését*. Ezeket a célokat a fiúnak ama *hal* felhasználásával sikerült elérnie, amelyet az angyal tanácsára akkor fogott ki a Tigris folyóból, amidőn Média felé mentek. *Ráfael* javaslatára *Tóbiás* fölívágta a halat, és kivette a szívét, a máját s az epéjét, mivel az isteni küldött szerint ezek igen hasznos dolgok. „Ha *elégetik* a hal *szívét és máját* — mondta neki *Ráfael* —, a *démon* vagy gonosz szellem gyötörte férfi vagy nő előtt füstölnek vele, mindenféle rossz nyavalya örökre *elmúlik*, még nyoma sem marad. Ami meg az *epét* illeti, az meg *szemkenőcsnek* jó: ha valakinek fehér foltok vannak a szemén, csak rá kell fújni a foltokra, és meggyógyul.” (6,8–9.)

Mint az összefüggések sejtetni engedik, a történet szerint a hal *epéje* majd arra szolgál, hogy vele *Tóbiás megszüntesse apja vakságát*. Hazatérése után, később sikerült is látóvá tennie Tobitot. De vajon *hol* lehet és kell alkalmazni a hal *szívét és máját*? Miként a Bibliából kiderül, a médiái Ekbatanában. Mégpedig annak érdekében, hogy *feleségül* vehesse egy *Ráguel* nevű férfi különös leányát, *Sárát*. A különösséget e nő kapcsán az jelenti, hogy az apja mostanáig összesen *hétszer* adta férjhez, ám minden esetben eredménytelenül, mert mindegyik férj azonnal meghalt, midőn

belépett a nászszobába. S vajon mi okozta e sorozatos tragédiákat? Állítólag egy *démon*, aki szerette Sárát, és ezért őt nem pusztította el, viszont megölte a férjeket, akik a kedveltjéhez közeledtek. Ily előzmények után érthető, ha Tóbiás féltette az életét, és — hiába tanácsolta neki Ráfael — nem akarta feleségül venni a korábbi „férjei”-re halált hozó hölgyet. Miután azonban az angyal fölvilágosította, hogy a démon el lehet pusztítani, és így a leendő férjet már nem fenyegeti a halál réme, Tóbiás rászánta magát a házasságkötésre. Ráfael a démon megölését illetően a következő módot ajánlotta neki: „A démon miatt ne aggódjál. Tudom, hogy ma éjjel feleségül kapod a lányt. Ha belépsz a nászszobába, fogd a *hal máját és szívét*, és tégy belőle a *füstölőben* levő parázsra. A füst majd szétterjed, a *démon* megérzi a szagát és *elmenekül*, többé nem kell félni, hogy találkozik vele az ember a lánynál. Aztán mielőtt egyesülnétek, előbb mindketten imádkozzatok. Kérjétek az ég Urát, hogy ajándékozzon meg benneteket kegyelmével és oltalmával. Ne félj, hiszen öröktől fogva neked szánták, neked kell ma megmentened. Veled tart majd, s biztosan tudom, hogy lesznek tőle gyermekeid, akik olyanok lesznek majd neked, mint a testvérek. Ne tétovázz!” (6,16–18.)

Mikor később a két utas megérkezett Ekbatanába, Tóbiás az apjával rokon nemzetségből származó Rágueltől nyomban feleségül kérte és kapta Sárát. Mivel aztán a nász előtt a hal májának és szívének elégetésével örökre száműzte Sárától a démon, immáron mi sem állt sikeres házassága útjában. Azon idő alatt pedig, amíg ő boldog mézesheteket élt át ifjú nejével, Ráfael a távolabb fekvő Rágesbe ment, és elhozta neki onnét Gábaeltől az apja által az ő számára letétbe helyezett 10 talentum ezüstöt. Majd az ifjú pár és az angyal — a feleség hozományának felét is magukkal vive — útnak eredtek, hogy Ninivébe menjenek. Oda megérkezve, Tóbiás a hal epéjével bekente apja szemét, amelyről rövid időn belül leoldódott a látást akadályozó hártya (11,10–13). Majd Tobit — igen boldog lévén fia szerencsés hazaérkezése, házasságkötése, valamint saját látóképeségének visszanyerése miatt — nagy vendégséget rendezett: „Azon a napon Ninivében minden zsidó ünnepelt. . .” (11,17). Tóbiás pedig, miután a szülei meghaltak, és őket eltemette — apja végakarátának eleget téve —, Médiába költözött, és ott Ekbatanában, az apósánál lakott. A Biblia szerint 117 évesen halt meg, és megérte Ninive i. e. 612-ben bekövetkezett pusztulását.

Néhány megjegyzés a fentebb elmondottakhoz: 1) Úgy vélem, hogy a Tóbiás-könyv ismertetett történései világossá teszik számunkra, hogy a zsidó vallás és a protestantizmus miért nem vette föl a maga kánonjába ezt

az iratot. 2) Mint előljáróban említettem, ennek a könyvnek a szerzője igen önkényesen kezeli a történelmi, földrajzi tényeket; másként fogalmazva: nem ismeri a zsidóság múltját. 3) Eleven fantáziájára utal, hogy írása két főhősének valószínűtlenül hosszú (112, ill. 117. esztendő) életkort tulajdonít. 4) Az egész könyvet a jeruzsálemi Jahve-kultusz szelleme, az e valláshoz való ragaszkodás kötelezettségének az óhaja hatja át, ami arra utal, hogy ezt az iratot a szerzője az említett kultusz szolgálatában fogalmazta meg. 5) Miként az ismertetésből nyilvánvaló, az északi zsidó államból Asszíriába áttelepített zsidók nem rabszolgák, hanem szabad emberek voltak, akik akadálytalanul tevékenykedhettek. Erre nem csupán Tobit és Tóbiás életútja utal, hanem az is, hogy az előbbi unokaöccse, Achikár Aszarhaddón asszír király idején főpohárnok, pecsétőr, kancellár és az államkincstár vezetője volt. 6) S végül egy kérdés: Vajon miként tehetett szert Tobit arra a hatalmas, kb. 490 kg súlyú ezüstkincsre, amelyet a médiái Rágesben Gábael nevű rokonánál helyezett letétbe, s amelyet fiának az utóbbi házasságkötésekor adatott át? Valószínűleg úgy, hogy mint Szalmaneszár „bevásárlója” (1,13–14), aki a királynak sok mindent vásárolgatott Médiában, némiképp a saját zsebére is dolgozott. Ha e feltevés igaz, akkor nem csupán az ezüstkincs eredetére lelünk magyarázatot, hanem arra is, hogy ezt a nagy értéket miért nem vitte Ninivébe, és miért látta jobbnak a megszerzés színhelyén, Médiában letétben hagyni.

JUDIT ÉS HOLOFERNESZ

A másik említett deuterokanonikus könyv, amely *Judit* nevét viseli, szintén sajátos alkotás. Ez sem tanúskodik a zsidóság múltjának és az Ótestamentumban szereplő egyéb népek történelmének alapos ismeretéről. Hogy mennyire nem, azt mutatja a következő tény: szerzője a déli zsidó állam, Júda polgárainak a *babiloniai fogságból* való *hazatérését* (i. e. 537) korábbra teszi, mint e polgároknak a Babilóniába történt áttelepítését (i. e. 587): 4,2–3; 5,18.

Maga a könyv, amely egy *zsidó nő*, *Judit* különös cselekedetéről szól, a mondanivalóját sajátos történelmi eseményekhez köti. Az utóbbiak azzal kezdődnek, hogy *Nabukodonozor* asszír (?) király (ténylegesen babilóniai uralkodó: i. e. 605–562) háborút akar indítani az Ekbatanában székelő *méd* uralkodó, *Arfaxád* ellen. Mivel azonban a méd hatalom igen erős, és fővárosát rendkívül jól kiépített vérendszer óvja, követeket küld különfé-

le népekhez, hogy azok az ő oldalán vegyenek részt a hadi vállalkozásban. A fölszólított államok azonban nem hajlandók eleget tenni követelésének, és így (i. e. 588-ban?) egyedül a saját csapataival kénytelen megtámadni Médiát, amelyet sikerül legyőznie. Ezt követően aztán úgy dönt, *büntető hadjáratot* indít azon országok ellen, amelyek nem segítették őt a médekkel vívott háborújában. Állítólag 132 000 fős hadsereggel és *Holofernesz fővezér* alatt kezdődik el (i. e. 587-ben?) az a hadjárat, amely *Júda megsemmisítését* is célozza. Maguk a zsidók rettegnek Nabukodonozor csapataitól, mivel az utóbbiak a hadjárat során már számos országot elfoglaltak, sok várost és templomot leromboltak. Főként pedig az ijesztő számukra, hogy az asszír (?) király — állítólag — eltörli minden nép vallását, és önmagát tisztelteti *istenként* (3,8; 6,2). Épp ezért a júdaiak önmaguk és „Ur”-uk megóvása érdekében védekezésre készülnek, és megszállják azt a szakadékos, keskeny szorosokkal tarkított hegyvidéket, amelyen az asszír (?) csapatoknak át kell vonulniuk, ha Jeruzsálembe akarnak jutni. A zsidók ellenállási merészségén csodálkozó Holofernesznek, Nabukodonozor fővezérének egy ammonita vezető, *Achior* a következőket mondja: a zsidók mindig győznek ellenségeiken, ha hűek az istenükhöz, és csak akkor szenvednek vereséget, ha eltérnek az „Úr” által kijelölt magatartási módtól, és épp ezért óvjak benneteket e nép megtámadásától, mert ha most istenükkel járnak, szörnyű vereséget mérnek ránk (5,1–21). Az asszírok (?) azonban fölháborodnak Achior javaslatán, és Holofernesz ezt a döntést hozza: az ammonita vezért átviteti a zsidókhoz, és majd az utóbbiak elleni harc közben pusztíttatja el őt is.

Achior egy *Betulia* nevű zsidó városba kerül, és ott beszámol a vele történekről; továbbá arról, hogy Holofernesz hamarosan támadást kezd a város ellen. Az asszír (?) fővezér fel is vonultatja a csapatait, de aztán mégsem indítja meg az ostromot a település ellen, mert a környékbeli országok előjáróitól okos tanácsot kap. A tanács így szól: mivel a zsidók a maguk hegyes vidéke révén sikeresen küzdhetnek a csatásorban támadó ellenséggel, véráldozattal nem járó módon kell bevenni az általuk lakott városokat — köztük Betiluát is. Holofernesz a javaslatnak megfelelően a maga hadseregével az *összes forrást* birtokába veszi, és várja, hogy a *szomjhalál* rémétől fenyegetettek majd önként megadják magukat. A víztől elzárt településeken a ciszternák nemsokára kiürülnek. Betiluában 34 nap múltán válik katasztrófálissá a helyzet. Ekkor a település lakói fölszólítják vezetőiket, hogy a várost adják át prédául az ellenségnek, mert így ugyan rabszolgasorsra jutnak, de az életük legalább megmarad. Követelé-

sükre ezt a választ kapják: tartsanak ki még 5 napig, s ha ez idő alatt „nem érkezik segítség” (7,31), teljesítik a kívánságukat.

A Biblia szerint Betilua lakói jól tették, hogy még vártak településük feladásával, mert *váratlanul segítséget* kaptak. Mégpedig a szóban forgó ótestamentumi irat főszereplőjétől, *Judittól*. Róla a Bibliából az alábbiakat tudhatjuk meg: a férje korábban meghalt, és ő már közel három és fél éve özvegyen élt; a háza tetején külön szobát rendezett be magának; özvegyi ruhát hordott, ágyéka körül szőrzsákokat viselt, és bizonyos jeles napok (szombat, újhold stb.) kivételével állandóan böjtölt. Külön hangsúlyozza az Ószövetség, hogy ez a „*nagyon istenfélő*” asszony „*nagyon szép volt s egész lénye vonzó*” (8,7–8). Ő maga akkor kapcsolódik be a fentebb vázolt hadi események menetébe, midőn tudomására jut, hogy városának szomszálaltól fenyegetett lakói 5 nap múlva valószínűleg átadják az ellenségnek Betiluát. Ekkor beszél a település vezetőivel, és közli velük: őseink mindig csak akkor kerültek bajba, ha eltávolodtak az „*Úr*”-tól, ha emberkéz alkotta isteneket imádtak; most azonban ilyen „bálványimádók” nincsenek közöttünk, és így bizakodhatunk istenünk segítségével. Együtt figyelmezteti városa előjáróit: ha Betiluát elfoglalják az asszírok (?), akkor egész Júda a kezükre jut. Majd így beszél hozzájuk: „Hallgassatok rám! *Olyan tettet viszek végbe*, hogy emlékezete nemzedékről nemzedékre száll népünk fiai körében. Éjszaka álljatok a kapunál, s én szolgálómmal kimegyek. Azokban a napokban, amelyeknek az elmúltával azt ígértétek, hogy átadjátok a várost ellenségeinknek, az *Úr* meglátogatja *kezem által* Izráelt. Ne kérdezzétek, hogy mit akarok tenni. Nem mondom meg nektek, amíg végre nem hajtom.” (8,32–34.)

Ezt követően Judit hazamegy, és a templomban szokásos esti illatáldozat bemutatásának idején hosszan fohászkodik az „*Úr*”-hoz, hogy az segítsen neki a gyűlölt ellenséget tönkretenni. Magát a könyörgést eszavakkal fejezi be: „Adj nekem *csalfa nyelvet*, hogy megsebezsem és összezúzzam azokat, akik kegyetlen tervet szőttek szövetséged ellen, *szent házad ellen*, Sion hegye és a fiaid háza ellen. Add, hogy az egész nép és minden törzs megtudja, hogy *te vagy az Úr*, minden hatalom és erő Istene, és rajta kívül senki más nem oltalmazza Izrael népét.” (9,13–14.) Az ima befejeztével aztán Judit leveti a vezeklő ruhát, az özvegyi öltözetet, megmosakodik, beillatosítja magát, az „öröm ruhájába” öltözik, gyönyörű ékszerekkel díszíti alakját, és az így létrejött esztétikai jelenségről a Biblia megjegyzi: „Olyan szép lett, hogy minden embernek magára vonta a tekintetét, aki csak látta.” (10,4.) Utána a csinosan kiöltözött asszony a

szolgálólányával együtt a városkapuhoz megy, amelyen a helység előjárói kiengedtetik; ő pedig elindul az ellenség felé. Az utóbbi előőrseit, mikor találkozik velük, felszólítja, hogy vezessék *Holoferneszhez*, mert ő, a héber asszony az utóbbinak meg akarja mutatni ama utat, amelyen haladva a fővezér egyetlen ember elvesztése nélkül az egész hegyvidék ura lehet.

Az előőrsök eleget tesznek Judit kívánságának, elvezetik őt Holoferneszhez, akivel az özvegy az alábbiakat közli: 1) *Semmi hazugságot nem mondok.* 2) Ha hallgatsz rám, sikeres leszel a hadi vállalkozásodban. 3) „A mi fajtánkat nem éri csapás, kardnak nincs hatalma rajta, ha nem vétkezik Istene ellen. De *most* — nehogy elűzzék uramat [ti. Holoferneszt] vagy vereséget szenvedjen, őket [ti. a zsidókat] pedig utolérje a halál —, *hatalmába kerítette őket a bűn.* Ám amikor csak bűnös dolgot visznek végbe, mindig magukra vonják Istenük haragját. Mivel elfogyott az élelmük és már a vizet is kimérik, úgy döntöttek, hogy kezet vetnek állataikra. Elhatározták, hogy *elfogyasztják* azt is, amit törvényeivel Isten megtiltott nekik, hogy *ne egyék meg.* Elhatározták, hogy megeszik a *gabona első termését, a bor- és olajtizedet*, amelyet a papoknak adtak és szenteltek, akik Jeruzsálemben Istenünk színe előtt ellátják a szolgálatot, noha a nép közül ezeket senki sem érintheti még a kezével sem. Embereket küldtek ugyanis Jeruzsálembé, hogy mivel az ott lakók is megtették, maguknak is engedélyt kérjenek rá a főtanácstól. De *amikor* az engedélyről értesülnek és élnek is vele, azon a napon a *kezedbe kerülnek*, a vesztükre.” (11,10–15.) 4) Engem az „Isten küldött” hozzád, hogy segítsége révén tudtadra adjam, városom lakói mikor követik el a fölsorolt vétkeket. Te pedig támadj akkor a városra, amelyet el tudsz majd foglalni, s utána én végigkalahauzollak téged egész Júdán, és Jeruzsálem közepén állítom föl a trónodat. (11,16–19.)

Holofernesz tetszését igen megnyerte Judit bölcsessége. Főként pedig a *szépsége*, amelyről már az előőrsök így vélekedtek: „Ki vetné meg ezt a [zsidó] népet, mikor ilyen asszonyai vannak? Már csak ezért sem volna jó akár egyetlen embert is meghagyni közülük. Mert akik életben maradnak, képesek elcsábítani az egész földet.” (11,19.) Fölajánlja neki, hogy az ő pompás étkeit fogyassza, ám az asszony, csupán a szolgálólányával hazulról elhozott „tisztá” ennivalókkal él. Három napon át tartózkodik a katonai táborban, és csak azt kéri, hogy mindennap megfürödhessen a Betilua völgyében lévő vízforrásnál. A negyedik napon aztán fölgyorsulnak az események. Holofernesz *lakomát* rendez, amelyre csupán szolgálait hívja meg. És természetesen *Juditot*, mert vele akar hálni, úgy vélvén:

„Szégyen volna...ránk nézve, ha elengednénk ilyen asszonyt anélkül, hogy együtt lettünk volna vele.” (12,12.) Az asszony enged az invitálásnak, szépen felöltözik, majd megjelenik a sátorban a fővezérnél, aki valósággal esztétet veszti örömeiben, hogy nemsokára övé lesz ez a varázslatos nő. Vágya azonban nem teljesül, mert felajzottságában sokat iszik, és rettentően *berúg*. Mikor kettesben marad a sátorban Judittal, holtrészesen állapokban fekszik, és ekkor az asszony hozzálát titkos tervének a megvalósításához: *Holoferneszt*, népének és az „Úr”-nak az ellenségét saját kardjával *megöli*. Két csapással *levágott fejét* függönybe göngyöli, átadja szolgálólányának. Majd pedig az éjszakában — mintha csak az előző napok szokása szerint imádkozni mennének — elhagyják a tábort, és egy táskában magukkal viszik a fővezér fejét *Betiluába*. Ott nagy örömmel fogadják őket. (A történetek igen megrázzák a Holofernesz által korábban a városba küldött ammonita *Achiort*; olyannyira, hogy áttér a zsidó vallásra, körülmetélteti előbőrét, és végérvényesen Izráel házához csatlakozik. — 14,10.) A levágott fejet pedig kiakasztják a várfal ormára. Majd Judit a következőket mondja a vezetőknek: 1) Virradatkor indítsatok látszattámadást az asszír (?) előőrsök ellen. 2) Cselekedetek híre gyorsan eljut az asszír (?) katonai parancsnokokhoz, akik Holoferneszhez futnak megtudakolni, mit tegyenek. 3) Ám a fővezéri sátorban majd csupán Holofernesz fej nélküli testére lelnek, amitől megrémülnek, és ekkor a zsidók le tudják győzni a teljesen megzavarodott asszírokat (?).

A események pontosan Judit elképzelése szerint alakulnak. Nabukodonozor hadserege teljes vereséget szenved. Katonáit a nekibátorodott zsidók az egész országban megtámadják, és Izráelből egészen Damaszkuszig üzik őket. A különféle dolgaikat pedig zsákmányul ejtik. Judit az általa kapott értékes tárgyakat a jeruzsálemi templomnak szenteli, s Júda fővárosában 3 hónapon át vigadnak a győzelem fölötti örömeikben a zsidók. Holofernesz fejének levágója pedig hazatér Betiluába. S bár sokan kérik nőül, nem hajlandó senki feleségévé lenni. A Biblia szerint 105 éves korában bekövetkezett haláláig özvegyként él.

Így szól Judit ótestamentumi története. Magának ennek az elbeszélésnek azonban van néhány szépséghibája. Ezek a következők: 1) I. e. 590 körül már nem létezik az asszír birodalom. 2) Az utóbbit már i. e. 612-ben együttes erővel megdöntötték a babilóniaiak és a médek. 3) *Nabukodonozor nem asszír*, hanem *babilóniai király*, aki ekkoriban az asszírok és a korábbi asszír főváros, Ninive fölött is uralkodik. 4) Az i. e. 587. évben, amelyben állítólag Juditnak köszönhetően a zsidók világra szóló győzel-

met arattak Nabukodonozor csapatai fölött, ténylegesen az történt, hogy *Nabukodonozor hadserege elfoglalta* a déli zsidó államot, *Judát*; annak fővárosát, Jeruzsálemet a salamoni templommal együtt földig lerombolta; az ország lakosságának jelentős részét pedig fogságba hurcolta, azaz áttelepítette birodalmának más tájaira. 5) A Biblia szerint Judit — mint említettem — 105 éves korában halt meg, és — ugyancsak a Biblia szerint — Izráelt az ő életében, valamint halála után még sokáig nem nyugtalanította semmiféle ellenség (16,23–25). Ez annyit jelent, hogy i. e. 587-től legalább 100 esztendőn át békét élveztek Júda lakói. 6) Ám a Judit-könyv ezen állításaival szemben az igazság az, hogy i. e. 587-et követően nem lehetett béke Júdában, hisz maga *ez az állam ekkortájt már nem is létezett*, amit a Biblia történeti könyvei egyértelműen tanúsítanak (v.ö.: 2 Kir. 25., 2 Krón. 30. és Ezsdrás 1. rész). 7) Furcsállhatjuk, hogy *Judit*ről, erről az állítólag roppant nagy hőstettet végrehajtó szépasszonyról *mit sem tudnak* az Ószövetség most zárójelben felsorolt iratai.

Az említett tények miatt azt kell mondanunk, hogy Holofernesz állítólagos lefejezője nem más, mint a *képzelet terméke*. S Judit révén a bibliai szerző a maga népével éppen azt „érette el”, aminek pont az ellenkezője zajlott le a valóságban. Ettől azonban a szép betilui özvegyasszony alakja még a *népért* és az *istenért minden áldozatra kész nő* példaképeként élhet a későbbi idők emberének tudatában.

ESZTER ÉS A PURIM ÜNNEPE

A korábban említett, sajátos történeteket elbeszélő ótestamentumi könyvek közül a harmadik *Eszter* nevét viseli. Maguk azok az események, amelyekről ez az i. e. 2. vagy 1. században keletkezett irat szól, a perzsa birodalom fővárosában, *Szuszában* játszódnak le. Közelebbről tekintve annak a *Xerxésznek* az udvarában, aki i. e. 486 és 465 között uralkodott, s aki i. e. 480-ban hatalmas hadsereggel támadt a szárazföldi görög anyaországra, de Szalamisz szigeténél, majd pedig Plataiainál és a kisázsiai Mükalé-hegyfoknál súlyos vereséget szenvedett a hellénektől.

Mint a Bibliában olvashatjuk, ez a király (akinek tényleges perzsa neve *Khsajarsha*, s akit az Ótestamentum *Ahasvérós* néven emleget) uralkodásának 3. évében (i. e. 484-ben) 7 napon át tartó *lakomát* rendez 127 tartományt átfogó birodalma vezető embereinek. Midőn aztán a 7. napon a király a bortól már igen vidám hangulatba került, embereit elküldi az

ugyanekkor a nőknek lakomát tartó feleségéért. Megparancsolja nekik: vezessétek *Vasti* királynét koronával a fején hozzám, hogy szép termetű nejemet megmutathassam a jelenlévőknek! A feleség azonban *nem* tesz eleget férje óhajának, aki emiatt igen fölháborodik, és megtudakolja a körében levő bölcsektől, miként kellene megtorolni asszonya magatartását. A megkérdezettek a következőket javasolják neki: *Vasti* többé ne jelenhessen meg Xerxész előtt, „*királynéi méltóságát* pedig adja a király *másnak*, nála jobbnak”, mert e birodalomszerte kihirdetendő döntésnek köszönhetően „minden asszony, a legnagyobb és a legkisebb rangú is megadja majd férjének a tiszteletet” (1,19–20).

Az uralkodó a tanács szerint jár el. Aztán megbízottakat küld szét országa különféle részeibe, hogy Szuszába gyűjtsék az összes szép termetű szűz leányt, mert ő az utóbbiak közül a neki leginkább tetszőt kívánja megtenni *Vasti* helyett királynévá. Az összetoborzott hajadonok közé bekerül az apátlan-anyátlan árva *Eszter* is. Ez a jó alakú, szép arcú szűz azonban unokabátyja, az őt leányává fogadó *Mardokeus* (Mordokaj) parancsára *elhallgatja*, hogy ő *zsidó származású* (2,10). Később, 12 hónapi előkészítést követően aztán a hajadonoknak ki kell szolgálniuk a király szexuális igényeit. Ebből a szempontból maga *Eszter* is sorra kerül, s ő az, aki az összes hölgy közül leginkább megnyeri az uralkodó tetszését. Épp ezért Xerxész az ő *fejére* helyezi a királyi *koronát*, és *Vasti* helyett őt teszi még *királynévá*.

A történetekbe most újabb személyek kapcsolódnak be. Egyfelől *két háremőr*, aki merényletet tervez Xerxész ellen, s akinek gyilkos tervét *Mardokeus leleplezi*. (Ez a leleplezés az események alakulásában később majd fontos szerepet játszik.) Másfelől bizonyos *Hámán* (Ámán), akit az uralkodó a maga első számú vezetőjévé tesz, s aki előtt épp ezért az emberek térdet hajtanak, s leborulnak. Kivéve *Mardokeust*, aki ismételt figyelmeztetések ellenére sem hajlandó eleget tenni e perzsa szokásoknak. Mikor pedig kérdőre vonják, arra hivatkozik, hogy az ő népénél csupán az isten előtt szokás térdet hajtani és leborulni. Emiatt Hámánt előnti a düh, és arra törekszik, hogy Mardokeussal együtt *minden zsidót kipusztítson* Xerxész birodalmából. S hogy mikor kerüljön sor a szörnyű mészárlásra? Ezt *pur*, sorsvetés útján az év 12. hónapjára jelölteti ki. Terve végrehajtásához azonban szüksége van a *király beleegyezésére*, amelyet az uralkodótól a következő indoklással szerez meg: „Van *egy nép*, amely elszórtan és *elkülönülten él* a népek között birodalmad minden tartományában. *Törvényeik különböznek* minden más népétől, és a király törvé-

nyeit sem tartják meg. Nem helyes, hogy nyugton hagyja őket a király! Ha a király jónak látja, adja írásba, hogy *el kell pusztítani őket*, én pedig tízezer talentum ezüstöt [??] mérek ki a tisztviselők kezébe, hogy vigyék a királyi kincstárba.” Az uralkodó elfogadja Hámán javaslatát, átadja neki a rendelkezés hitelesítése céljából a pecsétgyűrűjét, majd így szól hozzá: „Az ezüst maradjon a tied, a *néppel* pedig tedd, *amit jónak látsz*.” (3,8–11.)

Megszerezvén az uralkodó engedélyét, Hámán hozzálát a zsidók kiirtásának az előkészítéséhez. I. e. 474-ben, az év első (Niszán nevű) hónapjában a birodalom minden részébe királyi parancsot küld, hogy „egyetlen napon, a tizenkettedik hónap, vagyis az *Adár hónap tizenharmadikán* pusztítsanak el, *gyilkoljanak le* és semmisítsenek meg *minden zsidót*: ifjakat és öregeket, gyermekeket és nőket egyaránt, vagyonukat pedig zsákmányolják el.” (3,13.) Magát a döntést Szuszában is kihirdetik, és a zsidókat páni félelem fogja el mindenütt. Maga *Mardokeus* megszaggatja a ruháját, zsákruhába öltözik, hamut szór a fejére, hangosan jajveszékkel, és elmegy a királyi palota kapujához. Innét tudatja *Eszterrel*, hogy milyen döntés született a zsidóság sorsáról, és fölszólítja őt, menjen be az uralkodóhoz, s eszközölje ki annál népe megmentését. A királyné azonban vonakodik Xerxészhez bemenni, mert az udvari szokások szerint a háremhölgyek csak hívásra látogathatják meg az uralkodót, és ha invitálás nélkül jelennek meg nála, sorsuk a halál — kivéve azt az esetet, ha megjelenésükkor a király (kegyelme jeléül) kinyújtja feléjük *aranypálcáját*. A féltő Eszter — Mardokeus fenyegetésének a hatására — néhány nap múltán — bár nem hívják — rászánja magát Xerxész meglátogatására. Szerencséje van. Az uralkodó nemcsak hogy nem öleti meg, hanem szeretettel bánik vele. Megkérdi tőle, *mit kíván*, s azt mondja neki: ha akarja, még a fél országot is megkaphatja. Eszter azonban egyelőre hallgat igazi szándékáról. Most csak azt kéri az uralkodótól, hogy az — *Hámánnal együtt* — menjen el a ma esti lakomájára. Holnap pedig meg fogja mondani a királynak, hogy mit kíván. Az asszony óhajának eleget téve Xerxész — Hámánnal együtt — résztvesz az asszony lakomáján. Ám Eszter még mindig nem közli vele, hogy mit akar tőle, hanem csak azt kéri, hogy Hámán társaságában a következő napon is jelenjék meg az újabb lakomáján. A király hajlandó erre.

Közben *Hámán* rövid időn belül végezni akar a királyi palota előtt tartózkodó *Mardokeussal*, mert képtelen elviselni, hogy ez az ember nem hódol őelőtte. Barátainak dühösen panaszkodik, mily gazdag, nagyhatalmú ember ő — ezt az is bizonyítja, hogy Eszter királynétól a mai és holnapi

lakomára Xerxészen kívül csupán ő kapott meghívást —, ám mindez semmit sem ér neki addig, amíg Mardokeus a királyi udvarban van. A kesergését hallgatóktól aztán a következő tanácsot kapja: csináltass egy 50 könyök (25 m) magas fát, reggel pedig mondd meg az uralkodónak, hogy akasszák fel rá Mardokeust; ha aztán ez megtörtént, holnap vidáman mehetsz a lakomára.

Hámán el is készítteti az akasztófát, ám végül is nem az általa kiszemelt áldozat, hanem ő maga pusztul el. Dehát miként vezetnek az események a gyilkos szándékú Hámán halálához? A következőképpen: A *második* királynéi lakoma előtti éjszaka Xerxészt kerüli az álom, és ezért a „nevezetes történetek könyvé”-ből olvastat el magának részleteket. Véletlenül sorra kerül egy olyan följegyzés is, amely azt írja le, hogy korábban *Mardokeus óvta meg a király életét*, midőn leleplezte a két háremőr összeesküvését. Ezt a történetet hallván, az uralkodó a jelenlévőktől megkérdezi: milyen kitüntetést és méltóságot kapott e cselekedetért Mardokeus? A válasz: semmilyen! Xerxészt bántja ez a tény, és az épp odaérkező, s a Mardokeus halálos ítéletét kieszközölni akaró *Hámántól* az alábbit tudakolja: „Mit kell tenni azzal az emberrel, akit ki akar tüntetni a király?” (6,6.) A megkérdezett, mivel azt hiszi, hogy róla van szó, részletesen felsorolja a tennivalókat: az illetőnek királyi öltözetet, lovat adjanak, tegyenek a fejére uralkodói koronát, lovagoltassák végig a város terén, és ezt kiáltsák előtte: „Így tesznek azzal az emberrel, akit a király ki akar tüntetni.” (6,9.) És Hámánt most rettenetes meglepetés éri, mert Xerxész a következőt parancsolja meg neki: siess, hozd az öltönyt és a lovat, amelyről beszéltél, és tégy az említett módon a zsidó *Mardokeussal*!

A porig sújtott Hámán ezt követően megy el Eszter *második* lakomájára, amelyen a királyné — Xerxész ismét feltett kérdésére válaszolva — most már megmondja, mi az óhaja. Azt kívánja, hogy az uralkodó adja neki azt a népet, amelyet el akarnak pusztítani. Xerxész, aki mit sem tud Eszter *zsidó* voltáról, fölháborodottan tudakolja tőle: „Ki az, és hol van az, aki arra mer gondolni, hogy ilyet tegyen?” (7,5.) Midőn aztán meghallja a választ — ez a gonosz *Hámán* a mi ádáz ellenségünk —, akkor dühösen kimegy a palota kertjébe. Hámán pedig, aki tisztában van vele, hogy az uralkodó ki fogja végeztetni, a kereveten ülő Eszternek könyörög az életéért. A kis idő múltán visszatérő Xerxész azt látja, hogy maga Hámán is odaborult Eszterhez a kerevetre, és arra gondolván, hogy meg akarja erőszakolni még a feleségét is, azonnali elpusztítása mellett dönt.

Az egyik háremőr javaslatára aztán azon az 50 könyök magas akasztófán végzik ki, amelyet ő Mardokeus elpusztítása céljából állíttatott fel.

Ezt követően Mardokeus kerül Hámán funkciójába (10,3). Eszter pedig arra kéri az uralkodót, hogy *vonják vissza* a zsidók legyilkolására vonatkozó, még Hámán által kierőszakolt királyi rendeletet. Xerxész enged a kívánságnak, és azt mondja a két unokatestvérnek, hogy a zsidók dolgában cselekedjenek a saját belátásuk szerint. Ők aztán az év 3., Sziván nevű hónapjában futárokkal leveleket küldenek az uralkodó nevében a birodalom minden tartományába. S ami igen meglepő, ezek a levelek így szólnak: „...megengedte a király, hogy az egyes városokban lakó *zsidók* összegyűljenek életük védelmére, sőt hogy *elpusztíthassák, legyilkolhassák és megsemmisíthessék* a népeknek és tartományoknak *velük szemben ellenséges erőit* a gyermekekkel és asszonyokkal együtt, vagyonukat pedig zsákmányként elvehessék.” (8,11.) A levelek egyúttal azt is előírják, hogy e történeteknek a 12., Adár nevű hónap 13-án kell lezajlaniuk. A mostanáig a haláltól rettegő zsidók a királyi rendelet hatására örülnek, vigadnak, lakomáznak és ünnepelnek. Az ország lakosai közül sokan vallásilag zsidókká lesznek, mert elfogja őket az Izráel fiaitól való rettegés. És úgy látszik, a rettegésük indokolt, mert Adár 13. napján 500, 14. napján pedig 300 ellenségüket ölik meg — a semmiféle vagyonhoz nem nyúló — zsidók csak Szuszában. Xerxész engedélye alapján a birodalom különféle részeiben pedig 75 000 ellenségüket pusztítják el a szuszai vérengzés első napján. A gyilkolás műveletét *Adár 13-án* befejezve, az ellenségtől e napon megszabadulva, a „*vidéki*” zsidók a következő napot, tehát *Adár 14-ét* az evés és az ivás, az öröm, a *purim* ünnepévé teszik. A *szuszai zsidók* viszont csupán a szóban forgó hónap 14-én végeznek ellenségeikkel, és ezért ők egy nappal később, csak *Adár 15-én* ülik meg a purimot, mint *megszabadulásuk ünnepét*.

Az Ótestamentum szerint — talán Eszter kívánságára: 9,32 — Mardokeus parancsolja meg a zsidóknak, hogy a most ismertetett megszabadulásuk emlékére minden esztendőben tartsák meg a purimot. E férfiú „...leveleket küldött mindazoknak a zsidóknak, akik Ahasvérós király tartományaiban laktak közel vagy távol, és kötelezővé tette számukra, hogy tartsák meg az Adár hónap *tizennegyedik és tizenötödik napját évről évre*. Mert ezek azok a napok, amelyektől kezdve a zsidók nyugton lehettek ellenségeiktől, és ez az a hónap, amelyben bánatuk örömmre és gyászuk ünnepre fordult. Tegyék azokat az evés-ivás és az öröm napjaivá, amikor

egymásnak ajándékokat, a szegényeknek pedig adományokat küldenek.” (9,20–22.)

Fentebb, amikor *Tóbiás* és *Judit* történetét tárgyaltam, befejezésül mindkét esetben szükségesnek tartottam, hogy néhány megjegyzést tegyek. Úgy vélem, hogy most, az *Eszter-könyv* ismertetése után is fel kell hívnom a figyelmet bizonyos dolgokra, amelyek a következők: 1) A szóban forgó bibliai irat a lényegyet tekintve *nem vallási* munka, és főként nem a jeruzsálemi központú Jahve-kultusz kifejezője. 2) A zsidók perzsiai megmenekülésével talán elsődlegesen ama *purim-ünnep* keletkezését igyekeznek megmagyarázni, amely a zsidóság farsangi ünnepe, s amelynek eredete a múlt homályába vész. 3) A könyv azon állítása, hogy a perzsák — Xerxész és Hámán — *el akarják pusztítani* a zsidókat, *hihetetlenül* hangzik. Hogy miért? Nos, azért, mivel királyaik — talán az Egyiptomot meghódító Kambüszész kivételével — rendkívül *türelmesek* a többi nép vallásai és istenei iránt. Mutatja ezt az, hogy a babilóniai fogságból Nagy Kürosz hazaengedi a zsidókat Júdába, és visszaadja nekik a Nabukodonozor által a salamoni templomból elrablott kincseket. Továbbá az is, hogy az említett uralkodó hozzájárul a második, csupán a Dareiosz uralma alatt elkészülő második jeruzsálemi szentély felépítéséhez. 4) A bibliai szerző igen szabadon csapongó fantáziájának a kifejeződése az a mese, amely szerint Xerxész csak úgy egyszerűen a *szép szűzek közül* választ magának *feleséget* a szélnek eresztett Vásti királyné helyett. 5) Egyébként is Xerxész neje nem Vásti és nem is Eszter, hanem — mint Hérodotosz közli — *Amésztrisz* volt. 6) Az *Eszter-könyv* azt állítja, hogy Mardokeus *Júdából* került el Szuszába i. e. 597-ben, akkor, amidőn a déli zsidó állam utolsó előtti királyát (Joákin, Jójákin, Jekóniás) Nabukodonozor Babilónba vitette. Ez pedig azt jelenti, hog Mardokeus Xerxész uralkodásának a kezdetén (i. e. 486-ban) már jóval túl volt a 100 éves koron. Nem is szólva arról, hogy a zsidók állítólagos megmenekülését (az i. e. 474-es esztendő) követően még elég sokáig tevékenykedett. Mivel az elmondottak figyelembe vételével azon eredmény adódik, hogy Mardokeus kb. 140 évet élt, ezt az időtartamot valószínűtlennek, a szerzői képzelet szüleményének kell tartanunk. 7) A családról szóló fejezetben láthattuk, hogy a zsidóknak tilos az idegenekkel való házasságkötés és a nemi kapcsolat. (Judit pl. kényszerűen ügylet rá, hogy tiltott ételek fogyasztása és Holofernesszel folytatott szexuális aktus révén ne „szennyezze be” magát!) Épp ezért meglepő, hogy Mardokeus Esztert a *perzsa* királyhoz adja *feleségül*. Persze, tettét mentheti az, hogy ily módon sikerült megakadályoznia a zsidók kiirtását.

8) A történészek *nem* birtokolnak oly adatot, amely szerint Xerxész idején Perzsiában *el akarták pusztítani* a zsidókat. S arról sincs tudomásunk, hogy az uralkodó engedélye alapján a *zsidók ölték meg* több mint 75 000 ellenségüket. 9) Mardokeus és Eszter aligha történeti személyek, mert babilóniai eredetű nevük egyaránt *csillagot* jelent, és az égi szférára, valószínűleg a Napra és a Holdra utal.

Összefoglalva mindazt, amiről fentebb szót ejtettem, a következőket mondhatom: az egész *Eszter-történet a legendák világába tartozik*, és alapvetően két célt szolgál. Egyfelől magyarázatot akar adni a *purim* nevű ünnep *eredetéről*. Másfelől pedig a jobb jövő reményét igyekszik megerősíteni a sokat szenvedett, hazájából elűzött és szétszórtságban élő zsidókban.

DÁNIEL ELSŐ ÁLOMFEJTÉSE

Az ótestamentumi könyvek közt sajátos arculatával tűnik ki az, amelyik *Dániel* nevét viseli. Ez az i. e. 2. században (167–164 körül) keletkezett munka, amely később igen nagy hatást gyakorol az újszövetségi *apokaliptikus* irodalomra — mindenekelőtt pedig a *Jelenések könyvére* —, abban az időben született meg, amelyben a zsidók a Makkabeusok vezetésével elkeseredett harcot kezdtek az őket elnyomó és erőszakosan hellenizálni akaró IV. Antiokhosz Epiphanész szír király uralma ellen. A zsidóságot a Juditról és az Eszterről szóló könyvekhez hasonlóan arról törekszik meggyőzni, hogy a sorsa jobbra fordul, szebb jövő virrad majd rá. Célját úgy kívánja elérni, hogy népének fiai elé a képzeletszülte Dániel példáját állítja, aki a legrettenetesebb helyzetből is megmenekült az isten segedelmével. Maga ez a könyv főként Dánielről szól, de másokról is beszél el különös eseményeket. Az alábbiakban ezeket veszem sorra.

A régmúltba vetített Dániel-alak története *Nabukodonozor* babilóniai uralkodó idejében játszódik. Ez a király a déli zsidó állam elfoglalását, Jeruzsálem és a salamoni templom lerombolását követően (és némiképp már 10 évvel korábban is) zsidókat telepített át a maga fővárosába. Itt aztán főudvarmesterének, *Aspenaznak* azt parancsolja, hogy „válasszon ki *Izrael fiai közül* királyi vérből való, vagy nemesi származású ifjakat, akiknek semmiféle fogyatékoságuk nincs, hanem szép arcúak, fogékonnyak minden bölcsességre, taníthatók az ismeretekre, megértik a tudományt, és így alkalmasak arra, hogy majd a királyi palotában szolgálatba álljanak” (1,3–4). Nabukodozonor parancsára a kiválasztott ifjakat meg

kell tanítani a káldeusok nyelvére és írására is, hogy 3 évi képzés után majd megfelelően szolgálhassák őt. Az uralkodó bőkezűen gondoskodik a „diákok”-ról, meghagyván, hogy az ő királyi *borát* és *étkeit* fogyasszák.

A kiválasztottak közé 4 *júdai* származású ifjú is bekerül. Ezeket a fiatalokat azonban a káldeusok „átkeresztelik”, és épp ezért mindegyikük *két névvel* szerepel a Bibliában. Az illetők személy szerint a következők (elől áll a zsidó és zárójelben a káldeus nevük): *Dániel* (Baltazár), *Hananjá* (Sadrak), *Misáél* (Mésak) és *Azarjá* (Abédnégó). Közülük *Dániel megtagadja*, hogy Nabukodonozor *ama étkeit és borait* fogyassza, amelyeket számára a „mózesi” tabuk *tiltanak*. A főudvarmester kedveli Dánielt, és arra ösztökéli, engedelmeskedjék a király óhajának, mert ha ők nem esznek, akkor soványabbak lesznek a többi ifjúnál, és ő maga, Aspenaz kerül bajba. A zsidó fiatalember azonban megjegyzi: ettől nem kell félnie abban az esetben, ha a főudvarmester nekik négyüknek megengedi, hogy *zöldségféléket* egyenek és *víz*et igyanak. Aspenaz hallgat Dánielre. Azt adja nekik fogyasztani, amit ők kérnek, és 10 nap elteltével meglepetten tapasztalja, hogy a zsidó ifjak szebbek és kövérebbek, mint ama társaik, akik a király dolgait fogyasztották. Épp ezért véglegesen engedélyezi számukra, hogy csak zöldségeket egyenek, és csupán vizet igyanak. Mindennek köszönhetően aztán később ők mutatkoznak az összes fiatal közül a legalkalmasabbnak arra, hogy az uralkodót szolgálják. S hogy miért? Arról a szóban forgó könyv így nyilatkozik: „Akármit kérdezett tőlük a király, *bölcsesség és értelem dolgában tízszer okosabbnak* találta őket egész *országa minden mágusánál és varázslójánál.*” (1,20.)

A Dániel-történet időbelileg következő mozzanata azzal függ össze, hogy *Nabukodonozor* sajátos *álmot* lát. (Állítólag uralkodásának 2. évében, tehát i. e. 603-ban, amikor még egyáltalán nem hurcolt el Júdából embereket, és így Dánielék sem lehetnek még ott Babilónban!) Mivel ez az álom rendkívüli módon nyugtalanítja, egybegyűjti a király a mágusokat, az igézőket, a varázslókat és a csillagiósokat, hogy *fejtsék meg* neki. A nehéz feladat előtt álló emberek a következő kéréssel fordulnak az uralkodóhoz: „Mondd el az álmodot szolgálidnak, és mi megadjuk a magyarázatát.” A király azonban nem mondja el nekik, mit álmódott, hanem kettős teljesítményt követel tőlük: azt kívánja, hogy a titok tudói fedjék fel az *álmát is*, meg annak *magyarázatát is*. Egyúttal jelzi: ha képesek eleget tenni követelésének, akkor rengeteg jóban részesíti őket; ha viszont nem, akkor kivégezteti mindnyájukat. A csillagiósok így felelnek az uralkodónak: „*Nincs olyan halandó a földön, aki a király kívánságának meg tudna*

felelni. Nincs... olyan nagy és hatalmas király sem, aki ilyen dolgot kérdezett volna mágusaitól, varázslóitól vagy csillagjósaitól. Mert az, amit a király kérdez, igen nehéz. Nincs is más, aki ezt el tudná mondani a királynak, csak az istenek...” (2,10–11.) Ezt követően az uralkodó elrendeli: *végezzék ki az összes babilóniai bölcset* — köztük Dánielt és három zsidó társát is. Midőn azonban *Dániel* megtudja, miért akarják őket elpusztítani, ígéretet tesz Nabukodonozornak, hogy ő — ha kap némi időhaladékat — *megmagyarázza az álmát* (2,16). A következő nap állja is a szavát. Ám nem önerejéből, hanem istene segítségével, aki a Biblia szerint az előző éjszaka látomásban leleplezte neki a király álmát. Maga az utóbbi egyébként egy *hatalmas szoborral* volt kapcsolatos, amelynek a feje aranyból, a melle és a karjai ezüsből, a lábai pedig részben vasból, részben cserépből álltak, és amelyet egy lezuhant kő porrá zúzott. Dániel szerint az álom *megfejtése* ez: a jövőben véget ér Nabukodonozor aranykirálysága, s utána majd ezüst-, réz- és vaskirályság fog következni. (Itt talán a már megbukott babilóniai perzsa királyságról, a szerző korában létező makedón utódállamokról és a rohamosan gyarapodó római birodalomról van szó — mégpedig úgy, hogy az író a múltat jövőnek tünteti föl.) Nabukodonozor egyébként — mondja az Ótestamentum — igen hálás volt álma megfejtéséért Dánielnek. Megtette őt Babilón város kormányzójává, a babilóniai bölcsek előljárójává, három barátját pedig, mivel az álomfejtő ezt kérte tőle, fővárosi szolgálatra rendelte.

DÁNIEL TÁRSAI A TÜZES KEMENCÉBEN

A Dániel-könyv *második* története aztán éppen ezzel a *három barát*tal (babilóniai nevükön: Sadrakkal, Mésakkal és Abédnegóval) kapcsolatos. Az Ószövetség szerint ugyanis Nabukodonozor csináltatott egy hatvan könyök (30 m) magas és hat könyök (3 m) széles *aranyszobrot*, amelyet Babilón városában állíttatott föl. Majd megparancsolta, hogy a birodalmában élő összes népek istenséggént tiszteljék a szobrot. Egyúttal azt is kijelentette, hogy az engedetlenkedőket *tüzes kemencében elégetik*. Mint az Ótestamentum mondja, mindenki imádni kezdte a szobrot. *Kivéve Dániel három barátját*. Épp ezért őket azonnal az uralkodó elé vitték, aki megfenyegette őket: ha nem borultok le és nem hódoltok az aranyszobor előtt, azonnal bedobnak benneteket a tüzes kemencébe! Sadrak, Mésak és Abédnegó azonban nem voltak hajlandók a „bálványimádás”-ra, mivel

ők a maguk sajátos istenét tisztelték. A királynak ekkor eltorzult a dühtől az arca, és elrendelte: a szokásosnál *hétszerte* erősebben befűtött kemencébe dobják be a parancsát megtagadó fiatalembereket. Ez meg is történt. S bár azok az emberek, akik a három férfit a tűzbe dobták, a kemencén kívül halálra égtek, maguknak a *behajítottaknak semmi bajuk nem lett*. A Biblia szerint azért nem, mivel *istenük*, akihez még életük árán is hűek maradtak, elküldte hozzájuk a maga *angyalát*, hogy a velük együtt a lángokban sétáló küldöttje révén megmentse őket a pusztulástól. Nabukodonozor, amikor látta a négy személyt épen járni a tűzben (közülük az egyik olyannak látszott, „mint valami Isten”: 3,25), rendkívüli megrázkódtatást élt át. A három zsidó férfit kihívta a lángokból, majd a következőket mondta: „Áldott legyen a Sadrak, Mésak és Abédnegó Istene, mert elküldötte angyalát, és kiszabadította szolgálait, akik benne bíztak. Még a király parancsát is megszegték, és kockára tették életüket, de a maguk Istenén kívül nem tiszteltek egy istent sem, és nem hódoltak előttük. Megparancsolom azért, hogy *aki nem tiszteli* Sadrak, Mésak és Abédnegó Istenét, azt *vágják darabokra*, bármilyen nyelvű népből vagy nemzetből való is, házat pedig tegyék szemétdombbá! Mert *nincs más isten, aki így tud szabadítani*.” (3,28–30.)

NABUKODONÓZOR ÁLMA AZ ÓRIÁSI FÁRÓL

A Dániel-könyv *harmadik* története ismét egy *álommal* és annak megfejtésével kapcsolatos. Magát az eseménysort a Bibliában személyesen Nabukodonozor beszéli el. Mondandóját azzal indítja, hogy miután látott álma megmagyarázására a babilóniai mágusok, csillagjósok stb. nem voltak képesek, *Dániel-Baltazár* tárta fel annak értelmét. A király a következőt álmodta: hatalmas, *égig érő fa* nőtt ki a föld közepéből; rengeteg élőlénynek nyújtott táplálékot és menedéket; ám az égből egy angyal szállt le, aki megparancsolta, *vágják ki a fát*, csupán a tövét és a gyökérzetét hagyják meg; boruljon el emberi elméje, csak állati tudata maradjon meg; maradjon ez így hét időszakon át: „Hadd tudják meg az élők, / hogy a Felséges uralkodik / az emberek királysága fölött: / annak adja, akinek akarja, / és a legalacsonyabb embert is / trónra emelheti.” (4,14.)

Dániel, hallván az álmot, megrémül az általa benne keltett gondolataitól, de azért Nabukodonozornak elmondja az álom jelentését: a fa te magad vagy, uram, aki hatalmas lettél, s akinek birodalma elér a föld

széléig; az angyal pedig azt fejezi ki, hogy száműzött leszel hét időszakon át, míg el nem ismered, „a Felséges uralkodik az emberek királysága fölött, és annak adja azt, akinek akarja” (4,22); ha ezt belátod, akkor ahogy a levágott fa meghagyott törzse kihajt, ugyanúgy te is visszakapod a hatalmat.

Az ismertetett események — mondja a Biblia — később meg is történtek Nabukodonozorral. El pedig — 12 hónap múltán — akkor kezdődtek, amidőn az uralkodó egy alkalommal a babilóni királyi palota tetején sétált, és a látványt csodálva önelégülten így szólt: „Ez az a nagy Babilon, amelyet én építettem királyi székhellyé hatalmam teljében, fenségem dicsőítésére!” (4,27.) Ezt követően (állítja a Dániel-könyv) állattá változott Nabukodonozor, fűvet evett, mint az ökrök, szőre oly hosszú lett, mint a sasnak a tolla, körmei helyére pedig olyan hosszú karmok nőttek, amilyenek a madaraknak vannak.

A hét időszak elteltével a király megértette, hogy a „Felséges” (a Biblia szerint az isten, a menny — valóságosan a bizonytalanság) uralkodik mindenben, hogy az emberek, a királyok az ő hatalma alatt vannak, és ezért visszakapta uralmát, visszatért dicsősége. Nabukodonozor erről így beszél: „Az udvari emberek és a főurak fölkerestek engem, visszahelyeztek királyságomba, és még nagyobb hatalomra jutottam.” (4,33.)

BÉLSACCAR KIRÁLY ÉS A TITOKZATOS ÍRÁS

A Dániel-könyv *negyedik* története arról szól, hogy *Bélsaccar* (Baltazár) király, Nabukodonozor fia nagy lakomát rendezett. Ez alkalommal aztán a sok elfogyasztott bor hatására istentelenséget akart elkövetni. Azt tette ugyanis, hogy elővette azokat az arany- és ezüstedényeket, amelyeket apja a Salamon építette jeruzsálemi templomból raboltatott el, és vendégseregével együtt belőlük kívánt iszogatni. Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, különös dolog történt: „Egyszerre csak egy *emberi kéz ujjai* tűntek fel és *irni* kezdtek a királyi palota festett falára...” Az uralkodó az ismeretlen írástól megrémült, és azonnal hívatta a bölcseit, hogy fejtsék meg a jelentését. Ám a szöveget elolvasni és az értelmét föltárni most is *csupán Dániel* volt képes. Szerinte az írás így szólt: „*mené mené tekél ú-parszin.*” A benne szereplő szavak magyarázata pedig — mondja a zsidó bölcs Bélsaccarnak — ez: „A *mené* azt jelenti, hogy *számba vette Isten királyságodat*, és *véget vet annak*. A *tekél* azt jelenti, hogy *megmért téged*

mérlegen, és könnyűnek találta. A perész azt jelenti, hogy *felosztotta királyságodat*, és a *médeknek* meg a *perzsáknak adta.*” (5,25–28. — Az idézett szöveg szavaiban egyes kutatók *súlymértékeket* jelölő kifejezéseket vélnek fölismerni, és *mené* helyett *minát*, a *tekél* helyett *sékelt*, az *ú-parszin* vagy *parszin* helyett *két fél minát* olvasnak.) A Dániel által ismertetett jövő eseményei aztán igen hamar elkezdődtek, mert a káldeus királyt, Bésacart még azon az éjszakán megölték.

DÁNIEL AZ OROSZLÁNOK KÖZÖTT

Mint fentebb láttuk, a hozzá mindenekfelett hű három zsidó férfit az istenség megmentette Nabukodonozor idejében attól, hogy elpusztuljanak a tüzes kemencében. Hasonló jellegű csodás eseményről „számol be” a Dániel-könyv *ötödik* története is, amely végső soron magával az irat főhősével kapcsolatos. A történet a következőképpen szól: A Babilónt meghódító (?) méd *Dareiosz* (Dárius) — akit a szóban forgó írás szerzője Nagy Kürosz helyett szerepeltet Babilón elfoglalójaként — 120 tartománnyá szervezi birodalmát. Mindegyik élére egy-egy kormányzót rendel. Az utóbbiak tevékenységének az irányítására és ellenőrzésére pedig három főkormányzót jelöl ki. Közéjük *Dániel* is bekerül. S mivel ő a benne lakozó rendkívüli lélek révén kiemelkedik az összes vezető közül, Dareiosz őt akarja az egész ország élére állítani. A többi kormányzónak azonban ez nem kedvére való. Mivel aztán Dániel megbízható, szorgalmas, úgy vélik, csak egyetlen módjuk nyílik arra, hogy a legfőbb vezetővé való kinevezését megakadályozzák. Ti. az, ha a megbuktatása céljából Dánielnek a *zsidó istenhez való megingathatatlan ragaszkodását* hasznáják fel. Épp ezért ráveszik a királyt, adjon ki egy rendeletet, amely szerint az elkövetkező 30 napon belül senki máshoz — sem istenhez, sem emberhez — nem fordulhatnak az állam polgárai könyörgéssel, mint *Dareioszhoz*; és ha valaki vét e törvény ellen, akkor az illetőt egy verembe kell vetni, hogy az abban lévő oroszlánok falják fel őt.

Az uralkodó eleget tesz a vezetők kívánságának. Az elkészült rendeletet kihirdetik, ám Dániel mit sem törődik a tilalommal. Hazamegy, és — ahogy egyébként is szokta — házának Jeruzsálem felé nyitott ablakánál naponta háromszor térdén állva imádkozik, s magasztalja istenét. A mind-ezt látó ellenségei máris rohannak az uralkodóhoz, hogy rávegyék őt: a rendelkezését megsértő zsidó férfit azonnal vettesse az *oroszlánok közé* a

verembe. A király azonban kedveli Dánielt, és meg akarja őt menteni. Ám hasztalan az igyekezete, mert a versenytársukat elveszejteni igyekvő kormányzók arra hivatkoznak, hogy a médek és a perzsák uralkodójának a rendelkezését nem lehet megmásítani, azaz Dánielnek nem lehet megkegyelmezni. Így aztán Dareiosz — fájó szívvel ugyan, de — hozzájárul kedveltje megöletéséhez, mondván neki: „A te Istened, akit állhatatosan tisztelsz, szabadítson meg téged!” (6,17.)

Miután Dánielt este bedobták a verembe az oroszlánok közé, és a verem szájára egy követ hengerítettek, nehogy a halálraítélt véletlenül megszökhessék, az érte aggódó Dareiosz bemegy a palotájába, ám képtelen aludni. Böjtöl, nem hál nővel, és virradatkor máris rohan a veremhez. Az ekkor lejátszódó eseményekről a Biblia az alábbi szavakkal számol be: „Így szólt Dánielhez a király: Dániel, aki az élő Isten szolgája vagy! A te Istened, akit te állhatatosan tisztelsz, meg tudott-e menteni az oroszlánoktól? Dániel így felelt a királynak: Király, örökké élj! Az én *Istenem* elküldte angyalát, és az *bezárta az oroszlánok száját*, úgyhogy *nem bántottak engem*. Mert ő ártatlannak talált engem, és téged sem bántottalak meg, ó király, semmivel. Akkor a király nagyon megörült, és kihúzatta Dánielt a veremből. Ki is húzták Dánielt a veremből, és semmi sérülés nem volt rajta található, *mert hitt Istenében*. Ezután a király odavitette azokat az *embereket*, akik *bevádolták* Dánielt, és bedobták őket fiaikkal és feleségeikkel együtt [!] az *oroszlánok vermébe*. Még a verem fenekére sem értek, máris *megragadták őket az oroszlánok*, és összezúzták minden csontjukat.” (6,21–25.)

A csodás történet azzal zárul, hogy Dareiosz — mint korábban a kemence tüzes lángjaitól el nem égő Sadrak, Mésak és Abédnegó esetében Nabukodonozor is — elrendeli: birodalmának „minden tartományában rettegve féljék Dániel Istenét”, mert ő az élő isten, akinek királysága megdönthetetlen, aki „megszabadít, jeleket és csodákat tesz égen és földön.”

ZSUZSANNA ÉS A VÉNEK

A Dániel-könyvből eddig ismertetett történetek három esetben az irat főhősének csodás álom- és titokfejtő, a jövőt előre látó képességéről „tudósítanak”. (Ez a „képesség” teszi alkalmassá Dánielt arra, hogy megmagyarázza Nabukodonozornak a hatalmas szoborról, az óriási fáról szóló álmát, s megfejtse Bélsaccarnak a titokzatos írás jövőre vonatkozó jelentését.) A bemutatott történetek közül kettő pedig azt hangsúlyozza,

hogy a *zsidó istenben való rendíthetetlen hit* mily nagy fontosságú Izráel fiai számára. (Maga ez a hit juttatja Sadrakot, Mésakot és Abédnegót a tüzes kemencébe, Dánielt az oroszlánok közé, de ez a vallásukhoz való hűséges ragaszkodás eredményezi az istenük általi megmenekülésüket is.)

Az a történet viszont, amelyre a Dániel-könyvből az alábbiakban még kitérek, s amely a protestáns Bibliában az irat végén nem szerepel, a maga természetét tekintve radikálisan különbözik az eddig vázoltaktól. Ez a *Zsuzsanna és a vénék* címen emlegetett történet a következőképp szól:

A Júdából Babilónba (Bábelbe) áttelepített zsidók közt élt egy *Jojakim* nevű, igen gazdag férfi, aki a nagyon szép és istenfélő *Zsuzsannát* (a név jelentése: Liliom) vette feleségül. A városban szabadon élő, kereskedő, s az ügyeiket a maguk választotta bírók révén irányító zsidók ennek, a köztük legtekintélyesebb embernek a házánál szoktak összejönni. Történetünk lejátszódásának az esztendejében aztán „a nép két olyan vént tett meg bírónak, akikre ráillett az Úr szava: A vénektől, a bíraktól indult ki Bábelben az igazságtalanság, noha úgy látszott, hogy ők kormányozzák a népet.” (13,5.) A megjegyzés arra vonatkozik, hogy ezek a bírók gyakran megfordultak Jojakim házánál, hogy intézzék a helybeli zsidók peres ügyeit, ám közben valami nem ildomos dolgot akartak elkövetni, s amikor ez nem sikerült nekik, bűnüket még azzal tetézték, hogy aljas módon visszaéltek hivatali hatalmukkal. Miről is van közelebbről szó? Arról, hogy amikor az egyes napokon déltájban a különféle ügyeiket intéző emberek már eltávoztak Jojakim házatól, a szép Zsuzsanna mindig bement sétálni férje gyümölcsös kertjébe, és az őt ismételten látó *bírákban* „*fölgerjedt . . . iránta a vágy*. Eszüket félretették, szemüket meg lesütötték, hogy ne lássák az eget és ne emlékezzenek az igazságos ítéletekre. Mindkettőjüket elragadta a szenvedély, de egyik se mondta el kínját a másiknak. Szégyelltek ugyanis elmondani egymásnak vágyukat, hogy szeretnének együtt hálni vele. Mint akiket nem hagy nyugodni a féltékenység, úgy lesték mindennap az alkalmat, hogy láthassák. Egyszer azt mondta az egyik a másiknak: »Menjünk haza, mert itt az ebéd ideje!« Elindultak és el is váltak egymástól, de aztán csak visszatértek és újra találkoztak. Mivel ennek okát kellett adniuk, *megvallották egymásnak a vágyukat*. Majd közösen megállapodtak, hogy keresik az időpontot, amikor egyedül találhatják.

Lesték hát a kedvező alkalmat. Egy nap aztán történt, hogy *Zsuzsanna* bement a gyümölcsösbe, mint a többi napokon is szokott, de csak két szolgálója kísérte. *Meg akart fürdeni a gyümölcsöskertben*, mert nagy hőség volt. Senki se volt *ott*, csak a *két vén*, akik *elrejtőztek, lesték*. A

lányoknak meghagyta [Zsuzsanna]: »Hozzatok nekem olajat és kenőcsöt. Aztán zárjátok be a kert kapuját, hogy megfürödhessen.« Eleget is tettek [a szolgálók] a parancsnak és bezárták a kert kapuját. Majd a hátsó kapun át kimentek a kívánt dolgokért. Nem is sejtették, hogy a vének benn rejtőzködnek.

Amikor a lányok elmentek, a két vén felugrott, és odafutott hozzá [ti. Zsuzsannához]. Mindjárt azzal kezdték: »Lángol bennünk utánad a vágy. Érts hát velünk egyet, és *légy a miénk!* Különben tanúbizonyságot teszünk ellened, hogy itt volt veled egy ifjú, azért küldted ki a lányokat.« Zsuzsanna felsóhajtott: »Szorongatás vesz körül mindenfelől. *Ha* ugyanis *megteszem*, meg kell halnom; *ha meg ellenkezem*, nem kerülhetem el kezeteket. De mégis *jobb* nekem *ártatlanul kezetekbe* esnem, mint az Úr ellen vétkeznem.« Ekkor Zsuzsanna elkezdett hangosan sikoltozni, de a vének is kiabáltak ellene. Sőt az egyik odafutott a kert kapujához és szélesre tárta. Amikor a háznép meghallotta a nagy kiáltozást a kertben, a hátsó kapun berontottak, hogy lássák, mi történt asszonyukkal. A vének elmondták vádjukat. Erre a szolgák nagyon elszégyellték magukat, mert még sose mondtak ilyesmit Zsuzsannáról.” (13,8–27.)

Másnap *bíróági tárgyalásra* került sor Jojakim házánál. Ezen ott voltak a szóban forgó vének, és a helyszínre hívták a feltűnően szép és csinos Zsuzsannát is, aki lefátyolozottan jelent meg. Majd fölszólították őt, tegye le a fátylat, hogy „*legalább a szépségével jóllakhassanak*”. Ezután előadták a hamis vádjukat arról, hogy Zsuzsanna egy ifjúval szeretkezett, ám ők rajtakapták a házasságtörésen, de — sajnos — a fiatalembert nem tudták elfogni, az megszökött. A gyülekezet pedig hitelt adott a vádjuknak, „hisz a nép vénei és bírái voltak, és *Zsuzsannát halálra ítélték*”. Az ártatlan, a hűséges asszony ekkor fölkiáltott, és így szólt istenéhez: „Örök Isten! Te ismered a titkokat és tudsz mindenről, még mielőtt világra jött volna. Te azt is tudod, hogy hazug módon megrágalmaztak. Nézd, meg kell halnom, noha semmit sem követtem el abból, amit ezek gonoszul rámfogtak.” (13,42–43.)

A történet folytatása szerint aztán az „Úr” meghallgatta a könyörgését, mert az ifjú *Dániel* révén segítséget küldött neki. Épp akkor, amidőn vitték kivégezni. Az istenség által benne fölszított szent lélek készítésére a fiatalember az ölésre kész embereknek a következőt mondta: „Milyen ostobák vagytok, ti, Izrael fiai! Anélkül, hogy *vizsgálatot tartottatok és a tényeket földerítettétek volna*, elítéltétek Izrael egyik leányát. Tartsatok újra ítéletet, mert ezek [ti. a bírák] hamisan tanúskodtak ellene!” (13,48–

49.) A jelenlévők megfogadták Dániel tanácsát. Ő pedig — mint valami eszes nyomozó — rövidesen bebizonyította, hogy a bírák álnokul vádaskodtak. Az igazságot a következőképp hozta napfényre: a két bírót *külön-külön* hallgatta ki, s amikor az egyik azt állította, hogy Zsuzsanna és az ifjú a *mézgafa* alatt, a másik pedig azt mondta, hogy a *tölgyfa* alatt szerelmeskedtek, nyilvánvaló lett a hazugságuk. Gonosz magatartásukért aztán kegyetlen büntetésben részesültek a szexuális vágytól üzött, majd hamisan vádaskodott bírák: „Ekkor az egész gyülekezet hangos ujjongásban tört ki, és áldották az Istent, aki megmenti a benne bízókat. Ezután a két vénre rontottak, mert Dániel a saját szájukból igazolta, hogy hamis tanúságot tettek. Úgy bántak el velük, ahogyan gonoszságukban ők akartak elbánni embertársukkal. Ebben Mózes törvénye szerint jártak el: *meg kellett halniuk*. Az ártatlan vér pedig megszabadult azon a napon.” (13,60–62.)

JÓNÁS PRÓFÉTA A „CETHAL” GYOMRÁBAN

A számos ótestamentumi próféta közül az egyik legsajátosabb egyéniség Jónás volt, akiről a Bibliában nem csupán az ő nevét viselő irat ejt szót, hanem a Királyok második könyve (14,25) és az Újszövetség is (Máté 12,39–41; 16,4; Lukács 11,29–32). Ez a férfiú, akinek a neve *galambot* jelent, a Biblia szerint a Zebulon törzs területén fekvő Gat-Kéferből származott, és Amacja, valamint Uzijja júdai királyok korában, vagyis az i. e. 8. században élt. Ami aztán a nevét viselő könyv olvasóját igazán meglepi, az az, hogy benne elsődlegesen nem a régi zsidóságról, hanem egy idegen városról, az asszír birodalom központjáról, *Ninivéről* van elsődlegesen szó. Maga ez az írás egyébként nem az említett korban született meg, hanem jóval később. Minden valószínűség szerint csak azt követően, hogy a júdai zsidók i. e. 537-ben *már hazatértek* a babilóniai fogságból. Így aztán érthetővé válik számunkra, hogy próféta főhőse miért „jósolhatja meg” az i. e. 612-ben a babilóniaiak által már elfoglalt Ninive pusztulását. Továbbá az is, hogy *Jahvét* miért nem tekinti specifikusan zsidó istennek, hanem minden nép, az *egész világ urának* — a helyzet ugyanis az, hogy Jahvénak, a kizárólagos zsidó istenségnek a képzete a babilóniai fogság idején tette meg a döntő lépést abban az irányban, hogy az univerzum mindenható ura legyen.

Maga a szóban forgó könyv története azzal kezdődik, hogy az „Úr” megparancsolja Jónásnak, a *zsidó* származású férfiúnak: „Indulj, menj

Ninivébe, a nagy városba, és *prédikálj ott*, mert feljutott hozzám gonoszságának híre!” (1,1.) A prófétának azonban egyáltalán nincs ínyére a dolog, és úgy dönt, hogy nem Ninivébe, az asszír birodalom északkeletre fekvő központjába, hanem egészen máshova megy. Egy közelebbről pontosan nem ismert, talán a Földközi-tenger nyugati partvidékén fekvő, Tarsisz nevű városba. Gyorsan hajóra száll, és útnak ered. Ám az „Úr” nagy vihart támaszt, és a hajón tartózkodók kétségbeesnek, hogy elpusztulnak. Rettegnek a tengerészek, istenüket hívják, a hajón lévő dolgokat pedig a vízbe szórják, hogy így az elsüllyedéstől megmeneküljenek. Maga Jónás pedig lemegy a hajó mélyébe, és ott alszik. A kapitány azonban fölébreszti, és így szól hozzá: „Kelj föl, *kiálts Istenedhez!* Talán gondol ránk az Isten, és nem veszünk el!” (1,6.) A hajón tartózkodók pedig — a régi idők bevett szokása szerint — sajátos módon, *sorsvetéssel* kívánják kideríteni szerencsétlen helyzetük okát, és így szólnak egymáshoz: „Gyertek, vessünk sorsot, és tudjuk meg, *ki miatt* ért bennünket ez a veszedelem!” Az ötletet követi annak megvalósítása, s a sorsvetés a tragikus helyzet okaként *Jónást* jelöli meg. Ezután részletesen kikérdezik őt, és midőn nyilvánvaló lesz számukra, hogy a próféta a saját, univerzális hatalomnak tartott istene elől menekül, igen kétségbeesnek. Együttal tőle várnak feleletet arra, mit cselekedjenek a vihar lecsendesedése, azaz életük megmentése érdekében. Jónás ezt mondja nekik: „Fogjatok meg, *dobjatok a tengerbe*, akkor lecsendesedik körülöttetek a tenger! Mert tudom, hogy *énmiattam* támadt ez a nagy vihar rátok.” (1,12.) Az emberséges hajósok azonban nem akarják ezt megtenni, hanem igyekeznek visszajutni a szárazföldre, de a szándékukat nem képesek megvalósítani, mert a tengeren a vihar egyre erősebb lett. Ekkor aztán mégis Jónás óhaja szerint járnak el. Bedobják őt a vízbe, és — csodák csodája! — a *tenger háborgása azonnal megszűnik*.

S mi történik magával Jónással? Talán elpusztul? Szó sincs róla! Az „Úr” ugyanis odarendel *egy halat*, amely lenyeli őt, s amelynek a gyomrában — bármiféle sérülés nélkül — *3 nappalt és 3 éjjelt* tölt el az istene parancsát teljesíteni nem akaró próféta. Itt aztán magába száll, és könyörög az „Úr”-hoz, hogy ha már a tengertől a hal révén megmentette az életét, tegye lehetővé a halból való kiszabadulását is, mert szeretné látni az ő szent templomát. És íme: a könyörgése meghallgatásra lel, mert az „Úr” parancsára a *hal kiköpi a szárazföldre*. Ám most már eleget kell tennie eredeti küldetésének. Az „Úr” újabb fölszólítására útnak ered, hogy *prédikáljon Ninivében*, amely szintén az isten városa. Mégpedig igen nagy települése, mivel csak *három nap* alatt járható be. Itt az első napon ezt

hirdeti Jónás: „*Még negyven nap és elpusztul Ninive!*” És prédikációjával mindjárt olyan hatást vált ki az Ótestamentum alapvető felfogása szerint „pogány” asszíroknál, amilyent az „Úr” sok prófétája közül egynek sem sikerült elérnie sohasem az istenség „kiválasztott népe”, az ószövetségi zsidóság körében. Magáról erről a hatásról és az ennek láttán a pusztító szándékáról letevő isten megbocsátó döntéséről így beszél a Biblia: „Ninive lakosai. . . hittek Istennek, *bőjtöt* hirdettek, és zsákruhát öltött a város apraja-nagyja. Eljutott ennek a híre *Ninive királyához* is, aki fölkeltrónjáról, levetette magáról díszruháját, zsákruhát öltött magára, és hamuba ült. Azután kihirdették Ninivében a király és a főurak rendeletére a következőket: *Az emberek és állatok, a szarvasmarhák és juhok semmit meg ne kóstoljanak, ne legeljenek, vizet se igyanak!* Öltön zsákruhát ember és állat, kiáltanak teljes erővel Istenhez, és térjen meg mindenki a rossz útról, és *hagyjon fel erőszakos tetteivel!* Ki tudja, talán felénk fordul, és megszán az Isten, lelohad lángoló haragja, és nem veszünk el! — Amikor Isten látta, amit tettek, és hogy *megtértek* a rossz útról, *megbánta* [?] Isten, hogy *veszedelembe akarta dönteni* őket, és *nem tette meg.*” (3,5–10.)

Nagyon érdekes — és egyúttal igen meglepő — az Ótestamentum olvasója számára az, *miként regál* minderre maga Jónás, aki a saját prédikációjával végső soron kénytelen volt előidézni a most vázolt történéseket. Nos, a lezajlott események nincsenek a prófeta kedvére, és megharagszik. Vajon miért? Azért, mivel ő Ninive *elpusztulását* szerette volna, és most szemrehányóan mondja az „Úr”-nak: „*Gondoltam* én ezt már akkor, amikor még *hazámban* voltam! Azért akartam először Tarsisba menekülni, mert tudtam, hogy te . . . *irgalmas Isten vagy, türelmed hosszú, nagy a szereteted,* és még a rosszat is *megbánod.* Most azért, URam, *vedd el az én életemet,* mert *jobb meghalnom, mint élnem!*” (4,2–3.) Az isten azonban, aki úgy „beszélget” az ellene háborgó prófétájával, mint egyik ember a másikkal, megkérdi tőle: „*Igazad van-e, hogy haragszol?!*”

Ezután a Biblia szerint Jónás *kimegy Ninivéből.* A várostól keletre megtelepszik, épít magának egy *kunyhót*, és annak árnyékában várja, mi fog történni az asszír birodalom központjával. Mivel ily módon a prófeta számára már van egy árnyat adó dolog, valamiképp meglepő: az istenség egy *bokrot* növeszt Jónás feje fölé, hogy annak árnyékával megvédje őt a rosszullettől, a Nap sugarától. A prófeta a bokornak igen megörül. Ám másnap virradatkor az isten a bokrot megszúrhatja egy féréggel, s az mindjárt elszárad, és így Jónás árnyék nélkül marad a tűző napon. Nyomorúságát még csak növeli, hogy az égi hatalom a Nap fölkelte után

tikkasztó keleti *szelet* támaszt. Mindennek következtében a próféta *napszúrás* kap, *ámuldozik*, és ismét a halált kívánja, mondván: „*Jobb meghalnom, mint élnem!*” Az „*Úr*” azonban kioktatja Jónást arról, hogy a magatartása helytelen. Megkérdezi őt: „Igazad van-e, amikor haragszol e miatt a bokor miatt?” A próféta így felel: „Igazam van! Haragszom mindhalálig!” Majd az „*Úr*” a következőt mondja megrovólag a dühös Jónásnak: „Te *szánod* ezt a *bokrot*, amelyért nem fáradtál, és amelyet nem te neveltél; amely egy éjjel felnőtt, másik éjjelre pedig elpusztult. *Én meg ne szánjam meg Ninivét*, a nagy várost, amelyben több mint *tizenkétszer tízezer ember* van, akik nem tudnak különbséget tenni a jobb és a bal kezük között? És ott a sok állat is.” (4,9–11.)

Ennyit foglal magában Jónás próféta különös bibliai története, amely képesen a következő fontosabb mozzanatokra szükséges figyelnünk: 1) Az esztelen haragot, a pusztítás vágyát igyekeznünk kell magunkban megfékezni, és az emberi esendőséget látva tudnunk kell másoknak *megbocsátani*. 2) Furcsa, hogy Ninivében a bűnös emberekkel együtt az *állatoknak is bőjtölniük* kell, semmit sem ehetnek, és vizet sem ihatnak. 3) Az is meglepő, hogy az istenséget — aki a késői zsidó vallásban és a kereszténységben mint mindenható, mindentudó, tökéletes, semmiféle módosulásnak alá nem vetett örök hatalom jelenik meg — mennyire *változóként*, a korábbi pusztító szándékát módosítóként, voltaképp egy humánus földi lényként szerepelteti. 4) Arra is érdemes odafigyelnünk, hogy a történet szerint Jónás *okosabb*, mint a saját „mindentudó”, tehát a jövőt is ismerő istene, mert ő már a Ninivébe menése előtt tisztában van vele, hogy az „*Úr*” majd megbocsát a bűnös város lakóinak. 5) Különös sajátossága a szóban forgó elbeszélésnek, hogy a benne szereplő istenség nem a zsidó szeparatizmus, a zsidó etnikum érdekhordozója, hanem *általános humanizmust* testesít meg: számára az erkölcsileg züllött *asszírok* megmentése is fontos. 6) Kötetem olvasójának a figyelmét külön is fölhívom a Jónástörténet egy sajátos mozzanatára. Arra, hogy a Biblia szerint ez a próféta *három nap és három éjjel* volt a hal gyomrában. Vajon miért fontos ezen időbeli adatra koncentrálnunk? Azért, mivel — ahogy korábban már szó esett róla — később az Újszövetség a Krisztus-alak élettörténete kapcsán egy vonatkozásban erre az „adat”-ra támaszkodik. A Máté-evangéliumban az áll, hogy az írástudók és a farizeusok valami *jelt* követelnek Jézustól annak bizonyítékaként, hogy az általa hirdetett dolgok majd be fognak következni. Ő így válaszol a kétkedőknek (12,39–40): „Ez a gonosz és parázna nemzedék jelt követel, de nem adatik neki más jel, csak a Jónás

próféta jele. Mert ahogyan Jónás *három nap és három éjjel* volt a hal [a Károli-fordítás szerint: a „*cethal*”] gyomrában, úgy lesz az *Emberfia* is a föld belsejében *három nap és három éjjel*.” Az említett támaszkodás azonban komolyan sántít! Hogy miért? Mert Jézus, aki az idézett szövegben kijelenti magáról, hogy majd három napot és három éjszakát fog eltölteni a föld gyomrában, az újszövetségi iratok szerint csupán nagypéntek estéjétől húsvétvasárnap hajnalig volt a sírban. Tehát *csupán két éjjelen és egy napon át*, s mindez két dolgot mutat meg számunkra: egyfelől azt, hogy Jézus hajdani létét, élettörténetét az Újtestamentum az Ószövetség részleteit fölhasználva igyekezett igazolni, ill. összeállítani; másfelől pedig azt, hogy a korai keresztény szerzők és az újtestamentumi kánon megalkotói a maguk tevékenysége során korántsem teremtetek logikailag ellentmondástól mentes művet. 7) Érdekességként megemlítek a régi görögség múltjából egy olyan történetet, amely bizonyos értelemben rokontartalmú a Jónásról szólóval. Erre azért térek ki röviden, és azért vetem össze a bibliai elbeszéléssel, mert érzékeltetni akarom, hogy világnézetileg mennyire eltérő módon vélekedik ugyanarról a természeti jelenségről, a tengeren zajló viharról a *vallási* talajon álló *Ótestamentum* és a Mélosz szigetéről származó *ateista* filozófus, *Diagoras*. A hellén történet szerint midőn egyszer Diagorasz *hajón* utazott, pokoli vihar támadt, és az emberek rettegtek az életükért. A vallásos tengerészek úgy vélték, hogy a vihar nem az ember iránt közömbös természeti esemény, hanem azt megtorló szándékkal az *istenek idézték elő*. De vajon ki miatt? — tették föl a kérdést. Az utóbbira aztán így feleltek: azért akarják őket elpusztítani az istenek, mert a hajójukon Diagorasz személyében egy *ateistát* szállítanak! A kétségbeesett tengerészek gyorsan „megfelelő” döntést hoztak: a természetfölötti erők kibékítése, azaz saját életük megmentése érdekében be fogják dobni a filozófust a vízbe. Ám a hajósok vallásossága miatt nagy bajba került Diagorasznak, ennek a rendkívül mély, szellemes, találékony és gyors észjárású bölcselőnek sikerült megóvnia magát a haláltól. Hogy miként? Rámutatott a közelben lévő más hajókra, amelyeket szintén pusztulással fenyegetett a dühöngő vihar, és a következőt kérdezte az őt a vízbe éppen bedobni akaró tengerészekről: e hajókat is azért akarják az istenek tönkretenni, mert rajtuk is egy-egy *ateista* utazik? A vallásos hajósok ekkor világibb belátásra tértek, és megkímélték Diagorasz életét. 8) Végül fölhívom a figyelmet rá, hogy míg a szóban forgó Jónás-könyv szerzője a maga univerzális istenével megbocsáttat a bűnösségét belátó Ninivének, addig az i. e. 7. században élt *Náhum* írását az e város elleni gyűlölet hatja át, és

benne a próféta apokaliptikus látomásokkal teli képekben jósolja meg a zsidóknak oly sok bajt okozó, s általuk oly nagyon gyűlölt asszír birodalom (egyébként hamarosan bekövetkezett) pusztulását. Íme egy részlet (3,1–19) Náhum jövődőléséből:

„Jaj a vérontó városnak!
Csupa hazugsággal és rablással van tele,
nincs vége a zsákmányszerzésnek.
Hangzik az ostorcsattogás és a kerékdübörgés,
lovak dobognak, harci kocsik robognak,
lovak ágaskodnak, kardok ragyognak, dárdák villognak,
tömérdék a sebesült, rengeteg a hullá,
számtalan a holttest, botladoznak a hullákban.
Mert rengeteget paráználkodott ez a parázna,
szépséges és bűbajos asszony,
aki népeket ejtett rabul paráznaságával,
és nemzetségeket bűbájával.
Én most rád támadok — így szól a Seregek URa —,
ruhádat az arcodra borítom,
megmutatom meztelenségedet a népeknek,
gyalázatodat az országoknak!
Szemetet szórok rád,
gyalázatossá teszek, és pellengérre állítlak.
Aki csak lát, menekül tőled, és ezt mondja:
Elpusztult Ninive! Ki sajnálja?
Hol talállok olyanokat,
akik részvételt vannak iránta? . . .
Mindjárt megemészt téged a tűz,
kiirt a fegyver, megesz, mint a sáska,
ha annyian vagytok is, mint a sáskák,
annyian, mint a szöcskék! . . .
AsszírIA királya!
Nyugosznak előkelőid.
Elszéledt néped a hegyeken,
nincs, aki összegyűjtse.
Nincs enyhülés bajodra, sebed gyógyíthatatlan.
Akik híredet hallják, mint tapsolnak,
mert van-e, akin nem gázolt át
örökös gonoszságod?!”

Miután az északi zsidó államot i. e. 721 táján elfoglalták és lakosságát távoli területekre telepítették át, az asszírok i. e. 702 körül támadást indítottak az ekkor még önálló hatalomként létező Júda ellen is. Az utóbbi megerősített városait egymásután elfoglalta az asszír uralkodó, *Szanhérib* hadserege. Majd Jeruzsálem ostromára készülődött. Júda királya, *Ezékiás* (Hiszkija) azonban kéréssel fordult Szanhéribhez: mondjon le Jeruzsálem elfoglalásáról, és akkor ő cserében hadisarcot fizet neki. Az egyezség létrejött, és Ezékiás 30 talentum (14 733 kg) ezüstöt és 30 talentum (1473,3 kg) aranyat adott át az asszír uralkodó részére. (Ez a hatalmas mennyiségű nemesfém a királyi palotából, a templomi kincstárból lett összegyűjtve, és benne volt ama aranyborítás is, amelyet az „Úr” házának ajtófélfáiról és ajtószárnyairól fejtettek le: 2 Kir. 18,13–16.) Amennyire a Bibliából ki lehet venni, ezt követően Ezékiás szövetségre lépett az asszírok ellen Egyiptommal, és emiatt Szanhérib mégis elküldte csapatait Jeruzsálem meghódítására. Egyik emberével, a kincstárnokával a következőt üzenté Ezékiásnak: ne bízzál Egyiptomnak, ennek a „törött nádszál”-nak a támogatásában, és azt se higgyed, hogy az „Úr” megsegít, hisz eddig egyetlen isten sem volt képes megóvni a maga népét Asszíriával szemben! Jeruzsálem lakóit pedig fölszólította, hogy ne hallgassanak az őket bajba sodró királyukra, hanem hódoljanak meg.

E nehéz helyzetben Ezékiás megszagatta a ruháját, zsákruhát öltött, bement a Salamon építtette templomba, majd pedig néhány vezetőjével a következőket üzenté *Ézsaiás prófétának*: „Nyomorúságnak, büntetésnek és szégyennek a napja ez a nap, mint amikor a gyermek az anyaméh szájaig jut, de nincs erő a szüléshez. Talán meghallja Istened, az ÚR [az asszír] kincstárnok minden szavát, akit ideküldött ura, az asszír király, hogy gyalázza az élő Istent, és talán megbünteti Istened, az ÚR azokért a szavakért, amelyeket meghallott. Imádkozzál a még meglevő maradékért!” (2 Kir. 19,3–4.)

Mikor a maga kincstárnokától értesült Ezékiás elutasító válaszáról, Szanhérib ismét követséget menesztett Júda uralkodójához, és levélben újból figyelmeztette, hogy ne bizakodjék Jeruzsálem megmenekülésében. Ám Ezékiás hajthatatlan maradt. Fogta az asszír király levelét, elvitte magával a templomba, kiterítette ott az „ÚR előtt”, és segítségéért esedezve így imádkozott istenéhez: „URam, Izráel Istene, aki a kerúbokon ülsz, egyedül te vagy a föld minden országának Istene, te alkottad a mennyet

és a földet! URam, hajtsd hozzám füledet, és hallgass meg! URam, nyisd ki szemedet, és láss! Halld meg Szanhérib beszédét, aki ideküldte ezt az embert, hogy gyalázza az élő Istent. Igaz, URam, hogy AsszírIA királyai elpusztították a *pogány* népeket és országaikat. Isteneiket tűzbe vetették, mert azok *nem is voltak istenek*, hanem *csak emberi kéz alkotásai*, fa és kő, azért pusztíthatták el azokat. De most te, URunk Istenünk, *szabadíts meg* bennünket az ő kezéből, hadd tudja meg a föld minden országa, hogy *te vagy*, URam, az *egyedüli Isten!*” (Uo. 19,15–19.)

Ezt követően Ezékiás hamarosan üzenetet kapott a korábban általa segítésre, az „Úr”-nál való közbenjárásra fölkért *Ézsaiás* prófétától: „Így szól az ÚR, Izráel Istene: Meghallottam, hogyan imádkoztál hozzám AsszírIA királya, Szanhérib miatt.” El fogom őt pusztítani, mert Izráel istenét gyalázta. Én ezt már előre kiterveztem. Nem fog bejutni a városba, amelynek pajzsa leszek, és el fog menni azon az úton, amelyen jött. És az istenség „állta” a szavát, mert a következő „éjszakán eljött az *ÚR angyala*, és *levágott* az asszír táborban *száznyolcvanötezer* embert”, úgyhogy reggel mindenfelé csupa holttest volt a város körül. Szanhérib pedig maradék csapataival hazavonult Ninivébe.

S hogy mi ennek a Jeruzsálem csodás megmeneküléséről szóló történetnek a legfontosabb mondanivalója számunkra? Az, hogy a nagy bajban lévő, megmenekülésben már egyáltalán nem reménykedő vallásos ember, ha a természeti-szociális okok sajátos összjátéka nyomán — jelen esetben valószínűleg az asszír katonai táborban kitört *pestisjárványnak* köszönhetően — mégis kiútra lel, akkor a megmenekülését *földöntúli hatalmak művének* tartja.

A PÓRULJÁRT PRÓFÉTA

A déli zsidó államban, Júdában i. e. 911 és 870 között *Ászá* (Asa) uralkodott. Hatalomra jutását követően ez a férfiú jelentősen módosította az uralma alatt álló területeken az éppen akkor üzött vallási kultuszokat. Eltávolította az *idegen* oltárokat, áldozóhalmokat, összetörette a szent oszlopokat és kivágatta a szent fákat. „A júdaiaknak pedig *megparancsolta*, hogy őseik Istenét, az URat keressék, és teljesítsék a törvényt és a parancsolatokat.” (2 Krón. 14,3.) Majd az országára támadó etiópok leverése után folytatta vallási reformját: eltávolította az „utálatos bálványokat” Júda és Benjámin egész földjéről, valamint az északi zsidó állam általa meghódított területeiről; megújította az „Úr” oltárát a salamoni

templom előtt; egyúttal halállal fenyegetett meg mindenkit — gyermeket és felnőttet, férfit és nőt — arra az esetre, ha „nem keresi Izráel Istenét, az URat” (uo. 15,8–13). Az idegen kultuszok elleni küzdelem során még *anyjával*, Maakával sem tett kivételt, és „eltávolította anyakirálynői méltóságából, mivel egy undok bálványt csináltatott *Asérá* tiszteletére. Ászá azonban kivágatta ezt az undok bálványt, darabokra törte, és a Kidron-pataknál elégette.” (Uo. 15,16.)

Mindezen reformok ellenére Ászá összeütközésbe került az „Úr” egyik prófétájával. Mégpedig a következő okok miatt: Az északi zsidó állam királya, *Baasá* Júda ellen vonult, és kiépítette Rámát, hogy e stratégiailag fontos, Jeruzsálemtől kb. 8 km-re fekvő erősség révén elzárja a déli zsidó állam elől a mozgáslehetőséget. Ekkor az önmagát gyöngének érző Ászá a Damaszkuszban székelő arám királyhoz, Benhadadhoz fordult segítségért. Szövetségesétől — a salamoni templomból és a saját palotájából küldött arannyal és ezüsttel igyekezvén elérni kívánsága teljesítését — azt kérte, hogy támadja meg Baasá országát. Benhadad eleget tett Ászá óhajának, és az északi zsidó állam több városát elfoglalta. A megtámadott Baasá így kénytelen volt fölthagyni Ráma építésével. Az utóbbi erősséget aztán, míg ő Benhadaddal harcolt, a júdaiak szétszedték, és köveiből, gerendáiból saját maguknak építettek megerősített városokat. A próféta *Hanáni* azonban helytelenítette, hogy Ászá Baasá ellenében az „Úr” helyett idegen hatalomhoz fordult segítségért, és fölkeresve az uralkodót, szemrehányást tett neki: az „Úr” az etiópok roppant haderejével szemben is győzelemre vezérelt téged; ám mostantól, mivel ostobán viselkedtél, háborúskodásban lesz részed. A Biblia szerint Ászá „bosszús lett a látnokra, és *kalodába* záratta”. Ám nem csupán vele bánt el keményen, hanem másokkal is, akik — úgy tűnik — a prófétához hasonlóan a damaszkuszi király seregét nem segítségül szerették volna hívni, hanem inkább szívesebben látták volna e sereg tönkrevetését. (Vö.: 2 Krón. 16,1–10.)

PAP ÉS PRÓFÉTA ÖSSZEÜTKÖZÉSE

Az Ószövetségben — mint eddig már többször is szót ejtettem róla — nem ritka dolog, hogy az istenség prófétái, papjai közt konfliktusra kerül sor. Egy ilyen sajátos összeütközést Ámós könyve is leír (7,10–17). Benne az alábbiakat olvashatjuk: „Ezt az üzenetet küldte *Amacjá* [Amázias], Bétel papja [II.] Jeroboámnak, Izráel királyának [i. e. 782–753]: Össze-

esküvést szít ellened *Ámós* Izráel népe körében. Nem tűrheti el az ország az ő beszédeit! Mert így beszél *Ámós*: Fegyvertől hal meg Jeroboám, Izráelnek pedig fogságba kell mennie földjéről. *Ámós*nak viszont ezt mondta Amacjá: Te látnok! Menj innen, menekülj Júdába, ott keresd meg a kenyeredet, és ott prófétálj! Bételben nem prófétálhatsz többé, mert királyi szentély ez itt, és az ország temploma!

Ámós így válaszolt Amacjának:
Nem vagyok próféta, sem prófétatanítvány.
Pásztor vagyok én, és fűgét termeszték.
De elhívott engem az ÚR a nyáj mellől,
és ezt mondta nekem az ÚR:
Menj, és prófétálj népemnek, Izráelnek!
Most azért halld meg az ÚR igéjét!
Te azt mondtad:
Nem prófétálhatsz Izsák házáról!
Ezért így szól az ÚR:
Feleséged parázna nő lesz a városban,
fiaid és leányaid fegyver által esnek el,
földedet fölosztják mérőkötéllel,
te magad tisztátalan földön halsz meg,
Izráel pedig fogságba megy földjéről!”

JÓB SZENVEDÉSEI ÉS AZ „ISTENI HUMANIZMUS”

Az ótestamentumi kánon egyik legsajátosabb irata a *Jób* nevét viselő könyv, amely valószínűleg az i. e. 5–3. században keletkezett, és amely szinte filozófiai módon vizsgálja a következő kérdést: *Vajon mi lehet az oka annak, hogy gyakran oly sokat szenvednek az erkölcsös (s egyúttal mélységesen vallásos) emberek*, és ugyanakkor sok gonosz egyén vidáman éli végig a maga életét? Voltaképp tehát ez a munka is arra a kérdésre keresi a választ, amelyet a régi görögöknél a Megarából származó költő, *Theognisz* az i. e. 6. században ily szavakkal fogalmazott meg:

„Jogszerű hogy lehet az, Zeusz, égiek atyja, királya,
hogy ki jogot nem tört tetteiben soha még,
bűn sem érte kezét, hamis eskü se hagyta el ajkát,
s élete tiszta, jogos, *jogtalanul sanyarog?*”

Lesz-e halandó még, aki mindezt látva tovább is
féli az isteneket? s jámborul érez-e majd,
hisz míg a bűn-mocskolta, a jogtipró menekülhet,
isteni, emberi kéz bosszuja elkerüli,
s dölyfösen él, tele pénzzel, aközben a jog követőjét
tépik a koldus-sors rettenetes fogai?"

(Szepessy Tibor fordítása. Pais István: „Antik
bölcsek, gondolatok, aforizmák.” 201. oldal.)

A szóban forgó ószövetségi könyv főhőse, Jób állítólag az ősatyák korában s talán valahol az edomiták országának és Arábiának a határvidékén lakott. A nevét viselő irat legeleje így beszél róla: „Élt Úc [Úz] földjén egy *Jób* nevű ember, aki *feddhetetlen és becsületes ember* volt, *félt az istent*, és kerülte a rosszat. Hét fia és három leánya született neki. Hétezer juh, háromezer teve, ötszáz pár ökör és ötszáz szamár volt a jószága, és igen sok szolgálja volt. Ez az ember *tekintélyesebb volt minden keleti embernél*.” (1,1–3.) A fiai gyakran rendeztek lakomákat, és mivel tartott tőle, hogy ők azokon vétkeztek és káromolták az istent, engesztelő célzattal minden összejövetelt követően égőáldozatot mutatott be értük istennek.

Ám Jób sorsa egyszercsak igen *tragikusra* fordult. Odalett a boldogsága, és rengeteg bajt kellett elszenvednie. S hogy miért következett be életében ez a változás? Arról az Ótestamentum az alábbiakat mondja: „Történt egy napon, hogy az istenfiak [?] megjelentek, és megálltak az Úr előtt. Velük együtt megjelent a *Sátán* [?] is. Az ÚR megkérdezte a Sátánt: Honnan jössz? A Sátán ezt felelte az ÚRnak: A földön barangoltam, ott jártam-keltem. Erre ezt mondta az ÚR a Sátánnak: Észrevetted-e szolgálmat, *Jóbot*? Nincs hozzá fogható a földön: *feddhetetlen és becsületes ember, féli az Istent*, és kerülte a rosszat. A Sátán így felelt az ÚRnak: *Nem ok nélkül féli Jób az Istent! Hiszent te oltalmazod őt*, a házát és mindenét, amije csak van! Keze munkáját megáldottad, és jószága elszaporodott a földön. De nyújtsd csak ki a kezéd, és tedd rá arra, amije van, *majd káromol még téged!* Az ÚR ezt felelte a Sátánnak: *Mindenét a kezédbe adom*, csak rá magára nem vethetsz kezet! És eltávozott a Sátán az ÚR elől.” (1,6–12.)

A „Sátán” tehát (mintha csak a tragédiaíró Euripidész véleményét visszhangozná, amely szerint „[A sorskegyelt] / mesél csak istenekről. . .”) Jób vallásosságát voltaképp azzal magyarázza, hogy a „természetfölötti

hatalom” révén eddig minden jóban részesült ez a férfiú. És egyúttal úgy véli, hogy Jób majd megszűnik az istent tisztelni, ha a sorsa rosszra fordul. Az „Úr” azonban más nézetet van. Őszerinte Jób önmagában vett módon, belső lelkületétől meghatározottan — és nem pedig az isten által neki nyújtott jótétemények keltette hálaérzéstől ösztönzötten — vallásos. Hogy aztán a saját álláspontja igazolást nyerjen, fölhatalmazza a maga vitapartnerét arra, hogy Jóbot különféle csapásokkal sújtsa. A „Sátán” pedig azonnal munkához lát: a sábaiakkal elraboltatja Jób marháit, szamarait, a káldeusokkal tevéit, villámmal elpusztítja a juhait; az említett rablókkel és villámcsapással megöleti a szolgálait; majd szélfúvással összedönteti a házat, amelyben Jób gyermekei éppen lakomáznak, és az utóbbiak mindnyájan az épület romjai alatt lelik halálukat. És vajon miként reagál e szörnyű csapásokra a kárvallott? A „Sátán” vagy az „Úr” véleményét igazolja-e a magatartásával? Szidja-e az őt ért bajok miatt istenét vagy továbbra is vallásos marad? A Biblia szerint *belenyugvással* vette tudomásul a sorscsapásokat. Megszaggata köntösét, megnyírta a fejét, majd a földre borulva így beszélt (1,21–22): „*Mezítelen jöttem ki anyám méhéből, / mezítelen is megyek el. / Az ÚR adta, az ÚR vette el. / Áldott legyen az ÚR neve!*”

Ezt követően — mondja az Ószövetség — ismét megjelenik a „Sátán” az „Úr” előtt, aki megjegyzi neki: „Észrevetted-e szolgámat, Jóbot? Nincs hozzá fogható a földön. Feddhetetlen és becsületes ember, féli az Istent, és kerüli a rosszat. Még most is kitartóan feddhetetlen, bár *felingereltél* [?] *ellene, hogy ok nélkül tönkretegyem.*” A „Sátán” azonban így felelt az „Úr”-nak: „Bőrért börd ad az ember, de az életéért mindent odaad! Nyújtsd csak ki a kezed, és tedd rá a csontjaira és a húsára, majd káromol még téged!” Ám az istenség ismét elutasítja a nézetét, és fölhatalmazza a „Sátán”-t, hogy vitájuk eldöntése céljából betegséggel sújtsa Jóbot. Az Ótestamentum szerint az ördögi lény tetőtől talpig rosszindulatú *fekélyekkel* veri meg „hősünk”-et, akihez tulajdon *felesége* így beszél: „Még most is kitartóan feddhetetlen vagy? *Átkozd meg Istent, és halj meg!*” Jób azonban nem fogad szót asszonyának, hanem a következőket válaszolja neki: „Úgy beszélsz te is, ahogyan a bolondok szoktak beszélni! *Ha a jót elfogadtuk Istentől, a rosszat is el kell fogadnunk.*” (2,9–10.)

A Biblia szerint Jóbot e nyomorult helyzetében felkeresik a barátai: *Elifáz, Bildád és Cófár*. Mégpedig ama előzetes szándékkal, hogy hallomásból ismert szenvedései kapcsán megvigasztalják őket. Ám amikor hozzáérkezve megpillantják, és alig ismerik meg betegségtől eltorzult közös

barátjukat, képtelenek megszólalni, s némán ülnek mellette hét nap és hét éjjel, mert látják, hogy „milyen nagy a fájdalma”. Megszólal viszont a bajoktól kínzott *Jób*, és rettenetes módon *elátkozza* azt a *napot*, amelyen *fogant*, amelyen *megszületett*; saját *halálát* kívánja, és szemrehányást tesz istennek az öt sújtó szenvedésekért (3,3–26). (Maga ez a megrázó átok a bibliai gondolatokat és aforizmákat tartalmazó fejezetben olvasható.)

Elifáz azonban megrója az átkozódásért, mondván neki: bizonyára rosszat tettél, és ezért jogos büntetésként érnek most téged a bajok. *Jób* tiltakozik. Úgy véli, ártatlanul bünteti az isten, akihez így beszél (7,20–21): „Ha vétkeztem, mit követtem el / ellened, emberek őrzője? / Miért tettél a céltábláddá? / Talán terhedre vagyok? / Miért nem bocsátod meg hibámat, / miért nem nézed el bűnömet? / Hiszen már a porban fekszem, / mire keresel, már nem leszek.”

A másik barát, *Bildád* is csatlakozik *Elifáz* véleményéhez. Ő is bűnösnek tartja Jóbot, és — helytelenítve az isten elleni lázadását — megkérdi tőle: „Meghamisítja-e Isten a jogot, / elferdíti-e a Mindenható az igazságot?” Majd a saját kérdésére így válaszol: „Nem veti meg Isten a feddhetetlent, / és nem fogja kézen a gonosztevőket.” (8,3.20.) *Jób* azonban nem fogadja el *Bildád* nézetét. Önmagáról kijelenti: „Feddhetetlen vagyok!”, istent pedig kegyetlen önkényúrnak tekinti, s a következőket mondja róla: „... viharral kerget engem, / ok nélkül szaporítja sebeimet. / Lélegzetet sem hagy vennem, / hanem keserőséggel lakat jól. / A hatalmaskodó erőszakra azt mondja: Itt vagyok! / A törvénykezésre pedig: Ki idézhet meg engem? / Ha igazam lenne is, bűnösnek mondana szája, / ha feddhetetlen lennék is, hamisnak tartana. / ... / Véget vet feddhetetlennek és bűnösnek. / Ha ostora hirtelen megöl, / gúnyolja az ártatlanok csüggedését. / Bűnös ember kezébe jut az ország, / elfedi a bírák arcát. / Ki teszi ezt, ha nem ő?” (9,17–20.22–24.) Együttal hangsúlyozza: sajnos, nem mehetek vele döntőbíróhoz, hogy kettőnk ügyéről a törvény határozzon, mert ő isten, én pedig csupán ember vagyok. Majd keserőséggel teli hangon mondja az „Úr”-nak: „Kezed formált és alkotott engem, / azután elfordulsz, és el akarsz pusztítani? / Emlékezz csak: úgy *formáltál* engem, mint egy *agyagedényt*, / mégis újra porrá teszel?” (10,8–9.)

A halált, a másvilág sötétségét óhajtó, önmagát ártatlannak tartó *Jób* ellen a harmadik barát, *Cófár* is szót emel. Bűnösnek tekinti őt, s arra szólítja föl, hogy alázkodjék meg isten előtt, és akkor sorsa jobbra fordul. *Jób* azonban ismét tiltakozik, mondván, ő ártatlan, és azt fejtegeti, hogy a világ összes — jó, ill. rossz — története a mindenható isten műve. Ő adja

a bölcsességet, a hatalmat, az erőt, a sikert; ő változtat bolonddá tanácsadókat, papokat, és űz bírákból gúnyt; ő tesz naggyá, majd pedig pusztít el népeket. Barátjait Jób azzal vádolja, hogy hazugságot kennek rá, miközben gyógyítani akarják. Szemükre hányja, hogy rossz orvosok, és magának az istennek kiáltja világgá, milyen nyomorult az emberi sors. Megrázó panaszára azonban csak *Elifáz* válaszol, aki gögös önteltséggel vádolja. Ám Jób a bajok által nem gyötört barátoknak voltaképpen azt feleli, amit a görög tragédiaíró, *Aiszkhülosz* az ókorban így fogalmazott meg: „Könynyű annak, kit baj nem ért, a szenvedőt / a biztos partról bölcs szavakkal inteni.” (Pais István: „Antik bölcssek, gondolatok, aforizmák.” 65. oldal.)

Az önmagát igaztalanul üldözöttnek tekintő és nyomorúsága miatt a sírt, a halált mint megváltást kívánó Jób szavaira most *Bildád* reagál. Ez a barát bűnösnek és álnoknak nevezi, s szörnyű büntetésekkel rémiszti Jóbot. Ám az utóbbi elutasítja a vádat, mondván: az isten az, aki engem bajokba sodort. (Idevonatkozó keserű-kemény-fölháborodott szavai a bibliai gondolatokat, aforizmákat tartalmazó fejezetben olvashatók.) *Bildád* nézetéhez kapcsolódva *Cófár* megismétli az istentelenség, az álnokság vádját. A két barátnak adott jóbi válasz (21,7–15) — amelyet ugyancsak az előbb említett fejezetben közlök — az állítólagos isteni világírányítás erkölcstelen-barbár voltát hangsúlyozza, s tartalmilag azonos ama nézetel, amelyet *Szophoklész* fejtett ki a „*Philoktétész*”-ben:

„... A rosszak nem pusztulnak el.
Ezeket óvják, gondozzák az istenek,
Botozni méltó gazfickókat kéjesen
Szeretnek az Alvilágból visszatartani,
S a jókat, az igazakat küldik ők oda.
Mit mondjak? Míg tetteiket magasztalom,
Azt látom, hogy gonosztevők az istenek.”

(Pais István: „Antik bölcssek, gondolatok, aforizmák. 230. oldal.)

A nyomorúságai miatt isten ellen nyíltan lázadó Jóbot most *Elifáz* figyelmezteti: Nem vagy ártatlan, rászolgáltál a büntetésekre! Ne lázongj, és tûrd békével a szenvedéseket! Bízod magad istenre, és akkor sorsod majd jobbra fordul! — A szerencsétlen *Jób* azonban nem fogadja meg *Elifáz* tanácsait. Az őt ért igazságtalanságok ügyét *magával*, az *istennel* szeretné tisztázni. Ám igyekezete haszontalan, mivel az „Ur”-at nem leli sehol (a

vonatkozó szöveg — 23,3–9 — a bibliai gondolatokat, aforizmákat tartalmazó fejezetben olvasható), holott szeretné — többek közt — azt is megtudni tőle: Miért nem bünteti meg azokat, akik az árvák szamarát elhajtják, az özvegyek ökrét zálogba viszik, lelökik az útról a szegényeket? Vajon miért nem törődik e sok bűnnel az isten? Jób kérdéseire *Bildád* ad elvi jellegű választ, mondván, nem kell mindenben megütközni, hisz az összes ember bűnös. Ám Jób továbbra is perel: az isten az, aki az én igazamat elfordította, mert az én ajkaim nem szólnak álnokságot, és ezért nem érthetek egyet veletek. Egyébként is különös jelenség — fejtegeti Jób —, hogy az ember képes a természet dolgait kikutatni, ám a bölcsesség mivoltát nem tudja feltárni, noha az isten kijelentette: a bölcsesség azonos az „Úr” félésével, az értelmesség pedig a gonosztól való tartózkodással. Majd korábbi boldogságát összehasonlítja mostani nyomorúságával, és panaszosan így kiált fel (31,35): „Bárcsak meghallgatna valaki!”

A történesek e pontján újabb szereplő, bizonyos *Elíhú* lép színre. Ő eddig hallgatott, mert a Jóbot bíráló másik három barátnál fiatalabb volt, és nem tartotta ildomosnak, hogy a nála idősebbekkel együtt megszólaljon a vitában. Most azonban két dolog is véleménynyilvánításra készteti. Egyfelől az, hogy Jób igazabbnak tartotta magát az istennél. Másfelől pedig az, hogy az eddig vitatkozó *Elifáz*, *Bildád* és *Cófár* képtelenek voltak megfelelő érveket fölvonultatni a lázadó Jób ellen. A barátoknak ezt mondja: Jóbot nem cáfolta meg egyikőtök sem, és tévedtek, amikor úgy véltetek, hogy Jóbnál oly bölcsességgel találkoztatok, amely kapcsán őt csak az isten győzheti meg, mert én majd be fogom bizonyítani Jób nézeteinek a helytelenségét. Aztán Jóbhoz fordul, és így beszél hozzá: „Te azt mondtad fülem hallatára, / és én hallottam hangos szavaidat: / Tiszta vagyok, vétség nélkül, / ártatlan vagyok, nincs bűnöm, / Isten mégis talál bennem kifogásolnivalót, / ellenségének tart engem, / béklyót tett a lábamra, / ellenőrzi minden ösvényemet. / Erre azt felelem, hogy nincs igazad, / mert Isten nagyobb a halandónál.” (33,8–12.) Majd ezután a következőket jegyzi meg neki: háborogsz, hogy az isten nem felel a kérdéseidre, holott ő gyakran (pl. álomban) inti a rossztól való tartózkodásra az embereket, ám ők nem ügyelnek rá, s büntetéseket maguk után vonó gonoszságokat cselekszenek. Később pedig fölszólítja Jóbot, hogy csak hallgassa őt, mert ő megtanítja a bölcsességre. Az utóbbi *Elíhú* szerint a következőkben áll (34,10–12): „Távol van Istentől a bűn, / és a Mindenhatótól az álnokság. / Tettei szerint fizet az embernek: / mindenki azt találja, amit keresett. / Bizonyos, hogy Isten nem követ el törvénytelenséget, / és

a Mindenható nem ferdíti el az igazságot.” Épp ezért Elíhú azt javasolja Jóbnak, hogy az isten elleni lázadás helyett vallja meg töredelmesen a bűneit, alázza meg magát, és lépjen a tisztesség útjára. Egyúttal a maga igazságát az istenénél nagyobbra tartó Jóbnak azt fejtegeti: isten igazságosan ítél, csak a gonoszokat bünteti meg, és téged is megszabadítana szenvedéseidtől, ha az erény útjára térnél. Végül Elíhú így zárja a Jóbot bíráló beszédét (37,23–24): „A Mindenhatót nem tudjuk megtalálni, / hatalma fenséges. / A jogot és a teljes igazságot / mégsem nyomja el. / Azért félik őt az emberek, / mert rá sem néz azokra, / akik bölcsnek tartják magukat.”

Ekkor a Jób-könyvben új fordulatot vesznek a történések. Az emberi szereplők közt az arról a nagy világnézeti kérdésről folyó vitába, hogy vajon van-e isten, megismerhető-e, és igazságosan intézi-e ő a földi halandók sorsát, *maga az „Úr”* avatkozik bele, és így beszél a *forgószélből* Jóbhoz (38,2–38):

„Ki akarja elhomályosítani örök rendemet
értelem nélküli szavakkal?
Övezd föl derekadat férfiasan!
Én kérdezek, te meg oktass engem!

Hol voltál, amikor a földnek alapot vetettem?
Mondd el, ha tudsz valami okosat!
Tudod, ki szabta meg annak méreteit,
vagy ki feszített ki fölötte mérőzsinórt?
Mire vannak erősítve oszlopai,
vagy ki helyezte el sarokkövét,
amikor együtt vigadoztak a hajnali csillagok,
és ujjongtak mind az istenfiak?

Ki zárta el ajtókkal a tengert,
amikor buzogva előtört a föld gyomrából,
amikor felhőbe öltöztettem,
és sűrű homállyal takartam be,
amikor határt szabtam neki,
zárat és ajtókat raktam rá,
és ezt mondtam: Eddig jöhetsz, tovább nem!
Ez ellene áll büszke hullámaidnak!

Lett-e parancsodra reggel, mióta élsz?
Kijelölted-e a hajnalnak a helyét,
hogy szélénél fogva megragadja a földet,
és lerázza róla a bűnösöket?
Formálódik, mint az agyag a pecsét alatt,
és előtűnik a föld, mintha fel volna öltöztetve.
Így veszi el a bűnösöktől a világosságot,
és összetöri a fölemelt kart.

Eljutottál a tenger forrásáig?
Bejártad a mélység alját?
Föltárultak-e előtted a halál kapui?
A halál árnyékának kapuit láttad-e?
Megfigyelted-e a földet teljes szélességében?
Mondd el mindezt, ha tudod!
Melyik út visz a világosság lakóhelyéhez,
és hol a helye a sötétségnek?
Vissza tudod-e vinni határai közé,
ismered-e a házába vezető ösvényt?
Tudod te, hiszen akkor születted,
napjaid száma igen nagy!

Eljutottál-e a hó raktárához?
A jégeső raktárát láttad-e?
A nyomorúság idejére tartogatom ezt,
a harc és a háború napjára.
Melyik útról oszlik el a világosság,
és honnan árad szét a keleti szél a földön?
Ki ásott csatornát a felhőszakadásnak,
és utat a mennydörgő viharfelhőnek,
hogy esőt adjon a lakatlan földre,
az ember nem lakta pusztára,
hogy bőven megitassa a pusztá sivatagot,
és zöldellő növényzetet sarjasszon?
Ki az apja az esőnek,
és ki nemzette a harmatcseppeket?
Kinek a méhéből származik a jég,
és az égből hulló darát ki nemzette?
Összesűrűsödnek a vizek, mint a kő,
és befedik a mélység felszínét.

Össze tudod-e kötni a Fiastyúk szálait?
A Kaszás-csillag köteleit meg tudod-e oldani?
Föl tudod-e kelteni időben az állatöv csillagait?
Tudod-e vezetni a Nagymedvét fiaival együtt?
Ismered-e az ég szabályait?
Talán te határoztad meg uralmát a földön?
El tudod-e juttatni hangodat a felhőkig,
hogy vízáradat borítson el téged?
Tudsz-e villámokat küldeni újtukra,
és mondják-e neked: Itt vagyunk?
Ki adott bölcsességet a sötét felhőkbe,
vagy a légi tüneményeknek ki ajándékozott értelmet?
Ki olyan bölcs, hogy meg tudja számlálni a fellegeket,
és ki tudja kiüríteni az ég tömlőit,
ha megkeményedik a föld, mint az öntvény,
és egymáshoz tapadnak a göröngyök?”

A forgószelekből megszólaló „Úr” beszédének az eleje, amelyet most idéztem, a mindenség csodás voltára hivatkozva igyekszik megindokolni azt a vallási nézetet, hogy isten teremtette és irányítja a világot. És ugyanezt az álláspontot törekszik elfogadtatni az istenség a beszéd idézésre nem kerülő folytatásában is, amely (38,39 – 39,30) az állatvilág célszerű jelenségeivel kívánja igazolni: földöntúli hatalom hozta létre és kormányozza a valóságot. Fejtegetésének lezárásaként aztán az „Úr” így szól Jóbhoz (40,2): „Mit perlekedik a Mindenhatóval az akadékoskodó? / Aki Istennel akar vitatkozni, feleljen neki!” A Biblia szerint *Jób* ekkor megretten, és önmaga parány-voltát belátva, büntudatosan válaszol az istenségnek (40,4–5): „Bizony, könnyelmű voltam! / Mit felelhetnék neked? / Kezemet a számra teszem. / Egyszer beszéltem, de ezután nem szólok, / vagy ha kétszer: többé nem teszem.” Ám az istenség úgy érzi, még további érveket kell fölvonultatnia saját hatalmának a megismertetése céljából. Épp ezért egy újabb beszédet intéz Jóbhoz. Magát ezt a beszédet (40,7 – 41,26), amely hosszúságát és tartalmát tekintve az elsőhöz hasonló, — Jóbhoz intézve szavait — így kezdi: „Övezd csak föl derekadat férfiasan! / Én kérdezek, te meg oktass engem! / Semmivé akarod tenni az én igazságomat? / Bűnösnek mondasz engem, hogy te lehess igaz?”

Mindezek után *Jób* töredelmes bűnbánatot tart, belátja az isten mindenhatóságát, és így felel az „Úr”-nak (42,2–6):

„Tudom, hogy mindent megtehetsz,
és nincs olyan szándékod,
amelyet meg ne valósíthatnál.
Ki merné elhomályosítani
az örök rendet tudatlanul?
Azért mondtam, hogy nem értem.
Csodálatosabbak ezek, semhogy felfoghatnám.
Hallgass meg, hadd beszéljek!
Én kérdezek, te pedig oktass engem!
Csak hírből hallottam rólad,
de most saját szememmel láttalak.
Ezért visszavonok mindent,
bűnbánatot tartok porban és hamuban.”

A Bibliát megismerni igyekvő olvasó számára nem lehet érdektelen az sem, hogy a fenti eseményeket követően vajon mily történésekkel zárul le a Jób-könyv. E történések közül az *első* az, hogy az „Úr” sajátos *büntetést* ró ki *Jób három barátjára*, Cófárra, Bildádra és Elifázra, s az utóbbi férfiúhoz így beszél (42,7–8): „Haragra gerjedtem ellened és két barátod ellen, mert nem beszéltetek rólam olyan helyesen, mint szolgám, Jób. Azért vegyetek *hét bikát* meg *hét kost*, menjetek el szolgámhoz, Jóbhoz, és mutassatok be *égőáldozatot magatokért!* Szolgám, Jób pedig imádkozzék értetek. Mert csak rá való tekintettel nem szégyenítlek meg benneteket, hiszen nem beszéltetek rólam olyan helyesen, mint szolgám, Jób.” A *második* fontos történésről a következőket mondja az Ótestamentum (42,10–17): „Az ÚR *jóra fordította Jób sorsát*, miután Jób imádkozott barátaiért, és *kétszeresen visszaadta* Jóbnak mindazt, *amije volt*. Elment hozzá minden férfi- és nőrokona, és minden régi ismerőse, és együtt étkeztek vele házában. Részvéttel vigasztalták azért, hogy olyan sok bajt bocsátott rá az ÚR. Adott neki mindegyik egy pénzt és egy aranykarikát.

Az ÚR pedig jobban megáldotta Jóbot azután, mint azelőtt. Lett neki tizennégyezer juha, hatezer tevéje, ezer igás ökre és ezer szamara. Lett még hét fia és három leánya is. Első leányát Jemimának, másodikat Keciának, harmadikat Keren-Happúknak nevezte el. Országszerte nem voltak olyan szép nők, mint Jób leányai. Apjuk fiútestvéreikkel együtt nekik is adott örökséget.

Ezután Jób *még száznegyven esztendeig* élt, és meglátta fiait és unokáit negyedízigen. Öregén halt meg Jób, az élettel betelve.”

Így ér véget Jób ótestamentumi története, amellyel kapcsolatosan az alábbiakat jegyzem meg: 1) Ez a bibliai férfiú — több ószövetségi egyénhez hasonlóan — messze túléli azt a kort, amelyet az özönvíz előtt az istenség 120 évben maximált, mert bizonyára volt már 40 esztendő az őt ért csapások idején, és a szöveg szerint sorsának jobbra fordulása után is élt még 140 — összesen tehát kb. 180 — évet. 2) Mint előljáróban jeleztem, a Jób-könyv filozófiai ihletettséű irat, amely a következő nagy világnézeti kérdést vizsgálja: A realitásban érvényesül-e transzcendens irányítás, és ha igen, akkor ez az emberi sorsot illetően igazságos-e vagy sem? 3) A könyv főhőse, aki olykor már az ateizmushoz jár közel, hosszú időn át szinte tagadja az ilyen világirányítást, ill. amennyiben elismeri, annyiban erkölcstelennek tartja azt, mondván, hogy az ő esetében az „Úr” ártatlan embert sújt csapásokkal. 4) E nézete által ösztönzötteen hadakozik aztán a három barát — Elifáz, Bildád és Cófár —, továbbá Elíhú fejtegetései ellen, amelyek azt a vallási, a kereszténységben is elfogadott meggyőződést tartalmazzák, hogy a valóságot természetfölötti hatalom kormányozza — mégpedig igazságosan! —, és ha valami rossz éri az embert, akkor az mindig az általa elkövetett gonosz cselekedet jogos isteni megtorlása. 5) A Biblia szerint Jób esetében másról, erkölcsileg pozitív magatartásának és istenhitének a kipróbálásáról van szó. Arról, hogy ez az ótestamentumi személyiség vajon csak a jó sorsa miatti hálából hű-e a természetfölötti hatalomhoz, és netán az utóbbi ellen fordul a szenvedések közepette. 6) A köznapi józan ész alapján álló ember bizonyára — mégpedig joggal — megütközik azon, hogy a későbbi zsidó vallás és a kereszténység által mindenhatónak, tökéletes erkölcsűnek és mindentudónak tekintett istenség az Ószövetségben ilyenfajta kipróbálás céljából zúdítja a bajokat Jóbra. 7) S azon is csodálkozhat, hogy erre a próbára a mindenséget létrehozó istent a „Sátán” ösztökéli, akivel szemben aztán ő maga előzetesen tudatlannak bizonyul, s aki az ártatlan Jóbot illetően gonosz cselekedetek végrehajtására kap tőle engedélyt. 8) Egyébként Jób története (és az egész Biblia) kapcsán fogas kérdés a következő: Ha egyszer a kozmoszt az isten hozta létre, s a Genézis kozmogóniai mítoszaiban semmiféle utalás nincs a megteremtésére, akkor honnét van a „Sátán”? Nos, ezt a különös „lény”-t a zsidó vallás a perzsáktól vette át, és az ő személyéhez kötötte az emberre nézve rossz dolgok eredetét. Ily módon voltaképp önmaga istenét igyekezett jónak értelmezni, ám balul sikerült a vállalkozása, mert a „Sátán” létének elfogadásával az „Úr” vagy erkölcstelennek, vagy korlátolt hatalmúnak bizonyult. 9) Végül még a következőkre kívánom

fölhívni a figyelmet: Jób tragikus története egyértelműen jelzi azt aényt, hogy a jó és a rossz válogatás nélkül éri a földi halandót — függetlenül attól, hogy erkölcsös-e, vallásos-e vagy sem. Maga az ember azonban ezt a tragikus tényt nem akarja — nem bírja — elfogadni sem érzelmileg, sem értelmileg. Perel a sorssal. Ám hasztalanul, mert Jób életének a későbbi alakulása ugyan optimizmust sugall, de a korábbi események egyértelműen jeleznek egy keserű igazságot. Ez az utóbbi pedig a következő: az emberi szféra fölött nincs transzcendens világkormányzás — tehát, sajnos, nincs pozitív értékszempontok szerinti világírányítás sem —, s így a jók nem részesülnek a megérdemelt jutalomban, a gonoszok pedig nem kapják meg azt a büntetést, amelyre rászolgálnak.

ÚJTESTAMENTUMI TÖRTÉNETEK

Mostanáig olyan történetekről ejtettem szót, amelyek az Ószövetségben szerepelnek. A következőkben pedig majd olyanokat mutatok be, amelyek az *Újszövetségben* olvashatók. Mivel aztán a Biblia két főrésze terjedelmi, tartalmi és vallási szempontból lényeges eltéréseket mutat, érthető, hogy az alább ismertetésre kerülő történetek sok vonatkozásban és radikálisan különböznek a fentebb tárgyaltaktól.

A SZÉL ÉS A HÁBORGÓ TENGERT LECSENDESÍTÉSE

Az Újtestamentum szerint a Krisztus-alak sok csodás tettet hajtott végre. Ezek közül az egyik azzal kapcsolatos, hogy *megfékezte a háborgó tengert*. Erről az eseményről három evangélium is beszámol (Máté 8,23–27; Márk 4,35–41; Lukács 8,22–25). Az *utóbbi* írásban idevonatkozóan a következőket olvashatjuk: „Történt egy napon, hogy Jézus tanítványaival együtt *hajóra* szállt, és így szólt hozzájuk: »Menjünk át a tó túlsó partjára!« El is indultak. Miközben hajóztak, ő elaludt. Ekkor *szélvihar* zúdult a tóra, és a hajó kezdett vízzel megtelni, úgyhogy veszélyben voltak. Ekkor odamentek hozzá, fölébresztették, és így szóltak: »Mester, Mester, elveszünk!« Ő pedig felkelt, ráparancsolt a *hullámokra*, mire azok *lecsillapodtak*, és csendes lett a tenger. Aztán ezt kérdezte tőlük: »Hol van a ti hitetek?« Ők pedig félve és csodálkozva így szóltak egymáshoz: »Hát ki ez, hogy a szeleknek és a vizeknek is parancsol, és azok engedelmeskednek neki!«”

Ugyancsak a három említett evangélium (Máté 8,28–34; Márk 5,1–20; Lukács 8,26–39) „számol be” arról, hogy az Újszövetség „istenembere” Gadarában egy, ill. két emberből *kiűzte az ördögöket*. A Márk-evangéliumban ez a csodás történet így hangzik: Jézus a tanítványai társaságában hajóval elment a „gadariaiak földjére. Amikor kiszállt a hajóból, egyszer csak szembe jött vele a sírboltok közül *egy* [Máté szerint *két*] tisztátalan lélektől megszállott ember, akinek a sírboltokban volt a lakása, és akit már láncokkal sem tudott megkötözni senki. Mert már sokszor meg volt kötözve bilincsekkel és láncokkal, de szétszaggatta a láncokat, a bilincseket pedig összetörte, úgyhogy senki sem tudta megfékezni. Éjjel-nappal a sírokban és a hegyek között tartózkodott, kiáltozott és kővel vagdosta magát. Amikor távolról meglátta Jézust, odafutott, leborult előtte, és hangosan felkiáltott: »Mi közöm hozzád, Jézus, a magasságos Isten Fia? Az Istenre kényszerítelek, ne kínozz engem!« Jézus ugyanis ezt mondta neki: »Menj ki tisztátalan lélek ebből az emberből!« És megkérdezte tőle: »Mi a neved?« Az így felelt: »Légió a nevem, mert sokan vagyunk.« És nagyon kérte, hogy ne űzze el őket arról a vidékről. Ott a hegyoldalon volt egy nagy legelésző *disznónyáj*, ezért a tisztátalan lelkek azt kérték tőle: »Küldj minket a disznókba, hadd menjünk beléjük!« Megengedte nekik, a tisztátalan lelkek pedig kijöttek, és a disznókba mentek; mire a nyáj, mintegy *kétezer állat*, a szakadékon át a tengerbe zuhant, és *belefulladt a tengerbe*. Akik pedig legeltették, elfutottak, és elvitték a hírt a városba és a környező településekre. Erre kijöttek az emberek, hogy lássák, mi történt. Amikor Jézus közelébe értek és látták, hogy a *megszállott*, akiben a légió volt, felöltözve ül, és *eszén van*, félelem fogta el őket. Akik látták, elmondták nekik: hogyan történt a dolog a megszállottal és a disznókkal. Ekkor kérni kezdték Jézust, hogy távozzék el határukból.» (Márk 5,1–17.)

A KAPERNAUMI SZÁZADOS SZOLGÁJÁNAK MEGGYÓGYÍTÁSA

A következő történet Máté, Lukács (7,1–10) és János (4,46–53) evangéliumában szerepel, és belőle nem csupán egy csodás gyógyulásról értesülhetünk, hanem arról is, hogy milyen nagy a *hit ereje*, s milyen fontos szerepet játszik a régi vallásos gondolatvilágban a *szómagia*. A történet

Máténál (8,5–13) a következőképp hangzik: „Amikor Jézus Kapernaumba érkezett, odament hozzá egy *százados*, és kérte: »Uram, a *szolgám bénán fekszik otthon*, és szörnyű kínjai vannak.« Jézus így szólt hozzá: »Elmegyek, és meggyógyítom.« De a százados ezt felelte rá: »Uram, nem vagyok méltó arra, hogy hajlékomba jöjj, hanem *csak szólj*, és *meggyógyul a szolgám*. Mert én is hatalom alatt álló ember vagyok, és vannak alárendelt katonáim. Mondom az egyiknek: Menj el! — és elmegy, a másiknak: Jöjj ide! — és idejön, szólok a szolgámnak: Tedd meg ezt! — és megteszi.« Jézus ezt hallva, elcsodálkozott, és így szólt kísérőihez: »Bizony mondom néktek, senkiben sem találtam ilyen nagy hitet Izraelben. . . « A századosnak pedig ezt mondta Jézus: »Menj el, és *legyen a te hited szerint*.« És *meggyógyult* a szolga még abban az órában.”

JAIRUS LÁNYÁNAK A FÖLTÁMASZTÁSA

Az Újtestamentumi Jézus-alak számtalan csodát „tett”. *Bélpoklost* (Máté, 8,1–3), *gutaütöttet* (9,1–7) és még sok más beteget „gyógyított meg”. Varázslói képességének azonban még nagyobb erejét mutatják ama elbeszélések, amelyek szerint *halottakat* is fel tudott támasztani. Az ily tárgyú elbeszélések közül az egyik arról „tudósít”, miként keltette életre Krisztus a *Jairus* nevű zsinagógai előjáró *leányát*. Ez a történet — amely mellékesen egy vérfolyásos asszony csodás meggyógyulásáról is beszámol — *Márknál* (5,21–43) az alábbi formában olvasható (vö.: Máté 9,18–26; Lukács 8,40–56):

„Amikor Jézus ismét átkelt a hajón a túlsó partra, nagy sokaság sereglett köré, de ő a tenger partján maradt. Ide jött hozzá az egyik zsinagógai előjáró, név szerint *Jairus*, aki meglátva őt, lába elé borult, és nagyon kérte: »*Kislányom halálán van*, jöjj, *tedd rá kezedet*, hogy meggyógyuljon, és életben maradjon.« Jézus ekkor elindult vele. A nagy sokaság is követte őt, és tolongott körülötte.

Egy *asszony* pedig, aki *tizenkét éve vérfolyásos volt*, sok orvostól sokat szenvedett, mindenét ráköltötte, de nem volt belőle semmi haszna, hanem még rosszabbul lett; amikor meghallotta, amit Jézusról beszéltek, a sokaságban háta mögé kerülve, *megérintette ruháját*, mert így gondolkodott: »Ha megérintem akár csak a ruháját is, meggyógyulok.« És azonnal *elapadt a vérzés* forrása, és érezte testében, hogy kigyógyul a bajából. Jézus is azonnal megérezte magán, hogy *erő áradt ki belőle* [?], ezért a sokaság-

ban megfordulva így szólt: »Ki érintette meg a ruhámat?« Tanítványai így feleltek: »Látod, hogyan tolong körülötted a sokaság, és azt kérdezted: ki érintett meg engem?« Jézus erre körülnézett, hogy láthassa azt az asszonyt, aki ezt tette. Az asszony pedig, mivel tudta, mi történt vele, félve és remegve jött elő; leborult előtte, és elmondta neki a teljes igazságot. Ő pedig ezt mondta neki: »Leányom, hited megtartott téged: menj el békességgel, és bajodtól megszabadulva légy egészséges.«

Még beszélt Jézus, amikor a zsinagógai előljáró házatól érkezők ezt mondták: »*Leányod meghalt*. Miért fárasztod még a Mestert?« Jézus azonban figyelmen kívül hagyta az üzenetet, így szólt a zsinagógai előljáróhoz: »Ne félj, csak higgy!« És senkinek sem engedte meg, hogy vele menjen, csak Péternek, Jakabnak és Jánosnak, a Jakab testvérének. Amikor megérkeztek a zsinagógai előljáró házához, látva a zűrzavart, a hangosan sírókat, bement, és így szólt hozzájuk: »Miért csináltok ilyen zűrzavart, és miért sírtok? A gyermek nem halt meg, *csak alszik*.« Erre kinevettek; de ő mindenkit kiküldve maga mellé vette a gyermek atyját, anyját és a vele levőket, bement oda, ahol a gyermek feküdt. Majd *megfogva a gyermek kezét*, ezt mondta neki [arám nyelven]: »*Talitha kúmi!*« — ami azt jelenti: »Leányka, neked mondom, *ébredj fel!*« A leányka pedig *azonnal felkelt* és járkált, mert tizenkét éves volt már.”

A TÖBB NAPJA HALOTT LÁZÁR ÉLETRE KELTÉSE

Az ismertetett, a Jairus lányának föltámasztásáról szóló történet ugyan csak meglepő eseményről „tudósít”. Egyúttal jelzi számunkra azt is, hogy az *érintési* (kézrátevési) és a *szómagia* mily hallatlan erővel élt a régi népeknél. Hasonló mozzanatokat tartalmaz magában ama elbeszélés is, amely a most vázoltnál még csodásabb halottfeltámasztásról, a már néhány napja meghalt *Lázár életre keltéséről* „számol be”. Maga ez a történet *János* evangéliumában (11,1–44) szerepel, és a következőképp szól:

„Volt pedig egy *Lázár* nevű beteg ember Betániában, Máriának és testvérének, Mártának a falujában. *Mária* volt az, aki megkente az Urat kenettel, és megtörölte a lábát a hajával [Máté 26,6–13; Márk 14,3–9]: az ő *testvére*, *Lázár* volt beteg. Nővérei tehát megüzenték Jézusnak: »Uram, íme, akit szeretsz, beteg.« Amikor Jézus ezt meghallotta, azt mondta: »Ez a betegség nem halálos, hanem az *Isten dicsőségéért* van, hogy ezáltal

megdicsőüljön az Isten Fia.« Jézus szerette Mártát, ennek nővérét és Lázárt. Amikor tehát meghallotta, hogy beteg, két napig azon a helyen maradt, ahol volt, de azután így szólt tanítványaihoz: »Menjünk ismét Júdeába!« A tanítványok azt mondták neki: »Mester, most akartak megkövezni a zsidók, és ismét oda mégy?« Jézus így válaszolt: »Nem tizenkét órája van-e a nappalnak? Ha valaki nappal jár, nem botlik meg, mert látja a világ világosságát, de ha valaki éjjel jár, megbotlik, mert nincs világossága.« Ezeket mondta nekik, és hozzátette: »*Lázár, a mi barátunk alszik, de elmegyek, hogy felébresszem.*« A tanítványok azt felelték rá: »Uram, ha alszik, meggyógyul.« Jézus a *haláláról* beszélt, de ők azt gondolták, hogy álomba merülésről van szó. Akkor azután Jézus nyíltan megmondta nekik: »*Lázár meghalt, és örülök [?], hogy nem voltam ott: tiértetek, hogy higgyetek.* De menjünk el hozzá!« *Tamás . . .* azt mondta tanítványtársainak: »Menjünk el mi is, hogy *meghaljunk vele.*«

Amikor . . . Jézus odaért, megállapította, hogy Lázár *már négy napja van a sírban*. Betánia pedig közel, mintegy félórányira volt Jeruzsálemhez, ezért a zsidók közül sokan elmentek Mártához és Máriához, hogy vigasztalják őket testvérük miatt. Márta, amint meghallotta, hogy Jézus jön, eléje ment, Mária azonban a házban maradt. Márta ekkor így szólt Jézushoz: »Uram, ha itt lettél volna, nem halt volna meg a testvérem. De most is tudom, hogy amit kérsz az Istentől, megadja neked az Isten.« Jézus ezt mondta neki: »*Feltámad a testvéred!*« Márta így válaszolt: »Tudom, hogy feltámad a feltámadáskor, az utolsó napon.« Jézus ekkor azt mondta neki: »*Én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz én bennem, ha meghal is, él; és aki él, és hisz én bennem, az nem hal meg soha.* Hiszed-e ezt?« Márta így felelt: »Igen, Uram, én hiszem, hogy te vagy a Krisztus, az Isten Fia, akinek el kell jönnie a világba.«

Ezt mondta, és elment, titokban szólt a testvérének, Máriának: »A Mester itt van, és hív téged.« Az pedig, amint ezt meghallotta, gyorsan felkelt, és eléje ment. De Jézus még nem ért be a faluba, hanem azon a helyen tartózkodott, ahol Márta találkozott vele. A zsidók, akik vele voltak a házban, és vigasztalták, meglátták, hogy Mária gyorsan felkelt, és kiment. Utánamentek tehát, mert azt gondolták, hogy a *sírbolthoz* megy, hogy ott sírjon. Mária pedig, amint odaért, ahol Jézus volt, meglátta őt, leborult a lába elé, és így szólt hozzá: »Uram, ha itt lettél volna, nem halt volna meg a testvérem.«

Amikor Jézus látta, hogy Mária sír, és a vele jött zsidók is sírnak, felindult lelkében és háborgott [?], és megkérdezte: »Hova helyeztéték őt?«

Azt felelték: »Uram, jöjj és lásd meg!« Jézus könnyekre [?] fakadt. A zsidók ezt mondták: »Íme, mennyire szeretted!« Közülük néhányan pedig így szóltak: »Ő, aki a *vak* szemét megnyitotta, nem tudta volna megtenni, hogy ez ne haljon meg?« Jézus tovább háborogva [?] magában a *sír*hoz ment: ez egy *barlang* volt, és kő feküdt rajta. Jézus így szólt: »Vegyétek el a követ!« *Márta*, a halott testvére így szólt hozzá: »Uram, már szaga van, mert negyednapos.« Jézus azonban ezt mondta neki: »Nem mondtam-e neked, hogy ha hiszel, meglátod az Isten dicsőségét?« Elvették tehát a követ, Jézus pedig felemelte a tekintetét, és azt mondta: »Atyám, hálát adok neked, hogy meghallgattál. Tudtam is, hogy mindig meghallgatsz, csak a kívülálló sokaság miatt mondtam, hogy elhiggyék, hogy te küldtél engem.« Miután ezt mondta, hangosan kiáltott: »*Lázár, jöjj ki!*« És *kijött a halott, keze és lába körülkötvé pólyákkal* [*Károli*: „lábain és kezein kötelékekkel megkötözve”], arca pedig kendővel bekötve. Jézus szólt nekik: »*Oldjátok fel, és hagyjátok elmenni.*«”

A NAINI IFJÚ FÖLTÁMASZTÁSA

Míg a két fenti esetben a halottakat Jézus *kérésre* „támasztotta föl”, addig a *harmadik* életre keltő tette a pillanat műve, az egyetlen fiát elvesztett özvegyasszonyon való *humánus* megkönyörülésből fakadó cselekedet volt. Magáról erről az eseményről *Lukács* evangéliumában (7,11–17) a következő olvasható:

Jézus „elment egy *Nain* nevű városba, vele mentek tanítványai és nagy sokaság is. Amikor közeledett a város kapujához, íme egy *halottat* hoztak kifelé, egy *özvegyasszony egyetlen fiát*, és a városból nagy sokaság követte. Amikor az Úr meglátta az asszonyt, *megszánta*, és így szólt hozzá: »Ne sírj!« Azután odalépett, és *megérintette a koporsót*. Akik vitték, megálltak, ő pedig így szólt: »*Ifjú, neked szólok, kelj fel!*« Erre *felült a halott*, és elkezdett *beszélni*; Jézus pedig átadta az anyjának. Félelem fogta el mindnyájukat, dicsőítették az Istent, és azt mondták: »Nagy próféta támadt közöttünk, és meglátogatta az Isten az ő népét.« Ez a hír elterjedt róla az egész Júdeában és az egész környéken.”

Az Újszövetség szerint nem csupán a Jézus-alak birtokolt természetfeletti képességeket, hanem a tanítványai is. Mint több újtestamentumi iratból megtudhatjuk, az apostolok számos csodát hajtottak végre. Mágikus tetteik közül messzemenően kitűnik az, amellyel Péter apostol *föltámasztotta a Tábita* nevű halott joppéi nőt. Erről a tanítványról az Apostolok cselekedetei megemlíti, hogy a gyülekezetek meglátogatása során eljutott Liddába, ahol egy 8 éve bénán fekvő embert a szó mágikus parancsával egészségessé tett. Majd ezután keltette életre a halott Tábitát. Idevonatközoán az Újtestamentum az alábbiakat közli: „Joppében volt egy nőtanítvány, név szerint *Tábita*, ami azt jelenti: Dorkász, vagyis Zerge. Ez a nő sok jót tett, és bőven osztott alamizsnát. Éppen azokban a napokban megbetegedett, és *meghalt*. Miután megmosták, kiterítették a felső szobában. Mivel Lidda közel volt Joppéhez, a tanítványok, akik meghallották, hogy Péter ott van, elküldtek hozzá két férfit, és kérték: »Késedelem nélkül jöjj át hozzánk!« Péter felkelt, és velük ment. Amikor odaért, felvezették a felső szobába, az özvegyasszonyok pedig mind elébe álltak, sírtak és mutogatták azokat az ingeket és ruhákat, amelyeket Dorkász készített, amíg velük volt. Péter ekkor kiküldött mindenkit, letérdelt, imádkozott, azután a holttest felé fordult, és ezt mondta: »*Tábita, kelj fel!*« Az kinyitotta a szemét, és amikor meglátta Pétert, felült. Péter odanyújtotta neki a kezét, és talpra állította; majd behívta a szenteket és az özvegyeket, s megmutatta nekik, hogy él. Elterjedt ennek a híre az egész Joppében, és sokan hittek az Úrban.” (Ap. csel. 9,36–42.)

Az Újszövetség szerint a halottfeltámasztás csodás képességét nem csupán a tanítvány Péter birtokolta, hanem a kereszténység elterjesztésében központi szerepet játszó Pál apostol is. Ő — mondja róla az Apostolok cselekedetei (20,7–12) — Tróász városában egy *Eutikhosz* nevű fiatal embert keltett életre. A Biblia ezt az állítólagos csodát így beszéli el: „A hét első napján pedig, amikor összegyűltünk, hogy megtörjük a kenyeret, Pál prédikált nekik, és mivel másnap el akart utazni, a tanítást egész éjfélig meghosszabbította. Elég sok lámpás volt abban a felső szobában, ahol együtt voltunk. Egy *Eutikhosz* nevű ifjú pedig, aki az ablakban ült, mély álomba merült, mivel Pál sokáig prédikált, és az álomtól elnehezülve leesett a harmadik emeletről, úgyhogy *holtan* szedték fel. Ekkor Pál lement, ráborult, átölelte, és ezt mondta: »Ne zajongjatok, mert a lelke benne van.«

Azután felment, megtörte a kenyeret, evett, és még sokáig, egészen virradatig beszélt hozzájuk, majd útnak indult. A fiút *élve* hozták fel, és egészen megvigasztalódtak.”

HALOTTAK FÖLTÁMASZTÁSA AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

Mint eddig gyakran láttuk — és a későbbiekben is többször tapasztalni fogjuk —, az Újszövetség számos vonatkozásban nem csupán különbözik az Ótestamentumtól, hanem kötődik is ahhoz. Ez a kapcsolódás abból a szempontból is fennáll, hogy a halottak Jézus, Péter és Pál általi életre keltéséhez hasonló esetek a *zsidó vallás Bibliájában is* szerepelnek. Mégpedig *három* alkalommal. A csodás eseményt az Ótestamentumban *Illés* próféta, *Elizeus* próféta, ill. — igen meglepő módon — az utóbbi személy *teteme* idézi elő.

Az *első* halottfeltámasztási (némiképp zavaros szövegű) történet (1 Kir. 17,8–24), amelyet megelőz Illésnek egy — lisztet és olajat — *sziporító* mágikus cselekedete, a következő módon hangzik a Bibliában: „... így szólt hozzá [ti. Illéshez] az ÚR igéje: Kelj föl, és menj el a Szidónhoz tartozó *Sareptába*, és lakj ott! Én megparancsoltam ott egy *özvegyasszonynak*, hogy *gondoskodjék rólad*. Fölkelt tehát, és elment Sareptába. Amikor a város bejáratához érkezett, éppen ott volt egy özvegyasszony, aki fát szedegetett. Odakiáltott neki, és ezt mondta: Hozz nekem egy kis vizet valamilyen edényben, hadd igyam! Amikor az elment, hogy vizet hozzon, utána kiáltott, és ezt mondta: Hozz nekem egy falat *kenyeret* is magaddal! De az asszony így felelt: A te Istenedre, az élő ÚRra mondom, hogy *nincs* honnan vennem. Csak egy *marék liszt* van a fazekamban, és egy *kevés olaj* a korsómban. Éppen most szedegetek pár darab fát, hogy hazamenve ételt készítssek magamnak és a *fiamnak*. Ha azt megesszük, azután meghalunk. Illés azonban ezt mondta neki: Ne félj, csak menj, és tégy úgy, ahogyan mondtad; de előbb készíts belőle egy kis lepényt, és hozd ki nekem! Magadnak és a fiadnak csak azután készíts! Mert így szól az ÚR, Izráel Istene: A lisztesfazék nem ürül ki, és az olajoskorsó nem fogy ki, míg az ÚR esőt nem ad a földre. Az asszony elment, és Illésnek a beszéde szerint járt el. És evett ő is, meg az asszony és a háza népe is nap mint nap. A *lisztesfazék nem ürült ki*, az *olajoskorsó sem fogyott ki*, az ÚR ígérete szerint, amit megmondott Illés által.

Történt ezek után, hogy *megbetegedett* az asszonynak, a ház tulajdonosának a *fia*, és betegsége olyan súlyossá vált, hogy már *nem is lélegzett*

[tehát meghalt]. Az asszony így szólt Illéshez: Mi bajod van velem, Isten embere? Azért jöttél hozzám, hogy emlékeztess bűnömre, és *megöld a fiamat*? Ő ezt mondta neki: Add ide a fiadat! És elvette az öléből, felvitte a felső szobába, ahol lakott, és az ágyra fektette. Majd az ÚRhoz kiáltott, és ezt mondta: *Istenem, URam! Még bajt is hozol erre az özvegyre, akinek én a vendége vagyok, és megöldöd a fiát?! Azután háromszor ráborult a gyermekekre, és így kiáltott az ÚRhoz: Istenem, Uram! Térjen vissza a lélek ebbe a gyermekbe!* Az ÚR meghallgatta Illés szavát, a *lélek pedig visszatért a gyermekbe, és az föléledt*. Ekkor Illés fogta a gyermeket, levitte a felső szobából a házba, odaadta az anyjának, és ezt mondta Illés: Nézd, él a fiad! Az asszony így felelt Illésnek: Most már tudom, hogy te Isten embere vagy, és hogy igaz a te szádban az ÚR igéje.”

A *másik* ószövetségi halottföltámasztás — mint említettem már — *Elizeus* nevéhez fűződik, aki — úgy tűnik — e téren is folytatja mestere, Illés munkálkodását, midőn életre kelti egy *súnémi asszony fiát*. Ezt a csodás eseményt az Ótestamentum (2 Kir. 4,8–37) így beszéli el:

„Egyszer *Elizeus* elment Súnémba. Volt ott egy jómódú *asszony*, aki marasztalni szokta őt, hogy ott egyék. Ezért ahányszor csak arra járt, betért oda, hogy nála egyék. Az asszony így szólt a férjéhez: Nézd csak, én tudom, hogy Isten szent embere az, aki mindig betér hozzánk. Építsünk neki egy *kis felső szobát*, tegyünk bele neki ágyat, asztalt, széket és mécses, hogy ott szálljon meg, amikor hozzánk jön! Történt egyszer, hogy odaérkezett *Elizeus*, megszállt a felső szobában, és lefeküdt ott. Majd ezt mondta *Géhazinak*, a szolgájának: Hívd ide ezt a súnémi asszonyt! . . . Még ezt is mondta a szolgájának: Mondd meg neki: Látom, hogy milyen figyelmesen gondoskodik rólunk. Mit tehetek érted? Nincs-e valamilyen ügyed, amelyről beszélhetnék a királlyal, vagy a hadseregparancsnokkal? De ő így felelt: Én a saját népem körében lakom. *Elizeus* ezt mondta: Mégis mit tehetnék érted? *Géhazi* közbeszólt: Hiszen *nincs fia, a férje meg öreg*. *Elizeus* így szólt: Hívd ide az *asszonyt*! Amikor odahívta, az megállt az ajtóban. *Elizeus* így szólt: Egy év múlva *fiút ölelsz* [azaz: fiad lesz]. Az asszony így felelt: Ugyan, uram, Isten embere, ne ámítsd szolgálódat! De teherbe esett az *asszony*, és *fiút szült egy év múlva*, abban az időben, amelyet *Elizeus* megmondott neki.

Amikor felnőtt a *gyermek*, egy alkalommal kiment az apjához, az aratókhoz. Egyszer csak azt mondta az apjának [?]: Jaj a fejem, a fejem! Az apja meghagyta a szolgájának, hogy vigye el az anyjához. Az föl is vette, és elvitte az anyjához; annak a térdén feküdt délig, akkor *meghalt*. Az anya

fölment, és lefektette az Isten emberének az ágyára, rázárta az ajtót, és elment. Odahívta a férjét, és így szólt: Küldj ide egy szolgálégényt meg egy szamarat, hadd siessek az Isten emberéhez, aztán visszatérek. De a férfi csak azt kérdezte: Miért mégis ma hozzá? Hiszen *nincs* sem *újhold*, sem *szombat*! Az asszony így szólt: Hagyj békén! És fölnyergelve a szamarat, ezt mondta a szolgálégénynak: Hajtsd az állatot állandóan, és ne akadályozz a vágatásban, amíg nem szólok neked! Elment tehát, és *megérkezett az Isten emberéhez* a Karmel-hegyre. Amikor az Isten embere távolról meglátta őt, így szól Géhazihoz, a szolgálójához: Nézd csak, az ott a súnémi asszony! Fuss eléje, és kérdezd meg, hogy jól van-e ő, jól van-e a férje, és jól van-e a gyermeke? Az asszony így felelt: Jól! De amikor odaért az Isten emberéhez a hegyre, átkarolta a lábát. Géhazi odalépett, hogy félretaszítsa, de az Isten embere így szólt: Ne bánts, hiszen el van keseredve, és az *ÚR eltiukolta* [?] *előlem*, nem jelentette ki ezt nekem. Az asszony ezt mondta: Uram, *kértem-e én fiút*? Nem azt mondtam-e, hogy ne hitegess engem?! Akkor Elizeus így szólt Géhazihoz: Övezd fel derekadat, vedd kezédbe a *botomat*, és menj el! Ha valakivel találkozol, ne köszönj neki, és ha valaki neked köszön, ne válaszolj! Tedd a botomat a fiú arcára! De a fiú anyja így szólt: Az élő Úrra és a te életedre mondom, hogy nem hagylak itt! Elindult *Elizeus*, és ment az asszony után.

Géhazi már előttük elment, és a *botot a fiú arcára tette*, de az nem szólt, és nem eszmélt. Visszatért tehát Elizeushoz, és jelentette neki, hogy *nem ébredt fel a fiú*. Ekkor *Elizeus* bement a házba, ahol a fiú *holtan* feküdt az ágyán. Bement, bezárta kettőjük mögött az ajtót, és imádkozott az Úrhoz. Majd *fellépett az ágyra, odafeküdt a gyermek mellé, és rátette száját a szájára, szemét a szemére, tenyerét a tenyerére*. Ahogy így ráhajolt, *fölengedett a gyermek teste*. Majd néhányszor föl-alá járt a házban, azután ismét odalépett, és *föléje hajolt*. Ekkor a *fiú* tüszentett hétszer egymás után, és *felnyitotta a szemét*. Ő pedig odahívta Géhazit, és azt mondta: Hívd ide a súnémi asszonyt! Az odahívta, és amikor odament hozzá, így szólt: Viheted a fiadat. Az asszony odamenve a lábához esett, a földre borult, azután vette a fiát és elment.”

Végül a *harmadik* olyan ótestamentumi történet, amely egy halott megelevenedéséről szól, a Királyok második könyvében (13,20–21) olvasható. Ez így hangzik: „...*meghalt Elizeus*, és eltemették. A *következő esztendőben* móábi rablócsapatok törtek be az országba. Éppen *akkor temettek egy embert*, de amikor [ti. a temetést végzők] meglátták a rablócsapatot, belökték azt az embert [a holtat] *Elizeus sírjába*, és elmentek. Az

az ember [a holttest] pedig hozzáérve Elizeus teteméhez, életre kelt, és talpra állt.”

Miután ismertettem, hogy a Bibliában milyen halottfeltámasztási elbeszélések szerepelnek, legyen szabad néhány megjegyzést tennem velük kapcsolatosan. 1) E „történetek”-ben az élet elmúlása elleni tiltakozás, a *halál legyőzésének óhaja* fejeződik ki. 2) Maga ez az érzelmi kívánság ösztönzi elemi erővel a fantáziadús bibliai szerzőket arra, hogy Illésnek, Elizeusnak, az utóbbi próféta tetemének, valamint az „istenember” Jézusnak, a tanítvány Péternek és Pál apostolnak halottat életre keltetni tudó képességet tulajdonítsanak. 3) Ám miközben a szóban forgó eseményeket alapvetően a vallásos emberi fantázia termékének tartjuk, el kell ismer-nünk, hogy az őket megörökítő elbeszélések mögött egyes aspektusokban *reális történetek emléke* húzódik meg. Mert azt ugyan nem hihetjük el, hogy Jézus a négy napja eltemetett, már szagos Lázár-tetemet, Elizeus a súnémi asszony hosszabb ideje halott fiát és az utóbbi próféta egyéves teteme a melléje a sírba bedobott holttestet életre keltette, de a mai tudományos ismeretek fényében azt szinte biztosra vehetjük, hogy némelykor *tetszalottak föléledhettek*, továbbá azt is, hogy némelykor sor került a *klinikai halál állapotából* való fölélesztésre. Ilyen szempontból rendkívül elgondolkodtató az a szövegrészlet, amelyet fentebb idéztem, s amely azt írja le, milyen sajátos *testi műveleteket* végzett Elizeus annak érdekében, hogy a súnémi asszony fiát a halál állapotából föltámassza. 4) A most elmondottakkal összefüggésben gondoljunk egyúttal arra is, amit az áldozás és a mágia témakörét tárgyaló fejezetben szintén hangsúlyoztam, s amit különféle ókori (vagy mai primitív) népeknél (pl. az antik görögöknél) is tapasztalhatunk: a *papi-prófétai-mágusi tevékenységet és a gyógyítást* gyakran *ugyanaz a személy végzi*. 5) Közben ne feledkezzünk el arról sem, hogy némely egyének *sajátos* — a többi embernél meg nem lévő — *tulajdonságokat* birtokolnak, s ezek révén oly hatásokat tudnak előidézni, amelyek keltésére mások képtelenek. (Gondoljunk csak Uri Geller különös adottságaira!) 6) Az elmondottakat figyelembe véve nyitott elmével kell tekintenünk a múlt csodáira, mert a realitásban minden bizonynyal számtalan oly oksági kapcsolat létezik, amelyről még a jelenlegi modern tudománynak sincs még csak halvány sejtése sem. 7) Mint Illés és Elizeus ótestamentumi próféta-párosa is mutatja, a „mágikus” egyéniségek kerestek a maguk körébe olyan személyeket, akik *hasonló tulajdonságokat* birtokoltak, mint ők. Ilyen értelemben a mester és a tanítvány kapcsolata állt fenn Illés és Elizeus, ill. Elizeus és Géhazi között, amely lehetővé tette,

hogy Elizeus ugyanolyan csodás cselekedeteket hajtson végre, mint Illés. (Géhazi az azonban — mint a súnémi asszony fiának a felélesztése kapcsán láthattuk — ez már kevésbé sikerült mesteréhez, Elizeushoz viszonyítva.) 8) Az életrekeltési elbeszélésekkel összefüggésben láttunk oly hiedelmet, amely szerint a mester (Elizeus) úgy véli, hogy a Géhazi révén elküldött *botjával* is képes a súnémi asszony fiát föltámasztani. Ezt a mágikus nézetet eredményesebb formában fejezi ki a Királyok második könyve (2,1–18), amely szerint a tanítvány Elizeus azért tesz szert természetfeletti hatalomra, mert *a tüzes szekéren tüzes lovakkal az égbe* elragadt mestere, *Illés köpenyének* a birtokába jut. 9) Külön felhívom a figyelmet arra, hogy az Újszövetségben nem csupán a Jézus-alak birtokolja a tetem életre keltésének képességét, hanem a *tanítványai is*, akiknek ezt mondja, midőn térítő munkára küldi őket „Izráel házának elveszett juhaihoz”: „Gyógyítsatok meg betegeket, *támasszatok fel halottakat*, tisztítsatok meg leprásokat, *űzzetek ki ördögöket*.” (Máté 10,8.)

PÉTER: A „KÖSZIKLA”

Jézus 12 tanítványa közül az Újszövetségben a legjelentősebb szerepet Péter játssza. Ez a férfiú — fivérével, Andrással együtt — halászatból élt (Márk, 1,16). Eredetileg *Simonnak* (vagy Simeonnak) hívták, ám az őt tanítványnak meginvitáló Jézus a *Kéfás* nevet adta neki, amely arámul szikladarabot, követ jelent, s később ezt fordítják le görögre a *Petrosz*, latinra a *Petrus*, magyar nyelvre pedig a *Köszikla* szóval (János 1,42). Személyének jelentős voltára a következő momentumok utalnak: 1) A kételkedőkkel — a Jézust Keresztelő Jánosnak, Illésnek, Jeremiásnak vagy valamely más prófétának tekintőkkel — szemben tanúságot tett arról, hogy Jézus a megváltó, mondván neki: „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia.” (Máté 16,16.) 2) Jánossal és Jakabbal együtt abban a megtiszteltetésben részesül, hogy Jézus őt is magával viszi a „megdicsőülés hegyé”-re. Itt aztán Jézus a „szemük előtt elváltozott: arca fénylett, mint a nap, ruhája pedig féhéren ragyogott, mint a fény”, majd pedig beszélgetett vele a helyszínen megjelenő Mózes és Illés. Péter (aki a pillanatnyi állapottal igen elégedett, s egy-egy sátrat szeretne építeni tartós ottani élés céljából Jézusnak, Mózesnek és Illésnek a hegyen) az Újtestamentum szerint annak is tanúja lehetett, amikor fényes felhőből egy égi hang Jézusról ezt mondta: „*Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm, őt hallgassátok*.” (Máté 17,1–8.) 3) Ez a tanítvány ama kevesek közé tartozott, akiknek állítólag

megjelent a föltámadott Jézus (Lukács 24,34). 4) Amikor pünkösd napján (a zsidó „hetek ünnepe”-n) a „Szentlélek” kitöltetett a tanítványokra, s ők különféle nyelveken kezdték hirdetni a keresztény eszméket, ő volt az, aki prédikációt tartott a csodás történekek miatt megrettent és csodálkozó embereknek (Ap. csel. 2,14–36). 5) Mint az Újszövetségből egyértelműen kitűnik, Péter a jeruzsálemi ösgyülekezet vezető egyénisége (Ap. csel. 1–12. és 15. rész). 6) Ahogy más témakörök (pl. az étkezési tabuk) tárgyalásakor részletesebben szót ejtettem róla, ez a férfiú volt az, aki a tanítványok közül elsőként szakított az ún. tisztátalan dolgok fogyasztására vonatkozó ótestamentumi tilalmakkal, s mint olyan egyéniség, akit „régől fogva” (vagyis elsőként) kiválasztott az isten az evangéliumnak a „pogányok” (azaz: a nem zsidók) közti hirdetésére, az apostolok jeruzsálemi gyűlésén — Jakabbal és Pállal együtt — határozottan tiltakozott az ellen, hogy a nem zsidó származású keresztény férfiaknak körül kelljen metélkedniük (Ap. csel. 10,1–16; 15,1–14). 7) Péter személyiségének a fontosságát az is jelzi, hogy az Újtestamentumban két levél szerepel a neve alatt. 8) A tanítványok közötti primátusa azonban elsődlegesen abban mutatkozik meg, hogy az Újszövetség szerint a föltámadt Jézus öreá bízza juhainak legeltetését (tehát a keresztények gondozását), és öreá kívánja fölépíteni a maga anyaszentegyházát. Az *előbbi* „krisztusi” döntésről János evangéliuma (21,1–19) az alábbiakat mondja: Jézus a föltámadást követően már harmadszor jelent meg a tanítványoknak. Ez alkalommal csodásan sikeres halászást tett lehetővé számukra, amelyet befejezve velük együtt halat és kenyeret fogyasztott. „Miután ettek, így szólt Jézus Simon Péterhez: »Simon... , jobban szeretsz-e engem ezeknél [ti. a többi tanítványnál]?« Az pedig így felelt: »Igen, Uram, te tudod, hogy szeretlek téged!« Jézus erre azt mondta neki: »*Legeltesd az én bárányaimat!*« Másodszor is megszólította: »Simon... , szeretsz-e engem?« Az ismét így válaszolt: »Igen, Uram, te tudod, hogy szeretlek téged.« Jézus erre azt mondta neki: »*Őrizd az én juhaimat!*« Harmadszor is szólt hozzá: »Simon... , szeretsz-e engem?« Péter elszomorodott, hogy harmadszor is megkérdezte tőle: szeretsz-e engem? Ezért azt mondta neki: »Uram, te mindent tudsz; te tudod, hogy szeretlek téged.« Jézus azt mondta neki: »*Legeltesd az én juhaimat!* Bizony, bizony, mondom néked; amikor fiatal voltál, felövezted magadat, és odamentél, ahova akartál; de amikor megöregszel, kinyújtod a kezedet, más övez fel téged, és oda visz, ahova nem akarod.« Ezt azért mondta, hogy jelezze: milyen *halállal* dicsőíti meg az Istent.” A *második* „krisztusi” döntésről, arról ti. hogy Jézus Péterre kívánja a maga anyaszentegyházát

fölépíteni, Máté evangéliuma (16,18–19) számol be. Mégpedig annak az időszaknak a kapcsán, amelyben az Újszövetség „istenembere” még tanít, s amelyben Péter — mint fentebb már említettem — hitet tett amellett, hogy Jézus a Krisztus, vagyis a messiás. Magát ezt a hittevést követően Jézus így beszélt Péterhez: „Boldog vagy, Simon . . . , mert nem test és vér jelentette ki ezt neked, hanem az én mennyei Atyám. Én pedig ezt mondom neked: Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat, és a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni rajta. Neked adom a mennyek országának kulcsait, és amit megkötsz a földön, kötve lesz a mennyekben is, és amit feloldasz a földön, oldva lesz a mennyekben is.”

Remélem, hogy a fenti dolgok ismertetése után senki nem fogja részemről szentségtörésnek tekinteni, ha a valósághoz való hűség kedvéért megemlítem: Péter — akiről azt tartja a hagyomány, hogy a Néró általi keresztényüldözések áldozatául esett i. sz. 64–67 körül — némelykor éppenséggel *nem* tartott ki *kőszikla* keménységgel a maga mestere mellett. Ebből a szempontból a legpregnansabb bibliai tény az, hogy igen rövid idő alatt *háromszor tagadta meg Jézust*. A legjelentősebb tanítványnak erről az esendő emberi magatartásáról Máténál és Márknál egyaránt olvashatunk. A két evangélista a következőket mondja: Jézus a tanítványokkal együtt kiment az Olajfák hegyére, és még elfogása előtt így szólt hozzájuk: „*Mindnyájan megbotránkoztok bennem ezen az éjszakán*, mert meg van írva: Megverem a pásztort, és elszélednek a nyáj juhai.” (Máté 26,31; vö.: Márk 14,27.) Péter azonban tiltakozik a rájuk nézve nem éppen hízeltő jövődőlés ellen, és a következőt válaszolja Jézusnak: „Ha mindenki megbotránkozik benned, *én soha meg nem botránkozom*.” A Krisztus-alak megismétli jövődőlését, és konkretizálva annak tartalmát így szól Péterhez: „Bizony mondom néked, hogy *ezen az éjszakán, mielőtt a kakas megszólal, háromszor tagadsz meg engem*.” (Máté 26,33–34. Márknál — 14,30 — a következőképp hangzik e jóslat: „Bizony, mondom néked: te még ma, ezen az éjszakán, mielőtt *kétszer megszólal a kakas, háromszor tagadsz meg engem*.”) Ám az eminens tanítvány újból erősíti, hogy hűség lesz a mesteréhez: „*Ha meg is kell halnom veled*, akkor sem tagadlak meg.” (Máté 26,35; Márk 14,31.) Ígéretét azonban képtelen megtartani. Később ugyanis az történik, hogy Jézust foglyul ejtik, elviszik a főpap palotájába, amelyhez maga Péter is elmegy, s e palota udvarában különféle személyeknek háromszor tagadja le a mesteréhez való tartozását. És alighogy harmadszor kimondta, nem ismeri Krisztust, „nyomban megszólalt a kakas” (Máté 26,74), „nyomban megszólalt a kakas *másodszor is*”

(Márk 14,72). Péter pedig — Jézus jövődőlésére gondolva, és szégyellve félelemből fakadó gyávaságát — kiment az udvarból, s „keserves sírásra fakadt” (Máté 26,75).

A KÁNAI MENYEGZŐ

Az Újszövetség szerint Jézus számtalan csodás tettet hajtott végre. Hogy aztán varázslói cselekedetei közül *melyik* volt az *első*, arról a Bibliából nem tudhatunk meg semmi biztosat, mivel az Újtestamentum iratai rendkívül ellentmondásosan nyilatkoznak e vonatkozásban is. Mindenesetre a János-evangélium azt állítja, hogy az „istenember” a maga első csodás tettet Kánában, egy *menyegzőn* hajtotta végre, amelyen a *vizet borrá változtatta*. A történet a következőképpen hangzik: Azt követően, hogy Jézus odaérkezett, a harmadik napon „menyegző volt a galileai Kánában. Ott volt Jézus anyja. Meghívták Jézust és tanítványait is a menyegzőre. Amikor elfogyott a bor, Jézus anyja így szólt hozzá: »Nincs boruk.« Mire Jézus azt mondta: »Vajon énám tartozik ez, vagy terád, asszony? Nem jött még el az én óráim.« Anyja így szólt a szolgálkhoz: »Bármit mond nektek, tegyétek meg.« Volt ott hat köveder a zsidók tisztálkodási rendje szerint, amelyekbe egyenként két vagy három métréta fért. Jézus így szólt hozzájuk: »Töltsétek meg a vedreket vízzel.« És megtöltötték színültig. Aztán így szólt hozzájuk: »Most meritsetek, és vigyetek a násznagynak.« Azok vittek. Amikor a násznagy megízlelte a *vizet*, amely *borrá lett*, mivel nem tudta, honnan van, csak a szolgálk tudták, akik a vizet merítették, odahívta a vőlegényt, és így szólt hozzá: »Minden ember a jó bort adja fel először, és amikor megittasodtak [a vendégek], akkor adja a silányabbat: te pedig ekkorra tartogattad a jó bort.«

Ezt tette Jézus *első* jelként a galileai Kánában, így jelentette ki dicsőségét, és tanítványai hittek benne.” (János 2,1–11.)

A KENYÉR ÉS A HAL MEGSZAPORÍTÁSA: SOK EZER EMBER CSODÁS MEGVENDÉGELÉSE

Az Újszövetség szerint Jézus nem csupán azzal gyakorolt nagy hatást az emberekre, hogy a vizet borrá változtatta, hanem olyképpen is, hogy némelykor roppant mértékben *megszaporította az ennivalót*, és így igen sok éhezőnek juttatott eleséget. Az evangéliumokban *két* ilyen *történet* szerepel.

Közülük az egyik (Máté 15,29–38; Márk 8,1–9) arról szól, hogy Jézus miként vendégelt meg 7 kenyérral és kevés hallal oly hatalmas tömeget, amelyben állítólag 4000 férfiún kívül még asszonyok és gyerekek is voltak. Máténál erről a következő „beszámoló”-t olvashatjuk: „Jézus . . . elment a Galileai tenger mellé, felment a hegyre, és ott leült. Nagy sokaság ment oda hozzá, és bénákat, nyomorékokat, vakokat, némákat és sok más beteget vittek magukkal. Ezeket Jézus lába elé tették, és ő meggyógyította őket. A sokaság pedig csodálkozott, amikor látta, hogy a némák beszélnek, a nyomorékok épek lesznek, a sánták járnak, a vakok pedig látnak, és dicsőítette Izráel Istenét.

Jézus ekkor odahívta tanítványait, és így szólt: »Szánakozom a sokaságon, mert már három napja vannak velem, és *nincs mit enniük*; éhesen pedig nem akarom őket útnak engedni, nehogy kidőljenek útközben.« Tanítványai így válaszoltak: »Honnan volna a pusztában annyi kenyérünk, hogy jóllakassunk ekkora sokaságot?« Jézus megkérdezte tőlük: »Hány kenyerek van?« Ők így feleltek: »Hét, és valami kevés halunk.« Erre megparancsolta a sokaságnak, hogy telepedjenek le a földre, azután vette a hét kenyeret és a halakat, hálát adott, megtörte és a tanítványoknak adta, a tanítványok pedig a sokaságnak. *Mindnyájan ettek, és jóllaktak*, azután összeszedték a *maradék* darabokat *hét tele kosárral*. *Négyezer férfi volt, aki evett, az asszonyokon és a gyermekeken kívül.*»

Jézus *másik* hasonló tetteről mind a négy evangélium beszámol (Máté 14,13–21; Márk 6,31–44; Lukács 9,10–17; János 6,1–14). Ennek a végrehajtására egy lakatlan helyen kerül sor, amelyre Jézust és tanítványait rengeteg ember kísérte el. Az evangéliumok szerint az „istenember” itt *öt kenyér* és *két hal megsza porítása* révén úgy vendégelt meg *több mint 5000 embert*, hogy mindenki jóllakott, és ennek ellenére még a kenyerek összeszedett maradéka 12 kosarat töltött meg.

A KOLDUS LÁZÁR ÉS A GAZDAG EMBER

Az újszövetségi történetek közül sajátos világszemléletet fejez ki az, amelyet Lukács evangéliuma (16,19–31) tartalmaz. Ez a *koldus Lázárról és a gazdag emberről* szóló elbeszélés a következő „események”-et foglalja magában:

„Volt egy *gazdag* ember, aki bíborba és patyolatba öltözött, és nap mint nap fényes lakomát rendezett. Volt egy *Lázár* nevű *koldus* is, aki ott feküdt

a gazdag előtt, fekélyekkel tele. Ez azt kívánta, hogy bárcsak jóllakhatna a gazdag asztaláról lehulló morzsákkal; de csak a kutyák jöttek hozzá, és nyaldosták a sebeit. Egyszer aztán *meghalt a koldus*, és felvitték az angyalok *Ábrahám kebelére*. Meghalt a *gazdag is*, és eltemették. Amint *ez a pokolban kínok között gyötrődve* felemelte a tekintetét, látta távolról Ábrahámot és kebelén Lázárt. Ekkor felkiáltott: Atyám, Ábrahám, könyörülj rajtam, és küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét mártsa vízbe, és *hűsítse meg* a nyelvemet, mert igen gyötrődöm e lángban. De Ábrahám így válaszolt: Fiam, jusson eszedbe, hogy te megkaptad *javaidat* életedben, éppen úgy, mint *Lázár a rosszat*. *Ő most itt vigasztalódik, te pedig gyötrődsz*. Ezen felül még közöttünk és közöttetek nagy szakadék is van, hogy akik innen át akarnak menni hozzátok, ne mehessenek, se onnan ide át ne jöhessen senki. Mire az így szólt: Akkor arra kérlek, atyám, hogy küldd el őt apám házához; mert van őt testvérem, beszéljen a lelkükre, nehogy ők is ide kerüljenek, a gyötrelem helyére. Ábrahám így válaszolt: Van Mózesük, és vannak prófétáik, hallgassanak azokra! De az erre azt mondta: Nem úgy, atyám, Ábrahám, de ha a halottak közül megy valaki hozzájuk, akkor megtérnek. Ábrahám azt felelte: Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, az sem győzi meg őket, ha valaki feltámad a halottak közül.”

Maga ez a történet sajátos mozzanatokot rejt magában: 1) Feltűnő, hogy az Újszövetségben számos alkalommal hangoztatott feltámadáshitel szemben áll, s az ókori görög mítoszokkal egyezően azt hangsúlyozza, hogy a halált követően nincs mód az életbe visszatérni. 2) Jelen van benne az a nézet, hogy az ember elhunyt után egy másik világban továbblétezik. 3) Mégpedig olyanban, amelynek egyik része a gyötrődés, a másik viszont a boldogság színtere. 4) Különösen szembeötlő e történetben, hogy szerinte az itteni és a másvilági szférában együttesen mindenkinek ugyanannyi jó és rossz jut osztályrészül. Ebben aztán a nemzetségi rend ősi viszonyainak az emléke, vagy egy vágyott demokratikus egyenlőség óhaja fejeződik ki. 5) Ám mivel itt a való életben ez az egyenlőség nem lelhető fel, a szóban forgó történet az evilági bajok ellensúlyozására másvilági boldogságot, az itteni gonoszságok megtorlására viszont kízzatást ígér.

A FÜGEFA MEGÁTKOZÁSA

Egyik országos napilapunk karácsonyi számában (Magyar Nemzet, 1989. dec. 23.) a „Jézus iróniája” c. írás szerzője, *Kristóf Attila* azt mondja, hogy az evangéliumok „istenembere” csupán „egyszer adta haragja jelét”,

csak akkor volt dühös, „amikor Jeruzsálem templomából a kufárokat kiűzte”. Maga ez az állítás azonban nem felel meg a valóságnak. Mivel aztán az utóbbi időben divatba jött, hogy a Bibliát kellően nem ismerők — vagy az abban foglaltakat szándékosan elmásítók — torz, egyoldalú képet festenek az Ó- és az Újtestamentumban foglaltakról, e „megszépítések”-kel szemben szükségesnek tartok bemutatni egy különös történetet. Ez a nagyon is emberi történet *Máténál* (21,18–22) ily formában olvasható:

„Amikor [Jézus] korán reggel a város [Jeruzsálem] felé ment, megéhezett. Meglátott egy *fügefát* az út mellett, odament, de semmit sem talált rajta, csak levelet: Ekkor így szólt hozzá: »*Ne teremjen rajtad gyümölcs soha többé!*« És hirtelen *elszáradt a fügefa*. Amikor látták ezt a tanítványok, elcsodálkoztak, és azt kérdezték: »Hogyan száradt el ez a fügefa ilyen *hirtelen*?« Jézus így válaszolt nekik: »Bizony mondom néktek, *ha van hitetek, és nem kételkedtek*, nemcsak a fügefával tehetitek meg ezt, hanem ha ennek a *hegynek* azt mondjátok: Emelkedj fel, és vedd magad a *tengerbe!* — az is meglesz. És mindazt, amit hittel kértek imádságotokban, megkapjátok.«”

Ez az elbeszélés egyértelműen jelzi, hogy az újszövetségi Krisztus-alak *nem csupán egyszer lett haragos*. Továbbá azt is, hogy ehhez a bibliai személyiséghez az újtestamentumi szerzők gyakran olyan tetteket, eseményeket fűznek, amelyek jellemzők lehetnek egy földi halandóra, de nem férnek meg a Krisztus-alak „isteni” voltaival. Mert hát egy természetfölötti lényről miképpen tételezhető fel oly fokú ostobaság és erkölcstelenség, hogy megátkozik és elszárit egy fügefát, mivel nem lel rajta gyümölcsöt? Főként, ha még azt is figyelembe vesszük, amit *Márk* evangéliuma (11,12–14) említ, hogy ti. Jézus akkor szeretett volna gyümölcsöt szakítani a szóban forgó fáról, amidőn „*nem volt fügeérés ideje*”! E történet kapcsán azonban még más furcsaságok is szerepelnek az Újszövetségben. *Mátétól* pl. arról értesülhetünk, hogy a fügefa a megátkozás után azonnal elszáradt — *Márk* (11,20) „tudósítása” szerint viszont csak másnap reggelre. *Máté* azt állítja, hogy a fa megátkozására és elpusztítására a kufároknak a jeruzsálemi templomból való kiűzése utáni nap reggelén került sor. *Márk* ellenben arról „tudósít”, hogy ama nap reggelén történt a fa megátkozása, amelyen később a kufárokat Jézus kikérgette a templomból, és a fügefa csak a következő nap reggelére száradt el. És még valami: *Máténál* a kufárok kiűzésének történetét azonnal követi a fügefa megátkozásáról és elpusztulásáról szóló szöveg, *Márknál* pedig a vétlen gyümölcsfa megátkozásának és kiszáradásának a leírása közé van beékelve a templom

megtisztításának a története! Épp ezért jogos a kérdés: vajon miként kerülhette el mindez a Magyar Nemzet fentebb említett szerzőjének a figyelmét, s miként állíthatta, hogy a Jézus-alak csupán egy alkalommal gyulladt haragra? És még valami: úgy vélem, hogy a Biblia minden elfogulatlan olvasója joggal állapíthatja meg, hogy az újszövetségi kánon hajdani összeállítói akkor sem végeztek gondos munkát, amikor az ellentmondásoktól terhes fügefá-történetet ránk hagyományozták.

A HÁZASSÁGTÖRŐ ASSZONY ÉS AZ EMBERI BŰNÖSSÉG

A mások vétkeességét megbosszulni akarók, de a saját bűneikről megfellebbezők, a más szemében a szálkát is felfedező, de a maguk szemében a gerendát sem észrevevők erkölcsileg igen tanulságos leleplezését tartalmazza az a történet, amelyet *János* evangéliumában (8,1–11) olvashatunk egy házasságtörő asszonyról és az őt megkövezni óhajtókról, s amely a megbocsátani tudás szükségességét hangoztatja.

Az említett evangélium a következőket mondja: „Jézus... kiment az Olajfák hegyére. De korán reggel ismét megjelent a templomban, és az egész nép hozzásereglett; ő pedig leült, és tanította őket. Ekkor odavezettek az írástudók és a farizeusok egy asszonyt, akit házasságtörésen értek, középre állították, és így szóltak Jézushoz: »Mester, ezt az asszonyt házasságtörés közben tetten érték. Mózes azt parancsolta nekünk, hogy kövessük meg az ilyeneket. Hát te mit mondasz?« Jézus pedig lehajolt, és ujjával írt a földre. Amikor ismételtén kérdezték, felegyenesedett, és azt mondta nekik: »Aki büntelen közületek, az dobjon rá először követ.« És lehajolva tovább írt a földre. Azok pedig, amikor ezt meghallották, kimentek egymás után, kezdve a véneken, és egyedül ő meg az asszony maradt ott a középben. Mikor pedig Jézus felegyenesedett, és senkit sem látott az asszonyon kívül, így szólt hozzá: »Hol vannak azok? Senki sem ítél el téged?« Az így felelt: »Senki, Uram.« Jézus pedig ezt mondta neki: »Én sem ítélek el téged, menj el, és többé ne vétkezz!«”

A KUFÁROK KIŰZÉSE A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBÓL

Ha már érintőlegesen szót ejtettem arról, hogy Jézus a *jeruzsálemi templomból kikergette a kufárokat*, nézzük meg közelebbről, miként is zajlott ez le. Magát ezt a történetet Máté (21,1–13), Márk (11,1–19) és

Lukács (19,28–48) egyaránt elbeszéli. Ismertetésük szerint Jézus számárháton bevonult Jeruzsálembe. Mint korábban már szó esett róla: az emberek az útra eléje terítették felső ruhájukat, mások faágakat hoztak eléje; a sokaság pedig ezt kiáltotta „*Hozsánna a Dávid Fiának! / Áldott, aki jön az Úr nevében! / Hozsánna a magasságban.*” Majd amidőn a városba ért, az ott lakók azt tudakolták felőle az őt követőktől, hogy kicsoda ő, s ezt a választ kapták: „Ez Jézus, a galileai Názáretből való próféta.” A Krisztus-alak aztán bement a templomba, és „kezdte *kiűzni* azokat, akik árusítottak és vásároltak a templomban, felforgatta a pénzváltók asztalait, a galambárusok székeit, és nem engedte, hogy bárki bármilyen edényt átvigyen a templomon. Azután így tanította őket [Ézsaiásra — 56,7 — és Jeremiásra — 7,11 — hivatkozva]: »Nincs-e megírva: *Az én házam imádság háza* lesz minden nép számára? *Ti pedig rablók barlangjává tettétek.*«” Jézus e cselekedetét, persze, nem vették jónéven a főpapok meg az írástudók, és „keresték a módját, hogyan pusztítsák el, mert féltek tőle, mivel tanítása magával ragadta az egész sokaságot”.

JÚDÁS ÁRULÁSA; A JÚDÁSCSÓK

Jézus 12 tanítványa közül az Újszövetségben a legnegatívabb szerepet *Júdás Iskáriótes* játssza. Az a férfiú, aki a János-evangélium (12,6; 13,29) szerint a tanítványi közösség anyagi ügyeit intézte — mégpedig úgy, hogy a nála lévő erszényből időnként pénzt *lopott*. Ám a főbűne mégsem ez volt, hanem az, hogy állítólag *elárulta* a főpapoknak a maga *mesterét*, Jézust, akit aztán e tett eredményeképpen keresztre feszítettek. Júdás — akinek a neve a keresztény kultúra hatása alatt lévő területeken épp ezért azonosult az *áruló fogalmával* — a cselekedetét pénzsóvárság által ösztönözten hajtotta végre. Hogy konkrétan miként, arról az újtestamentumi iratok eléggé eltérő módon nyilatkoznak. A Máté-evangélium (26,14–16) azt mondja, hogy a *saját belső készítésére* Júdás már a szinoptikusoknál szereplő *utolsó vacsora előtt* fölkereste áruló szándékával a főpapokat, és megkérdezte tőlük: „Mit adnátok nekem, ha kezetekbe adnám őt?” A Biblia szerint a főpapok *harminc ezüstpénzt* állapítottak meg neki cselekedete jutalmául, és ettől fogva kereste az alkalmat, hogy elárulja Jézust. Lukács (22,3–6) „tudósítása” szerint a „*sátán*” belement Júdásba az utolsó vacsora előtt, és az ő készítésére egyezett meg a tanítvány a főpapokkal, valamint a templomórség parancsnokaival, hogy pénzért a kezükbe

adja Jézust. A János-evangéliumban (6,70–71) Jézus már igen korán jelzi választott tanítványainak, hogy egy közülük „ördög”, aki majd el fogja árulni őt. Később pedig ugyanezen iratban (13,21–27) az „utolsó vacsora” alkalmával a Krisztus-alak ezt mondja tanítványainak: az fog engem elárulni, akinek a bemártott falatot adom. Mikor aztán Jézus ezt a bizonyos falatot Júdas Iskáriótesnek adta, akkor az utóbbiba a falat révén „belement a sátán”, aki árulásra készítette őt. Mindez arra utal, hogy *Júdas* voltaképp *emberileg* tekintve *ártatlan*. Csupán vak eszköz annak a transzcendens hatalomnak a kezében, amely elhatározta, hogy az „istenember” Jézus kereszthalála révén megváltja az emberiséget a zsidó vallás által egyébként el nem ismert eredendő bűntől.

Magára az elárulásra a *Gecsemáné* nevű *kertben* került sor. Júdas állítólag — fegyvereseket vivén magával — itt fogatta el Jézust. Hogy ez az esemény miként zajlott le, arról jelentős eltérésekkel nyilatkoznak az evangéliumok. Közülük Jánosé (18,1–8) azt mondja, hogy amidőn a Krisztust elfogni akarók, de őt nem ismerők Júdással az élen éjjel a helyszínre érkeztek, akkor Jézus önként jelentkezett: én vagyok az, akit kerestek. A másik három evangélium szerint viszont *Júdas* sajátos módon, olyképp tudatta a vele mentekkel, kit kell elfogniuk, hogy *megcsókolta* a maga mesterét (Máté 26,47–50; Márk 14,43–46; Lukács 22,47–49). *Márk* Jézus elfogatását a következőképp írja le: Krisztus a kertben épp arról beszélt a tanítványainak, hogy most „átadatik az Emberfia a bűnösök kezébe”, amikor „egyszer csak megjelent *Júdas*, egy a tizenkettő közül, és kardokkal, botokkal felszerelt sokaság jött vele a főpapoktól és a vénektől. Aki elárulta őt, ezt az ismertető jelet adta meg nekik: »*Akit megcsókolok, az lesz ő*: fogjátok el, és vigyétek be biztos kísérettel.« Amikor odaért, azonnal hozzálépett, és így szólt: »Mester!« — és *megcsókolta*. Azok pedig rátették kezüket, és elfogták.” A Lukács-evangélium (22,48) szerint Jézus ezt kérdezte az őt megcsókolás által a fegyveresek kezébe adó tanítványától: „*Júdas, csókkal árulod el az Emberfiát?*”

S vajon mi történik a mesterét, az „istenember”-t „*júdáscsók*”-kal eláruló tanítvánnyal? Nos, a sorsa tragikusan alakult. Amikor látja, hogy Jézust halálra ítélték, „*megbánta tettét, visszavitte a harminc ezüstöt* a főpapoknak és a véneknek, és ezt mondta: »*Vétkeztem, mert ártatlan vért árultam el.*« De azok azt mondták: »Mit törődünk vele? A te dolgod.« Erre ő eldobta az ezüstöket a templomban, eltávozott, ment és *felakasztotta magát*. A főpapok pedig felszedték az ezüstöket, és így szóltak: »Nem szabad ezt a templom kincséhez tennünk, mert vérdíj.«” (Máté 27,3–6.)

Ily módon Jézus tanítványainak a száma 11-re zsugorodott. Ám később — azt követően, hogy Jézus „felemelkedett” a mennybe — az öngyilkosságot elkövetett Júdás helyére új személyt „választanak” az apostoli közösségbe, hogy ez utóbbinak meglegyen az eredeti 12 fős létszáma. Maga ez az új férfiú *Mátyás*, akinek sajátos, *sorsvetés* általi kijelöléséről a Lukácstól származó újszövetségi irat, az Apostolok cselekedetei a következőket mondja: Péter egy kb. 120-as létszámú gyűlés résztvevőinek javaslatot tesz: Az áruló Júdás elpusztult, s ezért a helyére új embernek kell lépnie. „»Szükséges . . . , hogy azok közül a férfiak közül, akik egész idő alatt együtt voltak velünk, amíg közöttünk járt az Úr Jézus, kezdve a János keresztségétől addig a napig, amelyen felvitetett tőlünk: még valaki tanúja legyen velünk együtt az ő feltámadásának.« Ekkor felállítottak kettőt: *Józsefet*, más néven Barsabbást, akinek mellékneve Jusztusz volt, és *Mátyást*, és így imádkoztak: »Urunk, minden szív ismerője, te jelöld ki e kettő közül az egyiket, akit kiválasztottál magadnak, hogy megkapja ebben a szolgálatban és apostolságban azt a helyet, amelyet Júdás elhagyott, hogy az őt megillető helyre jusson!« Ekkor *sorsot vetettek* rájuk: a sors *Mátyásra* esett, és a tizenegy apostol közé sorolták őt.” (1,21–26.)

AZ UTOLSÓ VACSORA

Az Újszövetség emberileg egyik legmeggrázóbb és ugyanakkor a keresztény teológia szempontjából igen fontos története az, amelyet *utolsó vacsorának* nevezünk, s amely számos művészt is megihletett a későbbiek során. Magáról erről az eseményről mind a négy evangélium beszámol. *Máté* és *Márk* a lényegét tekintve azonos módon. *Lukács* viszont egy bizonyos *momentumban alapvetően eltér* a most említett evangélistákétól. *Jánosnál* pedig voltaképpen *hiányzik ama utolsó vacsora*, amelyről a három szinoptikus evangélium megemlékezik. A következőkben először *Mátétól* ismertetem ennek a szóban forgó vacsorának a leírását. Majd rámutatok arra, hogy az első két evangélistaétól miben tér el Lukács beszámolója. Végül pedig bemutatom, hogy János evangéliuma az utolsó vacsorát illetően is radikálisan különbözik a három szinoptikustól.

Máténál (26,17–29) a következőket olvashatjuk az utolsó vacsoráról, amelyre a zsidó holdhónapos időszámítás szerint *Niszán 14-én este*, tehát akkor került sor, *amidőn* a mózesi törvények szerint Izráel fiainak a *pészachbárányt kell elfogyasztaniuk*: „A kovásztalan kenyerek *első napján*

odamentek a tanítványok Jézushoz, és megkérdezték tőle: »Hol akarod megenni a *húsvéti vacsorát*, hol készítsük el?« Ő ezt válaszolta: »Menjete a városba ahhoz a bizonyos emberhez [nem tudni, milyenhez], és mondjátok neki: A Mester üzeni: Az én időm közel van, nálad tartom meg a húsvéti vacsorát tanítványaimmal.« A tanítványok úgy tettek, amint Jézus parancsolta nekik, és elkészítették a húsvéti vacsorát.

Amikor este lett, [Jézus] asztalhoz telepedett a tizenkét tanítvánnyal. Evés közben így szólt: »Bizony, mondom nektek, hogy közületek egy el fog árulni engem.« Erre nagyon elszomorodtak, és egyenként kérdezni kezdték tőle: »Én vagyok-e az, Uram?« Ő pedig így válaszolt: »*Aki velem együtt mártja kezét a tálba, az árul el engem.* [Az árulót Márknál — 14,20 — ugyanígy jelöli meg Jézus; Lukácsnál — 22,21 — viszont ekként: az árul el engem, akinek a *keze* „az enyémmel együtt van az asztalon”.] Az Emberfia elmegy, amint meg van írva róla, de jaj annak az embernek, aki az Emberfiát elárulja: jobb volna ennek az embernek, ha meg sem született volna.« Megszólalt Júdás is, az áruló, és ezt kérdezte: »*Én vagyok-e az, Mester?*« »Te mondtad« — felelte neki.

Miközben ettek, vette Jézus a *kenyeret*, áldást mondott, és megtörte, odaadta a tanítványoknak, és ezt mondta: »*Vegyétek, egyétek, ez az én testem!*« Azután vette a [boros] *poharat* és hálát adott, odaadta nekik, és ezt mondta: »*Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, a szövetség vére, amely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára.* De mondom nektek: nem iszom mostantól fogva a *szőlőtőnek a terméséből* ama napig, amelyen majd újat iszom veletek Atyám országában.«”

Vajon mit akart a tanítványainak mondani a Jézus-alak akkor, midőn megparancsolta nekik, hogy a *kenyeret* majd mint az *ő testét* egyék és a *bort* majd mint az *ő vérét* igyák? A reformáció előtti kereszténység (és az ő vonalát e szempontból folytató minden keresztény irányzat) szerint azt, hogy a későbbi rituális összejöveleteken az elfogyasztott kenyér és bor *átlényegül Krisztus testévé és vérévé*. Tehát az említett vallási irányzat ezzel a szöveggel alapozza meg az *oltáriszentség* tanát, amely a magját tekintve azt jelenti, hogy a (nem protestáns) keresztény *bekebelezi a saját istenét*. Tudom, ez igen meglepően hangzik, ám mégis erről az ősi nézetről van szó. Nem csoda, hogy e különös hiedelmen — mint azt János evangéliuma (6,35–51) egyértelműen jelzi — roppant módon megütköztek annak idején a zsidó vallás követői is, akik „zúgolódni kezdtek” amiatt, hogy Jézus önmagát az *élet oly kenyerének* tartotta, amely a mennyből szállott alá a földre. S talán az ily „fölháborodások” idézték elő azt, hogy a Lukács-

evangélium szerzője már alapvetően módosít az utolsó vacsorán elhangzott krisztusi szavak értelmén. Szerinte ugyanis a kenyeret és a bort a tanítványoknak nem mint Jézus testét és véré, hanem csupán *mint őrá emlékeztető dolgokat* kell majd fogyasztaniuk. Vagy legalábbis a *kenyeret*, amelyről ez a szerző az „istenember”-t így beszélteti (22,19): „Ez az *én testem*, amely tiérettetek adatik: ezt cselekedjétek [ti. egyétek] az *én emlékezetemre*.” Érdekes egyébként, hogy ezt a Lukácsnál olvasható értelmezést — immáron mind a kenyeret, mind pedig a bort illetően — megjelöljük a *Korinthusziakhoz* írott első levélben is. Ebben (11,23–26) *Pál* a következőket mondja a címzetteknek: „... az Úr Jézus azon az éjszakán, amelyen elárultatott, vette a *kenyeret*, és hálát adva megtörte, és ezt mondotta: »Vegyétek, egyétek, ez az *én testem*, amely tiérettetek megtöretik, ezt cselekedjétek az *én emlékezetemre*.« Hasonlóképpen vette a poharat is, ... és ezt mondta: »E pohár amaz új szövetség az *én vérem* által, ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az *én emlékezetemre*.« Mert valamennyiszer eszitek e *kenyeret*, és isszátok e *poharat*, az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljön.”

A korai kereszténységben — a zsidó vallás egyik, ún. *esszésus* irányzatának a hatására, valamint Jézusnak az utolsó vacsorán állítólag elhangzott parancsa következtében — megjelennek a korábban már tárgyalt *agapék*. Olyan szeretetvendégségek, amelyek a hívők közösségbe fogását, a szegényekről való gondoskodást célozták, de ugyanakkor a Krisztussal való misztikus egyesülést is jelentik a kenyér és a bor rituális fogyasztása révén. A későbbi kereszténységben az *áldozás* az ókori *agapékből* fejlődik ki, s évente legalább egyszer — általában húsvét körül — minden hívőnek részt kell benne vennie. A nyugati kereszténység a 13. században megszünteti a *két szín* alatti (a kenyérrel és a borral való) áldozást, és követői a rituális aktus alkalmával csak kenyeret (a 8. századtól kovásztalan kenyeret) fogyasztanak. A keleti egyházak viszont megtartják a két szín alatti (a borral és a kovászos kenyérrel történő) áldozás szokását, amelynek visszaállítását később a huszitizmus is követeli. Az újkori reformáció során létrejött keresztény egyházak — a lutheranizmus és a kálvinizmus — pedig *radikálisan* más nézetet vallanak az utolsó vacsorán elhangzott krisztusi szavak értelméről, mint a korábbi kereszténység, s az ennek felfogását ma is továbbvivő keleti egyházak és a római katolicizmus. Ezek a protestáns irányzatok — két szín alatt — *úrvacsorát* tartanak. *Luther* szerint a kenyér és bor rituális elfogyasztásakor *Krisztus jelen van* ugyan, de ezek a dolgok *nem lényegülnek át* Jézus testévé és vérévé. *Kálvin* pedig — Lukács evangé-

liumához és a Korinthusziakhoz írott első levél szövegéhez kötődve — azt a nézetet vallja, hogy az úrvacsora nem más, mint *csupán emlékezés* Krisztus halálára.

Amint az elmondottakból kitűnik, az utolsó vacsora újszövetségi elbeszélése, az ezen belül a bor és a kenyér majdani rituális fogyasztását előíró „krisztusi” parancs gyökeres, napjainkban is alapvető befolyást gyakorol a későbbi kereszténységre. Mivel azonban a vacsorán elhangzott „jézusi” rendelkezést eltérő módon közlik az újszövetségi iratok, igen komoly különbségek — némelykor éppenséggel radikális ellentétek — alakulnak ki a keresztény teológián belül arról, hogy miként kell értelmezni a kenyér és a bor rituális fogyasztására vonatkozó kötelezettséget. Mindennek a tényleges oka pedig abban rejlik, hogy Niszán 14-én este nem tartott utolsó vacsorát, s azon a maga tanítványainak nem adott parancsot valamiféle rítus jövőbeni megtartására vonatkozóan semmilyen „istenember”, hanem a különböző nézeteket valló korai keresztények örökítették meg az újszövetségi kánonban a saját álláspontjukat. Hogy valóban ez a helyzet, jól mutatja az a tény, amelyet előljáróban jeleztem, s amelyre — ígéretemhez híven — most térek ki röviden. Hogy miről is van közelebbről szó? Nos, arról, hogy a János-evangéliumból a *lényeges mondani-valóját* tekintve *hiányzik az utolsó vacsorának az a története*, amelyről eddig a Máté, a Márk és a Lukács nevét viselő újtestamentumi iratok nyomán ejtettem szót. Persze, ezzel nem azt akarom mondani, hogy Jánosnál nincs valamilyen elbeszélés egy *bizonyos utolsó vacsoráról*, hisz evangéliumának 13–17. része éppenséggel *beszámol* egy ilyen összejövételről. Mégpedig kb. *13-szor olyan hosszú terjedelemben*, mint Máté, Márk és Lukács. És míg az utóbbiak idevonatkozó szövegében csupán a vacsora rövid leírása, az áruló megjelölése, valamint a kenyér és bor fogyasztását elrendelő „krisztusi” parancs szerepel, addig a János-evangélium a maga e tárgyú beszámolójában igen sok dologról „tudósít”. Elmondja, hogy a vacsorán *Jézus megmosta tanítványai lábát*. Megemlíti, hogy Krisztus fölszólította *tanítványait*, majd ők is mossák meg *egymás lábát*. (Úgy látszik, ezt a fölszólítást fogadták meg azok a papok, akik az egyik kisésti római katolikus templomban 1990 nagypéntekjén ministránsok lábát mosták meg, és ily módon — a kor szociális, politikai helyzetére tekintettel lévén, valamint befolyásukat igyekezvén gyarapítani — azt törekedtek hangsúlyozni, hogy ők a humánusot óhajtják szolgálni.) Leírja, hogy itt is sor került Júdás áruló voltának a fölfedezésére. Közli, hogy a Krisztus-alak ezt az új erkölcsi parancsolatot adta tanítványainak: „...*szeressétek egymást: ahogyan én*

szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást. Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.” (13,34–35.) Elmondja, hogy Jézus a tanítványainak kifejtette: az „Atyához” csakis őáltala lehet eljutni; ő most elmegy, de majd ismét visszatér, és magával viszi az „Atyához” őket is; az „Atya” a szőlősgazda, ő pedig a szőlőtő; gyűlölni és üldözni fognak majd benneteket, mert a követőim vagytok stb.

Mindezt figyelembe véve aztán nagyon meglepődünk, amikor azt tapasztaljuk, hogy Jánosnak ez a rendkívül részletes beszámolója egyetlen árva szóval sem említi azokat a szavakat, amelyekkel a három szinoptikus evangélium szerint Jézus az utolsó vacsorán elrendelte a kenyér és a bor jövőbeli rituális fogyasztását. A hallgatása annál inkább szembetűnő, mert a negyedik evangélium szerzője önmagát Krisztus legkedveltebb tanítványaként ábrázolja, aki a „Mester”-rel nagyon intim viszonyban áll, és az utolsó vacsorán annak keblére hajtva fejét érdeklődni meg tőle, ki lesz az árulója (13,23–26; 21,20–23). A János-evangéliumnak az utolsó vacsorát leíró szövege tehát semmit nem mond a katolikus oltáriszentség, a protestáns úrvacsora ideológiai-történeti alapját képező „krisztusi” parancsról, a kenyér és a bor rituális fogyasztását előíró rendelkezésről. Ám a Biblia — mint eddig is sokszor láttuk — gyakran szolgál számunkra meglepetésekkel. És vajon miért mondom éppen most ezt? A kérdésre a válasz a következő: az újplatonista ihletettséggű Jánosnál a kenyér és a bor — mint Krisztus teste és vére — rituális fogyasztásának a szükségességét az Újtestamentum „istenembere” már jóval korábban megfogalmazza. Akkor, amidőn a kapernaumi zsinagógában vitatkozik a zsidó vallás követőivel, akik — mint fentebb említettem — helytelenítik, hogy ő önmagát az élet mennyből leszállt kenyérének tartja. Amikor ellenfelei megjegyzik: „Hogyan adhatná ez nekünk a testét eledelül?”, így válaszol: „Bizony, bizony, mondom néktek: ha nem eszitek az Emberfia testét, és nem isszátok a véré, nincsen élet tibennetek. Aki eszi az én testemet, és issza az én vére, annak örök élete van, és én feltámasztom azt az utolsó napon. Mert az én testem igazi étel, és az én vérem igazi ital. Aki eszi az én testemet, és issza az én vére, az énbennem lakik, és én őbenne. Ahogyan engem az élő Atya küldött el, és én az Atya által élek, úgy az is, aki engem eszik, élni fog énáltalam. Ez a kenyér, amely a mennyből szállt le, nem olyan, mint amelyet atyáitok ettek, és mégis meghaltak: aki ezt a kenyeret eszi, élni fog örökké.” (János 6,52–58.)

Miután áttekintettük az utolsó vacsorával kapcsolatos újszövetségi

történetet, és az e történetben szereplő teológiai álláspontot, különféle ellentmondásokat, úgy vélem, jogos a megjegyzés: vallásos keretben ugyan, de a vonatkozó szövegrészekben itt is *emberi* történelemről — és nem természetfölötti hatalom által meghatározott — eseményekről van szó. Ha aztán ezt az álláspontot nem vagyunk hajlandók elfogadni, akkor a zűrzavaros bibliai közlések oly útvesztőjébe kerülünk, amelyből még Ariadné fonalának a segítségével sem sikerül kijutnunk.

A HITETLEN TAMÁS

Az eddigiek során többször hangsúlyoztam, hogy a zsidó és keresztény vallás által befolyásolt népek kultúrája rengeteg bibliai mozzanatot szívott fel magába. E momentumok közt akadnak történetek, nevek, bölcsességek és más egyéb dolgok. A következőkben most egy olyan kifejezés újszövetségi forrásalapját mutatom be, amelyet gyakran használunk a kételkedő, túlzottan szkeptikus ember jellemzésére. Közelebbről tekintve: *a hitetlen Tamás* formában emlegetett szólást előidéző eseményeket vázoló fel.

Jézus 12 tanítványa közül szinte mindegyikkel megesett, hogy nem értette a maga „Mester”-ét, hogy kételkedett a jövőt előre jelző jóslatainak a bekövetkezésében, különféle történésekben. Ám mindnyájuk közül az a *Tamás* volt a legszeptikusabb, aki a hagyomány szerint Jézus halála után a parthusoknál, a perzsáknál és Indiában terjesztette a keresztény eszmét. E tanítvány kételkedő — hinni csak nehezen tudó — szellemisége elsőízben akkor bukkan föl az Újtestamentumban, amidőn Jézus egyik alkalommal bizonyos jövőbeni eseményekről beszél. Magáról erről az első „*tamáskodó*” magatartásáról a János-evangélium (14,1–7) számol be, amelynek zárójelben említett részletének a kezdetén Jézus így szól a tanítványokhoz: „Ne nyugtalankodjék a ti szívetek: higgyetek Istenben, és higgyetek énbennem. Az én Atyám házában sok hajlék van, ha nem így volna, megmondtam volna nektek. *Elmegyek*, hogy helyet készítsek nektek. És ha majd elmentem, és helyet készítettem nektek, *ismét eljövök*, és magam mellé veszek titeket, hogy ahol én vagyok, ott legyetek ti is. Ahova pedig én megyek, *oda tudjátok az utat*.» *Tamás* erre így szólt hozzá: »Uram, *nem tudjuk, hova mégy: honnan tudnánk akkor az utat?*« Jézus így válaszolt: »*Én vagyok az út, az igazság és az élet*, senki sem mehet az Atyához, csakis énáltalam. Ha ismernétek engem, ismernétek az én Atyámat: mostantól fogva ismeritek őt, és látjátok.«”

Tamás szkeptikus magatartása e vázolt történetben csak szolidan fejeződik ki. Arról a kételkedésről, amely miatt *elsődlegesen* említjük őt a „*hitetlen*” jelzővel, szintén a János-evangéliumban olvashatunk. Ennek az iratnak az egyik részlete a már „feltámadt” Krisztus kapcsán a következőket meséli el: „... a *hét első napján*, ott, ahol összegyűltek a tanítványok, bár ... az ajtók zárva voltak, *eljött Jézus*, megállt középen, és így szólt hozzájuk: »*Békesség néktek!*« És miután ezt mondta, megmutatta nekik a kezét és az oldalát. A tanítványok megörültek, hogy látják az Urat. Jézus erre ismét azt mondta nekik: »*Békesség néktek! Ahogyan engem elküldött az Atya, én is elküldelek titeket.*« Ezt mondván rájuk lehelt, és így folytatja: »*Vegyetek Szentlelket! Akiknek megbocsátjátok a bűneit, azok bocsánatot nyernek, akikéit pedig megtartjátok, azoknak a bűnei megmaradnak.*«

Tamás, a tizenkettő közül az egyik... , éppen *nem volt velük, amikor megjelent Jézus*. A többi tanítvány így szólt hozzá: »*Láttuk az Urat.*« Ő azonban azt mondta nekik: »*Ha nem látom a kezén a szegek helyét, és nem érintem meg ujjammal a szegek helyét, és nem teszem kezemet az oldalára, nem hiszem.*«

Nyolc nap múlva ismét benn voltak a tanítványai, Tamás is velük. Bár az ajtók zárva voltak, *bement Jézus*, megállt középen, és azt mondta: »*Békesség nektek!*« Azután így szólt Tamáshoz: »*Nyújtsd ide... a kezedet, és tedd az oldalamra, és ne légy hitetlen, hanem hívő.*« Tamás pedig így felelt: »*Én Uram, és én Istenem!*« Jézus így szólt hozzá: »*Mivel látsz engem, hiszel: boldogok, akik nem látnak és hisznek.*«” (20,19–29.)

ISTVÁN: AZ ELSŐ VÉRTANÚ

A korai kereszténység igen hosszú utat tett meg addig, amíg az időszámításunk szerinti 4. században a római birodalom államvallásává lett. Követőit gyakran üldözték, és közülük számosan mint hitük mártírjai voltak kénytelenek búcsút venni az élettől. Mivel a krisztusi eszmevilág az Ótestamentum különféle részleteihez kötődve, ill. azok ellenében a zsidó nép körében — mint a zsidó vallás egyik új irányzata — indult sarjadásnak, teljesen érthető, hogy a híveinek is Izraelben kellett elszenvedniük az első üldöztetéseket. Az utóbbiak első személyes áldozata a Biblia szerint az „istenember” Jézus volt. Maga ez az állítás azonban, amely a zsidó vallás követőit Krisztus-gyilkosoknak ábrázolja, a legendák világába tar-

tozik. Viszont igaznak tűnik az Apostolok cselekedeteinek az a közlése, hogy az *első* keresztény *ember* Jeruzsálemben szenvedett mártírhálált.

Az említett irat 6–7. része szerint *István diakonust kövezték meg* a Jahve-kultusz kíméletlen hívei. A kegyetlen történés előzményeiről és lezajlásáról az alábbiakat olvashatjuk a Biblia épp most megadott helyén: A jeruzsálemi keresztények száma gyorsan szaporodott, és a körükben vita alakult ki arról, helyes-e, hogy a 12 apostol a közösség étkezési, valamint gazdasági ügyeivel foglalkozik. Az összehívott gyűlésen aztán elfogadásra került az apostolok javaslata, amelyet ők a jelenlévőknek tettek: „*Nem helyes az, hogy az Isten igéjét elhanyagolva mi szolgáljunk az asztaloknál. Hanem válasszatok ki magatok közül, atyámfiai, hét férfit, akikről jó bizonysgot tesznek, akik telve vannak Lélekkel és bölcsességgel, és ezeket állítjuk be ebbe a munkába; mi pedig megmaradunk az imádkozás és az ige szolgálata mellett.*” A sajátos tevékenységre megválasztottak névsora így hangzik: Fülöp, Prokhorosz, Nikánór, Timón, Parmenész, a nem zsidó származású Nikoláosz és a „hittel és Szentlélekkel teljes” *István*.

Ez a *diakonosz* (a görög szó jelentése: szolga, szolgáló, követ, felszolgáló) állítólag „nagy csodákat és jeleket tett a nép között”. Ám a diaszpórában élő zsidók vitába szálltak vele, s mivel nem tudtak méltó ellenfelei lenni, azzal vádolták meg, hogy káromolta „Mózeset és az Istent”. Majd pedig elfogták, és a *szanhedrin* — a görög és a római korban működött legfelsőbb zsidó törvényszék, a nagytanács — elé hurcolták, ahol „hamis tanúk”-kal ezt mondták róla: „Ez az ember állandóan e szent hely és a törvény ellen beszél. Hallottuk is, amikor azt mondta, hogy a názáreti Jézus lerombolja ezt a helyet, és megváltoztatja azokat a szokásokat, amelyeket Mózes hagyott ránk.”

Az Apostolok cselekedeteiből nyilvánvaló: ezek a „hamis” tanúk abból a szempontból igazat beszéltek, hogy az Izráel népéből származó keresztények egy része határozottan föllépett a zsidó vallás és jog számos vonatkozása ellen — éppúgy, miként az Újtestamentum szerint korábban Jézus is. A diakonosz István is ugyanezt tette, amikor a nagytanács előtt védekezett. Hangsúlyozta, hogy a zsidók sokszor szembeszegültek az igaz isten akaratával: Míg Mózes az isteni parancsolatok átvétele céljából a hegyen tartózkodott, addig ők aranyborjakat készítettek Áronnal, és őket imádták, nekik mutattak be áldozatokat. Isten helyett az égi csillagok seregének hódoltak, és a pusztában idegen isteneknek mutattak be égő- és véresáldozatokat. Elkészítették a frigyládát és a salamoni templomot, ám

a „Magasságos...nem emberkéz alkotásaiban lakik”. Kritikáját István ily szavakkal fejezte be: „*Ti kemény nyakú, körülméletlen szívú és fülű emberek, mindig ellene szegültök a Szentléleknek, atyáitokhoz hasonlóan ti is. A próféták közül melyiket nem üldözték a ti atyáitok? Meg is ölték azokat, akik előre hirdették az Igaznak eljövételét. Most pedig az ő árulóivá és gyilkosaivá lettetek ti, akik angyalok közvetítésével kaptátok a törvényt, mégsem tartottátok meg.*”

Roppant kemény szavak ezek, és egyáltalán nem meglepő, hogy az őket a nagytanács előtt halló vének, írástudók stb. „háborogtak szívükben, és fogukat csikorgatták” István ellen. Ám ő „Szentlélekkel telve az égre függesztette a tekintetét, és látta Isten dicsőségét és Jézust, amint az Isten jobbjára felől áll. Ekkor így szólt: »Íme, látom az eget megnyílván, és az Emberfiát, amint az Isten jobbjára felől áll.« Erre [ellenfelei, akiknek mindez pogányságnak számító dolog volt] hangosan kiáltoztak, bedugták a fülüket, és egy akarattal rárohantak; azután kiűzték a városon kívülre, és megkövezték. A tanúk pedig [akiknek elsőként kellett követ vetniük a mártírra] felsőruháikat egy *Saul* nevű ifjú [a későbbi *Pál* apostol] *lábai elé* tették le. Amikor megkövezték Istvánt, az így imádkozott: »Úr Jézus, vedd magadhoz lelkemet!« Azután térdre esett, és hangosan felkiáltott: »*Uram*, ne ródd fel nekik ezt a bűnt!« És amikor ezt mondta, *meghalt.*”

És vajon mit jelez az utókor számára István diakonosz megkövezése? Úgy vélem, elsődlegesen azt, hogy a zsidó etnikum, a zsidó vallás méhében kicsírázó kereszténység már igen radikálisan szembefordult szülőanyjával, aki aztán ezt a „hűtlenség”-et képtelen volt megbocsátani, és kegyetlen megtorlással élt.

A MÁGUS SIMON MEGTÉRÉSE

István megkövezése napján „nagy üldözés indult a jeruzsálemi gyülekezet ellen”, és tagjai — az apostolok kivételével — elmenekültek Júdea és Samária különféle területeire. A szétszóródott tanítványok közül az egyik, *Fülöp* Samáriába ment, ahol sok beteget meggyógyított, és a keresztény hitre térítette a *Simon* nevezetű *mágust*. Ez a férfiú „varázslással foglalkozott, és ámulatba ejtette Samária népét, mert valami igen nagynak állította magát. Gyermkektől felnőttekig mind hallgattak rá, és azt mondták: »Ő az Isten ereje, amelyet Nagy Erőnek neveznek.« Hallgattak rá, mert varázslásával már jó ideje ámulatban tartotta őket. De amikor hittek *Fülöp*-nek, aki az Isten országáról és a Jézus Krisztus nevééről szóló evangéliumot

hirdette, megkeresztelkedtek; férfiak és nők egyaránt. *Simon maga is hívó lett*, majd miután megkeresztelkedett, Fülöp mellé szegődött, és amikor látta, hogy jelek és nagy csodák történnek, egészen elámult.” (Ap. csel. 8,9–13.)

Amint a szövegből látszik, a keresztény Fülöp számára egészen természetes, hogy a „pogány” Simon is birtokol mágikus képességet, és maga Simon sem csodálkozik azon, hogy Fülöp varázslatokat tud végrehajtani. Kettejük egymásra vonatkozó véleményét megismerve, szinte azonnal felidéződhetnek bennünk azok a műveletek, amelyeket Mózes és Áron, ill. a fáraó mágusai hajtottak végre a zsidók Egyiptomból történt kivonulása előtt az uralkodó udvarában. Simon kapcsán azonban nem csupán a most említett momentum érdekes, hanem még valami más is. Ez a más a következőt jelenti: Amikor a Jeruzsálemben lévő apostolok megtudták, hogy Fülöp működésének köszönhetően Samária „befogadta Isten ígét”, elküldték maguk közül a helyszínre Pétert és Jánost, hogy ők a megkeresztelkedett embereket — *kézzrátévés* révén — részesítsék „a Szentlélek ajándékában”. Simon pedig — látva, hogy Péter és János kézzrátévessel osztják a „Szentlelket” — a két apostoltól — nekik pénzt ígérve — a következőt kéri: „*Adjátok meg nekem is ezt a hatalmat*, hogy akire ráteszem a kezemet, az vegye a Szentlelket.” Ám Péter és János igen határozottan elutasítják kívánságának teljesítését, s egyúttal keményen megróják a „gonoszság fogságába” esett varázslót. (Uo. 8,14–24.)

SAUL MEGTÉRÉSE: A PÁLFORDULÁS

Az Apostolok cselekedetei című irat jóegynéhány történetet közöl arról, hogy némely „pogányok” milyen csodás módon lettek Krisztus követőjévé. E történetek sorában kiemelkedő helyet foglal el az, amelyik a fentebb már említett *Saul* (latinosan: *Saulus*) kereszténnyé válásáról szól. Maga ez a férfiú a kisázsiai *Tarszoszban* látta meg a napvilágot. Jómódú zsidó, vallási szempontból farizeus apja révén születésétől fogva *római polgár* volt, és mint ilyen minden bizonnyal a *Paulus* (Pál) nevet viselte. Később ifjúként Jeruzsálembé került, és itt — mint a most hivatkozott iratban (22,3) ő maga elmondja — egy *Gamáliel* nevű farizeus tudósnál tanult, aki István diakonosz elfogása és kivégzése előtt a nagytanácsban türelemre intette a keresztényeket fanatikusan üldöző zsidó vallásúakat. Épp ezért meglepő, hogy neveltje, az ifjú Saul örzi az István vértanút megkövezők

felsőruháit. Továbbá az is, hogy *Saul* maga is „egyetértett István kivégzésével”. S még inkább az, hogy a vallási türelemre hajló Gamáliel tanítványa a diakonosz halála után megszállott vehemenciával *üldözte a keresztényeket*, „zaklatta az egyházat, házról-házra járt, férfiakat és nőket hurcolt el, és börtönbe vetette őket” (uo. 8,1–3). Ám megszállottságát nem elégítette ki az, hogy Jeruzsálemben kegyetlenkedett Krisztus követőivel. Üldözői tevékenységét igyekezett kiterjeszteni olyan távol fekvő városokra is, amelyekben ez idő tájt már szintén voltak keresztények. Ám később, az egyik ilyen útja során maga is *áttért* Jézus hitére. E pillanattól kezdve aztán minden bizonnyal *ő tette a legtöbbet* az új vallás elterjesztése érdekében, és a *kialakuló kereszténység szellemi arculatát ő határozta meg alapvetően*.

Saul megtérése a *Damaszkuszba vezető úton* következett be, és e „*pálfordulás*”-nak nevezett rendkívüli eseményről az Apostolok cselekedetei (9,1–28) az alábbiakat mondja:

„Saul pedig még fenyegetéstől és öldökléstől lihegve az Úr tanítványai ellen, elment a főpaphoz, és leveleket kért tőle *Damaszkuszba* a zsinagógákhoz, hogy ha talál olyanokat, akik az Úr [ti. Jézus] útjának hívei, akár férfiakat, akár nőket, *megkötözve vihesse azokat Jeruzsálembé*. Útközben azonban, amikor éppen Damaszkuszhoz közeledett, hirtelen *mennyei fény* villant fel körülötte, és amint a földre esett, hallotta, hogy egy *hang* így szólt hozzá: »Saul, Saul, miért üldözöl engem?« Ő pedig megkérdezte: »Ki vagy, Uram?« Az így válaszolt: »*Én vagyok Jézus*, akit te üldözöl. De kelj fel, menj be a városba, és ott megmondják neked, mit kell tenned.« Azok a férfiak, akik vele mentek, kábultan álltak, mert *hallották* ugyan a *hangot*, de senkit sem láttak. Saul pedig felkelt a földről, és kinyitotta a szemét, de egyáltalában *nem látott*. Ezért kézen fogva vezették be Damaszkuszba, és ott három napig nem látott, nem evett, és nem ivott.

Volt Damaszkuszban egy tanítvány, név szerint *Anániás*. Az Úr megszólította őt *látomásban*: »Anániás!« Ő is így válaszolt: »Íme, itt vagyok, Uram.« Az Úr pedig így szólt hozzá: »Kelj fel, menj el abba az utcába, amelyet Egyenes utcának hívnak, és *keresd meg* Júdás házában Sault, akit Tarsuszinak [Tarszoszinak] neveznek: mert, íme, imádkozik, és látomásban látja, hogy egy *Anániás* nevű férfi jön be hozzá, és *ráteszi a kezét, hogy lásson*.« Anániás így válaszolt: »Uram, sokaktól hallottam erről a férfiról, mennyi rosszat tett a te szentjeid ellen Jeruzsálemben, és ide is meghatalmazást kapott a főpapoktól, hogy elfogja mindazokat, akik segítségül

hívják a te nevedet.« Ezt mondta neki az Úr: »Menj el, mert *választott eszközöm ő*, hogy nevedet népek és királyok elé vigye, és Izráel fiai elé is. Én pedig meg fogom mutatni neki, mennyit kell szenvednie az én nevedért.« Anániás elment, és bement abba a házba; *rátette kezét*, és ezt mondta: »Atyámfia, Saul, az Úr *küldött* engem, az a Jézus, aki megjelent neked az úton, amelyen jöttél, és azért küldött, *hogy láss, és megtelj Szentlélekkel*.« És egyszerre, mintha valamiféle pikkelyek estek volna le a szeméről, *újra látott*; azután felkelt, és *megkeresztelkedett*, majd miután táplálékot vett magához, erőre kapott.

Néhány napig együtt volt a damaszkuszi tanítványokkal, és *azonnal hirdetni kezdte* a zsinagógákban Jézusról, hogy ő az *Isten Fia*. Mindenki csodálkozott, aki hallotta, és így szóltak: »Nem ez az, aki üldözte Jeruzsálemben azokat, akik segítségül hívják ezt a nevet, és aki ide is azért jött, hogy megkötözve a főpapok elé vigye őket?« De Saul egyre jobban felbátorodott, és zavarba hozta a damaszkuszi zsidókat, mert azt bizonyította, hogy *Jézus a Krisztus*.

Amikor pedig már jó néhány nap eltelt, a zsidók [ti. a zsidó *vallás* követői] elhatározták, hogy *végeznek vele*. Saulnak azonban tudomására jutott a merénylet terve. Még a kapukat is éjjel-nappal őrizték, hogy megölhessék, de a *tanítványok* elvitték, és *éjjel a városfalon lebocsátották egy kosárban*.

Amikor Saul megérkezett Jeruzsálembe, *csatlakozni próbált* a tanítványokhoz, de mindenki félt tőle, mert nem hitték, hogy tanítvány. Barnabás azonban maga mellé vette, *elvitte az apostolokhoz*, és elmondta nekik, hogyan látta az Urat az úton, és hogy beszélt vele, és milyen nyíltan szólt Damaszkuszban az Úr nevében. Ettől fogva velük együtt járt-kelt Jeruzsálemben, nyíltan szólt az Úr nevében. Beszélt és vitázott a *görög nyelvűekkel*, ezek pedig arra készülődtek, hogy *végeznek vele*. Amikor azonban megtudták ezt az atyafiak, levitték őt Cézáreába, és elküldték Tarzuszba.”

Az ismertetett események kapcsán szükségesnek tartom föl hívni az olvasó figyelmét a következő fontos momentumokra: 1) Hogy Saul miként üldözte a keresztényeket, és miként lett Krisztus követője, arról az Apostolok cselekedeteinek egy *későbbi részében* (22,1–21) is olvashatunk. Itt a letartóztatott Saul-Pál a jeruzsálemi vár lépcsőjéről maga mondja el héber nyelven a jelenlévőknek, hogy miként kegyetlenkedett korábban a keresztényekkel, és mily csodás módon vált Jézus hívévé. 2) Ez a beszámoló néhány mozzanatában eltér a fentebb idézettől. Nem csupán tömörebb volta révén, hanem egyéb aspektusokban is. Itt pl. arról esik szó, hogy a

damaszkuszi úton Saullal volt férfiak nem hallották a beszélő Jézus hangját — az idézett variáció szerint viszont igen. A fentebb ismertetett elbeszélésben a vak Sault Anániás kézrátevésével, itt pedig szómágiával teszi látóvá. Az idézett szöveg említi, hogy Sault meg akarták ölni Damaszkuszban a zsidó vallás követői, és a városból sajátos módon menekítették ki a keresztények — az Apostolok cselekedeteinek második beszámolója azonban e történetekről hallgat. 3) Külön indokolt utalni rá: míg az ismertetett elbeszélés semmit nem mond arról, hogy a Jeruzsálemben visszatért Saullal valami sajátos eset történt volna, addig a második részlet szót ejt egy ilyen eseményről. Ti. arról, hogy a jeruzsálemi templomban imádkozva Saul révületbe esett, s látta Jézust. És hogy miért fontos ezt megemlíteni? Azért, mivel Saul-Pál állítólag ekkor kapta feladatul Krisztustól, hogy menjen el a „pogányok”-hoz, azaz a nem zsidókhoz, és nekik hirdesse a keresztény eszméket. Jézus itt a maga követőjének ugyanis ezt a parancsot „adta”: „Eredj el, mert én messze küldelek téged, a *pogányok közé*.” (Ap. csel. 22,21.) 4) Végül megemlítem, hogy a Saul megtéréséről, a „pálfordulás”-ról szóló történet nem csupán a kereszténység sorsának az alakulása szempontjából fontos eseményről tudósít, hanem egyúttal olyan *pszichikai-vallási átváltásról* is, amely szinte tragédiai műbe kívánczik, s amelyhez hasonló bizonyára sok ókori emberben zajlott le az időszámításunk szerinti 1–3. században.

PÁL HÁROM TÉRÍTŐÚTJA

Mint fentebb szó esett róla, a kialakuló kereszténység szellemi arculatát elsődlegesen Pál határozta meg. Mégpedig annak következtében, hogy rengeteg energiát fordított az általa vallott „krisztusi” eszméknek a zsidóság és más népek körében való elterjesztésére. Ily természetű munkásságának rendkívüli voltát azzal próbálom érzékeltetni, hogy az alábbiakban ismertetem a különféle területeket érintő *három térítőútját*, és azokat a *legfontosabb történeteket*, amelyek ezekkel a missziós utakkal kapcsolatosak. Mielőtt azonban a részletekre rátérek, megemlítem, hogy az Apostolok cselekedetei (13,1–3) szerint a páli hittérítés kiindulóbázisa nem Jeruzsálem, hanem *Antióchia* volt. Az a hellenisztikus szellemű *szíriai* nagyváros, amelynek keresztény gyülekezetében szép számmal működtek próféta és tanítók: többek között Pál, Barnabás, Simeon (Niger), az észak-afrikai Kürénéből származó Lucius és a Heródes negyedes fejedelemmel együtt nevelkedett Manaén. Állítólag a „Szentlélek” velük közölte ama

őhaját, hogy válasszák ki maguk közül missziós munkára, vagyis a keresztény hit elterjesztésére *Barnabást* és *Pált*.

Az *első* térítőútjára (kb. i. sz. 45–49) harmadmagával indult el Pál. Missziós csoportjának tagja volt az őt korábban pártfogásba vett *Barnabás*, aki eredetileg József nevű, Ciprusról származó lévita volt (a Barnabás nevet az apostoloktól kapta). Továbbá — mint „segítőtárs” — Barnabás unokaöccse, a Márknak nevezett *János* is. E férfiak először Antiókhából a szíriai Szeleukiába mentek, majd pedig onnét *Ciprusra* hajóztak. A szerelem és a szépség görög istennőjének, Aphroditének a szigetén aztán jelentős területeket bejártak, és hirdették a „krisztusi” eszméket. Az utóbbiakkal fölkellették a sziget római helytartójának az érdeklődését is. Ám egy „zsidó mágus és álprófeta”, bizonyos Barjézus szembe szállt velük, és igyekezett meggátolni, hogy a helytartó a keresztény hitre térjen. Emiatt aztán Saul-Pál („megtelve Szentlélekkel”) egy időre vaksággal sújtotta.

A ciprusi Páfoszból Pál, Barnabás és János átkeltek Kisázsziába. Innen János visszatért a szíriai Antiókhába, mert nem akart résztvenni a további munkában. Pál és Barnabás pedig fölkeresték a pamfiliai Pergét, a *pizidiai Antiókhia*t. Az utóbbi város zsinagógájában több szombaton hirdették a keresztény eszméket a zsidóknak. Főként Pál volt az, aki e téren jeleskedett. Az Apostolok cselekedetei (13,13–52) szerint hallgatóságának részletesen fölvázolta a következőket: a zsidóságot a maga népévé választotta az isten; majd kiszabadította Izráel fiait Egyiptomból és megóvta őket a pusztai vándorlás 40 éve alatt; később a nekik adott földön bírakat, ill. Saul és Dávid személyében királyokat küldött irányításukra; legutóbb pedig — ígéretéhez híven — Dávid utódai közül támasztotta a zsidóság üdvözítőjének *Jézust*, akinek útegyengetője az Izráelt megtérésre és megkeresztelkedésre fölszólító Keresztelő János volt; Jeruzsálem lakói és vezetői azonban „nem ismerték fel őt”, és megölették; mi most „őáltala hirdetjük nektek a bűnök bocsánatát, és amiből Mózes törvénye által nem igazulhattok meg, őáltala mindenki megigazul, aki hisz”. Mint az Újszövetség mondja, Pálék igen nagy hatást gyakoroltak a város lakóira, s az utóbbiak közül sokan kereszténnyé lettek. Ám a zsidók közül számosan felleptek ellenük, akiknek aztán Pál és Barnabás a következőket mondták: „Először nektek kellett hirdetnünk az Isten igéjét, mivel azonban ti elutasítjátok, és nem tartjátok magatokat méltónak az örök életre, íme, a *pogányokhoz fordulunk*.” Az apostolok hittérítő munkája igen eredményes volt, de a városból az ellenfelek elűzték őket.

És hasonló sors várt rájuk egy másik településen, *Ikóniumban* is, mert a Jahvét követő zsidók és az egyéb vallások hívei agyon akarták őket kövezni, s ezért innen is el kellett menekülniük. Ekkor a likaóniai *Lisztrában*, *Derbében* és e két város környékén folytattak missziós tevékenységet. Lisztrában Pál állítólag meggyógyított egy járni sohasem tudott bénát, és ennek hatására a helybeliek így kiáltoztak: „*Az istenek jöttek le hozzánk emberi alakban!*” A lisztraiak úgy vélték, hogy Barnabás azonos a görög főistennel, Zeusszal, Pált viszont — mivel ő volt a szóvivő — Hermésznek tartották. „Zeusz papja pedig, akinek a temploma a város előtt volt, bikákat és koszorúkat vitt a kapuk elé, és a sokasággal együtt áldozatot akart bemutatni nekik.” Pál és Barnabás azonban tiltakoztak az ellen, hogy őket természetfölötti lényeknek tartsák, és áldozással való tisztelésüket a következő érveléssel akadályozták meg: „Emberek, miért teszitek ezt? Mi is hozzátok hasonló *emberek vagyunk*, és azt hirdetjük nektek, hogy ezekből a hiábavaló dolgokból térjete meg az élő Istenhez, aki teremtette az eget és a földet, a tengert és mindent, ami bennük van.”

Ám Pál és Barnabás talán jobban tették volna, ha meghagyják az embereket tévhitükben, és engedik, hogy azok őket mint isteneket tiszteljék. Mert ha ugyanis így cselekednek, bizonyára megmenekülnek az újabb bajoktól. Az történt ugyanis, hogy az őket korábban Antiókhából és Ikóniumból elűldöztető zsidók Lisztrába is utánuk jöttek, felbujtották ellenük a helybelieket, akik *Pált megkövezték*, majd pedig testét a városon kívülre vonszolták. Az apostol azonban nem halt meg, hanem föléledt, és a következő napon Barnabással együtt Derbébe ment. A következő időken e helységben, majd még egyéb kisázsiai városokban (Lisztrában, Ikóniumban, Antiókhában és a pamfiliai Pergében) hirdették az evangéliumot. Később pedig — miután a megalakult keresztény gyülekezetekben *véneket* választottak, s jelezték követőiknek, hogy sok nyomorúságot kell még átélniük, és ezért legyenek erősek a hitben — lementek a Földközi-tenger partján fekvő Attáliába, ahonnan visszatértek a *szíriai Antiókhába*, abba a városba, amelyből elindultak missziós útjukra.

Pál *második* térítőútjára azt követően került sor, hogy Jeruzsálemben (kb. i. sz. 50-ben) lezajlott az apostolok és a vének híres gyűlése, amelyen Pálnak és Barnabásnak igen kemény támadásokban volt része amiatt, hogy a kereszténnyé lett „*pogányok*”-tól (vagyis a nem zsidó hívőktől) *nem* követelték meg a *körülmetélkedést*. Mivel aztán a gyűlésen végül az eljárásukat szentesítő határozat született, társaival együtt a *szíriai Antiókhába* visszatért Pál azt javasolta Barnabásnak, hogy látogassanak el az első,

közös útjukon megtérített kisázsiai keresztényekhez. A kollektív missziós tevékenységükből azonban most nem lett semmi, mert Barnabás magukkal akarta vinni azt a Márknak nevezett *Jánost* is, aki korábban cserben hagyta őket. Pál viszont ezt ellenezte. Az eddig együtt munkálkodó két apostol közti *meghasonlás* következtében Barnabás és Pál *különvált egymástól*. Az előbbi (János-Márk társaságában) Ciprusra hajózott téríteni. Pál pedig a vele a különféle hitelvekben valószínűleg egyetértő *Szilászt* vette maga mellé, hogy segítőtársa legyen a keresztény eszmék terjesztésében.

Ez a két férfiú szárazföldön indult útnak. Pál és Szilász először Szíriát és Ciliciát járták be, itt erősítették a gyülekezeteket. Majd Pál szülővárosán, Tarszoszon áthaladva az első térítőút alkalmával már fölkeresett Derbébe, Lisztrába és más egyéb helységekre látogattak el. Itt Pálnak igen megtetszett a keresztény hitet követő *Timóteus*, akit magával vitt a további missziós munkára, s akivel később is igen szoros kapcsolatot tartott, amit — többek között — az is jelez, hogy az újszövetségi kánonban szereplő két levelét éppen őhöz írt. Mielőtt azonban megkezdtek volna együttes munkájukat, a zsidó anyától s görög apától származó fiatalembert *körülmetélte*, nehogy a zsidó etnikumból kereszténnyé váltak görbe szemmel nézzenek rájuk. Ezt követően aztán útnak indultak. Ám a kisázsiai Frigiában, Galáciában és Míziában nem sikerült híveket toborozniuk. Épp ezért úgy döntöttek — állítólag egy sajátos látomás, meghívás által ösztönözten —, hogy a kisázsiai Tróászból az európai *Macedóniába* mennek. Útjuk Szamothraké szigetén, majd Neapoliszon át *Filippibe* vezetett. Az utóbbi városban egy időre megállapodtak, és itt először egy Lidia nevű bíboráros asszony lett a követőjük. Ám hamarosan bajba kerültek, mert Pál egy — a gazdájának nagy hasznót hozó — szolgálólányból kiüzte a jövőbelátó lelket. Ekkor börtönbe csukták őket, de rövidesen kiszabadultak, és a börtönőrt családotul megnyerték eszméiknek. Majd ismét továbbmentek, és Amfiopoliszon, valamint Apollónián áthaladva megérkeztek a korai kereszténység történetében fontos szerepet játszó *Thesszalonikába*. E macedóniai városban a zsidóknak volt zsinagógájuk, és Pál — korábbi szokásával egyezően — szombatonként ebben hirdette az új tanokat a helyi zsidóknak, akik közül néhányan „hívökké lettek”. A két apostolhoz azonban görögök, előkelő asszonyok is csatlakoztak: A Jahve-követők aztán innét is elüldözték a hittérítőket, akiket elvbarátaik sürgősen Béreába menekítettek. Páléknak itt is sikerült zsidókat, valamint előkelő görög férfiakat és nőket megnyerniük a „krisztusi” hitnek. Ám amikor az őket

Thesszalonikából elüldözött Jahve-követő zsidók erről tudomást szereztek, elmentek Béreába, és Pálnak — miközben Szilász és Timóteus a városban maradt — innen is menekülnie kellett.

A „testvérek” Macedóniából egyenesen az ókori görögség hajdani szellemi fellelegvárába, *Athénbe* vitték. Hogy aztán itt miket cselekedett, és mily történések estek meg vele, azzal kapcsolatosan szükségesnek tartom ismertetni az Újtestamentum beszámolóját. Mégpedig azért, mivel korántsem érdektelen a 20. század emberének arról tudomást szereznie, hogy milyen módon fogadta a *filozófia városa* a kereszténység legjelesebb apostolának számító *Pált*. Idevonatkozóan az Apostolok cselekedeteiben (17,16–34) a következőket olvashatjuk:

„Miközben Pál *Athénben* várta őket [ti. a Béreában maradt Szilászt és Timóteust], háborgott a lelke, mert látta, hogy a város tele van *bálványokkal*. Vitázott a *zsinagógában* a zsidókkal és a hozzájuk csatlakozó istenfélőkkel [prozelitákkal] naponként; a *főtéren* pedig azokkal, akiket éppen ott talált. Néhány *epikureus* és *szoikus filozófus* is vitázott vele, akik közül egyesek azt kérdezték: »Mit akarhat ez a fecsegő mondani?« Mások azt mondták: »Úgy látszik, hogy *idegen istenségek* hirdetője«, mivel *Jézust* és a *feltámadást* hirdette. Ekkor megfogták, az Areopágoszra vitték, és megkérdezték tőle: »Megtudhatjuk-e, *mi az az új tanítás*, amelyet hirdetsz? Mivel idegenszerű dolgokkal hozakodsz elő, amint halljuk; szeretnénk tehát megérteni, hogy mik is ezek.« Az athéniek és a bevándorolt idegenek ugyanis egyébbel sem töltötték az idejüket, mint azzal, hogy valami újságot mondjanak vagy halljanak.

Pál ekkor kiállt az Areopágosz közepére, és így szólt: »Athéni férfiak, minden tekintetben nagyon vallásos embereknek látlak titeket, mert amikor bejártam és megtekintettem szentélyeiteket, találtam olyan *oltárt* is, amelyre ez volt felírva: *Az ismeretlen Istennek*. Akit tehát ti ismeretlenül tiszteltek, én azt hirdetem nektek. Az *Isten*, aki teremtetten a világot és mindazt, ami benne van, aki mennynek és földnek Ura, *nem lakik ember-kéz alkotta templomokban*, nem szorul emberi kéz szolgálatára, *mintha szükölködne* valami nélkül; mivel ő ad mindenkinek életet, lehetetet és mindent. Az egész emberi nemet egy vérből teremtetten, hogy lakjon a föld egész felszínén; meghatározta elrendelt idejüket és lakóhelyük határait, hogy keressék az Istent, hátha kitapinthatják és megtalálhatják, hiszen nincs is messzire egyikünktől sem; mert [és most jön ama újplatonikus nézet kifejtése, amely rokon tartalmú a János-evangélium szellemével] *őbenne élünk, mozgunk és vagyunk*. Mivel tehát az Isten nemzetsége va-

gyunk, *nem* szabad azt hinnünk, hogy aranyhoz vagy ezüsthöz, vagy kőhöz, művészi alkotáshoz és *emberi elképzeléshez hasonló az istenség*. A tudatlanság időszakait ugyan elnézte Isten, de most azt hirdeti az embereknek, hogy mindenki mindenütt térjen meg. Azért rendelt egy napot, amelyen igazságos ítéletet mond majd az egész földkerekség fölött egy férfi [ti. Jézus] által, akit erre kiválasztott, akiről bizonytságot adott mindenk-előtt azzal, hogy feltámasztotta a halálból.»

Amikor a *halottak feltámadásáról* hallottak, egyesek gúnyolódtak, mások pedig azt mondták: »Majd meghallgatunk erről máskor is.« Pál ezután eltávozott közülük. *Néhány* férfi azonban csatlakozott hozzá, és *hívóvé* lett: közöttük az areopágita Dioniziosz is, aztán egy Damarisz nevű asszony, és velük együtt mások.”

Mint a beszámolóból kiderül, az athéni bölcselek a „krisztusi” eszméket hirdető Pált „fecsegő”-nek tartották. A vallási ügyekben illetékes Areiosz-pagosz tagjai pedig egy új hit képviselőjének tekintették őt. Mindenesetre itt szabadon hirdethette a tanait. Az utóbbiak miatt nem üldözte senki. Igaz, hogy a fölvilágosult szellemű városban csak néhány embert sikerült megnyernie a kereszténységnek. A helyi hívő emberek az ő elvont istene helyett továbbra is a maguk „bálványai”-nak, durván antropomorf isteneinek hódoltak.

A lényegyet tekintve számára sikertelenséget jelentő Athénből Pál hamarosan *Korinthoszb*a utazott. Ott egy sátorkészítő zsidó házaspárnál élt és dolgozott, mert ő maga is sátorkészítő mester volt. A kisázsiai Pontuszból származó férjnek *Akvila*, a feleségének pedig *Priscilla* volt a neve. Itt Pál eleinte csak szombatonként hirdette a keresztény eszméket a helyi zsinagógában. Később, Szilász és Timóteus ideérkezése után azonban teljesen a missziós munkának szentelte magát, és mind az itt élő zsidókat, mind pedig a helybéli görögöket igyekezett rábírní tanainak a követésére, mondván nekik, hogy Jézus a Krisztus (vagyis a „Megváltó”). Másfél éves korinthuszi tartózkodása idején végzett missziós tevékenységének köszönhetően csatlakoztak hozzá némely zsidók (így pl. Kriszpusz zsinagógiai előljáró a családjával együtt), továbbá jelentékeny számban keresztelkedtek meg a város görögjei közül is. A korinthuszi zsidók zöme azonban szembe fordult vele. Ellenfelei egy Gallió nevű helytartó elé vitték, és a római törvényszék révén akarták megbüntetni. Ám Gallió, aki belső zsidó vallási dolognak tekintette az ügyet, elzárkózott attól, hogy ítélkezze, és így szólt a zsidókhoz: „Ha valami törvényteleniségről vagy súlyos büntettről volna szó, ti zsidók, a törvény értelmében meghallgatnálak benneteket.

Ha viszont rátok tartozó ügyekről, nevekről és a ti törvényetekről van közöttetek vita, azt intézzétek el magatok, mert én ilyenekben nem kívánok bíró lenni.” (Ap. csel. 18,14–15.)

Pál talpa alatt tehát itt is forró lett a talaj, és ezért úgy döntött, hogy hazatér Keletre. Hajón Korinthoszból a Samáriában fekvő Cézaréába indult. Útközben azonban rövid időre betért Efezusba, ahol ott maradt a vele menő Akvila és Priscilla, és ahol a zsidókkal hitbeli dolgokról vitázott. Majd, miután megígérte nekik, hogy visszatér hozzájuk, elhajózott Cézaréába. Innét fölment Jeruzsálembe, „köszöntötte a gyülekezetet” (vagyis beszámolt missziós tevékenységének eredményeiről), és aztán visszatért a hitterjesztés kiindulóbázisát képező *szíriai Antiókhia*ba.

Hogy Pál meddig maradt e városban, pontosan nem tudjuk. Az Újszövetség szerint „egy darabig” tartózkodott itt, aztán elindult *harmadik* térítőútjára (i. sz. 53–58). Miként a második alkalommal, eleinte most is a szárazföldön haladt. Tevékenykedett Galáciában, Frigiában, majd Kisázsian végighaladva, ismét *Efezusba* érkezett. Hogy aztán az egykori híres görög filozófus, Hérakleitosz szülővárosában mily történések játszódtak le ez idő tájt vele, arra érdemes kissé részletesebben kitérnünk, mert így a kereszténység kialakulásfolyamatába nyerhetünk bepillantást.

Mindenekelőtt arra hívom fel a figyelmet, hogy Efezusban igen erős volt *Keresztelő János* vallási irányzatának a tábor. Az Apostolok cselekedeteiből (18,24–28; 19,1–7) nyilvánvaló, hogy e férfiú hitvilága még a halála után is igen komoly befolyást gyakorolt az emberekre. Továbbá az is, hogy az ő tanítását a kereszténység különös módon hasznosította, rendelte alá a saját teológiájának, mondván (némelyik evangéliumban is), hogy ez a férfiú csupán előfutára Jézusnak. Pál Efezusba érkezésekor azonban mindez még nem történt meg, amit az is mutat, hogy e városban ekkor még mint *önálló* vallási irányzatot terjesztették Keresztelő János nézeteit különféle tanítványok. Ezek az utóbbiak csak mesterük keresztségéről hallottak, és mit sem tudtak a „Szentlélek”-ről, a jézusi keresztségről. Pál aztán megnyerte őket a „krisztusi” eszméknek. Az Újszövetség személy szerint külön is megemlíti Keresztelő János tanainak egyik terjesztőjét. Név szerint bizonyos *Apollóst*, egy alexandriai származású zsidó férfit, aki a kereszténység által Jézus előhírnökévé degradált Keresztelő János nézeteit hirdette, és aki „csak János keresztségét ismerte”. A Korinthoszból Efezusba költözött Akvila és Priscilla azonban megnyerték őt a „krisztusi” teológiának.

Szólni kell arról is, hogy *Pál* állítólag *nagy csodákat* cselekedett Efezusban, amelyben ekkor legalább három éven át tartózkodott és tanított. A Biblia szerint e csodák révén oly hatást gyakorolt az emberekre, hogy gyógyító célzattal még a testen lévő kendőket, kötényeket is elvitték a betegekhez, akikből aztán eltávoztak a „gonosz lelkek”. Varázslatos tudományát állítólag még egyes vándorló zsidó ördögűzők is akceptálták, és ily mágikus szöveggel igyekeztek a betegekből a gonosz lelkeket kiűzni: kényszerítünk titeket arra a Jézusra, akit *Pál* hirdet, hogy távozzatok el! Hasonlóképp cselekedett — mondja a Biblia — egy zsidó főpap hét fia is, ám a gonosz lélek nem engedelmeskedett nekik, hanem a következőt mondta a varázsolni akaróknak: „Jézust ismerem, *Pál*ról is tudok, de ti kik vagytok?” Majd pedig — az Újtestamentum szerint — kegyetlenül elbánt velük a gonosz lélektől megszállott ember. Más mágusok viszont *Pál* hatására feladták saját mesterségüket, és a varázslásról szóló műveiket (50 000 ezüstpénz értékben) elégették.

A kialakulóban lévő kereszténység *Pál* által hirdetett eszméi jelentős mértékben megrázkódtatták a különféle ókori népek vallási hitvilágát. Mégpedig azért, mivel az antik etnikumok „bálvány”-kultuszával szemben — tekintsünk most el a jézusi „istenember” mozzanattól — az elvont isten hitére ösztökölt. Épp ezért nem lepődhetünk meg rajta, ha az antik „pogány” kultuszok részére különféle dolgokat készítő, s az e munkájukból élő kézművesek radikálisan ellenezték a gyorsan teret hódító kereszténységet. Az ellenkezésük *Pál* efezusi tartózkodása idején pl. tömeges tiltakozáshoz vezetett. Erről az utóbbiról az Apostolok cselekedetei 19. részében a következőket olvashatjuk: „Abban az időben nem csekély zavargás támadt az Úr útja miatt. Mert egy *ötvös*, név szerint Demetriosz, ezüsből kis *Artemisz-templomokat* készített, és ezáltal nem csekély keresethez juttatta a mestereket. Ez az ember összegyűjtötte a mestereket, valamint a hasonló foglalkozásúakat, és így szólt hozzájuk: »Férfiak, tudjátok, hogy ebből a keresetből származik a mi jólétünk. De látjátok és halljátok, hogy nem csak Efezusban, hanem szinte az egész Ázsiában nagy tömeget nyert meg és vezetett félre ez a *Pál*, aki azt mondja, hogy azok, amelyeket *emberkézzel csinálnak, nem istenek*. Nemcsak az a veszély fenyeget azonban, hogy ez a mesterség csődbe jut, hanem az is, hogy a nagy istennőnek, *Artemisznak* a templomát is semmibe veszik, és így ő, akit egész Ázsia és az egész földkerekség tisztel, el fogja veszteni dicsőségét.« Amikor ezeket meghallották, haragra gerjedtek, és így kiáltoztak: »Nagy az efezusi *Artemisz!*« A zűrzavar kiterjedt az egész városra. Majd egy

akarattal a színházba rohantak, és megragadták a macedón Gájuszt és Arisztarkhoszt, Pál útítársait. . . Végre a város jegyzője lecsendesítette a sokaságot, és így szólt: »Efezusi férfiak, van-e olyan ember, aki ne tudná, hogy Efezus városa a nagy istennő, Artemisz templomának, és az ő égből leszállt képének az őrizője? Mivel tehát ezt senki nem vitathatja, nyugodjatok meg, és ne kövessetek el semmiféle meggondolatlanságot. Mert idehoztátok ezeket az embereket, akik nem templomrablók, és nem is káromolják a mi istennőnket. Ha tehát Demetriosznak és a hozzátartozó mestereknek panaszuk van valaki ellen, vannak törvénykezési napok, és vannak helytartók, pereljenek ott egymással.«” — Vajon miért idéztem föl ezt a történetet? Azért, hogy jelezzem általa: ama *emberiesítő* szemléletet, amelyet az ókori görög filozófia és művészet egyes képviselői (pl. Prótagorasz, Karneadész és Euripidész) elvileg következetesen száműztek a világlátásból, de csak szűk körben tudtak érvényre juttatni, azt a széles néprétegek gondolkodásában (persze, még vallási-antropomorf keretben maradván) a kereszténység csökkentette jelentős mértékben. Ebben a vonatkozásban az új vallás történelmi érdemei elévülhetetlenek. Még akkor is, ha a kereszténységben később felerősödtek egyes aspektusokban az ún. bálványkultusz elemei.

A most ismertetett események után Pál folytatta a maga missziós körútját. Efezusból először Macedóniába, majd a görögökhöz ment. Néhány hónapos európai tevékenység után hajón akart Szíriába visszatérni. Mivel azonban tudomására jutott, hogy a zsidók merényletet terveznek ellene, más útvonalat választott, és Macedónián át érkezett meg a kisázsiai Tróászba. Innét Milétoszba hajózott, és ebben a városban búcsúzott el az efezusi gyülekezet általa odarendelt véneitől, akiket arra intett, hogy viseljenek gondot önmagukra és a hívők nyájára. Majd egy ideig Kisázsia déli partján hajózva, Patarából — Ciprus mellett dél felől haladva el — Tiruszba utazott. Innen pedig hajón érkezett meg Cézáreába, hogy e helységből Jeruzsálembe menjen. Ám az utóbbi városban ellenségesen fogadták a vele vallásilag szemben álló zsidók. Szerették volna őt kivégeztetni. Ezt azonban több évi palesztinai fogsága idején sem tudták elérni. Végül Pált Rómába vitték, ahol ismét éveken át raboskodott, de aztán szabadon engedték. Ám a hagyomány szerint egy későbbi időpontban visszakерült a római birodalom fővárosába, és i. sz. 67 körül valószínűleg itt szenvedett mártírhalált.

Vázlatosan ennyit akartam elmondani Pál missziós tevékenységéről, amellyel kapcsolatosan a következőkre hívom fel a figyelmet: 1) Ez az

apostol a Saul helyett a római állampolgárságára utaló *Pál* (Paulus) nevet domináns módon akkor kezdte használni, amikor Barnabással és János-Márkkal együtt első térítőútján Cipruson megnyerte a „krisztusi” eszmének Sergius Paulus helytartót (Ap. csel. 13. rész). 2) A fentebb ismertetett tényekből — és az Újszövetség számos helyéből — egyértelműen nyilvánvaló, hogy a keresztény tanokat terjesztő személyek kezdetben kizárólagosan zsidók, és csak később társulnak hozzájuk más népekből származó személyek. 3) Az elmondottakból az is kiderül, hogy az egyes településeken a térítők a maguk munkáját az adott helyen élő zsidók körében kezdték meg, nekik hirdették elsődlegesen a „krisztusi” eszmét. 4) Magának ennek az igehirdetésnek a közvetlen színhelye pedig szombati napokon az egyes városokban szép számban megtelepedett zsidók által működtetett zsinagóga volt. (Ilyen zsinagóga létezett pl. a pizidiai Antiókiában, Ikóniumban, Thesszalónikában, Béreában, Athénben, Korinthosban és Efezusban. A macedóniai Filippiben viszont ilyen intézmény nem volt — legalábbis e tényre utal az, hogy itt Pálék szombatonként a városon kívül, egy folyó mellett, azon a helyen hirdették az evangéliumot, amelyen az emberek, bizonyára a település zsidó lakói, imádkozni szoktak.) 5) Úgy tűnik, hogy Pál valóban igen nagyhatású missziós tevékenységét az Újszövetség némiképp eltúlozza. Ez a túlzás megmutatkozik abban, hogy a többi (Barnabás, János-Márk, Tamás stb.) térítő munkájáról szinte csak utalásszerűen emlékezik meg. Vajon mi idézte elő ezt a sajátos helyzetet? Minden bizonnyal az, hogy a kereszténységben a későbbiek során a lényegyet tekintve a páli elvek jutottak érvényre, s az összeállítók az újtestamentumi kánonba az iratokat ezen elvek szűrőjén átbocsátva vették fel. 6) Amennyire az Újszövetségből megállapítható, a diaszpórában élő zsidók felemás módon viszonyultak a Pál által hirdetett eszméhez. Úgy látszik, csupán kisebb részük volt hajlandó követni a „krisztusi” tanokat, többségük viszont ellenségesen tekintett rájuk. Vajon melyek ennek az elutasító magatartásnak az okai? Talán csak hitbéli tényezők, csupán az, hogy a szombatot, a különféle rögzült ünnepeket, étkezési tabukat megtartó és a körülmetélést gyakorló Jahve-követők számára idegenek, esetleg éppen gyűlöletesek a keresztény vallás egészen más szellemiséget képviselő nézetei? Hogy a különféle népek közt szétszórtan lakó zsidóknál a „krisztusi” eszmevilág elutasításában ily vallási determinánsok igen komoly mértékben közrehatottak, az kétségtelen. Ám velük együtt más okok is ösztönözték a szóban forgó zsidókat az új vallás el nem fogadására, a keresztények elleni fellépésre. Ezen okok közül az egyik az,

hogy a Jahve-kultusz a lényeket tekintve egyetlen nép vallása volt, és a hozzá való kötődés az önálló államiságát elvesztett zsidóság — főként pedig a Palesztinából szétszóródott zsidóság — számára az etnikai önmegőrzés legfontosabb eszköze volt. A másik lényeges ok pedig, amely a kereszténység iránti elutasító magatartásra, a Jahve-hitben való megmaradásra ösztönözte a diaszpóra zsidóit, a következő volt: a szétszóródott zsidók zöme kereskedelmi tevékenységet űzött, és saját néptudatának, nemzeti vallásának a megőrzése révén egyúttal a maga nemzetközi gazdasági pozícióit törekedett megtartani, ill. fejleszteni.

Könyvem eddigi részében különféle konkrét témakörökről ejtettem szót. A most következő utolsó fejezetében viszont olyan *gondolatokat*, *aforizmákat* kötöttem csokorba, amelyek sok szempontból kiegészítik, kerekébbé teszik azt a képet, amelyet az eddigi tárgyalás során megrajzoltam. Az alább olvasható szövegek kapcsán azonban figyelmeztetni kívánok néhány dologra:

Az itt található anyag szegényesebb a fejezetcímben megjelölt témakörnél, mivel a korábban már szóba került részletek újbóli szerepeltetésétől — néhány esetet kivéve — el kellett tekintenem.

A fejezet szövegeit tematikus alcímű egységekbe igyekeztem beosztani. Ám maga ez a csoportosítás megfelelően jó nem lehetett, mert számos részlet tartalmilag több elemet foglal magában.

Az anyagok tagolásakor nem voltam tekintettel arra, hogy azok az Ó-vagy az Újtestamentumból származnak-e.

Ne lepődjék meg az olvasó azon, hogy az e fejezetben lévő szövegek ugyanazon dolog kapcsán eléggé gyakran nem csupán eltérő, hanem éppenséggel egymásnak teljesen ellentmondó álláspontokat képviselnek. Erre azért hívom föl külön is a figyelmet, mert a papok, a teológusok, ill. a keresztény s a zsidó vallás követői az Ó- és Újtestamentumból szelektív módon válogatják ki a nekik megfelelő tartalmú részleteket, s a számukra kellemetlen nézetű szövegeket — mintha azok az ördög művei lennének — igyekeznek elhallgatni.

A Bibliában rengeteg az ismétlés, ugyanannak a gondolatnak hasonló — vagy szinte majdnem azonos — megfogalmazása, s a „Szentírás” olvasóját ez a tény igen nyomasztja. Azt hiszem, némiképp ugyanígy érzi magát majd az is, aki az alábbi szövegeket lapozgatja, mert köztük sok a mondanivalóját tekintve egymáshoz közelálló. Valószínű, hogy emiatt engem jóegynéhányan megrónak. Ám a megrovást vállalom, mert az

alapját képező okot tudatosan idéztem elő. Az anyag összeállításakor ugyanis két lehetőség állt előttem: vagy kevesebb részletet közlök, és ez esetben a szép szövegek révén csillogóbb és elevenebb sodrású lesz a válogatás; vagy több részletet iktatok a fejezetbe, s emiatt a most említett értékek háttérbe szorulnak. Mindezt figyelembe véve mégis a másodikként említett változat mellett döntöttem, mert a Biblia minél sokoldalúbb megismerését akartam biztosítani az olvasó számára.

A TÁRSADALOMRÓL

„Minden ország, amely meghasonlik önmagával, elpusztul, sőt minden város vagy ház, amely meghasonlik önmagával, menthetetlen.” (Mondja a Jézus-alak: Mt. 12,25.)

„Kivesztek az országból a hívek, / *nincs becsületes ember.* / Alattomban mindnyájan *vért ontanak,* / hálóval vadásznak egymásra. / Jól használják kezüket a rosszra: / a vezető ember követelőzik, / a bíró fizetségre vár, / a főrangú ember kimondja, mit kíván, / és csak csűrrik-csavarják az ügyeket. / Aki a legjobb köztük, olyan, mint a túskebokor, / *a legbecsületebb is olyan, mint a tövisbokor.* / De eljön büntetésed napja, / amelyet őrállóid láttak. / Akkor lesz majd zűrzavar! / Ne higgyetek a barátoknak, / ne bízatok a jó ismerősben, / még asszonyod előtt is, akit magadhoz ölelsz, / vigyázz, hogy mit mondasz! / Mert a fiú gyalázatosan bánik apjával, / a lány anyja ellen támad, / a meny az apósa ellen, / az embernek saját háza népe is ellensége.” (Mik. 7,2–6)

„Halljátok meg az Úr igéjét, Izráel fiai! / Pere van az ÚRnak az ország lakóival, / mert nincs igazság, nincs hűség, / és nem ismerik Istent az országban. / Esküdöznek és hazudoznak, / ölnek, lopnak és paráználkodnak, / betörnek, és vérontás vérontást ér.” (Hós. 4,1–2)

„Jaj a gondtalanoknak a Sionon, / az elbizakodottaknak Samária hegyén, / a legkiválóbb nép előkelőinek, / akikhez folyamodik Izráel háza! / ... / Ti azt gondoljátok, hogy messze van a veszedelem napja, / ezért az erőszak uralmát közel hoztátok! / Elefántcsont ágyakon heverésznek, / pamlagon terpeszkednek, / megeszik a nyájából a bárányokat, / és a hízlalóból a borjúkat! / Hárfakisérettel danolásznak, / és azt hiszik, hogy zenéjük

olyan, mint Dávidé. / Kelyhekből isszák a bort, / és finom olajjal kenik magukat, / de József romlásával nem törődnek. / Ezért majd ők mennek a foglyok élén fogságba, / és vége lesz a terpeszkedők mulatozásának.” (Ámós 6,1.3–7)

„Leselkedik a bűnös az igazra, / és meg akarja ölni.” (Zsolt. 37,32)

„Összetört a szívem, reszket minden csontom. / Olyan vagyok, mint a részeg ember / és mint a bortól elázott férfi, / ha az ÚRra és szent igéjére gondolok. / Mert *tele van az ország házasságtörőkkel*, / átkozódás miatt hervadozik az ország, / szárazak a pusztá legelői. / Rosszra igyekeznek, / hatalmukkal visszaélnék. / *Próféta és pap egyaránt elvetemült*, / még házamban is megtalálom gonoszságukat / — így szól az ÚR.” (Jer. 23,9–11)

„Így szól az ÚR: / Három, sőt négy vétke miatt / *nem bocsátok meg Izráelnek*, / mert eladják pénzért az igazat, / és egy pár saruért a szegényt. / Azt kívánják, hogy a nincstelenek / a föld porát szórják fejükre, / és elutasítják a nyomorultak ügyét. / Apa és fia egy nőhöz jár, / így gyalázzák meg szent nevemet. / Zálogba vett ruhán nyújtózkodnak / minden oltár mellett, / és a megbírságoltak borát isszák / Istenük házában.” (Ámós 2,6–8)

„Halljátok meg ezt az ígét, / ti básáni tehenek Samária hegyén, / akik sanyargatjátok a nincsteleneket, / és bántalmaztatok a szegényeket, / akik ezt mondjátok uraitoknak: / Hozzatok, hadd igyunk! / Megesküdött szentségére az én Uram, az ÚR, / hogy eljön rátok az az idő, / amikor *szigonyal visznek el benneteket*, / *maradékokat pedig halászhorgokkal*.” (Ámós 4,1–2)

„Jaj azoknak, akik jogtalan rendeleteket hoznak, / és irataik csak terheket rónak ki. / Mert elnyújtják a nincstelenek perét, / megfosztják jogaiktól népem nyomorultjait. / Az özvegyeket kizsákmányolják, / és az árvákat kifosztják. / De mit tesztek majd a megtorlás napján, / amikor megjön messziről az ítéletidő? / Kihez futtok majd segítségért, / hol hagyjátok kincseiteket?” (Ézs. 10,1–3)

„Jaj azoknak, akik házat házhoz ragasztanak, / és mezőt mező mellé szereznek, / míg hely sem marad másnak, / és csak ti laktok ebben az

országban! / Ezt hallottam a *Sereg URától*: / Az a sok ház romba dől majd, / a nagyok és szépek lakatlanná lesznek. / Tíz hold szőlő csak egy bat bort terem, / tíz véka vetőmag csak egy vékát terem! / Jaj azoknak, akik korán reggel ital után járnak! / Estig mulatnak, bor hevíti őket. / Citera és lant, dob, fuvola / és bor mellett lakmároznak, / de az ÚR tetteit nem veszik észre, / kezének munkáját nem látják meg. / *Ezért megy fogságba népem*, / bár még nem tudja. / Éhen halnak előkelői, / a tömeg szomjan eped el. / . . . / Bárányok legelnek ott a legelőkön, / és *a gazdagok romjain jövevények élőködnek*. / Jaj azoknak, akik a gonoszság kötelein / húzzák maguk után a bűnt, / . . . / *Jaj azoknak, akik azt mondják, hogy a rossz jó, és a jó rossz*, / és akik azt állítják, hogy a sötétség világosság, / és a világosság sötétség; / azt állítják, hogy a keserű édes, / és az édes keserű! / Jaj azoknak, akik bölcseknek képzelik magukat, / és magukat tartják okosnak. / Jaj azoknak, akik hősök a borivásban / és vitézek az italok keverésében, / akik megvesztegetésért igaznak mondják a bűnöst, / de az igazak igazát elvitatják. / Ezért ahogyan a tarlót megemésztik a lángnyelvek, / és a széna összeroskad a tűzben, / úgy korhad el gyökerük.” (Ézs. 5,8–13.17–18.20–24)

„Járjátok be Jeruzsálem utcáit, / nézzetek szét, tudakozódjatok, / kutassátok át tereit! / *Található-e, van-e olyan ember, / aki törvény szerint él, / és igazságra törekszik? / Akkor megbocsátok ennek a városnak!*” (Jer. 5,1)

„*Jaj azoknak, akik álnokságot és gátlatlanságot / terveznek fekvőhelyükön, / és kora reggel végrehajtják, / mert van hozzá hatalmuk! / Megkívánják a mezőket, és elrabolják, / a házakat is elveszik, / kihasználják az embert és házát, / őt magát és birtokát. / Azért ezt mondja az ÚR: / Most én tervezek rosszat e nemzetség ellen, / nem húzhatjátok ki belőle nyakatokat, / és nem járhattok kevélyen, / mert gonosz idő lesz az!*” (Mik. 2,1–3)

„Ezt mondja az ÚR azokról *a prófétákról, / akik félrevezetik népemet, / akik békeséget hirdetnek, / ha van harapnivalójuk, / de hadat indítanak az ellen, / aki nem ad nekik enni: / Olyan éjszaka száll rátok, / amelyben nem lesz látomás, / és olyan sötétség, amelyben nem lesz jövődőlés. / Leáldozik a próféták napja, / nappal is sötétség borul rájuk. / Szégyent vallanak a látnokok, pironkodnak a jósök, / eltakarják arcukat mindnyájan, / mert nem kapnak választ Istentől. / Engem azonban betölt az ÚR*

lelke / erővel, igazsággal és hatalommal, / hogy megmondjam Jákóbnak
a bűnét, / Izráelnek a vétkeit.” (Mik. 3,5–8)

„Gyűlölik azt, aki dorgálni mer a kapuban, / és utálják, aki megmondja az
igazat. / Mivel ti kihasználjátok a nincstelen, / és gabonaadót szedtek
tőle, / azért bár faragott kőből építtettek házakat, / nem fogtok bennük
lakni, / bár gyönyörű szőlőket ültettetek, / nem isszátok azok borát. /
Tudom, hogy milyen sok a bűnötök, / és mily nagyok vétkeitek: /
sanyargatjátok az igazat, / elfogadjátok a megvesztegetést, / elnyomjátok
a szegényeket a kapuban.” (Ámós 5,10–12)

„Ezt mondja az ÚR: Járjatok el törvényesen és igazságosan! Mentsétek
meg a kizsákmányoltat elnyomójától! A jövevényt, árvát és özvegyet ne
nyomorgassátok!” (Jer. 22,3)

„A nagy haragú ember fizessen bírságot, / mert ha elengeded neki, még nő
a haragja.” (Péld. 19, 19)

„Ne ferdítsd el az ítéletet, ne légy személyválogató, és ne fogadj el vesztege-
tést, mert a vesztegetés elvakítja a bölcséket is, és az igaz beszédet is
elferdíti. A tiszta igazságot kövesd, hogy élhess, és birtokolhasd azt a
földet, amelyet Istened, az ÚR ad neked.” (Deut. 16,18–20)

„Ne kövessetek el jogtalanságot az ítékezésben! Ne nézd, hogy valaki
nincstelen; és ne kedvezz a hatalmasnak! Igaz ítéletet hozz honfitársad
ügyében!” (Lev. 19,15)

„Az igaz és törvényes cselekvést / többre becsüli az ÚR, mint az áldozat-
tot.” (Péld. 21,3)

„Miért kell látnom a romlottságot, / és néznem a nyomorúságot? / Erő-
szak és önkény van szemem előtt. / Folyik a per, és vizsály támad. / Azért
nem érvényesül a törvény, / nem hoznak soha igaz ítéletet, / mert a bűnös
kijátssza az igazat: / ezért hoznak igazságtalan ítéletet.” (Hab. 1,3–4)

„Ezt mondja a *Seregek URa*: Igazságos ítéletet hozzatok, szeretettel és
irgalmasan bánjatok egymással! Az özvegyet és az árvát, a jövevényt és a

nyomorultat ne zsákmányoljátok ki, és ne tervezzetek egymás ellen magatokban semmi rosszat!” (Zak. 7,9–10)

„Gyűlöljétek a rosszat, szeressétek a jót, / szerezzetek érvényt a törvénynek a kapuban!” (Ámós 5,15)

„Ne áhítozz arra, hogy *bíró* lehessél, / ha nincs elég erőd, hogy kiirtsd a rosszat, / mert hátha megijedsz a hatalmasoktól, / és veszélybe kerül becsületességed.” (Sirák 7,6)

„Bíróval ne beszélj, / mert úgy ítélsz, ahogy neki tetszik.” (Sirák 8,14)

„Ha a bűnös kegyelmet kap, nem tanul igazságot. / Becsületes országban is álnokul él, / és nem nézi az ÚR fenségét.” (Ézs. 26,10)

„Az igaznak öröm, ha a törvény jut érvényre, / de a gonosztevőnek rettegés.” (Péld. 21,15)

„Jobb az igaz úton szerzett kevés, / mint a törvénytelenül szerzett nagy jövedelem.” (Péld. 16,8)

„A hamis mérleget utálja az ÚR, / de a pontos súlyt kedveli.” (Péld. 11,1)

„Életeket ment meg az igaz tanú, / de aki hazugságot beszél, az csaló.” (Péld. 14,25)

„Aki igaznak mondja a bűnöst, / és aki bűnösnek mondja az igazat: / mindkettőjüket egyaránt utálja az ÚR.” (Péld. 17,15)

„Igaz vagy, URam, ha perlek is veled. / Hadd beszéljek veled mégis / az igazságszolgáltatásról! / *Miért szerencsés a bűnösök sorsa?* / Miért boldogulnak mind, akik csalárdul élnek?” (Jer. 12,1)

„Ne mondd: Ahogy ő bánt velem, én is úgy bánok vele, / megfizetek mindenkinek cselekedete szerint!” (Péld. 24,29)

„Ha éheznek, aki gyűlöl téged, adj neki kenyeret, / és ha szomjazik, adj neki vizet. . .” (Péld. 25,21)

„Azzal tégy jót, aki alázatos, / s az istentelennek ne juttass semmit se. / Tagadd meg tőle a kenyeret, ne etesd, / mert különben nálad erősebbé válik. / S a sok jóért, amit tettél vele, / kétszeres balsors lesz az osztályrészed.” (Sirák 12,5)

Aki bedugja fülét a nincstelen segélykiáltására, / annak sem válaszolnak majd, amikor ő kiált.” (Péld. 21,13)

„Az árvákhoz olyan légy, mintha atyjuk volnál, / s mintha férjük volnál, légy olyan az özvegyekhez.” (Sirák 4,10)

„Aki könyörül a nincstelenen, az ÚRnak ad kölcsön, / mert ő megtéríti jótéteményét.” (Péld. 19,17)

„Sokan nem adnak kölcsön, de nem gonoszságból, / hanem mert irtóznak a hasztalan viszálytól.” (Sirák 29,7)

„Jobb egy tányér főzelék ott, ahol szeretet van, / mint a hizlalt ökör, ahol gyűlölet van.” (Péld. 15,17)

„Ne gyűlöld szívedben atyádfiát! Fedd meg bátran honfitársadat, hogy ne légy részes a vétkében. Ne légy bosszúálló, se haragtartó a népedhez tartozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat!” (Lev. 19,17–18)

„Ne nézd el, ha embertársadnak a szamara vagy a marhája kidől az úton. Ne menj el mellettük közömbösen, hanem segíts neki lábra állítani!” (Deut. 22,4)

„Ne nézd el, ha embertársadnak a marhája vagy juha elcsatangol, ne menj el mellettük közömbösen, hanem tereld vissza embertársadhoz!” (Deut. 22,1)

„Átkozza azt a nép, aki búzáját visszatartja, / de áldás száll annak a fejére, aki eladja.” (Péld. 11,26)

„A titkon adott ajándék megennyhíti a haragot, / és a zsebbe dugott vesztegetés a heves indulatot.” (Péld. 21,14)

„Az arany bolondja nem marad büntelen, / s aki pénz után fut, azt becsapják vele.” (Sirák 31,5)

„Kárt okoz saját házának a nyereszkeskedő, / de aki gyűlöli a vesztegetést, az élni fog.” (Péld. 15,27)

„*Adjátok meg mindenkinek, amivel tartoztok:* akinek az adóval, annak az adót, akinek a vámmal, annak a vámot, akinek a félelemmel, annak a félelmet, akinek pedig tisztelettel: a tiszteletet.” (Róm. 13,7)

„Az igazságosság felmagasztalja a népet, / a bűn pedig gyalázatokra van a nemzeteknek.” (Péld. 14,34)

„Köröskörül járnak a gonoszok, mihelyt az alávalóság felmagasztaltatik az emberek fiai közt.” (Zsolt. 12,9)

„Le fognak borulni a rosszak a jók előtt, / és a bűnösök az igaz ember kapuja előtt.” (Péld. 14,19)

„Vessetek magatoknak igazságot, / akkor hűséget arathattok!” (Hós. 10,12)

„Ne tarts barátságot a haragos természetűvel, / és ne járv együtt a heveskedővel, / mert megszokod ösvényeit, / és magadnak állítasz csapdát!” (Péld. 22,24–25)

„Van ember, aki bajba juttatja embertársait, / de van olyan barát, aki ragaszkodóbb a testvérnél.” (Péld. 18,24)

„Ritkán tedd lábadat embertársad házába, / mert megsokallja, és meggyűlöl.” (Péld. 25,17)

„Az indulatos ember vizzályt szít, / a türelmes pedig lecsendesíti a perpatvart.” (Péld. 15,18)

„A vérszomjas emberek gyűlölik a feddhetetlent, / a becsületesek pedig gondoskodnak róla.” (Péld. 29,10)

„Jobb a kevés az ÚR félelmével, / mint a sok kincs, ha nyugtalanság jár vele.” (Péld. 15,16)

„Többet ér a türelmes ember a hősnél, / és az indulatán uralkodó annál, aki várost hódít.” (Péld. 16,32)

„Aki műveli a földjét, annak elég kenyér jut, / de aki hiábavalóságokat hajhász, annak szegénység jut.” (Péld. 28,19)

„Nem szánt ősszel a rest, / de ha majd aratni akar, nem lesz mit.” (Péld. 20,4)

„Aki lustán dolgozik, elszegényedik, / de a szorgalmas munka meggazdagít.” (Péld. 10,4)

„Aki nyáron gyűjt, az eszes fiú, / de aki aratáskor alszik, az szégyellni való.” (Péld. 10,5)

„Édesen alszik, aki dolgozik, akár keveset, akár sokat eszik; a gazdagot ellenben nem hagyja aludni a jóllakottság.” (Préd. 5,11)

„Meg ne vesd soha a fáradságos munkát, / a földművelést se, amit Isten rendelt.” (Sirák 7,15)

„Ínségre jut, aki szeret vigadozni, / aki szereti a bort és az olajat, nem gazdagodik meg.” (Péld. 21,17)

„A szorgalmasok uralkodni fognak, / a lusta pedig robotolni fog.” (Péld. 12,24)

„Rossz! Rossz” — mondja a vevő, / de amint elmegy, már dicsekszik.” (Péld. 20,14)

„Mint a madár, amely elhagyja fészket, / olyan az az ember, aki elhagyja lakóhelyét.” (Péld. 27,8)

„Ha útközben valamely fán vagy a földön madárfészket találsz, amelyben fiókák vagy tojások vannak, és az anya rajta ül a fiókákon vagy a tojásokon,

kon, ne vedd el az anyát a fiókákról. Az anyát okvetlenül ereszd el, és csak a fiókákat fogd meg, hogy jó dolgod legyen, és hosszú ideig élj!” (Deut. 22,6–7)

„Az *írástudó* szabad idejében szerzi bölcsességét, / aki ment a nehéz munkától, az eljut a bölcsességre. / *Hogy legyen bölcs, aki az eke szarvát tartja,* / vagy aki *kezében az ostort suhogtatja,* / aki *ökröket hajt,* s csak velük dolgozik, / aki egyre csak borjúkról beszélget, / vagy aki boronáláson járatja az esztét, / és hogy a hizlalást be tudja fejezni? / Épp ily elfoglalt a *kézműves* s a *művész:* / hiszen éjjel-nappal megvan a munkája. / Aki pecsétgyűrűt metsz vagy színeket kever, / s igyekszik egy képet hűen visszaadni, / azon van, hogy művét jól befejezhesse. / Így van a *kovács* is: üllője mellett ül / s vizsgálgatja a nyers vasat. / Közben a tűz heve pörköli a bőrét, / s küzdenie kell a forró kemencével. / A kalapács zaja süketíti fülét, / mégis a mintadarabra szegezi a szemét, / s a munkáján járatja az esztét, / műve díszítésén töri a fejét. / Így a *fazekas* is munkája mellett ül, / s közben a lábával hajtja a korongot. / Gondosan végzi e munkáját, / s ki van számítva minden mozdulata. / Az agyagot a saját karjával formálja, / miután lábával tette rugalmassá. / Gondosan ügyel a máz készítésére, / s közben a kemence fűtésére gondol. / Ezek mind a kezükben bíznak, / a maga szakmájában mindegyikük bölcs. / *Nem lehet nélkülük várost építeni,* / sem letelepedni, sem vándorként élni. / *De a népgyűlésre nem hívják meg őket,* / s vezető szerepük nincs a közösségben. / Nincsen számukra hely a bírói székben, / mivel nem értenek a törvénykezéshez. / Műveltséggel, ítélőképességgel nem dicsekednek, / s nincsen jártasságuk a bölcs mondásokban. / *Mégis támaszai az egész világnak,* / és az imájuk is mesterségük körül forog.” (Sirák 38,24–34)

„A szegényt még a barátja is gyűlöli, / de a gazdagot sokan szeretik.” (Péld. 14,20)

„A szegényt, ha bölcs, nem szabad megvetni, / azt meg, aki bűnös, nem szabad tisztelni.” (Sirák 10,23)

„Amikor nagy ember asztalánál ülhetsz, / akkor ne te nyisd ki elsőnek a szádát. / Ne jegyezd meg: milyen sokat tálaltak fel! / Gondold meg, milyen csúf a sóvár, éhes szem! / Vajon van silányabb teremtmény a szemnél? / Azért borul könnybe bármely semmiségért.” (Sirák 31,12–13)

„Ha szegény ember a nincstelenek elnyomója, olyan az, / mint a felhőszakadás, mely után nincs kenyér.” (Péld. 28,3)

„Akad szegény, akit okossága miatt becsülnek, / másokat pedig a vagyonuk miatt becsülnek meg.” (Sirák 10,30)

„Akinek hatalma van az ölésre, azt kerül, / így nem kell kiállnod halálos félelmet. / De ha találkozol vele, kísérd figyelemmel, / nehogy az életed elrabolja tőled.” (Sirák 9,13)

„A vagyon sok barátot szerez, / a nincstelentől a barátja is elválik.” (Péld. 19,4)

„Ha megbotlik a gazdag, sokan felkarolják, / s ha badarságot beszél, hízelegnek neki. / Ha szegény botlik meg, szidalmazza érte, / s ha bölcsen szólna is, nem engedik szóhoz.” (Sirák 13,22)

„A gazdag ember bölcsnek tartja magát, / de a nincstelen, ha értelmes, átlát rajta.” (Péld. 28,11)

„Van, aki gazdagnak mutatja magát, pedig semmiye sincs; / van, aki szegénynek, pedig nagy a vagyona.” (Péld. 13,7)

„A gazdag fárad a vagyon gyűjtésével, / amikor meg pihen, akkor mulatozik. / A szegény küszködik, mert nincsen vagyona, / amikor meg pihen, akkor szűkölködik.” (Sirák 31,3–4)

„A kicsik irgalomból megbocsátást nyernek, a hatalmasokra azonban kemény büntetés vár.” (Bölcs. 6,6)

„A gazdag uralkodik a szegényeken, / és az adós szolgája a kölcsönadónak.” (Péld. 22,7)

„A gazembernek gonoszak az eszközei, / és galádságot tervez: / hazug beszéddel megrontja az alázatosokat, / még ha a szegénynek igaza van is.” (Ézs. 32,7)

„Ne lopjatok, ne hazudjatok, és senki se csalja meg honfitársát! Ne esküd-
jetekek hamisan nevemre, mert meggyalázzátok Istenetek nevét. Én vagyok
az ÚR! Felebarátodat ne zsákmányold ki, és ne rabold ki. A napszámos
bére ne maradjon nálad másnap reggelig!” (Lev. 19,11–13)

„Ha a szegénynek az elnyomását, a jog és az igazság megrövidítését látod
az országban, ne csodálkozz el a dolgon; mert *a magas rangúra vigyáz a
magasabb rangú, rájuk pedig a még magasabb rangúak.*” (Préd. 5,7)

„Ne bízzatok zsarolt javakban, / rablott holmikkal ne kérkedjetekek! / Ha
gyarapszik is vagyonotok, / ne bizakodjatekek el!” (Zsolt. 62,11)

„Többet ér a jó hírnév a nagy gazdagságnál, / a jóindulat jobb az ezüsthél
és az aranyhél.” (Péld. 22,1)

„Sose hagyatkozz a vagyonodra, / s ne mondd hetvenkedve: elég javam
van.” (Sirák 5,1)

„Nem illik a bolondhoz a választékos beszéd, / de az előkelőhöz sem a
hazug beszéd.” (Péld. 17,7)

„Akinék két ruhája van, adjon annak, akinék nincs, és akinék van enniva-
lója, hasonlóan cselekedjék.” (Hirdeti Keresztelő János: Luk. 3,11.)

„Azoknak . . . , akik e világban *gazdagok*, parancsold meg, hogy ne legye-
nek gőgösek, és ne a bizonytalan gazdagságban *reménykedjenek*, hanem
Istenben, aki táplálásunkra mindent bőségesen megad nekünk. A gazda-
gok tegyenek jót, legyenek gazdagok a jó cselekedetekben, *adakozzanak*
szívesen, részesítsenek javaikban másokat, gyűjtsenek maguknak jó alapot
a jövőre, hogy elnyerjék az igazi életet.” (1 Tim. 6,17–19)

„Van egy fájdalmasan rossz dolog, amit láttam a nap alatt: a gazdája
rovására őrizgetett gazdagság. Az ilyen gazdagság elveszhet valamilyen
rossz számítás miatt, és ha fia születik, annak semmi sem marad. Ahogyan
világra jött anyja méhéből, mezítelenül, úgy megy el ismét, ahogy jött;
semmit sem kap fáradozásáért, amit magával vihetne.” (Préd. 5,12–14)

„Vezetés nélkül elbukik a nép, / de segítséget jelent, ha sok a tanácsadó.”
(Péld. 11,14)

„Meghiúsulnak a tervek, ha nincs tanácskozás, / de megvalósulnak, ha van sok tanácsadó.” (Péld. 15,22)

„A sok bölcs áldás a világnak, s az okos király jólét a népnek.” (Bölcs. 6,24)

„Ha a király igazságosan ítéli a nincsteleneket, / trónja mindvégig szilárdan áll.” (Péld. 29,14)

„Ha . . . , népek fejedelmei, örömeteket lelitek a trónban és a jogarban, akkor becsüljétek a bölcsességet, hogy örökké országolhassatok!” (Bölcs. 6,21)

„Olyan a nép, mint a fejedelme, / amilyen a város feje, olyanok a lakói is.” (Sirák 10,2)

„Utálniuk kell a királyoknak a bűnös tetteket, / mert az igazság teszi szilárdná a trónt.” (Péld. 16,12)

„Olyan az ÚR kezében a király szíve, mint a patak vize: / arra vezeti, amerre akarja.” (Péld. 21,1)

„Tisztelik az urat, királyt és hatalmast, / de az istenfélőnél egyikük sem nagyobb.” (Sirák 10,24)

„Az ég magassága, a föld mélysége / és a királyok szíve kikutathatatlan.” (Péld. 25,3)

„Ha a király haragszik, olyan mintha oroszlán morogna, / de jóakarata olyan, mint a fűre hulló harmat.” (Péld. 19,12)

„Ha az uralkodó hallgat a hazug beszédre, / minden szolgája bűnössé válik.” (Péld. 29,12)

„Jaj a mihaszna pásztornak, aki elhagyja a nyáját! / Fegyver járja át a karját, meg a jobb szemét! / Száradjon el a karja, vakuljon meg a jobb szeme!” (Zak. 11,17)

„Olyan a szegény népen uralkodó bűnös, / mint a morgó oroszlán és az éhes medve.” (Péld. 28,15)

„Ne kérd az Istentől uralkodók trónját, / se pedig díszhelyet ne kérj a királytól.” (Sirák 7,4)

„Hatalmas emberrel ne szállj soha perbe, / miért is kellene a kezébe esned?” (Sirák 8,1)

„Ha uralkodóval együtt ülsz le enni, / jól gondold meg, mi van előtted, / mert ha telhetetlen vagy, / kést tettél a torkodra.” (Péld. 23,1–2)

„Ne tetszelegj a király előtt, / és az előkelők helyére ne állj, / mert jobb, ha azt mondják neked, hogy jöjj előbbre, / mint ha megaláznak egy előkelő előtt, / akit magad is látsz.” (Péld. 25,6–7)

„Még gondolatban se átkozd a királyt, / és a hálósobádban se átkozd a gazdagot! / Mert *az égi madár is elviszi a szót*, / és a szárnyas állat is elárulja a beszédet!” (Préd. 10,20)

„Ha az uralkodó haragra lobban ellened, / ne hagyd el helyedet, / mert a higgadtság nagy vétkeket akadályoz meg!” (Préd. 10,4)

„Halljátok meg Jákób elöljárói, / Izráel házának vezetői! / Nem tinektek kell-e ismerni a törvényt? / Ti gyűlölitek a jót, és szeretitek a rosszat! / *Lenyúzzátok az emberekről a bőrt*, / és *csontjaikról a húst*. / Ti megettétek népem húsát, / lenyúztátok róluk a bőrt, / csontjaikat összetörtétek, / és feldaraboltátok, mint a húst, / amely fazékba vagy bográcsba kerül. / Majd kiáltanak még az ÚRhoz, / de ő nem válaszol nekik, / hanem elrejtí orcáját előlük akkor, / mert gonosz tetteket követtek el.” (Mik. 3,1–4)

„Már nem egy uralkodó az utcára került, / és megkoronáztak semmibe veteket.” (Sirák 11,5)

„Szeressétek a jövevényt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptom földjén!” (Mondja Mózes a zsidóknak: Deut. 10,19.)

„Széna, bot és teher — ez kell a számárnak, / a rabszolgának kenyér, fenyítés és munka.” (Sirák 33,25)

„Az iga és gyeplő meghajtja a nyakat, / a rossz szolgának kaloda s verés kell. / Szorítsd hát munkára, hogy ne tétlenkedjék, / mert a tétlenkedés sok gazságra tanít. / Állítsd munkába, hisz arra való, / és ha nem fogad szót, verd lábát bilincsbe.” (Sirák 33,27–29)

„Ne bánts a rabszolgát, aki híven szolgál, / se a napszámost, aki helyetted dolgozik. / Az okos rabszolgát szeresd, mint magadat, / s ne tagadd meg tőle a felszabadítást.” (Sirák 7,20–21)

„... láttam, hogy a bűnösöknek temetést rendeztek, amikor meghaltak; de eltávolították a szent helyről azokat, akik becsületesen éltek, és elfelejtették őket a városban. Ez is hiábavalóság!” (Préd. 8,10)

„Ezt... láttam a nap alatt, és nagyon bölcs dolognak találtam: Volt egy *kicsiny város*, kevés lakóval. Megtámadta azt egy nagy király, körülvette, és ostromműveket épített vele szemben. De akadt benne egy *szegény bölcs*, aki bölcsességével *megmentette* a várost. Az emberek azonban *nem törődtek* tovább azzal a *szegény emberrel*. Akkor ezt mondtam: Többet ér a bölcsesség a hatalomnál, de a szegények bölcsességét mégis megvetik, és nem hallgatnak beszédükre.” (Préd. 9,13–16)

Láttam... , hogy milyen *sok elnyomás történik a nap alatt*. Láttam az elnyomottak könnyeit, akiknek nincs vigasztalójuk. Elnyomóik erőszakosan bánnak velük, és nincs vigasztalójuk. Ezért boldogabbaknak tartom a halottakat, akik már régen meghaltak, az élőknel, akik még életben vannak. De mindkettőjüknel *jobb annak, aki meg sem született*, mert nem látja azokat a gonosz dolgokat, amelyeket elkövetnek a nap alatt.” (Préd. 4,1–3)

„Van ilyen hiábavalóság is, ami a földön történik: *Vannak igazak, akikkel úgy bánnak, mint a bűnösökkel; és vannak bűnösök, akikkel meg úgy bánnak, mint az igazakkal*. Azt mondom, hogy ez is hiábavalóság. Ezért az örömet dicsérem, mert nincs jobb dolog az ember számára a nap alatt, mint ha eszik, iszik, és örül, és ez kíséri munkáját egész életén át, amelyet Isten adott neki a nap alatt.” (Préd. 8,14–15)

„Azt mondjátok: *Hiábavaló az Istennek szolgálni*, mi haszna, hogy teljesítettük, amit ránk bízott, és hogy gyászban jártunk a Seregek Ura előtt?

Inkább a kevélyeket tartjuk boldogoknak, hiszen a *gonosztevők gyarapodnak*, kísértik az Istent, mégis megmenekülnek . . . Eljön az a nap, amely olyan lesz, mint az izzó kemence. Olyan lesz *minden kevély és minden gonosztevő, mint a polyva*, és elégeti őket az az eljövendő nap — mondja a Seregek Ura —, nem marad sem gyökerük, sem águk. De *fölragyog* majd az *igazság napja* számotokra, akik nevemet félitek, és sugarai gyógyulást hoznak. Úgy ugrándoztok majd, mint a hízalólóból kiszabadult borjak. Úgy *széttapossátok a gonoszokat*, hogy porrá lesznek a talpatok alatt azon a napon, amelyet elhozok! — mondja a Seregek URA.” (Mal. 3,14–15.19–21)

„*Teremjenek a hegyek békét a népnek, / és a halmok igazságot!*” (Zsolt. 72,3)

„Az utolsó napokban az ÚR házának hegye / szilárdan fog állni a hegyek tetején. / Kimagaslik a halmok közül, / és özőnlenek hozzá a népek. / Eljön a sok nép, és ezt mondják: / Jöjjetek, menjünk az ÚR hegyére, / Jákób Istenének házához! / Tanítson minket útjaira, / hogy ösvényein járjunk! / Mert a Sionról jön a tanítás, / és az ÚR igéje Jeruzsálemből. / Ítéletet tart a sok nép fölött, / és megfenyíti a távoli, erős nemzeteket. / *Kardjaikból kapákat kovácsolnak, / lándzsáikból metszőkéseket. / Nép a népre kardot nem emel, / hadakozást többé nem tanul. / Mindenki a saját szőlőjében / vagy fügefája alatt ülhet, / senki sem rettentí őket.*” (Mik. 4,1–4)

A VALLÁSRÓL

„*Azt gondolja magában a bolond, / hogy nincs Isten! / Romlottak és utálatosak tetteik, / senki sem tesz jót. / Az ÚR letekint a mennyből / az emberekre, hogy lássa, / van-e köztük értelmes, / aki keresi az Istent? / Mindnyájan elfordultak tőle, / egyaránt megromlottak. / Senki sem tesz jót, / egyetlen ember sem.*” (Zsolt. 14,1–3)

„Istent soha senki sem látta . . .” (1 Ján. 4,12)

„Ó, Isten gazdagságának, bölcsességének és ismeretének mélysége! *Milyen megfoghatatlanok az ő ítéletei, és milyen kikutathatatlanok az ő útjai!*” (Róm. 11,33)

„Ahogyan nem ismered a szél útját, / vagy a csontok formálódását / a terhes asszony méhében, / éppúgy nem ismered Isten munkáját, / aki mindent alkotott.” (Préd. 11,5)

„Ne mondd: »*Bűnöm az Úrtól származik*«; / mert ő nem hoz létre semmit, amit gyűlöl. / Ne mondd: »*Bukásomat neki köszönhetem*«; / mert gonosz emberre neki nincs szüksége. / Az Úr gyűlöl mindent, ami rossz, / s azok sem szeretik, akik őt tisztelik. / Ő teremtette a kezdet kezdetén az *embert*, / és *kiszolgáltatta saját döntése hatalmának*. / Módoiban áll, hogy megtartsd a parancsokat, / hogy hűséges légy, megvan a hatalmad.” (Sirák 15,11–15)

Az őt ért sok szenvedés miatt egy idő után tűrni már nem tudó *Jób átokra nyitotta a száját*, és így beszélt (3,3–26):

„*Vesszen el az a nap, amelyen születtem,*
az éjszaka, amely tudta, hogy fiú fogant!
Legyen sötét az a nap,
ne törődjék vele Isten odafönt,
ne ragyogjon rajta napsugár!
Vegye birtokba sötétség, a halál árnyéka,
lakozzék rajta felhő,
nappal is sötétség tegye rémessé!
Azt az éjszakát vak sötétség ragadja el!
Ne kerüljön az év napjai közé,
ne számítsák bele a hónapok számába!
Legyen az az éjszaka meddő,
ne legyen akkor ujjongás!
Rontsátok meg, akik képesek megátkozni a nappalt,
felingeregni a Leviátánt.
Sötétüljenek el annak alkonyatán a csillagok,
hiába várjon világosságra,
ne lássa meg a hajnal sugarait,
mert nem zárta be anyám méhének ajtaját,
és nem rejtette el szemem elől a nyomorúságot!

Miért nem haltam meg, amikor megszülettem?
Miért nem múltam ki, mikor anyám méhéből kijöttem?

Miért is vettek engem térdre,
és emlékre, hogy szopjak?
Akkor most feküdnék, és békén lennék.
Akkor aludnék, és nyugalmam volna,
a föld királyaival és tanácsosaival,
kik kőhalmokat építettek maguknak,
vagy a fejedelmekkel, akiknek aranyuk van,
és ezüsttel töltötték meg házaikat.
Vagy miért nem lettem olyan, mint az elásott koraszülött,
mint a világosságot nem látott csecsemők?
Ott megszűnik a bűnösök nyugtalansága,
megnyugszanak, akiknek erejük ellankadt.
A foglyok ott mindnyájan nyugton vannak,
nem hallják a hajcsárok hangját.
Egyforma ott a kicsiny és a nagy,
és a rabszolga megszabadul urától.

Miért is ad világosságot a nyomorult ak,
és életet a megkeseredett lelkűeknek,
akik várják a halált, de hiába,
pedig jobban keresik, mint a rejtett kincset,
akik ujjongva örülnek,
örvendeznek, ha megtalálták a sírt;
az útvesztőbe jutott embernek,
akit Isten kerített be?
Mert mielőtt eszem, sóhajtozom,
kitör belőlem az ordítás, mint a vízfolyás.
Mert amitől leginkább rettegetem, az jött rám,
amitől remegtem, az ért utol engem.
Nincs pihenésem, se csendességem,
nincs nyugalmam, remegés jön rám.”

„Ahogyan én láttam, a hamisságot szántók / és a vészt vetők ugyanazt
aratják.” (Mondja Elifáz Jóbnak: Jób 4,8.)

„Tudjátok meg hát — jelenti ki *Jób* a barátainak —, hogy *Isten alázott
meg engem, és az ő hálójával ő vett engem körül*. Íme, kiáltozom az erőszak
miatt, de meg nem hallgattatom, segélyért kiáltok, de nincsen igazság.

Utamat úgy elgátolta, hogy nem mehetek át rajta, és az ösvényemre sötétséget vetett. Tisztességemből kivetkőztetett, és fejemnek koronáját elvevé. Megronta köröskörül, hogy elveszek, és reménységemet, mint a fát, letördelé. Felgerjesztette haragját ellenem, és úgy bánt velem, mint ellenségeivel.” (Jób 19,6–11)

„Ha valami *baj* éri a várost, / nem az *ÚR* hozza-e azt?” (Ámós 3,6)

„Micsoda az ember, hogy ily nagyra tartod, / és hogy így törődsz vele? / Minden reggel megvizsgálod, / minden pillanatban próbára teszed. / Miért nem veszed le rólam a szemed? / Nyálatom sem engeded lenyelni? / Ha vétkeztem, mit követtem el / ellened, emberek őrzője? / *Miért tettél a céltábláddá?* / Talán terhedre vagyok? / Miért nem bocsátod meg hibámat, / miért nem nézed el bűnömet? / Hiszen már a porban fekszem, / mire keresel, már nem leszek.” (Mondja Jób az istennek: Jób 7,17–21.)

„*Istenem!* Hívlak nappal, de *nem válaszolsz*, / éjszaka is, de nem tudok elcsendesedni. / . . . / Ne légy tőlem távol, / mert *közel van a baj*, / és *nincs, aki segítsen!*” (Zsolt. 22,3.12)

„*Bár tudnám, hogy hol találom Istent!* / Elmennék a *trónusáig*, / eléje terjeszteném ügyemet, / tele lenne szám szemrehányással, / hogy megtudjam, milyen szavakkal válaszol, / és megértsem, mit is mond nekem: / teljes erővel perel-e majd velem, / vagy pedig csak figyel rám? / Becsületes emberként vitatkoznék vele; / és végleg fölmentene engem a bírám. / *De ha kelet felé megyek, nincs ott, / ha nyugat felé, nem veszem észre. / Ha északon működik, nem látom, / ha délre fordul, ott sem láthatom.*” (Jób 23,3–9)

„*URam*, miért állsz oly távol, / *miért rejtőzöl el a szükség idején?*” (Zsolt. 10,1)

„Haragja marcangolt, és üldözött engem. / Fogait csikorgatja ellenem, / villogó szemmel néz rám ellenségem.” (Jelenti ki Jób az istenről: Jób 16,9.)

„*Miért maradhatnak életben a bűnösök?* / Magas kort érnek el, sőt meg is gazdagodnak. / Ivadékaik előttük jutnak jómódba, / sarjadékaik szemük

láltára. / Házukban békesség van, rettegés nélkül, / nincs rajtuk Isten vesszeje. / Bikája hág, és nem hiába, / tehene ellik, és nem vetél el. / Kieresztki kislát, mint a juhokat, / és ugrándoznak gyermekeik. / Dob és citera mellett énekelnek, / és síp hangjánál örvendeznek. / Jólétben töltik napjaikat, / és csendesesen szállnak le a holtak hazájába. / Azt mondták Istennek: Távozz tőlünk, / nem akarunk tudni utaidról! / Mert kicsoda a mindenható, hogy szolgáljuk, / és mi hasznunk abból, ha hozzá folyamodunk?” (Jób 21,7–15)

„URam, megtorlás Istene, / megtorlás Istene, jelenj meg ragyogva! / Emelkedj föl, földnek bírása, / fizess meg a gőgösöknek tetteikért! / URam, meddig fognak a bűnösök, / meddig fognak a bűnösök vigadni?” (Zsolt. 94,1–3)

„Ezt mondja a Seregek Ura: . . .azelőtt nem ért semmit, amit az ember keresett, sem az, amit az állatával keresett. Nem volt biztonságban az ellenség miatt sem a városból kimenő, sem az oda bejövő, mert az embereket egymás ellen indítottam.” (Zak. 8,9–10)

„. . .megrettenek színe előtt, / ha csak rá gondolok is, rettegek tőle. / Mert Isten csüggeszti el szívemet, / a Mindenható rettent engem.” (Jób 23,15–16)

„Bizony, bolond az én népem, / nem ismernek engem! / Fiaim esztelenek, / nem értelmesek! / Csak arra bölcsek, hogy rosszat tegyenek, / de jót tenni nem tudnak!” (Mondja Izráelről az isten: Jer. 4,22.)

„Mi haszna van a munkásnak abból, amiért fáradozik? Láttam azokat a bajokat, amelyeket Isten azért adott az embereknek, hogy bajlódjanak velük. Szépen megalkotott mindent a maga idejében, az örökkévalóságot is az emberi értelem elé tárta, de az ember mégsem tudja felfogni Isten alkotásait elejétől végig, amelyeket megalkotott.” (Préd. 3,9–11)

Az „Úr” beszéde a forgószelekből az ártatlanul sokat szenvedő és ezért joggal háborgó Jóbbhoz (38,2–39,30; 40,2.7–8; 41,3):

„Ki akarja elhomályosítani örök rendemet
értelem nélküli szavakkal?
Övezd hát föl derekadat férfiasan!

En kérdezlek, te meg oktass engem!
Hol voltál, amikor a földnek alapot vetettem?
Mondd el, ha tudsz valami okosat!
Tudod, ki szabta meg annak méreteit,
vagy ki feszített ki fölötte mérőzsinórt?
Mire vannak erősítve oszlopai,
vagy ki helyezte el sarokkövét,
amikor együtt vigadoztak a hajnali csillagok,
és ujjongtak mind az istenfiak?
Ki zárta el ajtókkal a tengert,
amikor buzogva előtört a föld gyomrából,
amikor felhőbe öltöztettem,
és sűrű homállyal takartam be,
amikor határt szabtam neki,
záratokat és ajtókat raktam rá,
és ezt mondtam: Eddig jöhetsz, tovább nem!
Ez ellene áll büszke hullámaidnak!
Lett-e parancsodra reggel, mióta élsz?
Kijelölted-e a hajnalnak a helyét,
hogy szélénél fogva megragadja a földet,
és lerázza róla a bűnösöket?
Formálódik, mint az agyag a pecsét alatt,
és előtűnik a föld, mintha fel volna öltöztetve.
Így veszi el a bűnösöktől a világosságot,
és összetöri a fölemelt kart.
Eljutottál-e a tenger forrásáig?
Bejártad-e a mélység alját?
Föltárultak-e előtted a halál kapui?
A halál árnyékának kapuit láttad-e?
Megfigyelted-e a földet teljes szélességében?
Mondd el mindezt, ha tudod!
Melyik út visz a világosság lakóhelyéhez,
és hol a helye a sötéttségnek?
Vissza tudod-e vinni határai közé,
ismered-e a házába vezető ösvényt?
Tudod te, hiszen akkor születted,
napjaid száma igen nagy!
Eljutottál-e a hó raktárához?

A jégeső raktárát láttad-e?
A nyomorúság idejére tartogatom ezt,
a harc és a háború napjára.
Melyik útról oszlik el a világosság,
és honnan árad szét a keleti szél a földön?
Ki ásott csatornát a felhőszakadásnak,
és utat a mennydörgő viharfelhőnek,
hogy esőt adjon a lakatlan földre,
az ember nem lakta pusztára,
hogy bőven megitassa a pusztá sivatagot,
és zöldellő növényzetet sarjasszon?
Ki az apja az esőnek,
és ki nemzette a harmatcseppeket?
Kinek a méhéből származik a jég,
és az égből hulló darát ki nemzette?
Összesűrűsödnek a vizek, mint a kő,
és befedik a mélység felszínét.
Össze tudod-e kötni a Fiastyúk szálait?
A Kaszás-csillag köteleit meg tudod-e oldani?
Föl tudod-e kelteni időben az állatöv csillagait?
Tudod-e vezetni a Nagymedvét fiaival együtt?
Ismered az ég szabályait?
Talán te határozod meg uralmát a földön?
El tudod-e juttatni hangodat a felhőkig,
hogy vízáradat borítson el téged?
Tudsz-e villámokat küldeni útjukra,
és mondják-e neked: Itt vagyunk?
Ki adott bölcsességet a sötét felhőkbe,
vagy a légi tüneményeknek ki ajándékozott értelmet?
Ki olyan bölcs, hogy meg tudja számlálni a fellegeket,
és ki tudja kiüríteni az ég tömlőit
ha megkeményedik a föld, mint az öntvény,
és egymáshoz tapadnak a göröngyök?
Tudsz-e a nőstényoroszlánnak zsákmányt ejteni,
ki tudod-e elégíteni az oroszlánkölkyök éhségét,
amikor rejtekhelyükön lapulnak,
és a bokrok között leshelyükön fekszenek?

Ki szerez eledelet a hollónak,
amikor fiókái Istenhez kiáltanak,
és kóvályognak, mert nincs mit enniük?
Tudod-e, mikor ellik a kőszáli zerge,
megfigyelted-e mikor borjazik a szarvas?
Megszámoltad-e, hány hónapig vemhesek,
tudod-e, mikor ellenek?
Lekfekszenek, megellik borjaikat,
és megszabadulnak fájdalmuktól.
Borjaik megerősödnek, felnőnek a legelőn,
elszélednek, és nem térnek hozzájuk vissza.
Ki bocsátotta szabadon a vadszamarat,
ki oldozta el a zebra kötelét?
A pusztát rendeltem otthonává,
lakóhelyévé a szikes földet.
Kineveti a városi sokadalmat,
nem hallja a hajcsár kiáltozását.
A hegyeken keres legelőt,
fölkutat mindenféle zöld növényt.
Hajlandó-e szolgálni neked a bölény?...
Barázdába tudod-e fogni kötéllel a bölényt,
boronálja-e utánad a göröngyöket?
Bízatsz-e benne, mivel nagy az ereje?
Rábízhatod-e a munkádat?
Elhiszed-e róla, hogy behordja a gabonádat,
és szérűdre betakarítja?
A struccmadár vígan verdes szárnyával,
nem gólyaszárny és toll az!
A földön hagyja tojásait,
és porban költeti ki.
Elfelejtí, hogy a láb eltiporhatja,
és a mezei vad eltaposhatja.
Fiaihoz oly mostoha,
mintha nem is az övéi volnának.
Nem retteg attól, hogy kárba vész fáradsága.
Mert Isten megtagadta tőle a bölcsességet,
nem részesítette értelemben.

De ha nekirugaszkodik,
nevet a lovon és annak lovasán.
Te adsz erőt a lónak,
te ruháztad fel a nyakát sörénnyel?
Te ugráltatod-e, mint egy szöcskét?
Büszke horkantása félelmetes.
Kapálja a csatateret, örvend erejének,
és nekirohan a fegyvernek.
Neveti a rettegést, nem remeg,
nem fordul vissza a kard elől.
Csörög rajta a tegez,
csillog a lándzsa és a kopja.
Dübörögve, reszketve dobog a földön,
nem marad veszteg, ha zeng a kürt szava.
Nyerít, valahányszor megszólal a kürt,
már messziről megérzi a harcot,
a vezérek dörgő hangját és a harci zajt.
A te értelmed műve az, hogy szárnyra kel az ölyv,
és kiterjeszti szárnyait dél felé?
A te parancsodra száll-e magasban a sas,
és rakja magasban a fészket?
Kösziklán lakik, ott tanyázik,
a sziklafokon és a bérctetőn.
Onnan kémlel ennivaló után,
messzire ellátnak szemei.
Fiókái vért szívnak,
és ahol sebesültek vannak, ott terem . . .
Mit perlekedik a Mindenhatóval az akadémuskodó?
Aki Istennel akar vitatkozni, feleljen neki! . . .
Övezd csak föl derekadat férfiasan!
Én kérdezlek, te meg oktass engem!
Semmivé akarod tenni az én igazságomat?
Bűnösnek mondasz engem, hogy te lehess igaz? . . .
Ki szállhat szembe velem úgy,
hogy sértetlenül hagynám?
Minden az enyém az ég alatt.”

„Ugyan ki vagy te, ember, hogy vitába szállsz az Istennel? Mondhatja-e alkotójának az alkotás: »*Miért formáltál engem ilyenre?*« Nincs-e hatalma a *fazekasnak* az agyagon, hogy ugyanabból az agyagból az egyik edényt díszessé, a másikat pedig közönségessé formálja?” (Róm. 9,20–21)

„*Jaj annak, aki perbe száll alkotójával, / bár csak egy a földből készült cserépedények között! / Mondhatja-e formálójának az agyag: Mit csinálsz? / És a készítmény ezt: Nem ügyes a kezed? / Jaj annak, aki ezt mondja apjának: Miért nemzettél? / — és anyjának: Miért vajúdtál velem?!*” (Ézs. 45,9–10)

„...természettől balgák voltak mind az *emberek*, híjával voltak Isten ismeretének, s a *látható tökéletességekből nem tudták felismerni* azt, aki van, sem művei szemlélésekor nem ismerték fel a *művészt*, hanem a *tűzet*, a *szelet* vagy az *iramló levegőt*, a *csillagok körét*, a hatalmas *vizet* vagy az *ég világítóit* tartották a világot kormányzó *isteneknek*. Ha már ezekben isteneket láttak, mert a szépségük elbűvölte őket, akkor tudniuk kellett volna, mennyivel *kiválóbb a parancsolójuk*. Mert a szépség szerzője teremtette őket. Ha megcsodálták erejüket és hatásukat, ebből arra kellett volna következtetniük, hogy mennyivel hatalmasabb a teremtőjük. Mert a *teremtmények nagyságából és szépségéből összehasonlítás útján meg lehet ismerni teremtőjüket*. De ezek még csak csekély szemrehányást érdemelnek. Mert talán csak eltévednek, amikor valójában Istent keresik és akarják megtalálni. Teremtményei közt élnek és igyekeznek a mélyükre hatolni, s amit szépnek látnak, annak látványa megejtí őket.” (Bölcs. 13,1–7)

„Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, / és a ti utaitok nem az én utaim / — így szól az ÚR. / Mert *amennyivel magasabb az ég a földnél, / annyival magasabbak az én utaim a ti utaitoknál, / és az én gondolataim a ti gondolataitoknál.* / Mert ahogyan az eső és a hó le hull az égből, / és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, / termővé és gyümölcsözővé teszi; / magot ad a magvetőnek és kenyeret az éhezőnek, / ilyen lesz az én ígém is, amely számból kijön: / nem tér vissza hozzám üresen, / hanem véghezviszi, amit akarok, / eléri célját, amiért küldtem.” (Ézs. 55,8–11)

„*Féljen az ÚRtól az egész föld, / rettegjen tőle a világ minden lakója, / mert amit ő mondott, meglett, / és amit parancsolt, előállott.*” (Zsolt. 33,8–9)

„Kérjétek esőt az ÚRtól / a tavaszi eső idején! / Az ÚR alkot viharfelhőket,
ő ad záporosót / és mezei növényeket mindenkinek. / De a házibálványok
hazug kijelentést adnak, / a varázslók megcsalnak látomásaikkal, / ha-
szontalan álmokat beszélnek el, / és amivel vigasztalnak, mit sem ér. /
Ezért széledt el népem, mint egy nyáj, / nyomorúságra jutott, mert nem
volt pásztora.” (Zak. 10,1-2)

„Amikor az Isten műveit alkotta, / a feladatát mindnek kezdettől kitűzte,
/ egyszer s mindenkorra elrendezte őket, / a kezdet kezdetétől a távoli
jövőig. / Nem nélkülöznek és nem is fáradnak el, / nem lanyhulnak el
működésük közben. / Egyik sem ütközik össze a másikkal, / egy sem
engedetlen a szava iránt.” (Sirák 16,26-28)

„Ezt mondja az ÚR: / A menny az én trónusom, / a föld pedig lábam
zsámolya. / Milyen házat akartok építeni nekem, / és milyen helyen kellene
tartózkodnom?” (Ézs. 66,1)

„Ezt az ígét mondta az ÚR Jeremiásnak: Menj el a fazekas házába, mert
ott akarom közölni veled ígéimet. Elmentem tehát a fazekas házába, aki
éppen dolgozott a korongon. De rosszul sikerült az edény, amelyet a
fazekas az agyagból készített a kezével. Ekkor egy másik edényt készített
belőle a fazekas, ahogyan azt jónak látta. Ekkor így szólt hozzám az ÚR
igéje: Vajon nem bánhatok-e én is úgy veled, Izráel háza, mint ez a
fazekas? ... Hiszen olyanok vagytok a kezemben, Izráel háza, mint az
agyag a fazekas kezében.” (Jer. 18,1-6)

„Az egek hirdetik Isten dicsőségét, / kezének munkájáról beszél a mennybol-
tozat.” (Zsolt. 19,2)

„URam, atyánk vagy te mégis! / Mi vagyunk az agyag, te a mi formálónk,
/ kezed alkotása vagyunk mindannyian.” (Ézs. 64,7)

„Egyenlőnek tartható-e az agyag a fazekassal? / Mondhatja-e az alkotás az
alkotójának: / Nem ő alkotott engem?! / Mondhatja-e a fazék a fazekas-
nak: / Nem ért a dolgához?” (Ézs. 29,16)

„Dicsekedhetik-e a fejsze / azzal szemben, aki vág vele? / Fontosabb-e a
fűrész, mint az, aki húzza? / Mintha a bot suhogtatná azt, aki fölvette,
/ és a vessző venné föl azt, aki nem fából van!” (Ézs. 10,15)

„Amilyen az anyag a fazekas kezében / — tetszése szerint gyúrhatja és formálhatja —, / olyan az ember is a Teremtő kezében: / igazságossága szerint fizet neki.” (Sirák 33,13)

„Ó URunk, Mi Urunk! / Mily felséges a te neved az egész földön, / az égen is megmutattad fenségedet! / Gyermekek és csecsemők szája által is / építéd hatalmatod ellenfeleiddel szemben, / hogy elnémítsd az ellenséget és a bosszúállót. / Ha látom az eget, kezéd alkotását, / a holdat és a csillagokat, amelyeket ráhelyeztél, / micsoda a halandó — mondom —, hogy törödsz vele, / és az emberfia, hogy gondod van rá? / Kevéssel tetted őt kisebbé az Istennél, / dicsőséggel és méltósággal koronáztad meg. / Úrrá tetted kezéd alkotásain, / mindent a lába alá vetettél: / a juhokat és marhákat mind, / még a mezei állatokat is, / az ég madarait, a tenger halait, / amelyek a tenger ösvényein járnak. / Ó URunk, mi Urunk! / Mily felséges a te neved az egész földön!” (Zsolt. 8,2–10)

„Figyeld meg Isten alkotásait: / ki tudná kiegyenesíteni, amit ő görbévé tett? / a jó napokban élj a jóval, / a rossz napokban pedig lásd be, / hogy ezt is, amazt is Isten készítette azért, / hogy az ember ne találja ki, mi következik.” (Préd. 7,13–14)

„Mindenen rajta tartja szemét az ÚR, / a gonoszakat és a jókat egyaránt figyelni.” (Péld. 15,3)

„Nem az ÚR keze rövid ahhoz, hogy megsegítsen, / nem az ő füle süket ahhoz, hogy meghallgasson, / hanem a ti bűneitek választottak el / titeket Istenetektől, / a ti vétkeitek miatt rejtette el / orcáját előletek, és nem hallgatott meg. / Hiszen kezetek vérrel van beszennyezve, / ujjaitokhoz bűn tapad, / ajkatok hazugságot szól, / nyelvetek álnokságot suttog.” (Ézs. 59,1–3)

„Én vagyok az Úr, nincs más, / nincs Isten rajtam kívül! / Én öveztelek föl, noha nem ismertél. / Hadd tudják meg napkelettől napnyugatig, / hogy nincs más rajtam kívül, / én vagyok az ÚR, nincs más. / Én alkottam a világosságot, én teremtettem a sötétséget, / én szerzek békességet, / én teremtek bajt, / én, az ÚR, cselekszem mindezt.” (Ézs. 45,5–7)

„*Ki engedte meg, hogy kifosszák Jákóbot, / és kirabolják Izráelt? / Vajon nem az ÚR, aki ellen vétkeztünk? / Nem akartok újtain járni, / és nem hallgattok tanítására. / Ezért ontotta rá heves haragját / és a háború tombolását.*” (Ézs. 42,24–25)

„*Érezzétek, és lássátok, hogy jó az ÚR! / Boldog az az ember, aki hozzá menekül.*” (Zsolt. 34,9)

„*Közel van az Úr a megtört szívűekhez, / és a sebzett lelkűeket megsegíti.*” (Zsolt. 34,19)

„*Fárasztjátok beszédetekkel az URat. Ezt kérdezitek: Mivel fárasztjuk? — Azzal, hogy ezt mondjátok: minden gonosztevőt jónak tart az ÚR, kedvét leli bennük! Vagy amikor ezt kérdezitek: Hol van az igazságos Isten?*” (Mal. 2,17)

„*Sok baj éri az igazat, / de valamennyiből kimentti az ÚR.*” (Zsolt. 34,20)

„*Az igaz virul, mint a pálmafa, / magasra nő, mint a libánoni cédrus. / Az ÚR házában vannak elültetve, / ott virulnak Istenünk udvarain. / Magas korban is sarjat hajtanak, / dús lombúak és zöldek maradnak, / és hirdetik: Igaz az ÚR, / kösziklám ő, akiben nincs álnokság!*” (Zsolt. 92,13–16)

„*Ha a halál árnyéka völgyében járok is, / nem félek semmi bajtól, mert te velem vagy: / vessződ és botod megvigasztal engem.*” (Mondja az „Úr”-nak a szerző: Zsolt. 23,4.)

„*Szeretlek, URam, erősségem! / Az ÚR az én kösziklám, váram és megmentőm, / Istenem, kösziklám, nála keresek oltalmat, / pajzsom, hatalmas szabadítóm, fellegváram! / Az ÚRhoz kiáltok, aki dicséretre méltó, / és megszabadulok ellenségeimtől.*” (Zsolt. 18,2–4)

„*Ne sorolj a bűnösök és gonosztevők közé, / akik békésen beszélnek embertársaikkal, / de rossz szándék van a szívükben. / Fizess meg nekik tetteik szerint! . . . / Kezük munkája szerint fizess meg nekik, / torold meg rajtuk, amit elkövettek!*” (Kéri az „Ur”-at a szerző: Zsolt. 28,3–4.)

„...így beszélt az ÚR Mózeshez: Mondd meg Áronnak és fiainak: Így áldjátok meg Izráel fiait, ezt mondjátok nekik: *Áldjon meg téged az ÚR, / és őrizzen meg téged! / Ragyogtassa rád orcáját az ÚR, / és könyörüljön rajtad! / Fordítsa feléd orcáját az ÚR, / és adjon neked békességet!*” (Num. 6,22–26)

„Milyen nagy alkotásaidnak száma, URam! / Valamennyit bölcsen alkotad, / tele van a föld teremtményeiddel.” (Zsolt. 104,24)

„Isten neve legyen áldott / örökkön örökké, / övé a bölcsesség és a hatalom.” (Dán. 2,20)

„A bölcsesség kezdete az ÚR félelme. / A józan eszűek mind eszerint élnek.” (Zsolt. 111,10)

„Az ÚRnak félelme az ismeret kezdete, / a bölcsességet és intést csak a bolondok vetik meg.” (Péld. 1,7)

„Bízzál az ÚRban teljes szívből, / és *ne a magad eszére támaszkodj!*” (Péld. 3,5)

„Ne tartsd bölcsnek önmagadat, / féljed az URat, és kerülöd a rosszat!” (Péld. 3,7)

„Jobb az ÚRnál keresni oltalmat, / mint ... emberekben bízni.” (Zsolt. 118,8)

„Ezt mondja az ÚR: / *Átkozott az a férfi, aki emberben bízik, / és testi erőre támaszkodik, / Az ÚRtól pedig elfordul szíve!*” (Jer. 17,5)

Az ótestamentumi istenség aranykort „ígér” népének, a zsidóságnak:
„...én új eget és új földet teremtek, / a régire nem is emlékeznek, senkinek sem jut eszébe. / Ezért örvendjete és vígadjatok mindörökké / annak, amit teremtek. / Mert *Jeruzsálemet vigasságra teremtem, / népét pedig örömmre. / Vigadozni fogok Jeruzsálemmel, / és örvendezni népemmel. / Nem hallatszik ott többé / sírás és jajgatás hangja. / Nem lesz ott olyan csecsemő, / aki csak néhány napig él, / sem öreg ember, aki magas kort nem ér. / Mert a legfiatalabb is százéves korában hal meg, / és aki nem ér meg száz évet, átkozottnak számít.*” (Ézs. 65,17–20)

Ézsaiás próféta jövődölése Júda és Jeruzsálem jövőjéről: „Az utolsó napokban szilárdan fog állni / az ÚR házának hegye a hegyek tetején. / Kimagaslik a halmok közül, / és özönlik hozzá valamennyi nép. / Eljön a sok nép, és ezt mondják: / Jöjjetek, menjünk föl az ÚR hegyére, / Jákób Istenének házához! / Tanítson minket utaira, / hogy az ösvényein járjunk. / Mert a Sionról jön a tanítás, / és az ÚR igéje Jeruzsálemből. / Ítéletet tart a nemzetek fölött, / megfenyíti a sok népet. / Kardjaikból kapákat kovácsolnak, / lándzsáikból metszőkéseket. / Nép a népre kardot nem emel, / hadakozást többé nem tanul.” (Ézs. 2,2–4)

„Gondoljatok szolgámnak, Mózesnek a tanítására, a rendelkezésekre és a törvényekre, amelyeket általa parancsoltam az egész Izráelnek a *Hóreb*ben! Én pedig elküldöm hozzátok *Illés prófétát*, mielőtt eljön az *ÚRnak nagy és félelmetes napja*. Az atyák szívét a gyermekekhez téríti, a gyermekek szívét az atyákhoz; különben pusztulással sújtom a földet, amikor eljövök.” (Mondja az „Úr”: Mal. 3,22–24; később e szöveg alapján gondolják egyes zsidók az újszövetségi Jézus-alakról, hogy esetleg ő azonos a földre visszatért Illés prófétával.)

„Bízzál az Istenben: gondodat viseli, / járj egyenes úton és reménykedj benne.” (Sirák 2,6)

„Boldog ember, aki mindig istenfélő, / de a kemény szívű bajba esik.” (Péld. 28,14)

Az ótestamentumi isten „mondja”: „Én, én vagyok az ÚR, / rajtam kívül nincs szabadító.” (Ézs. 43,11)

„Íme, Isten az én szabadítóm, bízom és nem rettegek, / mert erőm és énekem az ÚR, / megszabadított engem.” (Ézs. 12,2)

„Állj elő, URam, / ne feledkezz meg a nyomorultakról!” (Zsolt. 10,12)

„Elfáradnak és ellankadnak az ifjak, / még a legkiválóbbak is megbotlanak. / De akik az *ÚRban bíznak, erejük megújul*, / szárnyra kelnek, mint a sasok, / futnak, és nem lankadnak el, / járnak, és nem fáradnak el.” (Ézs. 40,30–31)

„Istenben, akinek ígését dicsérem, / Istenben bízom, nem félek, / *ember mit árthat nekem?!*” (Zsolt. 56,5)

„Van-e Isten az ÚRon kívül?” (Zsolt. 18,32)

„Seregek URa, *Izráel Istene*, aki a kerúbokon ülsz! *Egyedül te vagy a föld minden országának Istene!* Te alkottad az eget és a földet. URam, hajtsd hozzám füledet, és hallgass meg! URam, nyisd ki szemedet, és láss!” (Ézs. 37,16–17)

„Nincs hozzád hasonló, Uram, az istenek között, / műveidhez fogható nincsen.” (Zsolt. 86,8)

„... nagy Isten az ÚR, / *nagy király* minden isten fölött. / Kezében vannak a föld mélységei, / a hegyek ormai is az övéi. / Övé a tenger, hiszen ő alkotta, / a szárazföldet is *kezai formálták.*” (Zsolt. 95,3–5)

„A föld határáig mindenkinek / eszébe jut az ÚR, és megtérnek hozzá, / leborul előtte mindenféle nép. / Mert az ÚR é a *királyi hatalom*, / ő uralkodik a népeken.” (Zsolt. 22,28–29)

„Eljön minden nép, amelyet alkottál, / leborulnak előtted, Uram, / és tiszteletet adnak nevednek. / Nagy vagy te, csodákat teszel, / te vagy Isten egyedül!” (Zsolt. 86,9–10)

„*Én vagyok az Alfa és az Ómega* [a kezdet és a vég — az alfa az ógörög ábécében az első, az ómega pedig az utolsó betű], így szól az Úr Isten, aki van, és aki volt, és aki eljövendő: a Mindenható.” (Jel. 1,8)

„Utálatosak az ÚR előtt a gonosz gondolatok, / de tiszták a kedves szavak.” (Péld. 15,26)

„... én, az Úr, szeretem az igazságot, / gyűlölöm a rablást és az álnokságot.” (Ézs. 61,8)

Az ÚR megvizsgálja az igazat és a bűnöst, / szívből gyűlöli azt, aki az erőszakot szereti.” (Zsolt. 11,5)

Az „Úr” mondja: „... szeretetet kívánok, és nem áldozatot, / Isten ismertet, és nem égőáldozatokat.” (Hós. 6,6)

„A jóra törekedjete, ne a rosszra, / akkor életben maradtok, / és veletek lesz az ÚR, a *Seregek Istene* / — ahogy mondogatjátok.” (Ámós 5,14)

„Így szól a *Seregek Ura*, Izráel Istene: Jobbítsátok meg útjaitokat és tetteiteket, akkor megengedem, hogy ezen a helyen tartózkodjatok.” (Jer. 7,3)

„Fiam, ha vétkezők csábítanak, / ne engedj nekik!” (Péld. 1,10)

„Életemre mondom — így szól az én Uram, az ÚR —, hogy *nem kívánom a bűnös ember halálát*, hanem azt, hogy a bűnös *megtérjen* útjáról, és éljen. Térjete meg, térjete meg gonosz utaitokról! Miért halnátok meg, Izráel háza?” (Ez. 33,11)

„*Indulatos és bosszúálló Isten az ÚR*, / bosszúálló az ÚR és haragvó. / Bosszút áll ellenfelein az ÚR, / és haragtartó ellenségeivel szemben. / Türelmes az ÚR, de nagy a hatalma; / nem hagy az ÚR büntetés nélkül.” (Náh. 1,2–3)

„*Örül az igaz, ha látja a megtorlást*, / lába a bűnösök vérében fürdik. / Az emberek pedig ezt mondják: / Mégis van az igaznak jutalma! / *Mégis van Isten*, / aki igazságot tesz a földön!” (Zsolt. 58,11–12)

„Jaj azoknak, akik el akarják titkolni / tervüket az Úr elől! / Sötétben hajtják végre tettüket, / mert azt gondolják: / Ki lát minket, ki ismer bennünket? / Micsoda fonákosság!” (Ézs. 29,15–16)

„Nemcsak a közelben vagyok Isten / — így szól az ÚR —, / hanem *Isten vagyok a távolban is!* / El tud-e rejtőzni valaki / olyan helyre, ahol nem látom? / — így szól az ÚR. / Nem én töltöm-e be az eget és a földet?” (Jer. 23,23–24)

„Az Úr elpusztítja, felforgatja az országot, / feldúlja felszínét, szétszórja lakóit. / Olyan lesz a köznép, mint a pap; / a szolga, mint ura; a szolgáló, mint úrnője; / az eladó, mint a vásárló; a kölcsönadó, mint a kölcsönkérő, / és a hitelező, mint az adós. / Teljesen elpusztul az ország, / teljesen kifosztják. / Az ÚR jelentette ki ezt az ígét.” (Ézs. 24,1–3)

„...összetörnek a hűtlenek a vétkesekkel együtt, / és akik elhagyják az URat, megsemmisülnek.” (Ézs. 1,28)

„Szabadíts meg, URam, mert elfogytak a kegyesek, / eltűntek a hívek az emberek közül.” (Zsolt. 12,2)

„Nincs békesség a bűnösöknek! / — mondja az ÚR.” (Ézs. 48,22)

„Utálja az ÚR a hazug ajkat, / de akik igazán élnek, azokat kedveli.” (Péld. 12,22)

„Ha bűneink ellenünk szólnak is, / a te nevedre tekintettel bánj velünk, URam!” (Jer. 14,7)

„...közeledik az ÚR napja, fenyegeti a népeket. / Amit te csináltál, azt teszik veled is, / visszaszáll rád, amit elkövettél!” (Abd. 1,15)

„Dicsérjétek az URat mind, ti népek, / dicsőítsétek mind, ti nemzetek! / Mert nagy az ő szeretete irántunk, / az ÚR hűsége örökké tart. / Dicsérjétek az URat!” (Zsolt. 117,1–2)

Az „Úr” beszél: „...ha a bűnös megtér, és nem követi el többé vétkeit, hanem megtartja minden rendelkezésemet, törvény és igazság szerint él: akkor élni fog, nem hal meg. Azok a vétkek, amelyeket elkövetett, nem kerülnek említésre. Azokért az igaz tettekért, amelyeket véghezvitt, élni fog! Hiszen *nem kívánom én a bűnös ember halálát... , hanem azt, hogy megtérjen útjáról, és éljen.*” (Ez. 18,21–23)

„...így szól az ÚR: / Térjete meg hozzám teljes szívvel, / böjtölve, sírva és gyászolva! / Szíveteket szaggassátok meg, ne a ruhátokat, / úgy térjete meg Istenetekhez, az ÚRhoz! / Mert *kegyelmes és irgalmas* ő, türelme hosszú, szeretete nagy, / és *megbánja még a rosszat is.*” (Jóel 2,12–13)

„Én majd elküldöm *követemet*, aki *egyengeti előttem az utat*. Hamar eljön templomába az Úr, aki után vágyódtok, a szövetség követe, akit kívántok. Jön már! — mondja a Seregek URa.” (Mal. 3,1; az újtestamentumi iratok ezt a szöveget később Keresztelő Jánosra, mint a Jézus-alak útegyengető-jére vonatkoztatták.)

A megígért *őszövetségi messiás* „mondja”: „Uramnak, az ÚRnak lelke nyugszik rajtam, / mert felkent engem az ÚR. / Elküldött, hogy *örömhírt vigyek az alázasoknak, / bekötözsem a megtört szíveket, / szabadulást hirdessek a foglyoknak, / és szabadon bocsátást a megkötözötteknek.* / Hirdetem az ÚR kegyelmének esztendejét, / Istenünk bosszúállása napját, / vigasztalok minden gyászolót.” (Ézs. 61,1–2)

„Eljövök majd, és *ítéletet* tartok fölöttetek. Hamarosan vádat emelek a varázslók ellen, a házasságtörők ellen és a hamisan esküvők ellen; azok ellen, akik kizsarolják a napszámost, az özvegyet és az árvát, akik elnyomják a jövevényt, mert nem félnek engem! — mondja a *Seregek URa*.” (Mal. 3,5)

„Vizsgálj meg engem, Istenem, ismerd meg szívemet! / Próbálj meg, és ismerd meg gondolataimat! / Nézd meg, nem járok-e téves úton, / és vezess az örökkévalóság útján!” (Zsolt. 139,23–24)

„...mindnyájunknak leplezetlenül kell odaállnunk a *Krisztus ítélőszéke* elé, hogy mindenki megkapja, amit megérdemelt, aszerint amit e testben cselekedett: akár jót, akár gonoszt.” (2 Kor. 5,10)

„Ifjúkorom vétkeire / és bűneimre ne emlékezz! / Kegyelmesen gondold rám, / mert te jóságos vagy, URam!” (Zsolt. 25,7)

Isten „jól ismeri a csalárd embereket, látja az álnokságot, még ha nem figyelmez is arra! És *értelmessé teheti a bolond embert* is, és *emberré szülheti a vadszámár csikóját* is.” (Jób 11,11–12)

„*Erősítsétek a lankadt kezeket, / tegyétek erőssé a roskadozó térdeket! / Mondjátok meg a remegő szívűeknek: / Legyetek erősek, ne féljetek! / Íme, jön Istenetek, és bosszút áll, / jön Isten, és megfizet, / megszabadít benneteket! . . . / Szökellni fog a sánta, mint a szarvas, / és ujjong a néma nyelve. / Mert víz fakad a pusztaságban, / és patakok erednek a pusztában. / Tóvá lesz a délibáb, és víz fakad a szomszj földön.*” (Ézs. 35,3–7)

„Rájöttem, hogy mindaz, amit Isten tesz, örökké megmarad; nincs ahhoz hozzátenni való, és nincs belőle elvenni való. Azért rendezte Isten így, hogy féljék őt.” (Préd. 3,14)

„...*hármán* vannak, akik bizonyosságot tesznek a mennyben, az *Atya*, az *Ige* és a *Szent Lélek*: és ez a három egy.” (1 Ján. 5,7)

„...a végső tanulság ez: *Féld Istent*, és tartsd meg parancsolatait, mert ez minden embernek kötelessége! Mert Isten megítél minden tettet, minden titkolt dolgot, akár jó, akár rossz az.” (Préd. 12,13–14)

„...ami az Istentől született, legyőzi a világot, és az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi *hitünk*.” (1 Ján. 5,4)

„Fiam, ha Istennek szeretnél szolgálni, / készülj fel igen sok megpróbáltatásra.” (Sirák 2,1)

„*Ember*, megmondta neked, hogy *mi a jó*, / és hogy *mit kíván tőled az ÚR*! / Azt, hogy *élj törvény szerint*, / *törekedj szeretetre*, / és *légy alázatos Isteneddel szemben*.” (Mik. 6,8)

Az isten „mondhatja” Ézsaiással a zsidóknak: „*Hallván halljatok, de ne értsetek, / látván lássatok, de ne ismerjetek!*” (Ézs. 6,9)

„*Az emberi szív mélységeit sem tudjátok kikutatni*, sem eszének járását kibogozni. *Hogyan tudátok* akkor ezek alkotóját, az *Istent kifürkészni*, gondolataiba behatolni és terveit megérteni?” (Jud. 8,14)

„Milyen magasztos az Isten! / De nem ismerhetjük meg, / éveinek száma kifürkészhetetlen.” (Jób 36,26)

„Szeretteim, most Isten gyermekei vagyunk, de még nem lett nyilvánvaló, hogy *mivé leszünk*. Tudjuk, hogy amikor ez nyilvánvalóvá lesz, hasonlóvá leszünk hozzá, és olyannak fogjuk őt látni, amilyen valójában.” (1 Ján. 3,2)

„*Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek*.” (Ap. csel. 5,29)

„A jó és a balsors, az élet és halál, / a szegénység és a gazdagság: minden Istentől van.” (Sirák 11,14)

„Ami volt, régóta megvan, és ami lesz, már régen megvolt; és az Isten előkeríti, ami tovatűnt.” (Préd. 3,15)

„...nem a fegyvereké a győzelem, hanem azoknak adja Isten, akiket méltónak tart rá.” (2 Mak. 15,21)

„Az embernek az értelme terveli ki útját, / de az ÚR irányítja járását.” (Péld. 16,9)

„Egy népnek sem adatott meg a bölcsesség, hanem az Úr ad minden jót. Akit akar, azt fölemeli, akit akar, azt megalázza...” (Tób. 4,19)

„...jobb jót, mint gonoszt cselekedve szenvedni, ha ez az Isten akarata.” (1 Pét. 3,17)

A Jézus-alak így beszél: „Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek.” (Mt. 9,12)

„Nagy vagy? Annál inkább alázd meg magadat, / akkor majd kegyelmet találsz az Istennél.” (Sirák 3,18)

„A tévedéseket ki veheti észre? / Titkos bűnök miatt ne büntess meg!” (Kéri az „Ur”-at a szerző: Zsolt. 19,13.)

„...maga a *sátán* is elváltoztatja magát, mintha a világosság angyala volna.” (2 Kor. 11,14)

„Ujjongj meddő, aki nem szültél, / vígan ujjongj! / Örvendj, aki nem, vajúdtál, / mert több fia lesz az elhagyottnak, / mint a férjes asszonynak! — mondja az ÚR.” (Ézs. 54,1)

„Isten dicsősége az, hogy a dolgokat *elrejt*. / A királyok dicsősége az, hogy a dolgokat *kikutatják*.” (Péld. 25,2)

„...majd lámpással kutatom át Jeruzsálemet, / és megbüntetem azokat a férfiakat, / akik olyanok, mint seprején tönkrement bor, / és ezt gondolják magukban: / *Nem tesz az ÚR sem jót, sem rosszat*.” (Zof. 1,12)

„*Ha egyik könyörög, a másik átkot szór, / melyiknek a szavát hallgassa meg az Úr?*” (Sirák 34,24)

„Igaz-e Isten előtt a halandó? / Alkotója előtt tiszta-e az ember?” (Jób 4,17)

„Hogyan lehetne igaz a halandó Isten előtt, / hogyan lehetne tiszta, ki asszonytól született? / Nézd a holdat: még az sem eléggé ragyogó, / szemében még a csillagok sem fényesek. / Hát még a *halandó*, ez a *féreg*, / és az ember fia, ez a *hernyó*?” (Jób 25,4–6)

„Kioktathatja-e valaki az Istent? / Hiszen ő ítélkezik a magasság lakói fölött is!” (Jób 21,22)

„Fenyíts minket, URam, de mértékkel, / ne haragodban, hogy semmivé ne tégy!” (Jer. 10,24)

„*Használhat-e az ember Istennek?* / Hiszen csak önmagának használ az okos. / Mi öröme telik a Mindenhatónak / abban, hogy te igaz vagy?” (Jób 22,2–3)

„...*aki nincs ellenünk, az mellettünk van.*” „...aki nincs ellenetek, az veletek van.” — Ezt a gondolatot a Jézus-alak hangsúlyozza (Márk 9,40; Luk. 9,50), és épp ezért meglepő számunkra, hogy ugyancsak ő a következőt is mondja: „*Aki nincs velem, ellenem van*, és aki nem velem gyűjt, tékozol.” (Mt. 12,30) — Az olvasó számára talán nem mondok újat, de tény, hogy ez a két álláspont egymásnak ellentmond. Az első ugyanis azt állítja, hogy az is velünk van, aki semleges magatartást tanúsít irántunk. A másik pedig úgy véli, hogy az is ellenünk van, aki közömbösen viselkedik személyünket illetően. Ám a probléma nem csupán ennek az ellentmondásnak a megléte, hanem az is, hogy egyik álláspont sem igaz, mivel *a semlegesen viselkedő ember nincs senki ellen és senki mellett*. Egyébként az első nézet békességre, a második pedig agresszivitásra utaló mozzanatot rejt magában. Ha aztán az elmúlt évtizedek hazai történelmére gondolunk, akkor a szóban forgó „jézusi” megfogalmazások könnyen fölidézik bennünk Kádár János egyik fontos politikai jelszavát: „Aki nincs ellenünk, az velünk van!”, ill. Rákosi Mátyás álláspontját: „Aki nincs velünk, az ellenünk van!”

„*Jaj a bolond prófétáknak, akik a maguk esze után járnak*, de semmit sem láttak . . . Hiábavalóságot láttak és hazug jóslatot, amikor azt mondogatták, hogy »így szól az ÚR«, pedig az ÚR nem is küldte őket; és még várják, hogy beteljesítse szavukat!” (Ez. 13,3–6)

„A jóslások, jövendőmondások, álmok mit sem érnek, / nem egyebek a vajúdó asszony képzelgéseinél. / Ha nem az Úr küldi őket követségbe, / ne törődjél velük.” (Sirák 34,5–6)

Ézsaiás a jeruzsálemi papok és próféták romlottságáról: „. . . ezek is tántorognak a bortól, / tápolyognak az italtól. / Papok és próféták tántorognak az italtól, / megzavarodtak a bortól! / Tápolyognak az ital miatt, / tántorognak, amikor látomásuk van, / ingadoznak, amikor öntést hoznak. / Minden asztal tele van undok hányással, / nincs sehol tiszta hely!” (Ézs. 28,7–8)

„*Hazugságot prófétálnak a próféták az én nevemben*. Nem küldtem őket, nem parancsoltam nekik, nem is szóltam hozzájuk. Hazug látomást, hiábavaló varázsigéket és maguk koholta csalárdságot prófétálnak nekik.” (Mondja az ótestamentumi „isten”: Jer. 14,14.)

„*Rátámadok az olyan prófétákra — így szól az ÚR —, akik csak a szájukat járatják, és azt állítják, hogy az kijelentés. Rátámadok az olyan prófétákra, akik hazug álmaikat beszélnek el . . .*, és félrevezetik népemet hazugságaikkal és kérkedésükkel. Pedig *nem küldtem őket*, nem adtam parancsot nekik, és használni sem tudnak ennek a népnek . . .” (Jer. 23,31–32)

Egy bizonyos „napon — így szól a *Seregek URa* — eltörlöm a bálványok neveit az országban, nem is említik őket többé. *A prófétákat és a tisztátalan lelkiületet is eltávolítom az országból*. És ha valaki még prófétálni merne, a saját szülei, az apja és anyja mondják neki: Nem maradhatsz életben, mert hazugságot beszéltél az ÚR nevében! És a saját szülei, az apja és anyja szúrja le, amikor prófétál. Azon a napon szégyent vallanak a próféták látomásuk miatt, amiről prófétálnak. Nem öltöznek díszes ruhába, és nem hazudoznak. Azt mondják majd: Nem vagyok próféta, földműves vagyok, a földből élek ifjúkorom óta.” (Zak. 13,2–5)

„...nektek szól ez a *figyelmeztetés*, ti *papok*! Ha nem hallgattok rá, és nem szívlelitek meg, ha nem dicsőítitek nevemet — mondja a Seregek URa —, akkor átkot bocsátok rátok; átokká változtatom a nektek adott áldásokat. Bizony, átokká változtatom, ha nem szívlelitek meg ezt. Én megátkozom áldó karotokat, szemetet szórok arcotokba, ünnepeitek szemetjét, és kihordanak benneteket a szemétre. Akkor megtudjátok, hogy azért küldtem nektek ezt a figyelmeztetést, hogy érvényben maradjon a Lévivel kötött szövetségem — mondja a Seregek URa.

Szövetségem volt vele, élet és békesség szövetsége. Azért adtam neki, hogy féljen engem. Félt is, és megalázkodott nevem előtt. Igaz tanítás volt a szájában, és nem volt álnokság az ajkán. Békességben és becsületességben élt előttem, és sokakat megtérített a bűnből. Mert a *pap ajkai őrzik az Isten ismeretét*, és tanítást várnak szájából, hiszen a Seregek Urának követe ő!

De ti letértetek erről az útról, és tanításotok miatt sokan elbuktak. Megrontottátok a Lévi szövetségét — mondja a Seregek URa. Ezért én is megvetetté és megalázottá teszek benneteket az egész nép előtt, mert nem ügyeltetek útjaimra, és személyválogatók vagyok, amikor útmutatást adtok.” (Mal. 2,1–8)

„A fiú tiszteli atyját, a szolga az urát. Ha én atya vagyok, miért nem tisztelnek? Ha én ÚR vagyok, miért nem félnek engem? — mondja a Seregek URa nektek, ti *papok*, akik megvetitek nevemet.

Ti ezt kérdezitek: Mivel vetettük meg nevedet? — Azzal, hogy oltáromra *tisztátalan* kenyeret hoztok. — Mivel tettük tisztátalanná? — kérdezitek. — Azzal, hogy az ÚR asztalát lebecsülitek. Mert *vak* állatot hoztok áldozatul, és nem tartjátok rossznak. *Sántát* vagy *bénát* hoztok, és nem tartjátok rossznak. De vidd csak azt a helytartódnak: kegyes lesz-e hozzád, és szívesen fogad-e? — mondja a Seregek URa...

Bárcsak volna valaki köztetek, aki bezárná a templom ajtaját, és ne égne hiába oltáromon a tűz! Nem telik kedvem bennetek — mondja a Seregek URa —, nem kívánok tőletek áldozatot! Hiszen napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a *népek* között, és mindenütt jó illatú *áldozatot* mutatnak be *nevemnek*, és az *tiszta* áldozat! Mert nagy az én nevem a népek között — mondja a Seregek URa. Ti pedig meggyalázzátok, amikor azt gondoljátok, hogy az ÚR asztalát *tisztátalanná* szabad tenni *hitvány terménnyel* és *eledellel*. Azt mondjátok: Micsoda fáradság! — és még lihegték is közben — mondja a Seregek URa. Pedig *lopott* állatot hoztok, vagy *sántát* és *bénát*. Ha ilyen áldozatot akartok hozni, nem kívánom tőletek!

— mondja az ÚR. Átkozott csaló! Van *ép hím* állat a nyájában, mégis hitványat áldoz az ÚRnak, ha fogadalmat tesz. Pedig én *nagy király* vagyok — mondja a Seregek URa —, és félik nevemet a népek!” (Mal. 1,6–14)

„Ezt az üzenetet küldte *Amacjá*, Bétel papja, *Jeroboámnak*, Izráel királyának: *Összeesküvést szít ellened Ámós* Izráel népe körében. Nem tűrheti el az ország az ő beszédeit! Mert így beszél Ámós: Fegyvertől hal meg Jeroboám, Izráelnek pedig fogságba kell mennie földjéről. *Ámós*nak viszont ezt mondta *Amacjá*: Te látnok! *Menj el innen, menekülj Júdába, ott keresd meg a kenyeredet*, és ott prófétálj! Bételben nem prófétálhatsz többé, mert királyi szentély ez itt, és az ország temploma! *Ámós* így válaszolt *Amacjának*: / Nem vagyok próféta, sem prófétatanítvány. / *Pásztor vagyok én*, és fűgét termeszték. / De elhívott engem az ÚR a nyáj mellől, / és ezt mondta nekem az ÚR: / *Menj, és prófétálj népemnek, Izráelnek!* / Most azért halld meg az ÚR igéjét! / Te ezt mondtad: / Nem prófétálhatsz Izráel ellen, / nem prédikálhatsz Izsák házáról! / Ezért így szól az ÚR: / Feleséged parázna nő lesz a városban, / fiaid és leányaid fegyver által esnek el, / földedet fölosztják mérőkötéllel, / te magad tisztátalan földön halsz meg, / Izráel pedig fogságba megy földjéről!” (Ámós 7,10–17)

„...sok hitető jött el a világba, akik *nem vallják*, hogy *Jézus Krisztus testben jött el*: ez a hitető és az antikrisztus.” (2 Ján. 1,7)

„Gyermekeim, *itt az utolsó óra*, és amint hallottátok, hogy *antikrisztus* jön, most meg is jelent; mégpedig sok antikrisztus jelent meg: ebből tudjuk, hogy itt az utolsó óra. *Közülünk* indultak el, de nem *közülünk* valók; mert ha *közülünk* valók lettek volna, megmaradtak volna *közötünk*.” (1 Ján. 2,18–19)

„...tudnotok kell, hogy az Írás egyetlen prófécijája sem fejthető meg önkényes magyarázattal, mert sohasem ember akaratából származott a *prófécia*, hanem a Szentlélektől indítatva szólaltak meg az Istentől küldött emberek.” (2 Pét. 1,20–21)

„Emberfia! Miféle szóbeszéd az, amelyet mondogattak Izráel földjéről: Múlnak a napok, és nem teljesül a sok látomás?!” (Kérdezi az „Úr” Ezékieltől: 12,22.)

„Mi nem olyanok vagyunk, mint sokan, akik meghamisítják az Isten ígését, hanem mint akik tiszta szívből, sőt Istenből szólunk Isten előtt a Krisztus által.” (2 Kor. 2,17)

„... úgy gondolom, hogy semmivel sem vagyok alábbvaló a legfőbb apostoloknál. Ha iskolázatlan vagyok is az ékesszólásban, az ismeretben nem...” (Írja önmagáról Pál apostol: 2 Kor. 11,5–6.)

„Nekem, minden szent között a legkisebbnek adatott az a kegyelem, hogy a *pogányoknak* [a *nem zsidóknak*] hirdessem a Krisztus mérhetetlen gazdagságát...” (Mondja Pál apostol: Ef. 3,8.)

„A vezetésben bevált *presbitereket* kettős megbecsülésben kell részesíteni; elsősorban azokat, akik az ígehirdetésben és a tanításban fáradoznak. Mert azt mondja az Írás: »Nyomtató ökörnek ne kösd be a száját«, és »Méltó a munkás a maga bérére«. Presbiter ellen vádat ne fogadj el, csak »két vagy három tanú szavára«. Akik vétkeznek, azokat mindenki előtt fedd meg, hogy a többiekben is félelem támadjon.” (Javasolja Pál apostol a maga levele címzettjének: 1 Tim. 5,17–20.)

„Halljátok meg azt az ígét, / amelyet az ÚR mond rólatok, Izráel fiai, / az egész nemzetségről, / amelyet kihozott Egyiptomból: / *Csak veletek léptem közösségre* [Károli: *Csak titeket választottalak magamnak*] a föld minden nemzetsége közül, / ezért kérem számon rajtatok / minden bűnötöket.” (Ámós 3,1–2)

„Áldott az ÚRisten, Izráel Istene! Egyedül ő tud csodákat tenni!” (Zsolt. 72,18)

„Boldogok vagyunk mi, *Izráel fiai*, / mert Isten tudtunkra adta, hogy mi tetszik neki.” (Bár. 4,4)

„Ezt mondja az ÚR, Izráel királya / és megváltója, a Seregek URa: / Én vagyok az első és az utolsó, / *rajtam kívül nincs Isten.*” (Ézs. 44,6)

„... a hegyek megszűnhetnek, / és a halmok meginoghatnak, / de hozzád való hűségem nem szűnik meg, / és békét adó szövetségem nem inog meg / – mondja könyörülő URad.” (Ézs. 54,10)

„Ne legyen más istened, / idegen istent ne imádj! / *Én, az ÚR, vagyok a te Istened, / aki kihoztalak Egyiptom földjéről.*” (Zsolt. 81,10–11)

„Szörnyű és borzasztó dolgok / történtek az országban: / A próféták hazugságot prédikáltak, / a papok tetszésük szerint hatalmaskodnak, / *népem pedig ezt szereti! / De mit tesznek majd, ha itt lesz a vég?!*” (Jer. 5,30–31)

„Ahogyan elhagytatok engem, és idegen isteneknek szolgáltatok országokban, ugyanúgy fogtok idegeneknek szolgálni olyan országban, amely nem a tietek.” (Jer. 5,19)

„...ti vagytok a *hűtlen* népség, / a hazug fajzat, / akik *bujálkodtok a tölgyfáknál, / minden bujázöld fa alatt, / gyermekeket vágtok le a patakoknál, / a sziklahasadékokban!*” (Ézs. 57,4–5)

Az „*ÚR*” mondja Jákób népéről: „Mivel ez a nép csak szájával közeledik hozzám, / az ajkával dicsőít engem, de szíve távol van tőlem, / istenfélelme pedig betanult emberi parancsolat csupán, / azért én úgy bánok majd ezzel a néppel, / hogy csodálkozni fog, igen csodálkozni: / vége lesz a bölcssek bölcsességének, / az értelmesek értelme homályos marad.” (Ézs. 29,13–14)

„Így szól az *ÚR*: / Három, sőt négy vétke miatt / nem bocsátok meg Júdának, / mert megvetették az *ÚR* törvényét, / és nem tartották meg rendelkezéseit. / Tévelygésbe vitték őket bálványaik, / amelyeket elődeik követtek. / Ezért tüzet bocsátok Júdára, / és az megemészti Jeruzsálem palotáit.” (Ámós 2,4–5)

„Dávid házára és Jeruzsálem lakóira...kiárasztom a könnyörület és a könnyörgés lelkét. Rátekintenek arra, akit átdöftek, és úgy gyászolják, ahogyan az egyetlen gyermeket szokták, és úgy keseregnek miatta, ahogyan az elsőszülött miatt szoktak.” (Zak. 12,10: mondja az „*Úr*.”)

„Kicsoda olyan Isten, mint te, / aki megbocsátja a bűnt, / és elengedi népe maradékának büntetését? / Újra irgalmas lesz hozzánk, eltapossa bűneinket, / a tenger mélyére dobja minden vétkünket!” (Mik. 7,18–19)

„Ne félj, férgecske Jákób, maroknyi *Izráel!* / *Én megsegítlek, így szól az ÚR, / a te megváltód, Izráel Szentje.*” (Ézs. 41,14)

Kiválasztott nép-e a zsidóság? Erről Pál apostol így beszél: „Mi tehát az igazság? Különbek vagyunk [ti. más népeknél mi zsidók]? Egyáltalában *nem!* Hiszen...már kimondtuk azt az ítéletet, hogy zsidók is, görögök is mind bűnben vannak, amint meg van írva: »Nincsen igaz ember egy sem...«” (Róm. 3,9–10)

„Nincs különbség zsidó és görög között, mert mindenkinek ugyanaz az Ura, és ő bőkezű mindenkihez, aki segítségül hívja, amint meg van írva: »Aki segítségül hívja az Úr nevét, üdvözl.«” (Róm. 10,12–13)

„Ha segítségért kiáltasz, / *tud-e* rajtad *segíteni bálványaid tömege?* / Valamennyit fölkapja a szél, / a szellő is elsodorja. / De aki hozzám folyamodik, az örökli az országot, / és részt kap szent hegyemen.” (Jelenti ki az „Úr”: Ézs. 57,13.)

„Megáll a tudománya minden embernek, / szégyent vall *bálványával* minden ötvös, / mert csalódik öntvényében: / nincsen abban lélek.”(Jer. 10,14)

„*Babilonban* majd láttok *ezüsből, aranyból és fából készült isteneket*, amelyeket az emberek *vállukon* hordoznak [mint régen a zsidók a *frigyládát*] és amelyektől a pogányok félnek. *Ti* azonban vigyázzatok, ne kövesétek az idegeneket, és *ne teljete el félelemmel ezek előtt az istenek előtt*, amikor látjátok, hogy a tömeg előttetek és mögöttetek imádja őket.” (Bár. 6,3–5)

„*A mi Istenünk a mennyben van*, / megalkotott mindent, amit akart! / *A bálványok ezüsből és aranyból vannak*, / *emberi kéz csinálmányai*. / Van szájuk, de nem beszélnek, / van szemük de nem látnak. / Van fülük, de nem hallanak, / van orruk, de nem szagolnak. / Van kezük, de nem tapintanak, / van lábuk, de nem járnak, / nem jön ki hang a torkukon. / Hozzájuk hasonlók lesznek készítőik, / és mindazok akik bennük bíznak.” (Zsolt. 115,3–8)

„*Mit használ a bálványszobor?* / — hiszen csak szobrász formálta! / Mit ér az istenszobor? / — hamis útmutatást ad! / Bár bízott benne, aki megformálta, / csak néma bálványt készített. / Jaj annak, aki a fának mondja: Ébredj! / és a néma kőnek: Kelj föl! / Adhat ez útmutatást? / Arannyal,

ezüsttel van ugyan borítva, / de semmilyen lélek nincs benne! / Az ÚR
azonban ott van szent templomában: / csendesedjék el előtte az egész
föld!” (Hab. 2,18–20)

„Meghátrálnak és csúful megszégyenülnek, / akik bálványokban bíznak,
/ akik szobroknak mondják ezt: / Ti vagytok az isteneink!” (Ézs. 42,17)

„... áldott a fa, amely igaz célokat szolgál. Az *emberi* kéz csinálta *bálvány*
azonban *átkozott*, meg *az is, aki csinálta*. Ez azért, mert azt csinálta, az
meg azért, mert múlandó dolog léteire istennek nevezték. Mert egyaránt
utálatos isten előtt az istentelen és istentelen alkotása.” (Bölcs. 14,7–9)

„Megáll a tudománya minden embernek, / szégyent vall *bálványával*
minden ötvös, / mert csalódik öntvényében: / nincs abban lélek. / Hitvány
és nevetséges dolgok azok...” (Jer. 51,17–18.)

„Akik hitvány bálványokhoz ragaszkodnak, / azok elhagyják jótévőjü-
ket.” (Jón. 2,9)

Jákób utódairól mondja az istennek Ézsaiás próféta: „*Tele van az ország*
bálványokkal, / kezeik csinálmanya előtt borulnak le, / amit ujjaikkal
csináltak.” (Ézs. 2,8)

Az „Úr” Izrael fiainak bálványozásáról: „... házasságtörők, vér tapad a
kezükhöz; *bálványaikkal követték el a házasságtörést, azoknak áldozták*
oda eledelül még a fiaikat is, akiket nekem szültek. Azt is megtették velem,
hogy ugyanazon a napon tisztátalanná tették szentélyemet, és meggyaláz-
ták szombatjaimat. Mert levágták fiaikat bálványaiknak, és még aznap
elmentek szentélyembe, és meggyalázták azt...” (Ez. 23,37–39)

„Attól a naptól fogva, hogy atyáinkat kihozta Egyiptom földjéről, egészen
a mai napig [kb. i. e. 582-ig] *engedetlenek* voltunk [mi zsidók] Urunk, a mi
Istenünk iránt, és vonakodtunk a szavára hallgatni. *Ezért ránk tört a baj*
és az átok, amellyel az Úr megfenyegett szolgája, Mózes által, amikor
atyáinkat kivezette Egyiptom földjéről... Nem hallgattunk az Úr szavá-
ra, amelyet a hozzánk küldött próféták közvetítettek, hanem mindenki
saját szívének gonosz hajlamát követte, és idegen isteneknek szolgáltunk,
s azt tettük, ami nem tetszett az Úrnak, a mi Istenünknek.” (Bár. 1,19–22)

Az „Úr” látomásban elmondja Ezékielnek, hogy *mily dolgokat imádtak a zsidók Jeruzsálemben a babilóniai fogságuk előtt*: 1) az „Istent bosszúságra ingerlő bálvány”-t, amely a salamoni templom egyik udvarában volt, és amelynek oltárt is állítottak. 2) Mindenféle *állatokat*, amelyeknek a képe be volt vésve a salamoni templom egyik udvarának a falába. Idevonatkozóan Ezékiel a következőket írja: „... és láttam, hogy mindenféle csúszómászónak és förtelmes állatnak a képe, és Izráel házának valamennyi bálványa be volt vésve köröskörül a falba. Ott állt előttük Izráel háza vénei közül hetven férfi, közöttük Jaazanjáhu, Sáfán fia. Mindegyiknek tömjénező volt a kezében, és illatos füstfelhő szállt fölfelé. Akkor ezt mondta nekem [az „Úr”]: Emberfia! Látod, hogy mit művelnek *Izráel házának a vénei* a sötétben, *mindegyik a maga bálványának fülkéjénél*?! Mert ezt mondják: Nem lát bennünket az Úr!... Még más nagy utálatosságokat is fogsz látni, amiket művelnek.” 3) Egyesek a salamoni templom észak bejáratánál *Tammuzt* imádták. 4) Mások pedig a szóban forgó templom belső udvarában a *Napnak* hódoltak: „Az ÚR temploma bejáratánál, a csarnok és az oltár között mintegy huszonöt férfi volt, háttal az Úr temploma felé, arccal kelet felé fordulva, és kelet felé leborulva imádták a napot.” — A különféle idegen istenek, állatok zsidók általi tisztelése igen fölháborította az „Ur”-at, aki így beszél Ezékielhez: „Látod, emberfia? Nem volt elég az, hogy Júda háza olyan utálatos dolgokat művelt, amelyeket itt elkövettek? Még az országot is elárasztották erőszakkal, és engem újra meg újra bosszantottak!... De én majd elbánok velük haragomban, nem szánakozom, és nem leszek könyörületes. Kiálthatnak hozzám bármilyen nagy hangon, nem hallgatom meg őket.” (Ez. 8. rész)

„... *ahány városod van, Júda, annyi az istened, és ahány utcád van, Jeruzsálem, annyi oltárt készítettél a gyalázatos bálványnak*; oltárokat, hogy azokon tömjénezél a *Baalnak*!” (Jer. 11,13)

„... olyat követtek el a *júdaiak*, amit rossznak tartok — így szól az ÚR. Förtelmes *bálványait* abban a házban állították föl, amelyet nevről neveztek el, és tisztátalanná tették azt. Fölépítették a *Tófet* áldozóhalmait a *Ben-Hinnom* völgyében, *tűzben égették el fiaikat és leányaikat*, pedig ezt nem parancsoltam, sőt eszembe sem jutott. Azért eljön az az idő — így szól az ÚR —, amikor nem beszélnek többé a *Tófet*ről és *Ben-Hinnom* völgyéről, hanem az öldöklés völgyéről, mert a *Tófet*ben fognak temetkezni más hely híján. E nép halottai az ég madarainak és a föld állatainak martaléka-

vá lesznek, és senki sem riasztja el őket. Véget vetek Júda városaiban és Jeruzsálem utcáin a hangos, vidám örvendezésnek, a vőlegény és a menyasszony örömének, mert rommá lesz az ország.” (Jer. 7,30–34)

„Abban az időben [ti. a majdani büntetés idején] — így szól az ÚR — kiszórják majd sírjukból Júda királyainak és vezéreinek csontjait, a papoknak, a prófétáknak és Jeruzsálem lakosainak csontjait. Kiterítik azokat a *nap*, és az *ég egész serege* elé, amelyeket szerettek, tiszteltek és követtek, amelyekhez folyamodtak, és *amelyek előtt leborultak*. Nem szedik össze, nem temetik el, trágyává lesznek a föld színén.” (Jer. 8,1–2)

„Ez az ország szörnyű romhalmazzá lesz, és ezek a népek Babilónia királyának fognak szolgálni *hetven* [?] esztendeig. De ha majd eltelik a hetven esztendő, megbüntettem Babilónia királyát és népét — így szól az ÚR —, meg a káldeusok országát bűnei miatt, és pusztává teszem örökre.” (Jer. 25,11–12)

Az ótestamentumi istenség „mondja” Jeremiás által a babilóniaiaktól való félelmükben *Egyiptomba menekülni szándékozó zsidóknak*:

„Ha itt maradtok ebben az országban, akkor építelek és nem rombollak le, elültetek és nem gyomlállak ki benneteket, mert megbántam, hogy veszedelmet zúditottam rátok. *Ne féljetek Babilónia királyától*, akitől most féltetek! Ne féljetek tőle. . . , mert veletek vagyok, megszabadítalak és megmentelek benneteket a kezéből!” Ám Jeremiás a következő választ kapja az Egyiptomba menekülni óhajtóktól, akiknek isten állítólagos üzenetét közvetítette: „*Hazugságot beszélsz! Nem üzente tőled Istenünk, az ÚR, hogy ne menjünk Egyiptomba*, hogy ott lakjunk mint jövevények. Bárúk, Nérijja fia izgat téged ellenünk, hogy a káldeusok kezébe juttasson bennünket, és halálunkat okozza, vagy pedig fogságba vitessen Babilóniába.” Majd a szöveg megjegyzi: „Nem is hallgatott Jóhánán, Káráh fia, sem a haderő vezérei, sem az egész nép az ÚR szavára, hogy Júda országában maradjanak.” (Jer. 42,10–11; 43,2–4)

I. e. 587-ben a babilóniaiak lerombolták Jeruzsálemet, és a déli zsidó állam lakosságának jelentős részét fogságba hurcolták. Bárúk szerint a próféták által korábban az „Úr” a következőket üzente a zsidóknak: „Hajtsátok meg nyakatokat, és szolgáljatok Babilon királyának, akkor megmaradtok abban az országban, amelyet atyáitoknak adtam. De ha nem hallgattok az

Úr felhívására, és nem szolgáljátok Babilon királyát, akkor megszüntetem Júda városaiban és Jeruzsálemben az öröm szavát, a vidámság hangját, a vőlegény énekét, a menyasszony dalát, s az egész ország lakatlan területté válik.” (Bár. 2,21–23)

„Nebukadnezár, Babilon királya az *Isten előtt elkövetett bűnök miatt* hurcolt benneteket fogságba Babilonba.” (Írja a babilóniai fogságban lévő zsidóknak Bárúk: 6,1.)

„Így szól a Seregek URa, *Izráel Istene az egész fogoly néphez, amelyet fogságba vittek Jeruzsálemből Babilóniába*: Építsetek házakat, és lakjatok bennük! Ültessetek kerteket, és egyétek azok gyümölcsét! Házasodjatok, szülessenek fiaitok és leányaitok! Házasítsátok meg fiaitokat, és adjátok férjhez leányaitokat! Szüljenek azok fiukat és lányokat! Szaporodjatok és ne fogyjatok! Fáradozzatok *annak a városnak békességén*, ahová fogságba vittem benneteket, és imádkozzatok érte az ÚRhoz, mert annak békességétől függ a ti békességetek is!” (Jer. 29,4–7)

A Babilóniába i. e. 587-ben áttelepített zsidók panasza:

„Amikor Babilon folyói mellett laktunk, / sírtunk, ha a Sionra gondoltunk. / Az ott levő fűzfákra / akasztottuk hárfáinkat. / Mert akik elhurcoltak minket, / énekszót követeltek tőlünk, / és akik sanyargattak, örömeinket: / Énekeljete nekünk a Sion-énekekből! / Hogyan énekelhetnénk éneket az ÚRról / idegen földön? / Ha megfeledekzem rólad, Jeruzsálem, / bénuljon meg a jobb kezem! / Nyelvem ragadjon az ínyemhez, ha nem emlékezem rád, / ha nem Jeruzsálemet tartom legfőbb örömömnek! / Emlékezz, URam, az edómiakra, / akik ezt mondták Jeruzsálem napján: / Romboljátok le, romboljátok le, / egészen az alapjáig! / Babilon pusztulásra méltó népe! / Boldog lesz, aki megfizet neked / azért, amit velünk elkövettél. / Boldog lesz, aki megragadja, / és a sziklához csapja csecsemőidet! (Zsolt. 137,1–9)

„Ha *fogadalmat* teszel Istennek, ne halogasd teljesítését, mert nem telik neki kedve az ostobákban.” (Préd. 5,3)

„Dicsőítsd meg az Urat nagylelkűségeddel, / s ne légy fukar, amikor *első termésed* feláldozod. / Mosolygó arccal hozd minden *adományod*, / s légy vidám, amikor a *tizedet* adod.” (Sirák 35,7–8)

„Féld az Urat és becsüld meg a *papot*, / add meg *neki a megillető részt*: / az első termést s az engesztelő áldozatot csakúgy, / mint az áldozati állat lapockáját, / s a felajánlott adományok elsejét.” (Sirák 7,31)

„*Évenként háromszor jelenjék meg minden férfi Istenednek*, az ÚRnak a *színe előtt* azon a helyen, amelyet ő kiválaszt: a *kovásztalan kenyér* ünnepén, a *hetek* ünnepén és a *sátoros* ünnepen. De *senki* se jelenjék meg *üres kézzel* az ÚR színe előtt. Mindenki aszerint vigyen ajándékot, amilyen áldást kapott Istenedtől, az ÚRtól, aki adja azt neked.” (Deut. 16,16–17)

„*Minek nekem a tömjén*, mely Sebából érkezik, / és a messze földről való jóillatú *nád*? Égőáldozataitok nem kedvesek, / véresáldozataitok nem tetszenek nekem.” (Mondja az Ótestamentumi „Úr” Izráel fiainak: Jer. 6,20.)

Az ószövetségi isten „beszél” Ezékielhez: „Én most fegyvert bocsátok rátok, és *elpusztítom áldozóhalmaitokat*. Elpusztulnak oltáraitok, összetörnek tömjénező oltáraitok, és odaadom a halálra sebzetteket bálványaitok elé. Odavetem Izráel fiainak holttesteit bálványaik elé, és odaszórom csontjaitokat oltáraitok köré. Minden lakóhelyeteken rommá lesznek a városok, és elpusztulnak az áldozóhalmok, hogy oltáraitok is rommá legyenek, és elpusztuljanak. Összetörik és megsemmisítik bálványaitokat, szétzúzzák tömjénező oltáraitokat, és tönkreteszik csinálmányaitokat.” (Ez. 6,3–6)

„A *Hold* jelöli meg az ünnepek napját, / ez az a csillagzat, amely fogyni kezd, ha megtelt. / *Őtöle* kapja a hónap is a nevét, / csodásan növekszik fordulója után. / *Ő* a tanítója az égi seregnek, / amely ott világít az ég boltozatján.” (Sirák 43,7–8)

„A fiak fát szedegetnek, az apák tüzet gyújtanak, az asszonyok pedig téstát gyúrnak, hogy áldozati süteményeket készítsenek az *ég királynőjének*, és italáldozatot mutassanak be *más isteneknek*, és ezzel bosszantsanak.” (Mondja az „Úr”: Jer. 7,18.)

A babilóniaiak elől *Egyiptomba menekült zsidók*, akik nem az „Ur”-at tisztelik, hanem más isteneket, akik a *Hold-istennek* hódolnak, így beszélnek Jeremiáshoz:

„Nem engedelmeskedünk neked abban, amit az ÚR nevében hirdettél nekünk, hanem mindazt megteesszük, amit kimondtunk: tömjénezünk az *ég királynőjének* [a Holdnak], és italáldozatot mutatunk be neki, ahogyan tettük mi és atyáink, kiályaink és vezetőink Júda városaiban és Jeruzsálem utcáin. Mert akkor jóllaktunk kenyérrel, jó dolgunk volt, és nem kerültünk veszedelembe. De amióta abbahagytuk a tömjénezést az *ég királynőjének*, és nem mutatunk be neki italáldozatot, azóta mindenben szűkölködünk, fegyver és éhínség miatt pusztulunk. És ha az *ég királynőjének* tömjénezünk — mondták az asszonyok, és italáldozatot mutatunk be neki, talán férjeink tudta nélkül készítünk áldozati *süteményeket*, amelyek *őt ábrázolják*, és úgy mutatunk be neki italáldozatot?” (Jer. 44,16–19)

„Elsöprök, *mindent elsöprök / a föld színéről!* — így szól az ÚR. / Elsöprök embert és állatot, / elsöpröm az *ég* madarait és a tenger halait, / a botránkoztató dolgokat a bűnösökkel együtt, / kiirtom az embert a föld színéről / — így szól az ÚR. / Kinyújtom kezemet Júda ellen / és Jeruzsálem minden lakója ellen. / Kiirtom erről a helyről a Baalt, / hogy még nyoma se maradjon, / tisztelőinek és papjainak / még a neve is feledésbe megy. / Kiirtom azokat, akik leborulnak a háztetőkön / az *ég serege előtt*, / azokat is, akik leborulnak az *ÚR előtt*, / és esküsznek rá, de esküsznek *Molokra is*; / és azokat is, akik elfordultak az ÚRtól, / nem keresik az URat, és nem törődnek vele.” (Zof. 1,2–6)

„Halljátok meg az ígét, amelyet az ÚR mond nektek, Izráel háza! — szól az ÚR: *A pogányok szokásait ne tanuljátok el, / és az égi jelektől ne rettegjete, / mert csak a pogányok rettegnek azoktól!* / Bizony, a népek bálványai hiábavalók. / Hiszen egy fát vágnak ki az erdőben, / a mesterember keze készíti el baltával. / Ezüsttel és arannyal díszítik, / kalapáccsal és szögekkel rögzítik, / hogy ne inogjon. / Olyanok, mint madárijesztő az uborkaföldön: / nem beszélnek, hordozni kell őket, / mert menni sem tudnak. / Ne féljetek tőlük, mert nem tudnak / sem rosszat, sem jót tenni!” (Jer. 10,1–5)

„Szeleukosz halálakor [i. e. 175-ben] az Epifanész melléknevet viselő Antiochusz vette át az uralmat. Akkoriban Oniász testvére, Jázon törvénytelen eszközökkel szerezte meg a *főpapi* tisztséget. Egy tárgyalás során biztosított a királynak 360 ezüst talentumot és az egyéb jövedelmekből is további 80 talentumot. Ezenkívül még azt is megígérte, hogy fizet 150-et, ha engedélyt kap arra, hogy saját erejéből küzdőteret és testgyakorló

iskolát létesítsen, továbbá Jeruzsálem lakói antiochiai polgárjogot kaphatnak. A király megadta az engedélyt. Mihelyt átvette a hatalmat, Jázon nyomban *bevezette testvéreit a görög életmódba*. . . Szándékosan épp a vár alatt létesített gyakorlóiskolát, és az előkelő ifjakat arra ösztönözte, hogy görög kalapot viseljenek. Így Jázonnak, ennek a főpapnak nem tekinthető istentelen embernek a mérhetetlen elvetemültsége folytán *felvirágzott a hellenizmus és gyökeret vertek az idegen szokások*. A papokat nem érdekelte az oltár szolgálata, kevésbe vették a templomot és elhanyagolták az áldozatot. Inkább a gyakorlótérre siettek, hogy ott részt vegyenek a törvénytelenes játékokban, amikor csak elhangzott a felszólítás a diszkoszvetésre.” (2 Mak. 4,7–10.12–14)

„Az egyik legelőkelőbb írástudót, *Eleazárt*, ezt az előrehaladott korú, tiszteletreméltó külsejű férfit arra kényszerítették [Antiokhosz Epiphanész emberei], hogy nyissa ki a száját és egyék *sertéshúst*. De ő *inkább* a dicső *halált* választotta, semmint a szégyenletes életet. Önként lépett a kínpadra, de előbb kiköpte a falatot.” (2 Mak. 6,18–20)

A Biblia szerint IV. Antiokhosz Epiphanész *hét fiú* — anyjukkal együtt — arra igyekezett kényszeríteni, hogy vallásuk tiltása ellenére fogyasszanak *sertéshúst*. Ők azonban erre nem voltak hajlandók, és emiatt mindnyájukat *kivégeztette* a király. Az egymásután megkínzott, majd megölt fiúk közül az *ötödik* a maga halála előtt ezt mondta az uralkodónak: „Bár magad is halandó vagy, hatalmadban van az emberekkel kényed-kedved szerint bánni. De *ne* hidd, hogy *Isten elhagyta népünket*. Várj csak, majd megtapasztalod hatalmas erejét, mert megbüntet téged is, utódaidat is.” A *hatodikként* kivégzett fiú, amikor érezte halála közeledtét, így beszélt a királyhoz: „Ne ármítsd magad hiú módon! Mert magunk miatt szenvedünk, hisz *vétkezünk a mi Istenünk ellen*. Amiatt ér minket ennyi szörnyűség. De *ne* hidd, hogy büntetlen maradsz, hisz arra vetemedtél, hogy az Isten ellen tusakodj.” Ezután az uralkodó a még életben lévő *legkisebb fiút* próbálta különféle ígéretekkel rávenni arra, hogy szegje meg a „mózesi” törvény étkezési tabuját, és egyen a tiltott sertéshúsból. Amikor aztán a fiú nem volt erre hajlandó, akkor a király az *anya* révén akarta a maga célját elérni. Ám az édesanya nem arra bízta legkisebb fiát, hogy élete megmentése érdekében fogyasszon disznóhúst, hanem ezt mondta neki: „Ne félj ettől a hóhértól, *légy méltó bátyáidhoz!* Vállald a halált, hogy a könyörület napján majd bátyáiddal együtt visszakapjalak.” (2 Mak. 7,15–17.18–19.29)

Egyszer *pénteki napon* harcoltak Júdás Makkabeus csapatai IV. Antiokhosz Epiphanész katonái ellen, és őket megfutamodásra kényszerítették. „Egy darabig üldözték őket, aztán visszafordultak, mert kevés volt az idő. Ugyanis épp *szombat előtti* nap volt, így az üldözést nem folytathatták. Összeszedték az ellenség fegyvereit, és magukkal vitték a zsákmányt. Aztán megünnepelték a szombatot.” (2 Mak. 8,25–27; a Makkabeus-felkelés kezdetén a szombatra vonatkozó szabály úgy szólt, hogy a zsidóknak tilos bármiféle harci cselekményben részt venniük — még a rájuk támadók ellen sem védekezhetek.)

Amikor az i. e. 2. században IV. Antiokhosz Epiphanész katonái *szombaton* rátámadtak a zsidókra, az utóbbiak nem védekeztek, hanem ellenállás nélkül *hagyták magukat elpusztítani*. „Szombaton támadták meg őket, s így meghaltak feleségükkel, gyermekeikkel és nyájaikkal együtt, mintegy ezer ember.” A támadókkal szembe szegülő Mattatiás és társai akkor *szűkítették* a szombattal kapcsolatos *tiltott tevékenységek körét*, és így szóltak: „Ha mindannyian így tennénk, ahogy testvéreink tettek, s nem harcolnánk életünkért és törvényünkért a pogányok ellen, csakhamar eltűnnénk a föld színéről.” Majd pedig a következő döntést hozták: „Az ellen, aki *szombaton* megtámad bennünket, *fölvevesszük a harcot*, nehogy mind meghaljunk, ahogy testvéreink meghaltak a barlangokban.” (1 Mak. 2,38–41)

Szabad-e szombaton gyógyítani? — Az újszövetségi messiást több alkalommal kérdőre vonták a „mózesi” törvény követői, hogy miért gyógyít szombati napon, és miért engedi meg tanítványainak a pihenés napján a kalásztépést. A Jézus-alak egyszer így felelt a szombati munkálkodásai miatt felháborodottaknak: „A körülmetélkedést Mózes rendelte nektek — nem mintha Mózesről volna, hanem az atyáktól van —, és *szombaton is körülmetéletek* az embert. Ha körülmetélésben részesítik az embert szombaton, hogy ne sértsék meg Mózes törvényét, akkor miért haragusztok énám, hogy az embert teljesen meggyógyítottam szombaton?” (Ján. 7,22–23)

Izráelhez beszél az „Úr”: „...nem engem hívtál segítségül, Jákób, / nem értem fáradoztál, Izráel! / *Nem nekem hoztál bárányt égőáldozatul, / nem engem dicsőítettél véresáldozataiddal.* / Nem én voltam, akinek ételáldozattal szolgáltál, / nem én voltam, akiért tömjénezéssel fáradoztál. / Nem

nekem vettél pénzért illatos nádat, / nem engem árasztottál el véresáldozataid kövérjével. / Hanem te voltál, akinek én szolgáltam vétkeid miatt, / te voltál az, akiért fáradoztam bűneid miatt.” (Ézs. 43,22–24)

„...közénk [júdai zsidók közé] tartozó emberek közül némelyek *saját fiaik*, mások meg *saját lányaik húsát ették meg*.” (Bár. 2,3)

„A bűnösök áldozata utálatos, / kivált ha galád dologért hozzák.” (Péld. 21,27)

„...az utolsó időkben *némelyek elszakadnak a hittől*, mert megtévesztő lelkekre és ördögi tanításokra figyelnek; és olyanokra, akik képmutatón hirdetik a hazugságot, akik meg vannak bélyegezve saját lelkiismeretükben. Ezek *tiltják a házasságot és bizonyos ételek élvezetét*, amelyeket az *Isten azért teremtett*, hogy hálaadással fogyasszák a hívők és az igazság ismerősei. Mert az *Isten minden teremtménye jó*, és egy sem elvetendő, ha hálaadással élnek vele, mert megszentelődik az Isten ígéje és a könyörgés által.” (Írja Pál apostol: 1 Tim. 4,1–5.)

Érdekességek a Jelenések könyvéből:

- 1) A szerző önmagát *Jánosnak* nevezi (1,1.9).
- 2) Azt állítja, hogy az általa megörökített élményekben akkor részesült, amidőn *Patmosz* szigetén tartózkodott, és lélekben innét elragadtatva látta a jövőben majd bekövetkező történéseket (1,9–10).
- 3) A maga iratát *hét kisázsiai gyülekezetnek* címzi: „Efezusba, Szmírnába, Pergamonba, Thiatirába, Szárdiszba, Filadelfiába és Laodiceába” (1,11).
- 4) A szerző szót ejt *hét gyertyatartóról* és *hét csillagról* — ezek a hét gyülekezet agyálát, ill. magát a hét gyülekezetet jelentik.
- 5) A hét gyertyatartó között járó és a hét csillagot a jobb kezében tartó különös *kinyilatkoztató* mind a hét gyülekezet számára sajátos üzeneteket ad át a szerzőnek, amelyekben bizonyos tetteikért a gyülekezeteket megdicséri, más cselekedeteikért pedig büntetésekkel fenyegeti őket. Helyesli pl., hogy az *efezusiak* fellépnek a *nikolaiták* ellen. Támadja a *szmírnai gyülekezet* ama tagjait, akik „*zsidóknak mondják magukat, pedig nem azok, hanem a sátán zsinagógája*.” Helyteleníti, hogy a *pergameni gyülekezetben* akadnak olyanok, akik *Bálám* és a *nikolaiták* tanításait követik. A *thiatirai gyülekezetnek* a következő szemrehányásokat teszi: „...az a panaszom

ellened, hogy *eltűröd Jezábelt*, azt az asszonyt, aki prófétának mondja magát és tanít, és eltántorítja szolgálmat, hogy paráználkodjanak és bálványáldozati húst egyenek. . .” (2. rész).

6) A szerző állítólag feljutott a *mennybe*, és ott látta az istent királyi széken ülni, továbbá azt, hogy az isten körül királyi székeken 24 vén foglalt helyet, aki dicsérte a menny urát.

7) Az író szerint az „*Úr*” széke előtt *„hét lámpás égett lobogó lánggal: az Isten hét lelke*. A királyi szék előtt valami *üvegghengerféle* volt, kristályhoz hasonló, és a királyi széknél középen *négy élőlény*, elől és hátul szemekkel tele. Az első élőlény *oroszlánhoz*, a második *bikához* volt hasonló, a harmadik élőlénynek olyan *arca* volt, mint egy *embernek*, a negyedik élőlény pedig *repülő sashoz* hasonlított. A négy élőlény, amelynek *egyenként hat szárnya* volt, körös-körül és belül *tele volt szemekkel*, és szünet nélkül, éjjel és nappal ezt mondta: *»Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, / aki volt, és aki van, és aki eljövendő!«*”

8) A szerző azt is írja, hogy az isten jobb kezében látott egy *könyvet*, amely kívül és belül tele volt írva, s *hét pecséttel* volt lezárva, s amelyet csak a Dávid családjából származott *„Bárány”* nyithatott fel. Az első négy pecsét feltörésekor megjelenik az *Apokalipszis négy lovasa*: az első *fehér*, a második *tűzvörös*, a harmadik *fekete*, a negyedik pedig *hullaszínű* lovon ült. Az ötödik pecsét felnyitásakor láthatóvá lett azoknak a lelke, *„akiket az Isten igéjéért öltek meg”*. A hatodik pecsét feltörésekor *rettenetes természeti katasztrófákra* került sor. Majd pedig ezeket követően Izráel minden törzséből a homlokán *megpecsételtek* 12–12 ezer embert, az isten szolgálait, hogy e jel révén megmeneküljenek a pusztulástól. A hetedik pecsét megnyitásakor — trombitával a kezében — *hét angyal* jelent meg, és amidőn megfújták eszközüket, *szörnyű tragédiák* érték a világot: tűz és jégeső pusztított a földön; rengeteg teremtmény ment tönkre a tengerben; az égből lehullt csillag megkeserítette sok folyónak és forrásnak a vizét; nagy csapás érte a Nap, a Hold és a csillagok egyharmadát; szörnyű lények jöttek fel az alvilágból, és rettenetes öldöklést végeztek a földön; négy angyal megölte az emberek egyharmadát. És végül — a hetedik trombitaszó elhangzása után — következtek a legszörnyűbb történések: *pusztít* a földön az égből alávetett *„sárkány”*, az ördög harcot vív különféle angyalokkal; egy *tízszarvú, hétfejű tengeri fenevad* keríti uralma alá a földet; később pedig egy *kétszarvú fenevad* jön elő a mélyből, és hajtja uralma alá a földet.

9) Mindezek után a „*Bárány*” *ítéletet* tart, miközben kíséretében van az a 144 000 megpecsételt férfi, aki asszonnyal nem szennyezte be magát, mert szűz.

10) Végül arról beszél a Jelenések szerzője (amint ezt az aranykorról szóló fejezetben részletesen ismertettem), hogy a régi ég, a régi föld elmúlása után új ég, új föld keletkezik, és a mennyből a földre leereszkedett *Jeruzsálemben* megvalósul a *Krisztus-alak ezeréves országglása*.

„Az örökkévalóság királyának pedig, a halhatatlan, láthatatlan Istennek tisztelet és dicsőség örökkön-örökké.” (1 Tim. 1,17)

„...egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek; ő van mindenek felett, és mindenek által, és mindenekben.” (Ef. 4,5–6)

„...a mi pillanatnyi kis szenvedésünk minden mértéket meghaladó nagy, örök dicsőséget szerez nekünk, mivel *nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra*, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók.” (2 Kor. 4,17–18)

„...az Isten országa nem evés és ivás, hanem igazság, békesség és a Szentlélekben való öröm...” (Róm. 14,17)

„Boldog ember az, aki a kísértés idején kitart, mert miután kiállta a próbát, elnyeri az élet koronáját, amelyet az Úr megígért *az őt szeretőknek*. Senki sem mondja, amikor kísértésbe jut: az Isten kísért engem, mert az *Isten a gonosztól nem kísérhető*, és *ő maga sem kísért senkit gonosszal*. Mert mindenki *saját kívánságától* vonzva és csalogatva esik kísértésbe.” (Jak. 1,12–14)

„*Isten...haragját* nyilatkoztatja ki a mennyből az *emberek* minden hitetlensége és *gonoszsága ellen*, azok ellen, akik gonoszságukkal feltartóztatják az igazságot. Mert ami megismerhető az Istenből, az nyilvánvaló előttük, mivel Isten nyilvánvalóvá tette számukra, mégpedig úgy, hogy *ami nem látható belőle*: örök hatalma és istensége, az a világ teremtésétől fogva *alkotásainak értelmes vizsgálata révén meglátható*.” (Róm. 1,18–20)

„Most kezdem igazán megérteni, hogy *nem személyválogató az Isten*, hanem minden nép között kedves előtte az, aki féli őt, és igazságot cselekszik.” (Mondja Péter apostol: Ap. csel. 10,34–35.)

Az általa a Jordánban még meg nem merített Jézus-alakról közli *Keresztelő János* a farizeusokkal: „*Én vízzel keresztelek. De közöttetek áll az, akit ti nem ismertek, aki utánam jön, és akinek saruja szíját megoldani sem vagyok méltó.*” (Ján. 1,26–27)

Keresztelő János mondja a feléje közelítő Jézus alakról: „*Imé, az Istennek ama béránya, aki elveszi a világ bűneit.* Ez az, akiről én ezt mondtam: *Énutánam jó egy férfiú, aki előttem lett, mert előbb volt nálamnál.*” (Ján. 1,29–30)

„Bizony, mondom néktek: nem született még asszonytól nagyobb ember, mint Keresztelő János; de a mennyek országában még a legkisebb is nagyobb nála.” (Jelenti ki a Jézus-alak a tizenkét tanítványnak: Mt. 11,11.)

„...*úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.* Mert az Isten nem azért küldte el a Fiút a világba, hogy elítélje a világot, hanem hogy üdvözljön a világ általa.” (Ján. 3,16–17)

„Miután régen sokszor és sokféleképpen szólt *Isten* az atyákhoz a próféták által, ezekben a végső időkben a *Fiú által* szólt hozzánk, akit örökösévé tett mindennek, *aki által a világot teremtette.* Ő *Isten* dicsőségének a *kisugárzása* és *lényének képmása*, aki hatalmas szavával hordozza a mindenséget, aki miután minket bűneinktől megtisztított, a mennyei Felség jobbjára ült.” (Zsid. 1,1–3)

Jézus „*nagyobb dicsőségre volt méltó, mint Mózes*, mint ahogyan a háznál nagyobb tisztessége van a ház építőjének.” (Zsid. 3,3)

A Jézus-alak által már tanítványul elhívott *Fülöp* találkozik bizonyos *Nátánaé*l, akinek a következőt mondja: „*Megtaláltuk azt, akiről Mózes írt a törvényben, akiről a próféták is írtak: Jézust, a József fiát, aki Názáretből származik.*” *Nátánaél* azonban így felel *Fülöp*nek: „*Származhat-e valami jó Názáretből?*” Ám a kételkedő *Nátánaél* véleménye hamarosan

san megváltozik, és a *Jézus-alakhoz* így beszél: „*Mester, te vagy az Isten Fia, te vagy Izráel királya!*” (Ján. 1,45–46.49)

A *Jézus-alak* mondja: „*Atyám mindent átadott nekem, és senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú, és az, akinek a Fiú akarja kijelenteni. Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok, és meg vagytok terhelve, és megnyugvást adok nektek. Vegyétek fel az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy szelíd vagyok, és alázatos szívű, és megnyugvást találtok lelketeknek. Mert az én igám kedves, és az én terhem könnyű.*” (Mt. 11,27–30)

Az egyik tanítványa, *Fülöp* arra kéri a *Jézus-alakot*, hogy mutassa meg nekik, a tanítványoknak az „*Atyá*”-t. Kérésére válaszképp *Fülöp* a következő feleletet kapja: „*Nem hiszed, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem van? Azokat a beszédeket, amelyeket én mondok nektek, nem önmagamtól mondom: az Atya, aki énbennem lakik, énáltalam viszi véghez az ő cselekedeteit. Higgyetek nekem, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem van. . .*” (Ján. 14,10–11)

A *Jézus-alak* kijelenti magáról: „*Én és az Atya egy vagyunk.*” Tehát önmagát istennek tekinti, és az emiatt őt megkövezni akaró zsidók így beszélnek hozzá: „*Nem jó cselekedetért kövezünk meg téged, hanem káromlásért, és azért, hogy te ember létedre Istenné teszed magadat.*” (Ján. 10,30.33)

„*Az Atya nem . . . ítél senkit, hanem az ítéletet egészen a Fiúnak adta át, hogy mindenki úgy tisztelje a Fiút, ahogyan az Atyát tisztelik.*” (Ján. 5,22–23)

Az újszövetségi messiás mondja a hitetlen Tamásnak: „*Én vagyok az út, az igazság és az élet, senki sem mehet az Atyához, csakis énáltalam.*” (Ján.

Az újszövetségi messiás mondja a hitetlen Tamásnak: „*Én vagyok az út, az igazság és az élet, senki sem mehet az Atyához, csakis énáltalam.*” (Ján 14,6)

„*Aki . . . vallást tesz rólam az emberek előtt, arról és is vallást teszek mennyei Atyám előtt; aki pedig megtagad engem az emberek előtt, azt én is megtagadom mennyei Atyám előtt.*” (Mondja a *Jézus-alak*: Mt. 10,32–33.)

„Ahogyan . . . *egy ember* [ti. Ádám] *által jött a bűn a világba*, és a bűn által a halál, úgy minden emberre áterjedt a halál azáltal, hogy mindenki vétkezett. Mert a törvényig is volt bűn a világban, bár a bűn nem róható fel, ha nincs törvény. Mégis úrrá lett a halál Ádámtól Mózesig azokon is, akik nem Ádám vétkéhez hasonlóan estek bűnbe . . . Mármost, ahogyan egynek a vétke lett minden ember számára kárhózzátá, úgy lett *egynek* [ti. Jézusnak] *az igazsága minden ember számára az élet megigazulásává.*” (Róm. 5,12–14.18)

„. . .nem tudjátok, hogy *egy kis kovász* az egész tésztát megkeleszti? Takarítsátok ki a régi kovászt, hogy új tésztává legyetek, hiszen ti kovásztalanok vagytok, mert a mi *húsvéti bárányunk*, a *Krisztus*, már *megáldoztatott.*” (1 Kor. 5,6–7)

„. . .*amilyen bőséggel részünk van a Krisztus szenvedéseiben, Krisztus által olyan bőséges a mi vigasztalásunk is.*” (2 Kor. 1,5)

„. . .*akit szeret az Úr, azt megfenyíti, / és megostoroz mindenkit, akit fiává fogad.*” (Zsid. 12,6)

„*Én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz énbenem, ha meghal is, él; és aki él, és hisz énbenem, az nem hal meg soha.*” (Állítja a Jézus-alak: Ján. 11,25–26.)

„. . .*a bűn zsoldja a halál, az Isten kegyelmi ajándéka pedig az örök élet Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.*” (Róm. 6,23)

„*Öltetek . . . magatokra — mint Isten választottjai, szentjei és szeretettjei — könyörületes szívet, jóságot, szelídséget, türelmet.* Viseljétek el egymást, és bocsássatok meg egymásnak, ha valakinek panasza van valaki ellen: ahogyan az Úr is megbocsátott nektek, úgy tegyetek ti is. Mindezek fölé pedig öltsetek fel a *szeretetet*, mert az tökéletesen összefog mindent.” (Kol. 3,12–14)

„Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mint ha valaki életét adja barátaiért.” (Ján. 15,13)

„Szeretteim, szeressük egymást; mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az az Istentől született, és ismeri az Istent; aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg az Istent; mert *az Isten szeretet.*” (1 Ján. 4,7–8)

A Jézus-alak az őt és a vele együtt két latrot keresztre feszítőkért így fohászkodott: „*Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.*” (Luk. 23,34)

„Kérünk titeket, testvéreink, *intsétek a tétlenkedőket, biztassátok a báortalanokat, karoljátok fel az erőtlenekeket, legyetek türelmesek mindeki iránt.* Vigyázzatok, hogy senki se fizessen a rosszért rosszal, hanem mindenkor a jóra igyekezzetek egymás iránt és mindenki iránt.” (1 Thessz. 5,14–15)

„Mihez hasonló az Isten országa, és mihez hasonlítsam? Hasonló a *mustármaghoz*, amelyet fogott egy ember, és elvetett a kertjében; az pedig felnövekedett, és *fává* lett, úgyhogy az égi madarak fészket raktak az ágain.” (Mondja a Jézus-alak a mustárról, amelyet olajos magváért, zöldtakarmányként termesztene, és amely sosem nő fává: Luk. 13,18–19.)

„... odamentek a tanítványok Jézushoz, és megkérdezték tőle: »Ki nagyobb a mennyek országában?« Jézus odahívott egy kisgyermeket, közéjük állította, és ezt mondta: Bizony, mondom néktek, *ha meg nem tértek, és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, nem mentek be a mennyek országába.* Aki tehát megalázza magát, mint ez a kisgyermek, az a nagyobb a mennyek országában.” (Mt. 18,1–4)

A Jézus-alak mondja: „Bizony, mondom néktek, hogy vannak az *itt* állók között *némelyek*, akik *nem* ízlelik meg a *halált*, amíg meg nem látják, hogy az *Isten országa eljött* hatalommal.” (Márk 2,1)

„... mindenkinek, *akinek van, adatik*, úgyhogy bővelkedni fog; attól pedig, *akinek nincs*, még az is *elvétegetik*, amije van.” (Jelenti ki a haszontalan szolgáló példázatát elbeszélő Krisztus-alak: Mt. 25,29.)

„Az ég és a föld elmúlik, de az én beszédeim nem múlnak el.” (Mondja a Jézus-alak: Luk. 21,33.)

„Ha valaki hallja az én beszédeimet, és nem tartja meg azokat, én nem ítélem el azt; mert *nem* azért jöttem, hogy *elítéljem a világot*, hanem azért, hogy *megmentsem*.” (Állítja a Krisztus-alak: Ján. 12,47.)

„...igazságos dolog az Isten előtt, hogy gyötrőiteknek gyötrellemmel fizessen, nektek pedig, akiket gyötörték, enyhülést adjon mivelünk együtt. Mert amikor az *Úr Jézus* megjelenik a mennyből hatalmának angyalaival, tűz lángjában, *bosszút áll* azokon, akik nem ismerik az Istent, és nem engedelmeskednek a mi Urunk Jézus Krisztus evangéliumának. Ezek majd örök pusztulással bűnhődnek . . .” (2 Thessz. 1,6–9)

„Azokra a dolgokra törekedjünk . . ., amelyek a békességet és egymás építését szolgálják. *Étel miatt ne* rombold az Isten munkáját. *Minden tiszta* ugyan, de rossz annak az embernek, aki megütközéssel eszi azt. Jó tehát nem enni húst, nem inni bort, és semmi olyat nem tenni, amin testvéred megütközik.” (Róm. 14,19–21)

„*Mindazt*, amit a húspiacon árulnak, *megehetitek*, ne kérdezzesetek semmit lelkiismereti okokból, mert »az *Úr*é a föld és annak teljessége«. Ha meghív titeket a hitetlenek közül valaki, és el akartok menni, mindent megehettek, amit elétek tesznek; ne kérdezzesetek semmit lelkiismereti okokból. De ha valaki azt mondja nektek: »Ez áldozati hús«, ne egyétek meg: amiatt, aki erre figyelmeztetett, és a lelkiismeret miatt.” (1 Kor. 10,25–28)

„Aki eszik, ne vesse meg azt, aki nem eszik; aki pedig nem eszik, ne ítélje meg azt, aki eszik . . . Ez az *egyik napot különbnek* tartja a másik napnál, az pedig *egyformának* tart minden napot: mindegyik legyen bizonyos a maga meggyőződésében. Aki az *egyik napot* megkülönbözteti, az *Úrért* különbözteti meg. Aki *eszik*, az is az *Úrért* eszik, hiszen hálát ad Istennek. Aki pedig *nem eszik*, az *Úrért* nem eszik, és szintén hálát ad Istennek . . . Tudom, és meg vagyok győződve az *Úr Jézus* által, hogy *semmi sem tisztátalan önmagában*, hanem ha valaki valamit tisztátalannak tart, annak tisztátalan az.” (Mondja Pál apostol azt illetően, miként kell ítélkezni az étkezési szokásokról, a hét napjaival kapcsolatos vélekedésekről: Róm. 14,3.5–6.14.)

„*Senki* . . . el ne ítéljen titeket *ételért* és *italért*, *ünnepe*, *újhold* vagy *szombat miatt*. Hiszen ezek *csak árnyékai* az eljövendő Krisztusnak, aki a valóság.” (Kol. 2,16–17)

„Ami . . . a bálványáldozati hús evését illeti, tudjuk, hogy nincs bálvány a világon, és hogy *Isten* sincs más, *csak egy*. Mert ha vannak is úgynevezett istenek, akár az égben, akár a földön, mint ahogyan van sok isten és sok úr, nekünk egyetlen Istenünk az Atya, akitől van a mindenség, mi is őerte, és egyetlen Urunk a *Jézus Krisztus*, aki *által* van a mindenség, mi is őáltala.” (1 Kor. 8,4–6)

„Óvakodjatok a kutyáktól, óvakodjatok a gonosz munkásoktól, *óvakodjatok a megmetéltektől!* (Szólítja fel Pál apostol a keresztényeket: Fil. 3,2.)

„Akik testi értelemben akarnak tetszést aratni, azok arra kényszerítenek titeket, hogy *körülmetélkedjete*k, csak azért, hogy a Krisztus keresztyéért ne üldözzék őket. Mert akik körülmetélkednek, maguk sem tartják meg a törvényt, hanem azért akarják a ti körülmetéléseteket, hogy testetekkel dicsekedhessenek.” (Gal. 6,12–13)

„Íme, én Pál mondom nektek, hogy . . . Krisztus Jézusban *nem számít sem a körülmetélkedés, sem a körülmetéletlenség*, csak a szeretet által munkálkodó hit.” (Gal. 5,2.6)

„Amikor még nem ismertétek az Istent, olyan isteneknek szolgáltatok, amelyek lényegüket tekintve nem azok. Most azonban, miután megismertétek az Istent, vagy még inkább: hogy az Isten megismert titeket, *hogyan térhettek vissza ismét az erőtlen és szegény elemekhez*, és hogyan akartok újból szolgáljukká lenni?” (Gal. 4,8–9: mint ez a részlet jelzi, a Pál révén a „krisztusi” tanok követőivé vált galaták közül egyesek visszatértek a természeti jelenségek imádásához.)

„. . . azt a hírt kaptam rólatok, testvéreim, Khloé embereitől, hogy viszálykodások közöttetek. Úgy értem ezt, hogy mindenki így beszél köztetek: »*Én Pálé vagyok, Én Apollósé, én Kéfásé, én pedig Krisztusé.*«” (Írja Pál apostol a különféle keresztény irányzatokat követő korinthusiaknak: 1 Kor. 1,11–12.)

A *Jézus-alak* Izráel eltévedt juhaihoz küldi 12 tanítványát, és így beszél hozzájuk: „Íme, én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé: *legyetek tehát okosak, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok.* Óvakodjatok

az emberektől, mert átadnak a törvényszékeknek, és megkorbácsolnak zsinagóáikban, sőt helytartók és királyok elé hurcolnak éniattam, hogy bizonyosságot tegyetek előttük és a pogányok előtt. Amikor azonban átadnak titeket, ne töprengjete, hogyan vagy mit mondjatek, mert megadatik nektek abban az órában, hogy mit mondjatek. Mert nem ti vagytok, akik beszéltek, hanem Atyátok Lelke szól általatok.” (Mt. 10,16–20)

„Ne legyetek a hitetlenekkel felemás igában, mert mi köze egymáshoz az igazságnak és a gonoszságnak, vagy mi köze van a világosságnak a sötétséghez? . . . Vagy *mi közösség van hívő és hitetlen között?* Hogyan fér össze Isten temploma a bálványokkal? Mert mi az élő Isten temploma vagyunk. . . Ezért tehát *menjete ki közülük*, és váljatek külön tőlük. . .” (2 Kor. 6,14–17)

„Csodálkozom, hogy attól, aki Krisztus kegyelme által elhívott titeket, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok; pedig nincs más. De egyesek megzavarnak titeket, és el akarják ferdíteni a Krisztus evangéliumát. Viszont ha akár mi, vagy akár egy mennyből való angyal hirdetne is nektek *evangéliumot azonkívül, amit mi hirdetünk, átkozott legyen!* Amit előbb mondtunk, most ismét mondom: ha valaki nektek más evangéliumot hirdet, mint amelyet elfogadtatok, átkozott legyen!” (Gal. 1,6–9. E szavakkal Pál apostol azokat a galatákat rója meg, akiket második térítőútja során ő nyert meg a „krisztusi” tanoknak. Az idézett szöveg egyértelműen jelzi, hogy az ókori időkben különféle keresztény irányzatok versengtek egymással, és egymás iránt nem éppen „krisztusi szeretet”-tel viseltettek, hanem gyűlölködve átkozták egymást.)

Hol kell majd az istent imádni? — Erről a kérdésről akkor nyilatkozik a Jézus-alak, amidőn a Garizim hegyi Jákób-kútnál egy *samáriai asszony* így szól hozzá: „Uram, látom hogy próféta vagy. A mi atyáink ezen a *hegyen* imádták az Istent, ti [zsidók] pedig azt mondjatek, hogy *Jeruzsálemben* van az a hely, ahol Istent imádni kell.” A messiás így válaszol a samáriai asszonynak: „Higgy nekem, asszony, hogy eljön az óra, amikor nem is ezen a hegyen, nem is Jeruzsálemben imádjatek az Atyát. Ti azt imádjatek, akit nem ismertek, mi azt imádjuk, akit ismerünk, mert az üdvösség a zsidók közül támad. De eljön az óra, amikor igazi imádói *lélekben és igazságban imádják az Atyát*, mert az Atya is azt kívánja, hogy ilyenek

legyenek az őt imádók. Az Isten Lélek, és akik imádják őt, azoknak lélekben és igazságban kell imádniuk.” (Ján. 4,19–24)

Jézus „vére megtisztít bennünket minden bűntől.” (1 Ján. 1,7)

A Krisztus-alak mondja a maga tanítványainak: „Bizony mondom néktek: ha akkora *hitetek* volna, mint egy *mustármag*, és azt mondanátok ennek a *hegynek*: Menj innen oda! — odamenne, és semmi sem volna nektek lehetetlen.” (Mt. 17,20)

„Vigyázzatok, álljatok meg a *hitben*, legyetek férfiak, legyetek erősek!” (1 Kor. 16,13)

„Az igaz ember pedig *hitből* fog élni.” (Róm. 1,17)

„Legyetek éberek, és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek: *a lélek ugyan kész, de a test erőtlenségre*.” (Mt. 26,41)

„Legyetek józanok, vigyázzatok, mert ellenségeitek, *az ördög mint ordító oroszlán* jár szerte, keresve, kit nyeljen el: álljatok ellene a *hitben* szilárdan, tudván, hogy ugyanazok a szenvedések telnek be testvéreiteken e világban.” (1 Pét. 5,8–9)

„...*testetek* a bennetek levő *Szentlélek temploma*, amit Istentől kaptatok...” (1 Kor. 6,19)

„Érzéki ember... *nem foghatja meg az Isten lelkének dolgait*; mert *bolondságok néki*; meg sem értheti, mivelhogy lelkiképpen ítéltetnek meg.” (1 Kor. 2,14)

Pál apostol írja: „Azt a *törvényt* találom... *magamban*, hogy — *miközben a jót akarom tenni* — *csak a rosszat tudom cselekedni*. Mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint, de tagjaiban egy másik törvényt látok, amely harcol az értelem törvénye ellen, és foglyul ejt a bűn törvényével, amely tagjaiban van. Én nyomorult ember! Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt testből?... Én magam tehát *értelmemmel az Isten törvényének szolgálom* ugyan, *testemmel azonban a bűn törvényének*.” (Róm. 7,21–25)

Az *ezüstnek* bányája van,
 az *arany*nak pedig helye, ahol mossák.
 A *vasat* a földből hozzák elő,
 a *rezet* pedig kőzetből olvasztják.
 Véget vet az ember a *sötétségnek*,
 sorra végigkutatja
 a sűrű homályban és sötétségben levő köveket.
Aknát törnek lakatlan helyen,
 a járókelők elfeledkeznek róluk,
 az emberektől messze függnék, himbálóznak.
 A *föld*, amelyből kenyér terem,
 odalent olyan, mintha tűz pusztította volna.
 A *zafír* kőzetben található,
 az arany pedig rögöcskében.
 Ősvényét nem ismeri a ragadozó madár,
 a sólyom szeme sem pillantja meg.
 Nem járnak ott vadállatok,
 az oroszlán sem lépked rajta.
 A legkeményebb követ is megmunkálja,
 a hegyek tövét is földúlja.
 A szikláknak folyosót hasít,
 és minden drágaságot meglát a szeme.
 Eltömi a beszivárgó vizet,
napvilágra hozza, ami rejtve van.

De a bölcsesség hol található?
Hol van az értelem lelőhelye?
 Nem ismeri értékét a halandó,
 nem található az élők földjén.
 A *mélység* ezt mondja: *Nincs bennem!*
 A *tenger* ezt mondja: *Nálam sincsen!*
 Nem lehet megvenni színaranyért,
 nem lehet árát ezüstben kimérni.
 Nem fizethető meg Ófír aranyával,
 sem drága ónixszal vagy zafírral.
 Nem ér föl vele az arany és az üveg,
 aranyékszerekért sem cserélhető.

Korall és kristály nem is említhető,
a bölcsesség birtoklása drágább a gyöngyöknél.
Nem ér föl vele a Kúsból való topáz,
színarannyal sem lehet megfizetni.

Honnan jön tehát a bölcsesség?

Hol van az értelem lelőhelye?

Rejtve marad minden élő szeme előtt,
az ég madarai elől is el van takarva.

A pusztulás és a halál ezt mondja:

Csak hírért hallottuk fülünkkel.

Isten ismeri az ahhoz vezető utat,

ő tudja annak lelőhelyét.

Mert ő ellát a föld széléig,

mindent lát az ég alatt.

Amikor megszabta a szél erejét,

és megállapította a vizek mértékét,

megszabta az esőnek a rendjét

és a mennydörgő viharfelhő útját:

akkor megtekintette és számba vette,

elkészítette és megvizsgálta a bölcsességet.

Az embernek pedig ezt mondta:

Íme az Úr félelme a bölcsesség,

és a rossz kerülése az értelem.”

(Jób 28. rész)

„A vén emberekben van-e a bölcsesség, és az értelem a hosszú életben-é?”
(Jób 12,12)

„... oltalom a bölcsesség, akárcsak a pénz, / de hasznos dolog tudni, hogy
a bölcsesség / élteti azokat, akiknek van.” (Préd. 7,12)

„A bölcsesség derűssé teszi az ember arcát, / és kemény arcvonásai meg-
enyhülnek.” (Préd. 8,1)

„A bölcs szív nyitva áll a bölcsök szavának, / s a bölcs kívánsága: a rá
hallgató fül.” (Sirák 3,29)

„...ki az közületek, aki *tornyot* akar építeni, és nem ül le előbb, és nem számítja ki a költséget, hogy telik-e mindenre a befejezésig? Nehogy — miután alapot vetett, de nem tudta befejezni — gúnyolni kezdjék őt, akik látják, és azt mondják: Ez az ember elkezdett építeni, de nem tudta befejezni.” (Óvja a Jézus-alak a józan megfontolás nélkül cselekedni hajlamos embereket: Luk. 14,28–30.)

„Ne indulj haragra a gonoszok miatt, / ne irigykedj a cselszövőkre! / Mert hamar elhervadnak, mint a fű, / elfonnyadnak, mint a zöld növények.” (Zsolt. 37,1–2)

„Ne hallgass, ha szavad mentségül szolgálhat, / s ne rejtsd véka alá a bölcsességedet.” (Sirák 4,23)

„Ne fedd meg a csúfolódót, mert meggyűlöl téged, / de fedd meg a bölcset, az szeretni fog téged!” (Péld. 9,8)

„Nézz körül, kiben van bölcsesség és korán keresd fel, / koptassa el lábad házának küszöbét.” (Sirák 6,36)

„A bölcsesség jóra neveli fiait, / s aki keresi, azt mind fölemeli.” (Sirák 4,11)

„...*ahol sok a bölcsesség, sok a bosszúság is*; és aki gyarapítja az ismeretet, gyarapítja a szenvedést is.” (Préd. 1,18)

„A bölcsek szemét is elhomályosítja / a nekik juttatott adomány s ajándék.” (Sirák 20,29)

„Az ostoba nem leli kedvét az értelemben, / csak saját eszének a fitogtatásában.” (Péld. 18,2)

Az ostoba füle hallatára ne beszélj, / mert csak megveti okos szavaidat.” (Péld. 23,9)

„Bolonddal ne beszélj soha bizalmasan, / mert semmit sem képes titokban tartani.” (Sirák 8,17)

„Alvóval beszélget, aki balgához szól, / a beszéd végén majd megszólal:
»Mi az?«” (Sirák 22,10)

„Ne felelj az ostobának a bolondságához illően, / mert magad is hasonló
leszel hozzá!” (Péld. 26,4)

„... az ostobát megöli a bosszúság, / és a balgát halálba kergeti a heveskedés.” (Jób 5,2)

„Egy döglött légytől bűdös lesz / és megerjed a kenőcskészítő olaja; / egy
kis ostobaság hatásosabb / a bölcsességnél és a tisztességnél.” (Préd. 10,1)

„Az együgyű hisz minden dolognak; az eszes pedig a maga járására
vigyáz.” (Péld. 14,15)

„Többet ér a bölcsesség a harci eszközöknél; / egyetlen vétkes sok jót
pusztíthat el.” (Préd. 9,18)

„Dicsőséget örökölnek a bölcsek, / az ostobáknak pedig nő a gyalázatuk.”
(Péld. 3,35)

„Hogyha a bölcs ember meghall egy okos szót, / dicséri és egy másikat fűz
hozzá. / Ha a balga hallja, csúfot űz belőle, / és egyszerűen a háta mögé
dobja.” (Sirák 21,15)

„Jobb, ha balgaságát rejt el valaki, / mint ha bölcsességét rejtí véka alá.”
(Sirák 20,31)

„A bölcsek tartózkodók tudásukkal, / a bolondot pedig hamar romlásba
viszi a szája.” (Péld. 10,14)

„A bölcs fél a rossztól, és elkerüli, / az ostoba féktelen és elbizakodott.”
(Péld. 14,16)

„A balga szájában hordja a szívét, / a bölcsnek szívébe van rejtve a szája.”
(Sirák 21,26)

„A balgának messze hallik a hangja, ha nevet, / az okos ember meg csendesen mosolyog.” (Sirák 21,20)

„Aki bölccsekkel jár, bölccsé lesz, / az ostobák barátja pedig romlottá lesz.” (Péld. 13,20)

„*Senki sem tudja, hogy mi fog történni, / mert ki tudná megmondani neki: mi hogyan lesz? / Az ember nem tudja hatalmában tartani a szelet, / bezárni sem tudja a szelet, / és senkinek sincs hatalma a halál napja fölött. / Háború idején nem engednek szabaságra senkit, / és a bűn nem menti meg azt, aki elkövette.*” (Préd. 8,7–8)

„*Mindennek megszabott ideje van, / megvan az ideje minden dolognak az ég alatt. / Megvan az ideje a születésnek, / és megvan ideje a meghalásnak. / Megvan az ideje az ültetésnek, / és megvan az ideje az ültetvény kitépésének. / Megvan az ideje az ölésnek, / és megvan az ideje a gyógyításnak. / Megvan az ideje a rombolásnak, / és megvan az ideje az építésnek. / Megvan az ideje a sírásnak, / és megvan az ideje a nevetésnek. / Megvan az ideje a gyásznak, / és megvan az ideje a táncnak. / Megvan az ideje a kövek szétszórásának, / és megvan az ideje a kövek összerakásának. / Megvan az ideje az ölelésnek, / és megvan az ideje az öleléstől való tartózkodásnak. / Megvan az ideje a megkeresésnek, / és megvan az ideje az elvesztésnek. / Megvan az ideje a megőrzésnek, / és megvan az ideje az eldobásnak. / . . . / Megvan az ideje a hallgatásnak, / és megvan az ideje a beszédnek. / Megvan az ideje a szeretetnek, / és megvan az ideje a gyűlöletnek. / Megvan az ideje a háborúnak, / és megvan az ideje a békének.*” (Préd. 3,1–8)

„Még a gólya is, az égen, / tudja költözése idejét, / a gerlice, a fecske és a daru is / vigyáz, mikor kell megjönnie, / csak az én népem nem ismeri / az ÚR törvényét.” (Jer. 8,7)

„Iszonyodjatok a gonosztól, ragaszkodjatok a jóhoz, a testvérszeretetben legyetek egymás iránt *figyelmese*k, a tiszteletadásban *egymást megelőző*k, a szolgálatkészségben fáradhatatlanok, a lélekben buzgók: az Úrnak szolgáljatok. A reménységben örvendeztetek, a nyomorúságban *legyeket kitar*tók, az imádkozásban állhatatosak. . . *Áldjátok azokat, akik üldöznek titeket*, áldjátok és ne átkozzátok. Örüljete az örülőkkel, sírjatok a

sírókkal. Egymással egyetértésben legyetek, ne legyetek nagyravágyók, hanem *a kicsinyekhez tartsátok magatokat*. Ne legyetek bölcsek önmagatok szemében. Ne fizessetek senkinek rosszal a rosszért. Arra legyen gondotok, *ami minden ember szemében jó*. Ha lehetséges, amennyire tőletek függ, éljetez *minden emberrel békességben*. Ne álljatok bosszút önmagatokért. . . Ne győzzön le téged a rossz, hanem te győzd le a rosszat jóval.” (Róm. 12,9–19.21)

„A vendégszeretetről meg ne feledkezzetek, mert ezáltal egyesek — tudtukon kívül — angyalokat vendégeltek meg.” (Zsid. 13,2)

„Az ajándékozó bővelkedik, / és aki mást felüdít, maga is felüdül.” (Péld. 11,25)

„Aki . . . világi javakkal rendelkezik, de *elnézi*, hogy a *testvére szükségét szenved*, és bezárja előtte a szívét, abban hogyan lehetne az Isten szeretete?” (1 Ján. 3,17)

„Aki nem könyörül meg az embertársán, / a saját bűneiért hogyan imádkozik?” (Sirák, 28,4)

„Amikor jót teszel, tudd, hogy kivel teszed, / s akkor jótetteid nem vesznek majd kárba.” (Sirák 12,1)

„Ha *barátot szerzel, tedd előbb próbára*, / ne légy bizalmasa túlságosan gyorsan. / Mert akad barát, aki elfordul a széllel, / és ha bajba kerülsz, nem tart ki melletted.” (Sirák 6,7–8)

„Mindig szeret a *barát*, / *de testvérré a nyomorúságban válik*.” (Péld. 17,17)

„*Van, aki asztalodnál ülve jó barátod*, / *de balsorsod napján sehol sem találod*. / Amíg szerencséd van, sorstársának tekint, / s házad népe előtt megjátssza az urat.” (Sirák 6,10–11)

„Óvakodjatok a farizeusok kovászatól, vagyis a képmutatástól.” (Mondja a Jézus-alak: Luk. 12,1.)

„Bizony nincs olyan igaz ember a földön, / aki csak jót cselekedne, és nem vétkezne.” (Préd. 7,20)

„Sok ember hirdeti, hogy ő hűséges, / de ki találhat megbízható embert?”
(Péld. 20,6)

„Az alázatosok öröklik a földet, / és teljes békességet élveznek.” (Zsolt. 37,11)

„...nagy kegyelemnek a jele, ha az istentelenek nem élhetnek sokáig békében, hanem azon módon utoléri őket a büntetés.” (2 Mak. 6,13)

„*A bűnt szereti, aki veszekedni szeret,* / és aki nagyra tátja száját, saját romlását keresi.” (Péld. 17,19)

„Tudod-e azt, hogy ősidőktől fogva, / amióta csak ember került a földre, / a bűnösök vigadozása rövid ideig tart, / és az elvetemültek öröme egy pillanat?” (Kérdi Jóbtól Cófár: Jób 20,4–5.)

„*Aki vermet ás, beleesik,* / és aki követ dob el, arra esik vissza.” (Péld. 26,27)

„Megszégyenülve vesszenek el, / akik ellenem támadnak! / Borítsa szégyen és gyalázat / azokat, akik vesztetre törnek!” (Zsolt. 71,13)

„Hirtelen haragú emberrel ne vitázz, / és elhagyatott helyre ne menj vele. / Mivel a vérontást semmibe sem veszi, / ahol nincs, aki segítsen, meggyilkolhat téged.” (Sirák 8,16)

„Vakmerő emberrel ne igen érintkezz, / nehogy veszedelmet hozzon a fejedre. / Az ilyen mindig a saját feje után jár, / s a balgasága téged is tönkre tesz.” (Sirák 8,15)

„Vigyázz, hogy feddhetetlen légy, / ügyelj, hogy becsületes maradj, / mert a jövő a béke emberéé!” (Zsolt. 37,37)

„Ne tévelyegjetek: »*A jó erkölcsöt megrontja a rossz társaság!*«” (1 Kor. 15,33)

„Jobb szelíd lelkűnek lenni az alázatosok közt, / mint zsákmányon osztozni a gőgösök közt.” (Péld. 16,19)

„A rágalmazó titkokat fed fel, / azért a fecsegővel ne barátkozz!” (Péld. 20,19)

„Ne pörölj ok nélkül olyan emberrel, / aki nem bánt rosszul veled!” (Péld. 3,30)

„A süketet ne ócsárolj, a vak elé gáncsot ne vess!” (Lev. 19,14)

„*A tanítvány nem feljebbvaló a mesterénél, sem a szolga az uránál.* Elég a tanítványnak, ha olyan, mint a mestere, és a szolgának, ha olyan, mint az ura.” (Mondja a Jézus-alak: Mt. 10,24—25)

„Jóllakott ember a lépes mézet is eltapossa, / de az éhes embernek még a keserű és édes.” (Péld. 27,7)

„Ki mondhatja: tisztán tartottam szívemet, / tiszta vagyok, nincs vétkem?” (Péld. 20,9)

„Ne nyisd ki a kezed, hogy elvégy valamit, / s ne csukd össze, amikor adakoznod kéne.” (Sirák 4,31)

„Gyermekeim, *ne szóval szeressünk*, ne is nyelvvel, hanem cselekedettel és igazsággal.” (1 Ján. 3,18)

„*Jobban boldogul kettő, mint egy: fáradozásuknak szép eredménye van.* Mert ha elesnek, az egyik ember *főlemeli a társát*: De jaj az egyedülállónak, mert ha elesik, nem emeli föl senki. Éppígy, ha *ketten* fekszenek egymás mellett, *megmelegszenek*; de aki egyedül van, hogyan melegedhetne meg? Ha az egyiket megtámadják, *ketten állnak ellent.*” (Préd. 4,9–12)

„Az iriggyel sohasé tanácskozz, / a rád féltékennyel ne szólj terveidről, / ne a feleségeddel a vetélytársnőjéről, / ne a gyávával a harcra-háborúról, / se a kereskedővel az eladni valódról, / a vevővel az áruról, / a fősvénnyel arról, hogy jót kell tenni, / a keményszívűvel az irgalmasságról, / a semmittevővel valami munkáról, / az esztendő cseléddel a dolog végéről, / a lusta rabszolgával a munka terhéről. *Ne ilyenek között keress tanácsadót!*” (Sirák 37,10–11)

„Mint a város, amelynek csupa rés a kőfala, / olyan az az ember, akinek nincs önuralma.” (Péld. 25,28)

„Ne ítéljetek látszat szerint, hanem hozzatok igazságos ítéletet.” (Ján. 7,24)

„A bőségben az éhség napjaira gondolj, / a gazdagság napjain a bajra s szegénységre.” (Sirák 18,25)

„Ne ösztön és vagyon szabja meg utadat, / szívednek ösztönös vágyait ne kövesd.” (Sirák 5,2)

„...aki szeretne örülni az életnek, / és jó napokat látni, / óvja nyelvét a gonosztól, / és ajkait, hogy ne szóljanak álnokságot...” (1 Pét. 3,10)

„Fiam, ne vágj bele sokféle üzletbe, / adósságra jutsz, ha szaporítod őket.” (Sirák 11,10)

„Ne irigykedj a bűnös sikerére, / mert nem lehet tudni, hogy mi lesz a vége.” (Sirák 9,11)

„...ha valaki azt gondolja, hogy ő valami, jóllehet semmi, megcsalja önmagát.” (Gal. 6,3)

„A viszály kezdete olyan, mint amikor megindul az árvíz, / azért tartsd távol magad a perpatvartól, mielőtt kitör.” (Péld. 17,14)

„Amit magadnak nem szeretnél, azt másnak se tedd.” (Tób. 4,15)

„Jaj a lankadt szívnek, amelynek nincs hite: / éppen mivel ilyen, nem talál oltalmat.” (Sirák 2,13)

„Pillanatnyilag ugyan semmiféle *fenyítés* nem látszik örvendetesnek, hanem keservesnek, később azonban az igazság békességes gyümölcsét hozza azoknak, akik megedződtek általa.” (Zsid. 12,11)

„Aki semmibe veszi az intést, önmagának árt, / aki pedig hallgat a dorgálásra, értelmessé válik.” (Péld. 15,32)

„A kevélységből csak civódás lesz, / de a tanács megfogadásában bölcsesség van.” (Péld. 13,10)

„Aki szereti az intelmet, szereti a tudást, / aki pedig gyűlöli a feddést, az ostoba marad.” (Péld. 12,1)

„Az okos ember nem fitogtatja tudását, / az esztelen pedig kérkedik bolondságával.” (Péld. 12,23)

„A bölcsök nyugodt szavaira kell inkább hallgatni, / mint az ostobák közt uralkodónak a kiabálására.” (Préd. 9,17)

„Ami túl nehéz neked, azt ne kutasd, / és ami erődön felül van, azt ne vizsgálj.” (Sirák 3,21)

„Tanuljátok meg. . . : legyen minden ember gyors a hallásra, késedelmes a szólásra, késedelmes a haragra. . . ” (Jak. 1,19)

„A szeretet ne legyen képmutató.” (Róm. 12,9)

„Ínyünk megvizsgálja, ízlik-e a falat, / így az értő szív is a hazug szavakat.” (Sirák 36,19)

„Aki hű a kevesen, a sokon is hű az, és aki kevesen hamis, a sokon is hamis az.” (Luk. 16,10)

„Az ostoba és értetlen vitatkozásokat pedig kerüld, tudva, hogy ezek viszálykodást szülnek. (2 Tim. 2,23)

„Más dicsérjen téged, ne a te szájad, / az idegen, és ne a te ajkad.” (Péld. 27,2)

„Aki rágalmaz, az magát szennyezi be, / s akárhol lakjék is, gyűlölik az ilyet.” (Sirák 21,28)

„A bűnös nem tűri a rendreutasítást, / annyi kibúvót lel, amennyi csak kell.” (Sirák 32,17)

„Némuljanak el a hazug ajkak, / amelyek kihívóan, gőgösen / és megvetően beszélnek az igazról.” (Zsolt. 31,19)

„Amíg utána nem jársz a dolognak, ne kárhoztass senkit, / vizsgáld ki az ügyet, csak azután korholj.” (Sirák 11,7)

„... ahol irigység van, és viszálykodás, ott zűrzavar és mindenféle gonosz tett található.” (Jak. 3,16)

„Jobban megrendíti a dorgálás az értelmes embert, / mint száz botütés az ostobát.” (Péld. 17,10)

„Aki korán tökéletes lett, nagy kort ért meg.” (Bölcs. 4,13)

„Keveset tud, aki semmit sem tapasztalt, / de aki sokat járt-kelt, nagy tudást szerzett.” (Sirák 34,10)

„Aki erőszakkal keresi igazát, / olyan mint a herélt, aki az érintetlen lányt / meg akarja erőszakolni.” (Sirák 20,4)

„Fukar a zsugori, mikor kenyeret szel, / a saját asztala is szűkséget szenved.” (Sirák 14,10)

„A rágalmazó titkokat tár fel, / de a hűséges lélek leplezi a dolgot.” (Péld. 11,13)

„Az, aki vétkezik Teremtője ellen, / az orvosoknak kerül a kezébe.” (Sirák 38,15)

„Belenyújtja kezét a rest a tálba, / de már a szájához nem viszi.” (Péld. 19,24)

„Hogyan lehetne tiszta a halandó, / és igaz ember az, ki asszonytól született.” (Kérdi Jóbtól Elifáz: Jób 15,14.)

„Amilyen telhetetlen a halál és az elmúlás helye, / éppoly *telhetetlen az emberi szem.*” (Péld. 27,20)

„Ízlik az embernek a hazugsággal szerzett kenyér, / de végül kavicssal lesz tele a szája.” (Péld. 20,17)

„Van, aki meghajol, mintha csak gyászolna, / pedig a benseje telve álnoksággal.” (Sirák 19,26)

„A szerencsétlen ember megvetni való / — gondolja, aki biztonságban él —, / föl kell taszítani a tántorgókat!” (Jób 12,5)

„Majd ha meg tudja változtatni bőrét a néger, / vagy feltjait a párdúc, / akkor tudtok ti is jót tenni, / úgy megtanultátok a rosszat.” (Jer. 13,23)

„Nem az teszi *tisztátalanná az embert*, ami bemegy a száján, hanem *ami kijön a szájából*. . . Ami . . . a szájból jön ki, az a szívből származik, és az teszi tisztátalanná az embert. Mert *a szívből származnak a gonosz gondolatok*, gyilkosságok, házasságtörések, paráznaságok, lopások, hamis tanúbizonyságok és az istenkáromlások. Ezek teszik tisztátalanná az embert.” (Mt. 15,11.18–20)

„. . . a te *beszédidből* ismertetel igaznak, és a te *beszédidből* ismertetel hamisnak. . .” (Mt. 12,37)

„Egyetlen rossz szó ki ne jöjjön a szátokon, hanem sokkal inkább az, ami alkalmas az építésre, ahogy a szükség kívánja, hogy áldást hozzon azokra, akik hallják.” (Ef. 4,29)

„. . . a száj, amely hazudik, megöli a lelket.” (Bölcs. 1,11)

„. . . nincs mentséged, te ítélező ember, mert *amikor más felett ítélsz, magadat ítéled el*, hiszen magad is ugyanazt cselekszed, te ítélező!” (Róm. 2,1)

„Minden igazságtalanság kétélű kard, / sosem gyógyul meg a seb, amit ejt.” (Sirák 21,3)

„*Ha valaki első akar lenni*, legyen mindenki között az utolsó és mindenki szolgája.” (Márk. 9,35)

„Vagy legyetek jó fák, és teremjetekek jó gyümölcsöt, vagy legyetek romlott fák, és teremjetekek romlott gyümölcsöt; mert gyümölcseről ismerik meg a fát.” (Mondja a Jézus-alak: Mt. 12,33.)

„... semmit sem hoztunk a világba, nem is vihetünk ki semmit belőle. De ha van élelmünk és ruházatunk, elégedjünk meg vele. Akik pedig meg akarnak gazdagodni, kísértésbe meg csapdába, sok esztelen és káros kívánságba esnek, amelyek az embereket pusztulásba és romlásba döntik. Mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme, amely után sóvárogva egyesek eltévelyednek a hittől, és sok fájdalmat okoznak önmaguknak.” (1 Tim. 6,7–10)

„Ezt gondoltam magamban: Megpróbálom, milyen az öröm, és élvezem a jót! De kitűnt, hogy ez is hiábavalóság. A nevetésre azt kellett mondanom, hogy esztelenség, az öröme pedig azt, hogy mit sem ér.” (Préd. 2,1–2)

„Az ember lelke elviseli a szenvedést, / de ha a lélek összetörik, azt el lehet-e hordozni?” (Péld. 18,14)

„Ne mondd: »Mire volna nekem még szükségem, / mi az a jó, aminek még híjával vagyok?« / Ne mondd: »El vagyok látva mindennel, / érhet-e bármiféle balsors?« / Egyetlen nap is feledteti a bajt, / s a boldogság emlékét egy rossz nap is eltörli.” (Sirák 11,23–25)

„... mi jut az embernek mindabból, amit fáradsággal és teljes odaadással szerzett a nap alatt, hiszen mindennap fájdalom és bosszúság gyötri, és még éjjel sincs nyugta szívének?” (Préd. 2,22–23)

„Láttam a nap alatt ilyen hiábavalóságot is: Van egyedülálló ember, akinek nincs senkije, sem fia, sem testvére, még sincs vége fáradozásának; nem elégszik meg a gazdagsággal, és nem mondaná: Ugyan kiért fáradozom, és kiért vonom meg magamtól a jót? Ez is hiábavalóság és elhibázott dolog.” (Préd. 4,7–8)

„Meddig fekszel, te rest, / mikor hagyod abba az alvást? / Még egy kis alvás, egy kis szunnyadás, / összetett kézzel fekvés: / így tör rád a szegénység, mint útonálló, / és a szűkölködés, mint egy fegyveres ember.” (Péld. 6,9–11)

„Tarts ki munkád mellett, lelj benne örömet, / és öregedjél meg a foglalkozásodban.” (Sirák 11,21)

„Jobb, ha dolgozol, s mindened van bőven, / mint ha valaki dicsekszik, s nincsen amit egyék.” (Sirák 10,27)

„Sok mindent láttam hiábavaló életemben: / Van olyan igaz ember, aki elvész, pedig igaz, / és van olyan bűnös, aki sokáig él, pedig gonosz.” (Préd. 7,15)

„Minden érhet mindenkit. Ugyanaz történhetik az igazzal és a bűnösrel, a jóval, a tisztával és a tisztátalannal; azzal, aki áldozik, és azzal, aki nem áldozik; úgy járhat a jó, mint a vétkes, az esküdöző éppúgy, mint aki fél az eskütől. Rossz dolog ez, hogy mindannak során, ami a nap alatt történik, ugyanaz érhet utol mindenkit.” (Préd. 9,2–3)

„Meggyülöltem mindazt, amit fáradsággal szereztem, míg fáradoztam a nap alatt, mert más emberre kell hagynom, aki utánam következik. Ki tudja, hogy bölcs lesz-e, vagy ostoba? És mégis rendelkezni fog mindazzal, amit fáradsággal szereztem, míg bölcsen fáradoztam a nap alatt. Ez is hiábavalóság!” (Préd. 2,18–19)

„Ami volt, ugyanaz lesz majd, / és ami történt, ugyanaz fog történni, / mert nincs semmi új a nap alatt. / Ha van is olyan dolog, / amiről azt mondják, hogy új, / az is megvolt már régen, / megvolt már jóval előttünk. / Nem emlékszünk az elmúltakra, / de ami ezután következik, / arra sem fognak emlékezni, / akik majd azután lesznek.” (Préd. 1,9–11)

„... ezt gondoltam magamban: Ha az én sorsom is az lesz, ami a bolondé, akkor mit ér az, hogy én bölcsőbb vagyok? És ezt mondtam magamban: Ez is hiábavalóság! Bizony a bölcs emberre sem emlékeznek örökké, meg a bolondra sem. Mert mindaz, ami megtörtént, feledésbe megy az eljövendő időben, és a bölcs is meghal, meg a bolond is. Meggyülöltem az életet, mert rossznak tartottam azokat a dolgokat, amiket véghez visznek a nap alatt: hiszen minden hiábavalóság és hasztalan erőlködés.” (Préd. 2,15–17)

„Én, a Prédikátor, Izráel királya voltam Jeruzsálemben, és rászántam magam arra, hogy megvizsgálók, és bölcsen kikutatok mindent, ami az ég

alatt történik. Rossz foglalkozás ez; azért adta Isten az embereknek, hogy bajlódjanak vele. Láttam, hogy mindaz, amit véghez visznek a nap alatt, csak hiábavalóság és hasztalan erőlködés.” (Préd. 1,12–14)

„Intésemet fogadjátok el, ne az ezüstöt, / inkább a tudást, mint a színarnyat! / Mert *értékesebb a bölcsesség az igazgyöngynél*, / és nem fogható hozzá semmiféle drágaság.” (Péld. 8,10–11)

„... minden igyekezetetekkel törekedjete arra, hogy hitetekben mutassatok *igaz emberséget*, az igaz emberségben *ismeretet*, az ismeretben *önuralmat*, az önuralomban *állhatatosságot*, az állhatatosságban *kegyességet*, a kegyességben *testvéri szeretetet*, a testvéri szeretetben pedig *minden ember iránti szeretetet*. Mert ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem lesztek a mi Urunk Jézus ismeretében sem tétlenek, sem terméketlenek.” (2 Pét. 1,5–8)

„*Ne magasztalj senkit, mielőtt nem beszélt*, / mert ez az embernek a legjobb próbája.” (Sirák 27,7)

„*tisztesség s gyalázat forrása a beszéd*, / a nyelv végzetévé válhat az embernek.” (Sirák 5,13)

„Van, aki megbotlik, de nem szándékosan, / de hát *a nyelvével ki nem vétkezett még?*” (Sirák 19,16)

„A sok beszédnél elkerülhetetlen a tévedés, / de az eszes ember vigyáz a beszédre.” (Péld. 10,19)

„A csillogó szemek megörvendeztetik a szívet, / a jó hír felüdíti a testet.” (Péld. 15,30)

„Sokan elhullottak már a kard életől, / de nem annyian, mint akik meghaltak a nyelvtől.” (Sirák 28,18)

„Mindenfajta vadállat és madár, csúszómászó és tengeri állat megszelídíthető: meg is szelídíti az ember; *a nyelvet* azonban az emberek közül *senki sem tudja megszelídíteni*, fékezhetetlenül gonosz az, telve halálos méreggel. Ezzel áldjuk az Urat és Atyát, és ezzel átkozzuk az Isten hasonlatosságára

teremtett emberek: *ugyanabból a szájból jön ki az áldás és az átok.* Testvéreim, nem kellene így lenni ennek.” (Jak. 3,7–10)

„Aki vigyáz a szájára és a nyelvére, / életét őrzi meg a nyomorúságtól.” (Péld. 21,23)

„Mielőtt beszélnél, készülj rá elő, / gondoskodj magadról, míg meg nem betegszel.” (Sirák 18,19)

„Amikor hallgatásról van szó, légy fürge, / s csak megfontoltan adjál feleletet.” (Sirák 5,11)

„Van, aki hallgat, mert *nem tud mit felelni*, / s van, aki hallgat, mert *alkalmas időre vár*.” (Sirák 20,6)

„Van, aki hallgat és ezért *bölcsnek tartják*, / és van, akit gyűlölnék, mert túl sokat beszél.” (Sirák 20,5)

„Még az ostobát is *bölcsnek gondolják*, ha hallgat, / és értelmesnek azt, aki csukva tartja a száját.” (Péld. 17,28)

„Hogyha tudsz valamit, adj választ társadnak, / ha nem tudsz valamit, akkor fogd be a szádát.” (Sirák 5,12)

„Van, akinek a fecsegése olyan, mint a tördöfés, / *a bölcsnek nyelve pedig gyógyít*.” (Péld. 12,18)

„A balga szájából semmibe sem veszik a közmondást, / mert nem akkor mondja, amikor kellene.” (Sirák 20,20)

„Örül az ember, ha válaszolni tud, / és milyen *jó az idején mondott szó!*” (Péld. 15,23)

„*A szelíd nyelv életnek a fája*, / a romlott pedig összetöri a lelket.” (Péld. 15,4)

„Igen nagy hiábavalóság — mondja a Prédikátor —, / igen nagy hiábavalóság! *Minden hiábavalóság!* / Mi haszna van az embernek minden fárado-

zásából, / ha fáradozik a nap alatt? / *Nemzedékek jönnek, nemzedékek mennek, / de a föld örökké megmarad.*” (Préd. 1,2–4)

„Ne add át egészen magad a gondoknak, / töprengéssel ne okozd vesztedet.” (Sirák 30,21)

„Eredj a hangyához, te rest, / figyeld, hogy mit tesz, és okulj!” (Péld. 6,6)

„Tudjuk . . . , hogy aki szűken vet, szűken is arat, és aki bőven vet, bőven is arat.” (2 Kor. 9,6)

„Minden lehetséges annak, aki hisz.” (Márk 9,23)

„És íme, vannak *utolsók*, akik *elsők* lesznek, és vannak *elsők*, akik *utolsók* lesznek.” (Luk. 13,30)

„Ordít-e a vadszamar a fűben, / bög-e az ökör a takarmány mellett?” (Jób 6,5)

„*Ne dicsekedj a holnapi nappal, / mert nem tudod, mit hoz az a nap!*” (Péld. 27,1)

„*Ne bízzatok az emberben, / hiszen csak lehelet van az orrában: / mire lehet hát becsülni?*” (Ézs. 2,22)

„*Ne tárd fel akárki előtt a bensődöt, / és ne hidd, hogy tőle jótettben lesz részed.*” (Sirák 8,19)

„Hogy mit csinál az ember, elárulja a ruhája, / s hogy *ki az ember*, megmutatja a *járása*.” (Sirák 19,30)

„*Csalárdabb a szív mindennél, / javíthatatlan; ki tudná kiismerni?*” (Jer. 17,9)

„Ha megmar a kígyó, mielőtt megbűvölték, / semmit sem ér aztán a kígyóbűvölő tudománya.” (Préd. 10,11)

„Ha ráfújsz a szikrára, akkor lánggra lobban, / ha pedig ráköpsz, kialszik;
/ bár a te szádból ered mind a kettő.” (Sirák 28,12)

„Nevetés közben is fájhat a szív, / és az öröm vége is lehet bánat.” (Péld. 14,13)

„...senki sem cselekszik titokban, ha arra törekszik, hogy ő maga ismert
legyen a nyilvánosság előtt.” (Ján. 7,4)

„...nincs olyan rejtett dolog, amely le ne lepleződne, és olyan titok,
amely ki ne tudódna.” (Mt. 10,26)

„Minden élőlény a maga fajtáját szereti, / így az ember is azt, aki hasonló
hozzá.” (Sirák 13,15)

„Az örvendező szív megszépíti az arcot, / a bánatos szív pedig összetöri a
lelket.” (Péld. 15,13)

„A félelem... nem egyéb, mint lemondás a segítségről, amit a megfonto-
lás nyújt.” (Bölcs. 17,11)

„...az aranyat tűzben próbálják, / a kiválasztottakat meg a balsors
kohójában.” (Sirák 2,5)

„Csak nagy nehezen derítjük ki, ami a földön van, és ügyel-bajjal értjük
meg, ami kézenfekvő. Hát akkor *az égi dolgokat ki tudná kifürkészni?*”
(Bölcs. 9,16)

„Az igazságnak sohase mondj ellent, / tudatlanságodért bízvást szégyen-
kezhetsz.” (Sirák 4,25)

„Gúnyolódó miatt fejed ne veszítsd el, / így a szád elé vetett csapdába
esnél.” (Sirák 8,11)

„Ne bosszankodj föl lelkedben hirtelen, / mert a bosszankodás az ostobák
szívében tanyázik.” (Préd. 7,9)

„A bolond bosszúsága azonnal kitudódik, / az okos pedig leplezi szégyenét.” (Péld. 12,16)

„Haragja a gonoszt nem teszi igazzá, / inkább földre rántja haragjának súlya.” (Sirák 1,22)

„Ékes korona az ősz haj, / az igazság útján található.” (Péld. 16,31)

„*Aki elárulja a titkot, elveszíti a bizalmat*, / nem talál senkit, aki barátkoznék vele.” (Sirák 27,16)

„... a tisztas aggkort nem a hosszú élet adja, nem függ az évek számától.” (Bölcs. 4,8)

„Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?” (Márk 8,36)

„Neveletlenség az ajtón hallgatózni; / a bölcs nagyot hall, ha pletykálnak előtte.” (Sirák 21,24)

„... a gőg romlást okoz és sok nyugtalanságot.” (Tób. 4,13)

„... az ismeret felfuvalkodottá tesz, a szeretet pedig épít.” (1 Kor. 8,1)

„A türelmes ember nagyon értelmes, / a türelmetlen pedig nagy bolondságot követ el.” (Péld. 14,29)

„Ha az okos látja a veszedelmet, elrejtőzik, / az együgyűek pedig belekeverednek, és megjárják.” (Péld. 22,3)

„Az értelmes szív tudásra törekszik, / az ostobák szája pedig bolondságon rágódik.” (Péld. 15,14)

„Kóbor kutyát ragad fülön, / aki olyan perbe avatkozik, amihez semmi köze.” (Péld. 26,17)

„Aki a fenyítés ellenére is nyakas marad, / hirtelen gyógyíthatatlanul összetörik.” (Péld. 29,1)

„Ha . . . *vak vezet világtalant*, mind a ketten gödörbe esnek.” (Mt. 15,14)

„A báj és a szépség elbűvöli a szemet, / de mindkettőnél jobban a vetés a mezőn.” (Sirák 40,22)

„A furulya és hárfa széppé teszi a dalt, / de mindkettőnél jobban a tiszta hang.” (Sirák 40,21)

„Senki fiát ne dicsérd a szépsége miatt, / s a külseje miatt ne vess meg senkit.” (Sirák 11,2)

„Amíg énekelnek, ugyan ki társalog, / és tudását rosszkor ki fitogtatja?” (Sirák 32,4)

„*Lépes méz a kedves beszéd*: / édes a léleknek és gyógyulás a testnek.” (Péld. 16,24)

„Ne vond meg magadtól a ma boldogságát, / és vedd ki részedet az élvezetekből.” (Sirák 14,14)

„Rájöttem, hogy nincs jobb dolog, mint ha örül az ember, és *a maga javára* törekszik egész életében.” (Préd. 3,12)

„A vas keménységét a tűz próbálja meg, / a könnyelműeknek a *bor* a nagy próbakő.” (Sirák 31,26)

„Parázñaság, bor és must elveszi az ést.” (Hós. 4,11)

„Ne igyál annyi bort, hogy részeg légy tőle, ne kísérjen életutadon az iszákosság.” (Tób. 4,15)

„Kár csak bort inni és ugyanígy tisztán vizet is, hiszen a bor vízzel keverve kellemes, így szerez élvezetet.” (2 Mak. 15,39)

„Ezután ne csak vizet igyál, hanem — gyomrodra és gyakori gyengélkedésre való tekintettel — *élj egy kevés borral is*.” (1 Tim. 5,23)

„Mint az élet vize, olyan a bor annak, / aki mértékletes a bor ivásában.
/ *Mi az élet annak, aki bort nem ihat?* / Az ember örömeire teremtetett a bor
/ a világ kezdetétől.” (Sirák 31,27)

„*Mint valami rubin az arany ékszeren, / olyan a szép nóta borozgatás
közben.*” (Sirák 32,5)

„Mindenféle ételt befogad a gyomrunk, / de mégis van étel, amely jobb a
másiknál.” (Sirák 36,18)

„... a túl sok étel betegségek fészke, / és a mohóságnak hasmenés a vége.”
(Sirák 37,30)

„Uram, Atyám és életemnek Istene, / ne verj meg engem nagyravágyó
szemmel, / és *a mohóságot tartsd távol tőlem,* / Érzéki, testi vágy ne fogjon
el, / ne hagyj, hogy zsákmányul ejtsen a buja szenvedély.” (Sirák 23,4–6)

„*Tiszteld az orvost,* mert jó szolgálatot tesz, / meg hát az orvos is Isten
teremtménye.” (Sirák 38,1)

„*A vidám szív a legjobb orvosság,* / a bánatos lélek pedig a csontokat is
kiszáritja.” (Péld. 17,22)

„*Nem tagadtam meg magamtól semmit,* amit megkívánt a szemem. Nem
vontam meg szívemtől semmi örömet, hanem szívből örültem mindannak,
amit fáradsággal szereztem, hiszen ez volt a hasznom minden fáradozá-
somból. De amikor szemügyre vettem *minden művemet,* amit kezemmel
alkottam, és fáradozásomat, ahogyan fáradozva dolgoztam, kitűnt, hogy
mindaz *hiábavalóság* és hasztalan erőlködés; nincs semmi haszna a nap
alatt.” (Préd. 2,10–11)

„*Az emberek sorsa olyan, mint az állatoké,* egyforma sorsuk: ahogyan
meghal az egyik, ugyanúgy meghal a másik is, és egyfajta lélek van
mindegyikben, *nem különb az ember az állatnál.* Bizony minden hiábavaló-
ság! Mindegyik egy helyre kerül, mindegyik porból lesz, és *újából porrá lesz
mindegyik.* Ki tudja, hogy fölszáll-e az emberek lelke a magasba, és
leszáll-e az állatok lelke a föld alá? Beláttam tehát, hogy *nincs jobb, mint
ha örül az ember a munkájának,* mert ez jutott neki. Senki sem hozhatja őt
vissza, hogy lássa, mi történik utána.” (Préd. 3,19–22)

„Az öregek koronája: az unokák, / és a fiak ékessége: az atyák.” (Péld. 17,6)

„Szegődj szívesen az öregekhez, / és ahhoz csatlakozz, akit bölcsnek ítélsz.” (Sirák 6,34)

„Aki . . . tejen él, az *járatlan* az igazság igéjében, mivel *kiskorú*. A nagykorúaknak pedig kemény eledel való, mint akiknek érzékszervei a gyakorlat következtében már alkalmasak a jó és a rossz megkülönböztetésére.” (Zsid. 5,13–14)

„A bölcs fiú örömet szerez apjának, / az ostoba fiú azonban szomorúság anyjának.” (Péld. 10,1)

„Ifjú, csak akkor szólj, hogyha kénytelen vagy, / ha kétszer-háromszor is felszólítottak már.” (Sirák 32,7)

„Azon, aki megszokta a hitvány beszédet, / élete végéig nem fog a nevelés.” (Sirák 23,15)

„Fiam, tanul ifjúságodtól fogva, / és még ősz fejjel is gyarapodj a bölcsességben.” (Sirák 6,18)

„Szívedből, lelkedből tiszteld az apádat, / s anyád fájdalmait soha el ne feledd. / Gondolj arra, hogy általuk létezel; hogy hálálod meg, amit veled tettek?” (Sirák 7,27)

„Hallgass, fiam, apád intésére, / és ne hagyd el anyád tanítását, / mert ékes koszorú ez a fejedre / és ékszer a nyakadon!” (Péld. 1,8–9)

„Aki szereti a fiát, annak kéznél van pálcája, / hogy végső napjai örömben teljenek.” (Sirák 30,1)

„Hallgass apádra, ő nemzett téged, / és ne vesd meg anyádat, ha megöregszik!” (Péld. 23,22)

„A bölcs fiú megfogadja az apai intést, / de a csúfolódó nem hallgat a dorgálásra.” (Péld. 13,1)

„Ne üzz csúfot az öreg emberből, / hiszen mi magunk is megöregszünk egyszer.” (Sirák 8,6)

„Rám hallgassatok, fiaim, atyátokra, / s tartsátok meg szavam, hogy üdvöt nyerjete.” (Sirák 3,1)

„Aki kíméli botját, gyűlöli a fiát, / de aki szereti, idejében megfenyíti.” (Péld. 13,24)

„Az ostoba bánatot okoz szülőjének, / és nem tud örülni a bolondnak az apja.” (Péld. 17,21)

„Az ifjoknak a dísze az erő, / az öregek ékessége pedig az ősz haj.” (Péld. 20,29)

„Ha fiaid vannak, tanítsd őket fegyelemre, / és kicsi kortól kezdve hajlítsd meg nyakukat.” (Sirák 7,23)

„Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon, / még ha megöregszik, akkor sem tér el attól.” (Péld. 22,6)

„Aki kényeztetni fiát, az majd sebeket kap, / a szíve meg összeressen minden hangra.” (Sirák 30,7)

„Szégyellni való és gyalázatos az a fiú, / aki bántalmazza apját, vagy elkergeti anyját.” (Péld. 19,26)

„Fenyítsd meg fiadat, míg van remény, / de ne vigyen odáig indulatod, hogy halálát okozd!” (Péld. 19,18)

„Ne sajnáld megfenyíteni a gyermeket, / nem hal bele, ha megvered bottal. / Te csak bottal vered meg, / de lelkét a holtak hazájától mented meg.” (Péld. 23,13–14)

„Már egy gyermek tetteiből is fel lehet ismerni, / hogy tiszta és helyes-e, amit tesz.” (Péld. 20,11)

„A gyermek szívéhez hozzátartozik az ostobaság, / de a fenyítő bot kiűzi belőle.” (Péld. 22,15)

„Ne szolgáltatd ki magadat asszonynak, / nehogy a végén a fejedre nőjön.” (Sirák 9,2)

„A gyűlölet vizsályt terem, / de minden hűtlenséget eltakar a szeretet.” (Péld. 10,12)

„...aki asszonnyal lesz házasságtörő, az esztelen, / önmagát rontja meg, aki ilyet csinál.” (Péld. 6,32)

„Az asszonyi bölcsesség építi a házat, / a bolondság pedig a maga kezével rombolja le.” (Péld. 14,1)

„A derék asszony urának koronája, / de mint a csontszú, olyan a szégyentelen.” (Péld. 12,4)

„Miként a ruhából előmászik a moly, / úgy az asszonyból is az asszonyi gonoszság.” (Sirák 42,13)

„Jobb a pusztta földjén lakni, / mint zsémbes és bosszús asszonnyal.” (Péld. 21,19)

„Jobb a tető sarkán lakni, / mint zsémbes asszonnyal együtt a házban.” (Péld. 21,9)

„Inkább oroszlánnal vagy sárkánnyal lakni, / semmint gonosz nővel közös fedél alatt.” (Sirák 25,16)

„...úgy találtam, hogy a halálnál is keserűbb az olyan asszony, aki hasonló a vadászurokhoz: a szíve háló, kezei pedig bilincsek. Aki kedves Isten előtt, az megmenekül tőle, de a vétkes foglya lesz.” (Préd. 7,26)

„Mondd a bölcsességnek, hogy a nővéred,
és az értelmet nevezd jó ismerősödnek,
hogy megőrizzen téged a más feleségétől
és a hízogó szavú idegen nőtől.

Mert házamnak az ablakán,
a rácson át kinéztem,
és láttam a tapasztalatlanok között,
észrevettem a fiúk között *egy esztelen ifjút*.

Az utcán járkált, egy utcasarkon,
és megindult egy ház felé,
esti alkonyatkor, a sötét éjszaka közepén.
Egyszer csak *egy asszony termett előtte,*
parázna nőnek öltözve, csalfa szívvel.

Fecseg az ilyen és féktelen,
lábai nem nyughatnak otthon,
hol az utcán, hol a tereken van,
és minden sarkon leelkedik.

A nő megragadta, megcsókolta,
és szemtelen képpel így szólt hozzá:
Békeáldozatot kellett bemutatnom,
ma teljesítettem fogadalmaimat,
azért jöttem ki eléd,
hogy megkeresselek téged, és rád találtam!
Terítőket terítettem fekhelyemre,
egyiptomi színes szőtteket;
illatossá tettem heverőmet
mirhával, aloéval és fahéjjal.

Jöjj, ittassodjunk meg a gyönyörtől reggelig,
élvezzük a szerelmet!

Mert nincs itthon a férjem,
messze útra ment,
a pénzes zacskót is magával vitte,
csak holdtöltekor érkezik haza.

Sok beszéddel rá is vette,
hízogó szóval elcsábította.

Az meg követte őt oktanul,
ahogyan a bika megy a vágóhídra,
mint egy bilincsbe békózott bolond.

De végül nyíl hasít a májába.
Úgy jár, mint a kelepcebe siető madár,
amely nem tudja, hogy az az életébe kerül.
Azért, fiaim, hallgassatok rám,
és figyeljetelek szavaimra!
*Az ilyen nő útjára ne vezessen szíved,
ne tévedj rá ösvényeire!”*
(Péld. 7,4–25)

„*Ne legyen szent helyeden parázna nő* Izráel leányai közül, *se parázna férfi* Izráel fiai közül! Ne vidd a parázna nő bérét, se a parázna férfi keresményét Istenednek, az ÚRnak a házába, semmiféle fogadalom címén, mert mindkettő utálatos Istened, az ÚR előtt.” (Deut. 23,18–19)

„Amilyen az anya, olyan a lánya!” (Ez. 16,44)

„A bölcs és jó asszonyra ne nézz megvetéssel, / mert vonzalma aranynál többet ér.” (Sirák 7,19)

„A hallgatag asszony Isten ajándéka, / a jól nevelt asszonyt nem lehet megfizetni.” (Sirák 26,14)

„Nő ne viseljen férfiholmit, férfi se öltözzék női ruhába, mert utálja Istened, az ÚR mindazokat, akik ilyet tesznek.” (Deut. 22,5)

„Vajon a természet maga is nem arra tanít-e titeket, hogy szégyen, ha a férfi megnőveszti a haját, az asszonynak ellenben ékesség, ha megnőveszti a haját, mert neki fátyolként adatott a haj.” (1 Kor. 11,14–15)

„Mint disznó orrában az aranykarika, / olyan a szép asszony, ha nincs jó ízlése.” (Péld. 11,22)

„Sokakat tönkretett már az asszonyi szépség, / mert mint a láng, felgyújtja a vágyat.” (Sirák 9,8)

„Legyen megbecsült a házasság mindenki előtt, és a házassélet legyen tiszta! A paráznákat és a házasságtörőket pedig ítéletével sújtja az Isten.” (Zsid. 13,4)

„Ha . . . valaki övéiről és főként háza népéről nem gondoskodik, az megtagadja a hitet, és rosszabb a hitetlennél.” (1 Tim. 5,8)

„Az ifjakat . . . intsd, hogy legyenek józanok mindenben; te magad légy példaképük a jó cselekedetekben, mutass nekik a tanításban romlatlanságot és komolyságot, igehirdetésed legyen kifogástalan és egészséges, hogy megszégyenüljön az ellenfél, mivel semmi rosszat sem tud mondani ró-lunk.” (Írja egyik címzettjének Pál apostol: Tit. 2,6–8.)

A zsidók családi, szexuális bűnei: „A fiúk apjuk feleségével háltak. Erőszakoskodtak a tisztulásban levő nővel. Volt, aki a más feleségével követett el utálatos dolgot, volt, aki a saját menyét gyalázta meg galádul; olyan is volt, aki a húgával, saját apja leányával erőszakoskodott.” (Ez. 22,10–11)

„Viháncoló ménékké lettek, / mindegyik a más feleségére nyerít. / Ne toroljam meg ezeket? — így szól az ÚR —, / és ne álljak bosszút az ilyen népen?” (Jer. 5,8–9)

„Ha lányaid vannak, vigyázz a testükre, / és túl barátságosan ne nézz rájuk.” (Sirák 7,24)

„Megfeledkezik-e csecsemőjéről az anya, / nem könyörül-e méhe gyermekén?” (Ézs. 49,15)

„A bot és a fenyítés bölcsé tesz, / a kényeztetett gyermek pedig szégyent hoz anyjára.” (Péld. 29,15)

„A lány az apjának — anélkül, hogy tudná — / gondterhes és álmatlan éjszakákat szerez. / Amíg fiatal, nehogy későn menjen férjhez, / ha pedig férjhez ment, nehogy meggyűlöljék; / amíg érintetlen, hogy félre ne vezessék, / s teherbe ne essék az apai házban; / a férje mellett, nehogy görbe úton járjon, / s asszony korában, nehogy meddő legyen.” (Sirák 42, 9–10)

„Ha lányodat férjhez adod, nagy dolgot művelsz, / de csak értelmes emberhez add hozzá feleségül.” (Sirák 7,25)

„Ne üldögélj együtt férjes asszonnyal, / ne ülj megszádulten vele egy asztalhoz, / mert hátha lángot vet a szíved, / s belepusztulsz a szenvedélyedbe.” (Sirák 9,9)

„Hárfázó nővel ne ülj egy asztalhoz, / nehogy foglyul ejtsen a művészetével.” (Sirák 9,4)

„Csábos tekintetű asszonnyal jól vigyázz, / és ne csodálkozz, ha belevisz a bűnbe. / Mint a szomjas vándor nekiesik a víznek, / ez is úgy megkóstol mindenféle vizet. / Hajlandó leülni minden karó előtt, / és minden nyíl előtt kinyitja tegzét.” (Sirák 26,11–12)

„Szép, ha két jóbarát egymást kísérgeti, / de még szebb, ha ezt férj és feleség teszi.” (Sirák 40,23)

„Élvezd az életet feleségeddel együtt, akit szeretsz, múlandó életed minden napján, amelyet Isten adott neked a nap alatt. . . .” (Préd. 9,9)

AZ ÉLETRŐL ÉS A HALÁLRLÓL

„Mint a levélrügy a zöldülő fán: / az egyik elhervad, a másik fejlődik, / ilyen a húsból és vérből való népség: / amikor egyik meghal, születik a másik.” (Sirák 14,18)

„Igen nagy vesződség minden ember sorsa, / Ádám gyermekei nehéz igát húznak, / attól a naptól, amikor megszületnek, / míg vissza nem térnek mindenek anyjához.” (Sirák 40,1)

„Tudom, URam, hogy az ember / nem ura élete útjának, / és a rajta járó / nem maga irányítja lépteit!” (Jer. 10,23)

„. . . ki tudja, mi jó az embernek az életben? Hiábavaló életének napjai meg vannak számlálva, árnyékként tölti el azokat. Ugyan ki mondhatná meg az embernek, hogy mi történik utána a nap alatt?” (Préd. 6,12)

„Átkozott az a nap, amelyen születtem, / ne legyen áldott az a nap, amelyen anyám szült!” (Jer. 20,14)

„Mindenki számára egy az út az életbe, mint ahogy a távozás is ugyanaz.” (Bölcs. 7,6)

„Az irigység és harag rövidíti az életet, / a gond időnap előtt megöregít.”
(Sirák 30,24)

„Bármit is teszel, *mindig te légy az úr*, / és tekintélyeden folt sose essék.
/ Amikor betelik napjaidnak száma, / halálod óráján oszd szét örökséged.” (Sirák 33,23–24)

„*Jobb a hírnév a drága olajnál*, / és *a halál napja a születés napjánál*.”
(Préd. 7,1)

„*Tedd meg mindazt*, ami a kezed ügyébe esik, és *amihez erőd van*, mert nem lesz cselekvés, gondolkozás, ismeret és bölcsesség a holtak hazájában, ahová menned kell!” (Préd. 9,10)

„*Csak annak van reménysége, aki az élők közé tartozik. Többet ér egy élő kutya, mint egy döglött oroszlán*. Az élők annyit tudnak, hogy meg fognak halni; de a holtak semmiről sem tudnak, semmiből sincs hasznuk többé, még az emléküket is elfelejtik. Szeretetük is, gyűlöletük is, igyekezetük is tovatűnik, és nincs részük soha többé semmiben sem, ami a nap alatt történik. Azért *edd csak örömmel kenyeredet*, és *idd jókedvvel borodat*, mert mindig az volt Isten akarata, hogy ezt tedd!” (Préd. 9,4–7)

„*Ne törődj azzal, ha valaki meggazdagszik*, / ha sok kincs lesz is házában.
/ *Úgysem vihet magával semmit*, / ha meghal, nem követi kincse.” (Zsolt. 49,17–18)

„*Ami jó az életben, az rövid ideig tart*, / de a becsületes név örökre megmarad.” (Sirák 41,13)

„Adj (ajándékot), s fogadj el magad is; *élvezd az életet*, / mert *az alvilágban már nincsen élvezet*.” (Sirák 14,16)

„Az ember gonoszságában megölheti ugyan a másik embert, de az élet elszállt leheletét nem hozhatja vissza . . .” (Bölcs. 16,14)

„*A keserves életnél többet ér a halál*, / az örök nyugalom a hosszú szenvedésnél.” (Sirák 30,17)

„Az egészséges élet aranyból többet ér, / *az egészséges test több bármi szerencsénél.*” (Sirák 30,15)

„A hosszú betegség kifog az orvoson, / *aki ma király, holnap hulla lehet.*” (Sirák 10,10)

„Fiam, ne késlekedj, *hogya megbetegszel,* / *imádkozz az Úrhoz,* és meggyógyít téged. / Menekülj a büntől, s legyen tiszta a kezed, / tisztítsd meg a szíved minden gonosztságtól. / Mutass be tömjén- és lisztlángáldozatot, / s adakozz bőkezűen, amint telik tőled. / *De hívd az orvost is,* az Úr alkotta őt is, / *ő se hiányozzék, mert rá is szükség van.* / Van, amikor az ő kezében van az egészség, / mert hiszen ő is könyörög az Úrhoz, / hogy munkája nyomán javulás álljon be, / s adjon gyógyulást az élet javára.” (Sirák 38,9–14)

„Fiam, a *halottért ontsad könnyeidet,* / énekeld el a siratóéneket; / ahogy az jár neki, temesd el tetemét, / és ne rejtőzz el, amikor temetik. / Sírj keservesen, jajgass fájdalomdiban, / és tartsd meg érte a gyászt, ahogy megilleti, / egy napig, kettőig, nehogy megszóljanak. / *Aztán fájdalomdat hagyd, s keress vigasztalást,* / mert a szomorúság a halálhoz vezet, / és a kedvetlenség megtöri az erőt. / A temetés után vesd le a fájdalmat, / *mert örökös gyászban nem lehet élni.* / Ne engedd át szíved a szomorúságnak, / utasítsd el, *s gondold a saját végedre.* / Ne felejtse el soha: nincsen visszatérés. / Mit használnál neki? Magadnak meg ártasz. / Gondold meg: / »Ami az én sorsom, az lesz a tied is, / tegnap rám, ma rád kerül a sor.« / Ha pihen a halott, pihenjen emléke, / vigasztalódj meg, / ha már elszállt a lelke.” (Sirák 38,16–23)

„Sirasd a *halottat,* mert kialudt élete, / sirasd a *balgát,* mert kialudt értelme. / A holtat ne sirasd annyira: az békét talált, / a balga esete rosszabb a halálnál.” (Sirák 22,11)

„*Ne törekedjete a halálba* életetek elhibázott útján, ne sietessétek romlás-tokat kezetek tetteivel! Mert a halált nem Isten alkotta, ő nem leli örömét az élők pusztulásában.” (Bölcs. 1,12–13)

„*Édes a világosság,* / és jó látni szemünkkel a napot. / Azért ha sok évig élhet az ember, örüljön mindig, / de gondoljon arra, hogy sok sötét napja is lesz, / és ami következik, az mind hiábavalóság!” (Préd. 11,7–8)

„Az asszonytól született *ember* / rövid életű, tele nyugtalansággal. / *Kihajt mint a virág, majd elfonnyad,* / árnyékként tűnik el, nem marad meg.” (Jób. 14,1–2)

„Árnyékként jár-kel itt az ember, / bizony hiába vesződik. / Gyűjtöget, de nem tudja, / ki fogja hasznát venni.” (Zsolt. 39,7)

„*Csak küzdelem a halandó sorsa a földön,* / napjai úgy telnek, mint a napszámosnak!” (Jób 7,1)

„Megvetem az életemet, nem kell tovább! / Hagyj békén, mert időm csak egy lehelet!” (Jób 7,16)

„Ha a halottak nem támadnak fel, akkor »együnk és igyunk, mert holnap úgylis meghalunk«.” (1 Kor. 15,32)

„... *a kiszabott esztendőket letelnek,* és én útra kelek és *nem térek vissza.* Lelkem meghanyatlott, napjaim elfogynak, vár rám a sír.” (Jób 16,22–23)

„Míg meg nem hal, ne mondj boldognak senkit, / *csak a halálakor lehet latra vetni az embert.*” (Sirák 11,28)

„Hol... az én *reménységem,* ki törődik az én reménységemmel? *Leszáll az majd a sír üregébe,* velem együtt nyugoszik a porban.” (Jób 17,14–15)

„*Másnak a halálán ne ülj győzelmi tort,* / gondold meg, hogy egyszer mindnyájan meghalunk.” (Sirák 8,7)

„*Minden test csak fű,* / és minden szépsége, mint a mezei virágé. / Elszárad a fű, elhervad a virág, / ha ráfúj az ÚR szele. — Bizony csak fű a nép! / Elszárad a fű, elhervad a virág, / de Istenünk ígéje örökre megmarad.” (Ézs. 40,6–8)

„*Hol van a tövised, halál?! / Hol a fullánkod, holtak hazája?*” (Hós. 13,14)

„*Ha meghal az ember, milyen sors vár rá?* / Korhadás, rothadás s férgek várnak rá.” (Sirák 10,11)

„Eltűnt a felhő, elszállt. / Éppígy *nem jön vissza*, / *aki leszáll a holtak hazájába*. / Nem tér vissza házába többé, / lakóhelyén sem tudnak róla többé.” (Jób 7,9–10)

„*A sírnak mondom: Te vagy az én atyám; a férgeknek pedig: Ti vagytok az én anyám és néném.*” (Jób 17,13)

„*Halál, mily keserű dolog rád gondolni*, / az embernek, aki nyugton ül házában, / s gondtalanul él, mindenben szerencsés, / s még elég erős ahhoz, hogy egyedül egyék.” (Sirák 41,1)

„Ha megszűnnék a baj, és elmaradna tőlem, / egy kissé felvidulnék, / mielőtt *odamegyek*, ahonnan nem térhetek vissza: / a sötétség és a halál árnyékának országába, / *a vaksötét országba*, / a halál árnyékának sötétségébe, / *ahol nincs rend*, / és a fény is olyan mint a sötétség.” (Jób 10,20–22)

„Meghalnak a bölcsek, / a bolond és ostoba is elpusztul, / és másokra hagyják vagyonukat.” (Zsolt. 49,11)

„*Halál, milyen jó, hogy elküldenek ahhoz*, / *aki szerencsétlen*, s fogytán az ereje, / az elaggot őszhöz, kit gondok gyötörnek, / aki zsörtölődik, s már nincsen türelme.” (Sirák 41,2)

„Ha meghal a férfiú, életre tud-e kelni?” (Jób 14,14)

„...*ha a férfi meghal*, lehanyatlik, / ha az ember kimúlik, hova lesz? / Elfogyhat a víz a tengerből, / a folyó kiszikkadhat, kiszáradhat, / de az ember nem kel föl, ha egyszer lefeküdt: / *az egek elmúltáig sem ébrednek föl*, / nem serkennek föl alvásukból.” (Jób 14,10–12)

A Biblia szerint a *csalfa észjárású istentelenek* a következőket mondják egymásnak:

„Rövid és szomorú az életünk; *nincs orvosság az ember halála ellen*, és nem ismerünk szabadítót az alvilágból.

Hiszen *véletlenül keletkeztünk*, és majdan úgy leszünk, mintha sose lettünk volna. Hisz orrunkban csak füst az élet lehelete, és a gondolkodás csupán szikra a szívünk lüktetésekor.

Ha elalszik, *testünk hamuvá lesz*, a lélek meg elillan, mint a lenge szellő.

Idő múltán még *a nevünk is feledésbe merül*, és senki sem gondol többé tetteinkre. Életünk elmúlik, ahogy a felhőnek nyoma vész, eloszlik, mint a köd, amit elűznek és a melegükkel a földre nyomnak a nap sugarai.

Életünk csak egy árnyék tovasuhanása, és halálunk nem ismétlődik meg, mert le van pecsételve, és *nem tér vissza senki*.

Rajta hát! Élvezzük a jelenvaló jókat! Használjuk ki buzgón a világot, mint ifjúkorunkban!

Töltekezzünk pompás borral, mirhával s ne nélkülözzük a tavasznak egyetlen virágát se!

Koszorúzzuk magunkat feshő rózsákkal, még mielőtt elhervadnának!

Egyikünk se vonja ki magát tobzódásunkból. Mindenütt hagyjuk ott jókedvünk jeleit, mert ez az osztályrészünk és ez a mi sorsunk!

Bánjunk el a szegény igazzal, ne kiméljük az özvegyet, és a koros aggastyán ősz hajától ne riadjunk meg!

Számunkra *a hatalom legyen az igazságosság mércéje*, mert a gyenge nem ér semmit.

Leskelődjünk az igazra, mert terhünkre van. Szembeszáll tetteinkkel; bepanaszol bennünket törvényszegésért, és szemünkre hányja, hogy vétünk a tisztesség ellen.

Dicsekszik, hogy ismeri az Istent és az Úr gyermekének mondja magát.

Vádol bennünket, amiért így gondolkodunk, még ránézni sem jó.

Mert az életmódja elüt másokétól, és szokatlanok az útjai.

Hamis pénznek néz bennünket, és mint szemetet, kerüli az útjainkat. Az igazak végső sorsát meg boldognak hirdeti, és pöffeszkedve atyjának nevezi az Istent.

Lássuk hát, *igazak-e a beszédei?* Figyeljük meg, mi végre jut.

Mert ha az igaz az Isten gyermeke, *akkor az Isten pártjára kel*, és kiszabadítja ellenségei kezéből.

Tegyük próbára, gúnyoljuk és bántalmazzuk, hogy megismerjük szelídségét és kipróbáljuk türelmét.

Ítéljük gyalázatos halálra, mert — saját szavai szerint — Isten oltalmában részesül.” (Bölcs. 2,1–20)

„Bizony, bizony, mondom néktek, ha valaki megtartja az én ígémet, nem lát halált soha.” (Állítja a Jézus-alak: Ján. 8,51.)

„*Isten* . . . halhatatlanságra teremtette az embert, és *saját lényének képmásává tette*. A sátán irigysége révén azonban a világba jött a halál, és akik vele tartanak, azok megtapasztalják.” (Bölcs. 2,23–24)

„»Teljes a diadal a halál fölött! Halál, hol a te diadalod? *Halál, hol a te fullánkod?*« A halál fullánkja a *bűn*, a bűn ereje pedig a törvény.” (1 Kor. 15,54–56)

„Életre kelnek halottaid, / *föltámadnak a holttestek!* / Ébredjetek, és ujjongjatok, kik a porban laktok! / Mert harmatod a világosság harmata, / és a föld visszaadja az árnyakat.” (Ézs. 26,19)

„Véget vet a halálnak örökre! / Az én Uram, az ÚR / letörli a könnyet minden arcról. / Leveszi népéről a gyalázatot / az egész földön. — Ezt ígérte az ÚR!” (Ézs. 25,8)

„*Ha csak ebben az életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél szánalomra méltóbbak vagyunk.*” (1 Kor. 15,19)

„Ha...Krisztusról azt *hirdetjük*, hogy feltámadt a halálból, hogyan mondhatják közületek némelyek, hogy nincs a halottaknak feltámadásuk? Hiszen *ha a halottaknak nincs feltámadásuk*, akkor *Krisztus sem támadt fel*. Ha pedig Krisztus nem támadt fel, akkor üres a mi igehirdetésünk, de üres a ti hitetek is.” (1 Kor. 15,12–14)

„...addig kell uralkodnia [Jézusnak], míg lába alá nem veti valamennyi ellenségét. *Mint utolsó ellenség töröltetik el a halál.*” (1 Kor. 15,25–26)

„...azt remélem Istentől, hogy...lesz feltámadásunk mind az igazaknak, mind a hamisaknak.” (Ap. csel. 24,15: mondja Pál apostol.)

„Ne csodálkozzatok..., mert eljön az óra, amelyben mindazok, akik a sírban vannak, hallani fogják az ő [Jézus] hangját, és kijönnek. Akik a jót tették, az életre támadnak fel; akik pedig a rosszat cselekedték, az ítéletre támadnak fel.” (Ján. 5,28–30)

„*Ne féljetek azoktól, akik megölik a testet*, hiszen a lelket nem tudják megölni. Inkább attól féljetek, aki a lelket is, meg a testet is el tudja pusztítani a gyehennában.” (Mt. 10,28)

„Nem szeretnénk, testvéreink, ha tudatlanok lennétek az elhunytak felől, és hogy szomorkodjatok, mint a többiek, akiknek nincs reménységük.

Mert ahogyan hisszük [!], hogy Jézus meghalt és feltámadt, úgy bizonyos az is, hogy Isten az elhunytakat is előhossa Jézus által, vele együtt. Azt pedig az Úr ígéjével mondjuk nektek, hogy mi, akik élünk, akik megmaradunk az Úr eljöveteleig, nem fogjuk megelőzni az elhunytakat. Mert amint felhangzik a riadó hangja, a főangyal szava és az Isten harsonája, *maga az Úr fog alászállni a mennyből*, és először feltámadnak a Krisztusban elhunytak, azután *mi, akik élünk*, akik megmaradunk, velük együtt *elragadtatunk* felhőkön az Úr fogadására a levegőbe, és így mindenkor az Úrral leszünk.” (1 Thessz. 4,13–17)

„... nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség. Ha pedig az életben maradás az eredményes munkát jelenti számomra, akkor, hogy melyiket válasszam: nem tudom. Szorongat ez a kettő: *vágyódom elköltözni és Krisztussal lenni*, mert ez sokkal jobb mindennél; *de miattatok nagyobb szükség van arra, hogy életben maradjak*.” (Fil. 1,21–24: mondja Pál apostol arról, hogy mi a jobb: a halál-e vagy az élet?)

„A szentségtörő, üres fecsegők elől... térj ki, mert egyre messzebb mennek az istentelenségben, és szavuk úgy terjed, mint a rákos fekély. Közülük való *Hümenaios* és *Filéto*s, akik az igazság kérdésében eltévelyedtek, amikor azt mondják, hogy a *feltámadás már megtörtént*, és ezzel feldúlják egyesek hitét.” (2 Tim. 2,16–18: e szavakkal Pál apostol a korai keresztények közötti nézeteltérésekre utal.)

„A bölcs tanítás az élet forrása / a halál csapdáinak kikerülésére.” (Péld. 13,14)

„*Boldog az az ember, aki megtalálta a bölcsességet, / és az az ember, aki értelmet kap. / Mert több haszna van ennek, mint az ezüstnek, / és nagyobb jövedelme, mint a színaranynak*.” (Péld. 3,13–14)

EPILÓGUS

Kedves Olvasóm! A Bibliáról szóló kötetem végére jutottam. A megírása során két fenyegető veszély — az agresszív-egyoldalú ateizmus Szküllája és a valóságot gyakran elhallgató vagy meghamisító teológia Kharüdisze — közt igyekeztem elhajózni. Másként fogalmazva: az Előszóban említett lukianoszi követelmény szellemében, vagyis elfogulatlanul törekedtem az érdeklődőknek bemutatni a bibliai tényeket, s megismertetni velük azokat a rendkívül becses történeti, társadalmi, filozófiai és erkölcsi értékeket, amelyeket a zsidó, ill. a keresztény vallás kánonja magában foglal. Ha aztán a szóban forgó kettős cél szem előtt tartásával megírt kötetem valamely részletével vallásos vagy ateista érzületében bárkit is megbántottam, akkor az illető gondoljon a következőre: e nem szándékos cselekedetem annak kényszerű okozata, hogy az olvasónak az *igazságot* kívántam elmondani a „Könyvek Könyvé”-ről.

Felelős kiadó: Pais István —Felelős szerkesztő: Pais István
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1992

Nyomdai táskaszám: 20647

Műszaki szerkesztő: Merkly László
A borító- és kötésterv P. Horváth Éva munkája
Megjelent 45,5 (A/5) ív terjedelemben